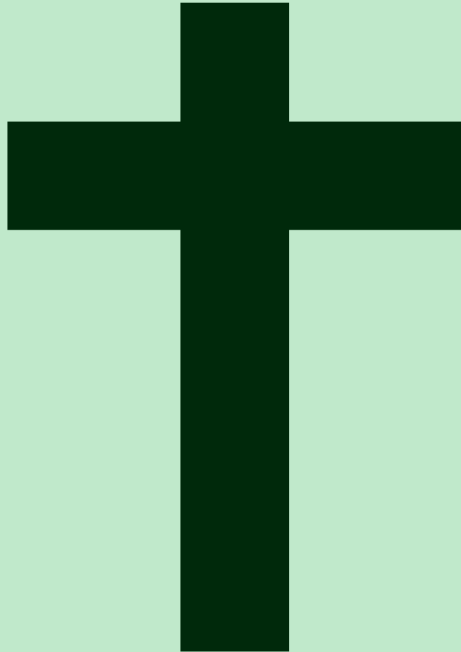

Wapômbêŋ Anêŋ Abô
Mathêŋ

The New Testament in the Malei-Hote Language of Papua New
Guinea

Wapômbêŋ Anêŋ Abô Mathen
The New Testament in the Malei-Hote Language of Papua New Guinea
Nupela Testamen long tokples Maei-Hote long Niugini

copyright © 2010 Wycliffe Bible Translators, Inc. and The Malé people

Language: Hotê-Malé (Malei-Hote)

Translation by: Wycliffe Bible Translators

Contributor: The Malé people

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not sell this work for a profit.

You do not change any of the words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents.

For other uses, please contact the respective copyright owners.

2015-01-02

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 23 Aug 2023 from source files dated 9 Oct 2020
c8e90bc3-6cab-57b1-9a48-04f5f30fe59a

Contents

FRT	1
Matyu	3
Mak	52
Luk	82
Jon	132
Aposel	167
Lom	213
1 Kolin	236
2 Kolin	255
Galesia	267
Epesus	274
Pilipai	282
Kolosi	287
1 Tesalonaika	292
2 Tesalonaika	297
1 Timoti	300
2 Timoti	306
Titi	310
Pilemon	313
Hiblu	315
Jems	330
1 Pita	336
2 Pita	342
1 Jon	346
2 Jon	352
3 Jon	353
Jut	354
Auk Loŋ Kapô	356

Wapômbêŋ Anêŋ Abô Mathen

The New Testament in the Malei-Hote language of Papua New Guinea

Nupela Testamen long tokples Malei-Hote long Niugini

Wapômbêŋ Anêŋ Abô Mathen

The New Testament in the Malei-Hote language of Papua New Guinea
[hot]

Translation by Wycliffe Bible Translators

© 2010 Wycliffe Inc. and The Malê people

Print publication, 2010 by Wycliffe Bible Translators, Inc.

Web version

© 2014, Wycliffe Bible Translators, Inc.
www.Wycliffe.org

<http://pngscriptures.org>

www.ScriptureEarth.org

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons license (Attribution-Noncommercial-No Derivative Works).

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0>

Your are free to share – to copy, distribute and transmit the text under the following conditions:

- **Attribution.** You must attribute the work to *Wycliffe Bible Translators* (but not in any way that suggests that they endorse you or your use of the work).
- **Noncommercial.** You may not use this work for commercial purposes.

- **No Derivative Works.** You may not alter, transform, or build upon this work.
- **In addition,** you have permission to port the text to different file formats, as long as you don't change any of the text or punctuation of the Bible.

Notice – For any reuse or distribution, you must make clear to others the license terms of this work.

Tok Orait

Dispela Buk Baibel i kam wantaim tok orait na lo bilong Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivative Works license. Em i tok olsem **yu ken givim kopi long narepela manmeri.** Yu ken wokim kopi na givim long husat i laikim. Tasol, yu mas tok klia dispela samting i kam long <http://tokplesbaibel.org>. Yu no ken kisim mani na salim dispela. **Yu mas givim nating.** Na tu, **yu no ken senisim Tok.**

Ol piksa i kam wantim ol Baibel na narepela buk i stap long dispela sait i gat tok orait long usim wantaim dispela samting tasol. Sapos yu laik narapela tok orait, yu mas askim husat i papa bilong copyright long dispela ol piksa.

Sapos yu laik stretim samting i no orait long dispela tok orait, stretim tok, salim Buk Baibel, o tainim Tok bilong God long nupela tok ples, yu ken **askim mipela.**

Olgeta tok orait na lo long tok ples English i stap long <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/legalcode>.

Sapos yu gat askim long dispela, **plis askim mipela.**

Abô Mông Atu Ba Nêm Avômalô Sa

Abô Nesam Êmônŋ

Êntêk ma Wapômbêŋ anêŋ Abô Mavi atu ba nê doho ik liliŋ hathak abô Malê. Ma avômalô atu ba enaŋ abô Malê ma hatôm 3,000 ba havôhi. Thêlô ma anêŋ Salamaua Distlik ba êmô Morobe Plovins anêŋ Papua Niugini.

Sêbôk ma Wapômbêŋ anêŋ Abô Mavi ma eto hathak abô Yabêm lôk Inglis ma Pisin, ba intu hêv malain hadêŋ avômalô Malê.

Ma lèk ma hathak abô Malê da ba tem nê m avômalô Malê sa ek nesam lo nedañô Wapômbêñ anêñ Abô Mavi esak thêlôda venjñbôlêk.

Aêñ ba nanêm leñjñmavi êndêñ Wapômbêñ esak hêv auk mavi hadêñ nê ik abô liliñ SIL, ba êv iniñ nê ku ba êlêm idum ku ik abô liliñ sondabêñ bêñ anôñ aleba kapya yañ lukmuk lèk halêm yañ ek avômalô Malê.

Lôk nanêm leñjñmavi êndêñ Wapômbêñ esak avômalô nômbêñ atu ba êv ku êntêk êñ sa. Aêñ ba môlô atu ba ôêv unim wakma ek udum ku êntêk haviñ, nodañô. Unim wakma êñ miñ hi oyañ ami. Mi. Anêm ku mavi êñ lèk hi hayabiñ o hamô Malak Leñ.

Hadêñ 1976 ma SIL êv iniñ nê ku ba êyô ek nijik abô Malê liliñ. Ma 1988 ma ik Môñ Anôñ liliñ vêm ma Lut lo Jona. Ma 1992 ma Mak, Aposel, Galesia ma Pilipai. Ma lèk 2,010 ma Matyu hi hayô Auk Loñ Kapô. Ba intu nanêm athêñ bêñ êndêñ Wapômbêñ esak anêñ lahiki atu.

* * * * *

Ôpatu ba hasam abô plopet êntêk ma êmô
lôk lamavi.
Ma ôpatu ba halañô ba hasopa ma êmô lôk
lamavi
ek malê nena waklavôñ lèk habobo.
Auk Loñ Kapô 1:3

Preface

This book is a translation of the New Testament into the Malê language of Papua New Guinea. The population of the Malê language group is over 3,000. Most Malê speakers live in the Lae District of Morobe province, approximately 20 miles south of Lae extending to the coast near Salamaua (see map).

Missionaries from Germany began work among the Malê people in the 1940's. The Yabêm language from the coastal area around Finschhafen was used as a medium for both evangelism and education. In the 1960's English became the language of education in the Malê area. Yabêm and Melanesian Pidgin continued to be used in the Malê churches until the time this translation work commenced.

At the invitation of the Malê people, the translation of this New Testament began in

1976 with the assistance of SIL. Thanks to the many Malê people whose efforts have gone into the production of this translation. Thanks also to the many people from around the world who have supported this work by means of financial support, prayers and encouragement.

Above all, thanks be to God for His written word given as a means for people to come to know and believe in His Son, the living Word. Thanks to Him for faithfully sustaining and enabling each and every member of the translation team. To Him be the glory.

*****

The one who reads these prophet words,
they are blessed.
And the one who hears and follows them,
they are blessed
because the day is near.

Abô Mavi atu ba Matyu hato Abô môn

Matyu hato kapya êntêk. Ma anêḡ athêḡ yaḡ nena Livai. Yani ma anyô Israeḡ te. Yani hadum ku hawa takis haviḡ Lom vêm ma hatak ku êḡ ma hasopa Yisu. Yisu halam Pita lo Andulu ma Jems lo Jon vêm ma halam Matyu (Mat 4:18-22; 9:9-13). Matyu ma Yisu anêḡ ḡê ku laumiḡ ba lahavuju takatu te.

Matyu hato ek injik thô êndêḡ avômalô Israeḡ nena Yisu ma thêlô iniḡ Mesia. Mesia ma abô Hiblu ma hathak abô Glik ma Kilisi. Ma anêḡ ôdôḡ nena, ‘Ôpatu ba Wapômbêḡ habi baḡ hayô hêk ek nêḡ anêḡ avômalô bulubiḡ.’ Matyu hik thô nena Yisu ma Mesia atu ba bôk eto hathak yani hêk Mose lôk plopet iniḡ kapya ba intu abô takêḡ lêk hik anôḡ hathak Kilisi. Yani hato kapya êntêk ek avômalô Israeḡ, ma doḡtom lahaviḡ avômalô loḡ buyaḡ nesam imbiḡ.

Hato hadêḡ 60 mena 70 AD la.*

Yisu Kilisi anêḡ limi (Luk 3:23-38)

¹* Êntêk ma Yisu Kilisi anêḡ limi. Yani ma Ablaham lo Devit iniḡ lim lukmuk.

² Ablaham habi Aisak vê, ma Aisak habi Jekop vê, ma Jekop habi Juda lôk iviyaḡ vê.

³* Ma Juda habi Peles lo Sela vê, ma thainiḡ talêbô Tama.

Ma Peles habi Heslon vê, ma Heslon habi Lam vê.

⁴ Ma Lam habi Aminadap vê, ma Aminadap habi Nason vê, ma Nason habi Salmon vê.

⁵* Ma Salmon habi Boas vê, ma Boas talêbô Lahap.

Ma Boas habi Obet vê, ma Obet talêbô Lut. Ma Obet habi Jesi vê.

⁶* Ma Jesi habi Kiḡ Devit vê.

Ma Devit habi Solomon vê, ma Solomon anêḡ talêbô ma Ulia yanavi.

⁷ Ma Solomon habi Lehoboam vê, ma Lehoboam habi Abiya vê, ma Abiya habi Asa vê.

⁸ Ma Asa habi Jehosapat vê, ma Jehosapat habi Jeholam vê. Ma Jeholam ma Usaia anêḡ lim.

⁹ Ma Usaia ma Jotam anêḡ bumalô, ma Jotam habi Ahas vê, ma Ahas habi Hesekaia vê.

¹⁰ Ma Hesekaia habi Manasa vê, ma Manasa habi Amon vê, ma Amon habi Josaia vê.

¹¹* Ma Josaia ma Jekonaia lôk iviyaḡ iniḡ bumalô. Jekonaia lôk iviyaḡ ibitak ma avômalô Babilon ik yovak ba ewa avômalô Israeḡ i êḡmô Babilon.

¹²* Avômalô Israeḡ êḡmô Babilon denaḡ, ma Jekonaia habi Sialtiel vê, ma Sialtiel ma Selubabel anêḡ bumalô. Êḡ ma avômalô Israeḡ êvôi iniḡ loḡ hathak loḡbô.

¹³ Ma Selubabel ma Abiut anêḡ lim, ma Abiut ma Elaiakim anêḡ lim, ma Elaiakim ma Aso anêḡ lim.

¹⁴ Ma Aso ma Sadok anêḡ lim, ma Sadok ma Akim anêḡ lim, ma Akim ma Eliut anêḡ lim.

¹⁵ Ma Eliut ma Eleasal anêḡ lim, ma Eleasal ma Matan anêḡ lim, ma Matan ma Jekop anêḡ lim.

¹⁶ Ma Jekop habi Josep vê, ma Josep intu Malia yamalô. Ma Malia êḡ intu havathu Yisu. Ma Yisu êḡ atu ba elam nena “Mesia”.

¹⁷ Ma avômalô takatu ba ibitak anêḡ Ablaham haveḡ aleba hayô Devit, thêlô ma hatôm ôdôḡ laumiḡ ba lahavuva. Ma avômalô takatu ba ibitak anêḡ Devit aleba hayô avômalô Israeḡ i Babilon, thêlô ma hatôm ôdôḡ laumiḡ ba lahavuva aêḡ iyom. Ma avômalô takatu ba ibitak hadêḡ waklavôḡ atu ba avômalô Israeḡ êḡmô Babilon aleba hayô Mesia ma hatôm ôdôḡ laumiḡ ba lahavuva aêḡ iyom.

* :: ‘60 AD’ anêḡ ôdôḡ nena Yisu anêḡ talêbô havathu yani ma sondabêḡ hatôm 60 bôk hale ba hi yôv. * **1:1:** Stt 22:18; 1Sto 17:11 * **1:3:** Stt 38:29-30; Rut 4:18-22 * **1:5:** Rut 4:13-17 * **1:6:** 2Sml 12:24 * **1:11:** 2Kiḡ 24:14-16; 2Sto 36:10; Jer 27:20; 40:1; Dan 1:1-2 * **1:12:** Esr 3:2 * **1:18:** Luk 1:27,35

*Malia havathu Yisu
(Luk 2:1-7)*

18 *Ma abô hathak Yisu Kilisi halêm pik aêntêk. Malia anêḡ avômalô bôk epesaḡ abô yôv ek nendom yani êndêḡ Josep. Thai miḡ ewa i ami denaḡ ma êyê nena yani hasabeḡ. Lovak Matherḡ da hêv amena êḡ. 19-20 Ma Josep, ôpatu ba enja Malia ma anyô thêthôḡ ba intu hadum ek êndô Malia. Ma hadô indum yani mama êndôk avômalô maleḡiḡ.

Êḡ ma habôlêm auk ek êndô avi êḡ menaḡna ba ni. Ma donḡtom hayê niaviḡ nena Wapômbêḡ anêḡ aḡela hayô ba hanaḡ, “Josep, Devit anêḡ lim lukmuk, amena êntêk ma Lovak Matherḡ hêv hadêḡ yani. Ba intu miḡ ôkô ek onja Malia ba nu anêm unyak êtôm vônim ami. 21 *Ma tem embathu okna te ek nêḡ anêḡ avômalô bulubiḡ ba intu ondam anêḡ athêḡ nena Yisu.”

22 Ma nômkama takêntêk bôk habitak ek Wapômbêḡ anêḡ abô injik anôḡ ba hanaḡ hadêḡ plopet nena,

23 “Avi te miḡ hêk haviḡ anyô ami denaḡ ma tem esabeḡ ba embathu okna te. Ba tem nendam anêḡ athêḡ nena Imanuel.” *Aisaia 7:14*

Abô êḡ anêḡ ôdôḡ nena, “Wapômbêḡ hamô haviḡ alalô.”

24 Ma Josep hayê niaviḡ êḡ yôv ma haviyô. Ma hadum hatôm atu ba Wapômbêḡ anêḡ aḡela hanaḡ ba hawa Malia ba hi anêḡ unyak hatôm yanavi.

25 *Ma miḡ hêk haviḡ ami aleba havathu amena êḡ. Ma halam nena Yisu. Havathu amena êḡ vêm ka hêk haviḡ yanavi havenḡ yam.

2

Nê lôkauk hathak vuliḡ êlêm êyê Yisu

1 Helot hatu kiḡ ma Malia hawa Yisu hêk Betlehem anêḡ loḡ Judia. Êḡ ma nê lôkauk hathak vuliḡ anêḡ loḡ wak hathak êlêm Jerusalem 2 *ma enaḡ hik liḡ, “Amena lukmuk atu ba hatu avômalô Israeḡ iniḡ kiḡ, anêḡ talêbô havathu hêk êsê? Yêlô ayê anêḡ vuliḡ habitak loḡ wak hathak ba alêm ek nanêm yeḡ êndêḡ yani.”

3 Ma kiḡ Helot lôk avômalô Jerusalem sapêḡ elañô abô êḡ ba êkô hathak. 4 Êḡ ma Helot halam avômalô iniḡ nê bêḡbêḡ êbôk da lôk iniḡ nê lôkauk hathak abô balabuḡ sapêḡ ethak donḡtom. Ma hanaḡ hik thêlô liḡ, “Mesia atu tem nembathu êḡjêk êsê?” 5 Ma thêlô enaḡ viyaḡ nena, “Wapômbêḡ bôk hanaḡ ba plopet te bôk hato nena,

6* “ ‘O Betlehem atu ba hômô Juda iniḡ pik, anyô bêḡ te tem imbitak anêḡ o ba eyabiḡ yenaḡ avômalô Israeḡ êtôm boksipsip iniḡ alaḡ

ba intu o miḡ malak oyaḡ te hômô pik Juda malêvôḡ ami. Mi anôḡ!’ ” *Maika 5:2*

7 Yôv ma Helot halam nê lôkauk eyala vuliḡ menaḡna ek endañô nena aḡê intu vuliḡ êḡ habitak. 8 Ma hêv thêlô ba i Betlehem ma hanaḡ, “Môlônu nômbôlêm amena êḡ katô. Ba ôpôm ma nôlêm nonaḡ êndêḡ ya ek yana yanêm yeḡ êndêḡ yani imbiḡ.”

9-10 Thêlô elañô kiḡ anêḡ abô yôv ma i. Ma êyê vuliḡ sêbôk ba habitak loḡ wak hathak. Êḡ ma thêlô leḡiḡmavi bêḡ anôḡ. Vuliḡ êḡ hamôḡ ba hi aleba hamiḡ unyak atu ba amena hêk vôv. 11 *Thêlô êyô unyak kapô ba i ma êyê amena lo talêbô Malia. Êḡ ma elek veḡiḡdôḡ lêlô ba êkôm ba êv yeḡ hadêḡ yani. Ma epesaḡ iniḡ nômkama mavi ba êv iniḡ leḡiḡmavi hadêḡ yani. Êv gol lôk nôḡ ôv mavi ju atu ba epesaḡ hathak alokwaḡ thôk. 12 Ma êyê niaviḡ ma Wapômbêḡ hanaḡ hadêḡ thêlô nena miḡ ini ek Helot ami. Êḡ ma elom loḡondê yaḡ ba i iniḡ loḡ hathak loḡbô.

Josep lo Malia ma Yisu i Ijip

13 Nê lôkauk hathak vuliḡ etak unyak yôv, ma Josep hayê niaviḡ ba Wapômbêḡ anêḡ aḡela te hayô ba hanaḡ, “Helot tem êmbôlêm amena ek injik vônô. Aêḡ ba umbiyô onja amena lo talêbô ba ôsôv ba nu Ijip ma ômô endeba yanêm abô êndêḡ o am.”

14 Aêḡ ba intu Josep haviyô ma hawa amena lo talêbô hadêḡ bôlôvôḡ ba etak Betlehem ma êsôv ba i Ijip 15 ma hamô aleba Helot hama. Nôm takêḡ habitak ek

* 1:21: Luk 1:31; 2:21 * 1:25: Luk 2:21 * 2:2: Nam 24:17 * 2:6: Jon 7:42 * 2:11: Sng 72:10-15; Ais 60:6

Wapômbêṅ anêṅ abô injik anôṅ ba hanaṅ hadêṅ plopet nena,
 “Yahalam yenaṅ okna hêk Ijip ba halêm.”
Hosea 11:1

Kiṅ Helot hik apenena vônô

¹⁶ Nê lôkauk hathak vuliṅ miṅ êvôi hathak loṅbô ami ba Kiṅ Helot hayala nena esau yani. Ma laṅaṅa kambom anôṅ ma lahabi thêlôniṅ abô takatu ba bôk enaṅ hathak vuliṅ anêṅ waklavôṅ. Êṅ ma hanaṅ ek nijik apenena takatu ba iniṅ sondabêṅ hatôm lokwanju sapêṅ vônô anêṅ Betlehem lôk anêṅ loṅ yaô nena sapêṅ. ¹⁷ Aêṅ ba Wapômbêṅ anêṅ abô hik anôṅ ba hanaṅ hadêṅ plopet Jelemaia nena,

¹⁸* “Voṅvoṅ bêṅ hêk Lama,
 asêṅ malêṅ lôk malaiṅ bêṅ,
 Lesel anêṅ limi lêk ema ba mi.
 Aêṅ ba halaṅ ba hadô nêṅem yani thêvô.”
Jelemaia 31:15

Êvôi Nasalet

¹⁹ Josep hamô Ijip denaṅ ma Helot hama. Hayê niaviṅ ma Wapômbêṅ anêṅ aṅela te hayô ²⁰ ba hanaṅ nena, “Nê takatu ba idum ek nijik amena vônô bôk ema yôv ma umbiyô onja amena lo talêbô ba ômbônu pik Israel esak loṅbô.” ²¹ Êṅ ma Josep haviyô ma hawa amena lo talêbô ba êvôi pik Israel. ²² Ma halaṅô nena Akelaus hawa lambô Helot anêṅ loṅ ba hatu avômalô Judia iniṅ kiṅ. Ba intu hakô ek ni loṅ êṅ. Ma hayê niaviṅ ma hasôv ba hi ²³* hamô malak nate anêṅ athêṅ nena Nasalet ba hamô Galili kapô. Nom êṅ habitak ek Wapômbêṅ anêṅ abô injik anôṅ ba hanaṅ hadêṅ plopet doho nena, “Avômalô tem nendam yani nena anyô Nasalet te.”

3

Jon anyô hathik ṅaṅ hanaṅ Wapômbêṅ anêṅ abô

(Mak 1:2-8; Luk 3:1-18; Jon 1:19-28)

¹ Wak êṅ ma anyô te ba elam nena “Jon anyô hathik ṅaṅ” hayô Judia iniṅ loṅ ek enaṅ Wapômbêṅ anêṅ abô êndêṅ avômalô. Ôpêṅ hamô loṅ thiliv ²* ma hanaṅ nena,

“Wapômbêṅ anêṅ loṅ lôkliṅyak lêk habobo. Ba intu node kapôlômim liliṅ.” ³ Jon êṅ ma ôpatu ba Wapômbêṅ hanaṅ hadêṅ plopet Aisaia nena,

“Kaêk te halam haveṅ loṅ thiliv nena,
 ‘Nôpôpêk loṅôndê ek Anyô Bêṅ êlêm,
 ma nopesaṅ ba imbitak thêthôṅ ek
 yani.’” *Aisaia 40:3*

⁴* Jon ma hathak hik kwêv atu ba epe-
 saṅ hathak bok kamel vuluk ma havak
 bokṅgôp epesaṅ hathak bok kupik hayôhêk
 lamalim. Ma hathak hayaṅ kôm sopek
 lôk hanum biyo thôk. ⁵ Ma avômalô anêṅ
 Jelusalem lôk Judia anêṅ malak sapêṅ lôk
 loṅ takatu ba êmô habobo ṅaṅ Jolodaṅ
 ethak i hadêṅ Jon. ⁶ Ma thêlô enaṅ iniṅ
 kambom bêṅ ma Jon hathik i halôk ṅaṅ
 Jolodaṅ.

⁷* Ma hayê avômalô Israel iniṅ ṅê bêṅbêṅ
 takatu ba elam nena Palisi lôk Sadyusi ma
 hanaṅ, “Môlô ma umya kambom anêṅ nali
 ba osoṅ nena tem yasik môlô ek nôsôv
 êṅjêk Wapômbêṅ anêṅ lamaniṅ e? Mi
 anôṅ! ⁸ Nundum ku takatu ba injik thô
 nena lêk ole kapôlômim liliṅ am. ⁹* Ma
 miṅ lemimimbi auk te ba nonaṅ êndêṅ
 am nena, ‘Ablaham ma yêlôaniṅ bumalô.
 Ba intu yêlô avômalô thêthôṅ.’ Mi, yanaṅ
 êndêṅ môlô nena Wapômbêṅ hatôm enja
 valu takêntêk ba epesaṅ Ablaham anêṅ
 limi esak. ¹⁰* Kisiṅ lêk hamô alokwaṅ ôdôṅ
 yôv, ek alokwaṅ takatu ba miṅ hik anêṅ
 anôṅ mavi ami, ma tem nede lu ba nêmbôk
 esak atum.

¹¹* “Yahathik môlô hathak ṅaṅ ek injik
 thô nena bôk ole kapôlômim liliṅ yôv. Ma
 doṅtom ôpatu ba tem embeṅ ya yam anêṅ
 lôklokwaṅ ma bomaṅ ek yenaṅ ba intu tem
 isik môlô esak Lovak Matheṅ lôk atum.
 Yani ma anyô lôk athêṅ bêṅ ma ya ma
 yaônalôk ba intu miṅ hatôm yanja anêṅ va
 bokṅgôp êtôm anyô ku oyaṅ ami. Mi anôṅ.
¹² Yani tem isuv nôṅ anêṅ kupik vê ba êndô
 anôṅ êmô unyak kapô. Ma yavoyav takatu
 ba hamô piklêvôṅ ma isi ba êmbôk esak
 atum atu ba tem miṅ ema ami.”

* **2:18:** Stt 35:19 * **2:23:** Ais 11:1; 53:2; Luk 2:39; Jon 1:45 * **3:2:** Mat 4:17; Mak 1:15 * **3:4:** 2Kinj 1:8

* **3:7:** Mat 12:34; 23:33 * **3:9:** Jon 8:33,39; Lom 4:12 * **3:10:** Mat 7:19; Luk 13:6-9 * **3:11:** Jon 1:26-27,33;

Ap 1:5

*Jon hathik Yisu halôk njan
(Mak 1:9-11; Luk 3:21-22; Jon 1:31-34)*

¹³ Yisu hatak Galili ma hi njan Jolodan ek Jon isik yani. ¹⁴ Ma donjom Jon hadum ek imin yani lon sij ba hanañ, “Aisê ka hôle hadên ya? Usik ya.”

¹⁵ Êñ ma Yisu hanañ viyan nena, “Alalô nasopa lonondê thêthôn ba intu usik ya.” Ma Jon halôk ba hathik Yisu.

¹⁶ *Ma kethen oyan ma haviyô hêk njan kapô. Ma len hakyav ma hayê Wapômbên anên Lovak Mathen halôk ba halêm hatôm menak bôbô ba hayô hamô yani. ¹⁷ *Ma abô te halêm anên malak len ba hanañ nena, “Intu ma yenañ Okna atu ba yalenhavin videdaun. Ma ya kapôlôn mavi hathak yani.”

4

*Sadañ halôk Yisu la ek indum kambom
(Mak 1:12-13; Luk 4:1-13)*

¹ *Yôv ma Lovak Mathen halom Yisu hi lon thiliv ek Sadañ êndôk yani la ek indum kambom. ² *Yani hatip ek nôv ba haveñ hatôm wak lo bôlôvôn 40 ba intu hama kisi. ³ Êñ ma ngôk inin anyô bên hayô ek Yisu ma hanañ, “O Wapômbên anên Nakadun ma onañ ek valu takêntêk imbitak êtôm polom.”

⁴ *Ma Yisu hanañ viyan nena, “Wapômbên anên kapy hanañ nena, ‘Anyô min hatôm êmô lôkmala esak nôv iyom ami. Mi. Esopa Wapômbên anên abô lôkthô.’”

⁵ Vêm ma ngôk hawa Yisu ba hi Jusalem lon bên atu ba mathen ma hadô hamin unyak mathen anên vôn daim te. ⁶ Ma hanañ, “O ma Wapômbên anên Nakadun, e? Wapômbên anên kapy hanañ nena, “‘Wapômbên tem nêm anên añela ek neyabin o.

Ma thêlô tem netak bahen ek min valu la embatho vemkapô ami.’

Kapy Yen 91:11-12

Ba intu ôsôv kisi.”

⁷ *Ma Yisu hanañ, “Abô bute hêk Wapômbên anên kapy aêntêk, ‘Min hatôm

môlô nundum mambên esak Wapômbên, môlônim Anyô Bên ami.’”

⁸ Vêm ma ngôk hawa yani hathak lonbô ba hi dumlolê daim te. Ma hik lon lôk nômkama mavi lomaloma takatu ba hamô pik bên êntêk lôkthô thô hadên yani. ⁹ Ma hanañ hadên Yisu, “Tem yanêm nôv takêntêk sapên êndên o. Ma donjom ondek vemdôn lêlô ba nêm yen êndên ya am.”

¹⁰ *Ma Yisu hanañ, “Sadañ, o vê. Wapômbên anên kapy hanañ, ‘Nêm yen êndên Wapômbên anêm Anyô Bên ma undum yanida anên ku iyom.’”

¹¹ Ba intu ngôk êñ hatak yani ba hi ma añela êyô êv yani sa.

*Yisu hadum anên ku môv
(Mak 1:14-15; Luk 4:14-15)*

¹² *Ma Yisu halañô nena bôk êdô Jon hamô koladôn. Ba intu havôhi Galili ¹³ ba hi hamô Kapaneam ma min hamô Nasalet ami. Kapaneam êñ hamô habobo kasukthôm te ba hamô Sebulun lo Naptali inin pik. ¹⁴ Yani hamô lon êñ ek Wapômbên anên abô injik anôn ba hanañ hadên plopet Aisaia nena,

¹⁵ “Sebulun lo Naptali inin pik atu hamô habobo kasukthôm, lôk pik atu ba hêk njan Jolodan anên dan vi, Galili, lon atu ba avômalô lon buyan êmô.

¹⁶ Avômalô takatu ba êmô momanin inin bên kapô, thêlô lêk êyê deda bên te. Ba idum ek nema, ma donjom deda habi hayô hêk thêlô ba hêv momanin inin vê.” *Aisaia 9:1-2*

¹⁷ *Yisu hayô Kapaneam yôv ma hadum anên ku môv ba hanañ Wapômbên anên abô hadên avômalô nena, “Wapômbên anên lon lôklinyak lêk habobo ba node kapôlômim liliñ.”

*Yisu halam anyô ayova ek nesopa yani
(Mak 1:16-20; Luk 5:1-11; Jon 1:35-42)*

¹⁸ Yisu habup hathak kasukthôm Galili anên linañ ma hayê anyô lo yan Saimon

* 3:16: Jon 1:32 * 3:17: Sng 2:7; Ais 42:1; Mat 12:18; 17:5; Luk 9:35 * 4:1: Hib 2:18; 4:15 * 4:2: Kis 34:28
* 4:4: Lo 8:3 * 4:7: Lo 6:16 * 4:10: Lo 6:13 * 4:12: Mat 14:3; Mak 6:17; Luk 3:19-20 * 4:17: Mat 3:2

atu ba elam nena Pita lôk yan molok Andulu. Thai ma nê ik alim ba ibi iniñ yaksen halôk kasukthôm. ¹⁹ Ma hanañ hadênñ thai, “Mamu nôlêm nosopa ya! Tem yandum ba mamu nôbôv avômalô étôm ôvôv alim halôk yaksen.” ²⁰ Ma kethenñ oyanñ ma thai êdô iniñ yaksenñ hamô ma esopa Yisu.

²¹ Habup hathak vauna ma hayê anyô loyanñ, Jems lo Jon. Thai ma Sebedi nakadunñ. Thêlô lôk lambô êmô yeñ ba idu iniñ yaksenñ. Ma Yisu dalam thai. ²² Ma kethenñ oyanñ ma etak lambô lôk yeñ hamô ma esopa Yisu.

Yisu hadum avômalô lôk lijñ mavi
(Luk 6:17-19)

²³ *Yisu hi havenñ Galili lôbôlôbô ba hathak habitak hayô iniñ unyak yeñ ba hanañ Wapômbênñ anênñ Abô Mavi hathak anênñ lonñ lôklinyak hadênñ i. Ma hadum iniñ malainñ lôk lijñ lomaloma ba ibitak mavi. ²⁴ *Ma avômalô anênñ plovins Silia elanô abô hathak Yisu anênñ ku ma ewa iniñ nê lôk lijñ lomaloma sapênñ ba i hadênñ yani. Ewa nê takatu ba ewa vovanñ bênñ lôk nê ngôk hamô haviñ i ma nê ema yak lôk nê ivuviñ sapênñ i hadênñ yani ek hêv iniñ lijñ takênñ vê. ²⁵ *Avômalô bênñ anônñ êlêm esopa yani. Doho êlêm anênñ Galili, ma doho êlêm anênñ Jelusalem, ma doho êlêm anênñ Judia. Ma doho êlêm anênñ Dekapolis lôk lonñ takatu ba hamô ñanñ Jolodanñ vi.

5

Yisu hadônñ avômalô
(Luk 6:20-23)

¹ Yisu hayê avômalô bênñ anônñ êlêm ma hathak dumte ba hi hamô. Ma avômalô takatu ba esopa yani i êyô ek yani. ² Ma hadônñ i ba hanañ nena,

³ * “Ôpatu ba hayala nena yani anyô kambom anônñ, ôpênñ lêk hamô mavi ba tem enja Wapômbênñ anênñ lonñ lôklinyak.

⁴ *Ma ôpatu ba lamalainñ, ôpênñ lêk hamô mavi ba Wapômbênñ tem nêm yani thêvô.

⁵ *Ma ôpatu ba hamô malinnyaô, ôpênñ lêk hamô mavi ba tem enja pik sapênñ.

⁶ *Ma ôpatu ba hama kisi lôk hathakmuninñ ek imbitak étôm anyô thêthônñ, ôpênñ lêk hamô mavi ba tem laviyak.

⁷ Ma ôpatu ba hêv kapô ek anyô yanñ, ôpênñ lêk hamô mavi ba Wapômbênñ tem nêm kapô ek ôpênñ aênñ iyom.

⁸ Ma ôpatu ba kapô mabunñ, ôpênñ lêk hamô mavi ba tem ênjê Wapômbênñ.

⁹ Ma ôpatu ba hêv bulubiñ, ôpênñ lêk hamô mavi ba tem nendam nena Wapômbênñ anênñ nakadunñ.

¹⁰ *Ma anyô thêthônñ te hapôm vovanñ, ôpênñ lêk hamô mavi ba tem enja Wapômbênñ anênñ lonñ lôklinyak.

¹¹ * “Hosopa ya ba anyô te hanañ abôma hathak o lôk hêv vovanñ hadênñ o lôk hanañ abô kambom lomaloma hathak o mena hanañ abôyanñ hathak o, êñ ma lêk hômô mavi!

¹² * “Avômalô bôk idum aênñ hadênñ plopet tak sêbôk ba êmônñ ek o. Ma Wapômbênñ tem nêm vuli mavi bênñ te êndênñ o êmô malak leñ ba intu lemmavi anônñ ba ômbô o!

Wapômbênñ anênñ avômalô hatôm ngwêk lo deda

(Mak 9:50; Luk 14:34-35)

¹³ “Môlô ma pik êntêk anênñ ngwêk. Ma donjom ngwêk vabô, êñ ma lêk habitak hatôm sinusik ma hatôm imbitak vasiñ esak lonñbô ami ba intu nômbi ni ek avômalô nêyô niminñ ba nembak pesa.

¹⁴ * “Môlô ma pik anênñ deda. Ma malak atu ba hamô dum ba avômalô étôm atum lam sapênñ, thêlô êthôkwênñ ek nêm deda ma minñ ivunñ ami. ¹⁵ *Ma minñ othak ôtôm atum lam ba uvunñ halôk unñ kapô ami. Othak opesanñ lam anênñ deda ek imbi êyô unyak kapô lôkthô.

¹⁶ * “Ma môlônim deda imbi êyô ênjêk avômalô lôkthô ek nêgê unim ku mavi takatu ba udum ek nebam môlônim lemambô atu ba hamô malak leñ anênñ athênñ.

Yisu halêm ek embatho abô balabunñ lonñ

* 4:23: Mat 9:35; Mak 1:39; Ap 10:38
61:2-3; ALK 7:17 * 5:5: Sng 37:11
36:16; Ap 7:52 * 5:14: Jon 8:12; 9:5

* 4:24: Mak 6:55
* 5:6: Ais 55:1-2
* 5:15: Mak 4:21; Luk 8:16; 11:33

* 4:25: Mak 3:7-8
* 5:10: 1Pi 3:14

* 5:3: Ais 57:15
* 5:11: 1Pi 4:14

* 5:4: Ais
* 5:12: 2Sto

* 5:16: Ep 5:8-9; 1Pi 2:12

17 * “Môlô miñ noson nena yahalêm ek yambulin abô balabun lók plopet iniñ abô ami. Yahalôk ba yahalêm ek abô takên injik anôn ma miñ yahalêm ek yanêm vê ami. 18 *Yanañ avanôn êndên môlô. Abô lêlêyan yaô nena sapên atu ba eto hêk kapya abô balabun te tem miñ nêm yak ami. Mi anôn. Abô takên tem ênjêk endeba pik lo leñ anên dañ. Ma nômkama takatu ba hamô abô balabun sapên tem injik anôn. 19 *Aên ba ôpatu ba hêv abô balabun yaônate vê ba hadôn avômalô hathak tem êtôm okna hathek ênjêk Wapômbên anên loñ lôklinyak. Ma donjom ôpatu ba hasopa abô balabun lók hik thô hadên avômalô tem imbitak anyô lók athên bên ênjêk Wapômbên anên loñ lôklinyak. 20 Yanañ avanôn êndên môlô. Anêm thêthôn miñ hamôn ek Palisi lók nê lôkauk hathak abô balabun iniñ ami, êñ ma tem miñ hatôm ôyô Wapômbên anên loñ lôklinyak ami.

Notauviñ unim lemim manij
(Luk 12:57-59)

21 * “Môlô bôk olañô abô takatu ba enañ hadên bumalô thêlô nena, ‘Miñ unjwik anyô vônô paliñ ami. Ma ôpatu ba hik anyô vônô paliñ tem êpôm abô.’ 22 *Ma donjom yanañ êndên môlô. Anyô te lamanin hadên anyô yan, ôpên tem êpôm abô. Ma anyô te hanañ abôma hathak anyô yan, ôpên tem imiñ nê bêngbên malenin ek indum abô. Ma anyô te hanañ hadên anyô yan nena, ‘O anyô molo’, yakô ôpên tem nimbi êndôk loñ atum lôkmala.

23 * “Aên ba hômô loñ êbôk da ek ômbôk anêm da, ma lemhabi nena anêm abô hêk haviñ anyô te, 24 êñ ma otak anêm da êmô loñ êbôk da ma nu êndên ôpên. Ma opesañ abô imbiñ yani vêmam ka nu ômbôk anêm da.

25 “Ma anyô te hadum ek idum abô ek o ba mamu oveñ loñondê hi denañ ek nôyô loñ nindum abô, ma opesañ abô imbiñ yani kethen. Yakô tem etak o êndôk anyô halañô abô ban. Êñ ma ôpên tem etak o

êndôk anên nê ku bahenin ek nêndô o êmô koladôn. 26 Odañô! Yanañ avanôn êndên o. Tem ômô koladôn endeba nêm anêm vuli sapên atu ba anyô bên hanañ am.

Otak auk sek walilij

27 * “Môlô bôk olañô abô takatu ba enañ yôv nena, ‘Miñ undum sek imbiñ anyô yan yanavi ami.’ 28 Ma donjom yanañ êndên môlô nena anyô te makilik hathak avi te ba hadum ek ênjêk imbiñ yani, êñ ma lêk hêk haviñ avi êñ yôv. 29 *Aên ba malem vianôn hadum ba hudum kambom, êñ ma ômbi vê ba umbini! Malem daluk donjom iyom, êñ ma malain. Ma donjom, lemvimkupik sapên êndôk loñ atum lôkmala, êñ ma malain bên anôn. 30 *Ma bahem vianôn hadum ba hudum kambom, êñ ma odabên kisi ba umbini! Bahem donjom iyom, êñ ma malain. Ma donjom lemvimkupik sapên êndôk loñ atum lôkmala, êñ ma malain bên anôn.

Miñ nêm vônim vê ami
(Mat 19:9; Mak 10:11-12; Luk 16:18)

31 * “Môlô bôk olañô yôv nena, ‘Anyô hadum ek êndô avi ma eto abô êndôk kapya ba nêm kapya êñ êndên yanavi ek nêm yani vê. Ma miñ hatôm nêm yanavi vê oyan ami.’ 32 *Ma donjom yanañ êndên môlô aêntêk. Anyô te hêv yanavi vê oyan ma miñ hadum sek ami ba avi êñ hi hawa anyô yan êñ ma ôpên hadum ba avi êñ hadum sek. Ma yamalô lukmuk êñ hadum sek aên iyom.

Nonañ abô anôn iyom

33 * “Môlô bôk olañô abô takatu ba enañ hadên bumalô thêlô nena, ‘Hovak balabun hathak Wapômbên anên athên hathak nômla, êñ ma undum nôm êñ anôn.’ Miñ ômbôlin dômim ami. 34 *Ma donjom yanañ êndên môlô nena miñ ombak balabun esak nômla ami lók miñ ombak balabun esak Wapômbên anên athên ami ek malê nena yanida hamô malak leñ hatôm kin. 35 *Ma miñ ombak balabun esak pik

* 5:17: Lom 3:31 * 5:18: Luk 16:17; 21:33 * 5:19: Jem 2:10 * 5:21: Kis 20:13; Lo 5:17 * 5:22: 1Jon 3:15 * 5:23: Mak 11:25 * 5:27: Kis 20:14; Lo 5:18 * 5:29: Mat 18:9; Mak 9:47 * 5:30: Mat 18:8; Mak 9:43 * 5:31: Lo 24:1-4; Mak 10:4 * 5:32: 1Ko 7:10-11 * 5:33: Wkp 19:12; Nam 30:2; Lo 23:21 * 5:34: Ais 66:1; Mat 23:22; Jem 5:12 * 5:35: Sng 48:2; Ais 66:1

ami ek malê nena pik bêñ êntêk ma balê Wapômbêñ da hatak vakapô hayô hamiñ. Ma miñ ombak balabuñ esak Jelusalem ami ek malê nena Jelusalem ma Kiñ Bêñ atu anêñ malak. ³⁶ Ma miñ ombak balabuñ esak lemkadôk ami ek malê nena o miñ hatôm onañ ba lemkadôk ñauñ imbitak thapuk mena lonjavu la ami. ³⁷ Ba intu môlô nonañ abô avanôñ iyom. Ma miñ nonañ balabuñ lomalomama ek injik thô nena onañ abô avanôñ ami. Abô takêñ habitak anêñ Sadañ anêñ.

*Môlô miñ ungwik kambom liliñ ami
(Luk 6:29-30)*

³⁸ * “Môlô bôk olañô abô takatu ba enañ yôv nena, ‘Anyô te habi anyô yañ madaluk siñ, êñ ma nômbi ôpêñ madaluk siñ aêñ iyom. Ma anyô te hik anyô yañ abôlêk kalalañ lu, ma ungwik ôpêñ abôlêk kalalañ lu aêñ iyom.’ ³⁹ Ma donjom yanan êndêñ môlô nena miñ ungwik anyô yañ anêñ kambom liliñ ami. Ma anyô te hapetav malem dañ vi, êñ ma nungwik vi liliñ ek epetav imbiñ. ⁴⁰ Ma anyô te hadum abô ek o ba anyô atu halañô abô hanañ nena nêñ anêñ kwêv êndêñ ôpêñ, êñ ma nêñ anêñ kwêv thilibuñ êndêñ ôpêñ imbiñ. ⁴¹ Ma anyô vovak te hanañ nena onja anêñ nômkama ba nu êtôm kilomita te, êñ ma nu êtôm kilomita ju. ⁴² Ma anyô te hanañ hik o liñ ek nêñ nômlate êndêñ yani, êñ ma nêñ êndêñ yani. Ma anyô te lahaviñ enja nômlate ênjêk o vêm ka nêñ viyañ, êñ ma miñ ôpôlik ami.

*Lemimimbiñ nê takatu ba êpôlik hathak o
(Luk 6:27-36)*

⁴³ * “Môlô bôk olañô abô takatu ba enañ yôv nena, ‘Lemimimbiñ anêñ avômalô ma ôpôlik esak nê takatu ba êpôlik hathak o.’ ⁴⁴⁻⁴⁵ * Ma donjom yanan êndêñ môlô nena lemimimbiñ nê takatu ba êpôlik hathak môlô lôk noten mek esak nê takatu ba êv vovañ hadêñ môlô ek numbitak êtôm Lemambô atu ba hamô malak leñ anêñ nali. Ek malê nena yanida hêv wak hadêñ avômalô mavi lôk kambom ma hêv ôthôm ek nê thêthôn lôk nê lokbañ. ⁴⁶ Ma môlô othak lemimhaviñ nê takatu ba leñihaviñ

môlô iyom, êñ ma nôñ oyañ. Tem miñ môlô noja nôñ mavi te ami. Nê ewa takis ethak idum aêñ haviñ! ⁴⁷ Ma môlô othak ôêv waklêvôn hadêñ môlônim avômalô iyom, môlô osoñ nena kobom hik môlô vônô e? Nê daluk idum aêñ haviñ! ⁴⁸ * Ba intu nôñ batôn oyañ êtôm Lemambô atu ba hamô batôn oyañ hamô malak leñ.”

6

Nônêm avômalô siv sa

¹ * “Môlô noyabiñ am! Miñ nundum ku mavi lomalomama ek avômalô nêgê ba nebam môlô ami. Yakô Wapômbêñ atu ba hamô malak leñ tem miñ nêñ nôñ mavi la êndêñ môlô ami.

² “Môlô udum ek nôñêm avômalô siv sa, ma miñ nundum êtôm nê takatu ba esau avômalô ami. Thêlô ethak êv anyô ek iyuv lavuak êmôn ba i unyak yeñ. Êñ ma thêlô êv nômlate hadêñ avômalô siv ek avômalô nêgê ba nebam thêlô. Yanañ avanôñ êndêñ môlô nena nê takêñ lêk ewa iniñ mavi yôv ba embenyam ma Wapômbêñ tem miñ nêñ nôñ mavi yañ êndêñ i ami. ³ Ma donjom môlô udum ek nôñêm nômlate êndêñ avômalô siv, êñ ma nubuy ba nôñêm ek avômalô vi miñ nêgê ami. Nôm atu ba bahem vianôn hadum ma bahem viker êsôn paliñ ⁴ ek ku êñ ênjêk lon kapô iyom. Ma Lemambô atu ba hayê ku takatu ba hudum hêk lon kapô ma tem nêñ nôñ mavi te êndêñ o.

*Okopak ba oten mek
(Luk 11:2-4)*

⁵ * “Môlô udum ek noten mek, ma miñ nundum êtôm nê takatu ba esau avômalô ami. Thêlô leñihaviñ neten mek nimir malaklêvôn lôk unyak yeñ ek avômalô nêgê i. Odañô! Yanañ avanôñ êndêñ môlô. Nê takêñ lêk ewa iniñ mavi yôv ba embenyam ma Wapômbêñ tem miñ nêñ nôñ mavi yañ êndêñ i ami. ⁶ Ma donjom hudum ek oten mek, êñ ma nu anêñ unyak kapô ma nungwik unyak abôlêk siñ. Ma oten mek êndêñ Lemambô atu ba hamô lon kapô. Ma Lemambô tem ênjê ku takatu ba hudum hêk lon kapô ma nêñ nôñ mavi te êndêñ o.

* **5:38:** Kis 21:24; Wkp 24:20; Lo 19:21   * **5:43:** Wkp 19:18   * **5:44-45:** Kis 23:4-5; Luk 23:34; Ap 7:60; Lom 12:14,20   * **5:48:** Wkp 19:2; Lo 18:13   * **6:1:** Mat 23:5   * **6:5:** Mat 23:5; Luk 18:10-14

7 * “Hudum ek oteņ mek, ma miņ ondela abô êtôm nê daluk ethak idum ami. Thêlô eteņ mek daim ek esoņ nena Wapômbêņ tem endanô iniņ mek daim êņ. 8 *Ma doņtom hudum ek oteņ mek ma Wapômbêņ lêk hayala anêm malaiņ yôv ba intu miņ osopa iniņ bôk lo loņ ami. 9 Ma noteņ mek aêntêk,

“Wakamik, hômô malak leņ.

Yêlô nambô anêm athêņ mathen liņ.

10 *Anêm loņ lôkliņyak êlêm.

Yêlô nasopa anêm lemhaveņ êņjêk pik êtôm thêlô esopa hêk malak leņ.

11 Nêm nôm êndêņ yêlô êndêņ wak êntêk.

12 *Ma otak kapôlôm ek yêlô êtôm atu ba yêlô atak kapôlônij ek avômalô vi atu ba idum kambom hadêņ yêlô.

13 *Miņ otak yêlô ek nandum kambom ami. Ma nêm yêlô vê êņjêk kambom.*

14 * “Ma notak kapôlômim ek avômalô vi, ma Lemambô atu ba hamô malak leņ tem etak kapô ek môlô aêņ iyom. 15 Ma hovaloņ kapôlôm lôņ ek avômalô vi, ma Lemambô tem embaloņ kapô loņ ek o aêņ iyom.

Hutip ek nôm ek lemimbi Wapômbêņ

16 * “Hutip ek nôm ek lemimbi Wapômbêņ, ma miņ malem tiyamtiyam êtôm nê esau avômalô ethak idum ami. Thêlô miņ ithik i ba epesaņ i katô ami ek avômalô neyala nena thêlô lêk itip ek nôm. Yanaņ avanôņ êndêņ môlô nena nê êņ lêk ewa iniņ nôm mavi yôv ba embeņ yam ma Wapômbêņ tem miņ nêm nôm mavi yaņ êndêņ i ami. 17 Ma doņtom hutip ek nôm ek lemimbi Wapômbêņ, ma otak nôm lêjleņ esak lemkadôk lôk usik thonam lo malem êtôm lemmavi iyom 18 ek avômalô miņ neyala nena lêk hutip ek nôm ami. Ma lemambô atu ba hamô loņ kapô, yani iyom intu hayê anêm ku loņ kapô êņ ba tem nêm nôm mavi te êndêņ o.

Nômbôlêm nômkama malak leņ (Luk 12:33-34)

19 * “Pik êntêk ma didu lo da tem nimbuliņ nômkama lôk nê vani tem nijik unyak vose ba neja nômkama takêņ vani. Ba intu miņ nômbôlêm nômkama mavi ba nôndô êmô pik êntêk ami. 20 *Mi, nusup nômkama malak leņ mavimavi iyom. Êņ ma miņ hatôm da lo didu nimbuliņ nômkama takêņ lôk nê vani miņ hatôm nijik anêm unyak vose ba neja anêm nômkama vani ami. 21 Loņ atu ba anyô anêņ nômkama mavi hamô intu kapôlônij tem êmô loņ êņ imbiņ.

Maleņ ma kupik anêņ deda (Luk 11:34-36)

22 “Maleņdaluk ma leņviņkupik anêņ deda. Aêņ ba malemdaluk hamô mavi, êņ ma anêņ deda êņ hayabiņ lemvimkupik sapêņ. 23 Ma doņtom maleņdaluk kambom, êņ ma momaņiniņ lêk hayabiņ leņviņkupik sapêņ. Ba deda atu ba hamô kapôlôm miņ hadum anêņ ku ami, ma momaņiniņ tem indumbak bêņ.

Anyô te miņ hatôm indum anyô ju iniņ ku ami (Luk 16:13)

24 “Anyô te miņ hatôm indum anyô bêņ ju iniņ ku ami. Ma tem la imbiņ anyô yaņ ma kapô êndô yaņ. Ma tem ma endahaliņ anyô yaņ ma imbuliņ dôm ek anyô yaņ. Môlô miņ hatôm nosopa Wapômbêņ lôk valuseleņ ami.

Miņ lemim imbi bêņ anôņ esak nômkama pik ami (Luk 12:22-32)

25 * “Lôkmala ma bêņ ek nôm eyaņ. Leņviņkupik ma bêņ ek kwêv lo sup. Aêņ ba intu yanaņ êndêņ môlô nena miņ lemim imbi bêņ anôņ esak nômkama pik lomaloma êtôm kwêv mena nôm lôk ņaņ ami. 26 *Ôņgô menak. Thêlô miņ ethak idum ku lôk elav nôm ami. Ma miņ ethak ewa nôm ba etak hamô unyak kapô ami. Môlônim Lemambô atu ba hamô malak leņ havakôņ thêlô. Ma môlô ma Wapômbêņ lahaviņ bêņ anôņ hamôņ ek menak. 27 Ma môlô

* 6:7: 1Kiņ 18:26-29 * 6:8: Mat 6:32 * 6:10: Luk 22:42 * 6:12: Mat 6:14-15; 18:21-35 * 6:13: Luk 22:40; Jem 1:13; Jon 17:15; 2Te 3:3; 2Ti 4:18 * 6:13: Nê lôkauk vi enaņ nena abô doho atu ba Matyu hatô ma hêk denaņ. Abô êņ ma aêntêk: Loņ lôkliņyak lôk lôklokwaņ ma athêņ lôkmaņij, êņ ma oda anêm êtôm wak nômbêņ intu sapêņ. Avanôņ. * 6:14: Mak 11:25-26 * 6:16: Ais 58:5-9 * 6:19: Jem 5:1-3 * 6:20: Mat 19:21; Luk 18:22 * 6:25: Plp 4:6; 1Ti 6:6-8; 1Pi 5:7 * 6:26: Mat 10:29-31; Luk 12:6-7

lemhikam hathak nô m pik takêñ, ma tem nô m lô kmala wak te imbiñ e? Mi anôñ!

28 “Aisê ka môle othak lemimhabi bêñ anôñ hathak kwêv? Môle ôñgô alokwañ vuak takatu ba hamô mayaliv. Thêlô ibitak aisê? Thêlô miñ ethak idum iniñ ku lô k idu iniñ kwêv ami. 29 *Aêñ ba yanañ êndêñ môle! Solomon hathak hik anêñ kwêv kêkêlô. Ma anêñ kwêv sapêñ ma nô m yaôna ek alokwañ vuak mavi takatu. 30 Môle ma avômalô ôêvhaviñ yaôna lôk! Kethêñ oyañ ma tem nedabêñ kamuñ takatu kisi ba nêmbôk esak atum! Ma doñtom Wapômbêñ hathak hêv kwêv hadêñ kamuñ takêñ. Ba intu tem eyabiñ môle mavi aêñ iyom. 31 Aêñ ba môle miñ lemim injik am ba nonañ, ‘Yêlô añañ malê lôk nanum malê?’ ma ‘Yêlôaniñ kwêv êsê?’ Dô. 32 *Nê daluk ethak elañviñ ba esopa nô m takêñ. Ma doñtom môle nim Lemambô atu ba hamô malak leñ hayala môle nim malaiñ ba tem nê m nô m takêñ êndêñ môle. 33 *Ba intu ku môñ ma lem injik o esak Wapômbêñ anêñ loñ lôk liñyak lôk osopa anêñ abô ma tem nê m nô m takêñ sapêñ êndêñ o. 34 Aêñ ba môle miñ lemim malaiñ ek yamuñ anêñ nô mkama ami. Yamuñ anêñ malaiñ ma wak êñ da anêñ. Ma wak te anêñ malaiñ ma wak êñ da iyom anêñ.

7

Min nutitiniñ avômalô ami (Luk 6:37-42)

1 * “Môle miñ nutitiniñ anyô vi ami. Wapômbêñ tem ititiniñ môle aêñ iyom! 2 *Abô takatu ba honañ hathak anyô vi, êñ ma Wapômbêñ tem enañ aêñ êndêñ o. Ma malêla takatu ba huik sam hadêñ anyô vi ma tem nê m viyañ aêñ iyom êndêñ o. 3 Ma lem hik o hathak siñusik yaô atu ba hamiñ mamuyañ madaluk. Ma doñtom aselen atu ba hapalañaniñ hamiñ oda malem siñ ma hôthôn paliñ. 4 Ba honañ, ‘Aiyañ, yahadum ek yanê m siñusik atu ba hamô malem daluk vê.’ Nôñgô katô, oda anê m ma aselen hapalañaniñ hamiñ malem loñ siñ. 5 O anyô

abôyañ! Nê m aselen atu ba hêk malem vê ek nôñgô tak vê m ka miñ nê m siñusik atu ba hêk mamuyañ madaluk vê.

6 “Ma miñ noja nô m mathêñ ba nô nê m êndêñ avuñ ami. Tem nijik liliñ ba ne sañ môle mayaliv. Ma miñ nô mbi unim kôm kôm mavi êndêñ bok ami. Tem nembak pesa esak veniñ kapô.

Loñôndê neteñ mek (Luk 11:9-13)

7-8 * “Nê takatu ba enañ hik Wapômbêñ liñ, ma tem neja nô mkama êtôm atu ba enañ. Ma anyô habôlê m nô mlate, êñ ma tem êpôm. Ma ôpatu ba hapididiñ unyak abôlêk, ma tem injik unyak abôlêk vê ek ôpêñ. Aêñ ba nonañ injik Wapômbêñ liñ ma tem nê m môle nim lemimhaviñ êndêñ môle. Ma môle ôbôlê m ma tem nô pôm. Ma upididiñ unyak abôlêk ma tem injik vê ek môle.

9 “Nalummalô hanañ hik o liñ ek nê m polom êndêñ yani, ma tem nê m valu te êndêñ yani e? Mi. 10 Ma nalummalô hanañ hik o liñ ek nê m alim ñgwêk te êndêñ yani, ma tem nê m unya kambom te êndêñ yani e? Mi. 11 *Odañô! Môle ma avômalô kambom! Ma doñtom môle othak ôêv nô mkama mavi hadêñ nalumi. Ma môle nim Lemambô atu ba hamô malak leñ ma Wapômbêñ mavi anôñ ba intu tem nê m nô mkama mavi êndêñ môle ñê takatu ba onañ hik yani liñ.

12 * “Ma malêla takatu ba môle lemimhaviñ avômalô vi nindum êndêñ môle, ma nundum aêñ êndêñ i. Êñ ma abô balabuñ lôk plopet iniñ abô anêñ ôdôn bêñ.”

Unyak abôlêk yaôna (Luk 13:24)

13-14 “Loñôndê bêñ ma hi loñ ñama. Ma badêñ abôlêk bêñ te hamô loñ êñ ba avômalô bêñ anôñ ethak ibitak êyô. Ma doñtom loñôndê kamuñ hi loñ lô kmala. Ma badêñ abôlêk yaônate hêk loñ êñ ba avômalô tomtom iyom ethak êpôm ba elom. Ba intu nô sôam ek numbitak nô yô badêñ abôlêk yaôna êñ ba unu.

* 6:29: 1Kiñ 10:4-7; 2Sto 9:3-6 * 6:32: Mat 6:8 * 6:33: 1Kiñ 3:11-14; Sng 37:4,25; Lom 14:17 * 7:1: Lom 2:1; 1Ko 4:5; Jem 4:11-12 * 7:2: Mak 4:24 * 7:7-8: Mak 11:24; Jon 14:13; 15:7; 16:23-24; 1Jon 3:22; 5:14-15 * 7:11: Jem 1:17 * 7:12: Mat 22:39-40; Luk 6:31; Lom 13:8-10

Nê plopet abôyaņ
(Luk 6:43-44; 13:25-27)

15 * “Môlô noyabiņ am êndêņ nê plopet abôyaņ. Thêlô ma hatôm avuņ yatap ba ivuliv i siņ hathak boksipsip kupik ba i hadêņ boksipsip ek nimbuliņ i. 16 * Aêņ ba iniņ anôņ intu tem injik i thô. Yak lôkmaņgiņ mena kamuņ lôk lilu ma avômalô ethak elav hatôm iniņ nôm e? 17 Alokwaņ mavi sapêņ hathak hik anêņ anôņ mavi iyom. Ma alokwaņ kambom hathak hik anêņ anôņ kambom aêņ iyom. 18 Ba intu alokwaņ mavi miņ hatôm injik anêņ anôņ kambom ami. Ma alokwaņ kambom miņ hatôm injik anêņ anôņ mavi ami. 19 * Aêņ ba alokwaņ sapêņ atu ba miņ hik anêņ anôņ ami, ma tem nede lu ba nêmbôk esak atum. 20 * Ba intu plopet abôyaņ iniņ anôņ tem injik thêlôda thô êndêņ môlô.

21 * “Avômalô ethak elam ya nena, ‘Anyô Bêņ, Anyô Bêņ.’ Ma doņtom thêlô sapêņ miņ hatôm nêyô Wapômbêņ anêņ loņ lôkliņyak kapô ami. Ma avômalô takatu ba esopa Wakamik atu ba hamô malak leņ anêņ abô, thêlô êņ iyom intu tem nêyô Wapômbêņ anêņ loņ lôkliņyak kapô. 22 Waklavôņ yandaņô avômalô sapêņ iniņ abô, ma bêņ anôņ tem nenaņ êndêņ ya ‘Anyô Bêņ, Anyô Bêņ, yêlô athak alam anêm athêņ ba adum anêm ku plopet. Ma yêlô athak alam anêm athêņ ba êv ngôk vê lôk adum nômbithi bêņ anôņ hathak.’ 23 * Êņ ma tem yanaņ êndêņ i, ‘Môlô nu! Môlô nê udum kambom ba yahathôņ môlô paliņ.’

Loņôndê ju ek nedav unyak
(Luk 6:46-49)

24 “Aêņ ba ôpatu ba halaņô yenaņ abô sapêņ ba hasopa hatôm anyô lôkauk mavi atu ba halav anêņ unyak halôk valu. 25 Ma ôthôm lôk lovak bêņ ma űambô hayô ba hayôkwiņ unyak êņ. Ma valu havaloņ unyak êņ loņ lôklokwaņ ba miņ hapu ami. 26 Ma anyô halaņô yenaņ abô ba miņ hasopa ami hatôm anyô auk mi ba halav anêņ

unyak halôk thathe oyaņ. 27 Ma ôthôm malokola lôk lovak bêņ ma űambô hayô ba hayôkwiņ unyak êņ ba hapu lôk diņdiņ bêņ ba hi.”

28 Yisu hanaņ abô sapêņ yôv ma avômalô takatu ba elañô eson kambom ba enaņ, 29 * “Yani miņ hadôņ alalô ba halam kêdôņwaga bô iniņ abô hatôm nê lôkauk hathak abô balabuņ ethak idum ami. Mi. Hadôņ alalô hatôm anyô lôk athêņ bêņ.”

8

Yisu hadum anyô palê lepla te mavi
(Mak 1:40-45; Luk 5:12-14)

1 Yisu hatak dumlolê ba hi ma avômalô bêņ anôņ esopa yani. 2 Ma anyô palê lepla te halêm hadêņ Yisu ma halek vadôņ lêlô ma hanaņ, “Anyô bêņ, odanêm lemhauiņ ma hatôm undum ba yambitak mavi.”*

3 Ma hatak baņ hayô hêk ôpêņ ma hanaņ, “Yalenhauiņ umbitak mabuņ mavi!” Ma kethen oyaņ ma lijiņ êņ hêv yak ba habitak mabuņ mavi. 4 * Êņ ma Yisu hanaņ hadêņ yani, “Nu nuņgwik o thô êndêņ anyô habôk da ma nêm da êtôm sêbôk ba Mose hanaņ ek injik thô nena anêm lijiņ lêk hêv yak. Ma miņ onañ bêņ êndêņ anyôla ami.”

Yisu hadum anyô vovak anêņ anyô ku te mavi
(Luk 7:1-10)

5 Yisu hayô malak Kapaneam, ma anyô vovak laik te anêņ malak bêņ Lom halêm hadêņ yani 6 ma hanaņ, “Anyô bêņ, yenaņ anyô ku hapôm lijiņ va lo baņ havuuiņ ba hawa vovaņ bêņ ba hêk unyak iyom.”

7 Ma Yisu hanaņ hadêņ yani, “Tem yasôk ek yandum ôpêņ mavi.”

8-9 Ma doņtom anyô vovak laik êņ hanaņ, “Anyô bêņ, ya miņ anyô mavi ek ôlêm yenaņ unyak ami. Yada yahamô anyô bêņ te vibiiņ, ma yenaņ nê vovak êmô ya vibiiņ. Ba yahanaņ hadêņ yenaņ anyô vovak te nena, ‘Nu,’ êņ ma hi. Mena yahanaņ hadêņ yaņ nena, ‘Ôlêm,’ êņ ma halêm. Ma yahanaņ hadêņ yenaņ anyô ku nena, ‘Undum ku êntêk,’ êņ ma hadum. Aêņ ba yahayala nena

* 7:15: Mat 24:24; Ap 20:29; 2Pi 2:1 * 7:16: Gal 5:19-22; Jem 3:12 * 7:19: Mat 3:10; Luk 3:9; Jon 15:6 * 7:20: Mat 12:33 * 7:21: Luk 6:46; Jem 1:25 * 7:23: Sng 6:8; 2Ti 2:19 * 7:29: Mak 1:22; Luk 4:32 * 8:2: Lijiņ lepla ma palê hatêto anyô liņkupik aleba ibitak puliņ ba avômalô êpôlik hathak i. * 8:4: Wkp 14:1-32; Mat 9:30; Luk 17:14

onan iyom ek yenan anyô ku imbitak mavi ma tem imbitak mavi.”

¹⁰ Yisu hanañ abô êñ ba hason kambom ma hanañ hadên avômalô takatu ba esopa yani nena, “Yanañ avanôn êndên môlô. Ya miñ bôk yahapôm anyô hêvhaviñ bêñ te aêntêk hamô loñ Israeël ami. ¹¹ *Yanañ êndên môlô. Avômalô loñ buyañ bêñ anôn tem nejan ba ninum imbiñ Ablaham lo Aisak ma Jekop nêmo Wapômbên anên loñ lôklinyak. ¹² *Sêbôk ma Wapômbên lahaviñ avômalô Israeël nêyo anên loñ lôklinyak kapô, ma doñtom lêk ma yani tem nêmo thêlô vê ba ini loñ momaniniñ bêñ. Loñ êñ ma tem thêlô nedañ asên malañ ba nesañ veniñbôlêk ôdôn loñ.”

¹³ Êñ ma Yisu hanañ hadên anyô vovak laik êñ, “Nu! Ma nômo atu ba lêk hêvhaviñ ma tem imbitak aên.” Ma kethen oyañ ma ôpên anên anyô vovak atu habitak mavi.

Yisu hadum Pita yanavi mavi
(Mak 1:29-31; Luk 4:38-39)

¹⁴ Ma Yisu hayô Pita anên unyak kapô ma hayê Pita yanavi hapôm lijiñ vovañ ba hêk iyom. ¹⁵ Ma Yisu havalon avi êñ bañ ma lijiñ êñ hatak yani ma haviyô hapôpêk nômo ek Yisu.

Yisu hadum avômalô bêñ anôn mavi
(Mak 1:32-34; Luk 4:40-41)

¹⁶ Yanşiñ ma ewa nê lôk ngôk habuliñ i doho êlêm hadên Yisu. Ma Yisu hanañ abô iyom ma ngôk takên etak avômalô takên ba i. Ma hadum avômalô lôk lijiñ sapên ibitak mavi. ¹⁷ Ba intu Wapômbên anên abô atu ba bôk hanañ hadên plopet Aisaia hik anôn nena, “Yani hapesañ alalôaniñ lijiñ mavi ma hêv alalôaniñ vovañ vê.” *Aisaia 53:4*

Ku bêñ ek nesopa Yisu vanjam
(Luk 9:57-62)

¹⁸ Yisu hayê avômalô bêñ anôn êmo ma hanañ hadên anên nê ku nena, “Alôana kasukthôm vi tuvulu.” ¹⁹ Êñ ma nê lôkauk hathak abô balabañ te halêm hadên Yisu ma hanañ nena, “Kêdônwaga, loñ nômbên atu ba hu ma tem yasopa o.”

²⁰ *Ma Yisu hanañ, “Avuñ yatap iniñ pik abyañ hamô ma menak iniñ unyak hamô, ma doñtom ya Anyô Anên Nakaduñ atu anên loñ ênjêk ma mi.”

²¹ *Ma Yisu anên anyô te hanañ, “Anyô Bêñ, otak ya ek yana yandav wakamik vêmam.”

²² Ma doñtom Yisu hanañ hadên ôpên, “Dô! Nê nâma da nedav iniñ nâma. Ma ôlêm osopa ya!”

Lovak hanañ Yisu
(Mak 4:35-41; Luk 8:22-25)

²³ Yôv ma Yisu hathak yeñ ma anên nê ku i haviñ yani. ²⁴ *Thêlô i êyo kasukthôm malêvôn ma kethen oyañ ma ôthôm bêñ lôk lovak hayô. Ma nâñ budum hik ba hadum ek êyo yeñ vov. Ma doñtom Yisu hêk sôm denañ. ²⁵ Ma anên nê ku i ik yani liñ ba enañ, “Anyô Bêñ, nêmo alalô bulubiñ! Tem alalô nama!”

²⁶ *Ma Yisu hanañ hadên i, “Môlô nê ôêvhaviñ yaôna lôk! Aisê ba môlô ôkô?” Êñ ma haviyô hathañ lovak lôk nâñ budum ba êk malinyaô ba thêthê mavi.

²⁷ Thêlô eson kambom ba enañ, “Anyô aisête ba lovak lôk nâñ budum elañ anên abô ba esopa?”

Yisu hêv ngôk doho vê
(Mak 5:1-20; Luk 8:26-39)

²⁸ Yôv ma Yisu hi kasukthôm vi tuvulu ba hayô avômalô Gadala iniñ pik. Ma anyô lokwanju atu ba ngôk kambom hathak habuliñ i êlêm anên siô ba êpôm yani halôk loñondê. Anyô ju êñ ethak ibuliñ avômalô ba intu êkô ek nendom loñondê êñ. ²⁹ *Ma êyê Yisu ma elam lôklala, “Wapômbên anên Nakaduñ, hôlek ek undum malê êndên yêlô? Waklavôn nindum abô hêk denañ. Ma hôlek loñ êntêk ek nêmo vovañ êndên yêlô e?”

³⁰ Ma bok dum te êmo daim dokte ba eyañ kamañ êmo. ³¹ Ma ngôk takên elañ lôklokwan hadên Yisu, “Nêmo yêlô vê ni êndôk bok takêndaku kapô.”

³² Ma Yisu hanañ hadên thêlô “Môlô nu!” Êñ ma ngôk takên etak anyô ju êñ ma i êlôk bok takên kapô ba elañviñ kethen ba

* 8:11: Luk 13:29 * 8:12: Mat 22:13; 25:30; Luk 13:28

4:8 * 8:26: Mat 14:31; Sng 89:9 * 8:29: Mak 1:24; Luk 4:41

* 8:20: 2Ko 8:9 * 8:21: 1Kiñ 19:20 * 8:24: Sng

i hadêṅ loṅ kambom ma êv yak halôk kasukthôm ba ema. ³³ Nê takatu ba eyabiṅ bok êyê nôṃ êṅ ma êsôv ba i êyô malak bêṅ. Ma enaṅ hadêṅ avômalô hathak nôṃ atu ba Yisu hadum hadêṅ bok lôk anyô ju atu ba ṅgôk habuliṅ thai. ³⁴ Êṅ ma avômalô malak lôṅ êṅ iki thô ba i hadêṅ Yisu. Thêlô êyê yani ba êkô kambom ma enaṅ nena, “Otak yêlô ba nu!”

9

Yisu hadum anyô havuviṅ te mavi (Mak 2:1-12; Luk 5:17-26)

¹ *Yôv ma Yisu hathak yeṅ ṅgwêk te ba havôhi anêṅ loṅ. ² Ma anyô doho evak anyô havuviṅ te hêk yêm ba êlêm hadêṅ yani. Êṅ ma Yisu hayê thêlôninṅ êvhaviṅ ma hanaṅ hadêṅ anyô havuviṅ atu nena, “Yenaṅ okna, lem êndôk biṅ. Lêk yahêv anêṃ kambom sapêṅ vê.”

³ Nê lôkauk hathak abô balabuṅ doho elañô abô êṅ ma enaṅ hadêṅ i, “Ôpêṅ hasoṅ nena yani ma Wapômbêṅ e?”

⁴ *Yisu hayala thêlôninṅ auk ma hanaṅ, “Aisê ka môlô owa auk kambom êṅ? ⁵ Abô alê intu vumvum ek yanaṅ: ‘Lêk yahêv anêṃ kambom sapêṅ vê’ mena ‘Umbiyô omben.’ ⁶ *Aêṅ ba tem yaṅgik thô êndêṅ môlô nena Anyô Anêṅ Nakaduṅ atu anêṅ athêṅ ma bêṅ ba hatôm nêṃ kambom vê.” Êṅ ma hanaṅ hadêṅ anyô havuviṅ atu nena, “Umbiyô umiṅ ma onja anêṃ yêm ba nu anêṃ unyak.” ⁷ Êṅ ma ôpêṅ haviyô hamiṅ ba hi anêṅ unyak. ⁸ Ma avômalô êyê nôṃ êṅ ba esonṅ kambom ma êbô Wapômbêṅ atu ba hêv lôklokwaṅ lôk athêṅ bêṅ hadêṅ avômalô.

Yisu halam Matyu (Mak 2:13-17; Luk 5:27-32)

⁹ Yisu hi ma hayê anyô te ba anêṅ athêṅ nena Matyu ba hamô unyak ewa takis. Ma hanaṅ hadêṅ ôpêṅ nena, “Ôlêm osopa ya,” êṅ ma haviyô ba hi hasopa yani.

¹⁰ Yisu hayaṅ nôṃ haviṅ Matyu hamô anêṅ unyak. Ma nê ewa takis lôk nê idum kambom bêṅ anôṅ êlêm eyaṅ nôṃ haviṅ

yani lôk anêṅ nê ku. ¹¹ *Palisi êyê ma enaṅ hik anêṅ nê ku liṅ, “Aisê ka môlônim kêdôṅwaga hayaṅ nôṃ haviṅ nê ewa takis lôk nê idum kambom?”

¹² Yisu halarô abô êṅ ma hanaṅ, “Nê lôk lijiṅ iyom intu ethak i êyê dokta. Ma nê lijiṅ mi ma mi. ¹³ *Aêṅ ba môlô lemimimbi Wapômbêṅ anêṅ abô atu ba hêk kapyia hanaṅ nena,

“ ‘Yalenṅhaviṅ môlô nôṃnêṃ kapôlômim êndêṅ avômalô.

Ma yahapôlik hathak da.’ *Hosea 6:6*
Ba intu yahalêm ek yandam nê takatu ba idum kambom. Ma miṅ yahalêm ek yandam nê thêthoṅ ami.”

Enaṅ hik Yisu liṅ hathak kobom evak balabuṅ ek nôṃ (Mak 2:18-22; Luk 5:33-39)

¹⁴ *Jon anêṅ nê ku êlêm hadêṅ Yisu ma enaṅ hik yani liṅ, “Yêlô lôk nê Palisi athak avak balabuṅ ek nôṃ ek lenṅhabi Wapômbêṅ. Ma donṅtom anêṃ nê ku miṅ ethak idum aêṅ ami eka?”

¹⁵ Ma Yisu hanaṅ, “Anyô te hawa avi lukmuk, êṅ ma anêṅ anyô môlô eyaṅ nôṃ lôk lenṅhavi. Ma miṅ hatôm nembak balabuṅ ek nôṃ ami. Ma donṅtom haveṅ yam, ba ewa yani vê hêk thêlô, êṅ ma anêṅ nê môlô tem nembak balabuṅ ek nôṃ.”

¹⁶ “Anyô late hatôm enja sôp lukmuk bute ba indu sôp bô anêṅ abyāṅ siṅ esak ami. Hadum aêṅ ma tem sôp lukmuk buêṅ êṃô sôp bô kisi. Êṅ ma tem itip bêṅ. ¹⁷ Ma môlô othak ôkê waiṅ lukmuk halôk kolopak epe-saṅ hathak bok kupik bô e? Mi! Waiṅ lukmuk êṅ tem imbuliṅ bok kupik bô atu bôk thekthek ba tem ipup ba waiṅ engasô ni. Ba intu othak ôkê waiṅ lukmuk halôk bok kupik lukmuk atu ba belap ek isiṅ mavi ma miṅ ipup ami lôk waiṅ miṅ engasô ni ami.”

Amena ṅama lôk avi lijiṅ (Mak 5:21-43; Luk 8:40-56)

¹⁸ Yisu hanaṅ abô denaṅ ma anyô bêṅ te halêm halek vadôṅ lêlô hêk yani va ma hanaṅ, “Yenaṅ avena lêk hama. Ôlêm otak

* **9:1:** Mat 4:13 * **9:4:** Luk 9:47; Jon 2:25 * **9:6:** Jon 17:2 * **9:11:** Luk 15:2 * **9:13:** Mat 12:7 * **9:14:** Luk 18:12

bahem êyônggêk yani ek imbiyô esak lonjbô.”
 19 Ma Yisu lôk anêj nê ku i ivin yani ba i.

20 Thêlô evenj ba i ma avi lôk lijij te halêm hadêj Yisu dômlokwanj ma havalonj Yisu anêj kwêv anêj danj. Avi êj hapôm lijij thalalenj halom hatôm sondabêj lauminj ba lahavuju. 21 *Ma avi êj anêj auk nena, “Yambalonj anêj kwêv iyom, ma tem ya mavi.” 22 Ma Yisu hik i lilinj ba hayê avi êj ma hananj, “Yenanj avena, lem êndôk binj. Anêm hôêvhavinj hadum ba lêk hubitak mavi.” Ma kethenj oyanj ma avi êj habitak mavi.

23 Vêm ma Yisu hi hayô anyô bêj atu anêj unyak. Ma hayê avômalô iyuv abinj ba elanj ba idum thôthô bêj 24 ma hananj, “Môlô vê! Avena hêk sôm iyom ma minj hama ami.” Êj ma thêlô emalik hathak yani. 25 Ma donjom êv avômalô vê ma Yisu habitak hayô unyak kapô ba havalonj avena êj banj, ma haviyô haminj. 26 Ba intu abô hathak nôm êj havenj lonj êj lôkthô.

Anyô malenj pusip ju lôk anyô abôlêk putup te

27 *Ma Yisu hatak lonj êj ma havenj ba hi, ma anyô malenj pusip ju esopa yani ba elam kaêk nena, “Devit anêj Lim Lukmuk, nêk kapôlôm ek yai!”

28 Yisu hayô unyak kapô ba hi ma anyô ju atu i hadêj yani. Ma hananj hik thai linj, “Mamu ôêvhavinj nena ya hatôm yandum ba mamu numbitak mavi e?”

Ma thai enanj, “Intu êj. Anyô Bêj.”

29 Êj ma yani hatak banj hayô hêk thai malenjdaluk ma hananj, “Mamu lêk ôêvhavinj ba intu tem numbitak mavi.” 30 *Êj ma malenj daluk hakyav. Ma Yisu hêv abô lôklokwanj hadêj thai, “Minj nonanj êndêj anyôla esak nôm êntêk ami.” 31 Ma donjom i ma enanj nôm atu ba Yisu hadum hadêj thai havenj lonj êj lôkthô.

32 Anyô ju êj etak Yisu ba i denanj, ma avômalô ewa anyô abôlêk putup te atu ba ngôk habulinj yani ba êlêm ek Yisu. 33 *Ma hêv ngôk êj vê ma ôpêj hananj abô. Ma

avômalô esonj kambom ba enanj, “Sêbôk ma minj nômlate aêj habitak Israêl ami.”

34 *Ma donjom nê Palisi enanj, “Ngôk ininj anyô bêj hêv lôklokwanj hadêj ôpêj. Ba intu hatôm nêk ngôk sapêj vê ênjêk avômalô.”

Nê ku naju iyom

35 *Ma Yisu havenj lonj buêj sapêj ba habitak hayô avômalô ininj unyak yej ba hadôj avômalô lôk hananj Abô Mavi hathak Wapômbêj anêj lonj lôklinjak. Ma hapesanj avômalô ininj malainj sapêj lôk hêv ininj lijij lomaloma sapêj vê. 36 *Yisu hayê avômalô nômbêj atu ininj auk lêk mayaliv ba êmô malainj kambom hatôm boksipsip anêj alanj mi. Aêj ba lahiki hathak i. 37 *Ba intu hananj hadêj anêj nê ku nena, “Nôm bêj anôj lêk hayôk ba hamô ku kapô, ma donjom nê ku ma tomtom iyom. 38 Aêj ba notenj mek êndêj ku anêj alanj ek nêk nê ku ba ini ek nindum anêj ku.”

10

Nê ku lauminj ba lahavuju ininj athêj (Mak 3:13-19; Luk 6:12-16)

1 *Ma Yisu halam nê ku lauminj ba lahavuju i hadêj yani. Ma hêv lôklokwanj hadêj thêlô ek nêk ngôk lelaik vê ênjêk avômalô ma nindum avômalô lijij lôk malainj lomaloma mavi.

2 Êntêk ma aposel lauminj ba lahavuju takatu ininj athêj: anyô môj ma Saimon, anêj athêj yanj nena Pita, ma yanj Andulu; 3 ma Jems loyanj Jon, thai ma Sebedi nali; 3 ma Pilip, Batolomiu, Tomas, Matyu, anyô hawa takis; ma Jems Alpius nakadunj ma Tadius, 4 ma Saimon, anyô Selot te, ma Judas Iskaliot, ôpatu vêm ma hananj Yisu bêj.

Yisu hêv nê ku ba i (Mak 6:7-11; Luk 9:1-5)

5 Yisu hananj abô hadêj anyô lauminj ba lahavuju takêj yôv ma hêv i ba i ma hananj, “Avômalô Samalia ininj lonj lôk avômalô lonj buyanj ma minj unu êndêj i ami. 6 *Ma donjom unu êndêj boksipsip

* 9:21: Mat 14:36 * 9:27: Mat 20:29-34 * 9:30: Mat 8:4 * 9:33: Mak 2:12 * 9:34: Mat 12:24; Mak 3:22; Luk 11:15 * 9:35: Mat 4:23; Mak 1:39 * 9:36: Nam 27:17; 1Kinj 22:17; Sek 10:2; Mat 14:14; Mak 6:34 * 9:37: Luk 10:2 * 10:1: Mak 6:7; Luk 9:1 * 10:6: Jer 50:6 * 10:7: Mat 3:2; 4:17; Luk 10:9,11

Israël takatu ba even mayaliv. ⁷*Unu luvu-luvu ba nonañ Wapômbêñ anêñ abô êndêñ avômalô nena, ‘Dokte ma Wapômbêñ anêñ loñ lôklinyak tem êlêm.’ ⁸Nundum avômalô lôk lijin mavi, ma ungwik nê ñama liñ, ma nundum nê lôk palê lepla mabuñ mavi, ma nônmêm ngôk vê ênjêk avômalô. Athêñ bêñ ma miñ môlô ôêv vuli ami. Bôk yahêv oyañ hadêñ môlô ba intu nundum ku takêñ oyañ esak avômalô.

⁹⁻¹⁰* “Môlô u hatôm nê ku ba mavi ek avômalô neyabinj môlô ba intu nomberj oyañ. Miñ nobek vak ami. Valuselenj mi. Kwêv mi. Veñ bokngôp mi. Ma kôm mi. ¹¹Ma môlô ôyô loñ te ma nômbôlêm anyô wapôm te ba nômô imbinj yani endeba notak loñ êñ ek unu buyañ. ¹²*Ma ubitak ôyô anêñ unyak kapô, ma nonañ êndêñ yani lôk anêñ avômalô nena, ‘Wapômbêñ anêñ lamavi êmô imbinj môlô.’ ¹³Avômalô unyak êñ leñinj mavi ba ewa môlô thô, êñ ma môlônim abô mavi êñ tem êmô imbinj i. Ma donjom miñ leñinj mavi ba ewa môlô thô ami, êñ ma noja unim abô mavi êñ vê ênjêk i ba unu. ¹⁴*Ma avômalô loñ takatu ba miñ ewa môlô thô ami lôk êdô nedañô môlônim abô, ma waklavônj otak loñ êñ, ma ungwik vongovañ takatu ba hamô vemimkapô vê êndôk thêlô maleñinj ma unu. ¹⁵*Yanañ avanônj êndêñ môlô nena waklavônj atu ba Wapômbêñ endelêm ek endañô abô, êñ ma avômalô loñ atu ba miñ ewa môlô thô ami, thêlôninj malainj tem êmônj ek avômalô kambom anêñ Sodom lo Gomola.

*Malainj lomaloma tem êpôm môlô
(Mak 13:9-13; Luk 21:12-17)*

¹⁶* “Odañô! Yahêv môlô hatôm boksipsip ba u ôlôk avuñ yatap malêvônj. Aêñ ba môlô noja umya ininj auk mavi ba nômô mabuñ êtôm menak bôbô. ¹⁷*Aêñ ba intu môlô noyabinj am ek avômalô! Thêlô tem nebalonj môlô ba netak êndôk ininj nê bêñbêñ baheninj lôk nebali môlô êmô ininj unyak yeñ. ¹⁸Ma môlô ma yenañ avômalô ba intu tem nendom môlô ba unu

êndêñ kinj lôk nê bêñbêñ ek nonañ yenañ Abô Mavi êndêñ i lôk avômalô loñ buyañ. ¹⁹⁻²⁰*Ma donjom evalonj môlô ma môlônim Lemambô anêñ Lovak Matherj tem êmô imbinj môlô ba waklavônj êñ ma tem nêñ abô êndêñ môlô ek nonañ. Tem miñj môlôda nonañ unim abô ami. Ba intu miñj nôkô ba nonañ nena, ‘Yêlô nanañ malê?’ mena ‘nanañ aisê?’ ami.

²¹* “Ma anyô loyañ tem yañ enañ yañ bêñ ek nijik vônô. Ma lambô tem indum aêñ êndêñ nakaduñ. Ma avômena tem nêmbôlinj dôminj êndêñ lami lo taluvi ba nenañ ek nijik i vônô. ²²Ma môlô ma yenañ avômalô. Ba intu avômalô sapêñ tem nêpôlik esak môlô. Ma donjom nê takatu ba iminj lôklokwañ aleba hayô anêñ danj, ma Wapômbêñ tem nêñ i bulubinj. ²³Aêñ ba avômalô malak te êv vovañ hadêñ môlô, ma nôsôv ba unu malak yañ. Yanañ avanônj êndêñ môlô, tem nundum ku êñ embenj Israël denañ ma Anyô Anêñ Nakaduñ atu tem êlêm.

²⁴* “Avômena ethak unyak ma miñ bêñ ek ininj kêdônjwaga ami. Ma nê ku miñ bêñ ek ininj anyô bêñ ami. ²⁵*Avômalô elam lambô nena, ‘Ngôk Bêñ Belsebul’ êñ ma tem nindum aêñ esak yani anêñ avômalô aêñ iyom. Avômena ewa kêdônjwaga ininj malainj, êñ ma hatôm. Ma nê ku ewa ininj anyô bêñ anêñ malainj, êñ ma hatôm.

*Nakô ek Wapômbêñ iyom
(Luk 12:2-7)*

²⁶* “Aêñ ba miñj môlô nôkô ek nê takatu ba idum kambom takêñ ami. Nôm takatu ba havuñj hêk loñ kapô, tem imbitak yañ. Ma abô takatu ba havuñj, tem avômalô sapêñ neyala. ²⁷Aêñ ba abô takatu ba yahanañ hadêñ môlô hadêñ bôlôvônj, êñ ma nonañ êndêñ lôkwak. Ma abô takatu ba anyô vi enañ thikuthik, êñ ma numinj unyak vôn ba nodam ek avômalô nedañô. ²⁸*Miñj nôkô ek avômalô ami. Thêlô hatôm nijik lemvimkupik iyom vônô. Ma dahôlômim ma thêlô miñj hatôm nijik vônô

* **10:9-10:** Luk 10:4,7; 1Ko 9:14 * **10:12:** Luk 10:5-6 * **10:14:** Luk 10:10-12; Ap 13:51 * **10:15:** Mat 11:24; Jut 7 * **10:16:** Luk 10:3; Lom 16:19 * **10:17:** Mat 5:22; 23:34; Mak 13:9 * **10:19-20:** Luk 12:11-12; 21:12-15; Jon 14:26 * **10:21:** Mai 7:6; Mat 10:35; Mak 13:12; Luk 21:16 * **10:24:** Luk 6:40; Jon 13:16; 15:20 * **10:25:** Mat 9:34; 12:24; Mak 3:22; Luk 11:15 * **10:26:** Mak 4:22; Luk 8:17 * **10:28:** Lom 8:31; Jem 4:12

ami. Aênj ba intu nôkô ek Anyô Bêj iyom! Yani hatôm imbulij mólônim lemvimkupik lôk dahôlômim êndôk loj atum lôkmala.

²⁹ “Avômalô ethak êv vuli menak yaônena hathak valuselenj yaô ek eyañ. Ma Lemambô lahiki hathak menak yaô takatu ba te hama. ³⁰ Ma donjom mólô ma Wapômbêj bôk hakatunj mólô sapêj lemimkadok njanj yôv. ³¹ *Aênj ba mólô ma bêj ek menak, ba intu miñj nôkô ami.

Miñj mama esak Yisu ami
(Luk 12:8-9)

³² “Aênj ba ôpatu ba hanañ hadêj avômalô nena hasopa ya, intu tem yanañ imiñj Wakamik atu ba hamô malak lenj ma nena, ‘Ôpêntêk ma yenañ.’ ³³ *Ma ôpatu ba hanañ hadêj avômalô nena hadô esopa ya, intu tem yanañ êndênj Wakamik atu ba hamô malak lenj nena, ‘Yahathônj ôpênj paliñ.’

Yisu hadum ba avômalô evak i vose
(Luk 12:49-53; 14:26-27)

³⁴ “Yahalêm ek yanêm kôm janjak êndênj mólô! Ba intu miñj nosonj nena yahalêm ek yandum mólô kapôlômim êndôk binj ami ma milôk. ³⁵ Yahalêm ek “‘namalô êmbôlij dôm êndênj lambô, ma nalavi êmbôlij dôm êndênj talêbô, ma namalô yanavi êmbôlij dôm êndênj yanjavi.

³⁶ Anyô te lôk anênj thalalenj tem nêpôlik esak i.’

Maika 7:6

³⁷ “Ma opalê atu ba lahavinj lambô lo talêbô bêj anônj hamônj ek ya, ôpênj hatôm anyô ôv vathek ba miñj yenañ ami. Ma opalê atu ba lahavinj nali bêj anônj hamônj ek ya, ôpênj hatôm anyô ôv vathek ba miñj yenañ ami. ³⁸ *Ma ôpatu ba miñj hawa anênj alovalañanñsiñ ba hasopa ya ami, ôpênj hatôm anyô ôv vathek ba miñj yenañ ami. ³⁹ *Ma opalê atu ba hadum ku bêj ek embatho anênj lôkmala loñ, êñ ma anênj lôkmala êñ tem nêñ yak. Ma ôpatu ba hatak anênj lôkmala ek hasopa ya, ôpênj tem embaloñ anênj lôkmala loñ.

⁴⁰ * “Ma ôpatu ba hawa mólô thô, êñ ma hawa ya thô havinj. Ma ôpatu ba hawa

ya thô, êñ ma hawa Ôpatu ba hêv ya ba yahalêm thô havinj. ⁴¹ Ma ôpatu ba hayê plopet te ba hawa thô, êñ ma tem enja nôñ mavi êtôm atu ba plopet êñ hawa. Ma ôpatu ba hayê anyô thêthônj te ba hawa thô, êñ ma tem enja nôñ mavi êtôm atu ba anyô thêthônj êñ hawa. ⁴² Ma ôpatu ba hayê anyô oyanj te hasopa ya ba hêv njanj thilibunj hadênj yani, yanañ avanônj binj êndênj mólô nena ôpênj tem enja anênj vuli.”

11

¹ Ma Yisu hadônj anênj nê ku lauminj ba lahavuju yôv, ma hatak loñ êñ ma hi hanañ Wapômbêj anênj abô lôk hadônj avômalô hamô Galili anênj malak nenanena.

Yisu hanañ abô hathak Jon anyô hathik njanj
(Luk 7:18-35)

² Jon hamô koladônj ma halanô abô hathak ku takatu ba Kilisi hadum. Êñ ma hêv anênj nê ku doho ba i hadênj yani ³ ek nenanj injik yani liñ, “O ma Mesia atu ba Wapômbêj bôk habutinj abô ek nêñ êlêm mena yêlô nayabinj anyô yanj?”

⁴⁻⁵ *Êñ ma Yisu hanañ viyan, “Nôbônun ma nonanj êndênj Jon esak nôñ takatu ba mamu olanô lo ôyê. Nê maleñj pusip êyê tak, ma nê venijnvuvinj evenj, ma nê palê lepla ibitak mavi, ma nê lenijnondônj kôtônj elanj abô, ma nê nama iviyô hathak loñbô, ma avômalô siv elanj Wapômbêj anênj Abô Mavi atu. Ba intu unu nonanj êndênj Jon esak nôñ takênj. ⁶ Ma nê takatu ba êyê ya ba evalonj iniñ êvhavinj loñ, nêñmô lôk lenijnmavi.”

⁷ Jon anênj nê ku êvôi denanj, ma Yisu hanañ abô hathak Jon hadênj avômalô nena, “Bôk mólô u loñ thiliv ek ôyê malê? Mólô u ek ôyê lovak hayuv baselak vuak e? ⁸ Mi. Ma mólô u ek ôyê malê? Mólô u ek ôyê anyô te hik kwêv kékêlô e? Mi. Nê takatu ba ik kwêv kékêlô, ma êmô kinj iniñ unyak ma miñj êmô loñ thiliv ami. ⁹ Mólô u loñ thiliv ek ôyê malê? Plopet te e? Avanônj! Ma donjom yanañ êndênj mólô nena Jon ma bêj

* **10:31:** Mat 6:26 * **10:33:** Mak 8:38; Luk 9:26; 2Ti 2:12 * **10:38:** Mat 16:24-25; Mak 8:34-35; Luk 9:23-24

* **10:39:** Luk 17:33; Jon 12:25 * **10:40:** Mak 9:37; Luk 10:16; Jon 13:20 * **11:4-5:** Ais 35:5-6; 61:1 * **11:10:** Luk 1:76

ek plopet sapêḅ. ¹⁰ *Bôk eto hathak ôpêḅ hêk Wapômbêḅ anêḅ kapyra nena,
 “‘Odaḅô, tem yanêḅ yenaḅ anyô ku te êḅmôḅ ek o,

ek enaḅ yenaḅ abô bêḅ
 ek êpôpêk loḅôndê ek o.’ *Malakai 3:1*

¹¹ “Yanaḅ avanôḅ biḅ êḅdêḅ môlô nena Jon ma bêḅ ek avômalô pik sapêḅ. Avi te miḅ bôk havathu anyô te aêḅ ami ma mi. Ma doḅtom ôpatu ba yaôna hêk Wapômbêḅ anêḅ loḅ lôkliḅyak, ôpêḅ ma bêḅ ek Jon.

¹²⁻¹³ * “Ma plopet sapêḅ lôk kapyra balabuḅ bôk enaḅ Wapômbêḅ anêḅ abô bêḅ aleba lêk hayô Jon habitak haviḅ. Ma sêbôk aleba lêk ma ôpêḅ hanaḅ abô ma Wapômbêḅ anêḅ loḅ lôkliḅyak halêḅ hatôm ḅê vovak ibi thêthô i ba i aleba ik vovak ba lovak. ¹⁴ *Ma môlô lemimhaviḅ nodanô plopet takatu iniḅ abô ba nodanô! Wapômbêḅ anêḅ kapyra hanaḅ nena Elia tem êlêḅ. Elia êḅ ma Jon. ¹⁵ Aêḅ ba môlô ḅê lôk lemôndôḅ ma nodanô abô êḅtêk katô!

¹⁶ “Yanaḅ aisê esak avômalô bôlôḅ êḅtêk? Thêlô ma hatôm avômena takatu ba êḅmô loḅ ethak doḅtom halôk ma elam hi ek avômena vi nena,

¹⁷ “ ‘Yêlô abi yeḅ beleḅ ek môlô nondo yeḅ, ma doḅtom miḅ olo yeḅ ami.

Ma yêlô alaḅ asêḅ malêḅ ek môlô nodanḅ,
 ma doḅtom miḅ olaḅ ami.’

¹⁸ “Ma avômalô bôlôḅ êḅtêk êtôm avômena takêḅ. Jon halêḅ ba hathak hatip ek nôḅ lo waiḅ. Ma môlô ôpôlik hathak yani ba onaḅ nena ḅḅôk hamô haviḅ yani. ¹⁹ *Ma doḅtom Anyô Anêḅ Nakaduḅ atu halêḅ ma miḅ hatip ek nôḅ lo waiḅ ami. Ba intu avômalô êpôlik ba enaḅ, ‘Ôḅḅô! Anyô êḅ hathak hayaḅ nôḅ lôk hanum waiḅ bêḅ anôḅ aleba intu halo molo. Yani ma ḅê idum kambom lôk ḅê ewa takis iniḅ anyô môlô.’ Aêḅ ba Wapômbêḅ anêḅ auk tem injik anôḅ mavi ba avômalô tem nêḅê nena auk êḅ ma thêthôḅ anôḅ.”

Avômalô leḅôndôḅ kôḅôḅ
(Luk 10:13-15)

²⁰ Yisu bôk hadum nômbithi bêḅ anôḅ yôv hamô malak doho ma avômalô takêḅ miḅ ele kapôlôḅiḅ liliḅ ami. Ba intu Yisu hathaḅ i ²¹ *ba hanaḅ, “Alikaknena, môlô avômalô Kolasin lo Betsaida! Môlô bôk ôyê nômbithi lomaloma. Ma doḅtom bôk yandum nômbithi takêḅ êḅmô Taia lo Saidon malêvôḅ, êḅ ma kethêḅ oyaḅ ma tem nijik kwêv kambom lôk nesav atum ḅḅavu esak leḅḅkadôk ek nede kapôlôḅiḅ liliḅ. ²² Odaḅô! Yahananaḅ avanôḅ êḅdêḅ môlô nena waklavôḅ atu ba Wapômbêḅ endelêḅ ek endanô abô, êḅ ma môlônim malaiḅ tem bêḅ anôḅ êḅmôḅ ek avômalô Taia lo Saidon iniḅ!

²³ * “Ma môlô avômalô Kapaneam, tem nêḅbô môlônim athêḅ esak leḅ e? Mi, môlô tem unu ḅê ḅama iniḅ loḅ! Môlô bôk ôyê nômbithi lomaloma. Ma doḅtom bôk yandum nômbithi takêḅ êḅmô Sodom malêvôḅ, êḅ ma tem netak iniḅ kambom ma tem nêḅmô denaḅ endeba lêk. ²⁴ *Odaḅô! Yanaḅ avanôḅ! Waklavôḅ atu ba Wapômbêḅ endelêḅ ek endanô alalôaniḅ abô, êḅ ma môlônim malaiḅ tem bêḅ anôḅ êḅmôḅ ek avômalô Sodom!”

Wapômbêḅ anêḅ aseleḅ ma vumvum
(Luk 10:21-22)

²⁵ *Yôv ma Yisu hanaḅ, “Wakamik, O ma pik lo leḅ anêḅ alaḅ! Lêk huvuḅ anêḅ auk hadêḅ ḅê lôkauk lôk ḅê bêḅbêḅ, ma huik thô hadêḅ ḅê takatu ba êtôm avômena yaônena. Ba intu yahabô anêḅ athêḅ! ²⁶ Wakamik, avanôḅ oda hosopa anêḅ lemhaviḅ ba intu hudum aêḅ.

²⁷ * “Wakamik bôk hôêv ya auk sapêḅ yôv. Ba anyô late miḅ hayala Nalum atu ami. Mi, O Wakamik iyom. Ma anyô late miḅ hayala O Wakamik katô ami. Mi, Nalum lôk ḅê takatu ba Nalum lahaviḅ injik O thô êḅdêḅ i iyom.

²⁸ * “Môlô ḅê takatu ba udum ku bêḅ ba owa malaiḅ nôlêḅ êḅdêḅ ya ma tem yanêḅ lovak êḅdêḅ môlô. ²⁹⁻³⁰ *Yahathak yahatauviḅ ya hatôm anyô ku ba intu tem

* **11:12-13:** Luk 16:16 * **11:14:** Mal 4:5; Mat 17:10-13; Mak 9:11-13 * **11:19:** Mat 9:14 * **11:21:** Ais 23; Ese 26:1-28:26; Jol 3:4-8; Amo 1:9-10; Sek 9:2-4 * **11:23:** Stt 19:24-28; Ais 14:13-15 * **11:24:** Mat 10:15; Luk 10:12 * **11:25:** 1Ko 1:26-29 * **11:27:** Mat 28:18; Jon 1:18; 3:35; 10:15; 17:2 * **11:28:** Jer 31:25 * **11:29-30:** 1Jon 5:3

nômô mavi. Ma aselenj atu ba yahêv ma vumvum ek noja. Ma vak atu ba yahêv ek nôbô ma miñ malainj ami. Ba intu nôlêm êndênj ya ek noja yenanj auk.”

12

Yisu ma Sabat anêj alanj (Mak 2:23-28; Luk 6:1-5)

¹*Sabat te ma Yisu lôk anêj nê ku i evenj ku kapô te. Ma anêj nê ku ema kisi ba ewa wit doho hêk ku êj kapô ba eyanj. ²*Palisi doho êyê ma enanj, “Ondanô! Abô balabunj hanañ nena Sabat ma miñ hatôm nandum ku ba naja nôm ek nanjanj ami. Ma donjom anêm nê ku ibulinj waklavônj êj!”

³*Ma Yisu hanañ nena, “Môlô bôk osam abô hathak Devit lôk anêj nê môlô ema kisi ba idum e? ⁴*Yani habitak hayô Wapômbênj anêj unyak mathenj kapô ma hayañ polom atu ba mathenj anônj. Polom êj ma nê êbôk da iyom iniñ ek nejanj ba intu habulinj abô balabunj buênj. ⁵*Odanô abô te imbiñ. Môlô bôk osam abô te hamô abô balabunj nena Sabat sapênj ma nê êbôk da idum ku ba êv da hadênj Wapômbênj. Thêlô ethak ibulinj abô balabunj bô êntêk hathak Sabat. Ma donjom thêlô ma kambom mi. ⁶*Aênj ba yananj êndênj môlô nena nômlate lêk hamô loñ êntêk ma nômbênj lôk ek unyak mathenj. ⁷⁻⁸*Môlô bôk osam abô êj yôv ba hanañ nena,

“Yalenjhavinj môlô nônmêm kapôlômim êndênj avômalô

ma yahapôlik hathak da.’ *Hosea 6:6*

“Ya Anyô Anêj Nakadunj atu ma Sabat anêj Alanj. Ba intu oyala abô êj anêj ôdônj, ma tem miñ hatôm notak malainj êyômô ôpatu ba anêj kambom mi ami. Mi.”

Sabat ma Yisu hadum anyô banj hatyôk te mavi

(Mak 3:1-6; Luk 6:6-11)

⁹Yôv ma Yisu hatak buênj ma habitak hayô avômalô loñ êj iniñ unyak yenj kapô. Ma anyô banj hatyôk te hamô loñ êj. ¹⁰*Ma Palisi doho êbôlêm loñôndê ek nenanj Yisu

bênj ba intu enanj hik yani liñ, “Kapyia balabunj hanañ aisê? Hatôm alalô nandum anyô lôk lijinj mavi êndênj Sabat mena mi e?”

¹¹*Ma Yisu hanañ, “Anyô te anêj boksipsip hêv yak halôk lôv hadênj Sabat, ma ôpênj tem ni edadi boksipsip êj imbitak yainj mena mi e? ¹²Anyô ma bênj ek boksipsip. Ba intu kapyia balabunj hanañ nena alalô hatôm nandum anyô mavi êndênj Sabat.”

¹³Aênj ba Yisu hanañ hadênj ôpênj, “Oto bahem.” Ma hato banj ma banj vi kambom atu habitak mavi hathak loñbô hatôm banj vi atu mavi. ¹⁴*Êj ma Palisi iviyô ba i ethak donjom ma ekak abô ek nêpôm loñôndê te ek nijik Yisu vônô.

Wapômbênj anêj anyô ku

¹⁵Yisu hayala nôm êj ba intu hatak loñ êj ba hi. Ma avômalô bênj anônj esopa yani ba hadum iniñ lijinj sapênj mavi. ¹⁶*Ma Yisu hanañ lôklokwanj hadênj thêlô nena miñ nenanj yani bênj êndênj anyôla ami. ¹⁷Yisu hanañ aênj ek Wapômbênj anêj abô injik anônj ba bôk hanañ hadênj plopet Aisaia nena,

¹⁸*“Ôpêntêk ma yenanj anyô ku atu ba bôk yahabi yabahenj hayô hêk yani yôv.

Ôpênj ma yalenjhavinj yani bênj anônj, ma yakapôlônj mavi ek yani;

tem yanêm yenanj Lovak Mathenj êmô imbiñ ôpênj,

ma tem enanj bênj êndênj avômalô nena tem nêm i bulubinj.

¹⁹Yani ma anyô bônônj ba miñ hathak hanañ abô lôk lôklala ami,

ma miñ hathak hanañ abô hamô loñ ekaksa ami.

²⁰Ma tem miñ edabênj baselak atu hapu ba hêk pik ami,

ma miñ imbi ayôk ngathininj ni ami ma mi.

Ma tem indum mavi iyom endeba etak kambom sapênj nênmô ku mavi vibiñ am.

²¹Ma avômalô pik sapênj tem nênmêm malenjinj êndênj yani.” *Aisaia 42:1-4*

* **12:1:** Lo 23:25 * **12:2:** Kis 20:10 * **12:3:** 1Sml 21:1-6 * **12:4:** Wkp 24:5-9 * **12:5:** Nam 28:9-10

* **12:6:** Mat 12:41-42 * **12:7-8:** Mat 9:13 * **12:10:** Luk 14:3 * **12:11:** Luk 14:5 * **12:14:** Jon 5:16

* **12:16:** Mat 8:4; Mak 3:12 * **12:18:** Mat 3:17

*Yisu lôk Belsebul
(Mak 3:20-30; Luk 11:14-23)*

²² Vêm ma ewa anyô te atu ngôk habulinj ba êlêm hadêj Yisu. Ngôk êj hadum ba ôpêj madaluk pusip ma abôlêk putup. Ma Yisu hadum ba ôpêj madaluk lôk abôlêk hakyav ba hayê tak lôk hanañ abô. ²³ Ma avômalô sapêj esonj kambom ba enañ, “Yakô êntêk ma Devit anêj Lim Lukmuk atu ba Wapômbêj hêv halêm ek nêm alalô bulubinj la?”

²⁴ *Ma Palisi elañô abô êj ma enañ, “Ngôk iniñ anyô bêj Belsebul hêv lôklokwanj hadêj ôpêj. Ba intu hatôm nêm ngôk sapêj vê ênjêk avômalô.”

²⁵ Yisu hayala thêlôninj auk ba hanañ, “Lonj bêj te da iniñ avômalô evaki vose hi ôdônj ju, êj ma lonj bêj êj tem ênjêk ngathinij. Ma malak te evaki vose hi ôdônj ju, êj ma tem nênem yak. Ma ôdônj te evaki vose hi ôdônj ju, êj ma tem nênem yak aêj iyom. ²⁶ Ma Sadañ hêv anêj ngôk vê, êj ma hatôm evaki vose hi ôdônj ju. Ba anêj lonj lôklinyak tem iminj majañ aisê? Mi. ²⁷ Mólô onañ nena ngôk bêj Belsebul hêv lôklokwanj hadêj ya ba yahêv ngôk vê. Ma mólônim avômalô idum ku êj havinj! Ma opalê intu hêv lôklokwanj hadêj thêlô ba idum ku mavi êj? Ngôk Bêj, e? Mi! Mólôda unim avômalô ik thô nena mólô onañ abôyanj. ²⁸ *Ma donjom Wapômbêj anêj Lovak Mathenj hêv lôklokwanj hadêj ya ba yahêv ngôk vê hêk avômalô. Aêj ba oyala nena Wapômbêj anêj lonj lôklinyak lêk halêm yôv.

²⁹ “Odanô abô yanj imbinj. Anyô te hatôm imbitak êyô anyô lôklokwanj yanj anêj unyak kapô ba enja anêj nômkama vani e? Mi anônj! Ôpêj embalonj anyô lôklokwanj êj ba ekak lonj am, êj ma yani hatôm enja anêj nômkama vani.

³⁰ * “Ôpatu ba miñ lahavinj ya ami, yani êj intu hapôlik hathak ya. Ma ôpatu ba miñ hasup avômalô ba ethak donjom ami, êj ma hatôm halupunij i.

³¹ * “Aêj ba yananj êndênj mólô nena Wapômbêj tem nêm avômalô iniñ kam-

bom lomaloma lôk abôma takatu ba enañ hathak Wapômbêj vê. Ma donjom anyô te hayê Lovak Mathenj anêj ku ba hanañ abôma nena, ‘Êntêk ma Ngôk Bêj anêj ku’, êj ma Wapômbêj miñ hatôm nêm kambom êj vê ênjêk ôpêj ami. Ma mi. ³² Ma anyô te hanañ abô kambom hathak Anyô Anêj Nakadunj atu, ma Wapômbêj tem nêm ôpêj anêj kambom vê. Ma donjom anyôla hanañ abô kambom hathak Lovak Mathenj, êj ma Wapômbêj tem miñ nêm ôpêj anêj kambom êj vê ami ma ênjêk thêthô.

*Alokwanj kambom hathak hik anêj anônj kambom
(Luk 6:43-45)*

³³ * “Alokwanj mavi ma tem injik anônj mavi, ma alokwanj kambom ma tem injik anônj kambom aêj iyom. Ma anyô ethak êyê anêj anônj vêm ma eyala nena alokwanj mavi mena kambom. ³⁴ *Mólô ma umya kambom anêj nali ba kapôlômim putup hathak nômkambom lomaloma atu ba habitak vemimbôlêk. Ba miñ hatôm nonañ abô mavi ami! ³⁵ Anyôla hapesanj anêj nômkama mavi lomaloma ba hamô yani kapô, êj ma tem enañ abô mavi iyom. Ma anyôla hapesanj nômkama kambom lomaloma ba hamô yani kapô, êj ma tem enañ abô kambom iyom.

³⁶ “Odanô! Yananj êndênj mólô! Wapômbêj tem êlêm ek endanô abô. Ba intu anyô tomtom tem nenanj iniñ kambom takatu ba bôk enañ hadêj avômalô vi lôk ibulinj i bêj. ³⁷ Wapômbêj tem endanô anêm abô ba enañ êndênj o nena o anyô thêthônj mena o anyô lokbanj.”

*Palisi lenjinhavinj nêgê lavôninj te
(Mak 8:11-12; Luk 11:29-32)*

³⁸ *Vêm ma Palisi lôk nê lôkauk hathak abô balabanj doho enañ hadêj Yisu, “Kêdônwaga, yêlô lenjinhavinj undum lavôninj te ek injik thô nena Wapômbêj hêv o ba hólêm.”

³⁹⁻⁴⁰ *Ma Yisu hanañ, “Mólô avômalô bôlônj êntêk ma avômalô kambom ba miñ

* **12:24:** Mat 9:34; 10:25 * **12:28:** Ap 10:38; 1Jon 3:8 * **12:30:** Mak 9:40; Luk 9:50 * **12:31:** Hib 6:4-6

* **12:33:** Mat 7:16-20 * **12:34:** Mat 3:7; 15:18; Luk 3:7; 6:45 * **12:38:** Mat 16:1; Luk 11:16; Jon 6:30 * **12:39-40:** Mat 16:4; Mak 8:12; Jna 1:17

ôêvhavin̄ ya ami. Ba intu lemimhavin̄ yandum lavôñin̄ ek injik thô nena Wapômbên̄ bôk hêv ya ba yahalêm, ma don̄tom tem mi. Wak lô ma Jona hamin̄ alim ñgwêk bêñ te kapô. Ma wak lô aên̄ iyom ma tem Anyô Anên̄ Nakadun̄ atu êñjêk pik kapô. Lavôñin̄ êñ iyom intu tem Wapômbên̄ injik thô nena bôk hêv ya ba yahalêm. ⁴¹ *Sêbôk ma Jona hanañ abô hadên̄ avômalô Ninive ba ele kapôlôn̄in̄ liliñ. Odañô! Nômlate lêk hamô loñ êntêk ma bêñ hamôn̄ ek Jona. Ma môlô miñ ôêvhavin̄ ami. Ma waklavôn̄ atu ba Wapômbên̄ hatak ek nindum abô ma avômalô Ninive tem nenañ môlôn̄im kambom takên̄ bêñ. ⁴² *Ma sêbôk ma Siba iniñ kwin hatak anên̄ loñ ma halêm anên̄ loñ daim bomañ ek endañô Solomon anên̄ auk mavi. Odañô! Nômlate lêk hamô loñ êntêk ma bêñ ek Solomon. Ma don̄tom môlô ôdô anên̄ nodañô. Ma waklavôn̄ atu ba Wapômbên̄ hatak ek nindum abô ma tem Siba iniñ kwin êñ enañ môlôn̄im kambom takên̄ bêñ.”

*Ngôk hatup siñ
(Luk 11:24-26)*

⁴³ “Ngôk lelaik hatak anyô te, êñ ma hi haveñ loñ thiliv ek êmbôlêm loñ mavi te ek enjalovak ba êmô. Ma miñ hapôm loñ te ami, ⁴⁴ ma tem enañ nena, ‘Yatup siñ yana unyak sêbôk esak loñbô.’ Ma hayô ba hayê nena unyak êñ lêk hamô oyañ ma epesañ ba lêk habitak mabuñ mavi. ⁴⁵ *Êñ ma tem ni êmbôlêm ñgôk bahen̄vi ba lahavuju takatu ba iniñ lôklokwañ hamôn̄ ek anên̄ ba enja i imbiñ ek nimitak nêyô unyak êñ kapô esak loñbô. Êñ ma ôpên̄ tem êmô kambom anôn̄ ek yañ sêbôk. Ba intu môlô avômalô kambom bôlôn̄ êntêk tem nôpôm malain̄ êñ imbiñ.”

*Yisu anên̄ talêbô lôk iviyañ
(Mak 3:31-35; Luk 8:19-21)*

⁴⁶ Yisu hanañ abô hadên̄ avômalô denañ ma anên̄ talêbô lôk iviyañ len̄in̄havin̄ nenañ abô imbiñ yani ba intu êlêm imiñ unyak viyañ. ⁴⁷ Ma anyô te hi hanañ hadên̄

Yisu, “Lemtambô lôk môlôviyañ imiñ yain̄ ba thêlô len̄in̄havin̄ nenañ abô imbiñ o.”

⁴⁸ Ma Yisu hanañ, “Opalê intu yenañ wakatik lôk aiyañ thêlô?” ⁴⁹⁻⁵⁰ *Ma habi bañ hayô hamin̄ anên̄ ñê ku ba hanañ, “Avômalô takatu ba esopa Wakamik atu ba hamô malak len̄ anên̄ lahavin̄, intu yenañ wakatik lôk aiyañ ma livôn̄ thêlô. Ba intu môlô êntêk ma yenañ wakatik lôk aiyañ thêlô.”

13

*Abô loñ kapô hathak anyô hapaliv
yañvêk*

(Mak 4:1-9; Luk 8:4-8)

¹ Wak êñ iyom ma Yisu hatak unyak atu ma hi hayô kasukthôm anên̄ dan̄ ma halôk hamô biñ. ² *Ma avômalô bêñ anôn̄ ekalabu yani siñ ba intu hathak yeñ te ba hi hamô, ma avômalô imiñ lin̄dan̄ hapup hathak. ³ Ma hadôn̄ avômalô hathak abô loñ kapô bêñ anôn̄. Ba hanañ nena, “Anyô te hi hapaliv anên̄ yañvêk halôk anên̄ ku. ⁴ Yani hapaliv yañvêk takên̄ ma vi halôk loñôndê. Êñ ma menak êpôm ba eyañ. ⁵ Ma doho halôk valu kikiliñ ba intu hapup kethen̄ ek malê nena pik dokte iyom. ⁶ Ma don̄tom wak habi hayô hêk ma hakapok ek malê nena anên̄ ñgalôk ma bidon̄na. ⁷ Ma vi halôk loñ yak lôkman̄in̄ kapô ba yak êñ halumbak hayô yañvêk takên̄ vov. ⁸ Ma don̄tom vi halôk pik mavi ba hik anôn̄ ba vi hatôm 100 ma vi 60 ma vi 30. ⁹ Aên̄ ba môlô ñê lôk lemôndôn̄ ma nodañô abô êntêk katô!”

*Aisê ka Yisu hanañ abô loñ kapô?
(Mak 4:10-12; Luk 8:9-10)*

¹⁰ Yisu anên̄ ñê ku i hadên̄ yani ma enañ hik yani liñ, “Aisê ba hothak honañ abô loñ kapô hadên̄ avômalô?”

¹¹ Ma Yisu hanañ viyañ nena, “Wapômbên̄ lêk hik anên̄ auk loñ kapô hathak anên̄ loñ lôklin̄yak thô hadên̄ môlô. Ma miñ hik thô hadên̄ thêlô ami. ¹² *Ba anyô te hayala auk êñ, ma tem Wapômbên̄ nêm auk doho imbiñ ba imbitak bêñ anôn̄. Ma don̄tom anyô te hathôn̄ auk êñ, ma anên̄

* **12:41:** Jna 3:5 * **12:42:** 1Kin̄ 10:1-10 * **12:45:** 2Pi 2:20 * **12:49-50:** Lom 8:29 * **13:2:** Luk 5:1-3
* **13:12:** Mat 25:29; Mak 4:25; Luk 8:18; 19:26 * **13:13:** Lo 29:4; Jer 5:21

auk dokte atu ba ôpêñ havalonjon tem yani nêñ vê. ¹³ *Ba intu yahananj abô lonj kapô hadêñ thêlô ba

“Êyê, ma donjom miñ êyê katô ami.

Elanjô, ma donjom miñ elanjô katô ba eyala abô êñ anêñ ôdônji ami.

¹⁴⁻¹⁵ *Aêñ ba Wapômbêñ anêñ abô hik anônji hatôm bôk ba Aisaia hananj,

“ ‘Avômalô iniñ auk bôk thektheke
ba ibi leñondônji sinj
ma ivuliv malenij sinj.

Wak nômbêñ intu ma tem nedanjô abô,
ma donjom miñ hatôm neyala anêñ
ôdônji ami.

Ma wak nômbêñ intu ma tem nêgê nômlate,
ma donjom miñ hatôm nêpôm anêñ
ôdônji ami.

Ba intu etak kambom êñ
ma tem nêgê esak malenij
lôk nedanjô êndôk leñondônji
ma neja ênjêk iniñ auk

ma nede i liliñ ek yandum thêlô mavi.’

Aisaia 6:9-10

¹⁶ *Ma môlô lêk ôyê ya hathak malemim daluk lôk olanjô ya halôk lemim ôndônji. Ba intu lêk ômô mavi. ¹⁷ Odanjô! Yananj avanônji êndêñ môlô! Sêbôk ma plopet lôk nê thêthônji bêñ anônji leñinhiki ek nêgê nôñ êntêk ba lêk môlô ôyê, ma donjom miñ êyê ami. Ma leñinhiki ek nedanjô abô takêntêk ba lêk môlô olanjô, ma donjom miñ elanjô ami.

*Abô lonj kapô hathak yanjêk anêñ ôdônji
(Mak 4:13-20; Luk 8:11-15)*

¹⁸ “Aêñ ba tem yananj abô lonj kapô hathak epaliv yanjêk anêñ ôdônji bêñ êndêñ môlô. ¹⁹ Anyô te halanjô abô hathak Wapômbêñ anêñ lonj lôklinjak ma donjom miñ hayala anêñ ôdônji ami, êñ ma Sadanj hayô ba hawa yanjêk atu ba Wapômbêñ havatho halôk yani kapô vê. Êñ ma hatôm yanjêk atu ba halôk lonjondê.

²⁰⁻²¹ “Ma ôpatu halanjô abô ba hêvhavinj kethenj lôk lamavi ma donjom malainj lôk vovanj hapôm yani hathak Wapômbêñ anêñ abô ma hatak anêñ hêvhavinj kethenj oyanj, êñ ma hatôm yanjêk atu ba hêv yak halôk valu kikilinj ba miñ habi njalôk ami.

²² * “Anyô te halanjô abô ma donjom lahiki bêñ anônji hathak anêñ lôkmala pik êntêk lôk nômkama lomalama lôk valuseleñ. Ma auk takêñ intu hasivunj Wapômbêñ anêñ abô ba ôpêñ miñ hik anêñ anônji ami. Êñ ma hatôm yanjêk atu ba halôk yak lôkmanjinj kapô.

²³ “Ma anyô halanjô Wapômbêñ anêñ abô ba hayala anêñ ôdônji êñ ma tem indum ku ba injik anônji mavi êtôm 100 mena 60 mena 30 la. Êñ ma hatôm yanjêk atu ba halôk pik mavi.”

Abô lonj kapô hathak kamunj kambom

²⁴ Yisu hananj abô lonj kapô yanj nena, “Wapômbêñ anêñ lonj lôklinjak ma aêntêk. Anyô te havatho yanjêk mavi halôk anêñ ku. ²⁵ Ma avômalô i êk sôm, ma ôpêñ anêñ anyô lamaninj te halêm havatho kamunj kambom halôk ku kapô êñ havinj ma hi. ²⁶ Vêñ ma nôñ anônji hadum ek êyôk, ma kamunj kambom êñ havuak havinj. ²⁷ Ma nê eyabinj ku i hadêñ ku alanj ma enanj hadêñ yani, ‘Anyô bêñ, bôk hovatho yanjêk mavi halôk anêñ ku iyom. Aisê ka kamunj kambom habitak havinj?’

²⁸ “Ma yani hananj hadêñ thêlô, ‘Anyô te lamaninj hathak ya ba hadum nôñ êñ.’

“Ma nê ku enanj hik yani linj, ‘Lemhavinj yêlô nayavovonj ku êñ e?’

²⁹ “Ma donjom ku alanj hananj, ‘Mi. Yahakô môlô noyavovonj ba nosapu nôñ mavi vê imbinj kamunj kambom. ³⁰ Môlô nôndô luvi êmô endeba avômalô nedav nôñ am. Êñ ma tem yananj êndêñ nê ku takatu ba tem nedav nôñ nena, “Môlô nusup kamunj kambom sapêñ ba nokak lôkulôku ba nôndô êmô lonj nêmbôk esak atum. Ma nusup nôñ anêñ anônji ba notak êmô unyak nôñ hamô.” ’ ”

*Abô lonj kapô hathak avayônna
(Mak 4:30-32; Luk 13:18-19)*

³¹ Yisu hananj abô lonj kapô te nena, “Wapômbêñ anêñ lonj lôklinjak ma aêntêk. Anyô te hawa avayônate ba havatho halôk anêñ ku kapô. ³² Ava êñ ma yaônna lôk, ma donjom habitak alokwanj daim ba hamônji ek nômkama ku kapô vi. Ma menak ethak elav iniñ unyak halôk anêñ njanj.”

* **13:14-15:** Jon 12:40; Ap 28:26-27 * **13:16:** Luk 10:23-24 * **13:22:** Luk 12:16-21; 1Ti 6:9-10,17

*Abô loṅ kapô hathakyis**(Mak 4:33-34; Luk 13:20-21)*

³³ Yisu hanaṅ abô loṅ kapô te nena, “Wapômbêṅ anêṅ loṅ lôkliṅyak ma aêntêk. Avi te hawa yis dokte ba hayelaṅ halôk palawa bêṅ anôṅ kapô, ma havenṅ yam ma palawa sapêṅ hathiṅ bêṅ.”

³⁴ Abô takêntêk ba Yisu hanaṅ hadêṅ avômalô ma hanaṅ hathak abô loṅ kapô iyom ma miṅ hathak hadôṅ i hathak abô yaṅda ami ³⁵ ek Wapômbêṅ anêṅ abô injik anôṅ ba hanaṅ hadêṅ plopet nena, “Yavenṅbôlêk tem ekyav ba yanaṅ abô loṅ kapô êndêṅ môlô.

Ma yanaṅ Wapômbêṅ anêṅ auk loma-loma takatu ba havuṅ hadêṅ sêbôk ba yani hapesaṅ pik êntêk aleba lêk bêṅ.”

*Kapya Yeṅ 78:2**Yisu hanaṅ kamuṅ kambom anêṅ ôdôṅ bêṅ*

³⁶ Yôv ma Yisu hatak avômalô ba i ma hi unyak kapô. Ma anêṅ ṅê ku i ek yani ma enaṅ, “Nuṅgwik abô loṅ kapô atu ba hathak kamuṅ kambom habitak ku kapô anêṅ ôdôṅ thô êndêṅ yêlô.”

³⁷ Êṅ ma hanaṅ, “Ôpatu ba havatho yaṅvêk mavi, êṅ ma Anyô Anêṅ Nakaduṅ atu. ³⁸ Ma ku kapô ma pik êntêk, ma yaṅvêk mavi ma loṅ lôkliṅyak anêṅ avômalô, ma kamuṅ kambom ma anyô kambom anêṅ avômalô. ³⁹ Anyô lamaniṅ atu ba havatho yaṅvêk kambom, yani ma Sadaṅ. Avômalô takatu ba elav nôṅ, thêlô êṅ ma hatôm aṅela. Nôm hayôk, êṅ ma pik lo leṅ anêṅ daṅ.

⁴⁰⁻⁴² * “Pik lo leṅ anêṅ daṅ hayô ma Anyô Anêṅ Nakaduṅ atu tem nêṅ anêṅ aṅela ba ini anêṅ loṅ lôkliṅyak atu ba hamô pik êntêk ek neja avômalô kambom takatu ba êvôv avômalô ek nindum kambom lôk avômalô sapêṅ atu ba ethak idum kambom ba nimbi êndôk loṅ atum lôkmala. Thêlô tem nedaṅ kambom ba nesaṅ veṅiṅbôlêk ôdôṅ loṅ. Nôm êṅ hatôm avômalô takatu ba isup kamuṅ kambom ba êbôk hathak atum.

⁴³ * “Ma doṅtom avômalô thêthôṅ tem nimbitak êtôm wak anêṅ deda ba nêṅmô

Lambô anêṅ loṅ lôkliṅyak. Aêṅ ba môlô ṅê lôk lemôndôṅ ma nodanô abô êntêk katô!”

Abô loṅ kapô hathak ivuṅ nôṅ mavi te

⁴⁴ “Wapômbêṅ anêṅ loṅ lôkliṅyak ma hatôm ku kapo te ba ivuṅ nôṅ mavi te hamô. Ma anyô te hapôm nôṅ mavi êṅ. Ma havuṅ halôk loṅbô. Yani lamavi ba hêv anêṅ nômkama sapêṅ ek nêṅnêṅ vuli. Ma hawa valuseleṅ ba hêv hadêṅ ku atu ba nôṅ mavi êṅ hamô anêṅ alaṅ ek enja ku êṅ.”

Abô loṅ kapô hathak kômkôm mavi

⁴⁵ “Abô loṅ kapô te haviṅ nena Wapômbêṅ anêṅ loṅ lôkliṅyak ma aêntêk. Anyô hadum ku valuseleṅ te habôlêṅ kômkôm kêkêlô ek nêṅ vuli. ⁴⁶ Yani habôlêṅ aleba hapôm kômkôm kêkêlô anêṅ dôṅ te ba anêṅ vuli bêṅ anôṅ. Êṅ ma hi hêv anêṅ nômkama sapêṅ ek nêṅnêṅ vuli. Ma hawa valuseleṅ ba hi hêv kômkôm kêkêlô êṅ hathak.”

Abô loṅ kapô hathak yakseṅ

⁴⁷ “Abô loṅ kapô te hathak loṅbô nena Wapômbêṅ anêṅ loṅ lôkliṅyak ma hatôm aêntêk. ṅê ibi yakseṅ halôk kasukthôm êvôv alim lomalama aleba putup. ⁴⁸ Êṅ ma êvôv yakseṅ hathak liṅdaṅ. Ma êlôk êmô ma isup alim mavi halôk vak sam doho. Ma doṅtom alim kambom ma ibi hi. ⁴⁹ Ba intu waklavôṅ pik lo leṅ anêṅ daṅ ma Wapômbêṅ tem indum aêṅ iyom. Ba anêṅ aṅela tem nêlêṅ neja ṅê kambom vê êṅjêk ṅê thêthôṅ malêvôṅ ⁵⁰ *ba nimbi êndôk loṅ atum lôkmala. Thêlô tem nedaṅ kambom ba nesaṅ veṅiṅbôlêk ôdôṅ loṅ.”

⁵¹ Ma Yisu hanaṅ hik anêṅ ṅê ku liṅ nena, “Môlô lêk oyala abô sapêṅ anêṅ ôdôṅ e?”

Ma thêlô enaṅ hadêṅ yani, “Intu êṅ.”

⁵² Êṅ ma yani hanaṅ hadêṅ thêlô, “Anyô lôkauk hathak abô balabuṅ te halaṅ abô ba hawa auk hathak Wapômbêṅ anêṅ loṅ lôkliṅyak, yani êṅ hatôm unyak te anêṅ lambô. Yani hi unyak kapô ba hawa nôṅ mavi lukmuk lôk bô haviṅ ba hêv hadêṅ avômalô.”

* **13:40-42:** Mat 8:12; 24:31; 25:31; Mak 13:27; Jon 15:6* **13:43:** Dan 12:3 * **13:50:** Mat 13:42; Luk 13:28

Plopet ma athêḡ mi hêk anêḡ malak ôdôḡ
(Mak 6:1-6; Luk 4:16-30)

⁵³ Yisu hanaḡ abô loḡ kapô takêḡ yôv ma yani hatak loḡ êḡ. ⁵⁴ *Ma hi yanida anêḡ malak ôdôḡ. Ma hadôḡ avômalô hamô iniḡ unyak yeḡ aleba esonḡ kambom ba enaḡ, “Ôpêntêk hawa auk êntêk anêḡ êsê? Aisê ba yani hatôm idum nômbithi? ⁵⁵ *Ôpêḡ ma anyô halav unyak te anêḡ nakaduḡ ma anêḡ talêbô ma Malia. Ma anêḡ iviyaḡ ma Jems lo Josep ma Saimon lo Judas. ⁵⁶ Ma anêḡ livi êmô loḡ êntêk haviḡ. Ma aisê ka anyô êḡ hatôm idum nôm takêḡ?” ⁵⁷ *Ma thêlô enaḡ aêḡ, ma êpôlik hathak yani. Ba intu Yisu hanaḡ hadêḡ thêlô, “Plopet hawa athêḡ bêḡ hêk malak yaḡ. Ma doḡtom anêḡ malak ôdôḡ lôk anêḡ thalaleḡ ma hatôm anyô athêḡ mi.”

⁵⁸ Aêḡ ba intu miḡ hadum nômbithi bêḡ anôḡ hêk loḡ êḡ ami ek malê nena thêlô miḡ êvhaviḡ yani ami.

14

Ik Jon anyô hathik ḡaḡ vônô
(Mak 6:14-29; Luk 9:7-9)

¹ Wak êḡ ma Anyô Bêḡ Helot Antipas halaḡ abô hathak nôm takatu ba Yisu hadum. ² Êḡ ma hanaḡ hadêḡ anêḡ ḡê ku nena, “Ôpêḡ ma Jon anyô hathik ḡaḡ iyom intu haviyô hathak loḡbô. Ba intu yani hawa lôklokwaḡ ba hadum nômbithi takêḡ.”

³⁻⁴ *Sêbôk ma Helot hawa yaḡ Pilip anêḡ avi Helodias vani. Ba Jon hanaḡ hadêḡ Helot, “Lêk howa avi êntêk vani ba intu hubuliḡ abô balabuḡ.” Êḡ ma Helot hêv anêḡ ḡê ku ba i evalonḡ Jon ba ekak ma êdô hamô koladôḡ. ⁵ *Avômalô leḡḡhabi nena Jon ma plopet te. Ba intu Helot hadum ek injik Jon vônô ma doḡtom hakô ek avômalô.

⁶ Anyô doho êlêm eyaḡ nôm haviḡ Helot ek leḡḡhabi anêḡ waklavôḡ talêbô hawa yani. Ma Helodias nalavi halêm haloyeḡ hamiḡ thêlô malêvôḡ. Ma Helot hayê ba lamavi anêḡ dôêḡ. ⁷ Êḡ ma Helot havak abô haviḡ yani nena, “Yanaḡ avanôḡ biḡ dake nena honaḡ hik ya liḡ hathak nômlate

ek yanêḡ êndêḡ o, êḡ ma tem yanêḡ iyom.” ⁸ Ma talêbô hêv auk hadêḡ nalavi ek enaḡ nena, “Yaleḡhaviḡ Jon wakadôk êndôk belev te ba nêḡ êndêḡ ya!” ⁹⁻¹⁰ Ma kiḡ halaḡ ba lamalaiḡ. Ma doḡtom bôk havak abô halôk ḡê bêḡbêḡ maleḡḡ yôv ba intu hanaḡ hadêḡ ḡê ku ba i koladôḡ ma edabêḡ Jon laselo kisi hatôm atu ba avena hanaḡ. ¹¹ Ma thêlô etak Jon wakadôk halôk belev te ba ewa êlêm êv hadêḡ avi muk atu. Ma yani hawa ba hi hêv hadêḡ talêbô. ¹² Ma Jon anêḡ ḡê ku elanô ma êlêm ewa anêḡ liḡkupik ba i elav. Elav vêḡ ma i enaḡ hadêḡ Yisu.

Yisu havakôḡ avômalô hatôm 5,000
(Mak 6:32-44; Luk 9:10-17; Jon 6:1-15)

¹³ Yisu halaḡ abô êḡ vêḡ ma hatak loḡ êḡ ma hathak yeḡ te ba hi loḡ thiliv bute. Ma avômalô bêḡ anôḡ elanô nena yani iyom lêk hi ba intu etak iniḡ malak ma evenḡ yani yam ba i. ¹⁴ Ma Yisu hathak liḡ ma hayê avômalô bêḡ anôḡ lêk êmô yôv. Ma lahiki hathak thêlô ba hadum iniḡ ḡê lôk liḡḡ mavi.

¹⁵ Yaḡsiḡ hayô ma anêḡ ḡê ku êlêm ma enaḡ, “Lêk yaḡsiḡ ma alalô amô loḡ thiliv. Ba intu otak avômalô takêntêk ek ini malak takatu ba hamô habobo ek nêḡnêḡ iniḡ nôḡ vuli.”

¹⁶ Ma doḡtom Yisu hanaḡ nena, “Mi! Thêlô nêḡmô. Môlô da nobakôḡ i.”

¹⁷ Ma doḡtom thêlô enaḡ, “Yêlôaniḡ polom bahenḡvi ma alim ju iyom.”

¹⁸ Êḡ ma Yisu hanaḡ, “Noja nôlêm.”

¹⁹ *Ma hanaḡ hadêḡ avômalô nena, “Nôndôk nôḡmô kamuḡ takêntêk.” Ma hawa polom bahenḡvi lôk alim ju atu ma hêv ma hathak leḡ ma hêv mek. Vêḡ ma haya polom lôk alim ba hêv hadêḡ anêḡ ḡê ku, ma ḡê ku ewa ba ibi sam ba êv hadêḡ avômalô nôḡmbêḡ atu. ²⁰ Ma avômalô sapêḡ eyaḡ ba leḡḡviyak. Ma nôḡ wata vi atu ba hamô ma ḡê ku isup halôk vak sam laumiḡ ba lahavuju. ²¹ Anyô iyom intu hatôm 5,000 ma avi lo avômena takatu ba eyaḡ nôḡ êḡ haviḡ miḡ ekatuḡ i ami.

* **13:54:** Jon 7:15 * **13:55:** Jon 6:42 * **13:57:** Jon 4:44 * **14:3-4:** Wkp 18:16; 20:21; Luk 3:19-20 * **14:5:** Mat 21:26 * **14:19:** Mat 15:35-39; Mak 8:6-10

*Yisu havenj kasukthôm anêj dômlê
(Mak 6:45-52; Jon 6:16-21)*

²² Vêm ma Yisu hanañ hadêj anêj nê ku nena nesak yeñ ba nêmonj ba ini kasukthôm vi tuvulu. Ma yanida hamô ek nê avômalô ba ini am. ²³ *Yani hêv avômalô ba i ma hathak dum te ba hi ek eteñ mek. Bôlôvônj hayô ma yani hamô dum êj denañ. ²⁴ Ma yeñ lêk hi kasuk malêvônj ma lovak hayuv ba hamô yeñ loj hale hi ba intu njan budum hik ba yeñ êj halelela liliñ kambom.

²⁵ Habobo tem eyañ ma yani havenj kasuk anêj dômlê ba hi hadêj anêj nê ku. ²⁶ *Ma anêj nê ku êyê yani havenj kasuk anêj dômlê ma êkô kambom ba enañ nena, “Anyôla dahô!” ba elañ boloba.

²⁷ Ma kethenj oyañ ma yani hanañ hadêj thêlô nena, “Môlô miñ nôkô ami ma nômô yaô! Ya êntêk!”

²⁸ Êj ma Pita hanañ, “O Anyô Bêj Yisu, ma onañ ek yambenj kasuk anêj dômlê ba yasôk êndênj o.”

²⁹ Ma Yisu hanañ, “Ôlêm.”

Êj ma Pita hatak yeñ ma havenj kasuk anêj dômlê ba hi. ³⁰ Ma donjom hayê lovak hayuv ba hakô. Êj ma hêv yak halôk kasuk kapô ma halam nena, “Anyô Bêj! Nêm ya sa!”

³¹ *Kethenj oyañ ma Yisu havalonj yani. Ma hanañ, “O anyô hôêvhavinj yaôna lôk. Hosonj nena hatôm yayabinj o ami e?”

³² Ma thai ethak yeñ ma lovak bêj êj hama. ³³ Aêj ba nê takatu ba êmô yeñ elek venjndônj lêlô ma êkôm ba êv yeñ ba enañ, “Avanônj binj! O ma Wapômbênj anêj Nakadunj.”

*Yisu hadum avômalô lôk lijinj mavi hêk
Gesalet
(Mak 6:53-56; Jon 6:22-25)*

³⁴ Thêlô ethak liñdanj vi tuvulu anêj Gesalet. ³⁵ Ma avômalô loj êj êyê Yisu ba eyala yani. Ma êv abô havenj malak loj êj sapênj. Ma ewa iniñ nê lôk lijinj sapênj ba i hadêj Yisu. ³⁶ *Ma eteñ Yisu ba enañ ek nê lôk lijinj nêsôm anêj kwêv anêj danj iyom. Ma sapênj atu ba êsôm ma ibitak mavi.

* **14:23:** Luk 6:12; 9:28 * **14:26:** Luk 24:37 * **14:31:** Mat 8:26; Mak 4:39 * **14:36:** Mat 9:20-21 * **15:4:** Kis 20:12; 21:17; Wkp 20:9; Lo 5:16 * **15:11:** Mat 12:34

15

*Yisu hanañ hathak nôm takatu ba tem
indum anyô lelaik
(Mak 7:1-23)*

¹ Palisi lôk nê lôkauk hathak abô balabunj doho êlêm anêj Jelusalem ba i hadêj Yisu ma enañ hik yani liñ nena, ² “Bumalô iniñ abô majañ hanañ ek alalô nasik bahenjinj vêmam ka miñ anjanj nôm ek indum Wapômbênj lamavi. Ma aisê ka anêm nê ku ibulinj abô êj ba miñ ithik bahenjinj ami?”

³ Êj ma Yisu hanañ, “Aisê ka môlô ubulinj Wapômbênj anêj abô balabunj ba osopa môlôda unim abô majañ? ⁴ *Hatôm Wapômbênj hanañ nena, ‘Nodovak lemami lo lemtami’ ma ‘Ôpatu ba hathañ lambô lo talêbô hathak abô kambom, ma nijik ôpênj vônô.’ ⁵ Ma donjom môlô othak onañ nena anyôla hanañ hadêj lami nena, ‘Yenañ nômkama takatu ba hamô ek yanêm mamu sa, êj ma bôk yahanañ nena tem yanêm êndênj Wapômbênj êtôm da. ⁶ Ba intu miñ hatôm yanêm mamu sa ami.’ Êj ma hatôm môlô ôvôlinj dômim ek Wapômbênj anêj abô ba osopa libumi iniñ bôk lo loj. ⁷ Môlô nê kambom! Môlô udum ba avômalô esonj nena môlô nê wapôm. Ma donjom môlô ma nê palonj anônj ba plopet Aisaia anêj abô lêk hik anônj ba hanañ nena,

⁸ “ ‘Avômalô êntêk êbô yenañ athênj hathak venjinjbôlêk oyañ.

Ma donjom kapôlônjinj ma hêk daim bô ek ya.

⁹ Thêlô êv yeñ oyañ hadêj ya.

Ma ethak enañ thêlôda iniñ abô iyom ba esau nena,

“Êntêk ma Wapômbênj anêj abô.” ’”
Aisaia 29:13

¹⁰ Ma Yisu halam avômalô nômbênj atu ba êlêm hadêj yani ma hanañ nena, “Môlô nodanô ba noyala katô. ¹¹ *Nôm takatu ba anyô hayañ halôk abôlêk miñ hadum yani habitak lelaik ami. Ma donjom nôm takatu ba anyô hanañ hale abôlêk intu hadum anyô habitak lelaik.”

12 Vêm ma nê ku êlêm enañ hadêñ Yisu nena, “Ondañô. Palisi elañô anêm abô êntêk ba lêk leññmanin kambom hathak o.”

13 Ma Yisu hanañ viyañ nena, “Wakamik atu ba hamô malak leñ tem esapu nô m lôk nğalôk takatu ba miñ yani havatho ami.

14 *Ba miñ môlô nodañô nê takêñ iniñ abô ami. Thêlô ma nê malenin pusip ba idum ek nendom avômalô vi ember leññondê. Ma anyô mapusip yañ halom anyô mapusip yañ haveñ leññondê, êñ ma tem luvi nê nê yak êndôk lôv.”

15 Êñ ma Pita hanañ hadêñ Yisu nena, “Nunğwik abô leñ kapô êñ anêñ ôdôñ thô êndên yêlô.”

16 Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô nena, “Môlô ôthôn haviñ e? 17 Odañô katô! Nôm takatu ba halôk anyô abôlêk ba hi hamiñ anyô lasoam vêm ma hale yañ ba hi. 18 Ma donjom nô m takatu ba hamô anyô kapô ba hanañ hale abôlêk, êñ ma habitak anêñ anyô kapô ba intu hadum ôpêñ habitak lelaik. 19 Nôm takêntêk intu hamô avômalô kapôlônin ba hale yañ: auk kambom lôk ik anyô vônô ma idum sek haviñ anyô yañ yanavi lôk sek walilin ma vani lôk enañ abôyañ hathak anyô yañ ba idum abô ek yani lôk enañ abô kambom hathak anyô vi. 20 Aêñ ba anyô hayañ nô m ba miñ hathik bañ ami, nô m êñ miñ hadum ba yani habitak lelaik ami. Mi. Kambom takêntêk intu hadum ba ôpêñ habitak lelaik.”

*Avi Kenan te hêvhavin Yisu
(Mak 7:24-30)*

21 Yisu hatak leñ êñ ma hi hamô habobo Taia lo Saidon. 22 Ma avi Kenan te hamô leñ êñ ba halêm ma halam nena, “Anyô Bêñ! Devit anêñ Lim Lukmuk! Nêm kapôlôm ek ya! Nğok habulin yenañ avena kambom anôn.”

23 Ma donjom yani bônôn iyom aleba nê ku êlêm ma enañ nena, “Avi êntêk halam kaêk haveñ alalô yam bôsahe! Onañ ek yani ni!”

24 *Êñ ma hanañ viyañ nena, “Wapômbên hêv ya ba yahalêm hadêñ avômalô Is-lael takatu ba even mayaliv iyom hatôm bôksipsip.”

25 Ma avi atu halêm ma halek vadôn lêlô ma hanañ, “Anyô bên, nêm ya sa!”

26 Ma hanañ hadêñ avi êñ nena, “Kambom ek nakaliv avômena iniñ nô m êndên avuñ.”

27 Avi êñ hanañ, “Anyô Bêñ, êñ ma avanôn. Ma donjom avuñ ethak eyañ alañsi iniñ nô m mapmap.”

28 Yisu hanañ, “O avi hêvhavin bên anôn ba Wapômbên tem êndôk esak anêm lemhavin.” Ma avi êñ nalavi habitak mavi hathak leñbô.

*Yisu hadum avômalô lôk lijn bên anôn
mavi*

29 Ma Yisu hatak leñ êñ ma habup hathak kasukthôm anêñ Galili. Vêm ma hathak dumlolê te ba hi hamô. 30 Ma avômalô bên anôn êlêm hadêñ yani ma ewa nê veninvuvin, lôk nê malenin pusip, lôk nê venin lo bahenin thotho, lôk nê veninbôlêk putup, lôk nê lijn lomaloma ba êdô i hêk Yisu valuvi. Ma yani hadum ba ibitak mavi. 31 *Ma avômalô êyê nê veninbôlêk putup enañ abô, lôk nê venin lo bahenin thotho ibitak mavi, ma nê veninvuvin even, lôk nê malenin pusip êyê tak. Ma thêlô eson kambom ba êbô Is-lael iniñ Wapômbên anêñ athên.

*Yisu havakôn avômalô hatôm 4,000
(Mak 8:1-10)*

32 *Yisu halam anêñ nê ku êlêm ma hanañ hadêñ i nena, “Yalen hik ya hathak avômalô nô mbên êntêk. Thêlô bôk êmô haviñ ya hatôm wak lô ba iniñ nô m lêk mi. Ma yahadô yanêm thêlô ba ini oyañ. Yakô tem malenin etaba êndôk leññondê ba nê nê yak.”

33 Ma anêñ nê ku enañ nena, “Alalô amô leñ thiliv ma avômalô bên anôn ba intu naja nô m anêñ êsê ba nanêm êndên i?”

34 Ma Yisu hanañ hik thêlô lin, “Môlônim polom vithê intu hamô?”

Ma enañ nena, “Polom bahen vi ba la-havuju lôk alim yaônena tomtom.”

35 Ma Yisu hanañ hadêñ avômalô nô mbên atu nena nêndôk nê m bin. 36 Êñ ma hawa polom bahen vi ba lahavuju atu lôk alim ma hêv lamavi hadêñ Wapômbên. Ma haya

* 15:14: Luk 6:39; Lom 2:19 * 15:24: Mat 10:6 * 15:31: Mak 7:37 * 15:32: Mat 14:14

polom lôk alim ba hêv hadêḡ anêḡ ḡê ku. Ma ḡê ku ewa ba ibi sam hadêḡ avômalô. ³⁷ Sapêḡ eyaḡ ba leḡḡḡviyak ma ḡê ku isup nôḡ wata halôk vak sam bahenḡvi ba la-havuju. ³⁸ Anyô iyom intu hatôm 4,000 ma avi lo avômena takatu ba eyaḡ nôḡ êḡ havij miḡ ekatuḡ i ami. ³⁹ Yôv ma Yisu hêv avômalô ba i ma hathak yeḡ ba hi Magadala.

16

Palisi lo Sadyusi leḡḡḡhaviḡ nêḡê lavôḡḡḡḡ te
(Mak 8:11-13; Luk 12:54-56)

¹ *Palisi lo Sadyusi doho êlêm hadêḡ Yisu ek nesaê yani. Ba intu thêlô enaḡ hadêḡ yani nena, “Undum lavôḡḡḡḡ te ek injik thô nena Wapômbêḡ hêv o ba hólêm mena mi e?”

² Ma Yisu hanaḡ nena, “Yaḡsiḡ ma môlô othak onaḡ nena, ‘Sômuyum mavi, êḡ ma wak mavi tem êḡḡêk sawa daim.’ ³ Ma lôkbôk ma môlô othak onaḡ, ‘Wak habi thapuk ba tem ôthôm.’ Môlô oyala leḡḡlêvôḡ anêḡ kobom katô. Ma doḡtom ku loma-loma takatu ba lêk habitak anêḡ ôdôḡ, ma môlô ôthôḡ palij denaḡ. ⁴ *Môlô avômalô bôlôḡ êntêk ma avômalô kambom ba miḡ ôêvhaviḡ ya ami. Môlô lemimhaviḡ yandum lavôḡḡḡḡ ek injik thô nena Wapômbêḡ bôk hêv ya ba yahalêm, ma doḡtom tem mi. Môlô tem nôḡḡô Jona anêḡ lavôḡḡḡḡ iyom.” Êḡ ma Yisu hatak thêlô ba hi.

Abô loḡ kapô hathak Palisi lo Sadyusi iniḡyis

(Mak 8:14-21)

⁵ Yisu lôk anêḡ ḡê ku êyô kasukthôm vi tuvulu. Ma anêḡ ḡê ku leḡḡḡpalij polom ba miḡ ewa haviḡ ami. ⁶ *Ma hanaḡ hadêḡ thêlô nena, “Noyabiḡ am esak Palisi lo Sadyusi iniḡyis.”

⁷ Ma ḡê ku enaḡ abô hadêḡ thêlôda nena, “Alalô miḡ awa polom ami ba intu hanaḡ abô êntêk la.”

⁸ Ma doḡtom yani hayala iniḡ abô atu ba enaḡ ba hanaḡ, “Môlô ḡê ôêvhaviḡ yaôna lôk. Onaḡ hathak miḡ owa polom ami eka?”

⁹ *Môlô ôthôḡ denaḡ e? Miḡ lemimhabi polom bahenḡvi atu ba avômalô 5,000 bôk eyaḡ ami e? Ma vak sam vithê intu usup nôḡ wata halôk? ¹⁰ *Ma polom bahenḡvi ba lahavuju ek avômalô hatôm 4,000, ma doḡtom vak sam vithê intu bôk usup nôḡ wata halôk ba lemimpalij?

¹¹ “Môlô ôthôḡ yenaḡ auk denaḡ ba osoḡ nena yahanaḡ abô hathak polom e? Noyabiḡ am ek Palisi lo Sadyusi iniḡyis!” ¹² Êḡ ma ḡê ku eyala Yisu anêḡ auk. Yani hanaḡ nena thêlô neyabiḡ i ek Palisi lo Sadyusi takatu ba êdôḡ avômalô hathak auk lokbaḡ. Ma miḡ hanaḡ hathak yis atu ba avômalô enḡgabôm polom hathak ami.

Pita hanaḡ nena Yisu ma Kilisi
(Mak 8:27-30; Luk 9:18-21)

¹³ Yisu habitak hayô Sisalia Pilipai ma hanaḡ hik ḡê ku liḡ nena, “Avômalô iniḡ auk aisê? Anyô Anêḡ Nakaduḡ atu ma opalê?”

¹⁴ *Ma thêlô enaḡ nena, “Doho enaḡ nena o ma Jon anyô hathik ḡaḡ. Ma doho enaḡ nena o Elia. Ma vi enaḡ nena o ma Jelemaia mena plopet bô te.”

¹⁵ Ma hanaḡ hik thêlô liḡ, “Ma môlôda olam ya nena opalê?”

¹⁶ *Êḡ ma Saimon Pita hanaḡ nena, “O ma Mesia, Wapômbêḡ lôkmala anêḡ Nakaduḡ atu ba hêv ek nêḡ anêḡ avômalô bulubiḡ.”

¹⁷ *Ma hanaḡ viyaḡ, “Saimon, Jona anêḡ nakaduḡ, lêk hômô mavi. Ek malê nena anyô pik êntêk te miḡ hik auk êḡ thô hadêḡ o ami, ma mi. Wakamik atu ba hamô malak leḡ, yani êḡ intu hik auk êntêk thô hadêḡ o. ¹⁸ *Ma yanaḡ êndêḡ o nena o ma Pita.* Ma tem yandav yenaḡ avômalô takatu ba êvhaviḡ êyô êmô valu êḡ. Ma nômlate miḡ hatôm imbuliḡ avômalô ôdôḡ êḡ ba nema ami ma mi. ¹⁹ *Tem yanêḡ loḡ lôkliḡḡḡḡ anêḡ vovalenḡ êndêḡ o. Nôm takatu ba hubutiḡ hamô pik ma tem yambutij êḡḡêk leḡ aêḡ iyom. Ma nôḡ takatu ba hopole hamô pik ma tem yapole êḡḡêk leḡ

* 16:1: Mat 12:38; Luk 11:16 * 16:4: Mat 12:39; Luk 11:29 * 16:6: Luk 12:1 * 16:9: Mat 14:17-21 * 16:10: Mat 15:34-38 * 16:14: Mat 14:1-2; Mak 6:14-15; Luk 9:7-8 * 16:16: Jon 6:69 * 16:17: Gal 1:15-16 * 16:18: Jon 1:42; Ep 2:20 * 16:18: Athêḡ êḡ anêḡ ôdôḡ nena ‘valu’. * 16:19: Mat 18:18; Jon 20:23

aên iyom.”²⁰ Ma hanañ lôklokwan hadên anên nê ku ek miñ nenan êndên anyôla nena yani ma Mesia atu ami.

*Yisu hanañ abô hathak anên ñama
(Mak 8:31-9:1; Luk 9:22-27)*

²¹ Pita hanañ nena Yisu ma Mesia vên ma Yisu anên ku yan hayô nena êndôn anên nê ku, “Tem yasopa Wapômbên anên lahaviñ ba yana Jelusalem. Ma Islael iniñ nê bêngbên lôk nê bêngbên êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ tem nênem vovan êndên ya. Ma Wapômbên tem indum ba nijik ya vônô. Ma êtôm wak lô ma tem injik ya liñ imbiyô esak loñbô.”

²² Ma Pita hawa yani hi daim dokte ma hathañ ba hanañ nena, “Anyô Bên, mi anôn! Nôm êñ miñ hatôm êpôm o ami ma mi anôn!”

²³ Yisu hik i liliñ ma hanañ hadên Pita, “Sadañ, nu dañ! Hosopa anyô iniñ auk iyom ma miñ hosopa Wapômbên anên auk ami. Ba intu o hatôm gwasilim te atu ba elav ek enja ya êmô.”

²⁴ *Êñ ma Yisu hanañ hadên anên nê ku nena, “Anyôla hadum ek esopa ya, êñ ma êmbôliñ dôm êndên yanida ma enja anên alovalañanñsiñ ba esopa ya. ²⁵ *Ek malê nena ôpatu ba lahabi bêng anôn hathak anên lôkmala pik, anên lôkmala êñ tem nê yak. Ma doñtom ôpatu ba hatak anên lôkmala ek hasopa ya, yani êñ tem enja lôkmala anôn.

²⁶ * “Anyô te hawa nômkama pik sapên ma doñtom miñ hasopa Wapômbên anên abô ami ba anên lôkmala hêv yak, êñ ma tem yani êmô mavi e? Mi anôn, tem enja vovan. Ma anyôla hatôm nê nômplate êndên Wapômbên ek enja anên lôkmala esak loñbô e? Mi anôn! ²⁷ *Anyô Anên Nakaduñ atu tem êlêm imbiñ añela ba embaloñ Lambô anên lôklokwan lôk deda lôkmanñ. Êñ ma tem yani nê vuli êndên avômalô sapên êtôm ku mavi lôk ku kambom takatu ba bôk thêlô idum yôv anên vuli. ²⁸ Yanañ avanôn êndên môlô nena Anyô Anên Nakaduñ atu tem êlêm imbiñ anên loñ lôkliñyak. Ma

môlô vi atu ba lêk umiñ loñ êntêk tem nômô lôkmala denañ ma ôñgô nôm êñ imbiñ.”

17

*Yisu liñkupik habitak yanña
(Mak 9:2-13; Luk 9:28-36)*

¹ Wak bahenvi ba lahavute hale ba hi ma Yisu hawa Pita haviñ anyô loyañ Jems lo Jon ba ethak dumlolê daim bêng te ba i. Ma thêlô iyom êmô dumlolê êñ. ² *Êñ ma Yisu liñkupik habitak yanña hêk thêlô maleñ. Ma thohavloma hatôm wak anên deda, ma anên kwêv sapên habitak thapuk hatôm deda. ³ Ma kethen oyañ ma Mose lo Elia êyô ma enañ abô haviñ Yisu ba thêlô êyê. ⁴ Êñ ma Pita hanañ hadên Yisu, “Anyô Bên, mavi anôn ek lêk alalô amô loñ êntêk. Lemhaviñ ma tem yandav unyak lôkkupik lokwanlô, te ek o ma te ek Mose ma te ek Elia?”

⁵ *Pita hanañ abô denañ ma buliv mabuñ anôn te hayô hava thêlô siñ. Ma abô te halêm anên buliv êñ kapô nena, “Intu ma yenañ Okna atu ba yalenhaviñ videdauñ. Ma ya kapôlôn mavi hathak yani. Ba nodanô anên abô!”

⁶ Nê ku elañô abô êñ ma êkô ba elañ boloba ba êlôk êk pik. ⁷ Ma Yisu halêm ma hasôm thêlô ba hanañ, “Numbiyô, miñ nôkô ami.” ⁸ Êñ ma thêlô eson êyê ma Yisu iyom hamiñ. Ma anyô ju atu ma mi.

⁹ Vêm ma etak dumlolê êñ ba êlôk ele i ma Yisu hanañ lôklokwan nena, “Môlô miñ nonañ nôm atu ba ôyê bêng êndên anyôla ami endeba Wapômbên injik Anyô Anên Nakaduñ atu liñ imbiyô êñjêk ñama esak loñbô am.”

¹⁰ *Nê ku enañ hik Yisu liñ nena, “Aisê ka nê lôkauk hathak abô balabuñ enañ nena Elia tem êmôn ba êlêm vêm ka Mesia?”

¹¹ Êñ ma Yisu hanañ, “Avanôn! Elia tem êlêm ba indum ku ek nômkama sapên imbitak mavi esak loñbô. ¹² *Ma doñtom yanañ êndên môlô nena Elia bôk halêm yôv. Ma avômalô êthôn yani paliñ ba esopa iniñ

* **16:24:** Mat 10:38; Luk 14:27 * **16:25:** Mat 10:39; Luk 17:33; Jon 12:25 * **16:26:** Mat 4:8-9 * **16:27:** Sng 62:12; Snd 24:12; Mat 25:31; Lom 2:6; ALK 22:12 * **17:2:** 2Pi 1:16-18 * **17:5:** Lo 18:15; Sng 2:7; Ais 42:1; Mat 3:17; Mak 1:11; Luk 3:22 * **17:10:** Mal 4:5 * **17:12:** Mat 11:14

lenjinhavinj iyom ba idum kambom loma-loma hadêj yani. Ma tem nênem vovanj êndêj Anyô Anêj Nakaduñ atu aêj iyom.”
 13 *Nê ku elanô abô êj, ma eyala nena Yisu hanañ abô hathak Jon anyô hathik ñañ.

*Yisu hêv ngôk vê hêk okna te
 (Mak 9:14-29; Luk 9:37-43)*

14 Yisu thêlô i êyô ma êyê avômalô bêj anôj lêk êmô. Ma anyô te halêm hadêj Yisu ma halek vadôj lêlô hêk yani ma, 15 ma hanañ, “Anyô Bêj, nê kapôlôm ek yenañ okna. Yani hawa lijij hama yak ba hathak hêv yak halôk ñañ lôk atum. Ma vovanj bêj hathak hapôm yani. 16 Ma yahawa hi hadêj anêm nê ku, ma doñtom thêlô miñ hatôm nindum yani mavi ami.”

17 Ma Yisu hanañ, “Yahamô havinj môlô sawa daim ma doñtom miñ ôêvhavinj ami ma owa auk lokbanj aleba yakapôlônj lêk hagiap hathak môlô. Noja okna êj êlêm!”
 18 Ma hathañ ngôk ba ngôk hatak okna êj ma kethenj oyanj ma habitak mavi.

19 *Nê ku i hadêj Yisu ma enañ, “Aisê ka yêlô miñ hatôm nanêm ngôk êj vê ami?”

20-21 *Êj ma Yisu hanañ, “Môlô miñ hatôm ami ek malê nena môlônim ôêvhavinj ma yaôna lôk ba mi! Ava yaôna ma bêj anôj ek môlônim ôêvhavinj! Yanañ avanôj êndêj môlô. Môlônim ôêvhavinj hatôm ava yaônate iyom, êj ma hatôm nonañ êndêj dumlolê êntêk, ‘Ûmbiyô ba nu buyañ’, êj ma tem ni. Ma môlô hatôm nundum nômbêj intu sapêj!”*

*Yisu hanañ bôlônj yañ hathak anêj ñama
 (Mak 9:30-32; Luk 9:43-45)*

22 *Yisu lôk anêj nê ku sapêj ethak doñtom halôk Galili ma hanañ hadêj i nena, “Tem nenañ Anyô Anêj Nakaduñ atu bêj ba netak êndôk avômalô bahenjin. 23 Ma tem nijik yani vônô, ma êtôm wak lô ma tem injik yani lijij imbiyô esak lonbô.” Nê ku elanô abô êj ma lenjinmalainj kambom.

Yisu hêv da unyak mathenj

24 *Yisu lôk anêj nê ku i êyô Kapaneam ma nê ewa da unyak mathenj êlêm ma enañ hik Pita lij, “Môlônim kêdônjwaga hathak hêv da unyak mathenj e?”

25 Ma Pita hanañ, “Intu êj. Yani hathak hêv.”

Ma Pita habitak hayô unyak kapô ma Yisu hanañ hik yani lij hamônj, “Saimon, lemhabi aisê? Pik sapêj iniñ kinj ethak ewa da anêj opalêla? Thêlôdaniñ nali mena avômalô vi?”

26 Ma hanañ, “Ewa anêj avômalô vi.”

Aêj ba Yisu hanañ, “Nali ma miñ ethak êv da êj ami. 27 Ma doñtom yahadô alalô nanêm malainj êndêj nê takêj. Ba intu nu kasukthôm ma okaliv lôm. Alim môj atu ba hôvôv, êj ma onja ba okyav abôlêk. Ma tem nôngô valuselenj te haminj kapô. Onja valuselenj êj ba nê êndêj nê êj ek êtôm da unyak mathenj.”

18

Opalê intu bêj hêk Wapômbêj anêj lonj lôkliñyak kapô

(Mak 9:33-37,42-48; Luk 9:46-48; 17:1-2)

1 *Wak êj ma nê ku êlêm hadêj Yisu ma enañ hik yani lij, “Opalê te tem imbitak anyô lôk athêj bêj êmô Wapômbêj anêj lonj lôkliñyak kapô?”

2 Ma Yisu halam amena te halêm ma hadô haminj thêlô malêvônj 3 *ma hanañ, “Yanañ avanôj êndêj môlô nena miñ otak unim kobom ba ubitak hatôm amena êntêk ami, êj ma môlô tem miñ numbitak nôyô Wapômbêj anêj lonj lôkliñyak kapô ba unu ami. Ma mi. 4 Aêj ba anyô te hatauinj i aleba yaôna hatôm amena êntêk, yani êj tem imbitak anyô lôk athêj bêj êmô Wapômbêj anêj lonj lôkliñyak kapô. 5 *Ma ôpatu ba hêvhavinj ya ba hawa amena te aêntêk thô, ma hatôm hawa ya thô havinj.

6 “Ma doñtom anyô te hadum ba yenañ amena atu ba hêvhavinj ya te hêv yak, ôpêj tem êpôm malainj bêj anôj. Ôpêj tem nêsôkwênj valu bêj te esak laselo ba nimbi yani êndôk ngwêk makidinj ba ema. Malainj

* 17:13: Luk 1:17 * 17:19: Mat 10:1 * 17:20-21: Mat 21:21; Mak 11:23; Luk 17:6; 1Ko 13:2 * 17:20-21: Nê lôk kauk vi enañ nena abô doho atu ba Matyu hato ma hêk denañ. Abô êj ma aêntêk: Ovak balabanj ek nôm ba otenj mek iyom ma hatôm nê ngôk lôklokwanj anêj aêj vê. * 17:22: Mat 16:21 * 17:24: Kis 30:13; 38:26 * 18:1: Luk 22:24 * 18:3: Mat 19:14; Mak 10:15; Luk 18:17 * 18:5: Mat 10:40; Luk 10:16; Jon 13:20

êḡ ma yaôna ek malaiḡ atu ba yani tem êpôm embeḡ yam.

7 “Alikaknena môlô avômalô pik êntêk! Nôm lomaloma hamô pik êntêk ba hadum ba môlô udum kambom. Nôm takêḡ tem imbitak. Ma doḡtom ôpatu ba halom anyô vi ba idum kambom, yani êḡ tem êpôm malaiḡ bêḡ anôḡ. 8 *Bahem lo vem hadum ba hudum kambom, êḡ ma odabêḡ kisi ba umbini ek miḡ undum kambom esak loḡbô ami! Bahem lo vem vi iyom ma malaiḡ, ma doḡtom mavi ek nu malak leḡ. Ma bahem lo vem luvi hamô ba hudum kambom, êḡ ma lemvimkupik sapêḡ tem ni loḡ atum hathaḡ hamô hatôm wak nômbêḡ intu sapêḡ ba intu malaiḡ bêḡ anôḡ. 9 Ma malem daluk hadum ba hudum kambom, êḡ ma ômbi vê ba okaliv ni ek miḡ undum kambom esak loḡbô ami! Malem daluk vi iyom ma malaiḡ, ma doḡtom mavi ek nu malak leḡ. Ma malem daluk luvi hamô ba hudum kambom êḡ ma lemvimkupik sapêḡ tem êndôk loḡ atum lôkmala ba intu malaiḡ bêḡ anôḡ.

10 * “Aêḡ ba noyabiḡ am! Miḡ nosoḡ nena yenaḡ avômena ma nôḡ oyaḡ ami. Yanaḡ êndêḡ môlô nena iniḡ aḡela ethak êyê nôḡ takatu ba udum hadêḡ i ma i enaḡ hadêḡ Wakamik atu ba hamô malak leḡ. 11 *Ya Anyô Anêḡ Nakaduḡ yahalêm ek yanêm avômalô takatu ba evenḡ mayaliv bulubiḡ.*

*Abô loḡ kapô hathak boksipsip te mi
(Luk 15:4-7)*

12 “Anyô te anêḡ boksipsip hatôm 100 êmô ba te haveḡ aidoho. Lemhabi aisê? Boksipsip alaḡ tem indum malê? Tem etak 99 takatu ba nêḡ dumlolê ma ni êmbôlêm ali atu ba mi. 13 Yanaḡ avanôḡ êndêḡ môlô! Yani hapôm ali êḡ, ma tem lamavi anêḡ dôêḡ esak ali atu ba hapôm êmôḡ ek 99 takatu ba êmô. 14 Ma môlônim Lemambô atu ba hamô malak leḡ hadô anyô athêḡ mi te ni loḡ atum lôkmala aêḡ iyom.

Loḡôndê opesaḡ abô imbiḡ mamuyaḡ

* 18:8: Mat 5:29-30 * 18:10: Hib 1:14 * 18:11: Luk 19:10 * 18:11: Hadêḡ sêbôk ḡê doho atu ba eto Abô Mavi eto abô 11 haviḡ, ma doho miḡ eto ami. * 18:15: Luk 17:3; Gal 6:1 * 18:15: ḡê lôkauk vi leḡḡhabi nena abô ‘hadêḡ o’ êḡ, ma Matyu da miḡ hato ami, ma anyôla hato haveḡ yam. * 18:16: Lo 19:15; Jon 8:17 * 18:18: Mat 16:19; Jon 20:23 * 18:19-20: Mak 11:24; Jon 15:7 * 18:22: Luk 17:4

15 * “Mamuyaḡ hadum kambom hadêḡ o,* ma nu êndêḡ yani ma onaḡ anêḡ kambom bêḡ. Yani halaḡô o, êḡ ma mamu ômô hatôm anyô loyaḡ hathak loḡbô. 16 *Ma miḡ halaḡô o ami, êḡ ma onja anyô te mena ju la imbiḡ o ba unu êndêḡ yani ma nonaḡ anêḡ kambom êḡ bêḡ esak loḡbô. Anyô ju êḡ tem miḡ ba nedaḡô mamunim abô êtôm atu ba Wapômbêḡ bôk hanaḡ yôv. 17 Yani lêndôḡ kôtôḡ denaḡ, êḡ ma nu onaḡ anêḡ kambom bêḡ êndêḡ avômalô ôdôḡ êvhaviḡ. Ma doḡtom yani lêndôḡ kôtôḡ denaḡ ba hadô endanô avômalô ôdôḡ êvhaviḡ iniḡ auk, êḡ ma môlô nôḡḡo yani êtôm anyô daluk lôk anyô hawa takis.

18 * “Yanaḡ avanôḡ êndêḡ môlô. Nôm takatu ba ubutiḡ hamô pik ma tem yambuḡtiḡ êmô malak leḡ. Ma nôḡ takatu ba opole hêk pik ma tem yapole êḡḡêk malak leḡ aêḡ iyom.

19-20 * “Odanô! Anyô ju mena lu la ethak doḡtom hathak yenaḡ athêḡ, êḡ ma yada tem yamô i malêvôḡ. Ba intu te mena ju la kapôlôḡiḡ doḡtom hathak nôḡlate ba eteḡ mek, ma yenaḡ Wakamik atu ba hamô malak leḡ tem indum nôḡ êḡ anôḡ.”

Abô loḡ kapô hathak anyô palon

21 Vêḡ ma Pita halêm ma hanaḡ hik Yisu liḡ, “Anyô Bêḡ, yenaḡ aiyaḡ hadum kambom hadêḡ ya, êḡ ma yatak yakapôlôḡ bôlôḡ vithê? Bôlôḡ baheḡvi ba lahavuju, e?”

22 *Ma Yisu hanaḡ, “Yanaḡ êndêḡ o. Otak kapôlôm ek mamuyaḡ êtôm wak nômbêḡ intu sapêḡ, ma miḡ bôlôḡ baheḡvi ba lahavuju ami!

23 “Wapômbêḡ anêḡ loḡ lôkliḡyak ma hatôm kiḡ te hadum ek anêḡ ḡê ku nêlêm nêwê anêḡ valuselenḡ viyaḡ. 24 Wak êḡ hayô, ma ewa anyô ku atu halêm. Ôpêḡ bôk hayaḡ kiḡ anêḡ valuselenḡ vithê ba hathônḡ paliḡ. 25 Yani miḡ hatôm nêḡ viyaḡ ami ba intu kiḡ hanaḡ nena nêḡnêḡ ôpêḡ lôk veḡi lôk nali ba nimbitak êtôm anyô yaḡ anêḡ ḡê ku oyaḡ ek nêḡnêḡ valuselenḡ êḡ viyaḡ.

Ma nênem anêñ nôm kama sapêñ ba anyô vi nênem vuli ma neja valuselen esak ba nêwê kiñ anêñ valuselen êñ viyañ.

26 “Êñ ma ôpêñ hêv yak halôk hêk yani valuvi ma halañ nena, ‘Oyabinj vêmam! Valuselen takatu ba yahawa hêk o ma tem yanêm viyañ.’ 27 Ma kiñ lahiki ba hanañ, ‘Viyañ dôlôk!’ Ma hatak ôpêñ ba hi.

28 “Anyô ku êñ hatak kiñ anêñ unyak ma hi hapôm anyô ku yañ ba thainj ku hatôm doñtom. Anyô yañ hawa valuselen yaôna lôk hêk yani ba miñ bôk hêv ami. Êñ ma yani havalonj ôpêñ ba hakakô laselo sinj lôklokwanj ma hathañ ba hanañ, ‘Yenañ valuselen êlêm!’

29 “Ma yañ êñ hêv yak halôk hêk yani valuvi ma halañ nena, ‘Oyabinj vêmam! Tem yanêm anêm valuselen êñ viyañ.’

30 “Ma doñtom ôpêñ hapôlik hathak yañ êñ anêñ abô ba hawa ba hi hatak halôk koladônj endeba ôpêñ nêm valuselen êñ viyañ am. 31 Nê ku vi êyê nôm atu ba ôpêñ hadum ba esonj kambom ma lenjmalainj bêñ ba i enañ hadêñ kiñ.

32 “Êñ ma kiñ halam ôpêñ ba halêm ma hanañ, ‘O anyô kambom anônj! Holanj bêñ hadêñ ya aleba yahatak o ba miñ hôwê anêm valuselen viyañ ami. 33 Yalenj hik ya hathak o, ma aisê ka miñ hudum aêñ hadêñ mamuyan ami?’ 34 *Ma kiñ lamaninj ba hatak ôpêñ halôk nê takatu ba eyabinj koladônj ek thêlô nênem vovanj êndênj yani endeba nêm valuselen êñ viyañ am.

35 * “Aêñ ba môlô tomtom lemimmavi ba notak unim kapôlômim kambom ek môlôviyañ. Yakô Wakamik atu ba hamô malak lenj tem indum aêñ êndênj o êtôm atu ba kiñ hadum hadêñ anêñ anyô ku atu.”

19

Yisu hanañ abô hathak nê lôk venj êdô i (Mak 10:1-12; Luk 16:18)

1 Yisu hanañ abô takênj vêm ma hatak Galili ma hi nãñ Jolodan vi tuvulu hêk Judia. 2 Ma hamô lonj êñ ma avômalô bêñ anônj êyô. Ma hadum nê lôk lijinj ba ibitak mavi.

3 Ma Palisi doho êlêm hadêñ Yisu ma idum ek nesau yani ba enañ hik yani lij, “Abô balabunj hanañ aisê? Anyô hatôm nêm yanavi vê esak ôdônj lomalama mena mi e?”

4 *Ma doñtom Yisu hanañ, “Môlô bôk osam Wapômbênj anêñ abô atu ba hanañ nena, ‘Sêbôk ba môñ anônj atu ba Wapômbênj hapesañ avômalô ma hapesañ anyô lo avi. 5 *Ba intu Wapômbênj bôk hanañ nena, “Anyô tem etak lambô lo talêbô ma esak doñtom imbinj yanavi ek thai nimbitak êtôm kupik doñtom iyom.” 6 Thai miñ ju hathak lonj bô ami ma lêk ibitak doñtom. Aêñ ba nôm atu ba Wapômbênj bôk havak lonj hathak doñtom ma miñ hatôm anyôla epole vê ami.”

7 *Ma Palisi enañ, “Ma doñtom Mose bôk hanañ nena anyô hadum ek êndô yanavi ma eto kapyã nêm yanavi vê ba nêm êndênj yanavi ek nêm yani vê.”

8 Ma Yisu hanañ, “Môlô nê lemimôndônj kôtônj. Ba intu Mose hik lonjondê êñ thô hadêñ môlô. Môñ anônj atu ba Wapômbênj hapesañ pik êntêk, ma auk êñ miñ hamô havinj ami. 9 *Yanañ êndênj môlô nena anyô te yanavi miñ hadum sek ami, ma doñtom yamalô hadô yanavi ba hawa avi yañ. Anyô êñ hadum sek havinj avi yañ êñ.”

10 Nê ku enañ hadêñ Yisu, “Aêñ ba anyô muk hamô mavi ek anyô lôk avi.”

11 Ma hanañ hadêñ thêlô, “Anyô sapêñ miñ hatôm nedañô abô êñ ami. Ôpatu ba Wapômbênj hêv lôklokwanj hadêñ i iyom intu hatôm nedañô abô êñ. 12 Anyô doho ma taluvi ewa i ba malainj hamô ba miñ hatôm neja avi ami. Doho ma êvê iniñ thalôk vê ek neyabinj kiñ iniñ vênj. Ma doho lenj havinj nênem iniñ lôklokwanj lôkthô ek nindum Wapômbênj anêñ lonj lôklinyak anêñ ku ba intu miñ ewa avi ami. Ôpatu ba halañô abô êñ ba hasopa, ma esopa iyom.”

Yisu hêv mek hathak avômena (Mak 10:13-16; Luk 18:15-17)

13 Avômalô doho ewa avômena yaônena êlêm ek Yisu etak banj êyô ênjêk thêlô ba

* 18:34: Mat 5:25-26 * 18:35: Mat 6:15; Mak 11:25; Ep 4:32; Kol 3:13 * 19:4: Stt 1:27; 5:2 * 19:5: Stt 2:24; Ep 5:31 * 19:7: Lo 24:1-4; Mat 5:31 * 19:9: Mat 5:32; 1Ko 7:10-11

nêm mek esak i. Ma donjom anêḡ ḡê ku ethaḡ avômalô takêḡ.

14 *Êḡ ma Yisu hanaḡ, “Notak avômena yaôḡnena ba nêlêm êḡḡêḡ ya ma miḡ numiḡ thêlô loḡ siḡ ami ek malê nena avômalô takatu ba athêḡ mi ma hatôm avômena takêḡḡêḡ ba Wapômbêḡ anêḡ loḡ lôkliḡyak ma thêlônḡ.” 15 Êḡ ma hatak baḡ hayôhêḡ i vêm ma hatak loḡ êḡ ba hi.

Anyô muk lôk nômkama bêḡ hanaḡ abô haviḡ Yisu

(Mak 10:17-31; Luk 18:18-30)

16 Anyô te halêm hadêḡ Yisu ma hanaḡ, “Kêḡḡwaga, yandum malê mavi te ek yamô lôkmala êḡḡ wak nômbêḡ intu sapêḡ?”

17 *Ma Yisu hanaḡ, “Anyô te iyom intu mavi! Ma honaḡ hik ya liḡ hathak abô ‘mavi’ êḡ eka? Lemhaviḡ onja lôkmala atu ba hamô hatôm wak nômbêḡ intu, êḡ ma osopa Wapômbêḡ anêḡ abô balabuḡ.”

18 *Ma ôpêḡ hanaḡ hik yani liḡ nena, “Yasopa abô balabuḡ alisê?”

Êḡ ma Yisu hanaḡ, “‘Miḡ nuḡḡwik anyô vônô ami. Miḡ undum sek imbiḡ anyô yaḡ yanavi ami. Miḡ onja vani ami. Miḡ onaḡ abôyaḡ esak anyô vi ba undum abô ek i ami. 19 *Ondovak lemambô lo lemtambô.’ Ma ‘lemimbiḡ avômalô vi êḡḡ lemhaviḡ oda.’ ”

20 Ma anyô muk êḡ hanaḡ, “Abô balabuḡ takêḡ, ma yahathak yahasopa. Yandum malê te imbiḡ?”

21 Ma Yisu hanaḡ, “Lemhaviḡ nuḡḡwik anêm ku anêḡ daḡ siḡ, êḡ ma nu nêm anêm nômkama sapêḡ ek avômalô nêḡḡ vuli. Ma onja valuseleḡ sapêḡ ba nêm êḡḡ avômalô siv. Hudum aêḡ, ma tem anêm nômkama mavi lomaloma êḡḡ malak leḡ. Ma ôlêm osopa ya.”

22 Anyô muk êḡ ma anyô lôk nômkama bêḡ anôḡ. Ba intu halaḡ abô êḡ ma hêḡ malaiḡ bêḡ hadêḡ yani ba hi lôk lamalaiḡ.

23 Êḡ ma Yisu hanaḡ hadêḡ anêḡ ḡê ku nena, “Yanaḡ avanôḡ êḡḡ môle nena ḡê lôk nômkama bêḡ tem nêpôm malaiḡ

bêḡ ek nimbitak nêyô Wapômbêḡ anêḡ loḡ lôkliḡyak kapô ba ini. 24 Odaḡ! Miḡ malaiḡ bêḡ ek bok kamel imbitak êyô luvik idu sôp anêḡ abyaḡ ba ni ami, ma donjom malaiḡ anôḡ ek anyô lôk nômkama bêḡ te imbitak êyô Wapômbêḡ anêḡ loḡ lôkliḡyak kapô.”

25 Nê ku elanô abô êḡ ma eson kambom ba enaḡ, “Avanôḡ e? Aêḡ ba miḡ hatôm anyôla imbitak êyô Wapômbêḡ anêḡ loḡ lôkliḡyak kapô ba ni ami e?”

26 *Ma Yisu hayê thêlô lôklokwaḡ ma hanaḡ, “Wapômbêḡ iyom hatôm indum nômkama sapêḡ. Ma anyô te miḡ hatôm nêm yanida bulubiḡ ami ma mi.”

27 Ma Pita hanaḡ, “Yêlô bôk atak yêlôaniḡ nômkama sapêḡ ba alêm asopa o ba intu tem naja malê?”

28 *Ma Yisu hanaḡ hadêḡ i, “Yanaḡ avanôḡ êḡḡ môle! Wak te ma Wapômbêḡ tem epesaḡ loḡ lukmuk. Ma Anyô Anêḡ Nakaduḡ atu tem êḡḡ loḡ êḡ ba eyabiḡ anêḡ avômalô êḡḡ kiḡ lôkmaḡḡ. Ma môle anyô ku laumiḡ ba lahavuju takatu ba osopa ya, môle tem noyabiḡ avômalô Is-lael ôḡḡ laumiḡ ba lahavuju êḡḡ kiḡ aêḡ iyom. 29 Ma avômalô takatu ba leḡḡhabi ya ba etak iniḡ unyak lôk iviyaḡ ma livi lôk lami ma taluvi lôk iniḡ nali lôk iniḡ ku, êḡ ma tem Wapômbêḡ nêm bêḡ anôḡ êḡḡ i êḡḡ 100 êyô êḡḡ iniḡ loḡ imbiḡ. Ma thêlô tem neja lôkmala atu ba nêḡḡ êḡḡ wak nômbêḡ intu sapêḡ imbiḡ. 30 *Odaḡ! Nê lôk athêḡ bêḡ, bêḡ anôḡ tem nimbitak ḡê lôk athêḡ mi. Ma ḡê lôk athêḡ mi bêḡ anôḡ tem nimbitak ḡê lôk athêḡ bêḡ.”

20

Abô loḡ kapô hathak ku anêḡ vuli

1 Yisu hanaḡ, “Wapômbêḡ anêḡ loḡ lôkliḡyak ma hatôm aêḡḡêḡ. Lôkbôk mo-maḡḡniḡ ma ku te anêḡ alaḡ hi ek êḡḡlêm ḡê ku ek nindum ku embeḡ anêḡ ku kapô.

2 Yani hapôm anyô doho ma hanaḡ hik i liḡ ek nindum anêḡ ku êḡḡ wak daluk te ma nêm i vuli esak valuseleḡ donjom ma êlôk hathak anêḡ abô. Yôḡ ma hêḡ thêlô ba i anêḡ ku kapô.

* 19:14: Mat 18:2-3 * 19:17: Wkp 18:5; Luk 10:28 * 19:18: Kis 20:13-16; Lo 5:17-20 * 19:19: Kis 20:12-16; Lo 5:16-20; Wkp 19:18 * 19:26: Jop 42:2 * 19:28: Mat 25:31; Luk 22:30; ALK 3:21 * 19:30: Mat 20:16; Luk 13:30

3 “Wak hathak leŋ ma hi loŋ ethak doŋtom halôk ma hayê anyô doho atu ba ida êmô iyom. 4 Ma hanaŋ hadêŋ thêlô, ‘Môlô nu nundum yenaŋ ku, ma tem yanêm môlô vuli êtôm unim ku.’ 5 Êŋ ma i.

“Waklêvônŋ biŋ ma hi hadum aêŋ ma habobo wak êndôk ma hi hadum aêŋ hathak loŋbô. 6 Yaŋsiŋ ma hayê anyô doho ida êmô iyom ma hanaŋ, ‘Aisé ka môlô ômô oyaŋ wak daluk êntêk?’

7 “Ma enaŋ, ‘Anyô te miŋ hêv ku hadêŋ yêlô ami.’

“Ma ku alaŋ hanaŋ, ‘Môlô nu nundum yenaŋ ku imbiŋ.’

8 * “Bôlôvônŋ hayô ma ku alaŋ hanaŋ hadêŋ anyô hayabiŋ ku, ‘Ondam nê takatu ba idum ku nêlêm ek nêm i vuli. Nê yaŋsiŋ êmônŋ ma nê wak halôk êyô ênjêk vêm ma nê waklêvônŋ ma nê lôkbôk ma embeŋ yam anônŋ.’

9 “Nê yaŋsiŋ êlêm ma hêv i valuselen doŋtom. 10 Ma nê lôkbôk esoŋ nena tem neja valuselen esak. Ma doŋtom mi. Ewa hatôm doŋtom. 11 Ewa iniŋ vuli yôv, ma thêlô enaŋ abô munuŋmunuŋ hathak ku alaŋ ba enaŋ, 12 ‘Aisé ba yêlô alêm hadêŋ lôkbôk ba adum ku bêŋ lôk vovanik hamiŋ wak mathalalenŋ. Ma nê yaŋsiŋ idum ku yaôna lôk. Ma doŋtom ewa valuselen hatôm yêlôaniŋ!’

13 “Êŋ ma ku alaŋ hanaŋ hadêŋ anyô te nena, ‘Aiyaŋ, miŋ yahadum kambom hadêŋ o ami. Bôk yahanaŋ ba hólôk nena undum ku ma tem onja valuselen doŋtom iyom. 14 Yenaŋ yalenŋhaviŋ ba yahêv nê takatu ba evenŋ yam iniŋ vuli hatôm môlônim. Aêŋ ba onja anêm ba nu! 15 Valuselen êntêk ma yenaŋ ba intu hatôm yasopa yenaŋ yalenŋhaviŋ iyom ek yanêm. Ma môlô malemim thêlêv eka?’

16 * “Aêŋ ba nê êmônŋ tem nimbitak êtôm nê evenŋ yam. Ma nê evenŋ yam tem nimbitak êtôm nê êmônŋ.”

Yisu hanaŋ abô hathak anêŋ ŋama bôlônŋ te lô
(Mak 10:32-34; Luk 18:31-33)

17 Yisu hi Jelusalem ma hawa anêŋ nê ku laumiŋ ba lahavuju takatu. Thêlô evenŋ ba i ma Yisu havôv thêlô i daŋ vi ma hanaŋ nena, 18 * “Odaŋô. Alalô a daku Jelusalem. Ma tem nenaŋ Anyô Anêŋ Nakaduŋ atu bêŋ ba nêlêm yani êndêŋ nê bêŋbêŋ êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabuŋ. Ma tem nenaŋ ek nijik yani vônô. 19 Tem nêlêm ya êndêŋ avômalô loŋ buyaŋ ek nenaŋ abôma lôk nebali ya ma nijik ya vônô esak a. Ma êtôm wak lô, ma tem injik ya liŋ ba yam-biyô esak loŋbô.”

Jems lo Jon iniŋ talêbô anêŋ lahaviŋ
(Mak 10:35-45)

20 Vêm ma Sebedi anêŋ nakaduŋ ju atu iniŋ talêbô halêm hadêŋ Yisu. Ma halek vadônŋ lêlô ma hadum ek enaŋ injik yani liŋ esak abô te. 21 * Êŋ ma Yisu hanaŋ, “Lemhaviŋ malê te?”

Ma avi êŋ hanaŋ, “Tem otak yenaŋ okna ju êntêk yaŋ sê êmô bahem vianônŋ ma yaŋ sê êmô bahem vikenŋ ênjêk anêm loŋ lôkliŋyak kapô?”

22 * Ma hanaŋ hadêŋ anyô loyaŋ, “Mamu ôthônŋ nôm atu ba onanŋ hik ya liŋ paliŋ. Hatôm nunum êndôk tase atu ba tem yanum e?”

Ma thai enaŋ, “Yai hatôm.”

23 Ma hanaŋ nena, “Avanônŋ, tase êŋ tem nunum êndôk. Ma doŋtom nêlêm yabaheŋ vianônŋ lôk vikenŋ, ma miŋ yenaŋ ku ami. Mi, Wakamik da hayabiŋ ku êŋ ba bôk hatak anyô doho yôv ek nêlêm loŋ êŋ.”

24 Nê ku laumiŋ takêŋ elanô abô êŋ ba leŋiŋŋaŋa hadêŋ Jems lo Jon. 25 * Ma Yisu halam thêlô êlêm ethak doŋtom ma hanaŋ, “Môlô bôk oyala nena avômalô loŋ buyaŋ iniŋ kiŋ ethak ebam i ba ibuliŋ nê takatu ba êmô thêlô vibinŋ. Ma iniŋ nê bêŋbêŋ ethak ethaŋ iniŋ avômalô aêŋ iyom ek nesopa iniŋ abô. 26 * Odaŋô! Môlô miŋ nundum kobom êŋ ami! Môlô te lahaviŋ imbitak anyô lôk athêŋ bêŋ ênjêk môlô malêvônŋ, êŋ ma imbitak êtôm môlônim anyô ku ek nêlêm môlô sa. 27 Ma ôpatu lahaviŋ imbitak êtôm môlônim anyô bêŋ, êŋ ma êmô êtôm

* 20:8: Wkp 19:13; Lo 24:15 * 20:16: Mat 19:30; Mak 10:31 * 20:18: Mat 16:21; 17:22-23 * 20:21: Mat 19:28; Luk 22:30 * 20:22: Mat 26:39; Jon 18:11 * 20:25: Luk 22:25-26 * 20:26: Mat 23:11; Mak 9:35 * 20:28: Luk 22:27; Plp 2:7

môlônim anyô ku oyañ ²⁸ *hatôm ya Anyô Anêñ Nakaduñ atu ba yahadum aêñ iyom. Miñ yahalêm ek yandum nê bêñbêñ pik iniñ kobom ba yasañ avômalô ek nindum yenañ ku ami. Mi anôñ! Yahalêm hatôm anyô ku ek yanêm avômalô sa lôk yatak yenañ lôkmala ek nêm avômalô bulubiñ.”

*Yisu hadum anyô mapusip ju mavi
(Mak 10:46-52; Luk 18:35-43)*

²⁹ Yisu lôk anêñ nê ku etak Jeliko ba i ma avômalô bêñ anôñ esopa yani. ³⁰ Ma anyô maleñ pusip lokwanju êmô loñôndê dan vi, ma thai elañô nena Yisu halêm. Êñ ma thai elam lôklokwan nena, “Anyô Bêñ! Devit anêñ Lim Lukmuk! Nêm kapôlôm ek yai!”

³¹ Ma avômalô ethañ thai ba enañ, “Mamu bônôñ!” Ma donptom thai elam lôklala nena, “Anyô Bêñ! Devit anêñ Lim Lukmuk! Nêm kapôlôm ek yai!”

³² Êñ ma Yisu hamiñ ma halam thai ba hanañ, “Lemimhaviñ yandum malê êndêñ mamu?”

³³ Ma thai enañ nena, “Anyô Bêñ, yai leñihaviñ nagê tak!”

³⁴ Êñ ma Yisu lahiki hathak thai ba hatak bañ hayô hêk maleñiñ daluk. Ma kethen oyañ ma thai ibitak mavi ba êyê tak ma i esopa yani.

21

*Yisu habitak hayô Jelusalem hatôm kiñ
(Mak 11:1-11; Luk 19:28-40; Jon 12:12-19)*

¹ Yisu thêlô i ebobo Jelusalem ma i êyê Betpagi, malak êñ hêk habobo Dum Oliv. Ma hêv anêñ nê ku ju ba i ² ma hanañ nena, “Mamu unu malak entuvulu. Ma kethen oyañ ma tem ôñgô bok donki te lôk nakaduñ ba ekak luvi loñ ba imiñ. Nopole yak vê ma nodom luvi ba nôlêm êndêñ ya. ³ Ma anyôla hanañ abôla hadêñ mamu, ma nonañ nena, ‘Anyô Bêñ lahaviñ indum ku te esak luvi’, êñ ma tem êndôk ba etak luvi ek nêlêm kethen.”

⁴ Nôm êñ habitak ek Wapômbêñ anêñ abô injik anôñ ba hanañ hadêñ plopet nena,

⁵ “Nonañ abô êñ êndêñ avômalô Saion,

‘Ôngô. Môlônim kiñ lêk halêm hadêñ môlô.

Ôpêñ anyô labali ba hayô hamô bok donki te.

Yani hayô hamô bok donki nakaduñ te ba halêm.’ ” *Sekalaia 9:9; Aisaia 62:11*

⁶ Ma nê ku ju atu i ma idum hatôm atu ba Yisu hanañ. ⁷ Ma ewa donki talêbô lôk nakaduñ êñ ba i ma ibi iniñ kwêv thilibuñ daim thô ba engava hayôhêk bok donki dômlokwan ma Yisu hayô hamô. ⁸ Ma avômalô lubuñlubuñ engava iniñ kwêv thilibuñ hêk loñôndê. Ma vi ele nôkyalô ñauñ ba engava hêk loñôndê. ⁹ Ma vi êmôn ma vi even yam ma Yisu halôk malêvôn ba leñihmavi anôñ ba lôk lêlô ba elam nena,

“Osana ni êndêñ Devit anêñ Lim Lukmuk!”
“Wapômbêñ nêm lamavi êndêñ ôpatu ba halêm hathak Anyô Bêñ anêñ athêñ!”
Kapya Yeñ 118:26

“Osana! Nambô Wapômbêñ anêñ athêñ esak leñ!”

¹⁰ Yisu habitak hayô Jelusalem kapô ma avômalô nômbêñ atu ba êmô Jelusalem eson kambom ba enañ hik liñ mayaliv nena, “Ôpêntêk ma opalê?” ¹¹ Ma avômalô nômbêñ atu ba esopa Yisu enañ nena, “Yani ma Yisu, plopet atu ba halêm anêñ malak Nasalet hêk Galili.”

*Yisu hêv nê idum ku valu vê hêk unyak mathen kapô
(Mak 11:15-19; Luk 19:45-46)*

¹² Yisu habitak hayô unyak mathen kapô anêñ piklêvôn ma hayê avômalô ewa nômkama ba êdô hamô ek avômalô vi nêñêm vuli. Êñ ma halupuniñ i ba hêv i vê hêk unyak mathen kapô ba ele yaiñ ba i. Ma hale nê takatu ba êwê nê loñ buyañ iniñ valuselen hathak Hiblu iniñ valuselen iniñ balê liliñ. Ma hadum aêñ hadêñ nê takatu ba êdô menak bôbô hamô ek avômalô vi nêñêm vuli. ¹³ *Ma hanañ hadêñ thêlô aêntêk, “Wapômbêñ anêñ kapya hanañ nena, ‘Yenañ unyak ma unyak neten mek êndôk.’ Ma môlô lêk udum ba lêk habitak hatôm nê vani iniñ loñ ekopak êmô.”

* 21:13: Ais 56:7; Jer 7:11

14 Vêm ma nê malenij pusip lôk nê venjuvinj i êyô unyak mathen anênj piklêvônj ma hadum ba ibitak mavi. 15 Nê bêngbênj êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabunj êyê nômbithi takatu ba Yisu hadum. Ma thêlô elanô avômena elam kaêk havenj unyak mathen anênj piklêvônj nena, “Osana ni êndênj Devit anênj Lim Lukmuk!” Ênj ma thêlô lenjmanij 16 ba enanj hadênj Yisu nena, “Ondanô avômena ininj abô!”

Ma Yisu hanañ, “Yahalanô. Ma môlô bôk osam abô atu ba hêk Wapômbênj anênj kapyba hanañ hathak

“‘Avômena lôk amena kasek nena Wapômbênj bôk hatak abô mavi halôk thêlô venjnbôlêk ek nêmbô anênj athênj.’” *Kapya Yej 8:2*

17 Vêm ma hatak avômalô takênj ma hi hêk Betani bôlôvônj te.

*Alokwanj njanj hayej
(Mak 11:12-14,20-24)*

18 Lôkbôk momanjinij ma Yisu havôhi Jelusalem hathak loñbô ma hama kisi. 19 Yani hayê alokwanj sabo te haminj loñôndê danj vi. Hi hadênj alokwanj ênj, ma hayê nena njanj oyanj iyom haminj ma anênj anônj mi. Ma hanañ hadênj alokwanj ênj, “Minj hatôm nunjgwik anônj esak loñbô ami!” Ma kethenj oyanj ma alokwanj ênj anênj njanj hayej ba hama.

20 Nê ku êyê nôm ênj ba esonj kambom ba enanj, “Honanj malê hathak alokwanj êntêk ba lêk hama kethenj?”

21 *Ma Yisu hanañ, “Yananj avanônj êndênj môlô nena môlô ôêvhavinj ba minj kapôlômim ju ami, ênj ma hatôm nundum êtôm atu ba yahadum hadênj alokwanj êntêk lôk hatôm nundum nômla yanj imbinj nena nonanj êndênj dumlolê êntêk, ‘Ômbi o kisi ni tamu njgwêk.’ Ênj ma Wapômbênj tem indum ba dumlolê ênj endanô môlônim abô. 22 *Môlô ôêvhavinj ba otenj mek, ma Wapômbênj tem nêmbô nômbithi takatu ba onanj hik yani linj hathak êndênj môlô.”

*Yisu, opalê hêv athênj bênj hadênj o?
(Mak 11:27-33; Luk 20:1-8)*

23 Yisu habitak hayô unyak mathen anênj piklêvônj ma hadônj avômalô hamô. Ênj ma nê bêngbênj êbôk da lôk avômalô ininj nê bêngbênj êlêm hadênj yani ma enanj, “Opalê hêv athênj bênj hadênj o lôk hêv ku hadênj o ba intu hudum nômbithi takatu?”

24 Ma Yisu hanañ, “Tem yananj injik môlô linj esak abô te aênj iyom. Ba onanj abô ênj bênj hadênj ya, ma tem yandam ôpatu ba hêv athênj bênj hadênj ya êndênj môlô. 25 Opalê hêv ku nisik avômalô êndôk nanj hadênj Jon? Wapômbênj lenj? Mena anyô pik?”

Ma thêlôda enanj hadênj i nena, “Alalô ananj nena Wapômbênj hêv ku ênj hadênj Jon ma tem yani enanj, ‘Aisê ka môlô minj ôêvhavinj yani ami?’ 26 *Ma donjom alalô ananj nena, ‘Anyô pik te hêv ku ênj,’ ênj ma avômalô tem lenjmanij êndênj alalô. Ek malê nena thêlô sapênj êvhavinj nena Jon ma plopet te.”

27 Ma thêlô enanj hadênj Yisu nena, “Yêlô athônj palinj.”

Ênj ma Yisu hanañ hadênj thêlô, “Aênj ba minj hatôm yandam ôpatu ba hêv athênj bênj hadênj ya anênj athênj bênj êndênj môlô ami. Ma mi.”

Abô loñ kapô hathak anyô lo yanj

28 “Lemimbi kukuthinj êntêk. Anyô te anênj nakadunj lokwanju êmô. Ma yani hi ek namalô yanj ma hanañ, ‘Yenanj okna! Undum yenanj ku embenj ku yak wainj kapô!’

29 “Ma namalô hanañ viyanj nena, ‘Yahadô.’ Vêm ma hik anênj auk liliñ ma hi.

30 “Lambô hi hadênj namalô yanj ma hanañ abô ênj hathak loñbô. Ma nakadunj hanañ, ‘Wakamik, tem yana’. Ma minj hi ami.

31 “Namalô ju ênj yanj sê intu hasopa lambô anênj abô?”

Ma thêlô enanj, “Namalô yanj mônj.”

Ma Yisu hanañ hadênj thêlô, “Yananj avanônj êndênj môlô. Nê takis lôk avi sek walilinj tem nimbitak nêyô Wapômbênj anênj loñ lôklinyak kapô nêmbô ek môlô.

32 *Jon bôk halêm ba hik loñôndê thêthônj thô hadênj môlô. Ma donjom môlô minj ôêvhavinj anênj abô ami. Ma nê takis lôk avi sek walilinj, thêlô êvhavinj ba bôk môlô ôyê

* 21:21: Mat 17:20; Luk 17:6; Jon 14:12; 1Ko 13:2
Luk 3:12; 7:29-30

* 21:22: Mat 7:7-11; 18:19

* 21:26: Mat 14:5

* 21:32:

yôv. Ma donjom môlô miñ ole kapôlômim liliñ ami. Ba intu nê takên tem nêmon ba nimbatak nêyô Wapômbên anên loñ lôkliñyak kapô ba ini.”

Abô loñ kapô hathak nê kambom eyabin ku yak wain

(Mak 12:1-12; Luk 20:9-19)

³³ * “Môlô nodanô abô loñ kapô yan. Ku alañ te havatho anên ku yak wain ma havak lôk hawê haven. Ma halav lôv nêyô niniñ wain anên anôn pesa ek neja anên thôk. Ma halav unyak daim te ek anyô nêmon ek neyabin ku êñ. Vêm ma hatak ku êñ halôk anyô doho bahenij ek neyabin ek hik anôn ma thêlô neja anôn vi ma nêmon vi êndên yani. Ma hatak loñ êñ ba hi loñ buyan.

³⁴ “Yak wain êñ hadum ek injik anôn ma ku alañ hêv anên nê ku ba i ek neja yak wain anên anôn. ³⁵ Ma nê takatu ba eyabin ku evalon thêlô ba epatin i ma ik doho vônô ma ik doho hathak valu. ³⁶ Êñ ma ku alañ hêv nê ku bên anôn ba i ma nê eyabin ku yak wain ibulin thêlô aên iyom.

³⁷ “Ma hason nena thêlô tem nedanô namalô anên abô ba intu hêv yani iyom ba hi. ³⁸ *Nê eyabin ku êyê ku alañ nakadun hayô ma enañ hadên i nena, ‘Ôpêntêk ma ku alañ anên nakadun ba tem eyabin lambô anên ku. Alalô ik yani vônô, ma ku êñ tem imbitak alalôaniñ.’ ³⁹ *Ba intu evalon yani ba ewa ele ku viyain ma ik vônô.

⁴⁰ “Aên ba ku alañ hayô ma tem indum malê êndên nê takatu ba eyabin ku êñ?”

⁴¹ Nê bêngbên êbôk da lôk avômalô inin nê bêngbên enañ hadên yani nena, “Yani tem imbulin nê kambom takên kambom anôn. Ma tem enja ku yak wain êñ ba nêmon êndên anyô vi. Yak wain hik anôn, ma nê êñ tem nêmon ku alañ anên sam.”

⁴² *Yisu hanañ hadên thêlô nena, “Môlô bôk osam abô êntêk ba hêk Wapômbên anên kapy nena,

“Valu atu ba nê elav unyak êpôlik hathak, ma lêk habitak landin anôn.

Anyô Bên da hadum aên,

ma yêlô ayê nômon êñ nena mavi anên dôên.’

Kapya Yen

118:22-23

⁴³ “Aên ba yanañ êndên môlô nena Wapômbên tem nêmon anên loñ lôkliñyak vê ênjêk môlô ba nêmon êndên nê ôdôn yan. Ma thêlô tem nijik anôn êtôm alokwan mavi te hathak hik anôn. ⁴⁴ Ma ôpatu ba hêv yak hayôhêk valu êntêk, ma tem ipup nenanena. Mena valu êñ hêv yak hayôhêk anyôla, ma tem ôpên ipulusik ba imbitak malimmalim.”*

⁴⁵ Nê bêngbên êbôk da lôk Palisi elanô Yisu anên abô loñ kapô takên ma eyala nena yani hanañ hathak thêlôda. ⁴⁶ Êñ ma thêlô êbôlêm loñondê ek nebalon yani. Ma donjom êkô hathak avômalô inin eyala nena Yisu ma plopet te ba intu êkô.

22

Abô loñ kapô hathak engabôm nômon ewa i (Luk 14:16-24)

¹ Yisu hanañ abô loñ kapô yan hathak loñbô nena, ²⁻³ “Wapômbên anên loñ lôkliñyak ma hatôm aêntêk. Avômalô idum ek nendom avi te ni ek kin te anên nakadun. Êñ ma hêv abô hadên avômalô doho ek nêlêm nejan nômon imbin thêlô. Ba hangabôm nômon bên atu yôv ma halam avômalô ek nêlêm nejan nômon ewa i êñ imbin thêlô. Ma donjom êdô.

⁴ “Êñ ma hêv nê ku doho hathak loñbô ba hanañ hadên avômalô takatu ba halam nena, ‘Môlô nodanô! Lêk yahapôpêk nômon yôv. Yahik yenañ bokmarjao doho lôk alim dopdop doho ba yahangabôm! Ba intu nôlêm!’

⁵ “Ma donjom miñ elanô ami ma i mayaliv. Vi i inin ku ma vi i idum inin ku valuseñ. ⁶ *Ma vi evalon kin anên nê ku ba idum kambom lomaloma hadên i vêm ma iki vônô. ⁷ Kin lamanin kambom ba hêv nê vovak i ek nijik nê êñ lenkadok lin lôk nêmbôk atum esañ loñ êñ.

⁸ “Êñ ma hanañ hadên nê ku nena, ‘Nômon lêk yahapôpêk yôv ba hamô. Ma donjom avômalô takatu ba yahalam i, ma avômalô

* **21:33:** Ais 5:1-2 * **21:38:** Mat 27:18 * **21:39:** Hib 13:12 * **21:42:** Lom 9:33; 1Pi 2:6-8 * **21:44:** Nê lôkauk vi enañ nena, “Abô 44, ma Matyu da miñ hato ami ma anyô yan hawa abô êñ hêk Luk ba hato.” Ma vi enañ nena, “Mi, Matyu da hato.” * **22:6:** Mat 21:35

kambom ba intu êdô nêlêm. ⁹ Aênj ba unu malaklêvônj ma nodam avômalô takatu ba ôpôm i ba nêlêm ek nejanj nô m êntêk. ¹⁰ Ma nê ku i mayaliv ba evenj lojôndê sapênj ma enanj kinj anênj abô hadênj avômalô takatu ba êpôm i. Ênj ma elom avômalô mavi lôk avômalô kambom ba êyô aleba unyak kapô ênj putup.

¹¹ “Ma kinj habitak hayô unyak kapô ba hi ek ênjê avômalô, ma hayê nena anyô te miñ hapesanj i mavi ami. ¹² Ma hanañ hadênj ôpênj, ‘Aiyanj, miñ huik kwêv mavi ami eka? Ma opalê hêv o ba hólêm unyak kapô êntêk?’ Ma ôpênj bônônj iyom.

¹³ “Ênj ma hanañ hadênj anênj nê ku nena, ‘Nobalônj ôpêntêk ba nokak va lo banj lusu ma nô nê m yan i vê ba ni loñ momanjiniñ. Loñ ênj ma tem thêlô nedañ kambom ba nesañ venjnbólêk ôdônj loñ.’ ”

¹⁴ Yisu hanañ abô loñ kapô ênj yôv ma hanañ, “Wapômbênj halam avômalô bênj anônj, ma doñtom tem enja naju iyom ek nimbitak anênj avômalô.”

*Nênêm takis êndênj Sisa mena dô
(Mak 12:13-17; Luk 20:20-26)*

¹⁵ *Ma Palisi i ethak doñtom ba ibutinj abô ba iniñ abô ma hatôm elav gwasilim. Thêlô idum aênj ek Yisu hanañ abô kambom te ma nebalônj yan i. ¹⁶ Ênj ma thêlô êv iniñ nê ku doho lôk nê ôdônj te iniñ athênj nena “Helotian” ba i hadênj Yisu. Ma enanj, “Kêdônjwaga, yêlô ayala nena o ma anyô abô avanônj. Ma hothak huik Wapômbênj anênj abô thô hadênj avômalô. Ma miñ hothak hobam anyô yanj ma hódô anyô yanj ami. Ba intu nê bênjbênj êdô anêm abô, ma miñ hókô ek i ami. ¹⁷ Aênj ba onanj êndênj yêlô. Bumalô iniñ balabunj hanañ nena yêlô hatôm nanêm valuselenj êndênj Sisa mena mi? Ba lemhabi aisê?”

¹⁸ Yisu hayala iniñ auk kambom ba intu hanañ, “Môlô nê abôyanj! Aisê ba môlô udum ek numbulinj ya? ¹⁹ Unjgwik valuselenj atu ba othak ôêv hadênj Sisa te thô êndênj ya.” Ma ewa valuselenj ênj ba i êv hadênj yan i. ²⁰ Ma hanañ hik thêlô linj, “Opalê

anênj dahô lôk anênj athênj hêk valuselenj êntêk?”

²¹ *Ma enanj nena, “Sisa.”

Ênj ma Yisu hanañ hadênj thêlô nena, “Sisa anênj nômkama ma nô nê m yan i vê Sisa da. Ma Wapômbênj anênj nômkama ma nô nê m yan i vê Wapômbênj da.”

²² Thêlô elanjô abô ênj ba esonj kambom ma etak Yisu ba i.

*Abô hathak nê ñama tem nimbiyô aisê
(Mak 12:18-27; Luk 20:27-40)*

²³ *Wak ênj ma Sadyusi doho i hadênj Yisu. Thêlô ma ôdônj te atu ba enanj nena nê ñama tem miñ nimbiyô esak loñbô ami. Aênj ba intu enanj hik Yisu linj nena, ²⁴ * “Kêdônjwaga, Mose bók hanañ hadênj alalô nena, ‘Anyô te hama ba nali mi ma anênj yanj hamô, ma enja avi tôp ênj ek imbi yanj atu ba hama anênj nakadunj vê.’ ²⁵ Aênj ba nê lôk iviyanj bahenji ba lahavuju êmô. Ma bôp hawa avi te ba hama ma nakadunj mi. Ma nôk enja avi tôp ênj, hawa ²⁶ ba hama ma nakadunj mi. Ma ñgwa enja avi tôp bô ênj, nena hama haviñ. Ênj ma iviyanj takatu ba êmô ma nesopa kobom doñtom ênj iyom. ²⁷ Vê m yan i vê hama haviñ. ²⁸ Ma waklavônj nê ñama iviyô hathak loñbô ma avi tôp atu ba nê lôk iviyanj bahenji ba lahavuju takatu ba ewa ma alisê te anênj avi?”

²⁹ Ma Yisu hanañ, “Môlô miñ oyala Wapômbênj anênj lôklokwanj lôk anênj abô atu ba hêk anênj kapyã katô ami. Ba intu onanj abô lokbanj êntêk. ³⁰ Waklavônj nê ñama iviyô hathak loñbô, ma anyô lo avi tem miñ neja i esak loñbô ami ma mi. Thêlô tem nê m yan i vê êtôm anjela malak lenj iyom.

³¹ “Môlô onanj nena nê ñama tem miñ nimbiyô esak loñbô ami. Ma doñtom môlô bók osam abô atu Wapômbênj bók hanañ hadênj Mose aêntêk, ³² * ‘Ya ma Ablaham lo Aisak ma Jekop iniñ Wapômbênj.’ Wapômbênj ma miñ nê ñama iniñ Wapômbênj ami. Mi, yan i ma nê lôkmala iyom iniñ Wapômbênj. Ba intu yêlô ayala nena thêlô bók ema, ma doñtom lêk êmô lôkmala.”

* **22:13:** Mat 8:12; 25:30; Luk 13:28 * **22:15:** Mak 3:6
25:5 * **22:32:** Kis 3:6; Mat 8:11

* **22:21:** Lom 13:7 * **22:23:** Ap 23:8 * **22:24:** Lo

³³ Avômalô bêñ anônj elañô Yisu anêñ abô êñ ba esonj kambom.

Balabuñ alisê intu bêñ ek vi?
(Mak 12:28-34; Luk 10:25-28)

³⁴ Palisi elañô nena Yisu hik Sadyusi iniñ auk lokbañ thô aleba thêlô bônônj iyom. Ma thêlô ethak donjom ba i hadêñ Yisu. ³⁵ Ma iniñ anyô lôkawk bêñ te hathak balabuñ hadum ek esaê Yisu ba hanañ, ³⁶ “Kêdônjwaga, abô balabuñ alisê intu bêñ ek abô balabuñ vi?”

³⁷ *Êñ ma Yisu hanañ nena, “ ‘Lemimimbiñ Anyô Bêñ unim Wapômbêñ êñjêk unim kapôlômim lôk dahôlômim ma unim auk sapêñ.’ ³⁸ Ma balabuñ êntêk ma bêñ anônj ba hamônj. ³⁹ *Ma balabuñ yañ ma hatôm balabuñ môñj atu iyom ba hanañ nena, ‘Lemimbiñ avômalô vi êtôm lemhaviñ oda.’ ⁴⁰ *Abô balabuñ sapêñ lôk plopet iniñ abô ma hamô balabuñ ju êntêk kapô.”

Mesia ma opalê anêñ lim lukmuk?
(Mak 12:35-37; Luk 20:41-44)

⁴¹ Yôv ma Yisu hanañ hik Palisi takatu liñ, ⁴² * “Môlô lemimhabi aisê hathak Mesia atu? Yani ma opalê anêñ lim lukmuk?”

Ma thêlô enañ, “Devit anêñ.”

⁴³⁻⁴⁴ *Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô, “Mavi. Ma donjom odañô Devit anêñ abô te. Lovak Matheñ hêv auk hadêñ yani ba Devit da hanañ nena,

“ ‘Anyô Bêñ Wapômbêñ hanañ hadêñ yenañ Anyô Bêñ Mesia nena,

“Ômô yabahenj vianônj endeba yatak nê takatu ba ik vovak hadêñ o nêômô vemkapô vibinj am.” ’ *Kapyã Yey 110:1*

⁴⁵ Ma Devit da bôk halam Mesia nena anêñ Anyô Bêñ. Ma aisê ka Mesia ma yani anêñ lim lôk anêñ Anyô Bêñ imbiñ?” ⁴⁶ Ma thêlô miñ hatôm nenañ viyañ ami. Ba intu hayô hamô wak êñ ba hi, ma thêlô êkô ba miñ enañ hik yani liñ ek nesau yani esak lonjbô ami.

23

Yisu hathañ Palisi lôk nê lôkawk hathak abô balabuñ

(Mak 12:38-39; Luk 20:45-46)

¹ Yisu hanañ hadêñ avômalô lubunlubun takatu lôk anêñ nê ku nena, ² “Nê lôkawk hathak abô balabuñ lôk Palisi ma môlônim nê bêñbêñ êdônj môlô hathak Mose anêñ abô. ³ *Ba intu nosopa nê êñ iniñ abô sapêñ. Ma donjom thêlôda miñ ethak esopa iniñ abô ami ma mi. Aêñ ba miñ nundum êtôm atu ba thêlô idum ami. ⁴ *Thêlô êv balabuñ anêñ malaiñ lomalama hadêñ avômalô ek nesopa. Nôm êñ ma hatôm vak malaiñ kambom. Ma donjom thêlôda miñ êv sa dokte ami.

⁵ * “Nê takêñ ethak epesañ vak yaônena ek netak Wapômbêñ anêñ abô êndôk ba ibutinj hêk luvônjñ lôk bahenjñ. Ma ethak ibutinj yak daim hamiñ iniñ kwêv anêñ danj hêk venjñ luvi ek injik thô nena nê êvhavinj Wapômbêñ. Lôk epesañ iniñ vak yaô lôk yak daim takatu ba bêñ ek avômalô vi iniñ ek avômalô nêgê ba nebam i. ⁶ *Ma avômalô engabôm nôm bêñ, ma leññhavinj nejañ nôm êmô nê bêñbêñ iniñ lonj ethak êmô. Lôk leññhavinj nêômô êtôm nê bêñbêñ êmô unyak yey kapô. ⁷ Ethak i lonj ethak donjom halôk ma leññhavinj avômalô bêñ anônj nenañ nena, ‘Waklêvônj anyô bêñ’ lôk nebam i nena ‘Kêdônjwaga’.

⁸ “Môlônim Anyô Bêñ ma donjom iyom ma môlô ma nê lôk iviyañ sapêñ. Ba intu miñ malemimkilik ek avômalô nebam môlô nena nê bêñbêñ ami. ⁹ Ma môlônim lemambô ma donjom iyom hamô malak leñ. Ba intu miñ nodam anyô pik te nena môlônim lemambô ami. ¹⁰ Ma môlônim kêdônjwaga ma donjom iyom. Yani ma Mesia atu. Ba intu miñ anyô te endam môlô nena ‘kêdônjwaga’ ami. ¹¹ *Ôpatu ba hadum môlônim ku ek hêv môlô sa, yani êñ intu tem imbitak anyô lôk athêñ bêñ. ¹² *Ma ôpatu ba habam yanida, yani êñ tem imbitak anyô athêñ mi. Ma ôpatu ba hatauinj i, yani êñ tem nebam yani.

* 22:37: Lo 6:5 * 22:39: Wkp 19:18; Mat 7:12 * 22:40: Lom 13:10; Gal 5:14 * 22:42: Jon 7:42 * 22:43-44: Mat 26:64 * 23:3: Mal 2:7-8 * 23:4: Luk 11:46 * 23:5: Kis 13:9; Nam 15:38-39; Lo 6:8; Mat 6:1 * 23:6: Luk 11:43 * 23:11: Mat 20:26; Mak 9:35; Luk 22:26 * 23:12: Jop 22:29; Snd 29:23; Luk 14:11; 18:14

*Yisu hathañ nê bêñbêñ sapêñ
(Mak 12:40; Luk 11:39-52; 20:47)*

13 “Alikaknena môlô Palisi lôk nê lôkawk hathak abô balabuñ! Môlô onañ auk mavi ma donjom môlô udum kambom ba uik Wapômbêñ anêñ loñ lôklinyak anêñ unyak abôlêk siñ ek avômalô. Môlôda ôdô ek numbitak nôyô loñ êñ. Ma anyô te hadum ek imbitak êyô, êñ ma môlô umiñ yani loñ siñ.

14 “Alikaknena môlô Palisi lôk nê lôkawk hathak abô balabuñ! Môlô onañ auk mavi ma donjom môlô udum kambom. Môlô othak owa avi tôp iniñ unyak lôk nômkama sapêñ! Ma donjom môlô othak oteñ mek daïm bêñ ek avômalô nebam môlô. Ba intu môlônim vovanj tem imbitak bêñ anôñ ek avômalô vi iniñ.*

15 “Alikaknena môlô Palisi lôk nê lôkawk hathak abô balabuñ! Môlô onañ auk mavi ma donjom môlô udum kambom. Môlô othak ovenj pik lôk ngwêk sapêñ ek ôdôn avômalô hathak môlônim auk. Ma avômalô takêñ esopa môlônim auk ba idum kambom takêñ ma hatôm anyô ju iniñ kambom idum bôlônj ju ba tem ini loñ atum lôkmala êtôm môlô.

16 * “Alikaknena! Môlô ma hatôm nê maleñiñ pusip ba yanj halom yanj havenj loñôndê ba othak onañ nena, ‘Anyô te havak balabuñ hathak Wapômbêñ anêñ unyak, êñ ma nôm yaôna ba yani hatôm êmbôliñ dôm êndêñ abô êñ. Ma donjom anyô te havak balabuñ hathak gol atu ba hamô Wapômbêñ anêñ unyak, êñ ma nômbêñ ba yani indum êtôm atu ba yani hanañ.’ 17 Môlô nê molo lôk malemim pusip! Wapômbêñ anêñ unyak ma nômbêñ ek gol. Ek malê nena Wapômbêñ anêñ unyak hadum ba gol êñ habitak mathenj.

18 “Ma môlô othak onañ abô bute haviñ nena, ‘Anyô te havak balabuñ hathak loñ êbôk da, yani êñ hatôm êmbôliñ dôm êndêñ abô êñ. Ma donjom anyô te hêv da ba havak balabuñ hathak da êñ, êñ ma yani indum êtôm atu ba yani hanañ.’ 19 Môlô nê malemim pusip! Loñ êbôk da ma nômbêñ

ek nôm atu ba anyô hêv hatôm da. Ek malê nena loñ êbôk da hadum ba da êñ habitak mathenj.

20 “Ba intu Anyô te havak balabuñ hathak loñ êbôk da, yani lêk havak balabuñ hathak loñ êbôk da lôk da atu ba hamô haviñ. 21 Ma anyô te havak balabuñ hathak unyak mathenj êñ, yani êñ lêk havak balabuñ hathak unyak mathenj lôk Wapômbêñ atu ba hamô unyak mathenj êñ kapô haviñ. 22 *Ma anyô te havak balabuñ hathak malak lenj, êñ ma hatôm havak balabuñ hathak Wapômbêñ lôk loñ atu ba hayô hamô ek hayabiñ nômkama sapêñ.

23-24 * “Alikaknena môlô nê lôkawk hathak abô balabuñ lôk Palisi! Môlô lôklokwanj ba osopa balabuñ yaônena ma balabuñ bêñ ma môlô ôthônj paliñ. Môlô othak usup ava nenanena atu ba hadum nôm vasiñ ma uik sam hi ôdônj laumiñ ba ôêv te hadêñ Wapômbêñ hatôm da. Ma donjom môlô othak ubuliñ avômalô ba miñ udum thêthônj hadêñ i ami lôk miñ ôêv kapôlômim ek i ami. Ma miñ môlô ôêvhaviñ ba osopa Wapômbêñ anêñ abô sapêñ ami.

“Môlô othak ôêv thêmathôm vê hêk môlônim nôm, ma donjom bok kamel ma môlô ôtôkwêñ paliñ! Ba intu môlô hatôm anyô mapusip te ba halom anyô yanj havenj loñôndê. Notak auk takêñ ma nosopa balabuñ bêñbêñ lôk balabuñ yaônena imbiñ.

25 * “Alikaknena môlô Palisi lôk nê lôkawk hathak abô balabuñ! Môlô osau avômalô ba othak uthik unim tase lôk belev anêñ vidôm iyom. Ma donjom nôm takatu ba ongasô halôk ma bôk owa vani ba oan palonj. 26 Ba intu môlô nê malemim pusip! Nusik tase lôk belev vi kapô ek viyaiñ imbitak mabuñ imbiñ!

27 * “Alikaknena môlô Palisi lôk nê lôkawk hathak abô balabuñ! Môlô osau avômalô hatôm valu atu ba hamô siô ma esaba hathak nôm thapuk ek nepesañ mavi anôñ. Ma donjom siô kapô ma putup hathak nê nãma iniñ lokwanj bôk hapalê hamô. 28 *Ba intu avômalô êyê môlônim bôk lo

* 23:14: Nê lôkawk vi lenjñhabi nena abô 14 êñ, ma Matyu da miñ hatô ami, ma anyôla hatô havenj yam. * 23:16:

Mat 15:14 * 23:22: Ais 66:1; Mat 5:34 * 23:23-24: Wkp 27:30; Mai 6:8 * 23:25: Mak 7:4 * 23:27: Ap 23:3

* 23:28: Luk 16:15

loṅ ma thêlô eson nena môlô ma nê thêthôn. Ma donjom môlônim kapôlômim ma putup hathak ku esau avômalô lôk auk ôdô Wapômbên anên abô.

²⁹ “Alikaknena môlô Palisi lôk nê lôkauk hathak abô balabuṅ! Môlô onan nena môlô ôdô kambom te. Ma donjom môlôda udum kambom êntêk. Môlô othak olav unyak mavi hayô plopet bô iniṅ siô ma môlô opesan kamuṅ mavi hamô nê thêthôn iniṅ siô. ³⁰ Ma môlô othak onan nena, ‘Bumalô iniṅ kambom ma bên ek yêlôaniṅ. Ba intu thêlô ik plopet vônô. Ma yêlô namô imbiṅ bumalô, ma tem miṅ yêlô nadôk ek nijik plopet vônô ami.’ ³¹ *Aên ba lêk hik thô nena môlô ma nê takatu ba uik plopet vônô iniṅ limi ba intu môlô othak udum iniṅ kambom takên haviṅ. ³² Yôv! Môlônu nundum bumalô iniṅ kambom takên endeba êyô anên dan!

³³ * “Môlô umya kambom! Môlô nyalen kambom anên nali! Wapômbên indum abô ek môlô ma tem môlônu loṅ atum lôkmala. Ma miṅ hatôm nôsôv ba unu ami.

³⁴ “Ba intu tem yanêm plopet lôk nê lôkauk ma kêdônwaga doho êsôk êndên môlô ma tem unḡwik vi vônô ma vi ma unḡwik esak alovalaṅsiṅ. Ma vi ma tem nobali êndôk môlônim unyak yeṅ lôk nudupunin i ba nêsôv mayaliv ba ini lomalak lomalak. ³⁵ *Môlô othak osopa libumi takatu ba bôk ik nê thêthôn bên anôn vônô. Anyô môṅ atu ba ik vônô ma Abel ma ik aên habup hathak aleba hayô Sekalaia, Belekia nakaduṅ. Ik yani vônô hêk unyak mathen lôk loṅ êbôk da anên malêvôn. Ba intu Wapômbên tem nêm vovan bên êndên môlô. ³⁶ Yanan avanôn êndên môlô! Avômalô bôlôn êntêk tem nêpôm vovan bên esak limi iniṅ kambom.”

Yisu lahiki hathak Jerusalem
(Luk 13:34-35; 19:41-44)

³⁷ “Ai, Jerusalem, Jerusalem! Môlô othak uik plopet pôpônô! Ma nê takatu ba Wapômbên hêv halêm ma môlô uik i hathak valu! Alikaknena! Yahadum lôbôlôn ek yasup nalumi esak donjom êtôm tale tin

hasup nali ba êmô banik kapô. Ma donjom môlô ôdô. ³⁸ *Odanô! Môlônim malak ma tem kambom ba êmô ṅgathiniṅ! ³⁹ *Yanan avanôn êndên môlô nena môlô tem miṅ ôṅgô ya esak loṅbô ami endeba nonan nena, ‘Wapômbên nêm lamavi êndên ôpatu ba halêm hathak Anyô Bên anên athên!’ am.”

24

Yisu hanan abô hathak unyak mathen Jerusalem

(Mak 13:1-2; Luk 21:5-6)

¹ Yisu hatak unyak mathen anên piklêvôn ba haven denan ma anên nê ku êlêm hadên yani ba enan nena, “Nôṅgô unyak mathen lôk anên unyak yaônena mavi anôn takêntêk!” ² *Ma Yisu hanan, “Môlô ôyé nôm takêntêk ba lemimmavi hathak e? Yanan avanôn êndên môlô. Malaiṅ bên tem imbitak ba nê vovak tem nijik nômkama mavi nômbên êntêk pesa ba valu yan miṅ hatôm êyômô yan loṅ ami.”

Malaiṅ lomaloma tem nimbitak
(Mak 13:3-13; Luk 21:7-19)

³ Yisu hathak Dum Oliv ba hi halôk hamô biṅ. Ma anên nê ku iyom i hadên yani ma enan hik yani liṅ nena, “Anḡê intu nôm takên tem imbitak? Ma malê intu tem imbitak ek injik thô nena tem ôlêm ek pik lo leṅ anên dan?”

⁴⁻⁵ *Ma Yisu hanan nena, “Nê lomaloma tem nêlêm esak yenan athên ba nenan nena, ‘Ya ma Mesia atu.’ Ma tem nesau avômalô bên anôn. Ba intu noyabiṅ am. ⁶ Ma môlô tem nodanô abô esak vovak lomaloma lôk vovak tem imbitak pik luvu-luvu. Nôm takên tem imbitak ma donjom pik lo leṅ anên dan ma mi denan. Ba intu miṅ nodowalin ami. ⁷ Ma avômalô ôdôn yan tem nijik vovak imbiṅ ôdôn yan. Ma kiṅ yan lôk anên avômalô tem nijik vovak êndên kiṅ yan. Ma loṅ lomaloma ma tem bôm lôk duviaṅ bên imbitak. ⁸ Nôm takên ma hatôm vovan môṅ atu ba hapôm avi lôk lasaben ek embathu.

* 23:31: Ap 7:52 * 23:33: Mat 3:7; 12:34; Luk 3:7 * 23:35: Stt 4:8; 2Sto 24:20-21 * 23:38: 1Kin 9:7-8; Jer 22:5 * 23:39: Sng 118:26 * 24:2: Luk 19:44 * 24:4-5: Mat 24:23-24; 1Jon 2:18 * 24:9: Mat 10:22

9 * “Ma tem nebalonj mólô ba netak êndôk anyô vi bahenij ek nênem vovanj êndênj mólô lôk nijik mólô vônô. Mólô ma yenanj avômalô ba intu tem avômalô sapênj nêpôlik esak mólô. 10 Ma avômalô takatu ba êvhavinj ya bênj anônj tem netak inij êvhavinj, ma thêlôda tem nêpôlik esak i ba nenanj thêlôda bênj. 11 *Ma plopet abôyanj bênj anônj tem nimbitak ba nesau avômalô bênj anônj. 12 Ma avômalô takatu ba êdô nesopa Wapômbênj anênj abô tem nimbitak bênj anônj. Aênj ba avômalô inij lenjnhavinj avômalô vi tem imbitak thilibunj. 13 *Ma donjom nê takatu ba iminj lôklokwanj aleba hayô anênj danj, ma Wapômbênj tem nêmi i bulubinj. 14 *Aênj ba avômalô tem nenanj Wapômbênj anênj Abô Mavi êntêk esak anênj lonj lôklinjak bênj embenj pik sapênj ek avômalô sapênj nedanjo vêm ka pik lo lenj anênj danj tem êyô.

*Nôm kambom anônj tem imbitak
(Mak 13:14-23; Luk 21:20-24)*

15-16 * “Plopet Daniel bôk hananj abô te hathak nôm kambom anônj atu ba tem iminj lonj mathenj anônj. (Aênj ba mólô takatu ba osam abô êntêk, ma lemimimbi katô am.) Ma mólô takatu ba ômô Judia ôyê nôm ênj, ma nôsôv kethenj ba unu dumlolê. 17 *Ma nê takatu ba êmô unyak vôn, minj hatôm nêndôk ba ini unyak kapô ek neja ininj nômkama ami. 18 Ma nê takatu ba êmô ku kapô minj hatôm nendeni unyak ek neja ininj kwêv thilibunj ami. 19 Ai, kikaknena. Waklavônj ênj ma tem malainj bênj ek avi takatu ba esabenj lôk avi takatu ba êv sôm hadênj nali. 20 Notenj mek ek malainj takênj minj imbitak êndênj Sabat mena belej simbak la ami. 21 *Ek malê nena waklavônj ênj ma tem malainj bomanj ba êmônj ek malainj tak sêbôk ba mônj anônj aleba lêk. Ma tem minj imbitak aênj esak lonjbô ami. 22 Ma minj hadabênj waklavônj malainj takênj kisi ami, ênj ma avômalô sapênj tem nema. Ma

donjom lahabi avômalô takatu ba bôk halam i yôv ba intu hadabênj waklavônj ênj hi bidonj.

23 * “Waklavônj ênj ma anyôla hananj hadênj mólô nena, ‘Ôngô, Mesia hamô lonj êntêk’ mena ‘hamô lonj tamu,’ ma minj nônêminbinj ami. 24 *Anyô doho tem nêlêm ba nenanj abôyanj nena, ‘Ya ma Mesia’ mena ‘Ya ma Wapômbênj anênj plopet te,’ ma nindum lavônjinj lôk nômbithi ek nesau avômalô takatu ba bôk Wapômbênj halam i yôv havinj. Ma donjom Wapômbênj bôk halam i yôv ba intu minj hatôm ami. 25 Oدانجو! Nôm takêntêk minj lêk habitak ami denanj ma yahananj nôm takênj bênj hadênj mólô ek mólô noyabinj am.

26 * “Aênj ba anyô late hananj hadênj mólô nena, ‘Ôngô, yani hamô lonj thiliv,’ ênj ma minj mólô unu ami. Mena hananj, ‘Ôngô, yani hamô unyak êntêk,’ ênj ma minj mólô nônêminbinj ôpênj ami. 27 *Nodanjô! Damak hêv ba habi deda havenj lonj lôkthô ma avômalô sapênj êyê. Ma Anyô Anênj Nakadunj atu tem êlêm ma avômalô sapênj tem nêgê yani aênj iyom.

28 * “Menak lambek ethak donjom êmô lonj takatu ba alim palê hêk.

*Anyô Anênj Nakadunj atu tem endelêm
(Mak 13:24-32; Luk 21:25-33)*

29 * “Malainj takênj hale halôk vêm ma kethenj oyanj ma
“wak tem imbitak momanjinj,
ma ayônj tem minj imbi deda ami,
ma vulinj lenj tem nênem yak,
ma nôm takatu ba hamô lenj tem nedowalinj.’
Aisaia 13:10; 34:4

30 * “Ma wak ênj ma Anyô Anênj Nakadunj atu anênj lavônjinj tem imbitak ênjêk lenj. Ma avômalô pik tem nedanj boloba ba nêgê Anyô Anênj Nakadunj atu tem êyô êmô buliv ba êlêm imbinj anênj lôklinjak lôk anênj deda lôkmanjinj. 31 *Ma lavuak tem endanj lôklokwanj bomanj, ma yani tem nêmi anênj

* 24:11: Mat 24:5,24; 1Jon 4:1 * 24:13: Mat 10:22 * 24:14: Mat 28:19 * 24:15-16: Dan 9:27; 11:31; 12:11
* 24:17: Luk 17:31 * 24:21: Dan 12:1 * 24:23: Mat 24:5 * 24:24: Lo 13:1-3; 2Te 2:8-9; ALK 13:13-14
* 24:26: Luk 17:23-24 * 24:27: Mat 24:37-39 * 24:28: Luk 17:37 * 24:29: Ese 32:7; Jol 2:10,31; 2Pi 3:10; ALK 6:12-13 * 24:30: Dan 7:13; Sek 12:10; ALK 1:7 * 24:31: 1Ko 15:52; 1Te 4:16

aņela ba ini pik anêņ dan sapêņ ek nisup avômalô takatu ba bôk halam i yôv.

32 “Ba intu môlô noja auk esak alokwan belen.* Hayen ba ŋaun lukmuk habitak, êņ ma oyala nena tem wak mavi êyô. 33 Ma aêņ iyom, môlô ôyê nôm takêntêk habitak, êņ ma noyala nena Anyô Anêņ Nakaduņ atu anêņ waklavôņ endelêm lêk habobo ba hamiņ unyak abôlêk. 34 *Yanaņ avanôņ êndêņ môlô nena avômalô bôlôņ êntêk tem miņ nema ami denaņ, ma nôm takêntêk sapêņ tem imbitak. 35 *Pik lôk leņ tem nêmyak ba ni, ma doņtom yenaņ abô bute miņ hatôm nêmyak ami.

Anyô te miņ hayala waklavôņ Yisu endelêm ami
(Mak 13:32-37; Luk 17:26-36)

36 * “Anyô te miņ hayala Yisu anêņ waklavôņ endelêm ami. Aņela leņ miņ eyala ami, ma Nakaduņ miņ hayala haviņ ami. Ma Kamik iyom intu hayala. 37 *Ma avômalô bôlôņ êntêk tem nindum êtôm bôk idum hadêņ Noa anêņ waklavôņ. Êņ ma Anyô Anêņ Nakaduņ atu tem êlêm. 38-39 *Avômalô eyaņ lo inum ma ewa i aleba êthôņ paliņ ma Noa hi yeaņ kapô. Êņ ma ŋambô bêņ hayô ba habuliņ thêlô sapêņ. Ma avômalô bôlôņ êntêk tem nêsôņ paliņ aêņ iyom. Ma Anyô Anêņ Nakaduņ atu tem êlêm. 40 Wak êņ, ma anyô ju tem nêmo kulêvôņ, ma tem enja anyô yaņ ma yaņ êmô. 41 Ma avi ju tem nepesaņ nôm êmô, ma tem enja avi yaņ ma yaņ êmô.

42 * “Aêņ ba môlô noyabiņ am ek malê nena môlô miņ oyala waklavôņ atu ba môlônim Anyô Bêņ endelêm ami. 43 *Môlô lemimimbi abô êntêk katô. Unyak te anêņ alaņ halaņô abô nena ŋê vani tem nijik anêņ unyak vose, êņ ma yani hêk lêlê ek ŋê vani miņ hatôm nijik unyak êņ vose ami. 44 Ma Anyô Anêņ Nakaduņ atu tem endelêm ba indum môlô nosoņ kambom. Ba intu nômo lêlê aêņ iyom.

Abô loņ kapô hathak anyô ku mavi lôk anyô ku kambom

(Luk 12:42-46)

45 “Aêņ ba môlô nundum ku êtôm anyô lôkauk mavi atu ba hayabiņ nômkama mavi. Unyak alaņ hatak yani ek eyabiņ anêņ ŋê ku ba nêmyak nôm êndêņ i êtôm anêņ wakma atu ba hatak. Vêm ma hi loņ buyaņ. 46 Ma unyak alaņ havôhalêm hathak loņbô ba hayê nena anêņ anyô ku êņ hadum ku mavi, ma tem lamavi esak ôpêņ. 47 *Yanaņ avanôņ êndêņ môlô nena unyak alaņ êņ tem etak ôpêņ ek eyabiņ anêņ nômkama sapêņ.

48 “Ma doņtom ôpêņ ma anyô kambom, êņ ma tem laimbi êņjêk kapô nena, ‘Lêk sawa daim ma yenaņ anyô bêņ miņ havôhalêm kethen ami.’ 49 Êņ ma hik ŋê ku takatu ba idum ku haviņ yani ma hayaņ nôm lôk hanum waiņ bêņ anôņ haviņ ŋê takatu ba ethak inum waiņ ba elo molo. 50 Hadum aêņ ba hathôņ paliņ, ma unyak alaņ tem êyô ba indum ôpêņ eson kambom. 51 Êņ ma unyak alaņ tem nêmyak vovaņ bêņ êndêņ yani ma êndô ôpêņ êmô imbiņ ŋê takatu ba esau avômalô. Loņ êņ ma thêlô tem nedaņ kambom ba nesaņ veniņbôlêk ôdôņ loņ.

25

Abô loņ kapô hathak avi muk laumiņ

1 * “Wapômbêņ anêņ lôkliņyak ma aêntêk. Avi muk laumiņ ewa iniņ atum ba i ek nêpôm ôpatu ba tem enja avi lukmuk. 2 Avi lôkauk ma bahenvi ma auk mi ma bahenvi. 3 Avi auk mi ewa iniņ atum ba i, ma miņ ewa iniņ alokwan thôk ami. 4 Ma doņtom avi lôkauk ewa iniņ atum lôk alokwan thôk halôk kolopak. 5 Avi takêņ eyabiņ anyô êņ ek êyô aleba mi ma malenij hayaņ ba êk sôm.

6 “Bôlôvôņ biņ ma elam, ‘Anyô hawa avi lêk hayô yôv ba alôana!’

7 “Êņ ma avi muk takêņ iviyô ma êpôpêk iniņ atum. 8 Ma avi auk mi enaņ hadêņ avi

* 24:32: Abô Bômbôm ma ‘fik’. Ma Abô Malê ma ‘sabo’, ma doņtom sabo anêņ waklavôņ miņ hatôm Israeļ iniņ sabo anêņ waklavôņ ami. Ba intu ato belen iyom ek nêmyak auk esak Israeļ iniņ sabo anêņ waklavôņ. * 24:34: Mat 16:28

* 24:35: Mat 5:18 * 24:36: Ap 1:7; 1Te 5:1-2 * 24:37: Stt 6:5-8 * 24:38-39: Stt 7:21-23 * 24:42: Mat 25:13 * 24:43: Luk 12:39-40; ALK 16:15 * 24:47: Mat 25:21,23 * 25:1: Luk 12:35; ALK 19:7

lôkauk nena, 'Yêlôaniņ atum hadum ek ema ba môlô nônêm athôk doho êlêm.'

⁹ "Ma avi lôkauk enaņ, 'Miņ hatôm alalô sapêņ ami ba dô, ma unu nonaņ êndêņ avômalô doho ek nônêm vuli.'

¹⁰ "Êņ ma thêlô i ek nênêm iniņ vuli. Thêlô i denaņ ma anyô atu hayô. Ma vi atu ba lêk êpôpêk i yôv ibitak êyô unyak kapô haviņ yani ek nejaņ nôm ma ik unyak abôlêk siņ.

¹¹ * "Vêm ma vi atu êyô ma enaņ, 'Anyô bêņ, anyô bêņ! Uņgwik unyak abôlêk vê ek yêlô.'

¹² * "Ma doņtom ôpêņ hanaņ, 'Yanaņ avanôņ êndêņ môlô nena yahathôņ môlô paliņ.' "

¹³ *Êņ ma Yisu hanaņ hadêņ avômalô takatu ba elañ anêņ abô nena, "Môlô miņ oyala waklavôņ atu ba Anyô Bêņ tem endelêm ami. Ba intu noyabiņ am."

Abô loņ kapô hathak nê ku eyabiņ valuseleņ

(Luk 19:11-27)

¹⁴ "Nodaņô abô doho imbiņ. Wapômbêņ anêņ loņ lôkliņyak ma hatôm anyô te hadum ek ni loņ buyaņ ba halam anêņ nê ku êlêm ek nêm nômkama êndêņ i ek neyabiņ. ¹⁵ *Yani hik valuselen sam hatôm thêlôniņ auk lôk iniņ ku ba hêv valuselen 5,000 hadêņ anyô te, ma 2,000 hadêņ anyô yaņ, ma 1,000 hadêņ anyô te ma hi. ¹⁶ Ketheņ oyaņ ma ôpatu ba hawa 5,000 hi hadum ku hathak ma havôv 5,000 hayô hamô loņ haviņ. ¹⁷ Ma yaņ atu ba hawa 2,000 hi hadum aêņ ba havôv 2,000 hayô hamô loņ haviņ. ¹⁸ Ma ali atu ba hawa 1,000 hi halav lôv ba havuņ halôk.

¹⁹ "Wak doho hale ba hi ma nê êņ iniņ anyô bêņ havôhalêm. Ma halam i ek endañô iniņ ku anêņ lavôņ. ²⁰ Ma ali atu ba hawa 5,000 lôk 5,000 hayô hamô loņ haviņ halêm ma hanaņ, 'Anyô bêņ, bôk hôêv 5,000 ek yayabiņ. Nôņgô! Lêk yahavôv 5,000 hayô hamô loņ haviņ.'

²¹ * "Ma anêņ anyô bêņ hanaņ, 'Mavi anôņ! O anyô katô ba hudum ku mavi. Lêk

hoyabiņ nômkama yaônena mavi ba intu tem yanêm nômkama bêņ anôņ êndêņ o ek oyabiņ. Ôlêm ek alai leņiņmavi imbiņ i!'

²² "Ma ôpatu ba hawa 2,000 halêm ma hanaņ nena, 'Anyô bêņ, bôk hôêv ya 2,000 ek yayabiņ. Nôņgô! Lêk yahavôv 2,000 hayô hamô loņ haviņ.'

²³ "Ma anêņ anyô bêņ hanaņ 'Mavi anôņ! O anyô katô ba hudum ku mavi. Lêk hoyabiņ nômkama yaônena mavi ba intu tem yanêm nômkama bêņ anôņ êndêņ o ek oyabiņ. Ôlêm ek alai leņiņmavi imbiņ i!'

²⁴ "Êņ ma ali atu ba hawa 1,000 halêm ma hanaņ, 'Anyô bêņ, yahayala nena o ma anyô malem thêlêv. Hothak holav nôm hêk ku kapô atu ba miņ hovatho ami. Ma pik atu ba anyô yaņ hapaliv yaņvêk halôk ma hothak howa anêņ anôņ. ²⁵ Yahakô ba yahavuņ anêm 1,000 atu halôk pik. Nôņgô! Anêm valuselen êntêk.'

²⁶ "Ma anyô bêņ hanaņ viyaņ, 'O anyô vau kambom! Hôyê yenaņ ku aisê ba intu honaņ aêņ? ²⁷ Aisê ka miņ hotak yenaņ valuselen halôk unyak valuselen ek êmbôv doho ami ek wakma atu ba yahavôhalêm hathakloņbô ma tem yanja doho êyômô loņ imbiņ.'

²⁸⁻²⁹ * " 'Ôpatu ba hadum ku mavi hathak yenaņ nômkama ba habitak bêņ, êņ ma tem yatak doho êyômô loņ imbiņ ba yanêm êndêņ ôpêņ ba anêņ tem imbitak bêņ anôņ. Ma ôpatu ba miņ hadum ku hathak yenaņ nômkama ami, êņ ma tem yanêm dokte atu ba havalon loņ vê ênjêk yani. Ba intu noja 1,000 atu vê ênjêk ôpêņ ba nônêm êndêņ ôpatu ba hawa 10,000. ³⁰ *Ma nônêm ôpêņ vê ba ni loņ momaņiniņ. Loņ êņ ma tem nedaņ kambom ba nesaņ veniņbôlêk ôdôn loņ.'

Abô loņ kapô hathak boksipsip lôk bok-meme

³¹ * "Anyô Anêņ Nakaduņ atu ma tem êlêm imbiņ deda lôkmaņiņ lôk aņela ma tem êndôk êmô biņ ek endañô avômalô iniņ abô êtôm kiņ. ³² *Tem nesak doņtom ba ini êndêņ yani ma embaki vose ni ôdôn

* **25:11:** Luk 13:25-27 * **25:12:** Mat 7:23 * **25:13:** Mat 24:42 * **25:15:** Lom 12:6 * **25:21:** Mat 24:45-47; Luk 16:10 * **25:28-29:** Mat 13:12; Mak 4:25; Luk 8:18 * **25:30:** Mat 8:12; Luk 13:28 * **25:31:** Mat 16:27; 19:28 * **25:32:** Ese 34:17; ALK 20:11-13

ju êtôm boksipsip anêḡ alan hathak hik boksipsip sam ba êmô buyaḡ ma bokmeme êmô buyaḡ. ³³ Ma yani tem etak boksipsip êmô baḡ vianôḡ ma bokmeme êmô baḡ vikeḡ.

³⁴ “Êḡ ma tem enaḡ êndêḡ avômalô takatu ba êmô baḡ vianôḡ nena, ‘Môlô nôlêm! Wakamik bôk hadum mavi hadêḡ môlô. Nôlêm noja loḡ lôklinyak atu ba Wapômbêḡ lahaviḡ nêḡm êndêḡ môlô. Sêbôk ba yani hapesaḡ pik lukmuk, ma hapesaḡ loḡ êḡ êk môlô. ³⁵ *Yahama kisi ma môlô ôêv nôḡm hadêḡ ya, ma yahathakmuninḡ ma ôêv ḡaḡ hadêḡ ya, ma ya anyô loḡ buyaḡ ma owa ya thô. ³⁶ Ya sôp mi ma ôêv sôp hadêḡ ya, yahapôm lijinḡ ma oyabinḡ ya, yahamô koladôḡ ma ôlêm ôyê ya. Aêḡ ba nôlêm noja loḡ lôklinyak atu!’

³⁷ “Ma avômalô thêthôḡ tem nenaḡ injik linḡ, ‘Anyô Bêḡ, aḡgê te ma yêlô ayê homa kisi ba yêlô êv nôḡm hadêḡ o ma hothakmuninḡ ba yêlô êv ḡaḡ hadêḡ o? ³⁸ Aḡgê te ma o anyô loḡ buyaḡ ba yêlô awa o thô ma o sôp mi ba yêlô êv sôp hadêḡ o? ³⁹ Aḡgê te ma hôpôm lijinḡ ba yêlô ayabinḡ o lôk ayê hôḡmô koladôḡ ba yêlô athôk ayê o?’

⁴⁰ * “Ma Kinḡ tem enaḡ êndêḡ i, ‘Yanaḡ avanôḡ êndêḡ môlô! Môlô bôk udum nôḡm takêḡ hadêḡ yenaḡ avômalô takatu ba athêḡ mi, êḡ ma hatôm udum hadêḡ ya.’

⁴¹ * “Yôv ma tem enaḡ êndêḡ avômalô takatu ba iminḡ baḡ vikeḡ nena, ‘Môlô nu! Wapômbêḡ lêk hêv malainḡ hadêḡ môlô ba unu loḡ atum hathaḡ wak nôḡmbêḡ intu sapêḡ. Bôk ebaḡ yôv ba hamô ek Sadaḡ lôk anêḡ ḡê ku nêndôk. ⁴² Sêbôk ba yahama kisi ma minḡ ôêv nôḡm hadêḡ ya ami, ma yahathakmuninḡ ma minḡ ôêv ḡaḡ hadêḡ ya ami. ⁴³ Ma ya anyô loḡ buyaḡ ma minḡ owa ya thô ami, ma ya sôp mi ma minḡ ôêv sôp hadêḡ ya ami. Yahapôm lijinḡ ba yahamô koladôḡ ma minḡ oyabinḡ ya ami. Ba intu môlô nu loḡ atum êḡ.’

⁴⁴ “Ma tem nenaḡ, ‘Anyô Bêḡ, aḡgê te ma yêlô ayê homa kisi, mena hothakmuninḡ mena o anyô loḡ buyaḡ, mena o sôp mi,

mena hôpôm lijinḡ, mena hôḡmô koladôḡ, ba minḡ yêlô êv o sa ami?’

⁴⁵ “Ma tem enaḡ nena, ‘Yanaḡ avanôḡ êndêḡ môlô! Môlô minḡ bôk udum nôḡm takêḡ hadêḡ yenaḡ avômalô takatu ba athêḡ mi te ami. Êḡ ma hatôm udum nôḡm êḡ hadêḡ ya.’

⁴⁶ * “Aêḡ ba avômalô takêḡ tem ini ek neja vovaḡ wak nôḡmbêḡ intu sapêḡ. Ma doḡtom avômalô thêthôḡ tem ini ek neja lôkmalâ êtôm wak nôḡmbêḡ intu sapêḡ.”

26

*Nê bêḡbêḡ êbôlêm auk ek nijik Yisu vônô
(Mak 14:1-2; Luk 22:1-2; Jon 11:45-53)*

¹ Yisu hanaḡ abô nôḡmbêḡ êḡ yôv ma hanaḡ hadêḡ anêḡ ḡê ku nena, ² * “Môlô oyala nena wak ju hêk denaḡ ma waklavôḡ anêḡ athêḡ nena Hale ba Hi* tem êyô. Waklavôḡ êḡ ma tem netak ya Anyô Anêḡ Nakaduḡ atu êndôk avômalô doho bahenḡinḡ ek nijik ya vônô esak a.”

³ Ma ḡê bêḡbêḡ êbôk da lôk avômalô ininḡ ḡê bêḡbêḡ ethak doḡtom halôk anyô bêḡ habôk da Kaiapas anêḡ unyak. ⁴ Ma êbôlêm loḡôndê ek nesau Yisu ba nebalonḡ ek nijik yani vônô. ⁵ Ma thêlô enaḡ, “Lêk ma waklavôḡ mathenḡ ba intu natak ku êḡ êḡnjêk vêḡmam. Yakô avômalô tem lenḡinḡmaninḡ ba nijik vovak.”

*Avi te hanḡasô nôḡm ôv mavi hayô hamô
Yisu wakadôk
(Mak 14:3-9; Jon 12:1-8)*

⁶ Wak êḡ ma Yisu hamô Saimon anêḡ unyak anêḡ Betani. Sêbôk ma ôpêḡ hapôm palê lepla ma doḡtom bôk mi. ⁷ *Ma thai lôk Yisu ma anêḡ ḡê ku eyaḡ nôḡm denaḡ ma avi te halêm unyak kapô. Ma hawa kolopak valu te ba thapuk ba nôḡm ôv mavi hamô kapô ba anêḡ vuli ma bêḡ anôḡ. Ma avi atu hi hanḡasô nôḡm ôv mavi êḡ hayô hamô Yisu wakadôk.

⁸ Nê ku êyê nôḡm êḡ ma lenḡinḡmaninḡ ba enaḡ, “Aisê ka habulinḡ nôḡm ôv mavi êḡ hi oyaḡ? ⁹ Hatôm nêḡm ek anyô yaḡ nêḡm vuli ma naja valuseleḡ bêḡ esak ek nanêḡm avômalô siv sa.”

* 25:35: Ais 58:7 * 25:40: Snd 19:17; Mat 10:42; Mak 9:41 * 25:41: Mat 7:23 * 25:46: Dan 12:2; Jon 5:29

* 26:2: Kis 12:1-27; Mat 20:18 * 26:2: Sêbôk Wapômbêḡ anêḡ aḡjela hik Ijip ininḡ apenena môḡ vônô. Ma Islael ma hale ba hi ba minḡ hik te vônô ami. * 26:7: Luk 7:37-38

¹⁰Yani halanô thêlônin abô ên ma hanañ, “Aisê ka môlô ôêv malain hadên avi êntêk? Yani hadum nô mavi anôn hadên ya. ¹¹*Avômalô siv tem nê môm imbin môlô êtôm wak nômbên intu sapên. Ma donjom tem min yamô imbin môlô sawa daim ami. ¹²Avi êntêk hangasô nô môm ôv mavi hayô hamô ya ek epesan yalenvinakupik ek nedav ya. ¹³Odanô! Yanañ avanôn êndên môlô! Pik nômbên atu ba enañ yenañ Abô Mavi bèn haven, ma tem nenañ esak nô môm atu ba avi êntêk lèk hadum imbin ek avômalô lenjimbini.”

Judas habutin abô ek nê môm Yisu êndên nê bèn bèn

(Mak 14:10-11; Luk 22:3-6)

¹⁴Judas Iskaliot ma nê ku laumin ba lahavuju takatu te ma yani hi hadên nê bèn bèn êbôk da ¹⁵*ma hanañ hik i lin, “Yanê môm Yisu êndên môlô, ma tem nô nê malê te êndên ya?” Ma ekatun valuselen seleva hatôm 30 ba êv hadên yani. ¹⁶Ên ma Judas habôlêm lonjondê ek nê môm Yisu êndôk thêlô bahenjin.

Yisu hayañ nô môm waklavôn Hale ba Hi havin anên nê ku

(Mak 14:12-21; Luk 22:7-13,21-23; Jon 13:21-30)

¹⁷*Waklavôn anên athên nena Eyan Polom Yis Mi anên wak te mô n hayô. Ma nê ku i hadên Yisu ma enañ hik yani lin, “Lemhavin yêlô ana unyak alê ek napôpêk nô môm lenjimbini waklavôn Hale ba Hi êndôk?” ¹⁸Ma yani hanañ, “Môlô unu malak bèn kapô ba ôpôm ôpatu ma nonañ êndên yani nena, ‘Kêdônwaga hanañ nena anên waklavôn atu ma lèk habobo. Ma yani lôk anên nê ku tem nêlêm anêm unyak ek lenjimbini waklavôn Hale ba Hi.’ ” ¹⁹Ma nê ku idum hatôm atu ba yani hanañ ba thêlô i êpôpêk waklavôn Hale ba Hi anên nô môm.

²⁰Bôlônôn ma Yisu hayañ nô môm hamô havin anên nê ku laumin ba lahavuju takatu ²¹ma hanañ, “Yanañ avanôn êndên môlô nena môlô te tem enañ ya bèn.” ²²Nê ku kapôlônin malain kambom ba thêlô

tomtom enañ, “Anyô Bèn, ya mi! Aên e?” ²³*Ên ma Yisu hanañ nena, “Ôpatu ba hatak bañ halôk belev havin ya intu tem enañ ya bèn. ²⁴Anyô Anên Nakadun atu tem ni êtôm atu ba bôk eto yôn hathak yani. Ma donjom alikakna. Malain bèn ek ôpatu ba hanañ Anyô Anên Nakadun bèn. Talêbô min bôk havathu ami, ên ma mavi ek ôpên!” ²⁵Ma Judas, ôpatu ba tem enañ Yisu bèn, hanañ hiklin nena, “Kêdônwaga, ya mi! Aên e?” Ma Yisu hanañ, “Hatôm intu honañ aên.”

Yisu hên polom lo wain lenjimbini yani

(Mak 14:22-26; Luk 22:15-20; 1Ko 11:23-25)

²⁶Thêlô eyañ nô môm hamô ma Yisu hawa polom te ma hên lamavi. Vêm ma haya ba hên hadên anên nê ku ma hanañ, “Noja ba ongwan. Êntêk ma yenañ vathiap.” ²⁷Vêm ma hawa tase lôk wain ma hên lamavi. Ma hên hadên thêlô ma hanañ, “Môlô sapên nunum. ²⁸*Êntêk ma yenañ thalalen atu ba tem engasô ek embak tabô imbin Wapômbên lôk avômalô pik êntêk ek nê môm avômalô bèn anên inin kambom vê. ²⁹Odanô! Yanañ êndên môlô nena tem min hatôm yanum wain ên esak lonjô ami ende ba waklavôn ên hayô ma tem yanum wain lukmuk êmô Wakamik anên lonjônin kapô.”

³⁰*Êv yen te vêm ma ethak ba i Dum Oliv.

Yisu hanañ nena Pita tem enañ nena hathôn yani palin

(Mak 14:27-31; Luk 22:31-34; Jon 13:36-38)

³¹*Ma Yisu hanañ hadên anên nê ku, “Bôk eto hêk Wapômbên anên kapya nena, “ ‘Tem yangik boksipsip alañ vônô, ma boksipsip tem nêsôn mayaliv ba ini.’ ”

Sekalaia 13:7

Ba intu yaô bôlônôn ma tem môlô ôngôn nô môm takatu ba tem êpôm ya. Ma môlô sapên tem notak ya ma nôsôn mayaliv ba unu. ³²*Ma donjom hik ya lin hathak lonjô, ma tem yamôn ba yana Galili vêm ka môlô nomben ya yam.”

* 26:11: Lo 15:11 * 26:15: Sek 11:12; Mat 27:3 * 26:17: Kis 12:14-20 * 26:23: Sng 41:9 * 26:28: Kis 24:8; Jer 31:31-34; Sek 9:11; 1Ko 10:16 * 26:30: Luk 22:39; Jon 18:1 * 26:31: Jon 16:32 * 26:32: Mat 28:7,16

³³ Ma Pita hanaŋ nena, “Dô! Thêlô sapêŋ etak o ba i, ma tem yamiŋ imbiŋ o denaŋ.”

³⁴ *Ma Yisu hanaŋ nena, “Ondaŋô! Yanaŋ avanôŋ biŋ êndêŋ o nena bôlôvôŋ êntêk ma tale miŋ halaŋ ami denaŋ, ma tem onaŋ êtôm bôlôŋ lô nena hôthôŋ ya paliŋ.” ³⁵ Ma Pita hanaŋ, “Mi anôŋ! Ik ya vônô, ma miŋ hatôm yanaŋ nena yahathôŋ o paliŋ ami. Milôk!” Ma nê ku sapêŋ enaŋ abô êŋ iyom.

Yisu hateŋ hamô Getsemani
(Mak 14:32-42; Luk 22:39-46)

³⁶ Vêm ma Yisu lôk anêŋ nê ku êyô loŋ atu ba elam nena Getsemani ma hanaŋ hadêŋ i, “Môlô nômô loŋ êntêk ma yana saka ek yateŋ mek.” ³⁷ Ma hawa Pita lôk Sebedi nakaduŋ luvi ba i. Ma yani kapô lêk malaiŋ bomaŋ. ³⁸ *Ma hanaŋ hadêŋ thêlô, “Yakapôlôŋ lêk malaiŋ bomaŋ hatôm lêk yahama yôv. Môlô nômô loŋ êntêk ma nônem lêlê imbiŋ ya.” ³⁹ Ma hi daim dokte ma hêv yak ba thohavloma halôk pik. Ma hateŋ mek nena, “Yenaŋ Wakamik, loŋôndê vi hamô, êŋ ma yalenhaviŋ onja tase êntêk vê ênjêk ya. Ma doŋtom miŋ osopa yenaŋ yalenhaviŋ ami. Mi, osopa oda anêm lemhaviŋ.”

⁴⁰ Ma Yisu hale hi ma hayê nê ku takatu ma lêk êk sôm. Êŋ ma hanaŋ hik Pita liŋ, “Aisê? Môlô miŋ hatôm nônem lêlê imbiŋ ya êtôm wakma te ami e? ⁴¹ Nômô lêlê ba noteŋ mek ek miŋ nônem yak ba nundum kambom ami. Kapô lahaviŋ indum mavi ma doŋtom auk ma pulusikna ba miŋ hatôm indum ami.”

⁴² Ma havôhi hathak loŋbô ma hateŋ mek nena, “Wakamik, lemhaviŋ malaiŋ bêŋ êntêk êpôm ya, êŋ ma mavi. Ma tem yandum êtôm honaŋ.” ⁴³ Ma halehi hathak loŋbô ma hayê thêlô êk sôm denaŋ ek malê nena maleŋiŋ hayaŋ ba miŋ hatôm nêômô lêlê ami. ⁴⁴ Ma hatak thêlô ma havôhi hateŋ mek bô atu bôlôŋ te lu hathak loŋbô.

⁴⁵ Vêm ma halehi hadêŋ anêŋ nê ku ma hanaŋ, “Môlô ôek sôm ba owa lovak denaŋ e? Odaŋô. Wakma lêk habobo ek netak ya Anyô Anêŋ Nakaduŋ atu êndôk nê kambom baheŋiŋ. ⁴⁶ *Aêŋ ba numbiyô ek alôana!

Ôŋgô! Ôpatu ba tem enaŋ ya bêŋ lêk halêm yôv!”

Evaloŋ Yisu

(Mak 14:43-50; Luk 22:47-53; Jon 18:1-11)

⁴⁷ Yisu hanaŋ abô denaŋ ma Judas hayô. Yani ma nê ku laumiŋ ba lahavuju takatu te. Ma avômalô bêŋ anôŋ êlêm iviŋ yani ba ewa biŋ vovak lôk okdiba. Nê takêŋ ma nê bêŋbêŋ êbôk da lôk avômalô iniŋ nê bêŋbêŋ êv thêlô ba êlêm. ⁴⁸ Ôpatu ba tem enaŋ Yisu bêŋ bôk hik lavôŋiŋ te thô hadêŋ i nena, “Ôpatu ba yahaliŋu, êŋ ma Yisu ba nobaloŋ!” ⁴⁹ Ma ôpêŋ hi ketheŋ hadêŋ Yisu ma hanaŋ, “Kêdôŋwaga, bôlôvôŋ mavi.” Ma haliŋu yani.

⁵⁰ Ma Yisu hanaŋ, “Aiyaŋ, undum ku atu ba hôleŋ hathak.” Ma nê takatu ba êlêm haviŋ Judas i ma evaloŋ Yisu ba ewa ba i.

⁵¹ *Ma anyô te atu ba hamiŋ haviŋ Yisu hadadi anêŋ biŋ vovak ma hale anyô bêŋ habôk da anêŋ anyô ku te limbuk vi vê.

⁵² *Ma Yisu hanaŋ, “Otak anêm biŋ êndôk anêŋ loŋ esak loŋbô! Ôpatu ba hik vovak hathak biŋ, ma biŋ êŋ tem enaŋ yani vônô.

⁵³ Lemimbi! Yahalaŋ hadêŋ Wakamik ma ketheŋ ma yani tem nêŋ aŋela vovak ôdôŋ laumiŋ ba lahavuju ma doho imbiŋ ba nêlêm ek nênem ya sa. ⁵⁴ Ma doŋtom abô atu ba bôk hêk Wapômbêŋ anêŋ kapya tem injik anôŋ aisê? Wapômbêŋ anêŋ kapya hanaŋ nena nôŋ takêŋ tem êpôm ya.”

⁵⁵ *Êŋ ma Yisu hanaŋ hadêŋ avômalô nômbêŋ atu nena, “Ya ma anyô kambom anôŋ ba intu owa biŋ vovak lôk okdiba ba ôlêm ek nobaloŋ ya e? Aisê? Wak nômbêŋ intu ma yahadôŋ avômalô hamô unyak matheŋ anêŋ piklêvôŋ ma miŋ ovaloŋ ya ami eka? ⁵⁶ Ma doŋtom nômkama takêntêk ba lêk habitak ek plopet iniŋ abô takatu ba bôk eto injik anôŋ.” Êŋ ma anêŋ nê ku sapêŋ etak yani ma êsôv mayaliv ba i.

Yisu hadum abô

(Mak 14:53-65; Luk 22:54-71; Jon 18:13-24)

⁵⁷ Nê takatu ba evaloŋ Yisu ewa ba i Ka- iapas anêŋ unyak, ôpêŋ ma anyô bêŋ habôk

* 26:34: Mat 26:69-75 * 26:38: Jon 12:27 * 26:46: Jon 14:31 * 26:51: Jon 18:26 * 26:52: Stt 9:6; ALK 13:10 * 26:55: Luk 19:47; 21:37

da. Nê lôkauk hathak abô balabuñ lôk nê bêngbêng ethak doñtom ba êmô loñ êñ. ⁵⁸ Ma Pita hasopa Yisu havenj yam ma doñtom havenj daïm dokte. Ma habitak hayô anyô bêng habôk da anêng badêng kapô. Ma hi halôk hamô haviñ sôp bidonj ek ênjê nena malê intu tem imbitak.

⁵⁹ Nê bêngbêng êbôk da lôk Sanhedlin sapêng* êbôlêm avômalô doho ek nenan abôyanj esak Yisu ek thêlô nindum abô esak ek nijik yani vônô. ⁶⁰ Anyô bêng anôñj êlêm ma enanj abôyanj hathak yani, ma doñtom thêlô miñ épôm Yisu anêng kambom te ek nijik yani vônô ami. Êñ ma anyô ju êlêm ⁶¹ *ma enanj, “Anyô êntêk bôk hanañ yôv nena, ‘Yahatôm yandiniñ Wapômbêng anêng unyak mathenj ma êtôm wak lô iyom ma tem yandav esak loñbô.’ ”

⁶² Êñ ma anyô bêng habôk da haviyô hamiñ ma hanañ hik Yisu liñ nena, “Anyô ju êntêk lêk enanj o bêng yôv ma o bônônj eka? O abô mi e?” ⁶³ *Ma doñtom Yisu bônônj iyom. Ma anyô bêng habôk da hanañ hadêng Yisu, “Yanañ êndênj o! Ondam Wapômbêng lôkmala atu anêng athênj ba onanj êndênj yêlô nena, ‘O ma Mesia, Wapômbêng anêng nakaduñj atu e?’ ”

⁶⁴ *Ma Yisu hanañ nena, “Oda honanj aênj. Ma yanañ abô te imbiñj êndênj môlô sapêng nena wak te am ka tem môlô ôngô Anyô Anêng Nakaduñj atu tem êmô Wapômbêng Lôkliñyak Anôñj banj vianônj ba tem êyô êmô buliv ba êlêm.”

⁶⁵ *Ma anyô bêng habôk da halanjô abô êñ ma hakakaviñ anêng kwêv ma hanañ, “Lêk yôv! Ôpêntêk habuliñj Wapômbêng anêng athênj ba hanañ nena yanida ma hatôm Wapômbêng ba môlô lêk olanjô abô êñ yôv! Aisê ka alalô leñjinhaviñ nadañjô abô doho imbiñj? ⁶⁶ *Môlônim auk aisê? Yandum malê te?” Ma thêlô enanj, “Yani hanañ abôma hathak Wapômbêng ba intu ema.”

⁶⁷ *Êñ ma thêlô êsôvwapôk hathak Yisu thohavloma ma êpênj yani. Ma doho epetav yani ⁶⁸ ba enanj, “O ma Mesia e? O plopet te ma onanj êndênj yêlô nena opalê intu hik o?”

Pita hanañ nena hathônj Yisu paliñ
(Mak 14:66-72; Luk 22:55-62; Jon 18:15-18,25-27)

⁶⁹ Pita hamô unyak atu anêng badêng kapô ma avi ku te halêm hadêng yani ma hanañ, “O êntêk intu bôk hovenj haviñ Yisu anêng Galili.” ⁷⁰ Ma Pita hanañ, “Injo! Yahathônj abô intu ba honanj paliñ!” Ma avômalô sapêng elanjô anêng abô.

⁷¹ Pita hi badêng abôlêk ma avi ku yanj hayê ma hanañ hadêng avômalô, “Anyô êntêk bôk hamô haviñ Yisu anêng Nasalet.”

⁷² Ma Pita halam Wapômbêng anêng athênj ba hanañ hathak loñbô, “Mi anôñj! Yahathônj ôpêntu paliñ!” ⁷³ Vêm ma nê takatu ba imiñ badêng kapô êlêm hadêng Pita ma enanj, “Môlô lemimselo doñtom ba intu o ma Yisu anêng anyô te.”

⁷⁴ Ma doñtom Pita hanañ, “Ya miñ yahanañ abô avanônj ami, êñ ma tem Wapômbêng nêm vovanj êndênj ya. Yahalam Wapômbêng anêng athênj ba yahanañ nena yahathônj ôpêntu paliñ!” Kethenj oyanj ma tale halanj. ⁷⁵ *Ma Pita lahabi abô atu ba Yisu hanañ hadêng yani nena, “Tale miñ halanj ami denanj, ma tem onanj êtôm bôlônj lô nena hôthônj ya paliñ.” Êñ ma Pita hale yainj ma lahiki ba halanj bêng.

27

Ewa Yisu ba i hadêng Pailat
(Mak 15:1; Luk 23:1-2; Jon 18:28-32)

¹ Lôkbôk momañiniñ ma nê bêngbêng êbôk da sapêng lôk avômalô Israeël iniñ nê bêngbêng ethak doñtom ma ibutiñj abô ek nijik Yisu vônô. ² Ma ekak banj luvi lusu ma ewa ba i hadêng Pailat, anyô Lom atu ba hayabinj Judia.

Judas hama
(Ap 1:18-19)

³ Judas ôpatu ba hanañ Yisu bêng halanjô nena lêk idum abô yôv ek nijik Yisu vônô. Êñ ma lahiki bêng ba hi hêv valuselenj 30 seleva takatu hadêng nê bêngbêng êbôk da lôk avômalô iniñ nê bêngbêng hathak loñbô ⁴ ma

* **26:59:** Elam iniñ kaunsil nena ‘Sanhedlin’. * **26:61:** Jon 2:19-21 * **26:63:** Ais 53:7; Mat 27:12 * **26:64:** Sng 110:1; Dan 7:13; Mat 24:30 * **26:65:** Mat 9:3; Jon 10:33 * **26:66:** Wkp 24:16; Jon 19:7 * **26:67:** Ais 50:6; 53:5 * **26:75:** Mat 26:34

hanan, “Lêk yahadum kambom hathak yahanan ôpatu ba kambom mi bêñ.”

Êñ ma thêlô enan, “Oda anêm malain ma miñ yêlôaniñ ami.” ⁵ *Ma Judas hakaliv valuseñ seleva takêñ hayô unyak mathen kapô ma hi havaklôk ba hama.

⁶ Ma nê bêñbêñ êbôk da isup valuseñ seleva takêñ ba enan, “Valuseñ êntêk ma valuseñ êv ek nijik anyô vônô esak. Ba intu abô balabuñ hanan nena valuseñ takêñ ma miñ nandô êmô imbiñ unyak mathen anêñ valuseñ ami.” ⁷ Ma thêlô ibutiñ abô ek nêñem anyô hapesan un anêñ pik bute vuli ek nedav avômalô loñ buyan êñjêk. ⁸ Ma avômalô elam pik êñ nena “Engasô Thalalen” ek malê nena ewa valuseñ ek nijik anyô yan vônô esak. ⁹⁻¹⁰ *Ba intu Wapômbêñ anêñ abô hik anôñ ba hanan hadêñ plopet Jelemaia nena,

“Thêlô ewa valuseñ ba êv anyô hapesan un anêñ pik bute vuli hatôm atu ba Wapômbêñ hanan hadêñ ya.

Valuseñ êñ ma avômalô Israe elam hatôm yani anêñ vuli ba êv ek nijik yani vônô.” *Sekalaia 11:12-13*

Yisu hadum abô hathak Pailat

(Mak 15:2-15; Luk 23:1-5,13-25; Jon 18:28-19:16)

¹¹ Yisu hamiñ anyô bêñ Pailat thohavloma, ma Pailat hanan, “O ma avômalô Israe iniñ kiñ e?” Ma Yisu hanan nena, “Intu êñ, hatôm intu honan.”

¹² *Nê bêñbêñ êbôk da lôk avômalô iniñ nê bêñbêñ ibi Yisu liñkupik hathak abô lomalom. ¹³ Êñ ma Pailat hanan, “Aisê! Miñ holañô iniñ abô ami ma o bônôn eka?” ¹⁴ Ma donjom yani bônôn iyom ma miñ hanan iniñ abô viyan ami. Ba intu Pailat hason kambom.

¹⁵ Waklavôn Hale ba Hi nômbêñ intu, ma avômalô ethak elam anyô koladôn te anêñ athên ek Pailat nêñ vê. Ma Pailat hathak hêv ôpên vê.

¹⁶ Sondabêñ êñ ma anyô te anêñ athên nena Yisu Balabas hamô koladôn. Ma avômalô bêñ anôn eyala ôpên. ¹⁷ Aên ba avômalô sapên ethak donjom ma Pailat

hanan hik thêlô liñ, “Yatak opalê te êndên môlô, Balabas mena Yisu atu ba elam nena Mesia?” ¹⁸ *Pailat hayala nena nê bêñbêñ êbôk da lôk nê bêñbêñ leniñdan hathak Yisu ba intu idum abô ek yani ba hanan aên.

¹⁹ Pailat halañô abô denan ma yanavi hêv abô hadên yani ba hanan, “Bôkam ma yahayê niaviñ te ba yahakô kambom. Aên ba miñ undum nômlate êndên anyô thêthôn intu ami.”

²⁰ Ma donjom nê bêñbêñ êbôk da lôk nê bêñbêñ êlôk avômalô leniñ ek nendam Balabas ma nenan êndên Pailat nena nijik Yisu vônô. ²¹ Aên ba Pailat hanan hik thêlô liñ, “Yatak anyô ju êntêk yan sê?” Ma avômalô elam, “Balabas.” ²² Ma Pailat hanan hik thêlô liñ hathak loñbô nena, “Ma Yisu atu ba elam nena Mesia, yandum ôpên aisê?” Ma sapên elam nena, “Nijik vônô esak a!” ²³ Ma Pailat hanan, “Eka? Yani hadum malê kambom?” Ma donjom thêlô elam lôklala hathak loñbô nena, “Nijik vônô esak a!”

²⁴ *Pailat halañô thêlônin kaêk ma hayê nena vovak bêñ hadum ek imbitak ba anêñ ku êñ tem miñ hik anôn ami. Êñ ma yani hawa nan ma hathik ban hamiñ avômalô maleñin ma hanan nena, “Ôpêntêk hama, ma môlôda unim malain ma miñ yenan malain ami!” ²⁵ *Ma avômalô sapên enan viyan, “Yôv! Yêlô lôk yêlôaniñ avômena iniñ malain!” ²⁶ Êñ ma Pailat hatak Balabas ba hi. Ma hanan ek nebali Yisu esak yak lôkmanjin vêm ma hatak halôk nê vovak bahenjin ek nijik vônô esak a.

Nê vovak enan abôma hathak Yisu

(Mak 15:16-20; Jon 19:2-3)

²⁷ Pailat anêñ nê vovak ewa Yisu ba i Pailat anêñ unyak badên kapô. Ma elam nê vovak sapên êlêm ethak donjom ba ekalabu yani siñ. ²⁸ *Ma ibi anêñ nômkama thô ba hamiñ liñ popam. Ma ewa kiñ anêñ kwêv thalalen daim te ma ik hathak yani. ²⁹ Ma ewa yak lôkmanjin atu ba epesan hatôm kiñ iniñ kulun ma ik halôk wakadôk. Ma etak kôm halôk yani ban vianôn ba havalon hatôm kiñ iniñ kwandiñ. Ma thêlô elek

* 27:5: Mat 26:14-15 * 27:9-10: Jer 19:13; 32:6-9 * 27:12: Ais 53:7 * 27:18: Jon 11:47-48; 12:19 * 27:24: Lo 21:6-9 * 27:25: Ap 5:28 * 27:28: Luk 23:11

venjndôḡ lêlô hadêḡ yani ma enaḡ abôma nena, “Waklêvôḡ mavi, avômalô Israhel inin kin!” ³⁰ *Ma vi êsôvwapôk hathak yani ma vi ewa kwandinḡ atu ba ik wakadôk hathak. ³¹ Ma enaḡ abôma hathak yani vêm ma ibi kwêv thalalenḡ atu thô ma ik yanida anêḡ kwêv daim hathak loḡbô. Ma elom yani ba i ek nijik vônô esak a.

Ik Yisu hathak a
(Mak 15:21-32; Luk 23:26-43; Jon 19:17-27)

³² Ewa ba i ma êpôm anyô Sailini te ba anêḡ athêḡ nena Saimon halôk loḡndê. Ma êpôvinḡ ôpêḡ ek enja Yisu anêḡ alovalaḡaḡsinḡ. ³³ Êḡ ma thêlô i êyô loḡ te anêḡ athêḡ nena Golgota, athêḡ êḡ anêḡ ôdôḡ nena Loḡ Lenḡkadôk Lokwanḡ. ³⁴ *Loḡ êḡ ma thêlô ewa wainḡ ba eyelanḡ nôḡ maninḡ te halôk ma êv hadêḡ yani ek inum ek miḡ vovaḡ bêḡ anôḡ ami. Yani hanum dokte iyom ma hadô. ³⁵ *Êḡ ma thêlô ik yani loḡ hathak a. Vêm ma ibi valu ek nêḡê nena opalêla intu tem neja anêḡ kwêv lo sôp. ³⁶ Vêm ma êlôk êmô ma eyabinḡ ininḡ ku êḡ. ³⁷ Yani wakadôk vulinḡ ma eto abô atu ba idum anêḡ abô ḡama hathak ba eto nena, ÔPÊNTÊK MA YISU, AVÔMALÔ ISRAEL ININ KIN

³⁸ *Ma êthôkwêḡ anyô vani lokwanḡju haviḡ. Êthôkwêḡ yaḡ haminḡ Yisu baḡ vianôḡ, ma yaḡ haminḡ baḡ vikeḡ. ³⁹ *Ma avômalô takatu ba elom loḡndê êḡ ba i ibi abôma hathak yani lôk itutuninḡ lenḡkadôk ⁴⁰ *ba enaḡ, “O atu ba honaḡ nena tem undininḡ Wapômbêḡ anêḡ unyak mathenḡ ma ondav esak loḡbô êtôm wak lô iyom e? Êḡ ma nêḡ oda bulubinḡ! O ma Wapômbêḡ anêḡ Nakaduḡ, e? Êḡ ma otak alovalaḡaḡsinḡ ma ôlêḡ pik!” ⁴¹ Ma ḡê bêḡbêḡ êbôk da lôk ḡê lôkauk hathak abô balabuḡ lôk avômalô ininḡ ḡê bêḡbêḡ, thêlô enaḡ abôma haviḡ ba enaḡ, ⁴² “Ôḡḡô! Yani bôk hêv avômalô vi bulubinḡ, ma donḡtom miḡ hatôm nêḡ yanida bulubinḡ ami eka? Yani ma Israhel ininḡ kin e? Êḡ ma etak

alovalaḡaḡsinḡ ba êlêḡ pik ek alalô nagê ba nanêḡmiminḡ yani! ⁴³ *Ôpêḡ hêv haviḡ Wapômbêḡ ba hanaḡ, ‘Ya Wapômbêḡ anêḡ Nakaduḡ’. Yôv! Alalô nagê! Wapômbêḡ lahaviḡ nêḡ yani bulubinḡ e?” ⁴⁴ Ma anyô kambom ju atu ba iminḡ alovalaḡaḡsinḡ haviḡ yani enaḡ abôma haviḡ.

Yisu hama
(Mak 15:33-41; Luk 23:44-49; Jon 19:28-30)

⁴⁵ Waklêvôḡ binḡ ma momaḡininḡ hayô pik sapêḡ vôv ba hêk aleba hayô 3 kilok. ⁴⁶ *Habobo 3 kilok ma Yisu dalam lôklala nena, “Eloi, Eloi, lama sabaktani?” Abô êḡ anêḡ ôdôḡ aêntêk, “Yenaḡ Wapômbêḡ, yenaḡ Wapômbêḡ, aisê ka hôdô ya?” ⁴⁷ Ma avômalô vi atu ba iminḡ loḡ êḡ elanô abô êḡ ma enaḡ, “Yani dalam Elia!” ⁴⁸ *Kethenḡ oyaḡ ma ḡê êḡ te hi ma hawa kapôk ba hasoḡ halôk wainḡ maninḡ. Ma hathôkwêḡ kapôk êḡ hathak apiyak te ba hêv hadêḡ yani ek inum. ⁴⁹ Ma anyô vi enaḡ, “Dô! Alalô nagê vêḡmam! Yakô Elia tem êlêḡ nêḡ yani bulubinḡ la?” ⁵⁰ Ma yani dalam kaêk lôklala hathak loḡbô ma hatak dahô ba hi ma hama.

⁵¹ *Ma sôp bêḡ atu ba haminḡ unyak mathenḡ ek hayaḡ unyak kapô kisi ma hapup vose hi luvi hêk vulinḡ ba hayô vibinḡ. Ma duviaḡ hayôkwinḡ pik ma valu hapupup nenanena. ⁵²⁻⁵³ Ma siô abôlêk hakyav. Ma avômalô mathenḡ sêbôk atu ba ema ma Wapômbêḡ hik i linḡ ba etak siô ma iviyô hathak loḡbô. Ma eyabinḡ Yisu anêḡ haviyô hathak loḡbô, êḡ ma thêlô lôkthô i unyak mathenḡ Jelusalem. Ma avômalô bêḡ anôḡ êyê i. ⁵⁴ Ma anyô vovak laik lôk ḡê vovak takatu ba eyabinḡ Yisu êmô êyê duviaḡ lôk nôḡ takatu ba habitak. Êḡ ma thêlô êkô kambom ba enaḡ nena, “Avanôḡ binḡ, ôpêntêk ma Wapômbêḡ anêḡ Nakaduḡ anôḡ!”

⁵⁵⁻⁵⁶ *Ma Malia anêḡ Magadala, ma Malia Jems lo Josep ininḡ talêbô, ma Sebedi anêḡ nakaduḡ luvi ininḡ talêbô, thêlô lôk avi bêḡ anôḡ iminḡ daim dokte ba êyê. Avi takêḡ bôk

* 27:30: Ais 50:6 * 27:34: Sng 69:21 * 27:35: Sng 22:18 * 27:38: Ais 53:12 * 27:39: Sng 22:7; 109:25
* 27:40: Mat 26:61; Jon 2:19 * 27:43: Sng 22:8 * 27:46: Sng 22:1 * 27:48: Sng 69:21 * 27:51: Kis 26:31-33; Hib 10:19-20 * 27:55-56: Luk 8:2-3

etak Galili ma evenj haviñ Yisu ek êv yani sa.

Elav Yisu

(*Mak 15:42-47; Luk 23:50-56; Jon 19:38-42*)

⁵⁷⁻⁵⁸ *Yañsiñ ma anyô lôk valuselenj bêñ te anêñ Alimatia ba anêñ athêñ nena Josep halêm hayê Pailat. Yani bôk halanjô Yisu anêñ abô ba hasopa ba intu hi hanañ hadêñ Pailat nena, “Hatôm yanja Yisu anêñ kupik e?” Êñ ma Pailat hanañ hadêñ nê vovak ba êv hadêñ Josep. ⁵⁹ Ma Josep hawa Yisu liñkupik ba havuliv siñ hathak sôp thapuk mabuñ mavi te. ⁶⁰ *Ma hawa Yisu liñkupik ba hi hadô hêk anêñ siô lukmuk te. Siô êñ ma elav valu abyanj ba epesanj ek nedav nê ñama êndôk. Yôv ma habubi valu bêñ te ba hik siô abôlêk siñ hathak ma hi. ⁶¹ Ma Malia anêñ Magadala, thai lôk Malia yanj, êmô saku ma êyê siô êñ.

Nê vovak eyabiñ siô

⁶² Waklavônj êpôpêk nômkama Sabat lêk hale ba hi yôv. Ma haviyô hayañ ma nê bêñbêñ êbôk da lôk nê Palisi i ek nêgê Pailat. ⁶³ *Ma thêlô enañ, “Anyô bêñ, yêlô lenjhabi nena anyô abôyanj atu hamô lôkmala denañ ma hanañ nena êtôm wak lô, ma tem nijik yani liñ ba imbiyô esak lonjbô.

⁶⁴ “Ba intu nê nê vovak ini ek neyabiñ siô êtôm wak lô êñ. Yakô yanida anêñ nê ku ini neja anêñ kupik vani ma nesau avômalô nena, ‘Wapômbêñ lêk hik yani liñ ba haviyô hathak lonjbô.’ Abôyanj êñ ma tem kambom anônj ek yanj mônj atu.” ⁶⁵ Êñ ma Pailat hanañ hadêñ thêlô, “Mavi. Noja nê vovak doho ba unu ek nepesanj siô abôlêk êñ ba majanj.” ⁶⁶ Êñ ma thêlô i ma ebalanj valu atu ba hamô siô abôlêk siñ. Yôv ma thêlô enañ hadêñ nê vovak, “Môlô nômô ek noyabiñ siô êntêk.”

28

Yisu haviyô hathak lonjbô

(*Mak 16:1-10; Luk 24:1-10; Jon 20:1-18*)

¹ Sabat hale ba hi. Ma sonda êñ anêñ wak te mônj hayô. Lôkbôk momañiniñ ma Malia anêñ Magadala lôk Malia yanj thai

i ek nêgê siô. ² Ma duviañ bêñ hayô ek malê nena Anyô Bêñ anêñ anjela te halôk anêñ lenj ba halêm ba habubi valu bêñ atu vê ma hayô hamô lonj ba hamô. ³ Anêñ thohavloma hatôm damak ma anêñ kwêv ma thapuk anêñ dôênj. ⁴ Ma nê vovak êyê ba êkô kambom ba elowaliñ. Ba êv yak êlôk êk êtôm nê ñama.

⁵ Êñ ma anjela hanañ hadêñ avi ju êñ, “Minj nôkô ami. Yahayala nena mamu ôbôlêm Yisu, ôpatu ba ik hathak a. ⁶ *Wapômbêñ lêk hik yani liñ yôv ba haviyô hathak lonjbô hatôm bôk ba hanañ. Yani miñ hêk lonj êntêk ami ma lêk hi yôv. Ma nôlêm ek ôngô lonj atu ba yani hêk. ⁷ Mamu kethenj ba unu nonanj êndêñ anêñ nê ku nena, ‘Wapômbêñ lêk hik yani liñ hêk ñama ba haviyô hathak lonjbô. Ma lêk hamônj ek môlô ba hi Galili. Ôyô lonj êñ ma tem nôpôm yani.’ Abô êntêk intu yahalêm hathak.”

⁸ Avi ju êñ elanjô abô êñ ba êkô, ma donjom thai lenjñmavi anônj haviñ. Ma thai etak siô ma elanjviñ kethenj ba i ek nenanj abô êñ êndêñ anêñ nê ku. ⁹ Ma Yisu hapôm thai ma hanañ, “Lôkbôk mavi.” Ma thai i evalonj vakapô ma êv yenj hadêñ yani. ¹⁰ *Êñ ma hanañ, “Mamu miñ nôkô ami ma unu nonanj êndêñ yenanj aiyanj thêlô nena ini Galili. Lonj êñ ma tem thêlô nêpôm ya.”

Nê vovak iniñ abôyanj

¹¹ Avi ju êñ evenj denanj ma nê vovak doho eyabiñ siô êyô Jelusalem. Ma thêlô i hadêñ nê bêñbêñ êbôk da ma enañ abô hathak duviañ lôk anjela. ¹² Ma nê bêñbêñ êbôk da lôk nê bêñbêñ ethak donjom ma epesanj abô ek nê nê nê valuselenj bêñ anônj êndêñ nê vovak. ¹³ Ma thêlô enañ hadêñ nê vovak nena, “Môlô nonanj aêntêk êndêñ avômalô, ‘Yêlô ek sôm ba athônj paliñ ma Yisu anêñ nê ku êlêm hadêñ bôlôvônj ma ewa anêñ kupik vani.’ ” ¹⁴ Ma thêlô enañ abô doho haviñ hadêñ nê vovak nena, “Anyô bêñ Pailat halanjô abô hathak nôm êñ, ma yêlô tem napesanj abô imbiñ yani ek môlô miñ nôpôm malainj ami.” ¹⁵ Ma nê vovak ewa valuselenj ma idum hatôm atu ba nê bêñbêñ enañ. Ma abô êñ intu

* **27:57-58:** Lo 21:22-23 * **27:60:** Ais 53:9 * **27:63:** Mat 12:40; 16:21; Mak 9:31; 10:33-34; Luk 9:22; 18:31-33; Jon 2:19-21 * **28:6:** Mat 12:40; 16:21 * **28:10:** Mat 26:32

hi haven̄ Islael iniñ loñ sapêñ ba enañ aêñ aleba lêk.

Yisu hêv ku hadêñ anêñ ñê ku

(Mak 16:14-18; Luk 24:36-49; Jon 20:19-23)

¹⁶ *Ñê ku laumiñ ba lahavute i Galili ma êyô dumlolê atu ba Yisu bôk hanañ yôv nena thêlô ini. ¹⁷ Thêlô êyê Yisu ma êv yeñ hadêñ yani. Ma doho êthôñ paliñ dokte ba leññhabi nena, “Êntêk ma Yisu mena mi e?” ¹⁸ *Êñ ma halêm ma hanañ hadêñ i, “Wapômbêñ hêv athêñ bêñ hadêñ ya ek yayabiñ leñ lôk pik lôkthô. ¹⁹ *Aêñ ba môlô unu êtôm pik sapêñ ma nundum avômalô sapêñ ba nimbitak êtôm yenañ avômalô. Ma nusik thêlô êndôk ñañ esak Wapômbêñ lôk Nakaduñ ma Lovak Mathen̄ iniñ athêñ. ²⁰ Ma nôndôñ thêlô ek nesopa abô nômbêñ atu ba bôk yahêv hadêñ môlô yôv. Odañô! Tem yamô imbiñ môlô êtôm wak nômbêñ intu sapêñ endeba pik lo leñ anêñ dañ.”

---

* **28:16:** Mat 26:32   * **28:18:** Jon 13:3; Ep 1:20-22   * **28:19:** Mak 16:15-16; Ap 1:8

Abô Mavi atu ba Mak hato Abô môñ

Mak hato kapya êntêk. Yani anêñ athêñ yan nena Jon Mak. Yani ma anyô Israël te. Sêbôk atu ba Yisu hadum anêñ ku hamô pik, ma Mak ma anyô muk denañ ba intu miñ hi haviñ Yisu ami. Yani halumbak bêñ hamô Jerusalem ba intu halanô abô hathak Yisu (Ap 12:12). Môñ anôñ ma Pol lo Banabas i luvuluvu, ma ewa Mak haviñ (Ap 12:25; 13:5; 13:13; 15:36-39; Kol 4:10; 2Ti 4:11). Haven yan ma Mak hamô haviñ Pita hamô Lom. Pita bôk hayê Yisu anêñ ku lôkthô hathak ma, ba intu hanañ ba Mak hato.

Mak hik thô nena Yisu Kilisi ma Wapômbên anêñ Nakaduñ ba havalon Wapômbên anêñ lôklokwan ba hadum nômbithi lomaloma hathak. Ma hato haviñ nena Yisu halêm pik hatôm anyô ku te. Mak hayê malain lomaloma hapôm avômalô êvhaviñ anêñ Lom, ba intu hato kapya êntêk ek embatho avômalô êvhaviñ lon ek nimin lôklokwan. Mak hayê nena Yisu anêñ lôklokwan ma bêñ anôñ ba hamôñ ek Sadañ anêñ.

Hato kapya êntêk hadên sondabên 55 mena 65 AD la.

Jon anyô hathik ñañ hapôpêk Yisu anêñ lonôndê

(Mat 3:1-12; Luk 3:1-17; Jon 1:19-28)

¹ Abô Mavi êntêk ma hathak Wapômbên nakaduñ Yisu Kilisi.

² Hatôm plopet Aisaia bôk hato aêntêk, “Ondañô! Tem yanêm yenañ anyô ku te ek enja abô êmôñ ek o, ôpên tem êpôpêk anêm lonôndê.

Malakai 3:1

³ *Kaêk te halam haven lon thiliv nena, ‘Nôpôpêk lonôndê ek Anyô Bên êlêm, ma nopesañ ba imbitak thêthôn ek yani.’”

Aisaia 40:3

* **1:3:** Ais 40:3   * **1:4:** Ap 13:24; 19:4   * **1:6:** 2Kin 1:8; Mat 11:8   * **1:7:** Ap 13:25   * **1:11:** Sng 2:7; Ais 42:1; Mat 12:18; Mak 9:7   * **1:13:** Sng 91:11-13   * **1:14:** Mak 6:17   * **1:15:** Mat 3:2

⁴ *Aên ba Jon anyô hathik ñañ habitak anêñ lon thiliv ba hanañ ek avômalô nede kapôlônin liliñ ba nisik ñañ ek Wapômbên nêm iniñ kambom vê. ⁵ Êñ ma avômalô Judia lo Jerusalem sapên ibi thêthô ba i hadên yani ek enañ iniñ kambom bêñ. Ma Jon hathik i halôk ñañ Jolodañ. ⁶ *Jon ma hathak hik kwêv atu ba epesañ hathak bok kamel vuluk ma havak bokngôp epesañ hathak bok kupik hayôhêk lamalim. Ma hathak hayañ kôm sopek lôk hanum biyo thôk. ⁷ *Ma hanañ nena, “Ôpatu ba tem emben ya yam anêñ lôklokwan ma bomañ ek yenañ. Yani ma anyô lôk athên bêñ ma ya ma yaônalôk ba intu miñ hatôm yakôm ba yapole anêñ vakapô bokngôp anêñ yak vê ami. ⁸ Yahathik môlô hathak ñañ. Ma donjom yani tem isik môlô esak Lovak Mathen.”

Jon hathik Yisu

(Mat 3:13-17; Luk 3:21-22; Jon 1:32-34)

⁹ Wak te ma Yisu hatak Nasalet anêñ Galili ba halêm ma Jon hathik yani halôk ñañ Jolodañ. ¹⁰ Yisu haviyô anêñ ñañ kapô ma hayê leñ hakyav ma Lovak Mathen halôk ba halêm ek yani hatôm menak bôbô. ¹¹ *Ma abô te halêm anêñ leñ nena, “O ma yenañ Okna atu ba yalenhaviñ. Yalenmavi anôñ hathak o.”

Sadañ halôk Yisu la ek indum kambom

(Mat 4:1-11; Luk 4:1-13)

¹² Ma kethen oyan ma Lovak Mathen hêv Yisu vê hi lon thiliv. ¹³ *Yisu hamô lon êñ hatôm wak 40, êñ ma Sadañ hayô ba halôk yani la. Yani hamô haviñ alim bomañ ma añela eyabiñ yani.

Yisu anêñ ku môñ

(Mat 4:12-17; Luk 4:14-15)

¹⁴ *Etak Jon halôk koladôn, êñ ma Yisu hi Galili ma hanañ Wapômbên anêñ Abô Mavi bêñ nena, ¹⁵ * “Wakma lêk hayô yôv ba Wapômbên anêñ lon lôklinyak lêk habobo. Aên ba node kapôlômim liliñ lôk nônemimbiñ Wapômbên anêñ Abô Mavi!”

*Yisu halam anyô ayova ek nesopa yani
(Mat 4:18-22; Luk 5:1-11; Jon 1:35-42)*

¹⁶ Yisu habup hathak kasukthôm Galili anêḡ daḡ ma hayê Saimon lo yaḡ Andulu. Thai ma ḡê ik alim ba lêk ekaliv yak-seḡ havenḡ. ¹⁷ Ma Yisu hananḡ hadêḡ thai, “Mamu nôlêm nosopa ya. Tem yandum ba mamu nôbôv avômalô êtôm ôvôv alim halôk yakseḡ.” ¹⁸ Ketheḡ oyanḡ ma thai êdô iniḡ yakseḡ hamô ma esopa yani.

¹⁹ Yisu habup hathak vauna ma hayê Jems lo Jon. Thai ma Sebedi nali ba êmô iniḡ yeḡ ma idu iniḡ yakseḡ titip. ²⁰ Hayê thai ma halam, êḡ ma êdô lambô Sebedi hamô yeḡ havinḡ anêḡ ḡê ku, ma i esopa yani.

*Yisu hêv ḡḡok vê
(Luk 4:31-37)*

²¹ Ma Yisu thêlô êyô Kapaneam ba êmô. Ma Sabat hayô ba Yisu hi unyak yeḡ ma hadôḡ avômalô. ²² *Thêlô elanô anêḡ abô ba eson kambom ma leḡinḡhabi nena yani miḡ hadôḡ i hatôm ḡê lôkauk hathak abô balabuḡ ami. Mi, hadôḡ i hatôm anyô lôk athêḡ bêḡ. ²³ Ma anyô te hamô unyak yeḡ êḡ ba ḡḡok lelaik hamô havinḡ yani. Ma halam nena, ²⁴ * “Yisu anêḡ Nasalet, hólêm ek udum malê êndêḡ yêlô? Hólêm ek umbulinḡ yêlô e? Yahayala o. O ma Wapômbêḡ anêḡ Anyô Mathenḡ.”

²⁵ Êḡ ma Yisu hathanḡ ḡḡok êḡ ba hananḡ, “O bônôḡ ma otak ôpêntu!” ²⁶ *Ma ḡḡok lelaik êḡ hayôkwiḡ ôpêḡ kambom anôḡ ba hanḡgaliak ma hatak ôpêḡ ba hi.

²⁷ Ma avômalô sapêḡ eson kambom ba enanḡ hadêḡ i, “Malê êntêk aêḡ am? Yani hadôḡ auk lukmuk hatôm anyô lôk athêḡ bêḡ. Ma hananḡ lôklokwanḡ hadêḡ ḡḡok lelaik ma elanô anêḡ abô ba esopa.” ²⁸ *Ma abô hathak Yisu halanḡvinḡ havenḡ Galili iniḡ lonḡ sapêḡ.

*Yisu hadum avômalô lijinḡ bêḡ anôḡ mavi
(Mat 8:14-17; Luk 4:38-41)*

²⁹ Ma Yisu thêlô etak unyak yeḡ, ma i Saimon lo Andulu iniḡ unyak. Ma Jems lo Jon i ivinḡ. ³⁰ Êyô unyak, ma enanḡ hadêḡ Yisu

nena Saimon yanavi hapôm lijinḡ vovanḡ ba hêk. ³¹ Ma Yisu hi hadêḡ avi êḡ ma havalonḡ banḡ ma hadadi haviyô. Êḡ ma lijinḡ hatak yani ma hapôpêk nôm ek thêlô.

³² Wak halôk abuk ma avômalô ewa ḡê lôk lijinḡ lôk ḡê takatu ba ḡḡok habulinḡ i ba êlêm ek Yisu. ³³ Lôk avômalô malak lonḡ êḡ sapêḡ êlêm ivinḡ ba êmô unyak anêḡ piklêvônḡ. ³⁴ *Êḡ ma Yisu hadum avômalô lôk lijinḡ lomaloma bêḡ anôḡ mavi. Ma hêv ḡḡok bêḡ anôḡ vê havinḡ. ḡḡok takêḡ eyala nena yani intu opalê ba miḡ hatak i ek nenanḡ abô ami.

*Yisu da hi lonḡ thiliv ek eteḡ mek
(Luk 4:42-44)*

³⁵ *Lôkbôk momanḡiniḡ mi ma Yisu haviyô ba hi lonḡ thiliv ek eteḡ mek. ³⁶ Ma Saimon thêlô i êbôlêm yani havenḡ. ³⁷ Êpôm yani ma enanḡ, “Avômalô sapêḡ êbôlêm o havenḡ.”

³⁸ Ma Yisu hananḡ, “Alôana buyanḡ. Alôana malak lonḡ takatu ba hamô habobo ek yanḡ Wapômbêḡ anêḡ abô êndêḡ i imbinḡ. Hathak ôdôḡ êḡ iyom intu yahalêm.” ³⁹ *Ma Yisu havenḡ Galili iniḡ lonḡ sapêḡ ma hananḡ Wapômbêḡ anêḡ abô hamô iniḡ unyak yeḡ lôk hêv ḡḡok bêḡ anôḡ vê hêk avômalô.

*Yisu hadum anyô lôk palê lepla te mavi
(Mat 8:1-4; Luk 5:12-16)*

⁴⁰ Ma anyô lepla te hi hayô ek Yisu ma halek vadôḡ lêlô ma habui hadêḡ Yisu ba hananḡ, “Hathak oda anêm lemhavinḡ, ma hatôm undum ba yambitak mavi.”

⁴¹ Ma Yisu lahiki hathak ôpêḡ ba hatak banḡ hayôhêk yani ma hananḡ, “Yalenḡhavinḡ. Umbitak mabuḡ mavi.” ⁴² Êḡ ma palê lepla êḡ hayôv ma liḡkupik habitak mabuḡ mavi.

⁴³ Ma Yisu hêv ôpêḡ ba hi ketheḡ ma hananḡ lôklokwanḡ hadêḡ yani nena, ⁴⁴ * “Miḡ onanḡ nôm êḡ bêḡ êndêḡ avômalô vi ami. Nu êndêḡ ḡê êbôk da ma nuḡḡwik o thô êndêḡ i iyom. Ma osopa balabuḡ atu ba Mose bôk hatô ba nêḡ da ek ḡê êbôk da nêḡ o nena lêk hubitak mabuḡ.” ⁴⁵ Ma doḡtom ôpêḡ miḡ hasopa Yisu anêḡ abô thêthônḡ ami. Mi, hananḡ bêḡ ba abô êḡ hi mayaliv. Ba intu

* 1:22: Mat 7:28-29   * 1:24: Mak 5:7   * 1:26: Mak 9:26   * 1:28: Mat 4:24   * 1:34: Mak 3:10-12   * 1:35: Mat 14:23; Mak 6:46   * 1:39: Mat 4:23; 9:35   * 1:44: Wkp 14:1-32

Yisu miñ hatôm ni lomalak nenanena ami. Mi, hi havenj loñ thiliv, ma avômalô êlêm anêñ luvuluvu ba êyô ek nêgê yani.

2

*Yisu hadum anyô havuvinj te mavi
(Mat 9:1-8; Luk 5:17-26)*

¹ Wak doho hale ba hi ma Yisu hi Kapaneam hathak loñbô ma avômalô elanjô nena Yisu lêk hayô anêñ loñ. ² Êñ ma avômalô bêñ anôñ êlêm ba êmô unyak kapô êñ aleba putup, ma unyak abôlêk putup aêñ iyom. Ma Yisu hanañ Wapômbêñ anêñ abô hadêñ i. ³ Ma anyô doho ewa anyô havuvinj te ba êlêm ma anyô ayova evak. ⁴ Avômalô bêñ anôñ ba loñ putup ba miñ hatôm neja ôpêñ ba ini unyak kapô ek Yisu ami. Ba ethak unyak vov ba êñgô unyak vov abyan ma êlêlô ôpêñ halôk yêm aleba habup ek Yisu. ⁵ Yisu hayê thêlônin êvhavinj, ma hanañ hadêñ anyô havuvinj atu nena, “Yenañ okna, lêk yahêv anêm kambom sapêñ vê.”

⁶ Ma nê lôkauk hathak abô balabuñ doho êmô havin ba leñinhabi nena, ⁷ “Aisê ka ôpêntêk hanañ aêñ? Ôpêñ hasoñ nena yani ma Wapômbêñ e? Anyô late miñ hatôm nêm kambom vê ami ma Wapômbêñ iyom.”

⁸ Yisu hayala thêlônin auk ba hanañ nena, “Aisê ka môlô lemimhikam hathak abô êntêk? ⁹ Abô alê intu vumvum ek yanañ êndêñ anyô havuvinj êntêk: ‘Lêk yahêv anêm kambom sapêñ vê’ mena ‘Umbiyô onja anêm yêm ba omben.’ ¹⁰ Aêñ ba tem yangik thô êndêñ môlô nena Anyô Anêñ Nakaduñ atu anêñ athên ma bêñ ba hatôm nêm kambom vê.” Êñ ma hanañ hadêñ anyô havuvinj atu aêntêk, ¹¹ “Yanañ êndêñ o nena umbiyô umin ma onja anêm yêm ba nu anêm unyak.” ¹² Êñ ma ôpêñ haviyô anêñ avômalô malêvôn ma hawa anêñ yêm ma hale yain ba hi. Avômalô esoñ kambom ba êbô Wapômbêñ anêñ athên ba enañ, “Yêlô miñ bôk ayê nômlate aêntêk ami!”

*Yisu halam Livai
(Mat 9:9-13; Luk 5:27-32)*

¹³ Ma Yisu hatup hi kasukthôm anêñ danj. Ma avômalô bêñ anôñ êyô ma yani hadôñ

i. ¹⁴ Yani habup hathak ma hayê Livai, Alpius nakaduñ hamô unyak ewa takis. Ma hanañ, “Ôlêm osopa ya.” Êñ ma haviyô ba hi hasopa yani.

¹⁵ Yisu hayañ nôm havin Livai hamô anêñ unyak. Ma nê ewa takis lôk nê idum kambom bêñ anôñ êyô eyañ nôm havin yani lôk anêñ nê ku ek malê nena thêlô bêñ anôñ esopa Yisu. ¹⁶ *Ma Palisi doho atu ba nê lôkauk hathak abô balabuñ êyê ma enañ hik anêñ nê ku liñ, “Yisu hayañ nôm havin nê ewa takis lôk nê idum kambom eka?”

¹⁷ Yisu halanjô iniñ abô ma hanañ, “Nê lôk lijin iyom intu ethak i êyê dokta. Ma nê lijin mi ma mi. Ma aêñ iyom yahalêm ek yandam nê takatu ba idum kambom. Ma miñ yahalêm ek yandam nê thêthôn ami.”

*Enañ hik Yisu liñ hathak kobom evak
balabuñ ek nôm*

(Mat 9:14-17; Luk 5:33-39)

¹⁸ Wak te ma Jon anêñ nê ku lôk Palisi esopa iniñ kobom evak balabuñ ek nôm ek leñinhabi Wapômbêñ. Ma avômalô doho êyô ek Yisu ma enañ hik liñ, “Jon lo Palisi iniñ nê ku evak balabuñ ek nôm ma anêm ma mi eka?”

¹⁹ Ma Yisu hanañ, “Anyô te hawa avi lukmuk, êñ ma anêñ anyô môlô eyañ nôm lôk leñinmavi. Ma miñ hatôm nembak balabuñ ek nôm ami. ²⁰ Ma donjom havenj yam, ba ewa yani vê hêk thêlô, êñ ma anêñ nê môlô tem nembak balabuñ ek nôm.

²¹ “Anyô late hatôm enja sôp lukmuk bute ba indu sôp bô anêñ abyan sin esak ami. Hadum aêñ ma tem sôp lukmuk buên êmô sôp bô kisi. Êñ ma tem itip bêñ. ²² Ma môlô othak ôkê wain lukmuk halôk kolopak epe-sañ hathak bok kupik bô e? Mi! Wain lukmuk êñ tem imbulin bok kupik bô atu ba bôk thektheke ba tem ipup ba wain engasô ni. Ba intu othak ôkê wain lukmuk halôk bok kupik lukmuk atu ba belap ek isin mavi ma miñ ipup ami lôk wain miñ engasô ni ami.”

*Yisu ma Sabat anêñ alañ
(Mat 12:1-8; Luk 6:1-5)*

²³ Sabat te ma Yisu lôk anêñ nê ku i evenj ku kapô te, ma nê ku ewa wit doho

* 2:16: Mat 11:19 * 2:24: Lo 23:25

ek nejan. ²⁴ *Ma Palisi enan hadêḡ Yisu, “Ondaḡ! Abô balabuḡ hanaḡ nena Sabat ma miḡ hatôm nandum ku ba naja nôḡ ek nanḡan ami. Ma doḡtom anêḡ ḡê ku ibulinḡ waklavôḡ êḡ!”

²⁵ *Ma Yisu hanaḡ nena, “Môlô bôk osam abô hathak Devit lôk anêḡ ḡê môlô ema kisi ba idum e? ²⁶ *Sêbôk atu ba Abiata hadum ku anyô bêḡ habôk da, ma Devit habitak hayô Wapômbêḡ anêḡ unyak mathenḡ kapô ma hayaḡ polom atu ba mathenḡ anôḡ. Polom êḡ ma ḡê êbôk da iyom iniḡ ek nejan ba intu habulinḡ abô balabuḡ buêḡ. Ma doḡtom Devit hayaḡ doho ma hêḡ doho hadêḡ anêḡ ḡê takatu ba iviḡ yani ba eyaḡ.”

²⁷ *Ma Yisu hanaḡ hadêḡ thêlô, “Wapômbêḡ hapesaḡ Sabat ek nêḡ avômalô sa ma miḡ hapesaḡ avômalô ek Sabat eyabiḡ i ami. ²⁸ Aêḡ ba Anyô Anêḡ Nakaduḡ atu ma Sabat anêḡ Alaḡ.”

3

Sabat ma Yisu hadum anyô baḡ hatyôk te mavi

(Mat 12:9-14; Luk 6:6-11)

¹ Ma Yisu habitak hayô unyak yeḡ kapô hathak loḡbô. Ma anyô baḡ hatyôk te hamô unyak êḡ kapô. ² Ma ḡê takatu ba êbôlêḡ loḡôndê ek nenaḡ Yisu bêḡ êḡ ma ititiḡ yani nena tem indum ôpêḡ mavi êndêḡ Sabat mena mi e? ³ Êḡ ma Yisu hanaḡ hadêḡ ôpatu ba baḡ hatyôk nena, “Umbiyô umiḡ ek avômalô sapêḡ nêḡê o.”

⁴ *Vêḡ ma hanaḡ hik thêlô liḡ nena, “Alalô hatôm nandum malê ek nasopa balabuḡ Sabat? Hatôm alalô nandum mavi mena nandum kambom? Hatôm alalô nanêḡ anyô sa ek êḡ lôkmala mena nanḡik i vônô?” Ma doḡtom sapêḡ bônôḡ.

⁵ Ma Yisu lamaniḡ ba hatitiḡ i hawê haveḡ lôk lamalaiḡ hathak thêlô evaloḡ kapôlôḡniḡ loḡ. Êḡ ma hanaḡ hadêḡ ôpatu, “Oto bahem.” Ma ôpêḡ hatô baḡ ma baḡ êḡ habitak mavi hathak loḡbô. ⁶ *Yôḡ ma Palisi ethak doḡtom haviḡ avômalô Isael vi

atu ba esopa Helot. Ma evak abô ek nêḡpôm loḡôndê te ek nijik Yisu vônô.

Avômalô bêḡ anôḡ esopa Yisu
(Mat 12:15-16; Luk 6:17-19)

⁷ Yisu lôk anêḡ ḡê ku etak loḡ êḡ ba i kasukthôm anêḡ daḡ ma avômalô Galili bêḡ anôḡ esopa yani. ⁸ Avômalô anêḡ Judia ma Jelusalem lo Idumia ma ḡanḡ Jolodaḡ vi lôk Taia ma Saidon, bêḡ anôḡ elañô nôḡ takatu ba Yisu hadum ba intu êlêḡ ek nêḡê yani. ⁹ Ma Yisu hayê avômalô bêḡ anôḡ ba hanaḡ hadêḡ anêḡ ḡê ku nena nêḡpôm yeḡ te yapinḡ ek avômalô ekalabu yani siḡ ma esak yeḡ êḡ ba ni êḡ. ¹⁰ *Ek malê nena bôk hadum avômalô lôk liḡniḡ bêḡ anôḡ mavi ba avômalô takatu ba idum liḡniḡ denaḡ intu lôklokwaḡ ek nêḡsôm yani. ¹¹ *Ma ḡḡok lelaik takatu êyê yani ma êḡ yak êlôk êk yani ma ba elañ lôklala nena, “O ma Wapômbêḡ anêḡ Nakaduḡ.” ¹² *Ma doḡtom Yisu hanaḡ lôklokwaḡ hadêḡ thêlô ek miḡ nenaḡ yani bêḡ êndêḡ anyôla ami.

Yisu halam ḡê ku laumiḡ ba lahavuju
(Mat 10:1-4; Luk 6:12-16)

¹³ Ma Yisu hathak dum te ba hi ma halam ḡê takatu ba yani lahaviḡ ba i hadêḡ yani. ¹⁴ Ma habi baḡ hayô hamiḡ anyô hatôm laumiḡ ba lahavuju ma halam i nena aposel. Yani hatak i ek nêḡmô imbiḡ yani lôk nêḡm i ba ini ek nenaḡ Wapômbêḡ anêḡ abô bêḡ. ¹⁵ Ma yani lahaviḡ nêḡm lôklokwaḡ êndêḡ thêlô ek nêḡnêḡ ḡḡok lomalomava. ¹⁶ *Êntêk ma anyô laumiḡ ba lahavuju takatu ba Yisu halam i. Saimon atu ba halam nena Pita ma ¹⁷ *Jems lo yaḡ Jon, thai iniḡ lambô ma Sebedi. Ma halam i nena Boanegis. Boanegis anêḡ ôdôḡ nena Kakalu anêḡ Nali. ¹⁸ Ma Andulu lôk Pilip ma Batolomiu lo Matyu ma Tomas lo Jems Alpius nakaduḡ ma Tadius lôk Saimon anyô Selot* te ¹⁹ ma Judas Iskaliot, ôpatu vêḡ ma hanaḡ Yisu bêḡ.

Yisu lo Belsebul
(Mat 12:22-32; Luk 11:14-23; 12:10)

* **2:25:** 1Sml 21:1-6 * **2:26:** Wkp 24:5-9 * **2:27:** Lo 5:14 * **3:4:** Luk 14:3 * **3:6:** Mat 22:15-16 * **3:10:** Mat 14:36 * **3:11:** Luk 4:41 * **3:12:** Mak 1:34 * **3:16:** Jon 1:42 * **3:17:** Luk 9:54 * **3:18:** Selot anêḡ ôdôḡ nena anyô atu ba hapôlik hathak Lom iniḡ gavman ek miḡ eyabiḡ avômalô Isael ami.

20 Ma Yisu lôk anêḡ nê ku êyô unyak te kapô ma avômalô bêḡ anôḡ êyô ba ekalabu thêlô siḡ hathak loḡbô aleba miḡ hatôm nejaḡ nôḡ ami. 21 Ma Yisu anêḡ avômalô elanô abô hathak nôḡ êḡ ma êlêm ek neja yani ba ini neyabiḡ ek malê nena avômalô enaḡ nena anêḡ auk lêk molo.

22 *Nê lôkauk hathak abô balabuḡ anêḡ Jelusalem êlôk ba êlêm ma enaḡ, “Belsebul* hamô haviḡ yani! Ba intu hêv ḡḡôk vê hathak ḡḡôk iniḡ anyô bêḡ Belsebul anêḡ lôklokwaḡ.”

23 Ma Yisu halam thêlô êlêm ethak doḡtom ma hanaḡ abô loḡ kapô doho hadêḡ i. “Sadaḡ hatôm nêḡ Sadaḡ vê e? 24 Mi, avômalô loḡ bêḡ te evaki vose hi ôdôḡ ju, êḡ ma tem nêḡnêḡ yak. 25 Lôk avômalô ôdôḡ te evaki vose hi ôdôḡ ju, êḡ ma tem nêḡnêḡ yak aêḡ iyom. 26 Ba intu Sadaḡ hik vovak haviḡ yanida ba havaki vose hi ôdôḡ ju, êḡ ma tem yani nêḡ yak ba tem miḡ êḡmô ami. 27 Odaḡô abô yaḡ imbiḡ. Anyô te hatôm imbitak êyô anyô lôklokwaḡ yaḡ anêḡ unyak kapô ba enja anêḡ nôḡkama vani e? Mi anôḡ! Ôpêḡ embalonḡ anyô lôklokwaḡ êḡ ba ekak loḡ am, êḡ ma yani hatôm enja anêḡ nôḡkama vani. 28 Yanaḡ avanôḡ êndêḡ môlô nena Wapômbêḡ tem nêḡ avômalô iniḡ kambom lomaloma lôk abôma takatu ba enaḡ vê. 29 Ma doḡtom anyôla hayê Lovak Mathenḡ anêḡ ku ba hanaḡ abôma nena, ‘Êntêk ma ḡḡôk Bêḡ anêḡ ku’, êḡ ma Wapômbêḡ miḡ hatôm nêḡ kambom êḡ vê êḡjêk ôpêḡ ami. Ma mi. Anêḡ kambom êḡ tem êḡjêk thêthô.”

30 Yisu hanaḡ abô takêḡ hathak nê takatu ba enaḡ nena ḡḡôk lelaik hamô haviḡ yani.

Yisu anêḡ talêbô lôk iviyaḡ
(Mat 12:46-50; Luk 8:19-21)

31 *Ma Yisu anêḡ talêbô lôk iviyaḡ êyô imiḡ yaiḡ ma êv anyô te ba hi ek enaḡ êndêḡ Yisu nena êlêm yaiḡ. 32 Avômalô bêḡ anôḡ lêk ekalabu yani siḡ ba enaḡ, “Lemtambô lôk môlôviyaḡ imiḡ yaiḡ ba leniḡhaviḡ nêḡḡ o.”

33 Ma Yisu hanaḡ hik liḡ, “Opalê intu yenaḡ wakatik lôk aiyaḡ thêlô?”

34-35 Ma Yisu hayê avômalô nôḡmbêḡ atu ba ekalabu yani siḡ ma hanaḡ, “Avômalô takatu ba esopa Wapômbêḡ anêḡ lahaviḡ, intu yenaḡ wakatik lôk aiyaḡ ma livôḡ thêlô. Ba intu môlô êntêk ma yenaḡ wakatik lôk aiyaḡ thêlô.”

4

Abô loḡ kapô hathak anyô hapaliv yaḡvêk

(Mat 13:1-23; Luk 8:4-15)

1 *Ma Yisu hadôḡ avômalô hathak loḡbô hamô kasukthôm anêḡ daḡ. Ma avômalô bêḡ anôḡ ekalabu yani siḡ ba intu hathak yeḡ te ba hi hamô kasuk habobo liḡdaḡ ma avômalô imiḡ liḡdaḡ habup hathak. 2 *Ma hadôḡ thêlô hathak abô loḡ kapô bêḡ anôḡ. Ba hanaḡ nena, 3 “Odaḡô! Anyô te hi hapaliv anêḡ yaḡvêk halôk anêḡ ku. 4 Yani hapaliv yaḡvêk takêḡ ma vi halôk loḡôndê. Êḡ ma menak êpôm ba eyaḡ. 5 Ma doho halôk valu kikiliḡ ba intu hapup kethenḡ ek malê nena pik dokte iyom. 6 Ma doḡtom wak habi hayô hêk ma hakapok ek malê nena anêḡ ḡḡalôk ma bidoḡna. 7 Ma vi halôk loḡ yak lôkmaḡḡiḡ kapô ba yak êḡ halumbak hayô yaḡvêk takêḡ vov. Ba intu miḡ yaḡvêk êḡ hik anôḡ ami. 8 Ma doḡtom vi halôk pik mavi ba hapup ba habitak bêḡ ba hik anêḡ anôḡ. Vi hatôm 30, ma vi 60, ma vi 100.”

9 Yôv ma Yisu hanaḡ hadêḡ thêlô, “Môlô nê lôk lemôndôḡ ma nodanô abô êntêk katô!”

10 Avômalô nôḡmbêḡ atu etak Yisu ba i, êḡ ma yani lôk anêḡ nê ku laumiḡ ba lahavuju ma avômalô takatu ba evenḡ haveḡ yani iyom intu thêlô êḡmô. Ma thêlô enaḡ hik yani liḡ hathak abô loḡ kapô takatu ba yani hanaḡ anêḡ ôdôḡ. 11 Ma Yisu hanaḡ, “Wapômbêḡ lêk hêv anêḡ auk loḡ kapô hathak anêḡ loḡ lôkliḡyak hadêḡ môlô. Ma doḡtom avômalô vi atu ba êḡmô yaiḡ ek anêḡ loḡ lôkliḡyak, thêlô ethak elanô abô êḡ hathak abô loḡ kapô iyom. 12 *Aêḡ ba, “ ‘thêlô tem nêḡḡ bêḡ anôḡ, ma doḡtom tem miḡ neyala ami.

* 3:22: Mat 9:34; 10:25 * 3:22: Belsebul ma Sadaḡ anêḡ athêḡ yaḡ. * 3:31: Mak 6:3; Jon 2:12; Ap 1:14 * 4:1: Mak 3:7-9; Luk 5:1-3 * 4:2: Mat 13:34; Mak 4:33-34 * 4:12: Ap 28:26-27

Ma tem nedaŋô abô bêŋ anôŋ,
ma doŋtom tem miŋ neyala abô takêŋ
anêŋ ôdôŋ ami.

Yakô thêlô nede kapôlôŋiŋ liliŋ,
ma Wapômbêŋ nêŋ iniŋ kambom vê:”
Aisaia 6:9-10

¹³ Ma Yisu hanaŋ hadêŋ thêlô, “Môlô
miŋ oyala abô loŋ kapô êntêk ami e? Aêŋ
ba tem môlô noyala abô loŋ kapô yaŋ
aisê? ¹⁴ Anyô atu ba havatho yaŋvêk, êŋ
ma hatôm yani havatho Wapômbêŋ anêŋ
abô. ¹⁵ Ma avômalô vi ma êtôm yaŋvêk
atu ba epaliv halôk loŋôndê. Thêlô êŋ
elanô Wapômbêŋ anêŋ abô. Ma doŋtom
kethêŋ oyaŋ ma Sadaŋ hayô ba hêv abô
takatu ba evatho halôk thêlô kapôlôŋiŋ vê.
¹⁶ Ma avômalô vi ma hatôm yaŋvêk epaliv
halôk valu kikiliŋ. Thêlô elanô Wapômbêŋ
anêŋ abô ba êvhaviŋ kethêŋ lôk leŋiŋmavi.
¹⁷ Ma doŋtom miŋ habi ŋgalôk ami ba intu
imiŋ vauna iyom. Ek malê nena malaiŋ
lôk vovaŋ hapôm thêlô hathak Wapômbêŋ
anêŋ abô, êŋ ma etak iniŋ êvhaviŋ kethêŋ
oyaŋ. ¹⁸ Ma avômalô vi êtôm yaŋvêk epaliv
halôk loŋ yak lôkmaŋgiŋ kapô. Avômalô
takêŋ elanô Wapômbêŋ anêŋ abô, ¹⁹ *
doŋtom thêlô leŋiŋhiki bêŋ anôŋ hathak
iniŋ lôkmala pik êntêk lôk valuseleŋ ma
maleŋiŋkiliŋ hathak nômkama lomalama.
Auk takêŋ intu hasivuŋ Wapômbêŋ anêŋ
abô ba thêlô miŋ ik iniŋ anôŋ ami. ²⁰ Ma
avômalô vi ma êtôm yaŋvêk epaliv halôk
pik mavi. Thêlô elanô ba evaloŋ loŋ hêk
thêlôniŋ kapôlôŋiŋ. Doho iniŋ anôŋ atu
ba hik ma hatôm 30 ma doho 60 ma doho
hatôm 100.”

Êthôkwêŋ atum hamiŋ ek nêŋ deda
(Luk 8:16-18)

²¹ *Ma Yisu hanaŋ hik thêlô liŋ nena,
“Môlô othak ôtôm atum ba osoŋ halôk
uŋ kapô mena uvuŋ hamô loŋ kapô e?
Mî, môlô ôtôm ba ôthôkwêŋ liŋ hamiŋ.
²² *Nômkama nômbêŋ atu ba hamô loŋ kapô,
êŋ ma vêŋmam ka tem imbitak yaŋiŋ. Ma
nômkama takatu ba anyô havuŋ hêk loŋ
kapô, êŋ ma vêŋmam ka tem imbitak deda.

* **4:19:** Mat 19:23-24 * **4:21:** Mat 5:15; Luk 11:33 *
Mat 13:12; 25:29; Luk 19:26 * **4:29:** Jol 3:13; ALK 14:15

²³ O anyô lôk lemôndôŋ ma ondaŋô abô
êntêk.”

²⁴ *Vêŋ ma Yisu hanaŋ, “Lemimimbi abô
takatu ba yahanaŋ katô. Ma olaŋô mavi,
êŋ ma tem noyala katô anôŋ lôk noja auk
mavi bêŋ anôŋ imbiŋ. ²⁵ *Ôpatu ba halaŋô
Wapômbêŋ anêŋ abô, ma tem Wapômbêŋ
nêŋ auk bêŋ anôŋ êndêŋ yani. Ma doŋtom
ôpatu ba miŋ halaŋô Wapômbêŋ anêŋ abô
ami, anêŋ auk mavi atu ba bôk hamô haviŋ
yani, Wapômbêŋ tem nêŋ vê.”

*Abô loŋ kapô hathak yaŋvêk halumbak
bêŋ*

²⁶ Ma Yisu hanaŋ, “Wapômbêŋ anêŋ loŋ
lôkliŋyak ma aêntêk. Anyô te hapaliv
yaŋvêk halôk anêŋ ku kapô. ²⁷ Ma hêk
hadêŋ bôlôvôŋ ma havenŋ hadêŋ lôkwak. Ma
doŋtom yaŋvêk da hapup ba habitak bêŋ,
ba anyô êŋ miŋ hayala ami. ²⁸ Pik da
hadum ku ba yaŋvêk êŋ hapup ba livuk
habitak ma habi ŋaŋuŋ ba hik va hayô hamô.
²⁹ *Ma nôŋ takêŋ hapôpêk i, êŋ ma anyô
êŋ hawa biŋ ba hale anôŋ hathak ek malê
nena waklavôŋ neja anôŋ hayô.”

Abô loŋ kapô hathak ava yaôna
(Mat 13:31-32; Luk 13:18-19)

³⁰ Ma Yisu hanaŋ, “Yanaŋ aisê esak
Wapômbêŋ anêŋ loŋ lôkliŋyak ek nêŋ auk
êndêŋ môlô? Lôk abô loŋ kapô alê yaŋ
intu tem yanaŋ? ³¹ Wapômbêŋ anêŋ loŋ
lôkliŋyak ma hatôm ava yaônate ba havatho
halôk anêŋ ku. Ava êŋ ma yaôna lôk. ³² Ma
doŋtom hapup ba habitak alokwaŋ daim
ba hamôŋ ek nômkama ku kapô vi. Alok-
waŋ êŋ anêŋ thaŋaŋ ma bêŋ ba intu loŋ
kapô mavi ek menak nedav iniŋ unyak
êndôk ba nêŋmô.”

Yisu hanaŋ abô loŋ kapô iyom
(Mat 13:34-35)

³³ Ma Yisu hathak hanaŋ abô loŋ kapô
bêŋ anôŋ aêŋ iyom hadêŋ avômalô. Ma
hadôŋ thêlô hatôm thêlôda iniŋ auk eyala
nômkama. ³⁴ Avômalô bêŋ anôŋ êmô haviŋ
yani, êŋ ma hathak hadôŋ i hathak abô loŋ
kapô iyom. Ma yanida lôk anêŋ ŋê ku iyom
êmô, êŋ ma hanaŋ anêŋ ôdôŋ bêŋ hadêŋ i.

* **4:22:** Mat 10:26; Luk 12:2 * **4:24:** Mat 7:2 * **4:25:**

*Yisu hanaṅ ba lovak bêṅ hama
(Mat 8:23-27; Luk 8:22-25)*

³⁵ Wak êṅ anêṅ yaṅsiṅ habôk ma Yisu hanaṅ hadêṅ anêṅ nê ku nena, “Alôana kasukthôm vi tuvulu.” ³⁶ Êṅ ma thêlô etak avômalô nômbêṅ atu ma ethak yeṅ atu ba Yisu hamô ba i. Ma yeṅ doho i haviṅ. ³⁷ Êṅ ma ôthôm bêṅ lôk lovak hayô ba hayuv ṅaṅ ba ṅaṅ haṅgasô halôk yeṅ kapô ba hadum ek êmô yeṅ sesoṅ. ³⁸ Yisu hayô hêk kwalim te hêk yeṅ layuk ba hêk sôm. Êṅ ma anêṅ nê ku êyô ik liṅ ba enaṅ, “Kêdôṅwaga, ṅaṅ tem endok alalô. Ma hosonṅ nena êṅ ma nôṃ oyaṅ e?”

³⁹ Êṅ ma Yisu haviyô ma hathaṅ ṅaṅ budum lôk lovak ba hanaṅ nena, “Nôṅgwêk yaô ma ômô tiṅiṅ!” Yôv ma lovak hama ma ṅaṅ hêk labalina.

⁴⁰ Ma Yisu hanaṅ hadêṅ anêṅ nê ku nena, “Môlô ôkô eka? Miṅ ôêvhaviṅ ami denaṅ e?”

⁴¹ Ma nê êṅ elowaliṅ kambom ba enaṅ hik thêlôda liṅ, “Yani ma opalê ba intu ṅaṅ lo lovak elañô anêṅ abô ba esopa.”

5

*Yisu hêv ṅgôk kambom vê hêk anyô te
(Mat 8:28-34; Luk 8:26-39)*

¹ Yisu lôk anêṅ nê ku i kasukthôm vi tuvulu ma êyô avômalô Gelasa iniṅ pik. ² Ma yeṅ hathak liṅ ma Yisu habup pik. Êṅ ma anyô lôk ṅgôk lelaik te halêm anêṅ siô ba hi hadêṅ Yisu. ³ Yani hathak hamô siô ma miṅ hatôm anyô late embalonṅ yani loṅ ami. Ma miṅ hatôm nekak yani loṅ esak seṅ ami. ⁴ Bôk evalonṅ yani lôbôlônṅ ba ekak va lobaṅ lusu hathak seṅ ma doṅtom hathô seṅ êṅ kisi. Anyô late miṅ hatôm embalonṅ ôpêṅ ba êmô tiṅiṅ ami, milôk. ⁵ Ma wak lo bôlôvônṅ sapêṅ ma hamô ba haveṅ siô lo dum ma haṅgaliak ba haṅgothe liṅkupik hathak valu.

⁶ Yani hayê Yisu halêm daim denaṅ, ma halaṅviṅ ba hi hadêṅ Yisu ma halek vadônṅ lêlô hamô Yisu ma. ⁷⁻⁸ *Ma Yisu hanaṅ hadêṅ ôpêṅ, “Ṅgôk lelaik, otak ôpêntêk ba nu.” Ma anyô lôk ṅgôk êṅ dalam lôklala boṃaṅ, “Yisu, Wapômbêṅ Leṅ Anônṅ Biṅ anêṅ Nakaduṅ, hólêm ek undum malê êndêṅ ya?”

* 5:7-8: Mak 1:24

Esak Wapômbêṅ anêṅ athêṅ miṅ nêṃ voṃaṅ êndêṅ ya ami!”

⁹ Êṅ ma Yisu hanaṅ hik ôpêṅ liṅ, “Anêṃ athêṅ nena?”

Ma ôpêṅ hanaṅ, “Yenaṅ athêṅ nena Nê Vovak Lubuṅlubuṅ, ek malê nena yêlô ma bêṅ anônṅ.” ¹⁰ Ma yani hateṅ Yisu lôbôlônṅ nena miṅ nêṃ thêlô vê êṅjêk loṅ êṅ ami.

¹¹ Bok bêṅ anônṅ eyaṅ nôṃ êmô dum te habobo loṅ êṅ. ¹² Ma ṅgôk takêṅ enaṅ hik Yisu liṅ nena, “Nêṃ yêlô vê ni êndôk bok takêṅdaku kapô.” ¹³ Êṅ ma Yisu halôk ba hêv thêlô vê i êlôk bok takêṅ kapô. Ma bok takêṅ elañviṅ kethêṅ ba i hadêṅ loṅ kambom ma êv yak halôk kasukthôm ba ṅaṅ halok sapêṅ vônô. Bok takêṅ ma hatôm 2,000.

¹⁴ Ma nê takatu ba eyabiṅ bok êsôv ba i enaṅ bêṅ haveṅ malak bêṅ lôk loṅ yaô nenanena haviṅ. Êṅ ma avômalô i ek nêgê nôṃ atu ba lêk habitak. ¹⁵ Thêlô êyô ma êyê ôpatu ba bôk ṅgôk lubuṅlubuṅ êmô iviṅ yani lêk hapuk sôp ma anêṅ auk mavi ba hamô tiṅiṅ. Êṅ ma thêlô êkô kambom. ¹⁶ Ma nê takatu ba êyê nôṃ êṅ enaṅ abô hadêṅ avômalô hathak malê atu hapôm anyô lôk ṅgôk êṅ ma enaṅ hathak bok takatu ba elok ṅaṅ ba ema haviṅ. ¹⁷ Êṅ ma avômalô eteṅ Yisu lôklokwaṅ ek etak thêlônṅiṅ loṅ ba ni buyaṅ.

¹⁸ Yôv ma Yisu hathak yeṅ, ma anyô atu ba ṅgôk bôk hamô haviṅ yani hapetenak nena, “Hatôm yasôk imbiṅ o e?” ¹⁹ Ma doṅtom Yisu miṅ halôk hathak ôpêṅ anêṅ abô ami ba hanaṅ nena, “Nu anêṃ unyak lôk anêṃ avômalô. Ma onaṅ êndêṅ thêlô esak nômbêṅ atu ba Anyô Bêṅ hadum hathak o lôk hêv anêṅ lahaviṅ hadêṅ o.”

²⁰ Êṅ ma ôpêṅ havôhi anêṅ loṅ ma hanaṅ hathak nômbêṅ atu ba Yisu hadum hadêṅ yani haveṅ malak laumiṅ atu ba hamô Dekapolis kapô. Ma avômalô loṅ êṅ sapêṅ elañô ba esonṅ kambom.

*Avena ṅama lôk avi lijiṅ
(Mat 9:18-26; Luk 8:40-56)*

²¹ Yisu hathak yeṅ ba hi liṅdaṅ vi tuvulu hathak loṅbô. Yani hamiṅ liṅdaṅ, ma avômalô bêṅ anônṅ isup i ethak doṅtom

ba ekalabu yani siñ. ²² Ma anyô bêñ hayabiñ unyak yeñ te halêm, anêñ athêñ nena Jailus. Yani hi hayê Yisu ma hêv yak halôk Yisu va luvi. ²³ Ma hapetenak nena, “Yenañ avena tem ema. Ma hatôm ôlêm ba otak bahem êyôñgêk yani ek imbitak mavi ba êmô lôkmala e?” ²⁴ Êñ ma Yisu hi haviñ yani.

Ma avômalô bêñ anôñ esopa yani ba ekalabu yani siñ. ²⁵ Avi te hamô loñ êñ ba hapôm lijiñ thalaleñ halom hatôm sondabêñ laumiñ ba lahavuju. ²⁶ Dokta bêñ anôñ idum ek nêñem yani sa ma doñtom miñ êtôm ami ma êv vovañ iyom. Avi êñ hêv anêñ valu lôkthô hadêñ thêlô, ma doñtom lijiñ êñ miñ hakapok dokte ami ma halom hêk dena. ²⁷ Ma bôk halañô abô hathak Yisu, ba intu halôk avômalô nômbêñ êñ kapô ma haveñ Yisu yam ba hasôm anêñ sôp dañ. ²⁸ Yani lahabi nena, “Yambaloñ anêñ kwêv iyom ma tem ya mavi.” ²⁹ Hasôm iyom ma kethen oyañ ma anêñ thalaleñ hakapok ma hayala nena malaiñ êñ hatak yani.

³⁰ *Ma Yisu hasaê nena anêñ lôklokwañ doho hêv yak. Êñ ma hik i liliñ hamiñ avômalô takêñ malêvôn ma hanañ, “Opalê hasôm ya?”

³¹ Ma anêñ nê ku enañ, “Hôyê avômalô nômbêñ êntêk ekalabu o siñ ma honañ hik liñ hathak opalê hasôm o eka?”

³² Ma doñtom Yisu hatitiñ hawê haveñ nena opalê intu hasôm yani. ³³ Ma avi êñ hayala nôm atu ba lêk hapôm yani, ba intu hakô ba halowaliñ ma hi halek vadôñ lêlô hêk Yisu va. Ma hanañ nôm takêñ bêñ hadêñ yani. ³⁴ *Ma Yisu hanañ hadêñ yani nena, “Yenañ avena, anêm hôêvhaviñ hadum ba lêk hubitak mavi. Nu lôk kapôlôm labali. Anêm lijiñ lêk hatak o.”

³⁵ Yisu hanañ abô denañ ma anyô doho êlêm anêñ Jailus anêñ unyak ba enañ, “Nalum avi lêk hama yôv ba intu otak kêdôñwaga ma miñ nêñ malaiñ êndêñ yani ami.”

³⁶ Ma doñtom Yisu miñ halañô iniñ abô ami ma hanañ hadêñ Jailus nena, “Miñ ôkô ami, ônêñmibiñ iyom.”

³⁷ Yisu hadô avômalô ini nimbiniñ yani ba hawa Pita lo Jems ma yañ Jon iyom ba i haviñ yani. ³⁸ Thêlô êyô Jailus anêñ unyak ma hayê avômalô lêk elañ asêñ malêñ lôk thôthô bêñ anôñ. ³⁹ Êñ ma hi unyak kapô ma hanañ hadêñ thêlô nena, “Olañ ba thôthô bêñ êntêk eka? Amena ma hêk sôm iyom ma miñ hama ami.” ⁴⁰ Ma thêlô emalik hathak yani.

Ma Yisu hêv thêlô vê ba ele yaiñ ba i, ma hawa amena êñ anêñ talêbô lo lambô ma anêñ nê ku lô atu iyom iviñ yani ba i unyak kapô atu ba amena hêk. ⁴¹ *Êñ ma havalon avena bañ ma hanañ hathak abô Hiblu aêntêk, “Talita kum!” (Abô êñ anêñ ôdôñ nena, “Yenañ avena, yanañ êndêñ o nena umbiyô.”) ⁴² Ma kethen oyañ ma avena êñ haviyô ba haveñ. Yani anêñ sondabêñ hatôm laumiñ ba lahavuju. Thêlô êyê ba eboloba kambom. ⁴³ Ma Yisu hanañ lôklokwañ hadêñ thêlô nena miñ nenañ nôm êñ bêñ êndêñ anyôla ami. Ma nêñem nôm ek enjañ.

6

Avômalô Nasalet êpôlik hathak Yisu (Mat 13:53-58; Luk 4:16-30)

¹ Yisu hatak loñ êñ ma hi anêñ malak ôdôñ ma anêñ nê ku i iviñ. ² *Sabat anêñ Waklavôn hayô ba Yisu hi unyak yeñ ma hadôn avômalô. Ma avômalô bêñ anôñ elañô anêñ abô ba eson ma enañ nena, “Ôpêntêk hawa abô lôk auk takêntêk anêñ êsê ba intu hadum nômbithi hathak? ³ Ôpêñ ma anyô halav unyak e? Yani ma Malia nakaduñ ma Jems lo Josep ma Judas lo Saimon thêlô iniñ te bêñ e? Ma anêñ livi êmô loñ êntêk haviñ alalô e?” Thêlô enañ aêñ, ma êpôlik hathak yani.

⁴ *Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô nena, “Plopet hawa athêñ bêñ hêk malak yañ. Ma doñtom anêñ malak ôdôñ lôk anêñ thalaleñ ma anêñ avômalô, ma hatôm anyô athêñ mi.” ⁵ Aêñ ba Yisu miñ hatôm idum nômbithi êñjêk loñ êñ ami, ma hatak bañ hayô hêk anyô lôk lijiñ tomtom iyom ba

* 5:30: Luk 6:19 * 5:34: Mak 10:52; Luk 7:50; 17:19

* 5:41: Luk 7:14 * 6:2: Jon 7:15 * 6:4: Jon 4:44

ibitak mavi. ⁶ Ma Yisu hason kambom hathak thêlô miñ êvhavinj yani ami.

Yisu hêv nê ku ba i

(Mat 10:5-15; Luk 9:1-6)

Ma Yisu hi lomalak nenanena ma hadôñ avômalô. ⁷ Ma dalam anêñ nê ku laumiñ ba lahavuju ethak donjom ma habi i sam ba hêv juju ba i lôk hêv lôklokwanj hadêñ thêlô ek nêñêm ngôk lelaik vê.

⁸*Ma Yisu hanañ hadêñ i nena, “Nobalonj unim kôm kwandiñ iyom. Ma miñ noja nômla doho imbiñ ami. Polom lôk vak ma valu imiñ unim vak damañ ami, dô. ⁹ Ma unjwik vemim kapô bokngôp iyom, ma miñ noja kwêv ju ami. ¹⁰ Ma ôyô unyak te, ma nômô unyak êñ iyom endeba notak loñ êñ ba unu buyañ. ¹¹*Ma loñ takatu ba miñ ewa môlô thô ami lôk êdô nedañô môlônim abô, ma waklavônj otak loñ êñ, ma unjwik vonjgovañ takatu ba hamô vemim kapô vê êndôk thêlô malenij ek injik iniñ kambom thô.”

¹² Êñ ma Yisu anêñ nê ku i lomalak ma enañ ek avômalô nede kapôlônij liliñ. ¹³*Thêlô êv ngôk bêñ anônj vê lôk etak nôm lêñlêñ hayô hamô avômalô lôk lijiñ bêñ anônj lenjnkadôk ba idum i ibitak mavi.

Helot lahabi nena Yisu ma Jon anyô hathik ñañ

(Mat 14:1-12; Luk 3:19-20; 9:7-9)

¹⁴*Kiñ Helot Antipas halañô abô hathak Yisu ek malê nena avômalô sapêñ bôk eyala yani katô. Doho enañ, “Jon anyô hathik ñañ haviyô hathak loñbô ba intu hawa lôklokwanj ba hadum nômbithi takêñ.”

¹⁵ Ma vi enañ, “Yani ma Elia.”

Ma vi enañ, “Yani ma plopet te hatôm plopet tak sêbôk doho.”

¹⁶ Ma donjom Helot halañô abô takêñ ma hanañ nena, “Jon, ôpatu ba bôk yahadabêñ laselo kisi, lêk haviyô hathak loñbô!”

¹⁷⁻¹⁸*Sêbôk ma Helot hawa yañ Pilip anêñ avi Helodias vani. Ba Jon hanañ hadêñ Helot nena, “Lêk howa mamuyañ yanavi vani ba intu hubuliñ abô balabuñ.” Êñ ma Helot hêv abô ek nebalonj Jon. Ma evalonj yani ba ekak loñ ma êdô hamô

koladônj. ¹⁹ Ma Helodias havalonj anêñ lamanij hathak Jon loñ ba lahavinj nijik yani vônô, ma donjom miñ hatôm ami, ²⁰ ek malê nena Helot hakô ek Jon. Yani hayala nena Jon ma anyô matheñ lôk anyô thêthônj. Aêñ ba hayabiñ Jon mavi. Ma hathak halañô Jon anêñ abô ba lahiki kambom, ma donjom lahavinj bêñ anônj ek endañô anêñ abô.

²¹ Havenj yam ma Helodias hapôm loñondê te. Helot hanjabôm nôm bêñ ek lahabi anêñ waklavônj talêbô hawa yani. Ba dalam anêñ nê bêñbêñ takatu ba ethak êv yani sa lôk nê vovak laik môñ ma nê bêñbêñ anêñ Galili. ²² Thêlô eyañ nôm êmô ma Helodias nalavi hayô haloyeñ ba hadum Helot lôk anêñ nê bêñbêñ sapêñ malenij mavi.

Êñ ma kiñ hanañ hadêñ avena êñ, “Lemhavinj malê ba honañ ma tem yanêm êndêñ o.” ²³ Ma havak abô haviñ yani nena, “Yanañ avanônj biñ dake nena honañ hik ya liñ hathak nômlate ek yanêm êndêñ o, êñ ma tem yanêm iyom. Ma honañ hadêñ ya ek yambak yenañ pik lôk nômkama sapêñ vose êndôk malêvônj ba yanêm vi êndêñ o, êñ ma hatôm.”

²⁴ Êñ ma avena êñ hi hanañ hik talêbô liñ, “Yanañ aisê?”

Ma talêbô hanañ, “Onañ nena, ‘Yalenhavinj Jon anyô hathik ñañ wakadôk.’”

²⁵ Ma avena êñ havôhi lêvôkê ma hanañ hadêñ kiñ nena, “Yalenhavinj êntêk iyom ma otak Jon anyô hathik ñañ wakadôk êndôk belev te ba nêm êndêñ ya.”

²⁶ Ma kiñ halañô ma lamalainj bêñ, ma donjom bôk havak abô halôk nê bêñbêñ malenij yôv. Ba intu hadô enañ nena mi. ²⁷ Aêñ ba hêv ôpatu ba hathak hik anyô vônô ba hi ek enja Jon wakadôk ba êlêm. Anyô êñ hi koladônj ma hadabêñ Jon laselo kisi. ²⁸ Ma hatak halôk belev te, ma hawa ba hi hêv hadêñ avi muk atu. Ma avi êñ hawa ba hi hêv hadêñ talêbô. ²⁹ Ma Jon anêñ nê ku elañô abô êñ, ma êlêm ewa anêñ liñkupik ba i elav halôk siô valu abyañ.

* **6:8:** Luk 10:4-11 * **6:11:** Ap 13:51 * **6:13:** Jem 5:14 * **6:14:** Mat 16:14; Mak 8:28; Luk 9:19-20 * **6:17-18:** Wkp 18:16

*Yisu havakôn avômalô hatôm 5,000
(Mat 14:13-21; Luk 9:10-17; Jon 6:1-13)*

³⁰ *Aposel itup êyô ek Yisu hathak loŋbô ma enaŋ hathak nô m takatu ba thêlô idum lo êdôn. ³¹ Ma avômalô bêŋ anôn i ba êlêm ba Yisu lôk anêŋ nê ku miŋ hatôm nejaŋ nô m ami. Ba intu hanaŋ hadêŋ anêŋ nê ku nena, “Nôlêm ek alôana loŋ thiliv bute ek naja lovak.”

³² Aêŋ ba thêlôda iyom ethak yeŋ te ba i loŋ thiliv bute. ³³ Ma doŋtom avômalô bêŋ anôn êyê thêlô ma eyala loŋ atu ba thêlô tem ini. Ba intu avômalô anêŋ lomalak lomalak elanviŋ ba êyô loŋ êŋ êmôn vêm ka Yisu lôk anêŋ nê ku êyô even yam. ³⁴ *Ma Yisu hathak liŋ ma hayê avômalô bêŋ anôn lêk êmô hatôm boksipsip takatu ba alaŋsi mi, ba intu lahiki hathak thêlô. Ma hadôn thêlô hathak nômkama bêŋ anôn.

³⁵ *Yaŋsiŋ hayô ma anêŋ nê ku i hadêŋ yani ma enaŋ, “Lêk yaŋsiŋ ma alalô amô loŋ thiliv. ³⁶ Ba intu otak avômalô takêntêk ek ini malak lôk loŋ takatu ba hamô habobo ek nê nê m iniŋ nô m vuli ek nejaŋ.”

³⁷ Ma doŋtom Yisu hanaŋ nena, “Mi, môlôda nobakôn i.”

Êŋ ma thêlô enaŋ viyaŋ, “Ai, avômalô nômbêŋ anôn ba intu napôm valu êtôm ku ayôn bahenvi ba lahavulô anêŋ vuli ek nanê m nô m vuli esak e?”

³⁸ Ma Yisu hanaŋ hik thêlô liŋ, “Môlônim polom vithê? Ôŋgô am.”

Ma i êyê ma enaŋ nena, “Polom bahenvi ma alim ju.”

³⁹ Êŋ ma Yisu hanaŋ ek anêŋ nê ku nenaŋ êndêŋ avômalô ek nimbi i sam ni lodôn lodôn nenanena ba nêndôk nê m kamun mavi atu. ⁴⁰ Ma thêlô ibi i sam hi lodôn lodôn ba vi ma hatôm 100 êmô dôm te ma ôdôn yaŋ ma hatôm 50 êmô lodôn lodôn aêŋ. ⁴¹ Ma Yisu hawa polom bahenvi lôk alim ju atu. Ma hêv ma hathak leŋ ma hêv mek. Vêm ma haya polom êŋ ma hêv hadêŋ anêŋ nê ku ek nimbi sam êndêŋ avômalô takatu ba êmô. Ma hadum aêŋ hathak alim ju atu haviŋ. ⁴² Ma avômalô sapêŋ eyaŋ ba leŋiŋviyak. ⁴³ Ma polom lôk alim wata vi atu ba hamô

ma nê ku isup halôk vak sam laumiŋ ba lahavuju. ⁴⁴ Ma anyô takatu ba eyaŋ nô m êŋ ma hatôm 5,000.

*Yisu haven kasukthôm anêŋ dômlê
(Mat 14:22-33; Jon 6:16-21)*

⁴⁵ Vêm ma Yisu hanaŋ hadêŋ anêŋ nê ku nena nesak yeŋ ba nê môn ba ini Betsaida. Ma yanida hamô ek nê m avômalô ba ini am. ⁴⁶ *Yani hêv avômalô ba i, êŋ ma yani hathak dum te ba hi ek eteŋ mek.

⁴⁷ Hale vônô ma yeŋ atu lôk anêŋ nê ku êmô kasukthôm malêvôn biŋ ma Yisu da intu hamô liŋdaŋ denaŋ. ⁴⁸ Ma hayê lovak hayuv anêŋ nê ku lôk yeŋ ba hamô yeŋ loŋ hale hi. Ma thêlô lôklokwaŋ ek ivusiŋ yeŋ. Habobo tem eyaŋ ma Yisu haven kasuk anêŋ dômlê ba hi hadêŋ thêlô. Yani hadum ek nê m thêlô liliŋ, ⁴⁹⁻⁵⁰ *ma doŋtom anêŋ nê ku êyê yani haven kasuk anêŋ dômlê ba eson nena anyôla dahô. Thêlô sapêŋ êyê yani ba êkô kambom ba elan boloba.

Ma ketheŋ oyaŋ ma Yisu hanaŋ hadêŋ thêlô nena, “Môlô miŋ nôkô ami ma nô mô yaô! Ya êntêk!” ⁵¹ *Ma yani hathak yeŋ haviŋ thêlô ma lovak bêŋ êŋ hama. Ma thêlô eson kambom ba leŋiŋhabi mayaliv. ⁵² Ek malê nena iniŋ auk ma thektheke denaŋ ba miŋ eyala polom atu ba Yisu hanğôli anêŋ ôdôn ami.

*Yisu hadum avômalô lôk lijiŋ mavi hêk
Genesalet
(Mat 14:34-36; Jon 6:22-25)*

⁵³ Thêlô ethak liŋdaŋ vi tuvulu anêŋ Genesalet ma êthô yeŋ hamô. ⁵⁴ Etak yeŋ ba êlôk biŋ ma avômalô êyê Yisu ba eyala yani ketheŋ. ⁵⁵ Ba intu elanviŋ even loŋ sapêŋ ba ewa nê lôk lijiŋ halôk yê m ba i loŋ atu ba elanô nena Yisu tem êmô. ⁵⁶ Loŋ nômbêŋ atu ba yani hi, malak yaônena lôk malak bêŋbêŋ, ma avômalô ewa nê lôk lijiŋ ba i êdô i hêk loŋ ethak doŋtom halôk. Ma eteŋ yani ek nê sôm anêŋ kwêv daim anêŋ daŋ iyom. Ma sapêŋ atu ba êsôm ma ibitak mavi.

* 6:30: Luk 10:17 * 6:34: Nam 27:17; Mat 9:36 * 6:35: Mak 8:1-9 * 6:46: Luk 5:16 * 6:49-50: Luk 24:37 * 6:51: Mak 4:39

7

Yisu hanañ hathak nôm takatu ba tem indum anyô lelaik (Mat 15:1-20)

¹ Ma Palisi lo nê lôkauk hathak abô balabuñ doho êlêm anêñ Jelusalem ba ekalabu Yisu siñ. ² *Ma thêlô êyê Yisu anêñ nê ku doho eyañ nôm lôk bahenñ “lelaik” ma miñ ithik bahenñ hatôm Palisi iniñ abô majañ hanañ ami. ³ (Palisi lôk avômalô Israël ethak esopa limi iniñ kobom ba intu ethak ithik bahenñ hatôm kobom atu ba limi ethak idum. Ithik aêñ ma hatôm nejañ nôm, ma miñ ithik aêñ ami ma miñ hatôm nejañ nôm ami. ⁴ *Lôk i loñ etak nôm hamô ek nêñem vuli ba êvô êlêm ma miñ ithik nôm takatu ba ewa hatôm iniñ bôk lo loñ atu ba ethak idum ami, êñ ma miñ hatôm nejañ nôm takêñ ami. Thêlô ethak esopa limi iniñ bôk lo loñ ba ithik tase lôk uñ ma belev lôk nômkama lomaloma hatôm iniñ abô majañ hanañ.)

⁵ Êñ ma Palisi lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ enañ hadêñ Yisu, “Aisê ka anêm nê ku eyañ nôm lôk bahenñ lelaik ma miñ esopa bumalô iniñ abô majañ ami?”

⁶ Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô, “Plopet Aisaia bôk hato abô avanôñ hathak môlô nê takatu ba onañ abô mavi ma donjom udum kambom lomaloma ba hanañ nena, “‘Avômalô êntêk êbô yenañ athênñ hathak venñbôlêk oyañ.

Ma donjom kapôlôññ ma hêk daim bô ek ya.

⁷ Thêlô êv yey oyañ hadêñ ya.

Ma ethak enañ thêlôda iniñ abô iyom ba esau nena,

“Êntêk ma Wapômbênñ anêñ abô.” ’ *Aisaia 29:13*

⁸ Môlô ovaloñ nê pik iniñ kobom loñ ma otak Wapômbênñ anêñ abô balabuñ.”

⁹ Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô nena, “Môlô ôdô Wapômbênñ anêñ abô balabuñ ba osopa môlôda unim abô majañ. ¹⁰ *Hatôm Mose bôk hanañ aêntêk, ‘Nodovak lemami lo lemtami’ ma ‘Ôpatu ba hathañ lambô lo

talêbô hathak abô kambom, ma nijik ôpên vônô.’ ¹¹ Ma donjom môlô othak onañ nena anyôla hanañ hadêñ lami nena, ‘Yenañ nômkama atu ba hamô ek yanêm mamu sa, êñ ma bôk yahanañ nena tem yanêm êndênñ Wapômbênñ êtôm da. Ba intu miñ hatôm yanêm mamu sa ami.’ ¹² Êñ ma numiñ yani loñ siñ ek nêm talêbô lo lambô sa. ¹³ Môlô othak osopa libumi iniñ bôk lo loñ ba ôvôliñ dômiñ ek Wapômbênñ anêñ abô. Lôk udum kobom lomaloma aêñ iyom.”

¹⁴ Ma Yisu halam avômalô nômbênñ atu êlêm hadêñ yani hathak loñbô ma hanañ, “Môlô sapênñ, nodañô ya lôk noyala abô takêntêk. ¹⁵⁻¹⁶ *Nôm eyañ miñ hatôm indum anyô imbitak lelaik ami. Mi. Nôm takatu ba hamô anyô kapô ba hale yaiñ, intu hadum anyô habitak lelaik.”*

¹⁷ Yisu hatak avômalô nômbênñ atu ma hi unyak kapô. Êñ ma anêñ nê ku enañ hik yani liñ hathak abô loñ kapô atu ba hanañ. ¹⁸ Ma Yisu hanañ, “Ma môlô ôthônñ haviñ e? Odañô katô! Nôm takatu ba eyañ, miñ hatôm idum anyô imbitak lelaik ênjêk Wapômbênñ ma ami. ¹⁹ Nôm takêñ miñ halôk anyô kapô ba habuliñ iniñ auk ami. Mi, hi hamiñ anyô lasoam vêm ma hale yaiñ ba hi.” (Yisu hanañ aêñ ek hik thô nena nôm eyañ sapênñ ma lêk mavi iyom.)

²⁰ Ma Yisu hanañ nena, “Nôm takatu ba hamô anyô kapô ba hale yaiñ, intu hadum anyô ibitak lelaik hêk Wapômbênñ ma. ²¹ Nôm takatu ba hamô anyô kapô ba hale yaiñ ma aêntêk: auk kambom lôk sek waliliñ ma vani lôk ik anyô vônô ma idum sek haviñ anyô yañ yanavi lôk ²² maleññkilik ma leñññhabi auk kambom hathak anyô vi lôk abôyañ ma idum nômkama kambom hathak anyô yañ ma miñ mama ami lôk leñdañ hathak anyô yañ anêñ nômkama ma enañ abôyañ hathak anyô yañ lôk êbôï hathak iniñ athênñ ma idum nômkama hatôm nê molo. ²³ Nôm kambom takêñ intu hamô anyô kapô ba hale yaiñ ba hadum ôpênñ habitak lelaik.”

* **7:2:** Luk 11:38 * **7:4:** Mat 23:25 * **7:10:** Kis 20:12; 21:17; Lo 5:16 * **7:15-16:** Ap 10:14-15 * **7:15-16:** Nê lôkauk vi enañ nena abô doho atu ba Mak hato ma hêk denañ. Abô êñ ma aêntêk: O anyô lôk lemôndôñ ma ondañ abô êntêk.

*Avi Ponisia te hêvhaviņ Yisu
(Mat 15:21-28)*

²⁴ Ma Yisu hatak loņ êņ ma hi haveņ loņ takatu ba habobo Taia. Ma hi unyak te kapô ma hadô ek avômalô neyala nena yani hamô loņ êņ. Ma doņtom miņ hatôm imbuņ i ek avômalô ami. ²⁵ Ma avi te atu ba ngôk lelaik hamô haviņ nalavi halaņô nena Yisu lêk hayô loņ êņ. Êņ ma hi ketheņ ma halek vadôņ lêlô hêk Yisu ma. ²⁶ Yani ma avi Glik te ba talêbô havathu hêk Ponisia hamô Silia kapô. Ba hanaņ hik Yisu liņ lôk kapô malaiņ nena nê m ngôk atu ba hamô haviņ nalavi vê.

²⁷ Ma Yisu hanaņ nena, “Alalô nanêm nôm êndêņ avômena vêmam. Ma kambom ek nakaliv avômena iniņ nôm êndêņ avuņ.”

²⁸ Ma avi êņ hanaņ, “Anyô Bêņ, êņ ma avanôņ. Ma doņtom avuņ ethak isup avômena iniņ nôm mapmap atu ba hêv yak halôk balê vibiņ ba eyaņ.”

²⁹ Ma Yisu hanaņ, “Abô atu ba honaņ ma mavi ba intu ômbônu. Ngôk êņ lêk hatak nalum avi yôv.”

³⁰ Ma avi êņ hayô anêņ unyak ma hayê nena ngôk lêk hatak nalavi ba nalavi lêk hêk bônôņ hêk anêņ loņ.

*Yisu hadum anyô lëndôņ lôk abôlêk putup
te mavi*

³¹ Ma Yisu hatak Taia iniņ loņ hêk ma hasopa Saidon habup halôk ba hi hayô Dekapolis iniņ loņ vêm ma havôhi kasukthôm Galili. ³² Êņ ma ewa anyô lëndôņ lôk abôlêk putup te ba êyô ek Yisu ma enaņ hik yani liņ lôk kapôlôņiņ ek etak baņ êyôngêk ôpêņ.

³³ Ma Yisu hawa ôpêņ ba hi daim dokte ek avômalô ma hasoņ baņgwasin halôk ôpêņ lëndôņ kapô. Vêm ma hasôwapôk hathak baņ ma hasôm ôpêņ dahalaņ. ³⁴ Ma hayê leņ ma hik siv auk ma hanaņ hadêņ ôpêņ hathak abô Hiblu nena, “Epata!” (Anêņ ôdôņ nena lemôndôņ ekyav.) ³⁵ Êņ ma ôpêņ lëndôņ lo abôlêk hakyav ma hanaņ abô halêm yaiņ.

³⁶ *Ma Yisu hanaņ nena miņ nenaņ bêņ êndêņ anyôla ami. Hanaņ aêņ lôbôlôņ ma doņtom avômalô miņ bônôņ ami ma enaņ

bêņ hi ba hi. ³⁷ *Ma avômalô eson kambom ba enaņ, “Yani hadum nômkama lôkthô ma mavi anôņ. Hadum nê leņôndôņ kôtôņ elañ abô ma nê veņiņbôlêk putup enaņ abô halêm yaiņ.”

8

*Yisu havakôņ avômalô hatôm 4,000
(Mat 15:32-39)*

¹ *Ma wak te ma avômalô bêņ anôņ êlêm ethak doņtom hathak loņbô. Ma thêlô nôm mi ek nejaņ. Êņ ma Yisu halam anêņ nê ku êlêm ma hanaņ hadêņ i nena, ² “Yaleņ hik ya hathak avômalô nômbêņ êntêk. Thêlô bôk êmô haviņ ya hatôm wak lô ba iniņ nôm lêk mi. ³ Doho êlêm anêņ loņ daim bô ba intu yahêv i ba i oyaņ, ma tem maleniņ etaba êndôk loņôndê ba nê nê m yak.”

⁴ Ma anêņ nê ku enaņ nena, “Loņ êntêk ma loņ thiliv ma avômalô bêņ anôņ. Aêņ ba alalô naja polom anêņ êsê ek nanêm êndêņ i?”

⁵ Ma Yisu hanaņ hik thêlô liņ, “Môlônim polom vithê intu hamô?”

Ma enaņ nena, “Baheni ba lahavuju.”

⁶ Ma Yisu hanaņ hadêņ avômalô nômbêņ atu nena nêndôk nê m bini. Ma hawa polom baheni ba lahavuju atu ma hêv lamavi hadêņ Wapômbêņ. Ma haya ba hêv hadêņ anêņ nê ku ek nebani êndêņ avômalô nômbêņ atu ba êmô. ⁷ Ma iniņ alim yaônena tomtom hamô haviņ. Hêv lamavi hathak vêm ma hêv hadêņ anêņ nê ku ek nebani êndêņ avômalô imbiņ. ⁸ Ma avômalô nômbêņ êņ eyaņ ba leņiņviyak. Ma nê ku isup nôm wata halôk vak sam baheni ba lahavuju. ⁹ Avômalô takêņ ma hatôm 4,000. Yôv ma Yisu hêv thêlô sapêņ ba i. ¹⁰ Ma yani hathak yeņ haviņ anêņ nê ku ba i Dalmanuta iniņ loņ.

*Palisi leņiņhaviņ nêgê lavôņiņ te
(Mat 16:1-4)*

¹¹ Ma Palisi êyô ma enaņ hik Yisu liņ lôklokwaņ nena, “Undum lavôņiņ te ek injik thô nena Wapômbêņ hêv o ba hólêm mena mi e?” Thêlô enaņ aêņ ek nesau yani iyom. ¹² *Êņ ma Yisu hik siv auk ma hanaņ, “Avômalô bôlôņ êntêk leņiņhaviņ yandum

* 7:36: Mak 1:43-45

* 7:37: Ais 35:5

* 8:1: Mak 6:35-44

* 8:12: Mat 12:39; Luk 11:29

lavônjin te ek injik thô nena Wapômbênj bôk hêv ya ba yahalêm eka. Yananjan avanônj êndênj môlô nena tem minj yandum lavônjin ek avômalô bôlônj êntêk nêgê ami, ma mi.”
 13 Yôv ma Yisu hatak thêlô ma hathak yej hathak lonjô ba hi kasukthôm vi tuvulu.

Abô lonj kapô hathak Palisi lôk Helot ininj yis

(Mat 16:5-12)

14 Yisu anênj nê ku lenjinpali ba minj ewa polom bênj anônj ba ethak yej ami ma ewa polom donjom iyom. 15 *Ma Yisu hananjan lôklokwanjan hadênj thêlô nena, “Noyabinjan am esak Palisi lo Helot ininj yis.”*

16 Ma nê ku enanjan hadênj thêlôda nena, “Betha hananjan hathak alalô polom mi la.”

17 *Ma donjom yani hayala ininj abô atu ba enanjan ba hananjan hik thêlô linjan, “Môlô onanjan hathak minj owa polom ami eka? Môlô ôthônj lôk minj oyala ami denanjan e? Ma unim auk ma thektheke e? 18 Môlô nê lôk malemim ma minj ôyê tak ami e? Ma môlô nê lôk lemimôndônjan ma minj olanjô abô ami e? Ma môlô minj lemimhabi nôm atu ba bôk yahadum ami e? 19 *Yahaya polom bahenjan vi ek avômalô hatôm 5,000 ma usup polom wata halôk vak sam vithê?”

Ma enanjan, “Lauminjan ba lahavuju.”

20 “Ma yahaya polom bahenjan vi ba lahavuju ek avômalô hatôm 4,000, ma usup polom wata halôk vak sam vithê?”

Ma enanjan, “Bahenjan vi ba lahavuju.”

21 Ênj ma Yisu hananjan hadênj i, “Aisê, minjan oyala ami denanjan e?”

Yisu hadum anyô mapusip te mavi hêk Betsaida

22 Ma thêlô i êyô Betsaida ma avômalô doho ewa anyô mapusip te hayô ma enanjan hik yani linjan lôklokwanjan ek êsôm ôpênj. 23 Ma Yisu havalonjan anyô mapusip hamô banjan ma hadadi ba thai etak malak bênj ma i daim dokte. Ma Yisu hasôwapôk hathak ôpênj madaluk luvi ma hatak banjan hayô hêk ôpênj. Ma hananjan, “Hôyê nômlate mena mi e?”

24 Ma ôpênj hêv ma linjan ma hananjan, “Yahayê avômalô doho, ma donjom thêlô hatôm alokwanjan i ba êlêm.”

25 Ênj ma Yisu hatak banjan hayô hêk ôpênj madaluk hathak lonjô. Ma ôpênj madaluk hakyav ba habitak mavi ma hayê nômkama sapênj halêm yainjan. 26 Ma Yisu hananjan nena, “Nu oda anêm unyak ma minjan nu malak bênj ami.”

Pita hananjan nena Yisu ma Kilisi

(Mat 16:13-20; Luk 9:18-21)

27 Ma Yisu lôk anênj nê ku etak lonj ênj ma ibup ethak malak nenanena takatu ba hamô habobo Sisalia Pilipai. Evenjan lonjôndê denanjan ma hananjan hik anênj nê ku linjan, “Avômalô ethak elam ya nena opalê?”

28 *Ma thêlô enanjan nena, “Doho enanjan nena o ma Jon anyô hathik njan ma doho enanjan nena o ma Elia ma doho enanjan nena o ma plopet bô te.”

29 *Ma Yisu hananjan hik thêlô linjan, “Ma môlôda olam ya nena opalê?”

Ênj ma Pita hananjan bênj nena, “O ma Mesia atu ba Wapômbênj hêv ek nê anênj avômalô bulubinjan.”

30 *Ma Yisu hananjan lôklokwanjan ek minjan nenanjan abô ênj bênj êndênj anyôla ami.

Yisu hananjan abô hathak anênj njama

(Mat 16:21-28; Luk 9:22-27)

31 Ma Yisu hadônjan thêlô ba hananjan nena, “Anyô Anênjan Nakadunjan atu tem esopa Wapômbênjan anênjan lahavinjan ba enjan vovanjan bênjan anônjan. Ma Israel ininj nê bênjbênj lôk nê bênjbênj êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabunjan tem nimbunjan dôminjan êndênjan yani. Ma Wapômbênjan tem indum ba nijik yani vônô. Ma êtôm wak lô ma tem imbiyô esak lonjô.” 32 Yisu hananjan abô takênjan bênjan hadênjan thêlô, ênj ma Pita hawa yani hi daim dokte ma hathanjan ba hananjan nena, “Minjan onanjan aênjan ami.”

33 Ma donjom Yisu hik ma lilijan ba hayê anênjan nê ku vi ma hathanjan Pita ba hananjan, “Sadanjan, nu danjan! Hosopa anyô ininj auk iyom ma minjan hosopa Wapômbênjan anênjan auk ami.”

* 8:15: Luk 12:1 * 8:15: Yis ma nôm atu ba hadum polom hathinjan bênjan. * 8:17: Mak 6:52 * 8:19: Mak 6:41-44 * 8:28: Mak 6:15 * 8:29: Jon 6:68-69 * 8:30: Mak 9:9 * 8:34: Mat 10:38-39; Luk 14:27

34 *Êñ ma Yisu halam avômalô nômbênj atu ba êlêm ivinj anêñ nê ku ma hanañ, “Anyôla hadum ek esopa ya, êñ ma êmbôlinj dôm êndênj yanida ma enja anêñ alovalañsij ba esopa ya. 35 Ek malê nena ôpatu ba lahabi bênj anôñ hathak anêñ lôkmala pik, anêñ lôkmala êñ tem nêm yak. Ma donjom ôpatu ba hatak anêñ lôkmala ek hasopa ya lôk yenañ abô, yani êñ tem enja lôkmala anôñ. 36 Anyô te hawa nômkama pik sapênj, ma donjom miñ hasopa Wapômbênj ami ba anêñ lôkmala hêv yak, êñ ma tem yani êmô mavi e? Mi anôñ, tem enja vovañ. 37 Ma anyôla hatôm nêm nômlate êndênj Wapômbênj ek enja anêñ lôkmala esak loñbô e? Mi anôñ! 38 *Avômalô bôlôñ êntêk ma lêk idum kobom kambom lomaloma ba êdô Wapômbênj. Aênj ba anyôla mama ek ya lôk yenañ abô, ma embenj yam atu ba Anyô Anêñ Nakaduñ êlêm imbinj Lambô anêñ deda lôkmanjijij lôk anêñ añela mathenj, ma yani tem mama ek ôpênj aênj iyom.”

9

1 *Ma Yisu hanañ hadênj thêlô, “Yanañ avanôñ êndênj môlô nena Wapômbênj anêñ loñ lôklinyak tem êlêm imbinj anêñ lôklokwanj bênj. Ma môlô vi atu ba uminj loñ êntêk tem nômô lôkmala denañ, ma ôñgô nôm êñ imbinj.”

*Yisu liñkupik habitak yanja
(Mat 17:1-13; Luk 9:28-36)*

2 *Wak bahenji ba lahavute hale ba hi ma Yisu hawa Pita lo Jems ma Jon ivinj yani ba ethak dumlolê daim te ba i êmô daluk. Êñ ma Yisu liñkupik habitak yanja hêk thêlô maleñij. 3 Ma anêñ kwêv habitak thapuk anôñ binj ba anyô pik la miñ hatôm isik anêñ kwêv ba imbitak thapuk aênj ami. 4 Ma kethenj oyanj ma Elia lo Mose êyô ma enañ abô havinj Yisu ba thêlô êyê.

5 Ma Pita hanañ hadênj Yisu, “Kêdônjwaga, mavi anôñ ek lêk alalô amô loñ êntêk. Yêlô tem nadav unyak lôkkupik lokwanjlo, te ek o ma te ek Mose ma te ek Elia.” 6 (Thêlô êkô kambom ba êthônj abô nenañ palinj ba intu Pita hanañ aênj.)

7 Ma buliv te hayô hava thêlô sij, ma abô te halêm anêñ buliv êñ kapô nena, “Intu ma yenañ Okna atu ba yalenjhavinj videdaun. Ba nodañô anêñ abô!”

8 Ma kethenj oyanj ma thêlô êyê hawê havenj ma Yisu iyom intu haminj ma miñ anyôla haminj havinj yani ami.

9 Vêm ma etak dumlolê êñ ba êlôk ele i ma Yisu hanañ lôklokwanj ek miñ nenañ nôm atu ba êyê bênj êndênj anyôla ami endeba Anyô Anêñ Nakaduñ atu ema ba imbiyô ênjêk ñama esak loñbô am. 10 Aênj ba thêlô ivunj abô êñ hêk thêlôda ma miñ enañ bênj ami, ma donjom enañ abô pôk bênj hathak “ema lo imbiyô ênjêk ñama” anêñ ôdônj ma aisê?

11 *Ma thêlô enañ hik Yisu liñ, “Aisê ka ñê lôkauk hathak abô balabuñ enañ nena Elia tem êmônj ba êlêm vêm ka Mesia?”

12-13 *Ma Yisu hanañ nena, “Avanônj! Elia tem êmônj ek indum nômkama sapênj imbitak mavi esak loñbô. Ma donjom yanañ êndênj môlô nena Elia bôk halêm yôv. Ma avômalô esopa iniñ lenjinhavinj iyom ba idum kambom lomaloma hadênj yani hatôm atu ba Wapômbênj anêñ kapyâ bôk hanañ hathak yani. Ma donjom aisê ka Wapômbênj anêñ kapyâ hanañ nena Anyô Anêñ Nakaduñ atu tem enja vovañ bênj lôk nêmbôlinj dôminj êndênj yani?”

*Yisu hêv ngôk vê hêk okna te
(Mat 17:14-21; Luk 9:37-43)*

14 Yisu thêlô êyô ek ñê ku vi ma êyê avômalô bênj anôñ lêk ethak donjom ba êmô. Ma ñê lôkauk hathak abô balabuñ lôk anêñ ñê ku vi atu ba êmô enañ abô ba êkôki hathak. 15 Ma avômalô nômbênj êñ êyê Yisu, ma esonj kambom ba elanjij i ma ewa yani thô.

16 Ma Yisu hanañ hik thêlô liñ, “Môlô ôkôkam hathak malê?”

17 Ma anyô te haminj avômalô nômbênj êñ kapô ba hanañ, “Kêdônjwaga, ngôk te havalonj yenañ okna abôlêk loñ ba miñ hatôm enañ abô ami. Ba intu yahawa halêm ek o. 18 Ngôk hathak hayôkwinj yani ba habi yani halôk pik ma abôlêk wapôk thapuk hale yainj ma halonjolj abôlêk

* 8:38: Mat 10:33 * 9:1: Mak 13:30 * 9:2: Ap 3:22; 2Pi 1:17-18 * 9:11: Mal 3:1 * 9:12-13: Sng 22:1-18; Ais 53:3; Mal 4:5-6; Mat 11:14

kalalan ma liŋ havuviŋ ba thotho. Yahanan ek anêm nê ku nê nê nê ngôk êŋ vê ma doŋtom thêlô miŋ hatôm ami.”

¹⁹ Ma Yisu hanaŋ viyaŋ, “Yahamô haviŋ môlô sawa daim ma doŋtom miŋ ôêvhaviŋ ami ma owa auk lokbaŋ aleba yakapôlôŋ lêk hagiap hathak môlô. Noja okna êŋ êlêm.”

²⁰ Êŋ ma ewa okna atu hi hadêŋ Yisu. Ngôk hayê Yisu, ma hayôkwiŋ okna êŋ kambom ba hêv yak halôk pik ba hapiki ma abôlêk thôk hêv yak.

²¹ Ma Yisu hanaŋ hik lambô liŋ, “Ngôk habuliŋ yani hadêŋ aŋgê?”

Ma lambô hanaŋ nena, “Sêbôk ba yani yaôna. ²² Ngôk êŋ habi yani halôk atum lôk ŋaŋ lôbôlôŋ ek injik yani vônô ma doŋtom mi. Aêŋ ba o hatôm undum ek ngôk êŋ etak yenaŋ okna, êŋ ma hôêv kapôlôm ek yai.”

²³ *Ma Yisu hanaŋ, “Aisê ka honaŋ nena, ‘o hatôm?’ Wapômbêŋ hatôm indum nômkama sapêŋ ek nê takatu ba êvhaviŋ yani.”

²⁴ Ma kethêŋ oyaŋ ma okna êŋ anêŋ lambô hanaŋ, “Yahêvhaviŋ ba undum ek yenaŋ auk atu ba miŋ yahêvhaviŋ ami êkôk ya liŋ ek yanêmbiŋ!”

²⁵ Ma Yisu hayê nena avômalô êvôv i kethêŋ ethak doŋtom, êŋ ma hathaŋ ngôk lelaik atu ba hanaŋ, “O ngôk vembôlêk lôk lemôndôŋ putup, yahanan hadêŋ o nena otak okna êntêk ba nu ma miŋ ômbôlêm esak loŋbô ami.”

²⁶ *Ma ngôk halaŋ boloba ma hayôkwiŋ okna êŋ kambom ma hale yaŋ ba hi. Ma okna êŋ hêk inaŋ anyô ŋama ba avômalô enaŋ nena, “Lêk hama.” ²⁷ Ma doŋtom Yisu havalon hamô baŋ vi ma havôv ba haviyô hamiŋ.

²⁸ Vêma ma Yisu lôk anêŋ nê ku iyom êmô unyak kapô ma thêlô enaŋ hik yani liŋ, “Aisê ka yêlô miŋ hatôm nanêma ngôk êŋ vê ami?”

²⁹ Ma Yisu hanaŋ viyaŋ hadêŋ thêlô, “Mek iyom intu hatôm nêma ngôk anêŋ aêŋ vê.”

Yisu hanaŋ bôlôŋ yaŋ hathak anêŋ ŋama (Mat 17:22-23; Luk 9:43-45)

³⁰ *Ma thêlô etak loŋ êŋ ba ibitak êyô Galili. Ma Yisu hadô avômalô neyala nena thêlô lêk êmô êsê ³¹ *ek êndôŋ anêŋ nê ku. Êŋ ma Yisu hanaŋ hadêŋ thêlô, “Tem nenaŋ Anyô Anêŋ Nakaduŋ atu bêŋ ba netak êndôk avômalô bahenŋ. Ma tem nijik yani vônô, ma êtôm wak lô ma tem imbiyô esak loŋbô.” ³² *Ma anêŋ nê ku êthôŋ abô êŋ anêŋ ôdôŋ paliŋ lôk êkô ek nenaŋ injik yani liŋ.

Opalê intu anyô bêŋ?

(Mat 18:1-5; Luk 9:46-48)

³³ Ma Yisu thêlô êyô Kapaneam ma i êmô unyak kapô te. Êŋ ma Yisu hanaŋ hik thêlô liŋ, “Môlô ôkôkam hathak malê haveŋ loŋôndê ba ôlêm?” ³⁴ Thêlô eyala nena thêlô êkôki hathak thêlô alisê intu anyô bêŋ ek Yisu anêŋ nê ku vi ba intu thêlô bônôŋ.

³⁵ *Ma Yisu halôk hamô ma halam anêŋ nê ku laumiŋ ba lahavuju takatu ba êlêm. Ma hanaŋ, “Lemimhaviŋ numbitak anyô bêŋ, êŋ ma undum o endeba yaôna ba ôtôm avômalô lôkthô iniŋ anyô ku oyaŋ.”

³⁶ Ma hawa amena te ba hadô hamiŋ thêlô malêvôŋ. Ma havalon hamiŋ ma hanaŋ hadêŋ thêlô, ³⁷ * “Ôpatu ba hêvhaviŋ ya ba hawa amena yaônate aêntêk thô, ma hatôm hawa ya thô. Ma ôpatu ba hawa ya thô, ma hatôm hawa ôpatu ba hêv ya ba yahalêm thô haviŋ.”

Ôpatu ba hadum ku haviŋ alalô ma miŋ numiŋ yani loŋ siŋ ami

(Luk 9:49-50)

³⁸ Ma Jon hanaŋ hadêŋ Yisu nena, “Kêdôŋwaga, yêlô ayê anyô te hêv ngôk vê hathak anêma athêŋ. Ma doŋtom yani ma miŋ alalô te ami, ba intu yêlô anaŋ ek yani etak ku êŋ.”

³⁹ Ma doŋtom Yisu hanaŋ nena, “Dô! Miŋ numiŋ yani loŋ siŋ ami. Ôpatu ba hadum nômbithi hathak yenaŋ athêŋ ma tem miŋ enaŋ abô kambom kethêŋ esak ya ami, ⁴⁰ *ek malê nena ôpatu ba miŋ hapôlik hathak alalô ami, intu alalôaniŋ te.

* **9:23:** Mat 21:21; Mak 11:23 * **9:26:** Mak 1:26 * **9:30:** Jon 7:1 * **9:31:** Mak 8:31; 10:32-34 * **9:32:**

Luk 9:45 * **9:35:** Mat 20:25-27; Mak 10:43-44; Luk 22:24-26 * **9:37:** Mat 10:40 * **9:40:** Mat 12:30; Luk 11:23

* **9:41:** Mat 10:42

41 *Yanañ avanônêj êndêj mólô nena anyô te hayê nena mólô ma Kilisi anêj avômalô ba hêv ñañ hadêj mólô, ôpêj tem enja anêj vuli.

Umiñ lôklokwañ ek kambom miñ esale o thô ami

(Mat 18:6-9; Luk 17:1-2)

42 “Ma anyô te hadum ba yenañ amena atu ba hêvhaviñ ya te hêv yak, ôpêj tem êpôm malaiñ bêj anônêj. Ôpêj tem nêsôkwêj valu bêj te esak laselô ba nimbi yani êndôk ñgwêk makidiñ ba ema. Malaiñ êj ma yaôna ek malaiñ atu ba yani tem êpôm embenj yam. 43-44 *Ma bahem hadum ba hudum kambom, êj ma odabêj kisi ba nêj vê ek miñ undum kambom esak loñbô ami! Bahem vi iyom ma malaiñ, ma doñtom mavi ek nu malak leñ. Ma bahem luvi hamô ba hudum kambom, êj ma lemvimkupik sapêj tem ni loñ atu ba atum hathañ ba miñ hama ami. Ba intu malaiñ bêj anônêj.* 45-46 Ma vem hadum ba hudum kambom, êj ma odabêj kisi ba nêj vê ek miñ undum kambom esak loñbô ami! Vem vi iyom ma malaiñ, ma doñtom mavi ek nu malak leñ. Ma vem luvi hamô ba hudum kambom, êj ma lemvimkupik sapêj tem ni loñ atu ba atum hathañ ba miñ hama ami. Ba intu malaiñ bêj anônêj.* 47 *Ma malem daluk hadum ba hudum kambom, êj ma ômbi vê. Malem daluk vi iyom ma malaiñ, ma doñtom mavi ek nu malak leñ. Ma malem daluk luvi hamô ba hudum kambom, êj ma lemvimkupik sapêj tem ni loñ atu ba atum hathañ ba miñ hama ami. Ba intu malaiñ bêj anônêj. 48 * ‘Loñ êj ma matiñyak tem nejañ anyô liñkupik êtôm wak nômbêj intu sapêj, ma atum tem esañ anyô êmô aêj.’ 49 Atum tem êpôm avômalô sapêj êtôm ñgwêk etak hathak nôj ek atum êj esaê thêlô.

* 9:43-44: Mat 5:30 * 9:43-44: Nê lôklok vi enañ nena abô doho atu ba Mak hatô ma hêk denañ. Abô êj ma aêntêk: Loñ êj ma matiñyak tem nejañ anyô liñkupik êtôm wak nômbêj intu sapêj, ma atum tem esañ anyô êmô aêj.

* 9:45-46: Nê lôklok vi enañ nena abô doho atu ba Mak hatô ma hêk denañ. Abô êj ma aêntêk: Loñ êj ma matiñyak tem nejañ anyô liñkupik êtôm wak nômbêj intu sapêj, ma atum tem esañ anyô êmô aêj. * 9:47: Mat 5:29 * 9:48: Ais 66:24 * 9:50: Mat 5:13; Luk 14:34 * 9:50: ‘Yôhok’ anêj ôdôn nena ôpatu ba hamô maliñaô haviñ avômalô vi. Lôk miñ lamanij kethen ami. Ma hêv avômalô sa ek netak vovak. * 10:4: Lo 24:1-4; Mat 5:31 * 10:6: Stt 1:27; 5:2 * 10:7: Stt 2:24; Ep 5:31-33 * 10:11: Mat 5:32

50 * “Ñgwêk ma nôj mavi, ma doñtom anêj maniñ hêv yak, êj ma opalê hatôm idum ba imbitak maniñ esak loñbô am? Ñgwêk hathak hadum nôj ba vasiñ, ba intu nôjô yôhok* mavi imbiñ am aêj iyom.”

10

Yisu hanañ abô hathak ñê lôk venj êdô i (Mat 19:1-12; Luk 16:18)

1 Ma Yisu hatak loñ êj ma hi haveñ loñ Judia lo ñañ Jolodañ vi. Ma avômalô bêj anônêj êlêm hathak loñbô. Êj ma hasopa anêj bôk lo loñ ba hadôn i.

2 Ma Palisi doho êlêm ma idum ek nesau Yisu ba enañ hik yani liñ, “Abô balabuñ hanañ aisê? Anyô hatôm nêj yanavi vê mena mi e?”

3 Ma Yisu hanañ viyañ, “Mose bôk hanañ aisê?”

4 *Ma thêlô enañ, “Mose halôk ek anyô eto kapy nêj yanavi vê ba etak êndôk yanavi bañ ek nêj yani vê.”

5 Êj ma Yisu hanañ nena, “Mólô ñê lemôndônêj kôtônêj kambom ba intu Mose hatô balabuñ êj ba hêv hadêj mólô.

6 *Ma doñtom ‘sêbôk ba môj anônêj atu ba Wapômbêj hapesañ avômalô ma hapesañ anyô lo avi. 7 *Ba intu Wapômbêj bôk hanañ nena, “Anyô tem etak lambô lo talêbô ma esak doñtom imbiñ yanavi 8 ek thai nimbitak êtôm kupik doñtom iyom.” ’ Thai miñ ju hathak loñbô ami ma lêk ibitak doñtom. 9 Aêj ba nôj atu ba Wapômbêj bôk havak loñ hathak doñtom, ma miñ hatôm anyôla epole vê ami.”

10 Vêj ma Yisu lôk anêj ñê ku êmô unyak kapô, ma anêj ñê ku enañ hik yani liñ hathak abô êj. 11 *Êj ma Yisu hanañ hadêj thêlô, “Anyô hadô yanavi ba hawa avi yañ, êj ma hadum sek ba habuliñ yanavi bô. 12 Ma avi te hadô yamalô ba hawa anyô yañ, êj ma hadum sek aêj iyom.”

*Yisu hêv mek hathak avômena
(Mat 19:13-15; Luk 18:15-17)*

¹³ Ma avômalô ewa avômena yaônena i hadêñ Yisu ek etak bañ êyô ênjêk thêlô. Ma doñtom anêñ ñê ku ethañ avômalô takêñ. ¹⁴ Yisu hayê nôm êñ, ma lamanin ba hanañ hadêñ anêñ ñê ku nena, “Notak avômena yaônena ba nélêm êndêñ ya ma miñ numin thêlô loñ sin ami ek malê nena avômalô takatu ba athêñ mi ma hatôm avômena takêntêk ba Wapômbêñ anêñ loñ lôklinyak ma thêlônin. ¹⁵ *Yanañ avanônñ êndêñ môlô nena ôpatu ba miñ hawa Wapômbêñ anêñ loñ lôklinyak hatôm avômena yaônena ami, miñ hatôm imbitak êyô loñ êñ kapô ba ni ami. Ma mi.” ¹⁶ Ma Yisu havalon avômena ma hatak bañ hayô hêk i ma hêv mek hathak thêlô.

*Anyô lôk nômkama bêñ hanañ abô haviñ
Yisu
(Mat 19:16-30; Luk 18:18-30)*

¹⁷ Ma Yisu haviyô ba hi ma anyô te halanvin hadêñ yani ma halek vadônñ lêlô hamô valuvi ma hanañ, “Kêdônwaga mavi, yandum malê ek yamô lôkmala êtôm wak nômbêñ intu sapêñ?”

¹⁸ Ma Yisu hanañ, “Holam ya nena mavi eka? Anyô late miñ mavi ami ma Wapômbêñ iyom intu ba mavi. ¹⁹ *Abô balabuñ ma bôk hoyala yôv: ‘Miñ ungwik anyô vônô ami. Miñ undum sek imbin anyô yan yanavi ami. Miñ onja vani ami. Miñ onañ abôyan esak anyô vi ba undum abô ek i ami. Miñ onañ abôyan ek ômbôv anyô yan anêñ nômkama ami. Ma ondovak lemambô lo lemtambô.’”

²⁰ Ma ôpêñ hanañ, “Kêdônwaga, ya yaôna aleba lêk ma yahasopa abô balabuñ takêñ.”

²¹ Ma Yisu hayê ôpêñ ba lahavin. Ma hanañ, “O ma nômlate mi denañ. Nu nêñ anêñ nômkama sapêñ ek avômalô nêñem vuli, ma onja valuselen sapêñ ba nêñ êndêñ avômalô siv. Hudum aêñ, ma tem anêñ nômkama mavi lomaloma êmô malak leñ. Ma ôlêm osopa ya.”

²² Yani ma anyô lôk nômkama bêñ anôn. Ba intu halanô abô êñ, ma hakôm ba hi lôk lamalain bêñ.

²³ Ma Yisu hayê hawê haven ma hanañ hadêñ anêñ ñê ku, “Ñê lôk nômkama bêñ tem nêpôm malain bêñ ek nimbitak nêyô Wapômbêñ anêñ loñ lôklinyak kapô ba ini.”

²⁴ Yisu anêñ ñê ku elanô ba eson kambom. Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô hathak loñbô nena, “Yenañ avômena, avômalô takatu ba indum ek nimbitak nêyô Wapômbêñ anêñ loñ lôklinyak kapô ba ini ma tem nêpôm malain bêñ anôn! ²⁵ Miñ malain bêñ ek bok kamel imbitak êyô luvik idu sôp anêñ abyan ba ni ami, ma doñtom malain anôn ek anyô lôk nômkama bêñ te imbitak êyô Wapômbêñ anêñ loñ lôklinyak kapô.”

²⁶ Ma Yisu anêñ ñê ku eson kambom anôn ba enañ hadêñ i, “Avanôn e? Aêñ ba miñ hatôm anyôla imbitak êyô Wapômbêñ anêñ loñ lôklinyak kapô ba ni ami e?”

²⁷ Ma Yisu hayê thêlô lôklokwan ma hanañ, “Wapômbêñ iyom hatôm indum nômkama sapêñ. Ma anyô te miñ hatôm nêñ yanida bulubin ami ma mi.”

²⁸ Ma Pita hanañ hadêñ Yisu, “Yêlô bôk atak yêlôaniñ nômkama sapêñ ba alêm asopa o!”

²⁹ Ma Yisu hanañ nena, “Yanañ avanônñ êndêñ môlô, anyô te lahabi ya lôk yenañ Abô Mavi ba hatak anêñ unyak lôk iviyan ma livi lôk talêbô lo lambô ma nali lôk anêñ pik, ³⁰ êñ ma Wapômbêñ tem nêñ bêñ anôn êndêñ ôpêñ êtôm 100 êyô êmô anêñ loñ imbin. Ôpêñ hamô pik denañ, ma tem enja nômkama bêñ anôn aêntêk unyak lôk iviyan ma livi lôk taluvi ma nali lôk pik, ma doñtom avômalô vi tem nimbulin yani imbin. Ma emben yam ma tem êmô lôkmala êtôm wak nômbêñ intu sapêñ. ³¹ *Odanô! Ñê lôk athêñ bêñ, bêñ anôn tem nimbitak ñê lôk athêñ mi. Ma ñê lôk athêñ mi bêñ anôn tem nimbitak ñê lôk athêñ bêñ.”

*Yisu hanañ abô hathak anêñ ñama bôlôn
te lô
(Mat 20:17-19; Luk 18:31-34)*

³² *Yisu thêlô i Jelusalem ma Yisu hi hamôn. Ma anêñ ñê ku êyê ba eson kambom ma avômalô takatu ba even yam êkô. Ma Yisu hanañ hadêñ anêñ ñê ku laumin

* 10:15: Mat 18:3 * 10:19: Kis 20:12-17; Lo 5:16-20

* 10:31: Mat 20:16; Luk 13:30 * 10:32: Mak 8:31; 9:31

ba lahavuju takatu ek nêlêm bidon ma hanañ hathak nôm takatu ba tem êpôm yani. ³³ “Odanô. Alalô ayô Jelusalem ma tem nenañ Anyô Anêñ Nakaduñ atu bêñ ba nêlêm yani êndêñ nê bêñbêñ êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ. Ma tem nenañ ek nijik yani vônô ma nêlêm yani êndêñ avômalô loñ buyañ ³⁴ ek thêlô nenañ abôma lôk nêsôvwapôk esak yani ma nebalî yani lôk nijik yani vônô. Wak lô ende ba ni ma tem imbiyô esak loñbô.”

*Jems lo Jon lenjinhavin nimbitak nê bêñ
(Mat 20:20-28)*

³⁵ Yôv ma Sebedî nakaduñ luvi, Jems lo Jon, i hadêñ Yisu ma enañ, “Kêdôñwaga, yai lenjinhavin undum nômlate ek yai.”

³⁶ Ma Yisu hanañ, “Mamu lemimhavin malê?”

³⁷ Ma thai enañ nena, “Otak yai yañ êmô bahem vianôñ ma yañ êmô bahem vikeñ ênjêk anêm loñ lôkmanjîñ kapô.”

³⁸ *Ma Yisu hanañ, “Mamu ôthôñ nôm atu ba onañ hik ya liñ paliñ. Hatôm nunum êndôk tase atu ba tem yanum lôk nusik êndôk nãñ atu ba tem yasik e?”

³⁹ *Ma enañ, “Yai hatôm.”

Ma Yisu hanañ, “Avanôñ, tase êñ lôk nãñ êñ tem nunum lôk nusik. ⁴⁰ Ma donjom nêlêm yabahan vianôñ lôk vikeñ, ma miñ yenañ ku ami. Mi, Wapômbêñ da hayabin ku êñ ba bôk hatak anyô doho yôv ek nêlêm loñ êñ.”

⁴¹ Nê ku laumiñ takêñ elañô abô êñ ba lenjîññañ hadêñ Jems lo Jon. ⁴² *Ma Yisu halam sapêñ ethak donjom ma hanañ, “Môlô bôk oyala nena avômalô loñ buyañ iniñ kin ethak ebam i ba ibuliñ nê takatu ba êmô thêlô vibiñ. Ma iniñ nê bêñbêñ ethak ethañ iniñ avômalô aêñ iyom. ⁴³ *Odanô! Môlô miñ nundum kobom êñ ami! Môlô te lahavin imbitak anyô lôk athêñ bêñ ênjêk môlô malêvôn, êñ ma imbitak êtôm môlônim anyô ku ek nêlêm môlô sa. ⁴⁴ Ma ôpatu lahavin imbitak êtôm môlônim anyô bêñ, êñ ma êmô êtôm avômalô sapêñ iniñ anyô ku oyañ ⁴⁵ hatôm ya Anyô Anêñ Nakaduñ atu ba yahadum aêñ iyom. Miñ

yahalêm ek yandum nê bêñbêñ pik iniñ kobom ba yasañ avômalô ek nindum yenañ ku ami. Mi anôñ! Yahalêm hatôm anyô ku ek yanêm avômalô sa lôk yatak yenañ lôkmala ek nêlêm avômalô bulubiñ.”

*Yisu hadum Batimeas madaluk mavi
(Mat 20:29-34; Luk 18:35-43)*

⁴⁶ Ma Yisu lôk anêñ nê ku êyô Jeliko. Idum ek netak Jeliko ma avômalô bêñ anôñ i haviñ thêlô. Ma anyô madaluk pusip te anêñ athêñ nena Batimeas hamô loñôndê dan vi ba hapetenak ek avômalô nêlêm yani sa. (Batimeas anêñ ôdôñ nena Timeas nakaduñ.) ⁴⁷ Yani halañô nena Yisu anêñ Nasalet halêm, ma halam kaêk lôklala nena, “Yisu, Devit anêñ Lim Lukmuk, nêlêm kapôlôm ek ya!”

⁴⁸ Ma avômalô bêñ anôñ ethañ yani ba enañ, “O bônôñ!” Ma donjom yani halam lôklala nena, “Yisu, Devit anêñ Lim Lukmuk, nêlêm kapôlôm ek ya!”

⁴⁹ Êñ ma Yisu hamiñ ma hanañ, “Nodam yani êlêm.”

Ma elam hadêñ anyô madaluk pusip atu nena, “Lemmavi! Umbiyô ba nu! Yani halam o.” ⁵⁰ Êñ ma hakaliv anêñ kwêv thilibuñ hi ma hasôv kisi haviyô hamiñ ma hi hadêñ Yisu.

⁵¹ Ma Yisu hanañ hadêñ yani, “Lemhavin yandum malê êndêñ o?”

Ma anyô madaluk pusip êñ hanañ, “Kêdôñwaga, yalenhavin yanjê tak.”

⁵² *Ma Yisu hanañ, “Umbiyô ba nu. Anêm hôêvhavin hadum ba hubitak mavi.” Ma kethen oyañ ma ôpêñ madaluk hakyav ba hayê tak, ma hasopa Yisu haven loñôndê.

11

*Yisu habitak hayô Jelusalem hatôm kin
(Mat 21:1-11; Luk 19:28-40; Jon 12:12-19)*

¹ Yisu thêlô i ebobo Jelusalem ma i êyô Betpangi lo Betani, malak ju êñ hêk habobo Dum Oliv. Ma hêv anêñ nê ku ju ba i ² ma hanañ nena, “Mamu unu malak entuvulu. Ubitak ôyô kapô ba u, ma tem ôngô ekak bok donki map te loñ ba hamiñ. Bok êñ ma

* **10:38:** Mak 14:36; Luk 12:50 * **10:39:** Ap 12:2; ALK 1:9 * **10:42:** Luk 22:25-26 * **10:43:** Mat 23:11; Mak 9:35 * **10:52:** Mak 5:34

minj bôk anyôla hayô hamô ami. Nopole yak vê ma nondom ba nôlêm. ³ Ma anyôla hanañ hik mamu liñ nena, ‘Udum aêñ eka?’ ma nonañ êndênñ yani nena, ‘Anyô Bêñ la-haviñ idum ku te esak vêmam, ka tem nêm êmbôlêm.’ ”

⁴ Êñ ma nê ku ju atu i ma êyê bok donki map atu ekak loñ ba êthô hamô unyak abôlêk habobo loñondê viyaiñ. Ma thai epole yak vê. ⁵ Ma anyô doho imiñ loñ êñ êyê ba enañ, “Mamu udum malê ba opole bok anêñ yak vê?” ⁶ Ma thai enañ hatôm atu ba Yisu hanañ hadênñ thai. Êñ ma etak thai ba i. ⁷ Ma ewa bok donki êñ ba i hadênñ Yisu, ma ibi iniñ kwêv thilibuñ daim thô ba engava hayôhêk bok dômlokwanñ ma Yisu hayô hamô. ⁸ Ma avômalô bêñ anôñ engava iniñ kwêv thilibuñ daim ma vi ele nôkyañ ñauñ hamô kamuñ ba engava hêk loñondê. ⁹ Ma vi êmônñ ma vi evenñ yam ma Yisu halôk malêvônñ ba elam nena, “Osana!”

“Wapômbênñ nêm lamavi êndênñ ôpatu ba halêm hathak Anyô Bêñ anêñ athênñ!”
Kapya Yey 118:25-26

¹⁰ “Wapômbênñ nêm anêñ lamavi êyô êmô bumalô Devit anêñ lim êntêk atu ba tem eyabiñ alalô êtôm kiñ êtôm sêbôk ba Devit hayabiñ!

Osana! Nambô Wapômbênñ anêñ athênñ esak leñ!”

¹¹ Ma hi Jerusalem ma habitak hayô unyak mathenñ anêñ piklêvônñ kapô ba hi. Ma hayê nômkama takatu ba hamô loñ êñ. Ma donjom wak lêk halôk jalôm, êñ ma hatak Jerusalem ma hi Betani haviñ anêñ nê ku laumiñ ba lahavuju takatu.

Yisu hêv nê idum ku valu vê hêk unyak mathenñ kapô

(Mat 21:12-19; Luk 19:45-48; Jon 2:13-22)

¹² Haviyô hayañ ma etak Betani ek ini Jerusalem. Ma Yisu hama kisi. ¹³ *Ma hayê alokwanñ sabo te lôk ñauñ hamiñ daim dokte. Êñ ma hi hayô alokwanñ êñ ôdônñ ek ênjê nena hik anôñ mena mi. Ma donjom hayê ñauñ oyañ iyom ma miñ hik ami ek

malê nena miñ anêñ waklavônñ injik ami. ¹⁴ Êñ ma Yisu hanañ hadênñ alokwanñ êñ nena, “Anyô late miñ hatôm enañ anêm anôñ esak loñbô ami.” Ba anêñ nê ku elañô.

¹⁵ *Ma Yisu thêlô êyô Jerusalem. Ma habitak hayô unyak mathenñ kapô anêñ piklêvônñ. Ma hayê avômalô ewa nômkama ba êdô hamô ek avômalô vi nêñem vuli. Êñ ma halupuniñ i ba hêv i vê hêk unyak mathenñ kapô ba ele yaiñ ba i. Ma hale nê takatu ba êwê nê loñ buyañ iniñ valuselenñ hathak Hiblu iniñ valuselenñ iniñ balê liliñ. Ma hadum aêñ hadênñ nê takatu ba êdô menak bôbô hamô ek avômalô vi nêñem vuli. ¹⁶ Ma hamiñ loñ siñ ek avômalô miñ neja iniñ nômkama ba ini kapô ek nêñem vuli ami. ¹⁷ *Ma Yisu hadônñ thêlô ba hanañ aêntêk, “Wapômbênñ anêñ kapyã hanañ nena, ‘Yenañ unyak ma unyak avômalô pik sapênñ netenñ mek êndôk.’ Ma môlô lêk udum ba habitak hatôm nê vani iniñ loñ ekopak êmô.”

¹⁸ *Nê bêñbênñ êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ elañô abô êñ ma êbôlêm loñondê ek nijik yani vônô. Ma donjom thêlô êkô hathak yani ek malê nena avômalô sapênñ esoñ kambom hathak anêñ abô.

¹⁹ Yañsiñ anôñ ma Yisu thêlô etak Jerusalem ba i.

Alokwanñ sabo hakapok
(Mat 21:20-22)

²⁰ Hayañ lôkbôk ma Yisu thêlô êvôi ma êyê alokwanñ sabo atu lêk hama ba hakapok hêk ñauñ ba hayô ôdônñ. ²¹ Ma Pita lahabi Yisu anêñ abô ba hanañ nena, “Kêdônñwaga, nôñgô! Alokwanñ sabo wakbôk atu ba hothonñ ma lêk hakapok yôv.”

²² Ma Yisu hanañ hadênñ thêlô, “Nônêmimbiñ Wapômbênñ. ²³ *Yanañ avanônñ êndênñ môlô nena ôpatu ba hanañ hadênñ dumlolê êntêk nena, ‘Ômbi o kisi ni tamu ñgwêk’, ma hêvhaviñ ba havalonñ anêñ abô êñ loñ lôklokwanñ ma miñ laluvi ami, êñ ma Wapômbênñ tem indum ba dumlolê êñ endañô ôpênñ anêñ abô. ²⁴ *Aênñ ba intu yanañ êndênñ môlô nena malê atu ba môlô

* 11:13: Luk 13:6 * 11:15: Jon 2:14 * 11:17: Ais 56:7; Jer 7:11 * 11:18: Mak 14:1 * 11:23: Mat 17:20
* 11:24: Mat 7:7 * 11:25-26: Mat 6:14-15

onan halôk unim mek, êñ ma nônêmimbiñ nena lêk owa yôv, ma nô m êñ tem imbitak êtôm mólônim. ²⁵⁻²⁶ *Mólô umiñ ba oten mek, ba lemimhabi kambom atu ba anyôla bôk hadum hadêñ o, êñ ma notak unim kapôlômim ek ôpêñ. Udum aêñ ma mólônim Lemambô atu ba hamô malak leñ tem etak kapô ek mólô aêñ iyom.”*

*Yisu, opalê hêv athêñ bêñ hadêñ o?
(Mat 21:23-27; Luk 20:1-8)*

²⁷ Ma Yisu thêlô i Jêusalem hathak lonbô ba êyô unyak mathen anêñ piklêvôn. Ma nê bêñbêñ êbôk da lôk nê lôkawk hathak abô balabuñ lôk nê bêñbêñ vi i hadêñ Yisu. ²⁸ Ma enañ hik yani liñ nena, “Opalê hêv athêñ bêñ hadêñ o lôk hêv ku hadêñ o ba intu hudum nô m takêntêk?”

²⁹ Ma Yisu hanañ hadêñ i nena, “Tem yanañ injik mólô liñ esak abô te aêñ iyom. Ba onañ abô êñ bêñ hadêñ ya ma tem yandam ôpatu ba hêv athêñ bêñ hadêñ ya êndêñ mólô. ³⁰ Opalê hêv ku nisik avômalô êndôk ñañ hadêñ Jon? Wapômbêñ leñ? Mena anyô pik? Mólô nonañ êndêñ ya!”

³¹ Ma thêlôda enañ hadêñ i nena, “Alalô anañ nena Wapômbêñ hêv ku êñ hadêñ Jon ma tem yani enañ, ‘Aisê ka mólô miñ ôêvhaviñ yani ami?’ ³² Ma donjom alalô anañ nena, ‘Anyô pik te hêv ku êñ,’ êñ ma avômalô tem leñiñmaniñ êndêñ alalô. Ek malê nena thêlô sapêñ êvhaviñ nena Jon ma plopet te.”

³³ Ma thêlô enañ hadêñ Yisu nena, “Yêlô athôn paliñ.”

Êñ ma Yisu hanañ hadêñ thêlô, “Aêñ ba miñ hatôm yandam ôpatu ba hêv athêñ bêñ hadêñ ya anêñ athêñ bêñ êndêñ mólô ami. Ma mi.”

12

*Abô lon kapô hathak nê kambom eyabiñ ku yak waiñ
(Mat 21:33-46; Luk 20:9-19)*

¹ *Ma Yisu hanañ abô lon kapô doho hadêñ thêlô. Ba hanañ, “Anyô te havatho anêñ ku yak waiñ ma havak lôk hawê

haven. Ma halav lôv nêyô nimiñ waiñ anêñ anôn pesa ek neja anêñ thôk. Ma halav unyak daim te ek anyô nê m ô ek neyabiñ ku êñ. Vê m ma hatak ku êñ halôk anyô doho baheniñ ek neyabiñ ba hik anôn ma thêlô neja anôn vi ma nê nê m vi êndêñ yani. Vê m ma hatak lon êñ ba hi lon buyañ. ² Waklavôn yak waiñ hik anôn hayô ma hêv anêñ anyô ku te ba hi hadêñ nê takatu ba eyabiñ anêñ ku atu. Yani lahaviñ thêlô nê nê m anôn doho êndêñ yani êtôm sêbôk ba thêlô evak abô haviñ i. ³ Ma donjom thêlô evalon ôpêñ lon ma ik yani kambom ba êv yani hi oyañ. ⁴ Vê m ma hêv anyô ku yañ ba hi hathak lonbô, ma donjom ik halôk wakadôk ma êv mama hadêñ yani. ⁵ Êñ ma hêv anyô ku te hathak lonbô ma donjom thêlô ik yani vônô. Vê m ma hêv tomtom aêñ habup hathak ba vi ma evali ma vi ma ik vônô.

⁶ “Hadum aêñ aleba lêk mi ma anyô donjom iyom hamô. Ôpêñ ma anêñ namalô atu ba yani lahaviñ. Hêv ôpêñ hi ma lahabi nena, ‘Êntêk ma yenañ okna ba tem nedañ anêñ abô.’

⁷ “Ma donjom nê takatu ba eyabiñ ku êñ êyê ôpêñ ma enañ hadêñ thêlôda aêntêk, ‘Ôpêntêk ma ku alañ anêñ nakaduñ ba tem eyabiñ lambô anêñ ku. Alalô ik yani vônô ma ku êñ tem imbitak alalôaniñ.’ ⁸ *Ba intu evalon yani ba ik yani vônô ma ibi anêñ kupik hale viyaiñ ba hi.

⁹ “Aêñ ba ku alañ tem indum malê? Tem ni injik nê takêñ vônô ma nê m ku êñ êndêñ anyô vi ek neyabiñ. ¹⁰ Mólô bôk osam Wapômbêñ anêñ abô bu êntêk mena mi e? “ ‘Valu atu ba nê elav unyak êpôlik hathak, ma lêk habitak landiñ anôn.

¹¹ Anyô Bêñ da hadum nô m êñ, ma yêlô ayê nô m êñ nena mavi anêñ dôêñ.’ ” *Kapya Yeñ 118:22-23*

¹² Ma Islael iniñ nê bêñbêñ eyala nena Yisu hanañ abô lon kapô êñ hathak thêlô ba intu êbôlê m lonôn dê ek nebalon yani. Ma donjom êkô hathak avômalô, ba intu etak yani ma thêlô i.

* **11:25-26:** Nê lôkawk vi enañ nena abô doho atu ba Mak hatu ma hêk denañ. Abô êñ ma aêntêk: Ma donjom mólô miñ otak kapôlômim ek avômalô vi iniñ kambom ami, êñ ma mólônim Lemambô tem miñ etak anêñ kapô ek mólônim kambom ami. * **12:1:** Ais 5:1-2 * **12:8:** Hib 13:12

*Nênêm takis êndên Sisa mena dô
(Mat 22:15-22; Luk 20:20-26)*

13 *Vêm ma êv Palisi doho lôk nê esopa Helot doho ba i hadên Yisu ek nesau yani esak abô ek nebalonj yani. 14 Thêlô êyô ek Yisu ma enañ, “Kêdônwaga, yêlô ayala nena o ma anyô abô avanônj. Ma miñ hothak hobam anyô yan ma hôdô anyô yan ami. Ba intu nê bêñbênj êdô anêm abô, ma miñ hôkô ek i ami. Ma hothak huik Wapômbênj anênj abô thô hadênj avômalô. Aênj ba lemhabi aisê? Bumalô iniñ balabunj hanañ nena yêlô hatôm nanêm valuselej êndênj Sisa mena mi?”

15 Ma donjom Yisu hayê thêlônij auk kambom thô ba hanañ hik thêlô lij, “Aisê ba môlô udum ek numbulij ya? Noja valuselej te êlêm ek yangê.” 16 Êñ ma thêlô ewa valuselej te halêm ek Yisu. Ma Yisu hanañ hadênj thêlô nena, “Opalê anênj dahô lôk anênj athênj hêk valuselej êntêk?”

Ma thêlô enañ, “Sisa.”

17 *Êñ ma Yisu hanañ hadênj thêlô nena, “Sisa anênj nômkama ma nônêm êndênj Sisa da. Ma Wapômbênj anênj nômkama ma nônêm êndênj Wapômbênj da.”

Ma thêlô elañô ba esonj kambom hathak anênj abô êñ.

*Abô hathak nê ñama tem nimbiyô aisê
(Mat 22:23-33; Luk 20:27-40)*

18 *Ma Sadyusi doho i hadênj Yisu. Thêlô ma ôdônj te atu ba enañ nena nê ñama tem miñ nimbiyô esak lonjbô ami. Aênj ba intu enañ hik Yisu lij nena, 19 * “Kêdônwaga, Mose bôk hatô hadênj alalô nena, ‘Anyô te hama ba nali mi ma anênj yan hamô, ma enja avi tôp êñ ek imbi yan atu ba hama anênj nakadunj vê.’ 20 Aênj ba nê lôk iviyañ bahenji ba lahavuju êmô. Ma bôp hawa avi te ba hama ma nakadunj mi. 21 Ma nôk enja avi tôp êñ, hawa ba hama ba nakadunj mi. Ma ngwa enja avi tôp bô êñ, nena hama havinj. 22 Êñ ma iviyañ takatu ba êmô ma nesopa kobom donjom êñ iyom. Vêm ma avi tôp êñ hama havinj. 23 Ma waklavônj nê ñama iviyô hathak lonjbô ma avi tôp atu ba

nê lôk iviyañ bahenji ba lahavuju takatu ba ewa ma alisê te anênj avi?”

24 Ma Yisu hanañ hadênj thêlô, “Môlô miñ oyala Wapômbênj anênj lôklokwanj lôk anênj abô atu ba hêk anênj kapya katô ami. Ba intu onañ abô lokbanj êntêk. 25 Nê ñama iviyô hathak lonjbô, ma anyô lo avi tem miñ neja i esak lonjbô ami ma mi. Thêlô tem nêlôm êtôm anjela malak lej iyom. 26 *Môlô onañ nena nê ñama tem miñ nimbiyô esak lonjbô ami. Ma donjom môlô bôk osam Mose anênj kapya lôk kukuthinj atum hathañ hamô alinj e? Wak êñ ma Wapômbênj hanañ hadênj Mose aêntêk, ‘Ya ma Ablaham lo Aisak ma Jekop iniñ Wapômbênj.’ 27 Wapômbênj ma miñ nê ñama iniñ Wapômbênj ami. Mi, yani ma nê lôkmala iyom iniñ Wapômbênj. Ba intu yêlô ayala nena thêlô bôk ema, ma donjom lêk êmô lôkmala. Môlônim abô ma lokbanj anônj!”

*Balabun alisê intu bêñ ek vi?
(Mat 22:34-40; Luk 10:25-28)*

28 *Nê lôkuk hathak abô balabun te hayô ma hanañ Yisu lo Sadyusi êkôki. Ma hanañ Yisu hanañ thêlônij abô viyainj mavi anônj. Aênj ba yani hanañ hik Yisu lij, “Balabun alisê intu bêñ ek balabun vi?”

29 *Êñ ma Yisu hanañ nena, “Balabun môñ hanañ nena, ‘Môlô Islael nodañô katô. Anyô Bêñ alalôanij Wapômbênj, yani iyom intu Anyô Bêñ. 30 Lemimimbinj Anyô Bêñ unim Wapômbênj ênjêk unim kapôlôlmim lôk dahôlôlmim ma lôklokwanj lôk unim auk sapênj.’ 31 *Ma balabun yan ma aêntêk: ‘Lemimimbinj avômalô vi êtôm lemhavinj oda.’ Balabun vi ma êmô balabun bêñ ju êntêk kapô.”

32 Ma anyô lôkuk hathak abô balabun hanañ hadênj Yisu, “Kêdônwaga, honañ abô mavi anônj. Anêm abô ma avanônj binj nena Anyô Bêñ iyom intu Wapômbênj ma miñ wapômbênj la yan hamô doho havinj ami. 33 *Alalô leñinjimbinj yani avanônj ênjêk alalôanij kapôlônij lôk auk ma lôklokwanj sapênj. Lôk leñinjimbinj avômalô vi êtôm

* 12:13: Luk 11:53-54 * 12:17: Lom 13:7 * 12:18: Ap 23:8 * 12:19: Lo 25:5 * 12:26: Kis 3:2,6 * 12:28: Luk 10:25-28 * 12:29: Lo 6:4-5 * 12:31: Wkp 19:18 * 12:33: 1Sml 15:22; Hos 6:6

alalô leñinhavinj alalôda. Abô balabuñ ju êñ ma bêñ ek da nômbêñ atu ba êbôk hathak atum.”

³⁴ Yisu halanô ôpêñ hanañ viyanj lôkauk mavi ba intu hanañ hadêñ ôpêñ, “Minj hômô daim ek Wapômbêñ anêñ loñ lôklinyak ami. Mi.” Ma avômalô sapêñ elanô anêñ abô ba êkô ma minj enañ hik yani liñ ek nesau yani esak loñbô ami.

Mesia ma opalê anêñ lim lukmuk?

(Mat 22:41-23:36; Luk 20:41-47)

³⁵ Ma Yisu hadôñ avômalô hamô unyak mathen anêñ piklêvôn ma hanañ, “Nê lôkauk hathak abô balabuñ ethak enañ nena Mesia ma Devit anêñ lim lukmuk eka? ³⁶ Lovak Mathen hêv auk hadêñ Devit da ba hanañ,

“Anyô Bêñ Wapômbêñ hanañ hadêñ yenañ Anyô Bêñ Mesia nena,

“Ômô yabahanj vianônj endeba yatak nê takatu ba ik vovak hadêñ o nêmo vemkapô vibinj am.”’ *Kapya Yen 110:1*

³⁷ Ma Devit da bôk halam Mesia nena anêñ Anyô Bêñ. Ma aisê ka Mesia ma yani anêñ lim lôk anêñ Anyô Bêñ imbinj?”

Avômalô elanô Yisu anêñ abô êñ ba leñinjmavi anônj.

³⁸ Yisu hadôñ thêlô ba hanañ, “Môlô noyabinj am ek nê lôkauk hathak abô balabuñ. Thêlô leñinhavinj nijik kwêv daim kêkêlô ba nemberj ek avômalô nebam i. Lôk leñinhavinj avômalô bêñ anônj nenanj, ‘Waklêvôn anyô bêñ’ emberj loñ ethak doñtom halôk. ³⁹ Ma leñinhavinj nêmo êtôm nê bêñbêñ êmô unyak yenj kapô. Ma avômalô enjabôm nômbêñ, ma leñinhavinj nejanj nômbêñ nê bêñbêñ iniñ loñ ethak êmô. ⁴⁰ Thêlô ethak esau avi tốp ba ewa iniñ unyak vani lôk etenj mek daim bêñ ek avômalô leñinjimbi nena thêlô ma nê thêthônj anônj. Nê anêñ aênj ma tem nêpôm vovanj bêñ êndênj waklavônj idum abô.”

Avi tốp te anêñ da

(Luk 21:1-4)

⁴¹ Yisu hi halôk hamô habobo unyak mathen anêñ alapa da ma hayê avômalô lubunlubun i ibi iniñ da. Ma nê lôk valu bêñ

ekaliv valu bêñ anônj halôk alapa da. ⁴² Ma avi tốp te atu ba nômkama mi anônj hayô ma hatak anêñ da hatôm valuselenj thalalenj ju iyom halôk alapa da êñ.

⁴³ *Ma Yisu halam anêñ nê ku êlêm ma hanañ, “Yananj avanônj êndênj môlô nena avi tốp êntêk hêv valuselenj bêñ anônj hamônj ek takêntêk sapêñ. ⁴⁴ Avômalô nômbêñ êntêk iniñ valu bêñ anônj hamô ma doñtom êv doktena iyom. Ma avi tốp êntêk ma nômkama mi anônj ma lêk hêv anêñ valuselenj sapêñ ba minj havalonj dokte loñ ami.”

13

Yisu hanañ abô hathak unyak mathen Jelusalem

(Mat 24:1-2; Luk 21:5-6)

¹ Yisu hatak unyak mathen ba hale yainj ma anêñ nê ku te hanañ hadêñ yani, “Kêdônwaga, nôngô unyak mathen anêñ lêlêyanj ma kêkêlô bomanj lôk anêñ valu bêñbêñ!”

² *Ma Yisu hanañ nena, “Hôyê unyak bêñbêñ takêntêk e? Malainj bêñ tem imbitak ba nê vovak tem nijik nômkama mavi nômbêñ êntêk pesa ba valu yanj minj hatôm êyômô yanj loñ ami.”

Malainj lomaloma tem imbitak

(Mat 24:3-28; Luk 21:7-24)

³ Vêm ma Yisu hamô Dum Oliv ma hayê unyak mathen hamô vi tuvulu. Ma Pita lo Jems ma Jon lo Andulu thêlô iyom i enañ hik yani liñ, ⁴ “Onañ êndênj yêlô nena anjê intu nômbêñ takêñ tem imbitak? Lôk malê intu tem imbitak ek injik thô nena nômbêñ êñ lêk habobo?”

⁵⁻⁶ Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô, “Nê lomaloma tem nêlêm esak yenañ athênj ba nenanj nena, ‘Ya ma Mesia atu.’ Ma tem nesau avômalô bêñ anônj. Ba intu noyabinj am. ⁷ Ma môlô olanô abô hathak vovak lomaloma lôk vovak tem imbitak pik luvulu. Nôm takêñ tem imbitak, ma doñtom pik lo leñ anêñ danj ma mi denanj. Ba intu minj nodowalinj ami. ⁸ Ma avômalô ôdônj yanj tem nijik vovak imbinj ôdônj yanj. Ma kinj yanj lôk anêñ avômalô tem nijik vovak êndênj kinj yanj. Ma loñ lomaloma ma tem

duviaŋ lôk bôm bêŋ imbitak. Nôm takêŋ ma hatôm vovaŋ môŋ atu ba hapôm avi lôk lasabeŋ ek embathu.

9 * “Aêŋ ba noyabiŋ am. Tem nebalon môlô ba netak êndôk nê elanô abô bahenŋ. Lôk nebali môlô êmô unyak yeŋ. Hathak yenaŋ athêŋ ma tem numiŋ nê bêŋbêŋ lôk kiŋ maleŋiŋ ek nonaŋ yenaŋ abô bêŋ êndêŋ i. 10 Avômalô pik sapêŋ tem nedaŋô yenaŋ Abô Mavi vêmam ka nôm takêŋ tem imbitak embeŋ yam. 11 *Thêlô ekak môlô lon ma ewa ba i ek nundum abô, êŋ ma miŋ nôkô ba nonaŋ nena, ‘Yêlô tem nanaŋ malê?’ Mi. Waklavôŋ êŋ ma nonaŋ auk takatu ba êv hadêŋ môlô iyom. Auk takêŋ ma Lovak Matherŋ da hanaŋ ma miŋ môlôda onaŋ ami.

12 * “Ma anyô loyaŋ tem yaŋ enaŋ yaŋ bêŋ ek nijik vônô. Ma lambô tem indum aêŋ êndêŋ nakaduŋ. Ma avômena tem nêmbôliŋ dômiŋ êndêŋ lami lo taluvi ba nenaŋ ek nijik i vônô. 13 *Môlô ma yenaŋ avômalô. Ba intu avômalô sapêŋ tem nêpôlik esak môlô. Ma doŋtom nê takatu ba imiŋ lôklokwaŋ aleba hayô anêŋ daŋ, ma Wapômbêŋ tem nêmi i bulubiŋ.

14 * “Nôm kambom anôŋ te tem imiŋ lon mathenŋ anôŋ ba lon êŋ ma miŋ hatôm imiŋ ami. (Aêŋ ba môlô takatu ba osam abô êntêk, ma lemimimbi katô am.) Ma môlô takatu ba ômô Judia ôyê nôm êŋ ma nôsôv kethenŋ ba unu dumlolê. 15 *Ma nê takatu ba êmô unyak vov miŋ hatôm nêndôk ba ini unyak kapô ek neja iniŋ nômkama ami. 16 Ma nê takatu ba êmô ku kapô miŋ hatôm nendeni unyak ek neja iniŋ kwêv thilibuŋ ami. 17 *Ai, kikaknena. Waklavôŋ êŋ ma tem malaiŋ bêŋ ek avi takatu ba esabeŋ lôk avi takatu ba êv sôm hadêŋ nali. 18 Noteŋ mek ek malaiŋ takêŋ miŋ imbitak êndêŋ waklavôŋ beleŋ simbak ami. 19 *Ek malê nena waklavôŋ êŋ ma tem malaiŋ bomaŋ anôŋ ba êmôŋ ek malaiŋ tak sêbôk atu ba Wapômbêŋ hapesaŋ pik aleba lêk. Ma tem miŋ imbitak aêŋ esak lonbô ami. 20 Ma

Anyô Bêŋ miŋ hadabêŋ waklavôŋ malaiŋ takêŋ kisi ami, êŋ ma avômalô sapêŋ tem nema. Ma doŋtom yani lahabi avômalô takatu ba bôk halam i yôv ba intu hadabêŋ waklavôŋ êŋ hi bidonŋ.

21 “Waklavôŋ êŋ ma anyôla hanaŋ hadêŋ môlô nena, ‘Ôŋgô, Mesia hamô lon êntêk’ mena ‘hamô lon tamu,’ ma miŋ nônêmiŋ ami. 22 *Anyô doho tem nêlêmi ba nenaŋ abôyaŋ aêntêk, ‘Ya ma Mesia’ mena ‘Ya ma Wapômbêŋ anêŋ plopet te’, ma nindum lavôŋiŋ lôk nômbithi ek nesau avômalô takatu ba bôk Wapômbêŋ halam i yôv haviŋ. Ma doŋtom Wapômbêŋ bôk halam i yôv ba intu miŋ hatôm ami. 23 Odaŋô! Nôm takêntêk miŋ lêk habitak ami denaŋ ma yahaŋaŋ nôm takêŋ bêŋ hadêŋ môlô ek môlô noyabiŋ am.

*Anyô Anêŋ Nakaduŋ atu tem endelêmi
(Mat 24:29-35; Luk 21:25-33)*

24 * “Malaiŋ takêŋ hale halôk vêmi,
“ ‘ma wak tem imbitak momaŋiniŋ,
ma ayôŋ tem miŋ imbi deda ami;
25 ma vuliŋ leŋ tem nêlêmi yak
ma nôm takatu ba hamô leŋ tem nedowaliŋ.’
Aisaia 13:10; 34:4

26 * “Ma wak êŋ ma avômalô tem nêgê Anyô Anêŋ Nakaduŋ atu tem êyô êmô buliv ba êlêmi imbiŋ anêŋ lôkliŋyak lôk anêŋ deda lôkmaŋgiŋ. 27 *Yani tem nêmi anêŋ aŋela ba ini pik anêŋ daŋ sapêŋ ek nisup avômalô takatu ba bôk halam i yôv.

28 “Ba intu môlô noja auk esak alokwaŋ beleŋ.* Hayenŋ ba ŋaunŋ lukmuk habitak, êŋ ma oyala nena tem wak mavi êyô. 29 Ma aêŋ iyom, môlô ôyê nôm takêntêk habitak, êŋ ma noyala nena Anyô Anêŋ Nakaduŋ atu anêŋ waklavôŋ endelêmi lêk habobo ba hamiŋ unyak abôlêk. 30 Yanaŋ avanôŋ êndêŋ môlô nena avômalô bôlôŋ êntêk tem miŋ nema ami denaŋ ma nôm takêntêk sapêŋ tem imbitak. 31 Pik lôk leŋ tem nêmi yak ba ni, ma doŋtom yenaŋ abô bute miŋ hatôm nêmi yak ami.

* 13:9: Mat 10:17-20 * 13:11: Luk 12:11-12 * 13:12: Mat 10:21 * 13:13: Mat 10:22; Jon 15:21 * 13:14: Dan 9:27; 11:31; 12:11 * 13:15: Luk 17:31 * 13:17: Luk 23:29 * 13:19: Dan 12:1; ALK 7:14 * 13:22: ALK 13:13 * 13:24: Jol 2:10,31; 3:15; ALK 6:12-13 * 13:26: ALK 1:7 * 13:27: Mat 13:41 * 13:28: Abô Bômbôm ma “flk”. Nôŋgô Mat 24:32.

Anyô te miñ hayala waklavôn Yisu endelêm ami

(Mat 24:36-44)

³² “Anyô te miñ hayala Yisu anêñ waklavôn endelêm ami. Anêla leñ miñ eyala ami, ma Nakaduñ miñ hayala haviñ ami. Ma Kamik iyom intu hayala. ³³ Aêñ ba noyabin am ba nônêm lêlê! Mólô miñ oyala waklavôn atu ba nôm êñ tem imbitak ami. ³⁴ Nôm êñ ma hatôm anyô hatak anêñ unyak ba hi loñ buyañ. Yani hi ma hanañ hadêñ anêñ nê ku ek neyabin anêñ nômkama. Ma hik ku sam tomtom hatôm thêlô. Ma hanañ hadêñ anyô hayabin malak abôlêk nena eyabin dedaun mavi.

³⁵ * “Mólô miñ oyala waklavôn atu ba unyak alañ tem endelêm esak loñbô ami. Tem êlêm êndêñ yañsiñ mena bôlôvôn biñ mena wakma tale halañ mena hayañ wak bêñ la. ³⁶ Yakô ek êlêm ketheñ ma êñjê nena mólô ôêk sôm denañ. ³⁷ Ma abô êntêk ba yahanañ hadêñ mólô, ma lêk yahanañ hadêñ avômalô sapêñ haviñ nena, ‘Noyabin am!’ ”

14

Avi te hançasô nôm ôv mavi hayô hamô Yisu wakadôk

(Mat 26:1-16; Luk 22:1-6; Jon 11:45-53; 12:1-8)

¹ Wak lokwanju hêk denañ ek waklavôn nôm bêñ ju, yañ ma Hale ba Hi* ma yañ ma Eyañ Polom Yis Mi. Ma nê bêñbêñ êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ idum ek nesau Yisu ba nebalon ek nijik yani vônô. ² Ba enañ, “Lêk ma waklavôn mathen ba intu natak ku êñ êñjêk vêmam. Yakô avômalô tem leññmaniñ ba nijik vovak.”

³ *Wak êñ ma Yisu hamô Saimon anêñ unyak anêñ Betani. Sêbôk ma ôpêñ hapôm palê lepla ma donjom bôk mi. Yisu hamô balê eyañ nôm hamô ma avi te halêm ma hawa kolopak valu te ba thapuk ma nôm ôv mavi hamô kapô ba anêñ vuli ma bêñ anôn. Ma hik kolopak êñ wakadôk lu ma hançasô nôm ôv mavi êñ hayô hamô Yisu wakadôk.

⁴ Ma avômalô vi atu ba êmô loñ êñ haviñ êyê ba leññmaniñ ba enañ hadêñ thêlôda, “Aisê ka habulin nôm ôv mavi êñ hi oyañ?”

⁵ Hatôm nê ek anyô yañ nê mavi vuli êtôm 300 seleva ek naja ba nanêm avômalô siv sa esak!” Êñ ma leññmaniñ ba ethañ avi êñ.

⁶ Ma donjom Yisu hanañ, “Aisê ka mólô ôêv malain hadêñ avi êntêk? Notak yani. Yani hadum nôm mavi anôn hadêñ ya.

⁷ *Avômalô siv tem nê mavi imbiñ mólô êtôm wak nômbêñ intu sapêñ, ba lemimhaviñ nônêm i sa ma nônêm sa. Ma donjom tem miñ yamô imbiñ mólô sawa daim ami.

⁸ *Nôm atu ba yani hatôm indum, ma lêk hadum yôv, ba hançasô nôm ôv mavi hayô hamô ya ba lêk hapôpêk ya yôv ek nedav. ⁹ Yanañ avanôn êndêñ mólô nena pik nômbêñ atu ba enañ yenañ Abô Mavi bêñ haveñ ma tem nenañ esak nôm atu ba avi êntêk lêk hadum imbiñ ek avômalô leññimbi yani.”

¹⁰ Êñ ma Judas Iskaliot, Yisu anêñ nê ku laumiñ ba lahavuju takatu te, hi hadêñ nê bêñbêñ êbôk da ek nê Yisu êndôk thêlô baheniñ. ¹¹ Thêlô elañ abô êñ ma leññmavi anôn ba ibutiñ abô ek nê nê valuselen êndêñ yani. Ba intu yani habôlêm loñondê ek enañ Yisu bêñ.

Yisu hayañ nôm waklavôn Hale ba Hi haviñ anêñ nê ku

(Mat 26:17-30; Luk 22:7-23; Jon 13:21-30; 1Ko 11:23-25)

¹² *Waklavôn anêñ athên nena Eyañ Polom Yis Mi anêñ wak te môn hayô. Wak êñ ma ethak ik boksipsip nakaduñ te ek leññhabi waklavôn Hale ba Hi. Ma Yisu anêñ nê ku enañ hik yani liñ, “Lemhaviñ yêlô ana unyak alê ek napôpêk nôm leññimbi waklavôn Hale ba Hi êndôk?”

¹³ Ma Yisu hêv anêñ nê ku ju ba i ma hanañ, “Mamu unu malak bêñ kapô ma tem nôpôm anyô te ba hawa nãñ lôk kolopak bêñ te halôk loñondê, ma nosopa yani ba unu. ¹⁴ Ma habitak hayô unyak kapô te ba hi, ma nonañ êndêñ unyak êñ anêñ alañ nena, ‘Kêdônwaga hanañ nena,

* **13:35:** Luk 12:38 * **14:1:** Waklavôn Hale ba Hi ma avômalô Israêl leññhabi hathak sêbôk atu ba Wapômbên anêñ anêla hi avômalô Israêl iniñ unyak ma hêv liliñ ba hi hathak avômalô Ijip iniñ unyak ma hik iniñ bop sapêñ vônô.

* **14:3:** Luk 7:37-38 * **14:7:** Lo 15:11 * **14:8:** Jon 19:40 * **14:12:** Kis 12:6

“Yenan unyak kapô atu ba yanğan nôm waklavôn Hale ba Hi imbiñ yenan nê ku hamô êsê?”¹⁵ Êñ ma tem injik unyak kapô bêñ atu ba hêk vuliñ thô êndên mamu. Unyak kapô êñ ma nôm kama sapên bôk hamô yôv. Ba intu nôpôpêk alalôaniñ nôm êmô loñ êñ.”

¹⁶ Êñ ma nê ku ju atu i êyô malak lôn êñ kapô. Ma êpôm nôm kama sapên hatôm atu ba yani hanañ. Ma êpôpêk nôm waklavôn Hale ba Hi ek thêlô.

¹⁷ Yanşin habôk ma Yisu lôk anên nê ku laumiñ ba lahavuju i êyô loñ êñ. ¹⁸ *Thêlô eyañ nôm êmô ma Yisu hanañ, “Yanañ avanôn êndên mólô nena mólô te tem enañ ya bêñ. Ôpên lêk hayañ nôm haviñ ya.”

¹⁹ Ma thêlô leñin malain ba tomtom enañ hadên yani nena, “Ya mi, aên e?”

²⁰ Ma Yisu hanañ hadên thêlô, “Mólô laumiñ ba lahavuju takatu te. Ôpên intu hasoñ bañ halôk belev haviñ ya. ²¹ Anyô Anên Nakaduñ atu tem ni êtôm atu ba bôk eto yôv hathak yani. Ma donjom alikakna. Malain bêñ ek ôpatu ba hanañ Anyô Anên Nakaduñ bêñ. Talêbô miñ bôk havathu ami, êñ ma mavi ek ôpên!”

²² Thêlô eyañ nôm hamô ma Yisu hawa polom te ma hêv lamavi. Vêm ma haya ba hêv hadên anên nê ku ma hanañ, “Noja ba oñgwañ. Êntêk ma yenañ vathiap.”

²³ Vêm ma hawa tase lôk waiñ ma hêv lamavi. Ma hêv hadên thêlô ba sapên inum.

²⁴ *Ma hanañ hadên thêlô, “Êntêk ma yenañ thalaleñ atu ba tem engasô ek embak tabô imbiñ Wapômbên lôk avômalô pik ek nêm avômalô bêñ anôn sa. ²⁵ Yanañ avanôn êndên mólô nena tem miñ hatôm yanum waiñ esak loñbô ami endeba waklavôn êñ hayô ma tem yanum waiñ lukmuk êmô Wapômbên anên loñ lôkliñyak kapô.”

²⁶ Vêm ma êv yeñ te yôv ma ethak ba i Dum Oliv.

Yisu hanañ nena Pita tem enañ nena hathôn yani paliñ

(Mat 26:31-35; Luk 22:31-34; Jon 13:36-38)

²⁷ Ma Yisu hanañ hadên thêlô, “Bôk eto hêk Wapômbên anên kapy nena, “Tem yangik boksipsip alañ vônô, ma boksipsip tem nêsôv mayaliv ba ini.” *Sekalaia 13:7*

Ba intu mólô sapên tem notak ya ma nêsôv mayaliv ba unu. ²⁸ *Ma donjom hik ya liñ hathak loñbô, ma tem yamôn ba yana Galili vêm ka mólô nombeñ ya yam.”

²⁹ Ma Pita hanañ nena, “Dô! Thêlô sapên etak o ba i, ma tem yamiñ imbiñ o denañ.”

³⁰ Ma Yisu hanañ, “Yanañ avanôn biñ êndên o nena bôlôvôn êntêk ma tale miñ halañ bôlôn ju ami denañ, ma tem onañ êtôm bôlôn lô nena hôthôn ya paliñ.”

³¹ *Ma donjom Pita hanañ lôklokwañ nena, “Mi anôn! Ik ya vônô, ma miñ hatôm yanañ nena yahathôn o paliñ ami. Milôk!” Ma nê ku sapên enañ aên iyom.

Yisu hateñ mek hamô Getsemani

(Mat 26:36-46; Luk 22:39-46)

³² *Vêm ma thêlô êyô loñ atu ba elam nena Getsemani ma hanañ hadên anên nê ku, “Mólô nômô loñ êntêk ma yana ek yateñ mek.” ³³ Ma hawa Pita lo Jems ma Jon haviñ yani. Ma yani kapô halêlêk lôk lamalain kambom. ³⁴ *Ma hanañ hadên thêlô nena, “Yakapôlôn lêk malain bomañ hatôm lêk yahama yôv. Mólô nômô loñ êntêk ma nônêm lêlê.”

³⁵ Ma hi daim dokte ma hêv yak halôk pik ma hateñ mek nena loñondê la hêk ek yani ma nêm malain lôk vovañ êntêk vê.

³⁶ *Ma hanañ, “O Aba* Wakamik, o hatôm undum nôm kama sapên. Aên ba nêm tase êntêk vê ênjêk ya. Ma donjom miñ osopa yenañ yalen haviñ ami. Mi, osopa oda anêm lem haviñ.”

³⁷ Ma Yisu hale hi ma hayê anên nê ku lêk êk sôm. Ma hanañ hadên Pita, “Saimon, hôk sôm e? O miñ hatôm ômô lêlê wakma te ami e? ³⁸ Nômô lêlê ba noten mek ek

* **14:18:** Sng 41:9 * **14:24:** Kis 24:8; Jer 31:31-34; Sek 9:11; 1Ko 10:16; Hib 9:20 * **14:28:** Mat 28:16; Mak 16:7

* **14:31:** Jon 11:16 * **14:32:** Jon 18:1 * **14:34:** Jon 12:27 * **14:36:** Mak 10:38; Jon 6:38 * **14:36:** ‘Aba’ anên ôdôn ma kamik. Êñ ma abô Alam, Yisu thêlô iniñ abô.

miñ nônêm yak ba nundum kambom ami. Kapô lahaviñ indum mavi ma doñtom auk ma pulusikna ba miñ hatôm indum ami.”

³⁹ Vêm ma havôhi ma hateñ mek bô atu hathak loñbô. ⁴⁰ Ma halehi hathak loñbô ma hayê thêlô êk sôm denañ ek malê nena maleñiñ hayañ ba miñ hatôm nêmô lêlê ami. Ba intu êthôn nena nenañ malê êndên yanî.

⁴¹ Vêm ma halehi bôlôn te lô ma hanañ hadên thêlô, “Môlô ôêk sôm ba owa lovak denañ e? Hatôm! Odañô, wakma lêk hayô yôv ek netak ya Anyô Anên Nakaduñ atu êndôk nê kambom bahenñiñ. ⁴² Aên ba numbiyô ek alôana. Ôñgô! Ôpatu ba tem enañ ya bên lêk halêm yôv.”

Evalon Yisu

(Mat 26:47-56; Luk 22:47-53; Jon 18:3-12)

⁴³ Yisu hanañ abô denañ ma Judas hayô. Yani ma nê ku laumiñ ba lahavuju takatu te. Ma avômalô bên anôn êlêm iviñ yanî ba ewa biñ vovak lôk okdiba. Nê takên ma nê bêngbên êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ lôk nê bêngbên vi êv thêlô ba êlêm.

⁴⁴ Ôpatu ba tem enañ Yisu bên bôk hik lavônñiñ te thô hadên i nena, “Ôpatu ba yahaliñu, êñ ma Yisu. Ba intu nobalon loñ ma noja ba unu.” ⁴⁵ Ma ôpên hi kethen hadên Yisu ma hanañ, “Kêdônwaga.” Ma halinju yanî. ⁴⁶ Ma nê takatu ba i haviñ Judas evalon Yisu ba ewa ba i. ⁴⁷ Ma nê takatu ba imiñ habobo te hadadi anên biñ vovak ma hale anyô bên habôk da anên anyô ku te limbuk vi vê.

⁴⁸ Êñ ma Yisu hanañ hadên thêlô nena, “Ya ma anyô kambom anôn ba intu owa biñ vovak lôk okdiba ba ôlêm ek nobalon ya e? ⁴⁹ *Aisê? Wak nômbên intu ma yahamô unyak mathen anên piklêvôn ba yahadôn môlô ma miñ ovalon ya ami eka? Ma doñtom lêk nôm takên habitak ek Wapômbên anên abô injik anôn.” ⁵⁰ *Êñ ma anên nê ku sapên etak yanî ma êsôv mayaliv ba i.

⁵¹ Ma anyô muk te hasopa Yisu haven yam ba havuliv liñkupik hathak sôp mavi

te iyom. Ma idum ek nebalon yanî, ⁵² ma doñtom evalon sôp oyañ ma hasôv liñpopam ba hi.

Enañ Yisu bên hadên Sanhedlin

(Mat 26:57-68; Luk 22:54-55,63-71; Jon 18:12-14,19-24)

⁵³ Ma thêlô ewa Yisu ba i hadên anyô bên habôk da. Ma nê bêngbên êbôk da sapên lôk nê bêngbên sapên lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ sapên ethak doñtom. ⁵⁴ Ma Pita hasopa Yisu haven yam ma doñtom haven daim dokte. Ma habitak hayô anyô bên habôk da anên badên kapô. Ma hi hamô haviñ sôp bidon ba havuñu atum haviñ thêlô.

⁵⁵ Ma nê bêngbên êbôk da lôk Sanhedlin* sapên êbôlêm avômalô doho ek nenañ Yisu anên kambom takatu ba hadum bên ek thêlô nindum abô esak ek nijik yanî vônô. Ma doñtom miñ êpôm Yisu anên kambom te ek nijik yanî vônô ami. ⁵⁶ Avômalô bên anôn enañ abôyañ hathak Yisu, ma doñtom iniñ abô takatu ba enañ ma miñ hatôm doñtom ami.

⁵⁷ Ma doho iviyô imiñ ma enañ abôyañ hathak Yisu aêntêk, ⁵⁸ * “Yêlô alañô yanî hanañ nena, “Tem yandiniñ unyak mathen êntêk ba anyô elav hathak bahenñiñ. Ma êtôm wak lô iyom ma tem yandav lukmuk yañ atu ba miñ elav hathak bahenñiñ ami.” ⁵⁹ Ma doñtom iniñ abô takatu ba enañ hi mayaliv ma miñ enañ abô doñtom ami.

⁶⁰ Êñ ma anyô bên habôk da haviyô hamiñ thêlô maleñiñ ma hanañ hik Yisu liñ nena, “Nê takêntêk lêk enañ o bên yôv ma o bônôn eka? O abô mi e?” ⁶¹ Ma doñtom Yisu bônôn iyom ma miñ hanañ abôla ami.

Ma anyô bên habôk da hanañ hik Yisu liñ hathak loñbô nena, “O ma Mesia, Anyô Bên Mathen atu anên Nakaduñ e?”

⁶² Ma Yisu hanañ nena, “Ya êñ êntêk. Ma tem ôñgô Anyô Anên Nakaduñ atu tem êmô Wapômbên Lôkliñyak Anôn bañ vianôn ba tem êyô êmô buliv ba êlêm.”

⁶³ Ma anyô bên habôk da halañô abô êñ ma hakakaviñ anên kwêv ma hanañ, “Lêk yôv. Aisê ka alalô leññihaviñ nadañô

* 14:49: Luk 19:47; 21:37; Jon 18:20 * 14:50: Mak 14:27-31 * 14:55: Sanhedlin ma avômalô Israêl iniñ kaunsil.

* 14:58: Jon 2:19-21 * 14:64: Wkp 24:16; Jon 19:7

abô doho imbiņ? ⁶⁴ *Lêk alaņô yôv nena habuliņ Wapômbêņ anêņ athêņ ba hanaņ nena yanida ma hatôm Wapômbêņ. Ba intu lemimhabi aisê?”

Ma thêlô sapêņ enaņ nena, “Hadum kambom ba intu ema.” ⁶⁵ Vêm ma doho êsôvwapôk hathak yani. Ma vi ivuliv ma siņ hathak sôp ma êpêņ yani ba enaņ nena, “O plopet te ma onaņ nena opalê intu hik o?” Ma sôp bidonj evalonj yani ba ik haviņ.

Pita hanaņ nena hathônj Yisu paliņ

(Mat 26:69-75; Luk 22:56-62; Jon 18:15-18,25-27)

⁶⁶ Pita hamô tamu unyak atu anêņ badêņ kapô, ma anyô bêņ habôk da anêņ avi ku te halêm. ⁶⁷ Ma hayê Pita havuņu atum hamô. Ma hatitiņ yani ba hanaņ, “O êntêk intu bôk hovenj haviņ Yisu, anyô Nasalet atu.”

⁶⁸ Êņ ma Pita hanaņ, “Mi, yahathônj abô intu ba honaņ paliņ.” Ma hale ba hi habobo badêņ abôlêk. Ma tale te halaņ.

⁶⁹ Ma avi ku atu hayê Pita hathak loņbô ma hanaņ hadêņ anyô takatu ba imiņ habobo yani aêntêk, “Ôpêntêk ma nê takatu iniņ anyô te.” ⁷⁰ Ma doņtom yani hanaņ hathak loņbô, “Mi.”

Vêm ma nê takatu ba imiņ habobo yani enaņ hadêņ Pita hathak loņbô, “Avanônj biņ nena o ma anyô Galili te ba intu o ma anêņ anyô te.”

⁷¹ Ma doņtom Pita hanaņ nena, “Ya miņ yahanaņ abô avanônj ami, êņ ma tem Wapômbêņ nêm vovaņ êndêņ ya. Yaha-lam Wapômbêņ anêņ athêņ ba yahanaņ nena yahathônj ôpêntu ba onaņ abô hathak paliņ.”

⁷² Kethêņ oyaņ ma tale halaņ bôlônj yaņ, êņ ma Pita lahabi abô atu ba Yisu hanaņ hadêņ yani nena, “Tale miņ halaņ bôlônj ju ami denaņ, ma tem onaņ êtôm bôlônj lô nena hôthônj ya paliņ.” Êņ ma Pita hakôm ba halaņ kambom.

15

Ewa Yisu ba i hadêņ Pailat

(Mat 27:1-2,11-26; Luk 23:1-5,13-25; Jon 18:28-19:16)

¹ *Lôkbôk momaņiniņ ma Sanhedlin sapêņ ethak doņtom. Thêlô ma nê bêņbêņ êbôk da lôk avômalô iniņ nê bêņbêņ lôk nê lôkauk hathak abô balabuņ. Ma ibutiņ abô hathak doņtom vêm ma ekak baņ luvi lusu ma ewa ba i hadêņ Pailat.

² Ma Pailat hanaņ hik Yisu liņ aêntêk, “O ma avômalô Israeļ iniņ kiņ e?”

Ma Yisu hanaņ nena, “Intu êņ, hatôm intu honaņ.”

³ Ma nê bêņbêņ êbôk da ibi Yisu liņkupik hathak abô lomaloma. ⁴ Ma Pailat hanaņ hadêņ Yisu hathak loņbô, “O abô mi e? Thêlô ibi lemvimkupik hathak abô lomaloma.”

⁵ *Ma doņtom Yisu bônônj iyom. Ba intu Pailat hasoņ kambom.

⁶ Waklavônj Hale ba Hi nômbêņ intu, ma avômalô ethak elam anyô koladônj te anêņ athêņ ek Pailat nêm vê. Ma Pailat hathak hêv ôpêņ vê. ⁷ Sondabêņ êņ ma anyô te anêņ athêņ nena Balabas hamô koladônj. Yani hamô koladônj haviņ nê takatu ba thêlô ik vovak hadêņ Lom ba ik anyô doho vônô. ⁸ Êņ ma avômalô i hadêņ Pailat ma elam ek nêm anyô koladônj te vê êtôm hathak hadum lôbôlônj.

⁹ Ma Pailat hanaņ hadêņ thêlô nena, “Lemimhaviņ yatak môlô avômalô Israeļ unim kiņ êntêk e?” ¹⁰ Pailat hayala nena nê bêņbêņ êbôk da leņiņdaņ hathak Yisu ba intu idum abô ek yani ba hanaņ aêņ. ¹¹ *Ma doņtom nê bêņbêņ êbôk da ik avômalô kapôlônjiņ liņ ek nendam nena netak Balabas ba ni ma nebalonj Yisu loņ.

¹² Ma Pailat hanaņ hik thêlô liņ hathak loņbô nena, “Yandum malê êndêņ ôpatu ba môlô olam nena Israeļ iniņ kiņ?”

¹³ Ma sapêņ elam nena, “Nijik vônô esak a!”

¹⁴ Ma Pailat hanaņ, “Eka? Yani hadum malê kambom?”

Ma doņtom thêlô elam lôklala hathak loņbô nena, “Nijik vônô esak a!”

¹⁵ Ma Pailat lahaviņ nêm leņiņmavi êndêņ avômalô nômbêņ atu ba intu hatak Balabas ba hi. Ma hanaņ ek nebalı Yisu esak yak lôkmaņgiņ vêm ma hatak halôk nê vovak baheniņ ek nijik vônô esak a.

* 15:1: Luk 22:66 * 15:5: Ais 53:7; Mak 14:61 * 15:11: Ap 3:13-14

*Nê vovak enañ abôma hathak Yisu
(Mat 27:27-31; Jon 19:2-3)*

¹⁶ Vêm ma nê vovak ewa Yisu ba i Pailat anêḡ unyak badêḡ kapô. Ma elam nê vovak sapêḡ ba êlêm ethak doḡtom. ¹⁷ Ma ewa kiḡ anêḡ kwêḡv thalaleḡ daim te ma ik hathak Yisu ma ewa yak lôkmanḡiḡ atu ba epesaḡ hatôm kiḡ iniḡ kulunḡ ma ik halôk wakadôk. ¹⁸ Ma iviyô ma êḡv bahenḡ hathak leḡ ma enañ, “Waklêḡvôḡ mavi, avômalô Israeḡ iniḡ kiḡ!” ¹⁹ Ma ik wakadôk hathak alokwanḡ te lôbôlôḡ ma êsôḡvwapôk hathak yani. Vêm ma elek venḡiḡdôḡ lêlô hadêḡ yani lôk êbô anêḡ athêḡ. ²⁰ Ma enañ abôma hathak yani vêm ma ibi kwêḡv thalaleḡ atu thô ma ik yanida anêḡ kwêḡv daim hathak loḡbô. Ma elom yani ba i ek nijik vônô esak a.

*Ik Yisu hathak a
(Mat 27:32-44; Luk 23:26-43; Jon 19:17-27)*

²¹ *Ma anyô te anêḡ athêḡ nena Saimon anêḡ Sailini halêm anêḡ buyañ ba hadum ek ni Jelusalem. Yani ma Aleksanda lo Lupus iniḡ lambô. Ma nê vovak êpôm yani ba êpôḡviḡ ek enja Yisu anêḡ alovalañansiḡ. ²² Êḡ ma ewa Yisu ba i loḡ te anêḡ athêḡ nena Golgota. Athêḡ êḡ anêḡ ôdôḡ nena Loḡ Leḡkadôk Lokwanḡ. ²³ Ma ewa waiḡ ba eyelaḡ haviḡ alokwanḡ te anêḡ thôk ba êḡv hadêḡ yani ek inum ek etauḡviḡ vovaḡ. Ma doḡtom hadô. ²⁴ *Êḡ ma thêlô ik yani loḡ hathak a. Vêm ma ibi valu ek nêḡê nena opalêla intu tem neja anêḡ kwêḡv lo sôp.

²⁵ Wakma hatôm 9 kilok lôkbôk ma ik Yisu loḡ hathak a. ²⁶ Alovalañansiḡ anêḡ vuliḡ ma eto abô atu ba enañ hathak Yisu aêntêk,

AVÔMALÔ ISRAEL INIḡ KIN

²⁷⁻²⁸ *Ma êthôkwêḡ anyô vani lokwanḡju haviḡ. Êthôkwêḡ yaḡ hamiḡ Yisu baḡ vianôḡ, ma yaḡ hamiḡ baḡ vikenḡ. * ²⁹ *Ma avômalô takatu ba elom loḡôndê êḡ ba i ibi abôma hathak yani lôk itutuniḡ leḡiḡkadôk ba enañ, “Ai! O atu ba honañ nena tem undiniḡ Wapômbêḡ anêḡ unyak mathenḡ

ma ondav esak loḡbô êtôm wak lô iyom e? ³⁰ Êḡ ma oda nêḡm oda bulubiḡ ba otak alovalañansiḡ ma ôlêm pik!”

³¹ Ma nê bêḡbêḡ êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabuḡ enañ abôma haviḡ. Ba enañ hadêḡ i nena, “Ôḡḡô! Yani bôk hêḡv avômalô vi bulubiḡ, ma doḡtom miḡ hatôm nêḡm yanida bulubiḡ ami eka? ³² Yani ma Mesia, Israeḡ iniḡ kiḡ e? Êḡ ma etak alovalañansiḡ ba êlêm pik ek alalô nagê ba nanêḡmimbiḡ!” Ma anyô ju atu ba imiḡ alovalañansiḡ haviḡ yani enañ abôma haviḡ.

*Yisu hama
(Mat 27:45-56; Luk 23:44-49; Jon 19:28-30)*

³³ Waklêḡvôḡ biḡ ma momañiniḡ hayô pik sapêḡ vôḡ ba hêk aleba hayô 3 kilok. ³⁴ *Ma 3 kilok ma Yisu halam lôklala aêntêk, “Eloi, Eloi, lama sabaktani?” Abô êḡ anêḡ ôdôḡ nena, “Yenaḡ Wapômbêḡ, yenaḡ Wapômbêḡ, aisê ka hôdô ya?”

³⁵ Ma avômalô vi atu ba imiḡ loḡ êḡ elañô abô êḡ ma enañ, “Odaḡô, yani halam Elia.”

³⁶ *Ma anyô te hi bôlôḡ doḡtom ma hawa kapôk ba hasoḡ halôk waiḡ maniḡ. Ma hathôkwêḡ kapôk êḡ hathak apiyak te ba hêḡv hadêḡ Yisu ek inum. Ma ôpêḡ hanaḡ, “Dô! Alalô nagê vêḡmam. Yakô Elia tem êlêm enja yani vê êḡjêk alovalañansiḡ la?”

³⁷ Ma Yisu halam kaêk lôklala ma hama.

³⁸ Ma sôp bêḡ atu ba hamiḡ unyak mathenḡ ek hayaḡ unyak kapô kisi ma hapup vose hi luvi hêk vuliḡ ba hayô vibiḡ. ³⁹ Ma anyô vovak laik atu ba hamiḡ habobo Yisu hayê kobom atu ba Yisu hama hathak, êḡ ma hanaḡ, “Avanôḡ biḡ, ôpêntêk ma Wapômbêḡ anêḡ Nakaduḡ anôḡ.”

⁴⁰ *Avi doho imiḡ daim dokte ba êyê imiḡ. Thêlô êḡ te ma Malia anêḡ Magadala. Ma te ma Malia, Jems yaô lo Josep iniḡ talêbô. Ma te ma Salome. ⁴¹ Sêbôk ba Yisu hamô Galili ma avi takêḡ esopa yani ba êḡv yani sa. Ma avi bêḡ anôḡ êḡmô haviḡ ba iviḡ Yisu ba i Jelusalem.

* **15:21:** Lom 16:13 * **15:24:** Sng 22:18 * **15:27-28:** Ais 53:12 * **15:27-28:** Nê lôkauk vi enañ nena abô doho atu ba Mak hatô ma hêk denañ. Abô êḡ ma aêntêk: Aêḡ ba Wapômbêḡ anêḡ abô bute hik anôḡ. Abô êḡ hanaḡ aêntêk, “Thêlô êyê yani hatôm anyô kambom.” * **15:29:** Sng 22:7; 109:25; Mak 14:58 * **15:34:** Sng 22:1 * **15:36:** Sng 69:21 * **15:40:** Luk 8:2-3

Elav Yisu

(*Mat 27:57-61; Luk 23:50-56; Jon 19:38-42*)

⁴² Wak ik Yisu vônô, êḡ ma waklavônḡ avômalô ethak êpôpêk iniḡ nôm kama ek Sabat. Ma wak êḡ anêḡ yaḡsiḡ bôlôvônḡ ma tem Sabat. ⁴³ Ba intu wak hamiḡ denaḡ ma Josep anêḡ Alimatia hayô. Yani ma Sanhedlin iniḡ anyô bêḡ te. Yani hathak hêv ma ek Wapômbêḡ anêḡ loḡ lôkliḡyak atu tem êlêm. Ma miḡ hakô ami ma hi hadêḡ Pailat ma hanaḡ ek enja Yisu anêḡ kupik. ⁴⁴ Ma Pailat halaḡô nena Yisu lêk hama yôv ba hasoḡ kambom ma halam anyô vovak laik halêm. Ma hanaḡ hik ôpêḡ liḡ nena, “Yisu lêk hama yôv mena mi e?” ⁴⁵ Ma halaḡô anyô vovak laik anêḡ abô yôv ma halôk ek Josep enja anêḡ kupik. ⁴⁶ Êḡ ma Josep hêv sôp daim mavi te vuli ma hawa Yisu liḡkupik vê hêk alovalaḡaḡsiḡ ma havuliv siḡ hathak sôp atu. Ma hi hadô hêk siô valu abyanaḡ atu ba elav ek nedav ḡê ḡama êndôk. Ma habubi valu bêḡ te ek hik siô abôlêk siḡ hathak. ⁴⁷ Malia anêḡ Magadala lôk Malia, Josep anêḡ talêbô, imiḡ ma êyê loḡ atu ba etak Yisu anêḡ kupik hêk.

16*Yisu haviyô hathak loḡbô*

(*Mat 28:1-8; Luk 24:1-12; Jon 20:1-10*)

¹ Sabat hale ba hi ma Malia anêḡ Magadala lôk Malia, Jems anêḡ talêbô, ma Salome êv vuli nôḡ ôv mavi ek neja ba ini ek netak esak Yisu kupik. ² Ma sonda êḡ anêḡ wak te môḡ anêḡ lôkbôk momaḡiniḡ ma thêlô iviyô ba i siô. ³ Ma enaḡ hadêḡ i nena, “Opalê tem ibubi valu atu ba hamô lôv abôlêk vê ek alalô am?”

⁴ Êyô siô ma êyê nena valu bêḡ atu ma lêk ibubi hi hamô daḡ. ⁵ Thêlô ibitak êyô valu abyanaḡ kapô ma êyê anyô muk lôk kwêv thapuk daim te hamô thêlô bahenḡ vianônḡ. Thêlô êyê ma esonḡ kambom.

⁶ Ma doḡtom ôpêḡ hanaḡ, “Miḡ nosonḡ ami. Yahayala nena ôbôlêm Yisu anêḡ Nasalet atu ba ik hathak a. Yani lêk haviyô ba hi ma miḡ hêk loḡ êntêk ami. Ôḡgô loḡ

atu ba êdô yani hêk êntêk. ⁷* Ma unu nonaḡ êndêḡ anêḡ ḡê ku lôk Pita nena, “Yani lêk hamônḡ ek môlô ba hi Galili. Ôyô loḡ êḡ ma tem nôpôm yani êtôm atu ba bôk hanaḡ yôv hadêḡ môlô.”

⁸ Ma avi takêḡ êkô ba elowaliḡ kambom ma etak siô ba êsôv ele yaḡ ba i. Thêlô êkô ba bônônḡ iyom ma miḡ enaḡ abô êḡ hadêḡ anyôla ami.

[*Malia anêḡ Magadala lôk Yisu anêḡ ḡê ku êyê yani**]

(*Mat 28:9-20; Luk 24:13-49; Jon 20:11-23*)

⁹ Yisu haviyô hadêḡ sonda te anêḡ wak te môḡ. Ma hik i thô môḡ hadêḡ Malia Magadala, avi atu ba bôk Yisu hêv ḡgôk bahenḡvi ba lahavuju vê hêk yani. ¹⁰ Êḡ ma Malia hi hanaḡ hadêḡ ḡê takatu ba bôk evenḡ haviḡ yani. ḡê takêḡ leniḡmalaiḡ ba elanaḡ êmô. ¹¹ Ma elanaḡ nena Yisu lêk hamô lôkmala ba Malia lêk hayê yani, ma doḡtom miḡ êvhaviḡ abô êḡ ami.

¹² Havenḡ yam ma Yisu anêḡ ḡê ku ju etak malak bêḡ ba i loḡ yaḡ. Ma Yisu habitak yaḡda ba hik i thô hadêḡ thai. ¹³ Ma ele i enaḡ abô êḡ hadêḡ ḡê ku vi, ma doḡtom miḡ êvhaviḡ iniḡ abô ami.

¹⁴* Yôv ma Yisu anêḡ ḡê ku laumiḡ ba lahavute eyanaḡ nôḡ êmô, ma Yisu da hayô ek thêlô. Ma hathanaḡ thêlô hathak iniḡ kapôlônḡiḡ thekthek ba miḡ êvhaviḡ ḡê takatu ba êyê nena yani lêk haviyô yôv iniḡ abô ami.

¹⁵* Êḡ ma Yisu hanaḡ hadêḡ thêlô, “Unu êtôm pik sapêḡ ma nonaḡ Abô Mavi atu ba hathak ya bêḡ êndêḡ avômalô sapêḡ. ¹⁶* ḡê takatu ba êvhaviḡ ba ithik ḡaḡ ma tem Wapômbêḡ nêḡ i bulubiḡ. Ma ḡê takatu ba miḡ êvhaviḡ ami, ma tem nêpôm Wapômbêḡ anêḡ abô atu nena ini nêndôk loḡ atum. ¹⁷* Wapômbêḡ tem etak lavônḡiḡ lomaloma êndôk ḡê êvhaviḡ bahenḡiḡ aêntêk. Esak yenaḡ athêḡ, ma tem nêḡnêḡ ḡgôk vê lôk nenaḡ abô masôm lukmuk. ¹⁸* Ma nebalonḡ umya kambom êmô bahenḡiḡ lôk ninum nôḡ atu ba injik anyô vônô ma doḡtom tem

* **16:7:** Mat 26:32; Mak 14:28 * **16:8:** ḡê lôkauk bêḡ anônḡ leniḡhabi nena abô êḡ ma Mak da miḡ hatô ami, ma anyôla hatô havenḡ yam. * **16:14:** 1Ko 15:5 * **16:15:** Ap 1:8 * **16:16:** Ap 2:38 * **16:17:** Ap 2:4; 8:7

* **16:18:** Luk 10:19; Ap 28:3-6

nêmô mavi. Ma netak bahenij êyôngêk nê lôk lijij, ma tem nimbitak mavi.”

Wapômbêh hawa Yisu
(Luk 24:50-53; Ap 1:9-11)

¹⁹*Anyô Bêh Yisu hanañ abô haviñ thêlô yôv ma ewa yani hathak lenj ba hi hamô Wapômbêh banj vianôh. ²⁰*Vêm ma anêh nê ku i enañ Abô Mavi êh havenj lonj sapêh. Ma Anyô Bêh hadum ku haviñ thêlô ba hik iniñ abô lonj hathak lavôhij takatu ba idum.]

---

* **16:19:** Ap 1:9-11; 2:33-34   * **16:20:** Ap 14:3; Hib 2:3-4

Abô Mavi atu ba Luk hato Abô môñ

Luk hato kapya êntêk. Yani ma anyô loñ buyañ ma miñ Israel te ami. Yani ma dokta te ma Pol anêñ anyô môlô. Yanida ma miñ hayê Yisu ami, ma donjom hanañ abô haviñ nê nômbêñ atu ba bôk êyê Yisu hathak malenij.

Yani hato kapya êntêk hadêñ anyô bêñ Tiapilus. Tiapilus ma anyô Lom te. Tiapilus miñ bôk hayê pik atu Yisu hamô ba havenj ami. Ba intu Luk hawasa bêñ anôñ. Luk lahaviñ Tiapilus eyala abô avanôñ esak malêla takatu ba Yisu hanañ ba hadum. Ba intu hato hathak malêla takatu habitak vêm ka evathu Yisu hi aleba hayô waklavôñ hathak leñ ba hi. Aêñ iyom ma Luk hik thô nena Yisu miñ halêm ek nêm nê Israel iyom bulubiñ ami. Mi, halêm ek nêm nê Israel lôk nê loñ buyañ bulubiñ imbiñ. Luk halam Yisu nena, “Anyô Anêñ Nakaduñ” bêñ anôñ.

Hato kapya êntêk hadêñ 60 mena 70 AD la. Ma havenj yam ma hato kapya Aposel haviñ.

Abô môñ

¹ *Anyô bêñ Tiapilus, avômalô bêñ anôñ eto kapya hathak nôm takatu ba bôk hik anôñ hêk yêlô malêvôn. ² Thêlô eto abô hatôm atu ba anyô vi êyê Yisu hadum ba hanañ. Nê êñ êmô hatôm Wapômbêñ anêñ nê ku ek enañ abô hadêñ avômalô. ³ Aêñ ba yalenmavi anôñ ba yahato kapya êntêk hadêñ o hathak nôm takêñ ek malê nena yada yahadum ku bêñ anôñ ek yahanañ hik abô takêñ liñ hathak Yisu anêñ ku sapêñ ek yenañ abô êñ imbitak êtôm loho mavi. ⁴ Yahato abô takêñ ek nêm o sa ek oyala abô takatu ba bôk holañô, êñ ma abô avanôñ.

Añela hayô ek Sekalaia

⁵ Sêbôk atu ba Kiñ Helot hayabiñ avômalô Judia ma anyô habôk da te hamô ba anêñ

athêñ nena Sekalaia. Yani hadum ku habôk da haviñ nê ôdôn atu ba iniñ athêñ nena Abiya. Ma yanavi Elisabet habitak anêñ Alon anêñ limi haviñ. ⁶ Thai êmô thêthôn mavi hêk Wapômbêñ ma, ma ethak esopa abô balabuñ lôk Anyô Bêñ anêñ abô sapêñ ba iniñ kambom mi. ⁷ Ma donjom Elisabet ma avi yamu ba intu thai avômena mi, ma êmô aleba eyalôv.

⁸ Wak te ma ôdôn Abiya iniñ waklavôn nindum ku êmô unyak mathenj. Ma etak Sekalaia ek indum ku êñ. ⁹ *Thêlô esopa nê êbôk da iniñ kobom ba ibi valu ek nêgê nena opalê intu tem imbitak êyô Anyô Bêñ anêñ unyak mathenj ba ni ek êmbôk kamunj ôv mavi. Êñ ma Sekalaia anêñ athêñ habitak ba yani hi Wapômbêñ anêñ unyak ek êmbôk da. ¹⁰ Ma Sekalaia habôk da ôv mavi ba avômalô bêñ anôñ imiñ unyak viyaiñ ba etenj mek imiñ.

¹¹ Êñ ma Anyô Bêñ anêñ añela te hayô ek Sekalaia ba hamiñ loñ êbôk da ôv mavi anêñ loñ vianôn. ¹² Sekalaia hayê añela, êñ ma hasonj ba hakô kambom. ¹³ Ma donjom añela hanañ, “Sekalaia, miñ ôkô ami. Anêm mek ma Wapômbêñ halañô. Vônim Elisabet tem embathu nalum malô te ba ondam anêñ athêñ nena Jon. ¹⁴ Ma tem lemmavi bêñ anôñ. Amena êñ habitak ma avômalô bêñ anôñ tem lenijmavi ¹⁵ *ek malê nena yani tem imbitak anyô lôk athêñ bêñ imiñ Anyô Bêñ ma. Yani miñ hatôm inum yak waiñ lôk ñañ manij vi ami. Hamiñ talêbô la denañ ma tem Lovak Mathenj êmbôlô yani kapô siñ. ¹⁶ Ma tem endom avômalô Israel bêñ anôñ ba ini êndên Anyô Bêñ, thêlônij Wapômbêñ. ¹⁷ *Ma yani tem êmôn ek Anyô Bêñ ma anêñ lôklokwanj lôk ku lo loñ ma tem êtôm Elia anêñ. Ma tem indum ba lami lôk nali nimbitak kapôlônij donjom. Lôk indum nê lenjônônj kôtônj lenjônônj ekyav ek nedañô nê thêthôn iniñ auk mavi. Ma yani tem indum aêñ ek avômalô nêpôpêk i ba neyabiñ Anyô Bêñ anêñ êyô.”

¹⁸ Ma Sekalaia hanañ hadêñ añela, “Yai luvi bôk ayalôv yôv ba yanêmimbiñ abô êñ aisê?”

* 1:1: Ap 1:1 * 1:9: Kis 30:7 * 1:15: Nam 6:2-3 * 1:17: Mal 3:1; 4:5-6; Mat 17:11-13

19 *Ma donjom aņela hanaņ viyaņ nena, “Ya Gebliel, ba yahamiņ Wapômbêņ tho-havloma. Ba intu yanida hêv ya ba yahalêm ek yanaņ abô mavi êntêk êndêņ o. 20 Yôv ma ondaņô, miņ hôêvhaviņ yenaņ abô ami. Aêņ ba vembôlêk tem putup ba miņ hatôm onaņ abô ami endeba yenaņ abô êntêk injik anôņ êtôm waklavôņ atu ba Wapômbêņ hanaņ am.”

21 Avômalô eyabiņ Sekalaia aleba mi ma leņiņhabi nena malê te lêk hapôm Sekalaia hamô unyak matheņ kapô am? 22 Ma Sekalaia hale yaiņ ma abôlêk putup. Ba hik nômkama thô hathak baņ iyom ma miņ hanaņ abô ami. Aêņ ba thêlô eyala nena yani lêk hayê wêņ te hêk unyak matheņ kapô.

23 Sekalaia hadum anêņ ku yôv ma yani havôhi anêņ unyak. 24 Havenņ yam ma Sekalaia yanavi Elisabet hasabeņ. Ma havuņ i hatôm ayôņ bahenņvi. 25 Ma hanaņ nena, “Anyô Bêņ lamavi ba hadum nôm êņ ek ya ba hêv yenaņ mama vê hêk avômalô maleņiņ.”

Aņela hayô ek Malia

26 Elisabet hasabeņ hatôm ayôņ bahenņvi ba lahavute, ma Wapômbêņ hêv aņela Gebliel ba hi hayô malak Nasalet hêk Galili kapô. 27 *Yani hi hadêņ avi muk te anêņ athêņ nena Malia. Malia anêņ avômalô bôk epesaņ abô yôv ek nendom yani êndêņ anyô te anêņ athêņ nena Josep. Josep ma Kiņ Devit anêņ lim. 28 Aņela hi hadêņ Malia ma hanaņ, “Waklêvôņ mavi o! Anyô Bêņ hêv lamavi anôņ hadêņ o ba hamô haviņ o.”

29 Ma Malia halanô abô êņ ma hasoņ kambom ba lahabi nena abô êntêk ma aisê am. 30 Ma donjom aņela hanaņ hadêņ yani, “Malia, miņ ôkô ami. Lêk hôpôm Wapômbêņ anêņ lamavi. 31 *Ondaņô, tem osabeņ ba onja okna te ba ondam anêņ athêņ nena Yisu. 32 *Yani ma tem imbitak anyô lôk athêņ bêņ. Ma tem nendam yani nena Wapômbêņ Leņ anêņ Nakaduņ. Ma tem Anyô Bêņ Wapômbêņ nêlim Devit anêņ ku kiņ êndêņ yani. 33 Ma tem êmô êtôm Jekop anêņ avômalô iniņ kiņ wak

nômbêņ intu sapêņ. Ma anêņ ku eyabiņ anêņ avômalô hatôm nêlim yak ami ma mi anôņ.”

34 Ma Malia hanaņ hadêņ aņela aêntêk, “Nôm êņ tem imbitak aisê am? Miņ bôk yahêk haviņ anyô te ami.”

35 Ma aņela hanaņ nena, “Lovak Matheņ tem êlêm êndôk o ma Wapômbêņ Leņ anêņ lôklokwaņ tem êyô o vôv. Ba amena atu ba hovathu ma tem matheņ ba nendam nena Wapômbêņ Anêņ Nakaduņ. 36 Ondaņô. Yatam avi Elisabet bôk avôdôņna ba elam yani nena avi yamu, ma donjom lêk hasabeņ ba anêņ ayôņ bahenņvi ba lahavute ba tem embathu amena te. 37 *Nômlate miņ malaiņ ek Wapômbêņ indum ami.”

38 Ma Malia hanaņ, “Ya ma Anyô Bêņ anêņ avi ku. Ba indum êndêņ ya êtôm intu honaņ.” Êņ ma aņela hatak Malia ba hi.

Malia hi hayê Elisabet

39 Ma Malia hatak anêņ loņ ma hi ketheņ ba hayô malak te atu ba hêk loņ dumlolê anêņ Judia. 40 Ma habitak hayô Sekalaia anêņ unyak kapô ma hanaņ waklêvôņ mavi hadêņ Elisabet. 41 Ma Elisabet halanô anêņ abô ma amena hapundik hamiņ yani la kapô ba Lovak Matheņ havôlô yani kapô siņ. 42 Êņ ma Elisabet halam kaêk lôk lamavi ba hanaņ, “Wapômbêņ hêv lamavi bêņ anôņ hadêņ o hamôņ ek avi vi. Ba tem indum mavi êndêņ o imbiņ amena intu ba hamiņ o kapôlôm. 43 Ma donjom ya avi alê te ba yenaņ Anyô Bêņ anêņ talêbô halêm ek êņjê ya? 44 Ondaņô, yahalaņô anêm waklêvôņ, êņ ma amena êntêk hamiņ yalenņsoam lamavi ba hapundik. 45 Bôk holaņô Wapômbêņ anêņ abô ba hôêvhaviņ nena tem indum aêņ. Ba intu ômô lôk lemmavi!”

Malia anêņ yeņ

46 *Ma Malia hanaņ, “Yakapôlôņ habô Anyô Bêņ anêņ athêņ, 47 ma yadahôlôņ lamavi hadêņ Wapômbêņ atu ba hêv ya bulubiņ 48 ek malê nena yani hayê ba lahabi anêņ avi oyaņ atu ba hadum anêņ ku.

* 1:19: Dan 8:16; 9:21 * 1:27: Mat 1:16,18 * 1:31: Ais 7:14; Mat 1:21-23 * 1:32: 2Sml 7:12-13,16; Ais 9:7
* 1:37: Stt 18:14 * 1:46: 1Sml 2:1-10

Avômalô sapêḅ tem nenaḅ nena Wapômbêḅ
hêv lamavi hadêḅ ya hatôm wak
nômbêḅ intu sapêḅ

49 ek malê nena Wapômbêḅ Lôklokwaḅ
Anôḅ hadum nômbêḅ ek ya.

Ma anêḅ athêḅ ida êḅjêk mathêḅ.

50 *Yani hathak hêv kapô hadêḅ ḅê takatu
ba elañô anêḅ abô hadêḅ sêbôk ma
êḅtêk ma embeḅ yam imbiḅ.

51 *Yani hadum ku bêḅbêḅ hathak yani
anêḅ lôklokwaḅ.

Ma hathak havalonḅ avômalô takatu ba
êbôḅ ma habi i hi.

52 *Ma hathak hamô ḅê bêḅbêḅ iniḅ
lôklokwaḅ lu.

Ma hêv athêḅ bêḅ hadêḅ ḅê athêḅ mi.

53 *Ma hathak havakôḅ avômalô takatu ba
ema kisi hathak nôḅ mavi anôḅ ba
leḅḅḅviyak.

Ma donḅtom ḅê lôk nôḅkama bêḅ, ma
hathak hêv i vê ba i oyaḅ.

54-55 *Ma yani hathak hêv anêḅ avômalô ku
Israel sa,
ma lahabi anêḅ abô atu ba bôk havak
haviḅ Ablaham lôk anêḅ limi sapêḅ
nena tem laimbi i ba nêḅ i sa wak
nômbêḅ intu sapêḅ.”

56 Êḅ ma Malia hamô haviḅ Elisabet
hatôm ayôḅ lô vêḅ ma halehi anêḅ lonḅ
hathak lonḅbô.

Elisabet havathu Jon anyô hathik ḅaḅ

57 Ma Elisabet anêḅ waklavôḅ embathu
hayô ba havathu okna te. 58 Êḅ ma Elisabet
anêḅ thalaleḅ lôk anêḅ avômalô elañô nena
Anyô Bêḅ hêv kapô bêḅ hadêḅ yani ba intu
êbôḅ lôk leḅḅḅmavi anôḅ.

59 *Ma amena êḅ hamô hatôm wak ba-
heḅvi ba lahavulô, ma anêḅ avômalô êlêḅ
ek neḅgothe anêḅ kupik. Ma leḅḅḅhaviḅ
nêḅnêḅ lambô Sekalaia da anêḅ athêḅ êḅḅḅḅ
okna êḅ. 60 Ma donḅtom talêbô hanaḅ nena,
“Mi. Alalô nandam nena Jon.”

61 Ma thêlô enaḅ hadêḅ yani nena,
“Libumi la miḅ bôk ewa athêḅ Jon ami.”

62 Êḅ ma thêlô enaḅ hik lambô liḅ hathak
bahêḅḅḅ nena nendam anêḅ athêḅ aisê?

63 Aêḅ ba hanaḅ hathak baḅ nena neḅa ase-
leḅ te êlêḅ. Ma hato nena, “Okna êḅ anêḅ
athêḅ ma Jon.” Ma thêlô sapêḅ êyê athêḅ
êḅ ba esoḅ kambom. 64 Ma ketheḅ oyaḅ
ma Sekalaia hanaḅ abô hathak lonḅbô ba
habô Wapômbêḅ anêḅ athêḅ. 65 Ma avômalô
malak êḅ êyê nôḅ êḅ ba êkô kambom. Ma
abô êḅ hi haveḅ Judia iniḅ lonḅ takatu ba
hamô dumlolê sapêḅ. 66 Ma thêlô enaḅ
hadêḅ i nena, “Anyô Bêḅ anêḅ lôklokwaḅ
hamô haviḅ amena êḅtêk ba embeḅ yam ka
tem imbitak aisê?”

Sekalaia anêḅ yêḅ

67 Yôv ma Lovak Mathêḅ hayô halôk Jon
lambô Sekalaia kapô ba hanaḅ abô plopet
aêḅtêk,

68 * “Anyô Bêḅ, Israel iniḅ Wapômbêḅ, lêk
halêḅ ek nêḅ anêḅ avômalô vê êḅjêk
iniḅ malaiḅ. Ba intu nanêḅ athêḅ
bêḅ êḅḅḅḅ yani.

69 *Yani hêv Anyô Lôklokwaḅ te habitak
anêḅ anyô ku Devit anêḅ thalaleḅ ek
nêḅ alalô bulubiḅ.

70 Yani hadum aêḅ hatôm sêbôk ba
hanaḅ hadêḅ anêḅ plopet mathêḅ ba
enaḅ nena

71 *tem Wapômbêḅ nêḅ alalô bulubiḅ
êḅjêk ḅê vovak lôk ḅê takatu ba bôk
êpôlik hathak alalô.

72 *Aêḅ ba yani hêv kapô ek alalôaniḅ
bumalô lôk lahabi anêḅ tabô
mathêḅ.

73 *Abô atu ba yani bôk havak bal-
abuḅ haviḅ alalôaniḅ kamik Ablaham
nena

74 tem nêḅ alalô bulubiḅ êḅjêk ḅê vo-
vak iniḅ lôklokwaḅ ek alalô nandum
anêḅ ku ma miḅ nakô ami

75 *ek namô mathêḅ lôk thêthôḅ êḅjêk
Wapômbêḅ ma êtôm wak nômbêḅ
intu sapêḅ.

76 *Aêḅ ba, yenaḅ okna, tem ôḅmôḅ ek
ôpôpêk Anyô Bêḅ anêḅ lonḅḅḅḅ ek

* 1:50: Sng 103:13,17 * 1:51: 2Sml 22:28 * 1:52: Jop 12:19; 5:11; Sng 147:6 * 1:53: Sng 34:10 * 1:54-55:
Sng 98:3; Stt 17:7; Mai 7:20 * 1:59: Stt 17:12; Wkp 12:3; Luk 2:21 * 1:68: Sng 72:18 * 1:69: Sng 18:2 * 1:71:
Sng 106:10 * 1:72: Stt 17:7; Sng 105:8-9 * 1:73: Stt 22:16-17 * 1:75: Tit 2:12-14 * 1:76: Ais 40:3

êlêm ba intu tem nendam o nena Wapômbêḅ Leḅ anêḅ plopet.

77 *Lôk ôndôḅ anêḅ avômalô ek neyala nena Wapômbêḅ tem nêḅ i bulubiḅ esak hêḅ iniḅ kambom vê.

78 *Alalôaniḅ Wapômbêḅ lahiki bêḅ anôḅ ba intu hêḅ kapô ba tem indum nôḅ êḅ lôk nêḅ anêḅ wak êlêm anêḅ leḅ

79 ek nêḅ deda êndêḅ avômalô takatu ba bôk ema ba êḅô momaḅiniḅ bêḅ kapô. Lôk anêḅ deda êḅ tem nêḅ alalô sa ek nambeḅ loḅôndê labali mavi.”

80 Ma Jon halumbak bêḅ ma habitak lôklokwaḅ hathak hêḅhaviḅ. Êḅ ma hi hamô loḅ thiliv ba hayabiḅ anêḅ waklavôḅ êlêm yaḅ ek indum anêḅ ku êḅjêk avômalô Israeḅ maleḅniḅ.

2

Malia havathu Yisu (Mat 1:18-25)

1 Waklavôḅ êḅ ma Sisa Ogastus havak abô majaḅ ek neja avômalô pik takatu ba Lom eyabiḅ i iniḅ athêḅ. 2 Wak êḅ ma môḅ anôḅ ek gavman hawa avômalô iniḅ athêḅ. Ma Kulinius ma hamô hatôm ploḅvins Silia iniḅ gavman bêḅ. 3 Êḅ ma avômalô sapêḅ i iniḅ malak ôdôḅ nenanena ek neja iniḅ athêḅ. 4 Josep habitak anêḅ Kiḅ Devit anêḅ thalaleḅ. Ba intu hatak Nasalet anêḅ Galili ma hi Devit anêḅ malak ôdôḅ Betlehem anêḅ Judia. 5 Yani hi haviḅ Malia ek neto thainiḅ athêḅ. Avi êḅ bôk epesaḅ anêḅ abô yôḅ ek nendom êndêḅ Josep. Ma wak êḅ ma Malia hasabeḅ.

6 Êḅô Betlehem denaḅ ma Malia anêḅ waklavôḅ hayô ek embathu. 7 Ma havathu namalô bôḅ ba havuliv hathak sôḅ ba hadô hêk bokmaḅkaḅ iniḅ kabum ek malê nena unyak atu ba hêk ek avômalô nêḅjêk ma lêk putup ba mi.

Aḅela hayô ek ḅê eyabiḅ bok

8 Ma ḅê eyabiḅ boksipsip doho êḅô loḅ êḅ viyaiḅ ba eyabiḅ iniḅ bok hadêḅ bôlôvôḅ. 9 Ma Anyô Bêḅ anêḅ aḅela te hayô

ek thêlô lôk Anyô Bêḅ anêḅ deda lôkmaḅniḅ habi hayôhêk thêlô ba êkô kambom. 10 Ma donḅtom aḅela hanaḅ nena, “Miḅ nôkô ami. Odaḅô! Yahawa abô mavi halêm ek môlô ba tem indum avômalô sapêḅ leḅniḅmavi anôḅ. 11 Lêk êntêk hêk Devit anêḅ malak ma avi te havathu okna te atu ba tem nêḅ môlô bulubiḅ. Yani ma Anyô Bêḅ, Mesia* atu ba Wapômbêḅ bôk hatak ek nêḅ anêḅ avômalô bulubiḅ. 12 Môlô tem ôḅgô amena kasek te ivuliv hathak sôḅ ba êdô hêk bokmaḅkaḅ iniḅ kabum. Nôm êḅ ma hatôm lavôḅniḅ ek môlô ôḅgô.”

13 Aḅela hanaḅ yôḅ ma ketheḅ oyaḅ ma aḅela bêḅ anôḅ anêḅ leḅ êlêm iviḅ yani. Ma êbô Wapômbêḅ anêḅ athêḅ ba enaḅ aêntêk,

14 * “Nôḅbô Wapômbêḅ anêḅ athêḅ lôkmaḅniḅ esak leḅbum.

Ma pik ma anêḅ labali êḅô imbiḅ avômalô takatu ba Wapômbêḅ lamavi hathak.”

Nê eyabiḅ bok i êyê Yisu

15 Aḅela etak thêlô ba i malak leḅ ma ḅê eyabiḅ bok enaḅ hadêḅ i, “Alôana ek nagê nôḅ atu ba Anyô Bêḅ hanaḅ hadêḅ alalô nena lêk habitak Betlehem.”

16 Êḅ ma thêlô i ketheḅ ma êḅôḅ Malia lo Josep ma amena kasek atu ba hêk bokmaḅkaḅ iniḅ kabum. 17 Thêlô êyê yôḅ ma enaḅ abô takatu ba aḅela hanaḅ hadêḅ i hathak amena êḅ. 18 Ma avômalô elanô ḅê eyabiḅ bok iniḅ abô êḅ ba eson kambom. 19 *Ma Malia lahabi abô takêḅ ba havalon loḅ hêk kapô. 20 Ma ḅê eyabiḅ boksipsip ele i ma êbô Wapômbêḅ lôk leḅniḅmavi anôḅ hadêḅ Wapômbêḅ hathak nôḅ takatu ba thêlô êyê lo elanô hatôm atu ba aḅela hanaḅ hadêḅ i.

Elam Yisu anêḅ athêḅ

21 *Wak bahenḅvi ba lahavulô hale ba hi ma enḅothe okna êḅ anêḅ kupik ba elam anêḅ athêḅ nena Yisu. Athêḅ êḅ ma Malia miḅ hasabeḅ ami denaḅ ma aḅela te bôk halam yôḅ.

Simeon lo Ana êyê Yisu

* 1:77: Jer 31:34 * 1:78: Ais 60:1-2 * 2:11: Mesia ma abô Hiblu ma Kilisi ma abô Glik. Ma anêḅ ôdôḅ ma ‘Ôpatu ba Wapômbêḅ hêḅ ek nêḅ avômalô bulubiḅ.” * 2:14: Luk 19:38 * 2:19: Luk 2:51 * 2:21: Luk 1:31

* 2:22: Wkp 12:1-8

22 *Josep lo Malia iniņ waklavônġ nimbitak mabuņ êņġek Wapômbêġ ma hayô hatôm balabuņ atu ba Mose bôk hato. Êġ ma ewa Yisu ba i Jelusalem ek nêġnêġm êġndêġ Anyô Bêġ 23 *hatôm anêġ balabuņ bôk hanaņ yôv nena, “Nônêġm anyô môġ sapêġ êġndêġ Wapômbêġ.” 24 *Lôk i ek nêġmbôk da hatôm Anyô Bêġ anêġ balabuņ bôk hanaņ nena, “menak bôbô lokwanġju mena thabiyom muk lokwanġju.”

25 Ma anyô te hamô Jelusalem ba anêġ athêġ nena Simeon. Yani ma anyô thêthônġ ba hasopa abô balabuņ dedaņ mavi. Yani hayabiņ Mesia atu ba tem nêġm Israeġ thêvô. Ma Lovak Matheġ hamô haviņ Simeon. 26 Ma Lovak Matheġ bôk hanaņ hadêġ yani yôv nena tem miņ ema ami ma êġmô endeba êġņġ Anyô Bêġ anêġ Mesia vêġmam. 27 Ma Lovak Matheġ halom yani ba hi Wapômbêġ anêġ unyak matheġ. Yani hamô denaņ ma Josep lo Malia ewa Yisu ba êġlêġm ek nesopa abô balabuņ. 28 Ma Simeon hasip okna hamô baņ ma habô Wapômbêġ ba hanaņ aêġntêk,

29 “Anyô Bêġ Wapômbêġ, ya anêġm anyô ku. Lêk yahayê yôv ba tem yama lôk yalenġmavi êġtôm atu ba bôk hovak abô haviņ ya.

30 *Lêk yamalenġ hayê nôġm atu ba hôêġv ek nêġm yêġlô bulubiņ.

31 Hôpôpêk nôġm êġġ hêk avôġmalô sapêġ maleniņ.

32 *Nôġm êġ ma hatôm deda ek avôġmalô loņ buyaņ nêġġe, ma tem nêġm athêġ lôkmanġiņ êġndêġ anêġm avôġmalô Israeġ.”

33 Yisu anêġ lambô lo talêbô elanô Simeon anêġ abô atu ba hanaņ hathak okna êġ ba eson kambom. 34 *Êġ ma Simeon hêġv mek hadêġ thêġlô ma hanaņ hadêġ Malia aêġntêk, “Wapômbêġ hatak okna êġntêk ek indum avôġmalô Israeġ bêġ anôġ nêġnêġm yak ma bêġ anôġ nimbiyô niġiņ. Yani tem êġmô êġtôm Wapômbêġ anêġ lavônġiņ te ma donġtom avôġmalô bêġ anôġ

tem miņ nêġnêġmimiņ yani ami. 35 Êġ ma avôġmalô bêġ anôġ iniņ auk loņ kapô tem imbitak loņ yaiņ. Ma tem kapôġlôm indinġ o êġtôm biņ vovak hadabêġ bimdaluk kisi.”

36 Ma plopet avi te hamô haviņ ba anêġ athêġ nena Ana. Yani ma Panuel anêġ nalavi ba habitak anêġ Asel anêġ ôdônġ. Yani bôk avôdônġna ba anêġ sondabêġ hatôm 84. Sêbôk ba yani avi muk ma hawa anyô ba hamô haviņ yamalô hatôm sondabêġ bahenġvi ba lahavuju. 37 Vêġm ma yamalô hama ma yani hamô hatôm avi tôp sondabêġ bêġ anôġ. Wak lo bôġlôvônġ ma miņ hatak unyak matheġ ami, ma hathak hatak nôġm ek nêġm yeġ lo eteġ mek. 38 Ma Simeon hanaņ abô denaņ, ma avi êġ hi habobo thêġlô ma hêġv lamavi hadêġ Wapômbêġ. Ma hanaņ abô hathak okna êġ hadêġ avôġmalô takatu ba êġmô ek eyabiņ waklavônġ atu ba Wapômbêġ nêġm avôġmalô Israeġ vêġ êġņġek iniņ malaiņ.

39 *Josep lo Malia idum nôġmkama sapêġ hatôm atu ba Anyô Bêġ anêġ balabuņ hanaņ vêġm ma ele i iniņ malak Nasalet hêk Galili. 40 Ma okna halumbak ba habitak lôklokwanġ. Ma anêġ auk mavi bêġ anôġ. Ma Wapômbêġ anêġ wapôm hamô haviņ yani.

Yisu hamô unyak matheġ kapô

41 *Sondabêġ nôġmbêġ intu ma Yisu anêġ talêbô lo lambô i Jelusalem ek nêġġe waklavônġ anêġ athêġ nena Hale ba Hi.*

42 Ma Yisu anêġ sondabêġ hatôm laumiņ ba lahavuju, ma thêġlô idum aêġ ba ethak ba i Jelusalem ek nêġġe waklavônġ êġ.

43 Waklavônġ bêġ êġ hale halôk ma thêġlô ele i iniņ loņ. Ma okna Yisu ma hamô Jelusalem denaņ. Ma talêbô lo lambô êġthônġ ba i.

44 Ma eson nena lêk haviņ anêġ avôġmalô vi ba hi la. Ba evenġ wak daluk te vêġm ma êġyê mi, êġ ma i êġbôġlêġm yani haveġ iniņ avôġmalô malêġvônġ. 45 Ma donġtom miņ êġpôm ami, êġ ma êġvôġi Jelusalem hathak loņbô ek nêġmbôġlêġm yani. 46 Wak lô hale ba hi yôv ma êġpôm yani hamô unyak matheġ kapô. Yani hamô haviņ kêdônġwaga doho ba halanô

* 2:23: Kis 13:2 * 2:24: Wkp 12:8 * 2:30: Ais 52:10; Luk 3:6; Tit 2:11 * 2:32: Ais 42:6; 49:6; 52:10 * 2:34: Ais 8:14; Mat 21:42; 1Pi 2:8 * 2:39: Mat 2:23 * 2:41: Kis 12:24-27; 23:14-17; Lo 16:1-8 * 2:41: Sêbôk ma Wapômbêġ anêġ aņġla ik Iġip iniņ apenena môġ vônô. Ma hayô Israeġ ma hayê thalalenġ hamô iniņ unyak abôġlêk, êġ ma hale ba hi ba miņ hik Israeġ te vônô ami.

iniñ abô ma hanañ hik thêlô liñ. ⁴⁷ Avômalô takatu ba elañô anêñ abô lôk anêñ auk bêñ ma eson kambom. ⁴⁸ Êñ ma lambô lo talêbô êyê yani ba eson kambom haviñ. Ma talêbô hanañ, “Yenañ okna, hudum malê aêñ? Yai akô kambom ba abôlêm o.”

⁴⁹ Ma Yisu hanañ viyañ nena, “Mamu ôbôlêm ya eka? Miñ oyala nena tem yamô Wakamik anêñ unyak ami e?” ⁵⁰ Ma donptom êthôn anêñ abô êñ anêñ ôdôn palin.

⁵¹ *Yôv ma hi haviñ talêbô lo lambô ba i Nasalet. Ma halañô iniñ abô ba hasopa. Ma talêbô havalon abô takêñ loñ hêk kapô.

⁵² *Yisu habitak bêñ ma anêñ auk mavi anôn. Ma Wapômbên lôk avômalô leñimavi hathak yani.

3

Jon anyô hathik ñañ hanañ Wapômbên anêñ abô

(Mat 3:1-12; Mak 1:2-8; Jon 1:19-28)

¹ Hadên sondabên laumiñ ba labahenvi atu ba kiñ Sisa Taibelias hayabiñ Lom, ma Pontius Pailat hayabiñ Judia, ma Helot hayabiñ Galili, ma yañ molok Pilip hayabiñ Itulia lo Takonitis, ma Lisania hayabiñ Abilene, ² ma Anas lo Kaiapas êmô hatôm anyô bêñ êbôk da. Hadên wak êñ ma Sekalaia nakaduñ Jon hamô loñ thiliv, ma Wapômbên hêv anêñ abô hadên yani. ³ *Êñ ma Jon hi haven loñ takatu ba hamô habobo ñañ Jolodañ ma hanañ ek avômalô nede kapôlônin liliñ ba nisik ñañ ek Wapômbên nê inin kambom vê.

⁴ Hatôm plopet Aisaia bôk hatô halôk anêñ kapya nena,

“Kaék te halam haven loñ thiliv nena,
‘Nôpôpêk loñôndê ek Anyô Bên êlêm,
ma nopesañ ba imbitak thêthôn ek
yani.

⁵ Nusivun koloson sapên sin
ma node dumlolê sapên pesa ba im-
bitak kalôn mavi.

Ma nopesañ loñôndê lokbañ ba im-
bitak thêthôn,
ma loñôndê kekela ma nopesañ ba im-
bitak thêthê mavi.

⁶ Ma avômalô pik sapên tem nêgê Wapômbên anêñ kobom atu ba hêv avômalô bulubiñ.” *Aisaia 40:3-5*

⁷ *Avômalô bêñ anôn i hadên Jon ek isik thêlô ma hanañ hadên i, “Môlô ma umya kambom anêñ nali ba oson nena tem yasik môlô ek nôsôv ênjêk Wapômbên anêñ lamaniñ e? Mi anôn!” ⁸ *Ma nundum kobom takatu ba injik thô nena lêk ole kapôlômim liliñ. Ma miñ lemimimbi auk takatu ba nonañ êndên am nena, ‘Abraham ma yêlôaniñ bumalô. Ba intu yêlô ma avômalô thêthôn.’ Mi, yanañ êndên môlô nena Wapômbên hatôm enja valu takêntêk ba epesañ Abraham anêñ limi esak. ⁹ *Kisiñ lêk hamô alokwañ ôdôn yôv ek alokwañ takatu ba miñ hik anôn mavi ami ma tem nede lu ba nêmbôk esak atum.”

¹⁰ Ma avômalô nômbên atu ba elañô anêñ abô enañ hik yani liñ, “Yêlô nandum malê?”

¹¹ Ma Jon hanañ nena, “Anyô anêñ kwêv ju hamô ma nêm yañ êndên anyô yañ atu ba kwêv mi. Ma anêñ nôm hamô ma nêm aên iyom.”

¹² *Ma nê ewa takis doho êlêm ek Jon isik thêlô imbiñ ba enañ hik yani liñ nena, “Kêdônwaga, yêlô nandum malê?”

¹³ Ma Jon hanañ, “Môlô noja takis êtôm atu ba Lom iniñ anyô bêñ hanañ iyom ma miñ noja vi oyañ ami.”

¹⁴ Ma nê vovak doho enañ hik yani liñ haviñ nena, “Ma yêlô nandum malê?”

Ma hanañ nena, “Miñ o mathalalen êndên avômalô ek noja iniñ valuselen oyañ ami. Lôk miñ osau nê idum abô ek onja anyô yañ anêñ nômkama ami. Ma lemimimbi nena môlônim ku anêñ vuli ma hatôm môlô.”

¹⁵ Avômalô Isael ethak êv maleñin ek Mesia nena tem êlêm. Ba êyê Jon hadum ku takên ma eson nena yani ma Mesia la. ¹⁶ *Êñ ma Jon hanañ hadên i nena, “Yahathik môlô hathak ñañ, ma donptom ôpatu ba tem emben ya yam anêñ lôklokwañ ma bomañ ek yenañ. Yani ma anyô lôk athên bêñ ma ya ma yaônâlôk ba intu miñ hatôm yapole anêñ vakapô bokngôp anêñ

* 2:51: Luk 2:19 * 2:52: 1Sml 2:26; Snd 3:4 * 3:3: Ap 13:24 * 3:7: Mat 12:34; 23:33 * 3:8: Jon 8:33,39

* 3:9: Mat 7:19 * 3:12: Luk 7:29 * 3:16: Ap 13:25

yak vê ami. Yani tem isik môlô esak Lovak Matheḅ lôk atum. ¹⁷ Yani tem isuv nôḅ anêḅ kupik vê ba êndô anôḅ êḅ unyak kapô. Ma yavoyav takatu ba hamô piklêvôḅ ma isi ba êḅbôk esak atum atu ba tem miḅ ema ami.” ¹⁸ Ma Jon hananḅ abô bêḅ anôḅ havinḅ ek imbi avômalô leḅinḅ linḅ ba hathak kobom êḅ ma hananḅ Wapômbêḅ anêḅ Abô Mavi bêḅ hadêḅ thêlô.

¹⁹ *Vêḅ ma Jon hathanḅ Galili ininḅ Anyô Bêḅ Helot hathak anêḅ kambom takatu ba hadum ba hananḅ te bêḅ nena, “Aisê ka howa mamuyanḅ molok yanavi Helodias hatôm vônim?” ²⁰ Êḅ ma Helot hadum kambom yanḅ hathak lonḅbô nena hatak Jon hamô koladôḅ.

Jon hathik Yisu

(Mat 3:13-17; Mak 1:9-11; Jon 1:32-34)

²¹ Jon hathik avômalô bêḅ anôḅ halôk nanḅ aleba hathik Yisu havinḅ. Hathik vêḅ ma Yisu haminḅ ba hateḅ mek ma leḅ hakyav. ²² *Ma Lovak Matheḅ halôk ba halêḅ hatôm menak bôbô ba hayô hamô yani. Ma kaêk te halêḅ anêḅ leḅ ba hananḅ nena, “O ma yenanḅ okna atu ba yalenḅhavinḅ videdaunḅ. Ma yalenḅmavi anôḅ hathak o.”

²³ *Yisu hadum anêḅ ku môḅ havenḅ avômalô maleḅinḅ, ma anêḅ sondabêḅ ma habobo 30. Ma avômalô esonḅ nena yani ma Josep nakaduḅ.

Ma Josep ma Heli nakaduḅ.

²⁴ Ma Heli ma Matat nakaduḅ.

Matat ma Livai nakaduḅ.

Livai ma Melki nakaduḅ.

Melki ma Janai nakaduḅ.

Janai ma Josep nakaduḅ.

²⁵ Josep ma Matatias nakaduḅ.

Matatias ma Amos nakaduḅ.

Amos ma Nahum nakaduḅ.

Nahum ma Esli nakaduḅ.

Esli ma Nagai nakaduḅ.

²⁶ Nagai ma Mat nakaduḅ.

Mat ma Matatias nakaduḅ.

Matatias ma Semen nakaduḅ.

Semen ma Josek nakaduḅ.

Josek ma Joda nakaduḅ.

²⁷ Joda ma Joanan nakaduḅ.

Joanan ma Lesa nakaduḅ.

Lesa ma Selubabel nakaduḅ.

Selubabel ma Sealtiel nakaduḅ.

Sealtiel ma Neli nakaduḅ.

²⁸ Neli ma Melki nakaduḅ.

Melki ma Adi nakaduḅ.

Adi ma Kosam nakaduḅ.

Kosam ma Elmadam nakaduḅ.

Elmadam ma El nakaduḅ.

²⁹ El ma Josua nakaduḅ.

Josua ma Eliesel nakaduḅ.

Eliesel ma Jolim nakaduḅ.

Jolim ma Matat nakaduḅ.

Matat ma Livai nakaduḅ.

³⁰ Livai ma Simeon nakaduḅ.

Simeon ma Juda nakaduḅ.

Juda ma Josep nakaduḅ.

Josep ma Jonam nakaduḅ.

Jonam ma Eliakim nakaduḅ.

³¹ Eliakim ma Melea nakaduḅ.

Melea ma Mena nakaduḅ.

Mena ma Matata nakaduḅ.

Matata ma Natan nakaduḅ.

Natan ma Devit nakaduḅ.

³² *Devit ma Jesi nakaduḅ.

Jesi ma Obet nakaduḅ.

Obet ma Boas nakaduḅ.

Boas ma Salmon nakaduḅ.

Salmon ma Nason nakaduḅ.

³³ Nason ma Aminadap nakaduḅ.

Aminadap ma Atmin nakaduḅ.

Atmin ma Alni nakaduḅ.

Alni ma Heslon nakaduḅ.

Heslon ma Peles nakaduḅ.

Peles ma Juda nakaduḅ.

³⁴ Juda ma Jekop nakaduḅ.

Jekop ma Aisak nakaduḅ.

Aisak ma Ablaham nakaduḅ.

Ablaham ma Tela nakaduḅ.

Tela ma Naho nakaduḅ.

³⁵ Naho ma Seluk nakaduḅ.

Seluk ma Leu nakaduḅ.

Leu ma Pelek nakaduḅ.

Pelek ma Ebel nakaduḅ.

Ebel ma Sela nakaduḅ.

³⁶ *Sela ma Kainan nakaduḅ.

Kainan ma Alpaksat nakaduḅ.

Alpaksat ma Sem nakaduḅ.

* **3:19:** Mat 14:3-4; Mak 6:17-18   * **3:22:** Jon 1:32   * **3:23:** Luk 4:22; Jon 6:42   * **3:32:** Rut 4:17-22   * **3:36:** Stt 11:10-26

Sem ma Noa nakaduᅇ.
 Noa ma Lamek nakaduᅇ.
 37 Lamek ma Metusela nakaduᅇ.
 Metusela ma Inok nakaduᅇ.
 Inok ma Jalet nakaduᅇ.
 Jalet ma Mahalalel nakaduᅇ.
 Mahalalel ma Kenan nakaduᅇ.
 38 *Kenan ma Inos nakaduᅇ.
 Inos ma Set nakaduᅇ.
 Set ma Adam nakaduᅇ.
 Adam ma Wapômbêᅇ nakaduᅇ.

4

*Sadaᅇ halôk Yisu la ek indum kambom
 (Mat 4:1-11; Mak 1:12-13)*

1 Lovak Mathenᅇ hadum ku lôklokwanᅇ hamô Yisu kapô, êᅇ ma hatak ᅇaᅇ Jolodaᅇ hêk. Ma Lovak Mathenᅇ halom yani ba hi loᅇ thiliv. 2 Ma hamô loᅇ êᅇ hatôm wak 40 ek Sadaᅇ êndôk yani la ek indum kambom. Ma miᅇ hayaᅇ nôᅇ ami aleba hama kisi.

3 Ma Sadaᅇ hanaᅇ hadêᅇ yani, “Avanôᅇ, o Wapômbêᅇ anêᅇ Nakaduᅇ ma onaᅇ ek valu êntêk imbitak êtôm polom.”

4 *Ma doᅇtom Yisu hanaᅇ viyaᅇ, “Wapômbêᅇ anêᅇ kapya hanaᅇ, ‘Anyô miᅇ hatôm êᅇ lôkmala esak polom iyom ami.’ ”

5 Vêᅇ ma Sadaᅇ halom Yisu ba hathak dumlolê bêᅇ te ba hi daku anêᅇ dum. Ketheᅇ oyaᅇ ma hik pik êntêk anêᅇ loᅇ lôklinyaᅇ sapêᅇ thô hadêᅇ yani. 6 Ma hanaᅇ hadêᅇ Yisu, “Tem yanêᅇ loᅇ takêᅇ iniᅇ athêᅇ bêᅇ lôk iniᅇ lôkmaᅇgiᅇ sapêᅇ êndêᅇ o ek oyabiᅇ. Nôm takêᅇ ma yenaᅇ ba yaleᅇhaviᅇ yanêᅇ êndêᅇ opalê, êᅇ ma tem yanêᅇ. 7 Aêᅇ ba hôêᅇ yeaᅇ hadêᅇ ya, ma tem yanêᅇ nôᅇkama takêntêk sapêᅇ êndêᅇ o.”

8 *Ma Yisu hanaᅇ, “Wapômbêᅇ anêᅇ kapya hanaᅇ, ‘Nêᅇ yeaᅇ êndêᅇ Wapômbêᅇ anêᅇ Anyô Bêᅇ lôk undum yani iyom anêᅇ ku.’ ”

9 Yôᅇ ma Sadaᅇ halom ba hi Jelusalem ma hatak yani hamiᅇ unyaᅇ mathenᅇ anêᅇ vôᅇ. Ma hanaᅇ, “Avanôᅇ, o ma Wapômbêᅇ anêᅇ Nakaduᅇ ma ôsôᅇ kisi nu tamu pik 10 ek malê nena bôk eto yôᅇ nena,

“Yani tem nêᅇ anêᅇ aᅇla ek neyabiᅇ o mavi 11 lôk nisip o ek miᅇ hatôm valu

la embatho vemkapô ami.’ ” *Kapya Yeaᅇ 91:11-12*

12 *Ma Yisu hanaᅇ, “Wapômbêᅇ anêᅇ kapya hanaᅇ nena, ‘Miᅇ osaê Wapômbêᅇ anêᅇ Anyô Bêᅇ ami.’ ”

13 *Sadaᅇ halôk Yisu la ek indum kambom takêᅇ vêᅇ ma hatak yani ba hi ma hayaᅇbiᅇ wak yaᅇ.

*Yisu hadum ku môᅇ daluk hêk Galili
 (Mat 4:12-17; Mak 1:14-15)*

14 Hathak Lovak Mathenᅇ anêᅇ lôklokwanᅇ ma Yisu hale hi Galili hathak loᅇbô. Ma abô hathak yani hayaᅇ loᅇ takêᅇ sapêᅇ.

15 Ma hadôᅇ thêlô hamô iniᅇ unyaᅇ yeaᅇ ba avômalô sapêᅇ eᅇam yani.

*Avômalô Nasalet êpôlik hathak Yisu
 (Mat 13:53-58; Mak 6:1-6)*

16 Ma Yisu hi Nasalet, loᅇ êᅇ intu anêᅇ loᅇ halumbak bêᅇ hamô. Ma Sabat ma hi unyaᅇ yeaᅇ hatôm anêᅇ kobom hathak hadum. Haviyô hamiᅇ ek esam Wapômbêᅇ anêᅇ abô. 17 Ma êᅇ plopet Aisaia anêᅇ kapya hadêᅇ yani, ma hakak ma hapôm abô bute hanaᅇ aêntêk,

18 “Anyô Bêᅇ anêᅇ Lovak Mathenᅇ hamô haviᅇ ya ek malê nena Anyô Bêᅇ hatak ya ek yanaᅇ anêᅇ Abô Mavi êndêᅇ avômalô siv.

Ma hêᅇ ya ba yahalêᅇ ek yanaᅇ bêᅇ êndêᅇ ᅇê takatu ba êᅇ koladôᅇ ek nede yaᅇ

lôk yanaᅇ êndêᅇ ᅇê malaᅇniᅇ pusip ek nêᅇê tak esak loᅇbô

ma yanja ᅇê takatu ba anyô vi êᅇ voᅇvaᅇ hadêᅇ i vê

19 *lôk yanaᅇ nena lêk ma Anyô Bêᅇ anêᅇ waklavôᅇ hik anêᅇ lamavi thô.” *Aisaia 62:1-2*

20 Êᅇ ma hik kapya siᅇ ma hêᅇ hadêᅇ ôpatu ba hayaᅇbiᅇ kapya ma halôk hamô biᅇ. Ma avômalô sapêᅇ ititiᅇ yani. 21 Ma hanaᅇ nena, “Abô êntêk ba hêk Wapômbêᅇ anêᅇ kapya ba olaᅇo intu lêk hik anôᅇ.”

22 *Ma thêlô sapêᅇ esonᅇ ba enaᅇ nena anêᅇ abô ma mavi anôᅇ. Ma doᅇtom enaᅇ,

* 3:38: Stt 4:25-26 * 4:4: Lo 8:3 * 4:8: Lo 6:13-14 * 4:12: Lo 6:16; 1Ko 10:9 * 4:13: Hib 2:18; 4:15
 * 4:19: Ais 58:6 * 4:22: Luk 3:23; Jon 6:42

“Yani ma Josep anêḡ nakaduḡ iyom, aêḡ e?”

²³ Ma Yisu hanaḡ hadêḡ thêlô, “Yahayala nena môlô tem nonaḡ abô loḡ kapô te êndêḡ ya aêntêk, ‘Dokta, oda undum lemvimkupik mavi am. Yêlô bôk alaḡô nôḡ takatu ba hudum hêk Kapaneam. Ba intu undum aêḡ êḡjêk anêḡ malak ôdôḡ imbiḡ.’ ”

²⁴ *Ma hanaḡ, “Yanaḡ avanôḡ êndêḡ môlô nena plopet te hi anêḡ malak ôdôḡ ma anêḡ avômalô miḡ ethak ewa yani thô ami. ²⁵ *Yanaḡ avanôḡ biḡ êndêḡ môlô nena sêbôk atu ba Elia hamô pik ma Israeḡ iniḡ avi tôp bêḡ anôḡ êmô. Ma Wapômbêḡ hadum ba ôthôm mi hatôm sondabêḡ lô ma wata te haviḡ ba bôm bêḡ habitak loḡ êḡ. ²⁶ *Ma doḡtom Wapômbêḡ miḡ hêv Elia ba hi hadêḡ avi Israeḡ te ami, ma mi. Ma hêv hi hadêḡ avi tôp te atu ba hamô Salepat Saidon iniḡ pik.

²⁷ * “Ma sêbôk atu ba plopet Elisa hamô ma avômalô Israeḡ bêḡ anôḡ êpôm palê lepla. Ma doḡtom thêlô te miḡ mavi ami, ma mi. Ma Elisa hêv anyô loḡ buyaḡ Naiman anêḡ Silia iyom sa.

²⁸ “Ma avômalô takatu ba êmô unyak yeḡ elanô abô takêḡ ba leniḡmaniḡ kambom. ²⁹ Ma iviyô imiḡ ma êv Yisu vê hêk anêḡ malak. Ma êmô yani siḡ hi hadêḡ dumlolê atu ba elav iniḡ malak hamô anêḡ dum. Ma êmô siḡ hadêḡ loḡ kambom te ek nêso yani pônêḡ êndôk. ³⁰ Ma doḡtom Yisu hêv i vê hêk thêlô malêvôḡ ba havenḡ ba hi.”

*Yisu hêv ḡḡk vê
(Mak 1:21-28)*

³¹ Vêḡ ma Yisu halôk ba hi Kapaneam anêḡ Galili. Ma Sabat ma hadôḡ avômalô. ³² *Thêlô elanô anêḡ abô ba esoḡ kambom ek malê nena anêḡ abô ma lôklokwaḡ bomaḡ.

³³ Ma unyak yeḡ êḡ, ma anyô te atu ba ḡḡk lelaik hamô haviḡ yani hamô. Ma yani halam kaêk lôklala aêntêk, ³⁴ “Ei. Yisu anêḡ Nasalet, hólêḡ ek undum malê te êndêḡ yêlô? Hólêḡ ek umbuliḡ yêlô e?”

* 4:24: Jon 4:44 * 4:25: 1Kin 17:1,7 * 4:26: 1Kin 17:8-16 * 4:27: 2Kin 5:1-14 * 4:32: Mat 7:28-29
* 4:41: Mat 8:29; Mak 3:11-12 * 4:44: Mat 4:23 * 5:1: Mat 13:1-2; Mak 3:9-10 * 5:1: Genesalet ma kasukthôm Galili anêḡ athêḡ yaḡ.

Yahayala o. O ma Wapômbêḡ anêḡ Anyô Mathêḡ.”

³⁵ Ma doḡtom Yisu hathaḡ ḡḡk êḡ ba hanaḡ, “O bônôḡ ma otak ôpêntu.” Ma ḡḡk êḡ hadum ba ôpêḡ hêv yak halôk pik hêk thêlô malêvôḡ ma hatak ôpêḡ ba hi ma miḡ habuliḡ ôpêḡ dokte ami.

³⁶ Ma avômalô sapêḡ esoḡ kambom ba enaḡ hadêḡ thêlôda nena, “Malê êntêk aêḡ am? Yani hanaḡ hadêḡ ḡḡk lelaik hatôm anyô lôk athêḡ bêḡ ma anêḡ abô ma lôklokwaḡ bomaḡ ba ḡḡk elanô ba ele yaḡ ba i.” ³⁷ Ma abô hathak yani hi havenḡ loḡ bêḡ êḡ sapêḡ.

*Yisu hadum ḡê lôk lijiḡ bêḡ anôḡ mavi
(Mat 8:14-17; Mak 1:29-39)*

³⁸ Ma Yisu hatak unyak yeḡ ma hi Saimon anêḡ unyak. Ma Saimon yaḡavi hapôm lijiḡ vovaḡ kambom. Ma thêlô enaḡ ek Yisu nêḡ yani sa. ³⁹ Êḡ ma Yisu hi habobo avi êḡ ma hathaḡ lijiḡ êḡ ma lijiḡ êḡ hatak yani. Ma kethêḡ oyaḡ ma haviyô ba hapôpêk nôḡ ek thêlô.

⁴⁰ Wak halôk jalôm ma avômalô ewa ḡê lôk lijiḡ lomaloma êyô ek Yisu. Ma hatak baḡ hayô hêk tomtom ma sapêḡ ibitak mavi. ⁴¹ *Ma hadum ba ḡḡk etak avômalô bêḡ anôḡ ba ele yaḡ ma elam lôklala nena, “O ma Wapômbêḡ Anêḡ Nakaduḡ.” ḡḡk takêḡ eyala nena yani intu Mesia ba intu hathaḡ i ek bônôḡ.

⁴² Lôkbôk momaḡiniḡ ma Yisu hatak loḡ êḡ hêk ma hi loḡ thiliv. Ma avômalô êbôlêḡ yani aleba êpôm. Ma idum ek nebalonḡ yani loḡ ek miḡ etak thêlô ba ni loḡ buyaḡ ami. ⁴³ Ma doḡtom hanaḡ, “Wapômbêḡ hêv ya ba yahalêḡ ek yandum ku êḡ ba intu yana ek yanaḡ Abô Mavi esak Wapômbêḡ anêḡ loḡ lôkliḡyak êndêḡ avômalô malak yaḡ imbiḡ.”

⁴⁴ *Êḡ ma hi Judia iniḡ unyak yeḡ tomtom ma hanaḡ Wapômbêḡ anêḡ abô bêḡ hadêḡ i.

5

*Yisu hêv ku lukmuk hadêḡ Saimon
(Mat 4:18-22; Mak 1:16-20; Jon 1:35-42)*

¹ *Wak te ma Yisu hamin kasukthôm Genesalet* anêṅ daṅ ma avômalô bêṅ anôṅ imiṅ ba elañ Wapômbêṅ anêṅ abô ba ililiṅ yani siṅ hawê haven. ² Ma hayê ṅê ik alim etak iniṅ yeṅ luvi hamô liṅdaṅ ma i ithik iniṅ yakseṅ. ³ Êṅ ma hi hathak yeṅ êṅ yaṅ, yeṅ êṅ ma Saimon anêṅ. Ba intu hanaṅ hadêṅ Saimon nena, “Ôlêm usuniṅ yeṅ dokte ni tovola kasuk.” Ma halôk hamô ma hadôṅ avômalô.

⁴ Yani hadôṅ avômalô yôv ma hanaṅ hadêṅ Saimon nena, “Onja yeṅ ba nu kasuk malêvôṅ ma otak yakseṅ êndôk kasuk ek ômbôv alim.”

⁵ *Ma Saimon hanaṅ, “Anyô bêṅ, bôkam bôlôvôṅ daim ma yêlô atak yakseṅ halôk kasuk aleba miṅ avôv alim te ami ma mi anôṅ. Ma doṅtom lêk honaṅ ba intu tem yêlô natak yakseṅ êndôk kasuk.”

⁶ Thêlô idum aêṅ ma êvôv alim bêṅ anôṅ ba yakseṅ hadum ek itip. ⁷ Êṅ ma ik kaiyav hadêṅ yeṅ yaṅ atu ba thêlô idum ku êvôv alim haviṅ i nena nêlêm ek nêṅnêṅ thêlô sa. Êṅ ma êlêm ba etak alim halôk yeṅ luvi ba hayô siṅ ba hadum ek êmô yeṅ luvi sesoṅ.

⁸⁻⁹ Saimon Pita lôk ṅê takatu ba êmô haviṅ yani êyê alim nômbêṅ atu ba êvôv ma eson kambom. Êṅ ma Saimon halek vadôṅ lêlô hamô Yisu va luvi ma hanaṅ nena, “Anyô Bêṅ, otak ya ba nu. Ya anyô yahadum kambom.” ¹⁰ Ma Sebedi anêṅ nakaduṅ Jems lo Jon atu ba thêlô idum ku êvôv alim haviṅ i êyê nôṅm êṅ ba eson kambom haviṅ.

Ma Yisu hanaṅ hadêṅ Saimon, “Miṅ ôkô ami. Vêm ka tem ômbôv anyô êtôm lêk hôvôv alim.” ¹¹ *Êṅ ma ewa yeṅ ba i ethak liṅdaṅ. Ma etak iniṅ nômkama sapêṅ hamô ma i esopa Yisu.

Yisu hadum anyô lepla te mavi
(Mat 8:1-4; Mak 1:40-45)

¹² Wak te ma Yisu hamô malak lôṅ te ma anyô palê lepla hatêtô liṅkupik te halêm. Hayê Yisu ma halek vadôṅ lêlô ba hakôm halôk pik. Ma hanaṅ, “Anyô Bêṅ, lemhaviṅ ma hatôm opesaṅ ya ek yenaṅ kupik imbitak thêthê mavi.”

¹³ Êṅ ma Yisu hasôm ôpêṅ ma hanaṅ, “Yalenṅhaviṅ. Umbitak mabuṅ mavi.” Ma kethêṅ oyaṅ ma palê lepla hatak ôpêṅ ma ôpêṅ habitak liṅsiṅ anôṅ.

¹⁴ *Ma Yisu hanaṅ hadêṅ ôpêṅ nena, “Miṅ onañ nôṅm êntêk bêṅ ami. Ma nu nuṅgwik o thô êndêṅ anyô habôk da lôk nêṅm da êndêṅ Wapômbêṅ hatôm Mose bôk hanaṅ yôv. Ma ṅê êbôk da tem nenaṅ êndêṅ avômalô sapêṅ nena lêk o mabuṅ mavi.”

¹⁵ Ma doṅtom abô hathak Yisu hi may-aliv. Ba intu avômalô bêṅ anôṅ êlêm ek nedaṅô anêṅ abô lôk indum iniṅ lijiṅ mavi.

¹⁶ Ma doṅtom wak bêṅ anôṅ ma Yisu hatak avômalô hamô ma hi loṅ thiliv ek eteṅ mek.

Yisu hadum anyô havuviṅ te mavi
(Mat 9:1-8; Mak 2:1-12)

¹⁷ Wak te ma Yisu hadôṅ avômalô. Ma ṅê Palisi lôk ṅê lôkauk hathak abô balabuṅ êlêm anêṅ Jelusalem lôk malak takatu ba hamô Galili lôk Judia kapô. Ma Anyô Bêṅ anêṅ lôklokwaṅ hamô haviṅ Yisu ek indum avômalô lôk lijiṅ nimbitak mavi. ¹⁸ Ma anyô doho etak anyô havuviṅ te halôk hêk yêm ba ewa ba êyô. Thêlô idum ek neja yani ba ini unyak kapô ek netak êṅjêk ebobo Yisu. ¹⁹ Ma doṅtom avômalô bêṅ anôṅ ba loṅ putup ba miṅ hatôm neja yani ba ini unyak kapô ami. Êṅ ma ethak unyak vôv ma êṅgô unyak vôv abyaṅ ba êlêlô ôpatu halôk avômalô malêvôṅ aleba hayô Yisu thohavloṅma.

²⁰ *Yisu hayê thêlôniṅ êvhaviṅ ma hanaṅ hadêṅ anyô havuviṅ atu nena, “Aiyaṅ, lêk yahêv anêṅ kambom sapêṅ vê.”

²¹ Ma Palisi lôk ṅê lôkauk hathak abô balabuṅ elañô abô êṅ ma leṅṅṅhabi nena, “Ôpêntêk ma opalê ba hasoṅ nena yani ma Wapômbêṅ e? Anyô late miṅ hatôm nêṅm kambom vê ami ma Wapômbêṅ iyom.”

²² Yisu hayala thêlôniṅ auk ba hanaṅ nena, “Aisê ka môlô lemimhikam hathak abô êntêk? ²³ Abô alê intu vumvum ek yanaṅ: ‘Lêk yahêv anêṅ kambom sapêṅ vê’ mena ‘Umbiyô ombêṅ.’ ²⁴ *Aêṅ ba tem yaṅgik Anyô Anêṅ Nakaduṅ atu thô êndêṅ môlô nena anêṅ athêṅ ma bêṅ ba hatôm

nêm kambom vê.” Êñ ma Yisu hanañ hadên anyô havuvinj atu aëntêk, “Yanañ êndên o nena umbiyô umin ma onja anêm yêm ba nu anêm unyak.” ²⁵ Kethen oyañ ma ôpên haviyô haminj avômalô malêvôn ma hawa anên yêm. Ma hi anên unyak ba habô Wapômbên anên athên. ²⁶ Ma avômalô sapên eson kambom ba êbô Wapômbên anên athên haviñ. Ma êkô ba enañ nena, “Lêk êntêk ma alalô ayê nômbithi anôn te.”

*Yisu halam Livai
(Mat 9:9-13; Mak 2:13-17)*

²⁷ Vêm ma Yisu hi hayê anyô hawa takis te ba anên athên nena Livai ba hamô unyak ewa takis. Ma hanañ hadên ôpên nena, “Ôlêm osopa ya.” ²⁸ Êñ ma Livai haviyô ba hatak nômkama sapên hamô ma hi hasopa yani.

²⁹ Ma Livai hi hanğabôm nômbên hamô anên malak ek Yisu enañ. Ma nê ewa takis bên anôn lôk avômalô vi eyañ nômbên haviñ thai. ³⁰ *Ma Palisi lôk nê lôkawk hathak abô balabuñ doho atu ba êmô Palisi kapô êyê ba enañ abô diñdiñ hadên anên nê ku nena, “Môlô oañ ba unum haviñ nê takis lôk nê idum kambom eka?”

³¹ Êñ ma Yisu hanañ nena, “Nê lôk lijij iyom intu ethak i êyê dokta. Ma nê lijij mi ma mi. ³² Ma aên iyom yahalêm ek yandam nê takatu ba idum kambom ek nede kapôlônij liliñ. Ma miñ yahalêm ek yandam nê thêthôn ami.”

*Enañ hik Yisu lijij hathak kobom evak balabuñ ek nômbên
(Mat 9:14-17; Mak 2:18-22)*

³³ Ma thêlô enañ hadên Yisu aëntêk, “Wak bên anôn ma Jon anên nê ku evak balabuñ ek nômbên ek leñijhabi Wapômbên, ma Palisi iniñ nê ku idum aên iyom. Ma aisê ka anêm nê ku eyañ nômbên wak nômbên intu sapên?”

³⁴ *Ma Yisu hanañ nena, “Anyô te hawa avi lukmuk, êñ ma anên anyô môlô eyañ nômbên lôk leñijmavi. Ma miñ hatôm nembak balabuñ ek nômbên ami. ³⁵ Ma donjom havenj yam ba ewa yani vê hêk thêlô, êñ ma anên nê môlô tem nembak balabuñ ek nômbên.”

³⁶ Ma Yisu hanañ abô loñ kapô te aëntêk, “Anyô te miñ hatôm edabên sôp lukmuk ek indu sôp bô anên abyañ siñ esak ami. Hadum aên ma habulinj sôp lukmuk lôk sôp bô iniñ lêlêyañ haviñ.

³⁷ “Ma môlô othak ôkê waiñ lukmuk halôk kolopak epesañ hathak bok kupik bô e? Mi! Waiñ lukmuk êñ tem imbulin bok kupik bô atu ba bôk thekthek ba tem ipup ba waiñ engasô ni. ³⁸ Ba intu othak ôkê waiñ lukmuk halôk bok kupik lukmuk atu ba belap ek isiñ mavi ma miñ ipup ami lôk waiñ miñ engasô ni ami.

³⁹ “Ma donjom nê takatu ba inum waiñ bô yôv ma ethak êpôlik ek waiñ lukmuk. Ba enañ, ‘Waiñ bô ma vasiñ mavi ek waiñ lukmuk.’ ”

6

*Yisu ma Sabat anên alañ
(Mat 12:1-8; Mak 2:23-28)*

¹ *Sabat te ma Yisu lôk anên nê ku i even ku kapô te. Ma anên nê ku even haviñ yani. Ma ewa wit anên va ba ekamithin hamô bahenij kapô ek anên kupik nêm yak ek nejan. ² *Ma Palisi doho êyê ba enañ, “Abô balabuñ hanañ nena Sabat ma miñ hatôm nandum ku ba naja nômbên ek nanğañ ami. Ma donjom anêm nê ku ibulinj waklavôn êñ!”

³ *Ma Yisu hanañ nena, “Môlô bôk osam abô hathak Devit lôk anên nê môlô ema kisi ba idum e? ⁴ *Yani habitak hayô Wapômbên anên unyak mathen kapô ba hawa polom mathen atu ba mathen anôn. Polom êñ ma nê êbôk da iyom iniñ ek nejan ba intu habulinj abô balabuñ buên. Ma donjom Devit hayañ ma hêv doho hadên anên nê takatu ba even haviñ yani ba eyañ.”

⁵ Êñ ma Yisu hanañ hadên thêlô, “Anyô Anên Nakaduñ atu ma Sabat anên Alañ.”

*Sabat ma Yisu hadum anyô bañ hatyôk te mavi
(Mat 12:9-14; Mak 3:1-6)*

⁶ Sabat yañ ma Yisu habitak hayô unyak yey te ba hi ma hadôn avômalô. Ma anyô te hamô loñ êñ ba bañ vianôn hatyôk. ⁷ Ma

* 5:30: Luk 15:1-2 * 5:34: Jon 3:29 * 6:1: Lo 23:25 * 6:2: Jon 5:10 * 6:3: 1Sml 21:1-6 * 6:4: Wkp 24:5-9

ngê Palisi lôk ngê lôkauk hathak abô balabuŋ doho êmô ba ititiŋ Yisu ek nêgê nena tem indum avômalô lôk lijiŋ mavi êndêŋ Sabat mena mi e? Thêlô êbôlêŋ loŋôndê ek nanaŋ yani bêŋ. ⁸ Ma doŋtom hayala thêlôniŋ auk ba hanaŋ hadêŋ anyô baŋ hatyôk atu nena, “Umbiyô umiŋ ek avômalô sapêŋ nêgê o.” Êŋ ma ôpêŋ haviyô hamiŋ.

⁹ Ma Yisu hanaŋ, “Yahadum ek yanaŋ injik môlô liŋ. Alalô hatôm nandum malê ek nasopa Sabat anêŋ balabuŋ? Hatôm nandum mavi mena kambom? Hatôm nanêŋ anyô sa ek êmô lôkmala mena nambuliŋ i ek nema?”

¹⁰ Ma Yisu hatitiŋ thêlô sapêŋ hawê haveŋ ma hanaŋ hadêŋ ôpatu nena, “Oto bahem.” Êŋ ma ôpêŋ hadum aêŋ ma baŋ habitak mavi hathak loŋbô. ¹¹ Ma doŋtom ngê lôkauk hathak abô balabuŋ lôk Palisi leŋiŋmaniŋ kambom ba enaŋ hadêŋ i hi ba halêŋ nena, “Alalô nandum malê êndêŋ Yisu?”

*Yisu halam aposel laumiŋ ba lahavuju
(Mat 10:1-4; Mak 3:13-19)*

¹² Wak te ma Yisu hathak dum te ba hi ek eteŋ mek. Ma bôlôvôŋ êŋ aleba hayaŋ ma hateŋ mek iyom hadêŋ Wapômbêŋ. ¹³ Hayaŋ ma halam ngê takatu ba esopa yani ethak doŋtom. Ma habi baŋ hayô hamiŋ tomtom hatôm laumiŋ ba lahavuju ma halam i nena aposel.* ¹⁴ Ma halam Saimon ba hêv athêŋ lukmuk nena Pita hadêŋ yani ma yaŋ molok Andulu ma Jems lo Jon ma Pilip lo Batolomiu ¹⁵ ma Matyu lo Tomas ma Jems Alpius nakaduŋ ma Saimon ba elam yani nena Selot ¹⁶ ma Judas Jems nakaduŋ ma Judas Iskaliot, ôpatu vêŋ ma hanaŋ Yisu bêŋ.

*Yisu hadum avômalô bêŋ anôŋ mavi
(Mat 4:24-25; Mak 3:7-12)*

¹⁷ Yôv ma Yisu lôk anêŋ ngê ku êlôk ba i kalôŋ bute. Ma avômalô nômbêŋ atu ba bôk esopa yani êmô loŋ êŋ lôk avômalô bêŋ anôŋ êlêŋ anêŋ Judia lo Jelusalem ma avômalô ngwêk Taia lo Saidon êlêŋ haviŋ. ¹⁸ Thêlô êlêŋ ek nedaŋô anêŋ abô lôk indum iniŋ ngê lôk lijiŋ mavi. Ma ngê lôk ngôk lelaik

ma Yisu hêv ngôk takêŋ vê ba ibitak mavi. ¹⁹ Ma avômalô bêŋ anôŋ idum ek nêsôm yani ek malê nena anêŋ lôklokwaŋ bêŋ anôŋ habitak ba hi ba hathak thêlô ma tem thêlô nimbitak mavi.

*Yisu hadôŋ avômalô
(Mat 5:1-12)*

²⁰ Ma Yisu hayê avômalô takatu ba esopa yani ma hanaŋ hadêŋ i nena, “Môlô avômalô siv, môlô lêk ômô mavi ba Wapômbêŋ anêŋ loŋ lôkliŋyak ma tem môlônim.

²¹ *Ma môlô takatu ba lêk oma kisi, môlô lêk ômô mavi ba tem lemimviyak.

Ma môlô takatu ba lêk olaŋ, môlô lêk ômô mavi ba tem nomalik.

²² *Ma avômalô êyê môlô takatu ba osopa Anyô Anêŋ Nakaduŋ atu, ba êpôlik lôk êvôliŋ dômiŋ ma enaŋ abôma nena môlônim athêŋ ma nôŋ ôvathek kambom.

²³ “Êŋ ma lemimmavi lôk nodam kaêk lôklala ek malê nena môlônim nôŋ mavi bêŋ lêk hamô malak leŋ. Sêbôk ma iniŋ bumalô idum aêŋ hadêŋ plopet lôkthô.

²⁴ “Ma doŋtom kikaknena môlô ngê lôk nômkama bêŋ anôŋ, lêk owa unim nômkama lôk lemimmavi yôv.

²⁵ Ma kikaknena môlô takatu ba lêk lemimviyak, tem noma kisi.

Ma kikaknena môlô takatu ba lêk omalik, tem lemimmalaiŋ kambom ba nodanŋ.

²⁶ Ma kikaknena môlô takatu ba lêk avômalô sapêŋ êbô môlô. Sêbôk ma môlônim bumalô êbô plopet abôyaŋ aêŋ iyom.

*Lemimibiŋ ngê takatu ba ik vovak hadêŋ môlô
(Mat 5:38-48)*

²⁷ “Ma doŋtom yanaŋ êndêŋ môlô takatu ba othak olaŋô yenaŋ abô nena lemimibiŋ ngê takatu ba ik vovak hadêŋ môlô ma nundum kobom mavi êndêŋ ngê êpôlik hathak môlô. ²⁸ Ma nonaŋ êndêŋ Wapômbêŋ ek indum mavi êndêŋ ngê takatu ba enaŋ nena Wapômbêŋ imbuliŋ môlô. Ma noteŋ mek ek Wapômbêŋ indum mavi êndêŋ ngê takatu ba idum kambom hadêŋ

* **6:13:** ‘Aposel’ anêŋ ôdôŋ nena ngê takatu ba Yisu hêv i ba i ek nenaŋ Wapômbêŋ anêŋ abô. * **6:21:** Sng 126:5-6;

Ais 61:3; ALK 7:16-17 * **6:22:** Jon 15:19; 16:2; 1Pi 4:14

môlô. ²⁹ Ma anyô te hapetav malem daŋ vi, ma nuŋgwik vi liliŋ ek epetav imbiŋ. Ma anyô te havôv anêm kwêv daim vê, êŋ ma otak yani ek enja anêm kwêv yaŋ imbiŋ. ³⁰ Ma anyô te hanaŋ hik o liŋ hathak nômkama, êŋ ma nêm iyom. Ma anyô te hawa anêm nômkama, êŋ ma miŋ onaŋ lôklokwaŋ ek nêm endelêm ami. Dô. ³¹ *Ma kobom atu ba lemhabiŋ anyô yaŋ indum êndêŋ o, êŋ ma undum aêŋ êndêŋ yani.

³² “Môlô lemimhabiŋ nê takatu ba leŋiŋhabiŋ môlô iyom, êŋ ma osoŋ nena môlô avômalô mavi e? Mi anôŋ, nê idum kambom ethak idum aêŋ iyom. ³³ Ma môlô othak udum kobom mavi hadêŋ nê takatu ba idum kobom mavi hadêŋ môlô iyom, êŋ ma osoŋ nena môlô avômalô mavi e? Mi anôŋ, nê idum kambom ethak idum aêŋ iyom. ³⁴ Ma môlô ôêv nômkama hadêŋ nê takatu ba lemimhabi nena tem nê nê viyaŋ iyom, êŋ ma osoŋ nena môlô avômalô mavi e? Mi anôŋ, nê idum kambom ethak idum aêŋ iyom. ³⁵ Ma doŋtom lemimhabiŋ nundum kobom mavi, êŋ ma lemimimbiŋ nê êpôlik hathak môlô ba nundum kobom mavi lôk nô nê nômkama oyaŋ êndêŋ i. Udum aêŋ ma embeŋ yam ma tem noja vuli bêŋ, ma tem nô mô êtôm Wapômbêŋ Leŋ anêŋ nali ek malê nena osopa yani anêŋ bôk lo loŋ. Yani hathak hadum kobom mavi hadêŋ nê palonŋ lôk avômalô idum kambom haviŋ. ³⁶ Ma môlô kapôlômim injik am esak avômalô lôkthô êtôm môlônim Lemambô kapô hiki hathak avômalô pik sapêŋ.

Môlô miŋ notatale anyô vi iniŋ kobom ami
(Mat 7:1-5)

³⁷ * “Môlô miŋ notatale anyô vi ami. Wapômbêŋ tem etatale môlô aêŋ iyom! Ma miŋ nonaŋ êndêŋ anyô vi nena vovaŋ bêŋ tem êpôm yani ami. Wapômbêŋ tem enaŋ êndêŋ môlô aêŋ iyom. Ma anyô te hadum kambom hadêŋ o, ma otak kapôlôm ek ôpêŋ. Êŋ ma tem Wapômbêŋ nêm anêm kambom vê aêŋ iyom. ³⁸ *Ma ôêv nômkama hadêŋ avômalô vi, ma tem Wapômbêŋ nêm

nômkama êndêŋ môlô. Yani tem nêm bêŋ anôŋ. Ma doŋtom yani hathak hasopa môlônim kobom. Môlô udum palonŋ ma tem yani indum aêŋ. Ma udum wapôm, ma tem Wapômbêŋ indum aêŋ iyom êndêŋ môlô.”

³⁹ *Vêm ma Yisu hanaŋ abô loŋ kapô te hadêŋ thêlô aêntêk, “Hatôm anyô mapusip yaŋ endom anyô mapusip yaŋ e? Mi anôŋ. Thai luvi tem nê nê yak êndôk lôv. ⁴⁰ *Avômena ethak unyak ma miŋ bêŋ ek iniŋ kêdôŋwaga ami. Ma doŋtom ethak unyak vêm ma tem nimbitak êtôm iniŋ kêdôŋwaga.

⁴¹ “Aisê ka hôyê siŋusik hamô mamuyaŋ madaluk ma miŋ lemhabi aseleŋ atu ba hapalaŋaniŋ hêk malemdaluk ami? ⁴² Ma aisê ka honaŋ hadêŋ mamuyaŋ, ‘Aiyaŋ, yalenŋhabiŋ yanêm siŋusik vê ênjêk malem?’ O anyô abôyaŋ, nêm aseleŋ atu ba hapalaŋaniŋ hêk malem vê ek nôŋgô katô am ka nêm siŋusik atu ba hamô mamuyaŋ madaluk vê.”

Alokwaŋ lôk anêŋ anôŋ
(Mat 7:15-20; 12:33-35)

⁴³ “Alokwaŋ mavi ma miŋ hathak hik anôŋ kambom ami. Ma alokwaŋ kambom miŋ hathak hik anôŋ mavi ami. ⁴⁴ Ma anyô ethak êyê alokwaŋ anêŋ anôŋ ma eyala nena alokwaŋ mavi mena alokwaŋ kambom. Ma anyô miŋ hatôm enja ŋgôbêŋ mena bada êmô yak lôkmaŋgiŋ kapô ami. Milôk. ⁴⁵ Aêŋ ba anyô iniŋ kobom tem injik iniŋ kapôlôŋiŋ thô. Auk mavi hamô anyôla kapô ma tem indum nômkama mavi. Ma doŋtom auk kambom hamô anyôla kapô ma tem indum nômkama kambom. Aêŋ ba malêla takatu ba hamô anyô kapô siŋ intu tem enaŋ ende abôlêk.”

Kobom elav unyak
(Mat 7:24-27)

⁴⁶ * “Aisê ka olam ya nena, ‘Anyô Bêŋ’ ma miŋ osopa yenaŋ abô ami? ⁴⁷ Ma ôpatu ba halêm hadêŋ ya ba halaŋô yenaŋ abô ba hasopa, êŋ ma tem yaŋgik ôpêŋ anêŋ bôk lo loŋ thô êndêŋ môlô. ⁴⁸ Yani ma hatôm ôpatu ba halav anêŋ unyak landiŋ halôk pik lôk valu ba havalonŋ loŋ majaŋ. Ma

* **6:31:** Mat 7:12 * **6:37:** Mat 6:14 * **6:38:** Mak 4:24 * **6:39:** Mat 15:14 * **6:40:** Mat 10:24-25 * **6:46:** Mat 7:21

ɳambô bêɳ hayô ba hayôkwiɳ unyak êɳ, ma doɳtom miɳ hapu ami ek malé nena pik lôk valu havalonɳ loɳ majan. ⁴⁹ Ma doɳtom ôpatu ba halanô yenanɳ abô ma miɳ hasopa ami, êɳ ma hatôm halav anêɳ unyak hayô hamô pik pulusik. Ma ɳambô bêɳ hayô ba hayôkwiɳ unyak êɳ, ma hapu kethenɳ oyanɳ ba mi.”

7

Anyô vovak laik anêɳ hêvhavinɳ (Mat 8:5-13)

¹ Yisu hananɳ abô takêɳ hadêɳ avômalô vêm ma hi Kapaneam. ² Ma anyô vovak laik te anêɳ Lom hamô ba yani lamavi hathak anêɳ anyô ku te, ma doɳtom anêɳ anyô ku êɳ hapôm lijiɳ kambom ba hadum ek ema. ³ Anyô vovak laik atu halanô nena Yisu lêk hamô loɳ êɳ, êɳ ma yani hêv Israeɳ ininɳ nê bêɳbêɳ doho ba i hadêɳ Yisu ek nenanɳ injik yani liɳ ek êlêm indum anêɳ anyô ku êɳ mavi. ⁴ Thêlô êyô ek Yisu ma enanɳ, “Ôpêntêk ma anyô mavi ba intu mavi ek nêm yani sa. ⁵ Ôpêɳ hathak lahavinɳ alalô avômalô Israeɳ ba bôk hêv yêlô sa ek alav unyak yenɳ.”

⁶⁻⁸ Êɳ ma Yisu hi havinɳ thêlô. Thêlô ebobo anêɳ unyak ma anyô vovak laik êɳ hêv anêɳ anyô môlô doho ba i hadêɳ Yisu ma enanɳ, “Anyô Bêɳ, ya miɳ anyô mavi ek ôlêm yenanɳ unyak kapô ami ba intu dô. Ma aêɳ iyom ma ya miɳ anyô mavi ek yasôk yanɳgê o ami. Yada yahamô anyô bêɳ te vibinɳ ma yenanɳ nê vovak êmô ya vibinɳ aêɳ iyom. Ba yahananɳ hadêɳ yenanɳ nê vovak te nena, ‘Nu’, ma hi. Mena yahananɳ hadêɳ yanɳ nena, ‘Ôlêm,’ ma halêm. Ma yahananɳ hadêɳ anyô ku te, ‘Undum ku êntêk,’ ma hadum. Ba intu huminɳ daim ba honanɳ ek yenanɳ anyô ku imbitak mavi ma tem mavi.”

⁹ Yisu halanô ôpêɳ anêɳ abô ba hasonɳ kambom ma hik i liliɳ havôhi ma hananɳ hadêɳ avômalô nômbêɳ atu ba evenɳ yani yam nena, “Yananɳ êndêɳ môlô nena miɳ bôk yahayê anyô te anêɳ pik Israeɳ anêɳ hêvhavinɳ hatôm ôpêntêk ami!”

¹⁰ Ma nê takatu ba enanɳ abô havinɳ Yisu êvôi unyak ma êyê nena anyô lôk lijiɳ atu lêk habitak mavi.

Yisu hik anyô ɳama te liɳ

¹¹ Kasana ma Yisu hi malak te anêɳ athêɳ nena Nain. Ma anêɳ nê ku lôk avômalô bêɳ anôɳ i havinɳ yani. ¹² Thêlô ebobo malak êɳ anêɳ badêɳ abôlêk ma avômalô malak êɳ ewa anyô ɳama te ba ele yainɳ ba i. Yani ma avi tôp te anêɳ nakaduɳ doɳtom êɳ iyom. Ma avômalô malak êɳ bêɳ anôɳ i havinɳ avi tôp lôk nakaduɳ ɳama atu ba i ek nedav. ¹³ Yisu hayê avi êɳ ma lahiki ba hananɳ hadêɳ yani nena, “Miɳ ondanɳ andô.”

¹⁴ Ma Yisu hi ma hatak banɳ hayôhêk alapa, ma nê takatu ba evak ôpêɳ iminɳ tiɳinɳ. Ma Yisu hananɳ, “Anyô muk, yananɳ êndêɳ o, umbiyô!” ¹⁵ *Ma anyô ɳama êɳ haviyô hamô ma hananɳ abô, ma Yisu hêv ôpêɳ hadêɳ talêbô.

¹⁶ *Ma avômalô sapêɳ êyê ba êkô ma êbô Wapômbêɳ anêɳ athêɳ ba enanɳ, “Plopet bêɳ te lêk habitak alalô malêvônɳ. Ma Wapômbêɳ lêk halêm ek nêm anêɳ avômalô sa.” ¹⁷ Êɳ ma abô hathak Yisu anêɳ ku atu ba hadum hi havenɳ avômalô Judia ininɳ loɳ sapêɳ lôk pik buyanɳ takatu ba habobo havinɳ.

Jon hêv nê ku ju ba i ek nenanɳ injik Yisu liɳ

(Mat 11:2-19)

¹⁸ Jon anêɳ nê ku enanɳ hadêɳ yani hathak nôm takatu ba Yisu hadum. ¹⁹ Ma halam anêɳ anyô ju êlêm ma hêv i ba i ek nenanɳ injik Yisu liɳ, “O ma Mesia atu ba Wapômbêɳ bôk habutinɳ abô ek nêm êlêm mena yêlô nayabinɳ anyô yanɳ?”

²⁰ Anyô ju êɳ êyô ek Yisu ma enanɳ, “Jon anyô hathik ɳanɳ hêv yai ba alêm ek nananɳ injik o liɳ nena, ‘O ma Mesia atu ba Wapômbêɳ bôk habutinɳ abô ek nêm êlêm mena yêlô nayabinɳ anyô yanɳ?’ ”

²¹ Thai êyô ma êyê Yisu hadum avômalô lôk lijiɳ lomaloma mavi lôk hêv ɳgôk kambom bêɳ anôɳ vê hêk avômalô. Ma hadum nê malenɳ pusip bêɳ anôɳ êyê tak. ²² *Vêm ma hananɳ hadêɳ thai aêntêk, “Nôbônu ma

* 7:15: 1Kinɳ 17:23; 2Kinɳ 4:36 * 7:16: Luk 1:68 * 7:22: Ais 35:5-6; 61:1; Luk 4:18

nonañ êndên Jon esak nôm takatu ba mamu ôyê lo olanô. Nê malenij pusip êyê tak, ma nê venijvuvij even, ma nê palê lepla ibitak mavi, ma nê lenijôndôn kôtôn elanô abô, ma nê nana iviyô hathak lonbô ma nê siv elanô Wapômbên anên Abô Mavi atu. Ba intu unu nonañ êndên Jon esak nôm takên.
 23 Ma nê takatu ba êyê ya ba evalon inij êvhavij lon, nê mô lôk lenijmavi.”

24 Ma Jon anên anyô ku êvôi ma Yisu hanañ abô hathak Jon hadên avômalô nena, “Bôk môlô u lon thiliv ek ôyê malê? Môlô u ek ôyê lovak hayuv baselak vuak e? 25 Mi. Mena u ek ôyê anyô te hik kwêv kêkêlô ba hayañ nôm mavi lomaloma e? Mi, nê takatu ba ik kwêv kêkêlô ma êmô kin anên unyak ma miñ êmô lon thiliv ami.
 26 *Môlô u lon thiliv ek ôyê malê? Plopet te e? Avanôn! Ma donjom yanañ êndên môlô nena Jon ma bên ek plopet sapên. 27 Bôk eto hathak ôpên hêk Wapômbên anên kapy nena,

“ ‘Odanô, tem yanêm yenañ anyô ku te êmôn ek o,
 ek enañ yenañ abô bên ek êpôpêk lonôndê ek o.’ *Malakai 3:1*

28 “Yanañ êndên môlô nena Jon ma bên ek avômalô pik sapên. Avi te miñ bôk havathu anyô te aên ami ma mi. Ma donjom ôpatu ba yaôna hêk Wapômbên anên lon lôklinyak, ôpên ma bên ek Jon.”

29 * (Sêbôk ma Jon hathik avômalô lôk nê ewa takis haviñ ba intu elanô abô atu ba Yisu hanañ hathak Jon ma enañ, “Wapômbên anên kobom ma thêthôn anôn.”

30 *Ma donjom nê Palisi lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ êdô ek Jon isik thêlô ba intu êvôlinj dômiñ hadên lonôndê atu ba Wapômbên hik thô hadên i.)

31 Ma Yisu hanañ, “Yanañ aisê esak avômalô bôlôn êntêk? Ma thêlô hatôm malê? 32 Thêlô ma hatôm avômena takatu ba êmô lon ethak donjom halôk ba elam hi ek avômena vi nena,

“ ‘Yêlô abi yeñ beleñ ek môlô nondo yeñ, ma donjom miñ olo yeñ ami.

Ma yêlô alañ asên malên ek môlô nodañ, ma donjom miñ olan ami.’

33 “Ma avômalô bôlôn êntêk êtôm avômena takên. Jon anyô hathik nañ halêm ma hatip ek nôm lôk waiñ. Ma môlô ôpôlik hathak yani ba onañ nena ngôk hamô haviñ yani.

34 *Ma donjom Anyô Anên Nakadun atu halêm ma miñ hatip ek nôm lo waiñ ami. Ba intu môlô onañ, ‘Ôngô, anyô êñ hathak hayañ nôm lôk hanum waiñ bên anôn aleba intu halo molo. Yani ma nê idum kambom lôk nê ewa takis inij anyô môlô.’ 35 Aên ba Wapômbên anên auk tem injik anôn mavi ba avômalô tem nêgê nena auk êñ ma thêthôn anôn.”

Avi te hathik Yisu va hathak nôm ôv mavi

36 Palisi te dalam Yisu hi ek enañ nôm imbiñ yani. Êñ ma yani hi hayô ôpên anên unyak ma halôk hamô ek enañ nôm.

37 *Ma avi sek te anên lon êñ halañ nena Yisu lêk hayañ nôm hamô Palisi atu anên unyak. Êñ ma hawa nôm ôv mavi halôk kolopak valu te ba thapuk ba hi unyak êñ. 38 Ma halêm hamiñ Yisu dôm habobo valuvi ma halañ ba mathôk hêv yak hayô hamô Yisu vakapô. Ma hathav mathôk vé hathak yanida wakadôk naun. Ma haliñu Yisu vakapô lôbôlôn ma hawa nôm lêñlên ôv mavi atu ba hathik Yisu vakapô hathak.

39 Palisi atu hayê nôm êñ ma lahabi nena, “Yisu ma miñ plopet te ami. Yani plopet ma tem eyala nena avi atu ba hasôm yani ma avi sek te ba tem êpôlik.”

40 Yisu hayala ôpên anên auk ma hanañ, “Saimon, yenañ abô te hêk ek yanañ êndên o.”

Ma Saimon hanañ, “Kêdônwaga, onañ.”

41 Ma Yisu hanañ, “Anyô ju bôk ewa valuselen hêk anyô bên te. Anyô yañ hawa hatôm 500, ma yañ hawa hatôm 50 ba inij viyañ hêk. 42 Ma thai miñ hatôm nênem valuselen êñ viyañ ami. Ma anyô bên êñ hanañ hadên thai luvi nena, ‘Dô, hatôm.’ ”

Yisu hanañ abô lon kapô êñ yôv ma hanañ hik Saimon lin nena, “Lemhabi nena anyô ju êñ yañsê intu lahaviñ ôpên bên anôn?”

43 Ma Saimon hanañ viyañ nena, “Yañ atu ba hawa valu bên la.”

* 7:26: Luk 1:76 * 7:29: Luk 3:12 * 7:30: Mat 21:32 * 7:34: Luk 15:2 * 7:37: Mat 26:7; Mak 14:3; Jon 12:3

Ma Yisu hanañ, “Anêm auk ma mavi.”

⁴⁴ Ma Yisu hik i liliñ ma hayê avi êñ ma hanañ hadêñ Saimon, “Nôngô avi êntêk. Yahabitak hayô anêm unyak kapô ma miñ hôêv ñañ ba yahathik yaveñ ami. Ma doñtom avi êntêk hathik yaveñ hathak yanida mathôk ma haya vê hathak yanida wakadôk ñaun. ⁴⁵ Ma miñ huliñu ya ami, ma doñtom avi êntêk halinju yaveñkapô lôbôlôñ. ⁴⁶ Ma miñ howa nôm lêñlêñ ba hongasô hayô hamô yalenkadôk ami, ma doñtom avi êntêk hawa nôm lêñlêñ ôv mavi ba hançasô hayô hamô yaveñkapô. ⁴⁷ Aêñ ba yanañ êndêñ o nena avi êntêk lahaviñ ya bêñ anôñ ba intu alalô ayala nena anêñ kambom bêñ anôñ bôk hêv yak yôv. Ma doñtom avômalô takatu ba esoñ nena iniñ kambom takatu ba Wapômbêñ hêv vê ma dokte iyom, êñ ma leñinHAVIñ yani dokte aêñ iyom.”

⁴⁸ Ma Yisu hanañ hadêñ avi êñ nena, “Anêm kambom sapêñ lêk hêv yak yôv.”

⁴⁹ Ma avômalô takatu ba êmô Saimon anêñ unyak elañô abô êñ ma enañ hadêñ i nena, “Ôpêntêk ma opalê ba intu hêv kambom vê?”

⁵⁰ *Ma Yisu hanañ hadêñ avi êñ, “Anêm hôêvhaviñ hêv o bulubiñ. Nu lôk lemmavi.”

8

Avi doho êv Yisu thêlô sa

¹ Yôv ma Yisu hi haveñ malak lôbôlôbô ba hanañ Abô Mavi hathak Wapômbêñ anêñ loñ lôkliñyak. ² *Nê ku laumiñ ba lahavuju lôk avi takatu ba bôk hêv iniñ ngôk lôk lijiñ vê even haviñ yani. Avi takatu te ma Malia anêñ Magadala sêbôk ba ngôk bahenvi ba lahavuju etak yani. ³ Ma avi yan ma Joana, Kusa yanavi. Kusa ma ôpatu ba hayabiñ Helot anêñ unyak. Ma te ma Susana lôk avi bêñ anôñ haviñ. Avi takêñ ethak êv Yisu thêlô sa hathak nômkama.

Abô loñ kapô hathak anyô hapaliv yanvêk

(Mat 13:1-23; Mak 4:1-20)

⁴ Avômalô bêñ anôñ ibi thêthô hêk lomalak lomalak ba êlêm ethak doñtom ek nêgê Yisu. Ma Yisu hanañ abô loñ kapô te nena,

⁵ “Anyô te hi hapaliv yanvêk halôk anêñ ku. Ma hapaliv yanvêk takêñ ma vi halôk loñôndê ba avômalô evak pesa lôk menak êpôm ba eyañ. ⁶ Ma doho halôk pik lôk valu ba hapup. Ma doñtom pik êñ moma ba yanvêk êñ hayeñ ba hama. ⁷ Ma vi halôk loñ yak lôkmanjiñ kapô ba yak êñ halumbak hayô yanvêk takêñ vôv. ⁸ Ma doñtom vi halôk pik mavi ba hapup ba habitak bêñ ma hik anôñ ba hatôm 100.”

Yisu hanañ abô takêñ yôv ma halam nena, “Môlô nê lôk lemôndôñ ma nodañô abô êntêk katô.”

⁹ Ma Yisu anêñ nê ku enañ hik yani liñ hathak abô loñ kapô êñ anêñ ôdôñ. ¹⁰ *Ma yani hanañ nena, “Wapômbêñ lêk hik anêñ auk loñ kapô hathak anêñ loñ lôkliñyak thô hadêñ môlô yôv. Ma doñtom avômalô vi ma yahathak yahanañ hathak abô loñ kapô iyom. Ba intu

“thêlô êyê, ma doñtom miñ êyê katô ami.

Ma thêlô elañô, ma doñtom miñ eyala anêñ ôdôñ katô ami.” *Aisaia 6:9*

¹¹ Ma Yisu hanañ nena, “Abô loñ kapô êñ anêñ ôdôñ ma aêntêk. Yanvêk ma hatôm Wapômbêñ anêñ abô. ¹² Yanvêk takatu ba halôk loñôndê ma hatôm avômalô takatu ba elañô Wapômbêñ anêñ abô, ma haveñ yam ma Sadan hayô ma hêv Wapômbêñ anêñ abô vê hêk thêlô kapôlôñiñ ek miñ nêñemimbiñ ami. Ba intu Wapômbêñ miñ hatôm nêñ thêlô bulubiñ ami. ¹³ Ma yanvêk takatu ba halôk pik lôk valu ma hatôm avômalô takatu ba elañô Wapômbêñ anêñ abô ba evaloñ lôk leñinmavi. Ma doñtom iniñ ngalôk miñ halôk pik kapô ba hi ami. Ba intu êvhaviñ bidonña iyom ma malaiñ hayô ma etak iniñ êvhaviñ. ¹⁴ Ma yanvêk takatu ba halôk yak lôkmanjiñ kapô ma hatôm avômalô takatu ba elañô Wapômbêñ anêñ abô, ma doñtom thêlô êmô dokte ba pik êntêk anêñ malaiñ lôk anêñ nômkama lôk anêñ nôm mavi hathivun Wapômbêñ anêñ abô siñ ba thêlô miñ ik anôñ ami ma mi. ¹⁵ Ma doñtom yanvêk takatu ba halôk pik mavi ma hatôm avômalô takatu ba kapôlôñiñ mavi ba maleñ lêlê. Thêlô elañô Wapômbêñ anêñ

* 7:50: Luk 8:48; 18:42

* 8:2: Mat 27:55-56; Mak 15:40-41; Luk 23:49

* 8:10: Ais 6:9-10

abô ba evalon loj majan. Êñ ma hatôm imin lôklokwanj ba ik anônj mavi.

*Minj evunj atum lam anêj deda ami
(Mak 4:21-25)*

¹⁶ * “Anyô minj ethak êtôm atum lam ba êdô hamô unj kapô mena ivunj hamô loj kapô te ami. Thêlô ethak êthôkwênj haminj ek avômalô takatu ba êyô unyak kapô ma nêgê deda. ¹⁷ *Nôm kama takatu ba ivunj hêk loj kapô ma tem nimbital loj yainj. Ma nôm kama takatu ba ivunj i êmô loj mo-manjiniñ ma tem nimbital yainj ek sapêñ neyala i. ¹⁸ *Aênj ba môlô nodanô yenan abô êntêk katô. Ôpatu ba hayala yenan abô katô ma tem Wapômbênj indum ba yani eyala nôm kama doho imbinj. Ma donjom ôpatu ba minj hayala yenan abô ami, ma tem Wapômbênj enja auk takatu ba ôpênj hasonj nena bôk hawa yôv vê ênjêk ôpênj.”

*Yisu anêj talêbô lôk iviyanj
(Mat 12:46-50; Mak 3:31-35)*

¹⁹ Ma Yisu anêj talêbô lôk iviyanj êlêm ek nêgê yani, ma donjom avômalô bênj anônj imin loj sinj ba minj hatôm nêgê yani ami. ²⁰ Êñ ma anyô te hanañ hadênj Yisu nena, “Lemtambô lôk môlôviyanj imin yainj ba lenjinhavinj nêgê o.”

²¹ Êñ ma Yisu hanañ, “Yenan wakatik lôk aiyanj thêlô ma nê takatu ba elanjô Wapômbênj anêj abô ba esopa.”

*Yisu hanañ ba lovak bênj hama
(Mat 8:23-27; Mak 4:35-41)*

²² Wak te ma Yisu hanañ hadênj anêj nê ku nena, “Alôana kasukthôm vi tuvulu.” Êñ ma ewa yeñ ba i. ²³ Thêlô i ma Yisu hêk sôm. Ma ôthôm bênj lôk lovak hayô ba hayuv kasuk ba hik halôk yeñ kapô ba hadum ek êmô thêlô sesonj êndôk kasuk kapô ba ini.

²⁴ Êñ ma i ik Yisu linj ba enanj, “Anyô bênj, anyô bênj, alalô tem nama ba mi!”

Ma Yisu haviyô ma hathanj lovak lôk kasuk budum bênj takatu ba ema ba êk tinj. ²⁵ Ma Yisu hanañ hadênj thêlô, “Môlônim ôêvhavinj hamô êsê?” Ma thêlô êkô ba esonj kambom ba enanj hi ba halêm nena, “Ôpêntêk ma opalê ba intu hanañ abô

hadênj kasuk lo lovak ba elanjô anêj abô ba esopa?”

*Yisu hêv ngôk vê hêk anyô te
(Mat 8:28-34; Mak 5:1-20)*

²⁶ Ma thêlô ewa yeñ êñ ba ibup êyô kasuk ba i avômalô Gelasa ininj pik. Loj êñ hêk Galili vi tuvulu. ²⁷ Ma thêlô ethak linj ma Yisu hatak yeñ ba hi, ma anyô te atu ba ngôk hamô havinj yani anêj loj êñ halêm ba hapôm Yisu. Ôpênj bôk hatak anêj malak ma hi hamô siô ba havenj kôlôlônj. ²⁸⁻²⁹ Nê loj êñ ethak ekak ôpênj banj lo va lusu hathak señ ma êv anyô te ek eyabinj, ma donjom ngôk êñ hayô ba hayôkwinj ôpênj ma hamô señ êñ kisi. Ma habi ôpênj vôkê ma hi hamô loj thiliv.

Ma anyô êñ hayê Yisu ma halanj boloba ba hêv yak halôk pik habobo Yisu valuvi. Êñ ma Yisu hanañ hadênj ngôk lelaik atu nena, “Otak ôpêntêk ba nu.” Êñ ma ôpênj dalam lôklala bomanj nena, “Yisu, o ma Wapômbênj Lenj Anônj Binj anêj Nakadunj, lemhavinj undum malê êndênj ya? Minj nêm vovanj êndênj ya ami!”

³⁰ Êñ ma Yisu hanañ hik ôpênj linj, “Anêm athênj nena?”

Ma ôpênj hanañ, “Yenan athênj nena Nê Vovak Lubunlubunj” ek malê nena ngôk bênj anônj êmô yani kapô.

³¹ Ma ngôk takênj enanj lôbôlônj hadênj Yisu nena, “Minj ômbi yêlô êndôk Viv atu ami. ³² Nêm yêlô ni êndôk bok takênjdaku ba êmô dum endaku.” Êñ ma Yisu halôk hathak ininj auk. ³³ Ma ngôk takênj etak ôpênj ma i êlôk bok takênj kapô. Ma bok takênj elanjvinj kethenj ba i hadênj loj kambom ma êv yak halôk kasukthôm ba nanj halok sapêñ vônô.

³⁴ Ma nê takatu ba eyabinj bok êyê nôm êñ ma êsôv ba i enanj mayaliv havenj lomalak. ³⁵ Ma avômalô êlêm ek nêgê nena malê te habitak loj êñ. Thêlô êyô ma êyê Yisu lôk ôpatu ba ngôk bênj anônj bôk êmô havinj yani ba lêk anêj auk habitak mavi ba hapuk sôp ma hamô habobo Yisu valuvi. Avômalô êyê ba êkô kambom. ³⁶ Ma nê takatu ba êyê nôm êñ enanj hadênj avômalô hathak nôm takatu ba hadum ba anyô lôk ngôk atu

* 8:16: Mat 5:15; Luk 11:33 * 8:17: Mat 10:26; Luk 12:2 * 8:18: Mat 25:29; Luk 19:26

habidak mavi. ³⁷ Ma avômalô Gelasa sapêñ êkô ba elowalin kambom ba enañ ek Yisu etak i ba ni buyañ. Aêñ ba Yisu hathak yeñ ma thêlô êvôi Galili hathak lonbô.

³⁸ Ma anyô lôk ngôk atu lêk mavi ba hanañ lôklokwañ hadêñ Yisu nena, “Hatôm yasôk imbiñ o e?” Ma doñtom Yisu hêv ek êmbôni anêñ lon ba hanañ, ³⁹ “Onañ êndêñ avômalô esak nômbêñ atu ba Wapômbêñ hadum hathak o.” Êñ ma havôhi anêñ lon ma hanañ hadêñ avômalô sapêñ hathak nômbêñ atu ba Yisu hadum hadêñ yani.

Avena ñama lo avi lijij

(Mat 9:18-26; Mak 5:21-43)

⁴⁰ Yisu hale hi kasukthôm vi tuvulu hathak lonbô ma avômalô bêñ anôñ lêk eyabiñ yani êmô lijdañ ba ewa yani thô.

⁴¹ Ma anyô bêñ hayabiñ unyak yeñ te halêm ma anêñ athêñ nena Jailus. Yani halek vadôñ lêlô habobo Yisu valuvi ma hanañ hik yani lij lôk kapô malaiñ ek Yisu imbiñ yani ba ini anêñ unyak. ⁴² Ek malê nena anêñ amena ma doñtom iyom ba hapôm lijij ba hadum ek ema. Amena êñ anêñ sondabêñ ma hatôm laumiñ ba lahavuju.

Êñ ma Yisu hi haviñ yani ma avômalô bêñ anôñ ekalabu yani siñ. ⁴³ Ma avi te hamô lon êñ ba hapôm lijij thalalen halom hatôm sondabêñ laumiñ ba lahavuju. Ma anyôla miñ hatôm idum yani mavi ami. ⁴⁴ Avi êñ halêm habobo Yisu dômlokwañ ma hasôm Yisu anêñ kwêv daim anêñ dañ iyom ma kethen oyañ ma thalalen êñ hakapok.

⁴⁵ Êñ ma Yisu hanañ hik thêlô lij, “Opalê hasôm ya?”

Ma thêlô sapêñ enañ nena thêlô mi. Ma Pita hanañ, “Anyô Bêñ, avômalô bêñ anôñ ekalabu o siñ ba intu êsôm o.”

⁴⁶ Ma doñtom Yisu hanañ, “Anyôla hasôm ya ba yahasaê nena yenañ lôklokwañ doho hêv yak.”

⁴⁷ Ma avi êñ hayê nena miñ hatôm imbuñ i ami. Ba intu hakô ba halowalin ba hi halek vadôñ lêlô habobo Yisu va. Ma hanañ hathak hasôm yani ma kethen oyañ ma anêñ thalalen atu hakapok ba avômalô nômbêñ atu elañô. ⁴⁸ *Ma Yisu hanañ hadêñ avi êñ, “Yenañ avena, anêm

hêv haviñ hadum ba lêk hubidak mavi. Nu lôk kapôlôm labali.”

⁴⁹ Yisu hanañ abô hamiñ denañ ma anyô te halêm anêñ Jailus anêñ unyak ba hanañ, “Nalum avi lêk hama yôv ba intu otak kêdôñwaga ma miñ nêm malaiñ êndêñ yani ami.” ⁵⁰ Yisu halañô abô êñ ma hanañ hadêñ Jailus, “Miñ ôkô ami. Nêmbimbiñ iyom ma tem nalum avi mavi esak lonbô.”

⁵¹⁻⁵³ Yisu hayô Jailus anêñ unyak ma avômalô êmô ba elañ asêñ malêñ lôk leniñmalaiñ bêñ hathak yani. Ma Yisu hanañ, “Asêñ dô. Yani hêk sôm iyom ma miñ hama ami.” Thêlô eyala nena lêk hama yôv ba intu emalik hathak Yisu. Ma Yisu hadô avômalô ini imbiñ yani ba hawa Pita lo Jon ma Jems lôk amena êñ talêbô lo lambô iyom ba i unyak kapô haviñ yani.

⁵⁴ Êñ ma havalon avena hamô bañ ma halam nena, “Avena, umbiyô!” ⁵⁵ Ma avena êñ anêñ dahô hayô halôk kupik hathak lonbô ma kethen oyañ ma haviyô. Ma Yisu hanañ ek nêñêm nôñ êndêñ avena êñ ek enañ. ⁵⁶ Ma anêñ talêbô lo lambô eson kambom. Ma doñtom Yisu hanañ lôklokwañ nena miñ nenañ nôñ êñ bêñ êndêñ anyôla ami.

9

Yisu hêv ñê ku ba i

(Mat 10:5-15; Mak 6:7-13)

¹ Yisu halam anêñ ñê ku laumiñ ba lahavuju ethak doñtom ma hêv lôklokwañ lôk athêñ bêñ hadêñ i ek nêñêm ngôk sapêñ vê lôk nindum avômalô lijij mavi. ² Ma yani hêv thêlô ba i ek nenañ abô esak Wapômbêñ anêñ lon lôkliñyak lôk nindum avômalô lôk lijij mavi. ³ *Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô, “Môlô nu lomalak lomalak. Ma miñ noja kôm lo vak ma nôñ lo valuselen imbiñ ami. Unñgwik kwêv doñtom ma miñ noja kwêv yañ imbiñ ami. ⁴ Unyak alêla takatu ba môlô ôyô, ma nôñ unyak êñ iyom endeba notak lon êñ ek unu buyañ. ⁵ Ma doñtom lon takatu ba miñ ewa môlô thô ami, ma waklavôñ otak lon êñ, ma unñgwik vonñgovañ takatu ba hamô vemimkapô vê êndôk thêlô maleniñ ek injik iniñ kambom

* 8:48: Luk 7:50 * 9:3: Luk 10:4-11

thô.” ⁶ Yôv ma thêlô i even lomalak lomalak ba enañ Wapômbêñ anêñ Abô Mavi lôk idum avômalô lôk lijin mavi.

Helot lahabi nena Yisu ma opalê
(*Mat 14:1-2; Mak 6:14-16*)

⁷ *Anyô Bêñ Helot halañô nô m takatu ba Yisu hadum ba lahabi bêñ anôñ hathak ek malê nena anyô doho enañ aêntêk, “Jon haviyô hêk ñama hathak loñbô.” ⁸ Ma anyô doho enañ, “Elia halêm,” ma doho enañ, “Plopet tak sêbôk te haviyô hathak loñbô.” ⁹ *Êñ ma Helot hanañ nena, “Bôk yahadabêñ Jon laselo kisi yôv, ma doñtom Yisu ma opalê ba yahalañô avômalô enañ abôkama hathak yani?” Êñ ma yani hadum ek êñjê Yisu.

Yisu havakôñ avômalô hatôm 5,000
(*Mat 14:13-21; Mak 6:30-44; Jon 6:1-15*)

¹⁰ Ma Yisu anêñ aposel êyô, ma enañ hathak nô m takatu ba thêlô idum bêñ hadêñ Yisu. Yôv ma Yisu halom thêlôda iyom ba i malak te anêñ athêñ nena Bet-saida. ¹¹ Ma doñtom avômalô bêñ anôñ eyala nena Yisu lêk hi. Êñ ma thêlô esopa yani ba i. Thêlô i êyô ek Yisu ma yani hawa thêlô thô. Yôv ma yani hanañ abô hathak Wapômbêñ anêñ loñ lôklijyak ba hadum avômalô lôk lijin ibitak mavi.

¹² Ma yañsiñ bôlôvôñ ma Yisu anêñ ñê ku êlêm ma enañ hadêñ yani nena, “Lêk yañsiñ ma alalô amô loñ thiliv. Ba intu otak avômalô takêntêk ek ini malak lôk loñ takatu ba hamô habobo ek nêmbôlêm iniñ nô m lôk loñ nêjêk.”

¹³ Ma doñtom Yisu hanañ nena, “Mi, mólôda nobakôñ i.” Ma thêlô enañ, “Yêlôaniñ nô m ma polom bahenvi ma alim ju iyom hamô ba miñ hatôm ami. Aêñ ba yêlô ana nanêm nô m vuli ek avômalô nô mbêñ êntêk êñ la?” ¹⁴ Thêlô enañ abô êñ ek malê nena anyô bêñ anôñ ba hatôm 5,000 la intu êmô.

Ma Yisu hanañ hadêñ anêñ ñê ku nena, “Mólô nonañ êndêñ avômalô nena nesak doñtom êtôm aêntêk 50 dum te, ma 50 dum yañ êtôm 5,000.” ¹⁵ Nê ku idum aêñ hadêñ

avômalô ba sapêñ êlôk êmô biñ. ¹⁶ Ma Yisu hawa polom bahenvi lôk alim ju atu ba hêv ma hathak leñ ma hateñ mek. Vêm ma haya hi lôbôlôbô ma hêv hadêñ anêñ ñê ku ba ibi sam hadêñ avômalô nô mbêñ atu. ¹⁷ Ma avômalô sapêñ eyañ ba leñijviyak. Ma nô m wata vi atu ba hamô ma ñê ku isup halôk vak sam laumiñ ba lahavuju.

Pita hanañ nena Yisu ma Kilisi
(*Mat 16:13-28; Mak 8:27-9:1*)

¹⁸ Wak te ma Yisu hateñ mek ma anêñ ñê ku iyom êmô haviñ yani. Ma Yisu hanañ hik thêlô liñ nena, “Avômalô ethak elam ya nena opalê?”

¹⁹ *Ma thêlô enañ nena, “Doho enañ nena o ma Jon anyô hathik ñañ. Ma doho enañ nena o ma Elia, ma doho enañ nena o ma plopet bô te intu haviyô hathak loñbô.”

²⁰ *Ma Yisu hanañ hik thêlô liñ, “Ma mólôda olam ya nena opalê?”

Ma Pita hanañ viyañ nena, “O ma Mesia atu ba Wapômbêñ hêv ek nê m anêñ avômalô bulubiñ.”

²¹ Êñ ma Yisu hanañ lôklokwañ hadêñ thêlô ek miñ nenañ abô êñ bêñ êndêñ anyôla ami. ²² *Ma yani hanañ nena, “Anyô Anêñ Nakaduñ atu tem esopa Wapômbêñ anêñ lahaviñ ba enja vovañ bêñ anôñ. Ma Islael iniñ ñê bêñbêñ lôk ñê bêñbêñ êbôk da lôk ñê lôkauk hathak abô balabuñ tem nêmbôliñ dô miñ êndêñ yani. Ma Wapômbêñ tem indum ba nijik yani vônô. Ma êtôm wak lô ma tem injik yani liñ imbiyô esak loñbô.”

²³ *Ma yani hanañ hadêñ avômalô sapêñ nena, “Anyôla hadum ek esopa ya, êñ ma êmbôliñ dô m êndêñ yanida ma enja anêñ alovalañsiñ êtôm wak nô mbêñ intu sapêñ ba esopa ya. ²⁴ *Ek malê nena ôpatu ba lahabi bêñ anôñ hathak anêñ lôkmala pik ma anêñ lôkmala êñ tem nê m yak. Ma doñtom ôpatu ba hatak anêñ lôkmala ek hasopa ya, yani êñ tem enja lôkmala anôñ. ²⁵ Anyô te hawa nô mkama pik sapêñ, ma doñtom miñ hasopa Wapômbêñ ami ba anêñ lôkmala hêv yak, êñ ma tem yani êmô mavi e? Mi anôñ,

* 9:7: Mat 16:14; Mak 8:28; Luk 9:19 * 9:9: Luk 23:8
9:44; 18:32-33 * 9:23: Mat 10:38; Luk 14:27 * 9:24: Mat 10:39; Luk 17:33; Jon 12:25 * 9:26: Mat 10:33; Luk 12:9

* 9:19: Luk 9:7-8 * 9:20: Jon 6:68-69 * 9:22: Luk 9:44; 18:32-33 * 9:23: Mat 10:38; Luk 14:27 * 9:24: Mat 10:39; Luk 17:33; Jon 12:25 * 9:26: Mat 10:33; Luk 12:9

tem enja vovaņ. ²⁶ *Ma anyôla mama ek ya lôk yenaņ abô, ma embeņ yam atu ba ya Anyô Anêņ Nakaduņ yandealêm imbiņ yenaņ deda lôkmaņgiņ lôk lambô ma aņela matheņ iniņ deda lôkmaņgiņ, ma tem ya mama ek ôpêņ aêņ iyom. ²⁷ Aêņ ba yanaņ avanôņ êndêņ môlô nena Wapômbêņ anêņ loņ lôkliņyak tem êlêm. Ma môlô vi atu ba umiņ loņ êntêk tem nômô lôkmala denaņ ma ôņgô nôm êņ imbiņ.”

*Yisu liņkupik habitak yaņda
(Mat 17:1-13; Mak 9:2-13)*

²⁸ Ma Yisu hanaņ abô êņ yôv ma wak bahenvi ba lahavulô hale ba hi. Ma Yisu hathak dumlolê te ba hi ek eteņ mek ma hawa Pita lo Jems ma Jon iviņ yani. ²⁹ Yisu hateņ mek denaņ ma thohavloma habitak yaņda ba anêņ kwêv habitak thapuk hatôm damak hêv. ³⁰⁻³¹ *Ma ketheņ oyaņ ma anyô lokwaņju lôk deda bêņ imiņ ba enaņ abô haviņ yani, yaņ ma Mose ma yaņ ma Elia. Thai enaņ abô hadêņ Yisu hathak nôm takatu ba Yisu tem indum ba injik anôņ êmô Jelusalem endeba yani etak pik êntêk ba ni. ³² *Ma Pita lo Jems ma Jon thêlô maleņ hatulak ba êk sôm. Ma thêlô iviyô ma êyê Yisu anêņ deda bêņ lôk anyô ju imiņ iviņ yani. ³³ Ma thai idum ek ini ma Pita hanaņ hadêņ Yisu aêntêk, “Anyô bêņ, mavi anôņ ek lêk alalô amô loņ êntêk. Yêlô nadav unyak lôkkupik lokwaņlô, te ek o ma te ek Mose ma te ek Elia.” Pita hathôņ abô atu ba enaņ ba intu hanaņ aêņ.

³⁴ Pita hanaņ abô denaņ ma buliv te hayô hava thêlô siņ ba thêlô êkô. ³⁵ *Ma abô te halêm anêņ buliv êņ kapô nena, “Intu ma yenaņ Okna ba bôk yahatak yani yôv ek indum yenaņ ku. Ba nodanô anêņ abô.” ³⁶ Abô êņ habitak yôv ma thêlô êyê Yisu iyom hamiņ. Pita lo Jems ma Jon miņ enaņ hadêņ anyôla hathak nôm takatu ba êyê lo elanô ami.

*Yisu hêv ņgôk vê hêk okna te
(Mat 17:14-21; Mak 9:14-29)*

³⁷ Haviyô hayaņ ma Yisu thêlô etak dumlolê hêk ma êlôk ba i, ma avômalô bêņ anôņ i êpôm yani. ³⁸ Ma anyô te halam

aêntêk, “Kêdôņwaga, hatôm nêm kapôlôm ek yenaņ okna ba nêm yani sa ek malê nena yenaņ okna doņtom iyom. ³⁹ ņgôk te hathak hayôkwiņ yani ba ketheņ oyaņ ma yani halaņ boloba ba halowaliņ kambom ba wapôk habitak abôlêk. ņgôk êņ habuliņ yani liņkupik kambom anôņ ba miņ hathak hatak yani dokte ami. ⁴⁰ Yahanaņ hik anêm ņê ku liņ lôklokwaņ ek nênenêm ņgôk kambom êņ vê, ma doņtom thêlô miņ hatôm ami.”

⁴¹ Ma Yisu hanaņ viyaņ nena, “Yahamô haviņ môlô sawa daim ma doņtom miņ ôêvhaviņ ami ma owa auk lokbaņ aleba yakapôlôņ lêk hagiap hathak môlô. Onja okna êņ êlêm.”

⁴² Ma okna êņ haveņ denaņ, ma ņgôk êņ habi vôkê halôk pik ba hadum ba okna halowaliņ kambom. Ma doņtom Yisu hathaņ ņgôk lelaik êņ, ma hadum okna êņ ba habitak mavi ma hêv hi hadêņ lambô hathak loņbô. ⁴³ Ma avômalô sapêņ eson kambom hathak Wapômbêņ anêņ lôklokwaņ bêņ.

*Yisu hanaņ bôlôņ yaņ hathak anêņ ņama
(Mat 17:22-23; Mak 9:30-32)*

Avômalô sapêņ leņiņhabi abô bêņ anôņ hathak nôm takatu ba Yisu hadum, ma Yisu hanaņ hadêņ anêņ ņê ku nena, ⁴⁴ * “Môlô nodanô abô êntêk katô. Tem nenaņ Anyô Anêņ Nakaduņ atu bêņ ba netak êndôk avômalô bahenij.” ⁴⁵ *Ma anêņ ņê ku êthôņ abô êņ anêņ ôdôņ paliņ ek malê nena havuņ ek thêlô. Ma êkô ek nenaņ injik yani liņ ek enaņ anêņ ôdôņ bêņ êndêņ thêlô.

*Opalê intu anyô bêņ?
(Mat 18:1-5; Mak 9:33-41)*

⁴⁶ *Ma Yisu anêņ ņê ku êkôki nena thêlô alisê intu bêņ ek ņê ku vi. ⁴⁷ Ma Yisu hayala thêlôniņ auk êņ. Ma hawa amena te ba hadô hamiņ habobo yani. ⁴⁸ *Ma hanaņ hadêņ anêņ ņê ku nena, “Ôpatu ba hêvhaviņ ya ba hawa amena nate aêntêk thô, ma hatôm hawa ya thô. Ma ôpatu ba hawa ya thô, ma hatôm hawa ôpatu ba hêv ya ba yahalêm thô haviņ. Ma ôpatu ba hadum i aleba yaôna hamô môlô malêvôņ intu anyô bêņ ek môlô.”

* 9:30-31: Luk 9:22 * 9:32: 2Pi 1:16-18 * 9:35: Luk 3:22 * 9:44: Luk 9:22 * 9:45: Luk 18:34 * 9:46: Luk 22:24 * 9:48: Mat 10:40

⁴⁹ Ma Jon hanaŋ nena, “Anyô Bêŋ, yêlô ayê anyô te hêv ŋgôk vê hathak anêm athêŋ. Ma doŋtom yani ma miŋ alalô te ami ba intu yêlô anaŋ ek yani etak ku êŋ.”

⁵⁰ *Ma doŋtom Yisu hanaŋ nena, “Dô! Miŋ numiŋ yani loŋ siŋ ami. Ôpatu ba miŋ hapôlik hathak alalô ami, intu alalôaniŋ te.”

Avômalô Samalia êdô Yisu

⁵¹ Waklavôŋ Wapômbêŋ enja Yisu ni leŋ lêk habobo, êŋ ma yani lavidonŋ ek ni Jelusalem. ⁵² Ma yani hêv anyô doho ba i malak te hêk Samalia ek nêpôpêk nômkama êmôŋ ek yani. ⁵³ Ma doŋtom avômalô loŋ êŋ êdô neja yani thô ek malê nena hi Jelusalem. ⁵⁴ *Ma nê ku Jems lo Jon êyê nôm êŋ ma enaŋ hik yani liŋ aêntêk, “Anyô Bêŋ, yai nandam atum êndôk ba êlêm anêŋ leŋ ek esaŋ thêlô e?” ⁵⁵ Ma doŋtom Yisu hik i liliŋ ma hayanda thai. ⁵⁶ Ma thêlô i malak yaŋ.

Ku bêŋ ek nesopa Yisu vaŋgwam (Mat 8:18-22)

⁵⁷ Thêlô evenŋ loŋôndê ba i ma anyô te hanaŋ nena, “Loŋ nômbêŋ atu ba hu ma tem yasopa o.”

⁵⁸ Ma Yisu hanaŋ, “Avuŋ yatap iniŋ pik abyanaŋ hamô ma menak iniŋ unyak hamô aliŋ, ma doŋtom ya Anyô Anêŋ Nakaduŋ atu ma yenaŋ loŋ yaŋgêk ma mi.”

⁵⁹ Ma Yisu hanaŋ hadêŋ anyô yaŋ nena, “Osopa ya.”

Ma doŋtom ôpêŋ hanaŋ, “Anyô Bêŋ, otak ya ek yana yandav wakamik vêmam.”

⁶⁰ Ma Yisu hanaŋ hadêŋ yani, “Dô, nê ŋama da nedav iniŋ ŋama. Ma nu onaŋ abô esak Wapômbêŋ anêŋ loŋ lôkliŋyak bêŋ.”

⁶¹ *Ma anyô yaŋ hanaŋ hadêŋ Yisu nena, “Anyô Bêŋ, tem yasopa o, ma doŋtom otak ya ek yanaŋ waklêvôŋ êndêŋ yenaŋ avômalô vêmam.”

⁶² Ma Yisu hanaŋ viyaŋ nena, “Ôpatu ba haveŋ loŋôndê ma hik ma liliŋ miŋ hatôm indum ku ênjêk Wapômbêŋ anêŋ loŋ lôkliŋyak kapô ami ma mi.”

10

Yisu hêv nê ku hatôm 72 ba i (Mat 11:20-24)

¹ *Yôv ma Anyô Bêŋ hatak avômalô yaŋda hatôm 72 ba hêv i juju ba êmôŋ ek yani ba i hadêŋ malak lôŋ sapêŋ atu ba yani tem ni.

² *Ma yani hanaŋ hadêŋ thêlô nena, “Nôm bêŋ anôŋ lêk hayôk ba hamô ku kapô, ma doŋtom nê ku ma tomtom iyom. Aêŋ ba notenŋ mek êndêŋ ku anêŋ alaŋ ek nê nê ku ba ini ek nindum anêŋ ku. ³ *Môlô nu. Yahêv môlô ba u hatôm boksipsip nali i êmô avuŋ yatap malêvôŋ. ⁴ *Ma miŋ môlô noja valuseleŋ lôk vak lôk bokŋgôp imbiŋ ami. Ma miŋ nonaŋ abô pôk embenŋ loŋôndê ami ma unu nundum ku êŋ ketheŋ.

⁵ “Môlô ôyô unyak te kapô, ma nonaŋ êndêŋ thêlô aêntêk, ‘Wapômbêŋ hatôm indum ba môlô nômô yôhok mavi.’ ⁶ Anyô yôhok te hamô unyak êŋ ba hêvhaviŋ, êŋ ma tem môlônim abô mavi êŋ êmô imbiŋ thêlô. Ma mi, ma tem abô êŋ êmbôlêm ek môlôda esak loŋbô. ⁷ *Ma môlô nômô unyak êŋ iyom. Ma môlô oŋgwaŋ ba nunum êtôm atu ba êv hadêŋ môlô iyom ek malê nena môlô ma nê ku ba mavi ek avômalô neyabiŋ môlô. Ma miŋ môlô unu nosak unyak mayaliv ami.

⁸ * “Môlô ôyô malak lôŋ te ba ewa môlô thô ba êv nôm hadêŋ môlô, êŋ ma môlôŋgaŋ. ⁹ Ma môlô nundum thêlôniŋ avômalô lôk lijiŋ nimbitak mavi, ma môlô nonaŋ aêntêk, ‘Wapômbêŋ anêŋ loŋ lôkliŋyak lêk halêm habobo môlô.’ ¹⁰ Ma doŋtom miŋ ewa môlô thô ami, êŋ ma môlô unu numiŋ loŋôndê ma nonaŋ nena, ¹¹ *Yêlô ik vonŋgovaŋ veŋiŋkapô vê halok môlô malemim ek injik môlônim kambom thô. Ba intu môlô lemim imbi katô nena Wapômbêŋ anêŋ loŋ lôkliŋyak lêk halêm habobo môlô.’ ¹² *Yanaŋ êndêŋ môlô nena waklavôŋ atu ba Wapômbêŋ endelêm ek endanô abô, êŋ ma avômalô loŋ atu ba miŋ ewa môlô thô ami, thêlôniŋ malaiŋ tem êmôŋ ek avômalô kambom anêŋ Sodom.

* **9:50:** Mat 12:30; Luk 11:23 * **9:54:** 2Kin 1:9-16 * **9:61:** 1Kin 19:20 * **10:1:** Mak 6:7 * **10:2:** Mat 9:37-38; Jon 4:35 * **10:3:** Mat 10:16 * **10:4:** Mat 10:7-14; Mak 6:8-11; Luk 9:3-5 * **10:7:** 1Ko 9:6-14; 1Ti 5:18 * **10:8:** 1Ko 10:27 * **10:11:** Ap 13:51; 18:6 * **10:12:** Stt 19:24-25; Mat 10:15; 11:24

13 “Alikaknena, mólô avômalô Kolasin lo Betsaida! Mólô bók ôyê nômbithi loma-loma. Ma doŋtom bók yandum nômbithi takêŋ êmô Taia lo Saidon malêvôn, êŋ ma kethêŋ oyaŋ ma tem nijik kwêv kambom lôk nesav atum ŋgavu esak leŋŋkadôk ek nede kapôlônŋiŋ liliŋ. 14 Waklavônŋ atu ba Wapômbêŋ endelêm ek endanô abô, êŋ ma mólônim malaiŋ tem bêŋ anônŋ êmônŋ ek avômalô Taia lo Saidon iniŋ! 15 Ma mólô avômalô Kapaneam, tem nêmbô mólônim athêŋ esak leŋ e? Mi, mólô tem unu ŋê ŋama iniŋ loŋ!

16 * “Anyô halanô mólônim abô, êŋ ma yani halanô yenaŋ abô haviŋ. Ma anyô havôliŋ dôm hadêŋ mólô, êŋ ma yani havôliŋ dôm hadêŋ ya haviŋ. Ma anyô havôliŋ dôm hadêŋ ya, êŋ ma yani havôliŋ dôm hadêŋ Ôpatu ba hêv ya ba yahalêm haviŋ.”

*Nê ku êvôlêm hathak loŋbô
(Mat 11:25-27; 13:16-17)*

17 Nê ku 72 takatu êvôlêm hathak loŋbô ma leŋŋmavi bêŋ anônŋ ba enaŋ, “Anyô Bêŋ, yêlô adum ku lomaloma lôk êv ŋgôk vê hathak anêm athêŋ.”

18 *Ma Yisu hanaŋ aêntêk, “Yahayê Sadaŋ hêv yak anêŋ leŋ hatôm damak. 19 *Odanô, yahêv lôklokwaŋ hadêŋ mólô ek nombak umya lo daŋgaviŋ pesa. Ma mólô hatôm nômô Sadaŋ ôpatu ba lamanŋ hathak mólô anêŋ lôklokwaŋ sapêŋ lu. Ma nômlate miŋ hatôm imbuliŋ mólô ami ma mi. 20 *Ma mólô miŋ lemimmavi bêŋ anônŋ esak ŋgôk elanô mólônim abô ami ma mi, ma doŋtom mólô lemimmavi esak Wapômbêŋ bók hatô mólônim athêŋ hêk leŋ.”

21 Yôv ma Lovak Matheŋ hadum Yisu anêŋ kapô lamavi ba hanaŋ, “Wakamik, O ma leŋ lo pik anêŋ alaŋ! Lêk huvuŋ anêm auk hadêŋ ŋê lôkauk lôk ŋê bêŋbêŋ ma huik thô hadêŋ ŋê takatu ba êtôm avômena yaônena. Ba intu yahabô anêm athêŋ! Wakamik, avanônŋ oda hosopa anêm lemhaviŋ ba intu hudum aêŋ.

22 * “Wakamik bók hôêv ya auk sapêŋ yôv. Ba anyô late miŋ hayala Nalum atu ami. Mi, O Wakamik iyom. Ma anyô late miŋ hayala O Wakamik katô ami. Mi, Nalum lôk ŋê takatu ba Nalum lahaviŋ injik O thô êndêŋ i iyom.”

23 Ma Yisu hik i liliŋ ba hanaŋ hadêŋ anêŋ ŋê ku iyom nena, “Wapômbêŋ hadum mavi hadêŋ mólô ba mólô ôyê nôm takatu. 24 Yanaŋ êndêŋ mólô nena sêbók ma plopet lôk kiŋ bêŋ anônŋ leŋŋhaviŋ nêgê nôm êntêk ba lêk mólô ôyê, ma doŋtom miŋ êyê ami. Ma leŋŋhaviŋ nedaŋô abô takêntêk ba lêk mólô olaŋô, ma doŋtom miŋ elanô ami.”

*Anyô Samalia mavi te
(Mat 22:34-40; Mak 12:28-34)*

25 *Wak te ma anyô lôkauk hathak abô balabuŋ hayô hamiŋ ba hadum ek esaê Yisu ba hanaŋ, “Kêdônwaga, yandum malê ek Wapômbêŋ nêmbô lôkmala atu ba nêmbô êtôm wak nômbêŋ intu sapêŋ êndêŋ ya?”

26 Ma Yisu hanaŋ hik yani liŋ aêntêk, “Abô balabuŋ hanaŋ malê? Êŋ ma oda osam abô êŋ ba lemimbi nena abô êŋ hanaŋ aisê?”

27 *Ma yani hanaŋ nena, “Lemimimbiŋ Anyô Bêŋ unim Wapômbêŋ ênjêk unim kapôlômim lôk dahôlômim ma lôklokwaŋ lôk unim auk sapêŋ. Ma lemimbiŋ anêm avômalô êtôm lemhaviŋ oda.”

28 *Ma Yisu hanaŋ nena, “Avanônŋ. Undum aêŋ ma tem ômô lôkmala.”

29 Ma doŋtom yani hadum ek avômalô nêgê nena anêŋ auk ma mavi, aêŋ ba yani hanaŋ nena, “Yenaŋ avômalô êŋ ma opalêla?”

30 Ma Yisu hanaŋ viyaŋ aêntêk, “Anyô te hatak Jelusalem ma halôk ba hi Jeliko. Êŋ ma ŋê vani êpôm yani ba ik yani ba hamayak hêk loŋôndê ma ewa anêŋ nômkama vani ba i. 31 Ma anyô habók da te hasopa loŋôndê êŋ ba halôk ba hi. Êŋ ma yani hayê anyô êŋ, ma doŋtom yani habup halôk loŋôndê vi hale ba hi. 32 Aêŋ iyom ma Livai te halôk loŋôndê bô êŋ hale ma

* 10:16: Mat 10:40; Luk 9:48; Jon 5:23 * 10:18: Jon 12:31; ALK 12:8-9 * 10:19: Sng 91:13; Mak 16:18 * 10:20: Plp 4:3; ALK 3:5 * 10:22: Jon 3:35; 10:15 * 10:25: Mat 22:35-40; Luk 18:18 * 10:27: Wkp 19:18; Lo 6:5 * 10:28: Wkp 18:5 * 10:33: Avômalô Samalia ma Isael iniŋ ŋê kambom.

hayê ôpêḅ, ma kethen oyaḅ habup halôk loḅôndê vi atu hale ba hi. ³³ Ma doḅtom anyô Samalia* te halom loḅôndê êḅ ba hi ma hayê ôpêḅ ba lahiki. ³⁴ Êḅ ma yani hi hadêḅ ôpêḅ ma haḅgasô waiḅ loḅ nôḅm lêḅlêḅ hathak ôpêḅ anêḅ palê ma hasum. Yôv ma yani hawa ôpêḅ ba hatak hayô hamô anêḅ bok doḅki ma halom ba hi unyak atu ba êv vuli ba êk. Ma yanida hayabiḅ ôpêḅ. ³⁵ Ma haviyô hayaḅ ma yani hêv valuselen seleva ju hadêḅ unyak alaḅ ma hanaḅ nena, ‘Oyabiḅ anyô lijiḅ êntêk mavi. Ma valu êntêk miḅ hatôm ami ba wak yaḅ atu ba yahalehalêm ma tem yanêm doho imbiḅ.’ ”

³⁶ Yisu hanaḅ abô loḅ kapô êḅ yôv ma hanaḅ hik anyô lôkauk êḅ liḅ aêntêk, “Lemhabi aisê? Ôpatu ba ḅê kambom ik ma opalê hêv yani sa hatôm yanida anêḅ avômalô te?”

³⁷ Ma anyô lôkauk hanaḅ viyaḅ nena, “Ôpatu ba hêv kapô hadêḅ yani.”

Ma Yisu hanaḅ hadêḅ ôpêḅ nena, “Nu ma undum aêḅ iyom.”

Yisu hamô Mata lo Malia iniḅ unyak

³⁸ Yisu lôk anêḅ ḅê ku evenḅ ba i ma Yisu habitak hayô malak lôḅ te ba hi. Ma avi te anêḅ athêḅ nena Mata hawa Yisu thô ba hi hamô anêḅ unyak. ³⁹ *Mata anêḅ yaḅ molok Malia hamô habobo Anyô Bêḅ valuvi ba halaḅô anêḅ abô. ⁴⁰ Ma doḅtom Mata hadum ku bêḅ anôḅ ek hapôpêk nôḅ. Êḅ ma yani hi hadêḅ Yisu ma hanaḅ, “Anyô Bêḅ, lemhabi aisê? Yahadum ku bêḅ anôḅ ma yenaḅ aiyaḅ molok miḅ hêv ya sa dokte ami. Ba intu otak yani êlêm ek nêḅ ya sa.”

⁴¹ Ma doḅtom Anyô Bêḅ hanaḅ viyaḅ hadêḅ yani nena, “Mata, Mata, aisê ka lem hik o ba kapôlôm malaiḅ hathak nôḅkama lomaloma? ⁴² *Ma doḅtom nôḅmlate iyom intu ba nôḅbêḅ ma Malia lêk hawa nôḅm êḅ yôv ba anyô te miḅ hatôm enja nôḅm êḅ vê êḅjêk yani ami ma mi.”

11

Kobom neteḅ mek (Mat 6:9-15; 7:7-11)

* 10:39: Jon 11:1; 12:2-3 * 10:42: Mat 6:33

¹ Wak te ma Yisu hateḅ mek hamô bute. Ma hateḅ mek yôv ma anêḅ ḅê ku te hanaḅ hadêḅ yani nena, “Anyô Bêḅ, ôḅdôḅ yêlô ek yêlô nateḅ mek êtôm sêbôk ba Jon hadôḅ anêḅ ḅê ku.”

² Ma Yisu hanaḅ, “Môlô noteḅ mek aêntêk,
“ ‘Wakamik, anêm athêḅ êḅjêk mathenḅ.

Ma anêm loḅ lôkliḅyak êlêm êtôm loḅ lôkthô.

³ Ma nêḅ wak tomtom anêḅ nôḅm êḅdêḅ yêlô.

⁴ Ma yêlô êv avômalô iniḅ kambom takatu ba idum hadêḅ yêlô vê,

ba intu nêḅ yêlôaniḅ kambom vê aêḅ iyom.

Lôk miḅ otak yêlô êḅdôk nôḅm atu ba esau yêlô ami.’ ”

⁵⁻⁶ Yôv ma Yisu hanaḅ abô loḅ kapô te hadêḅ thêlô aêntêk, “Bôlôvôḅ biḅ te ma hu hadêḅ anêm anyô môlô te anêḅ unyak ma honaḅ, ‘Aiyaḅ, yenaḅ anyô môlô te halêm anêḅ loḅ daim ba lêk hamô yenaḅ unyak ba hama kisi ma ya nôḅm mi. Ba hatôm nêḅ polom lokwanlô ek yani e?’ ⁷ Ma anêm anyô môlô atu hamô unyak kapô tem enaḅ viyaḅ nena, ‘Yahadô. Yêlô lêk êk sôm ba unyak abôlêk lêk putup yôv ba tem miḅ yanêm nôḅm êḅdêḅ o ami ma mi.’ ⁸ Yani hadô ek nêḅ anêḅ anyô môlô sa. Ma doḅtom yahanaḅ hadêḅ môlô nena oteḅ lôbôlôḅ, êḅ ma tem yani mama ba imbiyô ba nêḅm nôḅm êtôm atu ba hoteḅ yani.

⁹⁻¹⁰ “Ba intu yahanaḅ hadêḅ môlô nena ḅê takatu ba enaḅ hik Wapômbêḅ liḅ, ma tem neja nôḅkama êtôm atu ba enaḅ. Ma êbôlêm nôḅmlate ma tem nêḅpôm. Ma ipi-didiḅ unyak abôlêk ma tem injik vê ek i. Aêḅ ba onan hik Wapômbêḅ liḅ ma tem nêḅm môlônim lemimhaviḅ êḅdêḅ môlô. Ma ôbôlêm ma tem nôḅpôm. Ma upididiḅ unyak abôlêk ma tem injik vê ek môlô.

¹¹ “Môlô avômena iniḅ lami, nalum hanaḅ hik o liḅ ek enjaḅ alim ma tem nêḅm umya kambom te êḅdêḅ yani e? Ma mi! ¹² Mena yani hanaḅ ek enjaḅ menak daluk, êḅ ma tem nêḅm ḅgalivaḅ te e? Ma mi! ¹³ Môlô avômalô pik unim bôk lo loḅ ma kambom, ma doḅtom môlô othak ôêv nôḅkama mavi hadêḅ nalumi. Aêḅ ba môlô

noyala katô nena môle nim Lemambô Bêñ atu ba hamô malak leñ yani lamavi anôñ ek nê m Lovak Mathen êndênñ nê takatu ba enañ hik yani liñ.”

Yisu lo Belsebul
(*Mat 12:22-32,43-45; Mak 3:20-27*)

14 Yisu hêv ngôk vê hêk anyô abôlêk putup te. Ma ngôk êñ hatak ôpênñ ba hi ma ôpênñ hanañ abô ba avômalô sapênñ êyê ba eson kambom. 15 *Ma donjom avômalô doho enañ, “Ngôk iniñ anyô bêñ Belsebul hêv lôklokwanñ hadênñ ôpênñ. Ba intu hatôm nê m ngôk sapênñ vê ênjêk avômalô.” 16 *Ma avômalô doho idum ek nesau Yisu ba enañ hik yani liñ nena, “Undum lavônññ te ek injik thô nena Wapômbênñ hêv o ba hôle m mena mi e?”

17 Ma donjom Yisu hayala thêlônññ auk ba hanañ abô loñ kapô te hadênñ thêlô nena, “Avômalô malak lôñ te evaki vose hi ôdônñ ju, êñ ma tem malak lôñ êñ ngathiniñ ba bapu ipup imbitak. Ma avômalô ôdônñ te evaki vose hi ôdônñ ju ma tem thêlôda nê nê m yak. 18 Aênñ ba Sadañ anênñ ngôk vi evaki vose hi ôdônñ ju, êñ ma Sadañ anênñ loñ lôklinyak tem imiñ majañ aisê? Mi. Ma aisê ka môle onañ nena yahêv ngôk vê hathak Belsebul anênñ lôklokwanñ? 19 Môle onañ nena ngôk bêñ Belsebul hêv lôklokwanñ hadênñ ya ba yahêv ngôk vê. Ma môle nim avômalô idum ku êñ haviñ! Ma opalê intu hêv lôklokwanñ hadênñ thêlô ba idum ku mavi êñ? Ngôk Bêñ, e? Mi! Môle da unim avômalô ik thô nena môle onañ abôyanñ. 20 Wapômbênñ da hêv lôklokwanñ hadênñ ya ba yahêv ngôk vê hêk avômalô. Aênñ ba oyala nena Wapômbênñ anênñ loñ lôklinyak lêk halê m yôv.

21 “Anyô lôklokwanñ te havalonñ nômkama vovak ba hayabinñ anênñ loñ, êñ ma anênñ nômkama tem êmô mavi. 22 *Ma donjom anyô vovak laik mônñ hayô ba hik vovak hadênñ ôpênñ aleba hamô lu, êñ ma yani tem enja ôpênñ anênñ nômkama vovak takatu ba bôk hadum ôpênñ ba habitak lôklokwanñ vê. Aênñ ba ôpatu ba lovak ma tem imbi yanñ atu ba hêv yak anênñ nômkama sam.

23 * “Anyôla miñ hêv ya sa ek yai nanjik vovak êndênñ Sadañ ami, ôpênñ hatôm haviñ Sadañ ba thai ik vovak hadênñ ya. Ma anyô miñ hêv ya sa ba hasup avômalô hathak donjom ami, êñ ma hatôm halupunññ i ba êsôv mayaliv.”

24 “Ngôk lelaik hatak anyô te, êñ ma hi haviñ loñ thiliv ek êmbôle m loñ mavi te ek enja lovak ba êmô. Ma miñ hapôm loñ te ami ma tem enañ nena, ‘Yatup siñ yana unyak sêbôk esak loñbô.’ 25 Ma hayô ba hayê nena unyak êñ lêk epesañ ba habitak mabuñ mavi. 26 Êñ ma tem ni êmbôle m ngôk bahenñvi ba lahavuññ takatu ba iniñ lôklokwanñ hamônñ ek anênñ ba enja i imbiñ ek nimbitak nêyô unyak êñ kapô esak loñbô. Êñ ma ôpênñ tem êmô kambom anônñ ek yanñ sêbôk.”

27 *Yisu hanañ abô takênñ hamô denañ ma avi te hamiñ avômalô nômbênñ êñ malêvônñ ma halam aêntêk, “Avi atu ba havathu o ba hêv sum hadênñ o, yani êñ êmô lôk lamavi.”

28 Ma donjom Yisu hanañ, “Ôpatu ba hanañ Wapômbênñ anênñ abô ba hasopa, yani êñ êmô lôk lamavi anônñ.”

Anyô doho leñññhaviñ nêgê lavônññ
(*Mat 12:38-42; Mak 8:11-12*)

29 *Avômalô bêñ anônñ êyô ek Yisu. Êñ ma Yisu hanañ, “Avômalô bôle m êntêk ma avômalô kambom. Thêlô enañ ek yandum lavônññ ek injik thô nena Wapômbênñ bôk hêv ya ba yahalê m, ma donjom tem mi. Thêlô tem nêgê Jona anênñ lavônññ iyom. 30 Sêbôk ma Jona habitak hatôm lavônññ ek avômalô Ninive. Ma lêk Anyô Anênñ Nakaduñ atu tem imbitak aênñ iyom êndênñ avômalô bôle m êntêk.

31 * “Sêbôk ma Siba iniñ kwiniñ hatak anênñ loñ ma halê m anênñ pik anênñ danñ ek endanô Solomon anênñ auk mavi. Odañô! Nôm late hamô loñ êntêk ma bêñ ek Solomon. Ma donjom môle ôdô anênñ nodanô. Ma waklavônññ atu ba Wapômbênñ hatak ek nindum abô ma Siba iniñ kwiniñ êñ tem enañ môle nim kambom takênñ bêñ. 32 *Ma sêbôk ba avômalô Ninive elanô Jona anênñ

* 11:15: Mat 9:34; 10:25 * 11:16: Mat 12:38 * 11:22: Kol 2:15 * 11:23: Luk 9:50 * 11:27: Luk 1:28,42,48

* 11:29: Mat 16:4 * 11:31: 1Kin 10:1-10 * 11:32: Jna 3:5-10

abô ba ele kapôlônij liliñ. Ma nômlate lêk hamô loñ êntêk ma bêñ ek Jona. Ma doñtom môlô ôdô anêñ nodañô. Ma waklavônij atu ba Wapômbêñ hatak ek nindum abô ma tem avômalô Ninive niniñ ba nenañ môlônim kambom takêñ bêñ.”

*Deda leñvinjupik
(Mat 5:15; 6:22-23)*

³³ * “Anyô miñ ethak êtôm atum ba ivuñ hamô lôñ kapô mena êdô hamô un kapô ami ma mi. Thêlô êthôkwêñ hamiñ ek avômalô takatu ba êyô unyak kapô tem nêgê deda. ³⁴ Malem daluk ma hatôm atum ek nêñ deda êndêñ lemvimkupik. Malem daluk mavi ma tem deda êmô lemvimkupik sapêñ. Ma doñtom malem daluk kambom ma tem momañiniñ bêñ ênjêk lemvimkupik. ³⁵ Aêñ ba nôñgô katô nena anêñ deda ma deda anôñ ek malê nena deda doho ma hatôm momañiniñ. ³⁶ Ma deda hamô lemvimkupik sapêñ, ma momañiniñ miñ hêk bute ami. Êñ ma lemvimkupik sapêñ tem imbitak deda êtôm atum habi malem loñ.”

*Yisu hathañ Palisi lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ
(Mat 23:1-36; Mak 12:38-40; Luk 20:45-47)*

³⁷ Yisu hanañ abô yôv ma Palisi te hanañ hik Yisu liñ ek enjañ nôñ êmô imbiñ yani. Êñ ma Yisu hi hayô ôpêñ anêñ unyak kapô. ³⁸ Ma Palisi êñ hayê Yisu halôk hamô ek enjañ nôñ ma miñ hathik i ami. Êñ ma yani hasoñ kambom.

³⁹ Ma Yisu hanañ hadêñ yani nena, “Môlô nê Palisi, môlô othak uthik unim tase lôk belev anêñ vidôm iyom, ma doñtom môlônim kapôlômim putup hathak kobom vani lo kobom kambom. ⁴⁰ Môlô nê molo, Wapômbêñ hapesañ viyaiñ lôk vikapô haviñ. ⁴¹ Ma doñtom môlônim nômkama takatu ba hamô ma môlô nôñêm êndêñ nê nômkama mi ek nêñ thêlô sa. Môlô nundum aêñ ma tem môlônim nômkama sapêñ êmô mabuñ mavi ênjêk Wapômbêñ mā.

⁴² “Alikaknena môlô nê Palisi, vovañ bêñ tem êpôm môlô. Môlô othak usup

ava takatu ba hadum nôñ vasiñ ba uik sam hi ôdôñ laumiñ ba ôêv ôdôñ te hadêñ Wapômbêñ hatôm da. Kobom êñ ma nôñ yaôna. Ma doñtom môlô otak kobom thêthôñ lôk kobom lemimimbiñ Wapômbêñ. Kobom êntêk ma nômbêñ! Nodañô! Môlô nosopa abô balabuñ bêñ takêntêk lôk abô balabuñ yaôñena imbiñ!

⁴³ “Alikaknena môlô nê Palisi, vovañ bêñ tem êpôm môlô! Môlô lemimhaviñ nôñmô êtôm nê bêñbêñ êmô unyak yeñ kapô lôk lemimhaviñ avômalô nenañ, ‘Waklêvônij anyô bêñ’ êndôk loñ ethak doñtom halôk.

⁴⁴ “Alikaknena, vovañ bêñ tem êpôm môlô. Môlô lelaik hatôm ñama te atu ba bôk elav bô ma lêk miñ anyôla hayala ami. Ba intu avômalô êyô imiñ ba ibitak lelaik hamô Wapômbêñ ma. Aêñ ba avômalô takatu ba ele ebobo môlô ma ibitak lelaik aêñ iyom.”

⁴⁵ Nê eyala abô balabuñ te halañô abô êñ ma hanañ hadêñ Yisu aêntêk, “Kêdôñwaga, honañ abô êñ hadêñ nê Palisi ma huik yêlô susu haviñ.”

⁴⁶ Ma Yisu hanañ, “Alikaknena môlô nê lôkauk hathak abô balabuñ haviñ, vovañ bêñ tem êpôm môlô. Môlô ôêv balabuñ anêñ malaiñ lomaloma hadêñ avômalô ek nesopa. Nôm êñ ma hatôm vak malaiñ kambom ek thêlô. Ma doñtom môlô miñ ôêv thêlô sa dokte ami.

⁴⁷⁻⁴⁸ “Alikaknena, vovañ bêñ tem êpôm môlô. Môlônim libumi bôk ik plopet bêñ anôñ vônô ma môlô oyabiñ iniñ siô dedauñ mavi. Aêñ ba hik thô nena môlô ôlôk hathak libumi iniñ bôk lo loñ takatu ba idum. ⁴⁹ Ba intu Wapômbêñ anyô lôkauk bêñ bôk hanañ aêntêk, ‘Tem yanêñ plopet lo aposel bêñ anôñ êndêñ thêlô, ma tem thêlô nindum kambom êndêñ doho ba nijik doho vônô.’ ⁵⁰ Aêñ ba avômalô bôlônij êntêk tem neja vovañ bêñ esak plopet takatu ba ik vônô hadêñ waklavônij Wapômbêñ hapesañ pik aleba lêk. ⁵¹ Plopet môñ atu ba ik vônô ma Abel ma ik aêñ habup hathak aleba hayô Sekalaia ma anêñ dañ. Ik yani vônô hêk unyak mathenñ lôk loñ êbôk da anêñ malêvônij. Avanônij, yanañ êndêñ môlô,

* 11:33: Mak 4:21; Luk 8:16

vuli kambom hathak bôk lo loŋ takêŋ tem imbitak êpôm avômalô bôlôŋ êntêk.

⁵² “Alikaknena môlô nê uik abô majan thô, vovaŋ bêŋ tem êpôm môlô! Môlô umiŋ auk mavi anêŋ loŋôndê loŋ siŋ. Môlôda miŋ oveŋ loŋôndê êŋ ami ma umiŋ siŋ ek avômalô takatu ba leŋiŋhaviŋ nesopa ma miŋ hatôm nesopa ami.”

⁵³ Yôv ma Yisu hatak unyak êŋ ma nê lôkauk hathak abô balabuŋ lôk nê Palisi leŋiŋŋaŋa kambom ba enaŋ ik yani liŋ lomaloma. ⁵⁴ Thêlô idum aêŋ ek neja yani êndôk adêk esak anêŋ abô.

12

Noyabiŋ am esak Palisi iniŋ kobom kambom

(Mat 10:26-33; 12:31-32; 10:19-20)

¹ *Avômalô bêŋ anôŋ bomaŋ ethak doŋtom ba êyô imiŋ i pesa. Ma Yisu hanaŋ hadêŋ anêŋ nê ku aêntêk, “Noyabiŋ am esak Palisi iniŋ kobom kambom. Thêlô idum hatôm nê mavi êmô avômalô malêvôŋ, ma doŋtom auk lomaloma hêk iniŋ kapôlôŋiŋ. Nôm êŋ ma hatôm yis ba tem êmbôv avômalô bêŋ anôŋ. ² *Nôm takatu ba havuŋi hêk loŋ kapô ma tem imbitak loŋ yaiŋ. Ma abô takatu ba havuŋi ma tem avômalô sapêŋ neyala. ³ Aêŋ ba abô takatu ba môlô onaŋ hadêŋ bôlôvôŋ ma tem avômalô nedaŋô êndêŋ lôkwak. Ma abô takatu ba môlô onaŋ thikuthik halôk unyak kapô, êŋ ma tem nimiŋ unyak vôv ba nendam bêŋ.

⁴ “Yenaŋ avômalô, yanaŋ êndêŋ môlô nena miŋ nôkô ek avômalô ami. Thêlô hatôm nijik lemvimkupik iyom vônô. Ma embeŋ yam ma tem miŋ hatôm nindum nômlate ami. ⁵ Odaŋô tem yaŋgik ôpatu ba môlô nôkô esak thô: Nôkô ek Anyô Bêŋ. Yani hatôm injik môlô lemvimkupik vônô vêm ma imbi êndôk atum lôkmala. Ba intu nôkô ek yani iyom.

⁶ “Avômalô ethak êv vuli menak yaônena hathak valuselen yaô ek eyaŋ. Ma doŋtom Wapômbêŋ miŋ hathôŋ thêlô te ami, mi. ⁷ *Yani bôk hakatuŋ môlô sapêŋ

lemimkadôk ŋauŋ yôv. Aêŋ ba môlô ma bêŋ ek menak, ba intu miŋ nôkô ami.

⁸ “Yanaŋ êndêŋ môlô nena ôpatu ba hanaŋ hadêŋ avômalô nena hasopa ya ma tem ya Anyô Anêŋ Nakaduŋ atu yanaŋ imiŋ Wapômbêŋ ma ba aŋela nedaŋô nena, ‘Ôpêntêk ma yenaŋ.’ ⁹ Ma ôpatu ba hanaŋ hadêŋ avômalô nena hadô esopa ya, intu tem yanaŋ imiŋ Wapômbêŋ ma ba aŋela nedaŋô nena, ‘Yahathôŋ ôpêŋ paliŋ.’ ¹⁰ Ma anyô te hanaŋ abô kambom hathak Anyô Anêŋ Nakaduŋ atu, ma Wapômbêŋ tem nêm ôpêŋ anêŋ kambom vê. Ma doŋtom anyôla hayê Lovak Matheŋ anêŋ ku ba hanaŋ abôma nena, ‘Êntêk ma Ngôk Bêŋ anêŋ ku’, êŋ ma Wapômbêŋ tem miŋ nêm ôpêŋ anêŋ kambom êŋ vê ami.

¹¹ * “Avômalô evaloŋ môlô loŋ ba u unyak yeŋ mena êdô môlô hamiŋ nê bêŋbêŋ mena nê loŋ buyaŋ iniŋ nê bêŋbêŋ maleŋiŋ, êŋ ma miŋ nôkô ba nonaŋ nena, ‘Yêlô tem nanaŋ malê?’ mena ‘nanaŋ viyaŋ aisê?’ ami. Mi. ¹² Lovak Matheŋ tem nêm auk êndêŋ môlô ek nonaŋ.”

Anyô lôkmaŋgiŋ atu ba auk mi

¹³ Anyô te hamiŋ avômalô nômbêŋ atu kapô ma hanaŋ hadêŋ Yisu aêntêk, “Kêdôŋwaga, wakamik bôk hama yôv ba onaŋ ek aiyaŋ bêŋ imbi anêŋ nômkama sam ba nêm ôdôŋ te ek ya.”

¹⁴ Ma doŋtom Yisu hanaŋ hik ôpêŋ liŋ, “Aisête? Opalê te hatak ya ek yambitak anyô bêŋ ek yambi môlônim nômkama sam?” ¹⁵ *Ma Yisu hanaŋ hadêŋ avômalô aêntêk, “Noyabiŋ am katô ek miŋ malemimkilik ek nômkama lomaloma ami. Anyô miŋ hamô lôkmala hathak nômkama ami.”

¹⁶ Ma Yisu hanaŋ abô loŋ kapô te hadêŋ thêlô aêntêk, “Anyô lôk nômkama bêŋ te anêŋ nômkama hik anôŋ bêŋ anôŋ hamiŋ ku. ¹⁷ Êŋ ma yani lahabi aêntêk, ‘Yatak yenaŋ nôm êmô êsê? Yenaŋ unyak kapô sapêŋ putup ba mi.’ ¹⁸ Ma yani hanaŋ, ‘Aêŋ ba dô ma yandum aêntêk. Yaseŋ yenaŋ unyak sapêŋ thô ma yandav unyak lukmuk bêŋbêŋ ek yandô yenaŋ nôm lôk nômkama

* **12:1:** Mat 16:5-6; Mak 8:14-15

* **12:2:** Luk 8:17

* **12:7:** Luk 12:24; Ap 27:34

* **12:11:** Mak 13:11; Luk

21:12-15 * **12:15:** 1Ti 6:9-10

sapêḅ êmô kapô. ¹⁹ Ma yada yanaḅ êndêḅ ya aêntêk, “Ya ma anyô lôkmanḅin kambom. Yenaḅ nômkama bêḅ anôḅ hamô. Ba tem yanḅan lo yanum ma yamô mavi iyom êtôm wak nômbêḅ intu sapêḅ. Ma miḅ hatôm yandum ku te ami.”

²⁰ “Ma doḅtom Wapômbêḅ hanaḅ hadêḅ ôpêḅ aêntêk, ‘O anyô molo! Bôlôvôḅ êntêk ma tem yanja anêm lôkmala vê ba oma, ma opalê tem enja nômkama takatu ba hopesaḅ ek oda?’

²¹ * “Noyabiḅ am! Avômalô takatu ba êpôm nômkama bêḅ anôḅ ek thêlôda ba leḅinḅpaliḅ Anyô Bêḅ hatôm ôpêntêk, thêlô êḅ ma nômkama mi anôḅ hêk malak leḅ.”

*Minḅ nôkô esak nôḅ atu tem imbitak ami
(Mat 6:25-34)*

²²⁻²³ Ma Yisu hanaḅ hadêḅ anêḅ ḅê ku aêntêk, “Lôkmala ma bêḅ ek nôḅ eyaḅ. Ma leḅvinḅkupik ma bêḅ ek kwêv lo sup. Aêḅ ba intu yanaḅ êndêḅ môlô nena miḅ lemimimbi bêḅ anôḅ esak nômkama pik lomaloma êtôm kwêv mena nôḅ ami. ²⁴ Môlô lemimimbi menak yelam. Thêlô ku kapô mi. Ma miḅ ethak ewa nôḅ ba etak hamô unyak kapô ek waklavôḅ nôḅ mi ami. Ma doḅtom Wapômbêḅ havakôḅ thêlô. Ma môlô ma Wapômbêḅ lahaviḅ bêḅ anôḅ hamôḅ ek menak ba intu tem eyabiḅ môlô. ²⁵ Ma hatôm anyô te hamô ba hakôki ek êmô pik êntêk, êḅ ma tem kobom êḅ nêḅ yani sa ek êmô lôkmala dokte imbiḅ e? Ma mi anôḅ. ²⁶ Môlô miḅ hatôm nundum nôḅ yaôna aêḅ ami. Aêḅ ba aisê ka môlô lemimihabi bêḅ anôḅ hathak nômkama takêḅ.

²⁷ “Lemimimbi alokwaḅ vuak. Thêlô miḅ idum ku lôk epesaḅ sôp ami. Ma doḅtom yanaḅ êndêḅ môlô nena alokwaḅ vuak takêḅ iniḅ lêlêyaḅ hamôḅ ek Kiḅ Solomon anêḅ nômkama mavi sapêḅ. ²⁸ Aêḅ ba Wapômbêḅ hêv sôp mavi anôḅ hadêḅ alokwaḅ vuak lo kamuḅ lomaloma atu ba êmô bidonḅ, êḅ ma anyô ethak ele ba êbôk hathak atum. Aêḅ ba môlô oyala nena Wapômbêḅ lahaviḅ bêḅ anôḅ ek nêḅ sôp êndêḅ môlô imbiḅ. Alikaknena, môlônim ôêvhaviḅ miḅ bêḅ ami. ²⁹ Ba miḅ kapôlômim injik am esak oḅgwaḅ malê mena nunum

malê ami. ³⁰ Nê daluk ethak leḅinḅhiki ba êbôlêm nôḅ takêḅ, ma doḅtom môlônim Lemambô hayala môlônim malaiḅ ba tem nêḅ nôḅ takêḅ êndêḅ môlô. ³¹ Aêḅ ba môlô lemim injik am ek nômbôlêm Wapômbêḅ anêḅ loḅ lôkliḅyak. Êḅ ma tem yani nêḅ nôḅ takêḅ sapêḅ êndêḅ môlô imbiḅ.

³² * “Môlô boksipsip ôdôḅ yaôna, miḅ nôkô ami. Lemambô lamavi ek nêḅ loḅ lôkliḅyak êndêḅ môlô. ³³ *Ma môlô owa vuli hathak unim nômkama ma nôḅnêḅ êndêḅ ḅê siv. Noja vak valuseleḅ atu ba tem miḅ kambom ami, ma nusup nômkama kêkêlô lomaloma ek môlô êḅjêk leḅ. Loḅ êḅ ma ḅê vani lo didu mi, ba intu unim nômkama valova tem êmô. ³⁴ Ma loḅ atu ba môlônim nômkama kêkêlô hamô, loḅ êḅ iyom intu tem môlônim lemimhaviḅ êmô imbiḅ.

*Noyabiḅ Anyô Anêḅ Nakaduḅ atu
(Mat 24:42-51)*

³⁵ * “Môlô nôpôpêk am ek nundum ku ba intu nupuk unim sôp ma nôtôm unim atum lam ba noyabiḅ nôḅ ³⁶ êtôm avômalô ku takatu ba eyabiḅ iniḅ anyô bêḅ. Thêlôninḅ anyô bêḅ bôk hi hayaḅ nôḅ ewa avi vêḅ ma tem êmbôlêm esak loḅbô. Yani havôhalêm anêḅ loḅ ba hapididiḅ unyak abôlêk ma tem nijik unyak abôlêk vê ketheḅ ba neja yani thô. ³⁷ Anyô bêḅ êḅ hayô ba hayê nena anêḅ ḅê ku eyabiḅ yani ba êmô lêlê, êḅ ma tem yani lamavi ma thêlô nêḅ lôk leḅinḅmavi. Yanaḅ avanôḅ êndêḅ môlô nena anyô bêḅ êḅ tem ipuk anêḅ sôp ku ma enaḅ ek thêlô nêḅdôk nêḅmô biḅ ma yani nêḅ nôḅ êndêḅ thêlô êtôm anyô ku te. ³⁸ Anyô bêḅ hale halêm hadêḅ bôlôvôḅ biḅ mena lôkbôk momaḅiniḅ ba hayê anêḅ ḅê ku miḅ êk sôm ami ma eyabiḅ yani iyom, êḅ ma tem nêḅ anêḅ lamavi êndêḅ thêlô.

³⁹ * “Môlô lemimimbi abô êntêk katô. Unyak te anêḅ alaḅ halaḅ abô nena ḅê vani tem nijik anêḅ unyak vose, êḅ ma yani hêk lêlê ek ḅê vani miḅ hatôm nijik unyak êḅ vose ami. ⁴⁰ Ma Anyô Anêḅ Nakaduḅ atu tem endelêm ba indum môlô nosôḅ kambom. Ba intu nôḅmô lêlê aêḅ iyom.”

* **12:21:** Mat 6:19-20 * **12:32:** Mat 14:27; 25:34 * **12:33:** Mat 6:20; Luk 18:22; Ap 2:45; Jem 5:2 * **12:35:** Mat 25:1-13 * **12:39:** Mat 24:43-44; 1Te 5:2

⁴¹ Ma Pita hanañ aëntêk, “Anyô Bêñ, hôêv abô loñ kapô êntêk hadêñ yêlô iyom mena hôêv hadêñ avômalô sapêñ havin e?”

⁴² Êñ ma Anyô Bêñ hanañ nena, “Yahanañ hadêñ nê takatu ba idum iniñ anyô bêñ anêñ ku mavi êtôm anyô lôkauk bêñ atu ba hayabin nômkama mavi. Unyak alañ hatak yani ek eyabin anêñ nê ku vi ba nê nôm êndêñ i êtôm anêñ wakma atu ba hatak. Vêm ma hi loñ buyañ. ⁴³ Ma unyak alañ havôhalêm hathak loñbô ma hayê nena anyô ku êñ hadum ku mavi, ma tem lamavi esak ôpêñ. ⁴⁴ *Yanañ avanôñ êndêñ môlô nena unyak alañ êñ tem etak ôpêñ ek eyabin anêñ nômkama sapêñ. ⁴⁵ Ma doñtom anyô ku êñ lahabi hêk kapô nena, ‘Lêk sawa daim ma yenañ anyô bêñ miñ havôhalêm ketheñ ami.’ Êñ ma hik anyô lo avi ku vi ma hayañ nôm lôk hanum waiñ bêñ anôñ aleba halo molo. ⁴⁶ Hadum aêñ ba hathôñ paliñ ma unyak alañ tem êyô ba indum ôpêñ eson kambom. Êñ ma unyak alañ tem nê m vovañ bêñ êndêñ yani ma êndô ôpêñ êmô imbiñ nê takatu ba miñ êvhavin ami.

⁴⁷ * “Anyô ku atu ba hayala anêñ anyô bêñ anêñ lahavin ma doñtom miñ hapesañ nômkama ba hasopa anêñ anyô bêñ anêñ lahavin ami ma tem enja vovañ bêñ. ⁴⁸ Ma doñtom anyô ku atu ba miñ hayala anêñ anyô bêñ anêñ lahavin ami ma hadum nômkama kambom ma tem enja vovañ yaô.

“Ôpatu ba Wapômbêñ hêv auk bêñ hadêñ yani, êñ ma Wapômbêñ lahavin yani indum ku bêñ esak. Ma ôpatu ba Wapômbêñ hêv auk bêñ anôñ hadêñ yani, êñ ma Wapômbêñ lahavin yani indum ku bêñ anôñ esak.

Yisu halêm ek embak avômalô vose
(Mat 10:34-36)

⁴⁹ “Yahalêm ek yambi atum êndôk pik. Yalenhavin lôklokwañ nena atum êñ bôk hathañ yôv. ⁵⁰ *Tem yanja vovañ bêñ ba intu yakapôlôñ malaiñ kambom endeba anêñ dañ. ⁵¹ Môlô oson nena yahalêm ek yandum avômalô kapôlôñ êndôk biñ e? Mi anôñ! Yanañ êndêñ môlô nena yahalêm ek yambak i vose. ⁵² Yaô lôk emben yam ma avômalô bahen vi anêñ unyak te tem

nembaki vose ni ôdôñ ju ba lokwanlô tem nêmbôliñ dômiñ êndêñ lokwanju ma lokwanju tem nêmbôliñ dômiñ êndêñ lokwanlô.

⁵³ *Tem thêlô nembak i vose, ba lambô tem êmbôliñ dôm êndêñ nakaduñ, ma namalô tem êmbôliñ dôm êndêñ lambô, ma talêbô tem êmbôliñ dôm êndêñ nalavi, ma nalavi tem êmbôliñ dôm êndêñ talêbô, ma yanavi tem êmbôliñ dôm êndêñ namalô yanavi, ma namalô yanavi tem êmbôliñ dôm êndêñ yanavi.”

Noyala waklavôñ bôlôñ êntêk
(Mat 16:2-3; 5:25-26)

⁵⁴ Ma Yisu hanañ hadêñ avômalô nômbêñ atu aëntêk, “Môlô ôyê buliv loñgavu hamô loñ wak halôk, êñ ma môlô onañ nena, ‘Ôthôm tem êyô.’ Êñ ma ôthôm hik hayô.

⁵⁵ Ma lovak halêm anêñ loñ vovañ, êñ ma môlô onañ nena, ‘Tem vovañ kambom.’ Êñ ma tak vovañ kambom. ⁵⁶ Môlô avômalô abôyañ. Môlô ôyê len lo pik ma oyala anêñ ôdôñ, ma doñtom waklavôñ êntêk ma môlô ôthôñ anêñ ôdôñ paliñ.

⁵⁷ “Aisê ka môlô miñ lemimhabi katô nena yenañ abô ma thêthôñ mena mi e?

⁵⁸ Nodañô! Anyô te hadum ek idum abô ek o ba hawa o ba hi unyak nindum abô. Mamu oveñ loñôndê denañ, êñ ma opesañ abô imbiñ yani ketheñ. Ma miñ honañ abô mavi hadêñ yani ami, êñ ma tem ôpêñ êmbôv o lôklokwañ kambom ba ni êndêñ anyô halañô abô. Ma anyô bêñ êñ tem nê m o ni êndêñ sôp bidon. Ma sôp bidon tem êmbôv o kisi ba ni etak o êndôk koladôñ.

⁵⁹ Yanañ êndêñ o nena tem ômô koladôñ endeba nê m anê m vuli sapêñ am. Aêñ ba lemimbi katô am!”

13

Node am liliñ

¹ Yôv ma anyô doho êyô ba enañ hadêñ Yisu hathak nê Galili doho êbôk iniñ da ma Pailat hik thêlô vônô ba iniñ thalalen han gasô hathak iniñ da. ² *Ma Yisu hanañ viyañ nena, “Môlô oson nena nê Galili êñ iniñ kambom hamôñ ek avômalô Galili vi ba malaiñ êñ hapôm thêlô e? ³ Ma mi.

Ma donjom mólô miñ ole kapólômim liliñ ami, êñ ma malaiñ tem êpôm mólô imbiñ étôm wak nômbêñ intu sapêñ. ⁴ Ma anyô hatôm 18 takatu ba unyak daim anêñ Siloam hanğôli ba hik thêlô vônô, êñ ma mólô osoñ nena thêlônin kambom hamôñ ek avômalô Jelusalem iniñ kambom e? ⁵ Ma mi. Ma donjom mólô miñ ole kapólômim liliñ ami, êñ ma malaiñ tem êpôm mólô imbiñ étôm wak nômbêñ intu sapêñ.”

Abô loñ kapô hathak alokwañ anôñ mi

⁶ Ma Yisu hanañ abô loñ kapô te aêntêk, “Alokwañ sabo te hamiñ anyô te anêñ ku kapô. Ma wak te ma yani hi ku kapô ek êñjê nena hik mena mi e? Ma donjom mi. ⁷ *Êñ ma yani hanañ hadêñ anêñ anyô ku nena, ‘Ondañô. Sondabêñ lokwañlô ma yahalêm ek yangê a êntêk anêñ va ma donjom mi. Alokwañ êñ habuliñ yenañ pik anêñ lêñlêñ, ba dô ma onde lu.’

⁸ * “Ma anyô ku êñ hanañ viyañ nena, ‘Anyô bêñ, otak imiñ sondabêñ te vêmam ek yandav pik lo bok la esak ôdôñ. ⁹ Êñ ma tem injik anôñ êndêñ sondabêñ yañ endake. Nena mi, ma onde lu.’ ”

Sabat te ma Yisu hadum avi te mavi

¹⁰ Sabat te ma Yisu hanañ abô hadêñ avômalô halôk unyak yeñ. ¹¹ Ma avi te hamô ba ngôk bôk hêv lijiñ hadêñ avi êñ hatôm sondabêñ 18. Avi êñ anêñ dômlokwañ lokbañ kambom ba miñ hatôm imiñ tibum dokte ami ma mi. ¹²⁻¹³ Ma Yisu hayê avi êñ ma halam “Ôlêm.” Ma avi êñ halêm ma Yisu hatak bañ hayôhêk yani ma hanañ, “Avi, yahêv anêm lijiñ vê.” Êñ ma kethen oyañ ma avi êñ hamiñ tibum mavi ma habô Wapômbêñ anêñ athêñ.

¹⁴ *Ma donjom anyô bêñ atu ba hayabiñ unyak yeñ lamaniñ hathak Yisu hadum avi êñ mavi hadêñ Sabat. Êñ ma anyô bêñ atu hanañ hadêñ avômalô aêntêk, “Wak baheñvi ba lahavute ma wak nindum ku. Ma mólô nôlêm êndêñ wak takêñ ek nêm mólônim lijiñ vê, ma Sabat ma dô.”

¹⁵ *Ma Anyô Bêñ hanañ ôpêñ anêñ abô viyañ nena, “Mólô ñê abôyañ. Mólô sapêñ othak opole unim bokmañkao lôk donki ba

i inum ñañ hadêñ Sabat mena mi e? ¹⁶ Avi êntêk ma Ablaham anêñ lim te. Sadañ hakak yani loñ hathak lijiñ hatôm sondabêñ 18. Ma kambom ek yapole anêñ yak vê êndêñ Sabat e? Mi anôñ. Êñ ma nôñ mavi.”

¹⁷ Yisu hanañ abô êñ ma ñê takatu ba êpôlik hathak yani elañô ba mama kambom, ma avômalô sapêñ leñinmavi hathak nômbêñ atu ba Yisu hadum.

Wapômbêñ anêñ lôkliñyak ma hatôm malê?

(Mat 13:31-33; Mak 4:30-32)

¹⁸ Vêm ma Yisu hanañ, “Wapômbêñ anêñ loñ lôkliñyak ma aisê ba hatôm malê? ¹⁹ Êñ ma hatôm ava yaônate. Ma anyô te hawa ba havatho halôk anêñ ku kapô. Ma haven yam ma ava êñ halumbak bêñ hatôm alokwañ ba menak elav iniñ unyak halôk anêñ thañañ.”

²⁰ Ma Yisu hanañ hik thêlô liñ hathak loñbô, “Wapômbêñ anêñ loñ lôkliñyak, êñ ma hatôm malê? ²¹ Êñ ma hatôm yis. Avi te hawa yis dokte ba hayelañ halôk palawa bêñ anôñ kapô, ma haven yam ma palawa sapêñ hathiñ bêñ.”

Unyak abôlêk yaôna

(Mat 7:13-14,21-23)

²² Yisu hi Jelusalem ma haven malak lodôñlodôñ nenanena ba hadôñ avômalô. ²³ Ma anyô te hanañ hik yani liñ nena, “Anyô Bêñ, Wapômbêñ tem nêm anyô tomtom iyom bulubiñ e?”

Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô nena, ²⁴ “Mólô majañ anôñ ek numbitak nôyô unyak abôlêk yaôna. Yanañ êndêñ mólô nena tem anyô bêñ anôñ leñinhaviñ nimbitak nêyô, ma donjom thêlô miñ hatôm ami. ²⁵ *Unyak alañ tem imbiyô injik unyak abôlêk siñ, êñ ma mólô tem numiñ viyaiñ ma nupididiñ unyak abôlêk ba nodam nena, ‘Anyô bêñ, nuñgwik unyak abôlêk vê ek yêlô.’

“Ma donjom yani tem enañ viyañ nena, ‘Yahathôñ mólô paliñ. Mólô ôlêm anêñ êsê?’

²⁶ “Ma mólô tem nonañ êndêñ yani nena, ‘Bôk yêlô añ nôñ haviñ o ma hódôñ yêlô

* 13:7: Luk 3:9 * 13:8: 2Pi 3:9,15 * 13:14: Kis 20:9-10; Lo 5:13-14 * 13:15: Luk 14:5 * 13:25: Mat 25:10-12 * 13:27: Sng 6:8

hamô yêlôaniņ loņ. 27 *Ma donjom yani tem enaņ nena, 'Yahathôn mólô paliņ. Mólô ôlêm anêņ êsê? Mólô nê kambom ba unu daim ek ya!'

28-29 * "Ma avômalô loņ buyaņ tem netak pik luvuluvu sapêņ ma ini nejaņ nôm bêņ nêmo Wapômbêņ anêņ loņ lôkliņyak. Êņ ma mólô tem ôņgô Ablaham lo Aisak ma Jekop lôk plopet sapêņ tem nêmo loņ êņ. Ma donjom Wapômbêņ tem nêmo mólô vê ba mólô tem nodañ asêņ malêņ ba nosañ vemimbôlêk ôdôn loņ. 30 *Odaņô, anyô yaô doho ma tem nimbitak anyô bêņ. Ma anyô bêņ doho ma tem nimbitak anyô yaô."

*Yisu hanaņ hathak Jelusalem
(Mat 23:37-39)*

31 Yisu hanaņ abô yôv ma Palisi doho êlêm ma enañ hadêņ Yisu nena, "Otaņ loņ êntêk ma nu buyaņ ek malê nena Helot hadum ek injik o vônô."

32 Ma Yisu hanaņ viyaņ nena, "Unu nonañ êndêņ avuņ yatap êņ aêntêk, 'Ondaņô, yaô lo yamuņ ma tem yanêm ñgôk kambom vê lôk yandum avômalô lôk lijiņ mavi. Ma êtôm wak lô ma tem yaņgik yenaņ ku anêņ daņ siņ.' 33 Aêņ ba yaô lo yamuņ ma yaņ ma tem yambeņ ba yana Jelusalem ek malê nena kambom ek plopet ema êņjêk loņ yaņda.

34 "Ai, Jelusalem, Jelusalem! Mólô othak uik plopet pôpônô. Ma nê takatu ba Wapômbêņ hêv halêm ma mólô uik i hathak valu! Alikaknena! Yahadum lôbôlôn ek yasup nalumi esak donjom êtôm tale tiņ hasup nali ba êmô banik kapô. Ma donjom mólô ôdô! 35 *Odaņô! Mólônim malak ma tem kambom ba êmô ñgathiniņ! Yanaņ avanôn êndêņ mólô nena mólô tem miņ ôņgô ya esak loņbô ami endeba nonañ nena, 'Wapômbêņ nêmo lamavi êndêņ ôpatu ba halêm hathak Anyô Bêņ anêņ athêņ!' am."

14

Yisu hadum anyô thiņ te mavi

1 Sabat te ma Yisu hi hayaņ nôm hamô Palisi iniņ anyô bêņ te anêņ unyak ma

thêlo ititiņ yani lôklokwaņ. 2 Anyô te hathiņ kambom ba hamô haviņ yani. 3 *Ma Yisu hanaņ hik nê Palisi lôk nê lôkauk hathak abô balabuņ liņ nena, "Alalôaniņ abô balabuņ te hanaņ nena alalô hatôm nandum anyô lôk lijiņ mavi êndêņ Sabat mena mi e?" 4 Ma donjom thêlo bônôn iyom. Êņ ma yani hawa anyô lijiņ êņ ba hadum yani mavi ma hatak yani ba hi.

5 *Ma Yisu hanaņ hadêņ thêlo nena, "Mólônim nalumi mena bokmaņkao la hêv yak halôk lôv hadêņ Sabat, ma mólô tem kethêņ unu nodadi imbitak yaņ mena mi e?" 6 Ma thêlo miņ hatôm nenaņ abô êņ viyaņ ami.

Undum o endeba yaôna

7 Yisu hayê avômalô êlêm ek nejaņ nôm ma thêlo leņiņhaviņ nêndôk nêmo nê bêņbêņ iniņ loņ iyom. Aêņ ba yani hanaņ abô loņ kapô te hadêņ thêlo nena, 8 * "Anyô te hapôpêk anêņ nôm bêņ ba halam o ma miņ nu ômô nê bêņbêņ iniņ loņ ami. Yakô thêlo bôk netak loņ êņ ek anyô lôk athêņ bêņ te la. 9 Ma nôm anêņ alaņ tem êyô ma enañ, 'O vê ek anyô êntêk enja anêm loņ.' Êņ ma tem o mama kambom ba nu ômô nê yaô iniņ loņ. 10 Aêņ ba anyô te halam o ba hu ek nonņgwaņ nôm, êņ ma nu ômô anyô yaô iniņ loņ. Hudum aêņ ma nôm anêņ alaņ tem êlêm ma enañ, 'Aiyaņ, ôlêm ômô imbiņ nê bêņbêņ.' Yani hadum aêņ ma tem onja athêņ bêņ êņjêk nê nômbêņ atu ba êlêm eyaņ nôm êņ. 11 *Anyô habô anêņ athêņ hathak leņ ma tem Wapômbêņ etauviņ yani. Ma donjom anyô hatauviņ i aleba yaôna ma Wapômbêņ tem nêmo athêņ bêņ êndêņ yani."

12 Ma Yisu hanaņ hadêņ unyak anêņ alaņ nena, "Hudum ek ôpôpêk nôm bêņ ma miņ ondam anêm avômalô mólô lôk anêm thalaleņ ma avômalô lôkmaņgiņ ami. Emben yam ma thêlo tem nendam o ba nu nonņgwaņ nôm êndôk thêlôniņ unyak aêņ iyom. 13 Ma donjom hôpôpêk nôm bêņ, ma ondam nê siv ma nê baheniņ kambom lôk nê veniņ kambom ma nê maleniņ pusip. 14 *Nê anêņ aêņ ma miņ hatôm nêmo anêm

* 13:28-29: Mat 8:11-12; Sng 107:3 * 13:30: Mat 19:30 * 13:35: Sng 118:26 * 14:3: Luk 6:9 * 14:5: Mat 12:11; Luk 13:15 * 14:8: Snd 25:6-7 * 14:11: Mat 23:12; Luk 18:14 * 14:14: Jon 5:29

nôm viyan ami. Êñ ma tem lemmavi ek malê nena emben yam ma tem Wapômbên nêm anêm nôm êñ viyan êndên waklavôn atu ba nê thêthôn mavi iviyô hêk ñama.”

Abô loñ kapô hathak nôm bêñ te
(Mat 22:1-14)

¹⁵ *Anyô te atu ba hayañ nôm hamô haviñ Yisu halañ abô êñ ma hanañ hadên Yisu nena, “Avômalô takatu ba tem nejan nôm nêmô Wapômbên anên loñ lôkliñyak anên leñ nêmô lôk leññmavi.”

¹⁶ Ma Yisu hanañ viyan nena, “Anyô te hatak waklavôn te ek êpôpêk anên nôm bêñ ma hêv abô hadên avômalô bêñ anôn ek nêlêm nejan. ¹⁷ Waklavôn hayô ma yani hêv anên anyô ku ba hi hadên avômalô takatu ba bôk hanañ yôv hadên i ma hanañ nena, ‘Môlô nôlêm, lêk yêlô apesan nôm yôv.’

¹⁸ “Ma donjom avômalô takên maleñ baki iyom. Anyô te hanañ, ‘Lêk yahêv pik te vuli yôv ba yana ek yangê. Alikakna, ku êñ havalon ya loñ ba tem miñ hatôm yasôk ami.’

¹⁹ “Ma anyô yan hanañ, ‘Lêk yahêv bokmanjao laumiñ vuli ek nindum yenañ ku ba tem yana ek yasaê i ek yangê. Alikakna, ku êñ havalon ya loñ ba tem miñ hatôm yasôk ami.’

²⁰ * “Ma anyô yan hanañ, ‘Lêk yahawa avi lukmuk ba miñ hatôm yasôk ami.’

²¹ “Êñ ma anyô ku hawa abô takên ba hi hadên anên anyô bêñ. Ma unyak anên alañ lamaniñ kambom ba hanañ hadên ôpên nena, ‘Nu kethen êndên malak lôn anên loñondê bêñ lôk loñondê yaô ma onja nê siv lôk nê baheniñ kambom ma nê maleñij pusip lôk nê veniñ kambom ba ôlêm yenañ unyak kapô.’

²² “Haveñ yam ma anyô ku êñ hanañ, ‘Anyô bêñ, lêk yahadum hatôm honañ, ma donjom unyak miñ putup ami denañ.’

²³ “Ma anyô bêñ hanañ hadên anyô ku nena, ‘Otak malak lôn êñjêk ma nu ku kapô lôk unyak kudum lôk ñañ onañ sapên ba onañ lôklokwañ nena thêlô nêlêm. Yalenhaviñ yenañ unyak putup am. ²⁴ Yanañ êndên môlô nena nê takatu

ba maleñij baki, thêlô miñ hatôm nejan yenañ nôm dokte ami ma mi anôn.’”

Hudum ek osopa Yisu
(Mat 10:37-38)

²⁵ Avômalô bêñ anôn i haviñ Yisu. Ma yani hik i liliñ ma hanañ hadên thêlô nena, ²⁶ * “Anyô hadum ek esopa ya ma donjom miñ hatak lambô lo talêbô ma yanavi lôk nali ma iviyañ lôk livi ma anên lôkmala haviñ ami ma miñ hatôm imbitak yenañ anyô ku ami. ²⁷ Ma ôpatu ba miñ hawa anên alovalañsiñ ba hasopa ya ami ma miñ hatôm imbitak yenañ anyô ku ami.

²⁸ “Môlônim anyô te lahaviñ endav unyak bêñ te, ma êmô ba laimbi katô nena hatôm endav unyak êñ ba injik siñ e. ²⁹ Ma miñ lahavi aên ami ma tem endav landiñ iyom ma miñ hatôm injik siñ ami. Ma avômalô sapên tem nêgê ba nemalik esak yani ³⁰ ba nenañ nena, ‘Halav landiñ iyom ma miñ hatôm injik unyak siñ ami!’ Ba intu hudum ek osopa ya ma lemimbi katô am.

³¹ “Ma kiñ te lahavi injik vovak êndên kiñ yan, êñ ma êmô ba laimbi katô êña anên nê vovak ma 10,000 iyom ba hatôm nijik vovak êndên kiñ yan atu ba anên 20,000 e? ³² Ma mi, ma nêm abô ni ek kiñ yan atu ba hamô daim denañ ek thai nepesan abô ek vovak dô.

³³ “Ma aên iyom ma môlô te lahaviñ imbitak yenañ anyô ku, êñ ma etak anên nômkama sapên.

³⁴ * “Ngwêk ma nôm mavi. Ma donjom ngwêk doho thilibun kambom ma tem nindum aisê ek anên vasiñ êmô esak loñbô? Mi anôn. ³⁵ *Ma anên ku lêk mi ba dô ma nubini. Nê lôk leñondôn ma nodanô abô êntêk katô.”

15

Abô loñ kapô hathak boksipsip mi
(Mat 18:12-14)

¹ Nê ewa takis lôk nê idum kambom, thêlô êlêm ek nedañô Yisu anên abô. ² *Ma donjom nê Palisi lôk nê lôkauk hathak abô balabun enañ abô mununmunun nena,

* 14:15: Luk 13:29 * 14:20: 1Ko 7:33 * 14:26: Luk 9:23 * 14:34: Mak 9:49-50 * 14:35: Mat 5:13

* 15:2: Luk 5:30

“Ôpêntêk hawa nê kambom thô ba hayañ nôm hamô haviñ thêlô.”

³ Aêñ ba Yisu hanañ abô loñ kapô hadêñ thêlô aêntêk, ⁴ * “Môlônim anyô te anêñ boksipsip hatôm 100 ba te mi, êñ ma tem yani etak 99 ba nejañ kamuñ nêmo ma ni ek êmbôlêm ali atu ba mi endeba êpôm am. ⁵ Ma hapôm boksipsip êñ, ma tem ekaliv ênjêk vakôk lôk lamavi ba ni. ⁶ Ma hayô anêñ unyak ma tem endam anêñ avômalô ma enañ nena, ‘Yalenmavi anêñ dôêñ hathak lêk yahapôm yenañ boksipsip hathak loñbô ba nôlêm ek alalô leñimavi imbiñ i.’

⁷ “Yanañ êndêñ môlô nena Wapômbêñ lamavi hathak avômalô thêthôn hatôm 99 takatu ba bôk ele kapôlônij liliñ yôv. Ma doñtom anyô kambom te hale kapô liliñ ma tem avômalô malak leñ leñimavi anôñ êtôm ôpatu ba hapôm boksipsip atu ba mi.”

Abô loñ kapô hathak valuseleñ mi

⁸ Ma Yisu hanañ, “Avi te anêñ valuseleñ seleva laumiñ hamô ma doñtom te mi. Êñ ma yani tem indum malê? Yani tem êtôm atum ba injik unyak kapô kisi ba êmbôlêm endeba êpôm am. ⁹ Êñ ma yani halam anêñ avômalô ba hanañ hadêñ thêlô, ‘Yalenmavi anêñ dôêñ ek malê nena lêk yahapôm yenañ valuseleñ hathak loñbô ba alalô leñimavi.’ ¹⁰ Yanañ êndêñ môlô nena leñimavi anêñ aêñ iyom habitak Wapômbêñ anêñ añela malêvôn hathak anyô kambom te hale kapô liliñ.”

Abô loñ kapô hathak nakaduñ hatak lambô

¹¹ Ma Yisu hanañ, “Anyô te anêñ nakaduñ bôp lo nôk êmô. ¹² Wak te ma nôk hanañ hadêñ lambô aêntêk ‘Wakamik, ômbi anêm nômkama sam ba nêm ôdôn yañ êndêñ ya.’ Êñ ma lambô hik nômkama sam hi ôdôn ju.

¹³ “Nôk hamô vauna ma hêv anêñ nômkama ba êv vuli ma yani hawa valuseleñ sapêñ ba hi loñ buyañ. Ma yani hadum kambom lomalama ba habuliñ anêñ nômkama sapêñ. ¹⁴ Êñ ma yani anêñ valuseleñ lêk thô, ma bôm bêñ hayô loñ

êñ. Ba yani hama kisi kambom. ¹⁵ Ma nôk hi hayô ek anyô loñ êñ te ma ôpêñ hêv ku ni ek embakôn anêñ bok. Ku êñ ma lelaik kambom hêk Israeñ maleñij. ¹⁶ Ma nôk hama kisi ba lahaviñ enjañ bok iniñ nôm, ma doñtom thêlô miñ êv nôk dokte hadêñ yani ami.

¹⁷ “Êñ ma yani hawa auk mavi ma hanañ, ‘Ai, Wakamik anêñ nê ku sapêñ eyañ nôk mavi bêñ anôn. Ma doñtom yahamô loñ êntêk ba yahama kisi kambom ba tem yama! ¹⁸ *Yambiyô ba yana ek wakamik ma yanañ êndêñ yani aêntêk, ‘Wakamik, yahadum kambom bêñ hadêñ o lôk Wapômbêñ. ¹⁹ Ya miñ anyô mavi hatôm ondama ya nena nalum ami. Otak ya êtôm anêm anyô ku te.’”

²⁰ “Yôv ma yani haviyô ba hi hadêñ lambô. Ma hamiñ daim denañ ma lambô hayê ba lahiki kambom hathak yani. Ma halañvij ba hi hadêñ namalô ma havalon ba halañ hathak.

²¹ “Ma nakaduñ hanañ hadêñ lambô aêntêk, ‘Wakamik yahadum kambom bêñ hadêñ o lôk Wapômbêñ. Ya miñ anyô mavi hatôm ondama ya nena nalum ami.’

²² “Ma doñtom lambô halam hadêñ anêñ nê ku nena, ‘Ketheñ! Noja kwêv daim mavi te êlêm ek nañgik esak yenañ okna. Ma notak mote êndôk bañgwasij ma ungwik va bokñgôp esak vakapô. ²³ Ma môlô unu noja bokmañkao dopdop te êlêm ma ungwik ek alalô anjañ lôk leñimavi. ²⁴ *Ek malê nena yenañ okna êntêk bôk hama yôv, ma doñtom lêk hamô lôkmala hathak loñbô. Yani bôk mi, ma doñtom lêk apôm yani hathak loñbô.’ Êñ ma thêlô enjabôm nôk bêñ ba eyañ lôk leñimavi.

²⁵ “Ma namalô bôp haven ku denañ. Ma haven yam ma yani hale halêm anêñ ku kapô ba habobo unyak ma halañô avômalô eloyeñ bêñ. ²⁶ Êñ ma yani halam anyô ku te halêm ma hanañ hik yani liñ, ‘Idum malê?’ ²⁷ Ma anyô ku hanañ hadêñ yani nena, ‘Mamuyañ molok hale halêm hathak loñbô ba lemambô hik bokmañkao dopdop te ek malê nena yani hamô mavi ba halêm.’

* 15:4: Ese 34:11,16; Luk 19:10 * 15:18: Sng 51:4 * 15:24: Ep 2:1,5

28 “Bôp halanô abô êñ ma lamanin kam-bom ba hadô ni unyak kapô. Êñ ma lambô hale yain ma hadum ek indum yani lamavi. 29-30 Ma donjom yani hanañ hadên lambô aëntêk, ‘Ondañô! Aisê ba huik bok sin mavi ek nalum atu ba hadô o ba hi buyañ. Yani habulin anêm nômkama sapên ba hêv hadên avi idum sek walilin. Ma ya ma yahayabin o mavi ba yahalanô anêm abô hatôm sondabên nôm bên intu sapên. Yahadum anêm ku hatôm anyô oyan. Ma donjom miñ bôk huik bok nate ek ya lôk yenañ nê mólô ami.’

31 “Ma lambô hanañ hadên yani nena, ‘Yenañ okna, wak nômbên intu ma hómô havin ya ba yenañ nômkama sapên ma o iyom anêm. 32 Ma donjom lêk ma alalô leñinmavi ek malê nena mamuyan molok bôk mi ma lêk alalô apôm yani hathak loñbô. Alalô ason nena bôk hama ma donjom lêk hamô lôkmala hathak loñbô.’ ”

16

Abô loñ kapô hathak kobom neyabin valuseleñ

1 Yisu hanañ hadên anên nê ku nena, “Anyô lôkmanjin te hatak anyô te ek eyabin anên ku. Ma haveñ yam ma halanô nena ôpên habulin anên nômkama. 2 Ba intu halam yani ba hanañ, ‘Yahalanô nena hubulin yenañ nômkama. Ba oto anêm ku anên lavôn êlêm ek yangê. O miñ hatôm oyabin yenañ ku esak loñbô ami.’

3 “Ma anyô ku lahabi aëntêk, ‘Yenañ anyô bên tem nêm ya vê ênjêk anên ku, aên ba yandum malê. Ya miñ anyô lôklokwan hatôm yandum ku êmô ku kapô ami. Lôk ya mama ek yapetenak ek avômalô nê nêm ya sa. 4 Ai! Yahayala nôm atu ba yandum ek avômalô leñinmavi ba neja ya thô êndên waklavôn atu ba ya ku mi.’

5 “Aên ba yani halam nê takatu ba bôk ewa anyô bên anên nômkama ba anên viyan hêk denañ. Anyô môn hayô ba yani hanañ hik ôpên lin, ‘Howa yenañ anyô bên anên nômkama vithê ba anên viyan hêk?’

6 “Ma hanañ, ‘Yahawa nôm lêñlên lôk un hatôm 100.’ Êñ ma anyô ku hanañ, ‘Onja

kapya atu ba bôk ato anêm nômkama halôk êlêm ma oto 50 iyom.’

7 “Yôn ma hanañ hadên yan atu ba haveñ yam, ‘Anêm viyan ma vithê?’

“Êñ ma ôpên hanañ, ‘Yahawa wit lôk vak hatôm 100.’

“Ma anyô ku hanañ, ‘Onja kanya atu ba bôk ato anêm nômkama halôk êlêm ma oto 80 iyom.’

8 “Ma haveñ yam ma anyô lôkmanjin atu hayê nôm atu ba anên anyô ku hadum. Êñ ma hanañ nena ôpên ma anyô kambom ma donjom hadum nômkama hatôm anyô lôkauk bên. Avanôn, nê pik eyala kobom pik mavi anôn hamôn ek avômalô takatu ba esopa deda.

9 “Yanañ êndên mólô nena noja nômkama pik ba nô nêm êndên avômalô vi ek thêlô leñinmavi êndên mólô. Ma waklavôn atu ba nômkama mi, êñ ma tem Wapômbên enja mólô thô ba unu unyak atu ba tem nô môm mavi wak nômbên intu sapên.

10 * “Ôpatu ba hayabin nôm yaônena mavi ma hatôm eyabin nômbên mavi aên iyom. Ma ôpatu ba hayabin nôm yaônena kambom ma tem eyabin nômbên kambom aên iyom. 11 Aên ba oyabin nômkama pik êntêk kambom, êñ ma opalê tem nêm nômkama anôn êndên mólô? Mi. 12 Ma oyabin anyô yan anên nômkama kambom, êñ ma opalê tem nêm nômkama ek mólôda? Milôk.

13 * “Anyô ku te miñ hatôm indum anyô bên ju iniñ ku ami. Ma tem la imbin anyô yan ma kapô êndô yan. Ma tem ma endahalin anyô yan ma imbulin dôm ek anyô yan. Mólô miñ hatôm nosopa Wapômbên lôk valuseleñ ami.”

14 Nê Palisi takatu ba leñinhavin valuseleñ elanô Yisu anên abô takên ba malen thêlêv hathak Yisu. 15 * “Ma Yisu hanañ hadên thêlô, “Mólô udum ek avômalô leñinimbi nena mólô nê thêthôn mavi. Ma donjom Wapômbên hayala mólônim kapôlômim. Nôm takatu ba avômalô leñinhabi nena nô mavi anôn, êñ ma Wapômbên hayê nena nôm ôvathek.

Yisu hanañ abô hathak balabun

* 16:10: Luk 19:17-26 * 16:13: Mat 6:24 * 16:15: Mat 23:28; Luk 18:9-14 * 16:16: Mat 11:12-13

16 * “Abô balabuñ lôk plopet iniñ abô iyom hayabiñ avômalô aleba hayô Jon anêñ waklavôn. Ma lêk yahanañ Abô Mavi bêñ hathak Wapômbêñ anêñ loñ lôklinyak. Ba avômalô bêñ anôñ lôklokwan ek nimbital nêyô loñ lôklinyak êñ kapô ba ini. 17 *Pik lo leñ hatôm nêñ yak. Ma doñtom Wapômbêñ anêñ abô balabuñ bunate miñ hatôm nêñ yak ami.

18 * “Anyô te hadô yanavi ba hawa avi yañ, êñ ma hadum sek. Ma anyô te hawa avi atu ba yamalô bôk hadô, êñ ma hadum sek haviñ.”

Anyô lôkmanjiñ lôk Lasalus

19 “Anyô lôkmanjiñ te hamô ba wak nômbêñ intu sapêñ ma yani hik kwêv thapuk lo sôp thalalen kékêlô ba hayañ nôñ mavi lomaloma lôk lamavi bêñ anôñ. 20 Ma anyô siv te anêñ athêñ nena Lasalus hêk ôpêñ anêñ malak badêñ abôlêk. Ma palê hatêto liñkupik lôkthô. 21 Ma yani lahaviñ enjañ ôpêñ anêñ nôñ mapmap atu ba ibi hi, ma doñtom mi. Yani hamô ma avuñ ethak êlêm elami anêñ palê.

22 “Haveñ yam ma anyô siv hama, ma aña ewa yani ba i êdô hamô habobo Ablaham. Ma anyô lôkmanjiñ êñ hama haviñ ba elav. 23 Anyô lôkmanjiñ hamô nêñ nana iniñ loñ ba hawa vovañ bêñ. Yani hêv ma liñ ba hayê Ablaham lo Lasalus êmô daim bô. 24 Êñ ma yani halam nena, ‘Wakamik Ablaham, lem ek ya ba nêñ Lasalus ek etak banğwasin kupik êndôk nañ ba etak êyô êmô yadahalañ ek thilibuñ ek malê nena yahawa vovañ bêñ anôñ hamô atum êntêk.’

25 “Ma doñtom Ablaham hanañ viyañ nena, ‘Yenañ okna, sêbôk ba hômô pik ma howa anêñ nôñ mavi yôv ma Lasalus hawa anêñ kambom. Ma doñtom lêk yêlô êv yani thêvô ma o ma lêk howa vovañ. 26 Ma Wapômbêñ bôk hatak kolosañ bêñ te hêk malêvôn ek yêlô ma môlô. Ba intu miñ hatôm môlô nôlêm êndêñ yêlô ma yêlô nasôk êndêñ môlô ami.’

27 “Ma ôpêñ hanañ, ‘Aêñ ba wakamik, hatôm nêñ Lasalus ba endeni wakamik anêñ unyak 28 ma enañ abô lôklokwan

êndêñ yenañ ayañ bahenvi takatu ek miñ nêlêm loñ vovañ bêñ êntêk imbiñ ya ami.’

29 “Ma doñtom Ablaham hanañ, ‘Mose lo plopet iniñ abô hêk ba thêlô nedañô ba nesopa.’

30 “Ma ôpêñ hanañ, ‘Wakamik Ablaham, miñ hatôm ami. Ma doñtom anyô nana te ni êndêñ thêlô, êñ ma tem thêlô nede kapôlôñiñ liliñ.’

31 “Ma doñtom Ablaham hanañ hadêñ yani nena, ‘Thêlô miñ elañô Mose lo plopet iniñ abô ami. Êñ ma anyô nana te haviyô hathak loñbô, ma tem miñ nedañô anêñ abô imbiñ ami.’ ”

17

Kambom hathak habuliñ êvhaviñ (Mat 18:6-7; Mak 9:42-48)

1 Yisu hanañ hadêñ anêñ nêñ ku nena, “Nôm lomaloma tem êndôk avômalô leñiñ ek nindum kambom. Ma doñtom vovañ bêñ tem êpôm opalêla takatu ba indum nôñ êñ. 2 Ma anyô te hadum ba yenañ amena atu ba hêvhaviñ ya te hêv yak, ôpêñ tem êpôm malaiñ bêñ anôñ. Ôpêñ tem nêsôkwêñ valu bêñ te esak laselo ba nimbi yani êndôk ngwêk makidiñ ba ema. Malaiñ êñ ma yaôna ek malaiñ atu ba yani tem êpôm emben yam. 3 *Aêñ ba noyabiñ am.

“Mamuyañ hadum kambom hadêñ o, êñ ma nu opesañ abô imbiñ yani. Ma yani hale kapô liliñ, êñ ma nêñ anêñ kambom êñ vê. 4 *Wak te iyom ma mamuyañ hadum kambom hadêñ o hatôm bôlôn bahenvi ba lahavuju, ma bôlôn bahenvi ba lahavuju havôhalêm hanañ hadêñ o nena, ‘Alikakna, yahadum kambom’, êñ ma nêñ anêñ kambom vê.”

Êvhaviñ

5 Ma aposel enañ hadêñ Anyô Bêñ nena, “Undum yêlôaniñ êvhaviñ indumbak bêñ!”

6 *Ma Anyô Bêñ hanañ, “Môlônim ôêvhaviñ ma yaôna hatôm ava yaônate, êñ ma hatôm nonañ êndêñ alokwan sabo êntêk, ‘Osapu oda ba nu umiñ ngwêk,’ êñ ma tem endañô môlônim abô.”

* 16:17: Mat 5:18 * 16:18: Mat 5:31-32; 19:9; Mak 10:11-12; Lom 7:2-3; 1Ko 7:10-11 * 17:3: Mat 18:15 * 17:4: Mat 18:21-22 * 17:6: Mat 17:20; 21:21

Nê ku iniñ auk

7 Ma Yisu hanañ, “Môlô othak ôêv ku nêpôpêk nô m hadêñ malak lôñ te. Êñ ma ñê bêñbêñ tem nenañ êndêñ thêlô nena nejan nô m êmôñ e? Mi. 8 Nê bêñbêñ tem nenañ êndêñ thêlô nena, ‘Nôpôpêk yêlôaniñ nô m êmôñ ma môlônim emben yam.’ 9 Ma tem ñê bêñbêñ nenañ leññmavi bêñ êndêñ malak lôñ êñ e? Mi, thêlô idum iniñ ku iyom. 10 Ma môlô aêñ iyom, môlô udum ku sapêñ atu ba Anyô Bêñ hêv hadêñ môlô yôv, êñ ma nonañ, ‘Yêlô ma ñê ku iyom ba adum yêlôaniñ ku iyom.’ ”

Yisu hadum anyô laumiñ mavi

11 Yisu hi Jusalem denañ ba hasopa loñôndê atu ba haveñ Samalia lo Galili iniñ pik malêvôn. 12 Ma hi habobo malak te ma ñê lepla laumiñ êlêm êpôm yani. Thêlô imiñ daim dokte 13 *ma elam nena, “Anyô Bêñ Yisu, lem ek yêlô.”

14 *Ma Yisu hayê thêlô ma hanañ, “Môlô unu uñgwik am thô êndêñ ñê êbôk da.” Êñ ma thêlô even ba i denañ ma leñviñkupik habitak mavi.

15 Ma thêlô êñ te hayê nena liñkupik lêk habitak mavi ma halehi ma halam kaêk lôk habô Wapômbêñ anêñ athêñ. 16 Ma hayô ma halek vadôn lêlô ba thohavloma halôk pik habobo Yisu valuvi ma hêv lamavi hadêñ yani. Ôpêñ ma anyô Samalia te.

17 Ma Yisu hanañ, “Yahadum anyô laumiñ mavi. Ma anyô bahen vi ba lahavuva êmô êsê? 18 Aisê ka anyô loñ buyañ iyom hale halêm ek habô Wapômbêñ anêñ athêñ?” 19 Ma Yisu hanañ hadêñ ôpêñ aêntêk, “Umbiyô ba nu, anêm hôêvhaviñ hadum ba o mavi.”

Wapômbêñ anêñ loñ lôkliñyak tem êlêm (Mat 24:23-28,37-41; Mak 13:14-23)

20 Nê Palisi enañ hik Yisu liñ nena, “Anğê ka tem Wapômbêñ anêñ loñ lôkliñyak êlêm?” Ma Yisu hanañ viyañ nena, “Wapômbêñ anêñ loñ lôkliñyak halêm ma tem miñ êlêm lôk lavôñiñ ek avômalô nêgê ami. 21 Aêñ ba tem miñ nenañ nena, ‘Ôñgô, Wapômbêñ

anêñ loñ lôkliñyak êntêk aêñ’ mena ‘Endaku aêñ’ ami. Mi, Wapômbêñ anêñ loñ lôkliñyak lêk hamô môlô malêvôn.”

22 Ma Yisu hanañ hadêñ anêñ ñê ku nena, “Wak te tem êyô ba môlô tem lemimimbiñ bêñ anôn ek ôñgô Anyô Anêñ Nakaduñ atu, ma doñtom môlô tem miñ ôñgô ami. 23 *Ma avômalô tem nenañ êndêñ môlô nena, ‘Ôñgô, yani hamiñ loñ êntêk!’ mena ‘hamiñ loñ endaku!’ Êñ ma môlô nô m malinyaô ma miñ nosopa thêlô ami 24 ek malê nena Anyô Anêñ Nakaduñ atu anêñ waklavôn ma tem avômalô sapêñ nêgê êtôm damak hêv ba habi deda haveñ leñ lôkthô. 25 Ma doñtom tem yanja vovañ lomalama ma môlô ñê bôlôn êntêk tem nômbôliñ dô m êndêñ ya vêmam.

26 “Anyô Anêñ Nakaduñ atu anêñ waklavôn tem êtôm sêbôk ba Noa anêñ waklavôn. 27 Avômalô eyañ lo inum ma ewa i aleba êthôn paliñ ma Noa hi yeñ kapô. Êñ ma ñambô bêñ hayô ba habuliñ thêlô sapêñ. 28 *Aêñ ba hatôm aêsêbôk ba Lot anêñ waklavôn. Avômalô eyañ ba inum ma êv vuli lôk ewa vuli ma evatho ku lôk elav iniñ unyak. 29 Ma doñtom wak atu ba Lot hatak Sodom ba hi ma atum lôk valu vovañ solpa halôk anêñ leñ ba habuliñ thêlô sapêñ. 30 Waklavôn atu ba Anyô Anêñ Nakaduñ atu injik i thô ma tem imbitak kethen oyañ aêñ iyom.

31 * “Wak êñ ma anyô te hamô unyak vov ma anêñ nômkama hamô unyak kapô, êñ ma miñ ni unyak kapô ek enja anêñ nômkama ami. Mi, êsôv ba ni iyom. Ma aêñ iyom ma anyôla hamiñ ku kapô ma miñ endeni unyak ami. Mi, êsôv ba ni iyom. 32 *Môlô lemim imbi Lot yanavi! 33 *Anyô te hadum ek embalon yanida anêñ lôkmala loñ ma anêñ lôkmala tem nê m yak. Ma doñtom anyô te hatak anêñ lôkmala ma anêñ lôkmala tem êmô mavi.

34 “Yanañ êndêñ môlô nena bôlôvôn êñ ma anyô ju tem nêjêk yêm doñtom ma tem neja anyô yañ ma yañ êñjêk. 35-36 Ma avi ju

* 17:13: Wkp 13:45-46 * 17:14: Wkp 14:2-3; Mat 8:3-4 * 17:23: Mak 13:21; Luk 21:8 * 17:28: Stt 18:20-19:25 * 17:31: Mat 24:17-18 * 17:32: Stt 19:17,26 * 17:33: Luk 9:24 * 17:35-36: Nêlôkauk vi enañ nena abô doho atu ba Luk hatô ma hêk denañ. Abô êñ ma aêntêk: Anyô ju êmô ku kapô ma neja yañ ma yañ êmô.

tem nepesan inin palawa ma tem neja avi yaŋ ma yaŋ êmô.”*

³⁷ Nê ku enaŋ hik Yisu liŋ nena, “Anyô Bêŋ, nô m êŋ tem imbitak êsê?”

Ma Yisu hanaŋ viyaŋ nena, “Menak lam-bek ethak doŋtom ba êmô loŋ takatu ba alim hapalê hêk.”

18

Abô loŋ kapô hathak avi tôp lôk anyô halaŋô abô

¹ *Yisu hanaŋ abô loŋ kapô te hadêŋ thêlô ek neteŋ mek êtôm wak nômbêŋ intu sapêŋ ma miŋ kapôlôŋiŋ enŋiap ami. ² Aêŋ ba yani hanaŋ aêntêk, “Malak lôŋ te ma anyô bêŋ halaŋô avômalô inin abô hamô. Yani ma miŋ hakô Wapômbêŋ ami ma hapôlik ek avômalô inin abô haviŋ. ³ Ma avi tôp te hamô lôŋ êŋ. Ma yani hi hadêŋ anyô bêŋ êŋ lôbôlôŋ ma hanaŋ, ‘Anyô te habuliŋ ya. Ma ôlêm ondanô yenaŋ abô ba opesaŋ.’ ⁴ Ma doŋtom anyô bêŋ hadô avi tôp êŋ anêŋ abô hatôm wak bêŋ anôŋ.

“Havenŋ yam ma anyô bêŋ êŋ lahabi nena, ‘Miŋ yahalaŋô Wapômbêŋ anêŋ abô ami ma yakapôlôŋ hadô avômalô inin abô haviŋ, ⁵ ma doŋtom yahadô ek avi tôp êntêk êlêm wak nômbêŋ intu sapêŋ ba imbuliŋ yenaŋ auk. Aêŋ ba yandaŋô yani anêŋ abô ba yapesaŋ ketheŋ ek yani êmô tiŋiŋ.’ ”

⁶ Ma Anyô Bêŋ Yisu hanaŋ, “Noja auk esak anyô bêŋ kambom êntêk anêŋ kobom. ⁷ Aêŋ ba Wapômbêŋ tem endanô anêŋ avômalô takatu ba bôk hatak i yôv inin asêŋ atu ba elan bôlôvôŋ ba wak mena mi e? Tem endanô. Ma tem yani endanô yaôyaô e? ⁸ Mi anôŋ! Yanaŋ avanôŋ biŋ nena yani tem endanô ketheŋ ma tem epesaŋ. Ma doŋtom Anyô Anêŋ Nakaduŋ atu halêm pik hathak loŋbô, êŋ ma tem êpôm nena avômalô êvhaviŋ doho êmô mena mi e?”

Abô loŋ kapô hathak anyô ju eteŋ mek

⁹ Ma Yisu hanaŋ abô loŋ kapô te hadêŋ avômalô takatu ba leŋiŋhabi nena thêlô ma avômalô thêthôŋ iyom ba êyê avômalô vi kambom. Êŋ ma Yisu hanaŋ nena, ¹⁰ “Anyô ju i unyak mathen ek neteŋ mek. Anyô

yaŋ ma Palisi ma yaŋ ma anyô hawa takis. ¹¹ Palisi êŋ da hamiŋ ba hateŋ mek nena, ‘Wapômbêŋ, mavi anôŋ ek ya anyô mavi ma ya miŋ hatôm anyô vi ami. Thêlô ma nê vani lôk nê kambom lôk nê idum sek haviŋ anyô yaŋ yanavi. Ma ya ma mi anôŋ, ya ma miŋ hatôm anyô hawa takis endaku ami. ¹² *Sonda te anêŋ wak ju ma yahavak balabuŋ ek nô m. Ma nômkama nômbêŋ atu ba yahawa ma yahabi sam hi ôdôŋ laumiŋ ba yahêv ôdôŋ te hadêŋ o.’

¹³ * “Ma doŋtom anyô hawa takis hamiŋ daim ma hakô ek ênjê leŋ. Ma yani hakôm ba hatak baŋ luvi hêk madaluk siŋ ma hanaŋ, ‘Wapômbêŋ, ya anyô kambom ba nê m kapôlôm ek ya.’ ”

¹⁴ *Ma Yisu hanaŋ, “Yanaŋ êndêŋ môlô nena anyô hawa takis havôhi anêŋ unyak ma lêk anyô thêthôŋ hêk Wapômbêŋ ma. Ma anyô yaŋ ma mi. Ôpatu ba hêv anêŋ athêŋ liŋ ma tem Wapômbêŋ etauviŋ anêŋ athêŋ. Ma doŋtom ôpatu ba hatauviŋ i ma tem Wapômbêŋ nê m anêŋ athêŋ liŋ.”

*Yisu hêv mek hathak avômena
(Mat 19:13-15; Mak 10:13-16)*

¹⁵ Avômalô ewa inin avômena yaônena i hadêŋ Yisu ek etak baŋ êyô ênjêk thêlô. Ma anêŋ nê ku êyê ma ethaŋ i. ¹⁶ Ma doŋtom Yisu dalam avômena êlêm ma hanaŋ nena, “Notak avômena yaônena ba nêlêm êndêŋ ya ma miŋ numiŋ loŋ siŋ ami ek malê nena avômalô takatu ba athêŋ mi hatôm avômena takêntêk ma Wapômbêŋ anêŋ loŋ lôkliŋyak ma thêlôniŋ. ¹⁷ *Yanaŋ avanôŋ êndêŋ môlô nena ôpatu ba miŋ hawa Wapômbêŋ anêŋ loŋ lôkliŋyak hatôm avômena yaônena ami ma miŋ hatôm imbitak êyô loŋ êŋ kapô ba ni ami. Ma mi.”

*Anyô lôk nômkama bêŋ hanaŋ abô haviŋ
Yisu*

(Mat 19:16-30; Mak 10:17-31)

¹⁸ *Anyô bêŋ te hanaŋ hik Yisu liŋ nena, “Kêdôŋwaga mavi, ma yandum malê ek yamô lôkmala êtôm wak nômbêŋ intu sapêŋ?”

¹⁹ Ma Yisu hanaŋ, “Holam ya nena mavi eka? Anyô late miŋ mavi ami ma

* **18:1:** Kol 4:2; 1Te 5:17 * **18:12:** Ais 58:1-4; Mat 23:23

* **18:13:** Sng 51:1

* **18:14:** Mat 23:12

* **18:17:**

Mat 18:3 * **18:18:** Luk 10:25

Wapômbên iyom intu ba mavi. ²⁰* Abô balabuñ ma bôk hoyala yôv: ‘Miñ undum sek imbiñ anyô yañ yanavi ami. Miñ nuñgwik anyô vônô ami. Miñ onja vani ami. Miñ onañ abôyañ esak anyô vi ba undum abô ek i ami. Ma ondovak lemambô lo lem-tambô.’”

²¹ Ma anyô bên êñ hanañ, “Ya yaôna aleba lêk ma yahasopa abô balabuñ takên.”

²² Ma Yisu halanô ma hanañ hadên ôpên nena, “Mavi anôn, ma donjom nômlate hamô denañ. Nu nêm anêm nômkama sapên ek avômalô nênêm vuli ma onja valuselen sapên ba nêm êndên nê siv. Êñ ma tem anêm nômkama mavi lomaloma êmô malak len. Ma ôlêm osopa ya.”

²³ Yani ma anyô lôk nômkama bên anôn. Ba intu halanô abô êñ ma hêv malain bên hadên yani ba hi lôk lamalain. ²⁴ Yisu hayê yani lamalain ma hanañ, “Nê lôk nômkama bên tem nêpôm malain bên ek nimbitak nêyô Wapômbên anên lon lôklinyak kapô ba ini. ²⁵ Avanôn biñ nena miñ malain bên ek bok kamel imbitak êyô luvik idu sôp anên abyan ba ni ami, ma donjom malain anôn ek anyô lôk nômkama bên te imbitak êyô Wapômbên anên lon lôklinyak kapô.”

²⁶ Avômalô elanô abô êñ ma enañ nena, “Avanôn e? Aên ba miñ hatôm anyôla imbitak êyô Wapômbên anên lon lôklinyak kapô ba ni ami e?”

²⁷ Ma Yisu hanañ, “Nôm takatu ba anyô miñ hatôm nindum ami, intu Wapômbên hatôm indum.”

²⁸ Ma Pita hanañ, “Yêlô bôk atak yêlôaniñ nômkama sapên ba alêm asopa o.”

²⁹ Ma Yisu hanañ hadên thêlô nena, “Yanañ avanôn nena avômalô takatu ba leniñhabi Wapômbên anên lon lôklinyak ba etak iniñ unyak lo avi ma iviyañ lôk lami ma nali, ³⁰ ma thêlô êmô pik denañ ma Wapômbên tem nêm iniñ nômkama lôkthô êndên i ba tem nêm bên anôn êyô êmô iniñ lon imbiñ ma emben yam ma tem nêm lôkmala atu ba nêmô êtôm wak nômbên intu sapên êndên i imbiñ.”

Yisu hanañ abô hathak anên nama bôlôn te lô
(*Mat 20:17-19; Mak 10:32-34*)

³¹* Yisu hawa nê ku laumiñ ba lahavuju takatu hathak donjom ma hanañ, “Nodanô. Alalô ana daku Jelusalem ma abô tak sêbôk ba plopet eto hathak Anyô Anên Nakadun atu tem imbitak avanôn. ³²* Tem nênêm yani êndôk nê lon buyañ Lom baheniñ. Ma tem nemalik esak yani ba nenañ abô lomaloma esak yani ma nêsôvwapôk êyômô yani. ³³ Ma neballi yani ba nijik yani vônô. Ma êtôm wak lô ma tem yani imbiyô esak lonbô.”

³⁴* Ma donjom nê ku miñ eyala abô takên ami. Abô êñ anên ôdôn ma havuñ ek thêlô ba thêlô miñ eyala ami ma êthôn paliñ.

Yisu hadum anyô mapusip te mavi
(*Mat 20:29-34; Mak 10:46-52*)

³⁵ Yisu hayô habobo Jeliko ma anyô mapusip te hamô lonôndé dan vi ba hapetenak ek avômalô nênêm yani sa. ³⁶ Yani halanô avômalô bên anôn ele ba i ma hanañ hik thêlô liñ nena, “Malê?” ³⁷ Ma thêlô enañ hadên yani nena, “Yisu anên Nasalet halêm.”

³⁸ Êñ ma anyô mapusip halam nena, “Yisu, Devit anên Lim Lukmuk, nêm kapôlôm ek ya!”

³⁹ Avômalô takatu ba êmôn ethañ yani ba enañ, “O bônôn.” Ma donjom yani halam lôklala nena, “Devit anên Lim Lukmuk, nêm kapôlôm ek ya!”

⁴⁰ Êñ ma Yisu hamiñ ma hanañ ek thêlô neja ôpên êlêm. Yani hayô ma Yisu hanañ hik yani liñ nena, ⁴¹ “Lemhaviñ yandum malê êndên o?”

Ma ôpên hanañ, “Anyô Bên, yalenhaviñ yangê tak.”

⁴² Ma Yisu hanañ hadên ôpên nena, “Nôngô tak. Anêm hôêvhaviñ hadum ba hubitak mavi.” ⁴³ Ma kethen oyañ ma ôpên madaluk hakyav ba hayê tak. Ma yani hasopa Yisu lôk habô Wapômbên anên athên. Ma avômalô nômbên atu ba i haviñ yani êyê nôm êñ ba êbô Wapômbên anên athên haviñ.

* 18:20: Kis 20:12-16; Lo 5:16-20 * 18:31: Luk 24:44

* 18:32: Luk 9:22,44 * 18:34: Mak 9:32

19

Yisu hi Sakius anêḡ unyak

¹ Yisu hayô Jeliko ma hi iyom. ² Ma anyô lôk valuselenḡ bêḡ te hamô. Yani ma anyô bêḡ hawa takis ba anêḡ athêḡ nena Sakius. ³ Yani lahaviḡ êḡjê nena Yisu ma opalê, ma doḡtom avômalô bêḡ anôḡ ma Sakius anyô bidonḡ ba miḡ hatôm êḡjê ami. ⁴ Êḡ ma yani halaḡviḡ hamôḡ ba hi ma hathak alokwaḡ sabo te ba hamô ek êḡjê Yisu.

⁵ Yisu hayô loḡ êḡ ma hêv ma hathak leḡ ma hanaḡ, “Sakius, ôndôk ba ôlêm ketheḡ. Yaô ma tem yamô anêm unyak.” ⁶ Êḡ ma ketheḡ oyaḡ ma Sakius halôk ma hawa Yisu thô lôk lamavi.

⁷ *Ma avômalô sapêḡ êyê ba kapôlôḡiḡ diḡdiḡ ba enaḡ nena, “Yani hi hamô haviḡ anyô kambom te.”

⁸ *Ma doḡtom Sakius haviyô hamiḡ ma hanaḡ hadêḡ Anyô Bêḡ nena, “Anyô Bêḡ, ondaḡô. Tem yambi yenaḡ nômkama sam ni ôdôḡ ju ba yanêm yaḡ êndêḡ ḡê siv. Ma bôk yahasau anyôla ba yahawa anêḡ valuselenḡ doho vani, êḡ ma tem yanêm valuselenḡ êtôm dum ayova êyômô loḡ imbiḡ.”

⁹ *Ma Yisu hanaḡ hadêḡ yani nena, “Lêk ma Wapômbêḡ hêv avômalô unyak êntêk êḡ bulubiḡ ek malê nena yani ma Ablaham anêḡ nakaduḡ te. ¹⁰ *Anyô Anêḡ Nakaduḡ atu halêm ek êmbôlêm ḡê takatu ba êv yak ek nêm i bulubiḡ.”

Abô loḡ kapô hathak anyô bêḡ te hêv valuselenḡ hadêḡ ḡê ku

(Mat 25:14-30)

¹¹ Avômalô elañô abô êḡ yôv ma Yisu hanaḡ abô loḡ kapô te haviḡ ek malê nena yani lêk habobo Jelusalem. Ma avômalô takêḡ leḡiḡhabi nena yani hayô Jelusalem, êḡ ma Wapômbêḡ anêḡ loḡ lôkliḡyak tem imbitak êmô pik. ¹² Êḡ ma Yisu hanaḡ nena, “Anyô bêḡ te anêḡ namalô tem ni loḡ buyaḡ ek enja athêḡ lôk kulunḡ kiḡ vêmam ka êmbôlêm anêḡ malak ôdôḡ esak loḡbô ek eyabiḡ anêḡ avômalô. Loḡ êḡ ma daim kambom. ¹³ Vêm ma yani halam anêḡ ḡê ku laumiḡ hathak doḡtom ma hêv valuselenḡ

hatôm 100 hadêḡ thêlô tomtom sapêḡ. Ma hanaḡ aêntêk, ‘Môlô noja valuselenḡ êntêk ba nundum ku esak endeba yambô alêm esak loḡbô am.’ Yôv ma hatak thêlô ba hi.

¹⁴ “Ma doḡtom yanida anêḡ avômalô kapôlôḡiḡ agiap ek yani. Êḡ ma yani hi loḡ buyaḡ ma thêlô êv anyô doho ba esopa yani ek nenaḡ aêntêk, ‘Yêlô adô anyô êntêk imbitak êtôm yêlôaniḡ kiḡ.’

¹⁵ “Ma doḡtom yani habitak kiḡ yôv ma havôhalêm ma hanaḡ aêntêk, ‘Nodam ḡê ku takatu ba bôk yahêv valuselenḡ hadêḡ i ek yayala nena thêlô tomtom bôk êvôv valuselenḡ vithê haviḡ.’

¹⁶ “Êḡ ma anyô te hamôḡ hi ma hanaḡ, ‘Anyô bêḡ, yahadum ku hathak anêm valuselenḡ êḡ ba yahavôv valuselenḡ hatôm 1,000.’

¹⁷ * “Ma anêḡ anyô bêḡ hanaḡ nena, ‘Mavi anôḡ! O anyô katô ba hudum ku mavi. Hoyabiḡ nôm yaôna dedaunḡ mavi ba intu oyabiḡ malak lôḡ laumiḡ.’

¹⁸ “Yôv ma anyô yaḡ halêm ma hanaḡ, ‘Anyô bêḡ, hathak anêm valuselenḡ, yahavôv valuselenḡ hatôm 500.’

¹⁹ “Ma anêḡ anyô bêḡ hanaḡ hadêḡ yani, ‘Oyabiḡ malak lôḡ baheḡvi.’

²⁰ “Yôv ma anyô ku te lô halêm ma hanaḡ, ‘Anyô bêḡ, anêm valuselenḡ atutêk. Yahavuvi halôk sôp ba yahadô hamô ²¹ ek malê nena yahakô ek o. O ma anyô malem thêlêv. Hothak hôvôv anyô vi iniḡ nômkama ba howa hatôm anêm. Ma pik atu ba anyô yaḡ hapaliv yaḡvêk halôk ma hothak howa anêḡ anôḡ.’

²² “Êḡ ma anêḡ anyô bêḡ hanaḡ, ‘O anyô ku mi kambom ba oda anêm abô intu hanaḡ o bêḡ. Bôk hoyala yôv nena ya hathak yahavôv anyô vi iniḡ nômkama ba yahawa hatôm yenaḡ. Lôk pik atu ba anyô yaḡ hapaliv yaḡvêk halôk ma ya hathak yahawa anêḡ anôḡ. ²³ Ma aisê ka miḡ hotak yenaḡ valuselenḡ halôk unyak valuselenḡ ek êmbôv doho ami ek wakma atu ba yahavôhalêm hathak loḡbô ma tem yanja doho êyômô loḡ imbiḡ?’

²⁴ “Êḡ ma hanaḡ hadêḡ ḡê takatu ba imiḡ habobo nena, ‘Môlô noja anêḡ valuselenḡ

* 19:7: Luk 15:2 * 19:8: Kis 22:1; Nam 5:6-7 * 19:9: Luk 13:16; Ap 16:31 * 19:10: Luk 15:4; Jon 3:17; 1Ti 1:15 * 19:17: Luk 16:10

hatôm 100 vê ênjêk yani ba nônêm êndên ôpatu ba hawa 1,000.’

25 “Ma thêlô enañ hadên yani nena, ‘Anyô bêñ, yani anên 1,000 bôk hamô yôv.’

26 * “Ma yani hanañ, ‘Yanañ êndên môlô nena ôpatu ba hadum ku mavi hathak yenañ nômkama ba habitak bêñ, êñ ma tem yatak doho êyômô loñ imbiñ ba yanêm êndên ôpên. Ma donjom ôpatu ba miñ hadum ku hathak yenañ nômkama ami, êñ ma tem yanêm dokte atu ba havalon loñ vê ênjêk yani.’

27 “Ma donjom nê takatu leñinmaniñ hathak ya ba êdô ek yambitak iniñ kiñ, ‘Noja i êlêm loñ êntêk ma ungwik i pôpônô ênjêk yamalen.’ ”

28 Yisu hanañ abô êñ yôv ma hamôñ ba hi Jerusalem.

*Yisu habitak hayô Jerusalem hatôm kiñ
(Mat 21:1-11; Mak 11:1-11; Jon 12:12-19)*

29 Yisu habobo Betpangi lo Betani, malak ju êñ hêk habobo Dum Oliv. Ma hêv anên nê ku ju ba i ma hanañ nena, 30 “Mamu unu malak entuvulu. Ma numbitak nôyô ma tem ôngô ekak bok donki map te loñ ba hamiñ. Bok êñ ma miñ bôk anyôla hayô hamô ami. Ma nopole yak vê ma nondom ba nôlêm. 31 Ma anyôla hanañ nena, ‘Mamu opole eka’, êñ ma nonañ viyañ nena, ‘Anyô Bêñ lahaviñ indum ku te esak.’ ”

32 Yisu hêv thai ba i ma êyê nômkama sapên hatôm atu ba yani hanañ. 33 Thai epole bok donki êñ anên yak vê ma bok anên alañsi enañ hadên thai nena, “Mamu opole eka?”

34 Ma thai enañ, “Anyô Bêñ lahaviñ indum ku te esak.”

35 Êñ ma thai ewa bok donki ba i êv hadên Yisu. Ma thai ibi iniñ kwêv thilibuñ daim thô ba engava hayôhêk bok donki dômlokwan, ma thai êv Yisu sa ek hathak hayô hamô bok êñ. 36 Ma Yisu hi ma avômalô engava iniñ kwêv thilibuñ hêk loñondê.

37 Yani halôk Dum Oliv ek ni vi tuvulu Jerusalem. Ma avômalô nômbên atu ba esopa yani leñinmavi hathak nômbithi

nômbên atu ba bôk thêlô êyê. Ba êbô Wapômbên ba elam nena,

38 * “Wapômbên nêm lamavi êndên kiñ atu ba halêm hathak Anyô Bêñ anên athên! *Kapya Yen 118:26*

Avômalô malak leñ leñinmavi ma alalô nanêm athên lôkmanñiñ êndên Wapômbên esak leñ ba ni.”

39 Ma Palisi doho imiñ avômalô takên kapô ba enañ hadên Yisu aêntêk, “Kêdônwaga, osañ anêm nê ku takêntêk.”

40 Ma Yisu hanañ viyañ nena, “Yanañ êndên môlô nena thêlô bônôn ma tem valu nendam kaêk.”

41 Yisu habobo Jerusalem ma hayê vi tuvulu ba halañ hathak avômalô Jerusalem 42 ba hanañ, “Yalenhaviñ lêk oyala nôm takatu ba nundum ek Wapômbên indum môlô kapôlômim ênjêk yaô. Ma donjom mi, nôm takên hamô loñ kapô ba môlô miñ hatôm ôngô ami. 43 Aên ba waklavôn hayô ma nê vovak tem nêyô ba nedav badên êwê emben Jerusalem sapên ba nêmo kapô ba nindum ek nijik môlô vônô. 44 *Thêlô tem nimbuliñ môlônim loñ sapên ba nijik môlô takatu ba ômô unim badên kapô vônô. Ma valu atu ba olav unyak hathak ma tem miñ êyômô yañ loñ ami. Nôm malaiñ êñ tem êlêm ek malê nena môlô miñ oyala waklavôn atu ba Wapômbên halêm pik ek nêm môlô bulubiñ ami.”

Yisu hêv nê idum ku valu vê hêk unyak mathen kapô

(Mat 21:12-17; Mak 11:15-19; Jon 2:13-22)

45 Vêm ma Yisu habitak hayô Wapômbên anên unyak mathen anên piklêvôn. Ma hayê avômalô ewa nômkama ba êdô hamô ek avômalô vi nênem vuli. Êñ ma halupunin i ba hêv i vê hêk unyak mathen kapô ba ele yain ba i. Ma hanañ hadên thêlô aêntêk, 46 * “Wapômbên anên kapya hanañ nena, ‘Yenañ unyak ma unyak neten mek êndôk.’ Ma môlô lêk udum ba habitak hatôm nê vani iniñ loñ ekopak êmô.”

47 *Ma wak nômbên intu ma yani hadôn avômalô halôk unyak mathen. Ma nê

* 19:26: Mat 13:12; Luk 8:18 * 19:38: Luk 2:14 * 19:44: Luk 21:6 * 19:46: Ais 56:7; Jer 7:11 * 19:47: Luk 21:37

bêñbêñ êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ lôk Israeël iniñ nê bêñbêñ, thêlô êbôlêm loñôndê ek nijik Yisu vônô. ⁴⁸ Ma doñtom thêlô miñ hatôm nêpôm loñôndê te ami ek malê nena avômalô sapêñ leñiñmavi bêñ ek Yisu ba êmô ek nedañô anêñ abô sapêñ.

20

Yisu, opalê hêv athêñ bêñ hadêñ o?
(*Mat 21:23-27; Mak 11:27-33*)

¹ Wak te ma Yisu hadôñ avômalô hamô Wapômbêñ anêñ unyak mathen anêñ piklêvôn ba hanañ Wapômbêñ anêñ Abô Mavi hadêñ i. Ma nê bêñbêñ êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ ethak doñtom haviñ nê bêñbêñ ba i hadêñ Yisu. ² Ma thêlô enañ, “Opalê hêv athêñ bêñ hadêñ o lôk hêv ku hadêñ o ba intu hudum nôñ takêntêk?”

³ Ma Yisu hanañ viyañ nena, “Tem yanañ injik môlô liñ esak abô te aêñ iyom. ⁴ Opalê hêv ku nisik avômalô êndôk ñañ hadêñ Jon? Wapômbêñ leñ? Mena anyô pik?”

⁵ Ma thêlôda enañ hadêñ i nena, “Alalô anañ nena Wapômbêñ hêv ku êñ hadêñ Jon ma tem yani enañ, ‘Ma aisê ka môlô miñ ôêvhaviñ yani ami?’ ⁶ Ma doñtom alalô anañ nena, ‘Anyô pik te hêv ku êñ,’ êñ ma avômalô tem nijik alalô esak valu ek malê nena thêlô êvhaviñ nena Jon ma plopet te.”

⁷ Ma thêlô enañ hadêñ Yisu nena, “Yêlô athôñ paliñ.”

⁸ Êñ ma Yisu hanañ hadêñ thêlô, “Aêñ ba miñ hatôm yandam ôpatu ba hêv athêñ bêñ hadêñ ya anêñ athêñ bêñ êndêñ môlô ami. Ma mi.”

Abô loñ kapô hathak nê kambom eyabiñ ku yak waiñ

(*Mat 21:33-46; Mak 12:1-12*)

⁹ *Ma Yisu hanañ abô loñ kapô te hadêñ avômalô, “Anyô te havatho anêñ ku yak waiñ ma hêv hadêñ nê ku doho ek neyabiñ ba hanañ nena, ‘Waklavôn yak waiñ hik anôñ ma nombak vose ni ôdôn ju ba nôñem vi êndêñ ya ma noja vi êtôm môlônim vuli.’ Ma hi hamô loñ buyañ sawa daim. ¹⁰ Ma waklavôn yak waiñ hik anôñ hayô ma hêv anêñ anyô ku te ba hi hadêñ thêlô ek enja

anêñ sam. Ma doñtom thêlô ik yani kambom ba êv yani hi oyañ. ¹¹ Êñ ma ku anêñ alañ hêv anyô ku yañ ba hi hadêñ thêlô, ma doñtom thêlô idum kobom kambom hadêñ yani lôk ik yani ma êv yani vê oyañ ba hi. ¹² Yôv ma hêv anyô ku te lô ba hi, ma doñtom nê ku takêñ ibuliñ yani ma êvôn yani ba ibi yani hi.

¹³ “Aêñ ba ku alañ hanañ hadêñ yanida nena, ‘Yandum malê? Tem yanêm yenañ okna atu ba yalenhaviñ bêñ anôñ. Ya-hadam aêñ ma tem nedañô anêñ abô.’

¹⁴ Ma doñtom nê ku êyê namalô hayô ma enañ hadêñ i nena, ‘Ôpêntêk ma ku alañ anêñ nakaduñ ba tem eyabiñ lambô anêñ ku. Alalô ik yani vônô ma ku êñ tem imbitak alalôaniñ.’ ¹⁵ Ba intu evaloñ yani ba êvôn hale yañ ma ik yani vônô.

“Aêñ ba ku anêñ alañ tem indum malê êndêñ thêlô? ¹⁶ Tem ni injik nê ku takêñ vônô ma nêñ ku êñ êndêñ anyô vi ek neyabiñ.”

Ma avômalô elañ abô loñ kapô êñ ma enañ, “Yêlô adô abô loñ kapô êñ injik anôñ!”

¹⁷ Ma doñtom Yisu hatitiñ thêlô lôklokwañ ma hanañ, “Ma bôk eto abô êntêk aêñ eka? “ ‘Valu atu ba nê elav unyak êpôlik hathak, ma lêk habitak landiñ anôñ.’ *Kapya Yey 118:22*

¹⁸ *Ma avômalô takatu ba êv yak hayôhêk valu êntêk, ma tem nipup nenanena. Mena valu êñ hêv yak hayôhêk anyôla, ma tem ipulusik ba imbitak malimmalim.”

¹⁹ Ma nê bêñbêñ êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ eyala nena Yisu hanañ abô loñ kapô êñ hathak thêlô. Ba intu êbôlêm loñôndê ek nebalon yani, ma doñtom êkô hathak avômalô.

Nênêm takis êndêñ Sisa mena dô
(*Mat 22:15-22; Mak 12:13-17*)

²⁰ *Yôv ma nê bêñbêñ maleñ hadahaliñ Yisu ek nebalon yani esak anêñ abô. Ma thêlô êv nê kambom doho vuli ek nimbitak êtôm nê thêthôn ek nesau Yisu. Thêlô elav gwasilim ek nebalon Yisu anêñ abô êndôk ba nêñem yani êndêñ Lom iniñ anyô bêñ Pailat. ²¹ Êñ ma thêlô enañ hadêñ Yisu nena, “Kêdônwaga, yêlô ayala

* 20:9: Ais 5:1 * 20:18: Ais 8:14-15 * 20:20: Luk 11:54

nena anêm abô sapêḅ ma abô avanônḅ iyom. Ma hudum kobom doḅtom hadêḅ avômalô sapêḅ lôk hôdônḅ avômalô hathak Wapômbêḅ anêḅ abô ma thêthônḅ iyom. ²² Aêḅ ba lemhabi aisê? Bumalô iniḅ balabuḅ hanaḅ nena yêlô hatôm nanêm valuselenḅ êndêḅ Sisa mena mi e?”

²³ Yisu hayala thêlônḅ auk ba hanaḅ hadêḅ thêlô, ²⁴ “Môlô unḅwik valuselenḅ te thô ek yangê. Opalê anêḅ dahô lôk athêḅ hêk valuselenḅ êntêk?” Ma thêlô enaḅ, “Sisa.”

²⁵ Êḅ ma Yisu hanaḅ hadêḅ thêlô nena, “Sisa anêḅ nômkama ma nônêm êndêḅ Sisa da. Ma Wapômbêḅ anêḅ nômkama ma nônêm êndêḅ Wapômbêḅ da.”

²⁶ Yisu hanaḅ aêḅ ba avômalô sapêḅ elanô. Ba intu nê êḅ miḅ hatôm nebalonḅ yani esak anêḅ abô ami. Ma esonḅ kambom hathak anêḅ abô ba thêlô bônônḅ.

*Abô hathak nê ḅama tem nimbiyô aisê
(Mat 22:23-33; Mak 12:18-27)*

²⁷ Ma Sadyusi doho i hadêḅ Yisu. Thêlô ma ôdônḅ te atu ba enaḅ nena nê ḅama tem miḅ nimbiyô esak lonḅbô ami. Aêḅ ba intu enaḅ hik Yisu liḅ nena, ²⁸ * “Kêdônḅwaga, Mose hato hadêḅ alalô nena, ‘Anyô te hama ba nali mi ma anêḅ yanḅ hamô, ma enja avi tôp êḅ ek imbi yanḅ atu ba hama anêḅ nakaduḅ vê.’ ²⁹ Aêḅ ba nê lôk iviyaḅ bahenḅvi ba lahavuju êmô. Ma bôp hawa avi te ba hama ma nakaduḅ mi. ³⁰ Ma nôk enja avi tôp êḅ, hawa ba hama ba nakaduḅ mi. ³¹ Ma ḅgwa aêḅ iyom. Ma iviyaḅ takatu ba êmô ma nesopa kobom doḅtom êḅ iyom. ³² Vêm ma avi tôp êḅ hama haviḅ. ³³ Ma waklavônḅ nê ḅama iviyô hathak lonḅbô ma avi tôp atu ba nê lôk iviyaḅ bahenḅvi ba lahavuju takatu ba ewa ma alisê te anêḅ avi?”

³⁴ Ma Yisu hanaḅ vianaḅ hadêḅ thêlô nena, “Avômalô pik ethak ewa i, ³⁵ ma doḅtom avômalô takatu ba Wapômbêḅ hêv i bulubiḅ ba ewa lôkmala hathak lonḅbô, thêlô êḅ miḅ hatôm neja i esak lonḅbô ami. ³⁶ Thêlô ma tem nêtom anela ba intu tem miḅ nema ami. Wapômbêḅ bôk hik thêlô liḅ

yôv hêk ḅama ba intu hik thô nena thêlô ma yani anêḅ nali.

³⁷ * “Mose da anêḅ abô hik thô nena nê ḅama tem nimbiyô esak lonḅbô. Sêbôk ba Mose hayê atum hathaḅ hamô alokwanḅ liḅ ma halam Anyô Bêḅ nena ‘Ablaham lo Aisak ma Jekop iniḅ Wapômbêḅ.’ ³⁸ Alalô ayala nena Wapômbêḅ ma miḅ nê ḅama iniḅ Wapômbêḅ ami. Mi, yani ma nê lôkmala iyom iniḅ Wapômbêḅ ek malê nena yani hayala nena avômalô lôkthô ma êmô lôkmala.”

³⁹ Nê lôkauk hathak abô balabuḅ doho elanô abô êḅ ma enaḅ hadêḅ Yisu aêntêk, “Êê, Kêdônḅwaga, anêm abô ma mavi anônḅ!” ⁴⁰ Ma avômalô sapêḅ elanô anêḅ abô ba êkô ma miḅ enaḅ hik yani liḅ ek nesau yani esak lonḅbô ami.

Mesia ma opalê anêḅ lim lukmuk?

(Mat 22:41-23:36; Mak 12:35-40; Luk 11:37-54)

⁴¹ Yôv ma Yisu hanaḅ hadêḅ thêlô nena, “Avômalô ethak enaḅ nena Mesia ma Devit anêḅ lim lukmuk eka? ⁴² Hêk Kapyia Yenḅ kapô ma Devit da hanaḅ aêntêk, “ ‘Anyô Bêḅ Wapômbêḅ hanaḅ hadêḅ yenaḅ Anyô Bêḅ Mesia nena, “Ômô yabahaḅ vianaḅ

⁴³ endeba yatak nê takatu ba ik vovak hadêḅ o nêtom vemkapô vibinḅ am.” ’ *Kapyia Yenḅ 110:1*

⁴⁴ Ma Devit da bôk halam Mesia nena anêḅ Anyô Bêḅ. Ma aisê ka Mesia ma yani anêḅ lim lôk anêḅ Anyô Bêḅ imbiḅ?”

⁴⁵ Avômalô elanô Yisu anêḅ abô imiḅ denaḅ ma Yisu hanaḅ hadêḅ anêḅ nê ku aêntêk, ⁴⁶ “Môlô noyabiḅ am ek nê lôkauk hathak abô balabuḅ. Thêlô leḅiḅhaviḅ nijik kwêv daim kêkêlô ba nembeḅ ek avômalô nebam i. Ma leḅiḅhaviḅ avômalô nenaḅ nena, ‘Waklêvônḅ anyô bêḅ’ êmô lonḅ ethak doḅtom halôk. Ma leḅiḅhaviḅ nêtom êtom nê bêḅbêḅ êmô unyak yenḅ kapô. Ma avômalô enḅgabôm nôm bêḅ ma leḅiḅhaviḅ nejanḅ nôm êmô nê bêḅbêḅ iniḅ lonḅ ethak êmô. ⁴⁷ Thêlô esau avi tôp ek neja iniḅ unyak ba eteḅ mek daim bomaḅ ek avômalô nêgê. Wapômbêḅ tem nêtom vovaḅ kambom êndêḅ i.”

* 20:28: Lo 25:5 * 20:37: Kis 3:6

21

Avi tōp te anêḡ da (Mak 12:41-44)

¹ Yisu hamô Wapômbêḡ anêḡ unyak ba hayê ḡê lôk nômkama bêḡ etak iniḡ valuseleḡ halôk alapa da. ² Ma avi tōp te atu ba nômkama mi anôḡ hayô ma hatak anêḡ da hatôm valuseleḡ thalaleḡ ju iyom halôk alapa da êḡ. ³ *Yisu hayê ma hanaḡ nena, “Yanaḡ avanôḡ biḡ êndêḡ môlô nena avi tōp êntêk hêv valuseleḡ bêḡ anôḡ hamôḡ ek avômalô takêntêk sapêḡ. ⁴ Avômalô nômbêḡ êntêk iniḡ valu bêḡ anôḡ hamô ma doḡtom êv doktena iyom. Ma avi tōp êntêk ma nômkama mi anôḡ ma lêk hêv anêḡ valuseleḡ sapêḡ ba miḡ havalonḡ dokte lonḡ ami.”

Yisu hanaḡ abô hathak unyak mathen Jelusalem

(Mat 24:1-2; Mak 13:1-2)

⁵ ḡê ku doho enaḡ abô hathak valu kêkêlô lôk nôm da mavi anôḡ atu ba etak hathak unyak mathenḡ ek anêḡ lêlêyaḡ mavi anôḡ. Êḡ ma Yisu hanaḡ, ⁶ * “Odaḡô katô. Nôm takêntêk ba lêk môlô ôyê, malaiḡ bêḡ tem imbitak ba ḡê vovak tem nijik nômkama mavi nômbêḡ êntêk pesa ba valu yaḡ miḡ hatôm êyômô yaḡ lonḡ ami.”

Malaiḡ lomaloma tem nimbatak

(Mat 24:3-14; 10:17-22; Mak 13:3-13)

⁷ Ma thêlô enaḡ hik Yisu liḡ nena, “Kêdônḡwaga, aḡḡê intu nôm takêḡ tem imbitak? Ma malê intu tem imbitak ek injik thô nena nôm takêḡ lêk habobo?”

⁸ Ma Yisu hanaḡ, “Noyabiḡ am, avômalô tem nindum ek nesau môlô. ḡê lomaloma tem nêlêm esak yenaḡ athêḡ ba nenaḡ nena, ‘Ya ma Mesia atu’. Lôk nenaḡ nena, ‘Waklavônḡ pik lo leḡ anêḡ daḡ lêk habobo tem êyô’. Ma doḡtom miḡ nônémimbiḡ iniḡ abô ba nosopa ami. ⁹ Môlô olaḡô vovak bêḡ ba avômalô iki vônô, êḡ ma miḡ nôkô ami. Nôm takêḡ tem imbitak êmônḡ, ma doḡtom pik lo leḡ anêḡ daḡ tem miḡ imbitak kethenḡ oyaḡ ami.”

¹⁰ Êḡ ma Yisu hanaḡ, “Ma avômalô ôdônḡ yaḡ tem nijik vovak imbiḡ ôdônḡ yaḡ. Ma kiḡ yaḡ lôk anêḡ avômalô tem nijik vovak

êndêḡ kiḡ yaḡ. ¹¹ Ma lonḡ lomaloma ma duviaḡ lôk bôm ma lijiḡ bêḡ tem êyô injik avômalô bêḡ anôḡ vônô. Lavônḡiḡ lôkmaḡḡiḡ lomaloma tem êḡḡêk leḡlêvônḡ ba indum avômalô nêkô kambom anôḡ.

¹² “Ma nôm takêḡ tem miḡ imbitak ami denaḡ ma tem nebalonḡ môlô ba nindum kambom êndêḡ môlô. Ma tem nenaḡ môlô bêḡ imiḡ unyak yeḡ lôk nindum abô ek netak môlô êndôk koladônḡ. Môlô osopa ya ba intu tem neja môlô ba unu numiḡ kiḡ lôk iniḡ ḡê bêḡbêḡ maleḡiḡ. ¹³ Ma nôm êḡ tem imbitak êtôm lonḡôndê ek nonaḡ yenaḡ Abô Mavi bêḡ êndêḡ i. ¹⁴ *Ma miḡ lemimimbi nena, ‘Dokte ka yêlô nanaḡ aisê êndêḡ thêlô’ ami. ¹⁵ *Ek malê nena yada tem yanêm abô lôkauk mavi êndêḡ môlô. Ma ḡê takatu ba idum abô ek môlô ma miḡ hatôm nijik abô êḡ pesa ami. ¹⁶ *Avômalô tem nenaḡ môlô bêḡ ba tem nijik môlô doho vônô ma môlônim lemami lôk môlôviyaḡ lôk anêm thalaleḡ lôk anêm anyô môlô tem nindum aêḡ iyom. ¹⁷ Môlô ma yenaḡ avômalô ba intu avômalô sapêḡ tem nêpôlik esak môlô. ¹⁸ Ma doḡtom Wapômbêḡ tem eyabiḡ môlô ba lemimkadôk ḡauḡ te miḡ hatôm nêm yak ami. ¹⁹ Ma môlô numiḡ lôklokwaḡ ma tem noja lôkmala êtôm wak nômbêḡ intu sapêḡ.”

Tem nimbuliḡ Jelusalem

(Mat 24:15-28; Mak 13:14-23)

²⁰ Ma Yisu hanaḡ, “Môlô ôyê nena ḡê vovak lodônḡlodônḡ êyô evenḡ Jelusalem luvi, êḡ ma môlô noyala nena tem nimbuliḡ malak lôḡ êḡ kethenḡ. ²¹ Aêḡ ba môlô takatu ba ômô Judia kapô, ma nôsôv ba unu dumlolê. Ma môlô takatu ba ômô Jelusalem kapô, ma unu viyaiḡ kethenḡ. Ma môlô takatu ba ômô Jelusalem viyaiḡ, ma miḡ unu kapô ami. ²² *Ek malê nena waklavônḡ êḡ ma Wapômbêḡ anêḡ wakma nêm vovaḡ viyaḡ ek abô takatu ba hêk Wapômbêḡ anêḡ kapya ma tem injik anôḡ. ²³ Ai, kikaknena. Waklavônḡ êḡ ma tem malaiḡ bêḡ ek avi takatu ba esabeḡ lôk avi takatu ba êv sôm hadêḡ nali ek malê nena malaiḡ lôk vovaḡ bêḡ tem imbitak Israeḡ iniḡ pik

* 21:3: 2Ko 8:12 * 21:6: Luk 19:44 * 21:14: Luk 12:11-12 * 21:15: Ap 6:10 * 21:16: Mat 10:21-22

* 21:22: Jer 5:29; 46:10; Hos 9:7 * 21:24: Sng 79:1; ALK 11:2

éntêk, ma Wapômbêḡ anêḡ lamaniḡ tem êyô êmô avômalô pik êḡ. ²⁴ *Nê vovak tem ini Jelusalem ma iniḡ biḡ vovak tem injik avômalô Jelusalem pôpônô. Ma tem neja avômalô Jelusalem vi ba ini pik lomaloma. Ma avômalô loḡ buyaḡ tem nêyô nêmo Jelusalem ba neyabiḡ Jelusalem endeba ḡê loḡ buyaḡ iniḡ waklavôḡ anêḡ daḡ am.”

*Anyô Anêḡ Nakaduḡ atu tem endelêm
(Mat 24:29-35; 13:24-31)*

²⁵ * “Ma lavôḡiḡ tem êpôm wak lo ayôḡ ma vuliḡ. Ma ḡḡwêk budum tem injik ba pôk lôklala bomaḡ ba avômalô pik sapêḡ tem nedaḡô ba nêkô kambom anôḡ ba iniḡ auk tem ni mayaliv. ²⁶ Ma nôm takatu ba hamô leḡ tem nedowaliḡ ba avômalô tem nêkô ba nemayak esak malaiḡ bêḡ atu ba tem imbitak pik. ²⁷ *Ma wak êḡ ma tem thêlô nêgê Anyô Anêḡ Nakaduḡ atu tem êyô êmô buliv ba êlêm imbiḡ anêḡ lôkliḡyak lôk anêḡ deda lôkmaḡḡiḡ. ²⁸ Nôm kama takêḡ hadum ek imbitak ma numiḡ ba nônêm malemim esak leḡ ek malê nena waklavôḡ Wapômbêḡ nêmo mômô vê êḡḡêk unim malaiḡ lêk habobo.”

²⁹ Ma Yisu hanaḡ abô loḡ kapô te hadêḡ thêlô aêntêk, “Lemimimbi esak alokwaḡ beḡḡ * lôk alokwaḡ vi imbiḡ. ³⁰ Ôyê nena alokwaḡ takêntêk habi ḡaunḡ belap, êḡ ma oyala nena wak mavi lêk habobo. ³¹ Ma aêḡ iyom, mômô ôyê nôm takêḡ habitak, êḡ ma noyala nena Wapômbêḡ anêḡ loḡ lôkliḡyak tem êyô ketheḡ.

³² “Yanaḡ avanôḡ êndêḡ mômô nena avômalô bôlôḡ êntêk tem miḡ nema ami denaḡ ma nôm takêntêk sapêḡ tem imbitak. ³³ Pik lo leḡ tem nêmo yak ba ni, ma doḡtom yenaḡ abô bute miḡ hatôm nêmo yak ami.

³⁴⁻³⁵ “Mômô noyabiḡ am. Anyô Anêḡ Nakaduḡ tem êlêm esak loḡbô ba tem êpôm avômalô pik sapêḡ. Mômô udum pik anêḡ kobom ba unum waiḡ ba olo molo lôk lemimhikam hathak nôm kama pik, ma wak êḡ tem enja mômô ketheḡ êtôm ḡwasilim ba tem nosoḡ kambom. ³⁶ Aêḡ ba wak nômbêḡ

intu ma mômô noyabiḡ am lôklokwaḡ ba notêḡ mek ek Wapômbêḡ nêmo mômô sa ek numiḡ lôklokwaḡ ek nôm takêntêk miḡ hatôm imbuliḡ mômô ami. Êḡ ma mômô hatôm numiḡ Anyô Anêḡ Nakaduḡ atu ma.”

³⁷ Wak nômbêḡ intu ma Yisu hadêḡ avômalô hamô Wapômbêḡ anêḡ unyak matheḡ. Ma bôlôvôḡ ma yani hathak hi hamô Dum Oliv. ³⁸ Ma lôkbôk momaḡiniḡ ma avômalô sapêḡ ethak i unyak matheḡ ek elañô Yisu anêḡ abô.

22

Judas hanaḡ Yisu bêḡ

(Mat 26:1-5,14-16; Mak 14:1-2,10-11; Jon 11:45-53)

¹ Waklavôḡ anêḡ athêḡ nena Eyaḡ Polom Yis Mi lêk habobo ba thêlô elam waklavôḡ êḡ nena Hale Ba Hi.* ² Ma ḡê bêḡbêḡ êbôk da lôk ḡê lôkauk hathak abô balabuḡ êbôlêm loḡôndê ek nijik Yisu vônô ek malê nena thêlô êkô ek avômalô. ³ *Ma Sadaḡ halôk Judas Iskaliot la. Yani ma ḡê ku laumiḡ ba lahavuju takatu te. ⁴ Yani hi ba hanaḡ abô haviḡ ḡê bêḡbêḡ êbôk da lôk unyak matheḡ iniḡ sôp bidoḡ nena yani tem enaḡ Yisu bêḡ aisê? ⁵ Nê êḡ leḡḡiḡmavi ma thêlô evak abô ek nênem valuselenḡ êndêḡ yani. ⁶ Êḡ ma Judas halôk hathak thêlôniḡ abô ba hadum ek nêmo Yisu êndôk thêlô baheniḡ êndêḡ wak te atu ba avômalô miḡ êmô haviḡ Yisu ami.

Nê ku lokwaḡju êpôpêk nôm

(Mat 26:17-25; Mak 14:12-21; Jon 13:21-30)

⁷ *Waklavôḡ anêḡ athêḡ nena Eyaḡ Polom Yis Mi hayô. Wak êḡ ma thêlô ik boksipsip nakaduḡ te vônô ek leḡḡiḡhabi waklavôḡ anêḡ athêḡ nena Hale ba Hi. ⁸ Êḡ ma Yisu hêv Pita lo Jon ba i ma hanaḡ, “Mamu unu nôpôpêk nôm waklavôḡ Hale ba Hi ek alalô aḡḡaḡ.”

⁹ Ma thai enaḡ hik Yisu liḡ, “Yai napôpêk nôm êmô êsê?”

* **21:25:** Ais 13:10; Ese 32:7; Jol 2:31; ALK 6:12-13 * **21:27:** Dan 7:13; Mat 26:64; ALK 1:7 * **21:29:** Abô Bômbôm ma “fik”. Nôḡḡo Mat 24:32. * **22:1:** Sêbôk ba Wapômbêḡ hêv anêḡ aḡela atu ba idum ku injik anyô vônô ma hik ḡê Ijip iniḡ nali vônô. Ma doḡtom ḡê Israeḡ esaba thalaleḡ hathak unyak abôlêk ba intu aḡela miḡ hik iniḡ nali ami. Yani hayê thalaleḡ ma hatak ma hale ba hi. * **22:3:** Jon 13:2,27 * **22:7:** Kis 12:1-27

10 Ma Yisu hanañ hadêñ thai nena, “Odañô. Mamu unu malak bêñ kapô ma tem nôpôm anyô te hawa ñañ lôk un. Ma nosopa yani ba numbitak nôyô unyak atu ba yani habitak hayô ba hi. 11 Êñ ma nonañ êndêñ unyak anêñ alañ nena, ‘Kêdôñwaga hanañ hik o liñ nena unyak kapô atu ba yanğañ nôm waklavôñ Hale ba Hi imbiñ yenañ ñê ku hamô êsê?’ 12 Êñ ma tem injik unyak kapô bêñ atu ba hêk vuliñ thô êndêñ mamu. Unyak kapô êñ ma nômkama sapêñ bôk hamô yôv. Ba intu nôpôpêk nôm êmô loñ êñ.”

13 Êñ ma thai i ma êpôm nômkama sapêñ hatôm atu ba yani hanañ. Êñ ma thai êpôpêk waklavôñ Hale ba Hi anêñ nôm.

Yisu hêv polom lôk waiñ hadêñ anêñ ñê ku (Mat 26:26-30; Mak 14:22-26; 1Ko 11:23-25)

14 Wakma nejan nôm hayô ma Yisu hayañ nôm hamô haviñ anêñ aposel. 15 Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô nena, “Ya vovañ ek yanğañ nôm waklavôñ Hale ba Hi imbiñ môlô vêm ka yanja vovañ. 16 Yahanañ avanôñ nena tem miñ yanğañ nôm êntêk esak loñbô ami endeba waklavôñ Hale ba Hi injik anôñ êñjêk Wapômbêñ anêñ loñ lôkliñyak am.”

17 Ma yani hawa waiñ lôk tase ma hêv lamavi ma hanañ, “Noja ba nunum imbiñ am. 18 Yanañ êndêñ môlô nena tem miñ hatôm yanum waiñ esak loñbô ami endeba Wapômbêñ anêñ loñ lôkliñyak êlêm am.”

19 Ma yani hawa polom te ma hêv lamavi ma haya ba hêv hadêñ thêlô ma hanañ, “Êntêk ma yenañ vathiap atu ba yahêv ek nêm môlô sa. Nundum aêñ ek lemimimbi ya.”

20 Eyañ vêm ma hadum aêñ hathak tase lôk waiñ ma hanañ, “Êntêk ma tabô lukmuk atu ba yahavak hathak yenañ thalalen ba tem yanğasô ek nêm môlô sa. 21 *Ma doñtom odañô. Ôpatu ba tem enañ ya bêñ lêk hayañ nôm haviñ ya. 22 Anyô Anêñ Nakaduñ atu tem indum êtôm atu ba Wapômbêñ bôk hanañ yôv, ma doñtom

alihakna. Malaiñ bêñ ek ôpatu ba hanañ yani bêñ.” 23 Ñê ku elañô abô êñ ma thêlôda enañ hik i liñ nena, “Opalê te tem indum nôm êñ?”

24 *Ma Yisu anêñ ñê ku êkôki nena thêlôniñ opalê tem êtôm thêlôniñ anyô bêñ êmô loñ lôkliñyak atu ba tem imbitak embeñ yam. 25 *Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô nena, “Avômalô daluk iniñ kiñ ethak ebam i ba ibuliñ ñê takatu ba êmô thêlô vibin. Ma ñê lôk athêñ leniñhaviñ avômalô nebam thêlô nena ‘Ñê wapôm mavi’. 26 *Ma doñtom môlô miñ nundum aêñ ami. Môlônim anyô lôk athêñ indum êtôm anyô athêñ mi. Ma môlônim anyô bêñ indum ku êtôm anyô ku oyañ. 27 *Opalê te ma anyô bêñ, ôpatu ba halôk hamô ba hayañ nôm mena ôpatu ba hapôpêk nôm? Ôpatu ba halôk hamô ba hayañ nôm, aêñ e? Ma doñtom yahamô haviñ môlô hatôm anyô ku te.

28 “Môlô takatu ba malaiñ lomalama habitak ma doñtom ômô haviñ ya denañ. 29-30 *Ma yahêv athêñ ‘kiñ’ hadêñ môlô hatôm wakamik hêv hadêñ ya ek môlô tem onğwañ nôm lôk nunum ñañ imbiñ ya êmô yenañ loñ lôkliñyak. Ma môlô tem nôtôm kiñ ek noyabiñ avômalô Israeñ ôdôñ laumiñ ba lahavuju takatu.”

Yisu hanañ nena Pita tem enañ nena hathôñ yani paliñ

(Mat 26:31-35; Mak 14:27-31; Jon 13:36-38)

31 Ma Yisu hanañ, “Saimon, Saimon, ondanô. Sadañ hanañ hik Wapômbêñ liñ ek yani êyôkwiñ môlô êtôm lovak hayôkwiñ alokwañ te ek êñjê nena o lôklokwañ mena mi e? 32 *Ma doñtom lêk yahaten mek yôv ek anêm hôêvhaviñ miñ nêm yak ami. Ma hole o liliñ, êñ ma ombatho môlôviyañ loñ.”

33 Ma doñtom Pita hanañ, “Anyô Bêñ, ya anyô lôklokwañ ba ya hatôm yamô koladôñ ba yama imbiñ o.”

34 Ma doñtom Yisu hanañ nena, “Pita, yanañ êndêñ o nena bôlôvôñ êntêk ma tale

* 22:21: Sng 41:9; Jon 13:21-22 * 22:24: Luk 9:46 * 22:25: Mat 20:25-27; Mak 10:42-45 * 22:26: Mat 23:11; Mak 9:35 * 22:27: Jon 13:12-15 * 22:29-30: Mat 19:28 * 22:32: Jon 17:15

miñ hanañ ami denañ, ma tem onañ êtôm bôlôn lô nena hôthôn ya paliñ.”

Noja valuselej lôk vak ma biñ vovak

³⁵ *Yôv ma Yisu hanañ hadêñ thêlô aêntêk, “Bôk yahêv mômô ba u ma miñ mômô owa valuselej lôk vak lôk vemimkapô bokngôp haviñ mômô ami. Wak êñ ma mômô nômkama mi e?”

Ma thêlô enañ, “Mi, hamô.”

³⁶ Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô nena, “Ma doñtom lêk anêm valuselej lôk vak hamô ma noja. Ma o biñ vovak mi, ma nêm anêm kwêv daim ek nêñem vuli ma onja biñ vovak esak. ³⁷ *Ek malê nena Wapômbêñ anêñ kapy hanañ aêntêk, ‘Thêlô tem nêgê yani êtôm anyô kambom te.’ Abô êñ tem injik anôn esak ya ma nômkama sapêñ atu ba hathak ya ma anêñ dan tem êyô.”

³⁸ Ma thêlô enañ, “Anyô Bêñ, nônngô yêlôaniñ biñ vovak ju êntêk hamiñ.”

Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô nena, “Yôv.”

*Yisu hateñ mek hamô Dum Oliv
(Mat 26:36-46; Mak 14:32-42)*

³⁹ Yisu hatak Jelusalem ma hi Dum Oliv hatôm hathak hadum, ma nê ku esopa yani. ⁴⁰ Yisu hayô loñ êñ ma hanañ hadêñ thêlô nena, “Noten mek ek miñ nôñem yak ba nundum kambom ami.” ⁴¹ Ma hatak thêlô ba hi daim dokte. Ma halek vadôn lêlô ma hateñ mek aêntêk, ⁴² “Wakamik, lemhaviñ nêm tase êntêk vê ênjêk ya, ma nêm vê. Ma doñtom miñ osopa yenañ yalenhaviñ ami. Mi, osopa oda anêm lemhaviñ.”

⁴³ Ma añela te anêñ leñ hayô ek yani ma havatho yani loñ. ⁴⁴ Yisu kapô malaiñ kambom ba hateñ mek lôklokwan ba vovanik hatektek halôk pik hatôm thalalen.

⁴⁵ Yani hateñ mek yôv ma haviyô hamiñ ma hi hadêñ anêñ nê ku ma hayê thêlô êk sôm ek malê nena thêlônin kapôlônin malaiñ kambom. ⁴⁶ Ma hanañ hadêñ thêlô, “Mômô ôêk sôm eka? Numbiyô noten mek ek miñ nôñem yak ba nundum kambom ami.”

Thêlô evalon Yisu

(Mat 26:47-56; Mak 14:43-52; Jon 18:1-11)

⁴⁷ Yisu hanañ abô denañ ma avômalo bêñ anôn êyô. Ôpatu ba elam nena Judas, yani ma nê ku laumiñ ba lahavuju takatu te, intu halom thêlô ba êlêm. Yani hayô ek indinju Yisu, ⁴⁸ ma doñtom Yisu hanañ hik ôpêñ liñ aêntêk, “Judas, hudum ek undinju Anyô Anêñ Nakaduñ atu ek onañ yani bêñ e?”

⁴⁹ Êñ ma nê ku eyala nôm atu ba tem imbitak ba intu enañ, “Anyô Bêñ, yêlô nanjik thêlô esak biñ vovak e?” ⁵⁰ Êñ ma thêlônin anyô te hale anyô bêñ habôk da anêñ anyô ku te limbuk vianôn vê.

⁵¹ Ma Yisu hayê ma hanañ, “Dô.” Ma hatak ban hayôhêk ôpêñ limbuk ma habitak mavi hathak loñbô.

⁵² Êñ ma Yisu hanañ hadêñ nê bêñbêñ êbôk da lôk unyak mathen inin sôp bidon lôk nê bêñbêñ takatu ba êlêm ek nebalon yani aêntêk, “Ya ma anyô kambom anôn ba intu owa biñ vovak lôk okdiba ba ôlêm ek nobalon ya e? ⁵³ Aisê? Wak nômbêñ intu ma yahamô unyak mathen anêñ piklêvôn haviñ mômô ma miñ ovalon ya ami eka? Ma doñtom lêk ma momanin hayabin pik ba intu mômônim waklavôn.”

*Pita hanañ nena yani hathôn Yisu paliñ
(Mat 26:69-75; Mak 14:66-72; Jon 18:15-18,25-27)*

⁵⁴ *Ma evalon Yisu ba ewa ba i êyô anyô bêñ habôk da anêñ unyak. Ma Pita hasopa haven yam ma doñtom haven daim dokte. ⁵⁵ Anyô doho eban atum hamô unyak êñ anêñ badêñ kapô, ma Pita hi halôk hamô haviñ thêlô. ⁵⁶ Pita hamô atum deda ma avi ku te hatitin yani ma hanañ, “Anyô êntêk ma hathak hamô haviñ Yisu.”

⁵⁷ Ma doñtom Pita hanañ, “Livôn, ya-hathôn ôpêñ paliñ.”

⁵⁸ Kasana ma anyô yañ hayê yani ma hanañ, “O ma nê takatu inin anyô te.”

Ma doñtom Pita hanañ, “Mi anôn.”

⁵⁹ Yani hamô hatôm wakma te ma anyô yañ hanañ lôklokwan hathak loñbô nena, “Avanôn biñ, yani ma anyô Galili te. Aên ba yani ma Yisu anêñ anyô ku te.”

* 22:35: Luk 9:3; 10:4 * 22:37: Ais 53:12 * 22:54: Mak 14:53-54

⁶⁰ Ma Pita hanañ, “Aiyañ, yahathôn anêm abô paliñ!” Pita hanañ denañ ma tale hanañ. ⁶¹ Ma Anyô Bêñ hik i liliñ ma hatitiñ Pita ma Pita lahabi anêñ abô atu ba hanañ, “Tale miñ hanañ ami denañ ma tem onañ êtôm bôlôn lô nena hôthôn ya paliñ.” ⁶² Êñ ma Pita hale yañ ma lahiki ba hanañ bêñ.

*Ik Yisu lôk emalik hathak
(Mat 26:67-68; Mak 14:65)*

⁶³ Nê takatu ba evalon Yisu enañ abôma hathak yani ma ik yani. ⁶⁴ Thêlô ivuliv thohavloma siñ ma ik yani ba enañ nena, “O plopet te ma onañ nena opalê intu hik o?” ⁶⁵ Ma enañ abô kambom lomaloma hadêñ yani haviñ.

Enañ Yisu bêñ hamiñ Israèl iniñ nê bêñbêñ maleñ
(Mat 26:59-68; Mak 14:55-65; Jon 18:19-24)

⁶⁶ Haviyô hayañ ma avômalô Israèl iniñ nê bêñbêñ ethak donjom ek elañ abô. Nê bêñbêñ êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ êmô. Ma thêlô ewa Yisu ba enañ hik yani liñ, ⁶⁷ * “Onañ êndêñ yêlô nena o ma Mesia e?”

Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô nena, “Yanañ abô êñ êndêñ môlô, êñ ma môlô tem miñ nôñemimbiñ ami. ⁶⁸ Ma yanañ injik môlô liñ, ma tem miñ môlô nonañ viyañ ami. ⁶⁹ *Ma donjom yaô ma Anyô Anêñ Nakaduñ atu tem êyô êmô Wapômbêñ lôklokwañ anêñ bañ vianôn êtôm wak nômbêñ intu sapêñ.”

⁷⁰ Ma thêlô sapêñ enañ hik yani liñ, “Aêñ ba oda ma Wapômbêñ anêñ Nakaduñ e?”

Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô, “Môlôda oyala ba onañ.”

⁷¹ Êñ ma thêlô enañ, “Aisê ka alalô leniñhaviñ nadañ abô doho imbiñ? Yani hanañ yanida bêñ ba alalô lêk alañ yôv.”

23

Enañ Yisu bêñ hamiñ Pailat ma
(Mat 27:11-14; Mak 15:1-5; Jon 18:28-38)

¹ Ma nê bêñbêñ takatu iviyô ma ewa Yisu ba i ek Pailat. ² Êñ ma enañ yani bêñ aêntêk, “Ôpêntêk habuliñ yêlôaniñ avômalô. Yani hadô môlô Lom noyabiñ yêlô ba hanañ ek

miñ nêñem takis êndêñ Sisa ami. Ma hanañ nena yani ma Mesia. Mesia anêñ ôdôn nena kiñ.”

³ Ma Pailat hanañ hik Yisu liñ, “O ma avômalô Israèl iniñ kiñ e?”

Ma Yisu hanañ nena, “Intu êñ, hatôm intu honañ.”

⁴ Êñ ma Pailat hanañ hadêñ nê bêñbêñ êbôk da lôk avômalô nômbêñ atu nena, “Miñ yahapôm yani anêñ kambom la ami.”

⁵ Ma donjom enañ lôklokwañ nena, “Yani hadôn avômalô ba halela iniñ auk haven Judia lôkthô. Môñ hêk Galili aleba hayô loñ êntêk.”

⁶ Pailat hanañ abô êñ ma hanañ hik thêlô liñ, “Ôpêñ ma anyô Galili e?” ⁷ *Pailat hanañ nena Yisu halêm anêñ Galili, êñ ma hêv yani hi hadêñ Helot ek malê nena yani hayabiñ loñ êñ. Wak êñ ma Helot hamô Jelusalem haviñ.

⁸ Ma Helot hayê Yisu ba lamavi bêñ anôn. Yani bôk hanañ abô hathak Yisu ba lahaviñ êñjê yani ma donjom mi aleba lêk hayê ma lahaviñ Yisu indum lavônñ te ek yani êñjê. ⁹ Ba intu Helot hanañ hik Yisu liñ bêñ anôn, ma donjom yani bônôn iyom. ¹⁰ Ma nê bêñbêñ êbôk da lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ takatu ba imiñ loñ êñ enañ abô lôklokwañ ba ibi yani liñkupik hathak abô lomaloma. ¹¹ Êñ ma Helot lôk anêñ nê vovak ewa kiñ anêñ kwêv thalalen daim te ma ik hathak Yisu ma enañ abôma ba emalik hathak yani. Vêm ma Helot hêv yani ba hi ek Pailat hathak loñbô. ¹² Bôk Helot lo Pailat êpôlik hathak i, ma donjom lêk ma thai ibitak nê môlô.

Pailat hanañ ba ik Yisu hathak a
(Mat 27:15-26; Mak 15:6-15; Jon 18:38-19:16)

¹³ Yôv ma Pailat halam nê bêñbêñ êbôk da lôk nê bêñbêñ lôk avômalô ba ethak donjom. ¹⁴ Ma hanañ, “Môlôwa anyô êntêk halêm hadêñ ya ma môlô onañ nena anyô êntêk hanañ abôyañ hadêñ avômalô ek thêlô nêndô Lom eyabiñ thêlô. Ma môlô omô ma yahanañ hik ôpêñ liñ hathak nôñ takêñ. Yôv ma môlô odañ. Miñ yahapôm ôpêntêk anêñ kambom takatu ba môlô onañ yani

* 22:67: Jon 3:12 * 22:69: Ap 7:56 * 23:7: Luk 3:1

bêḡ hathak ami. ¹⁵ Ma Helot anêḡ auk aêḡ iyom ba intu hêv ôpêntêk halêm hadêḡ alalô hathak loḡbô. Odaḡô. Anyô êntêk miḡ hadum kambom te ek yanaḡ nena nijik yani vônô ami. ¹⁶⁻¹⁷ Aêḡ ba yambali yani ma yatak yani ba ni.”*

¹⁸ Ma doḡtom avômalô sapêḡ elam kaêk lôklala aêntêk, “Nijik ôpêntu vônô ma netak Balabas ba êlêm êndêḡ yêlô.” ¹⁹ (Balabas ma ôpatu ba hik vovak hadêḡ gavman Lom hamô Jerusalem kapô ba hik anyô te vônô ba êdô yani hamô koladôḡ.)

²⁰ Yôv ma Pailat hadum ek etak Yisu ba ni. Êḡ ma yani halam hadêḡ avômalô hathak loḡbô. ²¹ Ma doḡtom thêlô elam lôbôlôḡ aêntêk, “Nijik vônô esak a! Nijik vônô esak a!”

²² Yôv ma Pailat hanaḡ bôlôḡ te lô hadêḡ thêlô nena, “Eka? Yani hadum malê kambom? Ôdôḡ te miḡ hamô ek yaḡgik yani vônô ami. Aêḡ ba tem yambali yani ma yatak yani ba ni.”

²³ Ma doḡtom thêlô lôklokwaḡ kambom ba elam kaêk nena Pailat injik Yisu esak a. Thêlôniḡ kaêk êḡ ma bêḡ anôḡ ba Pailat halaḡô. ²⁴ Aêḡ ba Pailat hasopa thêlôniḡ abô ²⁵ ba hatak Balabas hadêḡ thêlô ma hêv Yisu hadêḡ ḡê vovak hatôm iniḡ leniḡhaviḡ.

Ik Yisu hathak a

(*Mat 27:32-44; Mak 15:21-32; Jon 19:17-27*)

²⁶ Thêlô ewa Yisu ba i ma êpôm anyô Sailini te halôk loḡôndê ba anêḡ athêḡ nena Saimon. Yani halêm anêḡ loḡ buyaḡ ba hadum ek ni Jerusalem. Ma ḡê vovak evaloḡ yani ba êv Yisu anêḡ a ba hawa ba haveḡ Yisu yam.

²⁷ Ma avômalô bêḡ anôḡ evenḡ Yisu yam, lôk avi doho elañ asêḡ malêḡ ba evenḡ yani yam. ²⁸ Ma doḡtom Yisu hik i liliḡ ma hanaḡ hadêḡ thêlô aêntêk, “Môlô avi Jerusalem, miḡ nodañ ek ya ami. Mi, nodañ ek amda lôk nalumi. ²⁹ *Odaḡô, malaiḡ bêḡ tem êyô ma tem avômalô nenaḡ aêntêk, ‘Avi yamu atu ba avômena mi lôk miḡ bôk êv sum ami, thêlô nêmo mavi ek

malê nena iniḡ avômena miḡ hatôm nêpôm vovaḡ ami.’ ³⁰ *Wak êḡ ma avômalô tem nenaḡ êndêḡ dumlolê nena, ‘Upu ba usivuaḡ yêlô.’” ³¹ Ma Yisu hanaḡ abô loḡ kapô te aêntêk, “Lêk ma idum kambom hadêḡ alokwaḡ lôkmala ma tem nindum malê êndêḡ alokwaḡ kapok?”

³² Ma thêlô ewa anyô kambom ju haviḡ ek nijik vônô imbiḡ Yisu. ³³ Thêlô i êyô loḡ te ba anêḡ athêḡ nena Lenkadôk Lokwaḡ. Loḡ êḡ ma thêlô êthôkwêḡ Yisu lôk anyô kambom ju atu hathak a. Êthôkwêḡ yaḡ hamiḡ Yisu baḡ vianôḡ ma yaḡ hamiḡ baḡ vikeḡ. ³⁴ *Ma Yisu hanaḡ, “Wakamik, nêḡ thêlôniḡ kambom vê ek malê nena thêlô êthôḡ paliḡ ba idum.” Vêḡ ma ḡê vovak ibi valu ek nêḡê nena opalêla intu tem neja anêḡ kwêv lo sôp.

³⁵ *Avômalô imiḡ ba êyê iyom. Ma ḡê bêḡbêḡ ibi yani liliḡ ba enañ, “Yani bôk hêv avômalô vi bulubiḡ. Yani ma Mesia, ôpatu ba Wapômbêḡ bôk hatak yôv ek nêḡ avômalô bulubiḡ, êḡ ma nêḡ yanida bulubiḡ.”

³⁶ *Ma ḡê vovak êyô haviḡ ba enañ abôma ma êv waiḡ maniḡ hadêḡ yani. ³⁷ Ma enañ, “O ma avômalô Israêl iniḡ kiḡ e? Êḡ ma nêḡ oda bulubiḡ.” ³⁸ Ma eto abô te hamiḡ Yisu vuliḡ aêntêk, AVÔMALÔ ISRAEL INIḡ KIN

³⁹ Anyô kambom ju atu ba êthôkwêḡ haviḡ Yisu ma yaḡ hanaḡ abôma hadêḡ Yisu nena, “O ma Mesia e? Êḡ ma nêḡ oda bulubiḡ lôk yai imbiḡ.”

⁴⁰ Ma doḡtom yaḡ halaḡô abô êḡ ma hathañ yaḡ êḡ ba hanaḡ, “Alalô tem nama ba miḡ hôkô ek Wapômbêḡ ami e? ⁴¹ Alai adum kambom bêḡ anôḡ ba intu êv vovaḡ hadêḡ alai, ma doḡtom ôpêntêk ma miḡ hadum kambom te ami.” ⁴² Êḡ ma hanaḡ, “Yisu, hôyô anêḡ loḡ lôkliḡyak ma lemimbi ya.”

⁴³ Ma Yisu hanaḡ, “Yanaḡ avanôḡ êndêḡ o nena yaô ma tem ômo imbiḡ ya êmo malak lenḡ.”

* **23:16-17:** ḡê lôkauk vi enañ nena abô doho atu ba Luk hato ma hêk denañ. Abô êḡ ma aêntêk: Kobom te hamô Jerusalem aêntêk, “Hanaḡ aêḡ ek malê nena waklavôḡ nôḡ bêḡ êḡ anêḡ sondabêḡ tomtom ma hêv anyô koladôḡ te vê ba hi hadêḡ i”. * **23:29:** Luk 21:23 * **23:30:** Hos 10:8; ALK 6:16 * **23:34:** Sng 22:18; Ais 53:12 * **23:35:** Sng 22:7-8 * **23:36:** Sng 69:21

Yisu hama
(*Mat 27:45-56; Mak 15:33-41; Jon 19:28-30*)

44-45 *Habobo waklêvôn biñ ma momañiniñ hayô pik sapêñ vôn ba hêk aleba hayô 3 kilok. Ma sôp bêñ atu ba êthôkwên hamiñ unyak mathen kapô hapup hi luvi. 46 Ma Yisu halam kaêk lôklala nena, “Wakamik, oyabiñ yadahôlôn.” Yani hanañ aên ma auk habitak ba hi ma hama.

47 Anyô vovak laik hayê nô m êñ ma yani habô Wapômbên anên athên ba hanañ, “Avanôn biñ, ôpêntêk ma anyô thêthôn mavi.” 48 Ma avômalô takatu ba ethak donjom ba imiñ ek êyê, thêlô êyê nô m êñ ba kapôlônin malain kambom ba ik biñ daluk ba êvôi. 49 Ma donjom Yisu anên avômalô sapêñ lôk avi takatu ba even havin yani hêk Galili ba êlêm imiñ daim dokte ma êyê nô m takatu ba habitak.

Elav Yisu
(*Mat 27:57-61; Mak 15:42-47; Jon 19:38-42*)

50-51 Josep ma anyô Alimatia te anên Judia. Yani hayabiñ waklavôn atu ba Wapômbên anên loñ lôklinyak tem êlêm pik. Yani ma anyô thêthôn mavi te ma Sanhedlin iniñ anyô bêñ te. Ma miñ halôk hathak Sanhedlin iniñ auk atu ba ik Yisu vônô ami. 52 Ba intu hi hadên Pailat ma hanañ hik liñ ek enja Yisu anên kupik. 53 Êñ ma hawa Yisu liñkupik vê ma havuliv siñ hathak sôp, ma hawa ba hi hadô hêk siô lukmuk atu ba ekolop valu ba abyan ek nedav nê ñama êndôk. Ma miñ bôk êdô anyô ñama la hêk ami.

54-55 Avi takatu ba esopa Yisu hêk Galili ba êlêm, ma esopa Josep ba i êyê valu abyan atu ba êdô Yisu hêk. Wak êñ ma waklavôn atu ba avômalô Israe nêpôpêk i ek nêgê Sabat. 56 *Aên ba avi takên i iniñ unyak ma êpôpêk nô m ôv mavi lôk nô m lênglên. Sabat hayô ma ewa lovak hatôm balabuñ hanañ.

24

Yisu haviyô hathak loñbô
(*Mat 28:1-10; Mak 16:1-8; Jon 20:1-10*)

1 Sonda êñ anên wak te môñ anên lôkbôk momañiniñ ma avi ewa nô m ôv mavi takatu ba bôk epesan yôn ba i siô. 2 Thêlô êyô ma êyê valu atu ba hamô lôv abôlêk lêk ibubi hi hamô dan. 3 Ma thêlô ibitak êyô kapô, ma donjom thêlô miñ êpôm Anyô Bên Yisu anên kupik ami. 4 Ma thêlô leninhabi bêñ anôn imiñ denañ ma kethen oyan ma anyô ju lôk kwêv thapuk hatôm damak hêv imiñ havin thêlô. 5 Êñ ma avi takên êkô ba êkôm ba êyê pik. Ma donjom thai enañ hadên thêlô aêntêk, “Aisé ka môlô ôlêm ôbôlêm anyô lôkmala haven nê ñama iniñ loñ? 6 *Yani miñ hêk loñ êntêk ami, ma yani lêk haviyô yôn. Ma môlô lemimbi abô sêbôk ba yani hanañ hadên môlô hêk Galili. 7 Yani hanañ aêntêk, “Tem nê nê m Anyô Anên Nakaduñ atu êndôk nê kambom bahenin ba nijik yani vônô esak a ma êtôm wak lô ma tem imbiyô esak loñbô.” 8 Êñ ma thêlô leninhabi abô êñ.

9 Êñ ma thêlô etak siô ba êvôi ma enañ abô takên sapêñ hadên nê ku laumiñ ba lahavute lôk avômalô vi atu ba êmô havin. 10 Avi takên te ma Malia anên Magadala, ma Joana lo Jems anên talêbô Malia, lôk avi doho havin. 11 Ma aposel elanô avi takên iniñ abô ba eson nena enañ abô molo la ba miñ êvhavin ami. 12 Ma donjom Pita haviyô ma halanvin ba hi siô ma hakôm ba hayê sôp iyom hamô. Yôn ma yani hale hi anên unyak hathak loñbô ma lahabi bêñ anôn hathak nô m takatu ba lêk habitak.

Yisu hapôm anyô lokwanju halôk loñôndê
(*Mak 16:12-13*)

13 Wak êñ iyom ma anyô ku ju i malak Emeus. Loñ êñ hamô daim dokte hatôm 11 kilomita ek Jelusalem. 14 Thai even loñôndê ba i ma enañ hathak nô m takatu ba habitak. 15 Thai enañ abô bêñ anôn, ma Yisu da halêm haven havin thai, 16 ma donjom Yisu hik thai malen loñ ba miñ eyala yani ami.

17 Ma yani hanañ hik thai liñ, “Mamu onañ malê?”

Êñ ma thai imiñ ma idum hatôm thai elan. 18 Anyô yan anên athên nena Kelopas

* 23:44-45: Hib 6:19-20; 10:19-20 * 23:56: Kis 20:10; Lo 5:14 * 24:6: Luk 9:22

hanan hik yani liņ, “Êê, avômalô Jêusalem sapêņ eyala nô m atu ba lêk habitak hêk loņ êntêk, ma hovenj êsê ba miņ hoyala ami?”

19 Ma Yisu hanan hik thai liņ, “Malê?”

Ma thai enan hadêņ yani nena, “Nôm takatu ba habitak hapôm Yisu anêņ Nasalet. Yani ma plopet te ba hadum ku bêņbêņ ba anêņ abô ma lôkliņyak kambom hamiņ Wapômbêņ ma lôk avômalô sapêņ malenj. 20-21 *Ma yêlô leņiņhabi nena Yisu ma Mesia atu ba Wapômbêņ hêv ek nê m Islael vê êņjêk iniņ malaiņ. Ma doņtom alalôaniņ nê bêņbêņ lôk nê bêņbêņ êbôk da enan yani bêņ hadêņ Lom iniņ anyô bêņ ba halôk hathak iniņ abô ba intu ik vônô hathak a. Ma lêk ma wak te lô. 22 Ma yêlôaniņ avi doho elela yêlôaniņ auk. Hadêņ lôkbôk momaņiniņ ma thêlô i siô 23 ma miņ êpôm Yisu anêņ kupik ami. Ma thêlô êvô êlêm ma enan nena thêlô êyê wêņ aņela doho ba enan nena Yisu hamô lôkmala. 24 *Ma yêlôaniņ anyô doho i siô ma êyê nô m takenj hatôm atu ba avi enan, ma doņtom thêlô miņ êyê Yisu ami.”

25 Ma Yisu hanan hadêņ thai nena, “Mamu nê auk mi lôk kapôlômim pulusikna ba intu miņ ôêvhaviņ plopet iniņ abô ami! 26 *Thêlô bôk enan yôv nena Mesia tem enja vovanj takêņ vêm ka tem enja anêņ athêņ lôkmaņgiņ êņjêk leņ.” 27 *Vêm ma yani hawa Wapômbêņ anêņ abô takatu ba bôk eto hathak yanida sa hadêņ thai. Môņ ma hanan hathak Mose anêņ kapya vêm ma plopet sapêņ iniņ abô takatu ba bôk eto hathak yani haviņ.

28 Ma thêlô êyê malak Emeus ma Yisu hadum ek ni thêthô. 29 Ma doņtom thai enan lôklokwan, “Lêk yaņsiņ habôk ba tem bôlôvôņ ba dô ma ômô imbiņ yai.” Êņ ma yani hi unyak kapô ek êņjêk imbiņ thai.

30 Yôv ma thêlô êmô ek nejan nô m ma yani hawa polom ba hêv mek ma haya ba hêv hadêņ thai. 31 Thai êyê ma malenj hakyav ba eyala yani. Ma kethen oyan ma yani mi. 32 Ma thai enan hadêņ i nena, “Êê, avanôņ biņ. Alai avenj loņôndê ma yani

hik Wapômbêņ anêņ abô thô ba alaianiņ kapôlôņiņ hatôm atum hathanj.”

33 Ma bôlôņ doņtom ma thai etak loņ êņ ma ele i Jêusalem hathak loņbô. Thai êyô ma êpôm nê ku laumiņ ba lahavute lôk anyô doho ethak doņtom haviņ ba êmô. 34 *Ma thêlô enan hadêņ thai aêntêk, “Avanôņ biņ nena Anyô Bêņ haviyô hathak loņbô ba yani hik i thô hadêņ Saimon.” 35 Yôv ma anyô ju êņ enan nô m takatu ba hapôm thai halôk loņôndê lôk polom atu ba yani haya, êņ ma thai eyala nena Yisu.

Nê ku êyê Yisu hathak loņbô

(Mat 28:16-20; Mak 16:14-18; Jon 20:19-23)

36 Nê ku enan abô êmô denan ma Yisu hamiņ thêlô malêvôņ ma hanan, “Môlô kapôlômim êņjêk labali!”

37 *Ma thêlô esonj nena ngôk anyô dahô ba êkô kambom. 38 Ma doņtom Yisu hanan, “Môlô osonj ba unim auk hêv yak eka? 39 Ôngô yabahenj lo yavenj. Yada êņ êntêk ba nobalonj yalenjviņkupik. Ma ngôk liņkupik mi, ma doņtom yenanj ma hamô.” 40 Êņ ma Yisu hik va lo banj thô hadêņ thêlô.

41 Thêlô êyê yani ma leņiņmavi, ma doņtom thêlôniņ auk mayaliv ba miņ êvhaviņ ami. Êņ ma Yisu hanan, “Nôm doho hamô e?” 42 Êņ ma êv alim êbôk kabuk te vi, 43 ma yani hawa ba hayanj ma thêlô êyê.

44 *Ma Yisu hanan hadêņ thêlô, “Bôk yahamô lôkmala haviņ môlô, ma yahanan nena abô takatu ba bôk eto hathak ya ba hêk Mose anêņ Abô Balabanj lôk Kapya Plopet ma Kapya Yenj tem injik anôņ.” 45 Ma yani hik iniņ auk liņ ek neyala Wapômbêņ anêņ kapya 46 ba hanan, “Wapômbêņ anêņ kapya hanan nena Mesia tem enja vovanj ba ema ma êtôm wak lô ma tem imbiyô êņjêk nê ņama iniņ loņ esak loņbô. 47 Ma esak anêņ athêņ ma tem nenanj êndêņ nê Jêusalem lôk Islael ma avômalô loņ buyan sapêņ nena nede kapôlôņiņ liliņ ek Wapômbêņ nê m iniņ kambom vê. 48 *Môlô lêk ôyê nô m takêņ yôv ba intu nonanj lôkthô bêņ. 49 *Odanô! Tem yanêm nô m atu ba

* 24:20-21: Luk 19:11; Ap 1:6 * 24:24: Jon 20:3-10 *

1Ko 15:4-5 * 24:37: Mat 14:26 * 24:44: Luk 9:22 Ap 1:4

24:26: Luk 9:22 * 24:27: Sng 22:1-21; Ais 53 * 24:34:

* 24:48: Jon 15:27; Ap 1:8 * 24:49: Jon 14:16; 15:26;

Wakamik bôk havak abô ek nê m êyômô mômô. Aên ba nômô Jerusalem endeba lôklokwan anên leñ êndôk êyômô mômô am.”

Yisu hathak leñ ba hi

(Mak 16:19-20; Ap 1:9-12)

⁵⁰ Ma Yisu halom thêlô ba hi hayô Betani iniñ loñ ma hêv ban liñ ba hêv mek hadên thêlô. ⁵¹ Hêv mek denan ma hatak thêlô ma ewa yani hathak leñ ba hi. ⁵² Êñ ma thêlô êbô yani ma ele i Jerusalem lôk leñiñmavi bên anôn. ⁵³ Ma wak nômbên intu sapên ma êbô Wapômbên êmô unyak mathen.

Abô Mavi atu ba Jon hato Abô môñ

Jon hato kapya êntêk. Yani ma anyô Israeël te. Yani ma anyô havôv alim vêm ma hasopa Yisu. Yani ma Yisu anêñ nê ku laumiñ ba lahavuju takatu te ba intu hato hathak nômkama takatu ba habitak ba hayê hathak madaluk. Jon ma 'nê ku ali atu ba Yisu hathak lahaviñ bêñ anôñ' (Jon 13:23; 19:26; 20:2; 21:7, 20, 24).

Jon anêñ abô môñ hêk kapya êntêk ma hanañ hathak Yisu intu opalê. Ma hato kapya êntêk ek avômalô nesam ba nêñemimbiñ nena Yisu ma Mesia atu lôk Wapômbêñ anêñ Nakaduñ. Ma hato ek nêñemimbiñ ek neja lôkmala esak anêñ athêñ (Jon 20:31).

Hato hadêñ 87 AD la.

Abô habitak hatôm anyô

¹*Sêbôk atu ba môñ anôñ ma Abô hamô. Ma Abô êñ hamô haviñ Wapômbêñ ba Wapômbêñ da intu abô êñ ²ba hamô haviñ Wapômbêñ hadêñ sêbôk ba môñ anôñ.

³*Abô êñ intu Wapômbêñ hapesañ nômkama sapêñ hathak. Nômlate atu ba miñ habitak ami, êñ ma miñ yani hapesañ ami. ⁴*Abô êñ hadum ba nômkama sapêñ habitak lôkmala. Ma lôkmala êñ ma avômalô iniñ deda. ⁵*Deda êñ habi hayô hêk momañiniñ. Ma momañiniñ êñ hathôñ paliñ ba miñ hatôm êñjêk deda êñ lon siñ ami.

⁶*Ma Wapômbêñ hêv anyô te halêm ba anêñ athêñ nena Jon. ⁷Yani halêm ek injik Abô deda êñ thô ek avômalô sapêñ nedañô ba nêñemimbiñ. ⁸Yanida ma miñ deda êñ ami ma halêm ek injik thô iyom. ⁹*Deda êñ halêm pik ba habi hayô hêk avômalô. Deda êñ ma deda anôñ.

* **1:1:** Jon 17:5; 1Jon 1:1-2; ALK 19:13

* **1:3:** 1Ko 8:6; Kol 1:16-17; Hib 1:2

* **1:4:** Jon 5:26

* **1:5:** Jon 3:19

* **1:6:** Mat 3:1; Luk 1:13-17,76

* **1:9:** Jon 8:12

* **1:13:** Jon 3:3-6; 1Pi 1:23

* **1:14:** Plp 2:7

* **1:17:** Kis

34:28; Lom 6:14

* **1:18:** Kis 33:20; Jon 6:46; 1Ti 6:16

* **1:21:** Mal 4:5; Mat 11:14

¹⁰ Wapômbêñ bôk hapesañ avômalô hathak Abô êñ ba halêm pik. Ma donjom êthôñ paliñ denañ. ¹¹Yani hi ek anêñ avômalô, ma miñ ewa yani thô ami. ¹²Ma avômalô takatu ba ewa yani thô lôk êvhaviñ ma hatak avômalô takêñ ek nimbitak Wapômbêñ anêñ nali. ¹³*Avômena takêñ ma Wapômbêñ da hapesañ lonjondê ba intu ibitak yanida anêñ nali. Ma miñ ibitak hatôm avômalô pik sapêñ atu ba ibitak ami. Lôk anyô te miñ habi thêlô vê ami. Ma taluvi lo lami miñ idum ba ibitak ami lôk miñ ibitak hathak lami iniñ lenjinhaviñ ami. Mi.

¹⁴*Abô êñ intu habitak anyô ba halêm hamô haviñ yêlô ba bôk ayê nena anyô lôkmanjiñ anôñ. Yani ma wapôm anêñ ôdôñ biñ ba hik nômkama avanôñ thô hadêñ avômalô. Yani ma Lambô anêñ Nakaduñ donjom êñ iyom ba intu Lambô hêv lôkmanjiñ êñ hadêñ yani.

¹⁵Jon hik anyô êñ thô ba halam, "Bôk yahanañ yôv hathak anyô êntêk êñ nena, 'Anyô te tem embeñ ya yam. Ma donjom yani hamô hadêñ sêbôk ba miñ yahabitak ami. Ba intu yani ma bêñ ek ya.' "

¹⁶Yani ma lôkmanjiñ anôñ ba anêñ wapôm hêv liñ siñ ba halêm ek alalô lôbôlôñ ¹⁷*aêntêk nena sêbôk ma hêv abô balabuñ hadêñ Mose lôk alalô. Yôv ma Yisu Kiliñ halêm ba hik Lambô lôk anêñ wapôm thô. ¹⁸*Anyô te miñ bôk hayê Wapômbêñ ami. Ma donjom Wapômbêñ anêñ Nakaduñ donjom êñ iyom intu Wapômbêñ ba hamô haviñ Lambô ma hik Lambô thô hadêñ alalô.

Jon anyô hathik ñañ hanañ anêñ ku bêñ (Mat 3:1-12; Mak 1:7-8; Luk 3:15-17)

¹⁹Israeël iniñ nê bêñbêñ takatu ba êmô Jelusalem êv nê êbôk da lôk avômalô Livai doho ba i hadêñ Jon ma enañ hik yani liñ nena, "O ma opalê?" ²⁰Ma yani miñ bônôñ ami ma hanañ bêñ nena, "Ya ma miñ Mesia atu ba Wapômbêñ hêv ek nêmkama avômalô bulubiñ ami. Mi anôñ." ²¹*Êñ ma enañ hik yani liñ, "Sêbôk ma enañ nena

Elia tem êmôn vên ka Mesia emben yam. O ên êntêk e?”

Ma hanañ, “Mi.”

“Sêbôk ma Mose hanañ nena plopet te tem êlêm. O ên êntêk e?” *Lo 18:15-18*

Ma hanañ viyañ, “Mi.”

²² “Aên ba o opalê? Onañ aisê esak oda? Onañ viyañ ek yêlô ana nanañ êndên nê bênbên.”

²³ Ên ma Jon hawa plopet Aisaia anên abô ba hanañ,

“Ya ma kaêk atu ba halam halêm anên loñ thiliv nena,

‘Nopesañ loñôndê ek Anyô Bêñ êlêm.’”

Aisaia 40:3

Hasam Aisaia anên abô ên yôv ma hanañ, “Ya ên êntêk.”

²⁴ Vên ma Palisi takatu ba êlêm haviñ nê bênbên ²⁵ enañ hik yani liñ, “O ma miñ Mesia lôk plopet ma Elia ami. Aisê ka huthik avômalô halôk ñañ?”

²⁶ Ma Jon hanañ viyañ, “Yahathik thêlô hathak ñañ, ma doñtom anyô te hamô môlô malêvôn ba môlô ôthôn ôpên paliñ. ²⁷ *Yani ma ôpatu ba tem emben ya yam. Yani ma anyô lôk athên bêñ ma ya ma yaônâlôk ba intu miñ hatôm yapole anên vakapô bokngôp anên yak vê ami.”

²⁸ Nôm ên habitak anên Betani hêk Jolodañ vi, loñ atu ba Jon hathak hathik avômalô halôk ñañ.

Yisu ma Wapômbên anên Boksipsip Nakaduñ

²⁹ *Haviyô hayañ ma Jon hayê Yisu halêm. Ma hanañ, “Ôngô, ôpên ma Wapômbên anên Boksipsip Nakaduñ atu ba hên ek nêm avômalô pik iniñ kambom vê. ³⁰ *Yani ma ôpatu ba bôk yahanan nena, ‘Anyô te tem emben ya yam. Ma doñtom yani hamô hadên sêbôk atu ba miñ yahabitak ami denañ. Ba intu yani ma bêñ ek ya.’ ³¹ Yada ma yahathôn ôpên anên ku paliñ. Ma doñtom yahalêm yahathik avômalô halôk ñañ ek yañgik ôpên thô êndên avômalô Israël.”

³²⁻³³ *Êñ ma Jon hanañ hathak nômlate atu ba bôk yani hayê yôv. Yani hanañ nena, “Sêbôk ma yahathôn ôpên anên ku paliñ. Ma doñtom Wapômbên hên ya ba yahalêm ek yasik avômalô êndôk ñañ. Ma yani hanañ hadên ya nena, ‘Tem nôngô Lovak Mathên êlêm anên leñ ba êyô êmô anyô te. Ma ôpên intu tem isik avômalô esak Lovak Mathên.’ Wapômbên bôk hanañ abô ên hadên ya. Êñ ma yahayê Lovak Mathên hatak leñ ma halôk ba halêm hatôm menak bôbô ba hayô hamô ôpên. Yada yahayê nôm êñ. ³⁴ *Avanôn! Yada bôk yahayê nôm êñ. Ma yahanan nena anyô êntêk ma Wapômbên anên Nakaduñ.”

Anyô doho ibitak Yisu anên nê ku

³⁵ Haviyô hayañ ma Jon lôk anên nê ku ju êmô loñ atu hathak loñbô. ³⁶ *Ma hayê Yisu halêm ma hanañ, “Ôngô, Wapômbên anên Boksipsip Nakaduñ atu intu.”

³⁷ Nê ku ju ên elañ abô ên ma i esopa Yisu. ³⁸ Êñ ma yani hik i liliñ ma hayê thai esopa yani ma hanañ hik thai liñ, “Mamu lemimhaviñ malê?”

Ma thai enañ, “Labai, hôêk êsê?” (“Labai” anên ôdôn nena “Kêdônwaga”).

³⁹ Ma Yisu hanañ, “Mamu nôlêm nôngô.”

Êñ ma thai i êyê loñ atu ba yani hamô. Nôm ên habitak hadên yañsiñ hatôm 4 kilok. Ma thai êmô haviñ yani aleba bôlôvôn.

⁴⁰ *Andulu ma Saimon Pita anên yañ, yani ma Jon anên anyô ku te atu ba halañ Jon anên abô ba hi hasopa Yisu. ⁴¹ Yani hayê Yisu vên ma hi kethên ba hapôm yañ Saimon ma hanañ, “Yêlô lêk ayê Mesia.” (Mesia anên ôdôn nena “Kilisi, ôpatu ba Wapômbên hên ek nêm avômalô bulubiñ”.) ⁴² *Ma Andulu hawa Saimon ba hi hadên Yisu. Yisu hayê ma hanañ, “O Saimon, Jon nakaduñ. O ma tem nendam nena Sipas.” (Athên “Sipas” êñ ma hatôm “Pita”. Ma athên ju ên anên ôdôn nena “valu”).

Yisu halam Pilip lo Nataniel

* **1:27:** Jon 1:15   * **1:29:** Ais 53:6-7; 1Pi 1:18-19   * **1:30:** Jon 1:15   * **1:32-33:** Mat 3:16   * **1:34:** Mat 3:17
* **1:36:** Jon 1:29   * **1:40:** Mat 4:18-20   * **1:41:** “Mesia” ma abô Hiblu. “Kilisi” ma abô Glik.   * **1:42:** Mat 16:18

⁴³ Haviyô hayañ ma Yisu hadum ek ni Galili ba hapôm Pilip ma hanañ, “Ôlêm osopa ya.”

⁴⁴ Pilip ma anyô Betsaida. Betsaida êñ ma Andulu lo Pita iniñ malak ôdôn. ⁴⁵ *Yani hapôm Nataniel ma hanañ nena, “Sêbôk ma Mose hato abô te hêk kapyâ balabuñ hathak anyô te. Ma plopet doho bôk eto abô hathak ôpênñ haviñ. Ma yêlô lêk ayê yani yôv. Ôpênñ ma Yisu anêñ Nasalet, Josep nakaduñ.”

⁴⁶ Ma Nataniel hanañ nena, “Malê mavi te tem imbitak Nasalet?”

Ma Pilip hanañ, “Ôlêm nôñgô.” Êñ ma thai i.

⁴⁷ Ma Yisu hayê Nataniel halêm ma hanañ, “Avanôn! Ôpêntêk ma anyô Israeël mavi te. Yani ma abôyañ mi.”

⁴⁸ Ma Nataniel hanañ, “Hoyala ya aisê?”

Ma Yisu hanañ, “Pilip miñ halam o ami denañ. Ma yahayê hômô alokwañ avi te ôdôn ba yahayala o.”

⁴⁹ *Nataniel halanô abô êñ ma hanañ, “Kêdônwaga, o ma Wapômbênñ anêñ Nakaduñ ma avômalô Israeël iniñ Kiñ.”

⁵⁰ Ma Yisu hanañ, “Thatu yahayê hômô alokwañ ôdôn ba intu hôêvhaviñ e? On-dañô! Nôm êñ ma yaôna ek yañ atu ba tem embeñ yam.” ⁵¹ *Ma hanañ abô doho haviñ nena, “Yanañ avanônñ biñ êndênñ môlô. Tem môlô ôñgô leñ ekyav ma añela nesak ba nêndôk ek ya Anyô Anêñ Nakaduñ.”

2

Yisu hadum ba ñañ habitak wain

¹ Wak ju hale ba hi ma anyô te hawa avi te anêñ Kena. Malak Kena êñ hêk Galili kapô. Ma Yisu anêñ talêbô hi haviñ. ² Ma elam Yisu lôk anêñ nê ku ba i haviñ. ³ Avômalô inum wainñ aleba thô. Ma Yisu anêñ talêbô hanañ hadênñ Yisu nena, “Nônñgô! Thêlôninñ wainñ lêk thô.”

⁴ *Ma Yisu hanañ, “Avi bênñ, honañ abô êñ hadênñ ya eka? Yenañ waklavônñ mi denañ.”

⁵ Ma Yisu talêbô hanañ hadênñ nê takatu ba eyabiñ nômm nena, “Nodañô anêñ abô ba nundum êtôm atu ba hanañ.”

⁶ Ma uñ valu baheñvi ba lahavute hamô habobo thêlô. Uñ te hatôm embalonñ ñañ êtôm 100 lita la. Avômalô Israeël ethak ithik halôk ek nênmêm leñinñmavi êndênñ Wapômbênñ.

⁷ Êñ ma Yisu hanañ hadênñ nê eyabiñ nômm nena, “Nonñgasô ñañ êndôk uñ sapênñ.” Ma enñgasô halôk aleba hayô abôlêk sinñ.

⁸ Yôv ma hanañ hadênñ thêlô, “Noja doho ba nônmêm êndênñ anyô bênñ atu hayabiñ nômm.” Ma nê ku ewa ba i êv hadênñ yani. ⁹ Anyô bênñ êñ hanum ñañ atu ba Yisu hik liliñ ba habitak wainñ. Ma doñtom miñ hayala ami. Nê takatu ba ethakôv iyom intu eyala.

Yani hanum ba hasonñ kambom ma halam anyô hawa avi ba thai i daim dokte ¹⁰ ma hanañ, “Ethak êv wainñ vasiñ mavi hamônñ ek avômalô inum aleba malenñ hataba êñ ma miñ êv wainñ maniñ haveñ yam. Ma doñtom wainñ êntêk anêñ vasiñ ma vasiñ anônñ ek wainñ yañ atu ba hamônñ.”

¹¹ Yisu hadum nômm êñ hamô Kena anêñ Galili. Nôm êñ ma lavônñinñ môñ anônñ atu ba hadum ek hik anêñ lôkmanñinñ thô. Ma anêñ nê ku êvhaviñ yani. ¹² *Vêm ma Yisu lôk iviyañ ma talêbô etak Kena ma êlôk ba i Kapaneam. Ma nê ku iviñ thêlô ba i êmô loñ êñ hatôm wak doho.

Yisu halupuninñ avômalô doho hêk unyak mathenñ kapô

(*Mat 21:12-13; Mak 11:15-17; Luk 19:45-46*)

¹³ *Avômalô Israeël iniñ waklavônñ te habobo anêñ athênñ nena Hale ba Hi. Ma Yisu hi daku Jelusalem ek ênjê waklavônñ êñ. ¹⁴ Yani hi unyak mathenñ anêñ piklêvônñ ma hayê avômalô etak bokmanñkao lôk sipsip ma menak bôbô ek nênmêm vuli ek nêmbôk êtôm da lôk nê takatu ba êwê nê loñ buyañ iniñ valuselenñ hathak Hiblu iniñ valuselenñ êmô. ¹⁵ Êñ ma havuvi yak balawa te ba halupuninñ i lôk iniñ boksipsip lo bokmanñkao ma hêv i vê hêk unyak mathenñ

* **1:45:** Lo 18:18; Ais 7:14; 9:6; Jer 23:5; Ese 34:23 * **1:49:** Mat 14:33; 16:16; Mak 3:11 * **1:51:** Stt 28:12 * **2:4:** Jon 7:30; 8:20 * **2:12:** Mat 4:13 * **2:13:** Kis 12:1-27

ba i. Ma hakayan nê êñ inin balê ba valuselen hagililin mayaliv. ¹⁶ Ma hanañ hadên nê takatu ba etak menak bôbô ek nênem vuli nena, “Noja unim menak ba unu! Wakamik anên unyak ma loñ netak nômkama êmô ek nênem vuli e?”

¹⁷ Ma Yisu anên nê ku êyê nôm êñ ma leñinhabi hathak abô te hêk Wapômbên anên kapy nena,

“Yahêv lêlê ek anêm unyak ma yalenhavin unyak êñ bên anôn.” *Kapya Yen 69:9*

¹⁸ Israël inin nê bênbên êyê ma ena, “Undum lavônin te ek injik o thô nena Wapômbên halam o ba hudum nôm êñ!”

¹⁹ *Ma Yisu hanañ viyan, “Nundinin unyak mathen êntêk, ma êtôm wak lô iyom ma tem yandav esak loñbô.”

²⁰ Ma nê bênbên ena, “Avômalô idum ku hatôm sondabên 46 ek elav unyak êntêk ma donjom mi dena! Ma hatôm ondav wak lô iyom e?” ²¹ *Unyak mathen atu ba Yisu hanañ hathak êñ ma yanida linakupik. ²² *Ba Yisu haviyô hathak loñbô hêk nana ma anên nê ku leñinhabi abô atu ba bôk hanañ. Êñ ma êvhavin abô atu ba hêk Wapômbên anên kapy lôk Yisu da hanañ.

²³ *Yani hamô Jerusalem ma hayê waklavôn atu ba anên athên nena Hale ba Hi. Ma avômalô bên anôn êyê lavônin takatu ba hadum ba êvhavin. ²⁴ Ma donjom Yisu miñ hêvhavin i ami. Hayala anyô sapên inin auk. ²⁵ Anyô te miñ hêv auk hadên yani hathak avômalô inin kobom ami. Mi, bôk hayala avômalô sapên inin kapôlônin.

3

Yisu hêv auk hadên Nikodimus

¹ *Israël inin anyô bên te anên athên nena Nikodimus. Yani ma Palisi te. ² Bôlôvôn ma hi hadên Yisu ma hanañ, “Kêdônwaga, hothak hudum lavônin lomaloma ba intu yêlô ayala nena Wapômbên hêv o ba hêlêm hatôm kêdônwaga. Ma Wapômbên miñ

hamô haviñ anyô te ami, êñ ma miñ hatôm indum lavônin êtôm atu ba hudum ami.”

³ *Ma Yisu hanañ viyan, “Yanañ avanôn biñ êndên môle. Ôpatu ba evathu hathak loñbô iyom intu tem êyô Wapômbên anên loñ lôklinyak kapô.”*

⁴ Ma ôpên hanañ, “Aisê ka nembathu ôpatu ba bôk hayalôn yôn? Yani tem êndôk talêbô kapô ba nembathu esak loñbô e? Ma mi!”

⁵ *Ma Yisu hanañ viyan nena, “Yanañ avanôn biñ êndên môle. Ôpatu ba Wapômbên hathik hathak nañ lôk Lovak Mathen hatôm evathu hathak loñbô, ôpên iyom intu tem imbitak êyô Wapômbên anên loñ lôklinyak kapô. ⁶ *Avômalô pik ibitak hathak lami ibi i vê. Ma Wapômbên anên avômalô ibitak hathak Lovak Mathen habi i vê. ⁷ Ma aisê ka hoson hathak abô êntêk ba yahanan hadên o nena ‘nimbi o vê esak loñbô.’ ⁸ Lovak da hathak hayuv hatôm anên lahavin ma holañ anên diñin iyom. Ma donjom hôthôn nena halêm anên êsê ba hi êsê. Ma nê takatu ba Lovak Mathen havathu i ma aên iyom.”

⁹ Ma ôpên hanañ hik lin hathak loñbô, “Nôm takên tem imbitak aisê?”

¹⁰ Ma Yisu hanañ, “Ai! O Israël inin kêdônwaga bên ma hôthôn nôm êntêk palin, e? ¹¹⁻¹³ Ya Anyô Anên Nakadun iyom intu yahatak malak leñ ba yahalêm. Ma anyôla miñ bôk hi loñ êñ ba hale halêm hathak loñbô ami. Yanañ avanôn biñ êndên môle. Yêlô anañ hathak nôm takatu ba bôk ayala. Ma anañ bên hathak nôm takatu ba bôk ayê. Ma môle miñ olañ yêlôaniñ abô ami. Lêk yahanan abô doho hathak nômkama pik ek oyala Wapômbên anên auk. Ma môle miñ ôêvhavin ami. Ba intu nômkama malak leñ tem miñ nônemimbin aên ami. ¹⁴ *Sêbôk ma avômalô Israël êmô loñ thiliv ma umya bên anôn etha i. Êñ ma Mose hathôkwên umya dahô te hathak kôm ba hêv lin hamin leñ ek avômalô nêgê ba nimbitak mavi. Wapômbên anên lahavin ba tem nêsôkwên

* **2:19:** Mat 26:61; 27:40   * **2:21:** 1Ko 6:19   * **2:22:** Luk 24:6-8; Jon 12:16   * **2:23:** Jon 7:31   * **3:1:** Jon 7:50; 19:39   * **3:3:** Mat 18:3; 1Pi 1:23   * **3:3:** Abô Glik “hathak loñbô” lôk “halêm anên vulin” thai luvi ma abô donjom iyom. Yisu anên auk nena “halêm anên vulin” ma donjom Nikodimus hason nena “hathak loñbô”.   * **3:5:** Ese 36:25-27   * **3:6:** Jon 1:13   * **3:14:** Nam 21:9; Jon 8:28; 12:32   * **3:15:** Jon 20:31

ya Anyô Anêḡ Nakaduḡ ba nêḡnêḡ liḡ aêḡ iyom ¹⁵* ek avômalô takatu ba êḡvhaiḡ tem neja lôkmala anôḡ atu ba nêḡmô êḡtôm wak nôḡmbêḡ intu sapêḡ.

¹⁶* “Wapôḡmbêḡ lahaviḡ avômalô pik bêḡ anôḡ ba intu hêḡ Nakaduḡ doḡtom êḡ halêḡ ek ôpatu ba hêḡvhaiḡ tem enja lôkmala anôḡ atu ba êḡmô êḡtôm wak nôḡmbêḡ intu sapêḡ. Ma tem miḡ ema ami. ¹⁷*Wapôḡmbêḡ hêḡ Nakaduḡ halêḡ pik ek nêḡm avômalô bulubiḡ. Ma miḡ hêḡ ek indum abô ek injik avômalô vônô ami. ¹⁸*Ôpatu ba hêḡvhaiḡ Nakaduḡ êḡ ma Wapôḡmbêḡ miḡ hathak hadum abô ek injik yani vônô ami. Ma ôpatu ba miḡ hêḡvhaiḡ Nakaduḡ doḡtom êḡ ami ma ôpêḡ lêḡ hama yôḡ ek malê nena Wapôḡmbêḡ bôḡ hadum abô hathak yani yôḡ. ¹⁹*Wapôḡmbêḡ hadum abô hathak avômalô pik aêḡntêḡ. Deda bôḡ halêḡ pik yôḡ. Ma avômalô idum kambom lomaloma ba intu leḡḡhaviḡ momaḡḡiniḡ ma êḡdô deda êḡ. ²⁰Deda tem injik avômalô iniḡ kambom thô ma tem thêḡlô mama ba intu ḡê kambom ethak êḡpôḡlik ba miḡ ibitak êḡyô deda kapô ami. ²¹Ma doḡtom ôpatu ba halaḡô Wapôḡmbêḡ anêḡ abô nena avanôḡ, yani êḡ ma hatôm hamiḡ deda ba avômalô sapêḡ êḡyê anêḡ ku takatu ba hadum ma Wapôḡmbêḡ da hêḡ yani sa.”

Jon anyô hathik ḡaḡ hik Yisu anêḡ ku thô

²²*Yôḡ ma Yisu lôḡ anêḡ ḡê ku i Judia anêḡ loḡ kamuḡ ma hamô haviḡ anêḡ ḡê ku wak doho. Ma thêḡlô ithik avômalô halôḡ ḡaḡ. ²³⁻²⁴Ainon hêḡ habobo Salim. Loḡ êḡ ma ḡaḡ bêḡ anôḡ hêḡ ba avômalô ibi thêḡthô i loḡ êḡ. Jon miḡ hamô koladôḡ ami denaḡ, ba intu hamô loḡ êḡ ek isik thêḡlô. ²⁵Ma anêḡ ḡê ku lôḡ anyô Israeḡ te êḡkôḡi hathak auk nimbitak mabuḡ êḡḡjêḡ Wapôḡmbêḡ ma. ²⁶Êḡ ma ḡê ku i hadêḡ Jon ma enaḡ, “Kêḡdôḡwaga! Ôpatu sêḡbôḡ ba hamô haviḡ o hamô Jolodaḡ vi ba honaḡ abô bêḡ anôḡ hathak yani. Ondaḡô! Ôpêḡ lêḡ hathik avômalô halôḡ ḡaḡ ba avômalô sapêḡ i hadêḡ yani!”

* **3:16:** Jon 3:36; 10:28; Lom 5:8; 8:32; 1Jon 4:9-10

* **3:22:** Jon 4:1-2

* **3:28:** Mat 11:10; Jon 1:20

5:20 * **3:36:** Jon 3:16-18; 1Jon 5:12 * **4:1-2:** Jon 3:22

* **3:17:** Luk 19:10

* **3:31:** Jon 8:23

* **3:18:** Jon 5:24

* **3:32:** Jon 3:11

* **3:19:** Jon 1:5,9; 8:12

* **3:35:** Mat 11:27; Jon

²⁷Ma Jon hanaḡ, “Wapôḡmbêḡ da anêḡ lahaviḡ ba nôḡmlate habitak aêḡ hadêḡ anyô te ma yôḡ. ²⁸*Môḡlôda bôḡ olaḡô abô atu ba yahanaḡ. ‘Ya ma ôpatu ba Wapôḡmbêḡ hêḡ hamôḡ ek yanaḡ êḡndêḡ avômalô nena Mesia tem êḡlêḡ. Ya miḡ Mesia ami.’ ²⁹Anyô te hawa avi te, êḡ ma tem enja êḡtôm yanida anêḡ. Ma doḡtom yapmalô ma tem êḡtôm ôpêḡ anêḡ anyô môḡlô atu ba imiḡ ek embatho yani loḡ. Ba halaḡô ôpêḡ anêḡ abô ma tem lamavi iyom. Ma yada intu hatôm yapmalô êḡ. Ba intu lêḡ yaleḡḡmavi bêḡ anôḡ hamô yakapôḡlôḡ siḡ. ³⁰Wapôḡmbêḡ anêḡ lahaviḡ ba yani habitak anyô bêḡ, ma yada yahabitak anyô oyaḡ.”

³¹* “Ôpêḡ bôḡ hamô leḡ ba halêḡ, yani ma bêḡ anôḡ ek avômalô pik sapêḡ. Ôpatu ba hamô pik êḡntêḡ, ôpêḡ ma anyô pik ba intu hanaḡ abô hathak nôḡmkama pik iyom. Avanôḡ! Ôpatu ba halêḡ anêḡ malak leḡ, ôpêḡ ma bêḡ anôḡ ek avômalô pik sapêḡ. ³²*Yani hanaḡ hathak nôḡm takatu ba yanida bôḡ hayê lo halaḡô bêḡ. Ma avômalô miḡ êḡvhaiḡ abô êḡ ami. ³³⁻³⁴Wapôḡmbêḡ bôḡ hêḡ Lovak Matheḡ ba hamô ôpêḡ kapô siḡ ba halêḡ hanaḡ Wapôḡmbêḡ anêḡ abô. Ba intu ôpatu ba hêḡvhaiḡ yani ma hik thô nena Wapôḡmbêḡ ma hanaḡ abô avanôḡ iyom. ³⁵*Lambô lahaviḡ Nakaduḡ ba hêḡ nôḡmkama sapêḡ ek eyabiḡ. ³⁶*Ôpatu ba hêḡvhaiḡ Nakaduḡ lêḡ hawa lôkmala atu ba tem nêḡmô êḡtôm wak nôḡmbêḡ intu sapêḡ. Ma ôpatu ba havôḡliḡ dôḡm hadêḡ Nakaduḡ ma Wapôḡmbêḡ bôḡ hadum abô yôḡ ba ôpêḡ lêḡ hawa vovaḡ. Ba intu tem miḡ enja lôkmala ami.”

4

Yisu hanaḡ abô haviḡ avi Samalia te

¹⁻²*Yisu da miḡ hathak hathik avômalô ami. Avômalô takatu ba leḡḡhaviḡ nesopa Yisu i hadêḡ anêḡ ḡê ku ek nisik i êḡndôḡ ḡaḡ. Ma Palisi elanaḡ nena avômalô bêḡ anôḡ i hadêḡ Yisu ek isik i. Ma Jon anêḡ lêḡ auviḡna. ³Yisu halaḡô abô êḡ ma hayê

nena Palisi l k ititiŋ an ŋ ku ba intu hatak Judia ma havôhi Galili.

4 Ma loŋond  atu ba hi Galili ma hi Samalia haviŋ. 5 * ŋ ma yani havenŋ ba hi hay  Samalia iniŋ malak l ŋ te ba elam nena Sika. Loŋ  ŋ ma habobo pik s b k ba Jekop h v had ŋ nakaduŋ Josep. 6 Ma Jekop b k halav  ŋ l v te ham  loŋ  ŋ. Yisu havenŋ aleba wakt v ŋ biŋ ma hay   ŋ l v  ŋ ma yani l k vau ba hal k ham  biŋ. 7-8 N  ku l k i malak ek n n m vuli n m. Ma avi Samalia te hal m ek enja  ŋ. Ma Yisu hanaŋ had ŋ avi  ŋ, “ ŋ ek yanum.”

9 *Avômalô Israel ethak  p lik ek avômalô Samalia ba intu avi  ŋ hanaŋ, “O ma Israel ma ya ma avi Samalia. Ma ais  ka honaŋ nena  ŋ  l m ek unum?”

10 *Ma Yisu hanaŋ had ŋ avi  ŋ, “Hoyala n m mavi atu ba Wapômbêŋ h v l k hoyala  patu ba hanaŋ, ‘ ŋ ek yanum’,  ŋ ma tem onaŋ injik yani liŋ ek n m  ŋ lôkmala  nd ŋ o.”

11 Ma avi  ŋ hanaŋ had ŋ yani, “Any  B ŋ, l v  nt k ma daim ba an m uŋ onja  ŋ  s ? Ma  ŋ l kmala  ŋ tem onja an ŋ  s ? 12 *Y l aniŋ bumal  Jekop h v  ŋ l v  nt k had ŋ y l . Ma yanida l k nali l k an ŋ bokman kao sap ŋ inum hal k  ŋ l v  nt k. Ma an m  ŋ ma mavi an ŋ ek  ŋ  nt k l k o ma b ŋ ek Jekop e?”

13 Ma Yisu hanaŋ, “ ŋ  nt k ba inum ma tem nesakmunin esak loŋb . 14 *Ma donjom  patu ba hanum  ŋ atu ba yah v ma miŋ hat m esakmunin esak loŋb  ami. L k  ŋ ma tem imbitak  t m  ŋ onaŋ te  nj k o kap l m ba n m l kmala an ŋ atu ba tem  m   t m wak n mb ŋ intu sap ŋ.”

15 Ma avi  ŋ hanaŋ had ŋ Yisu, “Any  b ŋ, n m  ŋ  nd ŋ ya ek miŋ yasakmunin esak loŋb  ami. L k miŋ yal m loŋ  nt k ek yanja  ŋ esak loŋb  ami.”

16 Ma Yisu hanaŋ had ŋ yani, “Nu ondam v nim  l m.”

17 Ma avi  ŋ hanaŋ, “Ya any  mi.”

Ma Yisu hanaŋ had ŋ yani, “L k honaŋ avan ŋ nena o any  mi. 18 S b k ma v nim

bahenvi. Ba any  atu ba l k h m  haviŋ yani ma miŋ v nim ami. L k honaŋ ab  avan ŋ!”

19 Ma avi  ŋ hanaŋ had ŋ yani, “Any  b ŋ, l k yahayala nena o ma plopet te. 20 *Y l aniŋ bumal  ethak  v yen hal k dumlol   nt k. Ma donjom m l  av mal  Israel onaŋ nena Wap mb ŋ lahaviŋ alal  nan m yen  nd k Jerusalem.”

21 Ma Yisu hanaŋ, “Liv ŋ! Ondaŋô! Wak te ma tem miŋ m l  n n m yen ek Wakamik  nd k dumlolê  nt k lo Jerusalem ami. 22 *M l  avômalô Samalia ma  th ŋ  patu ba   v yen had ŋ. Ma Wapômbêŋ h v any  Israel te ek n m avômalô bulubiŋ ba intu y l  avômalô Israel ayala  patu ba y l   v yen had ŋ yani.

23-24 * “Wapômbêŋ ma lôkmala an ŋ  d ŋ. Ba intu Wapômbêŋ habôlêm avômalô takatu ba  v yen ek injiki th  nena th l  b k ewa Wap mb ŋ an ŋ l kmala an ŋ y v. A ŋ ba av mal  takatu ba  v haviŋ Wap mb ŋ intu n n m yen a ŋ. Ma waktav ŋ atu ba n m  ŋ imbitak intu tem imbitak. Ma l k hay  y v.”

25 Ma avi  ŋ hanaŋ had ŋ Yisu, “Yahayala nena Mesia tem  l m ma tem injik n mkama sap ŋ th   nd ŋ alal .” (Ma “Mesia”  ŋ intu elam nena “Kilisi”).

26 *Ma Yisu hanaŋ had ŋ yani, “ patu ba hanaŋ ab  had ŋ o ma yani  ŋ.”

27 Enaŋ ab  denaŋ ma Yisu an ŋ n  ku  v   l m hathak loŋb  ma  y  Yisu hanaŋ ab  haviŋ avi  ŋ ba eson kambom. Ma donjom th l  b n ŋ ma miŋ enaŋ hik yani liŋ nena, “Lemhaviŋ mal ?” mena “Honaŋ ab  haviŋ avi  nt k eka?”

28  ŋ ma avi  ŋ hatak an ŋ uŋ hawa  ŋ ham  ma hav hi malak  d ŋ hathak loŋb . Ma hanaŋ had ŋ av mal  nena, 29 “M l  n l m  ŋg  any  te! N m takatu ba b k yahadam y v ma yani hayala ba hanaŋ b ŋ had ŋ ya. Betha yani ma Mesia atu la.” 30 Av mal  elan  ab   ŋ ma etak malak ba i had ŋ Yisu.

* 4:5: Stt 33:19; Jos 24:32 * 4:9: Esr 4:1-5 * 4:10: Jon 7:37-38; ALK 21:6 * 4:12: Jon 8:53 * 4:14: Jon 6:35 * 4:20: Lo 12:5-14; Sng 122:1-5 * 4:22: 2K ŋ 17:29-41; Ais 2:3; Lom 9:4-5 * 4:23-24: Lom 12:1; 2Ko 3:17; Plp 3:3 * 4:26: Mak 14:61-62

31 Avi Samalia hamô malak denaṅ ma nê ku enaṅ hadêṅ Yisu nena, “Kêdônwaga, nonḡwan nôm.”

32 Ma hanaṅ, “Yenaṅ nôm hamô ek yaṅgaṅ ma môlô ôthôn nôm êṅ palinṅ.”

33 Êṅ ma nê ku enaṅ hadêṅ thêlôda nena, “Betha anyôla lêk hêv nôm hadêṅ yani la?”

34 *Ma Yisu hanaṅ hadêṅ thêlô, “Yenaṅ nôm êntêk. Tem yasopa Wapômbêṅ anêṅ lahaviṅ ba yandum anêṅ ku lôkthô atu ba hêv ya ba yahalêm. 35 *Môlô othak onanṅ, ‘Ayôn ayova iyom hêk, êṅ ma tem nôm injik anônṅ ba alalô naja.’ Yanaṅ êndêṅ môlô! Malemim ekyav ba ôḡgô ku katô! Nôm lêk hik anônṅ yôv! 36 Ôpatu ba halav nôm ma hawa anêṅ vuli. Yani halav nôm anônṅ ek nôm sapêṅ êṅ neja lôkmala anônṅ atu ba tem nêmo êtôm wak nôm bêṅ intu sapêṅ ek anyô havatho nôm lôk anyô halav nôm thai luvi lenṅmavi. 37 Aêṅ ba abô êntêk ma abô avanônṅ. ‘Anyô yaṅ habaṅ ku ba havatho ma anyô yaṅ halav anêṅ anônṅ.’ 38 Yahêv môlô ba u ek noja nôm êmo ku atu ba miṅ bôk môlô udum ku êṅ ami. Anyô vi idum ku êṅ. Ma môlô u olav anônṅ iyom.”

39 Avômalô Samalia bêṅ anônṅ êmo malak êṅ ba elanô avi êṅ hanaṅ, “Nôm takatu ba bôk yahadum yôv ma yani hayala ba hanaṅ bêṅ hadêṅ ya!” Ba intu thêlô êvhaviṅ Yisu. 40 Êṅ ma nê Samalia takêṅ êlêm enaṅ hik yani linṅ, “Ômô imbiṅ yêlô wak doho!” Ma yani hamô haviṅ thêlô hatôm wak ju. 41 Ma hanaṅ abô haviṅ i ba intu bêṅ anônṅ êvhaviṅ yani.

42 *Ma thêlô enaṅ hadêṅ avi êṅ nena, “Sêbôk yêlô alaṅô anêm abô ba êvhaviṅ. Ma lêk yêlôda alaṅô anêṅ abô ma ayala nena avanônṅ. Ôpêṅ ma ôpatu ba tem nêm avômalô pik bulubiṅ.”

Yisu hadum anyô bêṅ te nakaduṅ mavi

43-45 *Wak ju hale ba hi ma hatak loṅ êṅ ma hi Galili. Ma avômalô Galili doho bôk êmo Jelusalem hadêṅ waklavônṅ Hale ba Hi ba intu êyê nôm takatu ba hadum. Aêṅ ba

hayô Galili ma ewa yani thô. Ma donḡtom ewa yani thô oyaṅ hathak nêgê nômbithi iyom ba intu hatôm abô atu ba Yisu hanaṅ nena plopet ma athêṅ mi hêk iniṅ malak ôdônṅ. 46 *Hamô Galili vêm ma havôhi Kena loṅ atu ba bôk hadum ṅaṅ ba habitak waiṅ. Kena ma hamô Galili kapô. Ma anyô bêṅ te hamô Kapaneam ba namalô hapôm lijiṅ ba hadum ek ema. 47 *Ôpêṅ halaṅô nena Yisu bôk hatak Judia ma lêk hamô Galili. Êṅ ma hi hadêṅ Yisu ba halaṅ hadêṅ yani nena ni indum namalô mavi.

48 *Aêṅ ba Yisu hathaṅ yani aêntêk, “Môlô lemhaviṅ yandum lavônṅin lôk nômbithi lomaloma ek môlô nônêmbinṅ ya e?”

49 Êṅ ma anyô bêṅ êṅ hanaṅ hadêṅ Yisu, “Anyô bêṅ, ôlêm ketheṅ! Yenaṅ okna tem ema!”

50 *Ma Yisu hanaṅ hadêṅ yani, “Ondenu! Nalummalô tem êmo lôkmala.”

Yôv ma ôpêṅ hêvhaviṅ Yisu anêṅ abô ba hi 51 ma anêṅ nê ku êpôm yani ba enaṅ nena, “Nalummalô hamô lôkmala.” 52 Êṅ ma yani hanaṅ hik thêlô linṅ nena wakma alê intu okna êṅ mavi. Ma enaṅ, “Wakbôk yaṅsiṅ hatôm 1 kilok ma lijiṅ êṅ hatak yani.”

53 Ma lambô lahabi nena wakbôk atu ba hatôm wakma êṅ ma Yisu hanaṅ hadêṅ yani nena, “Nalummalô tem êmo lôkmala.” Ba intu yani lôk anêṅ avômalô sapêṅ êvhaviṅ.

54 *Yisu bôk hatak Judia ba hi Galili ma hadum lavônṅin yaṅ êṅ ek hik thô nena Wapômbêṅ hêv yani ba halêm.

5

Anyô lijiṅ Betesda te

1 Vêm ma Yisu hi daku Jelusalem ek ênjê avômalô Israeḡ iniṅ waklavônṅ te. 2 Kasuk te hêk Jelusalem ba avômalô Israeḡ elam nena Betesda. Kasuk êṅ hêk habobo Jelusalem anêṅ badêṅ abôlêk atu ba elam nena Sipsip iniṅ Unyak Abôlêk. Ba kapo daṅ êyô êmo bahenṅvi hêk loṅ êṅ. 3-4 Ma nê lôk lijiṅ hatôm nê malenṅin pusip lôk nê venṅin kambom ma

* 4:34: Jon 6:38 * 4:35: Luk 10:2 * 4:42: 1Jon 4:14 * 4:43-45: Mat 13:57; Jon 2:23 * 4:46: Jon 2:1-11

* 4:47: Mat 8:5-6 * 4:48: Jon 2:18; 1Ko 1:22 * 4:50: Mat 8:13 * 4:54: Jon 2:11 * 5:3-4: Nê lôkauk vi enaṅ nena abô doho atu ba Jon hato ma hêk denaṅ. Abô êṅ ma aêntêk: Nê lijiṅ takatu ba êk balê ek eyabiṅ Anyô Bêṅ anêṅ aṅela te halôk ba hadum kasuk êṅ linṅin. Ma ôpatu ba halôk kasuk kapô hamônṅ tem imbitak mavi.

nê ivuviñ ethak êk kapo dan takêñ.* 5 Ma anyô te hawa lijiñ havuviñ ba hêk kapo dan êñ te hatôm sondabêñ 38. 6 Yisu hayê ôpêñ ma hayala nena lijiñ bôk hamô bô ba hanañ hik yani liñ, “Lemhaviñ umbitak mavi e?”

7 Ma ôpêñ hanañ viyañ, “Anyô bêñ, kasuk hathak liñaliñ ma anyôla miñ hamô ek nêma ya sa ami. Yahadum ek yandôk êmôn ma donjom anyô vi êlôk êmôn ek ya.”

8 *Êñ ma Yisu hanañ hadêñ yani, “Umbiyô umiñ! Ma onja anêm yêm ba nu!”

9 Kethen oyañ ma yani habitak mavi ba hawa anêñ yêm ba hi.

Wak êñ ma Sabat. 10 *Ba intu Israeël iniñ nê bêñbêñ enañ hadêñ anyô havuviñ atu ba lêk habitak mavi nena, “Lêk ma Sabat! Abô balabuñ hatip ek miñ onja yêm ba omben ami.”

11 Ma ôpêñ hanañ viyañ, “Ôpatu ba hadum ya mavi hanañ nena, ‘Onja anêm yêm ba nu.’”

12 Ma thêlô enañ hik yani liñ, “Opalê intu hanañ nena onja anêm yêm ba nu?”

13 Avômalô bêñ anôn êmô loñ êñ ba Yisu hêv i vê menaña ba hi. Ba intu ôpêñ hathôn nena opalê.

14 Yôv ma Yisu habitak hayô unyak mathen anêñ piklêvôn ma hayê ôpêñ hamô ma hanañ, “Ondañô. O lêk mavi hathak loñbô ba otak anêm kambom. Yakô malain bêñ yañ tem êpôm o.” 15 Êñ ma ôpêñ hi hanañ hadêñ Israeël iniñ nê bêñbêñ, “Yisu ma ôpatu ba hadum ya mavi.”

16 Yisu hadum nôma takêñ hadêñ Sabat. Ba intu Israeël iniñ nê bêñbêñ ethañ yani. 17 Ma Yisu hanañ, “Wakamik hathak hadum ku wak nômbên intu sapên ba hadum ku takêñ denañ. Ba intu ya tem yandum ku aên iyom.” 18 *Israeël iniñ nê bêñbêñ elañô abô êñ ma êyê nena Yisu lêk habuliñ abô balabuñ hathak Sabat ba hadum ku. Ma halam Wapômbên nena Lambô ma yanida hadum i hatôm Wapômbên. Ba intu leniñmaniñ kambom ba êbôlêm auk ek nijik yani vônô.

Yisu ma Wapômbên Nakaduñ

* 5:8: Mat 9:6 * 5:10: Neh 13:19; Jer 17:21 * 5:18: Mat 26:4; Jon 7:1; 10:30 * 5:19: Jon 5:30 * 5:22: Jon 5:27; Ap 10:42 * 5:23: Plp 2:10-11; 1Jon 2:23 * 5:24: Jon 3:15-18 * 5:29: Dan 12:2; Mat 16:27; Ap 24:15

19 *Ma Yisu hanañ hadêñ nê bêñbêñ, “Yanañ avanôn biñ êndên môlô. Ya ma Nakaduñ. Ma malê atu ba Lambô hadum ma tem Nakaduñ indum aên iyom. Ya miñ hatôm yandum nômlate êtôm yenañ auk ami. Aên ba nômkama sapên atu ba yahayê Wakamik hadum ma tem yasopa. 20 Wakamik lahaviñ ya anêñ Nakaduñ ba hik nômkama takatu ba yani hadum thô hadêñ ya. Aên ba Nakaduñ hatôm indum nôma takatu ba Lambô hadum. Ma tem injik ku mavi bêñ anôn thô êndên Nakaduñ ba indum môlô noson kambom ek ku yañ sêbôk. 21 Wakamik hathak hik nê ñama liñ ba hêv lôkmala hadêñ i. Ma aên iyom ma ya Nakaduñ tem yanêm lôkmala êndên avômalô êtôm yada yalenhaviñ. 22 *Ma wakamik hatak ku nedañô avômalô iniñ abô halôk yabahañ. Ma yanida miñ hadum ku êñ ami. Aên ba lôkmala atu ba Wakamik hêv ma tem yanêm aên iyom 23 *ek avômalô takatu ba elovak Nakaduñ vibin intu elovak Lambô aên iyom. Ma nê takatu ba êpôlik ek ya intu êpôlik ek Wakamik atu ba hêv ya ba yahalêm.

24 * “Yanañ avanôn biñ êndên môlô. Ôpatu ba hanañ yenañ abô ba hêvhaviñ Wakamik atu ba hêv ya ba yahalêm ma lêk hawa lôkmala atu ba tem êmô êtôm wak nômbên intu sapên yôv. Ma Wapômbên tem miñ indum abô ek yani ba ema ami. Yani bôk hatak ñama yôv ba lêk hamô lôkmala anôn. 25 Yanañ avanôn biñ êndên môlô. Avômalô ñama tem nedañô ya Wapômbên anêñ Nakaduñ anêñ abô. Ma avômalô takatu ba esopa ma tem nêmo lôkmala. Wak te ma nôma takêñ tem imbitak. Ma wak êñ lêk hayô yôv.

26 “Wakamik ida hamô lôkmala ba hadum ba ya Nakaduñ yahamô lôkmala aên iyom. Ba intu hatôm yanêm lôkmala êñ êndên avômalô. 27 Ma ya ma Anyô Anêñ Nakaduñ atu. Aên ba hatak ya ek yandum ku yandañô avômalô iniñ abô.

28 “Môlô miñ noson esak yenañ abô êntêk ami. Wak te am ka tem nê ñama nedañô ya Nakaduñ yalenjelo 29 *ba nimbiyô esak

lonjbô. Ma thêlô takatu ba bôk idum mavi ma tem nêmlô lôkmala. Ma vi atu ba bôk idum kambom ma tem nêpôm abô ba nema. ³⁰ *Yada miñ hatôm yandum nômlate êtôm yada yenañ auk ami. Yahasopa Wakamik anêñ auk atu ek yandañ avômalô iniñ abô ek yanêm lôkmala mena ñama êndêñ i la. Yahasopa Wakamik anêñ lahaviñ, ôpatu ba hêv ya ba yahalêm. Ma yada miñ yahasopa yenañ yalenhaviñ ami. Ba intu yenañ abô yahadum ma thêthônj.

Anyô vi evatho Yisu anêñ abô lonj

³¹ “Yahavatho yenañ abô lonj êñ ma tem miñ avômalô nêmlômiñ ya ami. ³² Ma doñtom anyô yañ bôk havatho yenañ abô lonj yôv. Ma yahayala nena anêñ abô atu ba hanañ hathak ya ma avanônj.

³³ “Sêbôk ma môlô onañ hik Jon liñ hathak ya ba yani bôk hanañ abô avanônj. ³⁴ Ma anyô pik te hatôm embatho yenañ abô lonj e? Yahanañ hathak Jon anêñ abô êñ ek môlô noja bulubiñ. ³⁵ Jon ma hatôm atum lam atu ba êtôm ba hêv deda. Ma môlô othak ôlêlêk am hathak anêñ deda êñ sawa bidonj iyom.

³⁶ * “Ma doñtom yahadum ku takatu ba Wakamik hêv hadêñ ya ba intu hik thô nena Wakamik hêv ya ba yahalêm. Ba ku êñ ma hamônj ek Jon anêñ abô. ³⁷⁻³⁸ *Wakamik atu ba hêv ya ba yahalêm intu hik ya thô. Ma môlô miñ ôêvhaviñ ya ami. Aêñ ba môlô miñ bôk olañô Wakamik laselo lôk ôyê yani thohavloma ami ma anêñ abô miñ hêk haviñ môlô ami aêñ iyom. ³⁹ *Môlô othak utitiñ Wapômbêñ anêñ kapy ba oson nena tem nêmlôkmala atu ba nêmlô êtôm wak nômbêñ intu sapêñ êndêñ môlô. Abô êñ ma hik ya thô, ⁴⁰ ma doñtom môlô ôdô nosopa ya ek noja lôkmala anônj êñ.

⁴¹ “Ya miñ yahanañ abô êñ ek avômalô nebam ya ami. ⁴² Ma doñtom yahayala môlô! Môlô miñ lemimhaviñ Wapômbêñ ami. ⁴³ Wakamik hêv ya ba yahalêm ek yanañ anêñ abô bêñ. Ma môlô ôpôlik hathak ya. Ma doñtom anyô te halêm ba hanañ yanida anêñ abô, êñ ma môlô othak

owa yani thô! ⁴⁴ Môlô othak ôêv athêñ lôkmanjñ hadêñ ôpatu ba lahaviñ môlô. Ma doñtom miñ môlô malemkilik hathak Wapômbêñ doñtom atu anêñ lamavi ami. Êñ ma tem nômlômiñ aisê?

⁴⁵ “Môlô othak ôêv malem hadêñ Mose. Ma doñtom tem enañ môlô bêñ. Ba intu miñ môlô lemimimbi nena tem yanañ môlô bêñ imiñ Wakamik ma ami. Mi anônj! ⁴⁶ *Mose bôk hatô abô hathak ya yôv. Aêñ ba môlô ôêvhaviñ Mose anêñ abô, êñ ma tem nômlômiñ ya imbiñ. ⁴⁷ Ma doñtom môlô miñ ôêvhaviñ abô atu ba yani hatô ami. Ba intu môlô miñ ôêvhaviñ yenañ abô haviñ ami.”

6

Yisu havakônj anyô hatôm 5,000

(*Mat 14:13-21; Mak 6:30-44; Luk 9:10-17*)

¹ Yôv ma Yisu hi kasukthôm Galili anêñ danj vi. Kasuk êñ anêñ athêñ yañ nena Taibelias. ² Ma avômalô bêñ anônj bôk êyê lavônjñ takatu ba hadum hathak avômalô liñj ba intu esopa yani. ³ Yisu hathak dum ba hi ma halôk hamô biñ haviñ anêñ nê ku. ⁴ Avômalô Isael iniñ waklavônj elam nena Hale ba Hi habobo.

⁵ Ma Yisu hayê avômalô bêñ anônj êlêm ma hanañ hadêñ Pilip, “Alalô nanêm vuli polom embenj êsê ek nabakônj avômalô takêntêk?” ⁶ Yani hayala nômlô atu ba tem yani indum ba intu hanañ ek eyala Pilip anêñ auk iyom.

⁷ Ma Pilip hanañ viyañ, “Alalô nandum ku êtôm ayônj baherji ba lahavulô la anêñ vuli ma miñ hatôm nanêm polom vuli ek avômalô tomtom nejanj dokte dokte ami!”

⁸ Êñ ma nê ku te anêñ athêñ nena Andulu, Saimon Pita anêñ yañ molok, hanañ nena, ⁹ “Nônjô okna êntêk anêñ polom bali yaônena baherji lôk alim yaônna lokwanju. Ba nômlô êñ hatôm avômalô nômbêñ êntêk e?”

¹⁰ Ma Yisu hanañ, “Nonañ êndêñ avômalô ek nêndôk nêmlô biñ.” Kamunj bêñ anônj hamô lonj êñ ba anyô sapêñ êlôk êmlô. Thêlô hatôm 5,000. ¹¹ Êñ ma Yisu hawa polom ma hateñ mek ba havani hatôm thêlônj

* **5:30:** Jon 5:19; 6:38 * **5:36:** Jon 3:2; 14:11 * **5:37-38:** Mat 3:17; Jon 5:32; 8:18 * **5:39:** Luk 24:27 * **5:46:** Ap 3:22

leñiñhaviñ vêm ma hadum aêñ hathak alim ju atu haviñ.

¹² Thêlô eyañ ba leñiñviyak ma Yisu hanañ hadêñ anêñ nê ku nena, “Môlô nusup nôm wata sapêñ esak donjom ma miñ nômbi ni ami.” ¹³ Êñ ma isup polom wata ba etak halôk vak sam hatôm laumiñ ba lahavuju.

¹⁴ *Ma avômalô êyê lavôñiñ êñ ba enañ, “Avanôn! Sêbôk ma enañ nena plopet te tem êlêm. Ma êntêk lêk halêm yôv.” ¹⁵ *Êñ ma idum ek nebalonj yani ek imbitak êtôm iniñ kinj. Ma hayala iniñ auk êñ, ba intu hatak lonj êñ ma havôhi dum atu hathak lonjbô.

*Yisu havenj kasukthôm anêñ dômlê
(Mat 14:22-33; Mak 6:45-52)*

¹⁶ Yañsiñ ma anêñ nê ku i tamu kasukthôm anêñ dañ. ¹⁷ Bôlôvônj ma miñ Yisu hayô ek thêlô ami. Ma thêlô iyom ethak yeñ ba i tuvulu Kapaneam. ¹⁸ Ma lovak bêñ te hayuv ba kasuk hik bêñ. ¹⁹ Thêlô ivusiñ yeñ ba i hatôm 6 kilomita la. Ma êyê Yisu havenj kasukthôm anêñ dômlê ba halêm habobo yeñ ba hadum thêlô êkô kambom. ²⁰ Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô nena, “Yada êntêk! Miñ nôkô ami.” ²¹ Êñ ma thêlô leñiñmavi ba êlôk ek yani ni yeñ kapô. Ma kasana ma yeñ hi hathak liñdañ.

²² Haviyô hayañ ma avômalô takatu ba êmô kasukthôm anêñ dañ vi tuvulu eyala nena wakbôk ma yeñ donjom iyom hamô ba nê ku iyom ethak yeñ êñ ba i. Ma Yisu miñ hathak yeñ êñ haviñ anêñ nê ku ba hi ami ma mi. ²³ Êñ ma avômalô Taibelias iniñ yeñ doho êlêm ebobo lonj atu ba Anyô Bêñ hava polom liñ halôk ba thêlô eyañ. ²⁴ Ma avômalô êyê nena Yisu lôk anêñ nê ku miñ êmô ami. Êñ ma thêlô ethak yeñ ba i Kapaneam ek nêmbôlêm Yisu.

Yisu ma polom lôkmala

²⁵ Avômalô i êpôm Yisu hêk lonj atu ma enañ, “Kêdônwaga, anjê te intu hólêm lonj êntêk?”

²⁶ Ma Yisu hanañ nena, “Yanañ avanônj biñ êndênj môlô. Môlô bôk oanj polom aleba

lemimviyak. Ba intu môlô ôbôlêm ya. Ma lavôñiñ ma môlô bôk ôyê ma donjom ôthônj paliñ denañ. ²⁷ *Nundum ku ek noja nôm atu ba tem nêmbôlêm ba nêmbôlêm wak nômbênj intu sapêñ. Wakamik Wapômbênj bôk havak sêk hayô hêk ya Anyô Anêñ Nakadunj ba tem nêmbôlêm êñ êndênj môlô. Ma miñ malemkilik esak nôm atu ba tem epalê ami!”

²⁸ Êñ ma thêlô enañ, “Wapômbênj lahaviñ yêlô nandum ku malê?”

²⁹ *Ma Yisu hanañ, “Wapômbênj anêñ ku nena nômbênj opatu ba yani hêv ba halêm.”

³⁰⁻³¹ *Êñ ma thêlô enañ hik yani liñ, “Undum lavôñiñ te ek yêlô nagê ma tem nanêmbênj anêmbô. Mose bôk hêv mana hadêñ yêlôaniñ bumalô ba eyañ hamô lonj thiliv ba eto aêntêk,

‘Yani hêv polom anêñ malak leñ hadêñ avômalô ba eyañ.’ *Etak Ijip 16:4*

Ma o, tem undum lavôñiñ alê yañ?”

³²⁻³³ Ma Yisu hanañ, “Yanañ avanônj biñ êndênj môlô nena Anyô Bêñ hêv anyô te ba halêm anêñ malak leñ ba hêv lôkmala hadêñ avômalô hatôm polom anônj. Ba intu Wakamik iyom hêv nômbênj anêñ malak leñ hadêñ môlô. Ma miñ Mose hêv ami.”

³⁴ Êñ ma thêlô enañ, “Anyô Bêñ, wak nômbênj intu sapêñ ma nêmbôlêm polom êñ êndênj yêlô.”

³⁵ *Êñ ma Yisu hanañ, “Ya ma polom lôkmala. Ôpatu ba halêm hadêñ ya ma tem miñ ema kisi ami. Ma ôpatu ba hêvhaviñ ya ma tem miñ esakmuniñ ek inum njanj ami.

³⁶ Ma donjom bôk yahananj hadêñ môlô yôv. Môlô lêk ôyê ya ma miñ môlô ôêvhaviñ ami. ³⁷⁻⁴⁰ *Lêk yahalêm anêñ malak leñ ek yasopa ôpatu ba hêv ya ba yahalêm anêñ lahaviñ. Ma miñ yahalêm ek ya-

sopa yada yenañ yalenj haviñ ami. Avômalô takatu ba êyê ya Nakadunj ba êvhaviñ ma tem neja lôkmala anônj atu ba nêmbôlêm wak nômbênj intu sapêñ. Ma pik lo leñ anêñ dañ ma tem yangik thêlô liñ. Êntêk ma Wakamik anêñ lahaviñ. Ba intu miñ hatôm yatak avômalô takatu ba Wakamik

* **6:14:** Lo 18:15,18 * **6:15:** Jon 18:36 * **6:27:** Jon 6:48-58 * **6:29:** 1Jon 3:23 * **6:30-31:** Kis 16:14-15; Nam 11:7-9; Sng 78:24; Mat 16:1; Jon 2:18 * **6:35:** Jon 4:14 * **6:37-40:** Jon 10:28-29; 17:12

hêv hadêḡ ya te ami. Milôk. Pik lo leḡ anêḡ daḡ ma tem yaḡgik thêlô liḡ. Êntêk ma yani atu ba hêv ya ba yahalêm anêḡ lahaviḡ. Ba intu avômalô takatu ba Wakamik hêv hadêḡ ya ma tem nêlêm êndêḡ ya. Ma opalê atu ba halêm hadêḡ ya ma tem miḡ yandupunḡ yani ami.”

⁴¹ Avômalô Israeḡ elanô Yisu anêḡ abô êḡ “Ya ma nôḡm atu ba halôk anêḡ malak leḡ ba halêm.” Êḡ ma enaḡ abô munuḡmunuḡ ⁴² *nena, “Anyô êntêk ma Yisu, Josep anêḡ nakaduḡ! Ma alalô ayala talêbô lo lambô! Ma aisê ka hanaḡ nena halôk anêḡ malak leḡ ba halêm?”

⁴³ Ma Yisu hanaḡ, “Môlô bônônḡ! ⁴⁴ *Wakamik hêv ya ba yahalêm ba ôpatu ba halom hadêḡ ya iyom intu tem enja lôklokwaḡ ek êlêm êndêḡ ya. Ma pik lo leḡ anêḡ daḡ ma tem yaḡgik avômalô takêḡ liḡ nimbiyô esak loḡbô. ⁴⁵ Plopet te bôk hato abô halôk kapya aêntêk,

“ ‘Wapômbêḡ tem nêḡm auk êndêḡ avômalô sapêḡ.’ *Aisaia 54:13*

Avômalô takatu ba elanô Wakamik anêḡ abô ba ewa auk, thêlô tem nêlêm ek ya.

⁴⁶ *Anyô te miḡ bôk hayê Wakamik ami. Ôpatu ba hamô haviḡ Anyô Bêḡ ba halêm iyom intu hayê. ⁴⁷ *Yanaḡ avanônḡ biḡ êndêḡ môlô. Anyô hêvhaviḡ ya ma lêk hawa lôkmala anônḡ atu ba êḡmô êtôm wak nômbêḡ intu sapêḡ yôv. ⁴⁸ *Ya ma polom lôkmala. ⁴⁹ Môlônim bumalô takatu ba eyaḡ mana hamô loḡ thiliv bôk ema yôv. ⁵⁰ Ma polom atu ba halêm anêḡ malak leḡ ba avômalô eyaḡ tem miḡ nema ami. ⁵¹ Yada intu polom lôkmala ba yahalêm anêḡ malak leḡ. Anyô te hayaḡ, êḡ ma tem êḡmô lôkmala êtôm wak nômbêḡ intu sapêḡ. Polom êḡ ma yenaḡ vathiap ek yanêḡm ek avômalô pik neja lôkmala.”

⁵² Ma avômalô Israeḡ elanô abô êḡ ma kapôlônḡ ḡḡḡ ba enaḡ nena, “Anyô êntêk hatôm nêḡm anêḡ vathiap êndêḡ alalô ba aḡḡaḡ aisê?”

⁵³ Ma Yisu hanaḡ, “Yanaḡ avanônḡ biḡ êndêḡ môlô. Môlô miḡ oaḡ ya Anyô Anêḡ Nakaduḡ atu anêḡ vathiap lôk unum anêḡ

thalaleḡ ami, ma tem miḡ noja lôkmala ami. ⁵⁴⁻⁵⁵ Yenaḡ vathiap ma nôḡm anônḡ biḡ ek nejaḡ, ma yenaḡ thalaleḡ ma nôḡm anônḡ biḡ ek ninum. Ba intu anyô hayaḡ yenaḡ vathiap lôk hanum yenaḡ thalaleḡ ma yani hawa lôkmala atu ba nêḡmô êtôm wak nômbêḡ intu sapêḡ. Ma pik lo leḡ anêḡ daḡ ma tem yaḡgik yani liḡ. ⁵⁶ Ôpatu ba hayaḡ yenaḡ vathiap lôk hanum yenaḡ thalaleḡ intu hamô haviḡ ya ma yahamô haviḡ yani. ⁵⁷ *Wakamik ida hamô lôkmala ba hêv ya ba yahalêm ba intu yada yahamô lôkmala aêḡ iyom. Aêḡ ba ôpatu ba hayaḡ ya ma tem êḡmô lôkmala aêḡ iyom. ⁵⁸ Êntêk ma polom atu ba lêk halêm anêḡ malak leḡ. Sêbôk ma bumalô eyaḡ mana ba bôk ema ba mi. Ma ôpatu ba hayaḡ polom êḡ, ma tem enja lôkmala anônḡ atu ba êḡmô êtôm wak nômbêḡ intu sapêḡ.” ⁵⁹ Yisu hamô unyak yeḡ anêḡ Kapaneam ma hadônḡ avômalô hathak auk takêḡ.

Yisu anêḡ ḡê ku doho êdô yani

⁶⁰ Avômalô takatu ba esopa Yisu elanô abô takêḡ ma bêḡ anônḡ êpôlik ba enaḡ, “Abô êntêk ma abôma ba opalê hatôm endanô?”

⁶¹ Yisu hayala nena thêlô enaḡ abô munuḡmunuḡ hathak abô atu. Êḡ ma hanaḡ, “Abô êntêk habuliḡ môlô e? ⁶² Ma môlô ôyê ya Anyô Anêḡ Nakaduḡ atu havôhi daku loḡ sêbôk atu ba yani hamô, êḡ ma tem môlô lemimimbi aisê? ⁶³ Lovak Matheḡ da hêv lôkmala hadêḡ avômalô. Ma avômalô pik miḡ êtôm ami. Abô takatu ba yahananḡ hadêḡ môlô ma ida hamô lôkmala ba halêm anêḡ Lovak Matheḡ ba hêv lôkmala êḡ hadêḡ môlô. ⁶⁴⁻⁶⁵ *Ma donḡtom môlô doho miḡ ôêvhaviḡ ami. Ba intu bôk yahananḡ hadêḡ môlô nena ôpatu ba Wakamik halom hadêḡ ya iyom intu tem enja lôklokwaḡ ek êlêm êndêḡ ya.”

Aêḡ ba môḡ anônḡ ma Yisu hadônḡ avômalô ba hayala ḡê takatu ba miḡ êvhaviḡ ami. Ma hayala ôpatu ba tem enaḡ yani bêḡ aêḡ iyom.

⁶⁶ Êḡ ma avômalô bêḡ anônḡ elanô abô êḡ ma êpôlik hathak yani ba miḡ esopa yani hathak loḡbô ami.

* **6:42:** Mat 13:55 * **6:44:** Jon 6:65 * **6:46:** Jon 1:18 * **6:47:** Jon 3:15-16 * **6:48:** Jon 6:32,58 * **6:57:** 1Jon 3:24 * **6:64-65:** Jon 6:44; 13:11

⁶⁷ Yisu hanañ hik nê ku laumiñ ba lahavuju takatu liñ, “Ma môlô lemimhaviñ unu imbiñ e?”

⁶⁸ *Ma Saimon Pita hanañ viyañ, “Anyô Bêñ, yêlô ana êndêñ opalê am? Anêm abô iyom intu hêv lôkmala atu ba tem nêmo êtôm wak nômbêñ intu sapêñ. ⁶⁹ Ma yêlô êvhaviñ ba ayala katô nena o ma Wapômbêñ anêñ Anyô Matheñ.”

⁷⁰ Ma Yisu hanañ, “Bôk yahatak môlô laumiñ ba lahavuju ek numbitak yenañ nê ku. Ma doñtom môlônim anyô te ma ngôk.” ⁷¹ Yani hanañ hathak Judas, Saimon Iskaliot anêñ nakaduñ. Yani ma nê ku laumiñ ba lahavuju takatu te ma doñtom wak te am ka tem yani enañ Yisu bêñ.

7

Yisu hayê waklavôñ bêñ halôk Jerusalem

¹ *Vêm ma Israel iniñ nê bêñbêñ idum ek nijik Yisu vônô. Ba intu hadô ek ni Judia ma hi havenñ Galili lôbôlôbô iyom. ² *Ma avômalô Israel iniñ waklavôñ te habobo ba elam nena Elav Unyak Alôkñaun. ³ Êñ ma Yisu anêñ iviyañ ibi yani liliñ ba enañ, “Waklavôñ Elav Unyak Alôkñaun lêk hayô ba otak loñ êntêk ma nu Judia ek anêm avômalô takatu ba esopa o tem nêgê lavôñiñ takatu ba hothak hudum. ⁴ Lemhaviñ avômalô sapêñ neyala o, êñ ma miñ umbuñ o ami. Bôk huik o thô yôv ba intu nu yaiñ ek avômalô sapêñ neyala o!” ⁵ *Yisu anêñ iviyañ miñ êvhaviñ yani ami ba intu enañ aêñ.

⁶ Ma Yisu hanañ viyañ, “Yenañ waklavôñ yana Jerusalem ma mi denañ. Ma môlô ma wak sapêñ ma mavi. ⁷ Avômalô pik miñ hatôm nêpôlik ek môlô ami. Ma yahik avômalô pik iniñ kambom thô ba intu êpôlik hathak ya. ⁸ Môlô nu ôngô waklavôñ atu. Ma yenañ waklavôñ yana Jerusalem miñ lêk hayô ami denañ ba intu tem miñ yana daku ami.” ⁹ Êñ ma hamô Galili.

¹⁰ Aêñ ba anêñ iviyañ êmôn ba i ek nêgê waklavôñ êñ. Ma yani havenñ i yam ma doñtom miñ hik i thô ami. ¹¹ Ma Israel

iniñ nê bêñbêñ takatu ba êyê waklavôñ êmô Jerusalem êbôlêm Yisu ba enañ, “Anyô êntêk hamô êsê?”

¹² Ma avômalô nômbêñ êñ enañ abô thikuthik bêñ anôñ hadêñ i hathak yani. Vi enañ, “Yani anyô mavi anôñ.” Ma vi enañ, “Mi. Yani hasau avômalô.” ¹³ Ma avômalô êkô ek iniñ nê bêñbêñ ba intu miñ imiñ piklêvôn ek nenañ iniñ auk bêñ ami.

¹⁴ Waklavôñ Elav Unyak Alôkñaun anêñ wak te malêvôn hayô. Ma Yisu hi unyak matheñ anêñ piklêvôn ba hêv auk hadêñ avômalô. ¹⁵ *Israel iniñ nê bêñbêñ elañô Yisu anêñ abô êñ ma eson kambom ba enañ, “Aisê ka ôpêntêk hawa auk hathak alalôaniñ abô balabuñ? Kêdônwaga te miñ hadôn yani ami.”

¹⁶ *Ma Yisu hanañ viyañ, “Auk atu ba yahêv hadêñ môlô halêm anêñ ôpatu ba hêv ya ba yahalêm ma miñ yada yenañ auk ami. ¹⁷ Ôpatu ba hadum ek esopa Wapômbêñ anêñ lahaviñ, yani tem eyala nena yenañ auk êñ halêm anêñ Wapômbêñ mena halêm anêñ yada yenañ auk iyom. ¹⁸ *Ôpatu ba habam yanida hadum aêñ ek enja athêñ lôkmanñiñ. Ma doñtom ôpatu ba hadum ku ek avômalô nebam anyô atu ba hêv yani ba halêm, ôpêñ ma hanañ abô avanôn. Ma miñ hasau avômalô ami. ¹⁹ *Mose bôk hêv abô balabuñ hadêñ môlô yôv. Ma doñtom môlônim anyô te miñ hasopa abô balabuñ takêñ ami! Ma môlô udum ek unñwik ya vônô eka?”

²⁰ *Ma avômalô enañ viyañ, “Ngôk hamô haviñ o. Opalê te hadum ek injik o vônô?”

²¹ Ma Yisu hanañ, “Bôk yahadum ku te hadêñ Sabat nena yahadum anyô havuviñ atu mavi. Êñ ma hadum ba môlô oson kambom! ²² *Odanô! Môlô oson nena Mose hêv abô balabuñ nengothe anyô kupik hadêñ môlô. Ma doñtom mi. Bumalô da êv. Ba intu ku êñ habitak hadêñ Sabat ma môlô othak osopa aêñ iyom. ²³ *Abô balabuñ nengothe kupik ma bêñ ek abô balabuñ Sabat. Ba intu môlô ongothe okna kupik hadêñ Sabat ek môlô miñ numbuliñ Mose

* **6:68:** Mat 16:16 * **7:1:** Jon 5:18 * **7:2:** Wkp 23:34 * **7:5:** Ap 1:14 * **7:15:** Mat 13:54; Luk 2:47 * **7:16:** Jon 12:49; 14:10 * **7:18:** Jon 8:50 * **7:19:** Ap 7:53; Lom 2:21-24 * **7:20:** Jon 8:48; 10:20 * **7:22:** Stt 17:9-13; Wkp 12:3 * **7:23:** Jon 5:8-10,16

anêḡ abô balabuḡ atu ami. Ma nindum anyô mavi ma bêḡ ek neḡgothe kupik! Aêḡ ba yahatôm yandum anyô te liḡkupik lôkthô mavi êndêḡ Sabat. Ma môlô lemimmaniḡ eka? ²⁴ Noja auk thêthôḡ esak ku lo loḡ vêmam. Ma miḡ ôḡḡô iyom ma nundum abô esak ami.”

Avômalô idum ek neyala nena Yisu ma opalê

²⁵ Êḡ ma avômalô Jelusalem doho enaḡ, “Ôpêntêk intu ba ḡê bêḡbêḡ idum ek nijik vônô, e? ²⁶ Ôḡḡô, yani hanaḡ abô hamiḡ piklêvônḡ ma ḡê bêḡbêḡ êyê iyom. Yakô ek thêlô neyala nena ôpêḡ ma Mesia la. ²⁷ *Ma doḡtom ôpêntêk ma ayala anêḡ malak ôdôḡ. Ma Mesia atu halêm ma tem miḡ nayala anêḡ malak ôdôḡ ami.”

²⁸ *Yisu hamiḡ unyak mathêḡ anêḡ piklêvônḡ ma halanô thêlônḡ abô. Êḡ ma halam, “Môlô oyala ya lôk yenaḡ malak ôdôḡ e? Ôpatu ba hêv ya ba yahalêm ma Wapômbêḡ anôḡ atu ba môlô ôthôḡ yani palḡ ba miḡ yahalêm hatôm yadanaḡ auk ami. ²⁹ Yahalêm anêḡ yani atu ba hêv ya ba yahalêm. Ba intu yada yahayala yani.”

³⁰ *Thêlô elanô abô êḡ ba idum ek nebalonḡ yani ma doḡtom anêḡ waklavônḡ miḡ hayô ami denaḡ. Ba intu miḡ hatôm anyôla embalonḡ yani ami. ³¹ Avômalô nômbêḡ atu ba êmô ma êyê. Bêḡ anôḡ ma êvhaviḡ yani ba enaḡ thikuthik, “Anyôla tem miḡ embeḡ yam ba indum lavônḡiḡ bêḡ anôḡ êmôḡ ek ôpêntêk ami. Yakô yani ma Mesia atu la.” ³² ḡê Palisi elanô thêlônḡ abô. Êḡ ma thêlô lôk ḡê bêḡbêḡ êbôk da êv thêlônḡiḡ sôp bidonḡ ba i ek nebalonḡ Yisu.

³³ Ma Yisu hanaḡ, “Sawa bidonḡ ma tem yamô imbiḡ môlô vêḡ ma tem yambôna êndêḡ ôpatu ba hêv ya ba yahalêm. ³⁴ *Ma môlô tem nômbôlêm ya, ma doḡtom tem miḡ hatôm nôpôm ya ami lôk miḡ hatôm unu loḡ atu ba yahamô ami.”

³⁵ Ma Israel iniḡ ḡê bêḡbêḡ enaḡ hadêḡ thêlôda, “Tem ni êsê ba miḡ hatôm alalô napôm ami? Yani ni loḡ atu ba alalôaniḡ

avômalô sêbôk ba ilupuniḡ i ba lêk êmô haviḡ ḡê daluk ek êndôḡ thêlô e? ³⁶ Yani anêḡ auk aisê ba intu hanaḡ aêḡ, “Tem môlô nômbôlêm ya, ma doḡtom tem miḡ hatôm nôpôm ya ami lôk miḡ hatôm unu loḡ atu ba yahamô ami.’ ”

Yisu ma ḡaḡ lôkmala

³⁷ *Waklavônḡ bêḡ êḡ anêḡ danḡ ma bêḡ ek wak vi. Ma Yisu haviyô hamiḡ unyak mathêḡ kapô ma halam, “Anyô te hathakmuniḡ ek inum ḡaḡ ma êlêm êndêḡ ya. ³⁸ *Abô te hêk Wapômbêḡ anêḡ kapya ba hanaḡ, ‘ḡaḡ atu ba hêv lôkmala tem endanḡiḡ êndôk avômalô takatu ba êvhaviḡ ya iniḡ kapôlônḡiḡ ba endanḡ endeba ni.’ ” ³⁹ *Yisu hanaḡ abô êḡ hathak Lovak Mathêḡ atu ba tem nêḡ êndêḡ avômalô takatu ba êvhaviḡ. Yani miḡ hama ba haviyô ami denaḡ ba intu Lovak Mathêḡ miḡ halêm ami.

Avômalô evak i vose hi ôdôḡ ju

⁴⁰ *Avômalô doho elanô Yisu anêḡ abô êḡ ma enaḡ, “Avanônḡ biḡ! Alalô ayabiḡ plopet te! Ôpêḡ êntêk êḡ!”

⁴¹⁻⁴² *Ma vi enaḡ, “Yani ma Mesia!”

Ma vi enaḡ, “Mi. Wapômbêḡ anêḡ kapya hanaḡ, ‘Mesia ma tem imbitak anêḡ Devit anêḡ thalaleḡ anêḡ malak Betlehem.’ Ma doḡtom yani ma anyô Galili te.” ⁴³ Aêḡ ba avômalô evak i vose hi ôdôḡ ju. ⁴⁴ Anyô doho leḡiḡ haviḡ nebalonḡ yani, ma doḡtom miḡ evalonḡ ami.

Israel iniḡ ḡê bêḡbêḡ miḡ êvhaviḡ Yisu ami

⁴⁵ Êḡ ma ḡê bêḡbêḡ iniḡ sôp bidonḡ êvôi ek ḡê bêḡbêḡ êbôk da lôk ḡê Palisi. Ma thêlô enaḡ, “Aisê ba môlô miḡ ovalonḡ yani ba owa ba ôlêm ami?”

⁴⁶ *Ma sôp bidonḡ takêḡ enaḡ, “Anyô êḡ hanaḡ abô atu ba miḡ anyô la bôk hanaḡ ami.”

⁴⁷ Ma Palisi ethaḡ thêlô ba enaḡ, “Ôpêḡ bôk hasau avômalô bêḡ anôḡ. Ma lêk hasau môlô haviḡ e? ⁴⁸ *Ma alalôaniḡ ḡê bêḡbêḡ lôk Palisi takêntêk iniḡ anyô te hêvhaviḡ

* 7:27: Jon 7:41; 9:29 * 7:28: Mat 11:27; Jon 8:55

Wkp 23:36; Ais 55:1; Jon 4:14 * 7:38: Ais 58:11 * 7:39: Jon 16:7; 20:22; Ap 2:4

* 7:41-42: Jon 1:46; Sng 89:3-4; Mai 5:2 * 7:46: Mak 1:22

* 7:30: Jon 7:44 * 7:34: Jon 8:21; 13:36 * 7:37:

* 7:40: Lo 18:15; Jon 6:14

* 7:48: Jon 12:42

yani e? ⁴⁹ Ma mi! Avômalô alonañ takêñ êthôn Mose anêñ abô balabuñ paliñ. Ba intu Wapômbêñ tem injiki vônô!”

⁵⁰ *Nikodimus, anyô Palisi atu sêbôk ba hi hadêñ Yisu halanô abô takêñ ma hanañ hadêñ thêlô, ⁵¹ “Alalôaniñ abô balabuñ hanañ nena nijik anyô te vônô oyañ e? Mi. Nadañô anêñ abô ba nayala nô m takatu ba hadum vêmam.”

⁵² *Ma thêlô enañ viyañ, “O Galili hatôm ôpêñ e? Osam abô atu ba hêk Wapômbêñ anêñ kapyâ katô ma tem oyala nena plopet te tem miñ êlêm anêñ Galili ami.”

[*Avi sek**

⁵³ Yôv ma avômalô i iniñ unyak.

8

¹ Ma Yisu hi Dum Oliv. ² Haviyô hayañ wak hapup ma Yisu havôhi unyak mathen anêñ piklêvôn. Ma avômalô êlêm êdêñ yani, ma yani halôk hamô ma hêv auk hadêñ thêlô. ³ Nê Palisi lôk nê lôkauk hathak abô balabuñ êpôm avi sek te ma ewa yani ba êlêm êdô hamiñ nê bêtêñ maleñiñ. ⁴ Ma enañ hik Yisu liñ, “Kêdônwaga, lêk yêlô ayê avi êntêk hêk haviñ anyô lôk avi te. ⁵ *Ma Mose anêñ abô balabuñ hanañ nena avi anêñ aêñ ma nijik vônô esak valu. Ba lemhabi aisê?” ⁶ Iniñ auk êñ ma hatôm gwasilim ek neja yani êmô ek nenañ yani bêtêñ.

Ma donjom Yisu hakôm ba hato abô hêk pik hathak bañgwasin. ⁷ *Ma enañ hik liñ mathalalen aleba yani haviyô hamiñ ma hanañ hadêñ thêlô, “Môlô te hayala nena miñ hadum kambom te ami êñ ma enja valu ba injik avi êntêk esak êmôn.” ⁸ Êñ ma hakôm ba hato abô hêk pik hathak lonjô.

⁹ Thêlô elañô abô êñ ma thêlô tomtom etak lonjêñ ba i. Nê iniñ sondabêñ bêtêñ anôn êmôn ba i. Ma anyô vi even yam aleba Yisu lo avi êñ iyom êmô. ¹⁰ Ma Yisu haviyô hamiñ ma hanañ hadêñ yani, “Livôn, nê takatu ma lêk i êsê ba mi? Ma opalê lêk hadum abô ek nijik o vônô?”

¹¹ *Ma avi êñ hanañ, “Anyô Bêtêñ, anyô mi.”

Êñ ma Yisu hanañ, “Ya miñ yahadum abô ek nijik o vônô ami. Nu! Ma otak anêm kambom êñ!”]

Yisu ma pik anêñ deda

¹² *Yisu hanañ abô hadêñ avômalô hathak lonjô nena, “Ya ma hatôm avômalô pik iniñ deda. Ôpatu ba hasopa ya tem enja deda atu ba nêm lôkmala anôn ma tem miñ ember lonj momañiniñ ami. Milôk.”

¹³ Ma Palisi enañ, “Oda hovatho anêm abô lonj ba abô êñ ma miñ abô avanôn ami.”

¹⁴ *Ma hanañ viyañ, “Avanôn, lêk yahavatho yenañ abô lonj. Ma yahayala lonj atu ba yahamô ba yahalêm lôk lonj atu ba tem yana. Ba intu yenañ abô ma avanôn. Ma donjom môlô ôthôn lonj atu ba yahamô ba yahalêm lôk lonj atu ba tem yana paliñ.

¹⁵ *Môlô othak osopa avômalô pik iniñ auk ba udum abô aêntêk, ‘anyô êntêk ma mavi’ mena ‘avi êntêk ma kambom’. Ma donjom yada miñ aêñ ami. ¹⁶ *Yai lôk Wakamik atu ba hêv ya ba yahalêm, yai adum ku êñ haviñ i. Ma miñ yahadum abô hathak yada yenañ auk ami ma mi. Ba intu yahadum ek yandum abô, ma yenañ abô ma avanôn iyom. ¹⁷ *Môlôda unim abô balabuñ hanañ aêntêk, ‘Anyô lokwanju idum abô ba enañ abô te iyom êñ ma abô avanôn.’ ¹⁸ *Ma yada yahavatho yenañ abô lonj. Ma Wakamik atu ba hêv ya ba yahalêm intu havatho yenañ abô lonj haviñ.”

¹⁹ Êñ ma nê Palisi enañ hik yani liñ, “Lemambô hamô êsê?”

Ma Yisu hanañ viyañ, “Môlô oyala ya, êñ ma tem noyala Wakamik imbiñ. Ma donjom môlô ôthôn ya ba intu ôthôn Wakamik haviñ.” ²⁰ *Yisu hanañ abô takêñ lôk hadôn avômalô hamô unyak mathen anêñ piklêvôn hamô habobo lonj êv da halôk. Ma anêñ waklavôn miñ lêk hayô ami denañ ba intu miñ evalonj yani ami.

Yisu anêñ malak ôdôn

* **7:50:** Jon 3:1-2 * **7:52:** Jon 7:41-42 * **7:52:** Nê lôkauk vi lenjhabi nena abô 7:53-8:11 ma Jon da miñ hato ami, ma anyôla hato haven yam. * **8:5:** Wkp 20:10; Lo 22:22-24 * **8:7:** Lo 17:7 * **8:11:** Jon 5:14 * **8:12:** Ais 49:6; Jon 1:4-9; 9:5; 12:46 * **8:14:** Jon 5:31-32; 7:28 * **8:15:** Jon 12:47 * **8:16:** Jon 5:30; 8:29 * **8:17:** Lo 19:15 * **8:18:** 1Jon 5:9 * **8:20:** Jon 7:30

21 *Yisu hanaŋ hathak loŋbô. “Tem yana. Ma môlô tem nômbôlêm ya ba unim kambom atu ôthônŋ ya paliŋ tem injik môlô vônô ba miŋ hatôm unu loŋ atu ba yaha ami.”

22 Israeŋ iniŋ nê bêŋbêŋ elanô abô êŋ ma thêlôda enaŋ hadêŋ i nena, “Aisê ka yani hanaŋ, ‘Môlô miŋ hatôm unu loŋ atu ba yaha ami?’ Yakô yanida injik i vônô la?”

23 *Ma doŋtom Yisu hanaŋ hadêŋ thêlô, “Môlônim loŋ ma pik êntêk. Ma yenaŋ loŋ ma malak leŋ. Môlô ma avômalô pik ma doŋtom ya ma miŋ anyô pik êntêk ami. 24 Ma miŋ môlô ôêvhaviŋ abô êntêk ‘Yada Yahamô’ ami, êŋ ma tem noma. Ba intu bôk yahanaŋ hadêŋ môlô yôv nena môlô othak udum kambom lomaloma ba tem noma.”

25 Thêlô enaŋ hik yani liŋ, “O ma opalê?”

Ma Yisu hanaŋ, “Sêbôk ba môŋ anôŋ ma yahanaŋ hadêŋ môlô. 26 Yahatôm yanaŋ môlônim kambom lomaloma bêŋ. Ma doŋtom Wakamik atu ba hêv ya ba yahalêm, yani ma avanôŋ. Ba yahalaŋô anêŋ abô ba yahanaŋ hadêŋ avômalô pik.”

27 Thêlô êthônŋ Yisu anêŋ abô atu ba hanaŋ hathak Lambô. 28 *Aêŋ ba yani hanaŋ hadêŋ thêlô, “Wak te am ka tem môlô nôsôkwêŋ ya Anyô Anêŋ Nakaduŋ atu. Êŋ ma tem noyala nena Yada Yahamô ba yahanaŋ abô takatu ba Wakamik hik thô hadêŋ ya ma miŋ yahadum nômlate hatôm yada yenaŋ auk ami. 29 Ma ôpatu ba hêv ya ba yahalêm intu hamô haviŋ ya. Yahadum nômkama hatôm anêŋ lahaviŋ. Aêŋ ba miŋ hatak ya ba yahamô daluk ami.” 30 Avômalô bêŋ anôŋ elanô Yisu anêŋ abô êŋ ba êvhaviŋ.

Avômena ethak idum hatôm lami

31 Yisu hanaŋ hadêŋ avômalô Israeŋ takatu ba êvhaviŋ yani nena, “Môlô ovaloŋ yenaŋ abô loŋ lôklokwaŋ, êŋ ma môlô ma yenaŋ nê ku anôŋ. 32 Ma tem noyala nôm avanôŋ. Ma nôm avanôŋ êŋ tem epole yak atu ba havuvi môlô loŋ vê.”

33 *Ma thêlô enaŋ viyaŋ, “Aisê! Yêlô ma Ablaham anêŋ limi ba anyôla ma miŋ yêlôaniŋ alaŋ ami. Ma honaŋ aêŋ eka?”

34 *Ma Yisu hanaŋ viyaŋ, “Yanaŋ avanôŋ biŋ êndêŋ môlô nena nê takatu ba ethak idum kambom, êŋ ma hatôm yak havalonŋ i loŋ ba intu kambom habitak thêlônŋ alaŋ. 35 Ma nê takatu ba ewa hêk loŋ buyaŋ ma iniŋ alaŋ hamô. Ba intu nê êŋ ma miŋ unyak alaŋ anêŋ thalalenŋ te ami. Nakaduŋ iyom intu unyak alaŋ anêŋ avômalô wak nômbêŋ intu sapêŋ. 36 Aêŋ ba ya Nakaduŋ yahapole môlônim yak vê, ma yak êŋ tem miŋ embalonŋ môlô loŋ esak loŋbô ami. 37 Yahayala nena môlô ma Ablaham anêŋ limi, ma doŋtom yenaŋ abô ma miŋ hamô môlônim kapôlômim ami. Ba intu udum ek uŋgwik ya vônô. 38 Yahathak yahanaŋ abô hathak nômkama takatu ba Wakamik hathak hik thô hadêŋ ya. Ma môlô othak udum hatôm atu ba olaŋô hêk lemimambô.”

39 *Thêlô enaŋ viyaŋ, “Ablaham ma yêlôaniŋ wakamik.”

Ma Yisu hanaŋ hadêŋ thêlô, “Môlô ma Ablaham anêŋ limi, êŋ ma tem nosopa anêŋ bôk lo loŋ. 40 Odaŋô! Wapômbêŋ hanaŋ abô avanôŋ hadêŋ ya ba yahanaŋ abô êŋ hadêŋ môlô. Ma lêk môlô udum ek uŋgwik ya vônô! Ablaham miŋ hadum aêŋ ami. Ma môlô aisê? 41 *Môlô osopa lemambô iyom.”

Ma thêlô enaŋ, “Yêlô miŋ avômena loŋ sawa ami. Wapômbêŋ da intu yêlôaniŋ wakamik. Ma o?”

42 Ma Yisu hanaŋ, “Yahalêm anêŋ Wapômbêŋ ba êntêk yahamô. Yani hêv ya ba yahalêm ma miŋ yada yahalêm hathak yenaŋ auk ami. Ba intu Wapômbêŋ môlônim Lemambô, êŋ ma tem môlô lemimimbiŋ ya aêŋ iyom. 43 Môlô ôdô yenaŋ abô. Ba intu môlô ôthônŋ yenaŋ abô denaŋ. 44 *Sêbôk ba môŋ anôŋ ma Sadaŋ anyô hik avômalô vônô mayaliv ba êntêk hadum aêŋ haveŋ denaŋ. Nôm avanôŋ te miŋ hamô haviŋ yani ami. Ba intu hadô nôm avanôŋ sapêŋ. Yani ma anyô abôyaŋ lôk abôyaŋ anêŋ alaŋ. Aêŋ ba abôyaŋ ma anêŋ abô anôŋ ba intu hanaŋ abôyaŋ iyom. Ma môlônim lemambô ma Sadaŋ êŋ ba anêŋ nali ma môlô ba intu osopa

* 8:21: Jon 7:34; 13:33 * 8:23: Jon 3:31 * 8:28: Jon 3:14 * 8:33: Mat 3:9 * 8:34: Lom 6:16,20 * 8:39: Mat 3:9 * 8:41: Ais 63:16 * 8:44: 1Jon 3:8

anêḡ lahaviḡ. ⁴⁵ Ma ya anyô loḡ buyaḡ ba yahanaḡ abô avanôḡ. Ba intu môlô miḡ ôêvhaviḡ ya ami. ⁴⁶ *Môlô te hatôm injik yenaḡ kambom thô e? Yakô yenaḡ abô ma avanôḡ ma aisê ba miḡ môlô ôêvhaviḡ ya ami? ⁴⁷ *Wapômbêḡ anêḡ nali ma ethak elañô anêḡ abô. Môlô ma miḡ Wapômbêḡ anêḡ nali ami. Ba intu miḡ olaḡô anêḡ abô ami.”

Yisu hanaḡ abô hathak yanida

⁴⁸ *Avômalô Israeḡ enaḡ Yisu anêḡ abô viyaḡ, “Avanôḡ! O anyô Samalia te ba ḡḡok hamô haviḡ o!”

⁴⁹ Ma Yisu hanaḡ, “ḡḡok miḡ hamô haviḡ ya ami. Yahalovak Wakamik vibiyḡ. Ma môlô miḡ olovak ya vibiyḡ ami. ⁵⁰ Miḡ yada yahadum ek avômalô nebam ya ami. Mi. Anyô te intu hamô. Ba intu hadum ek avômalô nebam ya ma tem endañô avômalô iniḡ abô. ⁵¹ *Yanaḡ avanôḡ biḡ êndêḡ môlô. Ôpatu ba hasopa yenaḡ abô ma tem miḡ ema ami. Mi anôḡ.”

⁵² Avômalô Israeḡ enaḡ, “Yêlô lêk ayala nena ḡḡok hamô haviḡ o. Ablaham lôk plopet sapêḡ bôk ema yôv. Ma doḡtom oda honaḡ, ‘Ôpatu ba hasopa yenaḡ abô ma tem miḡ ema ami.’ ⁵³ O bêḡ ek yêlôaniḡ bumalô Ablaham, e? Yani bôk hama yôv! Ma plopet sapêḡ bôk ema haviḡ. Ma hoson nena o anyô bêḡ e?”

⁵⁴ Êḡ ma Yisu hanaḡ, “Yahabam yada, êḡ ma nôm oyaḡ. Wakamik atu ba môlô olam nena unim Wapômbêḡ, yani êḡ intu habam ya. ⁵⁵ Ma doḡtom môlô miḡ oyala yani ami ma mi. Ya ma yahayala yani katô ba yahanaḡ nena yahathôḡ yani paliḡ, êḡ ma tem yambitak anyô abôyaḡ êtôm môlô. Aêḡ ba yahayala yani ba intu yahasopa anêḡ abô. ⁵⁶ Môlônim bumalô Ablaham bôk hayala nena tem yalêm ba lamavi anôḡ. Ma hayê yenaḡ waklavôḡ êḡ ma hadum yani lamavi anêḡ dôêḡ.”

⁵⁷ Avômalô Israeḡ enaḡ hadêḡ Yisu, “Anêm sondabêḡ miḡ hatôm 50 ami denaḡ ma honaḡ nena bôk hôyê Ablaham. Hosau!”

⁵⁸ *Ma Yisu hanaḡ, “Yanaḡ avanôḡ biḡ êndêḡ môlô. Ablaham miḡ habitak ami denaḡ, ma yada bôk yahamô yôv.” ⁵⁹ Thêlô elañô abô êḡ ma ewa valu ek nijik yani esak. Ma doḡtom Yisu hêv i vê menaḡna hêk unyak mathenḡ anêḡ piklêvôḡ ba hi.

9

Anyô madaluk pusip

¹ Yisu haveḡ ba hi ma hayê anyô mapusip te. Sêbôk ba talêbô havathu ma mapusip. ² *Ma anêḡ ḡê ku enaḡ hik yani liḡ, “Kêdôḡwaga, opalê intu hadum kambom ba talêbô hawa ôpêntêk ba mapusip? Ôpêḡ da anêḡ kambom mena lambô lo talêbô iniḡ e?”

³ *Ma Yisu hanaḡ, “Wapômbêḡ hadum ku êḡ hathak ôpêḡ ek avômalô pik nêgê. Ma miḡ ôpêḡ mena lambô lo talêbô iniḡ kambom ami. Mi. ⁴ Deda hêk denaḡ ba alalô nandum ôpatu ba hêv ya ba yahalêm anêḡ ku. Bôlôvôḡ tem êyô ba miḡ hatôm anyô nindum ku ami. ⁵ *Yahamô pik ma ya ma avômalô pik iniḡ deda.”

⁶ *Êḡ ma yani hasôwapôk hathak pik ma hayelaḡ aleba habitak malim. Ma hawa ba hatak hathak anyô mapusip êḡ madaluk. ⁷ Ma hanaḡ hadêḡ yani, “Nu usik o êndôk kasuk Siloam.” (Athêḡ Siloam êḡ anêḡ ôdôḡ nena, “Êv yani ba hi.”) Ma ôpêḡ hi hathik i. Ma hale halêm hathak loḡbô ma lêk hayê tak mavi.

⁸ Yanida anêḡ avômalô lôk avômalô takatu ba bôk eyala yani êyê ôpêḡ ma enaḡ, “Êntêk ma anyô petenak sêbôk e?” ⁹ Ma doho enaḡ, “Ôpêḡ intu.”

Ma vi enaḡ, “Mi, anyô yaḡ ba hatôm ôpêḡ.”

Ma doḡtom ôpêḡda hanaḡ, “Ya êḡ êntêk.”

¹⁰ Ma thêlô enaḡ hik yani liḡ, “Aisê ba malem daluk hakyav?”

¹¹ Ma hanaḡ, “Ôpatu ba elam nena Yisu, hayelaḡ pik haviḡ wapôk aleba hatôm pik malim ma hatak hathak yamaleḡ. Yôv ma hanaḡ nena, ‘Nu kasuk Siloam ma usik

* **8:46:** 2Ko 5:21; 1Pi 2:22 * **8:47:** 1Jon 4:6 * **8:48:** Mak 3:21-22 * **8:51:** Jon 5:24 * **8:58:** Jon 1:1 * **9:2:** Ese 18:20; Luk 13:2,4 * **9:3:** Jon 11:4 * **9:5:** Mat 5:14; Jon 8:12 * **9:6:** Mak 8:23

o.' Êñ ma yaha yahathik ma yamalen hakyav."

¹² Ma thêlô enañ hik yani liñ, "Ôpêñ hamô êsê?"

Ma yani hanañ, "Yahathôñ palin."

Palisi enañ abô hadêñ anyô madaluk hakyav

¹³ Êñ ma thêlô ewa anyô madaluk pusip atu ba lêk mavi hi ek Palisi. ¹⁴ Lêk Sabat ma Yisu hadum ku êñ. ¹⁵ Aêñ ba Palisi enañ hik yani liñ hatôm atu ba avômalô enañ hik yani liñ, "Malem hakyav aisê?" Ma yani hanañ, "Ôpêñ hatak pik malim hathak yamalen ma yahathik ma lêk yahayê tak."

¹⁶ Ma Palisi doho enañ, "Anyô êñ miñ halêm anêñ Wapômbêñ ami ek malê nena habulin Sabat."

Ma donjom vi enañ, "Anyô kambom hatôm indum lavônin anêñ aêñ e?" Ma thêlô evak i vose hi ôdôn ju.

¹⁷ *Yôv ma thêlô enañ hik anyô madaluk pusip êñ liñ hathak lonbô, "Yani hadum anêm malem ba hakyav. Ma honañ aisê hathak yani?"

Ma ôpêñ hanañ, "Yani ma plopet te."

¹⁸ Ma Israel inin ñê bêñbêñ miñ êvhavin nena sêbôk ma yani mapusip ma donjom lêk habitak mavi ami. Ba intu elam lambô lo talêbô ba êlêm. ¹⁹ Ma enañ hik thai liñ, "Mamunim nalum êntêk e? Talêbô bôk havathu ba mapusip e? Aisê ka lêk hayê tak?"

²⁰ Ma talêbô lo lambô enañ, "Avanôn! Ôpêntêk ma yaianin okna. Talêbô hawa ma bôk mapusip yôv. ²¹ Ma donjom madaluk hakyav lôk opalê hadum yani madaluk mavi, êñ ma yai athôn palin. Yani bôk anyô muk yôv ba nonañ injik yanida liñ."

²² Israel inin ñê bêñbêñ bôk enañ nena anyôla hanañ nena Yisu ma Mesia, êñ ma tem nêñêm ôpêñ vê. Aêñ ba intu thai êkô ²³ ba enañ, "Yani bôk anyô muk yôv ba nonañ injik yanida liñ."

²⁴ Yôv ma elam ôpatu ba madaluk mavi hathak lonbô ma enañ, "Ondam Wapômbêñ anêñ athêñ ma onañ abô avanôn! Ôpêñ ma anyô kambom! Aêñ e?"

²⁵ Ma yani hanañ, "Injo! Ôpêñ anyô mavi mena anyô kambom la! Nôm atu ba yahayala katô, sêbôk ma yamalen pusip ma lêk yamalen hakyav!"

²⁶ Ma enañ hik yani liñ, "Yani hadum malê hadêñ o ba malem hakyav?"

²⁷ Ma yani hanañ, "Lêk yahanañ yôv hadêñ môlô, ma môlô lemimôndôn kôtôn. Môlô udum ek nodanô esak lonbô ek numbitak anêñ ñê ku e?"

²⁸ Êñ ma Palisi enañ abôma lôk ethañ yani nena, "Oda intu hosopa ôpêñ! Ma yêlô ma asopa Mose iyom! ²⁹ Alalô ayala nena Wapômbêñ bôk hanañ abô hadêñ Mose. Ma donjom ôpêñ anêñ lon ma yêlô athôn palin."

³⁰ Ma ôpêñ hanañ, "Aêñ e? Môlô ôthôn ôpêñ anêñ lon, e? Odanô! Yani hadum yamalen mavi. ³¹ *Wapômbêñ hathak halanô ñê idum kambom inin abô e? Mi. Halanô ñê thêthôn atu ba esopa anêñ abô iyom. ³² Sêbôk aleba lêk ma miñ ayê anyô te hadum ba anyô mapusip te habitak mavi ami. ³³ Wapômbêñ miñ hêv ôpêñ ba halêm ami, êñ ma miñ hatôm indum nômlate ami."

³⁴ *Palisi elanô aêñ ba enañ, "Waklavôn lemtambô havathu o, ma hubup lôk kambom ma aisê ka hudum ek ôndôn yêlô? Dô!" Êñ ma ilupunin ôpêñ.

Palisi ma hatôm ñê malenin pusip

³⁵ Yisu halanô nena ilupunin ôpêñ ba intu hi ek êmbôlêm yani. Hapôm ma hanañ, "Hôêvhavin Anyô Anêñ Nakadun atu e?"

³⁶ Ma yani hanañ, "Anyô bêñ, anyô êñ ma opalê? Onañ êndêñ ya ek yanêmbin yani."

³⁷ Ma Yisu hanañ hadêñ yani, "Bôk hâyê yani yôv. Ondanô! Yani êñ êntêk ba hanañ abô havin o."

³⁸ Ma ôpêñ hanañ, "Anyô Bêñ, yahêvhavin." Êñ ma yani halek vadôn lêlô hadêñ Yisu.

³⁹ Ma Yisu hanañ, "Yahalêm pik ek yanañ avômalô inin kambom bêñ ek ñê malenin pusip tem nêgê tak ma ñê êyê tak tem malenin pusip."

* 9:17: Jon 4:19 * 9:31: Sng 34:15 * 9:34: Sng 51:5 * 9:40: Mat 15:14

40 *Ma Palisi doho êmô ba elanô abô êñ. Ma enañ hik yani lin, “Aisé! Yêlô ma nê maleñij pusip havij e?”

41 Ma Yisu hanañ, “Maleñij pusip, êñ ma kambom mi. Ma donjom môlô othak onañ, ‘Yêlô athak ayê tak.’ Ba intu môlônim kambom havalonj môlô lonj denañ.”

10

Yisu ma boksipsip iniñ alañ

1 Yisu hanañ, “Yanañ avanôñ binj êndênj môlô. Ôpatu ba hasôv lôk kisi ma miñ habitak hayô kola abôlêk ek enja bôksipsip ami, yani ma anyô vani lôk anyô kambom. 2 Ma anyô hathak habitak hayô kola abôlêk ba hi, intu boksipsip iniñ alañ. 3 Anyô hayabinj kola halate abôlêk vê ek boksipsip alañ enja anêñ bok. Halam tomtom iniñ athênj ma elanô ba halom i hi yaiñ. 4 Yani hawa anêñ boksipsip sapênj ele yaiñ yôv ma hamôñ ma boksipsip evenj yam. Boksipsip eyala alañsi lenjelo ba intu esopa i. 5 Ma anyô yanj ma êthônj ôpênj laselo paliñ ba intu êsôv ma miñ ethak esopa ami.” 6 Yisu havuñ abô ba miñ eyala anêñ ôdônj ami.

7 Aênj ba Yisu hanañ hathak lonjbô nena, “Avanônj! Yanañ êndênj môlô nena yada ma hatôm kola abôlêk ek boksipsip nêyô kola kapô. 8 *Avômalô sapênj atu ba êmônj ek ya ma nê vani lôk nê kambom. Ma donjom boksipsip miñ elanô thêlô lenjelo ami. 9 Yada ma kola abôlêk. Anyô te halêm hadênj ya ba hayô kola kapô ma Wapômbênj tem nêmi yani bulubiñ. Ôpênj tem ni ba êlêm êmô kola kapô ma tem êpôm nômi mavi ek enjañ. 10 Anyô vani halêm ek enja boksipsip vani lôk injik i vônô lôk imbulij i. Ma donjom yahalêm ek neja lôkmala atu ba êmô thêlô kapôlônij sinj.

11 * “Ya ma boksipsip iniñ alañ mavi ba yahatak yenañ lôkmala ek nêmi boksipsip sa. 12 *Alañ anêñ nê ku ma miñ boksipsip iniñ alañ ami. Ba êyê avuñ yatap te halêm ma tem netak boksipsip nêmi ma nêsôv ba ini. Ma avuñ yatap tem indupuniñ

i ba nêsôv mayaliv. 13 Alañ anêñ nê ku ma lenjinhavinj vuli iyom ma miñ lenjinhiki hathak boksipsip ami. Ba intu thêlô êsôv ba i.

14 “Yada iyom intu boksipsip iniñ alañ mavi. Yahayala yenañ boksipsip ma thêlô eyala ya 15 *hatôm atu ba Wakamik hayala ya ma yahayala Wakamik. Ma yahatak yenañ lôkmala ek nêmi boksipsip sa. 16 *Yenañ boksipsip doho miñ êmô kola êntêk kapô ami. Ma yahalam i ma tem nedañô yalenjelo ma tem yandom i ba ni nêyô kola kapô ek nimbatak ôdônj donjom lôk alañ donjom iyom. 17 *Wakamik lahavinj ya ba intu yalenjavinj yani ek yatak yenañ lôkmala ma tem yanja esak lonjbô. 18 Anyôla miñ hatôm nêmi yenañ lôkmala vê ami. Mi. Yada yenañ yalenjavinj ek yatak yenañ lôkmala. Yahatôm yatak ma yahatôm yanja esak lonjbô. Wakamik hanañ ek yandum aênj.”

19 Avômalô Israeñ elanô abô êñ ma evak i vose hi ôdônj ju hathak lonjbô. 20 Ma bêñ anônj enañ nena, “Ngôk kambom hamô havij yani ba anêñ auk molo. Aisé ka môlô olanô anêñ abô?”

21 Ma donjom vi enañ, “Mi! Anyô lôk ngôk te miñ hatôm enañ abô takênj ami. Ma ngôk kambom miñ hatôm indum maleñ pusip mavi ami. Mi.”

Nê Israeñ miñ êvhavinj ami

22 Waklavônj Êv Mek Ek Unyak Mathenj hayô ba avômalô Israeñ i Jelusalem ek nêgê.*

Lêk ma belenj simbak 23 ba Yisu havenj unyak mathenj anêñ kapo danj te ba elam nena Solomon Anêñ Kapo Danj. 24 Ma avômalô Israeñ ekalabu yani sinj ma enañ, “Huvuñ abô ba anjê ka tem onañ nena o ma opalê? O ma Mesia atu e? Êñ ma onañ bêñ.”

25 Ma Yisu hanañ viyanj nena, “Bôk yahanañ yôv hadênj môlô lôk lavônij takatu ba yahadum hathak Wakamik anêñ athênj hik ya thô hadênj môlô. Ma miñ ôêvhavinj

* 10:8: Jer 23:1-2; Ese 34:2-3 * 10:11: Sng 23:1; ALK 7:17 * 10:12: Ap 20:29 * 10:15: Mat 11:27; 1Jon 3:16
* 10:16: Ais 56:8; Ese 34:23 * 10:17: Plp 2:8-9 * 10:22: Sêbôk ba avômalô lonj buyanj ibulij unyak mathenj ma avômalô Israeñ ik vovak. Vêmi ma êv mek ek unyak mathenj hathak lonjbô. Ba intu avômalô Israeñ lenjhabi waklavônj êñ.

ya ami. ²⁶ Ek malê nena môlô ma miñ yenañ boksipsip ami ba intu miñ ôêvhaviñ ya ami. ²⁷ Yenañ boksipsip ma ethak elañð yalenselo. Yahayala thêlô ma thêlô ethak esopa ya. ²⁸ *Yahêv lôkmala atu ba tem nêôm êtôm wak nômbêñ intu sapêñ hadêñ yenañ avômalô ek miñ nema ami lôk miñ hatôm anyôla enja i vê ênjêk yabaheñ ami. ²⁹ Wakamik hêv i hadêñ ya, ma yani ma bêñ ek nômkama sapêñ ba miñ hatôm anyôla nêm thêlô vê ênjêk Wakamik bañ ami. ³⁰ Yai lôk Wakamik ma doñtom iyom.”

³¹ Avômalô Israe elwa valu hathak loñbô ba idum ek nijik Yisu vônô. ³² Ma Yisu hanañ hadêñ thêlô, “Môlô bôk ôyê lavôññij mavi bêñ anôñ atu ba yahadum yôv. Ku êñ ma Wakamik hêv hadêñ ya. Ma lavôññij alîsê intu yenañ kambom ba udum ek uñgwik ya esak valu?”

³³ *Ma thêlô enañ viyañ, “Yêlô adum ek nañgik o esak valu ek malê nena honañ abôma hathak Wapômbêñ nena oda ma Wapômbêñ. Ma doñtom o ma anyô pik iyom. Ma miñ yêlô lenññhabi lavôññij la ami. Mi.”

³⁴ Ma Yisu hanañ, “Môlô da unim abô balabuñ te hanañ nena, ‘Wapômbêñ da halam môlô nena wapômbêñ.’ *Kapya Yen 82:6*

³⁵ “Odañð! Abô atu ba hêk Wapômbêñ anêñ kapya ma avanôñ ba bôk hêv hadêñ avômalô takatu ba halam i nena, ‘wapômbêñ’. ³⁶ Ma hatak ya hatôm anêñ anyô ek yalêm pik êntêk ba intu ya ma wapômbêñ hatôm môlô. Ma doñtom ya ma nakaduñ ba intu ya ma bêñ ek môlô. Aêñ ba yahanañ nena, ‘Ya ma Wapômbêñ Nakaduñ’ ma yahanañ abôma hathak Wapômbêñ aisê ba intu onañ ya bêñ? ³⁷ Yahadum ku takatu ba Wakamik hadum ba intu nônêmbiñ ya. ³⁸ *Ma ôdô nônêmbiñ ya, êñ ma nônêmbiñ lavôññij iyom. Nônêmbiñ yenañ ku takatu ek êndôñ môlô ek noyala katô nena Wakamik hamô ya kapô ma yahamô Wakamik kapô.”

³⁹ Êñ ma idum ek nebalonñ yani esak loñbô. Ma doñtom hêv i vê hêk thêlô ba hi.

⁴⁰ *Ma habup hayô ñañ Jolodañ ba hi ma hamô loñ sêbôk ba Jon hathik avômalô halôk ⁴¹ ma avômalô bêñ anôñ i hadêñ yani ma enañ, “Avanôñ! Jon miñ hadum lavôññij te ami. Ma doñtom abô takatu ba yani hanañ hathak ôpêntêk ma avanôñ.” ⁴² Ma avômalô loñ êñ bêñ anôñ êvhaviñ yani.

11

Lasalus hama

¹ *Anyô te hapôm lijiñ ba anêñ athêñ nena Lasalus. Yani ma anyô Betani. Betani êñ ma avi loyañ Malia lo Mata iniñ malak ôdôñ. ² *Malia êñ atu ba yani hañgasô nôm ôv mavi hayô hamô Anyô Bêñ va ma haya lopali vê hathak wakadôk ñaunñ. Anyô lijiñ êñ ma Lasalus, Malia atu limalô. ³ Ma avi lo yañ êv abô hadêñ Yisu nena, “Anyô bêñ, anêñ anyô môlô hapôm lijiñ.”

⁴ *Yani halañð abô êñ ma hanañ nena, “Lijiñ êñ anêñ anôñ ma miñ ñama ami. Lijiñ êñ habitak ek injik Wapômbêñ anêñ lôkmaññij thô. Ma lôkmaññij êñ tem injik ya Nakaduñ anêñ lôkmaññij thô aêñ iyom.” ⁵ Yani lahaviñ Mata lo yañ Malia ma Lasalus bêñ anôñ. ⁶ Ma doñtom yani halañð nena Lasalus hapôm lijiñ ma miñ hi kethenñ ami ma hamô loñ êñ hatôm wak ju.

⁷ Êñ ma hanañ hadêñ ñê ku, “Alalô nabôana Judia.”

⁸ Ma thêlô enañ, “Kêdôñwaga, loñ êñ ma waksêñyôk ma avômalô Israe elidum ek nijik o vônô esak valu! Ma hudum ek ômbônu eka?”

⁹ Ma hanañ, “Wakma laumiñ ba lahavuju hadêñ wak te, aêñ e? Ma pik êntêk êñ anêñ deda habi ba anyô êyê tak. Ma tem miñ nêndôk ami. ¹⁰ Ma bôlôvôñ ma deda mi ba anyô evenñ ma tem nêndôk.”

¹¹ Vêñ ma hanañ, “Alalôaniñ anyô môlô Lasalus hêk sôm ba tem yana ek yañgik liñ.”

¹² Ma ñê ku enañ, “Anyô Bêñ, dô! Hêk sôm ek lijiñ etak yani ba imbitak mavi.” ¹³ Thêlô esonñ nena hanañ hathak Lasalus hêk sôm la. Ma doñtom mi. Hanañ hathak Lasalus anêñ ñama.

¹⁴ Ba intu hanañ bêñ nena, “Lasalus lêk hama ¹⁵ ba miñ yahamô haviñ ami ba

* 10:28: Jon 3:16; 6:39 * 10:33: Wkp 24:16 * 10:38: Jon 14:10-11 * 10:40: Jon 1:28 * 11:1: Luk 10:38-39

* 11:2: Jon 12:3 * 11:4: Jon 9:3

intu yalenmavi. Ma tem yanêm môlô sa ek nônêmimbiņ. Alôana i!”

16 *Êņ ma Tomas anêņ athêņ yaņ nena Didimus* hanaņ hadêņ nê ku vi nena, “Alôana imbiņ yani ek nijik alalô vônô imbiņ.”

Yisu ma lôkmala anêņ ôdôn

17 Yisu thêlô êyô Betani ma yani halaņô nena Lasalus bôk hêk siô hatôm wak ayova.

18 Loņ êņ hamô habobo Jelusalem ba hatôm kilomita lô iyom. 19 Ma avômalô Israeļ bêņ anônê êlêm ek nênem Malia lo Mata thêvô. 20 Mata halaņô nena Yisu lêk halêm êņ ma hi ek êņjê. Malia ma hamô unyak.

21 Ma Mata hanaņ, “Anyô Bêņ, hômô loņ êntêk ma yenaņ livôn tem miņ ema ami. 22 Ma doņtom yahayala nena malêla takatu ba honaņ hik Wapômbêņ liņ, êņ ma tem yani indum.”

23 Ma Yisu hanaņ, “Livôm tem imbiyô esak loņbô.”

24 *Ma Mata hanaņ, “Avanônê! Pik lo leņ anêņ daņ ba avômalô iviyô ma tem yani imbiyô imbiņ.”

25 Ma hanaņ, “Yada ma anyô yahik avômalô liņ lôk yahêv lôkmala hadêņ i. Ma ôpatu ba hama ma doņtom hêvhaviņ ya, ôpêņ tem êmô lôkmala. 26 Avômalô takatu ba êvhaviņ intu ewa lôkmala anônê ma tem miņ nema ami. Hôêvhaviņ abô êntêk mena mi e?”

27 *Ma Mata hanaņ, “Anyô Bêņ! Avanônê! Yahêvhaviņ nena o ma Mesia lôk Wapômbêņ Nakaduņ atu ba bôk hanaņ nena tem êlêm pik êntêk.”

28 Êņ ma Mata hi hanaņ yaôna hadêņ Malia, “Kêdônwaga hayô ba halam o.”

29 Malia halaņô abô êņ ma haviyô kethêņ ba hi ek êņjê. 30 Yisu hamô loņ atu ba Mata hapôm yani halôk ma miņ hayô malaklêvônê ami. 31 Avômalô Israeļ takatu ba êmô unyak haviņ Malia ek nênem yani thêvô êyê haviyô kethêņ ba hi yaiņ ma esopa ba i. Thêlô eson nena hi ek endañ embeņ siô la. 32 Malia hi hayô loņ atu ba Yisu hamô ma hayê yani. Ma halek vadôn

lêlô habobo Yisu valuvi ma hanaņ, “Anyô Bêņ, hômô loņ êntêk ma tem miņ livônê ema ami.”

33 Yani halaņô Malia lôk avômalô iniņ asêņ malêņ ba lamalaiņ lôk lahiki bêņ anônê.

34 Ma hanaņ, “Môlô ôdô yani hêk êsê?”

Ma thêlô enaņ, “Anyô Bêņ, ôlêm nônêgô.”

35 Enaņ aêņ ma halaņ.

36 Ma avômalô Israeļ takêņ enaņ, “Alikak! Yani lahaviņ ôpêntêk bêņ anônê.”

37 *Ma doņtom doho enaņ, “Anyô êņ hadum ba nê maleņiņ pusip êyê tak. Ma tem indum aêņ iyom êndêņ ôpêntêk ba miņ hatôm ema ami.”

Yisu hik Lasalus liņ hathak loņbô

38 Yisu lamalaiņ ba lahiki bêņ anônê hathak loņbô aleba hi hayô siô. Siô êņ ma valu abyaņ te ba epesaņ hêk dumlolê. Ma valu te hamô lôv abôlêk siņ. 39 Ma hanaņ, “Nônêm valu vê!”

Mata, anyô ŋama êņ anêņ livavi, hanaņ, “Anyô Bêņ, bôk hêk siô hatôm wak ayova ba kupik bôk ôvpalê.”

40 Ma hanaņ, “Lêk yahanaņ hadêņ o yôv! Hôêvhaviņ, ma tem nônêgô Wapômbêņ anêņ lôkmaņgiņ.”

41 Êņ ma thêlô êv valu vê. Ma hayê leņ ma hanaņ, “Wakamik! Hothak holaņô yenaņ abô ba yalenmavi. 42 Yada yahayala yôv nena wak nômbêņ intu ma holaņô yenaņ abô. Ma doņtom yahanaņ abô êntêk ek nênem avômalô takêntêk sa ek nênemimbiņ nena hôêv ya ba yahalêm.”

43 Êņ ma halam lôklala nena, “Lasalus, ôlêm yaiņ!” 44 Ma hatak siô ba hale yaiņ. Ivuvi va lo baņ hathak sôp seleņ ma thohavloma ma ivuliv hathak sôp. Ma Yisu hanaņ hadêņ thêlô, “Nopole sôp vê ek ni.”

45 *Ma avômalô Israeļ takatu ba elañ haviņ Malia êyê nôm atu ba Yisu hadum ba bêņ anônê êvhaviņ. 46 *Ma doņtom vi i hadêņ nê Palisi ma enaņ hathak nôm takatu ba yani hadum. 47 Êņ ma nê bêņbêņ êbôk da lôk nê Palisi takatu ba elam nena Sanhedlin* elam sa te ba enaņ nena, “Ôņgô! Anyô êntêk hadum lavônêiņ bêņ anônê. Ma alalô

* 11:16: Mak 14:31 * 11:16: Abô Glik “Didimus” anêņ ôdônê ‘anyô lopopek’. * 11:24: Jon 6:40 * 11:27: Jon 6:69 * 11:37: Jon 9:6-7 * 11:45: Jon 7:31 * 11:46: Luk 16:31 * 11:47: Elam iniņ kaunsil nena “Sanhedlin”.

ayê loj eka? ⁴⁸ Atak yani ba hadum ku êj, ma tem avômalô sapêj nênimbinj. Êj ma Lom tem nêlêm nimbujinjalalôaninj unyak mathenj lôk avômalô sapêj.”

⁴⁹ Ma thêlôninj anyô te anêj athêj nena Kaiapas. Ma sondabêj êj ma yani hatôm anyô bêj habôk da ba hanañ hadêj thêlô nena, “Môlô molo e? ⁵⁰ Odañô! Môlô ôthônj auk êntêk palinj e? Anyô te hama êj ma nôj yaôna. Ma avômalô Israêl sapêj ema êj ma malainj bêj. Aêj ba mavi ek anyô te iyom ema ek nêj avômalô bêj anônj sa.”

⁵¹⁻⁵² *Sondabêj êj ma Kaiapas hatôm anyô bêj habôk da. Ba intu hanañ abô loj kapô atu ba tem injik anônj nena Yisu tem ema ek nêj avômalô Israêl sa lôk isup Wapômbêj anêj nali takatu ba êmô may-aliv esak doñtom ek malê nena minj hama ek nêj avômalô Israêl iyom sa ami. Ma Kaiapas minj hanañ abô êj hatôm yanida anêj auk ami. ⁵³ *Nê bêjbêj elañô Kaiapas anêj abô ma êbôlêm lojôndê ek nijik Yisu vônô.

⁵⁴ Êj ma Yisu hatak avômalô Israêl ma hi Eplaim atu hamô habobo loj thiliv ek êmô imbinj anêj nê ku doho ba intu minj havenj Israêl malêvônj ami.

⁵⁵ Avômalô Israêl injinj waklavônj Hale ba Hi habobo. Ma avômalô lomalak bêj anônj i daku Jelusalem ek nêpôpêk i ek nêgê waklavônj êj. ⁵⁶ Ma thêlô iminj unyak mathenj anêj piklêvônj ek nêmbôlêm Yisu. Ma thêlôda enañ hadêj i, “Môlô lemhabi aisê? Yani tem êlêm ênjê waklavônj êntêk imbinj mena mi e?” ⁵⁷ Ma doñtom nê bêjbêj êbôk da lôk nê Palisi enañ lôklokwanj hadêj avômalô, “Anyô te hayê nena Yisu hamô êsê êj ma enañ bêj ek nebalonj yani.”

12

Malia hathik Yisu va (Mat 26:6-13; Mak 14:3-9)

¹ *Wak bahenjvi ba lahavute hêk denañ ek êyô waklavônj Hale ba Hi. Ma Yisu hi Betani, Lasalus anêj loj, ôpatu ba yani hik linj hathak lojbô hêk ñama. ² *Êj ma thêlô engabôm nôj leñinj mavi ek yani. Mata

hathô nôj ma Lasalus hamô havinj nê takatu ba eyañ nôj havinj Yisu. ³ *Ma Malia hawa kolopak nôj ôv mavi hamô kapô ba anêj vuli ma bêj anônj ba hangasô hayô hamô Yisu va kapô luvi. Ma hathav lôthôk vê hathak yanida wakadôk ñaun. Ma nôj ôv mavi atu anêj ôv havenj unyak kapô êj sapêj.

⁴ Ma Yisu da anêj nê ku te elam nena Judas Iskaliot ôpatu ba tem enañ yani bêj hayê ba hanañ, ⁵ “Nôj ôv mavi êj ma anyô hadum ku sondabêj daluk te ek nêj vuli! Ma lêk engasô oyanj iyom! Nanêj nôj êj ek anyô vi nênim vuli ba naja valuselej ek nanêj êndêj avômalô siv.” ⁶ Judas anêj ku hayabinj avômalô êvhavinj injinj valuselej ma doñtom anyô vani te ba hathak hawa vi vani hatôm yanida anêj lahavinj. Ba intu hanañ aêj. Ma minj lahiki hathak avômalô siv ba hanañ ami.

⁷ Ma Yisu hanañ, “Notak yani. Avi êj hapôpêk yenañ ñama. ⁸ *Avômalô siv tem nêj imbinj môlô êtôm wak nôjbêj intu sapêj. Ma doñtom tem minj yamô imbinj môlô sawa daim ami.”

⁹ Avômalô Israêl bêj anônj elañô nena Yisu hamô Betani. Êj ma i ek nêgê yani. Thêlô minj i ek nêgê yani iyom ami. Mi. Leñinj havinj nêgê Lasalus imbinj, ôpatu ba Yisu hik linj hathak lojbô hêk ñama. ¹⁰⁻¹¹ *Ba intu avômalô Israêl bêj anônj êvhavinj ba esopa Yisu. Ma nê bêjbêj êbôk da evak abô ek nijik Lasalus vônô imbinj Yisu.

*Yisu habitak hayô Jelusalem hatôm kinj
(Mat 21:1-11; Mak 11:1-11; Luk 19:29-40)*

¹² Haviyô hayañ ma avômalô nôjbêj atu ba bôk i Jelusalem ek nêgê waklavônj Hale ba Hi elañô nena Yisu havenj ba hi Jelusalem. ¹³ *Ma ewa nôkjalô thanañ ba i êpôm Yisu ma elam kaêk nena, “Osana!”

“Wapômbêj nêj lamavi êndêj ôpatu ba halêm hathak Anyô Bêj anêj athêj!”

Kapya Yej 118:25-26

“Wapômbêj nêj lamavi êndêj avômalô Israêl injinj Kinj!”

* **11:51-52:** Jon 10:16 * **11:53:** Jon 5:18 * **12:1:** Jon 11:1,43 * **12:2:** Luk 10:40 * **12:3:** Luk 7:37-38

* **12:8:** Lo 15:11 * **12:10-11:** Jon 11:45 * **12:13:** Jon 1:49

14 Yisu hawa bok donji map te ba hayô hamô hatôm atu ba bôk eto halôk Wapômbên anên kapy nena,

15 “Môlô avômalô Saion miñ nôkô ami.

Ôngô! Unim kiñ halêm!

Yani hayô hamô bok donji nakaduñ te ba halêm!”

Sekalaia 9:9

16 *Nê ku êyê nôm takên ma donjom êthôn anên ôdôn paliñ. Ma Yisu hama ba haviyô hathak lonbô ma miñ leñinhabi abô takatu ba bôk eto halôk Wapômbên anên kapy. Êñ ma eyala nena abô êñ eto hathak Yisu da lôk leñinhabi nôm takatu ba idum hadên yani.

17 Avômalô takatu ba bôk êyê Yisu halam Lasalus hêk siô ba hik liñ hathak lonbô enañ haven denañ ba abô êñ hi mayaliv.

18 Aên ba avômalô bên anôn elañ nena Yisu bôk hadum lavônin êñ. Ba intu etak Jelusalem ba i ek nêpôm yani. 19 Nê Palisi êyê ma thêlôda enañ hadên i, “Ôngô! Avômalô sapên lêk esopa yani ba alalôaniñ ku anôn mi.”

Yisu anên ku hayô

20 Avômalô lon buyañ doho i daku Jelusalem ek nêgê waklavôn Hale ba Hi ba nênem yen imbiñ avômalô Israel. 21 Ma i hadên Pilip, anyô Betsaida anên Galili. Ma enañ hik yani liñ, “Anyô bên, yêlô adum ek nagê Yisu.” 22 Êñ ma Pilip hi hanañ hadên Andulu ba thai i enañ hadên Yisu.

23 *Ma Yisu hanañ, “Wakma lêk hayô yôv ek injik Anyô Anên Nakaduñ anên lôkmanjin thô. 24 *Yanañ avanôn biñ êndên môlô. Yanvêk te miñ evatho halôk pik ami, êñ ma tem miñ injik anôn ami. Tem ida êmô aên. Ma donjom yanvêk atu ba evatho halôk pik, êñ ma hama ba tem injik anên anôn bên anôn. 25 *Anyô te lahavin anên lôkmala bên anôn êñ ma anên lôkmala êñ tem nê yak ba mi. Ma anyô te hapôlik hathak anên lôkmala pik êntêk êñ ma tem embalon anên lôkmala êñ lon wak nômbên intu sapên. 26 Ôpatu ba hadum ek indum yenañ ku ma esopa ya ba lon atu ba yahamô ma tem êmô

imbiñ. Ma Wakamik tem enañ abô mavi esak ôpên.

27 * “Lêk yalenmalain bên ba hatôm yanañ nena, ‘Wakamik, nê ya bulubiñ.’ Dô! Yahalêm ek yandum ku êñ. 28 Wakamik, nungwik anên lôkmanjin thô!”

Êñ ma kaêk te halam anên malak leñ nena, “Bôk yahik yenañ lôkmanjin thô yôv. Ma tem yandum esak lonbô.” 29 Avômalô nômbên atu imiñ lon êñ elañ abô êñ ba enañ, “Kakalu!” Ma doho enañ, “Anela te hanañ abô hadên yani!”

30 Ma Yisu hanañ nena, “Kaêk êñ halêm ek nê môlô sa. Yani miñ halam ek nê ya sa ami ma mi. 31 Ku nenañ avômalô pik bên lêk hayô yôv. Ba tem nimbi pik êntêk anên anyô bên kambom atu ni. 32 *Ma tem nênem ya liñ êtôm sêbôk ba Mose hathôkwên umya dahô hathak a ek endom avômalô sapên nêlêm êndên ya.” 33 *Yisu hanañ abô êñ ek injik lonôndê atu ba tem nijik yani vônô esak alovalañsin thô.

34 *Ma avômalô nômbên atu enañ, “Abô balabuñ hanañ nena Mesia atu tem êmô êtôm wak nômbên intu sapên ba yêlô ayala abô êñ. Ma honañ nena nêsôkwên o Anyô Anên Nakaduñ esak a. Anyô Anên Nakaduñ êñ ma opalê?” 35 *Ma Yisu hanañ, “Sawa bidon iyom ma deda tem êmô imbiñ môlô. Ba ôpatu haven momañiniñ ma hathôn nena tem ni êsê. Aên ba intu môlô nomben yapin êña tem momañiniñ êyô môlô vôv! 36 *Deda hamô havin môlô denañ. Aên ba nônemimbiñ yani ek môlô tem numbitak deda anên avômalô.” Yisu hanañ abô êñ yôv ma hatak thêlô ba hi hakopak.

Avômalô bên anôn miñ êvhavin Yisu ami

37 Yisu bôk hadum lavônin lomalama hêk avômalô malenin. Ma donjom miñ êvhavin yani ami 38 ek plopet Aisaia anên abô injik anôn nena, “Anyô Bên, opalê lêk hêvhavin alalôaniñ abô?”

* 12:16: Jon 2:22 * 12:23: Jon 13:31-32; 17:1 * 12:24: 1Ko 15:36 * 12:25: Mat 16:25 * 12:27: Sng 6:3; 42:5; Mat 26:38 * 12:32: Jon 3:14 * 12:33: Jon 18:32 * 12:34: Sng 110:4; Ais 9:7; Dan 7:14 * 12:35: Jon 8:12 * 12:36: Ep 5:8

Ma opalê lêk hayê anêm lôklokwanj atu
ba bôk huik thô? Mi anôj.” *Aisaia*
53:1

³⁹ Avômalô iniñj lôklokwanj mi ek nêmbin
ba intu plopet Aisaia bôk hanañj hêk
Wapômbênj anêñj kapya aêntêk,

⁴⁰ “Yani habi thêlô malenij sinj
ma hik thêlônij auk sinj

ek miñj nêgê esak malenij
lôk neyala ênjêk iniñj auk

ba nêmbô nêlêm êndênj ya ek yandum
thêlô mavi ami.” *Aisaia 6:10*

⁴¹ *Aisaia bôk hayê Yisu anêñj lôkmanijñ.
Aênj ba yani hanañj abô êñj hathak Yisu.

⁴² *Ma avômalô Israeël iniñj nê bênjbênj
doho êvhavijñ Yisu ma donjom miñj enañj
iniñj êvhavijñ bênj ami. Thêlô êkô ek Palisi
nênêm i vê ⁴³ *ba intu lenijñhaviñ avômalô
pik iniñj lenijñmavi bênj anôñj hamôñj ek
Wapômbênj anêñj lamavi. ⁴⁴ Ma Yisu ha-
lam kaêk nena, “Ôpatu ba hêvhavijñ ya ma
hêvhavijñ ôpatu ba hêv ya ba yahalêm havijñ.
Miñj hêvhavijñ ya iyom ami. ⁴⁵ *Ôpatu ba
hayê ya, êñj ma hatôm hayê ôpatu ba hêv ya
ba yahalêm. ⁴⁶ Yahalêm hatôm deda hamô
pik ek opalêla takatu ba êvhavijñ ya ma tem
miñj nêmbô momanijñ esak lonjbô ami.

⁴⁷ * “Yahalêm ek yanêm avômalô pik bu-
lubijñ. Ma miñj yahalêm ek yandum abô ek
avômalô pik ami. Aênj ba opalêla takatu ba
elanj yenañj abô ba miñj esopa ami ma tem
miñj yandum abô ek i ami. ⁴⁸ Abô takêntêk
ba yahanañj êñj iyom intu tem êtôm abô nin-
dum abô esak êndênj pik lo lenj anêñj danj ba
opalê atu ba hadô ya ba miñj halanj yenañj
abô ami, êñj ma tem yani indum abô. ⁴⁹ Ma
Wakamik atu ba hêv ya ba yahalêm intu
hêv abô êñj ba yahanañj. Miñj yada yahanañj
yenañj abô ami. Ba intu tem nindum abô
esak abô êñj iyom. ⁵⁰ Ma yahayala nena
Wakamik anêñj abô tem nêmbô lôkmala atu ba
nêmbô êtôm wak nômbênj intu sapênj. Aênj
ba yahanañj abô takatu ba Wakamik hêv
hadênj ya iyom.”

13

Yisu hathik nê ku venjñkapô

* **12:41:** Ais 6:1 * **12:42:** Jon 9:22 * **12:43:** Jon 5:44 * **12:45:** Jon 14:9 * **12:47:** Jon 3:17 * **13:2:** Luk
22:3; Jon 13:27 * **13:3:** Jon 3:35; 16:28 * **13:10:** Jon 6:64,70-71; 15:3 * **13:14:** Mat 20:28; Luk 22:27

¹ Avômalô Israeël iniñj waklavônj Hale ba
Hi habobo. Ma Yisu hayala nena anêñj
waklavônj etak pik ba ni ek Lambô lêk hayô.
Yani hathak lahavijñ anêñj avômalô takatu
ba êmô pik aleba hayô wakma hatak i. Ma
dokte ma tem injik anêñj lahavijñ anêñj anôñj
thô êndênj thêlô.

² *Yañsinj ma thêlô eyañj nômbô. Ma
Sadañ bôk halôk Judas la yôv ek enañj Yisu
bênj. Judas êñj ma Saimon Iskaliot nakaduñj.

³ *Ma Yisu hayala nena Wapômbênj hatak
nôm kama sapênj halôk yanida banj. Lôk hay-
ala nena yanida halêm anêñj Wapômbênj ba
tem êmbôni êndênj Wapômbênj esak lonjbô.

⁴ Êñj ma hatak nômbô hamô. Ma habi anêñj
kwêv thô hatôm anyô athênj mi ma hawa
sôp te ba havuvi hayô havenj lamalim. ⁵ Ma
hanjasô njan halôk belev te ba hathik anêñj
nê ku venjñ kapô. Ma haya vê hathak sôp
atu ba havak hawê havenj lamalim.

⁶ Yani hathik anyô vi iniñj yôv ma hadum
ek isik Saimon Pita anêñj. Ma Pita hanañj,
“Anyô Bênj, hudum ek usik yavenjkapô e?”

⁷ Ma hanañj, “Hôthônj nômbô atu ba lêk ya-
hadum. Wak te am ka tem oyala.”

⁸ Ma Pita hanañj, “Dô! Miñj usik
yavenjkapô ami. Mi anôñj.”

Ma hanañj viyañj, “Miñj yahathik o ami
ma tem miñj umbitak yenañj avômalô te
ami.”

⁹ Ma Saimon Pita hanañj, “Anyô Bênj, êñj
ma usik yabahanj lôk yalenj kadôk imbijñ ma
miñj usik yavenjkapô iyom ami.”

¹⁰ *Ma yani hanañj hadênj ôpênj nena,
“Anyô bôk hathik i yôv, ma miñj isik i esak
lonjbô ami. Isik va iyom ek malê nena
lijñkupik ma mabuñj. Ma môlô ma mabuñj.
Ma donjom miñj sapênj mabuñj ami.” ¹¹ Yisu
lêk hayala ôpatu ba tem enañj yani bênj. Ba
intu hanañj, “Miñj sapênj mabuñj ami.”

¹² Yani havôkwijñ thêlô venjñ yôv ma
hik anêñj kwêv hathak lonjbô ma halôk
hamô. Ma hanañj hik thêlô lijñ, “Môlô oy-
ala nômbô atu ba lêk yahadum anêñj ôdônj
e? ¹³ Ya môlônim Kêdônjwaga lôk môlônim
Anyô Bênj ba intu môlô udum mavi ba
olam ya nena ‘Kêdônjwaga’ lôk ‘Anyô Bênj’.

14 *Ôngô! Ya ma môlônim Anyô Bêñ lôk Kêdônwaga ma donjom lêk yahathik môlô vemim hatôm anyô athên mi. Aên ba môlô sapên nusik môlônim avômalô vi venjij aên iyom. 15 *Yahik ku êñ thô hadên môlô ek nosopa yaveŋgwam ba nundum êtôm atu ba lêk yahadum hadên môlô. 16 *Yanañ avanônj biñ êndên môlô. Anyô ku ma miñ bên ek anên anyô bên ami. Ma anyô atu ba hi ma miñ bên ek ôpatu ba hêv yani ba hi ami. 17 Lêk môlô oyala auk takênj. Ba udum aên ma tem Wapômbênj lamavi esak môlô.

Yisu hayala Judas anênj kambom

(Mat 26:20-25; Mak 14:17-21; Luk 22:21-23)

18 “Ma miñ yahanaj abô êñ hathak môlô sapên ami. Yahayala môlô nê takatu ba yahalam yôv unim auk. Ma donjom abô atu ba hêk Wapômbênj anênj kapyia tem injik anônj aêntêk,

‘Ôpatu ba hayañ nôm haviñ ya ma tem nêm vaŋgwam liñ ek embak ya esak.’
Kapya Yen 41:9

19 *“Nôm êñ habitak ami denaj ma lêk yahanaj hadên môlô yôv ek waklavônj atu ba nôm êñ habitak ma môlô tem nônêmimbiñ ya nena Yada Yahamô. 20 *Yanañ avanônj biñ êndên môlô nena ôpatu ba hawa anyô te atu ba yahêv hathôk thô, yani hawa ya thô haviñ. Ma ôpatu ba hawa ya thô, hawa Ôpatu ba hêv ya ba yahalêm thô haviñ.”

21 Yisu hanañ yôv ma lamalaiñ kambom. Ma hanañ bên nena, “Yanañ avanônj biñ êndên môlô. Môlô te tem enaj ya bênj!”

22 Ma nê ku êthônj nena thêlô alisê intu tem indum nôm êñ ba ititiñ i mayaliv. 23 Nê ku ali atu ba Yisu hathak lahaviñ bên anônj hamô habobo yani. 24 Ma Saimon Pita hik thô hathak wakadôk nena, “Onaj injik yani liñ nena yani hanañ hathak opalê.”

25 Êñ ma ôpênj hanañ thikuthik nena, “Anyô Bêñ, honaj hathak opalê?”

26 Ma Yisu hanañ, “Tem yatak polom te êndôk thôk ba yahêv hadên môlô te. Êñ ma ôpênj.” Ma hatak polom selenj êñ halôk thôk ma hêv hadên Judas, Saimon Iskalit nakaduñ. 27 *Judas hawa polom êñ ma Sadañ halôk yani kapô.

Ma Yisu hanañ hadên yani, “Nu undum anêm ku kethênj.” 28 Nê takatu ba eyañ nôm haviñ Yisu elañô ma donjom êthônj anênj abô atu ba hanañ hathak Judas anênj ôdônj paliñ. 29 Judas ma anyô hayabiñ valuselenj. Aên ba doho esonj nena Yisu hanañ ek ni nêm nôm kama vuli ek nêgê waklavônj Hale ba Hi mena ni nêm nôm kama êndênj nê siv la. 30 Judas hawa polom êñ yôv ma hatak thêlô ba hi. Ma lêk bôlôvônj.

Yisu hêv abô balabuñ lukmuk

31 *Judas hi yôv ma Yisu hanañ, “Dokte ma avômalô tem nêgê ya Anyô Anênj Nakaduñ atu anênj lôkmañgiñ thô. Ma lôkmañgiñ êñ tem injik Wapômbênj anênj lôkmañgiñ anônj thô. 32 *Ma kasana Wapômbênj tem injik ya Anyô Anênj Nakaduñ atu anênj lôkmañgiñ thô aênj iyom.

33 * “Yenañ avômena, tem yamô vauna imbiñ môlô. Ma môlô tem nômbôlêm ya. Ma donjom môlô miñ ôtôm unu lonj atu ba tem yana ami. Bôk yahanaj abô êñ hadên avômalô Israël ma lêk yahanaj abô bô êñ hathak lonjô.

34 * “Ma yahêv balabuñ lukmuk te hadên môlô nena lemimimbiñ am êtôm atu ba lêk yalenj haviñ môlô. 35 Môlô lemimhaviñ am aênj ma tem avômalô sapênj nêgê môlô nena yenañ avômalô takatu ba esopa ya.”

Yisu hanañ nena Pita tem enaj nena hathônj yani paliñ

(Mat 26:31-35; Mak 14:27-31; Luk 22:31-34)

36 Saimon Pita hanañ hik Yisu liñ, “Anyô Bêñ, nu êsê?”

Ma Yisu hanañ, “Lonj atu ba tem yana ma miñ hatôm osopa ya ami. Ma donjom wak te am ka tem osopa ya.”

* 13:15: Plp 2:5; Kol 3:13; 1Pi 2:21 * 13:16: Mat 10:24 * 13:19: Jon 14:29; 16:4 * 13:20: Mat 10:40
* 13:27: Jon 13:2 * 13:31: Jon 12:23 * 13:32: Jon 17:5 * 13:33: Jon 7:33-34 * 13:34: Jon 15:12,17; 1Jon 3:23; 2Jon 5

³⁷ Ma Pita hanañ, “Anyô Bêñ, aisê ba miñ hatôm yasopa o êndêñ yaô ami? Tem yatak yenañ lôkmala ek yanêm o sa!”

³⁸ Ma Yisu hanañ, “Avanôñ e? Lemhaviñ otak anêm lôkmala ek nêm ya sa e? Yanañ avanôñ biñ êndêñ o nena tale miñ halañ ami denañ ma tem onañ êtôm bôlôñ lô nena hôthôñ ya paliñ.”

14

Yisu da ma loñôndê

¹ “Môlô miñ kapôlômim malain ami. Nônêmimbiñ Wapômbêñ lôk nônêmimbiñ ya. ² Unyak lokapô lokapô hêk Wakamik anêñ unyak ba yaha ek yapôpêk môlônim loñ. Abô êñ ma abôyañ, ma tem miñ yanañ aêñ ami. ³ *Yaha ek yapôpêk môlônim loñ. Êñ ma tem yandealêm ek yanja môlô ek nômo loñ êñ imbiñ ya. ⁴ Ma bôk oyala loñôndê atu ba hi loñ atu ba tem yana.”

⁵ Tomas hanañ, “Anyô Bêñ, yêlô athôñ loñ atu ba tem nu paliñ ma tem nayala loñôndê êñ aisê?”

⁶ *Ma Yisu hanañ, “Yada intu loñôndê lôk abô avanôñ ma lôkmala. Ma anyô te miñ hatôm esak loñôndê yañ ba ni ek Wakamik ami. Mi. Ya iyom. ⁷ *Môlô oyala ya katô, êñ ma tem noyala Wakamik aêñ iyom. Avanôñ! Bôk ôyê lôk oyala yani yôv!”

⁸ Ma Pilip hanañ hadêñ Yisu, “Anyô Bêñ, nuñgwik Lemambô thô êndêñ yêlô. Êñ ma hatôm.”

⁹ *Ma hanañ viyañ, “Pilip, bôk yahamô haviñ môlô sawa daim ma miñ hoyala ya ami denañ e? Anyô hayê ya ma hayê Wakamik. Ma honañ nena yangik Wakamik thô eka? ¹⁰ *Ma miñ hôêvhaviñ nena yahamô Wakamik kapô ma Wakamik hamô yakapô ami e? Abô atu ba yahanañ hadêñ môlô ma Wakamik hamô ya kapô ba hathak hadum anêñ ku. Miñ yada yahanañ hathak yenañ auk ami. ¹¹ *Nônêmimbiñ abô êntêk! Wakamik hamô ya kapô ma yahamô yani kapô. Ma môlô ôdô nônêmimbiñ abô êntêk, êñ ma

lemimimbi ku takatu ba yahadum ek nêm môlô sa ek nônêmimbiñ! ¹² *Yanañ avanôñ biñ êndêñ môlô. Anyô hêvhaviñ ya ma tem indum ku lomalama êtôm yahadum. Ma yaha ek Wakamik. Aêñ ba ôpatu ba hêvhaviñ tem indum ku mavi lomalama êmôñ ek ku takatu ba yahadum. ¹³ *Nôm takatu ba môlô onañ hathak yenañ athêñ ek yandum ma tem yandum ek Nakaduñ injik Lambô anêñ lôkmanñ thô. ¹⁴ Ma nôm takatu ba môlô onañ hik liñ hathak yenañ athêñ ma tem yandum.”

Lovak Matheñ tem êlêm

¹⁵ * “Môlô lemimhaviñ ya, êñ ma tem nosopa abô takatu ba yahanañ. ¹⁶ *Ma tem yanañ injik Wakamik liñ ek nêm anyô yañ ek embatho môlô loñ. ¹⁷ *Ma anyô êñ tem êmô imbiñ môlô êtôm wak nômbêñ intu sapêñ. Ôpêñ ma Lovak Matheñ ba hathak hik Wapômbêñ thô. Ma tem êmô imbiñ môlô ba êmô môlô kapôlômim ek noyala yani. Ma doñtom avômalô pik miñ êyê lo eyala ami. Ba intu tem miñ neja ami. ¹⁸ Tem yandealêm esak loñbô ba miñ hatôm yatak môlô êtôm avômena bilak ami. ¹⁹ Dokte ma avômalô pik tem nêsôñ ya paliñ. Ma doñtom môlô tem ôñgô ya. Yahamô lôkmala. Ba intu tem môlô nômo lôkmala imbiñ. ²⁰ *Wak êñ ma tem môlô noyala nena yahamô Wakamik kapô, ma môlô ômô ya kapô, ma yahamô môlô kapôlômim. ²¹ Ma ôpatu ba halañô yenañ abô balabuñ ba hasopa, ôpêñ lahaviñ ya. Ma ôpatu ba lahaviñ ya ma Wakamik tem laimbiñ yani. Ma aêñ iyom tem yalenimbiñ yani ma tem yangik ya thô êndêñ yani.”

²² Êñ ma Judas yañ, miñ Iskaliot ami, yani hanañ, “Anyô Bêñ, aisê ba lemhaviñ nuñgwik oda thô êndêñ yêlô ma avômalô pik mi?”

²³ Ma Yisu hanañ, “Ôpatu ba lahaviñ ya tem esopa yenañ abô. Ma Wakamik tem laimbiñ ôpêñ, ma tem yai ana namô imbiñ yani. ²⁴ *Ma ôpatu ba miñ lahaviñ ya ami tem miñ esopa yenañ abô ami. Abô êntêk

* **14:3:** Jon 12:26 * **14:6:** Jon 11:25; Lom 5:1-2 * **14:7:** Jon 8:19 * **14:9:** Jon 12:45; Kol 1:15; Hib 1:3
 * **14:10:** Jon 12:49 * **14:11:** Jon 10:38 * **14:12:** Mak 16:19-20 * **14:13:** Mat 7:7; Jon 15:16 * **14:15:** Jon 15:10; 1Jon 5:3 * **14:16:** Jon 14:26; 15:26; 16:7 * **14:17:** Jon 16:13 * **14:20:** Jon 17:21-23 * **14:24:** Jon 7:16

ba mólô olanô ma miñ yenañ abô ami. Mi. Abô takêñ ma Wakamik atu ba hêv ya ba yahalêm anêñ abô.

25 “Yahamô denañ ma yahanañ abô takêñ hadêñ mólô. 26 Ma Wakamik tem nêñ anyô te ba êlêm esak yenañ athêñ ek embatho mólô lonj. Ôpêñ ma Lovak Mathen ba tem êndôn mólô esak nôm takêñ sapêñ. Ma tem indum ba mólô lemimimbi abô taksêbôk ba yahanañ. 27 Yenañ labali yahêv lôk yahadô hamô haviñ mólô. Êñ ma yada yenañ. Miñ avômalô pik hatôm nêñ nêñ êndêñ mólô ami. Lemim êndôk biñ ma miñ nôkô ami.

28 * “Ma lêk olanô abô êntêk ba yahanañ hadêñ mólô, ‘Yaha. Ma tem yandealêm esak lonjbô.’ Êñ ma mólô lemimimalaiñ. Wakamik ma bêñ ek ya. Ma mólô lemimimbiñ ya, ma tem mólô lemimmavi ek yaha hadêñ Wakamik. 29 *Nôm êñ miñ habitak ami denañ ma lêk yahanañ hadêñ mólô ek wak êñ hayô ma mólô nônêñimbiñ. 30 Dokte ma pik êntêk anêñ anyô bêñ tem êlêm ba intu miñ hatôm yanañ abô pôk bêñ anôn ami. Ma miñ hatôm indum nômla esak ya ami. 31 Ma donjom yahadum ek avômalô pik neyala nena yalenhaviñ Wakamik ba yahasopa nôm takatu ba yani hanañ hadêñ ya katô. Yôv ma nôlêm ek alôana i.”

15

Yisu ma yak lokwan ta anôn

1 Yisu hanañ, “Ya ma yak lokwan ta anôn. Ma Wakamik ma ku kapô anêñ alañ. 2 *Yenañ thanañ sapêñ atu ba miñ hik anôn ami ma Wakamik hathak halo vê. Ma thanañ sapêñ atu ba hik anôn ma hêv katôn vê ek injik limamôk. 3 Abô atu ba yahanañ hadum ba mólô ubitak mabuñ. 4 Mólô odahaliñ ya êñ ma tem yandahaliñ mólô. Yak thanañ da miñ hatôm injik anêñ anôn ami. Thanañ hadahaliñ yak lokwan ta ek injik limamôk. Aêñ ba mólô miñ odahaliñ ya ami, êñ ma tem miñ ungwik anôn ami.

* 14:28: Jon 20:17 * 14:29: Jon 13:19 * 15:2: Mat 3:10 * 15:6: Mat 7:19; 13:42 * 15:8: Mat 5:16
* 15:10: Jon 14:15; 1Jon 2:5 * 15:12: Jon 13:34 * 15:13: Jon 10:11; 1Jon 3:16 * 15:14: Mat 12:50 * 15:17:
Jon 13:34 * 15:19: Jon 17:14

5 “Yada ma hatôm yak lokwan ta. Ma mólô ma thanañ. Ôpatu ba hadahaliñ ya ma yahadahaliñ yani ba intu hik limamôk. Ma miñ yahêv mólô sa ami, ma mólô miñ hatôm nundum nômlate ami. 6 *Ma anyô te miñ hadahaliñ ya ami ma hatôm thanañ atu ba ibi halôk pik ba hakapok ba isup ek nêmbôk esak atum. 7 Ma mólô odahaliñ ya ba yenañ abô hêk mólô kapô ba onañ hik ya liñ hathak malêla takatu ba mólô lemimhaviñ, êñ ma tem noja. 8 *Ma avômalô takatu ba ethak ik anôn limamôk intu tem nêgê i nena yenañ. Êñ ma uik Wakamik anêñ lôkmanjiñ thô.

9 “Yalenhaviñ mólô hatôm atu ba Wakamik lahaviñ ya. Nômô yenañ yalenhaviñ êñ kapô. 10 *Mólô osopa yenañ abô ma tem mólô nômla yenañ yalenhaviñ kapô hatôm atu ba yahasopa Wakamik anêñ abô ba yahamô yani anêñ lahaviñ kapô. 11 Yahanañ abô takêntêk ek yenañ yalenmavi êmô imbiñ mólô lôk êmô mólô kapôlômim siñ. 12 *Yanañ abô balabuñ te êndêñ mólô nena mólô tomtom lemimimbiñ am êtôm atu ba bôk yalenhaviñ mólô yôv. 13 *Ma anyô te hatak anêñ lôkmala ek hêv anêñ anyô mólô bulubiñ, êñ ma lahaviñ êñ hamôn ek lenjiñhaviñ vi. 14 *Mólô udum aêñ êñ ma mólô ma yenañ anyô mólô. 15 Sêbôk ma yahalam mólô nena anyô ku. Anyô ku ma miñ hayala anyô bêñ anêñ auk ami. Ma donjom lêk yahik auk nômbêñ atu ba Wakamik bôk hêv hadêñ ya thô hadêñ mólô ba intu yahalam mólô tomtom nena anyô mólô. Ma miñ nê ku hathak lonjbô ami. 16 Mólô miñ bôk olam ya ami. Mi. Yahalam mólô lôk yahatak yabaheñ hayô hêk mólô ba hathak yenañ athêñ nonañ injik Wakamik liñ esak unim lemimhaviñ ma tem yanêñ lemimhaviñ takêñ êndêñ mólô ek unu ungwik anôn atu ba tem êmô êtôm wak nômbêñ intu sapêñ. 17 *Yenañ abô balabuñ ma mólô lemimimbiñ am.”

Nê pik tem nêpôlik esak nê ku

18 Yisu hanañ, “Avômalô pik êpôlik ek môlô, êñ ma môlô lemimimbi nena bôk êpôlik hathak ya aêñ iyom. 19 *Môlô ma pik anêñ ma tem avômalô pik leñijimbiñ môlô êtôm atu ba leñij haviñ thêlôda iniñ avômalô. Ma donjom môlô ma miñ avômalô pik êntêk ami. Bôk yahalam môlô yôv ek notak avômalô takêñ ba intu êpôlik hathak môlô. 20 *Môlô lemimimbi abô êntêk ba yahanañ hadêñ môlô katô. ‘Anyô ku miñ bêñ ek anêñ anyô bêñ ami.’ Avômalô pik êntêk bôk êv vovañ hadêñ ya ba intu tem nindum aêñ iyom êndêñ môlô. Ma aêñ iyom doho bôk elañô yenañ abô ba intu tem nedañô môlônim abô imbiñ. 21 Môlô ma yenañ avômalô. Ma avômalô pik êthôn opatu ba hêv ya ba yahalêm paliñ. Ba intu tem nêñem vovañ êndêñ môlô. 22 Ma miñ yahalêm ba yahêv abô hadêñ avômalô takêñ ami, êñ ma tem miñ neja vuli esak iniñ kambom ami. Ma donjom lêk miñ hatôm nenañ abô te ami. 23 *Ôpatu ba hapôlik hathak ya ma hapôlik hathak Wakamik aêñ iyom. 24 Ma ya miñ yahamô thêlô malêvôn ba yahadum ku atu ba miñ bôk anyô te hadum ami êñ ma thêlônin kambom mi. Ma donjom bôk êyê yôv ma êdô yai lôk Wakamik. 25 *Aêñ ba thêlôda iniñ abô balabuñ bute hik anôn aêntêk,

‘Thêlô êdô ya oyañ.’ *Kapya Yeñ 35:19; 69:4*

26 * “Tem yanêm anyô te êlêm anêñ Wakamik ek embatho môlô loñ. Ôpêñ ma Lovak Matheñ atu ba Wakamik tem nêñ ek injik Wapômbêñ thô. Ma tem enañ yenañ abô bêñ. 27 Ma yenañ ku anêñ môñ ma môlô sapêñ bôk ômô haviñ ya aleba lêk. Êñ ma môlô nonañ yenañ abô bêñ imbiñ.

16

1 “Yahanañ abô takêñ ek môlô miñ notak unim ôêvhaviñ ami. 2-3 *Êthôn yai lôk Wakamik paliñ ba intu tem nêñem môlô vê lôk nijik môlô vônô ba neson nena êñ ma êv yeñ hadêñ Wapômbêñ. 4 Lêk yahanañ abô takêñ yôv hadêñ môlô ek waklavôn nôm takêñ habitak, êñ ma tem lemimimbi nena

bôk yahanañ yôv. Sêbôk ma yada yahamô haviñ môlô ba intu miñ yahanañ abô êñ hadêñ môlô ami.

5-6 “Ma donjom yaha ek yani atu ba hêv ya ba yahalêm. Ma yahanañ abô takêntêk hadêñ môlô ba intu hadum môlô lemimalain kambom ba miñ onañ hik ya liñ nena ‘tem nu êsê’ ami e? 7 *Yanañ avanôn êndêñ môlô nena yaha ek Wakamik ek nêñ môlô sa. Yaha ami êñ ma Lovak Matheñ, ôpatu ba embatho môlô loñ tem miñ êlêm ami. Ba intu tem yana ek yanêm yani ba êlêm êndêñ môlô. 8 Yani tem êlêm ek enañ avômalô pik iniñ kambom lokwanlô bêñ aêntêk: iniñ kambom atu idum bêñ lôk auk atu elela auk thêthôn ma iniñ auk lôkbañ hathak waklavôn idum abô. 9 Ku môñ ma tem enañ avômalô iniñ kambom atu ba miñ êvhaviñ ya ami bêñ. 10 Ma ku yañ ma avômalô pik eson nena ya miñ anyô thêthôn ami. Ma donjom yaha ek Wakamik ba tem miñ môlô nônô ya ami ba intu ya ma anyô thêthôn. Aêñ ba tem êlêm ek injik auk thêthôn êñ thô.* 11 *Ma ku te lô nena avômalô pik esopa anyô môñ atu ba hayabiñ pik êntêk ba eson nena tem miñ nindum abô ami. Ma donjom ôpêñ bôk hamô loñ idum abô yôv ek ema ba intu thêlô tem nindum abô imbiñ. Aêñ ba Lovak Matheñ tem injik auk êñ thô êndêñ i imbiñ.

12 * “Yalenhaviñ yanêm abô bêñ anôn imbiñ êndêñ môlô ma môlô miñ hatôm nobalon ami. 13 Ma donjom Lovak Matheñ ôpatu ba hik Wapômbêñ thô tem êlêm ek eyabiñ môlônim auk ek noyala Wapômbêñ lôk enañ abô esak nôm takatu ba tem imbitak embeñ yam. Yani tem enañ abô atu ba halañô iyom ma tem miñ enañ abô êtôm yanida anêñ auk ami. 14 Yani tem enja yenañ auk ba enañ bêñ êndêñ môlô ma tem injik yenañ lôkmanñ thô êndêñ môlô imbiñ. 15 Wakamik anêñ auk ma hatôm yenañ. Ba intu yahanañ nena Lovak Matheñ tem enja yenañ auk ba injik thô êndêñ môlô.”

Leñmalain tem imbitak leñmavi anôn

* 15:20: Jon 13:16 * 15:23: Luk 10:16 * 15:25: Jon 13:16 * 15:26: Jon 14:26 * 16:2-3: Mat 24:9; Luk 6:22; Jon 9:22; 15:21 * 16:7: Jon 14:16 * 16:10: Abô êñ anêñ ôdôn ma miñ hêk yaiñ ami. * 16:11: Jon 12:31 * 16:12: 1Ko 3:1-2

16 *Yisu hanañ, “Dokte ma tem môlô nôsôn̄ ya paliñ. Ma vêm ka tem ôngô ya esak loñbô.”

17 Ma nê ku doho enañ hadêñ thêlôda, “Aisê ka yani hanañ nena dokte ma tem alalô nasôn̄ yani paliñ? Ma vêm ka tem nagê yani esak loñbô lôk ni ek Lambô? Alalô athôn̄ abô takêñ paliñ.”

18 Ma thêlô enañ lôbôlôn̄, “‘Dokte’ anêñ ôdôn̄ aisê? Alalô athôn̄ abô êñ paliñ.”

19 Yisu hayala nena idum ek nenañ injik yani liñ esak abô êñ. Aêñ ba hanañ, “Yahanañ ‘Dokte ma tem nôsôn̄ ya paliñ. Ma vêm ka tem ôngô ya esak loñbô.’ Ba intu môlô onañ hik môlôda liñ hathak abô atu ba yahanañ anêñ ôdôn̄ e? 20 Yanañ avanôn̄ biñ êndêñ môlô. Avômalo pik tem lenjñmavi. Ma donjom môlô tem nodañ asêñ malêñ. Môlô tem kapôlômim malain̄. Ma donjom môlô lemimmalain̄ êñ tem imbitak lemimmavi anôn̄. 21 Avi anêñ waklavôn̄ embathu hayô êñ ma hawa vovan̄ ek embathu. Ma lêk havathu yôv ma miñ lahavi vovan̄ êñ hathak loñbô ami. Amena lêk habitak yôv ba intu lamavi anôn̄. 22 Ma môlô aêñ iyom. Lêk môlô kapôlômim malain̄. Ma donjom tem yangê môlô esak loñbô ba intu tem lemim mavi. Ma miñ hatôm anyô la nêm lemim mavi êñ vê ênjêk môlô ami.

23 *Yanañ avanôn̄ biñ êndêñ môlô. Tem yana ba nôm takatu ba môlô onañ hik Wakamik liñ hathak yenañ athêñ ma tem yani nêm êndêñ môlô. Ma môlô tem miñ nonañ injik ya liñ esak nômlate ami. 24 Ya ma Nakadun̄ ba intu nonañ injik yani liñ esak yenañ athêñ ek noja lemimmavi bêñ anôn̄ êmô môlô kapôlômim siñ. Sêbôk aleba lêk ma miñ môlô onañ hik yani liñ hathak nômlate hathak yenañ athêñ ami.”

25 Yisu hanañ, “Bôk yahavun̄ abô ba yahanañ abô sapêñ hatôm abô loñ kapô hadêñ môlô. Ma wak te am ka tem yanañ abô avanôn̄ êndêñ môlô esak Wakamik ba tem yanañ bêñ. 26 Wak êñ ma môlôda tem nodam yenañ athêñ ba nonañ injik Wakamik liñ. Ma miñ yada yanja môlônim abô ba yanañ injik yani liñ ami.

27 *Avanôn̄! Môlô lemimhaviñ ya lôk ôêvhaviñ nena yahalêm anêñ Wapômbên̄. Aêñ ba intu Wakamik da lahaviñ môlô ba môlôda tem nonañ injik yani liñ esak unim lemimhaviñ. 28 Yahatak Wakamik ba yahalêm pik. Ma lêk yahatak pik ba yahavôha ek Wakamik.”

29 Êñ ma Yisu anêñ nê ku enañ, “Lêk honañ abô êñ bêñ ma miñ huvun̄ ami. 30 Lêk yêlô ayala nena hoyala nômkama sapêñ. Miñ yêlô anañ hik o liñ ami denañ ma hoyala yêlôaniñ abô ba honañ bêñ. Ba intu yêlô êvhaviñ nena hôlêm anêñ Wapômbên̄.”

31 Yisu hanañ, “Lêk môlô ôêvhaviñ e? 32 *Odanô! Avômalo tem nidupunin̄ môlô tomtom ba nôsôv mayaliv ba unu unim loñ. Ma môlô tem notak ya ba yada tem yamô thiliv. Ma donjom Wakamik hamô haviñ ya. Aêñ ba tem miñ yamô daluk ami. Wak te am ka nôm êñ tem imbitak. Ma wak êñ lêk habitak yôv.

33 *“Lêk yahanañ abô takêñ ek môlô nodahalin̄ ya ba nômo yaô. Môlô tem nôpôm malain̄ êmô pik êntêk. Ma donjom numin̄ lôklokwan̄! Ya bôk yahamô pik êntêk anêñ lôklokwan̄ lu yôv.”

17

Yisu hateñ mek ek yanida

1-2 Yisu hanañ abô takêñ yôv ma hêv ma hathaklen̄ ma hateñ mek nena, “Wakamik, wakma lêk hayô yôv. Bôk hotak ya yôv ek yayabin̄ avômalo takatu ba bôk hôêv hadêñ ya ek yanêm lôkmala atu ba nêmo êtôm wak nômbên̄ intu sapêñ êndêñ i. Ba nun̄gwik Nalum anêñ lôkman̄gin̄ thô ek yangik anêm lôkman̄gin̄ thô aêñ iyom. 3 *Êntêk ma lôkmala atu ba tem nêmo êtôm wak nômbên̄ intu sapêñ. Neyala nena O ma Wapômbên̄ avanôn̄ biñ donjom lôk ya ma Yisu Kili, ôpatu ba O Wapômbên̄ hôêv ba halêm. 4-5 *Wakamik, lêk yahik anêm lôkman̄gin̄ thô hamô pik êntêk hathak ku takatu ba hôêv hadêñ ya aleba lêk anêñ dan̄. Ma nêm mavi lôk athêñ bêñ êndêñ ya esak loñbô êtôm sêbôk atu ba pik miñ habitak ami

* 16:16: Jon 14:19 * 16:23: Mat 7:7 * 16:27: Jon 14:21,23 * 16:32: Mat 26:31,56 * 16:33: Jon 14:27; Lom 5:1; 1Jon 5:4 * 17:3: 1Jon 5:20 * 17:4-5: Jon 1:1-2; 4:34

denañ ma yahawa athêñ bêñ êñ havij o ba yahamô mavi anôñ.

Yisu hateñ mek ek nê ku laumij ba la-havuju

6 “Bôk yahik o thô hadêñ avômalô pik takatu ba hôêv hadêñ ya yôv. Sêbôk atu ba thêlô ma anêm avômalô ba hôêv hadêñ ya ba lêk esopa anêm abô. 7-8 Yahêv abô sapêñ atu ba hôêv hadêñ ya hadêñ i ba esopa. Thêlô eyala katô nena yahatak o ba yahalêm pik lôk êvhavij nena hôêv ya ba yahalêm. Aêñ ba lêk eyala nena nôm takatu ba hôêv hadêñ ya ma halêm anêñ o iyom. 9 Yahateñ ek avômalô takatu ba bôk hôêv hadêñ ya yôv. Thêlô ma anêm avômalô ba intu yahateñ mek ek i. Ma miñ yahateñ mek ek avômalô pik ami. 10 Avômalô takatu ba yenañ êñ ma anêm. Ma avômalô takatu ba anêm êñ ma yenañ. Ma thêlô êñ intu ik yenañ lôkmanjij thô. 11 Tem yatak pik ba yana ma tem miñ yamô pik esak loñbô ami. Ma thêlô tem nêmo pik. Wakamik, o ma mathen! Ba oyabinj i esak anêm athêñ atu ba bôk hôêv hadêñ ya ek thêlô kapôlôñij donjom êtôm alai kapôlôñij donjom. 12 *Bôk yahamô havij thêlô ba yahayabinj i hathak athêñ atu ba hôêv hadêñ ya. Ma kambom te miñ habulij i ami lôk thêlô te miñ hatak o ami. Mi. Anyô te iyom intu tem ni loñ atum ek abô atu ba bôk hêk anêm kapyia tem injik anôñ.

13 “Ma donjom yahamô pik denañ ba yahanañ abô êñ ek yenañ yalenmavi bêñ anôñ êmô thêlô kapôlôñij sij ek malê nena tem yasôk. 14 Bôk yahêv anêm abô yôv hadêñ i. Ma ya miñ anyô pik êntêk ami. Ma thêlô aêñ iyom. Ba intu avômalô êpôlik hathak i. 15 *Wakamik yahanañ hik o lij nena umij anyô kambom loñ sij ek thêlô ma miñ onja i vê ênjêk pik êntêk ami. 16 Ya miñ anyô pik êntêk ami ma thêlô aêñ iyom. 17 Otak anêm abô êndôk thêlô kapôlôñij ba undum i ek nimbitak anêm avômalô ku mathen. Anêm abô êñ ma avanôñ. 18 *Yahêv thêlô ba i pik êntêk hatôm atu ba hôêv ya ba

yahalêm. 19 Ma yahêv yada hadêñ o ek thêlô nimbitak anêm avômalô ku mathen anôñ.

Yisu hateñ mek ek avômalô êvhavij sapêñ

20 “Miñ yahateñ mek hathak nê ku takêñ iyom ami. Mi. Yahateñ mek hathak avômalô takatu ba tem nedañô nê ku takêñ iniñ abô ba nênimbinj ya 21 ek thêlô sapêñ nêmo kapôlôñij donjom êtôm atu ba hômo yakapô ma yahamô o kapô. Wakamik, thêlô tem nêmo alai kapô imbinj ek avômalô pik nênimbinj nena hôêv ya ba yahalêm. 22 *Bôk hôêv ya hatôm anyô lôkmanjij ba lêk yahik lôkmanjij êñ thô hadêñ thêlô ek thêlô kapôlôñij donjom êtôm alai kapôlôñij donjom. 23 Yahamô thêlô kapôlôñij ma hômo ya kapô. Undum ba thêlô lôkthô nimbitak kapôlôñij donjom ek avômalô pik neyala nena hôêv ya ba yahalêm lôk neyala nena lemhavij thêlô hatôm atu ba lemhavij ya.

24 “Wakamik, yalenhavij avômalô takêntêk ba hôêv hadêñ ya nêmo imbinj ya êmô loñ atu ba yahamô ek nêgê yenañ lôkmanjij. Pik miñ habitak ami denañ ma lemhavij ya ba intu hôêv lôkmanjij êñ hadêñ ya.

25 “Wakamik, o ma thêthôn. Avômalô pik êthôn o paliñ ma donjom ya ma yahayala o. Ma yenañ avômalô takêntêk eyala nena hôêv ya ba yahalêm. 26 Bôk yahik o thô hadêñ thêlô. Ma tem miñ yatak ku êñ ami ek yada yamô thêlô kapôlôñij ek lenjimbinj avômalô vi êtôm atu ba lemhavij ya.”

18

Evalonj Yisu

(Mat 26:47-56; Mak 14:43-50; Luk 22:47-53)

1 Yisu hateñ mek yôv ma lôk anêñ nê ku ibup êyô ñañ Kidlon. Ñañ êñ vi ma ku alokwanj oliv te hêk ba thêlô i loñ êñ.

2 Loñ êñ ma thêlô ethak i lôbôlôn. Ba intu Judas, ôpatu ba tem enañ Yisu bêñ, hayala loñ êñ. 3 Êñ ma Judas halom nê vovak Lom dumte lôk Palisi lôk nê bêñbêñ êbôk da ma iniñ nê bêñbêñ ba i loñ êñ. Thêlô ewa atum

* 17:12: Jon 6:39; 13:18

* 17:15: Mat 6:13; 2Te 3:3

* 17:18: Jon 20:21

* 17:22: Ap 4:32

lam lôk atum abin kapok ma nômkama nijik vovak.

⁴ Yisu hayala nôk takatu ba tem êpôm yani ba hi yain ma hanañ, “Môlô ôbôlêm opalê?”

⁵ Ma thêlô enañ, “Yisu anêñ Nasalet.”

Ma yani hanañ, “Ya êñ êntêk.” Judas, ôpatu ba tem enañ Yisu bêt intu hamiñ haviñ nê êñ. ⁶ Thêlô elañô Yisu hanañ, “Ya êñ êntêk.” Êñ ma ele i ma êv yak halôk pik.

⁷ Ma yani hanañ hik thêlô liñ hathak lonbô, “Môlô ôbôlêm opalê?”

Ma thêlô enañ, “Yisu anêñ Nasalet.”

⁸ Ma hanañ, “Lêk yahanañ hadêñ môlô yôv nena ya êñ êntêk. Lêk ôpôm ya yôv ba notak nê êntêk ba ini.” ⁹ *Hanañ aêñ ek abô bôsêbôk tem injik anôñ nena miñ hatôm etak avômalô takatu ba Lambô hêv hadêñ yani te ami.

¹⁰ Êñ ma Saimon Pita hawa bin vovak ma hale anyô bêt habôk da anêñ anyô ku te limbuk vianôñ vê. Anyô ku êñ anêñ athêñ nena Malukus.

¹¹ *Ma Yisu hanañ hadêñ Pita, “Otak anêm bin êndôk anêñ kupik esak lonbô! Tem yandum ku malain atu ba Wakamik hêv hadêñ ya.”

Ewa Yisu ba i hadêñ Anas

(Mat 26:57)

¹² Êñ ma Lom iniñ nê vovak lôk anyô vovak laik lôk avômalô Israel iniñ sôp bidon evalon Yisu ba ekak hathak yak.

¹³ Thêlônin ku môñ ma ewa yani ba i hadêñ Anas, yani ma Kaiapas anêñ yanmalô. Kaiapas ma anyô bêt habôk da hadêñ sondabêñ êñ. ¹⁴ *Yani anyô sêbôk atu ba hik auk thô hadêñ Israel iniñ nê bêt bêt nena, “Mavi ek anyô te iyom ema ek nêm avômalô Israel bêt anôñ sa.”

Pita hanañ “Yahathôn Yisu”

(Mat 26:69-70; Mak 14:66-68; Luk 22:55-57)

¹⁵ Saimon Pita lôk anyô ku yan esopa Yisu ba i. Anyô ku êñ ma anyô bêt habôk da anêñ anyô môlô te ba intu hasopa Yisu habitak hayô badêñ abôlêk ba hi. ¹⁶ Ma Pita hamiñ badêñ viyain. Ma anyô ku yan

atu ba anyô bêt habôk da anêñ anyô môlô havôhi ma hanañ abô hadêñ avi atu ba hayabin badêñ abôlêk ba hawa Pita hayô badêñ kapô.

¹⁷ Avi atu ba hayabin unyak abôlêk hanañ hik Pita liñ, “E! O ma ôpatu anêñ anyô ku te e?”

Ma Pita hanañ, “Mi.”

¹⁸ Lon lêk thilibun. Ma nê ku lôk nê êbôk da iniñ sôp bidon eban atum ba ivunju imin. Ma Pita hamiñ haviñ.

Anyô bêt habôk da hanañ hik Yisu liñ

(Mat 26:59-68; Mak 14:55-65; Luk 22:66-71)

¹⁹ Ma anyô bêt habôk da hanañ hik Yisu liñ hathak anêñ nê ku lôk abô takatu ba hanañ ba hadôn avômalô.

²⁰ Ma Yisu hanañ, “Yahathak yahamin piklêvôn ba yahanañ abô hadêñ avômalô. Ma yahadôn avômalô hamô unyak yeñ lôk unyak mathen ma lon atu ba avômalô Israel ethak donjom halôk. Ma miñ yahavun abô ami. ²¹ Ma aisê ka honañ hik ya liñ? Avômalô takatu ba elañô abô takatu ba yahanañ, thêlô eyala abô êñ katô. Ba intu onañ injik i liñ.”

²² Hanañ aêñ ma nê êbôk da iniñ sôp bidon atu ba hamiñ habobo hapetav Yisu ba hanañ, “E! Honañ aêñ hadêñ anyô bêt habôk da eka?”

²³ Ma Yisu hanañ, “Yahanañ abô kambom, êñ ma onañ abô êñ bêt. Yahanañ abô avanôn, ma aisê ka huik ya?” ²⁴ Êñ ma Anas hêv Yisu ba hi hadêñ Kaiapas, anyô bêt habôk da. Ma yak atu ba ekak yani hamô denañ.

Pita hanañ “Yahathôn Yisu” bôn yan hathak lonbô

(Mat 26:71-75; Mak 14:69-72; Luk 22:58-62)

²⁵ Saimon Pita havunju atum hamiñ ma enañ hik yani liñ, “O ma ôpên anêñ nê ku te e?”

Ma Pita hanañ, “Mi.”

²⁶ Êñ ma anyô bêt habôk da anêñ nê ku te hanañ, “Yahayê hamin alokwan oliv kapô haviñ yani.” Anyô ku êñ ma ôpatu ba Pita hangasiv limbuk vê anêñ thalalen te.

* 18:9: Jon 6:39 * 18:11: Mat 26:39 * 18:14: Jon 11:49-51 * 18:27: Jon 13:38

²⁷ *Ma Pita hanañ hathak lonbô, “Mi.” Kasana ma tale halan.

Ewa Yisu hi hadêñ Pailat

(*Mat 27:11-26; Mak 15:1-15; Luk 23:1-5,13-25*)

²⁸ Ewa Yisu hêk Kaiapas anêñ unyak ba i anyô bêñ Lom atu anêñ unyak. Waklavôn Hale ba Hi anêñ lôkbôk momañiniñ lêk hayô ba Israel iniñ nê bêñbêñ leñihaviñ nêmo mabuñ êñjêk Wapômbêñ ma ek nêgê waklavôn êñ. Ba intu êdô nimbitak nêyô anyô lon buyañ bêñ êñ anêñ unyak. ²⁹ Ma Pailat hi viyaiñ ma hanañ, “Ôpêñ hadum malê ba môlô udum abô ek yani?”

³⁰ Ma enañ, “Aisê! Yani miñ anyô kambom ami, êñ ma tem miñ yêlô naja yani êlêm êndêñ o ami!”

³¹ *Ma Pailat hanañ, “Yôv! Môlôda noja yani ba nundum abô esak môlôda unim abô balabuñ.”

Ma enañ, “Môlô avômalô Lom unim abô balabuñ hanañ nena yêlô avômalô Israel miñ hatôm nangik ôpatu ba hadum kambom vônô ami.” ³² *Eñañ aêñ ek abô sêbôk atu ba Yisu hanañ hathak lonjondê atu ba tem ema esak tem injik anôn.

³³ Aêñ ba Pailat hi unyak kapô hathak lonbô ma halam Yisu halêm ma hanañ hik yani liñ, “O ma avômalô Israel iniñ kiñ e?”

³⁴ Ma Yisu hanañ, “Oda anêm auk ba honañ abô êñ mena anyôla hanañ hadêñ o e?”

³⁵ *Ma Pailat hanañ, “Hoson nena ya anyô Israel e? Hudum malê ba oda anêm avômalô lôk nê bêñbêñ êbôk da ewa o ba êlêm hadêñ ya?”

³⁶ Ma Yisu hanañ, “Lonj lôklinyak atu ba yahayabiñ ma miñ anêñ pik êntêk ami. Yayabiñ lonj lôklinyak pik êntêk ma yenañ nê ku tem nijik vovak ek miñ anyô te etak ya êndôk Israel iniñ nê bêñbêñ baheniñ ami. Ba intu yenañ lonj lôklinyak ma miñ hamô pik êntêk ami.”

³⁷ Aêñ ba Pailat hanañ, “O ma kiñ!”

Ma Yisu hanañ “Intu êñ. Ya ma kiñ. Wakamik hêv ya ba yahalêm pik êntêk ma avi havathu ya ek yangik abô avanônñ thô.

Ma ôpatu ba hayala abô avanônñ êñ intu halanñ yenañ abô.”

³⁸ Ma Pailat hanañ, “Abô avanônñ, êñ ma malê te?” Yôv ma hale unyak viyaiñ ba hi hadêñ avômalô Israel hathak lonbô ma hanañ, “Lêk yahalanô abô ba ôpêntêk ma anêñ kambom mi. ³⁹ Ma yahathak yahasopa môlônim lemimhaviñ nena sondabêñ nômbêñ intu anêñ waklavôn Hale ba Hi ma yahatak anyô koladônñ te ba hi hadêñ môlô. Aêñ ba lemimhaviñ yatak môlô avômalô Israel unim kiñ êntêk e?”

⁴⁰ Ma elam lôklala, “Yani mi. Otak Balabas!” Balabas ma anyô sêbôk atu ba hik vovak hadêñ nê bêñbêñ anêñ Lom takatu ba eyabiñ avômalô Israel.

19

Pailat hanañ ek nijik Yisu vônô

(*Mat 27:26-31; Mak 15:15-20*)

¹ Yôv ma Pailat hanañ ba evali Yisu. ² *Ma nê vovak ewa yak lôkmanjiñ atu ba epesañ hatôm kiñ iniñ kulan ma ik halôk wakadôk. Ma ewa kiñ anêñ kwêv thalalen daim te ma ik hathak yani. ³ Ma i hadêñ yani ma enañ mathalalen, “Waklêvônñ mavi, avômalô Israel iniñ kiñ!” ma epetav yani.

⁴ Ma Pailat hale yaiñ hathak lonbô ma hanañ hadêñ avômalô, “Odanô! Tem yanja yani ende yaiñ ek yangik thô êndêñ môlô nena lêk yahalanô abô yôv ba ôpêntêk ma anêñ kambom mi.” ⁵ Êñ ma Yisu hale yaiñ ma kulan yak lôkmanjiñ hamô wakadôk ma kwêv thalalen atu hamô liñkupik. Ma Pailat hanañ, “Ôngô yani atu êntêk!”

⁶ Êñ ma nê bêñbêñ êbôk da lôk iniñ sôp bidoñ êyê ma elam nena, “Nijik vônô esak a! Nijik vônô esak a!”

Ma Pailat hanañ, “Lêk yahalanô abô yôv ba ôpêntêk anêñ kambom mi! Aêñ ba môlôda noja ba ungwik vônô esak a!”

⁷ Ma enañ viyañ, “Anyô êntêk hanañ nena yani ma Wapômbêñ anêñ Nakaduñ. Ma yêlôaniñ abô balabuñ te hanañ nena nangik anyô anêñ aêñ vônô.”

⁸ Pailat halanô abô êñ ba liñhaka. ⁹ *Ma hi unyak kapô ma hanañ hik Yisu liñ, “Hôlêm anêñ êsê?” Ma donjom Yisu bônônñ iyom.

10 Ma Pailat hanañ, “Hôdô onañ yenañ abô viyañ e? Ondañô! Ya ma anyô lôk athên ba ya hatôm yanañ ek nijik o vônô esak a mena yatak o ba nu la. Lêk holañô e?”

11 *Ma hanañ, “Wapômbên miñ hêv athên bêñ êñ hadên o ami êñ ma miñ hatôm undum nômlate êndên ya ami. Ba intu ôpatu ba hatak ya halôk bahem hathak yanida anên auk intu anên kambom ma bêñ anôn ek anêm.”

12 *Pailat halañô abô êñ ma habôlêm loñôndê ek etak Yisu ba ni. Ma doñtom Israeël iniñ nê bêñbên elam lôklala, “Hotak ôpêntu ba hi, o ma miñ kiñ Lom iniñ anyô te ami! Ôpatu ba hanañ nena yani kiñ, êñ ma hapôlik hathak Lom iniñ kiñ.”

13 Pailat halañô abô êñ ma hawa Yisu hale yañ ma halôk hamô anên loñ idum abô. Loñ êñ elam nena Loñ Valu. Ma avômalô Hiblu elam loñ êñ nena “Gabata”.
14 Habobo waklêvôn biñ hadên wak atu ba avômalô ethak epesañ i ek nêgê waklavôn Hale ba Hi.

Ma Pailat hawa Yisu hale yañ ma hanañ hadên avômalô Israeël, “Ôngô, môle nim kiñ êntêk.”

15 Ma thêlo elam lôklala, “Nônêm yani vê ek nijik esak a!”

Ma Pailat hanañ, “Yañgik môle nim kiñ esak alovalañsiñ e?”

Ma nê bêñbên êbôk da enañ, “Yêlôaniñ kiñ intu Lom iniñ kiñ!”

16 Êñ ma Pailat hatak Yisu halôk nê vovak bahenñ ek nijik vônô esak alovalañsiñ ma ewa ba i.

Ik Yisu hathak alovalañsiñ

(*Mat 27:32-44; Mak 15:21-32; Luk 23:26-43*)

17 Yisu da hawa anên alovalañsiñ ba hi malak viyañ ba hayô loñ te atu ba elam nena Lenkadok Lokwañ. Ma avômalô Hiblu elam nena Golgota. 18 Loñ êñ ma thêlo êthôkwên Yisu lôk anyô lokwanju hathak alovalañsiñ. Anyô yañ hamiñ vi ma yañ hamiñ vi ma Yisu hamiñ malêvôn.

19 Pailat hanañ ba eto abô te hathak aselen te ba ik loñ hathak alovalañsiñ aêntêk,

YISU ANÊÑ NASALET, AVÔMALÔ ISRAEEL INIÑ KIN

20 Eto abô êñ hathak abô Hiblu lôk abô Lom, ma abô Glik ba intu avômalô bêñ anôn êyê ba esam abô êñ. Loñ atu ba êthôkwên Yisu ma habobo malak lôñ. Ma loñôndê êñ ma avômalô bêñ anôn ethak elom ba intu esam.

21 Israeël iniñ nê bêñbên êbôk da êyê ma enañ hadên Pailat, “Oto aêntêk, ‘Ôpêntêk hanañ nena yanida intu Israeël iniñ kiñ.’ Ma miñ oto nena, ‘Israeël iniñ kiñ’ ami.”

22 Ma Pailat hanañ, “Dô, abô atu ba lêk yahato yôv ma ênjêk aên.”

23 Nê vovak takatu ba ik Yisu hathak alovalañsiñ ewa anên kwêv lôk sôp ba ibi sam hi ôdôn ayova. Ma nê vovak ewa tomtom ma kwêv te hamô denañ. Kwêv êñ ma idu hathak sôp doñtom iyom ma miñ idu hathak sôp doho haviñ ami. 24 Ma nê vovak enañ, “Alalô nato athên esak valu ba natak êndok tase ma nayôkwiñ ek nagê nena opalê enja kwêv êntêk. Ma miñ nakakaviñ ami.”

Thêlo idum aên ek abô atu ba hêk Wapômbên anên kapyia hik anôn nena, “Thêlo ibi yenañ kwêv sam ba ewa, ma ibi valu ek neja yenañ kwêv daim.”

Kapya Yen 22:18

Aên ba intu nê vovak idum aên.

25 *Ma avi doho imiñ habobo alovalañsiñ atu ba êthôkwên Yisu hathak. Yisu anên talêbô lôk talêbô yaô ma Malia Kelopas yanavi, ma Malia anên Magadala.

26 *Ma anyô ku atu ba Yisu lahaviñ bêñ anôn hamiñ habobo. Ma hayê talêbô lo anyô ku êñ ma hanañ, “Wakatik, ôpêntu ma nalum.” 27 Ma hanañ hadên anyô ku atu nena, “Avi intu ma lemtambô.” Aên ba ôpên hayabiñ Malia hatôm anên thalalen te hamô yanida anên unyak.

Yisu hama

(*Mat 27:45-56; Mak 15:33-41; Luk 23:44-49*)

28 *Ma Yisu hayala nena lêk hadum anên ku yôv ma hanañ, “Yahathakmuniñ” ek abô atu ba hamô Wapômbên anên kapyia injik anôn. 29 *Kolopak waiñ maniñ te

* 19:11: Jon 10:18; Ap 2:23; Lom 13:1 * 19:12: Luk 23:2; Ap 17:7 * 19:25: Mat 27:55-56 * 19:26: Jon 13:23
* 19:28: Sng 22:15 * 19:29: Sng 69:21

hamô ba ewa nômlate hatôm kapôk ba eson halôk wainj aleba lôthok. Ma etak hathak alokwanj thananj te anênj athênj nena “isop” ba êv halôk Yisu abôlêk. ³⁰ Hanum vëm ma hananj, “Ku lêk yôv.” Ênj ma laselo hanjôli ma hatak dahô ba hi ma hama.

³¹ *Wak ênj ma wak nêpôpêk nômkama ek nêgê Sabat. Ma Sabat ênj ma waklavônj bênj te ba Israeël iniñj nê bênbênj êdô ek nê takatu iniñj kupik imiñj alovalanjañsiñj. Ba intu enanj hik Pailat liñj nena nijik venjlokwanj lu ek nema kethenj ek nênmê iniñj kupik vê. ³² Ênj ma nê vovak i ma ik anyô yanj atu ba êthokwênj haviñj Yisu valokwanj lu. Yôv ma idum aênj hadênj anyô yanj. ³³⁻³⁴ Ma êyô ek Yisu ma êyê nena lêk hama yôv ba intu anyô vovak te habi bayavi hathak kôm ma kethenj oyanj ma thalalenj lôk nanj hanjasô. Ma miñj ik valokwanj lu ami. ³⁵ *Ôpatu ba hayê nôm ênj hananj abô avanônj ba hayala nena anênj abô ma avanônj ba intu hananj bênj ek môlô nônmimbiñj. ³⁶ Nôm takênj habitak ek abô te atu ba bôk hêk Wapômbênj anênj kapya injik anônj nena,

“Tem miñj nijik yani lokwanj te lu ami.”
Etak Ijip 12:46; Namba 9:12; Kapya Yen 34:20

³⁷ *Ma
“Tem thêlô nêgê anyô atu ba ibi.” *Sekalaia 12:10*

Elav Yisu
(Mat 27:57-61; Mak 15:42-47; Luk 23:50-56)

³⁸ Josep anênj Alimatia bôk halanjô Yisu anênj abô ba hasopa. Ma donjom hakô ek Israeël iniñj nê bênbênj ba intu havunj anênj hêvhavinj. Ik Yisu hathak alovalanjañsiñj yôv ma hi hananj hik Pailat liñj ek enja anênj liñjkupik. Ma Pailat halanjô anênj abô ba halôk ma yani hi hawa. ³⁹ *Nikodimus hi haviñj Josep. Yani ma anyô sêbôk atu ba hi hayê Yisu hadênj bôlôvônj. Yani hawa kamunj ôv mavi ju ba hatak hathak donjom ba anênj malainj hatôm 30 kilo la. ⁴⁰ Thai epe-sanj nana ênj ba esopa avômalô Israeël iniñj kobom ba ewa Yisu liñjkupik ba etak kamunj ôv mavi ênj hathak ma ivuliv siñj hathak sôp selenj. ⁴¹ Ku te hêk habobo loñj atu

ba êthokwênj Yisu hathak. Ku ênj ma valu abyanj lukmuk te hêk ba miñj bôk êdô nana la hêk ami. ⁴² Wak ênj ma waklavônj atu ba avômalô Israeël nêpôpêk i ek nêgê Sabat. Ma valu abyanj êdô nana hêk habobo. Aênj ba thai ewa Yisu anênj kupik ba i êdô hêk valu abyanj ênj.

20

Yisu haviyô hathak loñbô

(Mat 28:1-8; Mak 16:1-8; Luk 24:1-12)

¹ Sonda ênj anênj wak te mônj anênj lôkbôk momanjiniñj ma Malia anênj Magadala hi siô ma hayê nena lêk ibubi valu atu ba hamô lôv abôlêk vê. ² Ma halanjviñj ba hi hadênj Saimon Pita thai lôk anyô ku atu ba Yisu lahavinj bênj anônj ma hananj, “Anyôla ewa Anyô Bênj anênj kupik vê hêk siô ba yêlô athônj nena êdô yani hêk êsê.”

³ Ênj ma thai iviyô ba i siô. ⁴ Thai luvi elanjviñj ba i ma anyô ku yanj atu hamônj ek Pita ba hayô siô mônj. ⁵ Yani hakôm ba hayê lôv kapô ma hayê sôp selenj takatu ba ivuliv hathak iyom intu hamô. Ma miñj habitak hayô valu abyanj kapô ami. ⁶ Ma Saimon Pita havenj yam hayô ma habitak hayô valu abyanj kapô ba hi. Ma hayê sôp selenj takatu ba ivuliv hathak ⁷ lôk sôp ivuliv thohavloma siñj hathak intu hamô. Sôp ju ênj intu lêk epe-sanj ba êdô yanj hamô buyanj ma yanj hamô buyanj. ⁸ Ênj ma anyô ku yanj atu ba hayô siô mônj hi kapô ma hayê ba hêvhavinj. ⁹ *Ma donjom thai êthônj abô atu ba bôk hananj hêk Wapômbênj anênj kapya nena tem injik Yisu liñj imbiyô ênjêk nana esak loñbô paliñj. ¹⁰ Yôv ma nê ku ju ênj êvôi malak.

Yisu hik i thô hadênj Malia anênj Magadala

(Mat 28:9-10; Mak 16:9-11; Luk 24:10-11)

¹¹ Malia halanj hamiñj valu abyanj viyaiñj ma hakôm ba hayê lôv kapô. ¹² Ma hayê anjela ju ba iniñj kwêv thapuk. Thai êmô loñj bu atu ba Yisu anênj kupik hêk. Yanj hamô wakadôk ma yanj hamô valuvi.

¹³ Ma thai enanj hik Malia liñj, “Livônj, holañj eka?”

* 19:31: Lo 21:22-23

* 19:35: Jon 21:24

* 19:37:

ALK 1:7

* 19:39: Jon 3:1-2

* 20:9: Sng 16:10; Ap

2:24-32

Ma hanañ, “Anyôla hawa yenañ Anyô Bêñ anêñ kupik vê ba miñ yahayala loñ atu ba êdô hêk ami.” ¹⁴ *Hanañ aêñ ma hik i liliñ ma hayê Yisu hamiñ ma doñtom hathôñ yani paliñ.

¹⁵ Ma Yisu hanañ, “Livôñ, holañ eka? Ma hóbôlêm opalê?”

Malia hasoñ nena yani ma anyô hayabiñ ku kapô ba hanañ, “Livôñ, howa anêñ kupik ba hódô hêk êsê ma onañ ek yana yanja.”

¹⁶ Ma Yisu hanañ, “Malia.”

Ma hasoñ losauk ba hik i liliñ ma hanañ hathak abô Hiblu nena, “Laboni!” Abô êñ anêñ ôdôñ nena “Kêdôñwaga.”

¹⁷ *Ma Yisu hanañ, “Miñ yahavôha ek Wakamik ami denañ ba intu otak ya ma nu êndêñ yenañ nê ku ma onañ êndêñ i, ‘Yana ek Wakamik ma mólônim Lemambô. Ma yana ek yenañ Wapômbêñ ma mólônim Wapômbêñ.’”

¹⁸ Yôv ma Malia anêñ Magadala hi ma hanañ hadêñ nê ku nena, “Lêk yahayê Anyô Bêñ.” Ma abô takatu ba Yisu hanañ hadêñ yani ma hanañ hadêñ thêlô haviñ.

Yisu hik i thô hadêñ nê ku

(Mat 28:16-20; Mak 16:14-18; Luk 24:36-49)

¹⁹ Sonda êñ anêñ bôlôvôn ma nê ku ethak doñtom. Thêlô êkô ek Israêl iniñ nê bêñbêñ ba intu ik unyak abôlêk siñ. Ma Yisu halêm hamiñ thêlô malêvôn ma hanañ, “Mólô kapôlômim êñjêk labali!” ²⁰ *Ma hik bañ kapô lôk baya thô hadêñ thêlô. Nê ku êyé Anyô Bêñ ba leñimavi anôñ.

²¹ Ma hanañ hathak loñbô, “Mólô kapôlômim êñjêk labali! Yahêv mólô ba u hatôm atu ba Wakamik hêv ya ba yahalêm.”

²² Êñ ma hayuv auk hathak thêlô ma hanañ, “Noja Lovak Matheñ. ²³ *Ma mólô ôêv anyô iniñ kambom vê êñ ma iniñ kambom tem nê yak. Ma miñ ôêv anyô iniñ kambom vê ami êñ ma iniñ kambom tem êmô.”

Yisu hik i thô hadêñ Tomas

* **20:14:** Luk 24:16; Jon 21:4 * **20:17:** Lom 8:29; Hib 2:11-12 * **20:20:** Jon 16:22; 1Jon 1:1 * **20:23:** Mat 16:19 * **20:29:** 1Pi 1:8 * **20:31:** Jon 3:15; Lom 1:17; 1Jon 5:13 * **21:1:** Kasuk Galili intu elam athêñ yan nena “Taibelias”. * **21:3:** Luk 5:4-7

²⁴ Tomas ma nê ku laumiñ ba lahavuju takatu te ba anêñ athêñ yan nena Didimus. Yisu hayô ek nê ku vi ma yani miñ hamô ami. ²⁵ Êñ ma nê ku vi atu enañ hadêñ yani, “Yêlô lêk ayê Anyô Bêñ yôv!”

Ma Tomas hanañ, “Miñ yahayê anêñ pôpô atu ba hamô bañ lôk yahatak yabaheñgwasin halôk yani baya êñ ami ma tem miñ yanêmimbiñ ami ma milôk.”

²⁶ Sonda te hale ba hi ma Yisu anêñ nê ku ethak doñtom hathak loñbô ba êmô unyak kapô. Ma Tomas hamô haviñ. Thêlô ik unyak abôlêk siñ ma doñtom Yisu halêm hamiñ thêlô malêvôn ma hanañ, “Mólô kapôlômim êñjêk labali.” ²⁷ Ma hanañ hadêñ Tomas, “Nôñgô yabaheñ! Ma ôsôm pôpô êntêk! Ma otak bahemgwasin êndôk ya baya ek nôñgô kôm lavôn. Otak auk thek-thek lôk nôñgô esak malem, ma nêmimbiñ iyom.”

²⁸ Ma Tomas hanañ, “Yenañ Anyô Bêñ lôk Wapômbêñ!”

²⁹ *Ma Yisu hanañ, “Lêk hâyê ba intu hôêvhaviñ e? Wapômbêñ tem lamavi esak avômalô takatu ba miñ êyé ami ma doñtom êvhaviñ.”

Kapya êntêk anêñ ôdôñ

³⁰ Yisu hadum lavônin bêñ anôñ haviñ ba anêñ nê ku êyé. Ma doñtom miñ yahato abô takêñ halôk kapya êntêk ami. ³¹ *Yahato abô takêntêk ek mólô nôñêmimbiñ nena Yisu ma Mesia atu lôk Wapômbêñ anêñ Nakaduñ. Lôk yahato ek mólô nôñêmimbiñ ba noja lôkmala esak anêñ athêñ.

21

Nê ku evov alim bêñ anôñ

¹ Yôv ma nê ku êmô kasukthôm atu anêñ athêñ nena Taibelias ma Yisu hik i thô hadêñ i hathak loñbô.* ² Saimon Pita lo Tomas, anêñ athêñ yan nena Didimus, ma Nataniel anêñ Kena hêk Galili, ma Sebedi anêñ nakaduñ luvi, ma Yisu anêñ nê ku lokwanju, thêlô sapêñ êmô loñ êñ. ³ *Ma Saimon Pita hanañ, “Yana yangik alim.” Ma enañ, “Yêlô nasôk nambiñ o.” Êñ ma thêlô i

ethak yenj te ma bôlôvônj êj ma êvôv alim te ami.

⁴ Wak hapup ma Yisu haminj kasukthôm anêj danj. Ma anêj nê ku êyê yani ma donjom miñ eyala ami.

⁵ Ma Yisu halam, “Aiyanj thêlô! Môlô alim mi, aêj e?”

Ma enanj, “Intu êj.”

⁶ Ma hanañ, “Notak yakseñ êndôk yenj vianônj ma tem môlô noja alim doho.” Idum aêj ma ewa alim bêj anônj ba intu miñ hatôm nêbôv yakseñ esak ami.

⁷ *Anyô ku atu ba Yisu lahavinj bêj anônj hanañ hadêj Pita, “Intu ma Anyô Bêj!” Pita êj intu bôk habi anêj kwêv thilibunj thô ek indum ku. Ma halanjô ôpêj anêj abô êj ma hik hathak loñbô ma hasôv kisi halôk kasukthôm ba hayam ba hi. ⁸ Thêlô ebobo kasukthôm danj hatôm 90 mita la ma nê ku vi êmô yenj ba êvôv yakseñ havenj yam ma Pita hayam hamônj. ⁹ Thêlô êlêm ethak liñdanj ma êyê atum te hathanj hamô ma Yisu habôk alim lôk polom.

¹⁰ Ma Yisu hanañ, “Alim doho êlêm!”

¹¹ *Ma Saimon Pita hayô hathak yenj ma havôv yakseñ halêm hathak liñdanj. Yakseñ êj putup hathak alim daim lomalama hatôm 153. Ma yakseñ miñ hatip ami.

¹² Ma Yisu hanañ, “Nôlêm ongwanj alim!” Thêlô lêk eyala nena yani ma Anyô Bêj ba êkô ba te miñ hanañ nena, “O ma opalê?” ami. ¹³ Ma Yisu hawa polom ba hi hêv hadêj thêlô ma hadum aêj hathak alim.

¹⁴ *Êntêk ma bôlônj te lô atu ba haviyô hathak loñbô ba hik i thô hadêj anêj nê ku.

Yisu hapesanj abô havinj Pita

¹⁵ Eyanj nôm yôv ma Yisu hanañ hadêj Saimon Pita, “Saimon, Jon anêj nakadunj, anêm lemhavinj ya ma bêj hamônj ek nê ku vi mena mi e?”

Ma Pita hanañ, “Intu êj. Anyô Bêj, hoyala nena yalenjhavinj o bêj anônj.”

Ma Yisu hanañ, “Ombakônj yenanj bok-sipsip nali sapêj.”

¹⁶ *Ma hanañ hathak loñbô, “Saimon, Jon anêj nakadunj, lemhavinj ya e?”

Ma Pita hanañ, “Intu êj. Anyô Bêj, hoyala nena yalenjhavinj o.”

Ma Yisu hanañ, “Oyabinj yenanj bok-sipsip.”

¹⁷ Ma hanañ bôlônj te lô “Saimon, Jon anêj nakadunj, lemhavinj ya e?”

Yisu lêk hanañ hik Pita liñ hatôm bôlônj lô nena “Lemhavinj ya e?” ba Pita kapô malainj ma hanañ, “Anyô Bêj, o hoyala nômkama sapêj ba hoyala nena yalenjhavinj o.”

Ma Yisu hanañ, “Ombakônj yenanj bok-sipsip. ¹⁸ Yananj avanônj binj êndêj o. Sêbôk ba hômô anyô muk denanj ma oda hothak huik kwêv ma hu hatôm odanêm lemhavinj. Ma donjom hoyalôv ma tem nêm bahem ek anyô yanj injik anêm kwêv ma endom o ek nu loñ atu ba miñ lemhavinj nu ami.”

¹⁹ *Yisu hanañ abô êj ek injik loñondê atu ba Pita tem ema esak ek nêm athênj lôkmanjinj êndêj Wapômbênj. Yôv ma Yisu hanañ hadêj Pita, “Osopa ya!”

²⁰ *Pita hik i liliñ ma hayê anyô ku atu ba Yisu lahavinj bêj anônj hasopa thai. Ôpatu ba hayañ nôm hamô ma hakithinj Yisu ba hanañ, “Anyô Bêj, opalê intu tem enanj o bêj?”

²¹ Ma Saimon Pita hayê ôpêj ma hanañ, “Anyô Bêj, anyô êntêk tem êpôm malê?”

²² Ma Yisu hanañ, “Yalenjhavinj nena ôpêj tem êmô endeba yandéalêm am, o Pita miñ anêm nômlate ami. Mi. Osopa ya iyom.”

²³ Ma abô êj hi mayaliv ba nê takatu ba esopa Yisu elanjô havinj ba esonj nena anyô ku êj tem miñ ema ami. Yisu hanañ nena êmô endeba yani endelêm am, ma miñ Pita anêj nômla ami. Ma donjom miñ hanañ hathak ôpêj anêj nana ami.

²⁴ *Anyô ku atu ba hanañ nôm takêj bêj ba hato halôk kapy a êntêk intu yêlô ayala nena anêj abô ma avanônj.

²⁵ *Yisu hadum ku lomalama bêj anônj havinj. Pik ma yaôna ba yakô miñ hatôm nêndô kapy a nômbênj atu ba eto lôkthô êmô ami.

* **21:7:** Mat 14:29; Jon 13:23   * **21:11:** Luk 5:6   * **21:14:** Jon 20:19,26   * **21:16:** Ap 20:28   * **21:19:** Mat 16:24-25; 2Pi 1:14   * **21:20:** Jon 13:23-25   * **21:24:** Jon 19:35   * **21:25:** Jon 20:30

Aposel iniñ ku Abô môn

Luk hato kopya lokwanju. Hato kopya luvi ek Anyô Bêñ Tiapilus. Yani ma Lom iniñ anyô bêñ te ba lahaviñ nêñem kopya êñ luvi êndên avômalô ek nesam. Kopya môn atu ba Luk hato ma elam nena Luk ma hato hathak malêla takatu ba Yisu hadum aleba hathak leñ ba hi. Ma kopya yañ haven yam ma elam nena Aposel. Ma hato hathak ku takatu ba aposel lôk avômalô êvhaviñ idum hadên waklavôn Yisu hatak pik êntêk ba hi leñ.

Luk da miñ hayê Yisu ami, ma donjom hawa abô hêk nê vi atu ba elañô lo êyê hathak maleniñ. Luk ma miñ anyô Israeël te ami, yani ma anyô loñ buyañ.

Hato kopya êntêk ek enañ abô avanôn esak ku takatu ba aposel idum lôk Yisu anên Abô Mavi atu ba hi luvuluvu. Avômalô vi enañ abôyañ hathak nê takatu ba êvhaviñ ba intu Luk hato kopya êntêk ek injik thô nena nê êvhaviñ ma nê mavi ba esopa gavman iniñ abô. Malaiñ lomaloma hathak hapôm nê êvhaviñ ba intu hato kopya êñ ek injik loñôndê mavi thô êndên nê takatu ba esopa Yisu. Ma kopya êntêk hik thô nena Yisu lôk anên avômalô êvhaviñ tem nêñem nê kambom lu.

Hato kopya êntêk hadên 63 AD la.

Yisu havak abô nena tem nêñem Lovak Matheñ êlêm

¹*Tiapilus, bôk yahato kopya te hadên o hathak nôm takatu ba bôk Yisu hadum lo hadên, ²*môn anôn aleba hayô waklavôn hathak leñ ba hi. Hamô pik denañ ma hathak Lovak Matheñ anên lôklokwan ma hêv abô ku hadên anên aposel* takatu ba bôk halam i yôv. ³*Yani hawa vovañ ba hama vêm ma haviyô hathak loñbô ma hik i thô hadên anên nê takên. Lôk hadum

* **1:1:** Luk 1:3   * **1:2:** Mak 16:19; Luk 24:49-51   * **1:2:** Aposel anên ôdôn nena nê takatu ba Yisu hêv ek nenan anên Abô Mavi bêñ.   * **1:3:** Luk 24:36-49; Ap 10:41   * **1:4:** Luk 24:49; Jon 14:16-17; Ap 2:33   * **1:5:** Mat 3:11
* **1:6:** Luk 24:21   * **1:7:** Mak 13:32   * **1:8:** Mat 28:19; Luk 24:48   * **1:11:** Mat 26:64; Luk 21:27   * **1:12:** Luk 24:50-53   * **1:13:** Mat 10:2-4

nôm kama bêñ anôn ek hik thô nena yani hamô lôk mala hathak loñbô. Wak hatôm 40 ma hik i thô lôbôlôn hadên thêlô ba hanañ abô hathak Wapômbên anên loñ lôk liñyak.

⁴*Wak te ma hayañ nôm haviñ thêlô ma hanañ, “Noyabiñ nôm atu ba Wakamik bôk havak abô yôv ek nêñem êndên mônô hatôm atu ba bôk yahanañ ba olañô yôv. Ma miñ notak Jelusalem ami. ⁵*Jon bôk hathik avômalô halôk nãñ ma kasana ma tem nisik mônô esak Lovak Matheñ.”

Yisu hathak leñ ba hi (Mak 16:19-20; Luk 24:50-53)

⁶*Ma aposel êmô haviñ Yisu ma enañ hik yani liñ nena, “Anyô Bêñ, lêk êntêk ma tem undum ek alalô avômalô Israeël naja alalôaniñ kiñ esak loñbô e?”

⁷*Ma Yisu hanañ, “Êñ ma miñ mônô unim nômla ek noyala waklavôn atu ba Kamik hatak ami. Hathak anên lôklokwan yanida hayabiñ wak êñ. ⁸*Ma Lovak Matheñ hayô hamô mônô, ma tem noja lôklokwan. Ma tem nonañ yenañ abô imiñ Jelusalem lôk Judia sapên ma Samalia lôk ni endeba êndôk pik anên dan.”

⁹Hanañ abô êñ yôv, ma ewa yani hathak leñ ba hi. Thêlô êyê imiñ ma buliv hava yani siñ ba êthôn. ¹⁰Thêlô ititiñ leñ denañ ma kethen oyañ ma anyô ju lôk nômkama thapuk ba imiñ thêlô malêvôn. ¹¹*Ma enañ, “Nê Galili, umiñ ba utitiñ leñ eka? Yisu donjom êntêk lêk Lambô hawa vê hêk mônô ba hi leñ ma tem endelêm aên iyom.”

Thêlô etak anyô te ek enja Judas anên loñ

¹²*Vêm ma thêlô etak Dum Oliv ma ele i Jelusalem. Dum Oliv êñ hêk habobo Jelusalem hatôm kilomita te iyom. ¹³*Êyô Jelusalem ma i unyak kapô vuliñ atu ba ethak êmô. Thêlô iniñ athên ma Pita lo Jon ma Jems lo Andulu ma Piliñ lo Tomas ma Batolomiu lo Matyu ma Jems, Alpius nakaduñ, lôk Saimon anyô Selot te, ma Judas, Jems nakaduñ. ¹⁴Wak sapên ma thêlô ethak donjom ba eteñ mek hi ba hi.

Ma avi doho lôk Malia, Yisu talêbô, lôk anêḡ iviyaḡ êmô haviḡ.

¹⁵ Ma wak te ma Pita haviyô hamiḡ ḡê êvhaviḡ hatôm 120 malêvônḡ ma hanaḡ, ¹⁶ **“Aiyaḡ thêlô, abô te hêk Wapômbêḡ anêḡ kapya ba lêk hik anônḡ. Abô êḡ ma Lovak Matheḡ bôk hanaḡ hale Devit abôlêk hathak Judas, ôpatu ba hik Yisu thô hadêḡ ḡê takatu ba evaloḡ yani. ¹⁷ Yani ma alalô te atu ba bôk hadum ku êntêk haviḡ alalô.”*

¹⁸ **(Judas hêv pik bute vuli hathak valuseloḡ atu ba hadum kambom ba hawa. Êḡ ma hêv yak halôk pik buêḡ ba lasoam hapup ba la haḡgasô hale yaiaḡ. ¹⁹ Avômalô Jelusalem sapêḡ elañô abô êḡ ba intu elam pik buêḡ hathak iniḡ abô nena “Akeldama”. Anêḡ ôdônḡ nena, “Pik atu ba thalaleḡ hathaḡ.”)*

²⁰ Êḡ ma Pita hanaḡ, “Hatôm bôk eto hêk Kapya Yeḡ nena,

“ ‘Anêḡ unyak tem ḡgathiniḡ;
ma miḡ notak anyôla ek êmô ami.’
Kapya Yeḡ 69:25

Ma buyaḡ hanaḡ nena,

“ ‘Anyô yaḡ enja anêḡ loḡ lôk anêḡ ku.’
Kapya Yeḡ 109:8

²¹ Aêḡ ba alalô natak anyô te atu ba Anyô Bêḡ Yisu hamô haviḡ alalô denaḡ ma yani hamô haviḡ alalô wak nômbêḡ intu sapêḡ, ²² **mônḡ ma waklavônḡ atu ba Jon hathik Yisu halôk ḡaḡ aleba hayô wakma Lambô hawa yani vê hêk alalô ba hi malak leḡ. Anyô êḡ tem imbiḡ alalô ek enaḡ Yisu anêḡ haviyô hathak loḡbô bêḡ êndêḡ avômalô.”*

²³ Yôv ma etak anyô lokwanju. Yaḡ ma Josep, elam nena Balsabas, ma athêḡ yaḡ ma Jastas. Ma anyô yaḡ ma Matias. ²⁴ Ma eteḡ mek nena, “Anyô Bêḡ, hoyala avômalô sapêḡ iniḡ kapôlônḡ. Nunḡwik thô nena hotak anyô ju êntêk yaḡ sê ²⁵ ek enja ku aposel atu ba bôk Judas hatak ba hi anêḡ loḡ.” ²⁶ Yôv ma ibi valu ek nêḡê nena athêḡ yaḡ sê habitak. Êḡ ma etak Matias ek imbitak aposel imbiḡ thêlô laumiḡ ba lahavute takatu.

2

Lovak Matheḡ halôk ba halêm

¹ **Waklavônḡ Pentikos hayô, êḡ ma avômalô êvhaviḡ ethak doḡtom ba êmô unyak te. ² Ma ketheḡ oyaḡ ma nômlate diḡdiḡ halêm anêḡ leḡ ba anêḡ pôk ma hatôm lovak bêḡ te ba hayô hamô unyak atu ba thêlô êmô siḡ. ³ *Ma êyê nômlate hatôm atum dahalaḡ hatakalek ba hayô hamô thêlô tomtom. ⁴ *Ma Lovak Matheḡ hayô hava thêlô sapêḡ kapôlônḡ siḡ ba enaḡ abô masôm lomaloma hatôm Lovak Matheḡ hêv hadêḡ thêlô.*

⁵ *Avômalô Islael takatu ba êmô Wapômbêḡ vibiḡ bôk etak pik lôbôlôbô takatu ba êmô ma êlêm Jelusalem ek Pentikos. ⁶ Ma elañô diḡdiḡ ba êlêm ethak doḡtom. Ma eboloba kambom hathak elañô ḡê êḡ enaḡ abô hathak thêlô tomtom da iniḡ abô. ⁷ Ma esonḡ kambom ba enaḡ hik thêlôda liḡ, “Thêlô ma ḡê Galili iyom. Malê te aêḡ am? ⁸ Aisê ba alalô alañô thêlô enaḡ abô hathak alalôaniḡ abô tomtom? ⁹ Alalô ma anêḡ Patia lo Midia ma Ilam lo Mesopotemia ma Judia lo Kapadosia ma Pontus lo Esia ¹⁰ ma Plijia lo Pampilia ma Ijip lôk Libia bute atu habobo Sailini ma ḡê doho anêḡ Lom. ¹¹ (Ma vi ma avômalô Islael, ma vi ma avômalô loḡ buyaḡ takatu ba ibitak êyô Islael iniḡ êvhaviḡ kapô.) Ma doho anêḡ Klit lo Alebia. Ma doḡtom alalô alañô thêlô enaḡ abô hathak nômbêḡ atu ba Wapômbêḡ hadum hathak alalôaniḡ abô tomtom.” ¹² Ma avômalô sapêḡ esonḡ kambom ba itutuniḡ leḡḡkadôk ma enaḡ hik thêlôda liḡ nena, “Nôm êḡ anêḡ ôdônḡ ma aisê?”*

¹³ *Ma doḡtom vi ibi thêlô liliḡ ba enaḡ, “Inum waiḡ bêḡ anônḡ ba elo molo.”*

Pita hanaḡ abô

¹⁴ Êḡ ma Pita haviyô hamiḡ aposel laumiḡ ba lahavute malêvônḡ ma halam lôklokwanḡ nena,

“Môlô avômalô Islael lôk avômalô takêntêk ba lêk ômô Jelusalem, nodañô yenaḡ abô katô. Tem yanaḡ nôm êḡ anêḡ ôdônḡ bêḡ. ¹⁵ Lêk ma lôkbôk denaḡ hatôm

* **1:16:** Sḡg 41:9 * **1:18:** Mat 27:3-8 * **1:22:** Mak 1:9; 16:19; Jon 15:27 * **2:1:** Wkp 23:15-21; Lo 16:9-11

* **2:3:** Mat 3:11 * **2:4:** Mak 16:17; Ap 4:31; 10:44-46; 19:6

9 kilok. Ba intu miñ noson nena nê êntêk inum wainj ba elo molo ami. ¹⁶ Mi, nôm êñ ma hatôm plopet Joel bôk hanañ,

¹⁷ “Wapômbêñ hanañ nena habobo pik lo leñ anêñ dan ma tem yangasô yenañ Lovak Mathen êyômô avômalô sapêñ.

Ma nalumi anyô lo avi tem yanêm yenañ abô êndêñ i ba nenañ abô êtôm plopet.

Ma môlônim apenena tem netulak ba nêgê wêñ.

Ma môlônim anyô boñnena tem nêgê niaviñ.

¹⁸ Ma tem yangasô yenañ Lovak Mathen êyômô yenañ anyô lo avi ku êndêñ waklavôn êñ

ma tem yanêm yenañ abô êndêñ i ba nenañ abô êtôm plopet.

¹⁹ Ma tem yandum nômbithi ênjêk leñ, ma yandum lavônij ênjêk pik.

Thalalen lôk atum ma atum yova bêñ tem imbitak.

²⁰ Ma wak tem ende i liliñ ba imbitak mo-mañiniñ, ma ayôn tem ende i liliñ ba imbitak êtôm thalalenj.

Vêm ma Anyô Bêñ anêñ waklavôn lôkmañgij bêñ atu tem êlêm.

²¹ Ma avômalô takatu ba elam Anyô Bêñ anêñ athêñ, tem nêm i bulubiñ.’ *Jol 2:28-32*

²² “Avômalô Israeal, nodanô abô êntêk. Wapômbêñ bôk hadum ku lôklokwanj anôn lôk nômbithi ma lavônij hathak Yisu anêñ Nasalet anêñ ban hamô môlô malêvôn ba hik thô nena yanida hêv ôpêñ ba halêm. Ba bôk oyala nôm takêñ yôv. ²³ Ma Wapômbêñ hatak yani halôk môlô bahemim hatôm bôsêbôk ba lahabi lôk anêñ auk ek nôm takêñ imbitak aêñ. Ma môlô udum ba nê kambom ik yani loñ hathak alovalañsiñ ba hama. ²⁴ Ma doñtom Wapômbêñ hik yani liñ ba haviyô hathak loñbô ba hawa yani vê hêk ñama anêñ vovanj bêñ ek malê nena ñama miñ hatôm embalonj yani loñ ami.

²⁵ Devit bôk hanañ hathak yani nena,

* **2:29:** 1Kinj 2:10 * **2:30:** 2Sml 7:12; Sng 89:3-4; 132:11 Ap 5:30-31

“ ‘Yahayê Anyô Bêñ hamô haviñ ya wak nômbêñ intu sapêñ. Yani hamô habobo ya ba intu miñ hatôm nômlate esale ya thô ami.

²⁶ Aêñ ba yalenj mavi anôn ba yahabôya.

Ma yalenj viñkupik hêv ma.

²⁷ Ek malê nena tem miñ ôndô ya êmô nê ñama iniñ loñ ami, ma tem miñ otak anêm Anyô Mathen ek epalê ênjêk siô ami.

²⁸ Bôk huik loñôndê lôkmala thô hadêñ ya yôv,

ma tem yamô imbiñ o ba undum yalenj mavi anêñ dôêñ.’ *Kapya Yen 16:8-11*

²⁹ * “Aiyañ thêlô, yahanañ avanôn biñ nena bumalô Devit bôk hama ba elav yôv. Ma anêñ siô êntêk hêk denañ aleba lêk.

³⁰ *Ma doñtom Devit ma plopet te ba hayala nena Wapômbêñ bôk havak abô nena embenj yam ma tem etak lim lukmuk te ek imbitak kiñ êtôm yanida. ³¹ *Devit bôk hayala nôm atu ba tem imbitak embenj yam ba hanañ hathak Mesia atu ba Wapômbêñ tem nêm lôkmala êndêñ yani ba imbiyô esak loñbô. Ba intu hanañ nena tem miñ nêndô yani êmô nê ñama iniñ loñ ba kupik epalê ami. ³² Ôpêñ ma Yisu atu ba Wapômbêñ bôk hik yani liñ. Ma yêlô sapêñ ayê nôm êñ haviñ ba êntêk anañ bêñ hadêñ môlô.

³³ *Ma Wapômbêñ hawa Yisu ba hatak yani hamô banj vianôn yôv. Ma hêv Lovak Mathenj atu ba bôk havak abô ek nêm êndêñ yani ma êntêk lêk hanjasô hayô hamô yêlô ba intu lêk ôyê lo olanô. ³⁴ Devit da miñ hi malak leñ hatôm Yisu ami, ma doñtom hanañ,

“ ‘Anyô Bêñ Wapômbêñ hanañ hadêñ yenañ Anyô Bêñ Mesia nena,

“Ômô yabahanj vianôn

³⁵ endeba yatak nê takatu ba ik vovak hadêñ o

nêmô vemkapô vibiñ am.” ’ *Kapya Yen 110:1*

³⁶ * “Aêñ ba môlô avômalô Israeal sapêñ, noyala abô êntêk katô. Yisu atu ba môlô uik

* **2:31:** Sng 16:10 * **2:33:** Ap 5:32; 7:55-56 * **2:36:**

hathak a, Wapômbêñ hadum ba habitak Anyô Bêñ lôk Mesia.”

Avômalô bêñ anôñ ele i liliñ ba ithik ñañ

³⁷ Thêlô elañô Pita anêñ abô takêñ ma habi thêlô kapôlôññ vose. Ma enañ hadêñ yani lôk aposel vi nena, “Aiyañ thêlô, yêlô nandum malê?”

³⁸ Ma Pita hanañ, “Môlô tomtom node kapôlômim liliñ ba nusik ñañ esak Yisu Kilisi anêñ athêñ ek Wapômbêñ nêñ môlônim kambom vê ma nêñ Lovak Mathen êndêñ môlô êtôm anêñ wapôm. ³⁹ *Havak abô êñ ek avômalô takatu ba alalôaniñ Wapômbêñ tem endam i, môlô lôk unim avômena ma avômalô takatu ba êmô daimbô.”

⁴⁰ Ma Pita hanañ abô bêñ anôñ haviñ hadêñ thêlô ba hanañ nena, “Noyabiñ am. Nônêñ amda sa ba nôsôv êñjêk avômalô kambom takêñ ek miñ nôpôm vovañ atu ba tem êpôm i ami.” ⁴¹ *Aêñ ba ñê takatu ba ewa Pita anêñ abô intu ithik ñañ. Ma wak êñ ma avômalô hatôm 3,000 êlêm haviñ avômalô takatu ba bôk êvhaviñ yôv.

Ñê êvhaviñ ethak doñtom haviñ i

⁴² *Ma thêlô lôklokwañ ek nedañô aposel iniñ abô lôk ethak doñtom haviñ i ma eyañ polom lo inum waiñ mathen atu ba Yisu bôk hêv lôk eteñ mek haviñ i. ⁴³ Ma aposel idum lavôñññ lôk nômbithi bêñ anôñ ba avômalô sapêñ êyê ba eson kambom. ⁴⁴ *Ma avômalô êvhaviñ sapêñ ethak doñtom haviñ i ma miñ leñvi iniñ nômkama ami. Iniñ nômkama lôkthô ma êdô hamô ek hêv thêlô sapêñ sa. ⁴⁵ Thêlô ethak êv iniñ pik lôk nômkama ek nêñêñ vuli ma ewa vuli takêñ ba êv avômalô takatu ba nômkama vi mi sa. ⁴⁶ Ma wak nômbêñ intu ma thêlô ethak doñtom êmô unyak mathen anêñ piklêvôn. Ma ethak eyañ nôñ haviñ i lôk leññmavi ma kapôlôñññ labalina. ⁴⁷ *Lôk êbô Wapômbêñ anêñ athêñ. Êñ ma avômalô sapêñ leññmavi anôñ hathak i. Ma wak nômbêñ intu sapêñ ma Anyô Bêñ hêv avômalô doho bulubiñ ba hêv i ibitak êyô ñê êvhaviñ kapô haviñ.

* **2:39:** Ais 57:19 * **2:41:** Ap 2:47; 4:4 * **2:42:** Ap 20:7 * **2:44:** Ap 4:32-35 * **2:47:** Ap 6:7; 11:21 * **3:4:** Ap 14:9 * **3:6:** Ap 4:10; 16:18 * **3:13:** Kis 3:6,15; Luk 23:13-25; Ap 2:23

3

Anyô va kambom te habitak mavi

¹ Wak te ma Pita lo Jon i unyak mathen hadêñ wakma eteñ mek. Wakma êñ ma hatôm 3 kilok yañsiñ. ² Êyô ma êyê ewa anyô va kambom te ba êlêm. Bôk evathu yani aêñ. Ma wak nômbêñ intu ma ewa yani ba i êdô hamô unyak mathen anêñ badêñ abôlêk atu ba elam nena Loñ Kêkêlô. Êdô yani hamô loñ êñ ek epetenak ek avômalô takatu ba i unyak mathen anêñ piklêvôn ek nêñêñ valu êndêñ yani. ³ Ôpêñ hayê Pita lo Jon êlêm ek ini unyak mathen kapô, êñ ma halam ek thai nêñêñ valu êndêñ yani. ⁴ *Pita lo Jon ititiñ yani lôklokwañ. Ma Pita hanañ, “Nôñgô yai!” ⁵ Êñ ma ôpêñ hik i liliñ hadêñ thai ma hason nena tem nêñêñ nômla êndêñ yani la.

⁶ *Ma Pita hanañ, “Ya valu mi. Ma doñtom nôñ atu ba yahawa ma tem yanêñ êndêñ o. Hathak Yisu Kilisi anêñ Nasalet anêñ athêñ, umbiyô omben.” ⁷ Ma Pita havalon ôpêñ bañ vianôn ba havôv yani haviyô. Ma ketheñ oyañ ôpêñ vagigiñ lôk vakapô habitak lôklokwañ. ⁸ Êñ ma yani hasôv kisi ma haveñ. Ma hi unyak mathen anêñ piklêvôn haviñ thai. Ma haveñ ba hasôv kisi hathak lolen lolen ba habô Wapômbêñ. ⁹ Ma avômalô sapêñ êyê yani haveñ ba habô Wapômbêñ. ¹⁰ Ma eyala nena ôpêñ ma anyô petenak atu ba hathak hamô unyak mathen abôlêk atu ba elam nena Loñ Kêkêlô, êñ ma eboloba ba dahôlôñññ hi.

Pita hanañ abô hamiñ unyak mathen kapô

¹¹ Ma anyô petenak atu havalon Pita lo Jon, êñ ma avômalô sapêñ eson kambom ba elañviñ êlêm hadêñ thêlô halôk kapo dañ atu ba elam nena Solomon anêñ Kapo Dañ. ¹² Pita hayê ma hanañ hadêñ thêlô nena, “Avômalô Ísrael, oson kambom ba utitiñ yai lôklokwañ eka? Oson nena yai adum ôpêntêk mavi hathak yaidaniñ lôklokwañ lôk kobom mathen e? Mi anôñ! ¹³ *Ablaham lo Aisak ma Jekop lôk

alalôaniņ bumalô thêlô iniņ Wapômbêņ iyom intu hadum nôm êņ ek nê m athêņ lôkmanģiņ êndêņ anêņ anyô ku Yisu. Mólô bôk otak ôpêņ ek nijik vônô. Ma Pailat lahaviņ etak yani, ma doņtom mólô ôvôliņ dômim hadêņ yani. ¹⁴ Avanoņ, mólô ôvôliņ dômim hadêņ Anyô Mathen lôk Anyô Thêthoņ atu ma onañ hik Pailat liņ ek etak ôpatu ba bôk hik anyô vônô êlêm êndêņ mólô. ¹⁵ Ôpatu ba lôkmala anêņ ôdôņ ma uik vônô. Ma doņtom Wapômbêņ hik yani liņ hathak loņbô hêk ņama. Ma yai bôk ayê nô m takêņ ba êntêk lêk anaņ abô hathak. ¹⁶ Êvhaviņ hathak Yisu anêņ athêņ iyom hadum ba ôpatu ba ôyê lo oyala lêk hawa lôklokwaņ. Yani habitak mavi anôņ hatôm ôyê hathak Yisu anêņ athêņ lôk êvhaviņ atu ba halêm anêņ yani.

¹⁷ * “Aiaņ thêlô, yahayala nena mólô lôk unim avaka miņ oyala ôpêņ katô ami ba intu udum kambom hadêņ yani. ¹⁸ Ma doņtom sêbôk ma Wapômbêņ hanaņ hadêņ plopet sapêņ ba eto nena anêņ Mesia tem enja vovaņ. Aêņ ba unim kambom atu udum ma Wapômbêņ anêņ abô êņ lêk hik anôņ.

¹⁹ * “Aêņ ba node kapôlômim liliņ ba nosopa Wapômbêņ ek nê m mólônim kambom vê lôk nê m lovak êndêņ mólô. ²⁰ Ma nê m anêņ Mesia atu ba bôk hatak ek nê m êndêņ mólô. Mesia êņ ma Yisu atu. ²¹ Ma lêk yani hamô malak leņ ba hayabiņ waklavôņ atu ba Wapômbêņ bôk hatak ek nômkama sapêņ imbitak lukmuk esak loņbô êtôm sêbôk atu ba yani havak abô ba hanaņ ba anêņ plopet mathen enañ bêņ. ²² * Hatôm Mose bôk hanaņ, ‘Wapômbêņ unim Anyô Bêņ tem etak plopet te êtôm ya ba imbitak anêņ mólô malêvôņ. Ba intu nodaņô anêņ abô takatu ba hanaņ bêņ hadêņ mólô katô. ²³ Ma ôpatu ba miņ halaņô plopet êņ anêņ abô ami, ma tem nê nê m yani vê êņjêk anêņ avômalô ba nimbuliņ yani vi dedaņ.’

²⁴ “Samuel lôk plopet takatu ba ibitak even yam bôk enañ hathak waklavôņ atu ba lêk habitak. ²⁵ * Mólô ma plopet takêņ iniņ nali. Ma abô atu ba Wapômbêņ

bôk havak haviņ libumi yôv, abô êņ êntêk havaloņ mólô loņ denañ. Hatôm bôk hanaņ hadêņ Ablaham, ‘Hathak anê m libumi, ma tem avômalô pik sapêņ neja mek mavi.’ ²⁶ * Ba intu Wapômbêņ hik anêņ anyô ku liņ ma hêv halêm hadêņ mólô hamôņ ek nê m mek mavi êndêņ mólô lôk ende mólô tomtom liliņ êņjêk unim kambom takatu ba udum.”

4

Evaloņ Pita lo Jon

¹ Pita lo Jon enañ abô hadêņ avômalô imiņ denañ, ma ņê êbôk da lôk unyak mathen anêņ sôp bidon iniņ anyô vovak laik ma Sadyusi doho êyô ek thai. ² Thêlô leņiņmaniņ hathak thai êdôņ avômalô nena Yisu bôk haviyô hêk ņama ba intu avômalô ņama sapêņ tem nimbiyô esak loņbô aêņ iyom. ³ Lêk yaņsiņ habôk ba intu evaloņ thai ba êdô hamô koladôņ aleba hayaņ wak bêņ. ⁴ * Ma doņtom avômalô bêņ anôņ elañô thai iniņ abô ba êvhaviņ. Ba ņê takatu ba êvhaviņ lêk halumbak hi habobo 5,000.

⁵ Haviyô hayaņ ma ņê bêņbêņ eyabiņ avômalô lôk ņê bêņbêņ ma ņê lôk kauk hathak abô balabuņ ethak doņtom êmô Jerusalem. ⁶ Anas, anyô bêņ habôk da, lôk Kaiapas ma Jon lo Aleksanda lôk anyô bêņ habôk da anêņ thalalen vi êmô haviņ. ⁷ Ma ewa thai êlêm ma enañ hik thai liņ nena, “Lôklokwaņ lôk athêņ alê intu udum ôpêņ mavi hathak?”

⁸ Ma Lovak Mathen hava Pita kapô siņ ba hanaņ hadêņ thêlô nena, “ņê bêņbêņ lôk ņê eyabiņ avômalô, nodaņô yenaņ abô! ⁹ Yai êv anyô va kambom êntêk sa ba intu udum ek nonañ yai bêņ lôk lemimhaviņ noyala nena yai adum yani mavi aisê e? ¹⁰ * Aêņ ba mólô lôk avômalô Israe l sapêņ noyala katô nena anyô va kambom êntêk lêk habitak mavi ba hamiņ mólô malemim hathak Yisu Kilisi anêņ Nasalet anêņ athêņ. Bôk uik yani vônô hathak a, ma doņtom Wapômbêņ hik yani liņ hêk ņama. ¹¹ Yani ma “valu atu ba mólô ņê olav unyak ôpôlik hathak,

* **3:17:** Luk 23:34; 1Ti 1:13 * **3:19:** Ap 2:38 * **3:22:** Lo 18:15,18-19 * **3:25:** Stt 22:18 * **3:26:** Ap 13:46
* **4:4:** Ap 2:41 * **4:10:** Ap 3:6,13-16 * **4:12:** Mat 1:21

ma l  k habitak valu landiŋ an  ŋ.
Kapya Yey 118:22

12 *Yisu da iyom an  ŋ ath  ŋ hat  m n  m alal   bulubiŋ. Ma ath  ŋ yaŋ miŋ h  k pik lo leŋ sap  ŋ ek n  m alal   bulubiŋ ami. Mi.”

13 Ma th  l     y   Pita lo Jon imiŋ lôklokwaŋ ma k   mi, ma eyala nena thai ma n   oyaŋ ba miŋ b  k ethak unyak ami.   ŋ ma th  l   esoŋ kambom ba leŋiŋhabi nena b  k   m   haviŋ Yisu. 14 Ma   y   any   va kambom atu l  k mavi ba hamiŋ haviŋ thai ba intu th  l   ab   mi ek nenaŋ. 15   ŋ ma enaŋ ek neja Pita lo Jon v     nj  k Sanhedlin* an  ŋ unyak ma nede yaŋ ba ini. Ma ele yaŋ ba i ma th  l     b  l  m auk. 16 Ba enaŋ, “Alal   nandum mal   esak any   ju   nt  k? Av  mal   Jelusalem sap  ŋ l  k eyala y  v nena thai idum lav  ŋiŋ b  ŋ te ba miŋ hat  m alal   nasi ami. 17 Ma doŋtom alal   nap  m loŋ  nd   te ek ab     ŋ miŋ ni mayaliv   nj  k av  mal   mal  v  ŋ ami. A  ŋ ba nanaŋ l  klokwaŋ   nd  ŋ thai nena miŋ nenaŋ ab   esak ath  ŋ   ŋ   nd  ŋ av  mal   la esak loŋb   ami.”

18 *Y  v ma elam thai   l  m hathak loŋb   ma enaŋ l  klokwaŋ nena miŋ nenaŋ ab     ŋ l  k n  nd  ŋ av  mal   esak Yisu an  ŋ ath  ŋ ami. 19 *Ma doŋtom Pita lo Jon enaŋ viyaŋ, “Mal   intu ba mavi h  k Wap  mb  ŋ ma ek yai nandum? Nasopa m  l  nim ab   mena Wap  mb  ŋ an  ŋ ab  ? 20 Yai miŋ hat  m b  n  ŋ esak n  m takatu ba ay   lo alaŋ   ami.”

21 Ma Sanhedlin enaŋ l  klokwaŋ ek thai n  m   b  n  ŋ,   ŋ ma etak thai ba i. Av  mal   sap  ŋ   b   Wap  mb  ŋ an  ŋ ath  ŋ hathak n  m atu ba l  k idum ba intu miŋ hat  m n  p  m loŋôndê la ek n  n  m vovaŋ   nd  ŋ thai ami. 22 Ek mal   nena   patu ba habitak mavi ma an  ŋ sondabêŋ hat  m 40. Ba intu eyala nena Wapômbêŋ iyom hat  m indum n  m   ŋ.

N     vhaviŋ iniŋ mek

23 Etak Pita lo Jon ba i had  ŋ avômalô   vhaviŋ. Ma enaŋ ab   takatu ba n   bêŋbêŋ   b  k da l  k n   bêŋbêŋ enaŋ had  ŋ thai.

* 4:15: Isael elam iniŋ kaunsil nena ‘Sanhedlin’. * 4:18: Ap 5:28 * 4:19: Ap 5:29 * 4:24: Kis 20:11; Neh 9:6; Sng 146:6 * 4:27: Mat 27:1-2; Luk 23:7-11; Ap 3:13 * 4:34: Ap 2:45

24 *Th  l   elan   a  ŋ ma lôkthô   v veniŋb  l  k liŋ ba eteŋ mek had  ŋ Wapômbêŋ nena, “Any   B  ŋ, n  mkama sap  ŋ an  ŋ alaŋ, b  k hopesaŋ pik lo leŋ ma ŋgw  k l  k n  mkama sap  ŋ atu ba   m   kap  . 25 S  b  k ma honaŋ ab   hathak Lovak Matherŋ hale anım any   ku ma y  l  aniŋ bumal   Devit ab  l  k. Ba hanaŋ a  nt  k,

“ ‘Av  mal   pik sap  ŋ leŋiŋŋaŋa eka?

L  k ibutiŋ ab  yaŋ ek nijik vovak   nd  ŋ Wap  mb  ŋ eka?

26 Pik iniŋ kiŋ l  kth     p  p  k i ek nijik vovak.

L  k n   b  ŋb  ŋ pik sap  ŋ ethak doŋtom ek n  m   Any   B  ŋ l  k an  ŋ Mesia lu.’

Kapya Yey 2:1-2

27 *Avan  ŋ biŋ, Helot Antipas lo Pontius Pailat ma n   loŋ buyaŋ l  k av  mal   Isael b  k ethak doŋtom   m   malak l  ŋ   nt  k ba idum ek n  m   an  m any   ku mathenŋ Yisu lu,   patu ba b  k holam y  v ek imbitak an  m Mesia. 28 *Th  l   idum n  mkama sap  ŋ hat  m an  m auk l  k l  klokwaŋ atu ba b  k lemhabi nena tem imbitak a  ŋ. 29 *Any   B  ŋ, lemimbi ab   takatu ba evak ba enaŋ ek indum y  l   nak   ba intu n  m y  l   an  m n   ku sa ek nanaŋ an  m ab   l  klokwaŋ ma miŋ nak   ami. 30 Ma otak bahem   y  ŋg  k av  mal   l  k lijiŋ ba undum i mavi l  k undum lav  ŋiŋ l  k n  mbithi lomaloma esak an  m any   ku mathenŋ Yisu an  ŋ ath  ŋ.”

31 Th  l   eteŋ mek y  v ma loŋ atu ba   m   halowaliŋ. Ma Lovak Matherŋ hay   hava th  l   l  kth   kap  l  ŋiŋ siŋ. Ba enaŋ Wap  mb  ŋ an  ŋ ab   b  ŋ ma miŋ   k   ami.

N     vhaviŋ sap  ŋ kap  l  ŋiŋ doŋtom

32 *Ma n     vhaviŋ sap  ŋ iniŋ auk l  k kapôlôŋiŋ doŋtom iyom. Ma iniŋ n  mkama sap  ŋ ma hat  m th  l   lôkthô iniŋ ma miŋ evasiŋ ami. 33 Ma aposel ethak enaŋ Yisu an  ŋ haviyô hathak loŋb   b  ŋ ba iniŋ ab     ŋ an  ŋ lôklokwaŋ ma bomaŋ. Ma Wapômbêŋ habi an  ŋ wap  m hay   ham   th  l   lôkthô. 34 *Ma th  l   vi iniŋ pik lo unyak ham   ba ethak   v ba avômalô vi   v vuli. Ma ewa valu tak  ŋ 35 ba   v had  ŋ

* 4:18: Ap 5:28 * 4:19: Ap 5:29 * 4:24: Kis 20:11; Neh 9:6; Sng 146:6 * 4:27: Mat 27:1-2; Luk 23:7-11; Ap 3:13 * 4:28: Ap 2:23 * 4:29: Ep 6:19 * 4:32: Ap 2:44

apospel ek neyabinj. Ma aposel ibi valuselej takênj sam hadênj avômalô takatu ba êv yak hathak nômkama. Ba intu thêlô te minj hêv yak hathak nôm lôk nômkama ami.

³⁶ Ma thêlô ênj te ma Josep ba anênj loj ma ngavithôm Saiplus ma habitak anênj ôdônj Livai. Ma aposel ethak elam yani nena Banabas, athênj ênj anênj ôdônj nena, “Anyô hathak havatho avômalô kapôlônjin loj.”³⁷ Yani hêv anênj pik bute ek nênenem vuli. Ma hawa valu hathak pik ênj ba hi hêv hadênj aposel.

5

Ananias lo Sapaila

¹ Ma anyô yanj hamô ba anênj athênj nena Ananias ma yanavi ma Sapaila. Thai êv ini nj pik bute ba êv vuli. ² *Ma hawa valu pik ênj vi ek thaida ma hêv vi hadênj aposel ma hasau i nena, “Valu lôkthô êntêk yahawa ba yahalêm.” Ma yanavi hayala nôm atu ba yamalô hadum.

³ *Ma Pita hananj nena, “Ananias, hotak Sadanj ba hava kapôlôm sinj ma hosau Lovak Mathenj, ba huvunj anêm valu pik ênj vi eka? ⁴ Minj bôk êv vuli pik ênj ami denanj, ênj ma anêm pik. Ma bôk êv vuli yôv, valu ênj ma anêm aênj iyom. Ma dojtom howa auk kambom ênj anênj êsê ba honanj abôyanj? Hosau njê pik lôk Wapômbênj havinj.”

⁵ Ananias halanj abô ênj ma hêv yak halôk binj ba hama. Ma avômalô takatu ba elanj abô ênj êkô ba binjaluk havalikambom. ⁶ Ênj ma apenena muk êlêm ma ivuliv anênj kupik ma ewa ba i elav.

⁷ Wakma lô hale ba hi ma yanavi halêm hayô ma hathônj nôm atu ba habitak palinj. ⁸ Ma Pita hananj hik avi ênj linj, “Valu êntêk ma hatôm vuli pik atu ba êv vuli e?”

Ma avi ênj hananj, “Intu ênj, vuli ênj intu hatôm.”

⁹ Ênj ma Pita hananj hadênj avi ênj, “Aisê ka mamu ubutinj abô ek nosaê Anyô Bênj anênj Lovak Mathenj? Nônjgô! Njê takatu ba lêk elav vônim yôv, êntêk lêk iminj unyak abôlêk ba tem neja o ba ini nedav imbinj.”

¹⁰ Ma kethenj oyanj ma avi ênj hêv yak halôk hêk Pita valuvi ba hama. Ma apenena muk takatu ba ibitak êyô unyak kapô. Ma êyê avi ênj lêk hama. Ênj ma ewa ba i elav yani hêk yamalô vi. ¹¹ Yôv ma avômalô êvhavinj sapênj lôk avômalô takatu ba elanj abô ênj, lôkthô êkô kambom.

Aposel idum avômalô bênj anônj ibitak mavi

¹² *Ma aposel idum lavônjinj lôk nômbithi lomaloma hêk avômalô malenjinj. Ma njê êvhavinj sapênj ethak dojtom lôbôlônj halôk unyak mathenj anênj kapo danj atu ba elam nena Solomon anênj Kapo Danj. ¹³ Ma avômalô vi atu ba minj êvhavinj ami êkô ek nesak dojtom imbinj thêlô, ma dojtom avômalô sapênj êyê thêlô nena njê mavi. ¹⁴ Ma anyô lo avi bênj anônj ethak êvhavinj Anyô Bênj ba ibitak êyô avômalô êvhavinj kapô. ¹⁵ Ênj ma avômalô ethak ewa ini nj njê lôk lijinj hayô hêk balê lo yêm ba i ililinj hêk lojondê anênj danj ek Pita havenj lojondê, ênj ma dahô imbi êyôngêk i ek nimbitak mavi esak lojnbô. ¹⁶ Ma avômalô bênj anônj êlêm anênj lomalak takatu ba habobo Jelusalem ba êlêm ethak dojtom. Ma ewa ini nj njê lôk lijinj lôk njê takatu ba ngôk lelaik habulinj i ma lôkthô ibitak mavi hathak lojnbô.

Êv vovanj hadênj aposel

¹⁷ Ma anyô bênj habôk da lôk njê idum ku havinj yani, thêlô sapênj ma Sadyusi ba êyê nômk takatu ba aposel idum ba lenjin danj hathak i. ¹⁸ Ba evalanj aposel ma etak i halôk malak lônj anênj koladônj. ¹⁹ *Ma bôlôvônj ênj ma Anyô Bênj anênj anjela hik koladônj abôlêk vê ma hawa i ele yainj. Ma hananj, ²⁰ “Unu numinj unyak mathenj anênj piklêvônj ma nonanj abô sapênj esak lôkmala lukmuk êntêk ênj bênj.”

²¹ Aposel elanj abô ênj ba lôkbôk mo manjinj ma i unyak mathenj anênj piklêvônj. Ma êdônj avômalô.

Ma anyô bênj habôk da lôk anênj njê môlô êlêm ma elam njê Sanhedlin lôk Israêl ini nj njê bênbênj sapênj. Ma êv abô hadênj koladônj ek neja aposel ba nêlêm. ²² Ênj ma njê koladônj ini nj sôp bidonj i ek neja

* 5:2: Ap 4:34-35 * 5:3: Jon 13:2 * 5:12: Ap 2:43; 14:3 * 5:19: Ap 12:7-10

apospel ma donjom miņ êmô ami. Ma êvôi ma enaņ nena, ²³ “Yêlô ayê koladôn anêņ abôlêk putup ma nê takatu ba eyabiņ imiņ habobo. Ma donjom yêlô ik koladôn abôlêk vê ma miņ apôm anyô late hamô kapô ami.” ²⁴ Unyak mathen anêņ sôp bidon inin anyô vovak laik lôk nê bêņbêņ êbôk da elanô abô êņ ba leņiņhabi bêņ anôn hathak ba enaņ, “Malê te tem imbitak?”

²⁵ Ma anyô te hayô ma hanaņ hadêņ i, “Nodaņô! Nê takatu ba otak i hamô koladôn, lêk imiņ unyak mathen anêņ piklêvôn ba êdôn avômalô.” ²⁶ Êņ ma anyô vovak laik lôk anêņ sôp bidon i ewa thêlô. Êkô ek avômalô nijik i esak valu ba intu miņ êpôviņ thêlô ami.

²⁷ Ewa aposel êyô ma etak i hamiņ Sanhedlin malenin ek anyô bêņ habôk da enaņ injik thêlô liņ. ²⁸ * “Yêlô bôk anaņ lôklokwaņ hadêņ môlô nena miņ nôndôn avômalô esak ôpên anêņ athên ami. Ma donjom lêk unim abô êņ halanvin haven Jelusalem mayaliv. Lôk lêk udum ek nonaņ nena yêlô intu aņgasô ôpên anêņ thalalen.”

²⁹ *Ma donjom Pita lôk aposel vi enaņ hadêņ i nena, “Yêlô nasopa Wapômbên anêņ abô iyom ma miņ anyô inin abô ami. ³⁰ Môlô bôk uik Yisu vônô hathak a. Ma donjom bumalô thêlô inin Wapômbên hik yani liņ. ³¹ *Wapômbên bôk hawa yani hathak ba hi daku leņ ba hadô hamô baņ vianôn hatôm Anyô Môņ lôk Anyô hêv alalô bulubiņ ek nê alalô Israeļ sa ek nande kapôlônin liliņ lôk nê alalôaniņ kambom vê. ³² Yêlô ma nê takatu ba bôk ayê nôm takên ba lêk anaņ abô êņ bêņ. Ma Lovak Mathen atu ba Wapômbên hêv hadêņ avômalô takatu ba esopa anêņ abô hik nôm takên loņ haviņ.”

Gameliel hanaņ ek Sanhedlin netak aposel

³³ Sanhedlin elanô abô êņ ma leņiņmaniņ kambom ba leņiņhaviņ nijik aposel vônô. ³⁴ Ma donjom Gameliel haviyô hamiņ Sanhedlin malêvôn. Yani ma anyô Palisi lôk anyô lôkauk hathak abô balabuņ ma hadum ku Sanhedlin haviņ. Avômalô sapên

ethak êv athên bêņ hadên yani. Yani hamiņ ba hanaņ ek netak aposel takên ba ini yaiņ dokte vêmam. ³⁵ Êņ ma hanaņ hadên thêlô, “Môlô nê Israeļ, lemimimbi katô nena tem nundum malê êndên nê takêntêk vêmam. ³⁶ *Sêbôk ma Teudas habitak anyô lôk athên ba hanaņ, ‘Ya anyô bêņ’. Ma anyô hatôm 400 esopa yani. Ma donjom Lom ik yani vônô ma anêņ nê ku êsôv mayaliv. Ma anêņ abô êņ hêv yak. ³⁷ Vêm ma waklavôn ewa avômalô inin athên, êņ ma Judas anêņ Galili habitak anyô lôk athên ba havôn avômalô bêņ anôn ek nijik vovak êndên gavman. Ma donjom ik yani vônô, ma anêņ nê ku êsôv mayaliv aên iyom. ³⁸ Ba intu yahanaņ hadên môlô Sanhedlin: Notak nê takêntêk. Miņ nundum nômla esak i ami. Ku takatu ba idum halêm anêņ nê pik inin hatôm Teudas lo Judas, êņ ma inin ku takên tem nê yak. ³⁹ Ma donjom ku takatu ba halêm anêņ Wapômbên, ma môlô miņ hatôm numiņ i loņ siņ ami. Yahakô tem unġwik vovak ni ba ni, êņ ma tem ôņgô nena uik vovak êņ hadên Wapômbên.”

⁴⁰ *Yôv ma thêlô êlôk hathak Gameliel anêņ abô. Ba elam aposel êlêm ma evali i. Ma enaņ lôklokwaņ hadên thêlô nena miņ nenaņ abô esak Yisu anêņ athên ami. Êņ ma etak i ba i.

⁴¹ *Aposel etak Sanhedlin ba ele yaiņ ma thêlô leņiņmavi hathak Wapômbên hayê thêlô nena nê mavi ek ewa mama hathak Yisu anêņ athên. ⁴² Ma wak nômbên intu ma thêlô i unyak mathen anêņ piklêvôn lôk lounyak lounyak ma êdôn avômalô ba enaņ Abô Mavi bêņ nena Yisu ma Mesia atu.

6

Etak anyô bahenvi ba lahavuju ek nênem aposel sa

¹ *Avômalô êvhaviņ ilumbak ba êv liņ siņ, êņ ma avômalô Israeļ vi atu ba êvhaviņ ba enaņ abô Glik, etatale avômalô Israeļ vi atu ba êvhaviņ ba enaņ abô Hiblu. Ba enaņ, “Wak nômbên intu ba ibi nôm sam ma miņ evani yêlôaniņ avi tôp inin sam ami.” ² Êņ ma aposel laumiņ ba lahavuju

* 5:28: Mat 27:25 * 5:29: Ap 4:19 * 5:31: Ap 2:33-34; Ep 1:20; Hib 2:10; 12:2 * 5:36: Ap 21:38 * 5:40: Ap 4:18 * 5:41: Mat 5:10-12; 1Pi 4:13 * 6:1: Ap 4:35

takatu elam nê êvhaviņ sapêņ ethak doņtom ma enaņ, “Miņ mavi ek yêlô natak ku nanaņ Wapômbêņ anêņ abô ma nandum ku nambi nôm sam ami. ³ Aêņ ba, aiaņ thêlô, nômbôlêm mólônim anyô lôkauk baheņvi ba lahavuju takatu ba Lovak Matheņ hava kapôlôņiņ siņ ek nanêm ku êņ êndêņ i. ⁴ Êņ ma tem yêlô hatôm namô tiņiņ ek nateņ mek lôk nanaņ Wapômbêņ anêņ abô lôk nandôņ avômalô.”

⁵ Avômalô sapêņ elañ abô êņ ma leņiņmavi. Ma etak Stiven, yani anyô hêvhaviņ lôklokwaņ lôk Lovak Matheņ hava yani kapô siņ, ma Pilip lôk Plokolus ma Nikano lo Timon ma Pamenas lo Nikolas, yani ma anyô Antiok atu bôk habitak hayô avômalô Israeļ inij êvhaviņ kapô vêm ma hêvhaviņ Yisu. ⁶ Ewa nê êņ ba i hadêņ aposel. Ma aposel etak baheņiņ hayô hêk i ma eteņ mek hathak i.

⁷ *Aêņ ba Wapômbêņ anêņ abô hi ba hi. Ma avômalô anêņ Jelusalem takatu ba êvhaviņ ilumbak hi ba hi. Ma nê êbôk da bêņ anôņ êvhaviņ ba esopa Yisu haviņ.

Evaloņ Stiven

⁸ Ma Wapômbêņ habi anêņ wapôm sam ba hêv lôklokwaņ bêņ anôņ hadêņ Stiven. Ba intu Stiven hathak hadum nômbithi lôk lavôņiņ lomaloma hêk avômalô malêvôņ. ⁹ Ma doņtom nê doho êpôlik hathak yani. Nê êņ inij unyak yeņ ma elam nena, “Nê takatu ba bôk inij alaņ hêv athêņ ku vê hêk i ma êmô oyaņ haviņ i”. Thêlô sapêņ ma avômalô Israeļ, doho anêņ Sailini ma doho anêņ Aleksandlia ma doho anêņ plovis Silisia lo Esia. Ma nê takêņ êkôki hathak Stiven anêņ abô. ¹⁰ *Ma doņtom Lovak Matheņ hêv auk mavi hadêņ Stiven ba miņ hatôm nêmo anêņ abô lu ami.

¹¹ Êņ ma thêlô eyenak ba i ibi anyô doho leņiņ liņ ek nenaņ nena, “Yêlô bôk alaņô ôpêņ hanaņ abôma hathak Mose lo Wapômbêņ.”

¹² Aêņ ba thêlô ibi avômalô lôk nê bêņbêņ ma nê lôkauk hathak abô balabuņ leņiņ liņ. Ma i evaloņ Stiven ba ewa ba i êdô hamiņ Sanhedlin maleņiņ. ¹³ Ma êv anyô doho ek

nenaņ abôyaņ esak yani. Ba enaņ, “Wak nômbêņ intu ma ôpêntêk hathak hanaņ abô kambom hathak unyak matheņ lôk Mose anêņ balabuņ. ¹⁴ Yêlô alaņô yani hanaņ, ‘Yisu anêņ Nasalet tem indiniņ unyak matheņ êntêk ma injik Mose anêņ kobom sêbôk ba hêv hadêņ alalô liliņ.’ ”

¹⁵ Ma nê nômbêņ atu ba êmô Sanhedlin ititiņ Stiven lôklokwaņ ma êyê thohavloma lêk hatôm aņela te.

7

Stiven hanaņ abô hadêņ Sanhedlin

¹ Ma anyô bêņ habôk da hanaņ, “Abô takêņ ma avanôņ e?”

² *Ma Stiven hanaņ, “Aiaņ thêlô lo wakamik thêlô, nodañô yenaņ abô! Sêbôk atu ba alalôaniņ bumalô Ablaham hamô Mesopotemia denaņ ma miņ hi Halan ami, ma Wapômbêņ lôkmaņgiņ hayô ek yani.

³ *Ma hanaņ, ‘Otak anêm pik lôk avômalô ma nu pik atu ba tem yaņgik thô êndêņ o.’

⁴ *‘Êņ ma hatak Kaldia inij pik ba hi hamô Halan. Vêm ba lambô hama ma Wapômbêņ hêv yani ba halêm pik êntêk atu

lêk alalô amô. ⁵ *Ma wak êņ ma Wapômbêņ miņ hêv pik bute ek yani ami, milôk. Ma doņtom havak abô nena embeņ yam ma tem yani lôk anêņ limi neja pik bêņ êņ lôkthô. Waklavôņ atu ba Wapômbêņ hanaņ abô takêņ ma Ablaham nakaduņ mi denaņ. ⁶ *Ma doņtom Wapômbêņ hanaņ nena,

‘Anêm libumi tem nêmo êtôm nê masôm êmô malak yaņ inij pik. Ma nê pik êņ tem nimbitak thêlôniņ alaņ ba nênem malaiņ êndêņ i êtôm sondabêņ 400. ⁷ *Vêm ma tem yanêm vovaņ êndêņ alaņ takêņ. Ma embeņ yam ma tem netak pik yaņ êņ ma nêbônêlêm pik êntêk ma nênem yeņ êndêņ ya.’ ⁸ *Vêm ma Wapômbêņ havak abô haviņ

Ablaham ba hêv tabô nengothe kupik vê hadêņ yani. Ma haveņ yam ma Ablaham habitak Aisak anêņ lambô ma hatôm wak baheņvi ba lahavulô ma haņgothe Aisak anêņ kupik vê. Vêm ma Aisak habitak Jekop anêņ lambô, ma Jekop habitak hatôm bumalô laumiņ ba lahavuju takatu inij

* 6:7: Ap 2:41; 16:5 * 6:10: Luk 21:15 * 7:2: Stt 11:31; 15:7 * 7:3: Stt 12:1 * 7:4: Stt 11:31-12:5 * 7:5: Stt 12:7; 15:18; 17:8 * 7:6: Stt 15:13-14; Kis 12:40 * 7:7: Kis 3:12 * 7:8: Stt 17:9-14; 21:4

thanañ, Wapômbênj da hatak yani ek imbitak iniñ anyô bêñ lôk nêñ thêlô bulubiñ. ³⁶ *Mose hawa thêlô vê hêk Ijip ba hi ma hadum nômbithi lôk lavônjñ hêk Ijip lôk Ngwêk Thalalenj ma loñ thiliv hatôm sondabênj 40.

³⁷ * “Êntêk ma Mose atu ba hanañ hadênj avômalô Israêl nena, ‘Wapômbênj tem etak môlôda te ba imbitak plopet. Ma tem enañ Wapômbênj anênj abô êtôm êntêk ba lêk yahanañ hadênj môlô.’ ³⁸ *Yani êñ intu hamô haviñ bumalô takatu ba ethak donjom êmô loñ thiliv. Ma hathak ba hi dum Sainai ma anela hanañ abô hadênj yani. Ma hawa Wapômbênj anênj abô takatu ba hêv lôkmala ek nêñ êndênj alalô.

³⁹ “Ma donjom bumalô thêlô êpôlik hathak anênj abô. Lôk êdô yani ma ik kapôlônjñ liliñ hale hi Ijip hathak loñbô.

⁴⁰ *Ma enañ hadênj Alon nena, ‘Opesañ ngôk doho ek endom yêlô. Mose atu ba hawa yêlô vê hêk Ijip ba alêm lêk hi doho ba yêlô athônj paliñ.’ ⁴¹ *Aênj ba intu epesañ bokmanjao map te anênj dahô ba êv da hadênj yani. Ma engabôm nôñ lôk eloyenj bêñ ek êv athênj bêñ hadênj nôñ atu ba epesañ hathak bahenjñ. ⁴² Ba intu Wapômbênj havôliñ dôñ hadênj thêlô ba hatak thêlô ek nêñem yenj êndênj wak lo ayônj ma vuliñ. Hatôm bôk eto hêk plopet iniñ kapyã nena,

“Sêbôk atu ba môlô Israêl
ômô sondabênj 40 hamô loñ thiliv,
osonj nena uik bokmanjao lôk boksip-
sip ba ôêv hatôm da hadênj ya e?
Milôk.

⁴³ Môlô bôk owa unim ngôk Molek anênj malak yenj
lôk ngôk Lapanj anênj vuliñ dahô,
ma ngôk dahô takatu ba opesañ ek
nônêm yenj êndênj.

Aênj ba intu tem yanêm môlô vê ba unu
Babilon vidôm doho.’ *Amos 5:25-27*

⁴⁴ “Sêbôk atu ba bumalô thêlô êmô loñ thiliv ma malak yenj hamô haviñ thêlô hatôm tabô. Thêlô elav malak yenj êñ hatôm Wapômbênj hanañ hadênj Mose nena

endav aênj, lôk hatôm dahô atu ba Mose hayê. ⁴⁵ *Vêñ ma Josua halom thêlô ba ewa avômalô takatu ba Wapômbênj haliti i ba i iniñ pik. Ma iniñ bumalô bôk êv malak yenj êñ hadênj i ba ewa ba i pik lukmuk êñ haviñ i. Ma êmô pik êñ aleba Devit habitak.

⁴⁶ *Wapômbênj lamavi hathak Devit. Ma Devit hateñ mek ek endav malak yenj ek Jekop anênj Wapômbênj êmô. ⁴⁷ *Ma donjom nakadun Solomon halav unyak êñ.

⁴⁸ “Ma Wapômbênj Lôkmanjñ miñ hathak hamô unyak atu ba anyô elav ami. Hatôm plopet te bôk hanañ:

⁴⁹ “Wapômbênj hanañ nena,
‘Lenj ma yenañ balê atu ba yahayô
hamô hatôm kiñ,
ma pik ma yenañ balê yaôna ek ya-
hatak yavenjkapô hayô hamiñ.
Ma môlô udum ek nodav unyak alê te
ek ya?

Ma tem yamô êsê ek yanja lovak?

⁵⁰ Ek malê nena yada yahapesañ
nômkama takênj sapênj. Avanônj e?’

Aisaia 66:1-2

⁵¹ * “Môlô nêñ lemimôndônj kôtônj. Môlô kapôlômim ma thekthek hatôm nêñ daluk. Wak nômbênj intu ma môlô ôpôlik hathak Lovak Mathenj anênj abô hatôm libumi taksêbôk. ⁵² *Môlônim libumi bôk idum kambom hadênj plopet sapênj! Ma plopet takatu ba bôk enañ nena Anyô Thêthônj atu tem êlêm ma ik i pôpônô haviñ. Ma lêk môlô onañ ôpênjda bêñ haviñ ba uik vônô. ⁵³ Môlô ma nêñ takatu ba bôk owa Wapômbênj anênj abô balabunj takatu ba anela êv, ma donjom miñ osopa ami.”

Ik Stiven hathak valu ba hama

⁵⁴ Thêlô elanô abô êñ ma lenjñmaniñ kambom hadênj Stiven ma ethañ venjñbôlêk lokwanj loñ. ⁵⁵ *Ma donjom Lovak Mathenj hadum ku lôklokwanj hamô Stiven kapô ba yani hayê lenj lôklokwanj ma hayê Wapômbênj anênj deda lôkmanjññ lôk Yisu hamiñ Wapômbênj banj vianônj. ⁵⁶ *Êñ ma hanañ nena, “Ôngô! Yahayê lenj abyanj ba Anyô Anênj Nakadunj atu hamiñ Wapômbênj banj vianônj.”

* 7:37: Lo 18:15 * 7:38: Kis 19:3 * 7:40: Kis 32:1 * 7:41: Kis 32:2-6 * 7:45: Jos 3:14-17 * 7:46: 2Sml 7:1-16 * 7:47: 1Kinj 6:1-38 * 7:51: Ais 63:10 * 7:52: Mat 23:31 * 7:55: Sng 110:1 * 7:56: Kol 3:1

⁵⁷ Êñ ma thêlô ibi lenjîndônñ sin ma elam kaêk lôklala bomañ ma elañviñ ba i evaloñ Stiven. ⁵⁸ Ma êvôv yani hale malak lôñ viyaiñ ma ik yani hathak valu. Nê takatu ba bôk enañ yani bêñ, ibi iniñ kwêv daim thô ba êdô hamô anyô muk te anêñ valuvi ek eyabiñ. Ôpêñ anêñ athêñ nena Sol.

⁵⁹ Ik Stiven hathak valu ma yani hateñ mek nena, “Anyô Bêñ Yisu, onja yadahôlôn.” ⁶⁰ *Ma yani hêv yak ba habi vadônñ halôk pik ma halam nena, “Anyô Bêñ, miñ ombaloñ iniñ kambom êntêk viyañ loñ ami.” Halam aêñ ma hama.

8

¹⁻² Ma Sol hayê nena ik Stiven vônô ma hêv lamavi. Ma nê vi atu ba esopa Wapômbêñ anêñ lahaviñ elav yani lôk kapôlônñ malaiñ kambom.

Sol habuliñ avômalô êvhaviñ

Hadêñ wak êñ ba hi ma êv malaiñ lomaloma hadêñ avômalô êvhaviñ anêñ Jerusalem. Êñ ma êsôv mayaliv ba i hadêñ loñ bêñ Judia lo Samalia. Ma aposel iyom êmô Jerusalem denañ. ³ *Êñ ma Sol hadum ek imbuliñ avômalô êvhaviñ. Yani hi lounyak lounyak ba havalonñ anyô lo avi ba havôv i ba hatak i hamô koladônñ.

Pilip hi Samalia

⁴ Ma avômalô takatu ba êsôv mayaliv ba i ma enañ Wapômbêñ anêñ Abô Mavi havenñ loñ nômbêñ atu ba êyô. ⁵ Ma Pilip hi hayô malak bêñ te anêñ Samalia ba hanañ abô hathak Yisu nena yani ma Mesia atu. ⁶ Avômalô bêñ anônñ elañô Pilip anêñ abô ba êyê lavônñ lôk nômbithi takatu ba hadum, ba intu elañô anêñ abô takatu ba hanañ katô. ⁷ Ma Pilip hêv ngôk kambom bêñ anônñ vê hêk avômalô, ma ngôk takêñ elañ ba engaliak lôklokwañ ba ele yaiñ ba i. Ma hadum nê ivuviñ lôk nê veniñ kambom bêñ anônñ mavi hathak loñbô. ⁸ Aêñ ba avômalô malak bêñ êñ lenjînmavi bêñ anônñ.

Saimon anyô lôk ngôk songoñ

⁹ Anyô te hamô malak bêñ êñ ba anêñ athêñ nena Saimon. Yani ma anyô lôk ngôk songoñ ba hadum anêñ aloyak hamô loñ

êñ sondabêñ bêñ anônñ ba avômalô Samalia êyê ba esonñ kambom. Ma yani hathak habam yanida nena, “Ya anyô lôk athêñ.”

¹⁰ Ma avômalô lôk athêñ bêñ lôk athêñ yaô ethak ititiñ yani ba enañ nena, “Yani intu ma Wapômbêñ anêñ lôklokwañ atu ba elam nena Lôklokwañ Bêñ.” ¹¹ Wak bêñ anônñ ma yani hadum nôm takêñ ba intu avômalô esopa yani ek êyê anêñ aloyak takatu ba hadum ba nômbithi hathak habitak lôbôlôn. ¹² Ma donjom Pilip hayô ba hanañ Abô Mavi hathak Wapômbêñ anêñ loñ lôklinyak lôk Yisu Kilisi anêñ athêñ. Êñ ma anyô lo avi bêñ anônñ êvhaviñ ba ithik ñañ. ¹³ Ma Saimon hêvhaviñ haviñ ba ithik yani halôk ñañ. Ma hasopa Pilip havenñ loñ nômbêñ atu ba yani hi ek hayê lavônñ lôk nômbithi lomaloma takatu ba Pilip hadum. Êñ ma hasonñ kambom.

¹⁴ Aposel anêñ Jerusalem elañô nena avômalô Samalia lêk êvhaviñ Wapômbêñ anêñ abô. Êñ ma êv Pita lo Jon ba i hadêñ thêlô. ¹⁵⁻¹⁶ Thai êyô ma elañô nena avômalô Samalia takatu ba bôk êvhaviñ lo ithik ñañ hathak Anyô Bêñ Yisu anêñ athêñ, ma donjom miñ ewa Lovak Matheñ ami. Êñ ma thai eteñ mek ek thêlô neja Lovak Matheñ. ¹⁷ *Etak bahenñ hayô hêk thêlô, ma Lovak Matheñ hayô hamô i.

¹⁸ Saimon hayê aposel ju atu etak baheniñ hayô hêk avômalô ma Lovak Matheñ hayô hamô i. Êñ ma hadum ek nê valuselenñ êndêñ thai ba hanañ, ¹⁹ “Nônêm lôklokwañ intu êndêñ ya imbiñ ek yahatak yabaheñ hayô hêk anyô te, ma ôpêñ tem enja Lovak Matheñ.”

²⁰ Ma Pita hanañ nena, “Aisê? Hosonñ nena hatôm nê Wapômbêñ anêñ wapôm vuli e? O nê yak ba nu loñ atum imbiñ anêñ valu! ²¹ O miñ hatôm undum Wapômbêñ anêñ ku êntêk imbiñ yêlô ami. Mi anônñ! Kapôlôm miñ thêthônñ hêk Wapômbêñ ma ami. ²² Aêñ ba onde kapôlôm liliñ ma otak anêñ kambom êñ. Ma oteñ mek êndêñ Anyô Bêñ ek etak anêñ kapô esak anêñ kambom takatu ba havuñi hêk kapôlôm. ²³ Yahayê nena kapôlôm

* **7:60:** Luk 23:34 * **8:3:** Ap 9:1,13; 22:4; 26:9-11 * **8:17:** Ap 19:6

putup hathak kambom lomaloma ma kambom anêḡ lôklokwanḡ havalonḡ o lonḡ majanḡ bomanḡ.”

²⁴ Ma Saimon hanaḡ nena, “Notenḡ mek êndênḡ Anyô Bêḡ esak ya ek malainḡ takatu ba honanḡ miḡ êpôm ya ami.”

²⁵ Ma Pita lo Jon enanḡ Anyô Bêḡ anêḡ abô bêḡ lôk enanḡ hathak nôḡ takatu ba bôk êyê. Vêḡ ma êvôi Jelusalem hathak lonḡbô ba enanḡ Abô Mavi bêḡ havenḡ Samalia ininḡ malak nenanena.

Pilip lo anyô Itiopia te

²⁶ Ma Anyô Bêḡ anêḡ anêḡ aḡela hanaḡ hadênḡ Pilip, “Umbiyô ma ôndôk ba nu tamu lonḡndê atu ba hatak Jelusalem ma hi Gasa, lonḡ êḡ ma lonḡ thiliv.” ²⁷ Êḡ ma Pilip haviyô ma hasopa lonḡndê êḡ ma hayê anyô Itiopia te, yani ma anyô bêḡ atu ba hayabinḡ Itiopia ininḡ kwin Kandas anêḡ valuselenḡ. Ôpênḡ bôk êvê thalôk vê ek indum anêḡ ku. Ma hi Jelusalem ek hêv yenḡ hadênḡ Wapômbêḡ. ²⁸ Vêḡ ma hale hi anêḡ lonḡ hathak lonḡbô. Ma hathak anêḡ kalis ba hi ma hasam kapya atu ba plopet Aisaia bôk hato. ²⁹ Ma Lovak Mathenḡ hanaḡ hadênḡ Pilip, “Nu bidonḡ ek kalis intu ma ombenḡ imbinḡ.”

³⁰ Êḡ ma Pilip halanḡvinḡ ba hi habobo kalis ma halanḡ ôpatu hasam plopet Aisaia anêḡ kapya. Ma Pilip hanaḡ hik linḡ, “Hoy-ala abô intu ba hosam anêḡ ôdônḡ e?”

³¹ Ma ôpênḡ hanaḡ, “Tem yayala aisê? Anyôla miḡ hamô ek enanḡ anêḡ ôdônḡ bêḡ êndênḡ ya ami.”

Êḡ ma hanaḡ nena Pilip esak anêḡ kalis ba ni êmô imbinḡ yani.

³² Ma Wapômbêḡ anêḡ abô atu ba ôpênḡ hasam ma aêntêk, “Elom yani hatôm boksipsip atu ba elom hi ek nijik vônô. Lôk hatôm boksipsip nakadunḡ atu ba ekapinḡ vuluk vê ba bônônḡ iyom, lôk miḡ halanḡ ba hanaḡ abô te ami.

³³ Thêlô êv mama bêḡ hadênḡ yani,

ma miḡ idum abô thêthônḡ hathak yani ami.

Thêlô ik yani vônô,

ba intu limi mi.”

Aisaia 53:7-8

³⁴ Ma anyô êḡ hanaḡ hik Pilip linḡ, “Plopet êḡ hanaḡ hathak yanida, mena anyô yanḡ?”

³⁵ Êḡ ma Pilip hanaḡ Abô Mavi bêḡ anônḡ hathak Yisu hadênḡ ôpênḡ, mônḡ ma Aisaia anêḡ abô atu ba lêk hasam vêḡ ma hanaḡ Wapômbêḡ anêḡ abô vi havinḡ.

³⁶⁻³⁷ *Thai evenḡ lonḡndê aleba êyô ḡanḡ te, ma ôpênḡ hanaḡ hadênḡ Pilip, “Nônḡgô, ḡanḡ êntêk hêk. Hatôm usik ya mena mi e?”* ³⁸ Êḡ ma ôpênḡ hanaḡ ek nebalonḡ kalis lonḡ. Ma thai lôk Pilip ibup ḡanḡ ma Pilip hathik yani. ³⁹ Etak ḡanḡ ma kethenḡ oyanḡ ma Anyô Bêḡ anêḡ Lovak Mathenḡ hawa Pilip vê. Ma ôpênḡ miḡ hayê Pilip hathak lonḡbô ami. Ma hi lôk lamavi. ⁴⁰ *Ma Pilip hasonḡ kambom ek lêk habitak hayô Asotas. Êḡ ma hi lomalak lomalak ba hanaḡ Abô Mavi bêḡ havenḡ aleba hayô Sisalia.

9

Sol hale kapô liliḡ

¹ *Ma Sol hanaḡ abô lôklokwanḡ denanḡ nena tem imbulinḡ lôk injik avômalô takatu ba esopa Anyô Bêḡ Yisu vônô. Ma hi hadênḡ anyô bêḡ habôk da ² ek eto kapya êndênḡ ḡê bêḡbêḡ takatu ba eyabinḡ Israeḡ ininḡ unyak yenḡ takatu hamô Damaskas. Kapya êḡ hanaḡ nena Sol hapôm avômalô la esopa Yisu anêḡ lonḡndê, anyô mena avi, êḡ ma embalonḡ i ba enja ba êlêm Jelusalem êtôm ḡê koladônḡ. ³ Êḡ ma hatak Jelusalem ma hi Damaskas. Ma habobo Damaskas ma kethenḡ oyanḡ ma deda bêḡ te anêḡ lenḡ hatôm damak hêv ba habi hayô hêk yani. ⁴ Ma hêv yak halôk pik ma halanḡ abô te halam hadênḡ yani aêntêk, “Sol, Sol, hubulinḡ ya eka?”

⁵ Ma Sol hanaḡ, “Anyô Bêḡ, o opalê?”

Ma ôpênḡ hanaḡ, “Ya Yisu ôpatu ba hubulinḡ. ⁶ Umbiyô ba nu malak lônḡ kapô. Ma tem nenanḡ êndênḡ o esak nôḡ atu ba undum.”

* **8:36-37:** Ap 10:47 * **8:36-37:** Nê lôkauk vi enanḡ nena abô doho atu ba Luk hato ma hêk denanḡ. Abô êḡ ma aêntêk: Êḡ ma Pilip hanaḡ, ‘Hôêvhavinḡ avanônḡ hêk kapôlôm, êḡ ma o hatôm.’ Ma yani hanaḡ vianḡ, ‘Yahêvhavinḡ Yisu Kilisi Wapômbêḡ anêḡ Nakadunḡ.’ * **8:40:** Ap 21:8 * **9:1:** Ap 8:3

⁷ Ma nê takatu ba evenj haviñ Sol imiñ bônôñ iyom. Thêlô elañô abô, ma donjom miñ êyê anyôla ami. ⁸ Êñ ma Sol haviyô ma donjom miñ hatôm ênjê tak ami. Ba intu evalonj yani banj ma edadi ba i Damaskas. ⁹ Hatôm wak lô ma yani mapusip ba miñ hayañ nô m lo hanum ñañ ami.

¹⁰ Yisu anêñ anyô ku te hamô Damaskas ba anêñ athêñ nena Ananaias. Ma hayê wêñ te atu ba Anyô Bêñ hanañ hadêñ yani nena, “Ananaias!”

Ma yani hanañ, “Anyô Bêñ, ya êntêk ya hamô.”

¹¹ Ma Anyô Bêñ hanañ hadêñ yani, “Umbiyô ba nu Judas anêñ unyak hêk loñôndê atu anêñ athêñ nena Thêthônj. Ma onañ injik liñ nena, ‘Sol anêñ Tasus hamô mena mi e?’ Yani lêk hateñ mek. ¹² Ma hatulak ma hayê wêñ te nena anyô te anêñ athêñ nena Ananaias halêm hatak banj hayô hêk yani ek ênjê tak esak loñbô.”

¹³ Ma Ananaias hanañ viyañ nena, “Anyô Bêñ, yahalañô abô bêñ anônj hathak ôpêñ. Yani hadum nô m kambom loma-loma hadêñ anêm avômalô mathen anêñ Jerusalem. ¹⁴ Ma nê bêngbêng êbôk da êv lôklokwanj hadêñ yani ba halêm loñ êntêk ek embalonj avômalô takatu ba êvhaviñ anêm athêñ.”

¹⁵ *Ma donjom Anyô Bêñ hanañ hadêñ Ananaias nena, “Nu. Bôk yahatak ôpêñ yôv ek imbitak yenañ anyô ku ba enja yenañ athêñ ba ni ek avômalô loñ buyañ lôk iniñ kiñ ma avômalô Israe l imbiñ. ¹⁶ *Ma tem yangik malaiñ lomaloma takatu ba tem êpôm yani esak yenañ athêñ thô êndênj yani.”

¹⁷ Êñ ma Ananaias hi unyak atu kapô ma hatak banj hayô hêk Sol ma hanañ, “Aiyañ Sol, Anyô Bêñ Yisu atu ba hapôm o halôk loñôndê hêv ya ba yahalêm ek nôngô tak esak loñbô lôk Lovak Mathenj êmbôlô kapôlôm siñ.” ¹⁸ Ma kethenj oyañ ma nômla hatôm alim anêñ kalak hagililiñ hêk Sol madaluk. Ma hayê tak hathak loñbô. Haviyô ma Ananaias hathik yani. ¹⁹ Vêm ma hayañ nô m doho ma hawa lôklokwanj hathak loñbô.

Sol hanañ Abô Mavi hamô Damaskas

Sol hamô haviñ Yisu anêñ nê ku takatu ba êmô Damaskas hatôm wak doho. ²⁰ Vêm ma hi Israe l iniñ unyak yeñ takatu ba hamô loñ êñ, ma hanañ bêng nena Yisu ma Wapômbêng anêñ Nakadunj. ²¹ *Avômalô takatu ba elañô anêñ abô esonj kambom ba enañ, “Ôpêntêk ma ôpatu ba bôk habuliñ avômalô takatu ba êvhaviñ Yisu anêñ athêñ anêñ Jerusalem e? Ma lêk halêm loñ êntêk ek embalonj thêlô êtôm nê koladônj ba enja ba ni ek nê bêngbêng êbôk da, aênj e?” ²² *Ma donjom Sol anêñ lôklokwanj halumbak hi ba hi. Ma anêñ abô hik thô hadêñ avômalô Israe l takatu ba êmô Damaskas nena Yisu ma Mesia atu. Ma thêlô esonj kambom ba miñ hatôm nenañ abôla ami.

²³ Wak bêng anônj hale ba hi ma avômalô Israe l anêñ loñ êñ ethak donjom ba ibutiñ abô ek nijik Sol vônô. ²⁴ Ma donjom Sol halañô abô hathak iniñ auk êñ. Wak lo bôlôvônj ma nê takênj eyabiñ malak lônj êñ anêñ badênj abôlêk ek nijik yani vônô. ²⁵ *Ma donjom bôlôvônj te ma Sol anêñ nê ku ewa yani ba etak halôk vak sam bêng te kapô. Ma êlêlô halôk badênj anêñ loñ lovak te ba hi tamu badênj viyañ.

Sol hi Jerusalem

²⁶ *Vêm ma Sol hi Jerusalem. Hayô ma lahaviñ êmô imbiñ avômalô êvhaviñ, ma donjom thêlô sapênj êkô ek yani lôk miñ êvhaviñ nena yani ma Yisu anêñ anyô ku te ami. ²⁷ *Ma donjom Banabas hawa Sol ba hi hayô ek aposel. Ma hanañ abô hathak Sol nena bôk hayê Anyô Bêñ halôk loñôndê ma Anyô Bêñ hanañ abô hadêñ yani. Ma hanañ nena Sol hamô Damaskas ma hanañ abô lôklokwanj hathak Yisu anêñ athêñ ma miñ hakô ami. Ma aposel êvhaviñ anêñ abô. ²⁸ Aênj ba Sol hamô haviñ i. Ma hi ba halêm hamô Jerusalem kapô ma hanañ abô bêng hathak Anyô Bêñ anêñ athêñ ma kô mi. ²⁹ Ma yani hi hanañ abô haviñ avômalô Israe l takatu ba ethak enañ abô Glik. Ma hawa iniñ auk vose ek nê nê mimiñ Yisu. Ma donjom thêlô leñjmaniñ ba idum ek nijik yani vônô. ³⁰ Ma abô êñ hi hapôm nê

* 9:15: Ap 26:2; 27:24; Lom 1:5 * 9:16: 2Ko 11:23-28
11:32-33 * 9:26: Gal 1:17-19 * 9:27: 1Ko 9:1

* 9:21: Ap 8:3 * 9:22: Ap 18:28 * 9:25: 2Ko

êvhaviņ. Ba intu ewa yani ba i Sisalia ma etak halôk yeņ te ek ni Tasus.

³¹ Êņ ma avômalô êvhaviņ anêņ Judia lo Galili ma Samalia êmô labali ba miņ anyôla hêv malaiņ hadêņ i ami. Ma thêlô ibitak lôklokwaņ ma Lovak Mathen havatho thêlô kapôlôņiņ loņ. Thêlô êmô Anyô Bêņ vibin ma êbô anêņ athêņ. Ma avômalô êvhaviņ ilumbak hi ba hi.

Pita hadum anyô havuviņ te mavi

³² Pita hi haveņ lomalak lomalak. Ma wak te ma hi ek êņjê avômalô mathen anêņ Lida. ³³ Loņ êņ ma hapôm anyô te ba anêņ athêņ nena Ainias. Yani kupik bôk havuviņ ma hêk biņ iyom hatôm sondabêņ bahenvi ba lahavulô. ³⁴ Ma Pita hanaņ, “Ainias, Yisu Kilisi lêk hadum o mavi. Umbiyô ma umbuvi anêm yêm.” Ma kethen oyaņ ma haviyô. ³⁵ Êņ ma avômalô Lida lôk Salon sapêņ êyê yani, ma ele i liliņ ba esopa Anyô Bêņ.

Pita hik avi ŋama te liņ

³⁶ Anêņ Jopa ma avi êvhaviņ te ba anêņ athêņ nena Tabita, ma hathak abô Glik nena Dokas. Wak nômbêņ intu ma yani hadum kobom mavi lomalama lôk hêv avômalô siv sa. ³⁷ Pita hamô Lida denaņ ma Dokas hapôm lijiņ ba hama. Ma ithik anêņ kupik ba êdô hêk unyak kapô te atu ba hêk daku vuliņ. ³⁸ Jopa hamô habobo Lida ba intu avômalô êvhaviņ elanô nena Pita lêk hamô Lida, êņ ma êv anyô ju ba i hadêņ yani ma enaņ lôklokwaņ nena, “Ôlêm kethen!”

³⁹ Êņ ma Pita hi haveņ thai ba êyô Jopa. Ma ewa yani ba i unyak kapô ali atu ba hêk daku vuliņ. Avi tôp bêņ anôņ êmô unyak kapô êņ ba elan. Thêlô ekalabu Pita siņ ma ewa iniņ kwêv thilibuņ lôk sôp takatu ba Dokas bôk hamô ma hadu ba hêv hadêņ i ma ik thô hadêņ yani.

⁴⁰ Ma Pita hanaņ ba avômalô sapêņ ele yaiņ ba i. Ma halek vadôņ lêlô ma hateņ mek. Vêm ma hik i liliņ hadêņ avi ŋama êņ ma hanaņ, “Tabita, umbiyô.” Ma madaluk hakyav ba hayê Pita ma haviyô hamô. ⁴¹ Ma Pita havalon baņ ma hêv yani liņ haviyô hamiņ. Ma halam avômalô mathen

lôk avi tôp takatu ba êlêm. Ma hik thô nena yani lêk haviyô lôkmala hathak loņbô.

⁴² Abô hathak nôm atu ba Pita hadum halanviņ haveņ Jopa iniņ loņ sapêņ ba avômalô bêņ anôņ êvhaviņ Anyô Bêņ Yisu. ⁴³ Ma Pita hamô Jopa sonda doho haveņ Saimon, ôpatu ba hapesaņ nômkama hathak alim kupik.

10

Konilias halam Pita

¹ Anyô Lom te hamô Sisalia ba anêņ athêņ nena Konilias. Yani ma anyô vovak laik te ba hayabiņ ŋê vovak ôdôn te hatôm 100 takatu ba êmô Lom iniņ ŋê vovak kapô ba elam i nena Nê Vovak Itali. ² Yani ma anyô hêv lêlê ek esopa Wapômbêņ anêņ lahaviņ. Ba yani lôk vêņi lôk nali ethak êmô Wapômbêņ vibin. Yani hathak hêv valuseleņ bêņ anôņ hadêņ Israeļ iniņ avômalô siv, ma wak nômbêņ intu ma hathak hateņ mek. ³ Wak te hatôm 3 kilok yaņsiņ ma hayê wêņ te nena Wapômbêņ anêņ aņela te halêm ma hanaņ, “Konilias!”

⁴ Ma Konilias hatitiņ aņela êņ lôklokwaņ ba hakô kambom ma hanaņ, “Anyô Bêņ, aisê?”

Ma aņela hanaņ, “Anêm mek nômbêņ atu ba hoteņ lôk wapôm takatu ba hôêv hadêņ avômalô siv, lêk habitak hatôm da mavi hêk Wapômbêņ ma. ⁵ Aêņ ba nêm anyô doho ba ini Jopa ek neja anyô te anêņ athêņ nena Saimon, ma athêņ yaņ nena Pita ba nêlêm.

⁶ Ôpêņ hamô haveņ anêņ wase Saimon, ôpatu ba hapesaņ nômkama hathak alim kupik. Anêņ unyak hamô habobo ŋgwêk daņ.”

⁷ Aņela hanaņ abô takêņ yôv ma hi. Êņ ma Konilias halam anêņ anyô ku ju lôk anyô vovak te atu ba hêk lêlê ek esopa Wapômbêņ. Ôpêņ ma Konilias anêņ anyô hamô haveņ yani. ⁸ Ma Konilias hanaņ abô takêņ sapêņ hadêņ thêlô yôv, ma hêv i ba i Jopa.

Pita hayê wêņ te

⁹ Haviyô hayaņ anêņ waklêvôn biņ ma thêlô lêk ebobo nêyô malak bêņ Jopa. Ma wakma êņ iyom ma Pita hathak unyak vov atu ba kalôn ek eteņ mek. ¹⁰ Ma hama kisi ba lahaviņ enjaņ nôm. Ma dorjtom

êpôpêk nôm denaŋ ba ma hatulak ma hayê wêŋ te aêntêk. ¹¹ Leŋ abyaŋ ma nômla hatôm sôp bêŋ te ba ibutiŋ anêŋ daŋ ayova loŋ ma êlêlô halôk ba halêm. ¹² Sôp êŋ kapô ma alim lomaloma hamô. Alim doho evenŋ hathak veniŋ lo baheniŋ ma vi êyêyê hathak bôbôŋiŋ ma vi ma menak lenlêvônŋ. ¹³ Ma abô te halêm hadêŋ yani nena, “Pita, umbiyô. Nunŋwik ba nonŋgwaŋ.”

¹⁴ *Ma Pita hanaŋ, “Anyô Bêŋ, ya milôk. Nôm takêŋ ma balabuŋ hanaŋ nena lelaik ba miŋ bôk yahaŋ ami.”

¹⁵ *Ma abô êŋ hanaŋ hathak loŋbô nena, “Nôm takatu ba Wapômbêŋ hadum ba habitak mabuŋ ma miŋ onaŋ nena lelaik ami.”

¹⁶ Nôm êŋ habitak hatôm bôlônŋ lô ma kethenŋ oyaŋ ma sôp lôk alim takêŋ hathak lenŋ hathak loŋbô ba hi.

¹⁷ Ma Pita lahabi wêŋ êŋ anêŋ ôdônŋ denaŋ ma nê takatu ba Konilias hêv i ba êlêm êyô. Thêlô êbôlêm Saimon anêŋ unyak aleba êyô imiŋ unyak abôlêk. ¹⁸ Ma elam nena Saimon atu ba elam nena Pita hamô mena mi e?

¹⁹ Ma Pita lahabi wêŋ atu denaŋ ma Lovak Matherŋ hanaŋ, “Ondaŋô, anyô lok-waŋlô êbôlêm o evenŋ. ²⁰ Ba intu nu tamu pik. Ma miŋ ôkô ek nu imbiŋ thêlô ami. Mi, yahêv thêlô ba êlêm ba intu nu imbiŋ i.”

²¹ Ma Pita habup ma hanaŋ, “Ya ôpatu ba môlô ôbôlêm êŋ êntêk. Môlô ôlêm eka?”

²² Ma thêlô enaŋ, “Konilias hêv yêlô ba alêm. Yani ma Lom iniŋ anyô vovak laik te. Yani ma anyô thêthônŋ ba hathak hamô Wapômbêŋ vibiŋ. Ma avômalô Israeël takatu ba eyala yani êyê nena yani ma anyô mavi te. Ma aŋela matherŋ te hanaŋ hadêŋ yani ek endam o ba nu anêŋ unyak ek endanŋ abô takatu ba tem onaŋ.” ²³ Pita halaŋô iniŋ abô ma hanaŋ ek ini nêmo unyak kapô imbiŋ yani.

Pita hayô Konilias anêŋ unyak

Lôkbôk ma Pita hi haviŋ thêlô ma nê êvhaviŋ doho anêŋ Jopa i haviŋ. ²⁴ Thêlô evenŋ aleba êk loŋôndê, ma haviyô hayaŋ ma i ba êyô Sisalia. Ma Konilias hêv ma ek thêlô. Ma halam anêŋ avômalô lôk anêŋ

nê môlô ba thêlô ethak donŋtom êmô anêŋ unyak kapô ba eyabiŋ Pita. ²⁵ Pita hayô unyak kapô ma Konilias halek vadônŋ lêlô hamô valuvi ma habô yani. ²⁶ *Ma donŋtom Pita hanaŋ nena, “Umbiyô, ya ma anyô pik hatôm o.”

²⁷ Ma Pita hanaŋ abô haviŋ yani ma hi unyak kapô ma hayê nena avômalô bêŋ anônŋ lêk ethak donŋtom ba êmô. ²⁸ Ma hanaŋ hadêŋ thêlô, “Môlô oyala nena Israeël iniŋ balabuŋ hanaŋ lôklokwaŋ nena yêlô Israeël miŋ hatôm namô imbiŋ avômalô loŋ buyaŋ ba nambitak nayô iniŋ unyak kapô ami. Ma donŋtom Wapômbêŋ hik thô hadêŋ ya nena miŋ hatôm yandam anyô te nena lelaik mena kambom ami. ²⁹ Ba intu ôêv anyô ba êlêm ek neja ya, ma miŋ yahaŋaŋ abôla ami. Mi, yahalêm iyom. Aêŋ ba hatôm onaŋ anêm auk atu ba holam ya ba yahalêm hathak bêŋ êndêŋ ya mena mi e?”

³⁰ Ma Konilias hanaŋ, “Wak ayova hale ba hi ma yahamô yenaŋ unyak kapô ba yahatenŋ mek hadêŋ wakma êntêk hatôm 3 kilok yaŋsiŋ. Êŋ ma anyô te hamiŋ yamalenŋ ba anêŋ kwêv lôk sôp ma tha-puk anônŋ oyaŋ. ³¹ Ma hanaŋ, ‘Konilias, Wapômbêŋ lêk halaŋô anêm mek lôk wapôm takatu ba hôêv hadêŋ nê siv. ³² Aêŋ ba nêmo abô ni Jopa ek Saimon atu ba elam nena Pita. Yani hamô haviŋ anêŋ wase Saimon ôpatu ba hapesaŋ nômkama hathak alim kupik. Anêŋ unyak hamô habobo ŋgwêk daŋ.’ ³³ Aêŋ ba yahêv abô kethenŋ ek o, ma hudum nôm mavi ba lêk hôlêm yôv. Lêk yêlô sapêŋ athak donŋtom ba amô Wapômbêŋ ma ek nadaŋô abô takatu ba Anyô Bêŋ hanaŋ hadêŋ o ek onaŋ êndêŋ yêlô.”

Nê loŋ buyaŋ elanŋô Abô Mavi

³⁴ *Êŋ ma Pita hanaŋ abô hadêŋ thêlô nena, “Avanônŋ biŋ, lêk yahayala nena Wapômbêŋ hadum kobom donŋtom hadêŋ avômalô lodônŋlodônŋ. Ma miŋ lamavi hathak ôdônŋ te iyom ami. ³⁵ Mi, yani lamavi hathak avômalô lodônŋlodônŋ sapêŋ atu ba elovak yani vibiŋ ba idum nôm takatu ba thêthônŋ. ³⁶ Môlô oyala abô atu ba Wapômbêŋ hêv hadêŋ yêlô avômalô

* **10:14:** Wkp 11:1-47; Ese 4:14 * **10:15:** Mak 7:15,19
Lom 2:11

* **10:26:** Ap 14:13-15; ALK 19:10 * **10:34:** Lo 10:17;

Israel. Abô êᶇ hanaᶇ hathak Abô Mavi atu ba hadum ek avômalô nêᶇmô yôhok imbiᶇ yani hathak Yisu Kilisi anêᶇ ku. Yani ma avômalô sapêᶇ iniᶇ Anyô Bêᶇ. ³⁷ *Ma môlô bôk oyala nômbêᶇ atu ba habitak Israel iniᶇ loᶇ yôv. Môᶇ ma habitak anêᶇ Galili ba Jon anyô hathik ᶇaᶇ hanaᶇ ek avômalô nisik ᶇaᶇ. ³⁸ *Lôk oyala nena Wapômbêᶇ bôk hêv Lovak Matheᶇ lôk lôkliᶇyak bêᶇ hadêᶇ Yisu anêᶇ Nasalet hatôm mek ek indum ku. Ma hi lomalak lomalak ma hadum mavi. Wapômbêᶇ hamô haviᶇ yani ba intu hadum avômalô takatu ba êᶇmô Sadaᶇ anêᶇ lôklokwaᶇ vibinᶇ ibitak mavi hathak loᶇbô.

³⁹ “Ma yêlô aposel anaᶇ hathak nôᶇm takatu ba yêlô ayê yani hadum haveᶇ Jelusalem lôk Israel iniᶇ loᶇ sapêᶇ bêᶇ hadêᶇ avômalô. Thêlô ik yani hathak a ba hama, ⁴⁰ ma doᶇtom wak te lô ma Wapômbêᶇ hik yani linᶇ hathak loᶇbô ek injik i thô êndêᶇ avômalô. ⁴¹ *Avômalô sapêᶇ miᶇ êyê yani ami. Mi, yêlô ᶇê takatu ba bôk halam yôv ek nanaᶇ nôᶇm takêᶇtêk bêᶇ intu aᶇ lo anum haviᶇ yani hadêᶇ waklavôᶇ haviyô hathak loᶇbô. ⁴² *Ma yani hanaᶇ hadêᶇ yêlô ek yêlô nanaᶇ anêᶇ Abô Mavi bêᶇ êndêᶇ avômalô lôk nanaᶇ bêᶇ aêᶇtêk, ‘Wapômbêᶇ bôk hatak yani yôv ek endanaᶇ avômalô lôkmala lôk ᶇama iniᶇ abô.’ ⁴³ *Plopet bô sapêᶇ bôk enaᶇ nena avômalô takatu ba êᶇhaviᶇ yani ma tem Wapômbêᶇ nêᶇm iniᶇ kambom vê esak anêᶇ athêᶇ.”

⁴⁴ *Pita hanaᶇ abô êᶇ denaᶇ ma Lovak Matheᶇ hayô hamô avômalô takatu ba elanaᶇ anêᶇ abô. ⁴⁵⁻⁴⁶ *Ma Israel iniᶇ ᶇê êᶇhaviᶇ takatu ba ivinᶇ Pita ba i, elanaᶇ thêlô enaᶇ abô masôm lôk êbô Wapômbêᶇ anêᶇ athêᶇ. Ba intu esonᶇ kambom ba enaᶇ nena, “Wapômbêᶇ hêv Lovak Matheᶇ hadêᶇ avômalô loᶇ buyaᶇ hatôm alalô.”

Êᶇ ma Pita hanaᶇ, ⁴⁷ “Thêlô ewa Lovak Matheᶇ hatôm alalô ᶇê Israel. Ma opalê hatôm iminᶇ thêlô loᶇ sinᶇ ek nisik ᶇaᶇ?” ⁴⁸ *Êᶇ ma hanaᶇ nena, “Môlô nusik ᶇaᶇ esak Yisu Kilisi anêᶇ athêᶇ.” ᶇê takêᶇ ithik

ᶇaᶇ yôv ma enaᶇ ek Pita êᶇmô wak doho imbiᶇ thêlô.

11

Pita hanaᶇ hathak ku takatu ba hadum haviᶇ avômalô loᶇ buyaᶇ

¹ Aposel lôk avômalô êᶇhaviᶇ takatu ba êᶇmô Judia elanaᶇ nena avômalô loᶇ buyaᶇ lêk ewa Wapômbêᶇ anêᶇ abô haviᶇ. ² Vêᶇ ma Pita havôhi Jelusalem hathak loᶇbô ma ᶇê êᶇhaviᶇ takatu ba lôklokwaᶇ ek neᶇgothe kupik, ethaᶇ yani ³ *ba enaᶇ, “Hu ᶇê loᶇ buyaᶇ takatu ba miᶇ eᶇgothe kupik ami iniᶇ unyak ma hoanaᶇ nôᶇm haviᶇ i eka?”

⁴ Êᶇ ma Pita hanaᶇ hathak nôᶇmkama takatu ba habitak ba hanaᶇ nena, ⁵ * “Ya-hamô malak bêᶇ Jopa ba yahateᶇ mek hamô, êᶇ ma yahatulak ma yahayê wêᶇ te aêᶇtêk. Nôᶇmlate hatôm sôp bêᶇ te ba ibutinᶇ anêᶇ daᶇ ayova loᶇ ma êlêlô anêᶇ leᶇ halôk ba halêᶇm habup ek ya. ⁶ Ma sôp êᶇ kapô ma yahayê alim pik lomalama takatu ba evenᶇ hathak veᶇinᶇ lo bahenᶇinᶇ ma alim kamaᶇ kambom lôk alim vi atu ba êyêyê hathak bôbôᶇinᶇ ma menak leᶇlêvôᶇ haviᶇ. ⁷ Êᶇ ma yahalanaᶇ abô te halam hadêᶇ ya nena, ‘Pita, umbiyô, nuᶇgwik ba nonᶇwaᶇ.’

⁸ “Ma doᶇtom yahanaᶇ, ‘Anyô Bêᶇ, ya milôk. Nôᶇm takêᶇ ma balabuᶇ hanaᶇ nena lelaik ba miᶇ bôk yahaᶇ dokte ami.’

⁹ “Êᶇ ma abô anêᶇ leᶇ hanaᶇ hathak loᶇbô nena, ‘Nôᶇm takatu ba Wapômbêᶇ hadum ba habitak mabuᶇ, ma miᶇ onanaᶇ nena lelaik ami.’ ¹⁰ Abô êᶇ habitak hatôm bôlôᶇ lô. Ma nôᶇm takêᶇ hathak leᶇ hathak loᶇbô ba hi.

¹¹ “Êᶇ ma ketheᶇ oyaᶇ ma anyô lokwaᶇlô êyô iminᶇ unyak atu ba yahamô. Thêlô ma anyô bêᶇ te anêᶇ Sisalia hêv i ba êlêᶇ ek ya. ¹² Ma Lovak Matheᶇ hanaᶇ hadêᶇ ya, ‘Nu umbinᶇ thêlô ma miᶇ ôkô ba lemluvi ami.’ Ma aiyaᶇ bahenᶇvi ba lahavute anêᶇ Jopa atu ba bôk i haviᶇ ya êᶇtêk lêk êlêᶇ. Ma yêlô lôkthô abitak ayô ôpêᶇ anêᶇ unyak kapô. ¹³ Ma ôpêᶇ hanaᶇ nena yani hayê aᶇjela hayô anêᶇ unyak kapô ba hanaᶇ, ‘Nêᶇm

* **10:37:** Mat 4:12-17 * **10:38:** Mat 3:16; Luk 4:17-21
4:5 * **10:43:** Ais 53:5-6; Jer 31:34; Ap 2:38 * **10:44:**
19:5 * **11:3:** Ap 10:28; Gal 2:12 * **11:5:** Ap 10:9-48

* **10:41:** Luk 24:42-43; Ap 1:8 * **10:42:** Ap 17:31; 1Pi
Ap 11:15; 15:8 * **10:45-46:** Ap 2:4; 19:6 * **10:48:** Ap
* **11:14:** Ap 16:31

anyô doho ba ini Jopa ek neja Saimon, anêy athêy yan nena Pita ba êlêm. ¹⁴ *Yani tem enañ abô êndêy môlô. Ma hathak abô êy ma Wapômbêy tem nêm o lôk anêm avômalô bulubiñ.'

¹⁵ * "Aêy ba yahadum ek yanan abô êndêy thêlô ma kethêy oyan ma Lovak Mathen halôk ba halêm hayô hamô thêlô hatôm sêbôk ba môy anôy ma hayô hamô alalô. ¹⁶ * Êy ma yalenhabi Anyô Bêy anêy abô atu ba bôk hanañ nena, 'Jon hathik avômalô hathak nãñ, ma donjom Wapômbêy tem isik esak Lovak Mathen.' ¹⁷ Thêlô êvhaviñ Anyô Bêy Yisu Kilisi hatôm alalô bôk aêvhaviñ yani. Êy ma Wapômbêy hêv anêy Lovak Mathen hatôm wapôm hadêy thêlô hatôm bôk ba hêv hadêy alalô. Ba intu ya opalê ba hatôm yangêk Wapômbêy anêy lahaviñ loy sin?"

¹⁸ * Thêlô elañ abô êy ma bônôy ba êbô Wapômbêy anêy athêy ba enañ, "Intu êy, avômalô takatu ba ele kapôlôñyñ liliñ ma Wapômbêy tem enja thêlô ba nêm lôkmala êndêy i ma alalô Islael lôk nê loy buyañ imbiñ."

Avômalô êvhaviñ anêy Antiok

¹⁹ * Ma ik Stiven vônô ma êv malain hadêy avômalô êvhaviñ vi haviñ. Ba intu nê êvhaviñ bêy anôy anêy Jerusalem êsôv ba i luvuluvu. Vi i Ponisia ma vi i ngavithôm Saiplus ma vi i Antiok. Ma enañ Yisu anêy Abô Mavi hadêy avômalô Islael takatu ba êmô loy takêy iyom, ma nê loy buyañ ma mi. ²⁰ Ma donjom nê êvhaviñ doho anêy Saiplus lo Sailini, i Antiok ma enañ Anyô Bêy Yisu anêy Abô Mavi hadêy avômalô Glik haviñ. ²¹ Ma Anyô Bêy anêy lôkliñyak hamô haviñ thêlô. Ba intu avômalô bêy anôy êvhaviñ ba ik kapôlôñyñ liliñ hadêy Anyô Bêy.

²² * Êy ma avômalô êvhaviñ anêy Jerusalem elañ abô hathak nôm takatu ba habitak Antiok ma êv Banabas ba hi loy êy. ²³ Ma hi hayô ma hayê Wapômbêy hêv anêy wapôm hadêy thêlô, ma yani lamavi. Ma hik thêlô sapêy iniñ auk liñ ek nesopa Anyô Bêy ênjêk kapôlôñyñ êtôm

wak nômbêy intu sapêy. ²⁴ Banabas ma anyô mavi ba hêvhaviñ lôkliñyak. Ma Lovak Mathen hadum ku lôklokwan hamô yani kapô. Ma avômalô bêy anôy anêy loy êy êvhaviñ Anyô Bêy.

²⁵ * Vêm ma Banabas hi Tasus ek êmbôlêm Sol. ²⁶ Hapôm yani ma hawa ba hi Antiok hathak loybô ba thai êmô hatôm sondabêy te haviñ avômalô êvhaviñ anêy Antiok ma êdôy avômalô bêy anôy hathak Wapômbêy anêy abô. Antiok ma loy môy anôy atu ba elam avômalô êvhaviñ nena Kilisi anêy avômalô.

²⁷ Banabas lo Sol êmô Antiok denañ ma plopet doho etak Jerusalem ba i tamu Antiok. ²⁸ * Ma thêlô te, anêy athêy nena Agabas, hamiñ ba hanañ hathak Lovak Mathen anêy lôklokwan nena bôm bêy tem imbitak pik sapêy. (Hadêy waklavôy Klodias hamô hatôm Lom iniñ kin ma abô êy hik anôy.) ²⁹ Aêy ba avômalô êvhaviñ evak abô ek nê nê valuselen ni ek iviyan takatu ba êmô Judia ek nêm thêlô sa. Nê êvhaviñ tomtom êv valuselen hatôm atu ba thêlô êpôm. ³⁰ * Thêlô isup yôv ma êv hadêy Banabas lo Sol ek nê nê êndêy avaka takatu ba eyabin avômalô êvhaviñ anêy Jerusalem.

12

Helot hik Jems vônô ma hadô Pita hamô koladôy

¹ Waklavôy atu ba nôm takêy habitak ma Kin Helot Aglipa havaloy avômalô êvhaviñ doho ek nêm vovan êndêy i imbiñ. ² Ma hanañ ba edabêy Jon anêy yan Jems laselo kisi hathak bin vovak ba hama. ³ Ma hayê nena avômalô Islael lenjñmavi hathak nôm êy, êy ma evaloy Pita haviñ. Yani hadum nôm êy hadêy waklavôy Eyan Polom Yis Mi. ⁴ Havaloy Pita, êy ma hadô hamô koladôy ma hatak yani halôk nê vovak ôdôy ayova baheñy. Nê vovak ôdôy ayova êy iniñ nê vovak hatôm ayova ayova eyabin yani. Helot lahaviñ nena waklavôy Hale ba Hi anêy dan, ma tem enja Pita ende yain ba imiñ avômalô malenñyñ ek enañ yani bêy.

* **11:15:** Ap 2:4 * **11:16:** Ap 1:5 * **11:18:** Ap 13:48; 14:27 * **11:19:** Ap 8:1-4 * **11:22:** Ap 4:36 * **11:25:** Ap 9:30 * **11:28:** Ap 21:10 * **11:30:** Ap 12:25

⁵ Pita hamô koladôḡ ma avômalô êvhaviḡ eteḡ mek lôklokwaḡ ek Wapômbêḡ nêḡ yani sa.

⁶ Ma bôlôvôḡ te ma Pita hêk sôm hêk ḡê vovak lokwaḡju malêvôḡ. Ma ekak baḡ luvi hathak seḡ ju ba êthô hathak anyô vovak ju atu baheniḡ. Ma sôp bidonḡ vi eyabiḡ koladôḡ abôlêk. Helot bôk hanaḡ yôv nena biyamôḡ lôkbôk ma tem neja yani ende yaiḡ ek indum abô. ⁷ Ma ketheniḡ oyaḡ ma deda bêḡ habi halôk koladôḡ kapô ma Anyô Bêḡ anêḡ aḡela te hayô. Ma hapetav Pita baya vi ma hik liḡ ba hanaḡ, “Umbiyô ketheniḡ!” Ma seḡ ju atu hêv yak hêk Pita baḡ.

⁸ Êḡ ma aḡela hanaḡ hadêḡ yani, “Umbuliv o siḡ esak anêḡ sôp ma nuḡgwik anêḡ bokḡḡôp.” Ma Pita hadum aêḡ ma aḡela hanaḡ, “Nuḡgwik anêḡ kwêv daim ba osopa ya.” ⁹ Êḡ ma Pita hasopa aḡela ba thai i, ma doḡtom hasonḡ nena yani hayê wêḡ ma miḡ nôḡ avanôḡ ami. ¹⁰ *Thai ele ba i ma êv ḡê eyabiḡ koladôḡ abôlêk lokwaḡju atu liliḡ ba ele ba i. Êḡ ma thai i êyô badêḡ abôlêk atu ba epesaḡ hathak aeniḡ, ma badêḡ abôlêk êḡ da hakyav ma thai ele yaiḡ ba i malak bêḡ. Ma esopa loḡôndê te ba i. Ma ketheniḡ oyaḡ ma aḡela hatak Pita ba hi.

¹¹ Yôv ma Pita anêḡ auk hathak ba hanaḡ, “Lêk yahayala avanôḡ nena Anyô Bêḡ hêv anêḡ aḡela ba halêḡ hawa ya vê hêk Helot baḡ lôk nôḡkama sapêḡ atu ba avômalô Is-lael esonḡ nena tem nindum aêḡ esak ya.”

¹² Yani lahabi abô êḡ yôv ma hi Jon talêbô Malia anêḡ unyak. Jon anêḡ athêḡ yaḡ nena Mak. Avômalô bêḡ anôḡ lêk ethak doḡtom ba eteḡ mek êḡmô. ¹³ Ma Pita hapididiḡ unyak abôlêk hamiḡ viyaiḡ ma avi ku te ba anêḡ athêḡ nena Loda, hi ek injik unyak abôlêk vê. ¹⁴ Ma doḡtom halaḡô Pita laselo katô, êḡ ma lamavi anôḡ ba halaḡviḡ hi unyak kapô hathak loḡbô ma miḡ hik unyak abôlêk vê ami. Ma hanaḡ hadêḡ thêlô, “Pita hamiḡ unyak abôlêk!”

¹⁵ Ma thêlô miḡ êvhaviḡ yani ami ba enaḡ, “O avi molo.” Ma doḡtom yani lôklokwaḡ ba hanaḡ, “Mi anôḡ, yanida intu

hamiḡ.” Êḡ ma enaḡ nena, “Betha Pita anêḡ aḡela la.”

¹⁶ Ma doḡtom Pita hapididiḡ unyak abôlêk hamiḡ denaḡ. Êḡ ma thêlô ik unyak abôlêk vê ma êyê Pita ba esonḡ kambom. ¹⁷ Ma Pita hik thô hathak baḡ nena thêlô bônôḡ ma hanaḡ hathak nôḡ takatu ba Anyô Bêḡ hadum ba hawa yani vê hêk koladôḡ. Ma hanaḡ, “Nonaḡ abô êntêk êndêḡ Jems lôk ḡê êvhaviḡ vi imbiḡ.” Ma hatak i ba hi buyaḡ.

¹⁸ *Haviyô hayaḡ ma ḡê vovak takatu ba eyabiḡ koladôḡ êyê nena Pita miḡ hamô ami. Êḡ ma eboloba ba enaḡ mayaliv, “Pita hamô sê?” ¹⁹ Ma Helot hêv ḡê vovak ba i ek nêḡbôlêḡ Pita, ma doḡtom miḡ êpôm ami. Êḡ ma hanaḡ hik ḡê takatu ba eyabiḡ Pita hamô koladôḡ liḡ lôklokwaḡ nena idum aisê? Ma doḡtom thêlô enaḡ nena injo. Êḡ ma Helot hanaḡ ek nijik sapêḡ vônô.

Vêḡ ma Helot hatak Judia ma halôk ba hi hamô Sisalia.

Kiḡ Helot Aglipa hama

²⁰ Ma Helot bôk lamaniḡ hathak avômalô Taia lo Saidon. Ba hi hamô Sisalia, êḡ ma thêlô evak abô ek ini nepesaḡ abô imbiḡ yani ek malê nena thêlô ethak ewa nôḡ halêḡ anêḡ kiḡ anêḡ loḡ. Ba intu thêlô enaḡ abô haviḡ Blastas ôpatu ba hayabiḡ Helot anêḡ unyak kapô ma yani halôk ek nêḡ thêlô sa. Êḡ ma hatak wakma te ek thêlô nepesaḡ abô imbiḡ kiḡ.

²¹ Ma wakma êḡ hayô ma Helot hik kiḡ iniḡ nôḡkama kêkêlô ma hi hamô anêḡ loḡ kiḡ. Êḡ ma hanaḡ abô hadêḡ avômalô takêḡ. ²² Ma elam aêntêk, “Abô êntêk ma miḡ anyô leḡselo ami. Mi, wapômbêḡ te laselo.” ²³ *Ma Helot halaḡô iniḡ abô ba lamavi hathak i ma miḡ habam Wapômbêḡ anêḡ athêḡ ami. Ba intu ketheniḡ oyaḡ ma Anyô Bêḡ anêḡ aḡela hik yani ba matiḡyak yaônena eyaḡ yani ba hama.

²⁴ *Malaiḡ lomaloma hapôm avômalô êvhaviḡ, ma doḡtom Wapômbêḡ anêḡ abô halumbak ba halaḡviḡ ba hi luvuluvu.

²⁵ *Ma Banabas lo Sol ik iniḡ ku atu ba êv hadêḡ thai daḡ siḡ halôk Jelusalem, ma ele

* 12:10: Ap 5:19 * 12:18: Ap 5:22-24 * 12:23: Dan 5:20 * 12:24: Ais 55:11 * 12:25: Ap 11:29-30; 15:37

i Antiok hathak lonbô. Ma ewa Jon atu ba elam nena Mak ba hi haviñ thai.

13

Êv Banabas lo Solek ini nenan Wapômbên anêñ abô

¹ Êntêk ma plopet lôk nê êdôn Wapômbên anêñ abô takatu ba êmô Antiok iniñ athên: Banabas lo Simeon elam nena Niga* ma Lusius anêñ Sailini lo Sol ma Manain bôk ba thai lôk Kiñ Helot Antipas yaôna ma even haviñ i. ² *Wak te ma thêlô ethak donjom ba evak balabuñ nôm ek neten mek ma êv yen hadên Anyô Bêñ. Êñ ma Lovak Mathen hanañ nena, “Notak Banabas lo Sol ek nindum ku takatu ba yahalam thai ek nindum.” ³ *Êñ ma thêlô evak balabuñ ek netak nôm lôk neten mek esak lonbô. Vêm ma etak bahenñ hayô hêk thai ma êv thai ba i ek nindum ku takatu ba Lovak Mathen hanañ.

Banabas lo Sol i ngavithôm Saiplus

⁴ Ma Lovak Mathen hêv thai ba i ibup tamu malak Selusia, ma ethak yen te ba i ngavithôm Saiplus. ⁵ *Thai ethak malak Salamis ma enañ Wapômbên anêñ Abô Mavi hamô Israel iniñ unyak yen takatu ba êmô lon êñ. Ma Jon Mak haven haviñ thai ek nêm thai sa.

⁶ Thai even ngavithôm Saiplus anêñ lo-malak nenanena aleba êyô Papos. Lon êñ ma thai êyê anyô Israel te atu ba hathak hadum ngôk songon. Yani ma plopet abôyan haviñ. Ba anêñ athên nena Ba-Yisu. ⁷ Yani hathak hamô haviñ Lom iniñ anyô bêñ atu ba hayabiñ lon êñ, ba anêñ athên nena Segius Polus. Segius Polus ma anyô lôk auk mavi. Yani lahaviñ endanô Wapômbên anêñ abô ba intu halam Banabas lo Sol ba êlêm. ⁸ Ma donjom Ba-Yisu hadum ek esale thai iniñ abô thô ma lahaviñ injik Lom iniñ anyô bêñ anêñ auk liliñ ek miñ nêmbinñ thai iniñ abô ami. (Ba-Yisu anêñ athên hathak abô Glik nena Elimas ma anêñ ôdôn ma anyô lôk ngôk songon.) ⁹ Êñ ma Lovak Mathen hava Sol

atu ba elam nena Pol kapô siñ, ma hatitiñ Elimas lôklokwan ma hanañ nena, ¹⁰ “O ma Sadan anêñ nakaduñ ba intu hôpôlik hathak kobom takatu ba thêthôn! Kapôlôm hayô siñ hathak abôyan lôk kambom lomalom sapên. Wak nômbên intu ma hothavuthiñ Anyô Bêñ anêñ abô thêthôn ba habitak hatôm abôyan. ¹¹ *Aên ba ondanô! Anyô Bêñ anêñ ban tem epetav o êndên êntêk. Ba malem tem pusip ba miñ hatôm nôngô wak anêñ deda ami ma tem ômô aên dokte vêmam.”

Ma kethen oyan ma Elimas hayê nômlate hatôm buliv lôk momaniniñ hava madaluk siñ. Ma yani havalon nômkama yakyak ek êpôm anyô te ek embalon yani ban ba endom yani ba ni. ¹² Anyô bêñ Lom atu hayê nôm êñ ma hason kambom hathak Anyô Bêñ anêñ abô atu ba thai enañ ma hêvhaviñ.

Thai enañ Abô Mavi hamô Antiok anêñ Pisidia

¹³ *Ma Pol thêlô etak Papos ma ewa yen ba i Pega anêñ plovins Pampilia. Ma donjom Jon Mak hatak thêlô ba havôhi Jelusalem hathak lonbô. ¹⁴ Êñ ma etak Pega ma i Antiok anêñ Pisidia. Ma Sabat ma thêlô i êyô avômalô Israel iniñ unyak yen ma êlôk êmô. ¹⁵ Esam abô balabuñ lôk plopet iniñ abô yôv, êñ ma unyak yen iniñ nê bêñ êv abô hadên Pol thêlô ba enañ, “Aian thêlô, unim abôla hamiñ ek nobatho avômalô iniñ kapôlonñ lon, êñ ma nonañ.”

¹⁶ Ma Pol haviyô hamiñ ma hik thô hathak ban ba hanañ, “Môlô avômalô Israel lôk nê lon buyan takatu ba ôev yen hadên Wapômbên, nodanô ya! ¹⁷ *Sêbôk ma Israel iniñ Wapômbên halam alalôaniñ bumalô thêlô ba etak iniñ lon ba i êmô Ijip ma habi anêñ wapôm sam hadên i ba ibitak lôkmanñ. Ma haven yam ma halom thêlô vê hêk Ijip hathak anêñ lôklokwan bêñ. ¹⁸ *Ma êmô lon thiliv hatôm sondabên 40 ba idum kambom lomalom, ma donjom hayabiñ thêlô mavi. ¹⁹ *Ma yani

* **13:1:** Niga anêñ ôdôn nena nê kupik lonjavu. * **13:2:** Ap 9:15 * **13:3:** Ap 6:6 * **13:5:** Ap 12:12; 15:39

* **13:11:** Ap 9:8 * **13:13:** Ap 15:38 * **13:17:** Kis 1:7; 6:6; 12:51 * **13:18:** Nam 14:34; Lo 1:31-32 * **13:19:** Lo 7:1; Jos 14:1

hêv avômalô Kenan ôdôn bahen̄vi ba la-havuju vê ma hêv iniñ pik hadên avômalô Israēl ba evalon̄ hatôm iniñ pik. ²⁰ *Nôm takên bôk habitak ba hale ba hi hatôm sondabên̄ 450.

“Vêm ma Wapômbên̄ hatak nê doho ek neyabin̄ avômalô Israēl. Ma hatak tomtom da iniñ waklavôn̄ neyabin̄ endeba êyô plopet Samuel anên̄ waklavôn̄. ²¹ *Vêm ma avômalô Israēl enañ hik Wapômbên̄ liñ ek nêm kiñ êndên̄ thêlô ma Wapômbên̄ hatak Sol ek imbitak kiñ. Yani ma Kis nakaduñ ba habitak anên̄ Benjamin anên̄ ôdôn̄. Yani hayabin̄ Israēl hatôm sondabên̄ 40. ²² *Vêm ma Wapômbên̄ hêv yani vê ma hatak Devit habitak thêlô iniñ kiñ. Ma hanañ hathak Devit aêntêk, ‘Yahayê Jesi nakaduñ Devit kapô ma hatôm yada yakapôlôn̄. Yani tem indum nômkama sapên̄ êtôm yenañ yalen̄havin̄.’

²³ * “Ma Devit anên̄ limi ma Wapômbên̄ hêv Yisu ôpatu ba nêm Israēl bulubiñ hatôm bôk ba habutiñ abô haviñ i. ²⁴ *Yisu miñ bôk hadum anên̄ ku ami denañ ma Jon hanañ ek avômalô Israēl nede kapôlôn̄iñ liliñ ba nisik nañ. ²⁵ *Jon anên̄ ku anên̄ dañ lêk habobo ma hanañ, ‘Môlô lemimhabi aisê hathak ya? Ya ma miñ Mesia atu ba môlô oyabin̄ ek nêm môlô bulubiñ ami. Mi, yani tem emben̄ ya yam. Yani ma anyô lôk athên̄ ma ya ma yaônâlôk ba intu miñ hatôm yakôm ba yapole anên̄ vakapô bokñgôp anên̄ yak vê ami.’

²⁶ “Aiyañ thêlô, môlô takatu ba Ablaham anên̄ limi lôk môlô takatu ba nê loñ buyañ ba ômô Wapômbên̄ vibin̄, odan̄ô. Abô takatu ba hathak bulubiñ, êñ ma Wapômbên̄ hêv ek alalô sapên̄. ²⁷ Avômalô Jelusalem lôk iniñ nê bêñbên̄ miñ eyala Yisu êñ ami. Ba intu thêlô enañ ek nijik yani vônô, êñ ma esopa plopet iniñ abô takatu ba esam hadên̄ Sabat sapên̄ ba abô takên̄ intu hik anôn̄. ²⁸ *Thêlô miñ êpôm anên̄ kambom la ek nijik yani vônô ami, ma don̄tom enañ hik Pailat liñ ek injik yani vônô. ²⁹ *Thêlô idum nômkama sapên̄ hatôm

bôk ba plopet eto hathak yani, êñ ma êv yani vê hêk alovalañsiñ ma êdô yani hêk siô. ³⁰ Ma don̄tom Wapômbên̄ hik yani liñ haviyô hêk nãma hathak loñbô, ³¹ *ma wak bên̄ anôn̄ ma anên̄ avômalô takatu ba bôk even̄ haviñ yani anên̄ Galili ba i Jelusalem êyê yani. Ma nê takatu ba bôk êyê nômk takên̄ intu lêk enañ bên̄ hadên̄ alalôaniñ avômalô.

³²⁻³³ “Ma lêk yêlô anañ Abô Mavi êntêk bên̄ hadên̄ môlô nena Wapômbên̄ lêk hik Yisu liñ hêk nãma ba intu abô takatu ba Wapômbên̄ bôk havak haviñ bumalô thêlô ma lêk hik anôn̄ hathak iniñ nali alalô. Hatôm bôk eto hêk Kapyã Yen̄ anên̄ abô ju nena,

“ ‘O ma yenañ Okna,
lêk yahabitak anêm Lemambô.’ *Kapyã Yen̄ 2:7*

³⁴ “Wapômbên̄ hik yani liñ hêk nãma ba miñ hatôm ema esak loñbô ba kupik epalê ami. Hatôm bôk eto nena,

“ ‘Yahanañ avanôn̄ bin̄ nena tem yanêm mek mathen̄ mavi êndên̄ môlô êtôm bôk ba yahabutiñ ek yanêm êndên̄ Devit.’ *Aisaia 55:3*

³⁵ “Ma bôk ik auk êntêk thô hêk buyañ nena,

“ ‘Ma tem miñ ôdô anêm Anyô Mathen̄ anên̄ kupik ênjêk siô ba epalê ami.’ *Kapyã Yen̄ 16:10*

³⁶ “Devit miñ hatô abô êñ hathak yanida ami. Mi, Wapômbên̄ halam yani ek indum anên̄ ku êtôm anên̄ waklavôn̄ atu ba hamô lôkmala vêm ma hama. Ma elav yani haviñ limi ba anên̄ kupik hapalê. ³⁷ Ma don̄tom ôpatu ba Wapômbên̄ hik liñ, miñ kupik hapalê ami.

³⁸ “Aên̄ ba aiyañ thêlô, nodan̄ô katô. Lêk yêlô anañ hadên̄ môlô nena hathak Yisu ma Wapômbên̄ tem nêm môlônim kambom vê. ³⁹ *Anyôla miñ hatôm esopa Mose anên̄ abô balabuñ lôkthô ek Wapômbên̄ endam yani nena anyô thêthôn̄ ami. Mi anôn̄, ma don̄tom lêk avômalô takatu ba êvhavin̄ Yisu, Wapômbên̄ hayê thêlô nena nê thêthôn̄ ba miñ lahabi iniñ kambom hathak loñbô ami. ⁴⁰ Noyabin̄ am ek abô takatu ba plopet

* **13:20:** Het 2:16; 1Sml 3:20 * **13:21:** 1Sml 8:5,19; 10:20-24 * **13:22:** 1Sml 13:14; 16:12; Sng 89:20 * **13:23:** 2Sml 7:12-16 * **13:24:** Mat 3:1-2 * **13:25:** Jon 1:20,27 * **13:28:** Mat 27:22-23 * **13:29:** Mat 27:59-60 * **13:31:** Ap 1:3,8 * **13:39:** Lom 10:4

bôk enañ miñ injik anôñ imiñ môlô ami. Thêlô bôk enañ aêntêk,

41 “ ‘Môlô nê obi Wapômbên liliñ, nodanô katô!

Tem yandum nômla bên te imbitak ênjêk môlô malêvôn.

Ba anyôla hanañ nômla atu ba tem imbitak bên hadên môlô,

ma tem miñ nônmimbiñ ami.

Ba intu tem indum môlô noson kambom lôk yambuliñ môlô ba noma.’ ”

Habakuk 1:5

42 Pol hanañ abô yôv ma thai lôk Banabas idum ek nede yaiñ ma avômalô enañ nena, “Sabat yañ endake ma mamu nonañ abô esak nômla takêntêk esak loñbô.” 43 Sa anên dan ma avômalô Israeël lôk nê loñ buyañ takatu ba ibitak êyô Israeël iniñ êvhaviñ kapô esopa Pol lo Banabas. Thai enañ abô doho haviñ hadên thêlô ek injik thêlônin auk liñ ek nesopa Wapômbên anên lahaviñ ba nimiñ lôklokwan ek anên wapôm embatho thêlô loñ.

44 Ma Sabat atu hayô ma habobo avômalô Antiok sapên êyô ek nedanô Wapômbên anên abô takatu ba thai tem nenan. 45 Ma donjom nê bêngbên Israeël vi êyê avômalô nômbên êñ ba leñin dan ba enañ abôma hathak abô takatu ba Pol hanañ.

46 *Êñ ma Pol lo Banabas miñ êkô ami ma enañ hadên thêlô nena, “Wapômbên hêv yai ba alêm ek nanañ anên abô êndên môlô nê Israeël êmôn. Ma donjom môlô ôpôlik hathak abô êñ. Môlô ôdô lôkmala atu ba tem nêmlô êtôm wak nômbên intu sapên e? Aên ba yai lêk atak môlô ba a ek avômalô loñ buyañ. 47 Hatôm atu ba Anyô Bên hanañ hadên yai nena,

“ ‘Yahatak o hatôm deda ek avômalô loñ buyañ

ek onañ Abô Mavi esak bulubiñ atu ba tem yanêm êndên avômalô emben pik bên êntêk endeba êyô anên dan.’ ”

Aisaia 49:6

48 Avômalô loñ buyañ elanô abô êñ ba leñinmavi ba enañ nena Anyô Bên anên abô ma mavi anôn. Ma avômalô takatu ba Wapômbên bôk hatak i yôv ek nêmlô

lôkmala êtôm wak nômbên intu sapên, lôkthô êvhaviñ.

49 Ma Anyô Bên anên abô halilup haven loñ êñ sapên. 50 Ma donjom nê Israeël doho i hadên malak êñ anên nê bêngbên lôk avi bêngbên takatu ba ethak êmô Wapômbên vibin ma ik iniñ auk liñ ek nimbuliñ Pol lo Banabas. Êñ ma thêlô evatho avômalô malak êñ loñ ek nêmlô vovan êndên thai. Idum aên vên ma êv thai vê hêk iniñ loñ ba i. 51 *Êñ ma thai ik vonjovan vê hêk venjkapô ek injik thô nena thêlô idum kambom ma thai etak i ba i malak Aikoniam. 52 Ma donjom nê êvhaviñ anên Antiok leñinmavi anôn ba Lovak Mather hava thêlô kapôlônin siñ.

14

Pol lo Banabas êmô Aikoniam

1 Pol lo Banabas êyô malak Aikoniam ma esopa iniñ kobom ba i Israeël iniñ unyak yen. Ma thai enañ abô mavi anôn ba intu avômalô Israeël lôk nê loñ buyañ bên anôn êvhaviñ. 2 Ma donjom nê Israeël takatu ba miñ êvhaviñ ami ik avômalô loñ buyañ iniñ kapôlônin liñ ba idum thêlô leñinmaniñ kambom hadên avômalô êvhaviñ. 3 *Aên ba thai êmô loñ êñ sawa daim ma enañ Anyô Bên anên abô bên ma kô mi. Ma Anyô Bên havatho thai loñ ek nindum lavônin lôk nômbithi lomaloma. Hathak nômla êñ ma hik thô hadên avômalô nena anên wapôm takatu ba hêv ek nêmlô avômalô bulubiñ ma avanôn biñ. 4 Êñ ma avômalô malak êñ evak i vose hi ôdôn ju. Ôdôn yañ imiñ haviñ avômalô Israeël takatu ba miñ êvhaviñ ami ma yañ imiñ haviñ aposel. 5 *Vên ma avômalô loñ buyañ lôk avômalô Israeël takatu ba êpôlik ek thai evak abô ek nimbuliñ thai ba nitu thai vônô esak valu. 6 Ma donjom thai elanô abô êñ ma êsôv ba i malak Listla lo Debi hêk Likonia kapô lôk loñ vi atu ba hêk habobo loñ êñ. 7 Ma thai even loñ takên ba enañ Abô Mavi hadên avômalô.

Pol lo Banabas êmô Listla

8 Malak Listla ma anyô vavuviñ te hamô. Sêbôk ba talêbô havathu yani ma miñ bôk

* 13:46: Ap 3:26; 18:6 * 13:51: Mat 10:14; Ap 18:6 * 14:3: Mak 16:20; Hib 2:4 * 14:5: Ap 14:19

havenj dokte ami. ⁹ Wak te ma Pol hanañ Abô Mavi hadêñ avômalô ma yani halañô anêñ abô. Ma Pol hatitiñ yani ma hayê nena anêñ hêvhaviñ hatôm indum yani mavi. ¹⁰ Êñ ma Pol halam nena, “Umbiyô umiñ.” Ma kethen oyañ ma ôpêñ haviyô hamiñ ba havenj.

¹¹ *Ma avômalô takatu ba êmô loñ êñ êyê nôm atu ba Pol hadum. Ma elam hathak iniñ abô Likonia nena, “Lêk wapômbênj lokwanju êwê i hatôm anyô ju êntêk ba êlôk ba êlêm ek alalô!” ¹² Thêlô iniñ wapômbênj môñ ma Sus ba intu elam Banabas nena Sus. Ma elam Pol nena Helmes ek malê nena Helmes ma iniñ wapômbênj atu ba hathak hanañ abô hamôñ. ¹³ Wapômbênj Sus anêñ malakba hamô malak bêtñ viyaiñ. Ma anêñ anyô habôk da lôk avômalô sapêñ leñihaviñ nêñêm da êndênj thai. Aênj ba Sus anêñ anyô habôk da hawa bokmanjao malô doho lôk alokwanj vuak atu idu hathak yak ma ele malak bêtñ anêñ badênj abôlêk ek nêñêm da êndênj thai.

¹⁴ Ma doñtom aposel Banabas lo Pol elañô abô êñ, ma ekakaviñ iniñ kwêv ma elañviñ ba i imiñ avômalô nômbênj atu malêvônj ma elam, ¹⁵ * “Avômalô Listla! Môlô udum aênj eka? Yai ma anyô pik hatôm môlô. Yai alêm ek nanañ Abô Mavi êndênj môlô ek notak nôm oyañ takêntêk atu ba ôêv yeñ hadênj i ma unu êndênj Wapômbênj lôkmala. Yani hapesañ pik lo leñ ma ñgwêk lôk nômkama sapêñ atu ba hamô kapô. ¹⁶ *Sêbôk ma yani hatak avômalô sapêñ ek nesopa thêlôda iniñ auk. ¹⁷ *Ma doñtom hathak lavônjñ ma yani hadum ek avômalô neyala yani. Yani hathak hadum mavi hadênj môlô ba hêv ôthôm lôk hadum ba unim nôm ku kapô hik anônj. Ma hêv nôm bêtñ anônj hadênj môlô lôk hadum ba môlô lemimmavi anônj.” ¹⁸ Thai enañ abô takênj, ma doñtom avômalô nômbênj êñ iniñ auk ma mayaliv ba idum lôklokwanj ek nêñêm da êndênj thai.

¹⁹ *Vêm ma ñê Israêl doho anêñ Antiok lo Aikoniam êyô ma enañ abô bêtñ anônj hadênj avômalô Listla aleba ik iniñ auk liliñ

ba êyê Pol lo Banabas nena ñê kambom. Êñ ma ik Pol hathak valu ma êvôv yani hale malak bêtñ viyaiñ ba hi ba esonj nena lêk hama yôv. ²⁰ Ma doñtom ñê êvhaviñ êyô ba ekalabu yani siñ, êñ ma yani haviyô ma havôhi malak bêtñ kapô hathak loñbô. Haviyô hayañ ma thai lôk Banabas i malak Debi.

Thai êvôi Antiok anêñ Silia

²¹ Thai enañ Abô Mavi havenj malak bêtñ Debi. Ma idum ba avômalô bêtñ anônj ibitak ñê êvhaviñ. Vêm ma êvôi Listla lôk Aikoniam ma Antiok hathak loñbô ²² *ek evatho ñê êvhaviñ iniñ kapôlônjñ loñ lôk enañ nena nebalonj iniñ êvhaviñ loñ lôklokwanj. Ma enañ haviñ nena, “Alalô tem naja malaiñ lomalama ek nasopa Wapômbênj anêñ loñ lôkliñyak anêñ loñôndê.” ²³ Ma Pol lo Banabas etak avaka hatôm lomalak lomalak ek neyabiñ avômalô êvhaviñ. Êv mek hathak thêlô ma etak i halôk Anyô Bêtñ atu ba thêlô êvhaviñ banj. Vêm ma thêlô sapêñ evak balabunj ek nôm ma etenj mek ek Anyô Bêtñ embalonj thêlô loñ.

²⁴ Ma thai i plovins Pampilia ma elom hêk loñôndê atu hêk plovins Pisidia ba i êyô Pampilia. ²⁵ Êñ ma thai enañ Yisu anêñ abô hadênj avômalô Pega anêñ Pampilia. Vêm ma êlôk ba i Atalia.

²⁶ *Ma anêñ Atalia ma ethak yeñ ba i Antiok anêñ Silia, loñ sêbôk atu ba ewa mek ek Wapômbênj nêñ anêñ wapôm êndênj thai esak ku takatu ba idum aleba lêk anêñ danj. ²⁷ *Êyô Antiok ma isup avômalô êvhaviñ ethak doñtom ma enañ hathak nôm takatu ba Wapômbênj hêv thai sa ba idum bêtñ. Lôk enañ nena, “Wapômbênj hakyav ñê loñ buyañ iniñ unyak abôlêk êvhaviñ vê ba vi dedaunj lêk êvhaviñ.” ²⁸ Ma thai êmô loñ êñ sawa daim haviñ avômalô êvhaviñ.

15

Sam habitak Jelusalem

¹ *Ma ñê Judia doho êlôk ba i Antiok ma êdônj avômalô êvhaviñ ba enañ nena, “Môlô miñ ongothe kupik vê hatôm bôk ba

* **14:11:** Ap 28:6 * **14:15:** Sng 146:6; Ap 10:26 * **14:16:** Ap 17:30 * **14:17:** Jer 5:24 * **14:19:** Ap 17:13; 2Ko 11:25 * **14:22:** Ap 15:32; 1Te 3:3 * **14:26:** Ap 13:1-2 * **14:27:** Ap 15:4,12 * **15:1:** Gal 5:2 * **15:2:** Gal 2:1

Mose hanañ ami, êñ ma Wapômbêñ tem miñ nê mômô bulubiñ ami.” ² *Pol lo Banabas elañô iniñ abô takatu ba enañ ma miñ êlôk hathak iniñ auk êñ ami. Ba intu thêlô êkôki bêñ anôñ. Êñ ma nê êvhaviñ elam Pol lo Banabas lôk nê êvhaviñ doho ek ini Jelusalem ek nepesañ abô êñ imbiñ aposel lôk avaka vi. ³ Ba intu êv i ba i. Ma even Pinisia lo Samalia malêvônñ ba enañ hadêñ avômalô êvhaviñ anêñ lomalak nena nena hathak nôm takatu ba Wapômbêñ bôk hadum ba avômalô loñ buyañ ele kapôlônñij liliñ ba êvhaviñ Wapômbêñ. Ma avômalô êvhaviñ takêñ elañô abô êñ ma lenñimavi anôñ.

⁴ *Êyô Jelusalem ma avômalô êvhaviñ lôk iniñ avaka doho lôk aposel ewa thêlô thô. Ma Pol lo Banabas enañ hathak nôm takatu ba Wapômbêñ hêv thai sa ba idum bêñ. ⁵ Êñ ma Palisi vi atu ba êvhaviñ Yisu iviyô imiñ ma enañ, “Avômalô loñ buyañ takatu ba êvhaviñ, êñ ma nê mômô Mose anêñ abô balabuñ vibiñ lôk nengothe anyô iniñ kupik vê. Ma êdô ma dô.”

⁶ Aêñ ba aposel lôk avaka takatu ba êmô ethak donjom ek nekaksa esak abô êñ. ⁷ *Thêlô enañ abô pôk bêñ anôñ aleba Pita haviyô hamiñ ma hanañ, “Aiyañ thêlô, mômô oyala nena sêbôk ma Wapômbêñ halam ya hêk mômô malêvônñ ek yanañ Abô Mavi êndêñ avômalô loñ buyañ ek nedañô ba nêñemimbiñ. ⁸ *Wapômbêñ hayala avômalô kapôlônñij. Ma hêv anêñ Lovak Mathenñ hadêñ avômalô loñ buyañ hatôm hêv hadêñ alalô ek hik thô nena yani lamavi ek enja thêlô imbiñ. ⁹ Wapômbêñ miñ hadum nômlate hadêñ alalô avômalô Israe ma hadum nômla yañ hadêñ thêlô ami. Mi, thêlô êvhaviñ yani ba intu yani havôkwiñ thêlô kapôlônñij. ¹⁰ *Ma alalô lôk bumalô thêlô miñ hatôm naja malainñ takatu ba Mose anêñ balabuñ hanañ ami. Ma aisê ka mômô udum ek nôñem malainñ êndêñ avômalô loñ buyañ takatu ba êvhaviñ? Mômô udum aêñ ek nômbi Wapômbêñ la liñ e? ¹¹ *Ma donjom alalô êvhaviñ nena Wapômbêñ hêv alalô bulubiñ

hathak Anyô Bêñ Yisu anêñ wapôm. Ma thêlô aêñ iyom.”

¹² Pita hanañ yôv ma Pol lo Banabas iviyô enañ abô ma lôkthô elañô ba bônônñ iyom. Thai enañ abô hathak lavônñij lôk nômbithi lomalama takatu ba Wapômbêñ hatak halôk thai baheñij ba idum havenñ avômalô loñ buyañ malêvônñ.

¹³ *Thai enañ yôv ma Jems hanañ, “Aiyañ thêlô, nodañô yenañ abô. ¹⁴ Saimon lêk hanañ hadêñ alalô yôv nena Wapômbêñ hik anêñ lahaviñ thô hathak hawa avômalô loñ buyañ vi ek nimbitak êtôm anêñ avômalô. ¹⁵ Ma plopet iniñ abô bôk enañ aêñ iyom. Ba te bôk hatô nena,

¹⁶ “ ‘Embenñ yam ma tem yandaelêm, ma yapesañ Devit anêñ loñ lôklinyak atu ba bôk hapu yôv ek imbitak lôklokwañ esak loñbô.

Ma loñ lôklinyak êñ anêñ nômkama takatu ba bôk kambom, ma tem yapesañ lukmuk esak loñbô.

¹⁷ Ek avômalô takatu ba êmô denañ lôk avômalô loñ buyañ takatu ba bôk yahêv yenañ athênñ hadêñ i hatôm nêpôm Anyô Bêñ.

Ya Anyô Bêñ atu ba tem yandum nôm takêntêk, intu yahanañ aêñ.

¹⁸ Ma nôm takêñ intu bôk yahik thô hadêñ yenañ avômalô.’ *Amos 9:11-12*

¹⁹ “Aêñ ba yenañ auk ma aêntêk. Avômalô loñ buyañ takatu ba bôk ele kapôlônñij liliñ ba i hadêñ Wapômbêñ ma miñ nanêm malainñ êndêñ i ami. ²⁰ *Mi, alalô nato kapya êndêñ thêlô ma nanañ ek miñ nejañ nôm takatu ba anyô êv hatôm da hadêñ ngôk dahô ami, nôm êñ intu lelaik hêk Wapômbêñ ma. Lôk netak sek waliliñ, ma miñ nejañ alim takatu ba evak laselo siñ ba thalalenñ hamô kapô siñ lôk ninum thalalenñ ami. ²¹ Êñ ma hatôm. Ek malê nena sêbôk aleba lêk ma enañ Mose anêñ abô bêñ havenñ lomalak lomalak lôk esam hamô Israe iniñ unyak yeñ hadêñ Sabat sapêñ. Ba intu nê loñ buyañ hatôm neyala.”

Eto kapya hi ek nê êvhaviñ anêñ loñ buyañ

* **15:4:** Ap 14:27 * **15:7:** Ap 10:1-43 * **15:8:** Ap 10:44; 11:15 * **15:10:** Mat 11:30; Gal 3:10 * **15:11:** Gal 2:16; Ep 2:5-8 * **15:13:** Gal 2:9 * **15:20:** Kis 34:15-17; Wkp 17:10-16

²² Êñ ma aposel lôk avaka ma avômalô êvhaviñ sapêñ ibutiñ abô nena nendam iniñ anyô doho ek ini Antiok imbiñ Pol lo Banabas. Ma elam iniñ anyô bêñ ju. Yan ma Judas, anêñ athêñ yan nena Balsabas, ma yan ma Silas. ²³ Ma eto kapy a te ba êv hadêñ thêlô. Kapy a êñ hanañ aêntêk.

Yêlô avaka lôk aposel, môlônim môlôviyan, yêlô ato kapy a êntêk hadêñ môlô avômalô loñ buyañ takatu ba ôêvhaviñ ba ômô malak Antiok lôk plovins Silia lôk Silisia. Aiyanñ thêlô, wاكلêvôn mavi.

²⁴ Yêlô alañô yôv nena yêlôaniñ avômalô doho bôk êthôk ba ibuliñ môlônim auk ba êv malainñ hadêñ môlô hathak abô takatu ba enañ. Yêlô miñ êv i ba êthôk ami. Mi, thêlôda êthôk. ²⁵ Ba intu yêlô alôk ek nanêm anyô doho ba nêsôk imbiñ Pol lo Banabas, thai atu ba yêlô leniñhaviñ bêñ anôñ. ²⁶ Thai bôk etak iniñ lôkmala ek nindum Yisu Kilisi anêñ ku.

²⁷ Aêñ ba yêlô êv Judas lo Silas ek nepesañ abô ek embatho kapy a êntêk loñ. ²⁸ *Yêlô lôk Lovak Mathenñ adô nanêm malainñ êndêñ môlô. Ba intu yêlô leniñhaviñ môlô nosopa abô takêntêk iyom. ²⁹ Miñ onğwanñ nôm takatu ba anyô êv hatôm da hadêñ ngôk dahô ami. Lôk miñ nunum thalalenñ ami ma miñ onğwanñ alim takatu ba ekak lenjselo siñ ba thalalenñ hamô kapô ami, lôk notak sek waliliñ. Môlô udum aêñ, ma mavi.

Wاكلêvôn mavi môlô lôkthô.

³⁰ Eto kapy a êñ yôv ma êv hadêñ thêlô ba ewa ba i tamu Antiok. Êyô Antiok ma elam avômalô êvhaviñ ethak donjom ma êv kapy a êñ hadêñ thêlô. ³¹ Ma avômalô Antiok esam kapy a êñ, ma kapy a êñ havatho thêlô loñ ba thêlô leniñmavi anôñ. ³² Judas lo Silas, thai ma plopet. Ba enañ abô bêñ anôñ ek evatho nê êvhaviñ loñ lôk idum thêlô nimbitak lôklokwanñ. ³³⁻³⁴ Êmô loñ êñ wak doho vêm ma avômalô êvhaviñ anêñ loñ êñ êv mek labali hadêñ thai ma êv thai ba

êvôï hadêñ nê taksêbôk ba êv thai ba êlêm.* ³⁵ Ma donjom Pol lo Banabas êmô Antiok ma idum ku haviñ avômalô bêñ anôñ ek enañ lo êdônğ avômalô hathak Anyô Bêñ anêñ abô.

Pol lo Banabas evak i vose

³⁶ Wak doho hale ba hi ma Pol hanañ hadêñ Banabas, “Alai ana ek nagê avômalô êvhaviñ embeñ malak nenanena taksêbôk ba alai anañ Anyô Bêñ anêñ abô hadêñ i. Ma nagê nena thêlô êmô mavi mena mi e?” ³⁷ *Ma Banabas lahaviñ enja Jon atu ba elam nena Mak imbiñ thai, ³⁸ *ma donjom Pol hanañ nena, “Ôpêñ bôk hatak alai halôk plovins Pampilia ma miñ haviñ alai ba hadum ku ami. Ba intu dô.” ³⁹ Thai êkôki mathalalenñ aleba thai evaki vose. Ba Banabas hawa Mak haviñ yani ba thai ethak yeñ ba i ngavithôm Saipulus. ⁴⁰ Ma Pol hawa Silas haviñ yani. Êñ ma avômalô êvhaviñ anêñ Antiok êv mek ek Wapômbêñ anêñ wapôm êmô imbiñ thai. Vêm ma etak i ⁴¹ ba i plovins Silia lôk Silisia iniñ malak nenanena ba evatho avômalô êvhaviñ loñ.

16

Timoti hi haviñ Pol lo Silas

¹ *Pol hi hayô Debi lo Listla. Loñ êñ ma anyô hêvhaviñ te hamô ba anêñ athêñ nena Timoti. Talêbô ma avi Israel te atu ba hêvhaviñ. Ma lambô ma anyô Glik te. ² *Ma avômalô êvhaviñ anêñ Listla lo Aikoniam enañ nena Timoti ma anyô mavi. ³ Aêñ ba Pol lahaviñ ôpêñ ni imbiñ yani. Ma donjom lahaviñ nena avômalô Israel takatu ba êmô loñ êñ eyala nena Timoti anêñ lambô ma anyô Glik te. Ba intu hawa Timoti ba hi ek nenğothe anêñ kupik vê. ⁴ *Ma thêlô evenñ ba i lomalak lomalak ma enañ abô takatu ba aposel lôk avaka bôk evak anêñ Jelusalem ek avômalô nesopa. ⁵ Aêñ ba avômalô êvhaviñ ibitak lôklokwanñ hathak iniñ êvhaviñ ba wak nômbêñ intu ma êvôn avômalô lukmuk êyô ba ilumbak hi ba hi.

* **15:28:** Mat 23:4 * **15:33-34:** Nê lôkawk vi enañ nena abô doho atu ba Luk hato ma hêk denañ. Abô êñ ma aêntêk: Ma donjom Silas hik auk liliñ ba hamô Antiok ba miñ havôhi ami. * **15:37:** Ap 12:12,25 * **15:38:** Ap 13:13; Kol 4:10 * **16:1:** Ap 14:6; 2Ti 1:5 * **16:2:** Plp 2:19-22 * **16:4:** Ap 15:23-29

Pol hatulak ma hayê wêñ hathak anyô Masedonia te

⁶ *Ma Lovak Mathen min halôk ek Pol thêlô ini nenan Wapômbên anên abô emben plovins Esia ami. Ba intu i Plijia lo Galesia inin malak nenanena. ⁷ Ma êyô pik Misia anên dan ma idum ek ini plovins Bitinia, ma donjom Yisu anên Lovak Mathen min halôk ek ini lon êñ ami. ⁸ Ba intu thêlô êv Misia liliñ ma i tamu Tloas. ⁹ Ma bôlvôn ma Pol hatulak ma hayê wêñ te nena anyô plovins Masedonia te hamin ma hapetenak nena, “Ôlêm Masedonia ek nêm yêlô sa.” ¹⁰ Pol hayê wêñ êñ yôv ma yêlô apesan i kethen ek ana Masedonia. Yêlô ayala nena Wapômbên dalam yêlô ek ana nanan Abô Mavi êñ bên êndên thêlô.

Lidia halanô Pol anên abô ba hêvhavin Yisu

¹¹ Vêm ma yêlô athak yen te hêk Tloas ba a nôñnôñ hadên ngavithôm Samotles ma wak yan ma a Niapolis. ¹² Vêm ma yêlô a Pilipai. Malak êñ ma Masedonia inin malak bên ma avômalô Lom takatu ba eyabin pik takên ethak êmô lon êñ. Ma yêlô amô wak doho hamô lon êñ.

¹³ Ma Sabat hayô ma yêlô ale malak bên anên badên abôlêk ba a nan te hêk viyain. Yêlô leninhabi nena lon eten mek hêk habobo nan êñ la. Ma nan êñ ma yêlô ayê avi doho ethak donjom ba êmô. Êñ ma yêlô alôk amô havin thêlô ma anan abô hadên i. ¹⁴ Ma avi Taiataila te halanô abô êñ, ba anên athên nena Lidia. Avi êñ hadum ku valu hathak sôp thalalen ek avômalô êv vuli ma hathak hêv yen hadên Wapômbên. Anyô Bên hik avi êñ anên kapô liliñ ek halanô Pol anên abô ba hêvhavin. ¹⁵ Vêm ma yani lôk avômalô takatu ba êmô anên unyak sapên ithik nan. Êñ ma yani hanañ hadên yêlô, “Môlô lêk ôyê ya hatôm avi yahêvhavin Anyô Bên, êñ ma nôlêm nômô yenan unyak.” Ma yani hanngasi yêlô aleba yêlô a anên unyak.

Etak Pol lo Silas halôk koladôn

¹⁶ Wak te ma yêlô a lon neten mek ma avi te atu ba anên alañsi êmô hapôm yêlô.

Yani ma avi lôk ngôk ba anên ngôk hathak hêv yani sa ek hayala nôm takatu ba tem imbitak emben yam ba hanañ bên. Yani hathak havôv valu bên hathak anên ku êñ ba hêv hadên anên alañsi. ¹⁷ *Yani hasopa yêlô lôk Pol ma dalam kaêk lôbôlôn aêntêk, “Nê êntêk êñ ma Wapômbên Len Anôn Bin anên nê ku. Ba lêk enan hathak malêla takatu ma nundum ek Wapômbên nêm môlô bulubin.” ¹⁸ Wak bên anôn ma yani hathak dalam aên aleba habulin Pol kapô kambom anôn. Ba intu hik i liliñ ma hanañ hadên ngôk êñ nena, “Hathak Yisu Kilisi anên athên ma yanañ êndên o nena otak avi intu ba nu!” Ma kethen oyan ma ngôk êñ hatak avi êñ.

¹⁹ Ma avi êñ anên alañsi êyê nena inin lonônê nêbôv valuseñ lêk mi, êñ ma evalon Pol lo Silas ba êvôn thai ba i malak lon êñ anên lon ethak donjom halôk ek niniñ nê idum abô hathak malenin. ²⁰⁻²¹ *Ewa thai ba êyô ek nê takatu ba idum abô hathak ba enan, “Anyô ju êntêk ma nê Islael. Thai enan ek avômalô nesopa kobom takatu ba kambom ek alalô avômalô Lom. Ba intu ibi avômalô malak bên êntêk lenin lin ba leninjanja mayaliv.”

²² *Ma avômalô bên anôn enan abô lôk leninmanin hathak thai havin. Êñ ma nê takatu ba idum abô hathak enan ek nimbi inin kwêv thô ma nebali thai esak yak waben. ²³ Evali thai kambom anôn vêm ma ibi thai halôk koladôn kapô. Ma enan hadên ôpatu ba hayabin koladôn nena eyabin thai dedaun mavi. ²⁴ Ôpên halanô abô êñ, ma hawa thai ba halôk ba hi hadô hamô tamu koladôn kapô ali atu ba hêk vibin anôn ma eson venin halôk alokwan abyan ba hadahalin venin lon.

²⁵ Ma bôlvôn bin ma Pol lo Silas eten mek ba êv yen hadên Wapômbên, ma nê koladôn vi elanô. ²⁶ Ma kethen oyan ma duvian bên te hayô ba hayôkwin koladôn anên landin. Ma koladôn abôlêk sapên hakyav ma sen takatu ba ibutin thêlô venin lo bahenin sapên hêv yak. ²⁷ *Ma ôpatu ba hayabin koladôn haviyô ma hayê koladôn

* 16:6: Ap 18:23 * 16:17: Mak 1:24 * 16:20-21: Mak 13:9 * 16:22: 2Ko 11:25; 1Te 2:2 * 16:27: Ap 12:18-19

anêḡ abôlêk sapêḡ lêk abyanḡ. Ma lahabi nena nê koladônḡ sapêḡ lêk êsôv ba i, ba intu hadadi anêḡ biḡ vovak ek embatho yanida vônô esak. ²⁸ Ma donḡtom Pol dalam lôklokwanḡ, “Minḡ ômbi o vônô ami! Yêlô sapêḡ êntêk amô!”

²⁹ Êḡ ma ôpêḡ dalam ek neja atum êlêm ma halanḡviḡ ba hi koladônḡ kapô, ma hakô ba halowalinḡ ba hêv yak halôk Pol lo Silas malenḡ. ³⁰ *Vêm ma hawa thai ba hi yainḡ ma hanaḡ, “Anyô bêḡ luvi, yandum malê ek yanja bulubiḡ?”

³¹ Ma thai enaḡ viyanḡ, “Ônêḡmibiḡ Anyô Bêḡ Yisu ma tem Wapômbêḡ nêḡm o lôk anêḡm avômalô bulubiḡ.” ³² Êḡ ma thai enaḡ Anyô Bêḡ anêḡ abô hadêḡ yani lôk avômalô takatu ba êḡmô anêḡ unyak kapô. ³³ Bôlôvônḡ denaḡ ma yani hawa thai ba hi hathik iniḡ palê. Vêm ma Pol lo Silas ithik ôpêḡ lôk anêḡ avômalô sapêḡ. ³⁴ Ma yani hawa thai ba hi anêḡ unyak ma hêv nôḡm hadêḡ thai. Yani lôk anêḡ avômalô sapêḡ lenḡḡmavi anônḡ ek lêk êvhaviḡ Wapômbêḡ.

³⁵ Haviyô hayaḡ lôkbôk ma nê takatu ba idum abô hathak êv iniḡ sôp bidonḡ ba i hadêḡ ôpatu ba hayabiḡ koladônḡ ma enaḡ nena, “Otak anyô ju intu ba ini.” ³⁶ Ma ôpatu ba hayabiḡ koladônḡ hi hanaḡ hadêḡ Pol nena, “Nê takatu ba idum abô hathak enaḡ nena mamu lôk Silas notak koladônḡ ba unu. Ba intu unu lôk kapôlômim labali.”

³⁷ Ma donḡtom Pol hanaḡ hadêḡ sôp bidonḡ takêḡ nena, “Yai ma nê Israeḡ ma Lom haviḡ.* Ma donḡtom ik yai oyanḡ ma miḡ enaḡ yaianiḡ kambom bêḡ ami. Ma ibi yai halôk koladônḡ kapô. Ma Lom iniḡ balabuḡ hanaḡ nena miḡ hatôm nindum aêḡ êndêḡ nê Lom ami. Ma lêk ekopak ba idum ek netak yai menaḡna ba ana e? Mi anônḡ! Thêlôda nêlêḡm ma neja yai vê ênjêk koladônḡ.”

³⁸ Ma sôp bidonḡ ewa abô êḡ ba i enaḡ hadêḡ nê takatu ba idum abô hathak. Ma elanô nena thai ma nê Lom haviḡ, êḡ ma thêlô êkô kambom. ³⁹ Ma thêlô i ma ibui hadêḡ Pol lo Silas ma ewa thai ele yainḡ.

Ma enaḡ nena, “Hatôm mamu notak lonḡ êntêk ba unu e?” ⁴⁰ Êḡ ma thai etak koladônḡ ma ele yainḡ ma i Lidia anêḡ unyak. Ma êyê avômalô êvhaviḡ ma enaḡ abô doho ek embatho iniḡ kapôlônḡiḡ lonḡ. Vêm ma etak i ba i.

17

Pol lo Silas êḡmô Tesalonaika

¹ Pol lo Silas êv malak Ampipolis lo Apolonia liliḡ ma i thêthô ba êyô Tesalonaika. Ma Israeḡ iniḡ unyak yeḡ te hamô lonḡ êḡ. ² Sabat te lô ma Pol hasopa anêḡ kobom ba habitak hayô unyak yeḡ êḡ kapô. Ma hadônḡ avômalô hathak Wapômbêḡ anêḡ kapya. ³ Ma hik thô nena kapya êḡ ma hanaḡ nena Mesia tem enja vovaḡ ba ema ma imbiyô esak lonḡbô. Êḡ ma Pol hik thô nena, “Yisu atu ba yahananḡ hadêḡ môlô, ôpêḡ intu Mesia êḡ.” ⁴ Ma avômalô Israeḡ doho lôk avômalô Glik bêḡ anônḡ atu ba êḡmô Wapômbêḡ vibinḡ lôk avi lôk athêḡ bêḡ doho elanô ma êvhaviḡ ba i iviḡ Pol lo Silas.

⁵ Ma donḡtom avômalô Israeḡ lenḡḡdanḡ ba ewa nê kambom doho anêḡ lonḡ ethak donḡtom halôk ba isup avômalô bêḡ anônḡ ethak donḡtom ek nijik avômalô malak êḡ iniḡ kapôlônḡiḡ liḡ. Ma thêlô elanḡviḡ ba i Jeson anêḡ unyak ek nêḡmbôlêḡm Pol lo Silas ek nebalonḡ thai ba neja ende yainḡ ba ini nêḡnêḡm êndêḡ avômalô nôḡmbêḡ atu. ⁶ Ma donḡtom miḡ êpôm thai ami, êḡ ma êvônḡ Jeson lôk nê êvhaviḡ doho ba ewa i hi hadêḡ nê bêḡbêḡ lonḡ êḡ malenḡ ma elam aêntêk, “Nê êntêk êḡ idum nôḡm kambom havenḡ pik lôkthô aleba lêk êyô lonḡ êntêk. ⁷ *Ma Jeson hawa thêlô thô ba hadô i hamô anêḡ unyak. Nê takêḡ êdô nêḡmô Lom iniḡ Kiḡ Sisa anêḡ abô majanḡ vibinḡ ba enaḡ nena, ‘Kiḡ yanḡ hamô ba anêḡ athêḡ nena Yisu.’ ” ⁸ Nê bêḡbêḡ lôk avômalô nôḡmbêḡ atu elanô abô êḡ ma esonḡ kambom ba kapôlônḡiḡ haliḡ i kambom. ⁹ Yôv ma malak êḡ anêḡ nê bêḡbêḡ enaḡ hadêḡ Jeson thêlô nena, “Nônêḡm valuseḡḡ ek injik thô nena tem miḡ nundum kambom êḡ esak lonḡbô ami.

* **16:30:** Ap 2:37 * **16:37:** Abô êḡ anêḡ ôdônḡ hathak Abô Inglis nena ‘Citizenship’. Pol hawa thai lôk Silas sa ba hanaḡ nena thai ma Israeḡ citizen lôk Lom citizen haviḡ. Lom iniḡ abô majanḡ te nena miḡ hatôm nijik Lom iniḡ citizen te oyanḡ ami. Ba intu nê bêḡ idum abô hathak ibulinḡ Lom iniḡ abô majanḡ. Nônḡgô abô êḡ vi hêk Aposel 22:25-29.

* **17:7:** Luk 23:2; Jon 19:12

Ba ômô tinj, ma tem noja unim valu esak lojbô.” Êj ma êv valu ma etak i ba i.

Avômalô Belia bêj anôj êvhavij Yisu

¹⁰ Bôlôvôj êj iyom ma nê êvhavij êv Pol lo Silas vê hêk Tesalonaika ba i Belia. Êyô Belia ma i Israeël inij unyak yej.

¹¹ Avômalô Belia inij kobom ma mavi anôj ek avômalô Tesalonaika inij. Thêlô elanjô Pol lo Silas inij abô lôk kapôlôrij mavi ba wak nômbêj intu ma êyê Wapômbêj anêj kapya ek nêgê nena inij abô ma avanôj mena mi. ¹² Êj ma avômalô Israeël bêj anôj êvhavij ma avi Glik lôk athêj bêj doho lôk anyô Glik bêj anôj êvhavij aêj iyom.

¹³ Vêm ma avômalô Israeël anêj Tesalonaika elanjô nena Pol hanañ Wapômbêj anêj abô hadêj avômalô Belia. Êj ma thêlô i loj êj ma elela inij auk ek thêlô leñjmanij.

¹⁴ Kethêj oyan ma nê êvhavij anêj Belia êv Pol ba hi ngwêk dan, ma Silas lo Timoti iyom êmô Belia. ¹⁵ Ma nê takatu ba elom Pol ba i ma ivij yani ba i Atens. Ma etak Pol ek nêbôni, ma hêv abô hadêj i ek nenañ êndêj Silas lo Timoti nena ini kethêj.

Pol hamô Atens

¹⁶ Pol hayabij thai hamô Atens ma hayê nena nê lôj êj inij ngôk dahô bêj anôj êmô ba kapô malainj kambom. ¹⁷ *Aêj ba yani hi avômalô Israeël inij unyak yej kapô ma hanañ abô havij avômalô Israeël lôk avômalô loj buyañ takatu ba êmô Wapômbêj vibij. Ma wak nômbêj intu ma yani hathak hi loj ethak dojtom halôk ek enañ abô imbij avômalô takatu ba êmô loj êj. ¹⁸ Ma nê lôkauk ôdôj ju êmô, yan inij athêj nena Epikulian ma yan ma Stoik. Thêlô elanjô Pol hanañ Abô Mavi hathak Yisu lôk anêj havijô hathak lojbô. Ba intu thêlô lôk Pol êkôki. Ma vi enañ, “Anyô abô mayaliv êntêk hadum ek enañ malê?” Ma vi enañ, “Yani hanañ hathak wapômbêj masôm doho.” ¹⁹ Yôv ma thêlô ewa Pol ba i êdô hamô Aliopagas, loj atu ba avômalô ethak dojtom ek enañ abô hathak auk lomaloma anêj ôdôj. Ma thêlô enañ, “Yêlô leñjnhavij nayala auk lukmuk takatu ba honañ hadêj avômalô. ²⁰ Abô takatu

ba honañ ma hatôm abô masôm ek yêlô. Aêj ba yêlô leñjnhavij nayala anêj ôdôj.”

²¹ Wak nômbêj intu ma avômalô Atens lôk avômalô loj buyañ takatu ba êmô Atens ethak dojtom ek nedanjô abô esak auk lukmuk takatu ba hayô ek nenañ abô pôk esak. Ma miñ idum nômla yan havij ami. Ba intu leñjnhavij nedanjô Pol anêj abô.

²²⁻²³ Êj ma Pol havijô hamiñ Aliopagas malerij ma hanañ, “Môlô nê Atens, lêk yahaveñ môlônim loj ba yahayê nôk takatu ba môlô ôêv yej hadêj. Ma yahapôm loj êbôk da te ba abô te hanañ nena, ‘Loj êntêk ma wapômbêj te atu ba yêlô athôj palij anêj loj êbôk da.’ Ba intu yahayala nena môlô udum nôk lomaloma ek ôêv athêj bêj hadêj unim wapômbêj lomaloma. Ma wapômbêj atu ba môlô ôthôj palij ba ôêv yej hathak, êntêk tem yanañ bêj êndêj môlô.

²⁴ * “Wapômbêj atu ba hapesañ pik lôk anêj nômkama sapêj, ma yani ma pik lo leñ inij alañ. Ma miñ hamô unyak mathêj atu ba elav hathak baherij ami. ²⁵ *Yanida hêv lovak kapôlôrij lôk lôkmala ma nômkama sapêj hadêj avômalô lôkthô. Ma yani miñ hêv yak hathak nômlate ek anyôla nêk yani sa ami, ma mi. ²⁶ Hathak anyô dojtom iyom ma yani habi avômalô lodôj lodôj sapêj vê ek nêk pik bêj êntêk sapêj. Yanida hatak inij waklavôj lôk inij loj takatu ba nêk. ²⁷ *Wapômbêj hadum nôk takêj ek avômalô sapêj nêgê ba nêmbôlêm yani atu ba êthôj. Ma dojtom miñ hamô daim ek alalô tomtom ami.

²⁸ “Mi, hatôm anyô lôkauk te bôk hatô nena, ‘Yani habibôm hayô hêk alalô vov ba awa lôkmala lôk avenj ma lôkmala anêj ôdôj ma halêm anêj yani iyom.’ Ma unim nê lôkauk te bôk hatô nena, ‘Alalô ma yani anêj nali.’

²⁹ * “Avanôj bij nena alalô ma Wapômbêj anêj nali ba intu miñ mavi ek leñjimbi nena yani ma hatôm dahô takatu ba epesañ hathak gol lo seleva ma valu ami. Mi, dahô takêj ma anyô epesañ hathak baherij lôk inij auk iyom. ³⁰ Sêbôk ma avômalô êthôj Wapômbêj palij ba

* 17:17: Ap 18:19 * 17:24: 1Kin 8:27; Ap 7:48 * 17:25: Sng 50:12; Ais 42:5 * 17:27: Sng 145:18; Jer 23:23

* 17:29: Ais 40:18-20; 44:10-17; Ap 19:26

intu yani miñ hêv kambom êñ anêñ viyañ hadêñ i ami. Ma doñtom yani lêk hanañ lôklokwañ hadêñ avômalô pik sapêñ nena nede kapôlôñij liliñ. ³¹ *Yani bôk hatak waklavôñ te yôv ek nindum abô. Ma bôk hatak anyô te ek indum ku êñ thêthôñ. Ôpêñ bôk hama ma Wapômbêñ hik liñ hêk ñama ek injik thô nena yani tem endañô avômalô sapêñ iniñ abô.”

³² Thêlô elañô Pol anêñ abô hathak anyô haviyô hêk ñama, êñ ma vi ibi anêñ abô êñ liliñ ma doñtom vi enañ, “Yêlô leñijhaviñ nadañô anêm abô esak nôm êntêk esak loñbô.” ³³ Vêm ma Pol hatak thêlô ba hi. ³⁴ Thêlô doho êvhaviñ ba esopa yani. Thêlô êñ te ma Dionisius, yani ma Aliopagas iniñ anyô te, lôk avi te ba anêñ athêñ nena Damalis, ma doho haviñ.

18

Pol hi Kolin

¹ Vêm ma Pol hatak Atens ma hi Kolin. ² *Ma hapôm anyô Israeël te ba anêñ athêñ nena Akwila. Yani anêñ malak ôdôñ ma plovins Pontus. Bôk lovêñ Plisila êmô malak Lom anêñ Itali vêm ma Kiñ Klodias hanañ ek avômalô Israeël sapêñ netak Lom ba ini. Aêñ ba thai i Kolin. Ba intu Pol hi ek êñjê thai. ³ *Thai ethak idum ku epesañ unyak hathak alim kupik ek nêñêm vuli. Ku êñ ma Pol anêñ ku hathak hadum ba intu hamô haviñ thai ba hadum ku êñ haviñ. ⁴ Sabat sapêñ ma Pol hi Israeël iniñ unyak yeñ ma hanañ abô haviñ thêlô ek injik avômalô Israeël lôk Glik iniñ auk liliñ ek nêñêmimbiñ.

⁵ *Ma Silas lo Timoti etak Masedonia ma êlôk ba i Kolin, êñ ma Pol hatak anêñ ku epesañ sôp ma hanañ Wapômbêñ anêñ abô iyom. Ba hanañ bêñ hadêñ avômalô Israeël nena, “Yisu ma Mesia atu.” ⁶ *Vêm ma thêlô êpôlik hathak Pol ma enañ abôma hathak yani. Êñ ma yani hik vôngovañ vê hêk anêñ kwêv ek injik Wapômbêñ anêñ lamaniñ thô ma hanañ hadêñ thêlô, “Malaiñ atu ba tem êpôm môlô, êñ ma môlôda unim kambom ma miñ yenañ kambom ami. Ma

lêk yahatak môlô avômalô Israeël ma yaha ek avômalô loñ buyañ.”

⁷ Êñ ma Pol hatak unyak yeñ hêk ma hi hamô Titius Jastas anêñ unyak. Ôpêñ ma anyô loñ buyañ atu ba hathak hêv yeñ hadêñ Wapômbêñ ba anêñ unyak hamô habobo unyak yeñ atu. ⁸ Ma Klispus, anyô bêñ atu ba hayabiñ Israeël iniñ unyak yeñ, lôk anêñ avômalô takatu ba êmô anêñ unyak êvhaviñ Anyô Bêñ. Ma avômalô Kolin bêñ anôñ elañô Pol anêñ abô ba êvhaviñ ma ithik ñañ.

⁹ Ma bôlôvôñ te ma Pol hayê wêñ ma Anyô Bêñ hanañ hadêñ yani nena, “Onañ abô takêñ bêñ ma miñ ôkô ba o bônôñ ami. ¹⁰ *Yahamô haviñ o ba miñ hatôm anyô late êyô ba imbuliñ o ami. Mi, yenañ avômalô bêñ anôñ êmô malak êntêk.” ¹¹ Aêñ ba Pol hamô Kolin ba hadôñ avômalô hathak Wapômbêñ anêñ abô hatôm sondabêñ te lôk ayôñ bahenñvi ba lahavute haviñ.

¹² Waklavôñ Galio hayabiñ plovins Akaia, êñ ma avômalô Israeël anêñ Kolin ethak doñtom ba idum leñijñañ hathak Pol ba ewa yani ba i loñ idum abô. ¹³ Êñ ma thêlô enañ, “Ôpêntêk hadôñ avômalô ek nêñêm yeñ êndêñ Wapômbêñ hathak loñôndê yanña atu ba habuliñ abô balabuñ.”

¹⁴ Pol hadum ek enañ abô êñ viyañ, êñ ma Galio hanañ hadêñ avômalô Israeël takatu nena, “Môlô avômalô Israeël, môlô ôyê nena ôpêntêk hadum nômlate ba habuliñ Lom iniñ abô majañ mena hadum kambom bêñ te, êñ ma mavi ek yandañô môlônim abô. ¹⁵ Ma doñtom abô takatu ba môlô onañ hathak ôpêntêk ma hathak abô lôk athêñ doho ma môlô Israeël da unim abô balabuñ. Ba intu tem miñ yandañô abô êñ ami. Mi, môlôda nopesañ abô êñ.” ¹⁶ Ba intu hêv thêlô vê hêk loñ idum abô. ¹⁷ Êñ ma thêlô evaloñ Israeël iniñ unyak yeñ anêñ anyô bêñ te anêñ athêñ nena Sostenes hêk ba ik yani habobo loñ atu ba idum abô viyaiñ. Ma Galio hayê ma hadum hatôm hathôñ paliñ.

Pol havôhi Antiok

* **17:31:** Sng 96:13 * **18:2:** Lom 16:3 * **18:3:** Ap 20:34 * **18:5:** Ap 17:14-15 * **18:6:** Ap 13:46,51; 20:26
* **18:10:** Jos 1:9; Ais 41:10 * **18:18:** Nam 6:18; Ap 21:24

18 *Pol hamô Kolin sawa daim dokte. Vêm ma hatak nê êvhaviñ ma hi tamu Senkليا ek enja yeñ ba ni Silia. Ma Plisila lo Akwila iviñ yani ba i. Pol bôk havak abô haviñ Wapômbênj hathak nômlate ba intu miñ hakapiñ wakadôk ñauñ ami aleba hayô Senkليا. Êñ ma abô êñ anêñ dañ ba intu hakapiñ wakadôk ñauñ vê. 19-21 Vêm ma ethak yeñ te ba i Epesus. Ma Pol hi Israeël iniñ unyak yeñ ma hanañ abô haviñ avômalô Israeël. Ma thêlô enañ ek yani êmô imbiñ thêlô wak doho vêmam, ma doñtom yani miñ halôk hathak iniñ abô ami. Ba hathak yeñ ma hanañ hadênj thêlô nena, “Wapômbênj anêñ lahaviñ ma tem yambôalêm êndênj môlô esak loñbô.” Êñ ma yani hatak Epesus ba hi. Ma hadô Plisila lo Akwila êmô Epesus. 22 Ma yeñ hi Sisalia ma Pol hatak yeñ êñ ma hathak ba hi Jelusalem ek êñjê avômalô êvhaviñ anêñ loñ êñ. Vêm ma halôk ba hi Antiok hamô Silia kapô.

23 Pol hamô wak doho hamô Antiok vêm ma hi plovins Galesia lo Plijia iniñ malak nenanena ek embatho avômalô êvhaviñ kapôlôñj loñ.

Apolo hanañ abô hamô Epesus lo Kolin

24 Ma anyô Israeël te anêñ athênj nena Apolo hi hayô Epesus. Yani anêñ malak ôdônj ma Aleksandlia. Yani ma anyô lôkauk bênj ba hayala Wapômbênj anêñ abô dedaun mavi. 25 Bôk êdônj yani hathak Anyô Bêñ anêñ loñôndê ba intu kapô lôklokwanj ek êdônj avômalô esak auk thêthônj êñ. Ma hanañ abô thêthônj hathak Yisu anêñ bôk lo loñ vi. Ma doñtom hayala ñañ atu ba Jon hathik avômalô hathak iyom. 26 Yani hi avômalô Israeël iniñ unyak yeñ ma hanañ abô hathak Yisu ma miñ hakô ami. Ba Plisila lo Akwila elañô anêñ abô ma elam yani ba hi iniñ unyak ma ewa Wapômbênj anêñ abô atu ba miñ hayala ami sa hadênj yani.

27 Vêm ma Apolo lahaviñ ni plovins Akaia, ma avômalô êvhaviñ anêñ Epesus evatho yani anêñ auk loñ ek indum aênj. Ba eto kapyã hadênj avômalô êvhaviñ anêñ Akaia ek neja yani thô. Hi hayô Akaia, êñ ma hêv avômalô takatu ba êvhaviñ

Wapômbênj hathak anêñ wapôm sa bênj anônj. 28 *Yani hamiñ lôklokwanj ba hanañ avômalô Israeël iniñ abô viyañ hêk avômalô sapênj malenij. Ma hawa Wapômbênj anêñ kapyã sa ba hik thô nena Yisu ma Mesia atu ba Wapômbênj bôk havak abô yôv ek nêm êlêm.

19

Pol hi Epesus hathak loñbô

1 *Apolo hamô Kolin denañ ma Pol hi havenj plovins Galesia lo Plijia kapô ba havenj aleba hayô Epesus. Loñ êñ ma hapôm avômalô êvhaviñ doho 2 *ma hanañ hik thêlô liñ, “Bôk ôêvhaviñ ba owa Lovak Matherj e?”

Ma thêlô enañ, “Mi, yêlô miñ bôk alañô abô te hathak Lovak Matherj ami.”

3 Êñ ma Pol hanañ, “Ñañ malê intu bôk môlô uthik?” Ma enañ, “Jon anêñ ñañ.”

4 *Ma Pol hanañ, “Jon bôk hathik avômalô hathak ñañ nede kapôlôñj liliñ ma hanañ ek avômalô nêñemimbiñ ôpatu ba havenj yani yam. Ôpênj ma Yisu.” 5 Thêlô elañô abô êñ, ma ithik ñañ hathak Anyô Bêñ Yisu anêñ athênj. 6 *Ma Pol hatak bañ hayô hêk thêlô, êñ ma Lovak Matherj hayô hamô thêlô ba enañ abô masôm lôk abô plopet. 7 Nê takênj ma hatôm laumiñ ba lahavuju la.

8 Êñ ma Pol hi hamô Epesus hatôm ayônj lô. Ma hathak hi avômalô Israeël iniñ unyak yeñ ma hanañ abô hathak Wapômbênj anêñ loñ lôklijyak ek thêlô nêñemimbiñ ma miñ hakô ami. 9 Ma doñtom thêlô doho evalonj kapôlôñj loñ ba miñ êvhaviñ ami ma enañ abôma hathak Anyô Bêñ anêñ loñôndê bênj ek avômalô sapênj nedañô. Aênj ba Pol hatak thêlô ma hawa nê êvhaviñ ba i Tailanus anêñ kapo ekaksa halôk. Ma wak nômbênj intu ma thêlô enañ abô hamô loñ êñ. 10 Pol hadum aênj hatôm sondabênj ju. Aênj ba intu avômalô Israeël lôk avômalô Glik takatu ba êmô plovins Esia elañô Anyô Bêñ anêñ abô.

Skeva nali

11 *Wapômbênj hêv lôklokwanj hadênj Pol ba hadum nômbithi yañda lomalomã. 12 *Ba intu sôp selenj lo sôp dañ takatu ba Pol

* 18:28: Ap 9:22 * 19:1: 1Ko 3:6 * 19:2: Ap 8:16
Ap 14:3 * 19:12: Ap 5:15

* 19:4: Mat 3:11 * 19:6: Ap 8:17; 10:44,46 * 19:11:

hasôm, ewa ba i ethav hathak avômalô lôk lijij ba ibitak mavi ma ngôk etak i ba i.

13 Ma avômalô Israeël doho idum ku nênem ngôk vé ba ethak i lomalak lomalak. Ma thêlô doho idum ku êñ, ma elam Anyô Bêñ Yisu anêñ athêñ hayô nê lôk ngôk takêñ vov ba enañ, “Hathak Yisu atu ba Pol hanañ abô hathak anêñ athêñ, yahanañ nena otak ôpêntêk ba nu.” 14 Ma Israeël iniñ nê bêñbêñ êbôk da te anêñ athêñ nena Skeva namalô bahenñvi ba lahavuju idum aêñ haviñ. 15 Ma wak te ma ngôk hawê iniñ abô viyañ ba hanañ, “Yahayala Yisu, ma yahayala Pol, ma môlô ma opalê?” 16 Êñ ma ôpatu ba ngôk havalon loñ hasôv kisi hayô hêk i ba hik i mayav bomañ aleba thêlô sapêñ ewa thalalenñ ba êsôv lenvinpopam ele unyak viyañ ba i.

17 *Ma avômalô Israeël lo Glik anêñ Epesus elañ abô êñ, ma êkô kambom ba êv athêñ bêñ hadêñ Anyô Bêñ Yisu. 18 Ma avômalô êvhaviñ bêñ anôñ êlêm ma enañ iniñ kambom lomalama bêñ. 19 Thêlô vi êbôk siniñ ma vi idum aloyak, aêñ ba isup iniñ kapya aloyak sapêñ hathak doñtom ma êbôk hathak atum hêk avômalô malenñ. Ekatuñ kapya takêñ ba anêñ vuli hatôm 50,000 seleva. 20 Hathak kobom êñ ma Anyô Bêñ anêñ abô halañviñ ba hi mayaliv ma anêñ lôklokwanñ halumbak bêñ.

21 *Nôm takêñ habitak vêm ma Pol lahaviñ ni Jelusalem ba halom hêk loñondê yañ atu hi plovins Masedonia lo Akaia. Ma hanañ, “Yaha Jelusalem vêm ma tem yana Lom imbiñ.” 22 Ma yani hêv Timoti lo Elastus, anyô ju atu ba idum ku haviñ yani, ba i Masedonia. Ma yanida hamô plovins Esia dokte vêmam.

Ngalakngalak bêñ habitak Epesus

23 *Wak êñ ma avômalô ethañ i hathak Yisu anêñ loñondê ba ngalakngalak bêñ habitak. 24 Anyô atu ba hadum ba nôm êñ habitak anêñ athêñ nena Demitlius. Ôpêñ ma anyô hapesañ nômka ma hathak sel-eva. Ba hathak hapesañ ngôkba avi Artemis anêñ malakba anêñ dahô ek avômalô nêndô êmô iniñ unyak kapô. Yani lôk anyô

doho ethak êvov valu bêñ hathak iniñ ku êñ. 25 Wak te ma ôpêñ dalam nê ku êñ sapêñ ethak doñtom ba hanañ, “Aiyañ thêlô, odañô. Môlô oyala nena alalô avov valu bêñ hathak alalôaniñ ku êntêk. 26 Ma doñtom lêk ôyê lo olañô abô hathak nôm atu ba Pol hadum. Ôpêñ hathak hanañ nena ngôk takatu ba anyô epesañ hathak bahenñ, êñ ma miñ wapômbêñ anôñ ami. Yani hanañ aêñ ba avômalô bêñ anôñ êvhaviñ anêñ abô ba etak alalôaniñ ngôkba Artemis. Yani hadum aêñ hamô Epesus ma bidon oyañ ma tem anêñ abô êñ endañviñ embenñ plovins Esia sapêñ. 27 Nôm êñ tem indum ba avômalô nêgê alalôaniñ ku êtôm nôm kambom. Lôk nêgê ngôk lôk athêñ bêñ ngôkba avi Artemis anêñ malakba êtôm nôm oyañ. Ma ngôk avi êñ atu ba avômalô plovins Esia lôk avômalô pik bêñ êntêk sapêñ ethak êv yeyñ hathak, yanida anêñ athêñ tem nêmyak.”

28 Thêlô elañ abô êñ ma leniñmaniñ kambom ba elam kaêk lôklala nena, “Artemis anêñ Epesus ma ngôkba lôkmanñiñ anôñ!” 29 *Bidon oyañ ma ngalakngalak bêñ êñ haveñ Epesus sapêñ. Ma avômalô evalon Gaius lo Alistakas, thai ma nê Masedonia ju atu ba ethak evenñ haviñ Pol, ma elañviñ hathak doñtom ba i iniñ loñ evalon sa bêñbêñ halôk. 30 Ma Pol lahaviñ ni loñ êñ kapô ek enañ abô êndên avômalô nômbênñ êñ, ma doñtom nê êvhaviñ imiñ yani loñ siñ. 31 Ma nê bêñbêñ doho anêñ plovins Esia takatu ba êmô Epesus, thêlô ma Pol anêñ nê môlô ba êv abô hadêñ Pol ba enañ nena, “Miñ ôyô kapô ami. Tem nijik o vônô ba dô.”

32 Ma avômalô nômbênñ atu ba êmô loñ êñ kapô iniñ auk hêv yak ba elam kaêk lomalama. Ma bêñ anôñ miñ eyala iniñ ethak doñtom êñ anêñ ôdônñ ami. 33 Ma avômalô Israeël isisuñ iniñ anyô te anêñ athêñ nena Aleksanda ek ni imiñ avômalô nômbênñ atu malenñ ek enañ abô esak malaiñ êñ. Êñ ma Aleksanda hêv bañ hathak lenñ ek avômalô bônônñ ek enañ abô. 34 Ma doñtom avômalô nômbênñ êñ êyê nena yani ma anyô Israeël te, êñ ma thêlô êvôlô

* 19:17: Ap 5:11 * 19:21: Ap 23:11; Lom 1:13 * 19:23: 2Ko 1:8 * 19:29: Ap 20:4; 27:2; Kol 4:10; Plm 24

venjibôlêk hathak doŋtom ba elam lôklala nena, “Atemis anêŋ Epesus ma ngôkba lôkmanjŋ anôŋ!” Elam aêŋ halôk ba halôk hatôm wakma lokwanju.

³⁵ Vêma ma Epesus iniŋ anyô bêŋ hapesanŋ kapya hanaŋ ek avômalô lôkthô bônôŋ. Êŋ ma hanaŋ, “Avômalô Epesus, avômalô pik sapêŋ eyala nena Epesus ma malak bêŋ atu ba hayabiŋ ngôkba lôkmanjŋ Atemis anêŋ malakba lôk anêŋ valu mathenŋ atu ba hêv yak halôk lenŋ ba habup. ³⁶ Auk êŋ ma hêk yaiŋ ba avômalô pik sapêŋ eyala. Ba intu môlô bônôŋ ma noyabiŋ am ek miŋ nundum nômlate mayaliv ami. ³⁷ Môlô ovalonŋ anyô ju êntêk ba owa ba ôlêm, ma doŋtom miŋ enaŋ abôma hathak alalôaniŋ ngôkba avi mena ewa malakba anêŋ nômla vani ami. Mi. ³⁸ Ma alalôaniŋ unyak nedaŋô abô lôk anêŋ nê bêŋbêŋ nindum abô esaki intu êmô. Aêŋ ba Demitlius lôk nê takatu ba epesanŋ nômkama hathak seleva iniŋ malaiŋ la hêk, êŋ ma neja ba ini ek nê idum abô hathak. ³⁹ Aêŋ ba abô yaŋ hamiŋ denaŋ, êŋ ma waklavôŋ atu nê idum abô hathak ethak doŋtom, ma nêma êndêŋ i. ⁴⁰ Noyabiŋ am mavi. Nê bêŋ Lom idum abô ek alalô hathak nôma ngalakngalak takatu ba lêk habitak, êŋ ma tem alalô abô mi ek malê nena nôma ngalakngalak êŋ anêŋ ôdôŋ mi.” ⁴¹ Yani hanaŋ abô êŋ yôv ma hêv avômalô ba i iniŋ lonŋ mayaliv.

20

Pol hadum ku hamô plovins Masedonia lo Glis

¹ Ngalakngalak bêŋ êŋ lêk yôv, ma Pol halam avômalô êvhaviŋ ethak doŋtom. Ma hanaŋ abô doho ek embatho thêlô lonŋ. Vêma ma hanaŋ waklêvôŋ hadêŋ i ma hatak Epesus ba hi Masedonia. ² Yani havenŋ lonŋ êŋ anêŋ lomalak nenanena ma hanaŋ abô bêŋ anôŋ ek embatho i lonŋ aleba hayô Glis. ³ Êŋ ma hamô lonŋ êŋ ayôŋ lô. Ma hadum ek enja yeŋ ba ni Silia, ma doŋtom halaŋô nena avômalô Israeël ibutiŋ abô nena hathak yeŋ ma thêlô nesak imbiŋ ek nijik yani vônô. Aêŋ ba Pol lahabi nena êmbôni endom plovins Masedonia esak lonbô. ⁴ Êntêk ma nê takatu ba ethak evenŋ haviŋ Pol iniŋ athêŋ: Sopata anêŋ Belia, yani ma Pailas

anêŋ nakaduŋ, ma Alistakas lo Sekandas anêŋ Tesalonaika, ma Gaius anêŋ Debi, ma Tikikus lo Tlopimas anêŋ plovins Esia, ma Timoti. ⁵ Nê takêntêk êmôŋ ba i eyabiŋ yêlô êmô Tloas. ⁶ Ma yêlô a amô Pilipai aleba avômalô Israeël iniŋ waklavôŋ Eyaŋ Polom Yis Mi hale ba hi. Êŋ ma yêlô atak Pilipai ma athak yeŋ ba avenŋ hatôm wak bahenŋvi ma yêlô athak Tloas ma apôm thêlô. Ma yêlô amô Tloas hatôm sonda te.

Pol hik Yutikas liŋ

⁷⁻⁹ Sonda te anêŋ wak môŋ ma yêlô lôk nê êvhaviŋ athak doŋtom ek nanŋanŋ Anyô Bêŋ anêŋ polom mathenŋ. Yêlô athak unyak daim te ba amô kapô bôlô te lô atu hêk vuliŋ ma avômalô êtôm atum lam bêŋ anôŋ ba êthôkwêŋ havenŋ. Pol lahabi etak thêlô êndêŋ lôkbôk ba intu hanaŋ abô daim aleba bôlôvôŋ biŋ. Ma anyô muk te anêŋ athêŋ nena Yutikas hamô unyak abôlêk lovak ma halaŋô Pol anêŋ abô aleba ma hayaŋ ma hêk sôm. Êŋ ma hêv yak ba hi tamu pik. Ma thêlô i ek neja yani, ma doŋtom lêk hama yôv. ¹⁰ Ma Pol halôk ba hi ma hayô hêk ôpêŋ ma havalonŋ yani ma hanaŋ, “Môlô miŋ noboloba ami. Yani hêk lôkmala.” ¹¹ Vêma ma Pol thêlô êvôi unyak vuliŋ hathak lonbô ma eyaŋ Anyô Bêŋ anêŋ polom mathenŋ. Êŋ ma Pol hanaŋ abô bêŋ anôŋ hathak lonbô aleba hayaŋ wak bêŋ ma hi. ¹² Ma anyô muk atu ba Pol hik liŋ anêŋ avômalô ewa yani ba i unyak lôk lenjŋmavi anôŋ.

Pol hatak Tloas ma hi Miletus

¹³ Pol lahaviŋ embenŋ pik ba ni Asos ma hanaŋ ek yêlô nasak yeŋ ba ana napôm yani êndôk lonŋ êŋ. ¹⁴ Pol hapôm yêlô halôk Asos ma yêlô awa yani hathak yeŋ ba a Mitilini. ¹⁵ Ma haviyô hayaŋ ma atak Mitilini ma yêlô a ngavithôm Kios ma doŋtom miŋ athak liŋ ami. Ma hayaŋ hathak lonbô ma yêlô a ayô apôm ngavithôm Samos. Ma hayaŋ te ma yêlô ayô Miletus. ¹⁶ Pol lahaviŋ ênjê waklavôŋ Pentikos êndôk Jelusalem ba intu lahaviŋ ni kethenŋ. Aêŋ ba hadô ni Epesus ek malê nena hi lonŋ êŋ ma tem êmô plovins Esia sawa daim.

Pol hanaŋ waklêvôŋ hadêŋ nê bêŋbêŋ anêŋ Epesus

17 *Pol hamô Miletus ma hêv abô hadên Epesus nena avômalô êvhaviñ iniñ avaka sapên ini êndên yani. 18 *Thêlô êyô ma yani hanañ, “Môlô oyala ku takatu ba yahayô Esia môñ anôñ ma yahamô haviñ môlô ba yahadum aleba lêk. 19 Avômalô Israeël ethak êv malaiñ lomaloma hadên ya lôk ibutiñ abô ek nimbuliñ ya lôbôlôñ. Ma donjom yahatauviñ ya aleba yaôna ma yahadum Anyô Bêñ anên ku lôk yamalen thôk. 20 Ma oyala nena abô alêla takatu ba hêv môlô sa, êñ ma yahanañ abô takên bêñ lôk yalenvidon iyom. Ma yahadôn môlô hamô loñ yaiñ lôk havenñ môlônim unyak nena-nena haviñ. 21 Ma yahanañ abô donjom êntêk hadên avômalô Israeël lôk avômalô loñ buyañ nena nede kapôlônijn liliñ êndên Wapômbên ba nêñemimbiñ alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu.

22 “Ma lêk Lovak Matherñ hakak ya ek yana Jelusalem. Ma miñ yahayala nena malê intu tem êpôm ya anên loñ êñ ami.

23 *Nôm donjom intu yahayala ma aêntêk. Malak nômbên atu ba yahayô ma Lovak Matherñ hanañ hadên ya nena, “Tem malaiñ lomaloma êpôm o lôk ômô koladôn.”

24 *Ma miñ yalen hik ya hathak nôñ takên ami. Lôk miñ yahayê yalenvinñkupik hatôm nômbên ek ya ami. Mi, yenañ auk bêñ ma yamiñ lôklokwan ba yandum ku takatu ba Anyô Bêñ Yisu hêv hadên ya endeba êyô anên dan am. Ku êñ ma aêntêk: yanañ Abô Mavi bêñ esak Anyô Bêñ anên wapôm.

25 “Ma môlô takatu ba bôk yahamô haviñ ba yahanañ abô hathak Wapômbên anên loñ lôkliñyak, ondanô. Lêk yahayala nena môlô te tem miñ êñjê yamalen esak loñbô ami. 26 Aên ba yahanañ bêñ hadên môlô nena anyôla hadô Wapômbên anên abô ba hapôm malaiñ, êñ ma miñ yenañ kambom ami. 27 Ek malê nena yahanañ Wapômbên anên loñondê sapên bêñ hadên môlô ma miñ yahakô ami. 28 *Noyabiñ am lôk avômalô takatu ba bôk Lovak Matherñ hêv hadên môlô ek noyabiñ i. Ma noyabiñ Wapômbên anên avômalô êvhaviñ takatu ba yani bôk hêv i vuli hathak yanida anên tha-

lalen. 29 *Yahayala nena yahatak môlô ba yaha, êñ ma kédônwaga abôyañ tem nêlêm êtôm avuñ yatap ek nimbuliñ boksipsip. 30 Ma môlôda doho tem nonañ abôyañ ba nunduviñ abô avanôn ek nôbôn nê êvhaviñ vi ek nesopa i. 31 *Aên ba noyabiñ am ma lemimimbi nena hatôm sondabên lô anên wak lo bôlôvôn ma yahanañ abô hadên môlô lôk yamalen thôk ek yambatho môlô lôñ.

32 “Ma lêk yahatak môlô halôk Wapômbên bañ lôk anên abô hathak anên wapôm. Abô êñ ma hatôm embatho môlô loñ ba nêñ loñ êñjêk malak leñ ek môlô imbiñ nê mathen takatu ba bôk êmô yôv.

33 *Ma miñ yamalenkilik hathak anyôla anên seleva lo gol ma sôp ami. 34 *Ma môlôda oyala nena yada yahadum ku hathak yabahañ ek yahêv yada sa lôk nê takatu ba idum ku iviñ ya. 35 Ku takatu ba yahadum hik thô hadên môlô nena mavi ek alalô nandum ku bêñ ek nanêm avômalô siv sa. Ma lemimimbi abô takatu ba Anyô Bêñ Yisu bôk hanañ nena, ‘Anyô yañ hêv nômlate ek hêv o sa, ma tem lemmavi. Ma donjom hôv nômlate ek nêñ anyô yañ sa, êñ ma tem lemmavi anôn.’ ”

36 Pol hanañ abô takên yôv, ma halek vadôn lêlô ma hateñ mek haviñ thêlô. 37 Ma thêlô sapên evalon yani ba iliñu ma elañ bêñ hathak yani. 38 Êñ ma thêlô ewa yani ba i etak hathak yeñ. Thêlô leñmalaiñ kambom hathak abô takatu ba bôk hanañ nena tem miñ nêgê yani ma esak loñbô ami.

21

Pol hi Jelusalem

1 Yêlô atak thêlô lôk kapôlônijn malaiñ, ma yeñ hatak ngwêk dan anên Miletus ba hi nôñnôn hadên ngavithôm Kos. Haviyô hayañ ma yêlô ayô ngavithôm Lodes vêm ma a Patala. 2 Ma yêlô atak yeñ êñ ma apôm yeñ yañ atu ba tem ni Pinisia, êñ ma yêlô athak yeñ êñ ba a. 3 Ma yêlô a aleba ayê ngavithôm Saiplus hamô vituvulu bahenñvi ken ma yêlô alom bahenñvi anôn

* 20:17: Ap 18:21 * 20:18: Ap 18:19-19:41 * 20:23: Ap 9:16; 21:11 * 20:24: Ap 21:13; 2Ti 4:7 * 20:28: 1Ti 4:16; 1Pi 5:2-4 * 20:29: Mat 7:15; Jon 10:12 * 20:31: 1Te 2:11 * 20:33: 1Ko 9:11-12 * 20:34: Ap 18:3; 1Te 2:9

aleba ayô Taia hêk plovins Silia. Loj êj ma yej hadum ek etak anêj nômkama êndôk biñ. ⁴ *Êj ma yêlô apôm nê êvhavinj anêj loj êj ba amô havinj thêlô hatôm sonda daluk te. Ma hathak Lovak Mathen ma thêlô enañ lôklokwanj hadêj Pol nena miñ ni Jelusalem ami. ⁵ Ma donjom sonda daluk êj anêj danj, ma yêlô a ek nasak yej esak loj bô. Ma nê êvhavinj lôk vênj lôk nali elom yêlô ibup ngwêk danj. Ma ngwêk danj ma yêlô alek veninj lêlô ma atenj mek. ⁶ Vêm ma ekam yêlô ma yêlô athak yej ba a ma thêlô êvôi iniñ loj hathak loj bô.

⁷ Ma yej hatak Taia ma hi aleba hayô Tolemes. Ma anêj Tolemes ma yêlô a ek nagê nê êvhavinj ba namô imbiñ thêlô êtôm wak te. ⁸ *Haviyô hayanj ma yêlô athak yej ba a ayô Sisalia. Ma yêlô amô Pilip anêj unyak. Yani ma anyô hanañ Anyô Bêj anêj abô bênj. Bôk etak nê bahenji ba lahavuju ek nênem aposel sa ba Pilip ma nê êj te. ⁹ Yani anêj nali avi muk ayova êmô. Thêlô ethak enañ abô hatôm plopet.

¹⁰ *Yêlô amô wak doho ma plopet te anêj athênj nena Agabas hatak Judia ma halôk ba halêm Sisalia. ¹¹ *Yani halêm hayô ek yêlô ma hawa Pol anêj bokngôp ba hakak yanida ban lo va loj hathak ma hanañ, “Lovak Mathen hanañ nena, ‘Avômalô Is-lael anêj Jelusalem tem nekak bokngôp êntêk anêj alañ aênj iyom ba nênem yani êndôk avômalô loj buyañ bahenjin.’”

¹² Yêlô alañ abô êj, ma yêlô lôk avômalô loj êj alañ ba anañ hadêj Pol nena miñ ni Jelusalem ami. ¹³ *Êj ma Pol hanañ nena, “Môlô olañ ba ômô yabiñ daluk lu eka? Ya lêk yahapesañ ya yôv ek yamô koladôj mena ik ya vônô halôk Jelusalem hathak Anyô Bêj Yisu anêj athênj la. Êj ma hatôm.” ¹⁴ Yêlô ayê nena yani miñ hatôm endañô yêlôaniñ abô ami ba intu yêlô atak auk êj ma anañ, “Anyô Bêj anêj lahavinj injik anôj.”

Pol hayô Jelusalem

¹⁵ Vêm ma yêlô apesañ i ek ana Jelusalem. ¹⁶ Ma nê êvhavinj doho anêj Sisalia elom

yêlô ba i Neson anêj unyak ek namô. Yani ma anyô Saiplus te atu ba bôk hêvhavinj môj anôj.

¹⁷ Yêlô ayô Jelusalem ma nê êvhavinj ewa yêlô thô lôk leñinj mavi anôj. ¹⁸ Haviyô hayanj ma yêlô lôk Pol a ek nagê Jems ma avômalô êvhavinj iniñ avaka sapênj êmô havinj. ¹⁹ *Ma Pol hakam thêlô ma hanañ hathak nôm takatu ba Wapômbênj hadum hathak yani hêk avômalô loj buyañ malêvônj.

²⁰ *Thêlô elañ abô êj, ma êbô Wapômbênj. Ba enañ hadêj Pol, “Aiyañ, ondanô. Avômalô Is-lael lubunlubunj bôk êvhavinj Yisu yôv ba thêlô lôklokwanj ek nesopa Mose anêj balabunj. ²¹ Ma thêlô bôk elañ yôv nena hódônj avômalô Is-lael takatu ba êmô nê loj buyañ malêvônj nena netak Mose anêj balabunj lôk miñ nenjothe nali iniñ kupik vê ami lôk miñ nebalonj yêlôaniñ kobom ami. ²² Tem nedañô nena lêk hólêm ba alalô nandum malê? ²³ *Osopa yêlôaniñ auk êntêk. Yêlôaniñ anyô ayova êmô ba bôk ibutinj abô havinj Wapômbênj ek nindum nômlate ek nimbatak mathenj. ²⁴ Onja nê takêntêk ba nu unyak mathenj ma umbinj thêlô esak lojondê atu ba esopa ek indum thêlô nimbatak mabunj ênjêk Wapômbênj ma. Ma nênu valu ek thêlô nênem êtôm iniñ da vêm ma nenjulu leñinj kadôk njanj sapênj vê. Undum aênj ma tem avômalô sapênj neyala nena abô takatu ba elañ ma abôyanj. Ma oda hówê balabunj vibinj havinj. ²⁵ *Ma hathak avômalô loj buyañ takatu ba êvhavinj, yêlô bôk ato kapyâ hadêj thêlô yôv ek nenañ abô takatu ba alalô bôk abutinj nena thêlô miñ nejanj alim takatu ba êv hatôm da hadêj ngôk dahô ami, lôk miñ ninum thalalenj ami, ma miñ nejanj alim takatu ba ekak leñselo sinj ami, ma netak sek walilinj.”

²⁶ *Haviyô hayanj ma Pol lôk nê ayova atu i unyak mathenj ba esopa lojondê atu ba indum thêlô nimbatak mabunj ênjêk Wapômbênj ma. Vêm ma hi unyak mathenj kapô ma hanañ hadêj nê êbôk da nena wak bahenji ba lahavuju hale ba hi, ma

* 21:4: Ap 20:23 * 21:8: Ap 6:5; 8:40 * 21:10: Ap 11:28 * 21:11: Ap 20:23; 21:33 * 21:13: Ap 20:24
* 21:19: Ap 15:12 * 21:20: Ap 15:1,5 * 21:23: Nam 6:1-20; Ap 18:18 * 21:25: Ap 15:29 * 21:26: 1Ko 9:20

tem iniñ waklavôn nêmo mabuñ anêñ dan ba intu tem nêlêm esak loñbô ek nêmbôk thêlôda tomtom iniñ da.

Evalonj Pol

²⁷ Wak bahenji ba lahavuju atu habobo anêñ dan ma avômalô Israeël anêñ plovins Esia êyê Pol hamiñ unyak mathen. Êñ ma ibi avômalô nômbênj atu lenj ba evalonj Pol. ²⁸ Ma elam kaêk aêntêk, “Môlô nê Israeël, nônêm yêlô sa! Anyô êntêk ma ôpatu ba hathak hanañ abô kambom hathak alalô lôk abô balabuñ ma unyak mathen êntêk havenj lomalak nenanena ba hadôn avômalô sapênj hathak auk êñ. Ma nômla yanj havin aêntêk. Yani halom nê loñ buyanj doho ba ibitak êyô unyak mathen êntêk kapô ba idum loñ mathen habitak lelaik.” ²⁹ *Thêlô enañ aênj ek malê nena bôk êyê Tlopmas anêñ Epesus hamô Jelusalem havin Pol ba esonj nena bôk Pol halom yani ba hi unyak mathen kapô.

³⁰ Êñ ma avômalô Jelusalem sapênj lenjñanja kambom ba elanjvinj ethak donjom ma evalonj Pol ba êvôv hale unyak mathen viyaiñ ba hi. Ma kethen oyanj ma ik unyak mathen anêñ badênj abôlêk sinj ek miñ ini kapô esak loñbô ami. ³¹ Thêlô idum ek nijik yani vônô havenj denañ, ma abô halanjvinj hi hayô Lom iniñ anyô vovak laik môñ nena avômalô Jelusalem sapênj idum pôk lili bênj anôn. ³² Êñ ma yani hawa nê vovak lôk nê vovak laik doho ba elanjvinj ba i hadênj avômalô nômbênj atu. Avômalô êyê anyô vovak laik môñ lôk anêñ nê vovak êlêm, êñ ma etak Pol ba miñ ik yani hathak loñbô ami. ³³ Anyô vovak laik môñ hayô ma havalonj Pol ma hanañ hadênj nê vovak nena nekak Pol loñ esak señ ju. Ma hanañ hik avômalô linj nena, “Yani ma opalê ba hadum malê te?”

³⁴ Ma avômalô vi elam abô te ma vi elam abô yanj. Pôk lili bênj bânj habitak ba anyô vovak laik môñ miñ hatôm êpôm malainj êñ anêñ ôdôn ami. Ba intu hanañ hadênj nê vovak ek neja Pol imbitak êyô iniñ loñ êmô. ³⁵ Thêlô ewa Pol êyô loñ êñ anêñ alêlê ma avômalô lenjñanja kambom ek nijik yani vônô ba intu nê vovak êv Pol linj

hathak lenj ek miñ hatôm nijik yani ami. ³⁶ *Ma avômalô nômbênj atu ba evenj yam elam mathalalenj nena, “Unjgwik yani vônô! Unjgwik yani vônô!”

³⁷ Ma nê vovak ebobo iniñ loñ êmô, êñ ma Pol hanañ hathak abô Glik hadênj anyô vovak laik môñ nena, “Hatôm yanaj abô te êndênj o e?” Ma anyô vovak laik môñ hasonj ba hanañ, “Hoyala abô Glik, e? ³⁸ *Yahasonj nena o anyô Ijip sêbôk ba huik vovak hadênj Lom ba howa nê kambom takatu ba ik anyô vônô hatôm 4,000 ba hu loñ thiliv la.”

³⁹ Ma Pol hanañ, “Mi. Ya anyô Israeël te ba yanaj loñ ma Tasus hêk plovins Silisia. Yanaj loñ ma loñ lôk athênj. Hatôm yanaj abô dokte êndênj avômalô takêntêk e?”

⁴⁰ Ma anyô vovak laik môñ halôk, ma Pol hamiñ alêlê ma hêv banj hathak lenj ek avômalô bônônj. Thêlô bônônj, êñ ma Pol hanañ abô hadênj thêlô hathak abô Hiblu.

22

¹ Ba hanañ nena, “Aijan thêlô lo wakamik thêlô, nodanjô. Tem yanaj nôm êñ bênj êndênj môlô.” ² Ma elanjô Pol hanañ abô hathak abô Hiblu, êñ ma thêlô iminjinj.

Êñ ma Pol hanañ, ³ * “Ya anyô Israeël. Wakatik havathu ya hêk Tasus anêñ plovins Silisia, ma donjom yahalumbak bênj hamô loñ êntêk. Ma Gameliel bôk hadônj ya dedanj mavi hathak bumalô iniñ balabuñ. Ma ya bôk lôklokwanj bomanj ek yasopa Wapômbênj hatôm môlô êntêk lêk udum. ⁴ *Bôk yahêv vovanj hadênj nê takatu ba esopa Yisu anêñ loñôndê ba yahatak anyô lô avi halôk koladônj lôk yahananj ek nijik thêlô vônô. ⁵ Anyô bênj habôk da lôk Israeël iniñ nê bênjbênj eyala nôm takêntêk. Thêlô eto kapya te hadênj iniñ iviyanj anêñ Damaskas ek nijik ku takatu tem yandum thô êndênj thêlô. Ku êñ ma yambalonj nê takatu ba esopa Yisu anêñ loñôndê ba yanja i ba yalêm Jelusalem ek nêlêm vovanj êndênj i.

⁶ “Yaha ek yandum ku êñ ba hatôm waklêvônj binj ma yahabobo Damaskas. Ma kethen oyanj ma deda bênj te anêñ lenj habi

* 21:29: Ap 20:4 * 21:36: Luk 23:18 * 21:38: Ap 5:36-37 * 22:3: Ap 5:34 * 22:4: Ap 8:3

hayô hêk ya. ⁷ Ma yahêv yak halôk pik ma yahalanô abô te hanañ hadêñ ya, ‘Sol, Sol, aisê ka hubulin ya?’

⁸ “Ma yahanañ viyañ, ‘Anyô Bêñ, o ma opalê?’

“Ma hanañ nena, ‘Ya Yisu anêñ Nasalet, ôpatu ba hôêv vovañ hadêñ.’ ⁹ Nê takatu ba iviñ ya êyê deda êñ, ma donjom miñ elañô ôpatu anêñ abô atu ba hanañ hadêñ ya ami.

¹⁰ “Ma yahanañ, ‘Anyô Bêñ, yandum malê?’

“Ma Anyô Bêñ hanañ nena, ‘Umbiyô ba nu Damaskas ma anyô te tem enañ êndên o esak ku takatu ba bôk yahatak yôv ek undum.’ ¹¹ Deda bêñ êñ habi yamalen sin ba miñ hatôm yangê loñ ami. Aêñ ba nê takatu iviñ ya evaloñ yabahañ ba edadi ya hi Damaskas.

¹² “Ma anyô te anêñ athên nena Ananias hamô loñ êñ ba halêm ek ênjê ya. Yani hathak hasopa abô balabuñ dedaun mavi, ma avômalô Israeël takatu ba êmô Damaskas ethak elam yani nena anyô mavi. ¹³ Yani hamiñ habobo ya ma hanañ, ‘Aiyañ Sol, nôngô tak esak loñbô!’ Ma kethen oyañ ma yahayê yani.

¹⁴ “Ma hanañ, ‘Bumalô thêlô iniñ Wapômbên hatak o ek oyala anêñ lahañ loñ lôk nôngô anêñ Anyô Thêthôn Yisu lôk onañô laselo. ¹⁵ Tem umbitak êtôm anêñ anyô onañ anêñ abô bêñ êndên avômalô sapên esak nôm takatu ba hôyê lo holañô. ¹⁶ Lêk aisê, hoyabiñ malê? Umbiyô ma usik o êndôk ñañ lôk ondam anêñ athên ek êmbôkwiñ anêm kambom sapên vê.’

¹⁷ “Vêm ma yahaleha Jelusalem ma wak te ma yahaten mek hamô unyak mathen kapô ma yahatulak ba yahayê wên te.

¹⁸ *Ma yahayê Anyô Bêñ hanañ abô hadên ya ba hanañ, ‘O kethen, otak Jelusalem ba nu. Ek malê nena avômalô loñ êntêk tem miñ nedañô anêm abô takatu ba honañ hathak ya ami.’

¹⁹ * “Ma yahanañ, ‘Anyô Bêñ, thêlô eyala nena bôk yahaven avômalô Israeël iniñ unyak yeñ nenanena takatu ba hamô lomalak ek yanja avômalô takatu ba êvhaviñ o ek yambali thêlô ba yatak i êndôk koladôn.

²⁰ *Ma ik Stiven anêm anyô atu ba hanañ anêm abô bêñ vônô ma lêk yahamiñ loñ êñ haviñ ba intu yahalôk hathak auk êñ ba yahayabiñ nê ik yani vônô iniñ sôp.’

²¹ * “Êñ ma Wapômbên hanañ hadên ya, ‘Nu, tem yanêm o êndên avômalô loñ buyañ takatu ba êmô daimbô.’ ”

²² Avômalô Israeël elañô Pol anêñ abô aleba hanañ bute nena, “Wapômbên hêv yani ba hi ek nê loñ buyañ”, êñ ma thêlô elam lôklala nena, “Uñgwik yani vônô! Miñ notak yani ek êmô lôkmala ami.” ²³ Ma thêlô elam lôklala ba ibi iniñ kwêv daim thô ma ibi vongovañ hathak leñ ek injik thô nena leñmanin hathak abô takatu ba Pol hanañ. ²⁴ Êñ ma anyô vovak laik môñ hanañ ek nê vovak neja Pol ba ini iniñ loñ. Ma hanañ nena nebañ yani esak yak waben lôk nenañ injik yani liñ ek neyala nena avômalô leñññañ hathak malê ba elam kaêk lôklala. ²⁵ *Thêlô eto Pol va lo bañ thêthôn ma ekak loñ ek nebañ yani, êñ ma Pol hanañ hadên anyô vovak laik atu ba hamiñ habobo yani nena, “Lom iniñ balabuñ hanañ aisê hathak avômalô Lom da? Hatôm nobali anyô Lom te atu ba miñ hadum abô ba êpôm anêñ kambom ami denañ e?”

²⁶ Anyô vovak laik halañô abô êñ ma hi hanañ hadên anyô vovak laik môñ nena, “Hudum malê? Ôpêntêk ma anyô Lom te.”

²⁷ Ma anyô vovak laik môñ hi hadên Pol ma hanañ hik yani liñ, “O ma anyô Lom te e?” Ma Pol hanañ, “Intu êñ.”

²⁸ Ma anyô vovak laik môñ hanañ, “Bôk yahêv valuselen bêñ anôn hadên Lom ek yambitak anyô Lom te.” Ma Pol hanañ, “Ya mi, wakamik ma anyô Lom ba intu yahabitak anyô Lom haviñ.”

²⁹ *Êñ ma nê takatu ba idum ek nenañ injik yani liñ, etak yani ba i kethen. Ma anyô vovak laik môñ hasoñ kambom ek malê nena hakak Pol anyô Lom te bañ lo va lusu hathak señ.

Pol hamiñ kaunsil malêvôn

³⁰ Ma anyô vovak laik môñ lahañ eyala katô nena avômalô Israeël enañ Pol bêñ

* 22:18: Ap 9:29-30 * 22:19: Ap 8:3; 26:9-11 * 22:20: Ap 8:1 * 22:21: Ap 9:15 * 22:25: Ap 16:37

* 22:29: Ap 16:38

hathak malê. Aêḡ ba haviyô hayaḡ ma hapole seḡ vê hêk Pol ma hêv abô hadêḡ ḡê bêḡbêḡ êbôk da lôk Sanhedlin ek nesak doḡtom. Êḡ ma hawa Pol ba hi hadô hamiḡ thêlô malenḡ.

23

1 Pol hatitiḡ Sanhedlin ma hanaḡ, “Aiyaḡ thêlô, yahadum Wapômbêḡ anêḡ ku dedaḡ mavi hêk Wapômbêḡ ma ba yakapôlôḡ miḡ hanaḡ ya bêḡ hathak nômlate ami aleba lêk.” 2 *Êḡ ma anyô bêḡ habôk da Ananias hanaḡ hadêḡ ḡê takatu ba imiḡ habobo yani ek nepetav yani abôlêk. 3 *Ma Pol hanaḡ, “Lemvimkupik ma thêthê mavi, ma doḡtom kapôlôm ma lôḡgôlôḡ ba Wapômbêḡ tem epetav o. Hômo loḡ êntêk ek onaḡ ya bêḡ esak balabuḡ, ma doḡtom oda huik balabuḡ pesa ba honaḡ nena nepetav ya.”

4 Ma ḡê takatu ba imiḡ habobo yani enaḡ, “Honaḡ abô kambom hathak Wapômbêḡ anêḡ anyô bêḡ habôk da eka?”

5 *Ma Pol hanaḡ, “Aiyaḡ thêlô, miḡ ya-hayala nena yani ma anyô bêḡ habôk da ami. Hatôm bôk eto nena, ‘Miḡ nonaḡ abô kambom esak anyô bêḡ atu ba hayabiḡ anêm avômalô ami.’”

6 *Ma Pol hayala nena avômalô Sanhedlin vi ma Sadyusi ma vi ma Palisi. Ba intu yani halam hadêḡ thêlô nena, “Aiyaḡ thêlô, wakamik ma anyô Palisi ma ya aêḡ iyom. Ba yahêvhaiḡ nena ḡê takatu ba bôk ema tem nimbiyô esak loḡbô, ma hathak abô êḡ ma lêk udum abô ek ya.” 7 Yani hanaḡ abô êḡ ma Palisi lôk Sadyusi enaḡ i aleba evak i vose hi ôdôḡ ju. 8 *Evak i vose ek malê nena ḡê Sadyusi iniḡ auk nena ḡê ḡama tem miḡ nimbiyô esak loḡbô ami, lôk enaḡ nena aḡela lôk ḡgôk miḡ êmô ami. Ma doḡtom Palisi êvhaviḡ nena nôm takêḡ ma avanôḡ.

9 Êḡ ma pôk lili bêḡ habitak ma ḡê lôkauk hathak abô balabuḡ doho atu ba Palisi, iviyô imiḡ ma enaḡ lôklala nena, “Yêlô miḡ lêk apôm ôpêntêk anêḡ kambom la ami. Betha ḡgôk mena aḡela te hanaḡ abô êḡ

hadêḡ yani la.” 10 Ma lenḡmaniḡ halumbak hi bêḡ ba anyô vovak laik môḡ hakô nena tem nêbôv Pol endeba itip ni loviaḡ. Ba intu hanaḡ hadêḡ ḡê vovak nena nêbôv Pol vê êḡjêk i ba neja ba ini iniḡ loḡ.

11 *Wak êḡ anêḡ bôlôvôḡ ma Anyô Bêḡ hamiḡ habobo Pol ma hanaḡ, “Umiḡ lôklokwaḡ ma miḡ ôkô ami! Bôk honaḡ abô hathak ya bêḡ hamiḡ Jelusalem ma tem onaḡ imiḡ Lom aêḡ iyom.”

Avômalô Israeḡ evak abô ek nijik Pol vônô

12 Haviyô hayaḡ ma avômalô Israeḡ doho ethak doḡtom ma evak abô hathak Wapômbêḡ anêḡ athêḡ nena, “Alalô miḡ hatôm naḡḡaḡ nôm lo nanum ḡaḡ ami endeba naḡḡik Pol vônô am.” 13 ḡê takatu ba evak abô êḡ, ma hatôm 40 ba havôhi. 14 Ma thêlô i êyô ḡê bêḡbêḡ êbôk da lôk ḡê bêḡbêḡ Israeḡ ma enaḡ, “Yêlô avak abô hathak Wapômbêḡ anêḡ athêḡ nena miḡ hatôm aḡḡaḡ nôm lo nanum ḡaḡ ami endeba naḡḡik Pol vônô am. 15 *Aêḡ ba môlô lôk Sanhedlin nônêm abô êndêḡ anyô vovak laik môḡ ba nosau yani nena neja Pol êlêm êndêḡ môlô ek nonaḡ injik yani liḡ ek enaḡ anêḡ abô doho anêḡ ôdôḡ bêḡ. Ek malê nena yêlô lêk apesaḡ i yôv ek naḡḡik yani vônô êndôk loḡôndê.”

16 Ma doḡtom Pol livavi anêḡ namalô halaḡô abô takatu ba thêlô ibutiḡ. Ma hi ḡê vovak iniḡ loḡ kapô ma hanaḡ hadêḡ Pol. 17 Pol halaḡô anêḡ abô, êḡ ma halam anyô vovak laik te halêm ma hanaḡ, “Ondom anyô muk êntêk ni anyô vovak laik môḡ ek enaḡ anêḡ abô te êndêḡ yani.” 18 Êḡ ma anyô vovak laik êḡ hawa yani ba hi hadêḡ anyô vovak laik môḡ ma hanaḡ, “Pol anyô koladôḡ halam ya ek yanja anyô muk êntêk êlêm êndêḡ o. Ek malê nena anêḡ abô te hêk ek enaḡ imbiḡ o.”

19 Êḡ ma anyô vovak laik môḡ havalon anyô muk atu baḡ ba halom yani hi daim dokte ma hanaḡ hik yani liḡ, “Hudum ek onaḡ malê êndêḡ ya?” 20 Ma ôpatu hanaḡ, “Avômalô Israeḡ lêk evak abô ek nenaḡ injik o liḡ nena yamuḡ ma nêm Pol êndêḡ Sanhedlin. Thêlô esau nena tem nenaḡ

* 23:2: Jon 18:22-23 * 23:3: Wkp 19:15; Mat 23:27 * 23:5: Kis 22:28 * 23:6: Ap 26:5 * 23:8: Mat 22:23
* 23:11: Ap 27:24; 28:16,23 * 23:15: Ap 25:3

injik Pol liņ esak anêņ abô doho anêņ ôdôn.
 21 Ma miņ ondanô iniņ abô ami. Thêlô ma hatôm 40 ba havôhi evak abô majañ hathak Wapômbêņ anêņ athêņ nena miņ hatôm nejaņ nôm lo ninum ñañ ami endeba nijik Pol vônô am. Ma lêk epesaņ i yôv ba êmô loņônđê ek nijik yani vônô, ma doņtom eyabiņ o ek ôndôk esak iniņ abô am.”

22 Ma anyô vovak laik môn hatak anyô muk atu ba hi ma hanaņ lôklokwaņ nena, “Miņ onañ êndêņ anyôla nena honañ abô êntêk hadêņ ya ami.”

Anyô vovak laik môn hêv Pol hadêņ Peliks

23 Êņ ma anyô vovak laik môn halam ñê vovak laik ju ma hanaņ, “Nusup ñê vovak êtôm 200 takatu ba even pik lôk 70 takatu ba êyô êmô bokhos ma 200 takatu ba ik vovak hathak kôm jaņak ek nêpôpêk i ek dokte bôlôvôn êtôm 9 kilok ma ini Sisalia. 24 Ma nopesaņ bokhos doho ek Pol ek noja yani dedaņ mavi endeba notak êndôk Peliks anyô bêņ atu ba hayabiņ Judia baņ.” 25 Lôk hato kapya te aêntêk:

26 Ya Klodias Lisias, yahato kapya êntêk hadêņ o Peliks,

O ma anyô bêņ mavi atu ba hoyabiņ Judia. Wاكلêvôn mavi o!

27 *Nê Israeļ evaloņ anyô êntêk ba idum ek nijik yani vônô, ma doņtom bôk yahalaņô yôv nena yani ma anyô Lom te. Ba intu ya lôk yenaņ ñê vovak ayô aêv yani sa. 28 *Ma yalenhaviņ yandaņô nena avômalô Israeļ leņiņdaņ ba enañ ôpêntêk bêņ hathak malê. Ba intu yahawa yani hi hadêņ iniņ Sanhedlin.

29 Ma iniņ abô takatu ba enañ hathak yani ma hathak Israeļ da iniņ balabuņ, ma miņ yahapôm abôla hatôm naņgik yani vônô mena nandô yani êmô koladôn ami. 30 *Ma yahalaņô nena ñê Israeļ doho evak abô ek nijik yani vônô, ba intu yahêv yani kethen oyaņ ba hathôk ek o. Ma yahanaņ hadêņ ñê takatu ba enañ yani bêņ nena thêlôda nena abô êņ bêņ êndêņ o.

31 Hato kapya êņ yôv, ma hêv hadêņ anêņ ñê vovak. Ma thêlô esopa anêņ abô takêņ ma ewa Pol ba i malak Antipatlis hadêņ bôlôvôn. 32 Ma haviyô hayaņ ma ñê êyô êmô bokhos iyom ewa Pol ba i Sisalia. Ma ñê vovak vi êvôi iniņ loņ hathak loņbô. 33 Ma ñê bokhos êyô Sisalia, êņ ma êv kapya atu lôk Pol hadêņ anyô bêņ hayabiņ Judia. 34 Ma hasam kapya êņ ma hanaņ hik Pol liņ, “O anêņ plovins alê?” Ma Pol hanaņ, “Ya anêņ Silisia.” 35 Ma ôpêņ hanaņ, “Nê takatu ba idum abô ek o êyô, ma tem yandaņô anêm abô.” Ma hanaņ ek ñê vovak doho neyabiņ Pol êmô unyak bêņ atu ba Helot bôk halav bô.

24

Ñê bêņbêņ anêņ Israeļ idum abô ek Pol

1 Wak bahenvi hale ba hi, ma Ananias anyô bêņ habôk da lôk Israeļ iniņ ñê bêņbêņ doho ma Tetulus ôpatu ba ewa hatôm iniņ anyô indum abô, thêlô sapêņ êlôk ba i Sisalia. Ma enañ Pol bêņ hadêņ Peliks anyô bêņ atu ba hayabiņ avômalô Judia. 2-3 Ewa Pol ba êyô loņ nedaņô abô. Êņ ma Tetulus hanaņ Pol anêņ kambom bêņ ba hanaņ nena, “Anyô bêņ Peliks, o anyô mavi anôn. Hoyabiņ yêlô mavi anôn ba intu yêlô amô labali mavi. Ma hathak anêm auk mavi hopesaņ nôm takatu ba bôk hêv malaiņ hadêņ yêlô ba lêk habitak mavi hathak loņbô. Aêņ ba yêlô lôk avômalô lomalak nenanena sapêņ anaņ leņiņmavi anôn hathak nôm takêņ hatôm wak nômbêņ intu sapêņ. 4 Ma kambom ek yambaloņ o loņ bêņ anôn lôk nanêm malaiņ êndêņ o ba intu lem ek yêlô ba ondanô yêlôaniņ abô bidona êntêk.

5 * “Ôpêntêk hêv malaiņ bêņ anôn hadêņ yêlô ba hik avômalô Israeļ kapôlônij liņ haven pik sapêņ. Yani ma anyô bêņ ek ôdôn lukmuk te atu ba esopa anyô Nasalet atu anêņ abô kambom. 6-8 *Ma yani hadum ek imbuliņ yêlôaniņ unyak mathen ba imbitak lelaik êņjêk Wapômbêņ ma. Ba intu

* 23:27: Ap 21:30-33; 22:25-27 * 23:28: Ap 22:30 * 23:30: Ap 23:16-23; 24:1-9 * 24:5: Ap 17:6 * 24:6-8:

Ap 21:28-30 * 24:6-8: Nê lôkawk vi enañ nena abô doho atu ba Luk hato ma hêk denañ. Abô êņ ma aêntêk: Ma leņiņhaviņ nanaņ yani bêņ esak yêlôaniņ abô balabuņ. Ma doņtom anyô vovak laik môn Lisias halêm ma havôv yani vê hêk yêlô. Ma hanaņ nena ñê takatu ba idum ek nenaņ yani bêņ, nêlêm nindum abô esak o.

yêlô avalonj yani.* Oda onan injik ôpênj lij ma tem oyala nena abô takatu ba yêlô anan hathak yani ma avanônj.”

⁹ Tetulus hanan abô takênj yôv ma avômalô Israeël takatu ba ivinj yani ik Tetulus anênj abô lonj havinj ba enan nena abô takatu ba hanan ma avanônj.

¹⁰ Ma anyô bênj atu habi banj hadênj Pol nena enan anênj abô. Ênj ma Pol hanan viyan, “Yahayala nena hoyabinj avômalô Judia sondabênj bênj anônj ba holanô injinj abô ba hopesan thêthônj. Ba intu yalenj mavi ek yananj yenan abô bênj êndênj o ek ope-sanj. ¹¹ Ma onan injik anyô doho lij ma tem ôpôm nena wak lauminj ba lahavuju iyom intu hale ba hi ma yaha Jelusalem ek yanêm yej. ¹² Ma wak ênj ma nê Israeël takatu ba enan ya bênj minj êyê yahananj abô lôk vovak hadênj anyôla hamô unyak mathenj ami, lôk minj yahabi avômalô leninj hamô malak yej la mena lonj la hamô malak bênj Jelusalem havinj ami. Mi. ¹³ Abô kambom takatu ba enan hathak ya, abôla minj hêk ek injik thô nena injinj abô ma avanônj ami. ¹⁴ Ma donjom abô êntêk ma abô avanônj: Yahêv yej hadênj bumalô thêlô injinj Wapômbênj ba yahasopa Yisu anênj lonjondê atu ba elam nena lonjondê lokbanj. Ma yahêvhavinj Mose anênj balabunj lôk plopet injinj abô takatu ba bôk eto. ¹⁵ *Ma ya hatôm nê takêntêk ba yahêv yamalenj ek Wapômbênj injik avômalô taksêbôk ba bôk ema yôv lij, avômalô thêthônj lôk avômalô kambom. ¹⁶ Aênj ba wak nômbênj intu sapênj ma ya lôklokwanj ek yakapôlônj ênjêk mabunj ma kambom mi ênjêk Wapômbênj lo avômalô maleninj.

¹⁷ “Bôk yahatak Jelusalem sondabênj doho ma lêk yahavôhalêm ek yanêm wapôm êndênj yenan avômalô Israeël takatu ba êv i sêkêya lôk yambôk da êndênj Wapômbênj. ¹⁸ *Yaha unyak mathenj anênj piklêvônj ma yahadum nôm ênj lôk yahasopa kobom yambitak mabunj ênjêk Wapômbênj ma. Ênj ma thêlô êpôm ya. Avômalô bênj anônj minj êmô havinj ya ami lôk minj yahadum thôthô bênj ami. Mi.

¹⁹ Avômalô Israeël doho anênj plovins Esia injinj abôla haminj ek nenan ya bênj, ênj ma mavi ek thêlô nêlêm mininj malem ma nenan ya bênj. Ma donjom nê ênj la minj halêm ami. ²⁰ Ba intu onan ek nê takatu ba lêk êmô nenan yenan kambom takatu ba bôk êpôm hadênj waklavônj atu ba idum abô ek ya haminj Sanhedlin maleninj bênj. ²¹ *Betha thêlô êpôm yenan kambom donjom iyom la. Kambom ênj ma bôk yahalam haminj thêlô maleninj nena, ‘Yahêvhavinj nena Wapômbênj tem injik avômalô nana lij esak lonjô. Ma hathak nôm ênj iyom intu lêk môlô udum abô ek ya.’” Pol hananj aênj.

²² *Peliks bôk halanô abô bênj anônj hathak avômalô takatu ba esopa Yisu anênj lonjondê. Ba intu hakak abô danj sinj ba hananj nena, “Anyô vovak laik mônj Lísias halêm hayô ma tem yananj yenan auk bênj esak anêm abô.” ²³ Ma hananj hadênj sôp bidonj nena etak yani êndôk koladônj, ma donjom nepole yak sênj vê ênjêk yani banj ek êmô oyanj ma anênj nê môlô êyô ma netak i ek nêlêm yani sa.

Eyabinj Pol hamô Sisalia

²⁴ Wak doho hale ba hi ma Peliks lôk yanavi Dlusila, yani ma avi Israeël te, i êyô injinj lonj ekaksa halôk. Ma Peliks halam Pol halêm ma halanô Pol hananj abô hathak anênj hêvhavinj Yisu Kilisi. ²⁵ Ma hananj abô hathak lonjondê thêthônj lôk bôk lo lonj nipuk i lonj lôk waklavônj Wapômbênj tem indum abô, ênj ma Peliks hakô ba hananj, “Lêk hatôm, ma nu. Ma wakla ya ku mi, ma tem yanêm abô ek ôlêm esak lonjô.” ²⁶ Peliks lahabi nena Pol tem nêlêm valu doho êndênj yani ek indum yani lamavi ek nêlêm Pol sa. Ba intu halam Pol lôbôlônj ek thai nenan abô.

²⁷ Sondabênj ju hale ba hi ma Posias Pestas hawa Peliks anênj ku. Ma Peliks lahavinj indum avômalô Israeël leninj mavi ba intu hadô Pol hamô koladônj denanj.

25

Idum abô ek Pol haminj Pestas ma

* 24:15: Jon 5:28-29 * 24:18: Ap 21:17-28 * 24:21: Ap 23:6 * 24:22: Ap 23:26 * 25:2: Ap 24:1

1 Pestas hawa ku eyabin Judia ba hamô Sisalia hatôm wak lô. Vêm ma hi Jelusalem. 2 *Êḡ ma ḡê bēḡbēḡ êbôk da lôk ḡê bēḡbēḡ Israeḡ i hadēḡ yani ma enaḡ Pol bēḡ. 3 *Ba enaḡ nena, “Lemmavi hathak yêlô, êḡ ma nêḡm ôpêntêk ba êlêḡm Jelusalem ek indum abô.” Ma doḡtom iniḡ auk loḡ kapô ma bôk evak abô ek netak anyô doho ek nekopak êḡmô loḡôndê ek nijik Pol vônô. 4 Ma Pestas hanaḡ iniḡ abô viyaḡ nena, “Pol ma eyabin hamô Sisalia. Ma tem yana Sisalia esak loḡbô. 5 Ba intu nônêḡm unim ḡê bēḡbēḡ doho nêlêḡm imbiḡ ya ek nenaḡ kambom takatu ba onaḡ nena bôk hadum bēḡ êndôk loḡ êḡ.”

6 Pestas hamô haviḡ thêlô hatôm wak baheḡvi ba lahavulô mena laumiḡ la vêm ma halôk ba hi Sisalia hathak loḡbô. Ma haviyô hayaḡ ma hi loḡ idum abô ma hanaḡ ek neja Pol ba ini loḡ êḡ. 7 *Pol hayô, êḡ ma ḡê Israeḡ takatu ba êlêḡm anêḡ Jelusalem ekalabu yani siḡ ma enaḡ yani bēḡ hathak abô malaiḡ lomaloma, ma doḡtom iniḡ abô miḡ hatôm injik nôḡmla thô nena iniḡ abô ma avanôḡ ami. 8 Êḡ ma Pol hanaḡ iniḡ abô viyaḡ nena, “Miḡ yahadum kambom la hathak Israeḡ iniḡ balabuḡ lôk iniḡ unyak matheḡ ma Sisa anêḡ abô majaḡ ami. Milôk.”

9 Ma doḡtom Pestas lahaviḡ indum avômalô Israeḡ leḡiḡmavi ba hanaḡ hadēḡ Pol, “Lemmavi ek nu Jelusalem ek yandaḡô anêḡm abô takêntêk êndôk loḡ êḡ e?”

10 Ma Pol hanaḡ, “Unyak êntêk lêk yahamiḡ, êḡ ma Sisa anêḡ unyak idum abô halôk. Ya ma anyô Lom ba intu loḡ êntêk ma thêthôḡ ek yandum abô êndôk. Ma oda hoyala nena miḡ yahadum nôḡmla kambom hadēḡ avômalô Israeḡ ami. 11 Ma yahadum nôḡmla kambom ba abô majaḡ hanaḡ nena yama, êḡ ma mavi ek nijik ya vônô. Ma doḡtom abô takêntêk ba thêlô enaḡ hathak ya miḡ avanôḡ ami, êḡ ma miḡ mavi ek otak ya êndôk thêlô baheniḡ ami. Ba intu yalenḡhaviḡ Sisa da endaḡô yenaḡ abô êndôk Lom.”

12 Pestas halaḡô abô êḡ ma hanaḡ abô haviḡ anêḡ ḡê lôkawk vêm ma hanaḡ bēḡ

nena, “Holam Sisa ek endaḡô anêḡm abô ba intu tem nu ek Sisa endaḡô.”

Pestas hanaḡ abô haviḡ Kiḡ Aglipa hathak Pol

13 Wak doho hale ba hi ma Kiḡ Aglipa lo livavi Benaisi êlêḡm Sisalia ek nêḡnêḡm leḡiḡmavi êndêḡ Pestas. 14 *Thai êḡmô loḡ êḡ wak bēḡ anôḡ ma wak te ma Pestas hanaḡ abô hathak Pol hadēḡ kiḡ ba hanaḡ nena, “Anyô te hamô loḡ êntêk ba Peliks bôk hatak yani halôk koladôḡ. 15 Wak atu ba yaha Jelusalem ma ḡê bēḡbēḡ êbôk da lôk Israeḡ iniḡ ḡê bēḡbēḡ enaḡ ôpêntêk anêḡ kambom bēḡ, ba enaḡ ek yandum abô ba yanaḡ nena hadum kambom ek batu nijik yani vônô. 16 Ma yahanāḡ hadēḡ i nena, ‘Yêlô Lom iniḡ abô majaḡ hanaḡ aêntêk, yêlô miḡ hatôm naḡḡk anyô te vônô oyaḡ ami. Mi, môḡ ma imiḡ ḡê takatu ba idum abô hathak yani maleḡiḡ ek endaḡô iniḡ abô. Vêm ma enaḡ iniḡ abô viyaḡ.’ 17 Thêlô iviḡ ya ba êlêḡm, êḡ ma miḡ yahayabiḡ wak doho ami. Mi, haviyô hayaḡ ma yaha loḡ idum abô ba yahanāḡ ek neja Pol ba nêlêḡm. 18 Ma ḡê takatu ba idum abô ek yani iviyô imiḡ ma yahasoḡ nena tem nenaḡ yani anêḡ kambom anôḡ la bēḡ, ma doḡtom mi. 19 Thêlô enaḡ hathak loḡôndê takatu ba nesopa iniḡ Wapômbēḡ ba enaḡ nena Pol miḡ hasopa loḡôndê êḡ thêthôḡ ami. Lôk enaḡ hathak anyô ḡama te anêḡ athêḡ nena Yisu atu ba Pol hanaḡ nena hamô lôkmala. 20 Miḡ yahapôm loḡôndê la hatôm yapesaḡ malaiḡ êḡ ami. Ba intu yahanāḡ hik yani liḡ nena, ‘Lemhaviḡ nu Jelusalem ek yandaḡô anêḡm abô êḡ êndôk loḡ êḡ e?’ 21 Ma doḡtom yani hanaḡ nena yani lahaviḡ Sisa endaḡô anêḡ abô êndôk Lom. Ba intu yahanāḡ hadēḡ yenaḡ ḡê vovak nena neyabiḡ yani endeba yanêḡm yani ni Lom ek êḡjê Sisa.”

22 Êḡ ma Aglipa hanaḡ hadēḡ Pestas, “Yalenḡhaviḡ yandaḡô ôpêḡ da anêḡ abô.” Ma Pestas hanaḡ viyaḡ, “Mavi, biyamôḡ ma tem ondaḡô.”

Pol hamiḡ Aglipa ma

23 Haviyô hayaḡ ma Aglipa lo Benaisi ik iniḡ nôḡmkama kêkêlô ba i malak bēḡ atu

* 25:3: Ap 23:15 * 25:7: Ap 24:5-6 * 25:14: Ap 24:27

ethak elañô abô halôk. Ma nê vovak laik mông lôk nê bêngbêng malak êñ êlêm havin thai. Ma Pestas hanañ ba ewa Pol halêm.

²⁴ Ma Pestas hanañ, “Kin Aglipa lôk môlô avômalô takatu ba lêk ômô havin yêlô. Ôpêntêk ma avômalô IsraeI sapêñ anêñ Jelusalem lôk loñ êntêk bôk elam lôklala hadêñ ya ek yandôk esak iniñ abô ba yanañ ek nijik ôpêntêk vônô. ²⁵ Ma doñtom miñ yahapôm ôpêntêk anêñ kambomlate hatôm yanañ ek nijik yani vônô ami. Ma yanida lahavin ni ek Sisa endañô anêñ abô ba intu tem yanêm yani ni ek ênjê Sisa. ²⁶ Ma doñtom yato malê esak yani êndôk kapya êntêk êndêñ anyô bêñ Sisa? Ba intu yahawa yani halêm ek o, Kin Aglipa, lôk môlô sapêñ ek alalô nadañô anêñ abô katô ek apôm ôpêñ anêñ malain anêñ ôdôn bêñ, êñ ma tem yato êndôk kapya êntêk. ²⁷ Yanêm anyô koladôn te oyañ ni êndêñ Sisa ma miñ yahato abô atu ba enañ yani bêñ hathak halôk kapya ami, êñ ma kambom.”

26

Pol hamiñ Kin Aglipa ma

¹ Êñ ma Aglipa hanañ hadêñ Pol, “Yahêv thalek ek onañ anêm abô.”

Ma Pol hêv bañ liñ ma hanañ anêñ abô nena, ² “Kin Aglipa, tem yangik thô nena nê IsraeI iniñ abô takatu ba enañ hathak ya ma miñ abô avanôn ami. Yalenmavi anôn ek yanañ abô êñ imiñ malem ³ ek malê nena o ma anyô lôkauk bêñ hathak yêlô IsraeI iniñ kobom sapêñ. Ma hoyala abô takatu ba yêlô avak i vose hathak. Aêñ ba yahalañ hadêñ o nena ondañô yenañ abô vêman.

⁴ “Avômalô IsraeI sapêñ bôk eyala yenañ bôk lo loñ takatu ba yahasopa hadêñ sêbôk atu ba ya yaôna ba yahamô yenañ loñ aleba lêk. Lôk eyala loñôndê takatu ba yahasopa hamô Jelusalem havin. ⁵ *Thêlô bôk eyala ya bô ba hatôm nenañ nena ya ma Palisi te. Palisi ethak esopa Wapômbêñ lôk anêñ balabuñ lôklokwañ ba êmôn ek IsraeI iniñ ôdôn vi. ⁶ *Ma yahathak yahêv yamalen ek malêla takatu ba Wapômbêñ bôk havak abô havin bumalô thêlô ek nêm. Ma hathak

ôdôn êñ, ma lêk idum abô ek ya. ⁷ Yêlô ma lodôn lodôn hatôm laumiñ ba lahavuju, ma wak lo bôlôvôn ma athak aêv yeñ lôklokwañ hadêñ Wapômbêñ lôk aêv maleñ ek nôm takatu ba yani bôk havak ek nêm injik anêñ anôn. Kin, yahêv yamalen ek nôm takêñ ba intu lêk avômalô IsraeI enañ ya bêñ. ⁸ Aisê ka môlô doho lemimhabi nena Wapômbêñ miñ hatôm injik nê ñama liñ esak loñbô ami e?

⁹ * “Sêbôk ma yenañ auk thekthekek yandum nômkama bêñ anôn ek yamiñ avômalô takatu ba esopa Yisu anêñ Nasalet loñ sin ek miñ nesopa ami. ¹⁰ Ma bôk yahadum aêñ haven Jelusalem. Nê bêngbêng êbôk da anêñ loñ êñ bôk êv athêñ hadêñ ya ba intu yahavalon avômalô mathen bêñ anôn ba yahadô i hamô koladôn. Ma ik i vônô ma yahalôk hathak iniñ auk êñ havin. ¹¹ Ma wak bêñ anôn ma yaha unyak yeñ nena nena ek yanêm vovañ êndêñ i. Lôk yahabi thêlô leniñ liñ ek nenañ abôma esak Yisu. Yalenmaniñ kambom anôn hathak thêlô ba intu yaha malak lôñ takatu ba êmô loñ buyañ ek yanêm malain êndêñ i imbiñ.

¹² “Wak te ma yaha Damaskas ek yambuliñ nê êvhavin ma nê bêngbêng êbôk da êv athêñ lôk lôklokwañ hadêñ ya ek yandum ku êñ. ¹³ Kin, hatôm waktêvôn biñ ma yahabup hathak loñôndê denañ ma deda lôkmanñ anôn te anêñ leniñ habi hayô hêk ya lôk nê takatu ba even havin ya. Wak anêñ deda ma yaôna lôk ek deda êñ anêñ. ¹⁴ Ma yêlô lôkthô êv yak halôk pik ma yahalañô abô te halêm hadêñ ya hathak abô Hiblu nena, ‘Sol, Sol, hubuliñ ya eka? O hatôm bokmanjka o atu ba habô i ba miñ hasopa anêñ alañ anêñ lahavin ami ba hapam i velelele hathak kôm damoma ba hawa vovañ.’

¹⁵ “Ma yahanañ, ‘Anyô Bêñ, o opalê?’

“Ma Anyô Bêñ hanañ, ‘Ya ma Yisu atu ba hubuliñ. ¹⁶ Umbiyô umiñ. Yahik ya thô hadêñ o ek yatak o ek umbitak yenañ anyô ku. Ma tem onañ abô esak nôm takatu ba lêk hâyê lôk nôm takatu ba tem yangik thô êndêñ o emben yam bêñ êndêñ avômalô. ¹⁷ Ma tem yanêm o bulubiñ ênjêk

* 26:5: Plp 3:5-6 * 26:6: Ap 23:6; 28:20 * 26:9: Ap 8:3 * 26:18: Ais 42:16; Ep 2:2; Kol 1:13

anêm avômalô lôk avômalô loṅ buyaṅ ba-
heniṅ. Ma yanêm o êndêṅ thêlô ^{18*}ek okyav
thêlô maleniṅ lôk nuṅgwik i liliṅ êṅjêk mo-
maṅiniṅ ni êndêṅ deda. Ma nuṅgwik thêlô
liliṅ êṅjêk Sadaṅ anêṅ lôklokwaṅ ni êndêṅ
Wapômbêṅ anêṅ lôklokwaṅ ek yanêm iniṅ
kambom vê lôk neja loṅ imbiṅ avômalô
takatu ba bôk ibitak matheniṅ hathak iniṅ
êvhaviṅ ya.'

¹⁹ "Aêṅ ba, Kiṅ Aglipa, wêṅ atu ba ya-
hayê anêṅ leṅ ma yahawê anêṅ abô vibinṅ.
²⁰ Ma yahananṅ Abô Mavi hadêṅ avômalô ek
nede kapôlôṅiṅ liliṅ êndêṅ Wapômbêṅ ma
nindum kobom thêthôṅ ek injik thô nena
avanôṅ lêk ele kapôlôṅiṅ liliṅ yôv. Môṅ ma
yahananṅ abô êṅ halôk Damaskas vêm ma
Jelusalem lôk Judia sapêṅ aleba yahananṅ
abô êṅ hadêṅ ṅê loṅ buyaṅ haviṅ. ²¹ Aêṅ
ba intu avômalô Israeḷ evaloṅ ya hêk unyak
matheniṅ anêṅ piklêvôṅ ma idum ek nijik ya
vônô. ²² Ma doṅtom Wapômbêṅ hêv ya sa
aleba lêk. Ba intu yahamiṅ loṅ êntêk ba ya-
hananṅ abô hadêṅ ṅê athêṅ mi lôk ṅê athêṅ
bêṅ haviṅ. Ma abô takatu ba yahananṅ ma
miṅ abô yaṅda ami. Mi, abô êṅ iyom intu
plopet lo Mose bôk enaṅ nena tem imbitak.
²³ *Ba enaṅ Mesia tem enja vovaṅ ba ema,
ma tem imbiyô môṅ ek avômalô ṅama sapêṅ
ba enaṅ abô esak deda êndêṅ anêṅ avômalô
Israeḷ lôk avômalô loṅ buyaṅ imbiṅ."

²⁴ Pol hanaṅ abô denaṅ ma Pestas halam
lôklala nena, "Pol, anêm auk lêk hêv yak!
Auk bêṅ takatu ba howa ma lêk hadum o
hubitak anyô molo."

²⁵ Ma Pol hanaṅ, "Anyô bêṅ Pestas, abô
takatu ba yahananṅ ma thêthôṅ ma avanôṅ
biṅ. Ma miṅ ya molo ami. ²⁶ Ma nôṅ takêṅ
ma hêk loṅ yaiṅ ma miṅ hêk loṅ kapô ami.
Ba intu Kiṅ Aglipa miṅ hatôm êsôṅ ami.
Mi, yani bôk hayala nôṅ takêṅ yôv ba intu
yahananṅ abô takêṅ bêṅ hadêṅ yani. ²⁷ Kiṅ
Aglipa, hôêvhaviṅ plopet iniṅ abô takatu
ba bôk eto bô mena mi e? Yahayala nena
hôêvhaviṅ."

²⁸ Ma Aglipa hanaṅ hadêṅ Pol, "Hosoṅ
nena sawa bidonṅ êntêk hatôm undum ba
yambitak Kilisi anêṅ anyô te e?"

²⁹ Ma Pol hanaṅ, "Sawa bidonṅ mena
sawa daim, ma doṅtom yalenṅhabi nôṅ
doṅtom iyom ba intu yahatenṅ mek hadêṅ
Wapômbêṅ nena o lôk avômalô takatu ba
lêk elanṅ yenaṅ abô, môlô lôkthô numbitak
êtôm ya. Ma doṅtom yahadô seṅ embalonṅ
môlô loṅ êtôm êntêk lêk havalonṅ ya loṅ."

³⁰ Pol hanaṅ abô êṅ, ma Kiṅ Aglipa lôk
anyô bêṅ hayabiṅ Judia ma Benaisi lôk
ṅê takatu ba êmô haviṅ thêlô, lôkthô iviyô
imiṅ ³¹ma etak loṅ êṅ ba i. Ma thêlôda enaṅ
hadêṅ i nena, "Anyô êntêk miṅ hadum
nôṅlate kambom ek nijik yani vônô mena
nêndô êmô koladôṅ ami. Mi." ³² Ma Aglipa
hanaṅ hadêṅ Pestas nena, "Ôpêntêk bôk
halam Sisa yôv ek endanṅ anêṅ abô. Ma mi,
ma tem nanêm yani vê ba ni."

27

Nê vovak ewa Pol ba i Lom

¹ Havenṅ yam ma thêlô epesaṅ abô ek Pol
lôk ṅê koladôṅ doho neja yeṅ ba ini pik bêṅ
Itali. Ma etak thêlô halôk anyô vovak laik
te baṅ, yani anêṅ athêṅ nena Julias. Yani
hayabiṅ Sisa anêṅ ṅê vovak ôdôṅ takatu
ba lôkmaṅiṅ anôṅ. ² *Thêlô ethak yeṅ te
ma yai lôk anyô Tesalonaika te anêṅ athêṅ
nena Alistakas athak yeṅ êṅ haviṅ ba yêlô
a. Tesalonaika ma hamô plovinis Masedo-
nia kapô. Yeṅ êṅ halêm anêṅ loṅ Adlami-
tiam ma hadum ek ni lomalak nenanena
takatu ba hamô plovinis Esia kapô.

³ Haviyô hayaṅ ma yêlô athak Saidon
ma Julias hadum mavi hadêṅ Pol ba hatak
yani ek ni êṅjê anêṅ avômalô môlô ek
nênêm yani sa esak nôṅkama takatu ba
yani mi. ⁴ Yêlô atak Saidon ba a ma lovak
bêṅ te hayuv yêlô vôkê ba intu yêlô asopa
Ṅgavithôm Saiplus vidôm. ⁵ Ma yeṅ halom
hêk ṅgwêk malêvôṅ biṅ hêk plovinis Silisia
lo Pampilia aleba athak Maila anêṅ plovinis
Lisia. ⁶ Loṅ êṅ ma anyô vovak laik atu hayê
yeṅ te halêm anêṅ Aleksandlia ba hadum
ek ni Itali. Ba hawa yêlô hathak yeṅ êṅ.
⁷ Ma lovak hayuv kambom ba intu yeṅ hi
yaôyaô hatôm wak bêṅ anôṅ ba hêv malaiṅ
bêṅ ek yeṅ ni esak Naidas. Hayô habobo
Naidas, êṅ ma lovak bêṅ hayuv ba yeṅ miṅ

* 26:23: Luk 24:44-47; 1Ko 15:20 * 27:2: Ap 19:29

hatôm esopa yeŋ anêŋ loŋ atu ba hathak halom ba hi Itali ami. Ba intu yeŋ hik i liliŋ ba halom hêk Ngavithôm Klit anêŋ viyaiŋ ba hi habobo loŋ te anêŋ athêŋ nena Salmoni. ⁸Yeŋ anêŋ nê ku idum ku bêŋ ba yêlô asopa ngwêk daŋ iyom aleba ayô loŋ atu elam nena Loŋ Mavi Ek Yeŋ Êmô. Loŋ êŋ hamô habobo malak Lasia.

⁹Wak bêŋ anôŋ bôk hale ba hi yôv lôk Israeŋ iniŋ waklavôŋ Evak Balabuŋ Ek Nôm bôk hale ba hi haviŋ ba intu lêk ma waklavôŋ kambom ek yeŋ embenŋ ngwêk. Êŋ ma Pol hanaŋ hadêŋ thêlô, ¹⁰“Aiyar thêlô, yahayala nena alalô a ma malaiŋ bêŋ tem êpôm alalô ba imbuliŋ yeŋ lôk nômkama takatu ba hamô yeŋ ma alalô bêŋ anôŋ tem nama imbiŋ.” ¹¹Ma doŋtom anyô vovak laik hasopa anyô hawa yeŋ lôk yeŋ anêŋ alaŋ iniŋ abô, ma miŋ hasopa Pol anêŋ abô ami. ¹²Loŋ Mavi Ek Yeŋ Êmô êŋ ma miŋ mavi ek yeŋ êmô êndêŋ waklavôŋ ngwêk belenŋ lokwaŋ hik ami. Ba intu avômalo bêŋ anôŋ leŋiŋhabi nena yêlô natak loŋ êŋ ma ana Piniks ek namô loŋ êŋ endeba ngwêk belenŋ lokwaŋ ende êndôk am. Piniks ma Ngavithôm Klit anêŋ loŋ te atu ba havova hêk ngwêk malêvôŋ ba intu loŋ mavi ek yeŋ êmô êndêŋ waklavôŋ ôthôm belenŋ lokwaŋ.

Lovak bêŋ hayuv

¹³Yêlô amô aleba lovak yaônate hayuv ma thêlô esonŋ nena hatôm yêlô ana mavi. Êŋ ma êvôv aŋga hathak ma idum ek nesopa Klit anêŋ ngwêk daŋ ba ini Piniks. ¹⁴Ma miŋ yêlô a daim ami ma lovak lôklokwaŋ bêŋ te hayuv yêlô vôiê hêk liŋdaŋ ba yeŋ hi ngwêk malêvôŋ biŋ. ¹⁵Lovak hayuv lôklokwaŋ bomaŋ ba yeŋ miŋ hatôm imbup êndôk ngwêk daŋ ami. Ba intu yêlô atak ma yeŋ hasopa lovak anêŋ la-haviŋ. ¹⁶Lovak hayuv yêlô vôiê aleba ayô ngavithôm yaônate atu elam nena Kauda vidôm. Ma Kauda hêk lovak loŋ siŋ dokte. Ba intu yêlô avôv yêlôaniŋ yeŋ yaôna hathak ba halêm. Ma doŋtom yêlô avôv mathalalenŋ kambom ek malê nena lovak bêŋ hayuv denaŋ. ¹⁷Thêlô êvôv yeŋ yaô

ba etak halôk yeŋ bêŋ kapô ma ibutiŋ yeŋ lokwaŋ loŋ hathak yak balawa doho ek embalonŋ yeŋ loŋ. Thêlô êkô kambom nena lovak tem iyuv thêlô endeba nesak thathe atu ba hamô ngwêk malêvôŋ habobo Siltis anêŋ Aplika. Ba intu ibi aŋga halôk ngwêk ek embalonŋ yeŋ loŋ ek ni yaôyaô dokte. ¹⁸Haviyô hayaŋ ma lovak lôk ngwêk hik yêlô kambom, ba ibi nômkama takatu ba yeŋ hawa doho halôk ngwêk ba hi. ¹⁹Ma wak te lô ma evalonŋ yeŋ anêŋ alokwaŋ havalonŋ sôp loŋ lôk anêŋ yak ba ibi halôk ngwêk ba hi. ²⁰Wak bêŋ anôŋ ma yêlô miŋ ayê wak lo vuliŋ ami ek malê nena lovak lôk ôthôm bêŋ hayuv denaŋ ba hadum ba yêlô sapêŋ akô kambom nena tem nama.

²¹Wak bêŋ anôŋ ma yêlô sapêŋ miŋ aŋ nôm ami, êŋ ma Pol dalam thêlô hathak doŋtom ma hanaŋ, “Aiyar thêlô, bôk yahanaŋ nena miŋ alalô natak Klit ami, ma namô vêmam. Êŋ ma tem miŋ napôm malaiŋ êntêk lôk miŋ hatôm nômkama la nêŋ yak ami. ²²Ma doŋtom lêk ma yanaŋ êndêŋ môlô nena numiŋ lôklokwaŋ ma miŋ nôkô ami ek malê nena anyôla tem miŋ ema ami. Mi, yeŋ iyom intu tem kambom. ²³Bôkam ma yenaŋ alaŋ Wapômbêŋ atu ba yahadum anêŋ ku anêŋ aŋela hamiŋ habobo ya ma hanaŋ, ²⁴*‘Pol, miŋ ôkô ami. Tem umiŋ Sisa ma ek undum abô. Aêŋ ba ondaŋô. Wapômbêŋ lêk halaŋô anêm mek ba nê takatu ba êmô yeŋ haviŋ o, sapêŋ tem nêŋmô lôkmala.’ ²⁵Aêŋ ba numiŋ lôklokwaŋ ma miŋ nôkô ami! Yâhêvhaviŋ Wapômbêŋ nena tem indum ba nômkama sapêŋ tem imbitak êtôm atu ba anêŋ aŋela hanaŋ hadêŋ ya. ²⁶*Yeŋ tem esak ngavithôm te anêŋ liŋdaŋ ma alalô sapêŋ tem namô lôkmala.”

Yeŋ hathak liŋdaŋ

²⁷Ma wak te laumiŋ ba lahavuva anêŋ bôlôvôŋ ma lovak hayuv yêlô lôklokwaŋ denaŋ ba yêlô amô Ngwêk Adliatik.* Ma habobo bôlôvôŋ biŋ ma nê ku yeŋ elanô nena yeŋ lêk habobo ngwêk daŋ. ²⁸Aêŋ ba thêlô ililu yeŋ anêŋ lavôŋiŋ ma êyê nena ngwêk anêŋ daim ma lêk hatôm 37 mita. Ma

* **27:24:** Ap 23:11 * **27:26:** Ap 28:1 * **27:27:** Ngwêk Adliatik hamô Meditelenian kapô habobo Itali.

yêlô a dokte ma ililu hathak lonbô ma êyê nena lêk hatôm 27 mita. ²⁹ Êñ ma thêlô êkô kambom nena tem yêlô nasak valu ba ibi yeñ anêñ anğa ayova halôk yeñ layuk ma eteñ mek ek eyañ wak bêñ ketheñ. ³⁰ Ma yeñ anêñ nê ku idum ek nêsôv ba ini. Ba intu etak yeñ yaô atu halôk ngwêk ma esau nena imbi anğa doho halôk yeñ anêñ thohav. ³¹ Ma donjom Pol hanañ hadêñ anyô vovak laik lôk anêñ nê vovak nena, “Nê takêntêk etak yeñ ba i, ma tem môlô sapêñ noma.” ³² Êñ ma nê vovak edabêñ yeñ yaô anêñ yak kisi ba hêv yak halôk ngwêk.

³³ Habobo eyañ wak bêñ ma Pol hasoñ thêlô lokwañ ba hanañ ek thêlô sapêñ nejañ nô. Ma hanañ nena, “Wak laumiñ ba lahavuva bôk hale ba hi yôv ma môlô ômô lôk kapôlômim daluk ba miñ oañ nô. ³⁴ Ma lêk yahanañ hadêñ môlô nena tem miñ malaiñ la êpôm môlô ami. Mi. Ba intu yahasoñ môlô lokwañ nena ongwañ nô dokte ek embatho môlô lon ek nô. ³⁵ Yani hanañ aêñ vêm ma hawa polom ba hêv lamavi hadêñ Wapômbêñ hamiñ thêlô maleniñ. Ma hanğoli polom atu ba hayañ. ³⁶ Êñ ma anyô sapêñ leniñ halôk biñ ma ewa nô. ³⁷ Yêlô sapêñ atu ba amô yeñ ma hatôm 276. ³⁸ Eyañ nô takatu ba leniñhaviñ yôv, ma ibi wit halôk ngwêk ek yeñ vumvum.

³⁹ Lu hayañ wak bêñ hayô, ma thêlô êyê liniñ, ma donjom êthôn lon êñ paliñ. Ma êyê lon mavi te hêk ek yeñ êmô ba lon êñ ma lon thathe mavi. Ba intu leniñhabi nena nimbusiñ yeñ ba ni nôñnôñ êndêñ lon êñ. ⁴⁰ Êñ ma thêlô edabêñ yeñ anêñ anğa takatu ba havalon yeñ lon kisi ba êv yak halôk ngwêk kapô. Ma epole yak balawa takatu ba havalon yeñ anêñ nô nimbusiñ vê. Ma thêlô êthôkwêñ yeñ anêñ sôp lovak hathak ma lovak hayuv yeñ hi ek esak liniñ. ⁴¹ Ma donjom yeñ halanviñ ba hi hathak thathe atu ba hamô ngwêk malêvôn ba havalon yeñ lon lôklokwañ. Ma ngwêk budum bêñ hik yeñ layuk aleba hapup nenana.

⁴² Ma nê vovak leniñhabi nena nijik nê koladôn sapêñ vônô ek miñ neyam ba nêsôv

ami. ⁴³ Ma donjom anyô vovak laik la-haviñ nê Pol sa ba intu hêk thêlô lon siñ. Ma hanañ hadêñ nê takatu ba eyala neyam nena nêsôv kisi êndôk ngwêk êmôn ba neyam ba ini liniñ. ⁴⁴ Ma takatu ba êthôn neyam, êñ ma vi nêyô nêjêk aselen ma vi neja yeñ anêñ nômkama takatu hapup loselen loselen ba nêyô nêjêk selen tomtom ba neyam ba ini liniñ. Thêlô idum aêñ ma sapêñ ethak liniñ mavi.

28

Pol hamô ngavithôm Molta

¹ Yêlô sapêñ athak liniñ mavi vêm ma ayala nena ngavithôm êñ ma elam nena Molta. ² *Ma avômalo ngavithôm êñ ewa yêlô thô ba idum kobom mavi anôn hadêñ yêlô. Ôthôm hik ba lon lêk thilibuñ kambom ba intu thêlô ebañ atum ek yêlô nabuñ. ³ Ma Pol hasup ayôk doho ba habañ hathak atum ma umya kambom te hêk ayôk kapô ba atum halin ba vovañ. Êñ ma hale yaiñ ma hathañ Pol bañ. ⁴ Ma avômalo lon êñ êyê umya hakêlô hamiñ Pol bañ ma enañ hadêñ thêlôda nena, “Avanôn biñ, ôpêntêk ma anyô hik anyô vônô la. Ma donjom ngwêk miñ halok yani vônô ami ba intu umya hadum ek injik lonônê thêthôn thô.” ⁵ *Ma donjom Pol havalin bañ ma umya êñ hêv yak hayô hêk atum ma miñ nômla hapôm yani ami. ⁶ *Avômalo lon êñ leniñhabi nena Pol liniñkupik tem isiñ bêñ mena nê. Ma donjom thêlô eyabiñ aleba lêk sawa daim ma miñ nômlate hapôm yani ami. Êñ ma thêlô ik iniñ auk liliñ ma enañ, “Yani ma ngôk te la.”

⁷ Anyô lon êñ te anêñ athêñ nena Publias ma yani ma ngavithôm êñ iniñ anyô bêñ. Ma anêñ lon hamô habobo lon atu ba yeñ hathak. Ôpêñ hawa yêlô ba hi anêñ unyak ma hayabiñ yêlô mavi anôn hatôm wak lô. ⁸ Ôpêñ anêñ lambô bôk hapôm lijiñ liniñkupik vovañ lôk habopakla ba hêk iyom. Ma Pol hi ek êñjê yani. Hayô ma hateñ mek vêm ma hatak bañ hayô hêk yani ma hadum ôpêñ habitak mavi hathak lonbô. ⁹ Avômalo ngavithôm êyê nô. Ma iniñ avômalo lôk

* 28:2: 2Ko 11:27 * 28:5: Mak 16:18 * 28:6: Ap 14:11

lijinj sapêj i hadêj Pol ma yani hadum ba thêlô sapêj ibitak mavi. ¹⁰ Thêlô êv athêj bêj hadêj yêlô hathak kobom mavi loma-loma. Aêj ba yêlô apôpêk i ek ana ma êv yêlô sa hathak nômkama takatu ba yêlô mi.

Pol hi Lom

¹¹ Yêlô amô ngavithôm êj hatôm ayôn lô, êj ma yêlô athak yej te atu ba bôk hamô loj êj hadêj waklavônj ngwêk belej lokwanj. Yej êj halêm anêj malak Aleksandlia. Ma yej thohav ma etak ngôkba lopopek dahô hamô, ngôkba yan anêj athêj nena Kasto ma yan ma Polaks. Êj ma yêlô athak yej êj ba a. ¹² Yêlô a aleba athak malak Silakius ma amô loj êj hatôm wak lô. ¹³ Ma yêlô atak loj êj ma a aleba athak malak Legiam. Ma haviyô hayanj ma yêlô a, ma lovak mavi hayuv ba wak yan ma yêlô athak malak Puteoli. ¹⁴ Ma loj êj ma yêlô apôm nê êvhavinj doho ba ewa yêlô thô ma enanj ek yêlô namô imbinj i êtôm sonda te. Vêm ma yêlô atak i ma avenj pik ba a Lom. ¹⁵ Ma avômalô êvhavinj anêj Lom elanjô nena yêlô avenj lojôndê ek nayô Lom, êj ma etak Lom ba i ek nêpôm yêlô êndôk lojôndê. Doho i malak te anêj athêj nena “Apias Anêj Loj Êv Vuli Nômkama”, ma doho i malak yan ba anêj athêj nena “Unyak Lô Ek Vathi”. Pol hayê thêlô ma hêv lamavi hadêj Wapômbêj ma kapô halôk binj. ¹⁶ Yêlô ayô Lom ma enanj nena Pol ênjêk unyak te êtôm yani da anêj lahavinj. Ma anyô vovak te eyabinj yani.

Pol hananj Abô Mavi bêj hamô Lom

¹⁷ Wak lô hale ba hi ma Pol halam IsraeL iniñ nê bêjbêj takatu ba êmô Lom ethak doñtom ma hananj, “Aijan thêlô, miñ yahadum nômla kambom hadêj alalôaniñ avômalô mena yahabulinj bumalô thêlô iniñ kobom ami. Ma doñtom anêj Jelusalem ma evalonj ya ba etak ya halôk Lom baheninj. ¹⁸ *Ma avômalô Lom elanjô yenanj abô ma enanj nena miñ yahadum nômlate kambom ek nijik ya vônô ami. Ba intu thêlô lenjinjavinj nênem ya vê ênjêk koladônj. ¹⁹ *Ma doñtom avômalô IsraeL êdô ba iminj lôklokwanj aleba ya lojôndê

mi ba intu yahalam ek Sisa endanjô yenanj abô. Miñ yahadum aêj ek yananj thêlô bêj êndêj Sisa esak kambom takatu ba idum hadêj ya ami. Mi. ²⁰ *Ba intu yahalam môlô ek nôlêm ek yangê môlô lôk yananj abô imbinj môlô. Miñ yahadum kambom la ami, ma doñtom señ havalonj ya loj. Ek malê nena yahêv yamalenj hathak nôm doñtom atu ba avômalô IsraeL ethak êv maleninj hathak. Nôm êj ma Mesia.”

²¹ Ma enanj viyanj, “Miñ anyô Judia la hato kapya hadêj yêlô ba hananj abôla hathak o mena nê IsraeL takatu ba êlêm loj êntêk, miñ enanj abô kambom la hathak o ami. Mi. ²² *Ma doñtom yêlô ayala nena loj nômbêj intu sapêj ma avômalô enanj abô kambom hathak lojôndê nênemimbinj Yisu. Ba intu yêlô lenjinjavinj nadanô anêm auk nena honanj aisê hathak lojôndê êj.” ²³ Êj ma etak wak yan ek nesak doñtom imbinj yani.

Wak êj hayô ma avômalô IsraeL bêj anôn êyô unyak atu ba Pol hamô. Lôkbôk hi aleba bôlôvônj ma Pol hananj abô hadêj thêlô. Ma hik Wapômbêj anêj loj lôklinyak anêj ôdônj thô hadêj i. Ma hik iniñ auk linj hathak Mose anêj balabunj lôk plopet iniñ abô ek thêlô nênemimbinj nena Yisu ma Mesia atu. ²⁴ Ma thêlô doho êvhavinj abô takatu ba hananj ma doho ma mi. ²⁵ Ma thêlôda enanj abô lôk vovak ba evak i vose hi ôdônj ju. Ba idum ek ini ma Pol hananj abô te havenj yam nena, “Lovak Mathenj bôk hananj abô avanônj hadêj libumi halôk plopet Aisaia ba hananj aêntêk,

²⁶ “ ‘Nu êndêj avômalô takêntêk ba onanj êndêj i nena,

“Wak nômbêj intu ma tem nodanjô abô, ma doñtom tem miñ hatôm noyala anêj ôdônj ami;

Ma wak nômbêj intu ma tem ôngô nômlate, ma doñtom miñ hatôm nôpôm anêj ôdônj ami.”

²⁷ Ek malê nena avômalô takêj iniñ auk ma thektheke,

ma ibi lenjinjôndônj sinj, lôk ivuliv maleninj sinj.

Ma mi, ma tem nêgê tak esak maleninj,

* 28:18: Ap 26:31 * 28:19: Ap 25:11 * 28:20: Ap 26:6-7 * 28:22: Ap 24:14

lôk nedaŋô êndôk leŋiŋôndôŋ,
 lôk neja ênjêk iniŋ auk
 ma tem nede kapôlôŋiŋ liliŋ ek yandum
 thêlô ba nimbitak mavi.’ *Aisaia*

6:9-10

²⁸ “Aêŋ ba noyala katô nena Wapômbêŋ
 hêv anêŋ abô hathak anêŋ bulubiŋ hadêŋ
 avômalô loŋ buyaŋ ba tem thêlô neja thô.”

²⁹ [Pol hanaŋ abô êŋ yôv, êŋ ma avômalô
 Islael etak yani ba i. Ma êkôki hathak anêŋ
 abô takatu.]*

³⁰ Hatôm sondabêŋ ju ma Pol hamô
 unyak atu ba yanida hêv vuli ma hawa
 avômalô takatu ba êlêm ek nêgê yani thô lôk
 lamavi. ³¹ Ma yani hamiŋ lôklokwaŋ ma kô
 mi ma hanaŋ abô hathak Wapômbêŋ anêŋ
 loŋ lôkliŋyak ma hadôŋ avômalô hathak
 Anyô Bêŋ Yisu Kilisi. Ma anyôla miŋ hamiŋ
 yani loŋ siŋ ami.

---

* **28:29:** Nê lôkauk vi leŋiŋhabi nena abô 28:29, ma Luk da miŋ hato ami, ma anyôla hato havenŋ yam.

Kapya atu ba Pol hatô hi Lom Abô môn

Pol hamô Kolin mena Senklia la ma hatô kapya êntêk hadêj avômalô êvhaviñ takatu ba êmô Lom. Yani da miñ bôk hi Lom ami. Lôk aposel la miñ hamô haviñ thêlô ek êndôn i ami. Thêlô bêj anôn ma nê loj buyañ, ma doho intu nê Israe. Pol anêj auk nena tem ni Lom ek ênjê thêlô, ma donjom môn ma enja avômalô Kolin lo Masedonia iniñ da takatu ba êv ek nê avômalô êvhaviñ anêj Jelusalem takatu ba bôm bêj hapôm i ba ewa malaiñ sa am. Ba intu hatô ek injik thô nena tem ni ek ênjê thêlô vêm ma ni Spen ek enañ Wapômbên anêj Abô Mavi êndên i. Thêlô ma nê daluk ba miñ bôk elañ abô dokte hathak Yisu ami.

Ma hatô kapya êntêk ek hanañ bêj halêm yaiñ hathak Wapômbên anêj lojônndê atu ba hadum ba avômalô ibitak thêthônj hathak iniñ êvhaviñ. Ma hadum ek enañ bêj nena aisê ba avômalô Israe bêj anôn êvôlinj dômiñ hadên Yisu. Hato nena embenj yam ka tem avômalô Israe bêj anôn nedañô Yisu anêj abô ba nesopa.

Hato kapya êntêk hadên 57 AD la.

Pol hatô anêj lamavi hadên avômalô Lom

¹ *Ya Pol, Yisu Kilisi anêj anyô ku, yahato kapya êntêk. Wapômbên bôk halam ya ek yambitak aposel ma hatak ya ek yanañ anêj Abô Mavi êj bêj. ² *Abô Mavi êj ma bôk habutiñ ek nê ba anêj plopet bôk enañ bêj hêk kapya mathenj atu. ³ Abô Mavi êj ma hanañ hathak anêj Nakaduñ atu ba halêm pik hatôm anyô ba habitak anêj Kiñ Devit anêj thalalenj. ⁴ Wapômbên hik yani liñ hêk nama ba hathak Lovak Mathenj hik yani thô nena Wapômbên Nakaduñ Lôklokwanj. Yani ma Yisu Kilisi, alalôaniñ Anyô Bêj. ⁵ *Hathak yani, Wapômbên habi anêj wapôm sam hadên yêlô ba hadum yêlô abitak anêj

apotel ek nandom avômalô loj buyañ lôkthô ek nênimimbiñ ba nesopa yani ek nênim athên bêj êndên yani. ⁶ Ma halam môlô aên iyom ek numbitak Yisu Kilisi anêj imbiñ.

⁷ *Yahato kapya êntêk hadên môlô takatu ba Wapômbên lahaviñ anêj Lom. Yani halam môlô ek numbitak anêj avômalô mathenj. Alalôaniñ Kamik Wapômbên lôk Anyô Bêj Yisu Kilisi iniñ wapôm lôk labali êmô imbiñ môlô.

Pol lahaviñ ênjê avômalô Lom

⁸ Abô takatu ba yahadum ek yanañ êmôn ma avômalô pik bêj êntêk lôkthô enañ hathak unim ôêvhaviñ. Ba intu yalenjhabi môlô ba yahêv yalenjmavi hadên yenañ Wapômbên hathak Yisu Kilisi anêj athênj. ⁹ Yahathak yahadum Wapômbên anêj ku lôk yakapôlônj lôkthô ba intu yahanañ Abô Mavi hathak Nakaduñ bêj. Ma yanida hayala nena yahathak yahatenj mek velevele ek môlô ¹⁰ *ma miñ yalenjpalin ami. Bôk yahatenj mek bôbô ba yahanañ hik anêj lahaviñ liñ hatôm êpôm lojônndê te ek yasôk yangê môlô mena mi e? ¹¹ Yahêk lélé ek yangê môlô ek yanênim môlô Lovak Mathenj anêj mek mavi doho ek embatho môlônim ôêvhaviñ loj. ¹² Ek batu môlônim ôêvhaviñ embatho yenañ loj ma yenañ embatho môlônim loj. ¹³ *Aiyañ thêlô, noyala katô nena wak bêj anôn yalenjhabi yasôk yangê môlô, ma donjom nônim lomaloma habitak ba havasiñ ya. Yahadum ku lomaloma haviñ avômalô loj buyañ ba yahayê ku takên anêj anôn habitak. Ba intu yalenjhaviñ yasôk ek yandum ku imbiñ môlô ek anêj anôn imbitak aên iyom. ¹⁴ Wapômbên hêv ku hadên ya ek yanañ anêj Abô Mavi êndên avômalô sapênj, avômalô ngwêk lôk avômalô alonañ, ma nê lôkauk lôk nê thônjôthônj. Ba intu miñ hatôm yatak ku êj ami. ¹⁵ Aên ba yahapôviñ ya ek yanañ Wapômbên anêj Abô Mavi êndên môlô avômalô Lom imbiñ.

Abô Mavi ma Wapômbên anêj lôklokwanj

* **1:1:** Ap 9:15   * **1:2:** Lom 16:25-26   * **1:5:** Ap 26:16-18; Gal 2:7-9   * **1:7:** Nam 6:25-26   * **1:10:** Ap 19:21; Lom 15:23   * **1:13:** Ap 19:21   * **1:16:** Mak 8:38; Ap 13:46; 1Ko 1:18-24

16 *Abô Mavi ma Wapômbêñ anêñ lôklokwañ ek nêñ avômalô sapêñ atu ba êvhaviñ bulubiñ. Ba intu ya miñ mama ek yanañ abô êñ bêñ ami. Môñ ma hêv avômalô Israêl bulubiñ vêñ ma avômalô loñ buyañ. 17 *Abô Mavi êñ intu hik Wapômbêñ anêñ loñôndê atu ba endam avômalô nena thêthôn thô. Loñôndê êñ ma êvhaviñ iyom, ma miñ loñôndê yañ hêk ek nimbitak thêthôn êñjêk Wapômbêñ ma ami. Hatôm bôk eto nena,

“Avômalô takatu ba êvhaviñ Wapômbêñ, ma tem endam i nena avômalô thêthôn ek nêñmô lôkmala.” *Habakuk 2:4*

Avômalô sapêñ êvôliñ dômiñ hadêñ Wapômbêñ

18 Wapômbêñ leñ lêk hik anêñ lamanin thô hadêñ avômalô lôkthô atu ba êvôliñ dômiñ hadêñ yani ba idum kambom lomaloma. Inin kambom takêñ intu haluvin abô avanôn. 19 *Bôk Wapômbêñ hik auk anôn hathak yanida thô hadêñ avômalô sapêñ ba intu bôk eyala yôv hêk kapôlônin. 20 *Anyôla miñ hatôm êñjê Wapômbêñ esak ma ami. Ma donjom yani hapesañ pik lo leñ ma hathak nôñ takêñ, thêlô hatôm neyala nena yani ma yañda ek malê nena yani ma Wapômbêñ. Ma anêñ lôklokwañ bôk hamô bô ba tem êmô êtôm wak nômbêñ intu sapêñ. Aêñ ba avômalô lôkthô bôk eyala yôv, ba miñ hatôm nesavuthin ba nenañ nena êthôn Wapômbêñ ami. 21 *Avanôn, thêlô bôk eyala Wapômbêñ ma donjom miñ êbô anêñ athên lôk êv leñimavi hadêñ yani ami. Mi, inin auk hi mayaliv ba êtôm nê molo ba intu momanin havalon inin auk molo êñ loñ denañ. 22 *Thêlô eson nena thêlô ma nê lôkauk bêñ ma donjom mi, thêlô lôkthô ibitak nê molo. 23 *Ba intu miñ êv yeñ hadêñ Wapômbêñ lôkmangin atu ida hamô aêñ ami. Mi, êv yeñ hadêñ dahô takatu ba epesañ hatôm nê pik takatu ba êmô vauna lôk menak ma alim lôk umya.

24 Aêñ ba Wapômbêñ hatak thêlô ek nindum sek lônngôn lomaloma hatôm inin thethañak habi alak ba intu thêlô êv mama

hadêñ thêlôda leñvinkupik. 25 Thêlô êdô neja auk anôn esak Wapômbêñ ba ethavuthin hathak abôyañ. Ma êv yeñ hadêñ nôñ takatu ba Wapômbêñ hapesañ ba idum inin ku, ma nômkama lôkthô anêñ alañ atu ba hapesañ ma mi. Wapômbêñ êñ intu nambô wak nômbêñ intu sapêñ. Avanôn.

26 Aêñ ba Wapômbêñ hatak thêlô ek nesopa inin thethañak mama takêñ. Ba intu inin avi êdô auk mavi atu nêjêk imbin anyô ma êwê hathak auk lokbañ. 27 *Ma anyô aêñ iyom êdô auk mavi nêjêk imbin avi ba inin thethañak halin i ek nêndêñ i. Ba intu idum nôñ mama bêñ hathak anyô yañ ba ewa kambom êñ anêñ vuli viyañ hathak thêlôda leñvinkupik.

28 Thêlô êdô neyala Wapômbêñ ba intu hatak i ek nesopa inin auk ôvathek takêñ ek nindum nôñ takatu ba miñ mavi ami. 29 Thêlô kapôlônin putup hathak kambom lomaloma lôk lokbañ ma palon lôk leñinđañ. Ma malenkilik lôk nijik anyô vônô ma nijik vovak ma abôyañ lôk ewa auk kambom hathak anyô vi. Ma etatale avômalô 30 lôk enañ abôma hathak anyô yañ. Ma êpôlik ek Wapômbêñ, ma epek hathak avômalô vi, ma leñinhabi nena thêlôda iyom intu mavi. Ma ethak eban thêlôda, ma êbôlêm kambom lukmuk lomaloma ek nindum, ma miñ êwê taluvi lo lami inin abô vubin ami. 31 Thêlô ma nê auk mi, lôk miñ esopa inin abô ami, ma leñinhabi mi, lôk miñ ethak êv kapôlônin ami. 32 Thêlô eyala abô thêthôn takatu ba Wapômbêñ bôk hanañ nena nê takatu ba idum nôñ takêñ tem nêpôm nana. Ma donjom idum havôhi thêthô lôk leñimavi ek vi atu ba idum nôñ takêñ haviñ.

2

Wapômbêñ anêñ hadum abô ma thêthôn

1 *Môlô doho lêk lemimhabi nena, “Avanôn bin, avômalô takêñ ma nê kambom.” Ma donjom yahanañ nena môlô ma nê kambom aêñ iyom ba intu môlô bônôn. Otatale thêlô ma hatôm otatale amda ek malê nena môlô udum hatôm atu

* 1:17: Lom 3:21-22 * 1:19: Ap 14:15-17; 17:24-28 *
 Jer 10:14; 1Ko 1:20 * 1:23: Lo 4:15-19; Sng 106:20

* 1:20: Jop 12:7-9; Sng 19:1 * 1:21: Ep 4:17-18 * 1:22:
 1:27: Wkp 18:22; 20:13; 1Ko 6:9 * 2:1: Mat 7:1-2; Jon 8:7

ba thêlô idum. ² Wapômbêḡ halanô abô, êḡ ma hêv malaiḡ hadêḡ avômalô takatu ba idum kambom. Ma alalô ayala nena yani hayala nômkama sapêḡ ba intu anêḡ hadum abô ma thêthônḡ iyom. ³ Ma tem endanô iniḡ abô ba nêḡ malaiḡ êndêḡ i esak iniḡ kambom. Ma môlô udum kambom aêḡ iyom ba osonḡ nena tem miḡ endanô môlônim abô ba nêḡ malaiḡ êndêḡ môlô imbiḡ ami e? Mi. ⁴ *Wapômbêḡ hadum mavi anônḡ hathak alalô ba intu hamô malinyaô ba miḡ hêv kambom anêḡ vuli viyanḡ kethêḡ ami. Hosonḡ nena êḡ ma nôḡm oyanḡ e? Miḡ hoyala nena Wapômbêḡ hadum mavi êḡ ek hêv thalek hêk ek môlô node kapôlômim liliḡ ba nosopa yani ami e?

⁵ Ma donḡtom môlônim auk ma thek-thek kambom ba miḡ ole kapôlômim liliḡ ami. Aêḡ ba môlô usup Wapômbêḡ anêḡ lamaiḡ hathak amda ba tem êpôm môlô êndêḡ anêḡ waklavônḡ endanô abô. Wak êḡ ma anêḡ lamaiḡ atu ba thêthônḡ tem êlêḡm yaiḡ. ⁶ *Ma tem nêḡm anyô tomtom iniḡ vuli êtôm nôḡm takatu ba bôk idum. ⁷ Nêḡ takatu ba idum mavi havôhi thêthô ek neja lôkmanḡḡiḡ lôk athêḡ bêḡ ma lôkmala atu ba anêḡ danḡ mi ma Wapômbêḡ tem nêḡm lôkmala atu ba nêḡmô êtôm wak nôḡmbêḡ intu sapêḡ êndêḡ i. ⁸ *Ma donḡtom nêḡ takatu ba idum palonḡ lôk êpôlik hathak abô avanônḡ ma idum kambom thêthô ma tem nêpôm Wapômbêḡ anêḡ lamaiḡ lôk vovanḡ. ⁹ Avanônḡ biḡ, avômalô lôkthô atu ba idum kambom thêthô ma Wapômbêḡ tem nêḡm malaiḡ lôk vovanḡ êndêḡ i, avômalô Israeḡl êmônḡ ma avômalô loḡ buyanḡ nembenḡ yam. ¹⁰ Ma donḡtom avômalô lôkthô atu ba idum mavi ma tem neja lôkmanḡḡiḡ lôk athêḡ bêḡ ma kapôlônḡḡiḡ ênjêk yaô, avômalô Israeḡl êmônḡ ma avômalô loḡ buyanḡ nembenḡ yam. ¹¹ Ek malê nena Wapômbêḡ hadum kobom donḡtom hadêḡ avômalô lôkthô, avômalô Israeḡl lôk avômalô loḡ buyanḡ haviḡ.

¹² Avômalô loḡ buyanḡ idum kambom ma tem Wapômbêḡ indum abô ba nêḡm vovanḡ êndêḡ i. Thêlô miḡ eyala Mose anêḡ balabuḡ ami ba intu Wapômbêḡ tem miḡ enja

balabuḡ êḡ ba indum abô ek i ami. Aêḡ iyom ma avômalô Israeḡl idum kambom ma tem Wapômbêḡ indum abô ba nêḡm vovanḡ êndêḡ i. Thêlô eyala Mose anêḡ balabuḡ ba intu tem Wapômbêḡ enja balabuḡ êḡ ba indum abô ek i. ¹³ Ek malê nena nêḡ takatu ba elanô abô balabuḡ ma miḡ êwê vibiḡ ami ma Wapômbêḡ miḡ halam i nena nêḡ thêthônḡ ami. Mi, nêḡ takatu ba êwê vibiḡ iyom, intu Wapômbêḡ halam i nena nêḡ thêthônḡ. ¹⁴ *Avômalô loḡ buyanḡ miḡ eyala Mose anêḡ abô balabuḡ ami, ma donḡtom doho esopa abô balabuḡ êḡ vi hathak ida iniḡ leḡḡiḡhabi. Ba intu hik thô nena eyala malê atu ba mavi lo kambom. ¹⁵ Aêḡ ba iniḡ kobom hik thô nena eyala Wapômbêḡ anêḡ balabuḡ hêk kapôlônḡḡiḡ. Ma wak doho ma iniḡ auk hanaḡ thêlôda bêḡ, ma wak doho ma iniḡ auk hanaḡ nena thêlô idum mavi. ¹⁶ Nôm takêḡ tem imbitak êndêḡ waklavônḡ atu ba Wapômbêḡ hatak ek Yisu Kilisi endanô abô. Ma tem indum abô esak avômalô iniḡ auk loḡ kapô. Abô Mavi atu ba yahananḡ intu hanaḡ aêḡ.

Avômalô Israeḡl lôk abô balabuḡ

¹⁷ Môlô vi olam am nena Israeḡl. Môlô lemimhabi nena owa Mose anêḡ abô balabuḡ ba intu Wapômbêḡ tem enja môlô thô. Lôk obam am nena, “Yêlô ma Wapômbêḡ anêḡ avômalô.” ¹⁸ Ma Wapômbêḡ anêḡ abô bôk hadônḡ môlô ba intu oyala malêla takatu ba Wapômbêḡ lahaviḡ ma malêla takatu ba mavi anônḡ. ¹⁹⁻²⁰ *Ma môlô lemimhabi nena abô balabuḡ ma môlô unim ba oyala auk lôk abô avanônḡ sapêḡ. Ba intu lemimhabi nena hatôm nondom nêḡ malenḡḡiḡ pusip lôk nôḡnêḡm deda êndêḡ avômalô takatu ba êḡmô momanḡḡiḡnḡ lôk unḡwik auk thô ek avômalô auk thônḡôthônḡ lôk auk pulusik e?

²¹ *Avanônḡ, ôdônḡ avômalô vi, ma aisê ka miḡ ôdônḡ amda ami? Ma onanḡ nena avômalô miḡ neja vani ami. Ma môlôda? ²² Ma onanḡ nena miḡ nindum sek imbiḡ anyô yanḡ yanavi ami, ma môlôda udum mena mi e? Ma ôdô ḡḡôk, ma donḡtom owa iniḡ nômkama vani hayô iniḡ malak matheḡ e? ²³ Ma obam am hathak abô

* 2:4: Ep 1:7; 2Pi 3:15

* 2:6: Sng 62:12; Snd 24:12; Mat 16:27; 2Ko 5:10

* 2:8: 2Te 1:8

* 2:14: Ap 10:35

* 2:19-20: 2Ti 3:5

* 2:21: Mat 23:3-4

balabuŋ ma doŋtom ômô lu êŋ ma hatôm otauviŋ Wapômbêŋ anêŋ athêŋ. ²⁴ Hatôm bôk eto nena,

“Môlô Israeŋ udum kambom ba intu avômalô loŋ buyaŋ enaŋ abôma hathak Wapômbêŋ anêŋ athêŋ.”

Aisaia 52:5

²⁵ Môlô osopa balabuŋ, êŋ ma tabô nenŋothe anyô iniŋ kupik ma nô mavi. Ma doŋtom ômô balabuŋ lu, êŋ ma ubitak hatôm nê takatu ba miŋ enŋothe iniŋ kupik ami. ²⁶ *Ma aêŋ iyom ma nê takatu ba miŋ enŋothe iniŋ kupik ami ma doŋtom esopa balabuŋ, êŋ ma Wapômbêŋ tem ênjê i êtôm nê enŋothe kupik haviŋ. ²⁷ Avanôŋ, môlô avômalô Israeŋ owa Wapômbêŋ anêŋ kapy balabuŋ ba enŋothe unim kupik vê. Ma doŋtom ômô balabuŋ lu ba avômalô loŋ buyaŋ takatu ba miŋ enŋothe iniŋ kupik vê ami ma esopa abô balabuŋ tem nenaŋ môlônim kambom bêŋ. ²⁸⁻²⁹ *Ôpatu ba habitak anêŋ Israeŋ ba enŋothe anêŋ kupik vê, ma doŋtom kapô lôk auk miŋ hamô haviŋ Wapômbêŋ ami, miŋ Israeŋ anôŋ ami. Mi, Israeŋ anôŋ ma ôpatu ba anêŋ kapô hamô haviŋ Wapômbêŋ. Ma tabô enŋothe kupik anôŋ ma miŋ kupik viyaiŋ hatôm balabuŋ hanaŋ ami. Mi, tabô enŋothe kupik anôŋ ma Lovak Mathen da hanŋothe tabô êŋ hêk anyô kapô. Ôpêŋ ma avômalô miŋ eham ami. Mi, Wapômbêŋ da habam yani.

3

Kobom kambom miŋ hatôm indum ba Wapômbêŋ etak anêŋ balabuŋ ami

¹ Aêŋ ba malê mavi te intu hêk ek avômalô Israeŋ? Ma enŋothe kupik, ma malê mavi te tem êpôm i? ² Mavi lomaloma bêŋ anôŋ hêk! Nôm môŋ ma Wapômbêŋ bôk hêv anêŋ abô halôk thêlô bahenŋ ek neyabiŋ.

³ Ma doŋtom nê Israeŋ doho miŋ êvhaviŋ ami. Ba intu nô mavi êŋ hatôm indum ba Wapômbêŋ etak anêŋ balabuŋ e? ⁴ Mi anôŋ! Avômalô lôkthô ma avômalô abôyaŋ, ma doŋtom Wapômbêŋ da hanaŋ abô avanôŋ ba hasopa anêŋ abô iyom. Hatôm bôk eto nena, “Abô takatu ba honaŋ,

ma tem nêgê nena abô avanôŋ iyom.

Ma avômalô idum abô ek o,

ma tem ômô i lu.”

Kapy Yen 51:4

⁵ Yêlôaniŋ kambom hik Wapômbêŋ anêŋ thêthôŋ thô halêm yaiŋ. Aêŋ ba avômalô pik doho enaŋ nena, “Wapômbêŋ hik anêŋ lamanŋ thô ba hêv vovaŋ viyaŋ hathak yêlôaniŋ kambom, êŋ ma hadum kambom.” ⁶ Êŋ ma lokbaŋ! Wapômbêŋ miŋ thêthôŋ ami, ma tem indum abô thêthôŋ aisê esak avômalô pik sapêŋ? ⁷ Ma anyôla tem enaŋ nena, “Yenaŋ abôyaŋ hik thô nena Wapômbêŋ anêŋ abô ma avanôŋ ba nanêm athêŋ lôkmanŋiŋ êndêŋ yani. Ma doŋtom, aisê ka Wapômbêŋ hayê ya nena anyô kambom ba hanaŋ ya bêŋ?” ⁸ Abô êŋ ma hatôm abô kambom atu ba bôk doho enaŋ, “Alalô nandum kambom ek nô mavi imbitak.” Ma avômalô doho esau nena yahanaŋ abô êŋ. Aêŋ ba malaiŋ takatu ba tem êpôm i ma thêthôŋ.

Anyô thêthôŋ la miŋ hamô ami

⁹ *Aêŋ ba alalô nanaŋ aisê? Avômalô Israeŋ iyom intu mavi hêk Wapômbêŋ ma, ma avômalô loŋ buyaŋ ma mi e? Mi, bôk yahanaŋ yôv nena alalô lôkthô ma amô kambom viŋ, avômalô Israeŋ lôk avômalô loŋ buyaŋ haviŋ. ¹⁰ Hatôm bôk eto nena, “Anyô thêthôŋ la miŋ hamô ami. Mi anôŋ.

¹¹ Ma anyô lôkauk mavi la miŋ hamô ami.

Lôk anyôla miŋ habôlêm Wapômbêŋ ami.

¹² Avômalô lôkthô êvôliŋ dômiŋiŋ hadêŋ Wapômbêŋ ba intu ibitak êtôm nô mavi oyaŋ. *Kapy Yen 14:1-3; 53:1-3; Sav 7:20*

Ma miŋ anyôla hadum mavi ami, milôk.

¹³ Abô takatu ba hale thêlô veŋiŋbôlêk ma ôvpalê hatôm elav anyô ŋama iniŋ lôv abôlêk vê.

Thêlô ethak enaŋ abôyaŋ bêŋ anôŋ hale veŋiŋbôlêk. *Kapy Yen 5:9*

Ma iniŋ abô hatôm umya kambom anêŋ siniŋ. *Kapy Yen 140:3*

¹⁴ Wak nômbêŋ intu ma thêlô enaŋ abôma lôk lenŋiŋŋaŋa. *Kapy Yen 10:7*

¹⁵ Ma elom even ek nijik anyô vônô.

* 2:26: Gal 5:6 * 2:28-29: Lo 30:6; Kol 2:11 * 3:9: Lom 1:18-2:24; 3:23

- 16 Loṅ takatu ba thêlô i, ma ibuliṅ avômalô ba êv malaiṅ hadêṅ i.
- 17 Ma êthônṅ bôk lo loṅ nêmo labali imbiṅ avômalô vi paliṅ. *Aisaia 59:7-8*
- 18 Ma miṅ êkô dokte ek Wapômbêṅ ami.” *Kapya Yen 36:1*
- 19 Alalô bôk ayala yôv nena abô balabuṅ takêṅ ma hanaṅ hathak avômalô Is-lael takatu ba êmô balabuṅ vibinṅ. Ba intu avômalô Is-lael lôk avômalô pik sapêṅ bônônṅ iyom hathak Wapômbêṅ hanaṅ iniṅ kambom bêṅ. 20 *Aêṅ ba anyôla miṅ hatôm esopa balabuṅ ba imbitak thêthônṅ ênjêk Wapômbêṅ ma ami. Mi, balabuṅ hathak hik alalôaniṅ kambom thô hadêṅ alalôda.

Alalô abitak thêthônṅ hathak aêvhaviṅ iyom

21 Ma donṅtom lêk Wapômbêṅ hik loṅondê yaṅda thô hadêṅ alalô ek nambitak thêthônṅ ênjêk yani ma. Ma Mose lôk plopet bôk enaṅ hathak loṅondê êṅ yôv. Ma loṅondê êṅ miṅ hanaṅ hathak nesopa balabuṅ ami. Mi. 22 *Loṅondê êṅ ma aêntêk. Wapômbêṅ halam avômalô takatu ba êvhaviṅ Yisu Kilisi nena thêthônṅ. Avômalô Is-lael lôk avômalô loṅ buyaṅ sapêṅ ma imbitak thêthônṅ hathak loṅondê donṅtom êṅ iyom. 23 Ek malê nena lôkthô idum kambom ba êv yak ba miṅ hatôm nêmo lôkmanṅin êtôm Wapômbêṅ ami. 24 *Aêṅ ba intu Wapômbêṅ habi anêṅ wapôm sam ba hapesaṅ loṅondê ek avômalô nimbital thêthônṅ. Hadum aêṅ hathak lôkmala atu ba Yisu Kilisi hêv ek hapole nê takatu ba êvhaviṅ iniṅ kambom anêṅ malaiṅ vê. 25 Wapômbêṅ hatak Yisu Kilisi hêk avômalô maleṅin ek ema ba enṅasô anêṅ thalaleṅ êtôm da ek enja alalôaniṅ kambom anêṅ vovaṅ. Ba intu alalô aêvhaviṅ, êṅ ma Wapômbêṅ tem etak anêṅ lamanin atu hathak alalô. Êṅ ma hik thô nena yani bôk hadum thêthônṅ hathak avômalô takatu ba bôk êmô hamônṅ vêm ka Kilisi hama hathak a. Thêlô idum kambom, ma miṅ hadum abô kethêṅ ek i ami. Mi, havalonṅ lôkthô iniṅ kambom loṅ aleba hatak hayô hamô Yisu iyom. 26 Ma lêk hik thô nena yanida ma thêthônṅ ba

hapesaṅ loṅondê ek halam avômalô takatu ba êvhaviṅ Yisu nena thêthônṅ.

27 Aêṅ ba opalê hatôm embam yanida? Mi anônṅ, ek malê nena alalô miṅ adum ku asopa balabuṅ ek nambitak thêthônṅ ênjêk Wapômbêṅ ma ami. Mi, aêvhaviṅ iyom. 28 Alalô aêvhaviṅ nena ôpatu ba hêvhaviṅ iyom intu hamô thêthônṅ hêk Wapômbêṅ ma. Ma ku esopa balabuṅ miṅ hatôm indum ôpêṅ imbitak thêthônṅ ami. Mi. 29 *Wapômbêṅ ma avômalô Is-lael iyom iniṅ Wapômbêṅ e? Mi, yani ma avômalô loṅ buyaṅ iniṅ Wapômbêṅ haviṅ. 30 *Ek malê nena Wapômbêṅ ma donṅtom iyom. Ma hik loṅondê donṅtom iyom thô ek nambitak thêthônṅ ênjêk yani ma. Nê takatu ba enṅothe iniṅ kupik ba êvhaviṅ ma Wapômbêṅ tem endam i nena nê thêthônṅ. Ma nê takatu ba miṅ enṅothe iniṅ kupik ami ba êvhaviṅ ma Wapômbêṅ tem endam i imbiṅ nena nê thêthônṅ. 31 *Lêk aisê? Alalô adum êvhaviṅ hi bêṅ ma balabuṅ tem imbitak êtôm nôm oyaṅ e? Mi, êvhaviṅ havatho balabuṅ loṅ.

4

Wapômbêṅ halam Ablaham nena anyô thêthônṅ hathak anêṅ hêvhaviṅ

1 Alalô lenṅimbi bumalô Ablaham. Yani hadum aisê ba habitak thêthônṅ? 2 Yani hadum ku ba habitak thêthônṅ ba intu yani hatôm êmbôi, e? Mi anônṅ, Wapômbêṅ miṅ lahabi aêṅ ami. 3 *Bôk eto aisê? Eto nena, “Ablaham hêvhaviṅ Wapômbêṅ ba intu halam yani nena anyô thêthônṅ.” *Môn Anônṅ 15:6*

4 Anyô te hadum ku ba anêṅ anyô bêṅ hêv yani vuli, êṅ ma nanaṅ nena hêv anêṅ anyô ku vuli ma miṅ nanaṅ nena anêṅ anyô bêṅ hêv anêṅ wapôm hadêṅ yani ami. 5 Ma donṅtom anyô miṅ hatôm indum ku ek imbitak thêthônṅ ami. Mi, hêvhaviṅ Wapômbêṅ iyom, ma tem Wapômbêṅ endam yani nena anyô thêthônṅ. Wapômbêṅ ma ôpatu ba halam nê kambom nena thêthônṅ. 6 Devit bôk hanaṅ aêṅ iyom hathak avômalô takatu ba miṅ idum ku ek nimbital thêthônṅ ami, ma

* 3:20: Sng 143:2; Lom 7:7; Gal 2:16 * 3:22: Gal 2:16
6:4; Gal 3:20 * 3:31: Mat 5:17 * 4:3: Gal 3:6

* 3:24: Lom 5:1 * 3:29: Lom 10:12 * 3:30: Lo

hathak loṅbô ek êpôpêk loṅôndê ek alalô nambitak thêthôn.

5

Alalô lêk amô labali haviṅ Wapômbêṅ

¹ Alalô aêvhaviṅ ba Wapômbêṅ halam alalô nena avômalô thêthôn. Aêṅ ba lêk amô labali haviṅ Wapômbêṅ hathak alalôaniṅ Anyô Bêṅ Yisu Kilisi. ² Hathak aêvhaviṅ ma yani hawa alalô ba hadô hamô Wapômbêṅ anêṅ wapôm kapô atu ba êntêk lêk amô. Ma alalô aêv maleṅiṅ lôk leṅiṅmavi ek namô Wapômbêṅ anêṅ lôkmanṅiṅ kapô. ³ *Ma aêṅ iyom ma alalô leṅiṅmavi esak malaiṅ takatu ba hapôm alalô ek malê nena alalô bôk ayala nena malaiṅ takêṅ tem indum ba alalô namiṅ lôklokwaṅ. ⁴ Ma amiṅ lôklokwaṅ, êṅ ma hik thô nena alalô amô malaiṅ takêṅ lu. Ma amô malaiṅ takêṅ lu, êṅ ma havatho alalô loṅ ek nanêm maleṅiṅ. ⁵ Ma aêv maleṅiṅ êṅ miṅ hatôm indum alalô kapôlôṅiṅ malaiṅ ami. Mi, Wapômbêṅ bôk hangasô anêṅ lahaviṅ halôk alalô kapôlôṅiṅ hathak anêṅ Lovak Matherṅ atu ba hêv hadêṅ alalô.

⁶ Nodaṅô. Bôk alalô lokwaṅ mi ba apôlik hathak Wapômbêṅ ma hadêṅ anêṅ waklavôṅ atu ba yanida hatak ma hêv Yisu halêm ba hama hathak alalô. ⁷ Hatôm anyôla ema ek enja anyô thêthôn yaṅ anêṅ loṅ e? Injo, betha wakla intu anyô yaṅ hêv anêṅ lôkmala ek nêṅ anyô mavi yaṅ sa la. ⁸ *Ma doṅtom Wapômbêṅ hik anêṅ lahaviṅ alalô thô aêntêk. Alalô adum kambom denaṅ ma Kilisi hêv anêṅ lôkmala ba hama ek alalô. ⁹ *Ma lêk Wapômbêṅ halam alalô nena thêthôn hathak Yisu anêṅ thalaleṅ. Aêṅ ba intu nayala nena hathak yani ma tem nêṅ alalô vê ênjêk anêṅ lamaniṅ. ¹⁰ Sêbôk ma alalô lôk Wapômbêṅ apôlik hathak i, êṅ ma hapesaṅ abô haviṅ alalô hathak Nakaduṅ anêṅ ṅama ek nambitak anêṅ ṅê môlô. Ma lêk alalô ma anêṅ ṅê môlô ba intu ayala katô nena tem nêṅ alalô bulubiṅ esak anêṅ lôkmala. ¹¹ Ma nôm mavi yaṅ ma aêntêk. Hathak Anyô Bêṅ Yisu Kilisi ma alalô abitak Wapômbêṅ anêṅ ṅê môlô

ba intu alalô athak leṅiṅmavi anôṅ hathak Wapômbêṅ.

ṅama halêm anêṅ Adam ma lôkmala halêm anêṅ Kilisi

¹² *Kambom halêm pik hathak anyô doṅtom iyom ma ṅama halêm pik hathak kambom. Avômalô pik lôkthô idum kambom ba intu ṅama hapôm sapêṅ. ¹³ *Abô balabuṅ mi denaṅ ma kambom bôk hamô pik yôv. Ma Wapômbêṅ miṅ hakatuṅ avômalô iniṅ kambom tomtom ami ek malê nena balabuṅ mi denaṅ. ¹⁴ Avômalô takatu ba evenṅ Adam yam ba hi hayô waklavôṅ Wapômbêṅ hêv balabuṅ hadêṅ Mose ma miṅ êmô balabuṅ lu hatôm Adam ami. Ek malê nena thêlô miṅ êmô balabuṅ kapô ami. Ma doṅtom ṅama hayabiṅ thêlô sapêṅ.

Ma Adam ma hatôm anyô yaṅ atu ba haveṅ yam anêṅ dahô. ¹⁵ Adam ma anyô doṅtom, ma doṅtom hamô Wapômbêṅ anêṅ balabuṅ lu ba avômalô bêṅ anôṅ ema. Ma Yisu Kilisi, yani ma anyô doṅtom aêṅ iyom. Ma doṅtom hathak yani anêṅ wapôm ma Wapômbêṅ habi anêṅ wapôm sam ba hêv liṅsiṅ ek hêv nôm mavi hadêṅ avômalô bêṅ anôṅ. Ba intu wapôm atu ba Wapômbêṅ hêv ma miṅ hatôm kambom atu ba Adam hadum ami. ¹⁶ Avanôṅ biṅ, wapôm êṅ lôk kambom êṅ iniṅ anôṅ ma yaṅda yaṅda. Kambom anêṅ anôṅ ma aêntêk, Wapômbêṅ hadum abô ba hik kambom êṅ anêṅ malaiṅ thô. Ma wapôm anêṅ anôṅ ma aêntêk, hadum ṅê takatu ba idum kambom lomaloma ibitak thêthôn. ¹⁷ Anyô doṅtom hadum kambom ba intu ṅama hayabiṅ avômalô pik sapêṅ hathak anêṅ kambom. Ma doṅtom Wapômbêṅ anêṅ wapôm ma hamô vuliṅ ek ṅama ba intu avômalô takatu ba ewa Wapômbêṅ anêṅ wapôm atu ba hêv liṅsiṅ tem nimbatak thêthôn. Thêlô tem lovak ek kambom lo ṅama ma nêṅ lôkmala êtôm kiṅ esak anyô doṅtom, ôpêṅ ma Yisu Kilisi.

¹⁸ *Aêṅ iyom ma anyô te hadum kambom te ba intu Wapômbêṅ hadum abô hathak avômalô sapêṅ ba hik iniṅ malaiṅ

* 5:3: Jem 1:2-3; 1Pi 1:5-7 * 5:8: Jon 3:16; 1Jon 4:10

* 5:13: Lom 4:15 * 5:18: 1Ko 15:22

* 5:9: Lom 1:18; 2:5; Ep 2:3-5 * 5:12: Stt 3:6; Lom 6:23

thô. Ma doŋtom anyô yaŋ hadum nô m thêthôn yaŋ ba intu Wapômbênġ halam alalô sapênġ nena thêthônġ ba hêv lôkmala hadênġ alalô. ¹⁹ *Avanônġ, anyô te anênġ lëndônġ kôtônġ hadum avômalô bênġ anônġ ibitak nê idum kambom. Ma doŋtom anyô yaŋ anênġ halaŋô abô hadum avômalô bênġ anônġ ibitak thêthônġ hêk Wapômbênġ ma.

²⁰ Wapômbênġ hêv balabuŋ ek avômalô neyala nena thêlônġ kambom ma nô m kambom anônġ. Ma doŋtom iniŋ kambom habitak bênġ anônġ, êŋ ma Wapômbênġ anênġ wapôm halumbak hi ba hi. ²¹ *Sêbôk ma kambom hathak hayabiŋ avômalô lôkthô ba hêv ŋama. Ma doŋtom lêk ma Wapômbênġ anênġ wapôm hayabiŋ alalô ba halam alalô nena thêthônġ ek nê m lôkmala atu ba tem êmô êtôm wak nô mbênġ intu sapênġ hathak alalôaniŋ Anyô Bêŋ Yisu Kilisi anênġ athênġ.

6

Kambom anênġ lôklokwaŋ lêk hêv yak

¹ Môlônġm auk aisê? Bôk yahato yô v nena avômalô idum kambom bênġ anônġ, êŋ ma Wapômbênġ anênġ wapôm tem indumbak ni ba ni. Aênġ ba mavi ek alalô nandum kambom lomaloma ek Wapômbênġ anênġ wapôm indumbak ni ba ni e? ² Mi anônġ! Alalô bôk atôm nê ŋama ek kambom anênġ lôklokwaŋ miŋ êmbôv alalô ami ba intu hatôm nandum kambom thêthô e? Mi. ³ *Alalô takatu ba athik ŋaŋ lôk athak doŋtom haviŋ Yisu Kilisi bôk athik hathak anênġ ŋama haviŋ. Lemimpaliŋ e? ⁴ *Ba intu athik ŋaŋ, êŋ ma hatôm alalô ama ba elav haviŋ Kilisi. Ma hathak ôdônġ êŋ ma Wapômbênġ atu ba bôk hik Kilisi liŋ hêk ŋama hathak anênġ lôklokwaŋ lôkmaŋgiŋ lêk hadum aênġ hadênġ alalô ek namô imbiŋ lôkmala lukmuk êŋ.

⁵ Alalô bôk athak doŋtom aviŋ Kilisi lôk anênġ ŋama yô v ba intu avanônġ biŋ nena tem nasak doŋtom imbiŋ anênġ haviyô aênġ iyom. ⁶ *Alalô nayala nena alalôaniŋ kapôlônġiŋ bô bôk ik vônô hathak a haviŋ yani ek kambom anênġ lôklokwaŋ miŋ hatôm eyabiŋ alalô esak loŋbô ami. Ba intu kambom ma miŋ lêk alalôaniŋ alaŋ ami. ⁷ Ek malê nena

ôpatu ba bôk hama yô v haviŋ Kilisi ma miŋ hamô kambom anênġ lôklokwaŋ vibiŋ ami.

⁸ Avanônġ biŋ nena alalô bôk ama yô v haviŋ Kilisi ba intu ayala nena tem namô lôkmala imbiŋ yani. ⁹ Kilisi hama vê m ma Wapômbênġ hik yani liŋ ba intu alalô nayala nena yani miŋ hatôm ema esak loŋbô ami. Ŋama anênġ lôklokwaŋ ma lêk nô m oyaŋ ek yani. ¹⁰ Yani hama bôlônġ te iyom ek imbuliŋ kambom anênġ lôklokwaŋ. Ma lêk hamô lôkmala ek nê m athênġ lôkmaŋgiŋ êndênġ Wapômbênġ. ¹¹ *Aênġ iyom lemimimbi nena lêk atak kambom hatôm nê ŋama ma amô lôkmala haviŋ Kilisi ek nanê m athênġ bênġ êndênġ Wapômbênġ. ¹² *Ba intu miŋ notak kambom ek eyabiŋ lemvimkupik ba nosopa anênġ thethaŋak ami. ¹³ *Wapômbênġ bôk hik môlô liŋ hêk ŋama ba ômô lôkmala. Ba intu nô nê m amda lôk unim kupik lôbôlôbô sapênġ êndênġ Wapômbênġ ek nindum ku takatu ba thêthônġ. Ma miŋ notak lemvimkupik bula ek indum kambom anênġ ku ami. ¹⁴ *Môlô ômô Wapômbênġ anênġ wapôm kapô ma miŋ ômô balabuŋ vibiŋ ami. Ba intu kambom miŋ môlônġm anyô bênġ hathak loŋbô ami.

Thêthônġ ma alalôaniŋ alaŋ

¹⁵ Lemimhabi aisê? Alalô amô Wapômbênġ anênġ wapôm kapô ma miŋ amô balabuŋ vibiŋ ami. Ba intu hatôm nandum kambom thêthô e? Mi anônġ. ¹⁶ *Ôpatu ba olaŋô anênġ abô ba osopa, êŋ ma hatôm môlônġm anyô bênġ. Ba osopa kambom, êŋ ma kambom hatôm môlônġm anyô bênġ ba tem endom môlô ni ŋama. Ma aênġ iyom ma olaŋô Wapômbênġ anênġ abô ba osopa, êŋ ma hatôm môlônġm anyô bênġ ba tem indum ba môlô numbitak avômalô thêthônġ. ¹⁷ Sêbôk ma kambom ma môlônġm alaŋ, ma doŋtom Wapômbênġ hatak môlô hamô abô avanônġ vibiŋ ba lêk môlô ôv kapôlômim ek olaŋô abô êŋ ba osopa. Hathak nô m êŋ ma nanê m leŋiŋmavi êndênġ Wapômbênġ. ¹⁸ Kilisi bôk hêv môlô vê hêk kambom, môlônġm alaŋ bô. Ma thêthônġ lêk habitak môlônġm alaŋ lukmuk. ¹⁹ Auk êŋ ma malaiŋ ek môlô avômalô pik noyala ba intu yahêv

* 5:19: Ais 53:11 * 5:21: Lom 6:23 * 6:3: Gal 3:27
Gal 2:19 * 6:12: Stt 4:7 * 6:13: Lom 12:1 * 6:14:

* 6:4: Kol 2:12 * 6:6: Gal 5:24 * 6:11: 2Ko 5:15;
1Jon 3:6 * 6:16: Jon 8:34; 2Pi 2:19

lilin hathak auk pik. Sêbôk ma môlô ôêv lemvimkupik bula ek lônghôlôn imbitak môlônim alaŋ ek kambom indumbak ni ba ni. Ma doŋtom lêk ma nônem lemvimkupik lôkthô ek thêthôn imbitak môlônim alaŋ ek êmbôv môlô ni êndêŋ mathen.

²⁰ Sêbôk ma môlônim alaŋ ma kambom. Ba miŋ ômô thêthôn anêŋ lôklokwaŋ vibiŋ ami. ²¹ Ma bôk owa anôŋ alêla hêk kambom anêŋ? Mi, nôm takêŋ anêŋ anôŋ ma ŋama iyom ba lêk môlô mama hathak. ²² Ma doŋtom lêk Kilisi hapole môlô vê hêk kambom anêŋ lôklokwaŋ ba Wapômbêŋ lêk habitak môlônim alaŋ. Ba ku êŋ anêŋ anôŋ lêk hadum môlô ubitak mathen ba tem nômô lôkmala êtôm wak nômbêŋ intu sapêŋ. ²³ *Avômalô takatu ba idum kambom anêŋ ku tem neja kambom anêŋ vuli, êŋ ma ŋama. Ma doŋtom avômalô takatu ba êmô haviŋ alalôaniŋ Anyô Bêŋ Yisu Kilisi ma Wapômbêŋ tem imbi anêŋ wapôm sam oyaŋ biŋ ba nêŋm lôkmala atu ba nêŋmô êtôm wak nômbêŋ intu sapêŋ êndêŋ i.

7

Lêk asopa loŋôndê lukmuk

¹ Aiyaŋ thêlô, môlô oyala balabuŋ katô ba intu oyala nena balabuŋ hayabiŋ avômalô takatu ba êmô lôkmala iyom. Ma takatu ba bôk ema ma mi. ² Anêŋ ôdôn ma hatôm avi atu ba hawa anyô. Thai êmô lôkmala ma balabuŋ havalonŋ thai loŋ. Ma yamalô hama, êŋ ma balabuŋ miŋ havalonŋ yanavi loŋ ami. ³ Aêŋ ba yamalô hamô lôkmala denaŋ ma yanavi hadô ba hi hawa anyô lukmuk, êŋ ma elam yani nena avi sek. Ma doŋtom yamalô hama, êŋ ma balabuŋ miŋ havalonŋ yani loŋ ami ba intu hatôm enja anyô lukmuk ma miŋ nendam yani nena avi sek ami.

⁴ *Aiyaŋ thêlô, môlô ma Kilisi anêŋ liŋkupik. Ba hathak ôdôn êŋ, ma oma hathak balabuŋ ek miŋ eyabiŋ môlô ami ek nosak doŋtom imbiŋ anyô yaŋ. Ôpêŋ ma Kilisi, ôpatu ba Wapômbêŋ hik liŋ hêk ŋama. Aêŋ ba môlô ma Kilisi anêŋ ek uŋgwik anôn mavi êtôm atu ba Wapômbêŋ

lahaviŋ. ⁵ Sêbôk atu ba alalôaniŋ kapôlôninŋ bô hayabiŋ alalô ma balabuŋ habisôk ek nandum kambom. Ba intu lenviŋkupik habi alak ek nandum kambom ba anêŋ anôn ma ŋama. ⁶ *Ma doŋtom lêk alalô ama ek balabuŋ ba intu balabuŋ anêŋ lôklokwaŋ miŋ havalonŋ alalô loŋ hathak loŋbô ami. Ma nandum Wapômbêŋ anêŋ ku ba nasopa loŋôndê lukmuk atu ba Lovak Mathen hik thô hadêŋ alalô. Ma miŋ nasopa balabuŋ atu ba bôk eto anêŋ loŋôndê ami.

Balabuŋ hik kambom thô

⁷ *Aêŋ ba intu yahaŋaŋ nena balabuŋ ma nôŋm kambom e? Mi anôn. Balabuŋ mi, ma tem yayala kambom aisê? Balabuŋ te hanaŋ aêntêk, “Miŋ malemkilik esak anyô yaŋ anêŋ nômkama ami.” Hathak abô êŋ iyom, yahayala nena yamalenkilik hathak avômalô vi iniŋ nômkama, êŋ ma kambom. ⁸ Ma doŋtom kambom hawa balabuŋ êŋ ba habisôk ek yamalenkilik esak avômalô vi iniŋ nômkama lomaloma. Balabuŋ mi, ma kambom anêŋ lôklokwaŋ ma mi hatôm ŋama. ⁹ Sêbôk atu ba yahathôn balabuŋ paliŋ, êŋ ma yahasonŋ nena ya ma anyô lôkmala. Ma doŋtom balabuŋ halêm, êŋ ma hatôm kambom hawa anêŋ lôkmala hathak loŋbô ba intu yahayala nena ¹⁰ ya hatôm anyô ŋama. Aêŋ ba yahasonŋ nena balabuŋ tem nêŋm lôkmala êndêŋ ya. Ma doŋtom mi, hêv ŋama hadêŋ ya. ¹¹ *Kambom hawa balabuŋ ba hasau ya hathak ek yandum kambom ek injik ya vônô. ¹² *Aêŋ ba nanaŋ aisê esak abô balabuŋ? Balabuŋ ma nôŋm kambom e? Mi, Wapômbêŋ anêŋ balabuŋ ma mathen lôk thêthôn ma mavi.

¹³ Aêŋ ba nanaŋ nena nôŋm mavi êŋ hik ya vônô e? Mi anôn! Kambom da hawa nôŋm mavi êŋ ba hadum ek injik ya vônô esak. Ba intu ayê nena kambom ma nôŋm ôvathek anôn.

¹⁴ Alalô nayala nena balabuŋ halêm anêŋ Lovak Mathen, ma doŋtom yada ma anyô pik ba kambom ma yenaŋ alaŋ ba yahadum ku hamô yani vibiŋ. ¹⁵ *Miŋ yahayala nôŋm atu ba yahadum ami. Malêla takatu ba yalenhaviŋ yandum ma miŋ

* **6:23:** Lom 5:12,15   * **7:4:** Lom 6:2,11   * **7:6:** Lom 6:4; 8:2   * **7:7:** Kis 20:17; Lo 5:21   * **7:11:** Stt 3:13
* **7:12:** 1Ti 1:8   * **7:15:** Gal 5:17

yahadum ami. Ma malêla takatu ba yahapôlik, êñ ma yahathak yahadum. ¹⁶ Yahadum kambom atu ba yahapôlik hathak, êñ ma hik thô nena yenañ auk halôk hathak balabuñ anêñ auk lôk hayala nena balabuñ ma nôm mavi. ¹⁷ Kambom atu ba hamô yakapôlôn iyom intu havôv ya ek yandum kambom. Ma miñ yenañ auk havôv ya ek yandum kambom takêñ ami. ¹⁸ Yalenhaviñ yandum malê atu ba mavi, ma doñtom miñ yahatôm yandum ami. Ba intu yahayala nena nômla mavi te miñ hêk yakapôlôn bô ami. ¹⁹ Nôm mavi atu ba yalen hik ya hathak ek yandum ma miñ yahadum ami. Ma kambom takatu ba yahadô, êñ ma yahadum havôhi thêthô. ²⁰ Avanôn, nôm kambom takatu ba yahadô yandum ma yahathak yahadum, ba intu hik thô nena yada miñ yahadum ami. Mi, kambom takatu ba hamô yakapôlôn da intu hadum nôm êñ.

²¹ Aêñ ba avanôn biñ nena wak nômbên atu ba yalenhaviñ yandum mavi ma kambom hamiñ ya loñ siñ. ²² Ya dahôlôn lamavi hathak Wapômbên anêñ balabuñ, ²³ *ma doñtom lôklokwañ yanña hadum ku hathak yalenvinjukupik ba hik vovak hadên balabuñ atu ba yalenhaviñ yasopa. Lôklokwañ êñ ma kambom anêñ ba lovak ek yalenhaviñ atu ba havalon ya ek yandum anêñ ku. ²⁴⁻²⁵ *Aêñ ba yenañ auk ma aêntêk. Yalenhaviñ Wapômbên anêñ balabuñ imbitak yenañ alañ, ma doñtom yakapôlôn bô hathak hadum ba kambom habitak yenañ alañ. Ai, malaiñ êñ habuliñ ya kambom anôn! Yalenvinjukupik hathak hadum kambom ba intu havôv ya hi loñôndê ñama. Opalê intu hatôm nêma ya sa? Wapômbên hathak alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu Kilisi iyom intu hatôm nêma ya vê ênjêk kambom anêñ lôklokwañ, ba intu yahanañ yalenmavi hadên Wapômbên.

8

Lêk asopa Lovak Mathen anêñ loñôndê lukmuk

¹ Abô takatu ba bôk yahanañ yôv anêñ ôdôn ma aêntêk. Wapômbên tem miñ indum abô ba nêma malaiñ êndên avômalô takatu ba êmô haviñ Yisu Kilisi ami. ² Ek malê nena hathak Yisu Kilisi anêñ ku, ma Lovak Mathen atu ba hêv lôkmala anêñ lôklokwañ hêv alalô vê hêk kambom anêñ lôklokwañ atu ba havôv alalô hi ek nama. ³ Alalôaniñ kapôlôn biñ bô miñ hatôm esopa balabuñ ami ba intu balabuñ êñ miñ hatôm nêma alalô vê ênjêk kambom anêñ lôklokwañ ami. Ma doñtom Wapômbên da hadum nôm êñ hathak hêv Nakaduñ halêm hatôm anyô pik atu ba hadum kambom. Ma hêv yani hatôm da hathak alalôaniñ kambom ba hawa anêñ vovañ. ⁴ *Yani hadum aêñ ek balabuñ injik anêñ anôn imiñ alalô atu ba asopa Lovak Mathen anêñ loñôndê ma miñ kapôlôn biñ bô anêñ loñôndê ami.

⁵ Avômalô takatu ba êmô kapôlôn biñ bô vibiñ ethak lenjñhabi auk takatu ba kapôlôn biñ bô lahaviñ. Ma doñtom avômalô takatu ba êmô Lovak Mathen vibiñ ethak lenjñhabi auk takatu ba Lovak Mathen lahaviñ. ⁶ Ma avômalô takatu ba iniñ auk hasopa kapôlôn biñ bô anêñ auk tem nema. Ma doñtom avômalô takatu ba iniñ auk hasopa Lovak Mathen anêñ auk tem neja lôkmala ba nêma labali. ⁷ Avômalô takatu ba evalon kapôlôn biñ bô miñ hatôm nesopa Wapômbên anêñ balabuñ ami. Ba intu miñ esopa ami ba iniñ auk hapôlik hathak yani. ⁸ Ma avômalô takatu ba kapôlôn biñ bô hayabiñ i miñ hatôm nindum Wapômbên lamavi ami.

⁹ *Ma doñtom môlônim kapôlômim bô miñ hayabiñ môlô ami ma mi. Wapômbên anêñ Lovak Mathen da intu hamô môlô kapôlômim ba hayabiñ môlô. Ma avômalô takatu ba Kilisi anêñ Lovak Mathen mi, thêlô êñ intu miñ yani anêñ ami. ¹⁰ *Udum kambom ba intu unim kupik tem ema. Ma doñtom Kilisi hamô môlô kapôlômim ba bôk ubitak avômalô thêthôn yôv. Aêñ ba dahôlômim lêk hawa lôkmala anôn yôv. ¹¹ Wapômbên bôk hik Yisu Kilisi liñ hêk ñama. Ma anêñ Lovak Mathen hamô môlô kapôlômim, ba hathak Lovak Mathen anêñ

* 7:23: Gal 5:17; 1Pi 2:11 * 7:24-25: 1Ko 15:57 * 8:4: Gal 5:16,25 * 8:9: 1Ko 3:16; 12:3 * 8:10: Gal 2:20

ku ma Wapômbêñ tem nêñ lôkmala êndên kupik atu ba tem ema aên iyom.

Lovak Mathen hadum ba alalô abitak Wapômbêñ nali

¹² Aên ba aiañ thêlô, alalôaniñ ku hêk ek nasopa Lovak Mathen anên auk ma miñ nasopa kapôlôñiñ bô anên auk esak loñbô ami. ¹³* Mólô osopa unim kapôlômim bô anên auk, êñ ma tem noma. Ma doñtom uik kambom atu ba kapôlômim bô lahaviñ vônô hathak Lovak Mathen, êñ ma tem nôñ lôkmala. ¹⁴ Wapômbêñ anên avômena ma avômalô takatu ba Lovak Mathen halom i. ¹⁵ * *Wapômbêñ hêv anên Lovak Mathen hadên alalô. Ma Lovak Mathen hadum ek alalô nambitak Wapômbêñ da anên avômena ba intu alañ nena, “Aba, Wakamik!”* Ma miñ hatak alalô hamô yani vibiñ ek nakô esak loñbô ami. ¹⁶ *Ma Lovak Mathen hathak hik alalôaniñ auk loñ nena alalô ma Wapômbêñ anên avômena anên. ¹⁷ Alalô ma Wapômbêñ anên avômena ba intu tem alalô naja nôñ mavi takatu ba yani bôk habutiñ haviñ anên avômalô. Avanôn, tem naja nôñ mavimavi takên anên Wapômbêñ imbiñ Kilisi. Ma lêk awa vovañ hatôm yani bôk hawa, êñ ma tem naja athên lôkmañgiñ imbiñ yani.

Lôkmañgiñ tem imbitak emben yam

¹⁸ Avanôn, Wapômbêñ tem injik anên lôkmañgiñ thô ek namô kapô. Ba intu yalenñhabi nena malaiñ lomaloma takatu ba lêk hapôm alalô, êñ ma nôñ oyañ lôkthô. ¹⁹ Nômkañma sapên atu ba Wapômbêñ hapesañ ma êvson ba eyabiñ ek nêgê waklavôn atu ba tem yani injik anên avômena thô. ²⁰⁻²¹ *Ek malê nena nôñkañma pik sapên lêk êmô mayaliv. Wapômbêñ habuliñ hathak Adam anên kambom ba hêv malaiñ hadên nôñ takên. Ma nôñ takên miñ leñiñhaviñ aên ami. Nômkañma takatu ba hapesañ lêk epalê ba hatôm êmô koladôn. Ma doñtom wak te tem nêñ nôñ takên vê êñjêk koladôn êñ ba nede yañ imbiñ Wapômbêñ anên avômena takatu ba êmô anên lôkmañgiñ

kapô. Ba intu nôñkañma lôkthô lêk êv maleñiñ.

²² Alalô ayala nena nôñkañma sapên atu ba Wapômbêñ bôk hapesañ ma lôkthô lêk elañ ba elom even hatôm avi lavuvi ek embathu aleba lêk. ²³ *Vovañ êñ lêk hapôm alalô haviñ ma miñ nôñkañma iyom ami. Wapômbêñ bôk hêv Lovak Mathen yôv hatôm nôñ mavi môñ hadên alalô. Ba intu alalôaniñ kapôlôñiñ halañ ba halom haveñ ba hayabiñ wak atu ba alalô tem nambitak êtôm Wapômbêñ da anên avômena anên lôk nêñ kupik lukmuk êndên alalô. ²⁴ Avanôn, Wapômbêñ bôk hêv alalô bulubiñ yôv, ma doñtom miñ alalô ayê balabuñ anên anên sapên hathak maleñiñ ami denañ. Ba intu aêv maleñiñ ba ayabiñ anên anên. Avômalô miñ ethak eyabiñ nôñ takatu ba bôk ewa yôv ami. Mi. ²⁵ Ma aên iyom ma alalô aêv maleñiñ hathak nôñ takatu ba miñ bôk ayê ami denañ. Ba intu amô malinyaô ba ayabiñ.

²⁶ Ma Lovak Mathen hathak hêv alalô sa haviñ. Alalô lokwañ mi ba athôn nena nateñ mek aisê. Êñ ma Lovak Mathen da hêv alalô sa ba hateñ mek hatôm kapô halañ iyom ma abô mi. ²⁷ *Ma Wapômbêñ atu ba hayala kapôlôñiñ sapên halañô ba hayala Lovak Mathen anên mek êñ. Ek malê nena Lovak Mathen hateñ mek ek avômalô mathen hatôm Wapômbêñ anên lahaviñ.

Avômalô takatu ba Wapômbêñ halam tem nêtôm Kilisi

²⁸ *Alalô ayala nena Wapômbêñ hathak hawa nôñkañma nômbên atu ba habitak ba hadum ek nôñ mavi imbitak ek avômalô takatu ba leñiñhaviñ yani. Thêlô ma yani bôk halam i yôv hatôm yanida anên lahaviñ. ²⁹ *Sêbôk atu ba môñ anên ma Wapômbêñ bôk hayala i yôv ba habi bañ hayôhêk i ek nimbatak êtôm yanida Nakaduñ Kilisi. Hadum aên ek Kilisi imbitak anyô môñ ek iviyañ lôk livi nômbên atu ba even yam. ³⁰ Ma avômalô takatu ba bôk habi bañ hayô hêk i yôv intu halam i

* **8:13:** Gal 6:8; Kol 3:5 * **8:15:** 2Ti 1:7 * **8:15:** Gal 4:5-7; ALK 21:7 * **8:15:** ‘Aba’ anên ôdôn nena ‘wakamik’ hathak Abô Alam. Nônô Mak 14:36. * **8:16:** 2Ko 1:22 * **8:20-21:** Stt 3:17-19 * **8:23:** 2Ko 5:2-4 * **8:27:** Sng 139:1 * **8:28:** Ep 1:11 * **8:29:** Kol 1:18; Hib 1:6

haviņ. Ma takatu ba bôk halam i yôv ma hayê i nena nê thêthôn haviņ. Ma takatu ba bôk hayê i nena thêthôn ma tem nê deda lôkmanģiņ êndêņ i imbiņ.

Nômlate miņ hatôm nê alalô vê ênjêk Wapômbêņ anêņ lahaviņ ami

³¹ *Aêņ ba alalô nanaņ aisê esak nôml takatu ba Wapômbêņ hadum? Yani hamiņ haviņ alalô, êņ ma opalê hatôm êmô alalô lu? Mi anôn! ³² Wapômbêņ hatak Nakaduņ halôk nê kambom baheņiņ ba hama hathak alalô sapêņ ma miņ havasiņ ami. Aêņ ba intu nayala nena tem injik anêņ lawapôm sam ba nê mek lomaloma êyô êmô loņ imbiņ ek nê alalô sa. ³³ *Wapômbêņ da bôk habi baņ hayôhêk alalô yôv. Ba intu opalê hatôm enaņ alalôaniņ kambom bêņ? Mi anôn, Wapômbêņ da bôk halam alalô yôv nena thêthôn! ³⁴ Ba intu opalêla tem nenaņ nena alalô naja kambom anêņ vovaņ? Mi anôn. Ek malê nena Yisu Kilisi atu ba bôk hama ma haviyô hathak loņbô ba lêk hamô Wapômbêņ baņ vianôn ba hathak hanaņ hik lambô liņ ek nê alalô sa.

³⁵ Malê te hatôm êmbôv alalô vê ênjêk Kilisi anêņ lahaviņ alalô? Malaiņ lomaloma lôk vovaņ ma avômalô ethaņ alalô lôk bôm bêņ lôk amô thavuthiņ hathak nômkama ma kambom takatu idum ek nijik alalô vônô mena ele alalô vônô hathak biņ, nôml takêņ hatôm êmbôv alalô vê e? Mi anôn! ³⁶ Hatôm bôk eto nena,

“Yêlô ma anêml avômalô ba intu ethak idum ek nijik yêlô vônô wak nômbêņ intu.

Yêlô hatôm boksipsip atu ba evaloņ ek nijik vônô.” *Kapya Yeņ 44:22*

³⁷ Ma doņtom malaiņ takêņ miņ hatôm êmô alalô lu ami. Mi, hathak Kilisi atu ba lahaviņ alalô, alalô lovak ba ik nôml takêņ sapêņ sesoņ. ³⁸ Yenaņ auk thekthek nena nômlate miņ hatôm êmbôv alalô vê ênjêk Wapômbêņ anêņ lahaviņ ami. Mi anôn! Alalô ama mena amô lôkmala, mena aņela la lôk ņģôk la, mena nôml takatu ba lêk hamô mena tem nimbitak embeņ yam, mena lôklokwaņ la, ³⁹ mena nômkama vuliņ lôk nômkama vibin, mena nômlate atu ba

Wapômbêņ hapesaņ tem nêml alalô vê ênjêk Wapômbêņ anêņ lahaviņ atu ba halêml anêņ alalôaniņ Anyô Bêņ Yisu Kilisi e? Mi anôn!

9

Pol lahiki hathak avômalô Israel

¹ Yahamô haviņ Kilisi ba intu abô alêla takatu ba tem yanaņ ma avanôn ijom. Miņ yahasau môlô ami. Mi, yenaņ auk ma Lovak Matheņ hik loņ haviņ. ² Wak nômbêņ intu ma yakapôlôn malaiņ kambom ba vovaņ bêņ halin ya ³ *hathak yenaņ avômalô, thêlô ma yêlô ôdôn te ijom. Yalen haviņ thêlô nêml mimbiņ ek Wapômbêņ nêml thêlô bulubiņ. Hêv thêlô bulubiņ, êņ ma hatôm nêml ya vê ênjêk Kilisi ba imbi ya êndôk loņ atum ek nêml thêlô sa. ⁴ *Yahanaņ hathak avômalô Israel ijom. Wapômbêņ bôk halam i yôv ek nimbitak anêņ avômena ma hik anêņ lôkmanģiņ thô hadêņ i. Ma havak tabô lôk habutiņ abô haviņ iniņ limi. Ma hêv balabuņ lôk hadôn i ek nêml yey êndêņ yani. ⁵ Iniņ limi bôbô ma nê lôk athêņ bêņ. Ma Kilisi halêml pik hatôm anyô ba habitak anêņ iniņ thalalen. Yanida ma Wapômbêņ ma nômkama lôkthô anêņ alaņ. Nambô anêņ athêņ esak leņ êtôm wak nômbêņ intu sapêņ. Avanôn.

Wapômbêņ anêņ loņôndê halam anêņ avômalô

⁶ Wapômbêņ bôk havak abô haviņ avômalô Israel. Ma lêk Israel bêņ anôn êdô Kilisi, ma doņtom Wapômbêņ anêņ abô miņ hêv yak ami. Ek malê nena avômalô takatu ba ibitak anêņ Israel, vi atu ba Wapômbêņ halam ijom intu Israel anôn ma vi ma mi. ⁷ Ma aêņ ijom ma limi lukmuk takatu ba ibitak anêņ Ablaham ma miņ Ablaham nali sapêņ ami. Mi, vi atu ba ibutiņ abô hathak ijom intu nali anôn ma vi atu ba mi ma mi. Hatôm Wapômbêņ bôk hanaņ hadêņ Ablaham nena, “Aisak nali ijom intu libumi lukmuk tem nimbitak.” *Môn Anôn 21:12*

⁸ *Abô êņ anêņ ôdôn nena avômena takatu ba Wapômbêņ habutiņ abô hathak ijom intu ba Wapômbêņ anêņ nali. Ma avômena takatu ba Ablaham habi vê, thêlô ma miņ

* **8:31:** Sng 118:6 * **8:33:** Ais 50:8-9 * **9:3:** Kis 32:32 * **9:4:** Kis 4:22; Sng 147:19; Lom 15:8; Hib 9:5 * **9:8:** Gal 4:23

Ablaham nali anôñ ami. ⁹ Abô êñ ma hatôm abô atu ba bôk ibutiñ ba hanañ,
 “Sondabêñ yañ endake yahale halêm hathak lonbô ma Sala tem embathu okna te.” *Môñ Anôñ 18:10,14*

¹⁰ Okna êñ ma bumalô Aisak. Vêm ma hawa Lebeka ba havathu amena lopopek. ¹¹⁻¹² Amena ju êñ mi denañ ma Wapômbêñ hanañ hadêñ Lebeka aêntêk,

“Amena yañ bêñ tem imbitak yañ molok anêñ anyô ku.” *Môñ Anôñ 25:23*

Odanô! Amena ju êñ mi denañ ba miñ idum kambom lo mavi la ami. Ma donjom abô êñ habitak môñ ba hik thô nena Wapômbêñ hathak habi ban hayôhêk avômalô hatôm yanida anêñ auk atu ba bôk lahabi. Ma miñ hathak iniñ ku ami. Mi, dalam i hathak yanida anêñ lahaviñ.

¹³ Hatôm bôk eto nena,

“Yalenhaviñ Jekop, ma yahadô yañ bêñ Isau”. *Mal 1:2-3*

¹⁴ Aêñ ba nanañ aisê? Wapômbêñ hadum aêñ ma miñ thêthôn ami e? Mi anôn! ¹⁵ Yani bôk hanañ hadêñ Mose nena,

“Yakapôlôn hik ya hathak anyôla, êñ ma tem yanêm yakapôlôn ek ôpêñ.

Ma yalenhaviñ yanêm anyôla sa, êñ ma tem yanêm ôpêñ sa.” *Etak Ijip 33:19*

¹⁶ *Aêñ ba intu Wapômbêñ habi ban hayôhêk avômalô hathak yanida anêñ lahiki. Ma miñ hathak iniñ ku lôk leñihaviñ ami. ¹⁷ Hatôm bôk eto Wapômbêñ anêñ abô hadêñ Pelo aêntêk,

“Yahatak o hatôm kiñ ek yangik yenañ lôklokwañ thô esak o ek avômalô pik sapêñ neyala yenañ athêñ.” *Etak Ijip 9:16*

¹⁸ Ba intu Wapômbêñ lahaviñ nêm kapô ek anyôla, êñ ma hêv kapô ek ôpêñ. Ma lahaviñ indum avômalô vi leñôndôn kôtôn, êñ ma hadum thêlô leñôndôn kôtôn.

¹⁹ Mólô te tem endanô abô êñ ba enañ, “Aisê ka Wapômbêñ hanañ avômalô leñôndôn kôtôn iniñ kambom bêñ? Thêlô miñ hatôm netak Wapômbêñ anêñ lahaviñ ba nesopa iniñ leñihaviñ ami, aêñ e?” ²⁰ *Ma donjom o anyô alê ba hôwê Wapômbêñ anêñ abô viyañ? Hatôm nôm atu ba epesañ, enañ êndêñ ôpatu

ba hapesañ yani nena, “Hopesañ ya aêñ eka?” ²¹ *Ôpatu ba hapesañ uñ hatôm enja pik tôktôk ba epesañ uñ ek indum ku mavimavi esak lôk epesañ uñ ek indum ku oyañ esak imbiñ e?

²² Ma aêñ iyom ma Wapômbêñ da hatôm esopa anêñ lahaviñ ba injik anêñ lôklinyak lôk lamaniñ thô ba imbuliñ nê takatu ba bôk epesañ i yôv ek neja vovañ. Ma donjom mi, havalon kapô lon ba miñ habuliñ nê takêñ kethen ami. ²³ Yani hadum aêñ ek injik anêñ lôkmanñ anôn thô êndêñ avômalô ôdôn yañ atu ba lahiki hathak. Yani bôk hapesañ i yôv ek nêm anêñ lôkmanñ êndêñ i. ²⁴ Avômalô takêñ ma alalô takatu ba Wapômbêñ bôk halam yôv, avômalô Israeël lôk avômalô lon buyañ haviñ. ²⁵ Hathak avômalô lon buyañ ma Wapômbêñ bôk hanañ hadêñ Hosea nena,

“Avômalô takatu ba miñ yenañ ami ma tem yandam i nena ‘yenañ avômalô’.

Ma avômalô takatu ba miñ yalenhaviñ i ami ma tem yandam i nena ‘avômalô takatu ba yalenhaviñ videdaun.’”

Hosea 2:23

²⁶ Lôk hanañ nena,

“Lon atu ba bôk yahanañ hadêñ thêlô nena, ‘Mólô ma miñ yenañ avômalô ami’,

lon êñ ma tem nendam thêlô nena, ‘Wapômbêñ Lôkmala anêñ nali.’”

Hosea 1:10

²⁷ Ma hathak avômalô Israeël ma plopet Aisaia bôk halan nena,

“Avômalô Israeël ma hatôm thathe ngwêk dan,

ma donjom Anyô Bêñ tem nêm auviñna iyom bulubiñ.

²⁸ Ek malê nena Anyô Bêñ tem esopa anêñ indum abô esak avômalô pik sapêñ ba injik dan siñ kethen oyañ.” *Aisaia 10:22-23*

²⁹ Abô êñ ma hatôm abô yañ atu ba Aisaia bôk hato nena,

“Anyô Bêñ Lôklokwañ Lôkthô Anêñ Ôdôn miñ hadô alalô doho ek namô lôkmala ami,

êñ ma alalô lôkthô tem nambitak vonjovañ oyañ êtôm Sodom lo Gomola.” *Aisaia 1:9*

* **9:16:** Ep 2:8 * **9:20:** Ais 29:16; 45:9 * **9:21:** Jer 18:6

Avômalô Israél miñ esopa loñôndê êvhaviñ ami

³⁰ Aêñ ba alalô nanañ aisê? Avômalô loñ buyañ miñ idum ek nimbitak thêthôn ami, ma donjom ibitak thêthôn hathak iniñ êvhaviñ. ³¹ Ma avômalô Israél esopa balabuñ ek nimbitak thêthôn, ma donjom miñ ibitak thêthôn ami. ³² Eka? Thêlô eson nena tem nimbitak thêthôn esak iniñ ku esopa balabuñ ma miñ hathak iniñ êvhaviñ ami. Thêlô evak valu vuviyathiñ atu silili ba habi i pônêñ. ³³ Hatôm bôk eto nena, “Odañô! Yahatak valu yaônate hamô Saion ek ende anyô liliñ ba imbi i pônêñ lôk valu bêñ te ek nembak silili ba nêñem yak.

Ma avômalô takatu ba êvhaviñ yani tem miñ nêñem mama êndêñ i ami.”
Aisaia 8:14; 28:16

10

Israél miñ eyala Wapômbêñ anêñ loñôndê ek nimbitak thêthôn ami

¹ Aiyañ thêlô, yakapôlôn lahaviñ yenañ avômalô Israél nêpôm Wapômbêñ anêñ bulubiñ ba intu yahateñ mek ek thêlô. ² Yahanañ avanôn nena thêlô ethak lôklokwan ek nesopa Wapômbêñ, ma donjom miñ eyala loñôndê êñ katô ami. ³ Thêlô miñ eyala loñôndê atu ba Wapômbêñ bôk hapôpêk ek endam avômalô nena thêthôn ami. Mi, esopa thêlôda iniñ loñôndê ek nimbitak thêthôn. Ba intu miñ êwê Wapômbêñ anêñ lahaviñ êñ vibin ami. ⁴ Kilisi ma balabuñ anêñ dañ ba intu avômalô takatu ba êvhaviñ yani ibitak thêthôn hêk Wapômbêñ ma.

⁵ Mose bôk hatô abô hathak loñôndê balabuñ atu ba avômalô nesopa ek nimbitak thêthôn ma aêntêk, “Nê takatu ba esopa abô balabuñ dedaun mavi ma miñ êv yak hathak bute ami intu tem neja lôkmala.” *Wok Plis 18:5*

⁶ Ma donjom loñôndê atu ba avômalô nimbitak thêthôn esak nêñemimbiñ ma miñ malain hatôm loñôndê nesopa abô balabuñ ami, ma mi. Hatôm bôk eto nena,

“Môlô miñ noson nena unim ku bêñ hêk ek nosak leñ ba unu ami.” *Lo 30:12*

Mi, Kilisi bôk halêm yôv ba intu notak auk êñ. ⁷ Ma hatôm bôk eto nena,

“Môlô miñ noson nena unim ku bêñ hêk ek unu loñ nãma ami.” *Lo 30:13*

Mi, Wapômbêñ bôk hik yani liñ yôv hêk loñ nãma ba intu notak auk êñ. ⁸ Loñôndê nanêmbiñ miñ hanañ hathak nandum ku takêñ ami. Mi, hanañ nena,

“Wapômbêñ anêñ abô lêk habobo môlô ba hamô vemimbôlêk lôk kapôlômim yôv.” *Lo 30:14*

Abô nêñemimbiñ êntêk intu yêlô athak anañ hadêñ môlô. ⁹ Aêntêk nena honañ bêñ hale vembôlêk nena, “Yisu ma Anyô Bêñ” lôk hôêvhaviñ hêk kapôlôm nena Wapômbêñ hik yani liñ hêk nãma, êñ ma Wapômbêñ tem nêñ o bulubiñ. ¹⁰ Ek malê nena hêk kapôlônin ma avômalô ethak êvhaviñ ba Wapômbêñ halam i nena nê thêthôn. Ma hale veñinbôlêk ma avômalô ethak enañ iniñ êvhaviñ bêñ ba Wapômbêñ hêv i bulubiñ.

¹¹ Hatôm Wapômbêñ anêñ kapya bôk hanañ nena,

“Opalêla takatu ba êvhaviñ yani ma tem miñ nêñem mama êndêñ i ami.” *Aisaia 28:16*

¹² *Anyô Bêñ donjom êñ iyom intu avômalô pik sapêñ iniñ Anyô Bêñ. Ba intu abô êñ hanañ hathak avômalô sapêñ, avômalô Israél lôk avômalô loñ buyañ haviñ. Ma takatu ba elam yani ma hathak hêv anêñ wapôm anôn hadêñ i. ¹³ *Hatôm bôk eto nena,

“Lôkthô atu ba elam Anyô Bêñ anêñ athêñ ma tem neja bulubiñ.” *Joel 2:32*

¹⁴⁻¹⁵ Avômalô takatu ba miñ êvhaviñ Anyô Bêñ ami ma tem nendam yani aisê? Môn ma nanêñ anyô ek enañ Abô Mavi êñ bêñ. Ma hanañ bêñ ba elañô, êñ ma tem nêñemimbiñ ba nendam yani ek nêñ thêlô bulubiñ. Hatôm bôk eto nena,

“Avômalô takatu ba elañô Abô Mavi, thêlô êbôi hathak nê takatu ba ewa abô êñ ba êyô enañ.” *Aisaia 52:7*

¹⁶⁻¹⁷ Aêñ ba avômalô ethak elañô abô hathak Kilisi vêm ka êvhaviñ Abô Mavi

* **10:12:** Ap 15:9 * **10:13:** Jol 2:32

takatu ba elañô. Ma donjom avômalô Israe
 naju iyom ewa Abô Mavi êñ thô. Hatôm bôk
 Aisaia hanañ,

“Anyô Bêñ, opalê hêvhaviñ abô takatu ba
 yêlô anañ hadêñ i? Mi la.” *Aisaia*
53:1

¹⁸ Ma malê te hapôm Israe ba thêlô bêñ
 anôñ miñ êvhaviñ ami? Thêlô miñ elañô
 Abô Mavi ami e? Mi, bôk elañô yôv. Hatôm
 bôk eto nena,

“Abô êñ bôk havenñ mayaliv ba hi hayô pik
 anêñ danñ.” *Kapya Yen 19:4*

¹⁹⁻²¹ Avanôñ, Israe elañô, ma donjom êthôn
 anêñ ôdôn paliñ e? Mi, thêlô bôk elañô
 ba eyala yôv ma donjom miñ êvhaviñ ami.
 Lemimimbi abô atu ba Aisaia bôk hato
 hathak Israe nena,

“Wak nômbêñ intu ma yahalek yabaheñ
 hadêñ môle,

ma donjom môle ma nê auk thekthe
 lôk lemimôndôn kôtôn.” *Aisaia 65:2*

Ba intu Wapômbêñ hanañ ba Mose hato
 aêntêk,

“Tem yanêm mek mavi êndêñ avômalô
 athêñ mi lôk auk mi ek yandum môle
 Israe malenjikilik lôk lenijnana.” *Lo*
32:21

Ma Aisaia miñ hakô ami ma hanañ auk êñ
 bêñ nena,

“Avômalô takatu ba miñ êbôleñ ya ami intu
 bôk êpôm ya yôv.

Ma avômalô takatu ba miñ enañ hik ya
 liñ ami ma tem yangik ya thô êndêñ
 i.” *Aisaia 65:1*

11

Wapômbêñ miñ havôliñ dôñ ek Israe ami

¹ *Aêñ ba intu yahanañ hik môle liñ nena
 Wapômbêñ hapôlik ek anêñ avômalô Israe
 e? Milôk. Yada ma anyô Israe te ma Abla-
 ham anêñ lim ba yahabitak anêñ Benjamin
 anêñ ôdôn ba intu oyala nena Wapômbêñ
 miñ hapôlik ek Israe ami. ² Sêbôk atu
 ba môn anôñ ma Wapômbêñ bôk lahaviñ
 thêlô yôv ba intu miñ hapôlik hathak anêñ
 avômalô ami. Lemimimbi Wapômbêñ anêñ
 kapya bu atu ba hanañ hathak Elia. Yani
 hatatale avômalô Israe ba hanañ hadêñ
 Wapômbêñ nena,

³ “Anyô Bêñ, thêlô ik anêm plopet pôpônô
 lôk ik anêm loñ êbôk da pepesa. Ma
 yada iyom êntêk yahamô denañ ba
 thêlô idum ek nijik ya vônô imbiñ.”
I Kiñ 19:10,14

⁴ Ma donjom Wapômbêñ hanañ aisê hadêñ
 Elia? Hanañ,

“Yahavalon avômalô Israe hatôm 7,000
 takatu ba miñ êv yeñ hadêñ Ngôk
 Baal ami loñ hatôm yada yenañ. Ma
 miñ o iyom ami.” *I Kiñ 19:18*

⁵ Ma lêk aêñ iyom, Wapômbêñ hik anêñ
 wapôm sam ba halam avômalô Israe au-
 viñna. ⁶ *Yani habi anêñ wapôm sam ba
 halam thêlô. Ma miñ hathak iniñ ku ami.
 Hêv hathak iniñ ku, êñ ma miñ wapôm
 anôñ ami.

⁷ Abô êñ anêñ ôdôn ma aêntêk. Avômalô
 Israe idum lôklokwan ek nimbatak thêthôn
 ênjêk Wapômbêñ ma, ma donjom mi. Vi
 atu ba Wapômbêñ halam iyom intu ibitak
 thêthôn. Ma vi dedaun ma hadum thêlônin
 auk thekthe. ⁸ Hatôm Wapômbêñ anêñ
 kapya hanañ,

“Wapômbêñ bôk hadum ba thêlô
 lenvinmalainñ.

Ma bôk hik malenijn siñ ek miñ nêgê
 ami.

Ma bôk habi lenjônôn siñ ek miñ
 nedañô ami.

Ba bôk êmô aêñ aleba lêk.” *Lo 29:4; Aisaia*
29:10

⁹ Ma hatôm bôk ba Devit hanañ hadêñ
 Wapômbêñ hathak avômalô Israe nena,

“Undum nôñ mavi atu ba thêlô ethak eyañ
 imbitak êtôm adêk ek embalon thêlô
 loñ
 ek nêñem yak ba neja malainñ êtôm iniñ
 vuli.

¹⁰ Ômbi thêlô malenijn siñ ek miñ nêgê tak
 ami,
 ma wak nômbêñ intu ma thêlô dôminñ
 lokwan da lokbanñ ênjêk aêñ.” *Kapya*
Yen 69:22-23

*Wapômbêñ hawa alokwan bomanñ thanañ
 ba hagêgê loñ haviñ alokwan yôhok*

¹¹ *Ba intu yahanañ hadêñ môle hathak
 Israe aêntêk. Thêlô êv yak ba miñ hatôm

* **11:1:** 1Sml 12:22; Sng 94:14; Plp 3:5 * **11:6:** Gal 3:18 * **11:11:** Ap 13:46

nimbiyô esak loᅇbô ami e? Mi anôᅇ, tem nimbiyô esak loᅇbô. Ma doᅇtom hathak iniᅇ kambom ma Wapômbêᅇ hêv avômalô loᅇ buyaᅇ bulubiᅇ ek batu nêᅇ ba maleniᅇkilik esak. ¹² Hathak iniᅇ kambom lôk etak Wapômbêᅇ ma avômalô pik sapêᅇ lôk avômalô loᅇ buyaᅇ ewa mek mavi. Vêᅇ ma ele i liliᅇ, êᅇ ma oyala nena tem neja mek mavi bêᅇ anôᅇ êᅇmôᅇ ek yaᅇ bô.

¹³ Yahato abô êntêk hadêᅇ môle avômalô loᅇ buyaᅇ. Wapômbêᅇ bôk halam ya ek yambitak avômalô loᅇ buyaᅇ iniᅇ aposel ba yalenᅇmavi hathak ku êᅇ. Ba intu yahadum ku êᅇ dedaᅇ mavi ¹⁴ ek batu yenaᅇ avômalô Israeᅇ nêᅇ nôᅇ mavi takatu ba Wapômbêᅇ hadum hathak môle ba maleniᅇkilik esak ek Wapômbêᅇ nêᅇ doho bulubiᅇ. ¹⁵ Lêk ma Wapômbêᅇ hatak avômalô Israeᅇ ba intu avômalô pik sapêᅇ ethak doᅇtom haviᅇ Wapômbêᅇ. Ma haveᅇ yam atu ba Wapômbêᅇ hawa i hathak loᅇbô, êᅇ ma tem êtôm iviyô hêk ᅇama.

¹⁶ Alalô ayala nena êbôk polom ba êv bute hadêᅇ Wapômbêᅇ, êᅇ ma polom lôkthô habitak mathêᅇ. Ma alokwaᅇ oliv ᅇgalôk mathêᅇ ma anêᅇ thaᅇaᅇ sapêᅇ ma mathêᅇ haviᅇ. Ma aêᅇ iyom ma avômalô Israeᅇ iniᅇ limi bôbô bôk mathêᅇ ba intu limi lukmuk ma tem mathêᅇ aêᅇ iyom. ¹⁷ *Avômalô Israeᅇ ma hatôm alokwaᅇ oliv yôhok êᅇ. Ma môle avômalô lôᅇ buyaᅇ ma hatôm alokwaᅇ oliv bomaᅇ. Ma Wapômbêᅇ hale oliv yôhok anêᅇ thaᅇaᅇ doho vê, ma hawa môle oliv bomaᅇ anêᅇ thaᅇaᅇ ba hagêᅇ loᅇ hathak oliv yôhok. Ba intu môle othak doᅇtom haviᅇ thaᅇaᅇ vi atu ba hamô denaᅇ ba owa pik anêᅇ lêᅇlêᅇ atu ba oliv ᅇgalôk havôv. ¹⁸ Aêᅇ ba miᅇ nobam amda ba nonaᅇ nena yêlô awa alokwaᅇ yôhok thaᅇaᅇ anêᅇ loᅇ ami. Môle ma thaᅇaᅇ oyaᅇ ma Israeᅇ limi ma ᅇgalôk, ma ᅇgalôk êᅇ intu havatho môle loᅇ ma miᅇ môle ovatho a êᅇ anêᅇ ᅇgalôk loᅇ ami.

¹⁹ Ma doᅇtom môle doho tem nonaᅇ nena, “Wapômbêᅇ hale thaᅇaᅇ doho vê ek yêlô naja iniᅇ loᅇ.” ²⁰ Avanôᅇ, ma doᅇtom lemimimbi nena Wapômbêᅇ hadabêᅇ i kisi hathak miᅇ êvhaviᅇ ami ma

hawa môle hathak unim êvᅇhaviᅇ. Ba intu nôkô ek Wapômbêᅇ ba miᅇ nobam amda ami. ²¹ Wapômbêᅇ bôk hadabêᅇ alokwaᅇ yôhok da anêᅇ thaᅇaᅇ vi kisi yôv, ma hatôm edabêᅇ môle kisi imbiᅇ. ²² *Ba intu lemimimbi nena Wapômbêᅇ hathak mayôhok lôk mathêlêv haviᅇ. Yani mathêlêv hadêᅇ avômalô takatu ba êv yak, ma mayôhok hadêᅇ môle takatu ba ôᅇmô anêᅇ mayôhok kapô ba miᅇ notak ami. Ma otak, ma tem edabêᅇ môle kisi imbiᅇ. ²³ Ma avômalô Israeᅇ ele i liliᅇ ba êvhaviᅇ, êᅇ ma tem Wapômbêᅇ êᅇᅇᅇ i loᅇ esak alokwaᅇ atu esak loᅇbô. Yani hatôm indum aêᅇ. ²⁴ Ek malê nena Wapômbêᅇ bôk hale môle vê hêk oliv bomaᅇ ba hagêᅇ loᅇ hathak oliv yôhok yôv. Alokwanaᅇ êᅇ ma miᅇ unim ami. Ba intu miᅇ malaiᅇ ek êᅇᅇᅇ oliv yôhok da anêᅇ thaᅇaᅇ esak loᅇbô ami.

Wapômbêᅇ lahaviᅇ injik anêᅇ lahiki thô êndêᅇ avômalô sapêᅇ

²⁵ Aiyaᅇ thêlô, yalenᅇhaviᅇ môle noyala abô lôk kup êntêk ek miᅇ nôᅇbôam ami. Abô lôk kup êᅇ ma aêntêk. Avômalô Israeᅇ vi iniᅇ kapôlôᅇniᅇ lêk thekthek ba tem nêᅇmô aêᅇ endeba avômalô lôᅇ buyaᅇ takatu ba Wapômbêᅇ halam i, nêᅇnêᅇmimbiᅇ ba nêᅇyô ek yani am. ²⁶ *Êᅇ ma tem yani nêᅇ Israeᅇ sapêᅇ bulubiᅇ. Hatôm bôk eto abô atu ba Wapômbêᅇ hanaᅇ nena,
“Anyô hêv bulubiᅇ tem êlêᅇ anêᅇ Saion,
ma tem injik avômalô Israeᅇ liliᅇ êᅇᅇk iniᅇ kambom.

²⁷ *Êᅇ ma tem yalenᅇimbi tabô atu ba bôk yahavak haviᅇ i nena
tem yanêᅇ iniᅇ kambom vê.” *Aisaia 59:20-21*

²⁸ Avômalô Israeᅇ miᅇ ewa Abô Mavi thô ami ba intu Wapômbêᅇ hapôlik hathak i. Nôm êᅇ hêv môle avômalô loᅇ buyaᅇ sa. Ma doᅇtom Wapômbêᅇ bôk halam thêlô ba havak balabuᅇ haviᅇ iniᅇ limi ba intu lahaviᅇ thêlô denaᅇ. ²⁹ Ek malê nena Wapômbêᅇ hathak halam avômalô ba hêv mek hadêᅇ i ma tem miᅇ lapaliᅇ i ba nêᅇ anêᅇ mek vê esak loᅇbô ami. ³⁰ Bôk môle avômalô loᅇ buyaᅇ lemimôndôᅇ kôᅇtôᅇ hadêᅇ Wapômbêᅇ. Haveᅇ yam ma avômalô

* 11:17: Ep 2:11-19 * 11:22: Jon 15:2,4 * 11:26: Ais 59:20-21 * 11:27: Ais 27:9; Jer 31:33-34

Israël leñjîndôn kôtôn haviñ ba intu Wapômbên hêv kapô hadên môlô. ³¹ Ma aên iyom ma avômalô Israël lêk leñjîndôn kôtôn ba Wapômbên hêv kapô ek môlô. Hadum aên ek wak te ma tem nê m kapô ek thêlô imbiñ. ³² Wapômbên hatak avômalô sapên ek nesopa iniñ leñjîndôn kôtôn ek injik anên lahiki thô êndên thêlô sapên.

Nambô Wapômbên anên athên

- ³³ *Aiyê, yahason kambom hathak Wapômbên anên wapôm lôk anên auk lôk anên hayala nômkama ma anên dañ mi!
Opalê hatôm eyala anên auk atu ba lahabi am? Mi anôn.
Anyô late miñ hatôm eyala anên loñondê atu ba hapesañ ami.
- ³⁴ *Opalê hatôm eyala Wapômbên anên tabilôk? Mi.
Ma opalê hatôm nê m auk êndên yani? Mi anôn. *Aisaia 40:13*
- ³⁵ Ma opalê hatôm nê m nômlate êndên yani ek êwê viyañ. Milôk! *Jop 41:11*
- ³⁶ *Nômkama lôkthô halêm anên yani ba imiñ hathak anên lôklokwañ lôk êmô ek nêmbô yani.
Nanêm athên lôkmañgiñ êndên yani êtôm wak nômbên intu sapên.
Avanôn biñ.

12

Nanêm i êtôm da êndên Wapômbên

¹ *Aên ba, aiyañ thêlô, Wapômbên lahiki lôbôlôn hathak alalô. Ba intu yahason môlô lokwañ nena nô nê m am vidon êndên yani êtôm alim takatu ba ik vônô hêk loñ êbôk da. Da êñ ma lôkmala lôk mathen ba hêv lamavi hadên Wapômbên. Êñ ma hatôm ôêv yeñ anôn hadên Wapômbên. ² Ba nô nê m loñ ênjêk kapôlômim ek Wapômbên epe-sañ môlônim auk imbitak lukmuk ek môlô numbitak yañda. Ma miñ nosopa avômalô pik veñjngwam ami. Êñ ma tem noyala ba nosopa nô m takatu ba Wapômbên lahaviñ. Lahaviñ êñ ma mavi lôk mabuñ anôn ba tem indum Wapômbên lamavi.

Nandum ku esak wapôm takatu ba Wapômbên hêv hadên alalô tomtom

³ *Wapômbên habi anên wapôm sam ba hêv ya ku aposel. Ba intu yahanan hadên môlô nena lemimimbi am ba nutitiñ am katô esak êvhaviñ atu ba Wapômbên hêv hadên môlô tomtom. Ma miñ noson nena môlô ma nê bên bên ami. ⁴ *Anyô liñkupik ma doñtom iyom, ma doñtom anên lôbôlôbô ma bên anôn. Ma lôbôlôbô takên ethak idum ku lomaloma. ⁵ Ma alalô aên iyom. Alalô ma bên anôn ma doñtom athak doñtom haviñ Kilisi ba abitak kupik doñtom. Ba intu alalô amô hatôm nê ôdôn te iyom.

⁶ *Ma Wapômbên hik anên wapôm sam ba hêv auk ku lomaloma hadên alalô tomtom. Ôpatu ba hawa auk ek enañ Wapômbên anên abô êtôm plopet, êñ ma yani indum ku êñ êtôm anên hêvhaviñ. ⁷ Ma yañ hawa auk ek indum ku nê m avômalô sa, êñ ma nê m i sa. Ma te hawa auk ek êndôn avômalô esak Wapômbên anên abô, ma êndôn. ⁸ Ma yañ hawa auk ek embatho avômalô vi loñ, êñ ma embatho i loñ. Ma te hawa auk ek nê m avômalô sa esak nômkama, êñ ma nê m lôk lavidon. Ma te hawa auk ek eyabiñ avômalô, êñ ma eyabiñ dedaun mavi. Ma te hawa auk nê m kapô ek avômalô, êñ ma indum lôk lamavi.

Kobom leñhaviñ

⁹ Lemimbiñ avômalô lôk lemvidon. Ma nôpôlik esak nô m takatu ba kambom ma nobalon nô m takatu ba mavi loñ. ¹⁰ *Lemimbiñ avômalô takatu ba êvhaviñ videdaun êtôm lemhaviñ mamuyañ. Ma nê m athên bên êndên i êmôn ek o. ¹¹ Ma nô nê m am lôkthô ek nundum Anyô Bên anên ku ma miñ o vau ami. Ma notak Lovak Mathen ek esañ êtôm atum êmô môlô kapôlômim. ¹² *Ma nô nê m malemim lôk lemimmavi. Ma malaiñ hapôm o ma ômô malinyaô. Ma oten mek thôthô. ¹³ *Ma avômalô mathen takatu ba êv i sêkêya, êñ ma nê m i sa. Ma avômalô malak yañ êlêm, onja i thô ba oyabiñ i mavi.

* 11:33: Ais 55:8-9 * 11:34: 1Ko 2:16 * 11:36: 1Ko 8:6 * 12:1: Lom 6:11,13; 1Pi 2:5 * 12:3: 1Ko 12:11; Ep 4:7; Plp 2:3 * 12:4: 1Ko 12:12,27 * 12:6: 1Ko 12:4-11; 1Pi 4:10-11 * 12:10: 1Pi 1:22 * 12:12: 1Te 5:16-18 * 12:13: Hib 13:2

14 *Nêm mek ek avômalô takatu ba idum kambom hadêñ o. Nêm mek ma miñ ondan ek Wapômbêñ nêm malaiñ êndêñ i ami. 15 Avômalô takatu ba leñiñmavi ma lem-mavi imbiñ i. Ma avômalô takatu ba elañ asêñ malêñ ma ondan imbiñ i. 16 *Nômô maliñyaô imbiñ am. Ma miñ osoñ nena o anyô bêñ ami. Mi, otaviñ o ba ômô imbiñ ñê athêñ mi. Ma miñ osoñ nena o anyô lôkauk bêñ ami. Mi.

17 *Anyôla hadum kambom hadêñ o ma miñ nuñgwik kambom êñ liliñ êndêñ yani ami. Undum malêla takatu ba avômalô eyala nena mavi iyom êñjêk thêlô maleñiñ. 18 Ombatho o loñ lôklokwanj ek ômô labali imbiñ avômalô sapêñ. 19 *Aiyañ thêlô, miñ nôwê kambom viyañ ami ma notak êndôk Wapômbêñ anêñ lamaniñ kapô. Hatôm bôk eto nena, “Ya Anyô Bêñ yahanañ nena ku nijik anyô leñkadôk liñ ma yenañ ku ba tem yandum.” *Lo 32:35*

20 *Ma “Ôpatu ba hapôlik hathak o hama kisi ma nêm nôm êndêñ yani. Ma hathakmuniñ ma nêm ñañ ek inum. Hudum aêñ ma tem nêm yani mama bêñ.” *Gutpela Sindaun 25:21-22*

21 Aêñ ba undum mavi iyom ek ômô kambom lu, ma miñ otak kambom ek êmô o lu ami.

13

Alalô namô gavman viñiñ

1 *Gavman pik sapêñ ma Wapômbêñ hatak i ba hêv lôklokwanj hadêñ i ek neyabiñ avômalô. Gavman te miñ habitak oyañ ami ma mi. Ba intu avômalô lôkthô nêmô thêlô viñiñ. 2 Aêñ ba anyôla hadô êmô gavman viñiñ, êñ ma hadô ek êmô Wapômbêñ bañ viñiñ. Ba intu ôpêñ tem indum abô ba enja malaiñ. 3 *Opalêla intu êkô ek gavman? Avômalô takatu ba idum mavi e? Mi, ñê takatu ba idum kambom. Ba intu undum mavi ek gavman miñ nêm vovañ êndêñ o ami, ma embam o iyom. Êñ ma tem

miñ ôkô ek gavman ami. 4 Gavman ma Wapômbêñ anêñ ñê ku ek nêñem o sa ek ômô mavi. Wapômbêñ hêv lôklokwanj hadêñ i ek nêñem anêñ vovañ êndêñ avômalô takatu ba idum kambom. Ma thêlô miñ ewa lôklokwanj êñ oyañ ami. Mi, ba intu hudum kambom, êñ ma ôkô. 5 Aêñ ba alalô miñ namô gavman viñiñ esak akô ek naja vovañ iyom ami. Mi, esak nayala êñjêk kapôlôñiñ nena êñ ma mavi.

6 *Aêñ ba intu alalô athak êv takis. Gavman ma Wapômbêñ anêñ ñê ku ba ethak idum iniñ ku thêthôñ. 7 Ba intu malêla takatu ba enañ nena nêm ma nêm. Elam takis alêla ma nêm. Ma anyôla hamô o vuliñ ma ômô yani viñiñ. Ma opalêla takatu ba ewa athêñ bêñ ma nêm athêñ bêñ êndêñ i.

Lemimbiñ avômalô vi

8 *Ôwê anêm malêla takatu ba viyañ hêk denañ. Ma undum ku esak viyañ donjom atu hêk nena lemimbiñ avômalô. Hudum aêñ ma hatôm abô balabuñ lôkthô hik anôñ hamiñ o. 9 *Abô balabuñ hanañ aêntêk, “Miñ undum sek imbiñ anyô yañ yanavi ami. Miñ nuñgwik anyô vônô ami. Miñ onja vani ami. Ma miñ malemkilik esak anyô vi iniñ nômkama ami.” Ma hanañ abô balabuñ vi haviñ. Balabuñ nômbêñ êñ hamô balabuñ ali êntêk kapô nena, “Lemimbiñ anyô yañ êtôm lemhaviñ oda.” 10 *Alalô leñiñhaviñ avômalô vi ma tem miñ nandum i kambom ami. Ba intu alalô leñiñhaviñ avômalô vi, êñ ma hatôm balabuñ lôkthô hik anôñ.

Waklavôñ naja bulubiñ lêk habobo

11 *Oyala waklavôñ êntêk ba lêk alalô amô, aêñ ba nosopa abô takatu ba lêk yahanañ yôv hadêñ môlô. Sêbôk atu ba alalô aêvhaviñ môñ anôñ ma hamô daim dokte, ma donjom waklavôñ naja bulubiñ lêk habobo. Ba intu notak malemim hayañ ma numbiyô. 12 *Bôlôvôñ anêñ danj lêk habobo ma wak tem imbi. Ba intu nômbi momañiniñ anêñ ku thô ma noba deda anêñ nômkama vovak. 13 *Aêñ ba alalô

* 12:14: Mat 5:44; 1Ko 4:12 * 12:16: Snd 3:7 * 12:17: 1Te 5:15 * 12:19: Mat 5:39 * 12:20: Mat 5:44
 * 13:1: Snd 8:15; Tit 3:1 * 13:3: 1Pi 2:13-14 * 13:6: Mat 22:21 * 13:8: Mat 22:39-40; Jem 2:8 * 13:9: Kis 20:13-15,17; Lo 5:17-19,21 * 13:10: 1Ko 13:4-7 * 13:11: Ep 5:14; 1Te 5:6-7 * 13:12: 1Jon 2:8 * 13:13: Luk 21:34; Ep 5:18

nasopa waklavônêj êj anêj kobom mavi. Ba miñ nandum nômkama mayaliv lôk nanum waiñj ba nambitak molo ami. Ma miñ nandum sek waliliñj lôk nasopa thethajak ami. Ma natak leniñjaña lôk leniñdan. ¹⁴ *Miñ nundum kobom takêj ami, ma mi. Omba Anyô Bêj Yisu Kilisi êtôm anêm kwêv ma miñ ômbôlêm kambom anêj loñôndê ek undum thethajak lamavi ami.

14

Minj ôngô môlôviyanj ba nonanj nena nê kambom ami

¹ *Onja nê takatu ba iniñj êvhaviñj pulusik thô. Ma hathak auk atu ba Wapômbêj anêj abô miñ hik thô halêm yaiñj ami ma miñ otatale i esak iniñj auk atu ba leniñhabi nena malê intu mavi lo kambom hêk Wapômbêj ma ami. ² *Ma anyô yan anêj êvhaviñj ma lôklokwanj ba hatôm enjanj nôm lomaloma sapêj. Ma yan anêj hêvhaviñj ma pulusikna ba intu hayanj nôm ku kapô iyom ma hatip ek alim atu ba êv hadêj ngôk. ³ *Ôpatu ba hayanj nômkama sapêj ma miñ enanj nena ôpatu ba hatip ek nôm doho ma anyô kambom ami. Ma ôpatu ba hatak nôm doho ma miñ etatale ôpatu ba hayanj nômkama sapêj ami. Mi, Wapômbêj bôk hawa yani yôv. ⁴ *Ma o opalê ba hotatale anyô yan anêj anyô ku? Ôpêj da anêj anyô bêj tem enanj nena ôpêj hamiñ mena hêv yak. Ma Anyô Bêj da tem embatho ôpêj loñ ek imiñ.

⁵ *Ma avômalô vi leniñhabi nena wak doho ma mathenj ma doho ma mi. Ma vi leniñhabi nena wak lôkthô ma hatôm donjom iyom. Hathak auk êj ma anyô tomtom da leniñimbi katô am ka nesopa iniñj êvhaviñj. ⁶ Avômalô takatu ba leniñhabi nena wak doho ma mathenj ma ethak idum aêj ek êv athêj bêj hadêj Anyô Bêj. Ma vi atu ba ethak eyanj alim ma êv leniñmavi hadêj Wapômbêj ba eyanj ek nênem athêj bêj êndêj Anyô Bêj. Ma avômalô takatu ba itip ek alim ma êv leniñmavi hadêj Wapômbêj ba eyanj iniñj nôm ek nênem athêj bêj êndêj

Anyô Bêj. ⁷ Alalô nê êvhaviñj miñ adum nômlate ek alalô da iyom ami. Mi, nômkama lôkthô atu ba adum, amô lôkmala mena ama, ma adum ek Anyô Bêj. ⁸ *Alalô amô lôkmala, ma amô ek nanêm athêj bêj êndêj Anyô Bêj. Ma ama, ma ama ek nanêm athêj bêj êndêj Anyô Bêj aêj iyom. Ba intu alalô amô mena ama, alalô ma Anyô Bêj da anêj. ⁹ Kilisi bôk hama ba haviyô hathak loñbô ek imbitak nê lôkmala lôk nê njama iniñj Anyô Bêj.

¹⁰ *Aêj ba aisê ka môlô otatale môlôviyanj? Ma aisê ka môlô ôyê môlôviyanj ba onanj nena thêlô ma nê kambom? Wapômbêj tem indum abô ba alalô sapêj tem namiñ yani ma êndêj wak êj.

¹¹ *Hatôm bôk eto nena,

“Yada Anyô Bêj, yahamô aêj, ba yahananj avanôj biñ nena avômalô sapêj tem nedek veniñdônj lêlô ma nênem athêj bêj êndêj ya Wapômbêj.” *Aisaia 45:23*

¹² Ba intu alalô tomtom tem namiñ Wapômbêj ma ek nandum abô esak alalôaniñj nôm takatu ba adum.

Minj undum mamuyan nênm yak ami

¹³ Wapômbêj tem endanjô avômalô lôkthô iniñj abô ba intu notak auk notatale avômalô êvhaviñj vi. Ma lemimimbi katô ek miñ nundum nômlate ek nosale lôk numbuliñj môlôviyanj ami. ¹⁴ *Yahamô haviñj Anyô Bêj Yisu ba yahayala lôk yahêvhaviñj nena nôm takatu ba êv hadêj ngôk lôk nôm sapêj ma mavi hêk Wapômbêj ma ek nejanj. Ma donjom anyôla lahabi nena nômlate lelaik hêk Wapômbêj ma, êj ma nôm êj lêk lelaik ek ôpêj. ¹⁵ *Hoanj nômlate atu ba mamuyan hêvhaviñj nena lelaik ba hôêv malaiñ hadêj yani, êj ma miñ hosopa lenhaviñj anêj loñôndê ami. Kilisi hama hathak ôpêj ba intu miñ undum ek yani nênm yak esak nôm atu ba hoanj ami. ¹⁶ Aêj ba hoyala nena nôm lôkthô ma mavi ek nejanj, êj ma auk mavi. Ma donjom mamuyanj atu ba hapôlik ek nômla doho hayô, êj ma oyabiñ

* **13:14:** Ep 5:11 * **14:1:** Lom 15:7 * **14:2:** Stt 9:3-4 * **14:3:** Kol 2:16 * **14:4:** Mat 7:1; Jem 4:11-12

* **14:5:** Gal 4:10-11 * **14:8:** Gal 2:20 * **14:10:** 2Ko 5:10 * **14:11:** Plp 2:10-11 * **14:14:** Ap 10:15; Tit 1:15

* **14:15:** 1Ko 8:11-13

o ek anêm auk mavi êḡ miḡ imbuliḡ yani ba enaḡ abô kambom esak anêm auk êḡ ami. ¹⁷ Nôm eyaḡ lo inum, êḡ ma nôm oyaḡ. Nômbêḡ hêk Wapômbêḡ anêḡ loḡ lôkliḡyak ma nandum nômkama thêthôḡ lôk namô labali imbiḡ i ma namô lôk leḡḡmavi. Nôm takêḡ halêm anêḡ Lovak Matheḡ. ¹⁸ Ôpatu ba hadum Kilisi anêḡ ku takêḡ hêv lamavi hadêḡ Wapômbêḡ ba avômalô ebam yani.

¹⁹ *Aêḡ ba alalô nandum ek namô yôhok imbiḡ i lôk nambatho alalôaniḡ êvhaviḡ loḡ.

²⁰ *Ma miḡ umbuliḡ Wapômbêḡ anêḡ ku esak nôm eyaḡ ami. Nôm lôkthô ma mabuḡ hêk Wapômbêḡ ma, ma doḡtom hoaḡ nômla te atu ba hadum ba anyô yaḡ hêv yak, êḡ ma hudum kambom. ²¹ Aêḡ ba hoaḡ alim mena hunum waiḡ mena hudum nômla yaḡ atu ba hadum mamuyaḡ hêv yak, êḡ ma mavi ek otak.

²² Anêm auk hathak nôm takatu ba lêk yahanaḡ, êḡ ma êmô imbiḡ oda lôk Wapômbêḡ iyom. Avômalô takatu ba esopa iniḡ êvhaviḡ lôk kapôlôḡniḡ labali lêk êmô lôk leḡḡmavi. ²³ Ma doḡtom avômalô takatu ba eyaḡ nôm lôk auk ju, êḡ ma miḡ esopa iniḡ êvhaviḡ ami ba intu idum kambom hêk Wapômbêḡ ma. Malêla takatu ba hudum ma miḡ halêm anêḡ hôêvhaviḡ ami, êḡ ma hatôm hudum kambom.

15

Nundum nômkama lôkthô ek nônem môlôviyaḡ sa

¹ Alalô takatu ba aêvhaviḡ lôklokwaḡ miḡ nasopa alalôaniḡ leḡḡhaviḡ iyom ami. Mi, nanêm avômalô takatu ba iniḡ êvhaviḡ pulusikna sa ba naja iniḡ malaiḡ imbiḡ. ² *Ma alalô tomtom leḡḡimbi alalôaniḡ iviyaḡ ek nanêm i sa ek iniḡ êvhaviḡ imbitak lôklokwaḡ. ³ Êtôm Kilisi da bôk hadum ba miḡ hasopa yanida anêḡ lahaviḡ ami. Mi, bôk eto nena,

“Wapômbêḡ, abôma atu ba enaḡ hathak o ma lêk hapôm ya haviḡ.” *Kapya Yeḡ 69:9*

⁴ *Abô lôkthô atu ba bôk eto hêk Wapômbêḡ anêḡ kapya ma eto ek êndôḡ alalô ek

namô maliḡyaô lôk nêm alalô thêvô ek alalô nanêm maleḡḡniḡ ek Wapômbêḡ anêḡ bulubiḡ.

⁵ Wapômbêḡ atu ba hathak havatho môlô loḡ ek nômo maliḡyaô lôk hêv môlô thêvô ma tem indum ba môlô kapôlômim imbitak doḡtom êtôm Yisu Kilisi anêḡ lahaviḡ. ⁶ Ek môlô sapêḡ kapôlômim doḡtom lôk auk doḡtom ba nônem athêḡ lôkmaḡḡniḡ êndêḡ Wapômbêḡ alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu Kilisi anêḡ Lambô.

Yisu halêm ek nêm avômalô Israel lo avômalô loḡ buyaḡ sa

⁷ *Aêḡ ba onja ḡê êvhaviḡ vi thô êtôm môlôviyaḡ hatôm Kilisi bôk hawa môlô thô. Nundum aêḡ ek nêm athêḡ lôkmaḡḡniḡ êndêḡ Wapômbêḡ. ⁸ *Yahanaḡ avanôḡ nena Kilisi habitak hatôm ḡê Israel iniḡ anyô ku ek hik thô nena Wapômbêḡ hasopa anêḡ abô takatu ba bôk habutiḡ haviḡ iniḡ limi.

⁹ *Ma Kilisi hadum ku êḡ ek avômalô loḡ buyaḡ hatôm nênem athêḡ lôkmaḡḡniḡ êndêḡ Wapômbêḡ hathak anêḡ hêv kapô hadêḡ thêlô. Hatôm bôk eto nena,

“Tem yambam anêm athêḡ êḡḡek ḡê loḡ buyaḡ malêvôḡ.

Lôk yanêm yeḡ êndêḡ o.” *Kapya Yeḡ 18:49*

¹⁰ Ma buyaḡ hanaḡ nena,

“Môlô ḡê loḡ buyaḡ, lemimmavi imbiḡ Wapômbêḡ anêḡ avômalô.” *Lo 32:43*

¹¹ Ma bute hanaḡ nena,

“Môlô avômalô loḡ buyaḡ sapêḡ nômbô Anyô Bêḡ.

Lôk avômalô pik sapêḡ nônem yeḡ ba nômbô yani.” *Kapya Yeḡ 117:1*

¹² *Ma Aisaia bôk hatô abô te aêntêk,

“Jesi anêḡ ôdôḡ ma su lukmuk tem ipililip.* Yani tem imbitak kiḡ ba eyabiḡ avômalô loḡ buyaḡ sapêḡ.

Ma thêlô tem nênem maleḡ ek nôm atu ba yani bôk havak abô hathak.”

Aisaia 11:10

¹³ Môlô ôêvhaviḡ ma Wapômbêḡ ma nôm mavi lôkthô atu ba ôêv malem hathak anêḡ ôdôḡ tem êmbôlô môlô kapôlômim siḡ esak leḡḡmavi lôk labali. Ma hathak Lovak

* 14:19: Lom 12:18; 15:2 * 14:20: 1Ko 8:13 * 15:2: 1Ko 10:24,33 * 15:4: 2Ti 3:16 * 15:7: Lom 14:1

* 15:8: Mat 15:24 * 15:9: Ap 3:25 * 15:12: ALK 5:5 * 15:12: Jesi ma Kiḡ Devit anêḡ lambô.

Matherj anêj lôklokwanj ma tem indum ek mólô malemim endahalinj nô m takatu ba tem Wapômbêj nê m.

Pol anêj ku hawa Abô Mavi hi loj buyanj

¹⁴ Aijan thêlô, yahayala nena mólôda othak udum mavi lomaloma ba unim auk mavi ma bêj ba intu hatôm nôndôj amda.

¹⁵ Wapômbêj habi anêj wapôm sam hadêj ya ba hêv anêj ku hadêj ya ba intu yahato abô lôklinyak doho hêk kapy a êntêk hadêj mólô ek lemimimbi esak lojbô. ¹⁶ *Yani halam ya ek yambitak êtôm Yisu Kilisi anêj anyô habôk da ek mólô avômalô loj buyanj. Ba intu yahananj Wapômbêj anêj Abô Mavi hadêj mólô ek yanê m mólô êtôm da ôv mavi êndêj Wapômbêj. Lovak Matherj hadum ba da êj habitak matherj.

¹⁷ Aêj ba Yisu Kilisi hadum ku bêj hathak ya ek yandum Wapômbêj anêj ku ba intu hathak ku takêj ma yahabam yada. ¹⁸ Tem miñ yananj abô esak malêla takatu ba yada yahadum ami. Mi, tem yananj esak nô m takatu ba Kilisi hadum hathak ya iyom ek batu avômalô loj buyanj nê nê mimbij Wapômbêj esak nô m takatu ba yahadum lôk yahananj. ¹⁹ Ma êyê nômbithi lôk lavônjij lomaloma takatu ba yahadum hathak Lovak Matherj anêj lôklokwanj. Ba intu nê loj buyanj esopa Wapômbêj anêj abô. Aêj ba bôk yahananj Abô Mavi lôkthô hathak Kilisi halôk Jelusalem ba hi loj sapêj aleba hayô plovins Ililikum.

²⁰ *Yahathak yalenj hik ya lôklokwanj ek yananj Abô Mavi embenj loj takatu ba miñ bôk elanjô abô hathak Kilisi ami. Yahadô yandav unyak êyômô loj lavônj atu ba anyô yanj bôk halav halôk yôv. ²¹ Hatôm atu ba bôk eto nena,

“Avômalô takatu ba miñ bôk enanj abô hathak yani hadêj i ami ma tem nêgê katô.

Ma avômalô takatu ba miñ bôk elanjô ami ma tem neyala katô anôj.” *Ai-saia 52:15*

Pol hadum ek ni Lom

²² *Ku takêj hathak havalonj ya loj bêj anôj ba intu miñ yahathôk ek mólô ami.

* **15:16:** Lom 1:5; 11:13 * **15:20:** 2Ko 10:15-16
24:17; 1Ko 16:1; 2Ko 8:1; 9:2,12 * **15:27:** 1Ko 9:11

²³ Sondabêj lôbôlôj ya thôthô ek yasôk yangê mólô ma dojtom mi. Ma yananj ku loj êntêk lêk yôv ba intu tem yasôk.

²⁴ Yahadum ek yana Spen, êj ma yalenjhabi nena tem yande yangê mólô vê mam ek alalô leñijmavi imbij i. Vê m ma mólô nô nê m ya sa esak lojôndê ek yana Spen.

²⁵ *Ma dojtom lêk êntêk ma tem yana Jelusalem ek yanê m i sa esak da vê mam.

²⁶ *Avômalô plovins Masedonia lôk Akaia êv da takêj lôk leñijmavi anôj ek nê nê m avômalô matherj takatu ba êv i sêkêya ê mô Jelusalem sa. ²⁷ *Thêlô leñijmavi ek nê nê m da êj êndêj avômalô Jelusalem ek malê nena avômalô Israe l bôk êv nô mkama malak leñ hadêj thêlô nê loj buyanj ba intu viyanj hêk. Ma lêk ma mavi ek thêlô nêwê viyanj esak nô mkama pik. ²⁸ Tem yada yanja da êj ba yana Jelusalem ek yanê m da êj solop êndêj i. Vê m ma yana Spen ma tem yangê mólô vê mam ka yana. ²⁹ *Yahayala nena yahathôk ek mólô ba alalô amô, êj ma Kilisi tem nê m mek bêj anôj êndêj alalô.

³⁰ *Aijan thêlô, Wapômbêj anêj Lovak Matherj hadum ba alalô leñijhavinj i. Aêj ba yahasonj mólô lokwanj hathak Yisu Kilisi anêj athêj nena nô nê m lêlê esak mek imbij ya ek Wapômbêj nê m ya sa. ³¹ Mólô notenj mek ek Wapômbêj eyabinj ya mavi ek nê Israe l takatu ba leñijôndôj kô tôj miñ nimbulinj ya ami. Ma notenj mek imbij ek avômalô matherj anêj Jelusalem leñijmavi esak da takatu ba yahawa ba yaha ek thêlô.

³² Ek Wapômbêj anêj lahavinj yasôk, êj ma tem yasôk ek alalô leñijmavi lôk yambatho mólô loj ma mólô nobatho ya loj.

³³ Wapômbêj, labali lôkthô anêj alanj, ê mô imbij mólô. Avanôj.

16

Pol hêv anêj lamavi hadêj avômalô

¹ Yahêv abô ek mólô hathak livônj Pibi atu ba hathôk ek ênjê mólô. Yani ma avômalô êvhavinj anêj Senklia iniñ avi ku te. ² Ba noja yani thô esak Anyô Bêj anêj athêj êtôm Wapômbêj anêj avi ku matherj te. Yani bôk hayabinj ya lôk avômalô bêj anôj

* **15:22:** Lom 1:13 * **15:25:** 1Ko 16:1-4 * **15:26:** Ap
15:29: Lom 1:11 * **15:30:** 2Ko 1:11; Kol 4:3; 2Te 3:1

hathak anêḡ nômka. Ba nônêm yani sa esak malaiḡ malêla takatu ba hapôm yani.

³ *Nônêm yenaḡ yalenḡmavi êndêḡ Plisila lo yamalô Akwila atu ba idum Yisu Kilisi anêḡ ku haviḡ ya. ⁴ Sêbôk ma habobo tem nijik thai vônô esak ya. Ba intu yada lôk avômalo êvhaviḡ lodôḡlodôḡ anêḡ loḡ buyaḡ sapêḡ leḡḡmavi hathak thai. ⁵ Ma nônêm yalenḡmavi ni êndêḡ avômalo êvhaviḡ takatu ba ethak êv yeḡ halôk thai iniḡ unyak imbiḡ.

Nônêm yalenḡmavi êndêḡ yenaḡ aiyaḡ anôḡ Epainetus. Yani anyô môḡ anêḡ plovins Esia atu ba hêvhaviḡ Kilisi vêm ka vi êvhaviḡ havenḡ yam. ⁶ Ma nônêm yalenḡmavi êndêḡ Malia. Yani hathak hadum ku bêḡ ek hêv môlô sa. ⁷ Ma nônêm yalenḡmavi êndêḡ Andlonikus lo yanavi Junias. Thai ma yenaḡ avômalo Israeḡ ba bôk êvhaviḡ Kilisi hamôḡ ek ya. Ma bôk yêlô amô koladôḡ haviḡ i. Thai ma aposel lôk athêḡ bêḡ.

⁸ Nônêm yalenḡmavi êndêḡ Ampliatus atu ba yalenḡhaviḡ hathak Anyô Bêḡ anêḡ athêḡ. ⁹ Nônêm yalenḡmavi êndêḡ Ulbanus, yani hadum Kilisi anêḡ ku haviḡ alalô. Lôk nônêm yalenḡmavi êndêḡ yenaḡ aiyaḡ Stakis. ¹⁰ Nônêm yalenḡmavi êndêḡ Apeles, yani hawa malaiḡ lomaloma ma doḡtom hamiḡ lôklokwaḡ hathak Kilisi. Ma nônêm yalenḡmavi êndêḡ avômalo sapêḡ atu ba êmô haviḡ Alistobulus. ¹¹ Ma nônêm yalenḡmavi êndêḡ Helodion, yani ma yenaḡ avômalo Israeḡ te. Ma nônêm yalenḡmavi êndêḡ Anyô Bêḡ anêḡ avômalo sapêḡ atu ba êmô haviḡ Nalsisus.

¹² Nônêm yalenḡmavi êndêḡ Tlipina lo Tliposa, avi ju atu ba idum Anyô Bêḡ anêḡ ku. Nônêm yalenḡmavi êndêḡ livôḡ Pelsis, yani hadum Anyô Bêḡ anêḡ ku lôklokwaḡ haviḡ. ¹³ *Ma nônêm yalenḡmavi êndêḡ Lupus atu ba Anyô Bêḡ bôk habi baḡ hayô hêk yôv lo talêbô atu ba habitak hatôm yenaḡ wakatik. ¹⁴ Ma nônêm yalenḡmavi êndêḡ Asinklitus lo Plegon ma Helmas lo Patlobas ma Helmas lôk avômalo êvhaviḡ takatu ba ethak êmô haviḡ thêlô. ¹⁵ Ma

nônêm yalenḡmavi êndêḡ Pilologus lôk Julia, ma Neleus lo livavi ma Olimpás lôk avômalo mathenḡ lôkthô atu ba êmô haviḡ thêlô.

¹⁶ *Ma nokam môlôviyaḡ esak kobom yôhok mathenḡ.

Kilisi anêḡ avômalo êvhaviḡ lodôḡlodôḡ sapêḡ êv iniḡ leḡḡmavi hadêḡ môlô.

Noyabiḡ am

¹⁷ *Aiyaḡ thêlô, yahathô môlô loḡ lôklokwaḡ nena noyabiḡ am esak ḡê takatu ba idum ek nembak môlô vose. Thêlô iniḡ abô ma yaḡda ek abô avanôḡ atu ba bôk olaḡô ba ôêvhaviḡ. Ba intu imiḡ môlô loḡ siḡ hathak ôêvhaviḡ. Aêḡ ba nômô daim ek i. ¹⁸ *Thêlô lôk avômalo takatu ba esopa iniḡ kobom idum ku hathak thêlôda iniḡ leḡḡhaviḡ ma miḡ idum alalôaniḡ Anyô Bêḡ Kilisi anêḡ ku ami. Enaḡ abô vasiḡ mavi lôk abô lôk thok ek nesau avômalo takatu ba iniḡ auk voloḡ. ¹⁹ *Avômalo êvhaviḡ lôkthô bôk elañô yôv nena môlô ma avômalo olaḡô abô ba osopa. Ba intu yalenḡmavi anôḡ hathak môlô. Ma doḡtom yalenḡhaviḡ môlô nômô lôk auk esak malêla takatu ba mavi ma nômô mabuḡ ek malêla takatu ba kambom. ²⁰ *Ma Wapômbêḡ ma labali anêḡ alaḡ ba kasana ma tem etak Sadaḡ êmô vemimkapô vibiḡ ek nombak pesa.

Anyô Bêḡ Yisu anêḡ wapôm êmô imbiḡ môlô.

Avômalo doho êv iniḡ leḡḡmavi hadêḡ avômalo Lom

²¹ *Timoti atu ba hadum ku haviḡ ya hêv anêḡ lamavi hadêḡ môlô. Ma Lusius lo Jenson ma Sosipatel, thêlô ma yenaḡ avômalo Israeḡ ba êv iniḡ leḡḡmavi haviḡ.

²² Ma ya Teltius atu ba yahato Pol anêḡ abô halok kapya êntêk, yahananḡ yenaḡ yalenḡmavi hathak Anyô Bêḡ anêḡ athêḡ hadêḡ môlô haviḡ.

²³⁻²⁴ *Gaius hêv anêḡ lamavi hadêḡ môlô. Yani hathak hayabiḡ ya lôk avômalo êvhaviḡ sapêḡ atu ba êlêm êmô anêḡ unyak. Ma Elastus atu ba hayabiḡ malak bêḡ êntêk

* **16:3:** Ap 18:2 * **16:13:** Mak 15:21 * **16:16:** 1Ko 16:20; 1Pi 5:14 * **16:17:** Mat 7:15; Tit 3:10 * **16:18:** Plp 3:19; 2Pi 2:3 * **16:19:** Lom 1:8; 1Ko 14:20 * **16:20:** Stt 3:15 * **16:21:** Ap 16:1-2; 19:22; 20:4 * **16:23-24:** Ap 19:22; 1Ko 1:14

iniñ valu lôk yêlôaniñ aiyañ Kwaltus êv iniñ
leñiñmavi hadêñ môlô havin.*

Nanêm athêñ bêñ êndêñ Wapômbêñ

²⁵ *Alalô nambô Wapômbêñ anêñ athêñ.
Yani hatôm embatho unim ôêvhavin loñ
esak Abô Mavi takatu ba yahanañ hathak
Yisu Kilisi. Abô Mavi êñ intu hik auk loñ
kapô takatu ba bôk havuñ i bô halêm yaiñ.

²⁶ Plopet bôk eto hathak auk loñ kapô êñ
ma Wapômbêñ atu ba hamô lôkmala hatôm
wak nômbêñ intu sapêñ hanañ ek auk loñ
kapô êñ lêk halêm yaiñ ek avômalô pik
lôkthô hatôm nêñemimbiñ ba nesopa. ²⁷ Aêñ
ba alalô nanêm athêñ lôkmanñiñ êndêñ
Wapômbêñ, yanida iyom intu Wapômbêñ
lôkauk lôkthô anêñ ôdôñ hatôm wak nômbêñ
intu sapêñ esak Yisu Kilisi. Avanôñ.

---

* **16:23-24:** Nê lôkauk vi enañ nena abô doho atu ba Pol hato ma hêk denañ. Abô êñ ma aêntêk: Yisu Kilisi anêñ
wapôm êmô imbiñ môlô. Avanôñ. * **16:25:** Lom 1:5; Ep 1:9; 3:5,9; Kol 1:26

ayala nena nôm êḡ ma Wapômbêḡ anêḡ lôklokwaḡ. ¹⁹*Hatôm bôk eto nena, “Tem yambuliḡ ḡê lôk auk bêḡ iniḡ auk ma tem yambak iniḡ auk takêḡ pesa ba imbitak êtôm nôm oyaḡ.” *Aisaia 29:14*

²⁰*Ma ḡê lôk auk bêḡ lôk ḡê ethak lôm bêḡ lôk kêdôḡwaga takatu ba evaloḡ kapyā auk bêḡ bôlôḡ êntêk, thêlô aisê? Wapômbêḡ hik thô nena auk bêḡ takêḡ habitak auk molo. ²¹*Wapômbêḡ ma anyô auk mavi ba hadô ek avômalô neyala yani esak auk luvôḡḡ. Aêḡ ba hawa abô molo ek nêḡ vi atu ba êvhaviḡ bulubiḡ. ²²Ma avômalô Is-lael lenḡhaviḡ nêḡê lavôḡḡ ek nêḡnêḡmimbiḡ. Ma Glik êbôlêḡ auk lôm bêḡ ek nêḡnêḡmimbiḡ. ²³*Ma doḡtom yêlô ananḡ bêḡ nena Kilisi hama hathak alovalaḡḡsiḡ. Auk êḡ habuliḡ avômalô Is-lael ba intu êpôlik. Ma ḡê loḡ buyaḡ elanô nena auk êḡ ma auk molo. ²⁴⁻²⁵*Wapômbêḡ anêḡ auk molo êḡ ma auk bêḡ ek ḡê pik iniḡ auk. Ma Wapômbêḡ anêḡ pulusik ma lôklokwaḡ bêḡ ek ḡê pik iniḡ. Ba intu avômalô Is-lael lo Glik ma avômalô loḡ buyaḡ takatu ba Wapômbêḡ halam i ma eyala nena Kilisi ma Wapômbêḡ anêḡ lôklokwaḡ lôk anêḡ auk bêḡ.

²⁶*Aiyaḡ thêlô, môlô lemimimbi esak sêbôk atu ba elam môlô. Avômalô lôkthô miḡ êyê môlô bêḡ anôḡ nena ḡê lôk auk bêḡ mena anyô lôkmaḡḡḡ mena anyô lôk athêḡ bêḡ te ami. Mi. ²⁷Wapômbêḡ hawa auk molo anêḡ pik ek nêḡ mama êndêḡ ḡê lôk auk bêḡ ma hawa nômkama pik takatu ba pulusikna ek nêḡ mama êndêḡ ḡê lôklokwaḡ. ²⁸ḡê takatu ba avômalô êyê hatôm yavoyav lôk nôḡ ôvathek lôk nôḡ oyaḡ lomaloma pik êntêk intu yani halam ek nêḡ auk bôlôḡ êntêk vê esak, ²⁹*ek anyô late miḡ hatôm êmbôḡ imiḡ Wapômbêḡ ma ami. ³⁰*Ma môlô ma Wapômbêḡ da hadum ba lêk ôḡô haviḡ Yisu Kilisi. Yani habitak hatôm Wapômbêḡ anêḡ auk atu ba hêv ek nêḡ alalô sa ek nêḡ kambom vuli lôk hapole alalô vê hêk kambom anêḡ ba lêk abitak thêthôḡ lôk mathêḡ hamiḡ Wapômbêḡ ma. ³¹Ba intu eto nena,

“Opalêla takatu ba êbôḡ ma nêḡmbôḡ esak Wapômbêḡ iyom.” *Jelemmaia 9:24*

2

Pol hêv auk hadêḡ avômalô Kolin

¹Aiyaḡ thêlô, sêbôk atu ba yahayô ek môlô ma yahananḡ Wapômbêḡ anêḡ abô takatu ba hik thô hadêḡ ya ma miḡ yahananḡ abô mavi mena auk mavi hatôm ḡê lôk auk iniḡ ami. ²Mi anôḡ. Yahadum ek yanaḡ abô esak Yisu Kilisi atu ba hama hathak alovalaḡḡsiḡ iyom. ³*Yahamô haviḡ môlô ma ya anyô vau lôk bômko ma yahalowaliḡ bêḡ anôḡ. ⁴*Ma doḡtom Lovak Mathêḡ da hik anêḡ lôklokwaḡ thô ba yahananḡ abô ba miḡ yahananḡ hatôm ḡê lôk auk iniḡ abô ek yandôk môlô lemim ami ⁵ek môlô nêḡnêḡmimbiḡ Wapômbêḡ anêḡ lôkliḡyak ma miḡ ḡê lôk auk iniḡ abô ami.

Lovak Mathêḡ hêv auk

⁶⁻⁷ḡê talanḡ elanô yêlôaniḡ abô hatôm auk bêḡ. Sêbôk bôlada ma Wapômbêḡ havuḡ auk nêḡ alalô bulubiḡ ek indum ba alalô nambitak avômalô lôkmaḡḡḡ. Ma yêlôaniḡ auk êḡ ma miḡ hatôm ḡê bêḡbêḡ iniḡ auk bôlôḡ êntêk ami. Thêlô takêḡ tem nêḡnêḡ yak. ⁸⁻⁹*Hatôm bôk eto hathak auk êḡ nena, “Wapômbêḡ bôk hapesanḡ nômkama yôv ek nêḡ ek avômalô takatu ba lenḡhaviḡ yani.

Ma doḡtom maleḡḡḡ miḡ êyê nôḡ takêḡ lôk lenḡndôḡ miḡ elanô abô takêḡ ami. Ba intu avômalô êthôḡ nôḡ takêḡ paliḡ.”

Aisaia 64:4

ḡê bêḡbêḡ bôlôḡ êntêk miḡ eyala auk êḡ ami. Bôk neyala ma tem miḡ ni-ḡik Anyô Bêḡ Lôkmaḡḡḡ êḡ vônô esak a ami. ¹⁰⁻¹¹Alalôaniḡ dahôlôḡḡḡ da hayala alalôaniḡ auk. Ma Wapômbêḡ da anêḡ dahô hayala anêḡ aêḡ iyom. Ba intu Lovak Mathêḡ hayala nômkama lôkthô lôk hayê Wapômbêḡ anêḡ auk anôḡ biḡ ba lêk hik nômkama lôkthô thô hadêḡ alalô.

¹²Wapômbêḡ hêv anêḡ Lovak Mathêḡ êḡ hadêḡ alalô ek nayala anêḡ wapôm takatu ba hêv hadêḡ alalô. Ma miḡ hêv

* **1:20:** Jop 12:17; Ais 19:12; 33:18; 44:25 * **1:21:** Mat 11:25 * **1:23:** Lom 9:32; 1Ko 2:14 * **1:24-25:** Kol 2:3; 2Ko 13:4 * **1:26:** Mat 11:25; Jem 2:5 * **1:29:** Ep 2:9 * **1:30:** Jer 23:5-6 * **2:3:** Ap 18:9; 2Ko 10:1 * **2:4:** 1Te 1:5 * **2:8-9:** Ais 64:4

auk pik ami. ¹³ Auk takêḅ ma Lovak Mathenḅ intu hêv hadêḅ yêlô ba anañ bêḅ lôk adôḅ avômalô takatu ba êmô havinḅ Lovak Mathenḅ hathak anêḅ auk. Anyôla miḅ hadôḅ yêlô ba anañ abô êḅ ami. ¹⁴ Lovak Mathenḅ hêv avômalô sa ek neyala Wapômbêḅ anêḅ auk. Ba opalê atu ba miḅ hawa Lovak Mathenḅ ami hasonḅ nena auk êḅ ma auk molo ba intu miḅ hatôm ititiḅ ba eyala auk takatu ba halêm anêḅ Wapômbêḅ anêḅ Lovak Mathenḅ ami.

¹⁵⁻¹⁶ * “Ba opalê intu hayala Anyô Bêḅ anêḅ auk ba tem êndôḅ yani? Mi.” *Aisaia 40:13*

Ma ôpatu ba hawa Lovak Mathenḅ anêḅ auk tem ititiḅ nômkama lôkthô. Ma ôpatu ba miḅ hayala Anyô Bêḅ anêḅ auk ami tem miḅ ititiniḅ alalô takatu ba awa Lovak Mathenḅ anêḅ auk ami. Aêḅ ba alalô ma awa Kilisi da anêḅ auk.

3

Avômalô Kolin evak i vose

¹⁻² *Aiyaḅ thêlô, sêbôk ma môlô osopa avômalô pik êntêk veḅḅingwam ba osopa Kiliisi hatôm amena kasek ba miḅ oañ nômk thekthek ami. Ba intu yahêv sum hadêḅ môlô ba miḅ yahanaḅ abô hatôm ḅê bôk ilumbak yôv iniḅ abô ami. Ba êntêk unum sum denañ e? ³ *Môlô othak udum hatôm ḅê pik ba môlô lemimdanḅ lôk lemimḅḅaḅa ⁴ *ma ôdôḅ yaḅ enañ nena, “Yêlô ma Pol anêḅ” ma vi enañ, “Yêlô ma Apolo anêḅ.” Êḅ ma hathak uik unim auk thô nena môlô ma ḅê pik.

⁵ *Aêḅ ba ya Pol ma opalê? Ma Apolo ma opalê? Yai ma Anyô Bêḅ anêḅ ḅê ku iyom! Yani hêv anyô tomtom da iniḅ ku ba hêv yaianiḅ ba intu môlô bôk ôêvhaiḅ yôv. ⁶ *Yahavatho yaḅvêk ma Apolo hathak hêv ḅañ ma Wapômbêḅ da hadum ba yaḅvêk êḅ halumbak. ⁷ Ba ôpatu ba havatho mena hêv ḅañ thai luvi ma nômk oyaḅ. Ma Wapômbêḅ iyom intu ba nômk avanôḅ. ⁸ *Opalê atu ba havatho mena opalê atu ba hêv ḅañ, thai

* **2:15-16:** Ais 40:13 * **3:1-2:** Hib 5:12-13; 1Pi 2:2 * **3:3:** 1Ko 1:10-11 * **3:4:** 1Ko 1:12 * **3:5:** Ap 18:24
* **3:6:** Ap 18:4-11,27-28 * **3:8:** Mat 16:27 * **3:9:** Ep 2:20-22 * **3:10-11:** Ais 28:16; 1Pi 2:4-6 * **3:12-13:**
1Ko 4:5 * **3:16:** 1Ko 6:19; 2Ko 6:16

idum ku doḅtom ba tem neja vuli êtôm ida iniḅ ku atu idum.

⁹ *Yai adum Wapômbêḅ anêḅ ku iyom havinḅ i ma môlô ma anêḅ unyak lôk anêḅ ku kapô. ¹⁰⁻¹¹ *Wapômbêḅ hêv wapôm hadêḅ ya ba yahabitak anyô lôkmaḅḅinḅ ek yandav unyak. Ba yahalav landiḅ. Ma anyô vi etak pam thalôk lôk unyak vôv hayô hamô. Ma miḅ anyôla endav landiḅ yaḅda imbiḅ ami. Yisu Kiliisi da intu landiḅ êḅ ba bôk hamiḅ yôv. Ba môlô ḅê ku tomtom noyabiḅ am katô ek nodav Wapômbêḅ anêḅ unyak êḅ. ¹²⁻¹³ *Waklavôḅ Idum Abô hayô ma tem injik ḅê ku takêḅ iniḅ ku sapêḅ êlêm yaiaḅ. Ma atum tem esaḅ anyô tomtom iniḅ ku ek êḅḅê nena elav unyak êḅ mavi mena kambom. Ba intu uik siḅ hathak gol mena seleva mena valu mavi mena alokwaḅ kapi mena kamuḅ kondañ mena sesalik la, ma hêk môlôda. ¹⁴ Ma opalêla takatu ba iniḅ ku elav unyak êḅ mavi ma tem neja vuli. ¹⁵ Ma ôpatu ba atum hathañ anêḅ ku ma tem miḅ enja vuli ami. Ma doḅtom bulubiḅ hamô ba tem nêmk ôpêḅ vê êḅḅêk atum.

Môlôda ma Wapômbêḅ anêḅ unyak

¹⁶ *Môlô ma Wapômbêḅ anêḅ unyak mathenḅ atu ba yanida hamô kapô. Oyala nômk êḅ mena mi? Ma Wapômbêḅ anêḅ Lovak Mathenḅ hamô môlô kapôlômim. ¹⁷ Môlô ma Wapômbêḅ anêḅ unyak mathenḅ atu ba yanida hamô kapô ba intu loḅ êḅ ma mathenḅ! Ma ôpatu ba habuliḅ unyak mathenḅ êḅ ma tem Wapômbêḅ imbuliḅ ôpêḅ aêḅ iyom.

Miḅ nobam anyô vi ami

¹⁸ Miḅ môlô nosau am ami! Môlô lemimhabi nena môlô ma ḅê lôkuk bêḅ hatôm ḅê lôk luvôḅḅinḅ bôlôḅ êntêk, êḅ ma notak. Ma noja alovalañḅsiḅ anêḅ auk molo ek numbitak anyô lôk auk mavi. ¹⁹ Auk pik êntêk ma auk molo hêk Wapômbêḅ ma hatôm eto nena, “Yani havalonḅ ḅê lôk auk bêḅ hathak thêlôda iniḅ auk ba êv yak.” *Jop 5:13*

²⁰ Ma abô yaḅ hanaḅ nena,

“Anyô Bêñ hayala nena nê lôk auk bêñ inin auk ma anôn mi.” *Kapya Yen 94:11*

²¹ Aên ba miñ nobam anyô te êmôn ek vi ami. Thêlô sapên ma nê ku ek nêñem môlô sa iyom. ²² Pol lo Apolo ma Sipas lôk pik êntêk ma lôkmala lo ñama ma lêk lo emben yam ma nômkama lôk avômalô ma nôm takên ma môlônim iyom. ²³ Ma môlô ma Kilisi anên ma Kilisi ma Wapômbên anên.

4

Kilisi anên aposel

¹ Aên ba avômalô sapên nêgê yêlô nena Yisu Kilisi anên nê ku oyan iyom ek ayabin Wapômbên anên abô loñ kapô atu ba hik thô hadên anên avômalô. ² *Aên ba intu nayabin ku êñ mavi êtôm anyô hamôn ek ku. ³⁻⁴ Yakapôlôn miñ hanañ ya bêñ nena yahadum Wapômbên anên ku tombeñ ami. Aên ba môlô otha ya mena owa ya hi loñ idum abô êñ ma nôm oyan. Ma yenañ auk miñ hatôm ami. Aên ba miñ yahathô yada ba yahaya ami. Anyô Bêñ da intu tem ititiniñ ya. ⁵ *Waklavôn Anyô Bêñ endelêm ma tem imbi anên deda êyô êñjêk nômkama takatu ba havuñi hêk loñ momañiniñ kapô ba injik avômalô iniñ auk takatu ba hêk kapôlôniniñ thô. Ma wak êñ ma tomtom tem neja iniñ leñimavi êñjêk Wapômbên. Aên ba miñ nosa avômalô vi iniñ ku ami.

Avômalô Kolin thêlôda ebam i

⁶ *Aiyan thêlô, bôk yahanañ hathak yai lôk Apolo ek nêñ môlô sa ek lemimimbi abô êntêk “Nosopa abô balabuñ atu ba eto,” nena miñ nobam anyôla êmôn ek vi ami. ⁷ *Ma opalê hatak môlô ba ubitak anyô bêñ? Môlôda unim lôklokwan ba owa auk e? Mi! Wapôm takên intu hêv hadên môlô. Ma aisê ka obam amda?

⁸ Môlô lêk ubitak ôyô unjôv yôv e? Ma môlô lêk nê lôkmangin e? Mena môlô lêk hatôm kin e? Kikaknena! Alalô nê lôk iviyan ba lêk môlô ubitak kin ma tem yêlô aên iyom! ⁹ Nônngô! Wapômbên hatak yêlô aposel hatôm nê oyan ba amin piklêvôn ma avômalô lôk anjela ititiñ yêlô hatôm nê kambom takatu ba enañ nena, “Unjwîk thêlô

vônô.” ¹⁰ Yêlô ma nê auk molo hathak Kilisi e? Ma môlô nê lôk auk bêñ hathak Kilisi e? Ma yêlô nê vau ma môlô nê lôkinyak e? Môlô nê lôk athên bêñ ma yêlô nê athên mi e? ¹¹ *Sêbôk aleba lêk ma yêlô ama kisi lôk athakmuniñ ma ik nômkama titip lôk ik yêlô ba epam mayaliv ba yêlôaniñ malak namô mi. ¹² *Ma adum ku hathak baheniñ aleba yêlô lêk vau. Enañ ek nimbuniñ yêlô, êñ ma yêlô êv leñimavi iyom. Iliti yêlô ba êv vovan, êñ ma yêlô amin leñividon. ¹³ Enañ abômapopak hathak yêlô ma yêlô anañ viyan lôk labali mavi. Wak nômbên intu sapên ma yêlô hatôm matiñyak pik lôk nôm ôvpalê.

Pol lahavin avômalô Kolin nesopa yani

¹⁴ Môlô ma yenañ avômena takatu ba yalenhavin ba intu yahadôn môlô. Ma miñ yahato nôñ takêntêk ek indum môlô mama ami. ¹⁵ *Nê êvhavin bêñ anôn ethak eyabin môlô, ma doñtom lemambô doñtom iyom. Yada bôk yahanañ Wapômbên anên Abô Mavi hadên môlô hatôm yahavathu môlô ba môlô ubitak Yisu Kilisi anên avômalô. ¹⁶ *Aên ba yalen hik ya nena nosopa yavenjwam. ¹⁷ *Ba intu yahêv Timoti hathôk ek nêñ môlô sa. Yani ma anyô ku anôn lôk yenañ okna atu ba hasopa Anyô Bêñ ba yalenhavin yani. Ma tem injik môlônim auk liñ esak yenañ bôk lo loñ atu ba hathak Yisu Kilisi ma yahadôn avômalô êvhavin takatu ba êmô luvuluvu hathak. ¹⁸ Môlô doho osoñ nena tem miñ yasôk esak loñbô ami ba intu môlô lemimôndôn kôtôn. ¹⁹⁻²⁰ *Nodañô katô! Wapômbên anên avômalô miñ enañ hathak abô oyan ami. Mi. Lovak Mathen hêv lôkinyak ba idum Wapômbên anên lahavin. Anyô Bêñ lahavin ma tem yasôk kethen ek yanjê nena avômalô takên bôk ewa lôklokwan êñ mena mi e? ²¹ Lemimhabi aisê? Yasôk ek yambali môlô ek noja auk mena yasôk êtôm anyô yaô ek yanañ abô labalina?

5

Nutiñ nê sek êndôk kamun

* **4:2:** Luk 12:42 * **4:5:** 1Ko 3:8 * **4:6:** Lom 12:3 * **4:7:** Lom 12:6 * **4:11:** 2Ko 11:23-27 * **4:12:** Mat 5:44; 2Te 3:8 * **4:15:** Gal 4:19 * **4:16:** Plp 3:17 * **4:17:** Ap 19:22 * **4:19-20:** 1Ko 2:4

1 *Yahalanô nena môlô avômalô ôêvhaviņ te hadum sek haviņ lambô yanavi lukmuk lôbôlôn. Ma doņtom nê daluk miņ ethak idum aêņ ami. 2 Aisê ka môlô ôbô am? Lemiminjikam ba nutiņ ôpêņ êndôk kamun! 3 *Ya miņ yahamô haviņ môlô ami. Mi. Ma doņtom yakapôlôn hamô haviņ môlô hatôm lêk yahamô haviņ môlô. Ma lêk yahanaj ôpatu ba bôk hadum kambom êņ bêņ yôv hathak Yisu Kilisi anêņ athêņ. 4 Aêņ ba othak doņtom, êņ ma yakapôlôn lêk hamô haviņ môlô. Ma alalôaniņ Anyô Bêņ Yisu anêņ lôklinyak lêk hamô haviņ. 5 *Ba nônem ôpêņ êndêņ Ngôk Bêņ ek imbuliņ ôpêņ anêņ auk ek Anyô Bêņ anêņ Waklavôņ Nindum Abô ma tem yani enja bulubiņ.

6 *Môlô ôbô am ma miņ mavi ami. Lôk miņ oyala nena yis doktena iyom hatôm êndôk polom bêņ anôņ kapô ba isin bêņ ami e? 7 *Sêbôk ma avômalô Israeł ethak ik boksipsip nakaduņ te ek leņiņhabi Waklavôņ Hale ba Hi. Ma alalôaniņ boksipsip nakaduņ Waklavôņ Hale ba Hi intu Yisu. Kilisi hama ek môlô ba intu lêk ubitak ôtôm polom lukmuk atu ba yis mi. Aêņ ba nômbi unim kambom ni êtôm avômalô Israeł ethak ibi yis bô hi ek leņiņhabi Waklavôņ Hale ba Hi. 8 *Ba intu alalô leņiņimbi Waklavôņ Hale ba Hi wak nômbêņ intu sapêņ ma nambitak êtôm polom atu ba anêņ yis mi. Polom êņ ma nôm anôņ ba anêņ lelaik mi. Ma yis bô atu êņ ma adum kambom lo miņ asopa Wapômbêņ ami. Ba intu nabi ni.

9 Bôk yahato yenaņ kapya hadêņ môlô ek miņ nômô imbiņ nê takatu ba idum sek lomaloma ami. 10 Ma doņtom miņ yahanaj hathak avômalô pik êntêk ba idum sek lomaloma lo nê esau avômalô ba ewa iniņ nômkama vani lôk nê palon ma nê esopa ngôk ami. Mi. Nê takêņ ma êmô pik haviņ alalô ba natak i aisê? 11 *Yenaņ abô anêņ ôdôņ ma aêntêk. Ôpatu ba hanaņ nena, “Yahêvhaviņ Wapômbêņ” ma doņtom hadum sek lomaloma mena hadum palon mena hêv yeņ hadêņ ngôk mena hanaņ

abôma mena hanum waiņ ba molo mena hawa vani. Anyô anêņ aêņ miņ nonņwan nôm lo ômô imbiņ yani ami. Dôlôk!

12 Nosa nê takatu ba êmô avômalô êvhaviņ kapô iyom. Ma miņ nosa ôpatu ba miņ alalôaniņ te ami. Ku êņ ma miņ bôk êv hadêņ alalô ami. 13 *Aêņ ba Wapômbêņ tem indum abô ek nê daluk. Ba intu nê takatu ba indum kambom ma “Nônem i vê ênjêk môlô.”

Lo 17:7

6

Kobom nepesaņ malaiņ

1 Aisê ka môlô doho lemimmaniņ hathak môlô doho ma othak u nê daluk iniņ loņ idum abô? Yahasaņ kambom hathak môlô uik kobom êņ liliņ! 2 *Môlô oyala nena Waklavôņ Idum Abô ma nê mathen tem nedaņô nê daluk iniņ abô. Môlô nê auk pulusik ba miņ hatôm nepesaņ malaiņ pik lomaloma ami e? 3 Nodaņô! Tem alalô nadaņô aņela iniņ idum abô. Aêņ ba malaiņ pik lôkthô ma yaôna ek alalô napesaņ. 4-6 Môlô te miņ anyô lôk auk bêņ hatôm epesaņ abô imbiņ avômalô êvhaviņ vi ami e? Ma nê êvhaviņ yaņ lamaniņ hathak yaņ ma môlô olam nê daluk ek nepesaņ abô êņ eka? Nê daluk elañô ma môlô miņ mama ami e? Aêņ ba môlônim malaiņ lomaloma hamô ma môlônim anyô bêņ la miņ hamô ami, ma nodam môlônim anyô hêvhaviņ takatu ba athêņ mi ek nedaņô abô êņ. Ma miņ nodam nê daluk ami.

7 Dô! Hu ek undum abô, êņ ma hik thô nena lêk hôêv yak yôv. Ma anyôla habuliņ o mena hasau o la ma ômô yaô. 8 Ma doņtom môlôda intu udum tombeņ êņ ba osau môlôviyaņ ba ubuliņ i hamô nê daluk iniņ loņ idum abô.

9 *Avômalô takatu ba idum kambom tem nê mô imbiņ Wapômbêņ êmô loņ atu ba yani hayabiņ, e? Mi anôņ. Noyabiņ am. Avômalô takatu ba idum sek lomaloma lôk êv yeņ hadêņ ngôk ma idum sek haviņ anyô yaņ yanavi lôk anyô da idum i lôk avi da idum i ma 10 vani lo palon ma inum waiņ ba elo molo lôk enañ abôma ma esau

* 5:1: Wkp 18:7-8; Lo 22:30 * 5:3: Kol 2:5 * 5:5: 1Ti 1:20 * 5:6: Gal 5:9 * 5:7: Ais 53:7; 1Pi 1:19

* 5:8: Lo 16:3 * 5:11: 2Te 3:6; Tit 3:10 * 5:13: Lo 13:5; 17:7 * 6:2: ALK 20:4 * 6:9: Gal 5:19-21; Ep 5:5;

ALK 22:15 * 6:11: Tit 3:3-7

avômalô ba ewa iniñ nômkama vani. Nê takêñ miñ hatôm nêmo Wapômbêñ anêñ loñ lôkliñyak ami. ¹¹ *Sêbôk ma môlô vi udum kambom takêñ haviñ. Ma doñtom Wapômbêñ hathik môlô ba ubitak mathenj lôk thêthônj hathak Anyô Bêñ Yisu Kilisi anêñ athênj lôk alalôaniñ Wapômbêñ anêñ Lovak Mathenj.

Alalôaniñ lenjvinkupik ma Lovak Mathenj anêñ unyak

¹² *Môlô onañ nena, “Balabuñ te miñ havalonj ya loñ ami. Ba malêla takatu ba yalenjhaviñ yandum ma ya hatôm.” Ma doñtom ya Pol yahanañ nena auk takêñ tem miñ nêma ya sa ami ba yahadô nômlate eyabiñ ya. ¹³ *Môlô onañ nena, “Nôm eyañ hêv lensoam sa ma lensoam hêv nôma eyañ sa. Ma thai luvu ma nôma pik iyom ba Wapômbêñ tem nêma vê.” Ma môlô osoñ nena sek waliliñ ma nôma oyañ hatôm nôma eyañ lôk lensoam e? Ma yahanañ nena kupik ma Anyô Bêñ anêñ ek indum anêñ ku. Aênj ba kupik lôk sek miñ ethak doñtom ami. ¹⁴ *Wapômbêñ da anêñ lôkliñyak hik Anyô Bêñ liñ ba tem injik alalô liñ aênj iyom. ¹⁵⁻¹⁷ *Môlônim lemvimkupik sapênj ma hatôm Kilisi da anêñ liñkupik bute. Môlô ôthônj auk êñ e? Ma ôpatu ba hathak doñtom haviñ Anyô Bêñ thai iniñ dahôlônjñ habitak doñtom. Ma Wapômbêñ anêñ abô bute hanañ nena,

“Thai tem nimbitak êtôm kupik doñtom.”

Môñ Anônj 2:24

Aênj ba anyô te hathak doñtom haviñ avi sek te, êñ ma thai lêk ibitak kupik doñtom. Ma naja Kilisi anêñ liñkupik bute ba nanêm êndênj avi sek e? Mi anônj!

¹⁸ Nôsôv ek sek waliliñ. Kambom takatu ba avômalô ethak idum ba vi ma hêk kupik viyaiñ. Ma opalê atu ba hadum sek waliliñ êñ ma yanida habuliñ anêñ liñkupik ba hadum sek hathak. ¹⁹⁻²⁰ *Môlô lemvimkupik ma Lovak Mathenj anêñ unyak mathenj atu ba hamô kapô ba Wapômbêñ da hêv hadênj alalô. Avanônj e? Ma hêv alalô vuli ba miñ o anyô bênj ek

oyabiñ oda ami. Ba intu ômbô Wapômbêñ esak lemvimkupik.

7

Abô hathak ewa i

¹ Yahato môlônim abô viyañ nena mavi ek nômo daluk ma miñ noja avi ami. ² Ma doñtom avômalô ethak idum sek waliliñ. Aênj ba mavi ek nê ewa i, anyô ênjêk imbiñ yanavi ma avi ênjêk imbiñ yamalô. ³ Ma anyô lahaviñ ênjêk imbiñ yanavi êñ ma yanavi miñ embasiñ i ami. Ma yanavi lahaviñ ênjêk imbiñ yamalô ma yamalô indum aênj iyom ek malê nena nê lôk vênj iniñ viyañ hêk. ⁴ Avi miñ hayabiñ yanida liñkupik ami. Mi. Anyô hayabiñ. Ma anyô miñ hayabiñ yanida liñkupik ami. Mi. Avi hayabiñ. ⁵ Ba intu ovasiñ am, êñ ma hatôm udum vani! Anyô hadum ek etenj mek ma miñ bônônj ami. Enañ êndênj yanavi. Ma avi hadum ek etenj mek ma miñ bônônj ami. Enañ bênj êndênj yamalô ba thai nêndôk am. Êñ ma netak iniñ êk haviñ i êtôm wak vithê. Ma mek anêñ dañ ma nêjêk esak loñbô ek Sadañ miñ hatôm enja iniñ thethañak ek êndôk thai lenjñ ami. ⁶ Miñ yahavak balabuñ te ek avi lo anyô miñ nêjêk imbiñ i wak la ami. Mi. Yahanañ ek yanêm môlônim auk sa iyom. ⁷ Yada ma anyô muk ba yalenjhaviñ anyô lôkthô nimbitak êtôm yada. Ma doñtom anyô tomtom da ewa iniñ wapôm lomaloma halêm anêñ Wapômbêñ. Aênj ba nôma takatu ba Wapômbêñ habi sam ma yañda yañda.

⁸ Abô êntêk ba tem yanañ ma hathak aluñ lo avi tôp. Mavi ek thêlô nêmo daluk êtôm ya. ⁹ *Thethañak miñ êmbôk môlô êtôm atum hathañ ami, êñ ma mavi anônj. Aênj ba anyô te miñ hatôm ipuki loñ ami, êñ ma enja avi.

¹⁰ *Yahanañ abô êntêk ek avômalô ewa i. Avi te miñ hatôm êndô yamalô ami. Abô êntêk ma Anyô Bêñ anêñ abô balabuñ ma miñ yenañ abô ami. ¹¹ Avi hadô yamalô êñ ma epesañ abô imbiñ yamalô ma miñ enja anyô yañ ami. Ma anyô aênj iyom.

* **6:12:** 1Ko 10:23 * **6:13:** 1Te 4:3-5 * **6:14:** Lom 8:11; 1Ko 15:20; 2Ko 4:14 * **6:15-17:** Mat 19:5; Jon 17:21-23; Lom 8:9-11; Ep 5:30 * **6:19-20:** 1Ko 7:23; 1Pi 1:18-19 * **7:9:** 1Ti 5:14 * **7:10:** Mat 5:32

12-13 Yahanaj abô êntêk ek avômalô takatu ba ewa i ba yan minj hêvhavij Wapômbêj ami. Ba anyô te hawa avi te ba minj hêvhavij Wapômbêj ami ma donjom lahavij êmô imbij yani, ma minj êndô avi êj ami. Ma avi te hawa anyô te ba minj hêvhavij Wapômbêj ami ma donjom lahavij êmô imbij yani, ma minj êndô ôpêj ami. Êntêk ma yena auk iyom. Ma minj Anyô Bêj anêj abô balabu te ami. 14 Anyô te hawa avi atu minj hêvhavij ami, êj ma anyô anêj hêvhavij hatôm nêj avi êj lôk nali sa ba nimbitak êtôm nôj mabu hêk Wapômbêj ma. Ma avi hawa anyô atu ba minj hêvhavij ami ma aêj iyom. Ma mi, êj ma tem Wapômbêj ênjê nali takêj nena lelaik. Aêj ba minj ôndô vônim atu ba anêj hêvhavij mi ami.

15 *Ma howa avi atu ba minj hêvhavij Wapômbêj ami ba hadum ek êndô o, êj ma otak yani ek ni. Ma howa anyô atu ba minj hêvhavij Wapômbêj ami ba hadum ek êndô o, êj ma otak yani ek ni aêj iyom. Tem minj undum abô esak nôj êj ami. Wapômbêj halam alalô hathak kobom namô malinjaô imbij i. 16 *Ba injo. Yanavi tem nêj yamalô sa ek imbitak anyô hêvhavij mena yamalô nêj yanavi sa ek imbitak avi hêvhavij la.

Alalô namô êtôm lôkmala atu ba Wapômbêj lahavij alalô namô

17 Hôjô aisê ba Wapômbêj halam o ma ôjô aêj. Êj ma hatôm Anyô Bêj anêj wapôm atu ba hik sam hadêj môlô tomtom. Abô balabu êntêk ma yahêv hadêj jê êvhavij lodôj lodôj lôkthô. 18 Ôpatu ba bôk engothe anêj kupik ba Wapômbêj halam yani ma êmô aêj. Ma minj nepesaj anêj kupik esak lonbô ami. Ma ôpatu ba minj engothe anêj kupik ami ba Wapômbêj halam yani ma êmô aêj iyom. Ma minj engothe anêj kupik vê ami. 19 *Engothe kupik lôk minj engothe kupik ami, nôj ju êj ma nôj oyan. Ma nôj bêj ma nesopa Wapômbêj anêj abô. 20 Engothe anêj kupik mena engothe ami mena ewa avi

mena minj ewa avi ami ba Wapômbêj halam o, ma ôjô aêj. 21 Ma o atu ba anêj alaj hamô ba Wapômbêj halam o ma minj lemmalaj andô. Ma donjom lonjondê la hêk ek otak anêj alaj anêj ku, êj ma undum aêj. 22 *Ba jê takatu ba inij alaj hamô aleba Anyô Bêj halam i ma hatôm Anyô Bêj hapole inij yak vê. Ma aêj iyom jê takatu ba minj êmô alaj la vibij ami aleba Anyô Bêj halam i ma Kilisi lêk habitak inij alaj. 23 Wapômbêj bôk hêv môlô vuli hathak vuli bêj ba minj anyôla habitak môlônim alaj ami ba intu lemiminjikam esak auk pik takêj ami. 24 Aijan thêlô, môlô tomtom nôjô êtôm aêsêbôk ba Wapômbêj halam môlô. Môlô owa am mena minj owa am ami mena engothe kupik mena minj engothe kupik ami lôk jê inij alaj hamô mena inij alaj mi, nôjô aêj iyom ba nosopa Wapômbêj.

Pol hêv abô hadêj avômalô muk

25 Anyô Bêj lahiki hathak ya ba intu yena abô ma avanôj ek môlô nôjêmbij. Êntêk ma yena auk hathak avômalô muk ma minj Anyô Bêj anêj abô balabu ami. 26 Lêk ma malaj lomalama habitak. Aêj ba nôjô êtôm avômalô muk ma tem nôjô mavi. 27 Ôpatu ba lêk epesaj anêj abô ek enja avi ma minj êndô ami. Ma môlô takatu ba avi mi minj nôjôlêj avi ami. 28 Ma howa avi, ma minj hudum kambom ami. Ma avi muk te hawa anyô, ma minj hadum kambom ami. Ma donjom môlô takatu ba owa am tem nôjôj malaj lomalama êmô pik êntêk ba intu yahavatho môlô lonj ek minj malaj takêj êpôm môlô ami.

29-31 *Yenaj abô anêj ôdôj nena pik êntêk tem êmô sawa bidonj iyom ba anêj auk lôk anêj nôj kama lôkthô lêk idum ek nema. Ba opalê atu ba hawa avi, êj ma nôj mavi. Ma donjom lemimbi nena ewa i tem minj êmô wak nôj bêj intu sapêj ami. Ma opalê atu ba lamalaj minj undum ba malaj êj eyabij anêj auk ami. Ma nôj mavi minj eyabij anêj auk ami. O atu ba hôj vuli nôj kama lomalama minj nôj gwêk

* 7:15: Lom 14:19 * 7:16: 1Pi 3:1 * 7:19: Lom 2:25; Gal 5:6; 6:15 * 7:22: Plm 16; 1Pi 2:16 * 7:29-31: 1Jon 2:17

lêlê esak nô m takêñ ami. Nôm kama pik nô mbêñ êñ ma nô m mavi anôñ. Ma doñtom miñ nõngô êtôm nô mbêñ êñjêk anêm auk ami.

³² Yalen haviñ nena lenhiki lomaloma miñ embaloñ môlô loñ ami. Anyô muk lahiki hathak Anyô Bêñ anêñ ku ek indum Anyô Bêñ lamavi. ³³ Ma doñtom anyô lôk avi lahiki hathak nô m kama pik ek batu indum yanavi lamavi. ³⁴ Ba intu yani lahiki hathak yanavi ma Anyô Bêñ haviñ. Ma avi tôp lôk avi muk ethak lenhiki hathak Anyô Bêñ anêñ ku. Iniñ auk nena nê nê m dahôlôñiñ lôk lenvin kupik êndêñ Anyô Bêñ. Ma doñtom avi lôk anyô lahiki hathak nô m kama pik ek indum yamalô lamavi. ³⁵ Yahanan abô takêntêk ek nê m môlô sa ma miñ nê m malaiñ êndêñ môlô ami ek môlô nô m thêthôñ ma miñ nô mla embaloñ môlô loñ ami ek môlô nô nê m kapôlô mim lôkthô êndêñ Anyô Bêñ. Ma miñ yahanan ek êtôm yak embaloñ môlô loñ ami.

³⁶ Ma ôpatu ba hapesan abô yôv ek enja avi muk te ba anêñ thethanak hadum ek imbuliñ avi êñ ma ôpêñ enja avi êñ. Yani miñ hadum kambom ami. ³⁷ Ma ôpatu ba hapesan yanida anêñ auk ma miñ hasopa anyôla anêñ auk ami ba hasopa anêñ lahaviñ iyom nena hadô enja avi muk, ôpêñ hadum nô m mavi haviñ. ³⁸ Aêñ ba ôpatu ba hawa avi muk hadum nô m mavi. Ma ôpatu ba hadô enja avi êñ ma anêñ malaiñ ma yaô ba intu hadum nô m mavi anôñ.

³⁹ *Avi atu ba hawa anyô ba yamalô hamô lôkmala denan ma hatôm ibutiñ thai loñ endeba anyô ema am. Êñ ma hatôm enja anyô yan atu ba hasopa Anyô Bêñ esak loñbô êtôm yanida anêñ lahaviñ. ⁴⁰ Yen an auk nena yani êmô daluk ma tem yani lamavi bêñ anôñ. Ma Wapômbêñ anêñ Lovak Mathen hamô haviñ ya ba intu ya anyô lôk auk hatôm môlô.

8

Ngôkba anêñ nô m lôk ya

* **7:39:** Lom 7:2-3 * **8:1:** Ap 15:29 * **8:1:** Avômalô Kolin ethak êbôk nô m ek êv da hadêñ ngôk. Ma nê êvhaviñ lenhaviñ nejan nô m takêñ. Thêlôniñ auk aêntêk nena êñ ma miñ wapômbêñ anôñ ami ba intu thêlô hatôm nejan. Aêñ ba thêlô eto kapya hadêñ Pol ek nedañô anêñ auk. * **8:2:** Gal 6:3 * **8:4:** Lo 4:39; 6:4; Gal 4:8 * **8:6:** Ep 4:5,6 * **8:9:** Lom 14:13-15; Gal 5:13 * **8:11:** Lom 14:15,20

¹ *Yahanan abô êntêk hathak ngôkba anêñ nô m lôk ya.* Môlô onan nena, “Alalô lôkthô ma nê lôk kauk.” Môlônim auk êñ hadum ba môlô ôyê am dan ba ubuliñ avômalô êvhaviñ vi. Ma môlô lemimhaviñ avômalô takêñ, êñ ma tem nô nê m i sa. ² *Môlô oson nena môlô oyala nô m kama lôkthô e? Mi. Môlô ôthôñ auk anôñ paliñ! ³ Opalê atu ba lahaviñ Wapômbêñ ma Wapômbêñ hayala yani.

⁴ *Yenan auk hathak eyan ngôkba iniñ nô m ma aêntêk. Alalô ayala nena Wapômbêñ ma doñtom iyom. Ma ngôkba takatu avômalô êv yen hathak miñ Wapômbêñ anôñ ami. ⁵ Avômalô elam nô m lomaloma nena iniñ ngôkba lo iniñ anyô bêñ. Aêñ ba nô m takêñ hatôm iniñ wapômbêñ lo anyô bêñ. ⁶ *Ma doñtom alalô ayala nena Wakamik Wapômbêñ yani iyom intu Wapômbêñ ba hapesan nô m kama lôkthô ba alalô abitak ek nandum anêñ ku. Ma Yisu Kilisi yani iyom intu Anyô Bêñ anôñ ba Wapômbêñ hapesan nô m kama lôkthô hathak yani. Ma Yisu êñ hadum ba alalô abitak Wapômbêñ anêñ avômalô.

⁷ Ma avômalô doho miñ leniñhabi auk takêñ hêk kapôlôniñ ami. Sêbôk ma thêlô enjabôm ngôkba anêñ nô m ma lêk êdô ba esopa Wapômbêñ. Ma doñtom eyan ngôkba anêñ nô m ma hatôm esopa ngôkba hathak loñbô. Thêlôniñ auk ma pulusikna ba intu leniñmalaiñ. ⁸ Avômalô takatu ba leniñ malaiñ hathak nô m êñ ba miñ eyan ami ma Wapômbêñ miñ hatatale i ami. Ma môlô avômalô takatu ba oan nô m lomaloma ma Wapômbêñ miñ habam môlô ami. Aêñ ba oan mena ôdô ma nô m oyan hêk Wapômbêñ ma.

⁹ *Aêñ ba o anyô hôêvhaviñ lôklokwan, oyabiñ o! Anêm malaiñ mi ek nonngwan ngôkba anêñ nô m ba hoan êñ ma miñ onan êndêñ avômalô takatu ba auk pulusik ek nindum aêñ ami êña tem indum thêlô nê nê m yak. ¹⁰ Hu malakba ba hoan ngôkba anêñ nô m ma anyôla lamalaiñ hathak nô m êñ te hayê hoan, hoson nena hôêv yani sa

ba tem eyala nena nô m ê n ma nô m oya n e? ¹¹ *Ê n ma hubuli n ya ni ek endeni anê n kobom bô esak lon bô ba anê m auk ê n habuli n anyô hê vha vi n pulusik atu ba Yisu hama ek nê m ya ni sa. ¹² Anyô te anê n auk pulusik ba hubuli n ya ni ê n ma hudum kambom hathak Kilisi. ¹³ *Ba intu yaha n nô m ê n ba habuli n yena n aiya n ba hadum kambom ê n ma tem mi n ya n ga n alim esak lon bô ami. Yakô yandum ba yena n aiya n nê m yak.

9

Pol hadô vuli

¹ *Oda n ô! Abô balabu n lomaloma mi n havalon ya lon ami! Ma bô k yahayê Yisu alalô ani n Anyô Bê n yô v! Ya ma aposel ba yada yena n ku lô k Wapô mbê n anê n lô k lo k wa n hadum ba intu mô lô ubitak! ² *Avô malô doho ê pô lik nena ya Pol ma mi n aposel ami. Ma do n tom mô lô nim ô ê vha vi n hik ya thô nena ya ma Anyô Bê n anê n aposel. Aê n ba mô lô nim aposel ma ya.

³ Avô malô doho ibi yale n nena yahabuli n yena n ku aposel ba yahê v yada kisi aê ntê k.

⁴ *Avô malô ethak ê v nô m hadê n yê lô hatô m nê lô k athê n bê n takatu ba idum Wapô mbê n anê n ku. ⁵ Ma Anyô Bê n anê n iviya n lô k Sipas ma aposel vi ethak ewa avi takatu ba ê vha vi n hatô m vê ni. Ma yê lô hatô m nandum aê n imbi n. ⁶ Ma yai hatô m natak ku bahe ni n ek nandum Wapô mbê n anê n ku ê tô m aposel vi. Ma mô lô oso n nena yai lô k Banabas iyom intu nê athê n mi e? Mi. Yê lô lô k thô ma aposel iyom. ⁷ *Nê vovak da mi n ê v vuli ini n nô m ami. Ma avô malô takatu ba idum ini n ku ethak eya n anê n anô n. Ma nê takatu ba eyabi n bok ethak eya n bok takê n.

⁸ Abô takê n ma auk pik e? Mi. Wapô mbê n anê n abô balabu n bô k hana n ⁹ *ba Mose bô k hato nena,

“Bok oks hadum ku ma mi n nokak abô lê k si n ami.”

Lo 25:4

Ma Wapô mbê n lahiki hathak bok oks mena? ¹⁰ *Mi. Abô ê n ma hathak yê lô. Avanô n! Abô ê n hathak yê lô opalê la takatu

ba adum Wapô mbê n anê n ku. Nê takatu ba ele ku lô k evatho ku, lô k thô ê v male ni n ek ne ja n nô m. ¹¹⁻¹² *Mô lô othak ô ê v avô malô ku vi sa. Ma yê lô avatho Wapô mbê n anê n abô halô k mô lô. Aê n ba awa nô m anê n mô lô ma ô yê nena malai n e? Mi! Yê lô ani n athê n hê k ba intu yê lô amô n ek naja mô lô nim nô m!

Ma do n tom mi n yê lô asopa lon ô ndê ê n ami. Ba awa malai n lomaloma ek mi n embasi n Wapô mbê n anê n Abô Mavi ami. ¹³ *Mô lô oyala nena nê takatu ba idum ku hamô unyak mathê n ma eya n nô m takatu ba ê v hadê n unyak ê n. Ma nê takatu ba idum ku hamô lon ê bô k da ma eya n nô m takatu ba ê v hatô m da. ¹⁴ *Anyô Bê n bô k hana n aê n iyom nena nê takatu ba ena n Wapô mbê n anê n abô ma ne ja ini n nô m ê lê m anê n ini n ku takatu ba idum. ¹⁵ Ma do n tom yada mi n bô k yahasopa lon ô ndê takê n ami. Ma mi n yahato abô ê ntê k ek mô lô nobakô n ya ami. Mi! Yahama ma mavi ek mi n yanê m malai n ê ndê n mô lô ami ek anyô la mi n enja nô m takatu ba yahabam ya hathak vê ami. ¹⁶ *Mi n yahabam ya hathak yahana n Wapô mbê n anê n abô ami. Mi. Wapô mbê n hê v ku ê n hadê n ya. Ba mi n yahana n Wapô mbê n anê n abô ami, ê n ma malai n bê n ek ya. ¹⁷ Yahapetenak ek yandum ku ê ntê k ê n ma tem yanja vuli. Ma do n tom mi n yada yena n auk ami. Ba intu yahadam oya n hatô m yena n ku atu ba Wapô mbê n hê v ek yayabi n. ¹⁸ Vuli alê te intu tem yanja? Yena n vuli ma aê ntê k. Yahana n Wapô mbê n anê n Abô Mavi ma mi n avô malô nê nê m vuli ami. Ê n ma hatô m yena n vuli atu ba yahabam ya hathak.

¹⁹ Aê n ba yabahe n mi n ekak lon lô k anyô la mi n hayabi n ya ami. Ma do n tom yena n auk nena avô malô lô k thô nimbitak yena n ala n ek ya n gi k lon ô ndê thô ek bê n anô n ini nesopa Kilisi. ²⁰ *Yahamô havi n avô malô Israê l ma yahabitak hatô m thê lô. Ma yahamô havi n avô malô esopa abô balabu n takatu ê n ma yahabitak hatô m thê lô

* **8:13:** Lom 14:21 * **9:1:** Ap 9:1-9; 26:16; 1Ko 15:8-9 * **9:2:** 2Ko 3:2-3 * **9:4:** Luk 10:8 * **9:6:** Pol hayala Kolin ini n auk lô k ba n ba intu havu n abô ba hadô ek enja Kolin ini n da. Aê n ba hadum thê lô le ni n ma ni n. * **9:9:** Lo 25:4; 1Ti 5:18 * **9:10:** 2Ti 2:6 * **9:11-12:** Lom 15:27; Ap 20:34; 2Ko 11:9 * **9:13:** Lo 18:1-3 * **9:14:** Mat 10:10; Gal 6:6 * **9:16:** Jer 20:9 * **9:20:** Ap 21:20-26

ek yandom i ini ek Kilisi. Ma donptom abô balabuñ miñ hayabiñ ya ami. ²¹ Yahamô haviñ nê daluk takatu ba iniñ abô balabuñ mi, êñ ma yahabitak hatôm thêlô ba miñ yahasopa alalô avômalô Israël iniñ abô balabuñ lomaloma ami ek yandom thêlô ini êndên Kilisi. Ma yahasopa Wapômbênj lôk Kilisi iniñ abô ba intu eyabiñ ya. ²² *Ma yahamô haviñ nê takatu ba iniñ auk pulusik ma yahabitak pulusik hatôm thêlô ek yandom thêlô ini ek Kilisi. Yahasopa avômalô lôkthô iniñ auk lomaloma ek auk anênj aênj ma hatôm yanêm vi dedaun sa. ²³ Yahadum aênj ek avômalô lôkthô nedanô Wapômbênj anênj abô ba nesopa ek alalô lôkthô naja bulubiñ.

Nadanviñ lôklokwanj ek nayô unjlôv

²⁴ Avômalô takatu ba elañviñ sapênj ewa vuli e? Mi. Ôpatu ba hamônj iyom. Aênj ba ondanviñ ek onja anêm vuli aênj iyom. ²⁵ *Avômalô takatu ba ik mambênj ma ethak êdônj i wak nômbênj intu ek neja kulunj atu ba tem ekapok kethenj. Ma donptom alalô adum ek naja kulunj atu ba tem êmô wak nômbênj intu sapênj. ²⁶ Ba intu ya miñ yahalañviñ hatôm anyô halañviñ mayaliv ami. Ma miñ yahik vovak hatôm anyô hathak hik loñ oyañ ami. ²⁷ *Mi! Yahik yalenjvinkupik ek batu yenañ auk pik etauviñ. Yakô yanañ Wapômbênj anênj Abô Mavi êndên avômalô ba nênmimbinj ma yada mi.

10

Yakô ek alalô nanêm yak esak saê

¹ *Aiyañ thêlô miñ môlô lemimpalinj ami! Sêbôk ma alalôaniñ bumalô esopa buliv lôk evenj ngwêk malêvônj. ² Ma buliv lo ngwêk ithik thêlô ek injik thô nena thêlô esopa Mose. ³ *Thêlô sapênj eyañ nôm mathenj atu ⁴ *ma sapênj inum nañ valu mathenj atu ba havenj haviñ i. Valu êñ ma Yisu da. ⁵ *Ma donptom Wapômbênj miñ lamavi hathak thêlô ami ba intu ema ba kupik hêk mayaliv hêk loñ thiliv.

⁶ *Nôm takênj habitak ek alalô lenjimbis esak ma miñ imbisôk imiñ alalô ek nandum kambom ami. ⁷ Bôk eto hathak thêlô nena,

“Avômalô êñ esopa ngôk ba eloyenj hathak lôk eyañ ba inum ba idum sek lomaloma.”

Etak Ijip

32:6

Aênj ba miñ môlô nundum aênj ami. ⁸ *Miñ alalô nandum sek walilinj êtôm bôk ba alalôaniñ bumalô idum ba avômalô hatôm 23,000 ema wak donptom iyom ami. ⁹ *Alalô miñ natatale Anyô Bêñ êtôm avômalô vi atu ba bôk idum ba umya hathañ i pôpônô ami. ¹⁰ *Ma miñ nanañ abô mununmununj êtôm bôk ba doho idum ba aña vovak hiki pôpônô ami.

¹¹ Nôm takatu ba bôk habitak hathak avômalô bôsêbôk ma eto ek alalô avômalô bôlônj êntêk atu ba lêk amô habobo pik lo lenj anênj danj lenjimbis katô ba nayabiñ i. ¹² Aênj ba o atu ba hosonj nena huminj lôklokwanj êñ ma oyabiñ o ek miñ nêm yak ami. ¹³ Kambom hathak halôk avômalô lenj ek nindum kambom. Ma hudum ek undum kambom ma Wapômbênj tem miñ imbulinj dôk ek o ami. Tem yani êmbôlêm loñôndê ek otak auk êñ ek uminj lôklokwanj. Ma tem miñ etak o ek nêm yak ami.

Miñ nônmê yenj êndênj Wapômbênj ma ngôkba imbinj ami

¹⁴ Aênj ba aiyañ thêlô, nônmê am vê ênjêk ngôkba anênj ku lo loñ. ¹⁵ Môlô avômalô lôkauk ba intu nutitinj abô êntêk nena thêthônj mena mi e? ¹⁶ *Kilisi anênj thalalenj hadum ba alalô abitak donptom lôk anum ba lenjinhabi hathak nôm mavi takatu ba yani hadum ek hêv alalô sa. Ma polom donptom êñ ma hatôm Kilisi linj kupik ba intu alalô anjôli ba añ. ¹⁷ *Ma alalô avômalô bênj anônj añ ek injik thô nena alalô sapênj lêk athak donptom haviñ Kilisi ba abitak ôdônj te iyom.

¹⁸ *Ma lemimimbi esak avômalô Israël. Thêlô év iniñ da hadênj nê êbôk da ba êbôk ma sapênj eyañ nôm da êñ ma hatôm ethak

* 9:22: 2Ko 11:29 * 9:25: Plp 3:14; 2Ti 2:4-5; 4:7-8 * 9:27: Lom 8:13; 13:14 * 10:1: Kis 13:21-22; 14:22-29
 * 10:3: Kis 16:35 * 10:4: Kis 17:6; Nam 20:11 * 10:5: Nam 14:29-30 * 10:6: Nam 11:4,34; 1Ko 10:11
 * 10:8: Nam 25:1-9 * 10:9: Nam 21:5-6 * 10:10: Nam 16:41-49 * 10:16: Mat 26:26-28 * 10:17: Lom 12:5 * 10:18: Wkp 7:6 * 10:19: 1Ko 8:4

donptom havin Kilisi ba ibitak ôdôn te iyom.
 19 *Ma yahanan nena ngôk ini nôm lôk alokwan ma valu ini athên hêk e? 20 *Mi. Nê daluk êv da hadên ngôk. Ma ngôk takên ma Wapômbên e? Miñ yalenhavin môlô nosak donptom imbiñ ngôk ami. 21 *Miñ hatôm nunum êndôk Anyô Bên anên tase lôk ngôk anên imbiñ ami. Ma miñ hatôm nongwaw ngôk anên nôm lôk Anyô Bên anên imbiñ ami. 22 *Hatôm alalô nadôk Anyô Bên la ek ladan e? Ma hêv vovan hadên alalô êñ ma tem namô lôklokwan ma miñ nanêm yak ami e?

Nambô Wapômbên anên athên

23 *Môlô onan nena, “Balabun te miñ havalon alalô lon ami. Ba malêla takatu alalô lenjnhavin nandum ma hatôm.” Ma donptom ya Pol yahanan nena nômkama sapên tem miñ nêm môlô sa lôk embatho môlô lon ami. 24 *Ba miñ lemimimbi oda anêm mavi iyom ami ma lemimimbi anyô vi iniñ mavi imbiñ.

25-30 *Ma

“Nômkama pik lôkthô ma Anyô Bên anên.”

Kapya Yey 24:1

Yahabô Wapômbên ba yahan lôk yalenmavi êñ ma anyôla miñ hatôm esan ya ami. Yenan auk nena yangan ma tem yangan. Ma yahadô ma dô. Anyô vi iniñ auk miñ havalon ya lon ami. Aên ba noja alim vathiap lôkthô atu ba êv vuli ba ongwaw. Miñ lemim malain ami.

Ma nê daluk doho elam o ek nu nongwaw nôm imbiñ i ba hudum ek nu ma miñ onan injik i lin ami. Nongwaw iyom. Ma donptom anyôla hanan hadên o nena nôm êntêk ma nôm ngôkba, êñ ma miñ nongwaw ami ek nêm anyô daluk êñ sa ek miñ lamalain esak o ami. Ma miñ yahanan hathak nê êvhavin ami. Mi. Yahanan hathak nê daluk.

31 *Aên ba oan mena unum mena udum aisê, nundum lôkthô aên iyom ek nobam Wapômbên anên athên. 32 *Avômalô Isael

lo Glik lôk Wapômbên anên avômalô êvhavin takatu, ma miñ nundum nômla ek nosale i thô ami. 33 *Nômkama lôkthô atu ba yahadum ma yahadum ek yanêm avômalô vi sa ek neja bulubiñ. Miñ yahabôlêm nôm lenjnmavi ek yada ami.

11

1 *Yahasopa Kilisi ba intu nosopa yavenjgaw.

Pol hanan hathak nendam lenjkadôk sin

2 Yahayê nena môlô miñ lemimpalin yenan abô ami ba yahanan abô mavi hathak môlô. Môlô ovalon yenan auk taksêbôk atu ba êdôn ya ba yahadôn môlô hathak.

3 *Yalenhavin môlô noyala nena Kilisi ma hamô vulin ek anyô ma anyô hamô vulin ek avi ma Wapômbên hamô vulin ek Kilisi.*

4 Ba ôpatu ba hadum ek eten mek mena hanan Wapômbên anên auk bên ek embatho avômalô lon ba hakôk kulun, êñ ma hêv mama hadên Kilisi atu ba hamô vulin ek yani. 5 Avi takatu ba enan Wapômbên anên auk bên ek embatho avômalô lon lôk eten mek nendam lenjnkadôk sin ma miñ nekapiñ lenjnkadôk nauñ ba popam ami. Edam lenjnkadôk sin ami lôk ekapiñ lenjnkadôk nauñ ba popam, êñ ma hatôm êv mama hadên ôpatu ba hamô vulin ek i. 6 Avi atu ba miñ lahavin endam wakadôk ami êñ ma nekapiñ wakadôk nauñ. Ma donptom nôm êñ ma nôm mama. Ba intu avi nesak nendam lenjnkadôk sin. 7-9 *Anyô ma hatôm Wapômbên da ba hik Wapômbên anên lôkmanjin thô. Ba intu yani êkôk nômla êmô wakadôk ami. Anyô ma miñ epesan hathak avi lokwan ami ma mi. Avi ma epesan hathak anyô lokwan. Miñ epesan anyô ek nêm avi sa ami, mi, avi ek nêm anyô sa. Ba intu avi hik anyô anên lôkmanjin thô. 10 Aên ba avi nendam lenjnkadôk sin êtôm lavônjin te ek anela nêgê.

* 10:20: Lo 32:17; ALK 9:20 * 10:21: 2Ko 6:15-16 * 10:22: Lo 32:21 * 10:23: 1Ko 6:12 * 10:24: Lom 15:1-2

* 10:25-30: Sng 24:1; 1Ko 8:7; 1Ti 4:4 * 10:31: Kol 3:17 * 10:32: Lom 14:13 * 10:33: 1Ko 9:20-22

* 11:1: 1Ko 4:16 * 11:3: Stt 3:16; Ep 5:23 * 11:3: Abô Glik hathak “vulin” anên ôdôn yan nena “lokwan ta”. Aên ba abô 11:3 havenj aêntêk. “Kilisi ma hatôm a anên lokwan ta ma anyô sapên ma epesan hathak Kilisi ba êtôm thanan. Ma anyô hatôm a anên lokwan ta ma avi halêm anên anyô ba êtôm thanan. Ma Anyô Bên hatôm a anên lokwan ta ma hêv Kilisi ba halêm ba hatôm thanan.” * 11:7-9: Stt 1:26-27; 2:18-23

11-12 Avi ibitak anêḡ anyô. Ma avi evathu anyô ba intu anyô êlêm anêḡ avi aêḡ iyom. Ma doḡtom nômkama sapêḡ halêm anêḡ Wapômbêḡ. Ba intu avi takatu ba esopa Anyô Bêḡ miḡ hatôm nenanḡ nena, “Yêlô avi iyom ba yôv” mena anyô nenanḡ nena, “Yêlô anyô iyom ba yôv”. Mi. ¹³ Lemimhabi aisê? Avi miḡ edam leḡkadôk siḡ ami ba eteḡ mek hadêḡ Wapômbêḡ êḡ ma mavi e? ¹⁴⁻¹⁵ Alalô lôkthô ayala alalôaniḡ auk. Avi iniḡ leḡkadôk ḡauḡ hamô ek imbuliv leḡḡkadôk siḡ. Ma alalô ananḡ nena yani ma avi mavi. Ma doḡtom anyô atu ba wakadôk ḡauḡ daim yani tem mama. ¹⁶ Avômalô takatu ba êpôlik hathak abô êntêk nodanḡ! Yêlôaniḡ avi lôk avi takatu ba êvhaviḡ Anyô Bêḡ ba êmô luvuluvu ethak edam leḡḡkadôk siḡ ba intu môlô nundum aêḡ iyom.

Kolin ibuliḡ Wapômbêḡ anêḡ nôḡ mathen

¹⁷ Môlô othak doḡtom ma miḡ udum mavi hadêḡ avômalô vi ami. Môlô ubuliḡ i ba intu ya miḡ hatôm yanāḡ abô mavi esak môlô ami. ¹⁸ *Yahalanḡ môlô ḡê êvhaviḡ othak doḡtom ma ovak am vose hi lodôḡlodôḡ. Yakô abô êḡ bute ma avanôḡ. ¹⁹ Yakô môlô osoḡ nena lodôḡlodôḡ êḡ ma mavi ek nêḡê nena opalêla esopa Wapômbêḡ mavi ba hananḡ mavi ma opalêla mi. Aisê? ²⁰ Môlô othak doḡtom hatôm ḡê êvhaviḡ ma osoḡ nena oanḡ Anyô Bêḡ anêḡ nôḡ e? Mi! ²¹ Môlô doho ômôḡ ba ovasiḡ nôḡ ba oanḡ palonḡ. Ma doho ema kisi ma doho eyanḡ ba inum aleba leḡsoam bok. ²² Môlô unyak oḡḡwanḡ lo nunum êmô mi e? Yakô môlô nôpôlik ek Wapômbêḡ anêḡ avômalô êvhaviḡ takatu ba nômkama mi ba ôḡḡo i nena avômalô ôvathek. Ba yanāḡ aisê êndêḡ môlô? Yam-bam môlô e? Mi anôḡ!

²³ Anyô Bêḡ hadôḡ ya ba intu yandôḡ môlô aêntêk. Bôlôvôḡ atu ba tem nenanḡ Anyô Bêḡ Yisu bêḡ ma hawa polom ²⁴ ma hêv lamavi ma haya ba hananḡ, “Êntêk ma yanāḡ yalenḡḡkupik ba yahêv ek nêḡ môlô sa. Nundum aêḡ ek lemimimbi ya.” ²⁵ *Eyanḡ vêḡ ma hawa tase te aêḡ iyom ma

hananḡ, “Êntêk ma tabô lukmuk atu ba yahavak hathak yanāḡ thalalenḡ. Waklavôḡ atu ba unum ma nundum aêḡ ek lemimimbi ya.” ²⁶ Waklavôḡ môlô oanḡ polom êntêk lôk unum halôk tase êntêk ma hananḡ hathak Anyô Bêḡ anêḡ ḡama lôk endelêm.

Alalô nasô i ba naya vêḡmam ka naja Anyô Bêḡ anêḡ nôḡ

²⁷ *Aêḡ ba anyôla hayaḡ lo hanum palonḡ êḡ ma habuliḡ polom lôk tase êḡ ba Anyô Bêḡ anêḡ liḡkupik lo thalalenḡ lôk ḡama habitak hatôm nôḡ oanḡ ba ôpêḡ tem indum abô. ²⁸ Avômalô idum ek nejanḡ polom lôk ninum êndôk tase êḡ ma nêḡo i ba neya vêḡmam ka nejanḡ. ²⁹ Anyôla hayaḡ lo hanum nôḡ mathenḡ êntêk ma miḡ lahabi Yisu Kilisi liḡkupik lôk anêḡ avômalô ami, ôpêḡda hadum ba tem Wapômbêḡ nêḡ malaiḡ êndêḡ ôpêḡ. ³⁰ Aêḡ ba intu môlô doho lokwanḡ mi lôk ôpôm lijiḡ ma bêḡ anôḡ ema. ³¹ Ma doḡtom alalôda nasô i ba naya êḡa Wapômbêḡ miḡ hatôm indum abô ek alalô ami. ³² *Anyô Bêḡ hananḡ alalô bêḡ ba hêv malaiḡ hadêḡ alalô ek êndôḡ alalô ek pik lo leḡ anêḡ danḡ atu ba Wapômbêḡ hêv avômalô pik vêḡ ma tem miḡ nêḡ malalô vêḡ imbiḡ ami.

³³ Aêḡ ba aiyanḡ thêlô, waklavôḡ atu ba môlô ôlêm othak doḡtom ek oḡḡwanḡ, êḡ ma noyabiḡ môlôviyanḡ. ³⁴ Ma môlô doho oma kisi ma oḡḡwanḡ nôḡ êmô unim unyak vêḡ ka nôlêm nosak doḡtom ek miḡ abô la êpôm o ami.

Wak alê atu ba yahathôk ma tem yanêḡ auk doho imbiḡ.

12

Lovak Mathenḡ anêḡ wapôm lomaloma

¹ Aiyanḡ thêlô yahadum ek yapesanḡ môlônim auk lokbanḡ takatu ba hathak wapôm lomaloma atu ba Lovak Mathenḡ hêv hadêḡ avômalô. ² *Sêbôk ba môlô avômalô daluk ma elom môlô hi mayaliv ek ôêv yeḡ hadêḡ nôḡ takatu ba miḡ hatôm enanḡ abô ami. ³ *Aêḡ ba yanāḡ êndêḡ môlô nena Anyô Bêḡ anêḡ Lovak Mathenḡ hayabiḡ anyôla, êḡ ma tem miḡ

* **11:18:** 1Ko 1:10-12 * **11:25:** Kis 24:6-8; Hib 8:8-13
Hab 2:18-19 * **12:3:** 1Jon 4:2-3

* **11:27:** Hib 10:29 * **11:32:** Hib 12:5-6 * **12:2:**

yani esañ Yisu ba enañ abôma ami. Ma Lovak Mathen iyom intu hatôm indum ôpên ba enañ nena Yisu ma Anyô Bêñ.

4 *Wapôm ma lomaloma ma Lovak Mathen ma donjom iyom intu hêv. 5 Ma kobom nênm avômalô sa ma lomaloma ma Anyô Bêñ ma donjom iyom. 6 Ma ku lomaloma hêk ma donjom Wapômbên ma donjom iyom intu hêv lôklokwan hadên avômalô lôkthô ek nindum.

7 Lovak Mathen hadum ku hamô anyô tomtom ek hêv alalô sa ek namô mavi imbiñi. 8 Anyô yan ma hêv Wapômbên anên abô auk lôkmanjiñ ek enañ bêñ. Ma yan ma Lovak Mathen êñ hêv auk eyala Wapômbên anên auk lomaloma. 9 Ma te ma hêv auk hêvhavin lôklokwan. Ma te ma hêv lôklokwan ek nindum anyô lijiñ mavi. 10 Ma te ma hêv ek indum nômbithi lôklokwan ma yan ma enañ Wapômbên anên auk bêñ ek embatho avômalô loñ ma te ma hatitiñ nê evatho avômalô loñ hathak iniñ ku ma te ma hêv abô masôm hadên avômalô ma te ma hêv auk ek enañ abô masôm takên anên ôdôn bêñ. 11 *Ku takên lôkthô ma halêm anên Lovak Mathen donjom êñ iyom ba hêv hadên anyô tomtom hatôm yanida anên lahavin.

Alalô lôkthô ma kupik donjom êñ anên lôbôlôbô

12 *Kupik ma donjom iyom, ma donjom anên lôbôlôbô hamô. Anên lôbôlôbô takên ma bêñ anôn, ma donjom kupik donjom hayabiñ. Ma Kilisi da anên aên iyom. 13 *Alalô lôkthô athik athak Lovak Mathen donjom ba abitak kupik donjom, avômalô Israél lôk avômalô Glik ma nê lôk alañsi lôk nê alañsi mi, alalô sapên abitak hatôm kupik donjom iyom. Ma Lovak Mathen donjom intu hamô alalô lôkthô kapôlônjiñ.

14 Ma kupik ma miñ epesañ hathak nômla donjom ami. Mi. Bêñ anôn. 15 Ven kapô hanañ nena, “Bahan ma yan da ma ven kapô ma yan da. Ba intu ya miñ kupik bute ami.” Êñ ma abô avanôn e? Mi. Ven kapô ma kupik êñ bute. 16 Lenjônôn hanañ nena, “Malenjaluk ma yan da ma lenjônôn ma yan da. Ba intu ya miñ kupik bute

ami.” Êñ ma abô avanôn e? Mi. Lenjônôn ma kupik êñ bute. 17 Aên ba kupik lôkthô ma malenjaluk iyom ma tem alalô nadañô aisê? Ma kupik lôkthô ma lenjônôn iyom, ma tem alalô nadiñu ôv aisê? 18 Odañô! Wapômbên hapesañ kupik êñ bu tomtom halôk ida iniñ loñ hatôm yanida anên lahavin. 19 Ba intu kupik êñ bute iyom ma kupik lôkthô tem aisê? 20 Aên ba kupik êñ anên lôbôlôbô hamô ma donjom anên kupik ma donjom.

21 Malenjaluk miñ hatôm êpôlik esak bahen ba enañ, “O dô!” Ma lenkadôk miñ hatôm êpôlik esak venkapô ba enañ, “O dô!” 22 Mi! Kupik lôkthô ma anên loñ pulusik hamô ba loñ pulusik takên ma bêñ ek eyabiñ o mavi. 23 Kupik anên loñ mama alalô athak apesañ lôk aluviñ mavi ba adô hêk loñ kapô. 24 Ma kupik anên loñ mama mi ma miñ alalô athak ik kup ami. Ma Wapômbên hapesañ kupik anên lôbôlôbô atu ba ethak donjom ma hêv athên bêñ hadên loñ mama 25 ek batu miñ nabaki vose ni lodôn lodôn ami ma nanêm i sa ni ba êlêm. 26 Bute hawa vovañ, lôkthô ewa vovañ. Ma bute hawa athên bêñ, êñ ma lôkthô êbôi.

27 *Môlô ma Kilisi liñkupik ba môlô tomtom ma hatôm yani anên kupik lôbôlôbô atu. 28 *Nê êvhavin Anyô Bêñ ma hêv ku lomaloma hadên i. Môñ anôn ma aposel, hayô hêk ma plopet, ma haven yam ma kêdônwaga, vêm ma nê ku idum nômbithi lôk nê takatu ba idum avômalô mavi lôk nê takatu ba êv avômalô sa lôk avaka ku lôkthô ma nê enañ abô masôm. 29 Aên ba môlô doho lêk aposel ma doho plopet ma doho kêdônwaga lôk doho idum nômbithi 30 ma doho idum avômalô mavi lôk doho enañ abô masôm ma doho ik abô masôm liliñ êñ ma mavi. 31 *Wapôm lomaloma takatu ba hamôn ek vi, êñ ma ôpôviñ o ek onja.

Êntêk ma loñônôn mavi anôn te intu tem yangik thô êndên môlô.

13

Loñônôn lenjavin

* 12:4: Lom 12:6 * 12:11: 1Ko 7:7 * 12:12: 1Ko 10:17 * 12:13: Gal 3:28 * 12:27: Lom 12:5 * 12:28: Ep 4:11-12 * 12:31: 1Ko 14:1

1 Ôpatu ba hanañ abô masôm lôk aña inin abô lomaloma ma donjom lahavin avômalô ami, yani êñ hatôm subim atu ba ik ba halañ mayaliv lôk yeñ beleñ atu ba ibi ba pôk lili oyañ. 2 *Ma ôpatu ba hanañ Wapômbên anên auk bên mena hawa auk hathak auk loñ kapô ba hanañ auk lôkmanjin mena anyô hêvhavin ba hanañ ba dumlolê haviyô ba hi, ma donjom lahavin mi hêk ôpên ma anên ku ma nôm oyañ. 3 Ma anyôla hêv anên nômkama ek hêv nê siv sa lôk hêv ida hatôm da atum ma donjom miñ lahavin avômalô ami, nôm êñ miñ hêv yanida sa ami.

4 Ôpatu ba lahavin avômalô, yani ma yôhok mavi ba nê m la êndên avômalô. Yani miñ ladañ lôk ebam yanida ba êmbôi ami. 5 Ma miñ indum nô m mama lôk êtôm anyô palon lôk miñ laña kethen oyañ lôk embalon auk esak kambom bôsêbôk ami. 6 *Leñhavin ma miñ habôi hathak kambom ami, mi, habôi hathak abô avanôn iyom. 7 *Ôpatu ba lahavin avômalô hathak hamô malinjaô ma anên hêvhavin hamin lôklokwañ. Ma hathak hêv ma ek Wapômbên ba hamin majañ.

8 Kobom leñhavin i ma anên dañ mi. Ma opalêla takatu ba enañ abô plopet ma thêlônin ku tem anên dañ. Lôk abô masôm lomaloma, jinañ takên tem ênjêk tinin. Lôk auk lôkmanjin tem ende ba ni. 9 Ma alalô ayala Wapômbên anên auk dokte iyom lôk anañ anên auk dokte iyom. 10 Ma waklavôn atu ba Yisu endelêm ma ku sapên tem êyô anên dañ ba injik anôn ma tem enja loñ ek ku takên lôkthô. 11 Sêbôk ma ya amena ma yahanañ abô inañ amena lôk yalenhabi inañ amena ma yenañ auk inañ amena. Ma yahabitak anyô ma yahatak auk amena. 12 Lêk ma alalô ayê lôk anôn ami. Mi. Ayê dahô oyañ. Ma emben yam ma tem nagê lôk anôn. Lêk ayala dokte iyom ma emben yam ma tem nayala anôn bin hatôm Wapômbên lêk hayala alalô lôkthô katô anôn.

13 *Ma nô m lô êntêk iyom hêk. Êvhavin lôk êv maleñ ek Wapômbên ma leñhavin. Ma

donjom leñhavin iyom intu bên ek nô m lô êntêk.

14

Alalô leñhavin mavi anôn ek nanañ Wapômbên anên abô

1 *Nosopa loñondê leñhavin iyom ba nondañvin ek nonañ Lovak Matheñ anên abô lomaloma. Lôk nômbên ba nôpôvin am lôklokwañ ek nonañ Wapômbên anên auk bên ek embatho avômalô loñ. 2 Ma opalê atu ba hanañ hathak abô masôm miñ hanañ hadên avômalô pik ami. Mi. Hanañ hadên Wapômbên ba hanañ abô loñ kapô atu ba Lovak Matheñ hêv hadên yani. Ba anyôla miñ hatôm eyala anên ôdôn ami. 3 Ma opalêla takatu ba idum ek nembatho avômalô loñ ma nenañ Wapômbên anên abô esak avômalô pik inin abô, ôpên havatho thêlô loñ lôk hathô thêlô ba haya lôk hêv abô labali hadên i. 4 Ma ôpatu ba hanañ abô masôm havatho yanida loñ. Ma donjom ôpatu ba hanañ Wapômbên anên auk hathak avômalô pik inin abô, yani havatho avômalô êvhavin loñ. 5 Yalenhavin môlô lôkthô nonañ abô masôm. Ma donjom yenañ auk lôklokwañ nena nonañ Wapômbên anên auk bên ek embatho avômalô loñ. Ôpatu ba havatho avômalô êvhavin loñ ma bên anôn ek ôpatu ba hanañ hathak abô masôm. Ma donjom anyôla hik abô êñ liliñ ba havatho avômalô êvhavin lôkthô loñ, êñ ma mavi anôn aên iyom.

6 Aên ba aianañ thêlô, nodanô! Yahathok ek môlô ba yahanañ abô lôk auk mena yahik Wapômbên anên auk loñ kapô thô mena yahadôn avômalô mena yahanañ Wapômbên anên auk bên, êñ ma hatôm yahavatho môlô loñ. Ma donjom yahanañ abô masôm ba miñ môlô oyala ami, êñ ma yahavatho môlô loñ aisê? 7 Ma môlô lemimimbi esak abin lôk gita. Thêlô ma miñ nô m lôkmala ami. Ma donjom inin asên hamô. Ma thêlônin pôk halañ mayaliv êñ ma tem miñ alalô nadañ inin asên mavi ami. 8 Ma lavuak miñ halañ mavi ami ma avômalô tem nêpôpêk i ek nijik vovak aisê

* 13:2: Mat 17:20 * 13:6: Lom 12:9 * 13:7: 1Pi 4:8 * 13:13: 1Te 1:3 * 14:1: 1Ko 12:31; 14:39

am? ⁹ Ma môlô vemimbôlêk ma aêñ iyom. Môlô onañ abô masôm ma avômalô tem neyala aisê? Abô êñ ma hatôm lovak ba miñ eyala ami. ¹⁰ Yakô ek abô lomaloma takatu ba hêk pik bêñ êntêk lôkthô iniñ ôdôñ hamô. ¹¹ Aêñ ba miñ yahayala abô atu ba anyô yañ hanañ anêñ ôdôñ ami, êñ ma hatôm ya anyô loñ buyañ ma yani anyô loñ buyañ. ¹² Ma môlô aêñ iyom. Môlô othak ôpôviñ ek nundum Lovak Mathen anêñ ku lomaloma. Aêñ ba nundilup esak ku yañ atu ba tem embatho avômalô êvhaviñ lôkthô loñ.

¹³ Ba intu opalêla takatu ba enañ abô hathak abô masôm ma neten mek ek nijik iniñ abô êñ liliñ ek avômalô lôkthô neyala. ¹⁴ Ma yahaten mek hathak abô masôm, êñ ma yadahôlôñ hateñ mek êñ. Ma doñtom yenañ auk miñ havalon ami. ¹⁵ Aêñ ba yandum aisê? Mek atu ba yadahôlôñ hateñ ma yenañ auk eten imbiñ. Lôk yen atu ba yadahôlôñ hêv ma yenañ auk nêñ imbiñ. ¹⁶ Hôêv lemmavi hadêñ Wapômbênñ hathak abô masôm ma ôpatu ba miñ halanô ami tem miñ hatôm eyala abô atu ba honañ ami. Ba tem miñ enañ nena “avanôñ” esak anêñ mek êñ ami. ¹⁷ Odanêñ mek êñ mavi ma doñtom miñ havatho ôpên loñ ami.

¹⁸ Yahamôn ek môlô lôkthô hathak yahanañ abô masôm ba intu yahanañ yalenmavi hadêñ Wapômbênñ. ¹⁹ Ma yahamô nê êvhaviñ malêvôn ba yahanañ abô bidonñ hathak avômalô da iniñ abô ek yanêñ auk êndên i, êñ ma mavi. Ma abô daim hatôm 10,000 hathak abô masôm êñ ma tem thêlô neja auk aisê?

²⁰ *Aiyañ thêlô, notak auk hathak nundum kambom êtôm avômena kasek takatu ba miñ eyala nômla ami ma noja nê bôk talañ yôv iniñ auk. ²¹ *Eto hêk abô balabuñ nena Wapômbênñ hanañ avômalô Islel bêñ ba hanañ,

“ Tem yangik vovak ba yanañ abô masôm
lôk nê pik yañ iniñ abô
êndên avômalô,
ma doñtom thêlô tem miñ nedañô ya
ami.’

Anyô Bêñ hanañ aêñ.” *Aisaia 28:11-12*

* 14:20: Ep 4:14 * 14:21: Ais 28:11-12 * 14:23: Ap 2:13
* 14:29: 1Te 5:21 * 14:32-34: 1Ko 11:3; 1Ti 2:12

²² Ba intu abô masôm ma hatôm lavônñ ba êv hadênñ nê daluk ek injik i thô. Ma abô takatu ba enañ ek havatho avômalô loñ ma hatôm lavônñ ba êv hadênñ nê êvhaviñ. ²³ *Avômalô êvhaviñ lôkthô ethak doñtom ba enañ abô masôm lôk vi atu ba miñ êvhaviñ ami ba miñ êdôn i ami, elanô abô êñ, ma tem nenañ nena môlô ma avômalô molo. ²⁴ *Ma doñtom môlô onañ Wapômbênñ anêñ auk bêñ ek embatho avômalô vi loñ, ma auk êñ intu tem indum abô esak anyô vi ek nede i liliñ. ²⁵ Malêla takatu ba havuñ hamiñ yani kapô tem imbitak yaiñ. Êñ ma tem yani endek vadôn lêlô ba nêñ yen êndên Wapômbênñ ba enañ bêñ nena, “Avanônñ biñ! Wapômbênñ lêk hamô haviñ môlô!”

Ku nêñem yen lôkthô imbitak thêthôn

²⁶ *Aêñ ba aiyañ thêlô, alalô nanañ aisê? Alalô ayô athak doñtom ma doho nêñem yen ma doho nêndôn avômalô ma doho nenañ Wapômbênñ anêñ abô loñ kapô ma doho nenañ abô masôm ma doho nenañ abô êñ anêñ ôdôn bêñ. Nômbênñ êñ imbitak aêñ ek embatho avômalô êvhaviñ loñ. ²⁷ Ba intu anyô ju mena lô la nenañ abô masôm ma te êmôn ma yañ emben yam ma te emben yam anôn ek anyô lôkauk la hamô ma enañ abô êñ anêñ ôdôn bêñ. ²⁸ Aêñ ba ôpatu ba hanañ abô masôm anêñ ôdôn bêñ te miñ hamô avômalô malêvôn ami, êñ ma ôpatu ba hanañ abô masôm bônôn ba imiñ. Yani enañ thikuthik êndôk yanida ni ek Wapômbênñ.

²⁹ *Lokwanju mena lô la takatu ba Wapômbênñ hêv abô hadênñ i ek nenañ ma takatu ba êmô ek elanô nititiñ abô takên katô. ³⁰ Anyôla hanañ Wapômbênñ anêñ abô hamiñ ba Wapômbênñ hêv abô halôk anyô yañ kapô ek enañ, ma ôpên êndôk êmô biñ ma yañ atu imbiyô enañ ³¹ ek môlô sapên tomtom nonañ abô ek avômalô sapên nedañô ba neja auk ek embatho i loñ. ³²⁻³⁴ *Wapômbênñ hathak hasup avômalô sapên ethak doñtom lôk kapôlônñ doñtom. Ma miñ hadum nômla mayaliv ami. Aêñ

* 14:24: Jon 16:8 * 14:26: 1Ko 12:8-10

ba avômalô enaŋ Wapômbêŋ anêŋ abô bêŋ, thêlô ethak eyabiŋ veŋiŋbôlêk.

Avômalô êvhaviŋ ethak doŋtom êŋ ma avi nêmo bônônŋ. Avômalô ôdônŋ êvhaviŋ takatu ba êmo luvuluvu ethak idum aêŋ. Thêlô miŋ hatôm nenaŋ abô ami. Ma thêlôda nêmo anyô vibiŋ êtôm atu ba abô balabuŋ hanaŋ. ³⁵ Avômalô êvhaviŋ lêk ethak doŋtom ek nênem yeŋ, ma avi la hamiŋ ba hanaŋ abô, êŋ ma nôm mama. Aêŋ ba avi idum ek neja auk ma ini unyak am ka miŋ nenaŋ injik vênŋ liŋ.

³⁶ Ma môlô osonŋ nena môlôda intu Wapômbêŋ anêŋ abô anêŋ alaŋ e? ³⁷ *Anyô la hasonŋ nena yani anyô hanaŋ Wapômbêŋ anêŋ abô hadêŋ avômalô vi mena hadum Lovak Mathenŋ anêŋ ku lomaloma, êŋ ma enaŋ bêŋ nena abô êntêk yahato ma Wapômbêŋ anêŋ balabuŋ mena mi e? ³⁸ Opalêla takatu ba êpôlik hathak abô êntêk ma nôpôlik esak i aêŋ iyom.

³⁹ Aêŋ ba aiaŋ thêlô, nôpôviŋ am ek nonaŋ Wapômbêŋ anêŋ auk bêŋ ek embatho avômalô loŋ ma miŋ nôŋgwêk abô masôm loŋ siŋ ami. ⁴⁰ Ma nundum ku lôkthô thêthônŋ ma miŋ mayaliv ami.

15

Kilisi bôk hama ba haviyô hathak loŋbô

¹ Aiaŋ thêlô, yahadum ek yangik môlônim auk liŋ esak Abô Mavi takatu ba bôk yahananŋ hadêŋ môlô yôv. Môlô bôk olaŋô ba lêk umiŋ lôklokwaŋ. ² Ma doŋtom yakô môlônim ôêvhaviŋ êŋ anêŋ anônŋ mi. Môlô ovalonŋ abô takatu ba bôk yahananŋ bêŋ hadêŋ môlô lôklokwaŋ êŋ ma tem nêmo môlô bulubiŋ.

³ *Abô bôk êdônŋ ya hathak ma yahadônŋ môlô aêntêk. Abô êntêk ma auk lôkthô anêŋ ôdônŋ. Kilisi hama ek hêv alalôaniŋ kambom lôkthô vê hatôm atu ba bôk eto yôv. ⁴ *Ba elav yani ma wak te lô ma haviyô hatôm atu ba bôk eto yôv. ⁵ *Pita hayê yani vêmo ma aposel laumiŋ ba lahavuju êyê yani. ⁶ Vêmo ma avômalô êvhaviŋ hatôm 500 ethak doŋtom êmo ba êyê yani. Bêŋ anônŋ êmo

lôkmala ma vi bôk ema. ⁷ *Ma yani hik i thô hadêŋ Jems vêmo ma aposel lôkthô. ⁸ *Ma ya hatôm amena atu ba evolonŋ ba intu yani hiki thô hadêŋ ya haveŋ yam anônŋ.

⁹ *Yahabuliŋ Wapômbêŋ anêŋ avômalô êvhaviŋ ba intu yahatôm aposel yaônaloŋ ba ya miŋ anyô mavi ek nendam ya nena aposel ami. ¹⁰ *Ma Wapômbêŋ hêv anêŋ wapôm hadêŋ ya ba hik anônŋ ek yambitak aposel. Yahadum ku bêŋ anônŋ hamônŋ ek aposel vi. Ma doŋtom yada miŋ yahadum ku takêŋ ami ma Wapômbêŋ anêŋ wapôm atu ba hamô haviŋ ya. ¹¹ Yêlô lôk aposel sapêŋ athak anaŋ abô doŋtom hadêŋ môlô ba abô takêŋ intu bôk ôêvhaviŋ yôv.

Avômalô ŋama tem nimbiyô

¹² Yêlô athak anaŋ nena Yisu haviyô anêŋ ŋama ma aisê ka môlô vi onaŋ nena miŋ hatôm imbiyô ami? ¹³ Aêŋ ba ŋê ŋama miŋ iviyô ami, êŋ ma Kilisi miŋ bôk haviyô anêŋ ŋama ami. ¹⁴ Ma Kilisi miŋ bôk haviyô hathak loŋbô ami, êŋ ma yêlôaniŋ abô takatu ba anaŋ ma anêŋ anônŋ mi hatôm môlônim ôêvhaviŋ anêŋ anônŋ mi aêŋ iyom. ¹⁵ Yêlô anaŋ nena Wapômbêŋ bôk hik Kilisi liŋ. Ma ŋê ŋama miŋ iviyô hathak loŋbô ami, êŋ ma Wapômbêŋ miŋ bôk hik Kilisi liŋ ami ba yêlô êv Wapômbêŋ anêŋ abô lelaliliŋ ba adum hatôm abôyaŋ. Êŋ ma malaiŋ bêŋ. ¹⁶ Ma ŋê ŋama miŋ iviyô ami, êŋ ma Kilisi miŋ bôk haviyô haviŋ ami. ¹⁷ Ma Kilisi miŋ haviyô ami, êŋ ma môlônim kambom hamô denaŋ ba môlônim ôêvhaviŋ miŋ hatôm nêmo môlô sa ami. ¹⁸ Ba avômalô takatu ba bôk êmo haviŋ Yisu Kilisi ba ema ma thêlô êŋ bôk êv yak haviŋ. ¹⁹ Ma alalô asonŋ nena alalôaniŋ êvhaviŋ hêv alalô sa hamô pik êntêk iyom, êŋ ma alalô kambom anônŋ ma ŋê puliŋ takatu ba avômalô vi enaŋ nena "Alikaknena!" êmo mavi ek alalô.

Yisu haviyô anêŋ ŋama

²⁰ Ma doŋtom Kilisi bôk haviyô yôv anêŋ ŋama. Yani hatôm vuŋ môŋ atu ba halôk môŋ ba hayôk. Ba alalô ayê vuŋ môŋ êŋ ma ayala nena bêŋ anônŋ tem êyôk embenŋ yam. Ma Yisu haviyô môŋ ba ŋê ŋama

* **14:37:** 1Jon 4:6 * **15:3:** Ais 53:5-12 * **15:4:** Mat 12:40; Ap 2:24-32 * **15:5:** Mat 28:16-17; Luk 24:34

* **15:7:** Ap 1:3-4 * **15:8:** Ap 9:3-6 * **15:9:** Ep 3:8; 1Ti 1:15 * **15:10:** 2Ko 11:23 * **15:21:** Lom 5:12

lôkthô tem nimbiyô esak lonjbô aêj iyom. ²¹ *Ma anyô yan hadum ba nãma habitak. Ma yan hadum ba nê nãma iviyô hathak lonjbô. ²² Aêj ba alalô ma Adam anêj avômalô ba intu tem nama. Ma donjom vi atu ba êvhaviñ Kilisi tem neja lôkmala esak lonjbô. ²³ *Ba ôdôn ju êj iniñ wakma da hamô. Kilisi ma hatôm vuñ yôk môñ atu ba bôk haviyô ba tem endelêm ek anêj avômalô nimbiyô aêj iyom. ²⁴⁻²⁵ *Kilisi tem eyabiñ anêj nômkama lôkthô endeba etak nê takatu ba ik vovak hadêj yani nêmo vakapô vibin am. Êj ma pik lo leñ anêj dañ tem êyô ma tem imbulin kin lo nê bêñbêñ ma ngôk lomaloma. Ma nêmo lonj lôklinyak êmbôni êndêj Lambô Wapômbêj. ²⁶ *Ma nômkama anôn atu ba yani imbulin emben yam, êj ma nãma ²⁷ *hatôm bôk enañ nena,

“Bôk etak nômkama lôkthô hamô yani vakapô vibin.” *Kapya Yen 8:6*

Aêj ba Wapômbêj da hatak nômkama lôkthô hamô Kilisi vakapô vibin. Ba intu alalô lôkthô ayala nena nômkama lôkthô tem êmô Kilisi vakapô vibin ma donjom Wapômbêj da hamô vulin. ²⁸ Wapômbêj hadum anêj ku hatak nômkama sapêj hamô Kilisi vakapô vibin endeba anêj dañ ma tem etak Nakaduñ êmô yani vibin, Lambô atu ba hatak nômkama lôkthô hamô Nakaduñ vibin ek Wapômbêj êmô nômkama sapêj vulin.

²⁹ Ma nê nãma miñ ewa lôkmala hathak lonjbô ami ma aisê hathak nê takatu ba ithik nañ ek nê nêmo nê nãma sa? Aêj ba nê nãma miñ iviyô ami ma idum aêj eka?

³⁰ *Ma aisê ka yêlô ana lonj takatu ba yêlô apôm malain lomaloma? ³¹ Wak nômbêj intu ma yahama! Aiyañ thêlô, yahabôya hathak môlô ek môlônim ôêvhaviñ Yisu Kilisi alalôaniñ Anyô Bêj atu ba hadum ku hamiñ môlô ba yahanã abô avanôn.

³² *Bôk yaha Epesus yôv ek yanjik vovak imbin alim kambom atu. Ma abô hathak nê nãma iviyô hathak lonjbô ma abô êj abôyan, êj ma tem miñ yandum aêj ami. Mi. Tem yasopa avômalô iniñ abô nena,

“Alalô nanãan ba nanum yapin ek yamun ma tem alalô nama.” *Aisaia 22:13*
³³ Abô bute hanañ nena, “Avômalô kambom ethak ibulin avômalô mavi.” Ba intu miñ nosopa avômalô takatu ba esau môlô ami. ³⁴ Môlô doho miñ oyala Wapômbêj ami. Ba intu yahanã ek nêmo mama êndêj môlô. Aêj ba môlô nubiyô nomber thêthôn ba notak unim kambom.

Kupik atu ba haviyô hathak lonjbô ma tem yanã

³⁵ Ma doho enañ, “Avômalô nãma tem nimbiyô aisê? Ma tem neja kupik alê?”

³⁶ *Môlô avômalô auk mi! Miñ hovatho yanvêk ami êj ma tem enja lôkmala esak lonjbô aisê? ³⁷ Hovatho ku te ma hovatho anêj anôn e? Mi. Hovatho anêj vêk iyom. ³⁸ Wapômbêj da hêv yanvêk takêj iniñ linj kupik hatôm yanida anêj lahavin. Yani hêv yanvêk takêj da leñvinj kupik tomtom. ³⁹ Vathiap lôkthô miñ hatôm donjom ami. Anyô iniñ vathiap yanã, ma alim iniñ te da, menak iniñ te da, ma alim ngwêk iniñ te da. ⁴⁰ Ma nômkama leñ hamô ma nômkama pik hamô. Ma nômkama leñ da anêj lêlêyan hamô ma nômkama pik anêj lêlêyan da hamô aêj iyom. ⁴¹ Ma wak anêj lêlêyan yanã ek ayôn anêj ma vulin anêj te da. Ma vulin lomaloma da iniñ lêlêyan hamô aêj iyom.

⁴² Ma kupik takatu ba iviyô hathak lonjbô iniñ lêlêyan hamô aêj iyom. Ma kupik atu ba elav halôk lôv ma hapalê. Ma kupik atu ba haviyô êj ma yanã ba tem miñ epalê ami. ⁴³ *Kupik atu ba elav êj ma anêj athêj mi. Ma kupik atu ba haviyô hathak lonjbô êj ma lôkmanjin. Ma kupik atu ba elav, êj ma vauna. Ma kupik atu ba haviyô hathak lonjbô ma anêj lôklokwan bomañ. ⁴⁴ Kupik atu ba elav ma kupik pik. Ma kupik atu ba haviyô hathak lonjbô ma kupik dahô lôkmala. Avanôn. Kupik pik hamô ba intu kupik leñ hamô aêj iyom.

⁴⁵ *Bôk eto nena,
 “Adam môñ habitak hatôm nômkama lôkmala.”
Môñ Anôn 2:7

* 15:23: 1Te 4:16; ALK 20:5 * 15:24-25: Mat 22:44 * 15:26: ALK 20:14 * 15:27: Sng 8:6 * 15:30: Lom 8:36 * 15:32: Ais 22:13 * 15:36: Jon 12:24 * 15:43: Plp 3:20-21 * 15:45: Stt 2:7

Ma donjom Adam yan atu ba haven yam ma kupik dahô lôkmala anêñ ôdôn ba tem nêñm lôkmala. ⁴⁶ Aêñ ba dahô êñ miñ habitak môñ ami. Ma kupik pik atu ba hamôn vêmam ka miñ dahô lôkmala êñ haven yam. ⁴⁷ Ma anyô môñ habitak anêñ pik ma anyô yan haven yam halêm anêñ malak leñ aêñ iyom. ⁴⁸ Aêñ ba avômalô takatu ba êmô pik, êñ ma anyô pik atu anêñ. Ma avômalô malak leñ ma êtôm anyô malak leñ atu anêñ. ⁴⁹ Alalô lêk awa leñvinjupik anyô pik anêñ ma emben yam ka tem naja anyô malak leñ anêñ linjupik aêñ iyom.

⁵⁰ Aiyan thêlô, yahanan nena kupik lôk thalalen atu ba hapalê tem miñ êmô Wapômbên anêñ loñ lôklinyak ami. Ma nôñm atu ba hapalê tem miñ enja nôñm atu ba tem miñ epalê anêñ loñ ami. ⁵¹ *Nodañô! Ya tem yan an abô loñ kapô te êndên môle. Alalô sapên tem miñ nama ami ma leñvinjupik sapên tem imbitak yan da. ⁵² Alalô tem nadañô abiñ ali atu ba anêñ dan anêñ asên ma kasana ma tem nêñ nama nimbiyô ma kupik palê mi ma alalô tem nambitak yan da. ⁵³ *Ma kupik palê êñ imbuliv i esak kwêv yan atu ba tem miñ epalê ami. Ma kupik nama êñ imbuliv i esak kwêv yan atu ba tem miñ ema ami. ⁵⁴ *Ma kupik palê êñ havuliv i hathak kwêv yan atu ba tem miñ epalê ami lôk kupik nama havuliv i hathak kwêv yan atu ba tem miñ ema ami aêñ iyom, êñ ma abô atu ba bôk eto tem imbitak avanôn nena,

“Lôklokwan lovak ba hatôkwên nama.” *Ai-saia 25:8*

⁵⁵ * “Nama ma anêm lôklokwan o lovak êsê? Nama ma anêm siniñ nunjwik anyô vônô êsê?” *Hosea 13:14*

⁵⁶ * Nama anêñ siniñ ma kambom loma-loma. Ma kambom hawa lôklokwan hêk balabuñ. ⁵⁷ Ba nanêm leñmavi êndên Wapômbên! Yani hêv alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu Kilisi atu ba hadum ba alalô athak lovak.

⁵⁸ Yenan aiyan lôkma anôn, môle oyala nena udum Anyô Bêñ anêñ ku ba ku êñ tem miñ anôn mi ami. Mi. Ba intu numin

lôklokwan ma miñ notak nômla ek êyôkwir môle ami. Ma nôñm am dedaun ek nundum Wapômbên anêñ ku êñ.

16

Pol hanan hathak da atu ni Jerusalem

¹ *Yahanan abô êntêk hathak da takatu ba tem môle nôñm êndên Wapômbên anêñ avômalô mathen. Nundum êtôm atu ba yahanan hadên avômalô êvhavin takatu ba êmô Galesia. ² Sonda lôkthô anêñ wak te môñ ma vithêla atu ba ôpôm ma nômbi sam ni lodôn lodôn ba notak valuselen da êndôk kolopak te ek imbitak bên anôn ek yahayô ma da takên bôk usup yôv. ³ Ma nodam anyô doho ek yato kapyu te imbiñ ek injik i thô ek neja môleñim wapôm takên ba ini Jerusalem. ⁴ Injo. Tem yana mena mi la. Yaha ma tem nêñ êñ nimbiñ ya ek yêlô ana.

Pol lahavin ni Kolin

⁵ *Tem yana Masedonia ba yamô wak doho vêm ka tem yasôk ek môle. ⁶⁻⁷ *Yahathôn. Miñ yalenhavin yangê môle ma yatak môle kethen ami. Yalenhavin nena yamô imbiñ môle êtôm wak doho vêmam êtôm Anyô Bêñ anêñ lahavin. Ba intu beleñ simbak havin ba tem yamô imbiñ môle wak doho mena injo ek batu môle nôñm ya sa ek loñ alêla takatu ba tem yana. ⁸⁻⁹ *Avômalô Epesus bên anôn ethak êdô yenan ku. Ma donjom loñondê nindum ku ek nêñm i sa lêk abyan ba intu tem yamô loñ êñ endeba Pentikos.

¹⁰ *Timoti hadum Anyô Bêñ anêñ ku hatôm ya. Ba intu yani hathôk ma môle noyabiñ am ek yani miñ êkô esak môle ami. Ma wak takatu ba hamô havin môle ma noyabiñ yani mavi. ¹¹ *Ma miñ nôndô ek noja yani thô ami. Ma hatak môle ma nôñm yani ni lôk lamavi ek batu endelêm êndên ya. Tem yayabiñ yani lôk iviyan takatu ba tem nêlêm nimbiñ yani.

¹² *Yahanan hathak alalôaniñ aiyan Apolo. Yahanan abô lôklokwan ek yani êsôk imbiñ iviyan doho ek nêgê môle. Yani

* **15:51:** Mat 24:31; 1Te 4:15-17 * **15:53:** 2Ko 5:4 * **15:54:** Ais 25:8 * **15:55:** Hos 13:14 * **15:56:** Lom 7:13 * **16:1:** Lom 15:25-26; 2Ko 8:1-9 * **16:5:** Ap 19:21 * **16:6-7:** Lom 15:24 * **16:8-9:** Ap 19:8-10; 2Ko 2:12 * **16:10:** 1Ko 4:17 * **16:11:** 1Ti 4:12 * **16:12:** 1Ko 3:6

popabuk ek êsôk ma tem yani êsôk êndên wak alê atu ba yanida lahaviņ.

¹³ Nômô lélé lôk nobaloņ êvhaviņ loņ. Nu miņ lôklokwaņ êtôm anyô nê. ¹⁴ Ma nundum nômkama lôkthô esak leņiņhaviņ iyom.

¹⁵ *Môlô oyala nena Stepanas lôk anêņ avômalô, thêlô ma avômalô êvhaviņ môņ hamô Akaia. Ma thêlô êv i dedaui ek êv avômalô mathen sa. Aiaia thêlô, yahêv abô lôklokwaņ hadên môlô ¹⁶ ek nômô avômalô takên lôk avômalô takatu ba ethak idum Wapômbên anêņ ku vibiņ. ¹⁷ Ya miņ yahamô haviņ môlô ami ba yalen hik ya bêņ anôņ. Ma donom Stepanas lo Potunatus ma Akaikus lêk êlêm ba intu yalen halôk biņ ¹⁸ lôk yalen mavi. Ma môlô aên iyom. Aên ba noja nê anêņ aên thô êtôm nê athên bêņ.

Abô anêņ daņ

¹⁹ *Avômalô êvhaviņ anêņ plovins Esia êv iniņ leņiņmavi hadên môlô. Akwila lo Plisila enaņ iniņ leņiņhaviņ anôņ hathak Anyô Bêņ anêņ athên lôk avômalô vi atu ba êv yen êmô thai iniņ unyak. ²⁰ Nê êvhaviņ lôkthô anêņ loņ êntêk êv iniņ leņiņmavi hadên môlô. Ma nokam am esak kobom yôhok mathen.

²¹ Ya Pol da yahato yalenmavi êntêk hathak ya da yabaheņ.

²² *Anyôla miņ lahaviņ Anyô Bêņ ami, vovaņ tem êpôm yani. Ôlêm, Anyô Bêņ.

²³ Anyô Bêņ Yisu anêņ wapôm êmô imbiņ môlô.

²⁴ Yenaņ yalenhaviņ êmô imbiņ môlô lôkthô esak Yisu Kilisi anêņ athên.

Kapya yañ atu ba Pol hato hi Kolin Abô môn

Kêdônwaga abôyañ êmô Kolin ba enañ nena Pol miñ aposel anôn ami. Lôk enañ nena Pol ma anyô abôyañ. Pol halañô abô takên ba intu hato kapya êntêk ek injik thô nena nê takên iniñ abô ma abôyañ. Ma hanañ havin nena da takatu ba thêlô bôk enañ nena tem nê nê ma nê nê ni.

Pol hamô Masedonia ba hato kapya êntêk hadên 55 AD la.

¹ Ya Pol atu ba Wapômbên lahavin yam-bitak êtôm Yisu Kilisi anên aposel yai lôk aiañ Timoti ato kapya êntêk hadên Wapômbên anên avômalô anên Kolin lôk avômalô mathen takatu ba êmô plovins Akaia.

² Wapôm lôk labali êlêm anên Kamik Wapômbên lôk Anyô Bên Yisu Kilisi.

Wapômbên atu hêv alalô thêvô

³ *Nambô Wapômbên. Yani ma alalôaniñ Anyô Bên Yisu Kilisi anên lambô ma lahiki anên alañ ba hêv alalô thêvô lôk hêv alalô sa. ⁴⁻⁵ *Alalô athak apôm Kilisi anên malain lomalama ba hayô siñ ba halelope. Ma donjom yani hathak hêv alalô thêvô aên iyom. Aên ba alalô apôm malain ma hêv alalô thêvô ek nanêm avômalô takatu ba ewa malain thêvô esak thêvô atu ba bôk Wapômbên hêv hadên alalô. ⁶ Ma yêlô apôm malain ek môlô noja bulubiñ lôk thêvô. Ma Kilisi hêv yêlô thêvô êñ ek môlô noja aên iyom. Aên ba ôpôm malain hatôm yêlô êñ ma thêvô êñ hadum ba tem numiñ lôklokwañ lôk malinyaô. ⁷ Môlô unim malain hatôm yêlôaniñ ma yêlô aêv maleniñ nena môlô tem numiñ lôklokwañ ba noja thêvô êtôm intu yêlô awa.

⁸ *Aiyañ thêlô, nodanô! Yêlô bôk amô plovins Esia ma awa malain lôk vovañ bên aleba hamô yêlô lu ba malimmalim ba ason nena tem nama. ⁹ Avanôn! Yêlô kapôlônin hanañ nena tem yêlô nama êtôm

enañ hathak anyô kambom hamiñ lon idum abô. Malain êñ hadum ba yêlô anañ nena, “Wapômbên da iyom hatôm ma yêlô mi. Yani iyom intu hik nê nêma liñ.”

¹⁰⁻¹¹ *Yani hêv yêlô vê hêk malain takatu ba hadum ek injik yêlô vônô ma hawa yêlô hathak lonbô. Môlônim ku hêk ek noten mek ma yêlô aêv maleniñ nena tem yani nê yêlô bulubiñ. Avanôn! Avômalô bên anôn neten mek êndên Wapômbên ma tem nê wapôm êndên yêlô. Ma tem avômalô bên anôn nêgê lôk nenañ leninmavi êndên Wapômbên.

Pol miñ hasau avômalô Kolin ami

¹²⁻¹⁴ *Yêlô miñ asopa auk pik ami. Mi. Wapômbên hêv wapôm ba intu yêlô lêk atitiñ yêlôaniñ ku ba ayê nena avalon Wapômbên anên auk ba anañ abô anôn ma miñ avôv môlônim auk ek yêlô aêv yêlôda liñ ami. Yêlô adum aên hadên avômalô lôkthô. Ma sêbôk atu ba amô havin môlô ma yêlô ayabiñ i dedaun mavi ek nandum aên iyom. Ma abô takatu ba bôk yêlô ato hadên môlô êñ ma yêlôaniñ auk anôn ba môlô lêk osam ba oyala yôv. Aên ba yêlô ayê yêlôaniñ ku nena mavi. Ma lêk môlô oyala yêlôaniñ auk dokte. Yakô vêmam ka tem môlô noyala yêlôaniñ auk lôkthô ma tem alalô napesañ abô imbiñ i. Ma waklavôn Anyô Bên Yisu anên endelêm ma tem môlô nobam yêlô êtôm atu ba tem yêlô nabam môlô aên iyom.

¹⁵⁻¹⁶ *Ma yahayala nena môlônim auk ma hatôm yenañ. Ba intu yalenhavin yasôk ek môlô vêm ka yana plovins Masedonia ma yambôalêm esak lonbô ek môlô nônêm ya sa ek nôpôpêk nômkama ek yana Judia. Ba intu yalenhavin yasôk ek môlô bôlôn ju ma yanêm yalenmavi bôlôn ju êndên môlô. ¹⁷ Ma donjom yahik yenañ auk liliñ. Ba lêk môlô onañ nena ya anyô auk pik ba yahasau môlô ba miñ yahathôk ami. Ba môlô onañ nena ya hathak yahanañ abô luvi nena “avanôn” lo “mi”, aên e?

¹⁸ Wapômbên hathak hanañ abô avanôn iyom. Ba intu yêlôaniñ abô takatu ba anañ ma avanôn aên iyom ba miñ anañ abô

* **1:3:** Lom 15:5 * **1:4-5:** Sng 34:19 * **1:8:** Ap 19:23; 1Ko 15:32 * **1:10-11:** 2Ti 4:18 * **1:12-14:** 2Ko 5:12; Plp 2:16 * **1:15-16:** 1Ko 16:5-6 * **1:19:** Ap 18:5

takêñ lók leñ luvi ami. ¹⁹ *Yisu Kilisi ma Wapômbêñ nakaduñ ôpatu ba ya lók Silas ma Timoti anañ anêñ abô bêñ hadêñ môlô ba Wapômbêñ hanañ abôla hathak yani ma miñ hasau ami. Mi! Yisu Kilisi ma Wapômbêñ anêñ “avanôñ!” ²⁰ *Wapômbêñ habutiñ abô lomaloma ba hanañ, “Avanôñ! Yisu Kilisi tem injik yenañ abô sapêñ thô.” Ba intu alalô aêvhaviñ Kilisi ba anañ nena “avanôñ” ek Wapômbêñ enja athêñ lôkmanñiñ. ²¹ Ma Wapômbêñ da hanañ nena alalô ma Kilisi anêñ avômalô ba habi bañ hayô hêk yani lók alalô aêñ iyom ek embatho alalô loñ ek nambitak anêñ avômalô. ²² *Ma hakak sêk hayô hêk alalô ek injik thô nena alalô ma anêñ avômalô ma hatak anêñ dahô halôk alalô kapôlôñiñ ek nayala nena anêñ abô tem injik anôñ.

²³⁻²⁴ *Yêlô miñ anyô bêñ ek nasañ môlô ba nanañ nena, “Nônêmimbiñ.” Mi! Môlôda bôk ôêvhaviñ ba umiñ lôklokwañ yôv. Ba intu alalô ñê lók iviyañ ek nandum ku imbiñ i ma nanêm leñiñmavi ni ba êlêm. Aêñ ba yahamiñ Wapômbêñ ma ba yahanañ abô êntêk. Yakô yasôk Kolin ma tem yanêm malaiñ êndêñ môlô ba intu miñ yahathôk ami.

2

¹ *Ba yenañ auk thektheke nena tem miñ yasôk lók malaiñ bôlôñ te imbiñ ami. ² Yahêv malaiñ hadêñ môlô ma opalê te tem indum yalenmavi? Môlô takatu ba yahêv malaiñ e? Yakô mi. ³ Môlô ma avômalô takatu ba othak udum yalenmavi. Aêñ ba bôk yahato kapya ek alalô miñ naja malaiñ ami. Yenañ auk ma thektheke nena alalô lôkthô lêk athak doñtom lók leñiñmavi iyom. ⁴ *Yalenmalaiñ lók yalen hik ya ma yahalañ ma bôk yahato kapya bôsêbôk lók yamalen thôk. Miñ yahato kapya êñ ek nêm môlô malaiñ ami. Mi. Yahato ek injik thô nena yalenhaviñ môlô bêñ anôñ.

Nodate kapôlômim ek ñê idum kambom

⁵ Malaiñ takatu ba ôpatu hêv hadêñ ya Pol ma hatôm hêv malaiñ êñ hadêñ alalô lôkthô. Betha ya iyom mena alalô lôkthô la.

* **1:20:** ALK 3:14 * **1:22:** 2Ko 5:5; Ep 1:13-14 * **1:23-24:** 1Pi 5:3 * **2:1:** 1Ko 4:21 * **2:4:** Ap 20:31 * **2:11:** Luk 22:31 * **2:12:** Ap 14:27; 1Ko 16:9 * **2:13:** Ap 20:1 * **2:16:** Luk 2:34; 2Ko 3:5-6 * **3:1:** Ap 18:27; 2Ko 5:12

⁶ Malaiñ takatu ba bôk avômalô êvhaviñ êv hadêñ yani ma hatôm. ⁷ Ma ôpatu ba kapô malaiñ kambom ma nodate kapôlômim ek yani ma noja yani itup siñ ek miñ la injiki ami. ⁸ Ba intu yahanañ lôklokwañ nena môlô nopesañ abô ba lemimmavi esak yani. ⁹ Bôk yahato hathak malaiñ takatu ek injik môlô thô ek yangê nena môlô ôtôm avômalô osopa abô mena mi e? ¹⁰ Injo. Betha ôpêñ hadum kambom ami la. Ba intu nodate kapôlômim ek ôpêñ ek yandate yenañ aêñ iyom. Yahamiñ Kilisi ma, ma tem êñê nena lêk yahalate yakapôlôñ ek yani ek yanêm môlô sa ¹¹ *ek alalô miñ natak sawa bute êñjêk ek Sadan esau alalô ami. Alalô ayala anêñ auk êñ.

Aposel ma tabô lukmuk anêñ ñê ku

¹² *Anyô Bêñ da hadum ba yaha Tloas ek yanañ anêñ Abô Mavi atu ba hathak Kilisi bêñ. ¹³ *Ma doñtom miñ yahapôm Titi ami denañ ba yakapôlôñ malaiñ ba yahanañ yañsiñ ma yaha plovins Masedonia.

¹⁴ Aêñ ba nanêm leñiñmavi êndêñ Wapômbêñ. Yani lovak ba halom alalô takatu ba Yisu Kilisi anêñ avômalô ba aloyeñ lók leñiñmavi. Wapômbêñ hadum ku hamô alalô kapôlôñiñ ba intu avômalô tem neja anêñ auk êtôm nômla ôv mavi emben luvuluvu. ¹⁵ Alalô ma Kilisi anêñ da atu ba ôv mavi ba êv hadêñ Wapômbêñ ba avômalô lôkthô iliñu ôv êñ. Avômalô takatu ba ewa bulubiñ lók takatu ba i loñ nimbuliñ i. ¹⁶ *Avômalô vi iliñu alalô hatôm nôm ôvpalê takatu ba hadum ek ema ba havôv thêlô i ek nema. Ma vi iliñu alalô hatôm nôm ôv lôkmala takatu ba havôv i ek nêm lôkmala. Aêñ ba anyôla miñ lôkmanñiñ anôñ ek indum Wapômbêñ anêñ ku ami. ¹⁷ Avômalô doho iluviñ Wapômbêñ anêñ abô ek neja valuseleñ. Yêlô ma Kilisi anêñ avômalô takatu ba Wapômbêñ hêv ba amiñ thohavloma. Aêñ ba anañ abô te ma avanôñ iyom.

3

¹ *Môlô osoñ nena yêlô aêv i liñ e? Mi. Yêlô miñ anañ hadêñ môlô nena noto

kapya lôk abô mavi ek avômalô vi neja yêlô thô ami. Mi. Avômalô vi idum aên. Ma yêlô ma mi. ²*Môlôda intu yêlôaniñ kapya atu eto hêk yêlô kapôlôñiñ. Ba avômalô lôkthô esam ba eyala. ³*Môlô uik thô nena môlô ma kapya halêm anêñ Yisu. Ba yêlôaniñ ku anêñ anôñ ma miñ eto hathak kêlêpê ami ma hathak Wapômbêñ lôkmala anêñ Lovak Matherñ. Miñ eto hathak valu petap ami ma halôk anyô kapôlôñiñ.

⁴Yêlô ma Kilisi anêñ avômalô takatu ba aminñ Wapômbêñ ma. Aên ba intu alalô ayala avanôñ biñ nena abô takêñ ma avanôñ iyom. ⁵Yêlô da ma lôkmanñiñ ba hatôm nanañ, “Yêlô hatôm.” e? Mi. Wapômbêñ da hadum ba ku takatu ba yêlô adum ma habitak mavi. ⁶*Tabô bô takatu ba eto hathak hik avômalô vônô. Ma donjom Lovak Matherñ hêv lôkmala. Wapômbêñ hadum yêlô abitak lôklokwañ ek nandum tabô lukmuk anêñ ku atu ba miñ eto ami. Mi. Lovak Matherñ da hayabiñ.

Tabô lukmuk anêñ lôkmanñiñ

⁷*Tabô bô ma edabêñ valu ba eto hathak. Ma deda bêñ habi hayô hêk Mose ba habi avômalô Israël malenñiñ loñ ba miñ hatôm nêgê Mose thohavloma ami. Vêm ma deda hale hi yaôna ma donjom thêlô miñ hatôm nêgê ami denañ. Odañô! Tabô halêm lôk deda bêñ ma donjom anêñ ku ma havôv ñama halêm haviñ. ⁸Ma Lovak Matherñ anêñ ku hamôñ lôk anêñ deda ma lôkmanñiñ anôñ ek tabô bô anêñ. ⁹*Odañô! Tabô bô anêñ ku ma halêm lôk deda. Ma donjom avômalô miñ esopa ami ba intu Wapômbêñ hanañ, “Môlô noma.” Ma tabô lukmuk anêñ ku ma hapesañ loñôndê ek indum avômalô nimbatak thêthôn. Ba intu anêñ deda ma mabuñ anôñ hamôñ ek tabô bô anêñ. ¹⁰Deda havenñ yam hamôñ ek yañ bô ba deda bô lêk hi ba mi. ¹¹Ma yañ halêm lôk deda ma donjom lêk hale hi mabô. Ma yañ ma tem ida imbi deda wak nômbênj intu. Ba intu anêñ deda ma lôkmanñiñ anôñ ek yañ.

¹²Aên ba yêlô aêv malenñiñ hadênj tabô lukmuk. Ba intu miñ akô ami ma anañ Wapômbêñ anêñ abô bêñ. ¹³*Yêlô miñ avuliv malenñiñ siñ hatôm Mose ami. Deda thohavloma hale hi yaôna ma donjom yani havuliv ma siñ ba miñ hatôm avômalô Israël nêgê ami. ¹⁴Thêlô esam balabuñ tabô takêñ ma donjom iniñ auk thekthek hatôm ivuliv i siñ ba intu miñ eyala abô takêñ ami aleba lêk êntêk. Anyôla miñ hatôm nêm sôp êñ vê ênjêk anêñ auk ek eyala abô takêñ ami. Mi. Kilisi iyom. ¹⁵Avanôñ! Lêk êntêk ñê bêngbênj esam Mose anêñ balabuñ ma donjom sôp êñ havuliv kapôlôñiñ siñ denañ. ¹⁶*Ma anyôla hale i liliñ ba hasopa Anyô Bêñ êñ ma hatôm hêv sôp êñ vê. ¹⁷*Anyô Bêñ ma hatôm Lovak Matherñ. Ma loñ atu ba Lovak Matherñ havenñ, êñ ma hatôm hapole alalôaniñ yak vê. ¹⁸Alalô malenñiñ ma miñ avuliv siñ ami ba lêk ayê Anyô Bêñ anêñ deda lôkmanñiñ hatôm alalô ayê thonaniñ lo malenñiñ halôk liyali. Yanida intu Lovak Matherñ êñ ba hêv deda lôkmanñiñ anôñ halêm ba halêm aleba abitak yañda hatôm yanida. Alalô ma hatôm liyali ba ik deda êñ thô ek avômalô vi nêgê.

4

Aposel ma êtôm uñ anôñ

¹Ma Wapômbêñ lahiki hathak yêlô ba hêv ku êntêk hadênj yêlô. Ba intu yêlô namiñ lôklokwañ ma miñ natak ami. ²*Yêlô avôliñ dômiñ ek nôm mama takatu ba hêk loñ kapô ba miñ avuñ abô ba asau avômalô lôk aluviñ Wapômbêñ anêñ abô ami. Wapômbêñ hayê yêlô. Aên ba yêlô ik abô avanôñ thô ma avômalô ititiñ yêlôaniñ ku ba eyala nena yêlô adum thêthôn. ³⁻⁴*Ma donjom anyô bêñ bôlônj êntêk Sadañ bôk havuliv avômalô malenñiñ siñ ba miñ êvhaviñ ami. Ba intu yêlôaniñ Abô Mavi hêk loñ kapô ma avômalô takêñ lêk idum ek nema ba miñ hatôm nêgê Abô Mavi anêñ deda atu ba enañ hathak anyô lôkmanñiñ Yisu Kilisi ami. Yanida ma Wapômbêñ.

* **3:2:** 1Ko 9:2 * **3:3:** Kis 24:12; Jer 31:33; Ese 36:26-27

* **3:9:** Lo 27:26; Lom 1:17

* **3:13:** Kis 34:33

* **3:16:**

* **3:6:** Jer 31:31; Jon 6:63; 1Ko 11:25

* **3:7:** Kis 34:29

* **3:17:** Jon 8:36; Lom 8:2

* **4:2:** 2Ko 2:17;

1Te 2:5 * **4:3-4:** Ep 2:2; Kol 1:15; Hib 1:3

5 Yêlô anañ bêñ nena Yisu Kilisi ma Anyô Bêñ. Ma yêlôda atôm môle nim nê ku ek nandum Yisu anêñ ku. Ma yêlô miñ aêv yêlôda liñ ami. 6 *Wapômbêñ bôk hanañ, “Deda tem imbi êyô ênjêk momañiniñ ba imbitak deda”.

Môn Anôn 1:3

Ba Wapômbêñ êñ iyom intu habi deda êñ halôk alalô kapôlônin ek nagê Kilisi thohavloma. Êñ ma hatôm alalô ayê Wapômbêñ lôkmañin aêñ iyom.

7 *Ma deda lôk Abô Mavi êñ ma hatôm payeñ atu ba halôk un anôn kapô ek injik thô nena anêñ lôklokwañ lôkmañin ma Wapômbêñ anêñ ma miñ halêm anêñ alalô ami. 8 *Vovañ lomaloma hapôm yêlô ma doñtom miñ hakapiñ yêlô loñ ami. Hadum ek injik yêlô sesoñ aleba nanañ aisê. Ma doñtom miñ hadum yêlô popabuk ami. 9 Maleñ thêlêv hathak yêlô ma doñtom ayala nena Anyô Bêñ miñ hatak yêlô ami. Êpêñ yêlô ba ama yak ma doñtom miñ ama ami. 10-11 *Wak nômbêñ intu yêlô takatu ba asopa Yisu ba amô lôkmala ma avômalô idum ek nijik yêlô vônô êñ ma hatôm ik Yisu anêñ lôkmala atu ba hamô yêlôaniñ kupik pik thô. Aêñ ba Yisu anêñ ñama lêk hamô yêlô leñvinkupik kapô ek injik Yisu anêñ ñama lôk lôkmala thô. Luvi êntêk lêk hamô. 12 Aêñ ba ñama hadum ku hamô yêlô ma doñtom lôkmala hadum ku hamô môle.

13 Bôk eto hêk Wapômbêñ anêñ kapya nena,

“Yahêvhavin ba intu yahanañ.” *Kapya Yey 116:10*

Ma yêlô aêvhavin aêñ iyom. Ba intu yêlô anañ Anyô Bêñ anêñ abô mavi. 14 *Ma yêlô ayala nena ôpatu ba hik Anyô Bêñ Yisu liñ hêk ñama ma tem indum aêñ êndêñ yêlô ba endom alalô lôkthô ba ana namô imbiñ Yisu. Aêñ ba intu yêlô anañ Wapômbêñ anêñ abô bêñ. 15 Yahawa malain takêntêk ek nê môle sa ek Wapômbêñ imbi anêñ wapôm sam êndêñ avômalô bêñ anôn ende ba leñinmavi indumbak ni ba ni ek nebam anêñ athêñ lôkmañin esak leñ.

* 4:6: Ais 9:2; 2Ko 3:18 * 4:7: 2Ko 5:1 * 4:8: 2Ko 1:8; 7:5 * 4:10-11: 1Ko 15:31; Lom 8:36 * 4:14: 1Ko 6:14 * 4:16: Ep 3:16 * 4:17: Lom 8:17-18 * 4:18: Kol 1:16 * 5:1: 2Ko 4:7 * 5:2: Lom 8:23 * 5:6-7: Hib 11:13-16 * 5:8: Plp 1:23 * 5:9-10: Kol 1:10; 1Te 4:1; Sav 12:14

16 *Aêñ ba miñ hadum yêlô apôlik ba atak ku takêñ ami. Mi. Alalô leñvinkupik lêk hapalê ma doñtom dahôlônin halumbak ba habitak lukmuk hi ba hi. 17 *Ma alalôaniñ malain ma vumvum ba hamô vauna. Ma doñtom tem injik anêñ anôn lôkmañin atu ba êmô êtôm wak nômbêñ intu sapêñ ba êmô vulin ek nômkama lôkthô. 18 *Ma nô m takatu ba hâyê ma tem nê yak ba ni. Ma nô m takatu ba miñ hâyê ami ma tem êmô êtôm wak nômbêñ intu sapêñ. Ba intu miñ maleñin kilik hathak nô m takatu ba ayê iyom ami. Mi. Alalô athak atitin nô m takatu ba miñ hatôm nagê ami.

5

Leñvinkupik lukmuk

1 *Alalôaniñ leñvinkupik ma hatôm unyak kudum. Ma ayala nena ibulin unyak êñ ma tem naja leñvinkupik yan atu ba hatôm unyak anôn atu ba Wapômbêñ hapesañ ba hamô malak leñ ba tem êmô êtôm wak nômbêñ intu sapêñ. Unyak êñ ma miñ nê pik epesañ hathak bahenin ami. 2 *Ma alalô alañ ba adum ek nangik leñvinkupik malak leñ atu êtôm kwêv ba aêv lêlê 3 ek imbi êyô alalô vôn ek miñ namben kôlônin ami. 4 Alalô amô pik hatôm avômalô leñ popam ba intu alañ lôk leñinmalain ek naja kupik malak leñ ek lôkmala êtôkwên kupik pik. 5 Wapômbêñ hapesañ alalô ek nam-bitak aêñ ma hatak anêñ dahô halôk alalô kapôlônin ek nayala nena anêñ abô ma tem injik anôn.

6-7 *Aêvhavin hayabin alalô. Ma miñ aêv alalôaniñ auk ek nô m atu ba ayê hathak maleñdaluk ami. Aêñ ba alalô ayala avanôn nena alalô amô lôk kupik pik ba intu miñ amô havin Anyô Bêñ ami. 8 *Avanôn! Alalô ayala auk êñ ba apôvin ek natak kupik êntêk ba ana namô imbiñ Anyô Bêñ. 9-10 *Ma alalô lôkthô tem namiñ Kilisi ma ek nandum abô esak malêla takatu ba adum mavi mena kambom ek alalô tomtom naja alalôaniñ vuli. Ba intu amô pik mena amô

haviņ Anyô Bêņ ma nanêm i videdauņ ek nandum yani lamavi.

Avômalô kapôlôņiņ esak doņtom imbiņ Wapômbêņ

¹¹ Yêlô ayala nena amô Anyô Bêņ vibinġ ba tem nandum abô. Aêņ ba yêlô alôk avômalô leņiņ ek nesopa yani. Wapômbêņ hayala yêlôaniņ kapôlôņiņ. Ma yahêvhaviņ nena môlô kapôlômim hayala yêlô aêņ iyom. ¹² Yêlô adum ek môlô nobam am esak yêlôaniņ ku lôk nonaņ bêņ êndêņ avômalô takatu ba êv thêlôda liņ hathak nômkama viyaiņ ma leņiņpaliņ nômkama kapôlôņiņ. Ma miņ yêlô aêv yêlôda liņ ami. ¹³ Ma avômalô doho enaņ nena yêlô adum molo. Yôv lôk. Hêk Wapômbêņ da. Ma vi enaņ nena yêlô awa auk mavi. Yôv lôk. Êņ ma hêv môlô sa. ¹⁴ Alalô ayala nena anyô te iyom intu bôk hama ek hêv avômalô lôkthô sa ba intu lôkthô bôk ema yôv. Aêņ ba Kilisi anêņ lahaviņ hayabiņ alalô. ¹⁵ *Avanôņ! Yani hama ek avômalô lôkthô. Ba alalô ñê lôkmala takatu ba asopa yani nasôņ alalôda paliņ ma lemiņimbi ôpatu ba bôk hama ba haviyô hathak loņbô ek hêv alalô sa.

¹⁶ Aêņ ba miņ alalô nabalôņ avômalô esak auk pik ami. Sêbôk ma adum aêņ hathak Kilisi. Ma doņtom lêk ayala yani thêthôņ. ¹⁷ *Aêņ ba anyôla havenġ haviņ Kilisi êņ ma ku lukmuk lêk hayô ma nômkama bô lôkthô lêk hale ba hi ma nômkama lukmuk lêk habitak hayô ba halêm. ¹⁸ *Ma Wapômbêņ hadum nôm takêņ lôkthô. Yani hêv Kilisi ek embak tabô. Ma hêv ku hadêņ yêlô ek nanêm avômalô sa ek neyala ku êņ. ¹⁹ *Ku êņ ma aêntêk. Wapômbêņ hêv Kilisi hatôm tabô ek yani lapaliņ alalôaniņ kambom ek alalô namô labali mavi imbiņ yani. Ma hêv ku ek nanaņ abô êņ êndêņ avômalô. ²⁰ Yêlô ma Kilisi anêņ ñê ku. Ba intu alaņ ba awa Wapômbêņ abôlêk lôk alôk môlô lemim hathak Kilisi anêņ athêņ nena môlô nôlêm noja Wapômbêņ anêņ tabô. ²¹ *Kilisi ma kambom mi. Ma doņtom Wapômbêņ hêv alalô sa ba hêv alalôaniņ kambom hayô hamô yani hatôm vuli ek nambitak thêthôņ êņjêk Wapômbêņ ma esak Kilisi anêņ ku êņ.

6

¹⁻² Yêlô lôk Wapômbêņ adum ku haviņ i. Yani hanaņ,

“Bôk yahatak wak te yôv ek yanêm môlô sa.

Ba môlô olaņ ma yahalaņô

ba yahêv môlô bulubiņ yôv.” *Aisaia*

49:8

Môlô bôk owa Wapômbêņ anêņ wapôm yôv. Ba intu yêlô asoņ môlô lokwaņ, “Lêk êntêk hêv môlô sa. Lêk êntêk hêv môlô bulubiņ.”

Ba intu miņ nundum ku êņ imbitak êtôm nôm oyaņ ami.

Aposel ewa malaiņ bêņ hathak iniņ ku

³ Yêlô adô ek anyôla enaņ abôma esak Wapômbêņ anêņ ku. Ba intu adum ku êņ ek miņ nambuliņ avômalô iniņ auk ami. ⁴⁻⁵ *Yêlô ma Wapômbêņ anêņ ñê ku. Ba intu yêlô awa iniņ ku mavi takatu sa hadêņ môlô. Yêlô awa vovaņ lôk malaiņ hathak ku êntêk ba hakakô yêlô kambom. Epetav yêlô lôk etak yêlô halôk koladôņ ma êkôki hathak abô. Yêlô adum ku lôk vovanik bêņ ba aêv lêlê lôk nôm mi ba ama kisi. Malaiņ nômbêņ êntêk hapôm yêlô ma doņtom amiņ lôklokwaņ. ⁶ *Lovak Matherġ hamô haviņ yêlô ba ayala Wapômbêņ anêņ auk ba kapôlôņiņ ida hêk mabuņ ma yêlô ñê malinġaô lôk yôhok ma wapôm. Ma yêlô leņiņhaviņ avômalô ba miņ asau thêlô ami. ⁷ Yêlô anaņ abô avanôņ iyom haviņ Wapômbêņ anêņ lôklokwaņ lôk avaloņ anêņ thêthôņ hatôm nômkama vovak hamô baheņ luvi. ⁸ Avômalô vi ebam yêlô ma vi etatale yêlô. Doho enaņ abô mavi hathak yêlô ma doho enaņ abôma. Yêlô ñê abô anôņ iyom ma doņtom avômalô vi elam yêlô nena ñê abôyaņ. ⁹ *Avômalô pik êthôņ yêlô paliņ ma doņtom Wapômbêņ hayala yêlô. Yêlô adum ek nama ma doņtom nôņgô, lêk amô lôkmala. Ik yêlô kambom ma doņtom miņ ama ami. ¹⁰ Leņiņmalaiņ ma doņtom leņiņmavi wak nômbêņ intu. Yêlô ma ñê nômkama mi ma doņtom adum ba avômalô bêņ anôņ ibitak ñê lôk nômkama bêņ. Yêlô nômkama mi ma doņtom nômkama sapêņ ma yêlôaniņ.

* 5:15: Lom 14:7-8 * 5:17: Lom 8:1; Gal 6:15 * 5:18: Lom 5:10 * 5:19: Lom 3:23-25 * 5:21: Hib 4:15

* 6:4-5: 2Ko 11:23-27 * 6:6: 1Ti 4:12 * 6:9: 2Ko 4:10

11 O yenañ avômalô Kolin! Yêlô anañ abô lôkthô hi yainj ek môlô ma yêlô kapôlônijn hik i ek môlô nôlêm. 12 Yêlô minj avasinj kapôlônijn ek môlô ami. Mi. Môlô da. 13 *Aênj ba yahanañ hadênj môlô hatôm lambô hanañ hathak nakaduñ. Malêla takatu ba yêlô adum hathak môlô ma nundum aênj iyom lôk nodate kapôlômim ek yêlô.

Nê daluk lôk nê êvhavinj minj nesak donjom ami

14 *Môlô minj nômô imbinj nê daluk ami. Thêthônj lôk lokbañ hatôm donjom e? Deda lo momañiniñ hatôm donjom e? 15 Sadañ Belial lo Kilisi hatôm lenjnmavi imbinj i e? Mena nê êvhavinj lo nê daluk hatôm nesak donjom e? 16 *Ma Wapômbênj anênj unyak mathenj lôk ngôkba hatôm nê mômô imbinj i e? Milôk. Alalô ma Wapômbênj lôkmala anênj unyak mathenj hatôm anênj abô hanañ, “Tem yamô lôk yambenj imbinj i ma ya tem êtôm thêlônijn Wapômbênj ma thêlô tem nimbitak yenañ avômalô.

Wok Plis 26:12

17 *Aênj ba notak avômalô takênj ma nô mômô daim.

Ma minj nobalonj lelaik takênj ami ek batu yanja môlô thô. *Aisaia 52:11;*

Esekiel 20:34,41

Ya Anyô Bêñ yahanañ aênj.

18 *Ya tem yambitak môlônim lemambô ma môlô tem numbitak êtôm yenañ okna lo avena. *2 Samuel 7:8, 14*
Ya Anyô Bêñ Lôklokwanj yahanañ aênj.”

7

1 Aiyanj thêlô, Wapômbênj bôk habutinj abô havinj alalô ba amô yani vibinj. Ba intu natip ek nô m takatu ba hadum alalô lenjvinkupik lôk dahôlônijn habitak lelaik ek nayô unjôv ba nambitak mabuñ lôk mathenj anônj.

Avômalô Kolin ele kapôlônijn liliñ ba Pol lamavi

2 Nodate kapôlômim ek yêlô. Yêlô minj adum kambom lôk abulinj anyôla lôk asau i ami. 3 Minj yahanañ abô êñ ek yasañ môlô ami. Mi. Bôk yahanañ nena môlô ma

yenañ avômalô môlô. Ba intu môlô ômô ma yahamô. Môlô oma ma yahama aênj iyom.

4 Yahayala avanônj nena môlô avômalô mavi ba yahabam môlô. Alalôaniñ malainj lomalomama hamô ma donjom yalenjmavi hamô yakapôlônijn sinj aleba yalenj halôk binj.

5 *Yêlô ayô Masedonia ma malainj lomalomama hapôm yêlô aleba hik yêlô sesonj. Ibulinj yêlô lôbôlônijn lôk ik vovak hadênj yêlô ma yêlô lenjnhiki hathak malainj lomalomama vi havinj. 6 Ma donjom Wapômbênj atu ba hêv avômalô lenjnmalainj thêvô, hêv Titi ba hayô. 7 Yani hanañ hadênj ya nena môlô lemhikam bênj anônj hathak malainj lomalomama ba môlô vovañ ek alalô napesañ malainj takênj imbinj i. Titi halanô môlônim abô êñ ma hêv yani thêvô. Ba intu Wapômbênj hêv yani hayô ek ya ba hêv ya thêvô aênj iyom ba yalenjmavi anênj dôênj.

8 *Bôk yahato kapya ba hêv malainj hadênj môlô. Ma donjom yada ma malainj mi. Alikaknena. Yahêv malainj atu ba hamô vauna ma yalenjmalainj aênj iyom. 9 Ma donjom lêk yalenjmavi anônj. Ma yenañ kapya hêv malainj hadênj môlô ba intu hadum yalenjmavi e? Mi. Wapômbênj intu hadum ba hêv malainj takênj hadênj môlô ba intu ole kapôlômim liliñ. Aênj ba abô takatu ba yêlô anañ minj habulinj môlô ami. Ba intu hadum yalenjmavi. 10 *Wapômbênj hêv malainj hadênj avômalô ek nede kapôlônijn liliñ ek neja bulubinj. Êñ ma minj malainj bênj ami. Ma donjom malainj pik hathak hadum anênj ku nena hik avômalô vônô.

11 Odañô! Môlônim malainj halêm anênj Wapômbênj ba hik môlô thô nena môlô vovañ ek notak auk kambom lôk udum ek unjwik môlôda thô nena môlô ma kambom mi. Môlô lemimmaniñ lôk ôkô ma vovañ ek ôngô ya ek napesañ malainj êñ ek nanêm malainj êndênj ôpatu ba hadum kambom êñ. Avanônj! Môlô udum aênj ba intu hik thô nena môlô kambom mi. 12 Aênj ba kapya atu ba bôk yahato ma minj yahato ek imbulinj ôpatu ba haminj yenañ ku lonj sinj lôk nê m yada linj ami. Mi. Yahato ek môlô numinj Wapômbênj ma ek injik môlôda thô nena

* 6:13: 1Ko 4:14 * 6:14: Ep 5:11 * 6:16: 1Ko 3:16

* 7:8: 2Ko 2:4 * 7:10: Mat 27:3-5; Hib 12:16-17

* 6:17: ALK 18:4 * 6:18: Jer 31:9 * 7:5: 2Ko 2:13

môlô lemimhaviņ yêlô bêņ anôņ. ¹³ Ma nôm takêņ hadum ba havatho yêlô kapôlôņiņ loņ.

Ba môlô ôêv Titi thêvô ba yani lamavi bêņ anôņ ba intu yêlô leņiņmavi bêņ anôņ aêņ iyom. ¹⁴ Yahabam môlô ba yahanaj hadêņ yani nena môlô ma avômalô mavi. Ba lêk udum mavi ba miņ ôêv mama hadêņ ya ami. Mi. Abô nômbêņ atu ba yêlô anaj hadêņ môlô, êņ ma avanôņ ba yêlôaniņ abô mavi atu ba anaj hathak môlô hadêņ Titi, ma abô êņ hik anôņ mavi aêņ iyom. ¹⁵ Môlô ôkô ba olowaliņ ma owa yani thô lôk olaņô anêņ abô. Hayê aêņ ba lahaviņ môlô bêņ anôņ. ¹⁶ Lêk yahayala avanôņ nena môlô ma avômalô mavi ba intu yalenmavi anôņ.

8

Numbitak avômalô wapôm

¹ *Aiyaņ thêlô, yêlô leņiņhaviņ môlô noyala wapôm atu ba Wapômbêņ hêv hadêņ avômalô êvhaviņ takatu ba êmô plovins Masedonia. ² Thêlô ewa malaiņ bêņ anôņ ba êv i sêkêya. Ma doņtom leņiņmavi bêņ anôņ ba hayô siņ ba halelope ma iniņ malaiņ êv i sêkêya anêņ anôņ ma wapôm ba êv bêņ anôņ hatôm da. ³ Yahanaj avanôņ biņ nena êv iniņ nômkama aleba miņ hatôm ami. Êņ ma thêlô êv doho haviņ. Thêlôda iniņ auk ma miņ anyôla hanaņ hadêņ i ami. ⁴ Thêlô elaj hadêņ yêlô nena, “Yêlô vovaņ ek nandum ku imbiņ avômalô vi ek nanêm Wapômbêņ anêņ avômalô mathen sa. Ba intu nandum mavi êndêņ yêlô ba notak yêlô ek nandum ku êņ.” ⁵ Ma yêlô asoņ kambom! Avômalô takêņ iniņ ku môņ ma êv i hadêņ Wapômbêņ vêm ma esopa Wapômbêņ anêņ auk ba êv i hadêņ yêlô haviņ. ⁶ Aêņ ba yêlô apôviņ Titi nena, “Nu Kolin ma undum anêm ku wapôm atu ba lêk habitak yôv endeba anêņ daņ am.” ⁷ *Môlô avômalô vuliņ biņ ba udum unim ku mavi ba hêv liņsiņ. Ôêvhaviņ ba onaņ abô batôņ oyaņ lôk oyala auk ma ôpôviņ ek nandum ku lôk lemimhaviņ yêlô. Aêņ ba intu nônêm lêlê esak ku wapôm atu ba hêv liņsiņ aêņ iyom.

⁸ Ya miņ hatôm anyô bêņ te ek yanaņ nena, “Undum aêņ” ami. Mi. Ma doņtom yahayê avômalô takatu ba êv i sêkêya leņiņhiki ek nênem avômalô vi sa. Ba intu yalenhaviņ yaņgê nena môlônim lemimhaviņ êņ ma avanôņ hatôm thêlô iniņ mena mi e? ⁹ *Ma môlô oyala Anyô Bêņ Yisu Kilisi anêņ wapôm. Yani lôkmaņgiņ. Ma doņtom yani habitak hatôm anyô hêv i sêkêya ek nêm môlô sa ek batu numbitak lôkmaņgiņ.

¹⁰ Môlô ma avômalô mavi ba yenaņ auk ma aêntêk. Sondabêņ yaņ wakbôk ma môlô ômôņ ek ôêv unim da. Ma miņ ôêv oyaņ ami. Mi. Kapôlômim hik am ba ôêv. ¹¹ Aêņ ba valuseleņ vithê la takatu ba ôpôm ma nônêm vi ek nandum ku esak ek môlônim kapôlômim lôk unim ku imbitak doņtom iyom. ¹² *Nônêm lôk kapôlômim, êņ ma mavi. Ba miņ lemimbi nena nônêm nômkama sapêņ êtôm da êndêņ Wapômbêņ ami. Nônêm êtôm vithêla takatu ba ôpôm ma tem indum Wapômbêņ lamavi. ¹³ Yêlôaniņ auk nena miņ nôdêlêk am ba nônêm nômkama lôkthô ek nêm avômalô vi sa ma môlô mi ami. Mi. Nômbi sam esopa avômalô iniņ bôk lo loņ êmô. ¹⁴ Ma lêk môlônim bêņ anôņ hamô ba intu nônêm thêlô sa. Yakô embeņ yam ma tem iniņ bêņ anôņ ma tem nênem môlô sa aêņ iyom. Êņ ma lôkthô tem êtôm doņtom. ¹⁵ Hatôm bôk eto nena,

“Opalê atu ba hawa bêņ anôņ ma tem miņ êpôm bêņ anôņ ami,
ma opalê atu ba hawa auviņna ma tem miņ nêm yak ami.” *Etak Ijip 16:18*

Pol hêv Titi lôk anyô doho ba i Kolin

¹⁶⁻¹⁷ Yêlô anaj hik Titi liņ ek êsôk ek môlô ba yani lamavi ba halôk ek êsôk. Ma miņ yêlô alôk yani la ek êsôk ami. Mi. Yanida lahaviņ ba hapôviņ ek êsôk. Wapômbêņ hêv yenaņ auk hadêņ Titi ba lahiki hathak môlô. Aêņ ba yahêv yalenmavi hadêņ Wapômbêņ. ¹⁸ Tem yêlô nanêm anyô yaņ imbiņ yani. Ôpêņ ma avômalô êvhaviņ êyê nena anyô hadum Wapômbêņ anêņ ku mavi ba ebam yani. ¹⁹ Ba intu avômalô êvhaviņ elam ôpêņ ek ni imbiņ yêlô ek nêm

* 8:1: Lom 15:26; 2Ko 9:1-2 * 8:7: 1Ko 16:1-2 * 8:9: Mat 8:20; Plp 2:6-7 * 8:12: Mak 12:43-44

da wapôm atu ek Wapômbên enja athên lôkmanjin lôk injik thô nena yêlô leñjinhavin nanêm thêlô sa. ²⁰ Yêlô akô ek avômalô netatale yêlô esak da wapôm atu ba yêlô ayabin. Ba intu yêlô apesañ ku êñ mavi ²¹ ek Anyô Bêñ lôk avômalô sapên nêgê nena yêlô adum ku êñ thêthôn.

²² Ba intu yêlô êv anyô te havin ba hathôk. Yani hik i thô nena lamavi ek nêm ku lomaloma sa lôbôlôn. Bôk hayê nena môlô ma avômalô mavi ba intu hapôvin ek êsôk. ²³ Titi ma yenañ anyô môlô atu ba hadum ku havin ya hamô môlô malêvôn. Ma aiyañ takên ma avômalô êvhavin iniñ nê ku takatu ba êv athên lôkmanjin hadên Kilisi. ²⁴ *Aên ba ungwik am thô êndên nê êntêk nena môlô ma avômalô lemimhavin avômalô vi. Ba intu yêlô abam môlô. Ma tem avômalô êvhavin lodôn lodôn lôkthô nêgê nena yêlôaniñ abô ma avanôn.

9

Kolin êv da ek nêm Wapômbên anên avômalô sa

¹ *Môlô bôk ovalon ku da takatu ba ôêv ek nêm Wapômbên anên avômalô mathen sa. Ma donjom yalenhavin yanañ abô doho imbin. ² Yahayala nena môlô lemimhavin nônêm i sa. Ba yahabam môlô hadên avômalô Masedonia nena sondabên yañ wakkôk atu ma môlô avômalô Akaia kapôlômim hakak am ek nônêm da. Ba intu avômalô Masedonia doho elanô ba elom even ek nindum aên. ³ Aên ba yahêv aiyañ doho ba êthôk êtôm atu ba yêlô abam môlô ek miñ imbitak êtôm abôyañ ami ma êtôm ku ek môlô nopesañ am êtôm atu ba yahanañ. ⁴ Sêbôk ma yahabam môlô ba yakô nê Masedonia doho nêlêm imbin yêlô ba nêgê nena miñ ôpôpêk am ami êñ ma tem ya mama ma môlô ma tem noja mama bên anôn lôk. ⁵ Aên ba yahanañ hik aiyañ takatu liñ ek nêmôn nêsôk nêgê môlô ek nêpôpêk da takatu ba bôk môlô ubutin abô ek nônêm ek batu da êñ imbitak êtôm da wapôm ma miñ da palon ami.

⁶ *Lemimbi nôm êntêk. Opalê atu ba havatho yañvêk auvinna ma tem enja dokte.

* **8:24:** 2Ko 7:13-14 * **9:1:** 2Ko 8:1-7 * **9:6:** Snd 11:24-25 * **9:10:** Ais 55:10 * **9:11:** 2Ko 1:11; 4:15
* **10:1:** 1Ko 2:3 * **10:2:** 1Ko 4:21

Ma opalê atu ba havatho bên anôn ma tem enja limamôk. ⁷ Wapômbên lamavi hathak ôpatu ba hêv i lôk lavidon. Ba intu avômalô tomtom nênêm malêla êtôm iniñ leñjinhavin. Ma miñ nêpôlik ami. Ma anyô yañ miñ êndôk anyô yañ la ek nêm ami. ⁸ Wapômbên anên wapôm tem indum ba anêm nômkama tem imbitak bên anôn êtôm wak nômbên intu ek anêm ku lomaloma indilup mavi. ⁹ Hatôm bôk eto nena,

“Yani hathak hapaliv anên wapôm hadên nê nômkama mi takatu ba êmô lôbôlôbô,
ma anên thêthôn hêk wak nômbên intu sapên.”

Kapya Yen 112:9

¹⁰ *Wapômbên hêv yañvêk ek nembatho ma polom ek nejañ. Ma tem nêm yañvêk bên anôn ek indum môlô numbitak thêthôn êtôm yañvêk atu ba hêv liñsin. ¹¹ *Yani tem indum ba môlô numbitak lôkmanjin ek nundum wapôm lôbôlôn ek yêlô nanêm da êntêk êndên avômalô ma tem nênêm iniñ leñjinhavin êndên Wapômbên.

¹² Ku takatu ba môlô udum ma miñ ôêv Wapômbên anên avômalô mathen iyom sa ami. Mi. Thêlô enañ iniñ leñjinhavin bên hadên Wapômbên aleba leñjinhavin takên hayô sin ba halelope. ¹³ Ma da êñ hik môlônim wapôm thô ek avômalô nêgê nena ôêvhavin Kilisi ba osopa anên Abô Mavi ba udum wapôm hadên thêlô lôk avômalô vi havin. Êñ ma tem nêmbô Wapômbên. ¹⁴ Ma thêlô tem nêgê Wapômbên anên wapôm takatu ba hêv hadên môlô ba hayô sin ba halelope ma tem leñjinhavin ba neten mek ek môlô. ¹⁵ Nanêm leñjinhavin êndên Wapômbên esak anên wapôm takatu ba hêv hadên alalô aleba hik alalôaniñ auk vônô.

10

Pol hêv yanida kisi

¹ *Ya Pol yahasopa Kilisi ôpatu ba hatauvin i ba hamô malinyaô. Ma yalen hik ya ek môlô ba yahanañ nena avômalô enañ nena yahamô havin môlô ma ya anyô kupik. Ma donjom enañ nena yahamô daïm ma yahakôk haven ek yambitak anyô

bêñ. ² *Ma doho enañ nena yêlô asopa auk pik. Yakô tem yasôk êtôm anyô bêñ ba yasan i la. Ba intu yahanañ hik môlô liñ lôklokwañ ek nopesan abô êñ vêmam ka yasôk nena mi ma tem yasôk êtôm anyô bêñ. ³ Yêlô amô pik ma doñtom miñ ik vovak hatôm avômalô ethak idum ami. ⁴ *Ma yêlô awa Wapômbêñ anêñ lôklokwañ ek abulij nômkama pik takatu ba lôklokwañ ba nômkama vovak takatu ba yêlô ik vovak hathak ma miñ nômkama pik êntêk ami. ⁵ Abô ebam i lôk êkôki takatu ba hamij Wapômbêñ anêñ auk loñ siñ intu yêlô avak pesa. Ma yêlô ato auk lokbañ takêñ ek imbitak thêthôn êñjêk Wapômbêñ ma. ⁶ Ba intu node kapôlômim liliñ yapij ek yêlô athôk ma nanêm vovañ êndêñ ñê takatu ba leñôndôn kôtôn iyom. Ma miñ ole kapôlômim liliñ ami ma ku êñ tem mi.

⁷ Môlô othak ôyê nômkama hêk viyaiñ iyom. Ma ôpatu ba habam yani nena Kilisi anêñ, nodañô! Yêlô ma Kilisi anêñ haviñ. ⁸ *Yahabam yada bêñ anôn nena Anyô Bêñ hêv athêñ bêñ hadêñ yêlô ek nam-batho môlô loñ lôklokwañ ma miñ nambuliñ môlô ami. Ba intu miñ ya mama ami. ⁹⁻¹⁰ Avômalô enañ nena yahato kapya hatôm anyô bêñ lôk yamalen thêlêv ba yahathañ avômalô. Lôk enañ nena yahalêm ma thêlô êyê ya hatôm anyô kupik lôk yenañ abô ma voloñna. Nodañô! Môlô miñ noson nena yahato kapya yañ atu ek indum môlô nôkô ami. Mi. ¹¹ Môlô opalêla takatu ba oson nena ya anyô kupik, ma nodek lemôndôn ba nodañô! Malêla takatu ba môlô osam hêk yêlôaniñ kapya, nômkakêñ iyom intu tem yêlô nasopa.

¹² Hatôm yambam yada êtôm ñê mavi takatu ba ebam thêlôda? Yanañ nena ya anyô lôkauk hatôm thêlô e? Alikaknena! Ya mi. Ñê molo ethak idum aêñ! Thêlô ethak êyê iniñ ku ba ebam nena thêlôniñ ku lêk habitak mavi. ¹³ *Yêlô abam yêlôaniñ athêñ hathak ku takatu ba Wapômbêñ hêv hadêñ yêlô iyom. Ba môlô ma ômô ku êñ kapô. Ma vi atu ba miñ hêv ami ma miñ abam yêlôda ba anañ abô mayaliv ami.

¹⁴ Ma avômalô doho enañ nena yêlô abam i hathak ku takatu ba miñ yêlôaniñ ami. Mi. Yêlô ma ñê môñ anôn ek ayô ek môlô haviñ Kilisi anêñ Abô Mavi. ¹⁵ Ba intu yêlô miñ abam yêlôaniñ athêñ hathak ku takatu ba anyô vi idum ami. Yakô môlônim ôêvhaviñ tem indumbak ma yêlôaniñ ku tem ni emben môlônim loñ sapêñ ¹⁶ ek yêlô nanañ Wapômbêñ anêñ Abô Mavi emben luvuluvu. Aêñ ba tem yêlô nabam yêlôaniñ athêñ esak ku kapô takatu ba anyô yañ hadum ami. ¹⁷⁻¹⁸ *Ôpatu ba Anyô Bêñ habam yani intu tem Anyô Bêñ imbi binôn esak. Ma ôpatu ba habam yanida intu tem athêñ mi. Hatôm bôk eto nena, “Opalêla takatu ba êbôi ma nêmbôi esak Anyô Bêñ iyom.” *Jelemaia 9:24*

11

Pol miñ kêdônwaga abôyañ ami

¹ Yahanañ abô molo ma doñtom nômkakêñ malinyaô vêmam. ² *Yalenđañ hathak môlô hatôm atu ba Wapômbêñ ladañ hathak alalô. Yahapesañ abô ek noja anyô doñtom iyom intu Kilisi ba yahadum ek môlô kapôlômim êñjêk mabuñ êtôm avi muk atu ba lêk êlôk la yôv ma doñtom miñ elom ami denañ. ³ *Ma yakô avômalô doho nimbuliñ môlônim auk endeba nôndô abô takatu ba ovak haviñ Kilisi hatôm sêbôk atu ba umya havuñ abô ba hasau Ewa. ⁴ *Ñê takêñ êlêm enañ ba môlô osopa Yisu yañda ma miñ Yisu atu ba yêlô bôk anañ hathak ami. Ma owa dahô yañda ma miñ yañ atu ba sêbôk ba môlô owa ami. Ma osopa abô yañda ma miñ abô mavi sêbôk ba môlô osopa ami. Aisê ka owa ñê êñ thô? ⁵ *Môlô oson nena kêdônwaga takatu ba olam nena “aposel lôkmanñij” êmô vuliñ ek ya e? Mi. Miñ yahamô thêlô vibiñ ami. ⁶ *Ya anyô yavenbôlêk malaiñ ba yahanañ abô thôthô. Ma doñtom yenañ auk hamô ba bôk yahik lôkthô thô hadêñ môlô ba oyala yôv.

⁷ *Yahanañ Wapômbêñ anêñ Abô Mavi hadêñ môlô ma doñtom yahadô vuli ek yatauviñ ya ma yanêm môlô liñ. Êñ ma

* **10:4:** Ep 6:13-17 * **10:8:** 2Ko 13:10 * **10:13:** Lom 12:3 * **10:17-18:** 1Ko 1:31; 4:4 * **11:2:** Ep 5:26-27

* **11:3:** Stt 3:4,13 * **11:4:** Gal 1:8-9 * **11:5:** 1Ko 15:10; 2Ko 12:11 * **11:6:** 1Ko 2:1,13 * **11:7:** 1Ko 9:18

* **11:8:** Plp 4:15,18

kambom e? ⁸ *Nodaŋô! Ya ma hatôm anyô vani ba yahawa nê êvhaviŋ vi iniŋ valuselen ek batu yandum ku yanêm môlô sa esak. ⁹ *Yahamô haviŋ môlô ba yahêv yak hathak nômkama ma doŋtom miŋ yahêv malaiŋ hadêŋ môlô ami. Aiyaŋ doho êlêm anêŋ Masedonia ba êv ya sa. Wak takêŋ ma yahadô yanêm malaiŋ lomalama êndêŋ môlô ba tem miŋ yatak auk êŋ ami. ¹⁰ Kilisi anêŋ abô ma avanôŋ. Ma yenaŋ abô aêŋ iyom ba intu yahabam ya hathak nôm takêŋ. Môlô avômalô plovins Akaia miŋ hatôm numiŋ ya loŋ siŋ ami. ¹¹ Miŋ yalen haviŋ môlô ami ba intu yahadum aêŋ e? Wapômbêŋ intu hayala.

¹²⁻¹⁵ Sadaŋ hêv i liliŋ hatôm aŋela lôk deda. Ma anêŋ nê ku ele i liliŋ hatôm nê thêthôŋ aêŋ iyom ba ibitak aposel oyaŋ ma esau môlô nena thêlô ma Kilisi anêŋ aposel. Êŋ ma Sadaŋ da anêŋ kobom ba hathak hadum aêŋ ba intu miŋ nosoŋ kakapuk ami. Aêŋ ba tem yandum êtôm aêsêbôk ba yahadum ek miŋ yanja vuli esak Wapômbêŋ anêŋ abô takatu ba yahanan ami ek yadabêŋ nê takêŋ iniŋ auk kisi. Thêlô idum ek nenaŋ nena, “Yêlô ma aposel hatôm Pol” ba intu idum ek yanaŋ injik môlô liŋ esak vuli. Êŋ ma tem thêlô nê nê inin athêŋ liŋ esak iniŋ ku. Nê takêŋ iniŋ lôkmala anêŋ daŋ tem êtôm iniŋ ku kambom takatu ba idum.

Pol hadum ku aposel ba hawa malaiŋ lomalama

¹⁶ Bôk yahanan yôv nena miŋ lemimimbi nena ya ma anyô molo te ami. Ma doŋtom tem yanaŋ abô molo ba yambam ya êtôm kêdôŋwaga abôyaŋ takêŋ ba intu nodaŋô bônôŋ êtôm atu ba othak udum hadêŋ nê molo vi. ¹⁷ Yahasopa auk molo ba yahabam ya ma miŋ yahasopa Anyô Bêŋ anêŋ abô ami. ¹⁸ Ma kêdôŋwaga abôyaŋ ethak ebam i hatôm avômalô pik ethak idum. Aêŋ ba intu tem yambam ya. ¹⁹ Môlô othak ômô labalina haviŋ nê auk molo. Êŋ ma môlô nê lôkauk e? ²⁰ Odaŋô! Nê êŋ êyê môlô nena ôvathek lôk ibuliŋ môlô ma êv vovaŋ lôk êv

thêlôda liŋ ma epetav môlô malemim daŋ. Ma doŋtom môlô miŋ ôpôlik ami! ²¹ *Betha ya anyô vau lôk miŋ yahadum hatôm thêlô ami ba intu ôpôlik hathak ya? Ai! Lêk ya mama.

Nê takêŋ miŋ êkô ami ma êv iniŋ athêŋ liŋ ba intu tem yandum êtôm anyô auk molo ek yambam yada aêŋ iyom. ²²⁻²³ *Thêlô ma Hiblu e? Mena Israe! e? Mena Ablaham anêŋ limi e? Ma thêlô ma Kilisi anêŋ nê ku e? Ma ya? Ya ma bêŋ anôŋ lôk ek thêlô. Aêŋ ba ya hatôm anyô molo ba tem yambam ya da. Bôk yahadum ku bêŋ anôŋ lôk yahamô koladôŋ ma ik ya hathak yak lôkmaŋgiŋ lôk idum ek nijik ya vônô lôbôlôŋ hamôŋ ek i. ²⁴ *Avômalô Israe! bôk ik ya bôlôŋ bahen vi hathak yak lôkmaŋgiŋ hatôm 39.* ²⁵ *Ik ya hathak okdiba hatôm bôlôŋ lô ma ik ya hathak valu bôlôŋ te. Ma yahathak yeŋ ba yaha ma kakalu lôk damak ba yeŋ kambom hatôm bôlôŋ lô. Ma yahamô ngwêk malêvôŋ hatôm bôlôvôŋ yaŋ ma wak daluk yaŋ. ²⁶ *Yaha ba yahalêm lôbôlôŋ ba ŋaŋbô lôk nê vani ma yada yenaŋ avômalô lôk nê loŋ buyaŋ ma avômalô malak bêŋbêŋ lôk loŋ oyaŋ ma ngwêk kambom lôk nê esau nena yenaŋ aiaŋ lôkthô idum ek nimbuliŋ ya. ²⁷ Yahadum ku malaiŋ lôk vovanik bêŋ ba miŋ yahêk ami. Yahathakmuniŋ lôk yahama kisi ma yaha yalen oyaŋ. Ya nômkama mi ba yahasimbak. ²⁸ Ma malaiŋ te haviŋ nena yalen hik ya wak nômbêŋ intu hathak avômalô êvhaviŋ lôkthô. ²⁹ Nê takatu ba lêk vau, êŋ ma ya lêk vau aêŋ iyom. Ma anyôla havôv anyô yaŋ ek indum kambom, êŋ ma yakapôlôŋ hathaŋ hatôm atum.

³⁰ Lemimhaviŋ yambam ya aêŋ ba intu tem yambam ya esak yenaŋ ku vaunena takatu ba bôk yahadum iyom. ³¹ Wapômbêŋ alalôaniŋ Anyô Bêŋ Yisu anêŋ lambô atu ba nêmbô wak nômbêŋ intu sapêŋ hayala nena miŋ yahanan abôyaŋ ami. ³² *Aletas hatôm kiŋ ma yahamô Damaskas. Ma kiŋ anêŋ anyô bêŋ te hanan

* **11:9:** 2Ko 12:13; Plp 4:15,18 * **11:21:** Plp 3:4 * **11:22-23:** Ap 16:23; Plp 3:5 * **11:24:** Lo 25:3 * **11:24:** Israe! iniŋ abô balabuŋ hanaŋ nena nijik anyô esak yak lôkmaŋgiŋ êŋ êtôm bôlôŋ 40 êŋ ma tem anyô ema. Ma 39 ma tem anyô êmô lôkmala. Ba intu evali Pol hatôm 39 iyom. * **11:25:** Ap 16:22; 14:19 * **11:26:** Ap 9:23; 14:5 * **11:32:** Ap 9:23-25

hadêḡ nê vovak takatu ba eyabiḡ loḡ êḡ ek nebalonḡ ya. ³³ Ma doḡtom etak ya halôk vak sam bêḡ te ba êlêlô ya halôk unyak lôk abyañ ba yahasoḡv ma miḡ evalonḡ ya ami.

12

Pol hayê wêḡ

¹ Abô êntêk miḡ hatôm nêḡ avômalô sa mavi ami. Ma doḡtom tem yambam ya esak lonḡbô esak wêḡ lôk auk takatu ba Anyô Bêḡ hik thô hadêḡ ya. ² Yahayala anyô atu ba hêvhaviḡ Kilisi. Sondabêḡ 14 hale ba hi ma ewa yani ba i malak leḡ te lô. Ewa ôpêḡ lôk liḡkupik mena injo, êḡ ma yahathôḡ. Wapômbêḡ da hayala. ³ Yahayala nena anyô êḡ ewa lôk liḡkupik mena mi, êḡ ma yahathôḡ ma Wapômbêḡ iyom intu hayala ⁴ ba ewa yani ba i malak leḡ elam nena “Paladais”. Yani halanô abô loḡ kapô lomaloma ba ik yani kisi ek miḡ enañ bêḡ ami. ⁵ Anyô anêḡ aêḡ ma tem yambam yani. Ma doḡtom yada ma tem yambam yenaḡ ku vaunena takatu.

Nômla hatôm yak lôkmaḡḡiḡ havatho Pol

⁶⁻⁷ *Wapômbêḡ bôk hêv ku lôk abô ma auk lôkmaḡḡiḡ hadêḡ ya yôv. Aêḡ ba yahadum ek yambam yada esak auk êḡ, êḡ ma yanaḡ abô avanôḡ iyom ba miḡ ya anyô auk volonḡ ami. Ma yakô avômalô nesonḡ nena ya anyô lôkmaḡḡiḡ ba miḡ ya anyô oyaḡ hatôm nê vi ami. Aêḡ ba hêv Sadaḡ anêḡ nê ku ba i ibi yalenḡviḡkupik hathak yak lôkmaḡḡiḡ ba hêv malaiḡ hadêḡ ya ek miḡ yanḡgê ya danḡ ami. ⁸ Yahalanḡ hadêḡ Wapômbêḡ hatôm bôlônḡ lô ek nêḡ vê êḡḡek ya. ⁹ *Ma doḡtom hanaḡ hadêḡ ya, “Yenaḡ lôklokwaḡ hik i thô hadêḡ waklavônḡ o vau lôk yenaḡ wapôm ma hatôm ek o.” Aêḡ ba yalenḡmavi ek yambam yenaḡ ku vaunena takatu ek injik Kilisi anêḡ lôklokwaḡ thô. ¹⁰ Ya anyô vau ma doḡtom lêk ya anyô lôklokwaḡ. Ba intu yahasopa Kilisi vaḡḡwam ma yalenḡmavi nena ya anyô vau lôk enañ abôḡma hathak ya ma yahadum ku lôk vovanik lôk êv vovaḡ lôk malaiḡ lomaloma hadêḡ ya.

Pol hathô avômalô Kolin ba haya

* **12:6-7:** Jop 2:6 * **12:9:** Plp 4:11-13 * **12:11:** 2Ko 11:5 * **12:12:** Lom 15:19 * **12:13:** 2Ko 11:9 * **12:18:** 2Ko 8:6,16-18

¹¹ *Môlôda udum ba yahabam yada ba intu lêk yahabitak anyô molo. Ya anyô oyaḡ ma doḡtom miḡ ya anyô oyaḡ anôḡ ek aposellôkmaḡḡiḡ takatu ami. Thêlô êlêḡ ek môlô ma môlô ôêv yak ba miḡ onañ yenaḡ ku anêḡ lavônḡ mavi hadêḡ i ami. ¹² *Wapômbêḡ hamiḡ lôklokwaḡ haviḡ ya ba intu hik yenaḡ ku thô nena ya ma aposel te. Ma hêv avômalô sa ek neyala yanida mavi hathak lavônḡḡiḡ lôk nômbithi ma ku lôklokwaḡ lomaloma ma miḡ ya popabuk ami. Ma môlô bôk ôyê nôḡm takêḡ yôv. ¹³ *Aisê ba môlô onañ nena yakapôlônḡ haḡiap hathak môlô ma yalenḡhaviḡ avômalô êvhaviḡ vi? Sêbôk ba yahamô haviḡ môlô ma yahadô yanêḡ malaiḡ êndêḡ môlô ba intu miḡ yahawa môlônim da hatôm yahadum hadêḡ avômalô êvhaviḡ vi ami. Ma môlô lemmaniḡ eka? Kikaknena! Notak kapôlômim ek ya.

¹⁴ Odaḡô! Lêk bôlônḡ te lô ba tem yasôk ek môlô. Miḡ yalenḡhaviḡ môlô nôḡnêḡ nôḡmkama êndêḡ ya ami. Yalenḡhaviḡ môlôda. Avômena miḡ isup valuselenḡ ek nêḡnêḡ lami sa ami. Mi. Lami isup valuselenḡ ek nêḡnêḡ nali sa. Ba intu tem miḡ yanêḡ môlô malaiḡ ek yasup môlônim da ek nêḡ ya sa ami. ¹⁵ Aêḡ ba yalenḡmavi anôḡ ek yanêḡ yenaḡ nôḡmkama lôkthô êndêḡ môlô ma yanêḡ yada imbiḡ aêḡ iyom. Yalenḡhaviḡ môlô bêḡ anôḡ ma yakô ek môlô nôḡndô ya. ¹⁶ Avômalô enañ nena yahamô haviḡ i ba miḡ yahêv malaiḡ ami. Ma doḡtom elam ya nena anyô yahasau avômalô lôk yahanaḡ abô yaḡ. ¹⁷ Aisê! Nê ku takatu ba yahêv hathôk ma doho ibuliḡ môlô e? ¹⁸ *Yahapôviḡ Titi ek êsôk ek môlô ma yahêv alalôḡniḡ aiyaḡ te haviḡ. Ma Titi habuliḡ môlô e? Mi. Titi hathak hasopa yaveḡḡwam iyom ma yaianiḡ auk ma doḡtom.

¹⁹ Môlô olaḡô abô takatu ba osonḡ nena yêlôda êv i kisi e? Mi. Yêlô ma Kilisi anêḡ avômalô ba amiḡ Wapômbêḡ ma ba anaḡ abô êntêk. Aiyaḡ thêlô, nôḡmkama lôkthô atu ba yêlô adum ek embatho môlô loḡ. ²⁰ Yahakô ek yasôk ma tem miḡ yalenḡmavi ek môlô ami ma môlô tem miḡ lemimmavi

ek ya aêḡ ami. Yahakô ek abô lôkthanḡo ma lenḡanḡ lôk lenḡanḡa, lôk ovaḡ am vose hi lodôḡlodôḡ, abôma lôk onanḡ abôyanḡ hathak anyô yanḡ ma otatale am lôk ôyê am danḡ lôk ôthô avômalô ba i mayaliv. ²¹ *Yahakô ek yasôk esak lonḡbô ma yenanḡ Wapômbêḡ tem indum ba ya mama esak môlônim kambom takatu. Ma tem yakapôlônḡ malainḡ bêḡ anôḡ esak ḡê takatu ba miḡ ele kapôlônḡinḡ liliḡ hathak iniḡ lelaik lôk thethanḡak ma sek waliliḡ takatu ba idum ami.

13

Kolin neyabinḡ iniḡ êvhavinḡ

¹ *Bôk yahathôk bôlônḡ ju yôv ma êntêk yahathôk ma tem bôlônḡ te lô. Lemimimbi esak abô êntêk,

“Ju mena lô la enanḡ anyô te anêḡ kambom bêḡ, êḡ ma abô avanôḡ.” *Lo 19:15*

²⁻³ Sêbôk atu ba yahathôk bôlônḡ yanḡ ma yahêv abô lôkliḡyak hadêḡ môlô. Ma lêk yahamô havinḡ môlô ami, ma doḡtom yahananḡ hathak lonḡbô nena môlô lemimhavinḡ ôḡḡô nena yada yenanḡ abô mena Kilisi anêḡ abô. Ba intu tem yasôk esak lonḡbô ek yanḡḡê nena avômalô takatu ba idum kambom lôk avômalô kambom vi ma tem miḡ yatak i ek nêsôv ami. Kilisi ma miḡ anyô vau ami. Mi. Anyô lôklokwanḡ kambom ba tem eyabinḡ môlô dedaunḡ mavi. ⁴ *Avanôḡ, yani hatôm anyô vauna te ba ik yani hathak a. Ma doḡtom hamô lôkmala hathak Wapômbêḡ anêḡ lôkliḡyak. Yêlô ma vaunena aêḡ iyom ma doḡtom hathak Wapômbêḡ anêḡ lôklokwanḡ ba intu yêlô amô lôkmala havinḡ yani ek nanêḡ môlô sa.

⁵ *Nôsôam ba noya ek ôḡḡô nena unim ôêvhavinḡ hamô mena mi e? Nutitiḡ amda ek noyala nena intu ômô havinḡ Yisu Kilisi mena bôk ôêv yak yôv. Injo. Yakô mi la. ⁶ Yalenḡhavinḡ môlô nutitiḡ yêlô ma tem ôḡḡô nena miḡ bôk aêv yak ami. ⁷ Ba yêlô miḡ aêv yak ami ba avômalô êyê yêlô hatôm aposel, êḡ ma nôḡ oyanḡ. Mena enanḡ nena yêlô aêv yak ba yêlô ḡê vau ba miḡ aposel ami, êḡ ma nôḡ oyanḡ aêḡ iyom. Ma doḡtom nôḡbêḡ ma nundum

nôm kama lôkthô thêthônḡ iyom. Ma yahananḡ hik Wapômbêḡ liḡ ek miḡ môlô nundum kambom la ami. ⁸ Yêlô miḡ hatôm nandum nôḡmla eso abô avanôḡ ami. Mi. Nambatho abô avanôḡ lonḡ iyom. ⁹ Môlô lôklokwanḡ ma yêlô vau, êḡ ma yêlô lenḡinḡmavi. Yêlô aterḡ mek ek môlô nopesanḡ unim kambom takêḡ ba numbitak mavi esak lonḡbô. ¹⁰ *Anyô Bêḡ hêv ku lôk athêḡ êḡ hadêḡ ya ek yato môlô ek numbitak thêthônḡ ma miḡ yambi môlô ni ami. Aêḡ ba miḡ yahamô havinḡ môlô ami ba intu yahato abô takêntêk ek waklavônḡ atu ba yahathôk ma tem yanḡa yenanḡ lôklokwanḡ ek yapesanḡ môlônim auk. Ma miḡ yanêḡ vovanḡ êndêḡ môlô ami.

Pol hananḡ anêḡ lamavi

¹¹ Aiyanḡ thêlô, lêk yôv. Ba lemimmavi ma nopesanḡ malainḡ sapêḡ. Nobatho am lonḡ esak abô ni ba êlêḡ ma noja auk doḡtom lôk nôḡmô yôhok ma Wapômbêḡ anêḡ lahavinḡ lôk anêḡ labali êḡmô imbiḡ môlô.

¹² Ma nokam môlôviyanḡ esak kobom yôhok matheḡ.

ḡê matheḡ lôkthô êv iniḡ lenḡinḡmavi havinḡ.

¹³ Alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu Kilisi anêḡ wapôm lôk Wapômbêḡ anêḡ lahavinḡ ma Lovak Matheḡ anêḡ lamavi êḡmô imbiḡ môlô lôkthô.

* 12:21: 2Ko 13:2 * 13:1: Mat 18:16; 1Ti 5:19 * 13:4: Plp 2:7-8 * 13:5: 1Ko 11:28 * 13:10: 2Ko 10:8

Kapya atu ba Pol hato hi Galesia Abô môn

Pol hato abô êntêk hi hadênj avômalô êvhavij takatu ba êmô plovins Galesia. Bôk hamô havij thêlô ba hanañ Wapômbênj anênj Abô Mavi bênj hadênj thêlô ba intu êvhavij Yisu (Ap 16:6; 18:23). Thêlô bênj anônj ma miñ nê Israèl ami ma nê loñ buyañ.

Havenj yam ma nê Israèl doho êlêm ma enañ hadênj thêlô ek nebalonj Mose anênj abô balabun loñ lôk nenjothe inij kupik êtôm nê Israèl ek nimbitak thêthônj ênjêk Wapômbênj ma. Pol halañô abô ênj, ma hato kapya êntêk nena nê takatu ba êvhavij Yisu Kilisi ma Wapômbênj halam i nena nê thêthônj. Ma nê takatu ba esopa balabun iyom miñ hatôm nimbitak thêthônj ami.

Hato hadênj 53 AD la.

Pol hêv lamavi

¹ Ya ma aposel Pol. Avômalô la miñ elam ya ek yandum ku êntêk ami lôk miñ anyôla hêv ku êntêk hadênj ya ami. Yisu Kilisi lo Kamik Wapômbênj thai da êv ku êntêk hadênj ya, ôpatu ba hik Yisu Kilisi lij hêk ñama. ² Ya lôk aiyañ thêlô aêv kapya êntêk hadênj môlô avômalô ôdônj takatu ba ôêvhavij ômô malak lôñ nenanena anênj plovins Galesia.

³ Alalôaniñ Kamik Wapômbênj lôk Anyô Bênj Yisu Kilisi nênenem inij wapôm lôk labali êndênj môlô. ⁴ Alalôaniñ Kamik Wapômbênj anênj lahavij ba Kilisi hêv yanida ek nêem alalô sa ek nêem kambom vê lôk epole kambom bôlônj êntêk anênj yak takatu ba havalonj alalô loñ vê. ⁵ Aênj ba nambô Kamik Wapômbênj anênj athênj lôkmanjinj êtôm wak nômbênj intu sapênj. Avanônj!

Abô Mavi ma donjom iyom

⁶ Ya kapôlônj hasonj kambom nena kethenj oyanj ma môlô ôvôlinj dômim hadênj ôpatu ba bôk halam môlô hathak Yisu Kilisi anênj

wapôm ma lêk môlô osopa abô yanja. ⁷ Ma donjom abô ênj ma miñ Wapômbênj anênj abô ami. Yakô anyô doho lêk nendela môlônim auk ba nindum ek ninduvinj Kilisi anênj Abô Mavi. ⁸ Odañô! Yêlôda anañ abô yanja mena añela la anênj malak leñ hanañ abô yanja hadênj môlô ba miñ hatôm Abô Mavi sêbôk ba yêlô anañ hadênj môlô ami, ênj ma tem yandam Wapômbênj ek imbulinj ôpênj. ⁹ Bôk yêlô anañ hadênj môlô yôv ma lêk yahanañ hathak loñbô. Anyô late hanañ Abô Mavi hadênj môlô ba miñ hatôm atu ba bôk owa anênj yêlô ami, ênj ma tem yandam Wapômbênj ek imbulinj ôpênj.

¹⁰ *Ba yahanañ abô ênj ek yandôk avômalô leñij lôk Wapômbênj la e? Mena yahadum ek avômalô nêgê ya nena mavi e? Yahanañ abô ênj ba hatôm sêbôk atu ba yahadum ku ek avômalô nêgê ba nebam ya, ênj ma ya miñ Kilisi anênj anyô ku te ami.

Pol hanañ anênj ku lavônj

¹¹⁻¹² *Aiyañ thêlô, yalenjhavij môlô noy-ala nena Abô Mavi atu ba yahanañ hadênj môlô, ênj ma Yisu Kilisi da hik thô hadênj ya. Ma miñ anyôla hanañ mena yahawa hêk anyôla anênj auk lôk miñ anyôla hadônj ya hathak abô ênj ami. Milôk.

¹³ *Môlô bôk olañô hathak yenañ bôk lo loñ sêbôk ba yahasopa Israèl inij abô balabun, ba yahêv vovanj bênj hadênj Wapômbênj anênj avômalô êvhavij ba yahabulinj i. ¹⁴ *Ma ya lôklokwanj ek yasopa bumalô inij bôk lo loñ ba yahatitij Mose anênj balabun aleba yenañ auk hamônj ek apenena muk Israèl vi inij. ¹⁵⁻¹⁷ *Ma donjom Wapômbênj da hadum ba hik nakadunj thô hadênj ya ek yanañ Abô Mavi esak nakadunj bênj êndênj avômalô loñ buyañ. Sêbôk ba yahaminj wakatik kapô denañ, ma bôk habi banj hayô hêk ya lôk halam ya yôv hathak anênj wapôm. Ba intu yaha Alebia vêm ma yahavôhalêm Damaskas hathak loñbô. Miñ yahanañ hik anyôla lij lôk yaha Jelusalem ek yanjê aposel takatu ba ibitak êmônj ek ya ami.

* **1:4:** Gal 2:20 * **1:7:** Ap 15:1,24 * **1:8:** 1Ko 16:22
8:3 * **1:14:** Ap 22:3 * **1:15-17:** Ais 49:1; Gal 2:7 *

* **1:10:** 1Te 2:4 * **1:11-12:** Mat 16:17 * **1:13:** Ap
1:18: Ap 9:26-27

18 *Sondabêḅ lokwanjô hale ba hi, êḅ ma yaha daku Jelusalem ek yanaḅ abô imbiḅ Pita. Ma yahamô haviḅ yani hatôm wak laumiḅ ba labahenḅvi. 19 Ma doḅtom miḅ yahayê aposel vi ami ma yahayê Jems iyom, Yisu yaḅ molok. 20 Ba intu abô êntêk ba yahato hadêḅ môlô, ma yahananḅ abô avanôḅ hamiḅ Wapômbêḅ ma. Ma miḅ abôyaḅ ami. 21 *Vêm ma yaha plovins Silia lo Silisia. 22 Ma avômalô ôdôḅ takatu ba êvhaviḅ Yisu Kilisi êmô Judia êthôḅ ya palinḅ. 23 Thêlô elanô abô takatu ba avômalô vi enanḅ hathak ya iyom nena, “Sêbôk ma ôpêḅ hêv vovanḅ hadêḅ alalô ba habuliḅ abô êvhaviḅ. Ma doḅtom lêk hananḅ abô êḅ bêḅ.” 24 Ma avômalô takêḅ êyê yenanḅ ku ba êbô Wapômbêḅ anêḅ athêḅ.

2

Aposel êlôk hathak Pol anêḅ ku

1-2 *Sondabêḅ hatôm 14 hale ba hi yôv ma Wapômbêḅ miḅ hik anêḅ lahaviḅ thô ek yana Jelusalem. Aêḅ ba yahavôha daku hathak lonḅbô. Ma Banabas hi haviḅ ya ma yahawa Titi haviḅ. Ma yahalam avômalô êvhaviḅ iniḅ ḅê bêḅbêḅ ba yêlô amô unyak kapô ma yahananḅ yenanḅ ku lavôḅ hathak Wapômbêḅ anêḅ Abô Mavi atu ba yahêv hadêḅ avômalô lonḅ buyanḅ ek yêlô sapêḅ kapôlôḅniḅ doḅtom ek ku êḅ injik anôḅ. 3 Nê bêḅbêḅ takêḅ elanô yenanḅ abô ba leniḅmavi hathak ma miḅ enanḅ nena yêlô nanḅgothe Titi anyô Glik atu anêḅ kupik ami. 4 *Ku êḅ anêḅ ôdôḅ nena sêbôk ba aiyaḅ doho atu ba esopa abô yaḅda ivuḅ iniḅ auk ma ibitak êyô yêlô kapô ba êlêm ek neyala yêlôaniḅ auk esak Yisu Kilisi lôk aisê ba balabuḅ nenḅgothe kupik miḅ havalonḅ alalô lonḅ hathak lonḅbô ami. Yakô iniḅ auk êḅ embalonḅ alalô lonḅ ba namô balabuḅ vibinḅ esak lonḅbô. 5 Ma yêlô miḅ alôk hathak ḅê êḅ iniḅ auk nenḅgothe Titi anêḅ kupik ami, ma milôk ek Abô Mavi êḅ anêḅ anôḅ injik iminḅ môlô.

6 Ma doḅtom ḅê bêḅbêḅ takêḅ miḅ eyabinḅ yenanḅ auk ami. Môlôda obam thêlô nena ḅê bêḅbêḅ ma doḅtom Wapômbêḅ miḅ hayê nômkama takatu ba hêk lonḅ yainḅ ami. Aêḅ

ba yada yenanḅ auk nena thêlô ma ḅê bêḅbêḅ, êḅ ma nôḅ oyaḅ. 7 *Nê bêḅbêḅ takêḅ êyê nena Wapômbêḅ bôk hêv ku yanaḅ anêḅ Abô Mavi bêḅ êndêḅ avômalô lonḅ buyanḅ hatôm hêv ku hadêḅ Pita ek enanḅ êndêḅ avômalô Israeḅ. 8 Wapômbêḅ hêv lôklokwanḅ êḅ hadêḅ Pita ek indum ku aposel êmô avômalô Israeḅ malêvôḅ. Ma hêv lôklokwanḅ hadêḅ ya aêḅ iyom ek yandum ku aposel êmô avômalô lonḅ buyanḅ malêvôḅ. 9 Jems lo Pita ma Jon ḅê takatu ba môlô ôyê hatôm ḅê bêḅbêḅ, thêlô takêḅ êyê nena Wapômbêḅ hêv anêḅ wapôm ek yandum ku êḅ imbiḅ. Ba intu ekam yai lôk Banabas ma ewa yai hatôm iniḅ iviyaḅ ek nandum ku êmô avômalô lonḅ buyanḅ malêvôḅ ma thêlôda nindum ku nêḅmô avômalô Israeḅ malêvôḅ. 10 *Ma thêlô êv abô doḅtom iyom hadêḅ yai ek nanêḅ avômalô sawa takatu ba êvhaviḅ sa. Ku êḅ bôk haliḅ ya bô ba hapôvinḅ ya ek yandum.

Pol hananḅ Pita anêḅ kambom bêḅ

11 Sêbôk atu ba yahamô Antiok ma Pita hayô ba yai amô vêm ma hadum kambom te. Yahayê ma yahathanḅ yani nena, 12 **“O ma anyô hothak hoanḅ nôḅ haviḅ avômalô lonḅ buyanḅ takatu ba miḅ nenḅgothe iniḅ kupik ami ma êvhaviḅ Yisu Kilisi. Ma doḅtom Jems anêḅ ḅê ku takatu ba evalonḅ auk nenḅgothe kupik lonḅ êyô, ma hôkô ba hôpôlik lôk hôvôlinḅ dôḅmim ek avômalô lonḅ buyanḅ takêḅ. 13 Ma anêḅ auk lôkbanḅ êḅ havôv avômalô êvhaviḅ vi anêḅ Israeḅ aleba havôv Banabas haviḅ.”*

14 Yahayê nena lêk etak Abô Mavi anêḅ lonḅondê ba evenḅ mayaliv, êḅ ma yahaminḅ piklêvôḅ ma yahananḅ Pita bêḅ nena, *“O ma anyô Israeḅ te ma doḅtom lêk hôyô lonḅ êntêk môḅ ma hotak avômalô Israeḅ iniḅ kobom ba hoanḅ nôḅ mayaliv haviḅ avômalô lonḅ buyanḅ. Ma doḅtom lêk huik auk êḅ liliḅ ba hudum ek osopa Mose anêḅ balabuḅ esak lonḅbô ba hôpôlik hathak avômalô lonḅ buyanḅ takêḅ. Aisê, hudum ek ôpôvinḅ avômalô lonḅ buyanḅ ek nesopa Mose anêḅ abô balabuḅ e?”*

Ôpatu ba hêvhaviḅ Yisu ma anyô thêthôḅ

* 1:21: Ap 9:30 * 2:1-2: Ap 15:2 * 2:4: Gal 1:7; 5:1,13 * 2:7: Ap 22:21 * 2:10: Ap 11:29-30 * 2:12: Ap 11:3

15 Yêlôaniņ wakatik lo wakamik ma avômalô Israël ba yêlô ma miņ abitak anêņ avômalô loņ buyaņ takatu ba elam nena nê daluk ami. 16 *Ma yêlô ayala nena ôpatu ba hêvhaviņ Yisu Kilisi, ma Wapômbêņ halam yani nena anyô thêthôņ. Ma ôpatu ba hasopa Mose anêņ abô balabuņ, yani ma mi. Ma yêlô bôk abitak thêthôņ hatôm avômalô loņ buyaņ hathak ale kapôlôņiņ liliņ ba aêvhaviņ Yisu Kilisi. Ma miņ hathak abô balabuņ ami ek malê nena abô balabuņ miņ hatôm indum ba anyôla imbitak thêthôņ ami.

17 Ma doņtom anyôla hanaņ nena balabuņ ma nôm oyaņ ma êvhaviņ iyom intu nôm anôņ ba hadum mayaliv, êņ ma avômalô tem nêgê Kilisi êtôm kambom anêņ alaņ. Êņ ma auk lokbaņ anôņ! 18 Yahavôliņ yadômiņ ek abô balabuņ ma doņtom haveņ yam ma yahik auk êņ liliņ ba yahayê nena balabuņ ma lêk nômbêņ ba yahasopa. Êņ ma hik thô nena ya ma anyô yahabuliņ abô balabuņ. 19 Lôk abô balabuņ êņ hik ya vônô ek batu yamô lôkmala imbiņ Wapômbêņ. 20 *Bôk ik yai lôk Kilisi vônô hathak alovalaņasiņ. Yada ma miņ yahamô lôkmala hathak loņbô ami. Ma doņtom Kilisi da lêk hamô lôkmala hamô yakapôlôņ. Lôkmala êņ intu hamô yalenņiņkupik hatôm yahêvhaviņ Wapômbêņ Nakaduņ, ôpatu ba lahaviņ ya ba hêv i ek nêma ya sa. 21 Avômalô doho enaņ nena yahanã abôma hathak abô balabuņ lôk yahavôliņ yadômiņ hadêņ Wapômbêņ anêņ wapôm. Ma doņtom miņ yahadum aêņ ami. Abô balabuņ hadum ba alalô abitak thêthôņ hêk Wapômbêņ ma, êņ ma Kilisi anêņ ņama lêk habitak hatôm nôm oyaņ.

3

Kobom nasopa balabuņ lôk êvhaviņ

1 Galesia môlô avômalô molo. Ya bôk yahik Yisu Kilisi thô hadêņ môlô yôv hatôm lêk môlô ôyê êthôkwêņ hamiņ alovalaņasiņ ba opalê intu halela môlônim auk? 2 Yalenņhaviņ yandaņô môlônim auk. Môlô bôk osopa balabuņ ba owa

Lovak Matheņ? Mena olaņô Abô Mavi lôk ôêvhaviņ ba intu owa Lovak Matheņ êņ? 3 Môlô molo e? Lovak Matheņ bôk hadum ku ba bôk ôêvhaviņ yôv. Ma doņtom môlô osopa nena miņ ôyô unlôv ami denaņ ba intu owa lôklokwaņ hêk balabuņ ek unņwik ku êņ daņ siņ e? 4 Aêņ ba malaiņ takatu ba bôk ôpôm hêk ôêvhaviņ êņ ma nôm oyaņ e? Yakô anôņ êņ la. 5 Môlô othak osopa abô balabuņ ba intu Wapômbêņ hêv Lovak Matheņ lôk hadum nômbithi hêk môlô malêvôņ e? Mi. Hêv hathak olaņô Abô Mavi ba ôêvhaviņ. 6 Môlô lemimimbi esak Ablaham. Bôk eto nena,

“Ablaham hêvhaviņ Wapômbêņ anêņ abô ba intu halam yani nena anyô thêthôņ.” *Môņ Anôņ 15:6*

7 Ba intu noyala nena nê takatu ba êvhaviņ iyom intu Wapômbêņ hayê thêlô hatôm Ablaham nali. 8 *Wapômbêņ anêņ kapya hanaņ nena avômalô loņ buyaņ tem nênemimbiņ ba Wapômbêņ endam i nena nê thêthôņ hatôm bôk hanaņ Abô Mavi êņ bêņ hadêņ Ablaham nena,

“Esak o iyom ma avômalô lodôņlodôņ anêņ loņ buyaņ tem neja mek mavi.” *Môņ Anôņ 12:3*

9 Ablaham ma ôpatu ba bôk hêvhaviņ ba intu Wapômbêņ hadum mavi hadêņ yani. Ma avômalô takatu ba êvhaviņ ma tem indum mavi êndêņ i êtôm bôk hadum hadêņ Ablaham.

10 *Avômalô takatu ba esopa nena esopa balabuņ ma tem nimbitak thêthôņ êņjêk Wapômbêņ ma lêk êmô malaiņ bêņ kapô yôv. Hatôm bôk eto nena,

“Avômalô takatu ba êv yak hathak abô balabuņ bute lôk miņ esopa balabuņ takatu ba bôk eto hêk kapya balabuņ dedaņ mavi ami ma lêk êmô malaiņ bêņ kapô yôv.” *Lo 27:26*

11 *Ma buyaņ hanaņ nena,

“Avômalô takatu ba êvhaviņ intu ibitak thêthôņ ba tem neja lôkmala.”

Habakuk 2:4

Aêņ ba auk êntêk lêk habitak yaiņ yôv nena abô balabuņ miņ hatôm indum ba avômalô

* 2:16: Ap 15:10-11; Lom 3:20-28; Gal 3:11 * 2:20: Gal 1:4 * 3:8: Stt 18:18; 22:18; Lom 4:3,16 * 3:10: Lo 27:26 * 3:11: Gal 2:16

nimbitak thêthôn ami. Milôk. ¹² Ma bôk eto hathak abô balabuñ nena,

“Anyô hasopa abô balabuñ sapên, êñ ma balabuñ hadum ba ôpên tem enja lôkmala.” *Wok Plis 18:5*

Aên ba êvhaviñ miñ hamô balabuñ êñ kapô ami. ¹³ *Lôk eto abô buyañ nena,

“Wapômbên tem imbuliñ nê takatu ba êthôkwên hamiñ alovalañsiñ.” *Lo 21:23*

Ma Wapômbên habuliñ Kilisi ba intu hêv alalô vuli hêk balabuñ anên vovan ¹⁴ ek avômalô loñ buyañ tem nênimbiñ Yisu Kilisi imbiñ ba neja Lovak Mathen atu ba bôk habutiñ abô hathak ek thêlô neja mek mavi takatu ba Wapômbên bôk hêv hadên Ablaham lôk anên nali.

Wapômbên anên tabô lôk balabuñ

¹⁵ Aiyañ thêlô, môlô lêk oyala alalôaniñ kobom katô. Avak tabô ma hatôm nanêm vê, e? Mena hatôm nambak tabô yañ imbiñ e? ¹⁶ *Wapômbên bôk havak abô haviñ Ablaham lôk anên su lukmuk yôv. Ma miñ hanañ hathak su lukmuk lôkthô ami. Hanañ hathak doñtom iyom. Su lukmuk êñ intu Kilisi.

¹⁷ *Aên ba Wapômbên havak tabô haviñ Ablaham. Ma sondabên hatôm 430 hale ba hi ma abô balabuñ hayô. Ba intu balabuñ atu ba haveñ yam miñ hatôm edabên Wapômbên anên abô atu vê ami. Bôk havak yôv haviñ Ablaham ba lôklokwañ ba miñ hatôm nêv vê ami. ¹⁸ *Wapômbên hêv anên wapôm ba havak tabô ba hêv anên lamavi hadên Ablaham ma miñ hêv hathak balabuñ ami. Ba intu balabuñ havatho lamavi êñ loñ, êñ ma tem nêv tabô êñ vê.

¹⁹ *Ma hêv balabuñ eka? Avômalô idum kambom ba intu hêv balabuñ halêm ek injik iniñ kambom thô endeba Kilisi imbitak am, Ablaham anên su lukmuk atu ba Wapômbên havak abô hathak ek êlêm. Anjela êv hadên Mose ma Mose hi hêv hadên avômalô. ²⁰ Mose hamiñ malêvôn ek avômalô Israèl ma Wapômbên. Ma doñtom Wapômbên ma doñtom iyom ma yanida

intu havak abô haviñ Ablaham, ma miñ hêv hadên anyôla yañ ba hi hêv ami.

²¹ *Abô balabuñ lôk evak tabô evaki vose e? Mi. Balabuñ hatôm nêv lôkmala, êñ ma tem nambitak thêthôn esak balabuñ. ²² Ma doñtom mi. Wapômbên anên abô hanañ nena avômalô pik sapên idum kambom ba hatôm êmô koladôn te ek injik iniñ kambom thô endeba nede kapôlôn liliñ ba nênimbiñ Yisu Kilisi ek neja lenjîmavi sêbôk ba Wapômbên havak abô hathak.

²³ *Sêbôk ma alalô miñ aêvhaviñ ami ba intu abô balabuñ hatôm alañ ek injik Kilisi thô êndên alalô endeba nanênimbiñ yani am. ²⁴ *Abô balabuñ ma hatôm kamik atu ba hayabiñ alalô ek nanênimbiñ Kilisi endeba nambitak thêthôn am. ²⁵ Ma loñondê êvhaviñ lêk hayô yôv ba intu abô balabuñ miñ hayabiñ alalô hathak loñbô ami.

Nê êvhaviñ intu Wapômbên nali

²⁶⁻²⁷ *Môlô ôêvhaviñ Yisu Kilisi ba intu ithik môlô ma Kilisi ma hatôm kwêv atu ba ik hathak môlô ba môlô lôk Kilisi lêk ubitak doñtom. Ba intu lêk ubitak Wapômbên nali.

²⁸ *Aên ba môlô ma lêk ôdôn te iyom. Ma miñ noson nena môlô ma nê Israèl mena nê Glik la ami. Lôk miñ noson nena môlô ma nê udum ku hamô alañ vibiñ mena môlô nê lôk alañsi mi ami. Ma miñ noson nena môlô anyô mena avi ami. Milôk. ²⁹ *Môlô ma Kilisi anên ba intu môlô ma Ablaham anên limi takatu ba tem noja lenjîmavi takatu ba Wapômbên bôk havak abô yôv ek nêv êndên yani.

4

¹ Yenañ abô ma aêntêk. Okna te lambô anên nômkama ma nakaduñ anên ma doñtom tem miñ enja kethen ami. Yani ma alañ ma doñtom okna denañ ba intu tem êmô êtôm ôpatu ba hadum ku hamô alañ vibiñ vêmam. ² Yani hamô nê takatu ba eyabiñ yani vibiñ ma miñ hatôm enja anên nômkama sapên ami endeba êyô wklavôn atu ba lambô hatak am. ³ *Ma yêlô Israèl ma aên iyom. Yêlô ma hatôm okna atu

* **3:13:** Lo 27:26; Lom 8:3 * **3:16:** Stt 12:7; 13:15; 24:7 * **3:17:** Kis 12:40 * **3:18:** Lom 4:14 * **3:19:** Ap 7:38; Lom 5:20 * **3:21:** Lom 8:2-4 * **3:23:** Gal 4:3 * **3:24:** Lom 10:4 * **3:26-27:** Jon 1:12; Lom 6:3 * **3:28:** Lom 10:12 * **3:29:** Lom 4:13 * **4:3:** Kol 2:20 * **4:4:** Jon 1:12-14; Lom 1:3

ba balabuŋ havalonŋ lonŋ denaŋ ⁴ *endeba Wapômbêŋ etak anêŋ waklavôŋ atu ba nêŋ Nakaduŋ êlêm am. Avi havathu yani ba habitak anyô ba hamô balabuŋ vibinŋ ⁵ ek nêŋ yêlô avômena seka takatu ba amô balabuŋ vibinŋ vê ek nambitak Wapômbêŋ anêŋ nali anôŋ.

⁶ *Ma mólô avômalô lonŋ buyaŋ lêk ubitak Wapômbêŋ anêŋ nali havinŋ. Ba intu Wapômbêŋ hêv Nakaduŋ anêŋ Lovak Matheŋ halêm hamô alalôaniŋ kapôlôninŋ lôk Lovak Matheŋ êŋ hadum ba alalô alam kaêk nena, “Aba wakamik.”* ⁷ Aêŋ ba mólô ma nali ma miŋ hatôm nê idum ku hamô alaŋsi vibinŋ hathak lonŋbô ami. Ba intu Wapômbêŋ hadum ba tem noja nômkama mavi êtôm nali ethak ewa.

Pol lamalaiŋ ek avômalô Galesia

⁸ Sêbôk atu ba miŋ oyala Wapômbêŋ ami, êŋ ma ŋgôkba hamô hatôm mólônim alaŋ. Ŋgôkba takêŋ ma miŋ wapômbêŋ anôŋ ami. ⁹⁻¹⁰ *Ma lêk mólô osopa Wapômbêŋ. Ma doŋtom Wapômbêŋ da anêŋ ku nena bôk havôv mólô vê ba lêk ubitak yani anêŋ ma miŋ mólôda unim auk ami. Ma aisê ka mólô osopa Mose anêŋ balabuŋ hathak lonŋbô? Ayônŋ lukmuk lôk ku kapô lôk sondabêŋ iniŋ balabuŋ ma êntêk osopa denaŋ. Ku takêŋ ma pulusikna lôk vaunena ma doŋtom havôv mólô halehi bumalô iniŋ auk pik hathak lonŋbô. Ba lemimhavinŋ nôŋ takêŋ imbitak mólônim alaŋ esak lonŋbô e? Mólôda. ¹¹ Yalenŋ hik ya hathak mólô. Yakô ku taksêbôk ba yahadum ma lêk hêv yak ba miŋ hik anôŋ ami.

¹² Aiyaŋ thêlô, bôk yahabitak hatôm mólô ma yahatak avômalô Israeŋ iniŋ balabuŋ. Ba intu yahalaŋ hadêŋ mólô ek numbitak êtôm ya. Sêbôk ma miŋ ôdô ya ami. ¹³ Mólô oyala nena yahapôm lijinŋ ma yahathôk ba yahanaŋ Wapômbêŋ anêŋ Abô Mavi môŋ anôŋ hadêŋ mólô. ¹⁴ Lijinŋ êŋ hêv malaiŋ hadêŋ mólô ma doŋtom owa ya thô hatôm owa Wapômbêŋ anêŋ aŋela te mena Yisu Kilisi da la thô. Ma miŋ ôvôlinŋ dôŋmim lôk ôpôlik hathak ya ami. ¹⁵ Yahayala katô nena mólô hatôm nômbi malemim daluk

vê ba nôŋnêŋ êndêŋ ya. Lemimmavi êŋ lêk hasôv ba hi êsê? ¹⁶ Yahanaŋ abô avanônŋ hadêŋ mólô ma ôpôlik hathak ya eka?

¹⁷ Nê takêŋ malenŋŋkilik ek mólô nôpôlik esak ya ma lemimibinŋ i. Ma miŋ idum aêŋ ek mólô nôpôm nômla mavi ênjêk i ami. ¹⁸ Avômalô ethak êv lenŋŋmavi hadêŋ nê lonŋ buyaŋ, êŋ ma mavi. Ma doŋtom miŋ yahamô havinŋ mólô ami, ma aisê ka mólô uluviŋ ku êŋ ma ôêv lemimmavi hadêŋ nê auk kambom takêŋ? ¹⁹ Yenaŋ avômena anôŋ, ya hatôm avi atu ba hawa vovaŋ hathak lonŋbô ek embathu endeŋba Kilisi êmô mólô kapôlômim am. ²⁰ Mólônim auk halinŋ ya ba intu yalenŋhavinŋ yasôk yamô imbinŋ mólô ek yatak abô lôklokwaŋ ma yanaŋ abô labali iyom.

Abô lonŋ kapô hathak Sela lo Haga

²¹ Mólô takatu ba udum ek nôŋmô Mose anêŋ abô balabuŋ vibinŋ ma yahadum ek yanaŋ injik mólô linŋ nena, “Mólô oyala abô balabuŋ anêŋ lonŋôndê anêŋ daŋ sapêŋ e?” ²² *Eto nena Ablaham habi okna ju vê. Ma yanavi Sala da havathu yaŋ, yani ma alaŋ mi. Ma avi ku Haga havathu yaŋ, yani ma avi lôk alaŋ. ²³ *Ma Haga havathu nakaduŋ hathak nê pik iniŋ lonŋôndê. Ma Sala ma havathu hathak Wapômbêŋ bôk havak abô havinŋ Ablaham yôv.

²⁴⁻²⁵ Avi ju êntêk ma abô lonŋ kapô hathak ik tabô lokwaŋju thô. Tabô yaŋ ma evak hêk dum Sainai hamô lonŋ Alebia kapô. Haga ma hatôm tabô atu ba havathu nali ba idum ku êmô alaŋsi vibinŋ. Ma avômalô Israeŋ takatu ba êmô Jelusalem, thêlô êmô balabuŋ vibinŋ hatôm nê lôk alaŋsi takêŋ. Aêŋ ba tabô êŋ ma Haga ma Haga êŋ ma malak Jelusalem bôlônŋ êntêk.

²⁶ *Ma tabô yaŋ ma avi atu ba alaŋ mi, êŋ ma Jelusalem atu ba hamô malak lenŋ ma yani miŋ hadum ku hamô alaŋ vibinŋ ami. Yani ma alalôaniŋ wakatik. ²⁷ Hatôm bôk eto nena, “O avi yamu, miŋ howa avômena ami, ômô lôk lemmavi. Ma o avi atu ba miŋ howa vovaŋ ek ombathu avômena ami,

* 4:6: Lom 8:15-17

* 4:6: “Aba” êŋ ma abô Alam ba anêŋ ôdônŋ nena ‘kamik’.

* 4:9-10: Lom 14:5; Kol 2:16

* 4:22: Stt 16:15; 21:2

* 4:23: Lom 9:7-9

* 4:26: Hib 12:22; ALK 21:2,10

nêm yeŋ lôk lemmavi lôk lêlô,
ek malê nena o avi yamu, nalumi lêk bêŋ
anôŋ
hamôŋ ek avi lôk anyô atu.” *Aisaia*
54:1

²⁸*Aiyaŋ thêlô, Wapômbêŋ havak abô ba
Aisak habitak. Ma môlô lêk ubitak aêŋ
iyom. ²⁹*Ma okna yaŋ atu ba habitak
hathak nê pik iniŋ loŋôndê hêv vovaŋ
hadêŋ yaŋ atu ba evathu hathak Lovak
Mathen. Lêk êntêk aêŋ iyom. ³⁰Ma doŋtom
Wapômbêŋ anêŋ kapyra hanaŋ aisê?

“Nakaduŋ yaŋ atu ba talêbô ma alaŋ mi
tem enja lambô anêŋ nômkama.
Ma yaŋ atu ba talêbô hamô alaŋ vibiŋ ma
mi.

Ba intu nêm avi êŋ lôk anêŋ nakaduŋ vê.”

Môŋ Anôŋ 21:10

³¹Aêŋ ba aiyaŋ thêlô, alalô ma avi alaŋ atu
anêŋ nali. Ma miŋ avi lôk alaŋsi anêŋ nali
ami.

5

Kilisi hêv alalô vê hêk balabuŋ

¹Kilisi hêv alalô vê hêk balabuŋ ek bal-
abuŋ miŋ eyabiŋ alalô ami. Aêŋ ba nu-
miŋ lôklokwaŋ ek balabuŋ miŋ imbitak
alalôaniŋ alaŋ esak loŋbô ami.

²Nodaŋô! Ya Pol yahanaŋ hadêŋ môlô
nena noŋgothe unim kupik, êŋ ma Kilisi
anêŋ ku tem imbitak êtôm nôm oyaŋ. ³Ma
yahanaŋ hathak loŋbô nena opalêla takatu
ba eŋgothe iniŋ kupik, ma balabuŋ anêŋ ku
miŋ hama ami ma lôkmala denaŋ ek nesopa
lôkthô. ⁴Aêŋ ba ôpatu ba hasopa balabuŋ
ek imbitak thêthôŋ, êŋ ma hatôm hadabêŋ
yanida kisi hêk Kilisi anêŋ wapôm. Lôk hêv
yanida vê hêk Kilisi. ⁵Ma doŋtom Lovak
Mathen hadum ba alalô aêvhaviŋ ba apôviŋ
thêthôŋ atu ba aêv malaŋiŋ hathak ek êlêm.

⁶*Eŋgothe kupik mena miŋ eŋgothe kupik
ami ma alalô takatu ba aêvhaviŋ Yisu Kilisi
ayê nena nôm oyaŋ. Êvhaviŋ ma nômbêŋ ba
hik anêŋ anôŋ ma leŋiŋhaviŋ avômalô vi.

⁷Sêbôk ma môlô olaŋviŋ mavi. Ma opalê
intu lêk hathale môlô thô ba ôêv yak hathak
abô avanôŋ? ⁸Auk êŋ miŋ halêm anêŋ

ôpatu ba halam môlô ami. ⁹*Yis dokte iyom
hatôm idum polom isiŋ bêŋ. ¹⁰*Ma doŋtom
yahayala nena môlô ma Anyô Bêŋ anêŋ
avômalô ba tem miŋ nobaloŋ auk yaŋ ami.
Ma opalê atu ba habuliŋ môlônim auk tem
enja anêŋ vuli.

¹¹Aiyaŋ thêlô, avômalô doho esoŋ nena
yahavatho auk neŋgothe kupik loŋ hatôm
sêbôk ba yahasopa abô balabuŋ. Ma
doŋtom yahavatho auk neŋgothe kupik loŋ,
êŋ ma tem miŋ avômalô takêŋ nesaŋ ya
ami. Lôk yahalôk ek neŋgothe kupik, êŋ
ma yahêv alovalaŋsiŋ atu ba avômalô
êpôlik hathak vê. ¹²Ma nê takatu ba ibuliŋ
môlônim auk, êŋ ma mavi ek neŋgothe iniŋ
kupik lôk nimbi thalôk vê imbiŋ!

¹³*Yenaŋ aiyaŋ thêlô, Wapômbêŋ halam
môlô ba hapole môlô vê hêk abô balabuŋ
anêŋ ku. Balabuŋ miŋ hayabiŋ môlô
hathak loŋbô ami ba intu miŋ nodenu
kapôlômim bô esak loŋbô ami. Mi.
Lemimibiŋ avômalô vi ba nônêm i sa.

¹⁴*Balabuŋ sapêŋ anêŋ ôdôŋ ma doŋtom
iyom nena,

“Lemimibiŋ anyô yaŋ êtôm lemhaviŋ oda.”

Wok Plis 19:18

¹⁵Môlô hatôm avuŋ yatap ba othaŋ am
mayaliv ba intu noyabiŋ am. Yakô môlôda
numbuliŋ am.

Lovak Mathen anêŋ loŋôndê

¹⁶Yahanaŋ nena nosopa Lovak Mathen
ek lemvimkupik anêŋ thethaŋak miŋ imbi
alak imiŋ môlô ami. ¹⁷*Kapôlôŋiŋ bô
hapôlik ek Lovak Mathen anêŋ auk ma Lo-
vak Mathen hapôlik ek kapôlôŋiŋ bô anêŋ
thethaŋak. Nôm ju êŋ ethak ik i aleba môlô
miŋ hatôm nundum ku mavi takatu ba
môlô lemimhaviŋ ek nundum ami. ¹⁸Ma
doŋtom môlô lêk osopa Lovak Mathen anêŋ
abô ba intu miŋ ômô abô balabuŋ vibiŋ
ami.

¹⁹*Kapôlôŋiŋ bô anêŋ bôk lo loŋ atu ba
havôv avômalô ma aêntêk. Sek waliliŋ lôk
anyô lo avi malaŋiŋkilik ek i ma kobom
mama lomaloma ²⁰lôk êv yeŋ hadêŋ ŋgôkba
lôk êbôk siniŋ ma ik vovak ba leŋiŋmaniŋ
lôk kapôlôŋiŋ kambom ba ethaŋ i ma

* **4:28:** Stt 15:4-5; Lom 9:7 * **4:29:** Stt 21:9 * **5:6:** 1Ko 7:19; Gal 6:15 * **5:9:** 1Ko 5:6 * **5:10:** 2Ko 11:15;
Gal 1:7 * **5:13:** 1Pi 2:16 * **5:14:** Lom 13:9 * **5:17:** Lom 7:15-23 * **5:19:** 1Ko 6:9-10

leñinđan ba idum palon lók enañ abô lók vovak ek nembak i vose. ²¹ Ma malenjin kilik hathak nômkama lók inum wain ba molo ma êbô i ba elam kaêk mayaliv lók idum kambom lomalomahavin. Nôm takên bók yahanañ hadên mólô yôv, ma lêk yahanañ hathak lonbô nena avômalô takatu ba idum aên tem miñ hatôm nimbitak nêyô Wapômbên anên lon lóklinyak kapô ami. Mi anôn.

²² Ma donjom Lovak Matheñ anên bók lo lon atu ba hik anôn ma aêntêk. Leñinhavin i lók leñinmavi havin i ma êmô yôhókna lók êmô malinyaô ma êv avômalô vi sa lók idum mavi hadên i ma êmô batôn oyan ²³ lók etauvin i ma ipuki lon. Ma balabun la miñ hêk kobom takêntêk êñ lon sin ami. ²⁴ *Ma Yisu Kilisi anên avômalô bók ik kapôlônin bô lók thethanak takatu ba habi alak hamin i vônô hathak alovalañsin. ²⁵ Lovak Matheñ lêk hayabin alalô ba intu nasopa vanjwam. ²⁶ *Ma miñ alalô nambôi lók nambi anyô yan la ek injik vovak ma leñinđan ami.

6

Kobom mavi anên ôdôn

¹ *Aiyan thêlô, mólônim anyô hêvhavin te hadum kambom, êñ ma mólô takatu ba osopa Lovak Matheñ nonañ abô yaô ek nôbôv yani êmbôlêm esak lonbô. Ma oyabin o ek miñ êmbôv o ami. ² *Nônêm avômalô takatu ba ewa malain sa. Êñ ma hatôm hosopa Kilisi anên balabun. ³ Alalô lókhô ma nê athên mi. Ba intu anyô te hason nena yani anyô lók athên bên, êñ ma hasau yanida. ⁴ Anyô tomtom nêsôi ba neya ek leñinmavi esak inin kobom ma miñ netatale anyô vi ami. ⁵ *Aên ba mólôda tomtom noja unim vak atu ba Wapômbên hêv hadên o.

⁶ *Ma nunjwik anêm nômkama mavi sam êndên kédônwaga takatu ba êdôn mólô hathak Wapômbên anên abô.

⁷ *Nôm alêla takatu ba ovatho halôk unim ku intu tem nodav. Ba intu miñ noson

nena hatôm nosau Wapômbên esak nômla ami. Mi anôn. ⁸ Ma ôpatu ba hapaliv kapôlônin bô anên vêk ma tem enja anên anôn ma nãma. Ma ôpatu ba hapaliv Lovak Matheñ anên vêk ma tem enja anên anôn ma lókmala atu ba êmô êtôm wak nômbên intu sapên. ⁹ Alalô nandum ku lóklowan ma miñ natak ku takên ami ek naja anên anôn mavi êndên anên waklavôn. Ba intu alalô miñ kapôlônin egiap ek nandum mavi lomalomahavin. ¹⁰ Aên ba alalô napôpêk i ek nandum kobom mavi êndên avômalô sapên. Ma nandum kobom êñ mathalalen êndên ôdôn takatu ba êvhavin.

Abô anên dan

¹¹ Mólô ôyê abô anên dan êntêk ba eto bêngbên ma yahato hathak yada yabahan.

¹² Nê takên êkô ek neja vovan esak Kilisi anên alovalañsin. Ba intu eyanda mólô ek nongothe unim kupik ek thêlô nêmbôi esak nômkama takatu ba hamô yain iyom. ¹³ Nê takatu ba êlôk hathak auk nengothe kupik, ma thêlôda miñ esopa balabun lókhô ami. Ma donjom idum ek mólô nengothe kupik ek avômalô vi nêgê ba nênem athên lókmanjin êndên i. ¹⁴ Ma Yisu Kilisi hama hathak alovalañsin. Ba intu hik auk pik vônô aleba yahathôn auk êñ palin. Ma hik ya vônô aleba auk pik hathôn ya palin aên iyom. Aên ba yada tem yambôya esak alalôanin Anyô Bên Yisu Kilisi anên alovalañsin iyom.

¹⁵ *Engothe kupik mena miñ engothe kupik ami, êñ ma nôm oyan. Nômbên ma alalô lêk abitak avômalô lukmuk. ¹⁶ Yôhók lók nanêm kapôlônin ni êndên avômalô takatu ba esopa abô êñ, thêlô ma Wapômbên anên avômalô Israêl anôn.

¹⁷ *Ma yôv. Pôpô takatu ba yahawa hathak Yisu hêk yalenjinkupik ma hatôm. Ba intu notak nôm takên ek miñ nêmalain êndên ya esak lonbô ami.

¹⁸ Aiyan thêlô, Anyô Bên Yisu Kilisi anên wapôm eyabin mólônim dahôlômim. Avanôn.

* 5:24: Lom 6:6; Kol 3:5 * 5:26: Plp 2:3 * 6:1: Mat 18:15 * 6:2: Lom 15:1 * 6:5: Lom 14:12 * 6:6: 1Ko 9:11,14 * 6:7: Lom 8:13 * 6:15: Gal 5:6; 2Ko 5:17 * 6:17: 2Ko 4:10

Kapya atu ba Pol hato hi Epesus Abô môn

Pol hato kapya êntêk hadên avômalô Epesus. Epesus ma malak lôk athên bêñ. Pol lo Silas bôk i lomalak lomalak ek enañ Wapômbên anên Abô Mavi bêñ hadên avômalô aleba êyô Epesus haviñ (Ap 18:18-21; 19:1-41). Haven yam ma Pol hi hamô Epesus hathak loñbô ba hamô hatôm sondabên lô. Vêm ma hatak Epesus ba hi ma hato kapya êntêk.

Hato ek embatho iniñ êvhaviñ loñ. Ma miñ hato ek enañ iniñ kambom bêñ ami. Hadôn thêlô hathak Wapômbên anên wapôm lomalama. Ma hik êvhaviñ anên loñôndê mavi thô hadên i.

Pol hamô koladôn ma hato kapya êntêk hadên 60 AD la.

Pol hên lamavi

¹*Ya Pol, Yisu Kilisi anên aposel hathak Wapômbên da anên lahaviñ. Yâhato kapya êntêk hadên avômalô mathen anên Epesus takatu ba êvhaviñ ba esopa Yisu Kilisi. ²Alalôaniñ Kamik Wapômbên lôk Anyô Bêñ Yisu Kilisi nênmê iniñ wapôm lôk labali êndên mólô.

Wapômbên hên nôm mavi lomalama hadên alalô hathak Kilisi

³*Alalô nambô Wapômbên, alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu Kilisi anên Lambô. Yani bôk hên Lovak Mathen anên mek mavi hathak nômkama lomalama anên malak leñ yôv hadên alalô takatu ba amin haviñ Kilisi. ⁴*Sêbôk atu ba miñ hapesañ pik ami denañ ma halam alalô takatu ba amô haviñ Kilisi ek nambitak mathen lôk kambom mi ênjêk yani ma. ⁵*Ma lahaviñ alalô ba intu hathak anên lamavi lôk anên auk ma bôk habi sêk yôv ek nambitak anên nali esak Yisu Kilisi. Hadum aên ⁶ek avômalô nêmbô anên wapôm lôkmanñ. Yani hangasô anên

wapôm êñ oyañ biñ ek alalô takatu ba amin haviñ Nakaduñ, anên biñdaluk anôn.

⁷*Yani hawa alalô vê hathak Kilisi anên thalalen ba hale alalôaniñ kambom liliñ hathak anên wapôm anên sam valaluk. ⁸Ma hangasô anên wapôm takatu ba hayô abôlêk siñ ba halelope hayô hamô alalô lôk hên auk bêñ ek nayala nômkama lomalama sapên. ⁹*Sêbôk ma yani kapô mavi ba havak auk loñ kapô hathak Kilisi. Ma lêk hik anên auk êñ thô hadên alalô. ¹⁰*Auk êñ ma auk isup nômkama takatu ba hamô pik lo leñ esak donjom ba nênmô Kilisi vibin. Nôm êñ tem imbitak êndên anên waklavôn.

¹¹*Nômkama takatu ba Wapômbên lahabi nimitak ma lôkthô tem nimitak aên. Ma bôsêbôk ma lahabi nena tem enja yêlô nê Israe ba habutiñ anên sêk hayô hêk yêlô. Ba intu hathak Kilisi yani hawa yêlô hatôm anên sam. ¹²Yani hadum aên ek yêlô nê môn takatu ba aên malenñ ek Kilisi nabam anên athên lôkmanñ. ¹³Ma haven yam ma mólô olanô abô avanôn aên iyom. Abô êñ ma Abô Mavi atu ba nênmô mólô bulubiñ. Mólô olanô ba ôevhaviñ, êñ ma Wapômbên habutiñ anên sêk hayô hêk mólô. Sêk êñ ma Lovak Mathen atu ba Wapômbên bôk havak abô yôv ek nênmô êlêm. ¹⁴*Wapômbên hên Lovak Mathen hadên alalô hatôm nônm mavi atu ba havak abô ek nênmô anên dahô, ek waklavôn êñ ma tem nênmô anên avômalô vê ênjêk kambom lomalama. Ba intu nabam anên athên lôkmanñ esak leñ.

Pol hateñ mek ek avômalô Epesus

¹⁵Yahalanô abô takên hathak mólô ôevhaviñ Anyô Bêñ Yisu Kilisi lôklokwañ lôk lemimhaviñ avômalô mathen lôkthô. Aên ba ¹⁶yahanañ yalenmavi velelevele hadên Wapômbên hathak mólô halôk yenañ mek. ¹⁷*Yahateñ mek lôbôlôn ek Wapômbên nênmô anên Lovak Mathen êndên mólô ek nênmô auk mavi lôk injik abô lôk kup thô êndên mólô ek noyala yani katô anôn. Yani ma alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu Kilisi anên Lambô lôkmanñ. ¹⁸Ma yahateñ mek ek Wapômbên nênmô deda mavi êndôk

* **1:1:** Ap 18:19-21; 19:1   * **1:3:** Ep 2:6   * **1:4:** Jon 15:16   * **1:5:** Jon 1:12   * **1:7:** Ep 2:7; Kol 1:14   * **1:9:** Lom 16:25   * **1:10:** Kol 1:16,20   * **1:11:** Lom 8:28-29   * **1:14:** 2Ko 1:22   * **1:17:** Kol 1:9

môlô kapôlômim ek noyala nômbêḅu atu ba halam môlô ek nôḅem malemim esak. Nôm takêḅu ma wapôm lôkmaḅḅu anôḅu ek anêḅu avômalô mathêḅu neja embeḅu yam. ¹⁹*Ma yahateḅu ek môlô noyala anêḅu lôklokwaḅu anôḅu biḅu atu ba hathak hadum ku ek hêv alalô takatu ba aêvhaveḅu yani sa. Lôklokwaḅu êḅu iyom intu ²⁰*bôk hik Kilisi liḅu hêk ḅama hathak ba hadô yani hamô Wapômbêḅu baḅu vianôḅu anêḅu leḅu. ²¹*Loḅu êḅu ma Kilisi hamô vuliḅu anôḅu ek ḅḅokba lôk ḅḅok bêḅu lomaloma ma aḅela bêḅu lôk lôklokwaḅu sapêḅu ma ḅê lôk athêḅu bêḅu lôkthô takatu ba tem nêḅmô êḅdêḅu lêk ma embeḅu yam imbiḅu. ²²*Wapômbêḅu hatak nômkama lôkthô hamô Kilisi anêḅu lôklokwaḅu vibiḅu ma hêv yani ek imbitak nômkama sapêḅu anêḅu alaḅu ek nêḅm anêḅu avômalô ôḅdôḅu takatu ba êvhaveḅu yani sa. ²³*Avômalô êvhaveḅu ma hatôm yanida liḅukupik. Yani hamô thêlô kapô lôk nômkama sapêḅu kapô ba hayô abôlêk siḅu.

2

Wapômbêḅu hêv lôkmala hadêḅu alalô ḅê ḅama

¹*Sêbôk ma môlô ovalaki abô balabuḅu ba udum kambom lomaloma ba intu môlô kapôlômim bôk hama yôv. ²*Bôk olaḅu pik anêḅu auk ba osopa ḅḅok Sadan anêḅu abô. Yani ma anyô bêḅu ek ḅḅok takatu ba êḅmô pik vuliḅu. Ma lêk hadum ku haveḅu avômalô takatu ba ibi leḅôḅdôḅu siḅu ek nedanô Wapômbêḅu anêḅu abô. ³*Bôk alalô lôkthô amô hatôm thêlô ba asopa kapôlôḅuḅu bô anêḅu thethaḅak lôk anêḅu auk. Alalô lôk avômalô takatu ba evathu hamô pik ayabiḅu Wapômbêḅu anêḅu lamaniḅu iyom.

⁴⁻⁵*Ba intu kambom takatu ba bôk adum ma bôk hik alalôaniḅu kapôlôḅuḅu vônô yôv. Ma doḅtom Wapômbêḅu anyô hêv kapô lôk lahaveḅu alalô bêḅu anôḅu ba hêv lôkmala hadêḅu alalô haveḅu Kilisi. Avanôḅu biḅu nena Wapômbêḅu hêv alalô bulubiḅu hathak anêḅu wapôm. ⁶*Ma hik alalô liḅu haveḅu Kilisi ba hadô alalô amô malak leḅu haveḅu yani.

Alalô amô haveḅu Yisu Kilisi ba intu hadum nôḅm takêḅu aêḅu. ⁷Yani hadum nôḅm mavi takêḅu ek alalô hathak Yisu Kilisi ek wak nômbêḅu atu ba tem imbitak embeḅu yam ma yani hatôm injik anêḅu wapôm anôḅu biḅu atu thô. ⁸Avanôḅu, Wapômbêḅu anêḅu wapôm hêv môlô bulubiḅu hathak unim ôêvhaveḅu. Hêv oyaḅu biḅu ba miḅu udum nôḅmlate ek owa bulubiḅu êḅu ami. ⁹*Ma miḅu hayê môlô unim ku ba hêv ami. Ba intu miḅu hatôm anyôla embam yanida ami. ¹⁰*Mi, alalô takatu ba amô haveḅu Yisu Kilisi ma Wapômbêḅu da baḅu hapesanḅu lukmuk ek nandum ku mavi takatu ba bôk hapôpêk yôv ek nandum.

Kilisi hadum avômalô Israeḅu lôk avômalô loḅu buyan ibitak doḅtom

¹¹Aêḅu ba môlô ḅê loḅu buyan lemim-imbini nena bôk ôḅmô viyaiḅu ek avômalô Israeḅu. Thêlô ethak elam môlô nena, “ḅê miḅu eḅgothe kupik ami”. Ma elam thêlôda nena, “ḅê eḅgothe kupik”. Ku êḅu ma ku baheḅuḅu iyom. ¹²*Môlô bôk ôḅmô daimbô ek Kilisi ma môlô miḅu Wapômbêḅu anêḅu avômalô hatôm Israeḅu ami. Ma tabô takatu ba Wapômbêḅu bôk havak haveḅu Israeḅu ma miḅu hathak môlô ami. Ma môlô miḅu ôêv malemim ek nôḅm mavi la ami lôk ôḅmô pik oyaḅu ma Wapômbêḅu mi. ¹³*Sêbôk ma môlô ôḅmô daimbô ek Wapômbêḅu, ma doḅtom lêk ôḅmô haveḅu Yisu Kilisi ba intu Wapômbêḅu hawa môlô halêḅm bidonḅu oyaḅu ek yani hathak Kilisi anêḅu thalaleḅu.

¹⁴*Kilisi da ma alalôaniḅu yôḅhok ba hadum ek yêlô Israeḅu lôk môlô avômalô loḅu buyan nambitak ôḅdôḅu doḅtom. Sêbôk ma alalô apôlik hathak i ba hatôm badêḅu hayaḅu thêlô lôk alalô kisi, ma doḅtom lêk Kilisi hamô badêḅu êḅu lu. ¹⁵*Badêḅu êḅu ma Israeḅu iniḅu abô balabuḅu lomaloma. Ma Kilisi hama ba hapole abô takêḅu vê ek indum ôḅdôḅu ju êḅu nimbitak ôḅdôḅu lukmuk doḅtom nêḅmô yani kapô. Hadum aêḅu ba intu yôḅhok habitak. ¹⁶*Ma ôḅdôḅu ju êḅu ma yani hakapo i hathak doḅtom ek nimbitak kupik doḅtom hathak ik yani vônô hathak a

* **1:19:** Kol 1:11 * **1:20:** Sng 110:1; 2Ko 13:4; Kol 2:12

12:5; Ep 4:10,15; Kol 1:18 * **2:1:** Kol 1:21; 2:13 * **2:2:** Kol 3:7; Tit 3:3 * **2:3:** Kol 3:6 * **2:4-5:** Lom 6:11-13

* **2:6:** Kol 2:12 * **2:9:** 1Ko 1:29-31; 2Ti 1:9 * **2:10:** Tit 2:14 * **2:12:** Lom 9:4; Kol 1:21 * **2:13:** Kol 1:20

* **2:14:** 1Ko 12:13 * **2:15:** Kol 2:14 * **2:16:** Sek 9:10; Kol 1:20,22

* **1:21:** Kol 1:16; 2:10 * **1:22:** Sng 8:6 * **1:23:** Lom

ek indum yôhok imbiñ ôdôn lukmuk êñ ma Wapômbên. Aên ba intu Yisu hik alalôaniñ apôlik êñ vônô hathak a. ¹⁷ *Yani halêm ba hanan abô yôhok hadên mólô takatu ba ômô daimbô lôk yêlô takatu ba amô bidon. ¹⁸ Aên ba hathak Kilisi anên ku ma Lovak Mathen donjom iyom hapesan loñondê ek mólô lôk yêlô ana bidon ek Kamikbên.

Alalô ma Anyô Bên anên unyak mathen

¹⁹ *Aên ba sêbok ma mólô ôtôm avômalô takatu ba etak iniñ loñ ba i buyan ma pik mi. Ma donjom lêk mólô ma Wapômbên anên loñ lôkliñyak anên avômalô havin avômalô mathen sapên. Ma mólô ômô Wapômbên anên unyak lo loñ. ²⁰ *Alalô nê aêvhavin hatôm unyak atu ba Wapômbên halav. Aposel lo plopet êtôm unyak êñ anên bum ma Yisu Kilisi da ma hatôm landin. ²¹ *Anyô Bên Kilisi hagêgê unyak êñ lôkthô loñ ba hadum ba halumbak bên ba habitak unyak mathen ek yanida. ²² *Ma Kilisi halav unyak êñ hathak mólô avômalô loñ buyan havin. Halav mólô hathak donjom havin anên avômalô lôkthô hatôm unyak mathen ek Wapômbên êmô esak anên Lovak Mathen.

3

Pol hik Wapômbên anên auk loñ kapô thô hadên nê loñ buyan

¹ *Wapômbên hadum nôm mavi takên ba intu ya Pol yahathak yahalek yavenđôn lêlô hadên Kamikbên. Ma yahamô koladôn ek malê nena yahadum Yisu Kilisi anên ku ek yahêv mólô nê loñ buyan sa. ² *Mólô bók olanô yôv nena Wapômbên hêv anên wapôm hadên ya ba hêv ku yanêm mólô sa. ³ *Ma hik anên auk loñ kapô êñ thô hadên ya hatôm atu ba bók yahato abô dokte hathak yôv hêk kapya êntêk. ⁴ Osam abô êñ, ma tem noyala yenan auk esak auk loñ kapô takatu ba hathak Kilisi. ⁵ Wapômbên miñ bók hik auk loñ kapô takên thô hadên avômalô bôsêbok ami. Ma donjom lêk Wapômbên hik nôm takên

* **2:17:** Ais 57:19 * **2:19:** Ep 3:6 * **2:20:** 1Ko 3:11
* **3:2:** Kol 1:25 * **3:3:** Ep 1:9-10; Kol 1:26 * **3:6:**
* **3:12:** Jon 14:6; Lom 5:2

thô hadên anên plopet lôk aposel mathen hathak Lovak Mathen. ⁶ *Ma auk loñ kapô êñ ma aêntêk. Hathak Abô Mavi ma mólô avômalô loñ buyan takatu ba ômô havin Yisu Kilisi ma tem Wapômbên imbi sam donjom êndên mólô êtôm sam atu ba habi hadên yêlô avômalô Israel. Ma mólô lêk ubitak kupik donjom havin yêlô Israel. Ma mólô lôk yêlô Israel tem naja nôm takatu ba Wapômbên bók havak abô hathak imbiñ i.

⁷ *Hathak anên lôklokwan ma Wapômbên hêv anên wapôm hadên ya ek yambitak Abô Mavi êñ anên anyô ku. ⁸ *Ya ma yaôna lôk ek Wapômbên anên avômalô mathen lôkthô, ma donjom hêv anên wapôm hadên ya ek yanar anên Abô Mavi esak Kilisi anên nôm kama kêkêlô êndên mólô nê loñ buyan. Nôm kama takên halok ba hi boman ba miñ hatôm anyôla eyala anên ôdôn ami. ⁹ Ma yani hêv ya ek yangik auk loñ kapô êñ thô êlêm yain ek avômalô sapên nêgê. Wapômbên atu ba hapesan pik lo len bók havun auk loñ kapô êñ hadên môn anôn aleba lêk ma hik thô. ¹⁰ Yani hadum aên ek ngok bên ma anela lôk athên anên len sapên nêgê nena yani lêk hakapo avômalô loñ buyan lôk Israel ba ibitak avômalô êvhavin donjom. Ek batu neyala anên auk kêkêlô lôkmanjin takên. ¹¹ Wapômbên hadum aên ek hasopa anên auk atu ba bók lahabi hadên môn anôn. Ma hathak alalôaniñ Anyô Bên Yisu Kilisi ma nôm takên lêk hik anôn.

¹² *Alalô aêvhavin Kilisi ba amô havin yani ba intu miñ akô ek ana bidon ek Wapômbên ami. Mi, ayala avanôn biñ nena yani lamavi ek alalô. ¹³ Aên ba mólô miñ kapôlômim malain esak vovan takatu ba yahawa hathak mólô ami. Mi, mólô ma nômbên hêk Wapômbên ma ba intu yahawa vovan takên.

Pol hateñ mek

¹⁴ Yalenhabi nôm takatu ba Wapômbên hadum ba yahathak yahalek yavenđôn lêlô hadên Kamikbên. ¹⁵ Yani bók hapesan avômalô pik lo len ba hêv athên hadên thêlô

* **2:21:** 1Ko 3:16 * **2:22:** 1Pi 2:5 * **3:1:** Plp 1:7,13
* **2:21:** 1Ko 3:16 * **3:7:** Kol 1:25 * **3:8:** 1Ko 15:9-10

lôkthô. ¹⁶ Yahatenj mek ek nômkama lôkthô anêj alanj lôkmanjij nena nêk Lovak Mathenj êndôk mólô kapôlômim ek embatho mólô loj esak yanida anêj lôklokwanj bêj ¹⁷ *ek Kilisi enja loj êmô mólô kapôlômim esak unim ôêvhavij. Ma yahatenj mek nena Wapômbêj anêj lahavij ma indum ba numij lôklokwanj êtôm a anêj ngalôk halôk pik ba havalonj loj ¹⁸ ek mólô lôk nê mathenj lôkthô hatôm noyala nena Kilisi anêj lahavij ma bêj anôj ba anêj daim hathak bomanj ma halôk bomanj ba hi ma anêj vova ma hi ba hi iyom. ¹⁹ Kilisi anêj lahavij ma hi bomanj ba mij hatôm anyôla eyala anêj danj ami. Ma donjom yahatenj mek ek Wapômbêj injik lahavij êj thô êndêj mólô ek anêj nômkama mavi lôkthô atu ba hamô yanida kapô ma êmbôlô mólô kapôlômim sij.

²⁰ Wapômbêj anêj lôklokwanj hathak hadum ku hamô alalô kapôlônij. Ma hathak lôklokwanj êj ma yani hatôm indum nômkama takatu ba alalô ananj lo lenjijhabi hathak. Ma malêla takatu ba alalô mij hatôm lenjijimbi ami ma yani hatôm indum nôk takêj imbij. ²¹ Aêj ba alalô takatu ba aêvhavij nabam Wapômbêj lôkmanjij esak Yisu Kilisi anêj athêj ni ba ni êtôm wak nômbêj intu sapêj. Avanônj.

4

Avômalô êvhavij ma Kilisi anêj lijkupik

¹ *Aêj ba ya Pol, ôpatu ba hamô koladônj hathak Anyô Bêj anêj athêj, yahasonj mólô lokwanj ek nômô êtôm atu ba Wapômbêj halam mólô ek nômô aêj. ² *Ba intu notauvij am anôj bij ma nômô labalina imbij avômalô. Nômô malinjyâ ma malainj takatu ba mólôviyanj êv hadêj mólô ma noja lôk lemimmavi iyom esak unim lemimhavij. ³ *Lovak Mathenj hatak kapôlônij donjom halôk alalô ba nubuvi am esak yak nômô yôhok êj. ⁴ Kilisi anêj lijkupik ma donjom, ma Lovak Mathenj ma donjom aêj iyom. Ma Wapômbêj halam alalô sapêj ek nanêm malenj ek nôk donjom iyom. ⁵ Ma Anyô Bêj ma

donjom, ma êvhavij ma donjom aêj iyom, ma ithik nanj ma donjom aêj havij. ⁶ *Ma Wapômbêj donjom ma Kamikbêj donjom aêj iyom. Yani habibôm hayô hêk alalô lôkthô vov ma hadum ku hathak alalô lôkthô ma hamô alalô lôkthô kapôlônij.

⁷ *Ma Kilisi habi anêj wapôm sam hadêj alalô tomtom hatôm yanida anêj lahavij. ⁸ Hatôm Wapômbêj anêj kapyba bôk hananj nena,

“Yani hamô anêj nê vovak lu,
ma halom i hatôm nê ku koladônj ba ethak vulij ba i,
ma hik anêj wapôm sam hadêj anêj avômalô.” *Kapya Yenj 68:18*

⁹ *Ma abô atu ba enanj nena, “ethak vulij ba i” hik thô nena yani bôk halôk ba halêm pik. ¹⁰ Ma ôpatu ba halôk ba halêm, yanida intu hathak ba hi lenj lôkthô anêj vulij ek êmbôlô nômkama sapêj ba êyô sij. ¹¹ *Ma yanida intu habi anêj wapôm sam ba doho ibitak aposel, ma doho plopet, ma doho nê enanj Abô Mavi hadêj nê daluk, ma doho nasakij, ma doho kêdônjwaga êdônj avômalô hathak Wapômbêj anêj abô. ¹² Yani habi anêj wapôm sam hadêj avômalô takêj ek nêpôpêk Wapômbêj anêj avômalô mathenj sapêj ek nindum ku nênem avômalô sa ek embatho Kilisi anêj lijkupik loj ek imbitak lôklokwanj. ¹³ *Ku takêj lôkthô tem ni ba ni endeba alalôanij aêvhavij lôk auk esak Wapômbêj Nakadunj imbitak bêj lôk indum ek alalô sapêj nambitak kapôlônij donjom. Êj ma tem alalô nambitak êtôm anyô talanj te atu ba halumbak ba anêj daim êtôm Kilisi da.

¹⁴ Êj ma tem mij namô êtôm avômena esak lonjô ami. Ma nê takatu ba êdônj abôyanj lôk êbôlêm lonjondê ek nesau alalô ek nimbunij alalôanij aêvhavij ma tem mij hatôm nêyôkwinj alalôanij aêvhavij ni ba êlêm êtôm lovak hayuv baselak vuak lôk njevêk hik ami. ¹⁵ *Mi, alalô lenjijimbij avômalô ba nananj abô avanônj iyom êndêj i. Adum aêj ma tem nandumbak ba nambitak êtôm Kilisi da. Yani ma avômalô êvhavij sapêj inij wakadôk.

* **3:17:** Jon 14:23; Kol 1:23; 2:7 * **4:1:** Kol 1:10 * **4:2:** Kol 3:12-13 * **4:3:** Kol 3:14-15 * **4:6:** 1Ko 12:6

* **4:7:** Lom 12:3,6 * **4:9:** Jon 3:13 * **4:11:** 1Ko 12:28 * **4:13:** Kol 1:28 * **4:15:** Kol 1:18; 2:19

16 Yani havalonj lenjvinkupik lôbôlôbô sapêj ba hagêgê lonj hathak donjom. Bu tomtom da idum iniñ ku ba idum lenjvinkupik takêj halumbak bêj lôk lôklokwanj ma lenjnhavinj i.

Nosopa lonjondê lukmuk

17 *Aêj ba yenañ abô te hêk ek yanañ imbiñ mólô. Ma yahanañ hathak Anyô Bêj anêj athêj nena miñ nômô êtôm nê daluk ethak êmô aêj esak lonjbô ami. Mi, iniñ auk ma nôm oyañ. 18 Lôk iniñ eyala nômkama ma hatôm êmô momañiniñ bêj kapô denañ. Thêlôniniñ auk ma thekthek lôk iniñ auk mavi mi ba intu êmô daimbô ek Wapômbêj anêj lôkmala. 19 Thêlô kapôlôniniñ halôk biñ hathak kambom ba intu êv i vidonj ek nesopa iniñ thethañak ma miñ mama ami. Lôk malenjinjilik ek nindum nôm lônjgôlônj lomaloma ni ba ni.

20 Ma donjom sêbôk atu ba ôêvhavinj Kilisi ma êdônj mólô hathak lonjondê yanja. 21 Ma olañô abô hathak yani ba ôêvhavinj yani ma êdônj mólô hathak abô avanônj takatu ba hêk Yisu kapô. 22 *Ba êdônj aêntêk. Kapôlômim bô hathak havôv mólô ek osopa thethañak lomaloma takatu ba hasau mólô ek imbulinj mólô. Ba intu notak kapôlômim bô takatu ba osopa 23 *ek Wapômbêj indum mólônim auk imbitak lukmuk anônj. 24 *Ma noja kapôlômim lukmuk takatu ba Wapômbêj hapesañ ek numbitak êtôm yanida esak anêj mathenj lôk thêthônj anônj.

25 *Aêj ba notak abôyañ. Alalô tomtom bôk abitak hatôm lenjvinkupik donjom yôv ba intu nonañ abô avanônj imbiñam. 26 *Mólô lemimmaniñ ma noyabiñ am ek miñ nundum kambom ami. Wak hamiñ denañ ma nopesañ unim lemmaniñ êj ma miñ noyabiñ endeba wak êndôk jalôm ami 27 ek batu miñ node lonj ek Sadañ imbitak êyô ba êlêm ami.

28 Mólô te anyô vani ma etak anêj vani. Ma indum ku mavi esak bañ ek êpôm nôm.

* 4:17: Lom 1:21; 1Pi 1:14 * 4:22: Lom 8:13; Kol 3:9
Sek 8:16; Kol 3:8-9 * 4:26: Sng 4:4; Jem 1:19-20 *
* 4:31: Kol 3:8 * 4:32: Mat 6:14; 18:22-35; Kol 3:12-13
1Ko 6:9-10; Kol 3:5

Êj ma yani hatôm nêm avômalô vi atu ba nômkama mi sa.

29 *Oyabiñ vembôlêk esak abô kambom. Onañ abô mavi iyom ek embatho mólôviyañ lonj ek nêm i sa lôk nêm Wapômbêj anêj wapôm êndêj avômalô takatu ba elañô.

30 *Miñ undum Wapômbêj anêj Lovak Mathenj kapô malainj ami. Lemimimbi nena Lovak Mathenj ma Wapômbêj anêj sêk atu ba bôk habutinj haviñ o endeba yani enja o lôk avômalô takatu ba hêv i vuli hêk kambom anêj ku êndêj waklavônj pik lo lenj anêj dañ.

31 *Mólô notak kobom ômô lôkthañgo lôk lemimmaniñ kethenj lôk lemimñaña ba olam kaêk lôklala ma othañ anyô vi hathak abô kambom. Avanônj biñ, notak kapôlômim kambom lomaloma takatu ba lemimhabi hathak anyô yañ. 32 *Ma miñ nundum aêj ami. Mi, nundum mavi êndêj mólôviyañ lôk nônêm kapôlômim êndêj i. Ma otak kapôlôm ek ôpatu ba hadum kambom hadêj o êtôm Wapômbêj bôk hatak kapô hathak mólônim kambom hathak Kilisi anêj athêj.

5

Nômô êtôm deda anêj avômena

1 *Mólô ma Wapômbêj anêj avômena ba lahavinj mólô bêj anônj ba intu nosopa vañgwam. 2 *Ma nômô lôk lemimimbiñ avômalô vi êtôm Kilisi bôk lahavinj alalô ba hêv ida ek hêv alalô sa. Yani hêv anêj lôkmala hadêj Wapômbêj hatôm da atu ba ôv vasiñ mavi anônj.

3 Mólô nômô daimbô ek sek walilinj lôk kobom lelaik lomaloma ma notak malemimkilik. Mólô ma Wapômbêj anêj avômalô mathenj ba kobom takêj ma miñ mavi ek mólô ami. 4 Ma miñ nonañ abô kambom mena abô lokbañ lôk abô sop esak nôm mama ami. Abô takêj ma kambom ek mólô ba notak ma nonañ lemim-mavi iyom êndêj Wapômbêj. 5 *Odañô, abô avanônj ma aêntêk. Wapômbêj tem

* 4:23: Lom 12:2 * 4:24: Stt 1:26; Kol 3:10 * 4:25:
* 4:29: Kol 4:6 * 4:30: Ais 63:10; Ep 1:13-14; 1Te 5:19
* 5:1: Mat 5:48 * 5:2: Kis 29:18; Hib 10:10 * 5:5:

miñ enja nê takatu ba ethak idum sek waliliñ lôk idum kobom lelaik lomaloma ma maleniñkilik thô ami. Maleniñkilik ma hatôm êv yeñ hadêñ ngôk. Nê takêñ tem miñ nêmo Wapômbêñ lo Kilisi iniñ loñ lôkliñyak kapô ami. ⁶ *Wapômbêñ anêñ lamaniñ hathak hapôm nê leñôndôn kôtôn takatu ba idum nômo takêñ. Ba intu oyabiñ o ek anyôla miñ esau o esak abô oyañ oyañ ami. ⁷ Aêñ ba oyabiñ o ek miñ omben imbiñ i ami.

⁸ *Sêbôk ma môlô hatôm momañiniñ, ma doñtom lêk ma Anyô Bêñ hadum ba môlô hatôm deda. Ba intu nômo êtôm deda anêñ avômena. ⁹ Deda anêñ anôn ma aêntêk. Alalô nandum mavi lomaloma ba nasopa loñôndê thêthôn ma nabalon nômo avanôn loñ ¹⁰ lôk nambôlêm malêla takatu ba Anyô Bêñ lamavi hathak. ¹¹ Ma avômalô takatu ba idum momañiniñ anêñ ku, ma miñ undum ku êñ dokte imbiñ i ami. Ku êñ ma anêñ anôn mi ba miñ undum ami. Mi, nuñgwik kambom êñ thô ni yaiñ ek avômalô lôkthô nêgê. ¹² Nôm mama bêñ ek nenañ abô esak nê leñôndôn kôtôn iniñ kambom takatu ba idum hamô loñ kapô. ¹³ *Ma doñtom deda habi hayô hêk nômo takêñ, êñ ma hik thô nena nômo takêñ ma kambom anôn ¹⁴ *ek malê nena deda habi hayô hêk ma nômkama sapêñ habitak yaiñ. Ba intu nômo takêñ tem imbitak deda imbiñ hatôm abô atu ba hanañ nena,

“Môlô takatu ba ôêk sôm,
numbiyô êñjêk ñama.

Ma Kilisi tem imbi êyôngêk môlô êtôm deda.”

¹⁵ *Aêñ ba noyabiñ am ek nômo êtôm nê lôkauk ma miñ êtôm nê auk mi ami. ¹⁶ Kambom lomaloma lêk habitak lôklokwañ ba intu nobatho am loñ lôklokwañ esak mavi lomaloma. Yakô wakma êñ ni oyañ. ¹⁷ Ba intu numiñ lôklokwañ ek nôpôm Anyô Bêñ anêñ lahaviñ. Ma miñ nômo êtôm nê auk thônôthôn ami. ¹⁸ *Lôk miñ nondo molo esak waiñ atu ba tem imbuliñ môlô ami.

Mi, notak Lovak Matheñ ek êmo môlô kapôlômim siñ. ¹⁹ *Êñ ma tem nônem yeñ imbiñam wak nômbêñ intu, yeñ takatu ba hêk kapy a yeñ lôk ebam Wapômbêñ anêñ athêñ ma yeñ atu ba matheñ. Nônem yeñ takêñ lôk kapôlômim ni êndêñ Anyô Bêñ. ²⁰ *Wak nômbêñ intu sapêñ ma nônem lemimmavi êndêñ Kamik Wapômbêñ esak nômkama sapêñ esak alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu Kilisi anêñ athêñ.

Anyô lo avi ewa i iniñ abô

²¹ *Môlô othak ôyê Kilisi anêñ athêñ nena matheñ ba intu nômo môlôviyañ vibin.

²² *Môlô avi takatu ba bôk owa anyô yôv ma nômo vônimi vibin êtôm atu ba ômo Anyô Bêñ vibin ²³ *ek malê nena yamalô hamô vuliñ ek yanavi hatôm atu ba Kilisi hamô vuliñ ek avômalô êvhaviñ lôkthô. Kilisi ma avômalô ôdôn êvhaviñ iniñ wakadok ma avômalô ôdôn êvhaviñ ma Kilisi anêñ liñkupik. Yanida intu hêv i bulubiñ. ²⁴ Avômalô êvhaviñ ethak êmo Kilisi vibin ma aêñ iyom ma yanavi êmo yamalô vibin esak nômkama lôkthô.

²⁵ *Ma môlô anyô, lemimimbiñ vônimi êtôm Kilisi lahaviñ avômalô ôdôn êvhaviñ ba hêv anêñ lôkmala ek hêv i sa. ²⁶ *Yani hadum aêñ ek êmbôkwiñ anêñ avômalô ôdôn êvhaviñ iniñ kambom esak ñañ lôk abô avanôn ek nimbitak matheñ. ²⁷ *Yani hadum aêñ ek avômalô ôdôn êvhaviñ nimbitak êtôm avi muk te atu ba palumbak mavi lôk liñsiñ mavi ma lelaik lo pôpô mi ma êmo matheñ ma kambom mi. Êñ ma Kilisi tem endom avi êñ êndêñ yanida.

²⁸ Aêñ iyom môlô anyô lemimbiñ vônimi êtôm atu ba lemimhaviñ lemvimkupik. Ôpatu ba lahaviñ yanavi ma hatôm lahaviñ yanida. ²⁹ Anyô late miñ hapôlik hathak yanida liñkupik ami. Mi anôn, havakôn ba hayabiñ mavi hatôm Kilisi hadum hadêñ avômalô êvhaviñ ³⁰ ek malê nena alalô tomtom ma hatôm anêñ liñkupik anêñ lôbôlôbô.

³¹ *Hatôm Wapômbêñ anêñ kapy a hanañ nena,

* **5:6:** Lom 1:18; Kol 2:4,8 * **5:8:** Jon 12:36; Ep 2:13; Kol 1:13; 1Pi 2:9 * **5:13:** Jon 3:20-21 * **5:14:** Ais 26:19; Lom 13:11 * **5:15:** Kol 4:5 * **5:18:** Luk 21:34 * **5:19:** Kol 3:16 * **5:20:** Kol 3:17 * **5:21:** 1Pi 5:5 * **5:22:** Kol 3:18; 1Pi 3:1 * **5:23:** 1Ko 11:3; Ep 1:22 * **5:25:** Kol 3:19; 1Pi 3:7 * **5:26:** Tit 3:5 * **5:27:** 2Ko 11:2; Kol 1:22 * **5:31:** Mat 19:5

“Anyô tem etak lambô lo talêbô ma esak doŋtom imbiŋ yanavi ek thai nim-bitak êtôm kupik doŋtom iyom.” *Môŋ Anôŋ 2:24*

³² *Abô êŋ ma abô lôk kup anôŋ biŋ. Ma doŋtom yahayala nena hanaŋ hathak Kilisi lôk avômalô êvhaviŋ. ³³ Ba intu môlô anyô tomtom lemimbiŋ vônimi êtôm oda lemhaviŋ oda. Ma môlô avi nônem athêŋ bêŋ êndêŋ vônimi.

6

Avômena lôk lami iniŋ abô

¹ *Avômena, môlô ma Anyô Bêŋ anêŋ ba intu nosopa lemami lo lemtami iniŋ abô. Êŋ ma mavi. ² *Wapômbêŋ anêŋ tabô balabuŋ laumiŋ takatu bute hanaŋ nena, “Nodovak lemami lo lemtami.” Abô balabuŋ êntêk êŋ ma balabuŋ môŋ atu ba Wapômbêŋ habutiŋ abô hathak ba hanaŋ, ³ “Udum aêŋ ma tem nômo mavi êmô pik sawa daim.”

⁴ *Ma yahanaŋ hadêŋ môlô avômena iniŋ lami nena noyabiŋ nalumi mavi lôk noto i ma nôndôŋ i êtôm Anyô Bêŋ anêŋ lahaviŋ. Ma miŋ nondela iniŋ auk ba nundum i leŋiŋŋaŋa ami.

Alaŋsi lôk iniŋ nê ku iniŋ abô

⁵ *Môlô nê takatu ba unim alaŋ êmô* nosopa unim alaŋ takatu ba êmô pik iniŋ abô. Nônem athêŋ bêŋ êndêŋ i ma nômo thêlô vibinŋ. Nundum aêŋ lôk kapôlômim êtôm udum Kilisi da anêŋ ku. ⁶ Ma miŋ nundum unim alaŋ anêŋ ku mavi êndêŋ wak takatu ba êmô haviŋ môlô iyom ami. Mi, nundum unim ku mavi wak nômbêŋ intu sapêŋ, êndêŋ wakma atu ba êmô mena miŋ êmô ami. Wapômbêŋ lahaviŋ nundum ku êŋ lôk kapôlômim êtôm udum Kilisi môlônim alaŋ anêŋ ku. ⁷ Nundum unim ku lôk lemimimbiŋ êtôm udum Anyô Bêŋ anêŋ ku ma miŋ anyô iniŋ ku ami. ⁸ *Lemimimbi nena Anyô Bêŋ tem nê vuli

êndêŋ avômalô tomtom esak iniŋ ku mavi takatu ba idum, nê êmô alaŋsi vibinŋ lôk nê takatu ba idum ida iniŋ ku haviŋ.

⁹ *Ma môlô alaŋ takatu ba oyabiŋ unim nê ku, noyabiŋ i mavi. Miŋ onaŋ abô takatu ba indum thêlô nêkô ami. Lemimimbi nena môlô lôk thêlô unim Alaŋ ma doŋtom iyom hamô malak leŋ. Yani tem indum abô ma miŋ hathak lahabi avômalô iniŋ athêŋ lôk ku ami. Mi, hathak hadum kobom doŋtom hadêŋ avômalô lôkthô ba intu noyabiŋ am.

Noba Wapômbêŋ anêŋ nômkama vovak

¹⁰ Êntêk ma yenaŋ abô anêŋ daŋ ba nodanô katô. Numiŋ lôklokwaŋ esak Anyô Bêŋ anêŋ lôkliŋyak bêŋ. ¹¹ *Sadaŋ anêŋ auk loŋ kapô hadum ek esau môlô ba intu noba Wapômbêŋ anêŋ nômkama vovak sapêŋ êndôk am ma numbiyô numiŋ ek uŋgwik vovak. ¹² *Alalô ik vovak hadêŋ ŋgôkba lôk ŋgôk lôk athêŋ ma ŋgôk takatu ba eyabiŋ pik anêŋ momaŋiniŋ lôk ŋgôk bomaŋ takatu ba êmô leŋ. Ma miŋ alalô ik vovak hadêŋ nê pik ami.

¹³ Aêŋ ba noba Wapômbêŋ anêŋ nômkama vovak sapêŋ ek waklavôŋ kambom êŋ hayô, ma tem numiŋ lôklokwaŋ ba uŋgwik vovak mavi endeba anêŋ daŋ ma tem numiŋ denaŋ. ¹⁴ *Numiŋ lôklokwaŋ ba nobaloŋ abô avanôŋ loŋ êtôm bokŋgôp vovak atu ba ovak hayô hêk lemimmalim. Ma nobaŋgiŋ kobom thêthôŋ êtôm moko bôbôŋiŋ. ¹⁵ *Ma nôpôpêk am ek nonaŋ Wapômbêŋ anêŋ Abô Mavi takatu ba hêv labali. Udum aêŋ, ma hatôm uik vemimkapô bokŋgôp ek vovak. ¹⁶ Lôk nobaloŋ unim ôêvhaviŋ loŋ êtôm moko ek uŋgwik ŋgôk kambom atu anêŋ kôm lôk atum sapêŋ vôkê. ¹⁷ *Ma noja bulubiŋ atu ba Wapômbêŋ hêv hadêŋ môlô êtôm kulunŋ thekthek. Lôk noja Lovak Mathen anêŋ biŋ vovak, êŋ ma Wapômbêŋ anêŋ Abô. ¹⁸ *Ma

* **5:32:** ALK 19:7 * **6:1:** Kol 3:20 * **6:2:** Lo 5:16 * **6:4:** Sng 78:4; Snd 22:6; Kol 3:21 * **6:5:** Kol 3:22-23; Tit 2:9-10; 1Pi 2:18 * **6:5:** Nê takatu ba iniŋ alaŋ êmô ma anêŋ ôdôŋ aêntêk. Gavman anêŋ abô majaŋ hanaŋ nena thêlô miŋ hatôm netak iniŋ ku lôk alaŋsi ami. Doho ma bôk ik vovak ba êv yak ba nê lovak hathak vovak ewa i hatôm iniŋ nê ku. Ma doho ma êv vuli. Ma doho miŋ êwê iniŋ viyaŋ ami. Ma doho ma lami ma iniŋ alaŋsi êmô ba intu nali ibitak aêŋ. * **6:8:** 2Ko 5:10; Kol 3:24-25 * **6:9:** Lom 2:11; Kol 4:1 * **6:11:** Lom 13:12; 2Ko 10:4 * **6:12:** 1Pi 5:8-9 * **6:14:** Ais 11:5; 59:17; 1Te 5:8 * **6:15:** Lom 10:15 * **6:17:** Hib 4:12 * **6:18:** Luk 18:1; Kol 4:2; 1Te 5:17

noten mek ek nômkama lôkthô êtôm wak sapêᶇ esak Lovak Mathen anêᶇ lôklokwan ba nonan injik yani lin ek nêᶇ mômô sa. Lôm nôᶇmô lêlê ma noten mek lôm lemimvidon ek avômâlô mathen lôkthô.

¹⁹ *Ma noten mek ek ya imbin ek Wapômbêᶇ nêᶇ abô êndêᶇ ya ek yangik Abô Mavi anêᶇ auk lon kapô thô ma min yakô ami. ²⁰ *Lêk ma yahamô koladôn hathak yahawa Wapômbêᶇ anêᶇ abôlêk ba yahanan Abô Mavi êᶇ. Aêᶇ ba noten mek ek yandum yenan ku dedaun mavi ba yanan abô êᶇ bêᶇ ma min yakô ami.

Abô anêᶇ dan lôm mek

²¹ *Tikikus tem enan êndêᶇ mômô esak malêla takatu ba hapôm ya ek noyala nena yahamô aisê. Yani ma aiyan anôn te ba hadum Anyô Bêᶇ anêᶇ ku dedaun mavi.

²² Ma yahêv yani ba hathôk ek ênjê mômô ba enan esak malêla takatu ba hapôm yêlô ek indum mômô lemimmavi.

²³ Alalôaniᶇ Kamik Wapômbêᶇ lo Anyô Bêᶇ Yisu Kilisi nêᶇnêᶇm yôhok êndêᶇ mômô yenan aiyan sapêᶇ ma nindum ek mômô lemimimbin am lôm unim ôêvhavin imbitak lôklokwan. ²⁴ Wapômbêᶇ anêᶇ wapôm êᶇmô imbin mômô lôm avômâlô nôᶇbêᶇ atu ba lemimhavin alalôaniᶇ Anyô Bêᶇ Yisu Kilisi êtôm wak nôᶇbêᶇ intu sapêᶇ.

---

* **6:19:** Kol 4:3-4; 2Te 3:1   * **6:20:** 2Ko 5:20; Plm 9   * **6:21:** Ap 20:4; Kol 4:7-8; 2Ti 4:12

Kapya atu ba Pol hato hi Pilipai Abô môn

Pol bôk hanañ Wapômbên anên Abô Mavi hadên avômalô Pilipai (Ap 16:11-40). Ba intu ethak êv yani sa ek indum anên ku enañ Wapômbên anên abô bên ember loñ luvuluvu. Ma haveñ yam ma Pol hamô koladôn anên Lom. Ma avômalô êvhaviñ anên Pilipai elañô nena yani hamô koladôn ma êv yani sa hathak loñbô. Ba intu Pol hato kapya êntêk ek hanañ anên lamavi bên hadên i. Lôk hanañ hathak lêk yani aisê lôk hanañ ek embatho iniñ êvhaviñ loñ ek niniñ lôklokwañ. Yani hanañ haviñ ek thêlô nesopa Yisu vangwam lôk nebalon auk donjom. Ma hanañ nena Timoti lo Eaploditus ma nê mavi luvi. Ma hanañ lôklokwañ ek thêlô neyabin i esak kêdônwaga abôyan.

Pilipai ma malak lôk athên bên ba hamô plovins Masedonia kapô.

Hato kapya êntêk hadên 61 AD la.

¹ *Pol lo Timoti, yai ma Yisu Kilisi anên nê ku ba ato kapya êntêk hadên avômalô mathen takatu ba êvhaviñ Yisu Kilisi anên Pilipai lôk nê takatu ba eyabin i lôk nê takatu ba idum ku êv avômalô êvhaviñ sa. ² Alalôaniñ Kamik Wapômbên lôk Anyô Bên Yisu Kilisi iniñ wapôm lôk labali êmô imbinj môlô.

Pol hên lamavi hadên Wapômbên

³ Wak nômbên intu ma yalenhabi môlô ba yahanañ yalenmavi hadên Wapômbên hathak môlô. ⁴⁻⁵ Sêbôk ba môlônim ôêvhaviñ hadên môn aleba lêk, ma môlô ovatho ya loñ hathak ku yanañ Abô Mavi bên ba intu yalenmavi ba yahaten mek hathak môlô wak nômbên intu sapên. ⁶ *Ma yahayala nena sêbôk ma Wapômbên hadum anên ku mavi ba hatak halôk môlô kapôlômim ma tem indum ku êñ endeba êyô Yisu Kilisi anên waklavôn ma tem injik ku êñ anên danj sinj. ⁷ Yahamô koladôn mena yahamô

yainj ma yahêv Wapômbên anên Abô Mavi bulubinj lôk yahik Abô Mavi êñ thô, ma môlô sapên owa Wapômbên anên wapôm haviñ ya. Ba intu môlô ma hatôm yenañ avômalô vulinjin. Aên ba yenañ auk atu ba yalenhabi hathak môlô ma thêthôn hatôm mek atu ba yahaten ek môlô. ⁸ Ma Wapômbên hayala nena Yisu Kilisi lahiki bên anôn hathak môlô ma lêk yalenj hik ya hathak môlô bên anôn aên iyom.

⁹ Yahaten mek aêntêk nena môlônim lemimhaviñ indumbak ni ba ni ek noyala auk anôn ba nutitiñ mavi lo kambom ¹⁰ *ek noyala loñôndê atu ba mavi anôn ek Kilisi anên waklavôn ma tem nômô mabun anôn ek minj êpôm môlônim kambom la ami. ¹¹ Yisu da tem indum ba thêthôn injik anôn êmô môlô kapôlômim sinj ek avômalô nêgê ba nebam Wapômbên anên athên lôkmanjin.

Pol anên malainj havatho Abô Mavi loñ

¹² Aiyanj thêlô, yalenhaviñ môlô noyala katô nena malainj takatu ba hapôm ya intu hadum ba Wapômbên anên Abô Mavi habitak bên hêk avômalô loñ êntêk malêvôn. ¹³ *Aên ba nê vovak takatu ba eyabin anyô bên môn anên unyak lôk avômalô takatu ba êmô loñ êntêk intu eyala nena etak ya halôk koladôn ek malê nena yahasopa Kilisi. ¹⁴ Ma Anyô Bên anên avômalô êvhaviñ bên anôn iminj lôklokwañ ek enañ Wapômbên anên abô ma minj êkô ami.

¹⁵ Avômalô doho lenjndañ hathak ya ba enañ Kilisi anên abô ek nebam thêlôda ek nembak i vose ni lodôn lodôn. Ma donjom avômalô vi enañ Kilisi anên abô lôk lenjinmavi haviñ ya. ¹⁶ Thêlô eyala nena Wapômbên hatak ya ek yanêm anên Abô Mavi bulubinj ba intu yahamô koladôn. Aên ba thêlô evatho yenañ ku loñ hathak lenjinhaviñ ya. ¹⁷ Ma avômalô ôdôn yan enañ Yisu anên abô ma donjom ivunjin iniñ auk nembak avômalô vose ni lodôn lodôn hêk kapôlônjin. Yahamô koladôn ba intu thêlô esonj nena tem nênem malainj bên êndên ya. ¹⁸ Hatôm. Avômalô ivunjin iniñ auk ba enañ abô hathak Kilisi mena enañ

* 1:1: Ap 16:12-40 * 1:6: 1Ko 1:8 * 1:10: 1Te 5:23 * 1:13: Ap 28:30

abô avanôn, êñ ma nô m oyañ. Ku bêñ hamôn ma enañ abô hathak Kilisi. Ba intu yalenmavi anôn. Avanôn! Yalenmavi!
 19 *Yahayala nena môlô oteñ mek ek ya ma Yisu Kilisi anêñ Lovak Matherñ tem nê m ya sa, aêñ ba tem injik ya thô lôk yanja bulubiñ. 20 Yahamô lôkmala mena yahama ma ya vovañ ba yahêvhaviñ nena tem yamiñ êtôm anyô nê ek avômalô nêgê ya lôk nêmbô Kilisi êtôm sêbôk atu ba yahadum aleba lêk.
 21 *Yahamô lôkmala, êñ ma yahamô haviñ Yisu. Ma yahama, êñ ma tem yamô mavi aêñ iyom. 22 Yahamô lôkmala, êñ ma tem yandav ku êñ anêñ anôn la. Ba intu yasopa loñôndê yañ sê? Injo. 23 *Aêñ ba auk ju êñ havôv ya. Yahamô haviñ Kilisi, êñ ma mavi anôn hamôn ek nômkama sapêñ ba intu yahapôviñ ek yana. 24 Ma doñtom yahamô lôkmala, êñ ma mavi anôn ek môlô. 25 Aêñ ba yahayala katô nena tem yamô imbiñ môlô ma miñ yana ami ek môlô nundumbak ba lemimmavi esak unim ôêvhaviñ 26 ek môlô nômbôam esak Yisu Kilisi ek malê nena yahamô haviñ môlô hathak loñbô.

27 *Yenañ auk bêñ doñtom iyom nena môlô nô m o batôn oyañ êtôm nê esopa Yisu Kilisi anêñ Abô Mavi. Aêñ ba yahathôk mena yahamô daim ek môlô ma tem yandañ nena môlô umiñ lôklokwañ hathak kapôlômim doñtom lôk uik vovak hathak dahôlômim doñtom iyom ek nobatho Wapômbêñ anêñ Abô Mavi loñ ek avômalô nêñemimbiñ 28 lôk miñ oka hathak nê takatu ba êpôlik ek môlô ami. Êñ ma hik thô nena Wapômbêñ tem nê m môlô bulubiñ ma imbuliñ nê takêñ. 29 *Wapômbêñ hêv anêñ wapôm hadêñ môlô ba ôêvhaviñ. Ma hêv wapôm noja vovañ esak Kilisi aêñ iyom. Ba intu malaiñ takêñ lêk hapôm môlô. 30 Ma yada yahik vovak hathak malaiñ aêñ iyom hatôm atu ba môlô ôyê lo olañô.

2

Avômalô êvhaviñ netauviñ i

* 1:19: 2Ko 1:11 * 1:21: Gal 2:20 * 1:23: 2Ko 5:8 * 1:27: Ep 4:1; 1Te 2:12 * 1:29: Ap 16:19-40 * 2:3: Gal 5:26 * 2:4: 1Ko 10:24 * 2:6-7: Jon 1:1-2,14; 17:5; 2Ko 8:9 * 2:8: Hib 5:8; 12:2 * 2:9: Ap 2:33; Ep 1:20-21; Hib 1:3-4 * 2:10: Lom 14:11 * 2:11: Lom 10:9

1 Aêñ ba nodañô. Kilisi havatho môlônim kapôlômim loñ lôk lahaviñ môlô ba hêv thêvô hadêñ môlô. Ma môlô ô m o haviñ Lovak Matherñ ma Wapômbêñ hêv kapô lôk lahiki hathak môlô. 2 Ba intu môlô sapêñ noja auk doñtom iyom lôk lemimimbiñ am ma nô m o kapôlômim doñtom ek nundum ku doñtom iyom ek yalenmavi êmbôlô yakapôlôñ siñ. 3 *Ma môlô tomtom notaviñ am ba ôñgô anyô vi nena bêñ ek môlô. Ma miñ nundum palon ba nobam amda ami. 4 *Ma miñ lemimimbi môlôda iyom ami. Mi. Lemimimbiñ avômalô vi imbiñ.

Yisu Kilisi hatauviñ i ma Wapômbêñ hêv yani liñ

5 Ma môlô nobalon auk doñtom atu ba Yisu Kilisi havalon aêntêk.
 6-7 *Yanida ma Wapômbêñ ma doñtom yani hatauviñ i aleba yaôna lôk ba hatôm ôpatu ba hamô alañ vibiñ ma habitak hatôm anyô pik. Ma miñ lahabi lôklokwañ ek embalon anêñ loñ atu ba êtôm Wapômbêñ ami.
 8 *Avômalô êyê yani hatôm anyô anôn, ma hatauviñ i ba hasopa Wapômbêñ anêñ abô aleba hama hathak a hatôm anyô kambom anôn.
 9 *Ba intu Wapômbêñ hadô yani hamô vuliñ anôn ek nômkama sapêñ lôk hêv athêñ te atu ba hamôn ek athêñ lôkthô hadêñ yani
 10 *ek avômalô takatu ba ê m o leñ lo pik ma pik kapô lôkthô tem nedañô anêñ athêñ ma nedek veniñdôn lêlô êndêñ yani.
 11 *Ma thêlô sapêñ tem nenañ ende veniñbôlêk nena, “Yisu Kilisi ma Anyô Bêñ” ba lôkmanñiñ ni êndêñ Kamik Wapômbêñ.

Namô êtôm pik anêñ deda

12-13 Aêñ ba yenañ aiyañ lôkma anôn thêlô, môlô nôkô ba nodowaliñ ba nundum

ku ek mólônim bulubiņ ni êyô anêņ daņ. Wapômbêņ da hik mólô kapólômim liņ ba hêv lôklokwaņ hadêņ mólô ek nundum ku takatu ba yani lahaviņ. Sêbôk ba yahamô haviņ mólô ma mólô osopa yenaņ abô. Ma lêk yahatak mólô ma nosopa yenaņ abô takêņ dedauņ mavi aêņ iyom.

¹⁴ Ma nôm takatu ba mólô udum ma miņ kapólômim diņdiņ lôk nôkôkam esak ami ¹⁵ *ek numbitak mabuņ lôk anyôla miņ hatôm enaņ mólô bêņ ami. Ma tem mólô nômô êtôm Wapômbêņ anêņ nali mavi êmô avômalô lokbaņ takatu ba idum kambom lomalama malêvôņ êtôm vuliņ hêv deda hadêņ leņ. ¹⁶ *Ma mólô nobaloņ abô lôkmala loņ ek waklavôņ Kilisi hale halêm hathak loņbô ma tem yambôya esak mólô ek injik thô nena lêk yenaņ ku hik anôņ ma miņ yahalaņviņ oyaņ ami. ¹⁷ Mólô ma avômalô ôêvhaviņ ba ôêv mólôda hatôm da hadêņ Wapômbêņ. Betha ik ya vônô ma tem yambitak êtôm waiņ atu ba enġasô halôk da. Êņ ma tem yambôya ba yaleņmavi imbiņ mólô sapêņ. ¹⁸ *Ma mólô aêņ iyom tem nôbôam ba lemimmavi imbiņ ya.

Timoti lo Eaploditus

¹⁹ Anyô Bêņ Yisu anêņ lahaviņ, êņ ma tem yanêm Timoti ba êsôk ek mólô kethêņ. Ma halehalêm ma tem enaņ êndêņ ya esak mólô ek nêm thêvô êndêņ ya. ²⁰ Anyô late miņ hamô haviņ ya ba anêņ auk hatôm Timoti ami ma Timoti iyom. Yani lahiki hathak mólô ba hadum ku lomalama ek eyabiņ mólô mavi anôņ. ²¹ *Ma doņtom avômalô vi ethak leņiņhiki hathak iniņ leņiņhaviņ ma miņ leņhabi hathak Yisu Kilisi anêņ lahaviņ ami. ²² Ma mólôda oyala nena Timoti bôk hik yanida thô ba hêv ya sa hathak ku hanaņ Abô Mavi bêņ hatôm amena hathak hêv lambô sa. ²³ Aêņ ba yahêv yamaleņ ek yaņġê nena malê intu tem êpôm ya vêm ka yanêm yani ba êsôk kethêņ ek êņjê mólô. ²⁴ Ma doņtom yahêvhaviņ nena yada tem yasôk kethêņ ek yaņġê mólô imbiņ.

²⁵⁻²⁶ *Mólô bôk ôêv Eaploditus halêm hadêņ ya ek nêm ya sa. Yani hatôm yenaņ

aiyaņ atu ba yai adum ku vovak haviņ i. Ma doņtom yani lamalaiņ lôk lahiki hathak mólô ek malê nena mólô bôk olaņô abô hathak yani hapôm lijiņ. Ba intu tem yanêm ôpêņ imbiņ ba êsôk ek mólô. ²⁷ Avanôņ, yani bôk hapôm lijiņ ba hadum ek ema, ma doņtom Wapômbêņ hêv la ek yani. Ma miņ hêv la ek yani iyom ami. Mi. Hêv la ek ya haviņ ek malê nena hadô malaiņ bêņ anôņ êpôm ya. ²⁸ Aêņ ba yahapôviņ ek yanêm yani ba êsôk ek mólô ôņġô yani esak loņbô ek lemimmavi ma tem yakapólôņ êndôk biņ. ²⁹⁻³⁰ Ba intu noja yani thô esak Anyô Bêņ anêņ athêņ lôk lemimmavi anôņ. Yani habobo ema esak Kilisi anêņ ku ma miņ havalôņ anêņ lôkmala loņ ami ek hêv ya sa ek malê nena mólô ômô loņ buyaņ ba miņ hatôm ami. Aêņ ba nônem athêņ bêņ êndêņ ñê takatu ba êtôm yani.

3

Yisu ma thêthôņ anêņ ôdôņ

¹ Aiyaņ thêlô, yenaņ abô lêk habobo êyô anêņ daņ. Ma alalô ma Anyô Bêņ anêņ avômalô ba intu yahananaņ nena lemimmavi. Yahato abô takêņ hadêņ mólô hathak loņbô ma miņ yakapólôņ hagiap ami ek yanêm mólô sa.

² Mólô noyabiņ am ek ñê takatu ba idum kambom hatôm avuņ yatap ba enġothe anyô leņviņkupik mayaliv ek nimbitak êtôm Wapômbêņ anêņ nali. ³ *Alalô ma ñê takatu ba Wapômbêņ anêņ Lovak Matheņ hêv lôklokwaņ ek nanêm yeņ. Alalô ma ñê takatu ba abôi hathak Yisu Kilisi iyom ma miņ aêvhaviņ leņviņkupik iniņ nômkama ami. Ba intu alalô ma hatôm ñê takatu ba bôk anġothe kupik anôņ.

⁴ *Odaņô, yahamôņ ek ñê takatu ba êbôi hathak nômkama leņviņkupik. Ba intu nômkama leņviņkupik hatôm nêm alalô sa, êņ ma tem yada yamô mavi anôņ. ⁵ *Wak bahêvi ba lahavulô ma enġothe yenaņ kupik. Ya ma anyô Israel ba yahabitak anêņ Benjamin anêņ lukmuk. Yahananaņ abô Hiblu palapa hatôm wakatik lo

* **2:15:** Dan 12:3 * **2:16:** Plp 1:10; 1Te 2:19 * **2:18:** Plp 3:1; 4:4 * **2:21:** 2Ti 4:10 * **2:25-26:** Plp 4:18
* **3:3:** Lom 2:29 * **3:4:** 2Ko 11:21 * **3:5:** Luk 1:59; Ap 23:6; 2Ko 11:22 * **3:6:** Ap 8:3

wakamik. Ya ma Palisi te ba yahasopa Palisi iniñ abô majañ mavi anôñ. ⁶ *Ma ya vovañ ek yasopa Wapômbêñ aleba yahabuliñ yanida anêñ avômalô êvhaviñ bêñ anôñ. Ma ya anyô thêthôñ anôñ ba miñ yahabuliñ balabuñ la ami.

⁷ *Ma doñtom yahayê nôñ mavi takêñ nena nôñ oyañ ek yahasopa Kilisi. ⁸ Avanôñ! Yahayê nômkama mavimavi takatu ba hamô pik nena nôñ oyañ haviñ. Nôñ mavi anêñ dôêñ ma yambitak yenañ Anyô Bêñ Yisu Kilisi anêñ anyô. Ba intu yahavôliñ yadômiñ hadêñ nômkama pik mavi takêñ ba yahayê hatôm siñusik ek yanja Yisu Kilisi ⁹ *ba yamô imbiñ yani. Yahêvhaviñ Kilisi iyom ba intu Wapômbêñ hadum ba yahabitak anyô thêthôñ. Ma miñ yada yenañ ku yahasopa balabuñ ba yahabitak anyô thêthôñ ami. ¹⁰ *Yalenhaviñ yayala Kilisi avanôñ lôk Wapômbêñ anêñ lôklokwañ atu ba hadum ba Yisu haviyô hathak loñbô. Ma yalenhaviñ yanja anêñ malaiñ lomaloma ek yama imbiñ yani ¹¹ ek yapôm loñôndê atu ba tem yambiyô esak loñbô êñjêk ñama.

Nadañviñ lôklokwañ

¹² *Miñ noson nena lêk yahayala Kilisi katô anôñ ba yenañ ku lêk hayô anêñ dañ ami. Mi. Kilisi bôk havalon ya loñ ba yahalanviñ ek yambalon nôñ takatu ba Kilisi havalon loñ ek nêñ êndêñ ya. ¹³ Aiyañ thêlô, miñ yahavalon nôñ êñ ami denañ. Aêñ ba yahapôviñ ba yahathôñ nômkama bô paliñ ma yahato yabahen ek yanja nômkama takatu ba hamô unjôv. ¹⁴ *Yahalanviñ lôklokwañ ek yayô unjôv ek yanja vuli atu ba Wapômbêñ tem endam ya ek yamô imbiñ yani êmô malak leñ wak nômbêñ intu sapêñ ek malê nena yahêvhaviñ Yisu Kilisi.

¹⁵ *Aêñ ba alalô vi ma ñê talañ ba nabalon auk êñ loñ. Ma doñtom môlô doho owa auk yañda, êñ ma tem Wapômbêñ injik auk thêthôñ thô êndêñ môlô. ¹⁶ Aêñ ba alalô

nasopa auk takatu ba bôk avalon yôv. Êñ ma nômbêñ.

¹⁷ *Aiyañ thêlô, môlô kapôlômim doñtom ba nosopa yaveñgwam. Ma avômalô vi atu ba esopa yêlô veñingwam, nutitiñ ñê takêñ iniñ bôk lo loñ ba nosopa. ¹⁸ Bôk yahanañ lôbôlôñ ma lêk yahanañ hathak loñbô lôk yamalen thôk nena avômalô bêñ anôñ lêk ik vovak hathak Kilisi anêñ a. ¹⁹ *Thêlôniñ Anyô Bêñ ma thethañak. Thêlô ethak idum kambom lomaloma takatu ba hêv mama, ma doñtom êbôï hathak. Ma thêlô ethak leññhabi nôñ pik iyom. Ku takêñ anêñ anôñ tem imbuliñ i. ²⁰ *Ma doñtom alalôaniñ malak ôdôñ ma hamô malak leñ ba intu alalô ayabiñ ek Anyô Bêñ Yisu Kilisi endelêm ek nêñ alalô bulubiñ. ²¹ *Ôpêñ tem enja anêñ lôklokwañ ek injik alalôaniñ kupik pulusikna liliñ ba nambitak êtôm yanida anêñ kupik lôkmañgiñ. Hathak lôklokwañ êñ ma yani tem êndô nômkama sapêñ êmô yani vibin.

4

¹ *Aêñ ba yenañ aiyañ lôkma anôñ, nosopa yenañ abô takêñ ba numiñ lôklokwañ esak Anyô Bêñ anêñ athêñ. Môlô ma hatôm yenañ kulun kêkêlô atu ba yahawa hatôm ku anêñ vuli. Ba yahêk lêlê ek yañgê môlô yenañ avômalô takatu ba yalenhaviñ hathak.

Pol hik loñôndê auk mavi thô

² Yuodia lo Sintike, mamu ma avi ôêvhaviñ Anyô Bêñ. Ba intu yahanañ hik mamu liñ nena notak auk ôkôkam ma nobalon kapôlômim doñtom iyom. ³ *Aêñ ba yenañ aiyañ atu ba humiñ lôklokwañ hathak ku êntêk êñ haviñ ya, yahanañ hadêñ o nena nêñ avi ju êntêk êñ sa. Thai ethak idum ku lôklokwañ haviñ ya ek enañ Abô Mavi haviñ Klemen lôk yenañ ñê ku vi atu ba yêlô adum ku haviñ i. Ñê takêñ iniñ athêñ hêk kapyã lôkmalã.

⁴ Môlô ma Anyô Bêñ anêñ avômalô ba lemimmavi wak nômbêñ intu sapêñ. Aêñ ba yanañ esak loñbô nena lemimmavi.

* **3:7:** Mat 13:44-46 * **3:9:** Lom 3:21-22 * **3:10:** Lom 6:3-5; 8:17 * **3:12:** 1Ti 6:12,19 * **3:14:** 1Ko 9:24
 * **3:15:** 1Ko 2:6 * **3:17:** 1Ko 4:16 * **3:19:** Lom 16:18 * **3:20:** Ep 2:6,19 * **3:21:** 1Ko 15:28,42-53 * **4:1:**
 1Te 2:19-20 * **4:3:** Luk 10:20 * **4:5:** Hib 10:25; Jem 5:8-9 * **4:6:** Mat 6:25-34; Kol 4:2

5 *Yalenhaviñ avômalô lôkthô nêgê môlô nena avômalô ômô malinjaô. Anyô Bêñ anêñ endelêm lêk habobo. 6 *Ma wak nômbêñ intu noteñ mek ba nonañ lemim-mavi êndêñ Wapômbêñ lôk nonañ injik yani liñ esak môlônim lemimhaviñ. Ma miñ kapôlômim daluk ami. 7 *Môlô ma avômalô ôêvhaviñ Yisu Kilisi ba intu Wapômbêñ anêñ labali atu ba hayô siñ ba halelope tem eyabiñ môlônim auk lôk kapôlômim.

8 Aiyañ thêlô, yenañ abô lêk habobo anêñ dañ. Aêñ ba nobaloñ kobom takêntêk êñ loñ. Kobom avanôñ lôk nômô batôñ oyañ ma nômô thêthôñ lôk nômô mabuñ lôk bôk lo loñ nundum avômalô kapôlôñiñ mavi esak lôk malemimkilik esak nosopa auk mavi. Kobom takêntêk intu hadum ba avômalô sapêñ êyê nena mavi ba lenjiñmavi anôñ. 9 *Nôm takatu ba yahik thô lôk yahanañ ba môlô olañô lôk ôyê yahadum intu nosopa. Ma Wapômbêñ anyô yôhok anêñ ôdôñ da tem êmô imbiñ môlô.

Pol hêv lamavi hadêñ avômalô Pilipai

10 Yalenmavi anôñ hathak Anyô Bêñ. Lêk ma môlôda uik unim auk liñ ba ôêv ya sa. Yahayala nena sêbôk ma môlô lemimhabi ya, ma donjom lonjondê atu ba nônem ya sa ma mi. 11 Malêla takatu ba hapôm ya, êñ ma yalenmavi iyom. Auk êñ intu yahayala ba miñ nosoñ nena ya nômkama mi ba intu yahanañ abô êntêk ami. 12 Ya anyô lôkmanjiñ mena ya anyô thavuthiñ, yalenviyak mena yahama kisi, ya anyô nômkama bêñ mena ya anyô nômkama mi, auk takêñ bôk hapôm ya lôbôlôñ ba yahayala katô anôñ ba intu miñ nômbêñ ami. 13 *Kilisi anêñ lôklokwan iyom intu havalon ya loñ ba hêv malaiñ takêntêk vê hêk ya.

14 Ma donjom malaiñ takatu ba hapôm ya ma môlô lêk udum kobom mavi ba lemimhikam hathak ya ba ôêv ya sa. 15 *Yalenhabi môñ anôñ sêbôk atu ba yahanañ Abô Mavi bêñ hadêñ môlô avômalô Pilipai. Vêm ma yahatak môlônim plovins Masedonia ba yaha ma môlô Pilipai iyom ôêv da ek hêv ya sa ma nê êvhaviñ ôdôñ

yañ miñ idum aêñ ami. Môlôda intu oy-ala ku êñ. 16 Ma yahamô Tesalonaika ma môlô ôêv ya sa vêm ma môlô ôêv ya sa hathak lonjô. 17 Ma donjom miñ yamalenkilik hathak môlônim da lomaloma ami. Mi. Yamalenkilik hathak ku atu ba halumbak ba hadum Wapômbêñ lamavi anôñ hadêñ môlô. 18 Môlônim da takatu ba Eaploditus hêv hadêñ ya ma lêk hayô abôlêk siñ ba halelope ba intu miñ lemim-malaiñ ami. Da takêñ ma hatôm da ôv mavi ba Wapômbêñ hawa lôk lamavi. 19 Ma yenañ Wapômbêñ tem eyabiñ môlô esak anêñ lôkmanjiñ atu ba hamô Yisu Kilisi kapô. 20 Aêñ ba nanêm alalôaniñ Kamik Wapômbêñ anêñ athêñ lôkmanjiñ esak lenj êtôm wak nômbêñ intu sapêñ. Avanôñ.

Pol hanañ wاكلêvôñ hadêñ avômalô Pilipai

21 Nônêm yalenmavi êndêñ avômalô mathenj lôkthô esak Yisu Kilisi anêñ athêñ. Ma nê êvhaviñ takatu ba êmô haviñ ya êv iniñ lenjiñmavi hadêñ môlô haviñ. 22 Avômalô mathenj lôkthô êv iniñ lenjiñmavi hadêñ môlô. Ma nê takatu ba idum ku hamô Sisa anêñ unyak êpôviñ ek nênem lenjiñmavi êndêñ môlô imbiñ.

23 Anyô Bêñ Yisu Kilisi anêñ wapôm eyabiñ môlô dahôlômim.

* 4:7: Ais 26:3; Jon 14:27; Kol 3:15

* 4:9: Lom 16:20

* 4:13: 2Ko 12:10

* 4:15: 2Ko 11:9

Kapya atu ba Pol hato hi Kolosi Abô môn

Pol hato kapya êntêk hadêñ avômalô êvhaviñ anêñ Kolosi. Pol miñ bôk hi Kolosi ami. Ma donjom Epaplas bôk hamô Epesus ba halanô Pol anêñ abô ba hêvhaviñ. Êñ ma hawa Abô Mavi êñ ba hi hanañ bêñ hadêñ avômalô Kolosi.

Kêdônwaga abôyan êv auk lokban hadêñ avômalô êvhaviñ anêñ Kolosi. Ba intu Pol hato ek epesan iniñ auk lôk embatho iniñ êvhaviñ loñ.

Hamô koladôn ma hato kapya êntêk hadêñ 60 AD la.

Pol hanañ anêñ lamavi

¹ Ya Pol, Yisu Kilisi anêñ aposel hathak Wapômbên da anêñ lahaviñ lôk alalôaniñ aiyañ Timoti, yai ato kapya êntêk ² hadêñ avômalô mathen takatu ba êmô majan anêñ Kolosi. Mólô ma yêlôaniñ aiyañ takatu ba ômô haviñ Kilisi.

Alalôaniñ Kamik Wapômbên anêñ wapôm lôk labali êmô imbiñ mólô.

Mek lenjñmavi hathak avômalô Kolosi

³ *Yêlô aten mek ma athak anan lenjñmavi wak nômbên intu hathak mólô hadêñ Wapômbên, alalôaniñ Anyô Bên Yisu Kilisi anêñ Lambô ⁴⁻⁵ *ek malê nena bôk alanô nena mólô ôêv malemim ek nôm mavi takatu ba Wapômbên bôk hapôpêk yôv ek mólô hêk malak lenj. Mólô bôk olanô abô hathak nôm mavi takên yôv halôk Wapômbên anêñ Abô Mavi atu ba avanôn. Aên ba yêlô alanô nena mólô ôêvhaviñ Yisu Kilisi lôklokwan ba lemimhaviñ avômalô mathen lôkthô. ⁶ Abô Mavi êñ bôk halêm ek mólô ma lêk hik anôn ba hêv liñsin haveñ pik lôkthô. Hatôm atu ba bôk hadum hadêñ mólô hadêñ wak atu ba olanô lôk oyala abô avanôn hathak Wapômbên anêñ wapôm aleba lêk. ⁷ *Epaplas bôk hadôn

mólô hathak abô êñ yôv. Yani ma yêlôaniñ aiyañ ba hadum ku haviñ yêlô ma yêlô lenjñhaviñ yani. Yani ma Kilisi anêñ anyô ku majan te ek hêv mólô sa. ⁸ Ma bôk hanañ hadêñ yêlô hathak mólônim lemimhaviñ takatu ba Lovak Mathen hêv.

⁹ *Waklavôn abô êñ hayô ek yêlô ma miñ atak mek ek mólô ami. Ma athak aten mek ek Wapômbên anêñ Lovak Mathen nêk auk lomaloma êndên mólô ek noyala Wapômbên anêñ lahaviñ katô. ¹⁰ Yêlô aten mek êñ ek mólô nômô êtôm Anyô Bên anêñ lahaviñ ek indum yani lamavi esak nômbên atu ba mólô udum. Êñ ma tem unim ku mavi lomaloma injik anôn lôk auk hathak Wapômbên tem indumbak bêñ. ¹¹ *Ma embatho mólô loñ esak lôklokwan lôkthô atu ba halêm anêñ yanida anêñ lôklokwan lôkmanjñ ek malain la hapôm mólô, ma numiñ lôklokwan lôk nômô malinyaô. ¹² *Ma nômbôam ba nônêm lemimmavi êndên Kamikbên. Yani hêv athên hadêñ mólô ek noja unim sam imbiñ avômalô mathen takatu ba êmô anêñ loñ deda. ¹³ *Yani hawa alalô vê hêk momaniniñ anêñ lôklokwan ba hadô alalô hamô Namalô anêñ loñ lôkliñyak kapô. Yani lahaviñ Namalô êñ ba ¹⁴ *Namalô êñ iyom intu hêv alalôaniñ kambom vê ba halate alalô hale yainj.

Kilisi hamô nômkama lôkthô vuliñ

¹⁵ *Kilisi hawa Wapômbên atu ba anyôla miñ hatôm ênjê ami anêñ dahô. Yani ma Wapômbên nakadun môn ba hamô vuliñ ek nômkama lôkthô atu ba Wapômbên hapesan. ¹⁶ Hathak Kilisi ma Wapômbên hapesan nômkama lôkthô anêñ lenj lo pik, vi ma hatôm nagê ma vi ma miñ hatôm nagê ami hatôm anela lôk iniñ avaka ma iniñ nê bêñbên lôk lôklokwan takatu ba hêk kapô. Hapesan nômkama lôkthô hathak Kilisi ek nêk athên bêñ êndên yani. ¹⁷ *Kilisi hamô hamôn vêm ka nômkama lôkthô habitak. Ma havalonj nômkama lôkthô loñ ba intu êmô tiñj. ¹⁸ *Yani bôk hadum ba

* **1:3:** Ep 1:15-16 * **1:4-5:** Ep 1:15; 1Pi 1:4 * **1:7:** Kol 4:12; Plm 23 * **1:9:** Ep 1:16-17 * **1:11:** Ep 1:19; 3:16 * **1:12:** Ep 1:11,18 * **1:13:** Luk 22:53; Ep 2:2 * **1:14:** Ep 1:7 * **1:15:** Jon 1:18; 2Ko 4:4 * **1:17:** Jon 1:1; 8:58 * **1:18:** Ap 26:23; Ep 1:22-23; ALK 1:5

avômalô ôdônġ êvhaviġ lôkthô ibitak ba intu hamô hatôm avômalô êvhaviġ lôkthô iniġ wakadôk. Ma thêlô ma yani liġkupik. Yani ma anyô mônġ atu ba haviyô anêġ ŋama ek avômalô ŋama lôkthô ba intu hamô vuliġ ek nômkama lôkthô. ¹⁹ *Wapômbêġ lamavi ek anêġ auk lôkmala lôkthô hamô Namalô kapô. ²⁰ *Hathak Kilisi Wapômbêġ hapôpêk loġôndê ek etauviġ nômkama sapêġ anêġ leġ lo pik ek nêmolô labali imbiġ yani. Hadum nômolô êġ hathak Kilisi anêġ thalaleġ atu ba haŋgasô hathak a.

²¹ *Sêbôk ma môlô ômolô daimbô ek Wapômbêġ. Ba udum kambom lomaloma ba intu unim auk hapôlik hathak yani. ²² *Ma doġtom lêk hathak Kilisi anêġ ŋama liġkupik, hatauviġ môlô ek nômolô labali imbiġ yani lôk matheġ ma mabuġ lôk kambom mi êġġek yani ma. ²³ Aêġ ba nobaloġ unim ôêvhaviġ loġ ba numiġ lôklokwaġ ek miġ nupu ami. Ma nômolô malemim ek nômolô mavi takatu ba Abô Mavi hik thô ma miġ notak ami, êġ ma tem nôpôm mek mavi takêġ. Môlô bôk olaġô Abô Mavi êġ yôv. Ma bôk enaġ bêġ hadêġ avômalô pik luvuluvu. Ya Pol intu, Abô Mavi êġ anêġ anyô ku.

Pol hêv avômalô matheġ sa

²⁴ Ma lêk yaleġmavi hathak vovaġ takatu ba hapôm ya ek nêmolô sa. Kilisi bôk hawa vovaġ vi, aêġ ba anêġ avômalô êvhaviġ tem neja vovaġ êġ vi imbiġ. Thêlô ma yani liġkupik ma vovaġ êntêk ba yahawa hêv Kilisi anêġ liġkupik sa ek vovaġ sapêġ atu ba Kilisi hawa ni êyô anêġ daġ. ²⁵ *Wapômbêġ hêv ku hadêġ ya ba yahabitak avômalô êvhaviġ iniġ anyô ku ek yanaġ anêġ abô lôkthô bêġ êndêġ môlô avômalô loġ buyaġ. ²⁶ *Abô êġ ma abô lôk kup ba bôk havuġi hêk loġ kapô ek avômalô bôsêbôk bôlada halêm ba halêm. Ma doġtom lêk hik thô halêm yaiġ ek anêġ avômalô matheġ. ²⁷ Wapômbêġ lahaviġ thêlô neyala abô lôk kup êġ. Ma abô lôk kup êġ ma abô lôkmaġġiġ anôġ atu ba habitak ek nêmolô môlô avômalô loġ buyaġ

sa hatôm hêv avômalô Isael sa. Ma abô lôk kup êġ ma aêntêk. Kilisi hamô môlô ŋê loġ buyaġ kapô ba intu ôêv malemim ek nômolô Kilisi anêġ lôkmaġġiġ kapô. ²⁸ Aêġ ba intu yêlô anaġ Kilisi bêġ hadêġ avômalô sapêġ. Yêlô adôġ lôk anaġ abô lôklokwaġ hathak auk mavi sapêġ ek thêlô lôkthô nimbitak ŋê mabuġ anôġ imbiġ Kilisi ek ini nêmolô Wapômbêġ ma. ²⁹ *Ba intu yahadum ku bêġ lôk vovanik hathak Kilisi anêġ lôklokwaġ atu ba hadum ku bêġ hamô yakapôlôġ.

2

¹ Yaleġhaviġ môlô noyala nena yahadum ku lôk vovanik bêġ ek môlô lôk avômalô Laodisia lôk avômalô êvhaviġ lôkthô atu ba miġ bôk êyê ya ami. ² Yahadum ku êġ ek yambatho môlô lôkthô kapôlômolô loġ ek nosak doġtom lôk lemimbiġ am ek noja auk lôkmaġġiġ sapêġ ek noyala Wapômbêġ anêġ auk atu ba havuġi katô. Auk êġ ma Kilisi da. ³ *Ma auk lôkmaġġiġ lôk auk bêġ sapêġ havuġi hamô yani kapô hatôm payeġ mavi ek nêmolô alalô sa.

⁴ *Yahanaġ abô takêġ ek anyôla miġ êmbôv môlônim auk esak abô lêlêyaġ mavi la ba esau môlô ami. ⁵ *Miġ yahamô haviġ môlô ami, ma doġtom yadahôlôġ hamô haviġ môlô. Ma yahayê môlô ômolô thêthônġ mavi ba ôêvhaviġ Kilisi lôklokwaġ ba intu yaleġmavi anôġ.

Lôkmala lukmuk

⁶ Bôk owa Yisu Kilisi hatôm unim Anyô Bêġ yôv. Ba intu nômolô imbiġ yani aêġ iyom. ⁷ *Numiġ lôklokwaġ êtôm alokwaġ lôk ŋgalôk ma nodav unim ôêvhaviġ êyômolô yani ek unim ôêvhaviġ imbitak lôklokwaġ êtôm atu ba bôk êdônġ môlô. Ma nômolô lemimmavi êndêġ Wapômbêġ êtôm ŋaġ hasôv halôk bôġ.

⁸ Noyabiġ am dedauiġ mavi ek avômalô vi miġ nesau môlô esak auk pik lôk abô takatu ba hayovak oyaġ ami. Ôêvhaviġ iniġ abô ma hatôm etak o halôk kola kapô. Thêlô ewa auk takêġ halêm anêġ auk bô lôk ŋgôk takatu ba eyabiġ pik ma miġ Kilisi

* **1:19:** Kol 2:9   * **1:20:** Ep 1:10   * **1:21:** Lom 5:10; Ep 2:12   * **1:22:** Lom 5:10; Ep 5:27   * **1:25:** Ep 3:2,7-8
 * **1:26:** Lom 16:25-26; Ep 3:5,9   * **1:29:** Ep 3:7,20; Plp 4:13   * **2:3:** 1Ko 1:24,30   * **2:4:** Lom 16:18   * **2:5:** 1Ko 5:3
 * **2:7:** Ep 3:17   * **2:9:** Jon 1:14,16

ami ⁹ * ek malê nena Wapômbêñ anêñ auk lôkmala sapêñ hamô Kilisi liñkupik kapô. ¹⁰ *Yani hamô vuliñ ek lôklokwañ lôk athêñ bêñ lôkthô. Mólô ômô haviñ yani ba intu Wapômbêñ hêv anêñ lôkmala hadêñ mólô ba lôkmala êñ intu hançasô hayô mólô vôv. ¹¹ *Ma tabô engothe kupik hik anôñ hamiñ mólô takatu ba ôêvhaviñ Kilisi. Miñ engothe kupik hathak bahenñ ami. Mi, Kilisi da hadum ku hêk mólô kapôlômim ba hadabêñ mólônim kapôlômim bô vê. ¹² *Ba uthik ñañ ma Wapômbêñ halav mólô haviñ Kilisi. Ma hathak unim ôêvhaviñ Wapômbêñ anêñ lôklokwañ atu ba hik Kilisi liñ ma hik mólô liñ haviñ.

¹³ *Sêbôk atu ba Kilisi miñ hançgothe kapôlômim bô vê ami denañ, ma kapôlômim bô êñ havalon mólô loñ ba udum kambom lomalama lôk ômô hatôm ñê ñama. Êñ ma Wapômbêñ hêv unim kambom sapêñ vê ba hadum ba ômô lôkmala haviñ Kilisi. ¹⁴ *Sêbôk ma alalô leñiñdônñ kôtônñ ba abuliñ abô balabuñ ba intu tem injik i liliñ ba nêv vovañ êndêñ alalô. Ma donçtom Wapômbêñ hamiñ abô balabuñ anêñ vovañ takêñ loñ siñ ba hik loñ hathak a haviñ Kilisi. ¹⁵ Ma hathak Kilisi anêñ ñama hathak a, ma Wapômbêñ hamô ngôk bêñbêñ lôk ngôk lôk athêñ lu ba hêv iniñ nômkama vovak vê. Vêv ma halom thêlô ba hi hadô hamiñ avômalô malenñ ma hêv mama bêñ hadêñ thêlô.

Abô hathak ñê pik iniñ balabuñ

¹⁶ *Aêñ ba ñê doho etatale mólô hathak nôv takatu ba oañ lo unum ma waklavônñ ôêv yeñ lo waklavônñ ayônñ lukmuk ma waklavônñ Sabat, êñ ma miñ nodañô iniñ abô ami.* ¹⁷ *Nôm takêñ lôkthô ma yaôna ma hatôm dahô atu ba halêv hamônñ ek alalô nagê vêvama ka miñ nôv anônñ embenñ yam. Ma nôv anônñ êñ ma Kilisi da. ¹⁸ Avômalô doho esopa iniñ auk bô ba eban i oyañ hathak iniñ kobom êv yeñ. Thêlô enañ nena thêlô etauviñ i ba esopa iniñ niaviñ takatu ba êyê ba intu

êv yeñ hathak aña. Miñ notak i ek netatale mólô ba nêv unim vuli mavi vê ami. ¹⁹ *Ñê êñ miñ evalon Kilisi atu ba hatôm leñviñkupik anêñ wakadôk loñ ami. Leñviñkupik êñ ma ñê êvhaviñ Kilisi. Ma hathak hayabiñ leñviñkupik êñ lôkthô dedaun mavi ek nimbitak lôklokwañ ba nedahaliñ i mavi ma nindumbak esak lôklokwañ atu ba Wapômbêñ hêv.

²⁰ *Mólô bôk oma yôv haviñ Kilisi ba intu ngôk takatu ba eyabiñ pik êntêk ma miñ eyabiñ mólô ami. Ma osopa pik anêñ balabuñ hatôm pik hayabiñ mólô denañ eka? ²¹ Pik anêñ balabuñ hanañ nena, “Miñ ombalon ami! Miñ nonçwañ ami! Miñ ôsôm ami!” ²² *Balabuñ takêñ halêv anêñ avômalô pik iniñ auk lôk iniñ abô takatu ba êdônñ ba enañ hathak nôv takatu ba añ lo anum iyom vêv ma mi. ²³ Ñê takatu ba êdônñ balabuñ takêñ eson nena balabuñ êñ ma auk mavi ek nêv avômalô sa ek nêv yeñ lôk nêv vovañ êndêñ leñviñkupik ek indum Wapômbêñ lamavi. Ma donçtom mi, balabuñ takêñ miñ hatôm nêv avômalô sa ek netak iniñ thethañak ami.

3

Alalô aviyô ba awa lôkmala haviñ Kilisi

¹ *Aêñ ba Wapômbêñ bôk hik mólô liñ haviñ Kilisi ba ômô lôkmala. Ma lêk Kilisi hamô Wapômbêñ bañ vianônñ hamô malak leñ. Ba intu nôv lêlê esak nômkama malak leñ iyom. ² *Ma nôv auk esak nômkama vuliñ, ma miñ nômkama pik ami. ³ Mólô bôk oma yôv ba unim lôkmala hakopak hamô haviñ Kilisi atu ba hadahaliñ haviñ Wapômbêñ. ⁴ Kilisi ma mólônim lôkmala ba anêñ waklavônñ endelêv ma tem nôlêv yañ imbiñ yani lôk anêñ lôkmanñiñ.

⁵ *Aêñ ba unçwik kambom pik sapêñ atu ba hamô mólô kapôlômim vônô: sek waliliñ lôk auk lônçgônñ ma thethañak lôk leñiñhaviñ kambom lôk malenñkilik hathak nômkama. Malenñkilik ma hatôm êv yeñ hathak ngôk. ⁶ Avômalô leñiñdônñ kôtônñ

* **2:10:** Ep 1:21-22 * **2:11:** Lom 2:29 * **2:12:** Lom 6:4 * **2:13:** Ep 2:1,4-5 * **2:14:** Ep 2:14-16; 1Pi 2:24

* **2:16:** Lom 14:1-13 * **2:16:** ‘Sabat’ ma abô Hiblu ma anêñ ôdônñ nena, ‘Waklavônñ neja lovak.’ * **2:17:** Hib 8:5

* **2:19:** Ep 2:21; 4:16 * **2:20:** Gal 4:3,9; 1Ti 4:3 * **2:22:** Mat 15:9 * **3:1:** Mak 12:36; 16:19; Ep 1:20 * **3:2:**

Mat 6:33 * **3:5:** Lom 6:6,11; Ep 4:19; 5:3-6

intu ethak idum nô m takêñ ba intu tem nêpôm Wapômbêñ anêñ lamanij. ⁷ Sêbôk ma môlô ômô aêñ ba osopa loñôndê kambom takêntêk haviñ. ⁸ *Ma doñtom lêk ma notak kambom sapêñ atu ba hamiñ môlô kapôlômim aêntêk: lemimmaniñ lôk lemimñaña ma kapôlômim kambom lôk onañ abôma hathak avômalô vi lôk onañ abô kambom. ⁹ *Môlô bôk otak kapôlômim bô lôk anêñ kambom lomaloma yôv. Ba intu miñ nonañ abôyañ êndêñ môlôviyañ ami. ¹⁰ *Ma lêk owa kapôlômim lukmuk. Ma wak nômbêñ intu ma Wapômbêñ atu ba hapesañ kapôlômim lukmuk êñ hadum ek imbitak êtôm yanida anêñ dahô ek noyala yani mavi anôñ. ¹¹ *Ba intu avômalô takatu ba bôk ewa kapôlôñij lukmuk yôv, lôkthô ma êtôm doñtom iyom. Avômalô Israêl lôk avômalô loñ buyañ, ma vi atu ba engothe kupik lôk vi atu ba miñ engothe ami, ma vi atu ba ñê kamuñ lôk vi atu ba alonañ anôñ, ma vi atu ba êmô alañsi vibiñ lôk vi atu ba idum ida iniñ ku, lôkthô êtôm doñtom iyom. Kilisi intu bêñ ek nômbêñ takêñ lôkthô ba hamô haviñ alalô sapêñ.

¹² *Wapômbêñ lahaviñ môlô ba bôk habi bañ hayô hêk môlô ek numbitak anêñ avômalô mathen. Ba intu numbuliv am siñ esak kobom leñijhiki hatôm vovañ halij anyô lôk nundum mavi êndêñ anyô yañ ma notauviñ am ba nô mô labalina lôk malinyaô. ¹³ *Ma anyô te hawa auk lokbañ hathak yañ ma embalon kapô loñ. Ma malem thêlêv hathak anyô yañ ma otak anêm kapôlôm kambom êñ. Anyô Bêñ bôk hêv anêm kambom vê yôv, ba intu undum aêñ iyom. ¹⁴ *Ma ôkôk leñijhaviñ êyôngêk nô m takêñ yôv. Leñijhaviñ havalon lôkthô loñ majañ anôñ.

¹⁵ *Môlô lôkthô bôk othak doñtom ba ubitak Kilisi anêñ liñkupik doñtom ba halam môlô ek nô m yôhok imbiñam. Ba intu notak Kilisi anêñ yôhok ek eyabiñ môlô kapôlômim. Ma nô nê m lemimmavi êndêñ Wapômbêñ wak nômbêñ intu sapêñ.

¹⁶ *Nômbôlô Kilisi anêñ abô êmô kapôlômim siñ ek nôndôñ lôk uñgwik auk mavi sapêñ thô imbiñ am. Nô nê m yeñ atu ba hêk Wapômbêñ anêñ kapy a yeñ lôk yeñ mathen lôk yeñ atu ba Lovak Mathen hêv ek nô nê m lemimmavi êndêñ Wapômbêñ êndôk kapôlômim. ¹⁷ *Nômkama lôkthô atu ba môlô udum ba onañ ma nundum lôkthô esak Anyô Bêñ Yisu Kilisi anêñ athêñ. Ma hathak yani ma nô nê m lemimmavi êndêñ Kamik Wapômbêñ.

Pol anêñ abô hadêñ ñê mathen lodôñlodôñ

¹⁸ *Môlô avi lôk anyô, nô mô unim anyô vibiñ. Êñ ma mavi ek avi atu ba hasopa Anyô Bêñ.

¹⁹ *Ma môlô anyô, lemimimbiñ vônimi ma miñ nosañ i ami.

²⁰ *Ma môlô avômena, nôwê lemami lo lemtami iniñ abô sapêñ vibiñ. Nô m êñ hadum Anyô Bêñ lamavi.

²¹ *Ma môlô lami miñ nosañ i kakapuk ami, êñ ma tem undum nalumi malenij tiyamtiyam.

Pol anêñ abô hanañ hadêñ ñê ku lôk anêñ alañsi

²² *Ma môlô vi atu ba lôk alañsi, nôwê unim alañ iniñ abô sapêñ vibiñ. Ma unim alañ hamô mena mi la, ma nundum iniñ ku dedauñ mavi. Ma miñ nundum unim ku mavi êndêñ wak takatu ba yani hamô ek nê m lamavi êndêñ yani iyom ami. Mi, nôkô ek Anyô Bêñ ba nundum unim ku sapêñ lôk kapôlômim. ²³ Ba intu ku alêla takatu ba udum ma nundum lôk kapôlômim êtôm udum Anyô Bêñ anêñ ku ma miñ ñê pik iniñ ami. ²⁴ Êñ ma oyala nena ku takatu ba udum ek unim anyô bêñ, êñ ma Anyô Bêñ Kilisi anêñ ku ba lemimimbi nena tem injik ku anêñ vuli sam êndêñ môlô.

²⁵ *Ma doñtom opalêla takatu ba idum kambom ma tem neja kambom êñ anêñ vuli viyañ. Wapômbêñ hathak hadum aêñ hadêñ avômalô lôkthô ba miñ lahabi iniñ athêñ ami.

* **3:8:** Ep 4:25-29; 5:4 * **3:9:** Ep 4:22,25 * **3:10:** Ep 4:24 * **3:11:** Gal 3:28 * **3:12:** 1Pi 2:9 * **3:13:** Ep 4:2,32 * **3:14:** Lom 13:8-10 * **3:15:** 1Ko 12:27; Ep 4:4; Plp 4:7 * **3:16:** Ep 5:19 * **3:17:** 1Ko 10:31; Ep 5:20 * **3:18:** Ep 5:22 * **3:19:** Ep 5:25 * **3:20:** Ep 6:1 * **3:21:** Ep 6:4 * **3:22:** Ep 6:5-8 * **3:25:** Lom 2:11

4

¹*Ma môlô alaŋsi takatu ba unim nê ku êmô, noyala nena unim Anyô Bêŋ doŋtom aêŋ iyom hamô malak leŋ. Ba intu nundum kobom thêthôŋ lôk mavi êndêŋ i.

Pol hapôviŋ thêlô ek neteŋ mek

²*Môlô nônem lêlê ba noteŋ mek lemimvidoŋ lôk nônem lemimmavi êndêŋ Wapômbêŋ. ³*Ma noteŋ mek ek yêlô imbiŋ ek Wapômbêŋ nêmbalan vê ek yêlô nanaŋ anêŋ abô hathak Kilisi atu ba havuŋi êlêmi yaiŋ. Abô êŋ intu lêk yahamô koladôŋ hathak. ⁴Ba intu noteŋ mek ek yanaŋ abô êŋ ni yaiŋ êtôm Wapômbêŋ anêŋ lahaviŋ ek avômalô sapêŋ neyala.

⁵*Ômô haviŋ nê takatu ba miŋ êvhaviŋ ami, ma nombeŋ lôk auk mavi wak nômbêŋ intu ma nômbôlêmi loŋôndê atu ba nuŋgwik Kilisi thô êndêŋ i. ⁶*Undum ek anêmi abô sapêŋ ida yôhokna êtôm nômi lôk ŋgwêk ek oyala loŋôndê ôwê avômalô tomtom iniŋ abô viyaŋ mavi.

Pol hêv Tikikus lo Onesimiba i Kolosi

⁷*Alalôaniŋ aiyaŋ anôŋ Tikikus tem enaŋ êndêŋ môlô esak malêla takatu ba hapôm ya. Yani ma anyô ku majana te ba hathak hadum Anyô Bêŋ anêŋ ku haviŋ ya. ⁸*Yahêv yani hathôk hathak ôdôŋ êntêk ek enaŋ nena lêk yêlô amô aisê ek indum môlô kapôlômim mavi. ⁹*Ma yahêv alalôaniŋ aiyaŋ anôŋ Onesimi hathôk haviŋ Tikikus. Yani ma môlôda te atu ba hamiŋ majana. Thai tem nenaŋ esak nômi takatu ba habitak loŋ êntêk.

Pol hêv thêlôniŋ leŋiŋmavi hadêŋ avômalô Kolosi

¹⁰*Alistakas atu ba hamô koladôŋ haviŋ ya hêv anêŋ lamavi hadêŋ môlô. Ma Mak, Balabas anêŋ naha hêv anêŋ lamavi hadêŋ môlô haviŋ. Mak hathôk ek môlô ma nosopa abô takatu ba bôk yahanana ba noja yani thô. ¹¹Ma Yisu ôpatu ba elam nena Jastahêv anêŋ lamavi haviŋ. Anyô lô êntêk êv ya thêvô bêŋ anôŋ. Thêlô êŋ ma nê Israêl ba

idum ku enaŋ abô hathak Wapômbêŋ anêŋ loŋ lôkliŋyak haviŋ ya. Israêl miŋ bêŋ anôŋ êmô haviŋ ya ami. Mi, thêlô lô êntêk iyom.

¹²*Eaplas, ma môlôda te, hêv anêŋ lamavi hadêŋ môlô. Yani ma Yisu Kilisi anêŋ anyô ku ba hathak havalonaŋ môlô loŋ lôklokwaŋ hathak mek ek môlô numiŋ êtôm nê talaŋ ek noyala Wapômbêŋ anêŋ lahaviŋ katô. ¹³Yahanaŋ avanôŋ biŋ nena yani hathak hadum ku bêŋ hathak môlô lôk avômalô Laodisia lo Hielapolis.

¹⁴*Alalôaniŋ aiyaŋ anôŋ dokta Luk lôk Dimas êv iniŋ leŋiŋmavi hadêŋ môlô haviŋ.

¹⁵Nônem yenaŋ yaleŋmavi êndêŋ aiyaŋ thêlô anêŋ Laodisia lôk Nimpa ma nê êvhaviŋ takatu ba êv yeŋ êmô anêŋ unyak.

¹⁶Môlô te hasam kapya êntêk hadêŋ môlô yôv, ma nônem ni êndêŋ avômalô êvhaviŋ anêŋ Laodisia ek nesam imbiŋ. Ma kapya atu ba yahato ek Laodisia, thêlô nindum aêŋ iyom ek môlô nosam. ¹⁷*Ma nonaŋ êndêŋ Alkipus nena, “Ku atu ba Wapômbêŋ hêv hadêŋ o, ma undum ku êŋ dedaŋ mavi.”

¹⁸*Ya Pol, hathak yada yabaheŋ ma yahato yaleŋmavi êntêk hadêŋ môlô.* Yahamô koladôŋ ba intu lemimimbi ya. Wapômbêŋ anêŋ wapôm êmô imbiŋ môlô.

* **4:1:** Ep 6:9 * **4:2:** Ep 6:18; Plp 4:6 * **4:3:** Lom 15:30; Ep 6:19 * **4:5:** Ep 5:15-16 * **4:6:** Ep 4:29; 1Pi 3:15
 * **4:7:** Ep 6:21 * **4:8:** Ep 6:22 * **4:9:** Plm 10-12 * **4:10:** Ap 12:12; 13:13; 15:37-39; 2Ti 4:11 * **4:12:** Kol 1:7; Plm 23 * **4:14:** Plm 24 * **4:17:** Plm 2 * **4:18:** 1Ko 16:21 * **4:18:** Anyô yaŋ hêv Pol sa ba hato anêŋ abô halôk kapya. Ma Pol da hato anêŋ lamavi iyom hathak yanida baŋ. Nôŋgô Lom 16:22.

Kapya môṅ atu ba Pol hato hi Tesalonaika Abô môṅ

Tesalonaika ma malak bêṅ hamô ṅgwêk dan. Avômalô loṅ êṅ ma hatôm 200,000. Plovins Masedonia iniṅ gavman êmô Tesalonaika ba eyabiṅ plovins.

Pol bôk hawa Abô Mavi ba hi Tesalonaika, ma donṅtom ṅê Israeël doho leṅṅmaniṅ. Ba intu hasôv ba hi Belia vêm ma hi Atens vêm ma hi Kolin (Ap 17-18). Yani hayô loṅ êṅ ma hato kapya êntêk hadêṅ avômalô Tesalonaika. Yani bôk hamô haviṅ avômalô Tesalonaika sawa bidonṅ ma hatak i ketheṅ ba hi ba intu hato ek embatho iniṅ êvhaviṅ loṅ ek nimiṅ lôklokwanṅ esak malaiṅ. Ma hato abô hathak Wapômbêṅ anêṅ lahaviṅ takatu ba nêṅmô lo nembêṅ esak lôk malêla takatu ba tem êpôm ṅê êvhaviṅ takatu ba bôk ema hadêṅ waklavôṅ atu ba Yisu miṅ halêm pik ami denaṅ.

Êntêk ma Pol anêṅ kapya môṅ atu ba hato hi ek thêlô hadêṅ 51 AD la.

Pol hêv lamavi

¹ *Ya Pol ma Silas lo Timoti ato kapya êntêk hadêṅ môlô avômalô ôêvhaviṅ takatu ba ôṅmô haviṅ Kamik Wapômbêṅ lo Anyô Bêṅ Yisu Kilisi anêṅ Tesalonaika.

Wapôm lôk labali êmô imbiṅ môlô.

Pol lamavi hathak avômalô Tesalonaika iniṅ êvhaviṅ

² Wak nômbêṅ intu sapêṅ ma yêlô aêv leṅṅmavi hadêṅ Wapômbêṅ hathak môlô sapêṅ ba atêṅ mek ek môlô ma miṅ atak ami. ³ *Yêlô amô alalôaniṅ Kamik Wapômbêṅ thohavloma ba leṅṅhabi môlônim ôêvhaviṅ anêṅ ku lôk lemimhaviṅ avômalô ba ôêv i sa lôk ôêv malemim ek alalôaniṅ Anyô Bêṅ Yisu Kilisi anêṅ waklavôṅ endelêm ba umiṅ lôklokwanṅ.

⁴ Aiyaṅ thêlô, Wapômbêṅ lahaviṅ môlô ba yêlô ayala nena bôk halam môlô yôv ek numbitak yani anêṅ ⁵ *ek malê nena môṅ anôṅ ma yêlô aêv Abô Mavi hadêṅ

môlô ma miṅ halêm hatôm abô oyaṅ ami. Mi, halêm haviṅ lôklinyak lôk Lovak Matheṅ ma kapôlôṅṅ anôṅ. Ma môlô oyala kobom takatu ba yêlô bôk adum amô môlô malêvôṅ ek hêv môlô sa. ⁶ *Wak êṅ ma môlô ôpôm malaiṅ lomaloma, ma donṅtom owa abô takatu thô lôk kapôlômim mavi atu ba halêm anêṅ Lovak Matheṅ. Udum aêṅ ba intu osopa yêlô lôk Anyô Bêṅ veniṅgwam. ⁷ Êṅ ma hatôm môlô uik loṅondê mavi thô hadêṅ avômalô êvhaviṅ sapêṅ anêṅ plovins Masedonia lo Akaia. ⁸ Ma anêṅ môlô ma Anyô Bêṅ anêṅ abô hi yaiṅ ba halaiṅ hatôm lavuak hêk Masedonia lo Akaia. Ma donṅtom miṅ hamô loṅ êṅ iyom ami. Mi, avômalô pik sapêṅ elaiṅ abô hathak môlônim ôêvhaviṅ Wapômbêṅ. Aêṅ ba yêlô a loṅ buyaṅ ma thêlô bôk elaiṅ yôv. ⁹ Ma enaṅ nena môlô owa yêlô thô mavi anôṅ ba otak unim ṅgôk ma ole am liliṅ ek udum Wapômbêṅ avanôṅ atu ba hamô lôkmala anêṅ ku. ¹⁰ Lôk oyabiṅ anêṅ Nakaduṅ atu ba bôk hik liṅ hêk ṅama. Yisu tem êlêm anêṅ leṅ ek nêṅmô alalô vê êṅjêk waklavôṅ lamaniṅ atu ba tem imbitak embêṅ yam.

2

Pol anêṅ ku takatu ba bôk hadum hêk Tesalonaika

¹ Aiyaṅ thêlô, môlô oyala nena yêlô bôk ayô amô haviṅ môlô ma miṅ aêv yak ami. Mi, ku êṅ hik anôṅ. ² *Ma môlô oyala nena yêlô bôk awa vovaṅ lôk mama hêk Pilipai. Vêm ma yêlô atak Pilipai ba a môlônim loṅ ma Wapômbêṅ havatho yêlô loṅ ba hêv yêlô sa ek miṅ nakô esak ṅê lôklokwanṅ takatu ba imiṅ yêlô loṅ siṅ ami. Aêṅ ba intu anaṅ Wapômbêṅ anêṅ Abô Mavi hadêṅ môlô. ³ Abô takatu ba yêlô asonṅ môlô lokwanṅ miṅ halêm anêṅ auk lokbaṅ lôk auk lôṅgôlôṅ ma adum ek nasau môlô ami. ⁴ *Mi anôṅ. Wapômbêṅ bôk hayê yêlô nena hatôm ba intu hatak ku nanaṅ anêṅ Abô Mavi bêṅ halôk yêlô bahêṅṅ. Aêṅ ba yêlô miṅ anaṅ abô ek indum avômalô leṅṅmavi ami. Mi, yêlô adum ek indum Wapômbêṅ atu ba hatitiṅ yêlô kapô mavi. ⁵ Môlô oyala nena yêlô miṅ anaṅ abô ek nadôk môlô lemim

* **1:1:** Ap 17:1-9 * **1:3:** 1Ko 13:13; Kol 1:4-6 * **1:5:** 1Ko 2:4-5 * **1:6:** Ap 17:5-9 * **2:2:** Ap 16:19-24; 17:1-9
* **2:4:** Gal 1:10

mena nasau môlô ek naja môlônim nômlate ami. Mi anôn, Wapômbên da hamô ba hayê yêlô. ⁶ Ba intu miñ adum ek môlô mena avômalô la nebam yêlô ami.

⁷ Yêlô ma Kilisi anên aposel ba intu hatôm nateñ môlô ek nônem yêlô sa. Ma donjom dô, yêlô bôk amô labali mavi haviñ môlô hatôm avi te hayabiñ anên nali. ⁸ Sêbôk ma yêlô leñihaviñ môlô bên anôn ba intu yêlô leñihmavi ba aêv Wapômbên anên Abô Mavi hadên môlô lôk yêlô aêv yêlôda haviñ ek malê nena yêlô leñihaviñ môlô bên anôn. ⁹ *Aiyañ thêlô, lemimimbi ku takatu ba yêlô bôk adum amô haviñ môlô. Yêlô amô ek anañ Wapômbên anên Abô Mavi, ma donjom wak lo bôlvôn ma adum ku bên haviñ ek napôm nôm nanğañ ek nê leñihkupik sa. Yêlô adum aên ek miñ nanêm malaiñ te êndên môlô ami. ¹⁰ Môlô lôk Wapômbên oyala nena yêlô bôk adum kobom mathen lôk thêthôn ma kambom mi hêk avômalô maleñ hadên môlô avômalô takatu ba ôêvhaviñ. ¹¹ *Ma môlô oyala nena yêlô bôk adum hadên môlô tomtom hatôm lambô hayabiñ nali. ¹² Ba ason môlô lokwan lôk athô môlô ba aya ma aêv auk mavi ek nômô êtôm Wapômbên anên lahaviñ. Yani ma ôpatu ba halam môlô ek nômô anên lon lôkliñyak lôk lôkmanğin kapô.

¹³ *Ma yêlô athak anañ leñihmavi hadên Wapômbên hatôm wak nômbên intu hathak yêlô bôk anañ Wapômbên anên abô hadên môlô ba olañô ba ôêvhaviñ nena abô êñ ma Wapômbên da anên abô, ma miñ noson nena anyô late anên abô ami. Mi, abô êñ ma halêm anên Wapômbên ba hadum ku hamô môlô nê ôêvhaviñ kapôlômim. ¹⁴ *Aiyañ thêlô, môlô bôk owa vovañ hatôm Wapômbên anên avômalô anên Israël takatu ba êvhaviñ Yisu Kilisi. Môlô da unim avômalô bôk êv vovañ hadên môlô hatôm avômalô Israël bôk êv hadên iniñ avômalô takatu ba êvhaviñ Yisu. ¹⁵ *Avômalô Israël êñ bôk ik Anyô Bên Yisu lôk plopet pôpônô ma êv yêlô vê haviñ. Wapômbên miñ lamavi hathak thêlô ami, ma thêlô ethak êpôlik ek avômalô pik sapên ¹⁶ ba

idum ek niniñ yêlô lon sin ek miñ nanan Wapômbên anên abô êndên nê lon buyan ek Wapômbên nê thêlô bulubiñ ami. Ba intu thêlônin kambom hathak halumbak ba Wapômbên anên lamanin lêk hayô hamô i yôv.

Pol lahiki ek ênjê avômalô Tesalonaika

¹⁷ Aiyañ thêlô, bôk êv yêlô vê hêk môlô vauna ba abitak hatôm avômalô balon, ma donjom yêlô kapôlônin hamô haviñ môlô denan. Ba intu yêlô leñihiki bên anôn ek nagê môlô, lôk adum lôklokwan ek nasôk esak lonbô. ¹⁸ Yêlôaniñ auk lôklokwan ek nasôk nagê môlô ma ya Pol yahadum lôbôlôn ek yasôk, ma donjom Sadañ hamiñ yêlô lon sin. ¹⁹ *Malê te intu tem indum yêlô maleñin mavi lôk leñihmavi lôk êtôm kulun kêkêlô atu ba nê athên bên êndên yêlô ênjêk Anyô Bên Yisu thohavloma êndên waklavôn endelêm? Môlô iyom! ²⁰ Avanôn, môlô ma yêlôaniñ lôkmanğin lôk leñihmavi anôn.

3

Pol hêv Timoti hi Tesalonaika

¹ *Bôk yêlô leñihmalaiñ hathak môlô ba miñ hatôm nayabiñ sawa daim ami. Ba intu yêlô leñihabi nena yai iyom namô Atens ² *ma nanêm Timoti êsôk. Yani ma yêlôaniñ aiyañ ba yêlô lôkthô ma Wapômbên anên nê ku haviñ i ek anañ Kilisi anên Abô Mavi bên. Yêlô êv yani ek embatho môlô lon lôk êsô môlô lin esak unim ôêvhaviñ ³ *ek malaiñ lomalama miñ imbulin môlô ami. Môlô bôk oyala yôv nena Wapômbên bôk hatak malaiñ takên ek êpôm alalô takatu ba aêvhaviñ. ⁴ Sêbôk atu ba yêlô amô haviñ môlô ma anañ lôbôlôn nena tem alalô naja malaiñ lomalama. Ma môlô oyala nena nôm takên lêk habitak yôv. ⁵ Ba intu miñ hatôm yêlô namô sawa daim ami ba yahêv Timoti hathôk ek ênjê môlônim ôêvhaviñ. Yakô ek anyô halôk avômalô leñin atu* esau môlô ba yêlôaniñ ku takatu ba adum hathak môlô tem imbitak êtôm nôm oyañ.

* 2:9: Ap 20:34 * 2:11: Ap 20:31 * 2:13: 2Te 2:13

* 2:19: Plp 2:15-16; 4:1; 2Te 1:4 * 3:1: Ap 17:15 * 3:2: Ap 16:1-3 * 3:3: 2Ti 3:12 * 3:5: Anyô êñ ma Sadañ.

* 2:14: Ap 17:5 * 2:15: Ap 9:23,29; 13:45,50; 14:2,5,19

* 3:2: Ap 16:1-3 * 3:3: 2Ti 3:12 * 3:5: Anyô êñ ma Sadañ.

Timoti hêv Pol thévô hathak Tesalonaika iniñ êvhaviñ

6 *Ma lêk Timoti hatak môlô ba halêm hathak loñbô ma hawa abô mavi hathak môlônim ôêvhaviñ lôk lemimhaviñ. Yani hanañ nena môlô othak lemimhabi yêlô lôk lemimmavi. Ma lemimhaviñ lôklokwañ ek ôngô yêlô ma yêlô aêñ iyom. 7 *Ba intu aiañ thêlô, môlônim ôêvhaviñ hêv yêlô thévô hathak malaiñ lôk vovañ lo-maloma takatu ba hapôm yêlô. 8 Êñ ma yêlô ayala nena môlô umiñ lôklokwañ hathak Wapômbêñ ba intu hadum yêlô amô lôkmala hathak loñbô. 9 Ma yêlô abô ba leñimavi anêñ dôêñ hathak môlô hêk Wapômbêñ ma ba intu miñ hatôm nabam leñimavi êñ katô êndêñ Wapômbêñ ami. 10 Wak lo bôlôvôñ ma yêlô aten mek lôklokwañ ek nasôk nagê môlô lôk nanêm môlô sa esak nôm takatu ba mi denañ ek unim ôêvhaviñ injik lôkanôñ.

Pol hateñ mek hathak avômalô Tesalonaika

11 *Alalôaniñ Kamik Wapômbêñ da lôk alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu tem nepesañ loñôndê thêthôñ te ek yêlô nasôk nagê môlô. 12 Ma Anyô Bêñ indum ek môlô lemimimbiñ avômalô êvhaviñ lôk avômalô sapêñ bêñ anôñ êtôm yêlô adum hadêñ môlô. 13 Ma yani embatho môlô kapôlômim loñ ek môlô nômô mathen ma kambom mi ênjêk alalôaniñ Kamik Wapômbêñ ma êndêñ wak atu ba alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu endelêm imbiñ anêñ nê mathen.

4

Nasopa Wapômbêñ anêñ lahaviñ

1 Yôv, aiyañ thêlô, yêlô bôk adôñ môlô hathak Wapômbêñ anêñ loñôndê nômô lo nombeñ ek nundum yani lamavi ma lêk osopa yôv. Ma yêlô asoñ môlô lokwañ hathak Anyô Bêñ Yisu anêñ athêñ nena nosopa loñôndê êñ mathalalen. 2 Môlô oyala abô takatu ba yêlô bôk aêv hadêñ môlô hathak Anyô Bêñ Yisu anêñ lôklokwañ yôv.

* 3:6: Ap 18:5 * 3:7: 2Te 1:4 * 3:11: 2Te 2:16-17
Hib 12:14; 1Pi 1:15-16 * 4:8: Luk 10:16; 2Ko 1:22 * 4:9: Jon 13:34 * 4:11: Ep 4:28 * 4:14: Lom 14:9; 1Ko 15:3-4,12 * 4:15: 1Ko 15:51-52

3 *Êntêk ma Wapômbêñ anêñ lahaviñ nena môlô numbitak mathen ba notak sek waliliñ. 4 *Yani lahaviñ môlô tomtom noyabiñ unim kupik êtôm Wapômbêñ anêñ ek avômalô lôkthô nebam. 5 Miñ thethañak êmbôv o inañ nê daluk ami. Thêlô miñ eyala Wapômbêñ ami. 6 Ma miñ môlô nosau môlôviyañ ba nundum sek esak vênji ami. Yêlô bôk anañ lôklokwañ hadêñ môlô yôv nena Wapômbêñ tem nêv vovañ viyañ esak nôm takêñ lôkthô. 7 *Wapômbêñ miñ halam alalô ek namô lelaik ami. Mi, halam alalô ek namô mathen. 8 *Aêñ ba ôpatu ba hadô abô êntêk ma hadô Wapômbêñ atu ba hêv anêñ Lovak Mathen hadêñ môlô. Ma miñ hadô anyô iyom iniñ abô ami.

Alalô leñimbiñ avômalô

9 *Wapômbêñ bôk hadôñ môlô yôv hathak kobom leñimbiñ môlôviyañ ba intu yêlô miñ hatôm nato abô esak kobom êñ ami. 10 Môlô bôk udum aêñ hadêñ môlôviyañ takatu ba êmô malak nenanena anêñ plovins Masedonia kapô. Ma donjom aiyañ thêlô, yêlô asoñ môlô lokwañ ek nundum aêñ mathalalen. 11 *Ma nundum ek nômô labalina lôk noyabiñ amda unim ku. Ma nundum ku ek nônem am sa êtôm atu ba yêlô bôk anañ hadêñ môlô yôv. 12 Nundum aêñ ek miñ nônem malaiñ êndêñ anyô yañ ek eyabiñ môlô ami, lôk nê takatu ba miñ êvhaviñ ami tem nêgê môlônim kobom nena mavi anôñ.

Waklavôñ Yisu endelêm

13 Aiyañ thêlô, yêlô leñimhaviñ môlô noyala katô esak malêla takatu ba tem êpôm nê êvhaviñ takatu ba bôk ema yôv. Yakô môlô kapôlômim malaiñ êtôm nê daluk takatu ba miñ êv maleñiñ ek nimbiyô esak loñbô ami. 14 *Alalô êvhaviñ nena Yisu hama ba haviyô hathak loñbô. Ba intu alalô aêvhaviñ nena nê êvhaviñ Yisu takatu ba bôk ema yôv ma tem Wapômbêñ injik i liñ êtôm hik Yisu liñ ba nimbiyô esak loñbô ba nêlêm imbiñ Yisu. 15 *Êntêk ma Anyô Bêñ Yisu da anêñ abô takatu ba lêk yêlô anañ. Alalô takatu ba amô lôkmala denañ ma Anyô Bêñ anêñ

* 4:3: 1Te 5:23; 1Pi 1:16 * 4:4: 1Ko 6:13 * 4:7:

Hib 12:14; 1Pi 1:15-16 * 4:8: Luk 10:16; 2Ko 1:22 * 4:9: Jon 13:34 * 4:11: Ep 4:28 * 4:14: Lom 14:9; 1Ko 15:3-4,12 * 4:15: 1Ko 15:51-52

waklavôḡ endelêm hayô ma tem miḡ ana namôḡ ek avômalô takatu ba bôk ema yôv ami. ¹⁶ Mi, Anyô Bêḡ da tem êndôk anêḡ leḡ lôk kaêk ma aḡela bêḡ atu tem endam ma Wapômbêḡ anêḡ lavuak tem niyuv. Êḡ ma ḡê ḡama takatu ba bôk êvhaviḡ Kilisi tem nimbiyô môḡ. ¹⁷ Êḡ ma Wapômbêḡ tem isup alalô takatu ba amô lôkmala denaḡ lôk ḡê ḡama takatu ba êvhaviḡ ek napôm Anyô Bêḡ êndôk buliv. Ma tem namô imbiḡ yani wak nômbêḡ intu sapêḡ. ¹⁸ Aêḡ ba nônêm am da thêvô esak abô êntêk.

5

Nôpôpêk am ek Anyô Bêḡ anêḡ endelêm

¹ Aiyaḡ thêlô, yêlô miḡ hatôm nato abô êndêḡ môlô esak wak lo ayôḡ alê intu ba Anyô Bêḡ tem endelêm esak loḡbô ami. ² *Mi. Môlô bôk oyala yôv nena Anyô Bêḡ anêḡ waklavôḡ ma tem êlêm êtôm anyô vani halêm hadêḡ bôlôvôḡ. ³ *Avômalô tem nenaḡ nena, “Alalô lêk amô mavi ma malaiḡ mi.” Êḡ ma kethêḡ oyaḡ ma malaiḡ bêḡ tem imbuliḡ thêlô êtôm vovaḡ hapôm avi lôk lasabeḡ ek embathu. Ba tem miḡ nêsvôv ami.

⁴ Ma doḡtom, aiyaḡ thêlô, môlô miḡ ômô momaḡiniḡ ek waklavôḡ êḡ indum môlô noboloba êtôm anyô vani te ami. ⁵ *Mi, alalô sapêḡ ma wak lo deda iniḡ avômena ma miḡ bôlôvôḡ lo momaḡiniḡ iniḡ ami. ⁶ Ba intu napuki loḡ ba namô lêlê ma miḡ naḡgêk êtôm avômalô vi ami. ⁷ Ma vi atu ba êk sôm, ma êk hadêḡ bôlôvôḡ. Ma vi atu ba inum waiḡ ba elo molo, ma elo molo hadêḡ bôlôvôḡ. ⁸ *Ma doḡtom alalô ma wak anêḡ ba intu napuki loḡ. Ma alalôaniḡ aêvhaviḡ lôk leḡḡhaviḡ tem êtôm moko biḡdaluk. Ma nanêm maleḡ ek waklavôḡ Wapômbêḡ nêm alalô bulubiḡ tem êtôm akôk kulunḡ vovak.

⁹ Wapômbêḡ hatak alalô ek nêm alalô bulubiḡ esak alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu Kilisi ma miḡ hatak alalô ek naja anêḡ lamaniḡ ami. Mi. ¹⁰ *Yani hama ek alalô ba intu alalô amô lôkmala mena ama ma hatôm amô lôkmala haviḡ yani. ¹¹ Aêḡ ba nônêm

amda thêvô lôk nobatho am loḡ êtôm intu othak udum.

Nê êvhaviḡ iniḡ loḡndê nesopa

¹² Aiyaḡ thêlô, yêlô anaḡ ek môlô nodovak ḡê takatu ba idum ku bêḡ hathak môlô lôk eyabiḡ môlô hathak Anyô Bêḡ anêḡ ku lôk ik auk mavi thô hadêḡ môlô ek notak kobom kambom. ¹³ Ma lemimimbiḡ i ba nônêm athêḡ bêḡ êndêḡ ḡê takêḡ esak iniḡ ku. Ma nômô yôhok mavi imbiḡ am.

¹⁴ *Aêḡ ba aiyaḡ thêlô, yêlô asoḡ môlô lokwaḡ ek nonaḡ lôklokwaḡ êndêḡ ḡê ku mi ek nindum ku lôk nônêm ḡê takatu ba êkô thêvô ma nônêm ḡê vau hathak êvhaviḡ sa. Ma nômô malinḡyaô imbiḡ avômalô sapêḡ. ¹⁵ *Noyabiḡ am ek wak nômbêḡ intu ma nundum mavi imbiḡ am lôk avômalô sapêḡ. Ma môlô te miḡ injik anyô yaḡ anêḡ kambom liliḡ ami. Mi.

¹⁶ *Wak nômbêḡ intu sapêḡ ma lemim-mavi. ¹⁷ Lôk notêḡ mek ma miḡ notak ami. ¹⁸ *Ma nônêm lemimmavi êndêḡ Wapômbêḡ esak malêla takatu ba habitak. Wapômbêḡ anêḡ lahaviḡ nena môlô takatu ba ômô haviḡ Yisu Kilisi nundum aêḡ. ¹⁹ *Ma miḡ numiḡ Lovak Matheḡ anêḡ ku loḡ siḡ ami. ²⁰ Lôk miḡ nôndô abô plopet takatu ba Lovak Matheḡ hêv hadêḡ môlô ami. ²¹ *Noyawê nômkama sapêḡ ma nobaloḡ nôm takatu ba mavi loḡ. ²² Ma nobasiḡ am ek kambom lomaloma sapêḡ.

²³ *Wapômbêḡ da ma yôhok anêḡ ôdôḡ ba tem indum môlô numbitak matheḡ anôḡ lôk eyabiḡ unim dahôlômim lôk auk ma kupik dedaḡ mavi ek kambom mi êndêḡ waklavôḡ atu ba alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu Kilisi endelêm. ²⁴ Ôpatu ba halam môlô hathak hasopa anêḡ abô ba tem indum aêḡ ek abô takêḡ injik anôḡ.

²⁵ *Aiyaḡ thêlô, notêḡ mek ek yêlô. ²⁶ Ma nokam môlôviyaḡ esak kobom yôhok matheḡ. ²⁷ Yahananaḡ lôklokwaḡ hathak Anyô Bêḡ anêḡ athêḡ nena nosam kapya êntêk êndêḡ môlôviyaḡ lôkthô.

* **5:2:** Mat 24:42-43; 2Pi 3:10; ALK 3:3 * **5:3:** Mat 24:39; Luk 21:34-35 * **5:5:** Lom 13:12 * **5:8:** Ais 59:17; Ep 6:14,17 * **5:10:** Lom 14:8-9; 1Te 4:14 * **5:14:** 2Te 3:6,11 * **5:15:** Lom 12:17; 1Pi 3:9 * **5:16:** Plp 4:4 * **5:18:** Ep 5:20 * **5:19:** Ep 4:30 * **5:21:** 1Jon 4:1 * **5:23:** 2Te 3:13 * **5:25:** Kol 4:3; 2Te 3:1

²⁸ Alalôaniņ Anyô Bêņ Yisu Kilisi anêņ
wapôm êmô imbiņ mólô sapêņ.

Kapya yaŋ atu ba Pol hato hi Tesalonaika Abô môn

Hatôm ayôn bahenvi ba lahavute la atu ba Pol hamô Kolin ma hato kapya yaŋ haveny yam êntêk hadên avômalô Tesalonaika. Pol hato ek embatho iniŋ êvhaviŋ loŋ ma hanaŋ abô doho haviŋ ek epesan iniŋ auk esak waklavôn atu ba tem Yisu endelêm.

Hato hadên 51 mena 52 AD la.

Pol hêv lamavi

¹ Ya Pol ma Silas lo Timoti, yêlô ato kapya êntêk hadên môlô avômalô ôêvhaviŋ takatu ba ômô haviŋ alalôaniŋ Kamik Wapômbên lo Anyô Bêŋ Yisu Kilisi anên Tesalonaika.

² *Kamik Wapômbên lo Anyô Bêŋ Yisu Kilisi iniŋ wapôm lôk labali êmô imbiŋ môlô.

Avômalô Tesalonaika miŋ êv yak hathak malaiŋ ami

³ Aiyaŋ thêlô, yêlô athak aêv leŋiŋmavi hadên Wapômbên hathak môlô hatôm wak nômbên intu sapên. Êŋ ma mavi ek malê nena môlônim ôêvhaviŋ halumbak hi ba hi ma môlô tomtom unim lemimhaviŋ môlôviyaŋ habitak bêŋ. ⁴ *Ba intu yêlô abam môlô hadên avômalô êvhaviŋ anên luvuluvu. Ba anaŋ nena avômalô ibuliŋ môlô ba owa malaiŋ lomalama, ma doŋtom ôêvhaviŋ Yisu ba umiŋ lôklokwaŋ denaŋ.

Wapômbên tem indum abô

⁵ Nôm takên hik thô nena Wapômbên anên hadum abô ma thêthôn iyom ba tem enaŋ nena môlô hatôm nômô yani anên loŋ lôkliŋyak kapô atu ba lêk owa malaiŋ hathak. ⁶ *Avanôn, Wapômbên tem indum abô thêthôn ba nêmbên hadên nê takatu ba êv malaiŋ hadên môlô. ⁷ *Ma nêmbên lovak êndên môlô takatu ba owa malaiŋ lôk yêlô imbiŋ êndên waklavôn atu ba Anyô Bêŋ Yisu lôk anên aŋela lôklokwaŋ netak leŋ ba nêlêm yaŋ lôk atum dahalaŋ.

⁸ *Ma nêmbên vovaŋ viyaŋ êndên nê takatu ba êthôn Wapômbên lôk nê takatu ba miŋ esopa alalôaniŋ Anyô Bêŋ Yisu anên Abô Mavi ami. ⁹ *Vovaŋ bêŋ tem imbuliŋ nê takên êtôm wak nômbên intu sapên ba tem nêmbên daimbô ênjêk Anyô Bêŋ ma lôk anên lôklokwaŋ lôkmaŋgiŋ. ¹⁰ *Nôm takên tem imbitak êndên waklavôn yani endelêm ek anên avômalô mathen takatu ba êvhaviŋ nêmbên anên athên lôk nebam yani. Ma môlô aên iyom ek malê nena môlô ôêvhaviŋ yêlôaniŋ abô haviŋ.

Eteŋ mek ek avômalô Tesalonaika

¹¹ *Ba intu yêlô aten mek wak nômbên intu ek môlô nena alalôaniŋ Wapômbên indum ek môlô nômô êtôm atu ba yani bôk halam môlô ek nômô aên, lôk nêmbên lôklokwaŋ êndên môlô ek nundum nômbên mavi takatu ba lemimhaviŋ nundum lôk nundum ôêvhaviŋ anên ku sapên. ¹² Ma yahaten mek takên ek Anyô Bêŋ Yisu enja athên bêŋ esak môlô ma môlô noja athên bêŋ esak yani esak alalôaniŋ Wapômbên lôk Anyô Bêŋ Yisu Kilisi iniŋ wapôm.

2

Anyô lêndôn kôtôn atu tem êyô

¹ Aiyaŋ thêlô, yêlôaniŋ abô te hêk ek nanaŋ êndên môlô esak alalôaniŋ Anyô Bêŋ Yisu Kilisi anên endelêm ba isup alalô esak doŋtom ek napôm yani. ² Anyô late hasau nena Anyô Bêŋ anên waklavôn lêk halêm yôv, êŋ ma miŋ noson kakapuk ba unim auk endowaliŋ kethen ami. Anyô late hanaŋ nena Lovak Mathen hêv abô êŋ mena yêlô ato abô êŋ halôk kapya ma miŋ nômbênimbiŋ thêlô ami. ³ *Lôk miŋ notak thêlô ek nesau môlô ami. Mi, waklavôn êŋ tem imbitak emben yam ek waklavôn êvôliŋ dômiŋ hadên Wapômbên lôk anyô lêndôn kôtôn anên waklavôn êlêm yaŋ. Yani ma anyô pik atu ba tem Wapômbên imbuliŋ. ⁴ *Yani tem nêmbên ida liŋ ba êpôlik ek Wapômbên lôk nômkama sapên takatu ba avômalô elam nena mathen. Ma tem ni êyô

* **1:2:** Lom 1:7 * **1:4:** 2Ko 7:4; 1Te 2:19 * **1:6:** Lom 12:19 * **1:7:** 1Te 3:13 * **1:8:** Ais 66:15 * **1:9:** Ais 2:10 * **1:10:** Kol 3:4 * **1:11:** Kol 1:9; 1Te 1:2-3 * **2:3:** 1Ti 4:1; 1Jon 2:18; 4:3 * **2:4:** Ese 28:2; Dan 11:36

êmô Wapômbêḡ anêḡ unyak mathêḡ kapô ba enaḡ nena yanida ma Wapômbêḡ.

⁵ Bôk yahamô haviḡ mólô ma yahananḡ nôḡ takêḡ yôv. Lemim hêv siḡ e? ⁶ Ma lêk oyala nôḡ atu ba havalonḡ yani loḡ ba hayabiḡ waklavônḡ atu ba Wapômbêḡ hatak ek ende yaiḡ. ⁷ Kobom leḡôndônḡ kôtônḡ lêk hadum anêḡ ku menaḡna hamô kapô. Tem indum aêḡ ende ba Wapômbêḡ nêḡ anyô atu ba hamiḡ loḡ siḡ vê am. ⁸ *Êḡ ma anyô lêndônḡ kôtônḡ êḡ tem ende yaiḡ. Vêḡ ma tem Anyô Bêḡ Yisu endelêḡ ma anêḡ abôlêk auk tem injik ôpêḡ vônô lôk anêḡ deda lôkmaḡḡiḡ injik ôpêḡ anêḡ lôklokwaḡ pesa. ⁹ *Anyô lêndônḡ kôtônḡ êḡ tem êlêḡ lôk lôklokwaḡ bêḡ ek indum Sadaḡ anêḡ ku lôk lavônḡḡiḡ ma nôḡmbithi oyaḡ lomaloma. ¹⁰ Tem indum kambom lomaloma ek esau avômalô takatu ba evenḡ loḡôndê ḡama ek malê nena thêlô miḡ êvhaviḡ abô avanônḡ takatu ba hatôm nêḡ i bulubiḡ ami. ¹¹ Ba intu Wapômbêḡ tem nêḡ auk lokbaḡ lôkliḡyak ek esau thêlô ek nêḡnêḡmimbiḡ abôyaḡ takatu. ¹² Aêḡ ba avômalô takatu ba miḡ êvhaviḡ abô avanônḡ ami ma leḡḡiḡmavi hathak iniḡ kambom ma Wapômbêḡ tem enaḡ iniḡ kambom bêḡ.

Numiḡ lôklokwaḡ

¹³ *Aiyaḡ thêlô takatu ba Anyô Bêḡ lahaviḡ, yêlô athak aêv leḡḡiḡmavi wak nôḡmbêḡ intu hadêḡ Wapômbêḡ hathak mólô. Êḡ ma mavi ek malê nena môḡ anônḡ ma yani hatak mólô ek nêḡ mólô bulubiḡ. Ma hêv mólô bulubiḡ hathak mólônim ôêvhaviḡ abô avanônḡ lôk Lovak Mathêḡ anêḡ ku takatu ba hadum ek mólô numbitak mathêḡ. ¹⁴ Yani halam mólô hathak Abô Mavi atu ba yêlô anaḡ ek alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu anêḡ lôkmaḡḡiḡ imbi êyô mólô vôn.

¹⁵ Ba intu aiyaḡ thêlô, numiḡ lôklokwaḡ ba nobalonḡ abô avanônḡ takatu ba yêlô ato lo anaḡ hadêḡ mólô loḡ.

Pol anêḡ mek

¹⁶⁻¹⁷ Alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu da lo Kamik Wapômbêḡ nêḡnêḡ mólô thêvô

ma nembatho mólô loḡ esak nôḡmkama mavi nôḡmbêḡ atu ba mólô udum lo anaḡ. Wapômbêḡ lahaviḡ alalô ba hathak anêḡ wapôm ma hêv alalô thêvô atu ba tem miḡ nêḡ yak ami lôk havak abô hathak nôḡ mavi takatu ba nanêḡ maleḡ esak.

3

Notêḡ mek êndêḡ Wapômbêḡ ek nêḡ yêlô sa

¹ Ma aiyaḡ thêlô, notêḡ mek ek Wapômbêḡ nêḡ yêlô sa ek Anyô Bêḡ anêḡ abô ni pik sapêḡ kethêḡ ek enja athêḡ bêḡ êtôm atu ba bôk udum. ² Ma notêḡ mek ek Wapômbêḡ nêḡ yêlô vê êḡḡêk ḡê sek lôk ḡê kambom ek malê nena avômalô vi miḡ êvhaviḡ ami denaḡ.

³ Ma doḡtom Anyô Bêḡ hasopa anêḡ abô iyom ba tem embatho mólô loḡ ma eyabiḡ mólô ek ḡḡok kambom atu. ⁴ *Hathak Anyô Bêḡ anêḡ lôklokwaḡ ma yêlô ayala avanônḡ nena abô takatu ba anaḡ, ma mólô lêk udum ba tem nundum ni thêthô. ⁵ Anyô Bêḡ injik mólônim kapôlômim liḡ ek noyala Wapômbêḡ anêḡ kobom lahaviḡ lôk Kilisi anêḡ kobom hamiḡ lôklokwaḡ hathak malaiḡ lomaloma.

Avômalô lôkthô nindum iniḡ ku

⁶ *Aiyaḡ thêlô, yêlô anaḡ lôklokwaḡ hadêḡ mólô hathak alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu Kilisi anêḡ athêḡ nena nôḡmô daim ek mólôvivaḡ takatu ba êḡmô ku mi ba miḡ esopa abô takatu ba yêlô êv hadêḡ mólô ami. ⁷ *Mólô oyala nena mavi ek nosopa yêlô veḡḡḡwam. Ma sêbôk atu ba yêlô amô haviḡ mólô, ma miḡ amô ku mi ami. ⁸ *Mi, yêlô adum ku lôklokwaḡ bôlôvônḡ ba wak ek miḡ nanêḡ malaiḡ êndêḡ mólô ek noyabiḡ yêlô ami. Lôk yêlô miḡ aḡ anyôla anêḡ nôḡ oyaḡ ami. ⁹ *Yêlô hatôm nanaḡ ek mólô nôḡnêḡ yêlô sa esak nôḡ. Ma doḡtom yêlô miḡ bôk adum aêḡ ami ek aḡḡik loḡôndê thô êndêḡ mólô. ¹⁰ Sêbôk ba yêlô amô haviḡ mólô ma aêv abô êntêk hadêḡ mólô nena, “Anyô te miḡ hadum ku ami ma miḡ enjaḡ nôḡ ami.” ¹¹ *Ma doḡtom yêlô

* 2:8: Ais 11:4; ALK 19:15 * 2:9: ALK 13:11-13 * 2:13: Ep 1:4; 2Te 1:3 * 3:4: 2Ko 7:16; Gal 5:10 * 3:6: Lom 16:17 * 3:7: Plp 3:17 * 3:8: 1Te 2:9 * 3:9: 1Ko 9:4; 1Te 1:6 * 3:11: 1Ti 5:13

alanô nena môlô vi ôêk vau ma ku mi ma olom ovej lounyak ba ôêv vemimbôlêk yakyak hathak avômalô vi. ¹² *Ma hathak Anyô Bêñ Yisu Kilisi anêñ athêñ, yêlô anañ lôklokwan hadêñ avômalô anêñ aêñ ek nê mô malinyaô ba nindum ida iniñ ku ek nejan nôm. ¹³ *Ma aiyañ thêlô, miñ môlô vau ek nundum nôm takatu ba mavi ami.

¹⁴ Anyô late miñ hasopa yêlôaniñ abô takatu ba ato ami, êñ ma ôñgô ôpêñ katô. Ma nômô daim ek yani ek yani mama esak kobom êñ. ¹⁵ *Ma donjom miñ nôñgô yani êtôm anyô atu ba hik vovak haviñ o ami. Mi, onañ abô imbiñ yani êtôm mamuyan ek nê auk mavi êndêñ yani.

Abô anêñ dan

¹⁶ Anyô Bêñ ma yôhok anêñ ôdôñ ba tem nê yôhok êndêñ môlô esak nômkama sapêñ êtôm wak nômbêñ intu. Anyô Bêñ êmô imbiñ môlô sapêñ.

¹⁷ Ya Pol yahathak yahato abô dan êntêk iyom hathak yada yabaheñ hêk kapya takatu ba yahanañ ba eto ek hik thô nena kapya takêñ halêm anêñ ya.

¹⁸ Alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu Kilisi anêñ wapôm êmô imbiñ môlô lôkthô.

Kapya môᶇ atu ba Pol hato hadêᶇ Timoti Abô môᶇ

Pol hato kapya êntêk hadêᶇ Timoti. Timoti ma anyô Listla te (Ap 16:1). Lambô ma anyô Glik te ma talêbô ma avi Isael. Pol lo Silas bôk i enaᶇ Wapômbêᶇ anêᶇ Abô Mavi evenᶇ ma ewa Timoti haviᶇ (Ap 16:1-4). Vêᶇ ma Pol hi hamô Epesus hatôm sondabêᶇ lô ba hanaᶇ Wapômbêᶇ anêᶇ Abô Mavi ma Timoti hamô ba hadum ku êᶇ haviᶇ (Ap 19:1-22). Haveᶇ yam ma Pol hatak Timoti ek eyabiᶇ avômalô êvhaviᶇ anêᶇ Epesus ma hi plovins Masedonia. Ma Pol hayê nena tem êᶇ lôᶇ êᶇ sawa daim ba intu hato kapya êntêk ek nêᶇ Timoti sa. Hato hathak loᶇôndê eyabiᶇ nêᶇ êvhaviᶇ lôk kobom nêᶇ nêᶇ yêᶇ êndêᶇ Wapômbêᶇ lôk eyabiᶇ i esak kêdôᶇwaga abôyaᶇ.

Hato hadêᶇ 64 AD la.

¹ Ya Pol, Yisu Kilisi anêᶇ aposel yahato kapya êntêk. Wapômbêᶇ anyô hêᶇ alalô bulubiᶇ lôk Yisu Kilisi ôpatu ba alalô aêᶇ maleᶇiᶇ, thai enaᶇ abô ba yahabitak Yisu Kilisi anêᶇ aposel.

² *Hadêᶇ o Timoti yenaᶇ okna anôᶇ atu ba hôêᶇhaviᶇ.

Kamik Wapômbêᶇ lôk Yisu Kilisi alalôaniᶇ Anyô Bêᶇ iniᶇ wapôm lôk kapôlôᶇiᶇ ma labali êᶇ imbiᶇ o.

Nangik abôyaᶇ pesa

³ Sêbôk atu ba yaha plovins Masedonia ma yahasonᶇ o lokwaᶇ nena ôᶇ Epesus ek onaᶇ êndêᶇ nêᶇ takatu ba êdôᶇ avômalô hathak êvhaviᶇ anêᶇ ôdôᶇ yaᶇ nena ne-tak iniᶇ ku êᶇ. ⁴ *Ma miᶇ thêlô nimbi kukuthiᶇ abôyaᶇ bô lôk nekatuᶇ limi bôbô takatu ba êthôᶇ paliᶇ ami. Nôm takêᶇ hadum ba avômalô leᶇiᶇhabui ma miᶇ hêᶇ thêlô sa ek nêᶇ nêᶇ mimiᶇ Wapômbêᶇ anêᶇ auk ami. ⁵ Yahanaᶇ abô takêᶇ ek alalôaniᶇ kapôlôᶇiᶇ êᶇjêk mabuᶇ lôk nasôᶇ ba naya lôk nanêᶇ mimiᶇ avanôᶇ ek

leᶇiᶇmimiᶇ avômalô vi. ⁶ Avômalô doho lêk etak auk takêᶇ ba idum mayaliv hatôm abô anêᶇ ôdôᶇ mi. ⁷ Thêlô miᶇ eyala abô takatu ba enaᶇ hathak ami ba leᶇiᶇhaviᶇ nimbitak êtôm anyô êᶇ auk hathak abô balabuᶇ ba idum hatôm thêlôda nêᶇ lôkauk.

⁸ *Ma doᶇtom alalô ayala nena anyôla miᶇ halela abô balabuᶇ ami, êᶇ ma nôm mavi anôᶇ. ⁹ Ma bôk ayala yôᶇ nena balabuᶇ ma miᶇ eto ek nêᶇ thêthôᶇ ami. Mi. Eto ek nêᶇ takatu ba miᶇ esopa Wapômbêᶇ anêᶇ abô ami lôk nêᶇ leᶇôndôᶇ kôᶇtôᶇ lôk nêᶇ miᶇ êvhaviᶇ ami lôk nêᶇ kambom loma-loma lôk nêᶇ miᶇ mathêᶇ ami lôk nêᶇ ibuliᶇ Wapômbêᶇ lôk nêᶇ ik lami lo taluvi vônô lôk nêᶇ ik anyô vônô. ¹⁰ Ma eto ek nêᶇ idum sek haviᶇ anyô yaᶇ yanavi lôk anyô da idum i ma avi da idum i, lôk nêᶇ ewa anyô vi vani hatôm iniᶇ nêᶇ ku lôk nêᶇ enaᶇ abôyaᶇ êᶇ lôᶇ idum abô. Eto balabuᶇ êᶇ ek kambom takêᶇ lôk nôm lada takatu ba miᶇ esopa auk thêthôᶇ ami. ¹¹ Auk thêthôᶇ êᶇ ma abô mavi atu ba hik Wapômbêᶇ atu ba ida hamô mavi anêᶇ lôkmaᶇgiᶇ thô ma bôk hêᶇ hadêᶇ ya ek yayabiᶇ.

Pol hêᶇ lamavi hadêᶇ Wapômbêᶇ

¹² *Yisu Kilisi hêᶇ lôklokwaᶇ hadêᶇ ya ba hayala yenaᶇ ku mavi. Ba intu hêᶇ ya ek yandum anêᶇ ku. Aêᶇ ba intu yahêᶇ yaleᶇmavi hadêᶇ Yisu Kilisi alalôaniᶇ Anyô Bêᶇ. ¹³ *Sêbôk atu ba miᶇ yahêᶇhaviᶇ ami ba yahasonᶇ nena yahadum mavi ba yahanaᶇ abôma hathak Wapômbêᶇ lôk yahêᶇ vovaᶇ hadêᶇ anêᶇ avômalô ma ya anyô yaleᶇᶇaᶇ. Ma doᶇtom Wapômbêᶇ hêᶇ kapô ek ya. ¹⁴ Anyô Bêᶇ ma anyô wapôm ba hanᶇasô êvhaviᶇ lôk leᶇiᶇmavi atu ba yahapôm hêk Yisu Kilisi aleba anêᶇ daᶇ mi.

¹⁵ *Êntêk ma abô avanôᶇ biᶇ ba avômalô sapêᶇ nêᶇ nêᶇ mimiᶇ. Yisu Kilisi halôk pik ba halêᶇ ek nêᶇ avômalô kambom bulubiᶇ. Ma yada ma anyô ôvathek anôᶇ. ¹⁶ Ba intu Wapômbêᶇ hêᶇ kapô ek ya anyô ôvathek kambom êᶇ ek yani injik Yisu Kilisi anêᶇ maliᶇyaô atu ba anêᶇ daᶇ mi thô ek avômalô nêᶇêᶇ ba nêᶇ nêᶇ mimiᶇ ma neja lôkmala atu ba nêᶇ nêᶇ wak nômbêᶇ intu

* 1:2: Ap 16:1-3; Tit 1:4 * 1:4: 1Ti 4:7; Tit 1:14 * 1:8: Lom 7:12,16 * 1:12: Ap 9:15; 1Ko 15:9-10; Gal 1:15-16

* 1:13: Ap 8:3; 9:1-5 * 1:15: Luk 19:10

sapêṅ. ¹⁷ Wapômbêṅ ma kiṅ hatôm wak nômbêṅ intu sapêṅ ba ida hamô lôkmala. Ma avômalô miṅ hatôm nêgê ami. Yanida ma Wapômbêṅ. Aêṅ ba nanêm athêṅ lôkmaṅgiṅ êndêṅ Wapômbêṅ wak nômbêṅ intu sapêṅ. Avanôṅ.

Timoti injik vovak lôklokwaṅ esak kobom kambom

¹⁸ Timoti yenaṅ okna, sêbôk ma plopet enaṅ abô hathak o. Yahavatho thêlônin abô loṅ hathak ku takatu ba bôk yahêv hadêṅ o yôv. Lemimbi abô takêṅ ek nuṅgwik vovak mavi atu. ¹⁹ Ombaloṅ hôêvhavinṅ loṅ lôk ôsô o ba oya. Doho bôk êpôlik hathak auk êṅ ba iniṅ êvhavinṅ hatôm yeṅ hamô ôthôm lôk lovak bêṅ ba hamô yeṅ vose. ²⁰ *Himeneus lo Aleksanda bôk idum aêṅ ba yahêv i hadêṅ Sadaṅ ek thai neja auk ek miṅ thai nenaṅ abôma esak Wapômbêṅ ami.

2

Nateṅ mek ek nêṅ avômalô vi sa

¹ Aêṅ ba nodanô! Môlô noteṅ mek bêṅ anôṅ ba nonaṅ môlônim lemimhavinṅ bêṅ lôk nônmêm lemimmavi esak avômalô sapêṅ. Ma nonaṅ injik Wapômbêṅ liṅ ek nêṅ avômalô takatu ba leṅiṅmalaiṅ sa. Ma noteṅ mek ek ² kiṅ lôk nêṅ bêṅbêṅ takatu imbiṅ ek alalô namô labali mavi lôk namô maliṅyaô ek alalô nasopa Wapômbêṅ ba namô yani vibiṅ. ³ Mek takêntêk ma mavi ba tem indum alalôaniṅ Wapômbêṅ anyô hêv alalô bulubiṅ lamavi. ⁴ Yani lahavinṅ avômalô lôkthô neyala abô avanôṅ ek nêṅ thêlô bulubiṅ aêntêk nena ⁵ Wapômbêṅ ma doṅtom. Ma Yisu Kilisi iyom intu anyô yôhok ek embak avômalô loṅ imbiṅ Wapômbêṅ. ⁶ *Ma Wapômbêṅ bôk hatak anêṅ waklavôṅ te yôv ba intu hêv Yisu Kilisi êṅ ek nêṅ avômalô vuli lôk injik thô nena Wapômbêṅ lahavinṅ nêṅ avômalô sapêṅ bulubiṅ. ⁷ *Yisu habi ban hayô hêk ya ek yandum ku aposel ek yanaṅ abô mavi êntêk bêṅ. Ya anyô yahêv auk hathak êvhavinṅ anôṅ hadêṅ nêṅ daluk.

* **1:20:** 1Ko 5:5; 2Ti 4:14-15 * **2:6:** Gal 1:4 * **2:7:** Ap 9:15; Gal 2:7-8; 2Ti 1:11 * **2:9:** 1Pi 3:3-5 * **2:10:** 1Ti 5:10 * **2:12-13:** 1Ko 14:34; Stt 2:7,21-22; 1Ko 11:8-9 * **2:14:** Stt 3:1-6; 2Ko 11:3 * **3:1:** Ap 20:28 * **3:2:** Tit 1:6-9 * **3:6-7:** 2Ko 8:21

Yahanaṅ avanôṅ biṅ. Ma miṅ yahanaṅ abôyaṅ ami.

⁸ Ba yalenṅhavinṅ anyô sapêṅ netak leṅiṅṅaṅa lôk abô êkôki lôk nimbitak matheṅ ma nênmêm bahenṅ liṅ ba neteṅ mek.

Avi iniṅ kobom nindum

⁹ *Ma yalenṅhavinṅ avi nijik kwêv mavi lôk nipuk sôp mavi lôk nepesaṅ i mavi êtôm atu ba miṅ êbôi ami. Ma miṅ nibutiṅ leṅiṅkadôk detaim lôk nebanu kômkom gol lôk kômkom kêkêlô esak leṅviṅkupik ma nijik kwêv lo sôp lôkmaṅgiṅ ami. ¹⁰ *Thêlô leṅiṅjimbî auk ek nindum mavi lomalama. Êṅ ma iniṅ kwêv lo sôp. Avi takatu ba elanô Wapômbêṅ anêṅ abô ba esopa ethak idum aêṅ.

¹¹ Môlô othak doṅtom ek nônmêm yeṅ, êṅ ma avi nêṅ anyô vibiṅ iyom ba nêṅ môlônim ek neja auk. ¹²⁻¹³ *Wapômbêṅ hapesaṅ Adam hamôṅ ma Ewa havenṅ yam. Ba intu miṅ yahatak avi ek nênmêm auk mena nêṅ ek anyô ami. Thêlô nêṅ môlônim iyom. ¹⁴ *Ma Sadaṅ miṅ hasau Adam ami. Yani hasau Ewa ba habitak avi lëndôṅ kôtôṅ. ¹⁵ Ma doṅtom avi te tem embathu amena ba avi takatu ba êvhavinṅ ba êṅ matheṅ ma leṅiṅhavinṅ lôk eyabiṅ i mavi ma tem neja bulubiṅ.

3

Avaka iniṅ abô

¹ *Êntêk ma abô avanôṅ. Anyôla anêṅ auk nena imbitak avaka, êṅ ma mavi. ² *Ma avômalô nêgê ôpêṅ nena anyô thêthôn vêṅmam ka nendam ek imbitak anyô bêṅ. Ma êṅ tinṅ imbiṅ yanavi. Yani anyô auk mavi lôk hapuki loṅ ma hamô batôṅ oyaṅ lôk hawa avômalô thô ma hadôṅ avômalô mavi. ³ Yani miṅ inum waiṅ ba endo molo lôk lamanṅ ba injik vovak ami. Yani êṅ yôhok ma miṅ laimbiṅ valuselenṅ ami. ⁴ Yani eyabiṅ yanavi lôk nali mavi ma êndôṅ nali ek nesopa anêṅ abô ba nêṅ yani vibiṅ. ⁵ Anyô miṅ hayabiṅ yanavi lo nali mavi ami ma miṅ hatôm eyabiṅ

Wapômbên anêḡ avômalô ôdôn takatu ba êvhaviḡ mavi ami. ⁶⁻⁷ *Anyô kambom te hiki liliḡ ba habitak mavi ma miḡ enja athêḡ bêḡ ba indum ku te kethêḡ ami endeba ḡê daluk nêḡê imbiḡ nena yani anyô mavi ami. Yakô tem yani êmbôi ba enja mama ba êndôk Sadaḡ anêḡ lek ba nêḡ yak imbiḡ Sadaḡ êndêḡ waklavôn indum abô.

Nê êv avômalô sa iniḡ abô

⁸ Ma ḡê takatu ba idum ku ba êv avômalô êvhaviḡ sa ma nêḡô thêthôn êtôm avaka. Thêlô nenaḡ abô avanôn iyom. Ma miḡ ninum waiḡ bêḡ anôn lôk netanḡanḡ esak avômalô vi iniḡ valuselenḡ ami. ⁹ Thêlô nêsôi ba neya ma nêḡnêḡmibiḡ nôm kama nôm bêḡ atu ba Wapômbên hik thô ma nebalon loḡ lôklokwanḡ. ¹⁰ Nutitiḡ iniḡ ku nena thêthôn vêḡmam ka nônêḡm ku nêḡnêḡm avômalô sa êndêḡ i.

¹¹ *Ma vêḡi ma thêthôn êtôm thêlôda. Ma miḡ nenaḡ abô kambom esak avômalô vi ami. Ma nipuki loḡ esak auk mayaliv. Ma miḡ nenaḡ abôyanḡ lôk neja vani ami.

¹² Ma nêḡô tiḡiḡ imbiḡ vêḡi ba neyabiḡ vêḡi lôk nali ma iniḡ nôm kama sapêḡ mavi. ¹³ Ma idum ku mavi ma avômalô tem nebam i ma miḡ hatôm nêkô ek nenaḡ iniḡ abô bêḡ esak iniḡ hêvhaviḡ Yisu Kilisi ami.

Wapômbên hik anêḡ thêthôn thô

¹⁴⁻¹⁵ Yalenḡhaviḡ yanḡê o kethêḡ oyanḡ. Ma donḡtom yahakô ek nôḡmla embalon ya loḡ. Ba intu yahato abô êntêk ek oyala Wapômbên anêḡ auk esak yani anêḡ avômalô iniḡ kobom. Yani ma Wapômbên lôk mala. Wapômbên anêḡ thalalenḡ ma avômalô takatu ba êvhaviḡ. Avômalô takêḡ ma hatôm unyak landiḡ lôk bum vumak takatu ba havalon Wapômbên anêḡ abô avanôn loḡ. ¹⁶ *Avanôn! Êntêk êḡ ma nôm bêḡ. Wapômbên hik anêḡ thêthôn thô aêntêk.

Yani hawa liḡkupik pik ba halêḡm pik,

ma Lovak Mathen hik yani thô,

ba anela êyê yani,

ma anyô enaḡ yani bêḡ hadêḡ ḡê pik

lôkthô,

ba ḡê pik elanô ba êvhaviḡ yani,

ma Wapômbên hawa yani ba hi hadô hamô anêḡ loḡ lôkmanḡiḡ anônḡ.

4

Kêdônwaga abôyanḡ

¹ Lovak Mathen hanaḡ avanôn biḡ nena habobo pik lo lenḡ anêḡ danḡ ma avômalô doho tem nêḡmbôliḡ dôḡmiḡ esak iniḡ êvhaviḡ Wapômbên ba nesopa ḡḡok takatu ba evenḡ ek esau avômalô lôk elanô auk takatu ba halêḡm anêḡ ḡḡok. ² Ma avômalô takatu ba ethak esopa ḡḡok iniḡ abô lôk êv auk hadêḡ avômalô ba enaḡ abô mavi aleba avômalô eson nena thêlô ma avômalô thêthôn. Ma donḡtom thêlô ma ḡê abôyanḡ. Thêlô êthôi ba eya ma donḡtom idum kambom thêthô aleba iniḡ auk mavi bôk habitak hatôm atum la. Thêlô hatôm bok mathanô ba miḡ lenḡmalaiḡ ami. ³ *Thêlô itip ek avômalô miḡ neja i lôk nejanḡ nôm lomaloma ami. Ma donḡtom Wapômbên hapesanḡ nôm takêḡ ek avômalô takatu ba êvhaviḡ lôk eyala abô avanôn ma neja ek nêḡnêḡm lenḡmavi êndêḡ Wapômbên. ⁴⁻⁵ Howa Wapômbên anêḡ nôm takêḡ ba hotenḡ mek lôk lemmavi êḡ ma nôm takêḡ tem imbitak mavi. Anêḡm lem-mavi lôk Wapômbên anêḡ abô hadum nôm êḡ habitak mavi. Aêḡ ba nôm kama sapêḡ atu ba Wapômbên hapesanḡ ma mavi. Ba intu miḡ utip ek nôḡmlate ami.

Yisu anêḡ anyô ku mavi

⁶ Onaḡ abô takêḡ katô êndêḡ Wapômbên anêḡ avômalô. Ma nonḡwanḡ Wapômbên anêḡ abô avanôn lôk osopa anêḡ auk mavi takatu ba bôk holanô yôv. Êḡ ma avômalô tem nêḡê nena o ma Yisu Kilisi anêḡ anyô ku mavi. ⁷⁻⁸ *Miḡ onja kukuthiḡ abôyanḡ ba onaḡ lôk miḡ ondanô avôdôn nena iniḡ auk thônôthôn ami. Ôpatu ba hadum ku lomaloma ek nêḡm lôklokwanḡ êndêḡ liḡkupik tem êḡmô mavi dokte. Ma donḡtom ôpatu ba hadum ku hasopa Wapômbên, yani tem êḡmô mavi anônḡ. Wapômbên habutiḡ abô ek nêḡm avômalô sa êḡmô pik êntêk. Ba ema ma tem nêḡm i sa aêḡ iyom. Aêḡ ba nundum Wapômbên anêḡ ku ek nosopa yani.

* **3:11:** Tit 2:3 * **3:16:** Mak 16:19; Jon 1:14; Kol 1:23

* **4:10:** 1Ti 2:3-4

* **4:3:** Stt 9:3; Lom 14:6; 1Ko 10:30-31 * **4:7-8:** 1Ti 1:4

9 Êntêk ma abô lôklokwan anôj ba avômalô sapêj nênimbiņ. 10 *Alalô lêk aêv maleņij hadêj Wapômbêj. Yani ma Wapômbêj atu ba hamô lôkmala ba hêv avômalô sapêj bulubiņ. Ba intu yêlô adum ku lôk vovanik ek nanêm avômalô sapêj sa ek ôpatu ba hêvhaviņ ma tem enja bulubiņ êj.

11 Timoti yahanaj hadêj o nena ôndôj avômalô esak nôk takêntêk lôk osoj i lokwanj ek nesopa. 12 *O ma anyô muk. Ba onaj abô mavi iyom lôk undum thêthôj ma lemimbiņ avômalô lôk ônimbiņ Wapômbêj ma ômô mabuņ ek avômalô nêgê o ba nesopa vemgwam. Êj ma avômalô miņ hatôm nêpôlik esak o ami. 13 Osam Wapômbêj anêj abô êndêj avômalô wak nômbêj intu sapêj lôk onaj anêj abô bêj lôk nêk auk êndêj thêlô endeba êtôm wakma atu ba yahayô.

14 *Plopet enaj abô hathak wapôm takatu ba Wapômbêj hêv ma avaka etak baheņij hayô hêk o ma miņ ômbi wapôm êj thô ami.

15 Osopa abô êntêk katô oyanj ba nêk anêm auk lôkthô ek undum ku êntêk ek avômalô lôkthô nêgê nena anêm hêvhaviņ halumbak. 16 Oyabiņ nôk takatu ba hudum lôk auk takatu ba hêv hadêj avômalô katô. Ma osopa Wapômbêj lôk onaj anêj abô wak nômbêj intu sapêj. Êj ma tem odanêm o bulubiņ lôk avômalô takatu ba elanj anêm abô.

5

Noyabiņ jê êvhaviņ mavi

1 Onaj abô yaô êndêj anyô bêj atu ba hadum kambom inaj honaj hadêj lemambô. Ma miņ osaj yani ami. Undum mavi êndêj jê muk inaj hudum hadêj mamuyan molok. 2 Ma avi bêjbêj ma undum aêj iyom êtôm hudum hadêj lemtambô. Ma onja auk mabuņ esak avi muk inaj hudum hadêj livômi.

Opalê eyabiņ avi tôp

3 Avi tôp takatu ba iniņ avômalô mi ma oyabiņ thêlô mavi. 4 Ma doņtom avi tôp te anêj nali lôk limi êmô, êj ma iniņ ku môj anôj ma nindum thêthôj ek neyabiņ

yani êtôm lami lôk limi bôk idum hadêj i ek nêwê mavi taksêbôk viyaiņ. Êj ma tem indum Wapômbêj lamavi. Ba intu nundum aêj ma miņ nonaj esak abô iyom ami. 5 Avi tôp takatu ba iniņ thalaleņ mi ethak êv maleņij hadêj Wapômbêj bôlôvôj ba wak ma enaj hik yani liņ ek nêk thêlô sa. 6 Ma avi tôp takatu ba êbôlêm nôk pik mavimavi lôk idum sek mayaliv, êj ma iniņ leņvijkupik ma lôkmala ma doņtom iniņ dahô bôk hama yôv. 7 Ma ôndôj avômalô esak auk takêj ek anyô te miņ hatôm enaj nena thêlô ma avômalô kambom ami. 8 Ôpatu ba miņ hayabiņ anêj ôdôj katô ami êj ma anyô kambom. Ma ôpatu ba miņ hayabiņ anêj thalaleņ katô ami, êj ma hatôm havôliņ dôk ek anêj hêvhaviņ. Yani ma kambom anôj ek jê daluk.

9-10 Avi tôp takatu ba iniņ sondabêj bôk hatôm 60 ba havôhi ma sêbôk ma êk haviņ vêj iyom ba eyabiņ iniņ avômena lôk ewa avômalô loņ buyaj thô ba ithik avômalô mathêj veņij lôk êv avômalô ewa malaiņ sa lôk idum ku mavi lomalama wak nômbêj intu sapêj, êj ma oto iniņ athêj êndôk kapya.

11 Ma miņ oto avi tôp muk iniņ athêj êndôk kapya êntêk ami. Thêlôniņ thethajak tem imbitak bêj ba leņijimbiņ neja anyô 12 ma tem nêmbôliņ dômiņ êndêj Kilisi ba nepole abô takatu ba bôk ekak yôv. Êj ma tem nindum abô. 13 *Ba avi tôp muk takêj ida ethak êmô oyanj ba elom evenj lomalak. Nôm êj ma kambom. Lôk enaj abô kambom hathak avômalô lôk êv veņijbôlêk yakyak hathak avômalô lôk enaj avômalô iniņ abô loņ kapô bêj. Êj ma kambom anôj. 14-15 Doho bôk êvôliņ dômiņ hadêj Yisu ba esopa Sadaj. Aêj ba yahanaj hadêj avi tôp muk ek neja anyô ba nembathu avômena ba neyabiņ unyak ek jê takatu ba êpôlik hathak alalô tem miņ nenaj abô kambom esak alalô ami ma mi.

16 Aêj ba ôdôj la iniņ avi tôp te hamô, ma iniņ avi nênim yani sa ek miņ nênim malaiņ êndêj avômalô êvhaviņ vi ami. Ma avi tôp takatu ba iniņ avômalô mi ma avômalô êvhaviņ nênim i sa.

* 4:12: Tit 2:15 * 4:14: 2Ti 1:6 * 5:13: 2Te 3:11

Nê bêñbêñ inin abô

17-18 *Wapômbêñ anêñ abô hanañ nena, “Bokmanꦏao atu ba hêv mólô sa ma miñ numiñ yani loñ siñ ek enjañ nôm ami.” *Lo 25:4*

Ma abô yañ haviñ nena, “Anyô ku enja anêñ vuli.” Ba intu nônêm vuli mavi êndêñ avaka takatu ba eyabiñ avômalô êvhaviñ mavi. Ma avaka takatu ba enañ Wapômbêñ anêñ abô lôk êv auk mavi, ma nônêm inin vuli êmôñ.

19-21 *Timoti, Wapômbêñ lo Yisu Kilisi lôk añela matheñ lêk êyê o. Aêñ ba yahanañ abô lôklokwañ hadêñ o nena anyô te iyom hanañ avaka te anêñ kambom ma miñ ondanô ami. Ju mena lô la enañ ma ondanô nena abô êñ avanôñ mena abôyañ. Ma onañ ôpêñ anêñ kambom bêñ êndêñ avômalô ek lôkthô atu ba elañô ma nêkô. Undum aêñ êndêñ avaka takatu ba idum kambom. Ma anêm anyô mólô te hatôm anyô bêñ ba hadum kambom ma osopa abô êñ iyom.

22 Ma miñ ômbi bahem êyômô anyô te ketheñ ek imbitak nê êvhaviñ inin anyô bêñ ami. Nôñgô am. Yakô anêñ malain imbitak ba nêm malain êndêñ o. Ba dô. Ma ômô mabuñ.

23 Timoti, o ma anyô lemhaviñ unum ñañ iyom. Ma donjom lemvoañ ba hôpôm lijin bêñ anôñ. Ba intu unum wain dokte imbin.

24 Anyô doho idum kambom ba inin kambom hik i thô hamôñ ba avômalô êyê nena tem neja vovañ êndêñ waklavôñ idum abô. Ma doho idum kambom ba inin kambom hamiñ kapô ba avômalô êthôñ aleba waklavôñ idum abô hayô ma inin kambom takêñ tem injik i thô. 25 Kobom mavi ma aêñ iyom. Kobom mavi vi hamiñ yain ma vi hêk loñ kapô. Ma donjom waklavôñ idum abô ma kobom mavi takêñ tem miñ imbuñi ami.

6

Nê ku nêmo alañsi vibin

* 5:17-18: Mat 10:10; Luk 10:7; 1Ko 9:9 * 5:19-21: 2Ko 13:1; Ep 5:11 * 6:1: Ep 6:5 * 6:2: Plm 16 * 6:3: Gal 1:6-9 * 6:5: 2Ti 3:8; 4:4; Tit 1:14 * 6:6: Plp 4:11-12; 1Ti 4:8; Hib 13:5 * 6:7: Jop 1:21 * 6:10: Ep 5:5

1 *Avômalô takatu ba inin alañ hamô ma nindum mavi êndêñ i ek miñ avômalô nenañ abô kambom esak yêlôaniñ abô lôk Wapômbêñ anêñ athêñ ami. 2 *Ma anyô ku te lôk anêñ alañ thai esopa Wapômbêñ, ma ôpêñ miñ indum kambom êndêñ anêñ alañ ba enañ nena, “Alai ma nê loyañ. Ba miñ yamô o vibiñ ami.” Miñ onañ aêñ ami. Anyô ku êñ laimbin anêñ alañ êtôm anyô loyañ ba nêm yani sa êtôm Wapômbêñ anêñ avômalô te. Aêñ ba indum ku mavi êmôñ ek ku mavi sapêñ. Nuñgwik auk êñ thô êndêñ avômalô ba onañ lôklokwañ ek nesopa.

Avômalô takatu ba lenjinhaviñ valuseleñ

3 *Anyô te hik auk lokbañ thô ma miñ hanañ abô hathak Anyô Bêñ Yisu Kilisi anêñ abô avanôñ lôk auk thêthôñ ami, 4 ôpêñ habôï ba hasoñ nena yani anyô lôk auk bêñ. Nê êñ ma kêdôñwaga abôyañ ba êthôñ inin kambom paliñ. Lelaik hamô inin auk aleba enañ abô lôk vovak hathak auk lomaloma ba lenjindañ lôk êpêñ vovak ma enañ abô kambom. Thêlô esoñ nena anyô yañ hawa auk êñ ek indum kambom êndêñ i la. 5 *Wak nômbêñ intu ma thêlôda idum ba êpôlik hathak thêlôda. Ma Sadañ hawa Wapômbêñ anêñ abô vani hêk i lôk habulin inin auk. Thêlô esoñ nena thêlô êmô thêthôñ ba tem thêlô neja valuseleñ bêñ anôñ.

6 *Ôpatu ba hasopa Wapômbêñ ma miñ makilik lôk la hiki hathak nômkama pik ami, yani tem êmô mavi. 7 *Alalô alêm pik êntêk oyañ. Ba ama ma tem ana oyañ aêñ iyom. 8 Ba intu alalô miñ malenjikilik esak nômkama pik andô. Ma alalôaniñ nôm lôk sôp iyom hamô êñ ma hatôm ek alalô. 9 Ma avômalô lenjinhiki ek neja valu lôk nômkama bêñ anôñ, ma tem auk êñ êndôk thêlô lenjinhiki lôk êmbôv thêlô ek ini nesak gwasilim. Inin auk thethañak êñ habulin i aleba hamô lenjinhiki lôk dahôlôñin sesoñ ba mi. 10 *Avanôñ! Lenjinhaviñ valuseleñ ma kambom sapêñ anêñ vêk. Avômalô doho inin auk hathak valuseleñ habi thethañak ba hadum thêlô etak

Wapômbêñ. Êñ ma hatôm biñ havatho thêlôda biñ daluk lu ba malaiñ bêñ.

Loñôndê nasopa

11 *Ma donjom o ma Wapômbêñ anêñ anyô. Ôsôv ba nu ek nô m kambom takêñ. Undum nô m takatu ba Wapômbêñ lamavi hathak. Ômô thêthôn. Osopa Wapômbêñ anêñ abô ba nê mimbij yani. Lemimbij avômalô. Ombatho o loñ lôk ômô labali. Ma ondanvij emben abô nômbêñ êñ yam. 12 *Ma vovak êvhavij êntêk ma nô m mavi. Êñ ma nuñgwik vovak endeba onja lôkmala atu ba Wapômbêñ halam o yôv hathak. Honan anê m hêv haviñ ba avômalô bêñ anôn bôk êyê o yôv. 13 *Timoti, Wapômbêñ atu ba hêv lôkmala hadêñ nômkama nômbêñ êntêk thai lôk Yisu Kilisi atu ba hadum abô ba hanan avanôn hadêñ Pontius Pailat ma lêk thai êyê o. Aêñ ba yahanan abô lôklokwan hadêñ o nena 14 osopa abô êñ ma miñ undum tomben ek anyôla etatale o ami. Undum ku êñ endeba Yisu Kilisi alalôaniñ Anyô Bêñ endelê m. 15 *Wapômbêñ hadum ba waklavôn atu ba Yisu endelê m tem imbitak. Yanida ma alan ba yanida hamô mavi. Yani ma Kiñ iniñ Kiñ ma nê bêñbêñ iniñ Anyô Bêñ. 16 Yanida tem miñ ema ami. Yani hamô deda atu ba miñ hatôm anyô te ni ebobo ami. Anyô te miñ bôk hayê yani ami. Nê pik iniñ lôklokwan mi ba intu miñ hatôm nêgê Wapômbêñ ami. Nê nê m athêñ bêñ êndêñ yani iyom. Anêñ lôklokwan da hamô ba tem êmô aên. Avanôn.

Nê lôk valuselen bêñ iniñ abô

17 *Nonan êndêñ nê valuselen bêñ takatu ba êmô pik nena, “Nônê m malemim êndêñ Wapômbêñ. Yani anyô wapôm mavi ba intu hêv nômkama nômbêñ êntêk ek alalô lenijmavi. Ma miñ nômbôam esak lôk miñ nô nê m malemim êndêñ valuselen lôk nômkama takatu ba tem nê m yak ami.” 18-19 *Ma onan êndêñ i ek nisup nômkama mavi lôkthô esak donjom. Lôk nindum mavi lomaloma bêñ anôn ba nê m liñ siñ. Lôk nindum wapôm lôk nêpôpêk iniñ

nômkama ek nimbi sam. Nôm takêñ ma lôkmala anêñ ôdôn atu ba tem imbitak emben yam ek neja lôkmala anôn.

Timoti eyabij anêñ ku

20 Timoti oyabij o ek ku takatu ba êv hadêñ o. Ômbôliñ dô m esak abô mayaliv lôk auk lokban takatu ba elam nena “auk thêthôn”. Êñ ma abôyan. 21 *Ma avômalô doho esopa auk lokban êñ ba even mayaliv aleba iniñ êvhavij mi.

Wapômbêñ anêñ wapôm êmô imbij o.

* 6:11: 2Ti 2:22 * 6:12: 1Ko 9:25-26; 2Ti 4:7 * 6:13: Jon 18:36-37 * 6:15: ALK 17:14 * 6:17: Luk 12:20-21 * 6:18-19: Mat 6:20 * 6:21: 1Ti 1:6; 2Ti 2:18

Kapya yañ atu ba Pol hatô hadêñ Timoti Abô môn

Pol hamô koladôn anêñ Lom ma hatô kapya êntêk hadêñ Timoti. Pol lahabi nena tem yani ema. Ma anêñ nê molo bêñ anôn etak yani ba i. Luk iyom intu hamô havin Pol ba intu yani kapô malain ba lahavin Timoti ni Lom ek thêlô nêmo. Ba intu hatô kapya êntêk. Malain lomaloma hapôm nê êvhavin ba intu hanañ abô ek embatho Timoti lon ek imin lóklokwan. Ma hanañ ek Timoti eyabin Wapômbên anêñ Abô Mavi ba enañ abô êñ thêthôn iyom.

Hato kapya êntêk hadêñ 66 AD la.

¹ Ya Pol yahato kapya êntêk. Wapômbên lahavin yambitak Yisu Kilisi anêñ aposel ek yanañ abô êntêk bêñ ek alalô nasopa Yisu Kilisi ba naja lókmalâ atu ba Anyô Bêñ bók hakak abô hathak yôv.

² *Hadêñ o Timoti yenañ okna anôn. Wapôm lók lahiki ma labali anêñ Kamik Wapômbên lo Yisu Kilisi alalôaniñ Anyô Bêñ.

Alalô min mama ek Wapômbên anêñ abô ami

³ *Yahayala hêk yakapôlôn nena min yahadum Wapômbên anêñ ku tombeñ ami. Wapômbên êñ ma bumalô thêlô iniñ Wapômbên atu ba esopa. Bôlôvôn lo wak ma yahanañ yalenmavi lók yahateñ mek hadêñ yani hathak o. ⁴ Sêbók ba yahatak o ma malem thók hêv yak ba lêk yalenhabi malem thók êñ. Ma lêk yalen hik ya kambom ek yanğê o ek itu auk êñ vônô ek yalenmavi. ⁵ *Yalenhabi anêm hôêvhavin anôn. Êvhavin êñ intu hamô havin lemtambô Yunis lo libum Lois. Ba lêk yahayê êvhavin êñ intu hamô havin o aên iyom. ⁶ *Ba intu yahanañ hathak lonbô ek undum wapôm takatu ba Wapômbên hêv hadêñ o êtôm huyuv atum ek esañ bêñ.

Sêbók ba yahatak yabaheñ hayô hêk o ma Wapômbên hêv lókliñyak ek undum ku êñ. ⁷ *Ma Wapômbên hêv dahô lókliñyak lók dahô lenjinhavin avômalô lók dahô hapôvin anyô ek nindum mavi. Ma min hêv dahô atu ba indum anyô ba nêkô ami.

⁸ Yahanañ Anyô Bêñ anêñ abô bêñ ba intu yahamô koladôn. Ma Wapômbên bók hik malain sam ba hêv anêm ek onja ma anêñ lóklokwan tem nêm o sa. Aên ba min o mama ek onañ Anyô Bêñ anêñ abô bêñ ami. Lók min o mama ek ya ami. ⁹ *Yani ma anyô wapôm ba lahavin nêm avômalô sa. Ma hêv alalô bulubin ba halam nena matheñ. Min alalô adum nômlate mavi ami. Mi anôn. Anêñ wapôm êñ hamô havin Yisu Kilisi hadêñ sêbók atu ba môn anôn ba hêv hadêñ alalô. ¹⁰ *Ma lêk hik anêñ wapôm êñ thô hathak hêv Yisu Kilisi, ôpatu ba hêv alalô bulubin. Ôpên intu habulin nâma ma hatak deda hayô hamô Wapômbên anêñ Abô Mavi ek alalô naja lókmalâ atu ba hamô wak nômbên intu sapên. ¹¹ *Ma habi ban hayô hêk ya ba hêv ya hatôm aposel ek yanañ Abô Mavi êntêk lók yanêm auk esak Abô Mavi êñ. ¹² Aên ba yahawa malain takêntêk ma donjom ya min mama ami ek malê nena yahayala ôpatu ba yahêvhavin. Yahayala katô nena tem eyabin ya lók yenañ ku mavi endeba êyô waklavôn nindum abô.

¹³ Abô takatu ba bók holañô anêñ ya ma osopa. Êñ ma auk thêthôn. Ba hosopa abô êntêk ma Yisu Kilisi tem nêm o sa ek ônêmbin Wapômbên lók lemimbin avômalô. ¹⁴ *Ma oyabin nôm mavi takatu ba Wapômbên hêv hadêñ o hathak Lovak Matheñ ôpatu ba hamô havin alalô.

¹⁵ Hoyala nena Pigelus lo Helmogenes lók avômalô nômbên atu ba êmô plovins Esia bók êdô ya.

¹⁶⁻¹⁷ Yahamô koladôn ma Onesipolus min mama hathak yenañ malain êñ ami. Yani hayô Lom ma habôlêm ya lóklokwan haveñ aleba hapôm ya ma hêv ya thêvô. Aên ba Anyô Bêñ nêm kapô ek Onesipolus lók anêñ thalalen. ¹⁸ Ma Anyô Bêñ nêm

* **1:2:** Ap 16:1; 1Ti 1:2   * **1:3:** Ap 23:1   * **1:5:** Ap 16:1   * **1:6:** 1Ti 4:14   * **1:7:** Lom 8:15   * **1:9:** Ep 2:8-9; Tit 3:5   * **1:10:** Hib 2:14   * **1:11:** 1Ti 2:7   * **1:14:** 1Ti 6:20

lahiki êndênj yani êndênj waklavônj nindum abô. Hoyala lonjondê mavi bênj anônj atu ba yani hêv ya sa hamô Epesus.

2

Timoti ma Yisu anênj anyô vovak

¹ Aênj ba Timoti yenañ okna umiñ lôklokwanj esak wapôm takatu ba halêm anênj Yisu Kilisi. ² O lôk avômalô doho bôk olañô abô nômbênj atu ba bôk yahananj yôv. Aênj ba nômbôlêm anyô mavi doho ek neyabinj abô êntêk lôk nêndônj anyô vi ek miñ abô êntêk nêm yak ami. ³ *Ma umiñ lôklokwanj imbiñ yêlô êtôm Yisu Kilisi anênj anyô vovak mavi. ⁴ Anyô vovak miñ hatak anênj auk ek indum ku malaklêvônj ami. Yani hapesañ i ek injik vovak ek indum nê vovak laik mônj lenjñmavi. ⁵ *Ôpatu ba hayabinj i mavi ba halañviñ tem lovak ba enja anênj vuli êmônj aênj iyom. ⁶ Ma ôpatu ba hadum ku kapô lôk vovanik tem êmônj ek enja anênj anônj. ⁷ Aênj ba lemimbi abô takatu ek batu Anyô Bênj nêm auk êndênj o.

⁸ *Lemimbi Yisu Kilisi Devit anênj lim atu ba bôk hik liñ haviyô hathak lonjbô. Abô ênj ma Wapômbênj anênj Abô Mavi atu ba yahananj bênj. ⁹ *Aênj ba intu yahawa malainj. Avanônj! Ekak ya lonj hatôm nê vani. Ma donjom anyô te hatôm ekak Wapômbênj anênj abô lonj ami. ¹⁰ Ba intu yahaminj lôklokwanj ba yahawa malainj lomaloma ek yanêm avômalô takatu ba Wapômbênj bôk habi bañ hayô hêk i yôv sa ek Yisu Kilisi nêm alalô bulubinj ek naja lôkmala lôk namô Wapômbênj anênj lôkmanjinj kapô wak nômbênj intu sapênj.

¹¹ *Êntêk ma abô avanônj.

Alalô bôk ama haviñ yani ba tem alalô namô aênj iyom imbiñ yani.

¹² *Alalô awa malainj lôk vovanj ba aminj lôklokwanj ênj ma tem nayabinj ku imbiñ yani.

Ma alalô athônj yani palinj ma tem êsônj alalô palinj aênj iyom.

¹³ *Ma anênj abô miñ hatôm yani etak ami. Ba intu alalô avak abô ek nasopa yani ma donjom aêv yak, ênj ma yani tem esopa anênj abô takatu ba habutiñ.

Timoti imbitak Wapômbênj anênj anyô ku anônj

¹⁴ *Wapômbênj lêk hayê o ba onañ lôbôlônj ek avômalô miñ nêkôki esak auk lomaloma ami. Dô. Tem imbulinj thêlô ma nêm i sa ami. ¹⁵ *Undum ku lôklokwanj lôk ôndônj Wapômbênj anênj abô avanônj thêthônj. Ma Wapômbênj tem ênjê anêm ku ênj ma enañ nena hudum ku mavi. Ba tem miñ o mama ami. ¹⁶ *Avômalô takatu ba esopa abô mayaliv evenj lokbañ aleba ibitak kambom anônj. Ênj ma otak abô lôk auk mayaliv takatu ba miñ hasopa Wapômbênj anênj abô ami. ¹⁷ *Auk ênj ma hatôm palê hatêto anyô liñkupik sapênj. Nônjô Himeneus lo Piletus. ¹⁸ Thai bôk evenj daim ek Wapômbênj anênj abô avanônj ma êdônj avômalô ba esau nena alalô lenjvinj kupik tem miñ imbiyô esak lonjbô ami ba intu ibulinj avômalô doho iniñ êvHAVINj. ¹⁹ *Ma donjom Wapômbênj anênj unyak landinj lôklokwanj kambom ba miñ hatôm êngôli ami. Ma habutiñ sêk nena, “Anyô Bênj hayala anênj avômalô” ma “Nê takatu ba elam Anyô Bênj anênj athênj ba esopa ma nêmbôlinj dômiñ esak kambom.”

²⁰ Ma unyak bênj te ma anênj unj gol doho lôk seleva doho lôk unj adaluk doho lôk unj anônj doho hamô unyak kapô. Doho ma etak nôm mavi halôk ma doho ma etak yavoyav halôk. ²¹ Aênj ba anyô te habi lelaik thô ba hathik i ba habitak mabuñ ma hatôm unj mavi atu ba Wapômbênj hadum ba habitak mathenj ba hamô ek Wapômbênj nêm ku mavi lomaloma êndênj yani.

²² *Ba intu ôsôv ênjêk ngôk anênj thethanjak takatu ba hamô anyô muk kapôlônjinj. Ma ondanvinj endom lonjondê thêthônj lôk ônêmiñ Wapômbênj lôk lemimbinj avômalô lôk osopa auk yôhok. Môlô takatu ba olam Anyô Bênj anênj

* **2:3:** 2Ti 1:8 * **2:5:** 2Ti 4:8 * **2:8:** Lom 1:3; 1Ko 15:4 * **2:9:** Ep 3:1,13; Plp 1:12-14 * **2:11:** 2Ko 4:11
 * **2:12:** Mat 10:33 * **2:13:** Lom 3:3-4; Tit 1:2 * **2:14:** 1Ti 6:4; Tit 3:9 * **2:15:** 1Ti 4:6 * **2:16:** 1Ti 4:7
 * **2:17:** 1Ti 1:20 * **2:19:** Nam 16:5; Ais 52:11; Jon 10:14; 1Ko 8:3 * **2:22:** 1Ti 6:11 * **2:23:** 1Ti 4:7

athên ba osopa yani ma yani bôk hathik mólônim kapólômim yôv ba nosopa kobom thêthôn takêntêk. ²³ *Oyala nena abô mayaliv lomaloma hadum ba avômalô ik vovak ba ômbôlin dômin ek abô thônôthôn takên. ²⁴ Anyô Bêñ anên anyô ku ma êmô labali imbin avômalô lôkthô lôk anên auk ma thêthôn ek êndôn avômalô katô. Lôk êmô malinyaô ma min injik vovak ami. ²⁵ Ma yani min lamanin kethen esak avômalô takatu ba min elanô anên abô ami ma êndôn thêlô esak abô labali. Injo Wapômbên tem nêmi sa ek nede kapólônin liliñ ek nesopa auk avanôn mena mi la. ²⁶ Ma ewa auk mavi hathak lonbô ma tem nêsôv ênjêk Sadañ anên gwasilim, ôpatu ba havôv thêlô ek nindum anên ku.

3

Pik lo leñ anên dan

¹ *Odanô! Waklavôn pik lo leñ anên dan ma tem malain lomaloma imbitak. ² Avômalô tem leñjimbin thêlôda lôk leñjimbin valuselen ma nêmbô lôk nêgê i dan ma nenan abôma lôk leñjônônônôtôn êndên taluvi lo lami. Ma tem min leñjimavi esak nômi takatu ba anyô vi êv hadên i ami lôk êpôlik hathak kobom mathen ³ ma leñjhavin mi lôk min etak kapólônin kambom ami. Ma tem nenan abô kambom esak avômalô vi lôk nipuki lon ami ma nimbitak nê malenin thêlêv lôk nêpôlik esak kobom mavi. ⁴ Ma tem thêlô nimbulin inin nê mólô ma nindum nômkama mayaliv ma thêlôda tem nênem inin athên lin ba nindum nômkama takatu ba indum thêlô leñjimavi ma kobom leñjhavin Wapômbên ma êdô. ⁵ *Avômalô takên tem nindum thêthôn êtôm nê esopa Wapômbên ma donjom thêlô bôk etak Wapômbên anên lôklokwan ba intu nômbôlin dômin êndên i. ⁶ Ma anyô takên ethak êyêyê hathak bôbônin ba êyô unyak ma êyê avi takatu ba inin auk mayaliv ma ewa inin auk. Avi takên bôk idum kambom bên anôn ba êmô lôk kapólônin malain. Ma thêlônin thethak lomaloma hayabin i ba êbôlêm

auk lukmuk wak nômbên intu sapên. ⁷ Avi takên elanô nê êñ inin abô lôbôlôn ba min êpôm Wapômbên anên abô avanôn ek nêmi thêlô sa ami. ⁸ *Nê êñ bôk êvôlin dômin hathak Wapômbên anên abô avanôn hatôm Janes lo Jambles bôk êvôlin dômin hadên Mose. Sadañ habulin thêlô inin auk aleba ibitak kambom anôn ba êvhavin ami ba intu Wapômbên hadô thêlô. ⁹ Ma nê êñ inin kambom takên tem imbitak yain ba avômalô tem nêgê êtôm bôk êyê Janes lo Jambles inin auk kambom. Ba intu auk êñ tem min imbitak bên ami.

Timoti ombalon Wapômbên anên abô lon lôklokwan

¹⁰ Ma donjom o Timoti hoyala yenan auk lôk yenan bôk lo lon takatu ba yahadôn lôkthô katô ma auk takatu ba hamô havin ya lôk yalenhavin avômalô ma yahêvhavin ba yahamin lôklokwan lôk min yahasôv ami. ¹¹ *Ma vovan lomaloma lôk malain hapôm ya halôk Antiok lo Aikoniam ma Listla. Ma Anyô Bêñ hêv ya bulubin ek nômi kambom takên. ¹² *Avanôn! Avômalô lôkthô atu ba leñjhavin nênemimbin Yisu Kilisi ba esopa Wapômbên tem nêpôm vovan takên imbin. ¹³ Ma nê lôk ngôk lôk nê takatu ba esau avômalô tem nindum inin auk kambom takên endeba imbitak kambom anôn. Bôk esau thêlôda yôv ba tem nesau avômalô vi imbin. ¹⁴⁻¹⁵ Ma donjom Timoti hoyala kêdônwaga takatu ba bôk êv o auk ba hoyala nena o ma okna ba Wapômbên anên abô mathen hik auk thô hadên o aleba lêk. Abô êñ hik avômalô lin ek neja auk mavi ek nênemimbin Yisu Kilisi ma tem yani nêmi thêlô bulubin. Bôk howa auk hathak nômi takên ba intu hoyala katô nena abô avanôn. Ba ombalon auk êñ lon. ¹⁶ *Wapômbên anên abô lôkthô ma hayuv halêm yain ba bôk eto halôk kapya ek êndôn avômalô lôk hêv avômalô sa hathak auk lokban. Ma hik lonônê nepesan i thô ek nimbitak thêthôn ¹⁷ ek Wapômbên anên avômalô neja nômkama ek nindum ku mavi.

* **3:1:** 1Ti 4:1 * **3:5:** Mat 7:15,21; Tit 1:16 * **3:8:** Kis 7:11 * **3:11:** Ap 13:14-52; 14:5,8-20 * **3:12:** Mat 16:24; Jon 15:20; Ap 14:22 * **3:16:** Lom 15:4

4

Timoti enañ Wapômbêñ anêñ abô

¹ Timoti, Wapômbêñ lo Yisu Kilisi elañ yenañ abô. Yani tem indum abô esak avômalô lôkmala lôk nê ñama. Yani tem êlêm ek eyabiñ alalô. Aêñ ba yahanañ lôklokwan hadêñ o nena ² onañ Wapômbêñ anêñ abô. Miñ oyabiñ waklavôn mavi iyom ami. Onañ iyom. Nuñgwik avômalô iniñ kambom thô ma onañ ek netak. Osañ thêlô ek nesopa Wapômbêñ anêñ abô. Ombatho avômalô loñ ma ômô malinyaô lôk ôndôn avômalô katô oyañ. ³ *Yakô wak te ma avômalô tem nimbi leñôndôn siñ ek nedañô Wapômbêñ anêñ auk thêthôn. Thêlô tem veniñ thethanak ba nêmbôlêm kêdônwaga vi ek nenañ abô takatu ba indum thêlô leñimavi. ⁴ Thêlô tem nede dômiñ liliñ êndêñ abô avanôn ma nemben mayaliv ba nesopa kukuthiñ oyañ. ⁵ Ma donjom o Timoti ma onja auk katô esak ku nômbêñ atu ba hudum. Tem malaiñ lôk vovañ êpôm o. Êñ ma umiñ lôklokwan. Onañ Wapômbêñ anêñ Abô Mavi lôk undum Wapômbêñ anêñ ku lôkthô atu ba hêv hadêñ o.

Pol hadum ek ema

⁶ *Timoti, yenañ thalalen lêk hançasô hatôm waiñ atu ba hançasô halôk da. Ma wakma êñ lêk hayô ek yana. Ba intu undum ku nômbêñ êñ. ⁷ *Lêk yahik vovak mavi yôv ba yahalanviñ aleba hayô anêñ dan. Ma yahavalon yenañ yahêvhaviñ loñ denañ. ⁸ *Ba intu Wapômbêñ lêk havalon vuli mavi te loñ ek ya aêntêk. Waklavôn nindum abô ma Anyô Bêñ atu ba hanañ abô avanôn hathak avômalô tem enañ nena ya anyô thêthôn. Ba tem enañ êndêñ ya iyom ami. Mi. Avômalô lôkthô atu ba êpôviñ waklavôn yani endelêm ma tem enañ aêñ êndêñ i imbiñ.

Timoti êlêm kethen ek Pol

⁹⁻¹⁰ *Dima lahaviñ nômkama pik êntêk. Êñ ma yani bôk hatak ya ba hi Tesalonika. Ma Klesens bôk hi plovins Galesia ma Titi bôk hi Dalmesia. Ba intu ôpôpêk

o ba ôlêm kethen êndêñ ya. ¹¹ Luk iyom hamô haviñ ya. Ma Mak hathak hêv ya sa hathak yenañ ku ba intu ondom yani êlêm êndêñ ya. ¹² Ma Tikikus ma yahêv yani hi Epesus. ¹³ *Yahatak yenañ kwêv hamô Tloas ba hamô Kapus anêñ unyak ba onja ba êlêm. Ma onja yenañ kapya lôkthô. Ma ya vovañ ek kapya ali atu ba epesañ hathak boksipsip kupik. ¹⁴ *Aleksanda ma anyô hadum ku hapesañ nômkama hathak aen thekthek ba bôk hadum kambom bêñ hadêñ ya. Anyô Bêñ tem indum aêñ êndêñ yani esak nôm atu ba hadum. ¹⁵ Yani hik vovak lôklokwan hathak yêlôaniñ abô. Ba intu oda oyabiñ o mavi esak yani imbiñ.

¹⁶ Yahadum abô môñ ma doho miñ êv ya sa ami. Thêlô sapêñ etak ya. Ma yalenhaviñ nena thêlô miñ nindum abô esak nôm êñ ami. ¹⁷ Ma donjom Anyô Bêñ hamiñ ya dômiñ ba hêv ya lôklokwan ek yanañ Wapômbêñ anêñ abô takêñ bêñ êndêñ nê daluk ek thêlô nedañô. Yalenhabi nena ya lêk yahamô alim kambom te abôlêk. Ma donjom Anyô Bêñ hêv ya sa. ¹⁸ Anyô Bêñ tem nêma ya bulubiñ ênjêk ngôk iniñ vovak lomaloma. Nômplate miñ hatôm imbuliñ ya ami endeba enja ya vê ni anêñ loñ lôklinyak atu ba hamô malak leñ am. Nênem athên lôkmanjiñ êndêñ yani iyom wak nômbêñ intu sapêñ. Avanôn.

¹⁹ *Nêma yañsiñ mavi lôk lôkbôk mavi êndêñ Plisila lo Akwila ma Onesipolus lôk anêñ avômalô. ²⁰ *Elastus hamô Kolin. Tlopiamas hapôm lijiñ ma yahadô yani hêk Miletus. ²¹ Ômbôlêm anêm loñôndê ek ôlêm loñ êntêk êmôn vêmam ka belesimbak. Yubulus, Pudens, Linus, Klodia lôk iviyañ sapêñ enañ yañsiñ mavi lôk lôkbôk mavi hadêñ o.

²² Anyô Bêñ eyabiñ o dahôlôm lôk anêñ wapôm êmô imbiñ o.

* 4:3: 1Ti 4:1 * 4:6: Plp 2:17 * 4:7: 1Ti 6:12 * 4:8: 1Ko 9:24-25 * 4:9-10: Ap 15:37-39; 2Ko 8:23; Kol 4:14 * 4:13: Ap 20:6 * 4:14: Lom 2:6 * 4:19: Ap 18:2; 2Ti 1:16-17 * 4:20: Ap 19:22; 20:4; Lom 16:23

Kapya atu ba Pol hatô hadêñ Titi Abô môn

Lom êv Pol vê hêk koladôn (Ap 28), êñ ma thai lôk Titi i ngavithôm Klit lôbôlôbô ba enañ Wapômbên anêñ Abô Mavi bên hadêñ thêlô. Vêm ma Pol hanañ ek Titi indum ku êñ endeba anêñ dañ lôk etak avaka êtôm malak lôkthô ma hatak Klit ba hi loñ buyañ. Titi hadum ku êñ denañ, ma Pol hatô kapya êntêk hadêñ yani. Hato ek embatho Titi loñ esak anêñ ku lôk nêm auk ek êmbôv nê takatu ba êvôliñ dômiñ hathak abô anôn ek nêbônêlêm ma nêm auk esak êvhaviñ lôk iniñ ku ma eyabiñ i esak kêdônwaga abôyañ. Hato kapya êñ hadêñ 64 AD la.

Pol hêv lamavi

¹ Ya Pol, Wapômbên anêñ anyô ku ma Yisu Kilisi anêñ aposel, yahato kapya êntêk. Yisu Kilisi hêv ya ek yanañ anêñ abô bên ma yambatho nê takatu ba bôk habi bañ hayô hêk i iniñ êvhaviñ loñ. Lôk yanêm auk ek neyala abô avanôn atu ba halom avômalô ek nêmô êtôm Wapômbên anêñ lahaviñ ² *ek nêbônêlêm maleniñ esak neja lôkmala atu ba tem nêmô êtôm wak nômbên intu sapên. Môn anôn ma Wapômbên bôk havak abô yôv nena tem nêm êndên i ba miñ hatôm esau ami. ³ Alalôaniñ bulubiñ Wapômbên bôk hatak waklavôn te yôv ba hatak ku halôk yabaheñ lôk hanañ lôklokwan ek yanañ anêñ Abô Mavi bên êndên avômalô ek batu Abô Mavi êñ êlêm yaiñ.

⁴ *Yahato hadêñ o Titi, yenañ okna anôn hathak alaianiñ aêvhaviñ.

Kamik Wapômbên lo alalôaniñ Bulubiñ Yisu Kilisi iniñ wapôm lôk labali êmô imbiñ o.

Titi endam avaka ek neyabiñ avômalô êvhaviñ lodôñlodôñ

⁵ Bôk yahatak o hamô Klit ek undum ku takatu ba hêk denañ lôk otak avaka doho anêñ lomalak êtôm atu ba bôk yahanañ

hadêñ o. ⁶ *Otak i êtôm aêntêk. Anyô atu ba abô mi hêk avômalô maleniñ ma hamô tiñiñ haviñ yanavi. Ma anêñ nali êvhaviñ ba avômalô miñ enañ abô hathak iniñ maleniñ thanô lôk leñôndôn kôtôn ami. ⁷ Nê takatu ba eyabiñ avômalô êvhaviñ idum Wapômbên da anêñ ku ba intu thêlô abô mi ênjêk avômalô maleniñ. Ma miñ thêlô neson nena thêlô ma nê bên ek avômalô vi ami, lôk miñ leñiñmaniñ kethen ami, ma miñ ninum waiñ ba molo ami, lôk miñ maleniñ thêlêv ami, ma miñ netañtani esak avômalô vi iniñ valuseleñ ami. ⁸ Mi. Neja avômalô thô lôk leñiñimbiñ kobom atu ba mavi ma nipuk i loñ lôk nêmô thêthôn lôk mathen ma neyabiñ i mavi. ⁹ Ma nebalon abô avanôn biñ atu ba bôk êdôn loñ lôklokwan ek nêndôn avômalô esak auk thêthôn ek nembatho iniñ êvhaviñ loñ lôk nijik avômalô leñôndôn kôtôn iniñ auk lokbañ thô ek netak.

Nê leñôndôn kôtôn bên anôn êmô Klit

¹⁰ *Otak avaka anêñ aên ek neyabiñ avômalô êvhaviñ ek nimiñ loñ siñ ek nê nômbên atu ba ibi leñôndôn siñ anêñ Klit. Thêlô ma nê enañ abô mayaliv ba esau avômalô. Nê Israeël takatu ba evalon kobom nengethe kupik vê ethak êmôn ek kobom êñ. ¹¹ *Nê takên ma onañ ek nêmô bônôn ba miñ otak i ek nêndôn avômalô ami. Thêlô leñiñhaviñ valuseleñ ba intu êdôn avômalô hathak auk lokbañ ba ibuliñ nê êvhaviñ lodôñlodôñ iniñ auk. ¹² Thêlô iniñ anyô lôk kau te hanañ hathak thêlôda aêntêk, "Avômalô Klit sapên ma nê abôyañ lôk êtôm bok ngalewan ba êk ku mi ma eyañ nôm hatôm bok iyom." ¹³ *Abô êñ ma avanôn. Ba intu osañ i lôklokwan ek iniñ êvhaviñ imbitak mavi ¹⁴ *ma netak Israeël iniñ kukuthiñ oyañ oyañ lôk miñ nesopa nê takatu ba êvôliñ dômiñ hathak abô avanôn iniñ abô majañ ami. ¹⁵ Avômalô takatu ba iniñ kapôlôniniñ mabuñ hêk Wapômbên ma, ma nôm eyañ lôk nômkama lôkthô ma mabuñ aên iyom. Ma donjom avômalô takatu ba miñ êvhaviñ ami lôk iniñ kapôlôniniñ lelaik ma nômlate

* **1:2:** Kol 1:27 * **1:4:** Lom 1:7; 2Ko 8:23; Gal 2:3 * **1:6:** 1Ti 3:2-7; 2Ti 2:24-26 * **1:10:** 1Ti 4:7 * **1:11:** 2Ti 3:5-6; 1Pi 5:2 * **1:13:** 2Ti 4:2 * **1:14:** 1Ti 4:7 * **1:16:** 1Jon 1:6; 2:4

miñ mabuñ ami. Aêñ ba iniñ auk lôk kapôlônñij lelaik kambom. ¹⁶*Thêlô enañ nena eyala Wapômbêñ, ma donjom iniñ bôk lo loñ hik thô nena êthônñij yani paliñ. Thêlô leñijôndônñij kôtônñij ba miñ hatôm nindum nômla mavi te ami lôk êtôm nômla ôvathek hêk Wapômbêñ ma.

2

Ôndônñij kobom mavi êndên avômalô êvhavij lodônñijlodônñij

¹ Oda miñ ôtôm thêlô ami. Ma ôndônñij avômalô ek nesopa Wapômbêñ anêñ auk thêthônñij. ² Ôndônñij anyô boñnena ek nipuki loñ esak auk mayaliv ma nêmlô batônñij oyañj lôk neyabinñij i dedaunñij mavi. Ma iniñ êvhavij lôk leñijhavinñij avômalô embothonñij mavi. Ma niniñ lôklokwanñij esak malainñij.

³ *Ma aêñ iyom ma ôndônñij avôdônñij nena imbinñij ek nêmlô mathênñij êtôm Wapômbêñ anêñ lahavinñij. Ma miñ nenanñij abôma esak avômalô vi ami ma miñ netak wainñij ek eyabinñij iniñ auk ami. Mi, ôndônñij thêlô ek neja auk mavi ⁴ ek nêndônñij avi muk ek leñijimbinñij vênñij lôk nali, ⁵ *ma nipuk i loñ lôk nêmlô mabuñ, ma nindum iniñ ku neyabinñij iniñ avômalô mavi lôk nêmlô leñijhavinñij êndên avômalô ma nedovak vênñij iniñ abô vibinñij. Idum aêñ ma tem miñ hatôm anyôla enañ abôma esak Wapômbêñ anêñ abô ami.

⁶ Ma anyô muk ma osonñij i lokwanñij aêñ iyom ek nipuki loñ. ⁷ *Ma oda ôtôm lavônñij mavi esak nômlakama sapênñij ek apenena nêgê ba nesopa vemgwam. Ôndônñij avômalô lôk malemdônñij esak abô takatu ba halêm anêñ o kapôlôm. ⁸ *Ma onañ abô thêthônñij mavi iyom ek avômalô miñ hatôm nêpôm anêmlô abô anêñ kambom te ami. Undum aêñ ek avômalô takatu ba êpôlik hathak anêmlô abô ma tem mama ba miñ hatôm nenanñij abô kambom te esak alalô ami.

⁹ *Ma nê takatu ba êmlô alañsi vibinñij * ma osonñij i lokwanñij ek nêmlô iniñ alañ vibinñij esak nômlakama sapênñij ek nindum thêlô

leñijmavi. Ma miñ nêmlô abô viyañ ami. ¹⁰ Lôk miñ neja iniñ nômla vani ami. Mi, nindum nômlakama sapênñij thêthônñij ek injik thô nena iniñ ku ma mavi ek iniñ alañsi nêmlô imbinñij thêlô. Idum aêñ ma tem alalôaniñ Wapômbêñ atu ba hêv alalô bulubinñij anêñ abô imbitak lêlêyañ mavi êñjêk avômalô maleñij.

Wapômbêñ anêñ wapôm hik alalô liñ ek nasopa anêñ loñôndê ek nayabinñij Kilisi

¹¹ Alalô nasopa kobom mavi takênñij ek malê nena Wapômbêñ anêñ wapôm bôk halêm yañ yôv ba hawa bulubinñij halêm ek avômalô sapênñij nêmlô imbinñij. ¹² *Ma wapôm êñ hadônñij alalô ek natac kobom avôlinñij dôminñij ek Wapômbêñ lôk pik anêñ thethañak ma napuki loñ lôk namô thêthônñij ba nasopa Wapômbêñ anêñ lahavinñij êndên waklavônñij êntêk. ¹³ Ma alalô nasopa loñôndê êñ ba nanêmlô maleñij ek mek mavi atu ba tem êlêm. Mek mavi êñ ma waklavônñij atu ba Yisu Kilisi anêñ deda lôkmanñij êlêm yañ. Yani ma Anyô Bêñ Wapômbêñ, alalôaniñ bulubinñij. ¹⁴ *Yani hêv yanida halêm ba hama hathak alalô ek nêmlô alalô vê êñjêk kambom lomaloma lôk havôkwinñij alalô ek nambitak yanida anêñ avômalô takatu ba êk lêlê ek nandum ku mavi.

¹⁵ *Ba intu onja abô takêntêk anêñ ôdônñij sa êndên avômalô êvhavij. Lôk osonñij i lokwanñij ek nesopa ma avômalô leñijôndônñij kôtônñij ma osonñij i. Onañ abô takênñij esak Wapômbêñ anêñ lôklokwanñij. Ma miñ otak anyôla atu ba hoyabinñij i ek enañ nena anêmlô abô ma nômlô oyañ ami.

3

Nundum malêla takatu ba mavi

¹ *Nunñgwik avômalô iniñ auk liñ esak loñbô ek nedovak gavman lôk iniñ nê bênñij ba nesopa iniñ abô. Lôk nêpôpêk i ek nindum ku mavi lomaloma. ² Ma miñ nenanñij abô kambom esak anyô vi lôk miñ nêkôki ami. Mi, netauvinñij i dedaunñij ba nêmlô yôhônna imbinñij avômalô sapênñij.

* **2:3:** 1Ti 3:11 * **2:5:** Ep 5:22 * **2:7:** 1Ti 4:12 * **2:8:** 1Pi 2:15 * **2:9:** 1Ti 6:1 * **2:9:** 'Nê takatu ba êmlô alañsi vibinñij' ma hathak abô Inglis ma 'slave'. Nônñgô Epesus 6:5. * **2:12:** 1Jon 2:16 * **2:14:** Kis 19:5; Lo 7:6; Ese 37:23; Gal 1:4; 1Pi 2:9 * **2:15:** 1Ti 4:12 * **3:1:** Lom 13:1-7; 1Pi 2:13-14 * **3:3:** 1Ko 6:9-11; Ep 2:1-2; 5:8

3 *Ek malê nena sêbôk ma alalô thônôthôn hatôm thêlô. Alalô leñôndôn kôtôn lôk êvhaviñ abôyan ba atak Wapômbên anên loñôndê ma amô thethañak lôk alak lomaloma vibin. Ma amô lôk leñindañ ba awa auk kambom hathak anyô vi. Alalô apôlik ek i ma thêlô êpôlik ek alalô. 4 Ma donjom lêk ma Wapômbên, ôpatu ba hêv alalô bulubiñ, hik anên kobom mavi lôk anên lahaviñ thô hadên alalô. 5 *Yani hêv alalô bulubiñ hathak yanida anên lahiki. Ma miñ hathak alalôaniñ ku thêthôn ami. Mi, havôkwiñ alalôaniñ kambom ma hadum ba alalô abitak lukmuk hathak Lovak Mathen ba hêv lôkmala lukmuk hadên alalô. 6 *Hathak ôpatu ba hêv alalô bulubiñ, Yisu Kilisi, ma Wapômbên hangasô anên Lovak Mathen bên anôn hayô hamô alalô. 7 Yani habi anên wapôm sam ba halam alalô nena avômalô thêthôn. Ba intu alalô awa athên ek naja lôkmala atu ba tem namô êtôm wak nômbên intu sapên. Ma lêk aêv maleñin ek nôm êñ.

8 Abô takên ma avanôn biñ. Ba intu yalenhaviñ ombatho i loñ lôklokwan ek ne-sopa abô takên sapên ek vi atu ba bôk êvhaviñ Wapômbên yôv ma neyabiñ i ek nindum ku mavi thêthô. Abô takên ma mavi anôn ba tem nêv avômalô lôkthô sa.

9 *Nômô daim ek auk molo takatu ba avômalô êkôki hathak lôk ekatuñ Israël iniñ limi bôbô iniñ athên ma abô lôkthango ma ethañ i hathak Mose anên balabuñ. Nôm takên ma nôm oyañ ba miñ hatôm nêv anyôla sa ami. 10 *Anyôla havak avômalô vose hi lodôn lodôn ma onañ bôlôn ju êndên opên nena etak auk êñ. Ma mi ma otak yani ba nu. 11 Alalô ayala nena avômalô anên aên iniñ auk ma lokbañ ba idum kambom thêthô. Ba intu iniñ bôk lo loñ takên da hik thêlô thô nena nêv idum kambom.

Abô anên dan

12 *Tem yanêv Altema mena Tikikus la ba êsôk, êñ ma o lôklokwan ek nu Nikopolis ek ôpôm ya. Yenañ auk nena tem yana yamô Nikopolis êndên waklavôn beleñ simbak. 13 *Sena, anyô lôkauk hathak abô

majañ, lo Apolo etak môlô ba i buyañ, ma noyabiñ i esak nômkama takatu ba thai mi ek nêv thai sa. 14 *Ôndôn alaianiñ avômalô ek nindum ku mavi ni thêthô lôk nêv avômalô vi atu ba êv yak hathak nômkama sa ek iniñ êvhaviñ injik anôn.

15 Avômalô takatu ba êmô haviñ ya êv iniñ leñinmavi hadên o. Ma nêv yenañ aên êndên nêv êvhaviñ takatu ba leñinhaviñ yêlô.

Wapômbên anên wapôm êmô imbiñ môlô lôkthô.

* 3:5: 2Ti 1:9; Hib 10:22 * 3:6: Ap 2:17-18 * 3:9: 2Ti 2:14,16 * 3:10: Mat 18:15-17 * 3:12: Ep 6:21-22; Kol 4:7-8 * 3:13: Ap 18:24; 1Ko 3:5-6 * 3:14: Ep 4:28

Kapya atu ba Pol hato hadêḡ

Pilemon

Abô môn

Pilemon ma anyô hêvhaviḡ te anêḡ Kolosi. Yani ma alaḡ ek ḡê doho atu ba êmô yani vibinḡ ba idum anêḡ ku. Ma anêḡ anyô ku êḡ te ma Onesimi. Yani hawa Pilemon anêḡ nômla doho vani ba hasôv ba hi. Lom iniḡ balabuḡ hanaḡ nena ôpatu ba hamô alaḡ vibinḡ hatak anêḡ ku ba hasôv ba hi, êḡ ma anêḡ alaḡ hatôm injik yani vônô. Havenḡ yam ma Onesimi hapôm Pol hamô koladôḡ ma halanô Abô Mavi ba hêvhaviḡ. Ba intu Pol hato abô hadêḡ Pilemon nena Onesimi ma lêk anyô hêvhaviḡ ba nêḡ anêḡ kambom vê.

Hatôm 60 AD la ma Pol hamô koladôḡ ba hato kapya ju êntêk, yaḡ ma Pilemon ma yaḡ hi Kolosi.

Pol hêv lamavi

¹ Ya Pol, yahamô koladôḡ hathak Yisu Kilisi. Yai lôk alalôaniḡ aiyaḡ Timoti ato kapya êntêk hadêḡ o, Pilemon. O ma yaianiḡ aiyaḡ anôḡ atu ba alalô adum ku doḡtom êntêk haviḡ i. ²*Lôk ato hadêḡ livônḡ Apia lo Alkipus haviḡ. Yani ma Wapômbêḡ anêḡ anyô vovak te atu ba hamiḡ haviḡ yai. Ma yai ato hadêḡ avômalô êvhaviḡ takatu ba ethak êv yeḡ hamô anêḡ unyak kapô haviḡ.

³ Alalôaniḡ Kamik Wapômbêḡ lôk Anyô Bêḡ Yisu Kilisi iniḡ wapôm lôk labali êmô imbinḡ môlô sapêḡ.

Pol hanaḡ lamavi hathak Pilemon anêḡ ku

⁴⁻⁵ Yahalanô hathak anêḡ lemhaviḡ avômalô mathenḡ sapêḡ lôk anêḡ hôêvhaviḡ hathak Anyô Bêḡ Yisu. Ba intu mek sapêḡ atu ba yahatenḡ ma yalenḡhabi o ba yahananḡ yalenḡmavi hadêḡ yenaḡ Wapômbêḡ. ⁶ Hôêvhaviḡ Wapômbêḡ ba intu o anyô wapôm. Ma yahatenḡ mek ek anêḡ wapôm êḡ injik anôḡ ba Wapômbêḡ nêḡ auk mavi êndêḡ o ek oyala nômkama mavi lôkthô atu

ba alalô awa halêḡ anêḡ Kilisi. ⁷*Aiyaḡ, abô hathak hôthô avômalô mathenḡ iniḡ kapôlônḡ linḡ hayô ek ya. Ba intu anêḡ kobom lemhaviḡ êḡ hêv ya thêvô lôk yalenḡmavi bêḡ anôḡ.

Pol hanaḡ ek Pilemon êḡḡ Onesimi êtôm yaḡ anôḡ

⁸ Aêḡ ba yahadum ek yanaḡ injik anêḡ lemhaviḡ linḡ ek undum nômlate êtôm atu ba oda lemhaviḡ undum. Nôm êḡ ma thêthônḡ mavi ba intu ya hatôm yanaḡ lôklokwanḡ ek undum aêḡ esak Kilisi anêḡ athêḡ. ⁹ Ma doḡtom hathak lenḡhaviḡ êḡ iyom intu yahananḡ hik o linḡ. Ya ma anyô boḡ Pol atu ba lêk yahamô koladôḡ hathak Yisu Kilisi, ¹⁰*yahananḡ hik o linḡ hathak yenaḡ okna Onesimi ek nuḡḡwik anêḡ lemhaviḡ thô êndêḡ yani. Yahamô koladôḡ ma yani hêvhaviḡ ba intu habitak yenaḡ okna. ¹¹ Sêbôk ma yani miḡ hatôm nêḡ o sa ami. Ma doḡtom lêk habitak anyô mavi ek nêḡ alai luvi sa.*

¹² Lêk yahêv yani hatôm yabinḡdaluk anôḡ hathôk ek o hathak loḡbô. ¹³ Yahamô koladôḡ hathak Abô Mavi ba intu yalenḡmavi ek yani enja anêḡ loḡ ba êmô imbinḡ ya ek nêḡ ya sa. ¹⁴ Ma doḡtom yahadô yapôviḡ o ek undum malêla takatu ba mavi. Ba intu miḡ hatôm yandum nômlate atu ba miḡ honanḡ ami ek undum ku mavi êtôm atu oda lemhaviḡ undum. ¹⁵ Betha Onesimi hatak o vauna ek nêḡimbinḡ Yisu Kilisi vêḡ ba havôhathôk hathak loḡbô ma tem êmô imbinḡ o wak nômbêḡ intu sapêḡ la. ¹⁶*Yani hathôk ek o ma onja yani êtôm mamuyaḡ anôḡ ma miḡ êtôm o alaḡ ek yani esak loḡbô ami. Yalenḡhaviḡ yani bêḡ anôḡ. Ma doḡtom yani ma anêḡ mamuyaḡ lôk o ma alaḡ ek yani haviḡ ba intu tem lemimbinḡ yani bêḡ anôḡ êmônḡ ek ya.

¹⁷ Aêḡ ba lemhabi nena alai ma ḡê ku te iyom, êḡ ma onja Onesimi thô êtôm intu howa ya thô. ¹⁸ Yani hadum nômla kambom hadêḡ o mena hawa anêḡ nômla, êḡ ma otak êndôk yabaheḡ. ¹⁹ Ya Pol yada yahato hathak yabaheḡ nena tem yanêḡ vuli êḡ viyaḡ êndêḡ o. Ma doḡtom lemimbi

* **1:2:** Kol 4:17; 2Ti 2:3   * **1:7:** 2Ko 7:4   * **1:10:** 1Ko 4:15; Kol 4:9   * **1:11:** Onesimi anêḡ athêḡ anêḡ ôdônḡ nena, "Hêv sa"   * **1:16:** 1Ti 6:2

nena bôk yahik loŋôndê nêmo lôkmala thô hadêŋ o ba anêm vuli viyaŋ hêk haviŋ ya denaŋ.

²⁰Avanôŋ, aiyaŋ, yalenhaviŋ onja Onesimi thô esak Anyô Bêŋ anêŋ athêŋ. Êŋ ma hatôm hôthô yakapôlôŋ liŋ hathak Kilisi. ²¹Yahato kapya êntêk hadêŋ o ba yahêvhaviŋ nena tem ondovak yenaŋ abô vibin ma onja Onesimi lôk lemmavi bêŋ anôŋ êmôŋ ek abô nômbêŋ atu ba lêk yahato.

²²*Nômla yaŋ nena opesaŋ loŋ êmô anêm unyak kapô ek ya. Yalenhabi nena tem Wapômbêŋ endanô môlônim mek ma nêm ya vê ênjêk koladôŋ ba yambô yasôk esak loŋbô.

Pol anêŋ kapya anêŋ daŋ

²³*Eaplas ôpatu ba hamô koladôŋ haviŋ ya hathak Yisu Kilisi, yani hêv anêŋ lamavi hadêŋ o. ²⁴*Ma Mak, Alistakas, Dima lo Luk, yêlô ŋê ku te iyom, thêlô êv iniŋ leŋinmavi haviŋ.

²⁵Anyô Bêŋ Yisu Kilisi anêŋ wapôm embalon môlô sapêŋ kapôlômim loŋ.

* **1:22:** Plp 1:25; 2:24   * **1:23:** Kol 1:7   * **1:24:** Kol 4:10-14

Kapya hi hadêḡ avômalô Hiblu Abô môn

Ôpatu ba hatu kapya êntêk miḡ hatu anêḡ athêḡ ami. Ma hadêḡ 200 AD ma avômalô ḡaḡ iniḡ avaka te anêḡ athêḡ nena Teetuliaḡ hatu nena Banabas hatu kapya êntêk. Ma lêk doho enaḡ nena Apolo hatu ma doho enaḡ nena Silas hatu. Ma thêlô lôkthô enaḡ nena ôpatu ba hatu kapya êntêk ma hatu hasopa Wapômbêḡ anêḡ lahaviḡ.

Ôpatu ba hatu ma anyô Israeḡ te atu ba hêvhaviḡ Yisu. Hatu hadêḡ avômalô Israeḡ takatu ba êvhaviḡ Yisu. Kapya êntêk hik thô nena Yisu ma bêḡ ek Israeḡ iniḡ plopet lôk aḡela ma Mose lôk ḡê êbôk da. Ma hik thô haviḡ nena Yisu ma anyô malêvôḡ ek Wapômbêḡ lôk alalô ma anêḡ athêḡ ma bêḡ ek Alon anêḡ lôk Israeḡ iniḡ ḡê êbôk da sapêḡ. Lôk hanaḡ ek ḡê bôk êvhaviḡ nimiḡ lôklokwaḡ ma miḡ nendeni nesopa Israeḡ iniḡ kobom bô ami. Yakô vovaḡ êpôm i êtôm sêbôk ba hapôm avômalô Israeḡ halôk loḡ thiliv.

Hatu kapya êntêk hadêḡ 68 AD la.

Wapômbêḡ Nakaduḡ hamôḡ ek aḡela

¹ Sêbôk bôlada ma Wapômbêḡ hanaḡ abô hadêḡ alalôaniḡ bumalô lôbôlôḡ hathak lavôḡiḡ lomaloma hale plopet veḡiḡbôlêk. ² *Ma lêk êntêk ma pik lo leḡ anêḡ daḡ lêk habobo ba yani hawa Nakaduḡ abôlêk ba hanaḡ abô hadêḡ alalô. Wapômbêḡ habi baḡ hayô hêk yani ma hêv nômkama sapêḡ lôk hapesaḡ nômkama sapêḡ hathak yani iyom. ³ *Yani hik Lambô anêḡ deda lôkmaḡiḡ thô ma alalô ayê yani hatôm ayê Lambô da. Ma yani havatho avômalô lôk nômkama sapêḡ loḡ aleba ilumbak mavi hathak anêḡ abô anêḡ lôklokwaḡ. Yani havôkwiḡ alalôaniḡ lelaik lôkthô vê ma halôk hamô Wapômbêḡ Lôkmaḡiḡ anêḡ baḡ vianôḡ hamô malak leḡ. ⁴ *Aêḡ ba yani hamô vuliḡ ek aḡela ma athêḡ atu ba êv hadêḡ yani ma bêḡ aêḡ iyom.

⁵ *Ma abô atu ba Anyô Bêḡ bôk hanaḡ hadêḡ Yisu ma miḡ hanaḡ hadêḡ aḡela te ami. Mi. Hanaḡ hadêḡ Yisu iyom nena, “O ma yenaḡ okna, ma lêk êntêk ma yahabitak lemambô.”

Kapya Yeḡ 2:7

Lôk hanaḡ nena, “Ya anêḡ lemambô, ma o ma yenaḡ okna.” *2 Samuel 7:14*

⁶ *Ma Wapômbêḡ hêv namalô bôp halôk ba halêm pik ma hanaḡ abô bute haviḡ nena, “Wapômbêḡ anêḡ aḡela lôkthô nêḡnêḡ yeḡ êndêḡ yani.” *Lo 32:43*

⁷ Ma hanaḡ hathak aḡela nena, “Anyô Bêḡ hapesaḡ anêḡ aḡela hatôm lovak ma anêḡ ḡê ku takêḡ ma hatôm atum dahalaḡ.” *Kapya Yeḡ 104:4*

⁸ Ma doḡtom hanaḡ hathak Nakaduḡ nena, “Wapômbêḡ, oda tem ômô anêḡ loḡ lôkliḡyak wak nômbêḡ intu sapêḡ, ma tem oyabiḡ avômalô esak kobom thêthôḡ iyom.

⁹ Lemhaviḡ auk thêthôḡ ma hôpôlik ek auk lokbaḡ.

Ba intu Wapômbêḡ anêḡ Anyô Bêḡ halam o ba haḡgasô anêḡ nôḡm lêḡlêḡ hayô hamô o ek onja athêḡ bêḡ ek indum lemmavi.

Ma aḡela lôk avômalô miḡ êmôḡ ek o ami.” *Kapya Yeḡ 45:6-7*

¹⁰ Ma abô yaḡ hanaḡ nena, “Sêbôk ba môn anôḡ ma O Anyô Bêḡ da holav pik anêḡ landiḡ, ma leḡlêvôḡ ma oda anêḡ ku hopesaḡ hathak bahem.

¹¹ Lôkthô tem ititip êtôm sôp ba mi. Ma o iyom intu tem ômô thêthô.

¹² Tem unduḡunduḡ pik êtôm kwêv daim, ma tem ômbi sôp bô atu thô ma nuḡgwik lukmuk.

Ma oda tem ômô aêḡ, ma anêḡ sondabêḡ anêḡ daḡ ma mi.” *Kapya Yeḡ 102:25-27*

¹³ Ma Wapômbêḡ bôk hanaḡ hadêḡ Nakaduḡ nena,

“Ômô yabaheḡ vianôḡ endeba yatak ḡê takatu ba ik vovak hadêḡ o nêḡmô vemkapô vibiḡ am.” *Kapya Yeḡ 110:1*

Ma miŋ bôk hanaŋ abô êŋ hadêŋ aŋela te ami ma mi.

¹⁴*Aŋela ma êtôm ŋgôk yôhok ek nindum Wapômbêŋ anêŋ ku ek nênem ñê takatu ba tem neja bulubiŋ sa.

2

Nodaŋô katô ba nosopa!

¹Aêŋ ba alalô nadaŋô nômm takatu ba bôk alaŋô yôv ek miŋ natôm yeŋ atu ba lovak hayuv vokê ami. ²*Ma abô takatu ba hale anêŋ aŋela veŋiŋbôlêk ba enaŋ intu bôk hik anôŋ yôv. Sêbôk ma avômalô miŋ elañô abô êŋ ami ba leŋôndôŋ kôtôŋ ba bôk ewa iniŋ vuli kambom êŋ yôv. ³*Ma lêk Anyô Bêŋ da halôk ba halêm pik ba hanaŋ bêŋ nena tem alalô naja bulubiŋ. Ma avômalô bôk elañô ba esopa ma alalô ayê nena abô avanôŋ. Aêŋ ba anyô te havôliŋ dômm hadêŋ alalôaniŋ bulubiŋ bêŋ atu ma ôpêŋ miŋ hatôm êsôv ênjêk vovaŋ êŋ ami ma mi. ⁴*Ma Wapômbêŋ da hadum lavôŋiŋ lo nômbithi ma ku lôkmaŋgiŋ lomalama. Ma hêv Lovak Mathen ek injik nômm mavi lomalama sam êndêŋ avômalô hatôm Anyô Bêŋ anêŋ lahaviŋ ek injik thô nena abô avanôŋ.

Yisu hatôm alalô ñê pik

⁵Yêlô anaŋ hathak pik lukmuk atu ba tem êlêm. Ma Wapômbêŋ miŋ hatak aŋela ek neyabiŋ pik lukmuk êŋ ami. ⁶Bôk hanaŋ hêk kapya nena, “Yêlô avômalô pik ma nômm oyaŋ.

Ma doŋtom O Wapômbêŋ ma hothak lemhabi yêlô lôk lemhabiŋ ba hoyabiŋ anyô anêŋ nakaduŋ mavi.

⁷Ma hotak yani hamô aŋela vibiŋ vauna, ma hopesaŋ yani hatôm anyô bêŋ ba hôêv athêŋ bêŋ lôk deda lôkmaŋgiŋ hadêŋ yani,

⁸ma hotak nômkama lôkthô hamô yani vakapô vibiŋ.” *Kapya Yeŋ 8:4-6*

Wapômbêŋ hatak nômkama lôkthô hamô yani vakapô vibiŋ. Ba nômlate miŋ hamô vuliŋ ek yani ami. Ma doŋtom miŋ hayabiŋ nômkama sapêŋ ami denaŋ. ⁹*Ma hadum ba Yisu intu yaôna lôk ek aŋela vauna ek

Wapômbêŋ nêmm anêŋ wapôm êndêŋ alalô esak yani anêŋ ñama. Yani hawa vovaŋ ba hama ek nêmm avômalô lôkthô sa. Ma lêk hawa athêŋ bêŋ lôk deda lôkmaŋgiŋ.

¹⁰Ma Wapômbêŋ hapesaŋ nômkama lôkthô ba hêv lôkmala hadêŋ sapêŋ. Yani hadum anêŋ ku thêthôŋ ba Yisu habitak anyô vovak laik môŋ anôŋ ek enja vovaŋ ek nêmm avômalô lôkthô bulubiŋ ek endom avômalô ba ini ek neja lôkmala lôkmaŋgiŋ. Aêŋ ba Yisu anêŋ ku êŋ bôk hayô unlôv yôv.

¹¹*Ba intu Yisu atu ba hadum ba avômalô ibitak mathen ma yani lôk avômalô takêŋ lêk ibitak ôdôŋ doŋtom. Aêŋ ba yani miŋ mama ek endam i nena iviyaŋ lo livi ami

¹²ma hanaŋ nena,

“Tem yandam anêmm athêŋ êndêŋ yenaŋ aiyaŋ thêlô,

ma tem yambô anêmm athêŋ êmô avômalô êvhaviŋ malêvôŋ.” *Kapya Yeŋ 22:22*

¹³Ma abô yaŋ hanaŋ nena,

“Tem yanêmmibiŋ Wapômbêŋ.” *Aisaia 8:17*

Ma abô te hanaŋ nena,

“Yêlô lôk avômena takatu ba Wapômbêŋ bôk hêv yôv hadêŋ ya êntêk.” *Aisaia 8:18*

¹⁴⁻¹⁵*Avômena takêŋ ma iniŋ leŋviŋkupik lôk thalaleŋ hamô. Ba thêlô êkô ek nema ba êmô hatôm ñê ekak veŋiŋ lo baheniŋ lusu wak nômbêŋ intu sapêŋ. Aêŋ ba Yisu êntêk habitak hatôm thêlôda ek ema ek imbuliŋ Sadaŋ, ôpatu ba havalon ñama anêŋ lôklokwaŋ lôk epole yak êŋ vê ênjêk avômalô.

¹⁶Ma miŋ hêv aŋela sa ami. Mi. Hêv Ablaham anêŋ limi sa. ¹⁷Ba intu Wapômbêŋ hapesaŋ Yisu êntêk êŋ hatôm iviyaŋ anôŋ ek imbitak êtôm avômalô iniŋ anyô bêŋ habôk da. Yani lahiki ba havalon anêŋ ku lon ek indum Wapômbêŋ anêŋ ku ek nêmm avômalô iniŋ kambom vê. ¹⁸Ma Sadaŋ êŋ bôk halôk yani la ba hawa vovaŋ. Aêŋ ba tem nêmm avômalô takatu ba Sadaŋ halôk leŋiŋ sa aêŋ iyom.

3

Yisu ma bêŋ ek Mose

* **1:14:** Sng 34:7; 91:11 * **2:2:** Gal 3:19 * **2:3:** Hib 10:29; 12:25 * **2:4:** Mak 16:20; 1Ko 12:4,11 * **2:9:** Plp 2:8-9 * **2:11:** Mat 25:40 * **2:14-15:** 1Jon 3:8; ALK 12:10 * **3:1:** Hib 4:14; 7:26

¹ *Aêḡ ba aiyaḡ thêlô, môlô ma avômalô takatu ba Wapômbêḡ bôk halam yôv ek nôômô imbiḡ yani êmô malak leḡ ba intu môlô ma mathêḡ. Ma môlô lemimimbi Yisu atu ba Wapômbêḡ hêv hatôm alalôaniḡ aposel lôk anyô bêḡ habôk da, ôpatu ba alalô anaḡ iniḡ êvhaviḡ bêḡ hathak. ² *Yani ma anyô ku anôḡ ba hadum ku takatu ba êv hadêḡ yani ek indum êtôm atu ba Mose bôk hadum ku hathak Wapômbêḡ anêḡ avômalô. ³⁻⁴ Unyak atu ba anyô halav. Ma anyô ma bêḡ ek unyak êḡ. Ma Wapômbêḡ da hapesaḡ nômkama sapêḡ. Aêḡ ba Wapômbêḡ ma bêḡ ek nômkama sapêḡ. Ma Yisu êntêk intu bêḡ ek Mose aêḡ iyom. ⁵ *Mose thai lôk Yisu ma ḡê ku anôḡ. Ma Mose ma hatôm anyô ku ba hayabiḡ Wapômbêḡ anêḡ avômalô ba hanaḡ anêḡ abô atu ba tem imbitak embeḡ yam. ⁶ Ma doḡtom Yisu êntêk intu nakaduḡ ba hayabiḡ Wapômbêḡ anêḡ avômalô hatôm unyak alaḡ. Aêḡ ba alalô nabaloḡ iniḡ aêvhaviḡ loḡ lôklokwaḡ. Ma alalô namiḡ êtôm anyô ḡê ba nanêm maleniḡ, êḡ ma tem nambitak êtôm Wapômbêḡ anêḡ avômalô.

Abô lôklokwaḡ hathak ḡê takatu ba miḡ êvhaviḡ ami

⁷ *Ba intu Lovak Mathêḡ hanaḡ, “Lêk êntêk holaḡô Wapômbêḡ abôlêk,

⁸ *ma miḡ ôpôlik êtôm sêbôk ba libumi êmô loḡ thiliv ba êvôliḡ dômiḡ ek yani ma elan mathalalen

⁹ lôk ethaḡ yani aleba hanaḡ nena, “Sondabêḡ 40 ma bôk yahadum ku lo-maloma ba thêlô êyê yôv.

¹⁰ Ba intu yalenmaniḡ hathak thêlô ḡê bôlôḡ yaḡ sêbôk atu.

Ba yahanaḡ, “Thêlô kapôlôḡ hi may-aliv wak nômbêḡ intu sapêḡ ba miḡ eyala yenaḡ loḡôndê ami.”

¹¹ *Êḡ ma yalenmaniḡ ba yahavak balabuḡ nena, “Thêlô miḡ hatôm nimbitak nêyô yenaḡ bamtu ami.” ’ ’ *Kapya Yêḡ 95:7-11*

¹² Aiyaḡ thêlô, ôḡḡô katô. Môlô miḡ nobaloḡ kambom loḡ ba notak unim ôêvhaviḡ ba nômbôliḡ dômim êndêḡ Wapômbêḡ lôkmala ami. ¹³ Lovak Mathêḡ bôk hanaḡ yôv nena “lêk êntêk”. Ma lêk êntêk ma lêk êntêk êḡ ba wak êḡ miḡ bôk hale ba hi ami denaḡ. Ba intu môlô nôsôam ba noya wak nômbêḡ intu ek kambom miḡ esau môlô ek lemimôndôḡ kôtôḡ ami. ¹⁴ Ma alalô nabaloḡ alalôaniḡ aêvhaviḡ môḡ loḡ endeba pik lo leḡ anêḡ daḡ, êḡ ma tem injik thô nena alalô abitak Kilisi anêḡ avômalô. ¹⁵ *Lêk yahanaḡ Lovak Mathêḡ anêḡ abô atu,

“Lêk êntêk holaḡô Wapômbêḡ abôlêk, ma miḡ ôpôlik êtôm sêbôk ba libumi êvôliḡ dômiḡ ek yani ami.” *Kapya Yêḡ 95:7-8*

¹⁶ *Nê alêla takatu ba bôk elanô ba êvôliḡ dômiḡ? Nê takatu ba Mose hawa i vê hêk Ijip! ¹⁷ *Nê alêla takatu ba Wapômbêḡ lamaniḡ ek i hatôm sondabêḡ 40? Nê takatu ba idum kambom ba iniḡ kupik hêv yak hêk loḡ thiliv! ¹⁸ Nê alêla takatu ba Wapômbêḡ havak balabuḡ ek thêlô miḡ nimbitak nêyô anêḡ bamtu ami? Nê takatu ba miḡ elanô abô ami! ¹⁹ Ba intu alalô ayê nena ḡê takêḡ ma thêlôniḡ êvhaviḡ mi. Êḡ ma miḡ hatôm nêyô Wapômbêḡ anêḡ bamtu ami.

4

Wapômbêḡ anêḡ bamtu

¹ Wapômbêḡ bôk habutiḡ abô ek avômalô nimbitak nêyô anêḡ bamtu kapô ba ini. Ma miḡ bôk hapole vê ami. Aêḡ ba alalô nayabiḡ i ek Wapômbêḡ miḡ ênjê nena alalô te intu hamiḡ yaḡ ami. ² Ma avômalô doho bôk enaḡ Wapômbêḡ anêḡ Abô Mavi hadêḡ alalô hatôm atu ba bôk enaḡ hadêḡ avômalô bôsêbôk. Ma doḡtom thêlô miḡ êvhaviḡ ami. Ba intu abô takatu ba thêlô elanô ma miḡ hêv thêlô sa ami. ³⁻⁴ *Wapômbêḡ hapesaḡ pik lo leḡ aleba anêḡ daḡ ma hawa lovak aleba lêk êntêk. Ma hêk Wapômbêḡ anêḡ kapya bute ma

* **3:2:** Nam 12:7; Hib 3:5 * **3:5:** Hib 3:2; Nam 12:7; Lo 18:15-19 * **3:7:** Sng 95:7-11 * **3:8:** Kis 17:7; Nam 20:2-5 * **3:11:** Nam 14:21-23 * **3:15:** Hib 3:7-8 * **3:16:** Nam 14:1-35 * **3:17:** 1Ko 10:10 * **4:3-4:** Hib 3:11

hanan̄ hathak wak te bahen̄vi ba lahavuju nena,

“Wak te bahen̄vi ba lahavuju êṅ ma Wapômbên̄ hawa lovak hathak anên̄ ku takatu ba hadum.” *Môṅ Anôṅ 2:2*

Ba alalô takatu ba aêvhavin̄ lêk ayô bamtu êṅ havin̄ hatôm Wapômbên̄ bôk hanan̄ yôv nena,

“Yalen̄manin̄ ba yahavak balabuṅ nena, ‘Thêlô min̄ hatôm nimbitak nêyô yenan̄ bamtu ami.’ ” *Kapya Yey 95:11*

⁵ *Avanôn̄! Wapômbên̄ bôk hanan̄ abô atu yôv nena,

“Thêlô min̄ hatôm nimbitak nêyô yenan̄ bamtu ami.”

⁶ Avômalô takên̄ bôk elan̄ô Abô Mavi ma don̄tom min̄ esopa ami. Ba intu min̄ bôk ibitak êyô bamtu êṅ ami. Ma don̄tom avômalô doho tem nimbitak nêyô lon̄ lovak êṅ. ⁷ Aên̄ ba Wapômbên̄ hatak wak yan̄ ba halam nena “Lêk êntêk”. Josua bôk hama bô ma Wapômbên̄ hêv abô hadên̄ Devit ba hanan̄,

“Lêk Êntêk holan̄ô Wapômbên̄ abôlêk, ma min̄ ôpôlik ami.” *Kapya Yey 95:7-8*

⁸ *Josua min̄ bôk hêv lovak hadên̄ avômalô takên̄ ami ba intu Wapômbên̄ hanan̄ hathak wak yan̄ ek nêv lovak êndên̄ alalô. ⁹ Aên̄ ba sonda leṅin̄mavi lêk hayô yôv ek Wapômbên̄ anên̄ avômalô nêv anên̄ bamtu. ¹⁰ *Ma opalê atu ba habitak hayô Wapômbên̄ anên̄ bamtu êṅ ma yani hawa lovak hathak anên̄ ku hatôm atu ba Wapômbên̄ hadum aên̄ iyom. ¹¹ Aên̄ ba alalô mathalalen̄ ek nambitak nayô bamtu êṅ ek min̄ anyôla esopa limi inin̄ veṅin̄gwam leṅôn̄dôn̄ kôtôn̄ ba nêvêm yak ami.

¹² *Wapômbên̄ anên̄ abô ma lôkmala ba lôklokwan̄ boman̄. Ba anên̄ ma, ma ma boman̄ hamôn̄ ek bin̄ vovak atu ba ma hêk luvi ek edabên̄ dahô lôk lôkmala ma lokwan̄ lôk tabilôk kisi. Ma hatitin̄ anêm auk lôk kapôlôm ba hayala katô anôn̄. ¹³ Nômlate hamô pik êntêk êṅ min̄ hatôm imbuṅ i ênjêk Wapômbên̄ ma ami. Nôm takatu ba havuṅ

i, lôkthô tem nimbitak yan̄ ba ninin̄ oyan̄ ek nindum abô esak yani.

Yisu ma anyô bêṅ habôk da

¹⁴ *Alalôanin̄ anyô bêṅ habôk da bôk hathak ba hi malak leṅ. Yani êṅ intu Yisu, Wapômbên̄ anên̄ namalô. Ba intu êvhavin̄ atu ba alalô anan̄ bêṅ ma nabalôn̄ lon̄ lôklokwan̄. ¹⁵ Alalôanin̄ anyô bêṅ habôk da bôk êlôk la lôbôlôn̄ ek indum kambom lomaloma hatôm êntêk ba alalô. Yani ma kambom mi. Ma don̄tom lahiki hathak alalôanin̄ kambom. ¹⁶ *Ba intu alalô ana bidon̄ ek Wapômbên̄ ma min̄ nakô ami. Ma awa malain̄ ma tem nêv kapô ek alalô ba napôm wapôm atu ba hêv ek nêv alalô sa.

5

¹ Sêbôk aleba lêk ma Wapômbên̄ da hathak halam anyô pik te ek imbitak anyô bêṅ habôk da. Hatak yani ek imin̄ malêvôn̄ ek avômalô pik lôk Wapômbên̄. Ba intu habôk avômalô inin̄ da êv leṅin̄mavi hadên̄ Wapômbên̄ lôk da êv inin̄ kambom vê. ² Thêlô ma ṅê pik ba eyala nena alalô sapên̄ ma hatôm don̄tom iyom ba vau hakalabu alalô sin̄. Aên̄ ba intu thêlô leṅin̄hiki hathak alalô atu ba auk mi lôk aven̄ mayaliv. ³ *Yanida ma anyô hadum kambom hatôm alalô sapên̄. Ba intu yani hathak habôk da ek yanida anên̄ kambom lôk habôk da hathak avômalô lôkthô inin̄ kambom.

⁴ *Ma anyô te min̄ hawa ku lôk athên̄ êṅ hatôm yanida anên̄ lahavin̄ ami. Mi. Wapômbên̄ da endam êtôm atu ba halam Alon am. ⁵ Ma Kilisi aên̄ iyom. Yani min̄ hawa athên̄ anyô bêṅ habôk da hathak yanida anên̄ lahavin̄ ami. Mi. Wapômbên̄ hanan̄ hadên̄ yani nena,

“O ma yenan̄ okna, lêk êntêk ma yahabitak lemambô.” *Kapya Yey 2:7*

⁶ *Ma hanan̄ hêk buyan̄ aêntêk,

“O ma anyô ômbôk da êtôm wak nômbên̄ intu sapên̄ êtôm Melkisedek.” *Kapya Yey 110:4*

* **4:5:** Sng 95:11 * **4:8:** Lo 31:7; Jos 22:4 * **4:10:** Hib 4:4 * **4:12:** Ep 6:17; ALK 1:16; 19:13-15 * **4:14:** Hib 3:1; 10:23 * **4:16:** Hib 10:19 * **5:3:** Wkp 9:7; 16:6 * **5:4:** Kis 28:1 * **5:6:** Hib 6:20; 7:1 * **5:7:** Mat 26:36-46 * **5:8:** Plp 2:6-8

⁷ *Yisu hamô pik ma hateņ mek hadêņ Wapômbêņ atu ba hatôm enja yani vê ênjêk ŋama ba hanaņ hik ôpêņ liņ lôklala lôk mathôk bêņ. Yani hamô Wapômbêņ vibin ba intu halanô anêņ abô. ⁸ *Ondaņ! Yani ma Wapômbêņ nakaduņ. Ma doņtom hawa vovaņ ek êndôņ yani ek esopa lambô. ⁹ Ôpêņ hadôņ yani ba hadum anêņ ku aleba hayô uņlôv ba intu hadum ba avômalô takatu ba esopa yani ewa bulubiņ. ¹⁰ Ma Wapômbêņ halam yani ek imbitak êtôm anyô bêņ habôk da êtôm Melkisedek.

Miņ notak unim ôêvhaviņ ami

¹¹ Abô bêņ anôņ hêk ek nanaņ. Ma doņtom môlô lêk vau ba unim auk ma thôņôthôņ. Aêņ ba malaiņ ek nanaņ abô êņ anêņ ôdôņ bêņ. ¹² *Môlô bôk oyalôv yôv ma doņtom miņ ubitak kêdôņwaga ami denaņ! Ba anyô yaņ êlêm ek êndôņ môlô esak loņbô êtôm ŋê daluk esak Wapômbêņ anêņ abô. Môlô unum sum denaņ ba miņ hatôm oņgwaņ nôm atu ba thekthek ami. ¹³ Ôpatu ba hanum sum denaņ, ôpêņ hatôm amena ba hathôņ nôm thêthôņ paliņ. ¹⁴ Ma doņtom nôm thekthek êņ ma avômalô bêņ iniņ nôm. Wak nômbêņ intu ma thêlôda nêndôņ i ek neyala mavi lo kambom.

6

¹⁻² Abô takêntêk hathak nênemimbiņ ma avômena iniņ auk ba môlô bôk oyala auk takêņ yôv. Yahananaņ hathak nede kapôlôņiņ liliņ ek nôm takatu ba injik alalô vônô, nisik ŋaņ, lôk netak bahen êyô ênjêk avômalô, ma ŋê ŋama tem nimbiyô lôk waklavôņ nedaņô abô. Alalô natak auk avômena takêntêk ma naja avômalô bêņ iniņ auk. ³ Ma Wapômbêņ hêv alalô sa ek nambitak avômalô bêņ, êņ ma tem nambitak aêņ.

⁴⁻⁶ *Ba ŋê takatu ba bôk êyê deda lôk eyaņ nôm mavi anêņ malak leņ ma ewa Lovak Mathen lôk ewa Wapômbêņ anêņ Abô Mavi lôk lôklokwaņ atu ba tem êlêm êndêņ waklavôņ êņ, thêlô êņ te hawa nôm takêņ lôkthô vêm ma hatak anêņ hêvhaviņ. Alikakna! Ôpêņ habuliņ yanida ba hamiņ piklêvôņ ma hanaņ abôma hathak Yisu ek

nijik yani vônô esak a esak loņbô. Ba intu miņ hatôm êmbôv yani ek ende kapô liliņ esak loņbô ami. Mi anôņ!

⁷ Ma pik takatu ba ôthôm hik halôk anêņ nôm lôk ya ma halumbak mavi ek ŋê takatu ba idum ku êņ, pik êņ tem enja Wapômbêņ anêņ mek mavi. ⁸ *Ma doņtom pik atu ba kapaņgik lôk sôkôsôk ibitak ma tem miņ nêma avômalô sa ami. Ma pik êņ ma Wapômbêņ tem esaņ ba emben yam ma tem êmbôk esak atum.

⁹ Aiyaņ thêlô, yêlô athaņ môlô. Ma doņtom yêlô ayala nena nôm mavi loma-loma tem êpôm môlô. Avanaņ! Tem noja nôm yaņ atu ba mavi anôņ, êņ ma bulubiņ. ¹⁰ *Ma môlô bôk ôêv anêņ avômalô mathen sa ba êntêk udum aêņ ômô. Êņ ma hik thô nena môlô lemimhaviņ yani. Wapômbêņ ma thêthôņ ba tem miņ lapaliņ môlônim ku takêņ ami. ¹¹ Ma yêlô leņiņhaviņ môlô nundum ku lôklokwaņ aêņ endeba anêņ daņ ek lôkmala atu ba ôêv malemim êņ ma tem noja. ¹² Miņ nôņgwêk vau ami. Malemkilik esak avômalô vi atu ba êvhaviņ ba imiņ lôklokwaņ. Thêlô tem neja nômkama takatu ba Wapômbêņ habutiņ abô hathak.

Abô atu ba havak ma miņ hatôm epole vé ami

¹³ Ma Wapômbêņ halam anêņ athêņ ba habutiņ abô haviņ Ablaham. Athêņ la miņ bêņ ek yani ami. Aêņ ba intu havak abô hathak ¹⁴ ba hanaņ,

“Avanaņ! Tem yanêm mek mavi êndêņ o ek anêm libumi nimbitak bêņ anôņ.”

Môņ Anaņ 22:17

¹⁵ Ablaham hayabiņ ba hamô malinyaô sawa daim vêm ka miņ hapôm anêņ abô atu ba habutiņ anêņ anôņ.

¹⁶ Anyô te havak abô hathak anyô yaņ atu ba anêņ athêņ bêņ ek yani ma injik abô êņ loņ lôklokwaņ. Ma miņ anyôla imbulav nena abô êņ ma abôyaņ ami. ¹⁷ Wapômbêņ bôk habutiņ abô haviņ anêņ avômalô yôv. Ma lahaviņ thêlô neyala katô nena tem miņ injik anêņ auk liliņ ami. Ba intu havak abô ek injik abô êņ anêņ anôņ thô. ¹⁸ *Ma bôk havak abô ba habutiņ yôv ba tem miņ

* **5:12:** 1Ko 3:1-3 * **6:4-6:** Mat 10:22; 12:31; Hib 10:26-27; 1Jon 5:16 * **6:8:** Stt 3:17-18; Mat 13:7,22 * **6:10:** Hib 10:32-34 * **6:18:** Nam 23:19

enan abôyan ami. Ma nôm ju ên havatho alalô loŋ ba hik thô nena tem miŋ injik anêŋ auk liliŋ lôk epole abô ên vê ami ek alalô takatu ba alanviŋ hadêŋ yani ek naja bulubiŋ ma tem naja nôm takatu ba aêv maleŋiŋ hathak. ¹⁹*Alalôaniŋ bulubiŋ ên hatôm yeŋ anêŋ anŋa ek alalô dahôlôŋ imiŋ lôklokwanŋ ba miŋ hatôm endowaliŋ ami. Ma bulubiŋ ên iyom intu habitak hayô loŋ mathenŋ atu ba sôp hamiŋ loŋ siŋ. ²⁰Yisu intu ba hamôŋ ek alalô ba habitak hayô unyak kapô ên ba hi ek nê m alalô sa. Yani lêk habitak hatôm anyô bêŋ habôk da wak nômbêŋ intu sapêŋ hatôm Melkisedek.

7

Melkisedek ma bêŋ ek nê Livai

¹*Melkisedek ên ma Selem iniŋ kiŋ ma Wapômbêŋ Lôkmanŋiŋ anêŋ anyô habôk da. Ablaham hik vovak hadêŋ kiŋ doho ba hamô i lu ma havôhi. Ma Melkisedek hapôm ba hêv mek hadêŋ yani. ²Ablaham hawa nômkama vovak ba habi sam hi ôdôŋ laumiŋ ba hêv ôdôŋ te hadêŋ yani. Yani anêŋ athêŋ anêŋ ôdôŋ nena “Anyô Thêthôŋ”. Anêŋ athêŋ yanŋ nena “Selem iniŋ Kiŋ” ba anêŋ ôdôŋ nena “Kiŋ Yôhok”. ³Yani anêŋ lambô lo talêbô mi ma miŋ ekatuŋ anêŋ limi ami. Miŋ eyala anêŋ waklavôŋ evathu lôk hama ami. Yani hatôm Wapômbêŋ nakaduŋ atu ba habôk da wak nômbêŋ intu sapêŋ.

⁴Odanô! Melkisedek ên ma anyô lôk athêŋ bêŋ. Ablaham ma avômalô Israe l iniŋ lim, anyô lôk athêŋ bêŋ aêŋ iyom. Ma havak nômkama takatu ba hik vovak ba hawa vose hi ôdôŋ laumiŋ ba hêv ôdôŋ te hadêŋ Melkisedek. ⁵*Ma abô balabuŋ hanaŋ nena avômalô Israe l nê nê m iniŋ nômkama takatu ba evak vose hi ôdôŋ laumiŋ ba nê nê m ôdôŋ te êndêŋ nê êbôk da. Nê êbôk da takêŋ ma Livai anêŋ limi. Thêlô lôkthô ma avômalô Israe l ba nê lôk iviyaŋ. Thêlô ma Ablaham anêŋ limi. ⁶Yani ma miŋ Livai anêŋ thalalenŋ te ami. Ma doŋtom hawa nômkama ôdôŋ laumiŋ takatu te ba hêv mek hadêŋ Ablaham atu ba Wapômbêŋ habutiŋ abô haviŋ yani. ⁷Alalô lôkthô

ayala nena anyô lôk athêŋ bêŋ hêv mek hadêŋ anyô lôk athêŋ yaô. ⁸Nê ôdôŋ ju atu ba ewa nômkama ôdôŋ laumiŋ anêŋ ôdôŋ te. Nê êbôk da takêŋ ma ôdôŋ yanŋ êlê m anêŋ Livai anêŋ ba bôk ema. Ma yanŋ ma Melkisedek ba Wapômbêŋ anêŋ abô hanaŋ nena yani miŋ hama ami. ⁹⁻¹⁰Auk yanŋ ma aêntêk. Yani hapôm Ablaham ma hayê nena Livai hamiŋ Ablaham kapô denaŋ. Ba intu Ablaham lo Livai ên ewa nôm ôdôŋ ali ên ba êv hadêŋ yani. Aêŋ ba ôpatu ba hathak hawa nôm ôdôŋ ên, lêk yani hêv hadêŋ anyô yanŋ.

Da lukmuk anêŋ lôklokwanŋ ma bêŋ ek da bô

¹¹Wapômbêŋ hêv abô balabuŋ hadêŋ avômalô. Ma hanaŋ hadêŋ Livai anêŋ thalalenŋ nena thêlô nimbitak nê êbôk da. Ma doŋtom thêlô miŋ idum Wapômbêŋ anêŋ ku ba êyô anêŋ unlôv ami. Aêŋ ba Wapômbêŋ hêv anyô habôk da lukmuk. Anyô lukmuk atu ba habôk da ma hatôm Melkisedek. Yani miŋ hatôm Alon lôk nê Livai ami. ¹²Ma ôpatu ba habôk da lukmuk ma yanŋ da ek nê êbôk da vi. Ba intu abô balabuŋ lukmuk habitak. ¹³Abô balabuŋ hanaŋ nena nê êbôk da takêŋ ibitak anêŋ ôdôŋ te iyom iniŋ thalalenŋ. Ma anyô habôk da lukmuk êntêk ma miŋ habitak anêŋ nê êbôk da bô takatu iniŋ thalalenŋ te ami. Mi. Ôpêŋ anêŋ thalalenŋ miŋ ethak idum ku êmô loŋ êbôk da ên ami. ¹⁴*Alalô lôkthô ayala nena alalôaniŋ Anyô Bêŋ ma habitak anêŋ Juda anêŋ thalalenŋ. Ma Mose bôk hanaŋ nena Livai anêŋ thalalenŋ ma tem nimbitak nê êbôk da ma Juda ma mi. ¹⁵⁻¹⁷*Avanôŋ! Alalô ayê katô nena anyô êntêk ên habôk da ma yanŋ da. Wapômbêŋ hanaŋ,

“O ma anyô hêbôk da hatôm wak nômbêŋ intu sapêŋ hatôm Melkisedek.”
Kapya Yeŋ 110:4

Ôpêŋ habôk da hatôm Melkisedek ma doŋtom miŋ habitak anêŋ nê êbôk da iniŋ thalalenŋ hatôm abô balabuŋ hanaŋ ami. Mi. Anêŋ lôklokwanŋ ma bêŋ ba anyôla miŋ hatôm imbuliŋ yani ami. Aêŋ ba ôpêŋ ma anyô lukmuk ek habôk da.

* 6:19: Wkp 16:2-3 * 7:1: Stt 14:17-20 * 7:5: Nam 18:21 * 7:14: Ais 11:1; Mat 2:6; ALK 5:5 * 7:15-17: Hib 5:6 * 7:18-19: Lom 3:30; 7:7-8; 8:3; Gal 3:21; Hib 10:1

18-19 *Abô balabuņ môn ma anêņ lôklinyak mi ba miņ hatôm injik ku anêņ daņ siņ ami. Ba intu Wapômbêņ hêv abô balabuņ êņ vê. Ma hêv nôm mavi anôn yaņ ba hawa balabuņ bô êņ anêņ loņ. Ma alalô aêv malenij hadêņ nôm lukmuk êņ ek ana bidon ek Wapômbêņ.

20 Ma Wapômbêņ hêv ku nêmbôk da hadêņ Livai anêņ thalalen. Ma doņtom havak abô hathak anyô yaņ. 21 *Avanôn! Wapômbêņ havak abô haviņ ôpêņ ek imbitak anyô habôk da ba hanaņ,

“Anyô Bêņ bôk havak abô ma miņ hatôm injik anêņ auk liliņ ami,
‘O ma anyô hôbôk da wak nômbeņ intu sapêņ.’”

Kapya Yeņ 110:4

22 *Ba intu Yisu ma hatôm Wapômbêņ anêņ tabô lukmuk atu ba mavi anôn ba hamôn ek tabô bô.

23 Sêbôk ma nê êbôk da ema ma yaņ habitak hawa loņ ek indum ku ba intu nê êbôk da bêņ anôn. 24-25 *Ma doņtom Yisu hamô hatôm wak nômbeņ intu sapêņ ek enaņ injik Wapômbêņ liņ ek nê avômalô sa ba hik ku anêņ daņ siņ. Aêņ ba hêv bulubiņ hadêņ avômalô takatu ba êvhaviņ yani ek ini êndêņ Wapômbêņ. Ma anêņ ku êmbôk da intu anêņ daņ mi.

26 Avanôn. Anyô bêņ habôk da atu tem nê alalô sa. Yani ma mathen ma kambom lo lelaik mi ma hamô seka ek nê kambom lôk hamô vuliņ anôn ek nômka ma nômbeņ intu sapêņ. 27 *Yisu hêv i hatôm da ek nê kambom vê. Da êņ ma da lôkthô anêņ daņ. Nê bêņ êbôk da vi ma wak nômbeņ intu ma êbôk da ek nê thêlôda iniņ kambom vê vê ka nêmbôk avômalô iniņ da nê nê iniņ kambom vê emben yam. Ma Yisu êņ ma miņ hatôm nê êbôk da takêņ ami. 28 Abô balabuņ halam nê volon ek nimbitak nê bêņ êbôk da. Ma doņtom abô atu ba havak haveņ yam ma halam nakaduņ ba hadum ku êņ aleba hayô unjlov ek êmô êtôm wak nômbeņ intu sapêņ.

8

Yisu ma tabô lukmuk

* 7:21: Hib 5:6 * 7:22: Hib 8:6; 12:24 * 7:24-25: Lom 8:34 * 7:27: Hib 5:3 * 8:5: Kis 25:40; Kol 2:17; Hib 9:23 * 8:6: Hib 7:22 * 8:8: Islael lo Juda thai ma ôdôn te iyom. Ma doņtom evak i vose hi ôdôn ju ba intu elam nena “Islael lo Juda”.

1 Abô takatu ba lêk yêlô anaņ yôv anêņ ôdôn ma aêntêk. Alalôaniņ anyô bêņ habôk da te hamô. Yani bôk hamô Wapômbêņ Lôkmaņgiņ anêņ loņ yôv hamô baņ vianôn anêņ malak leņ. 2 Yani hadum ku hamô unyak mathen, êņ ma malak yeņ anôn atu ba Anyô Bêņ da halav ma miņ anyô elav ami.

3 Anyô bêņ habôk da tomtom ma elam thêlô ek nê nê da leņiņmavi lôk da atu ba ik alim ba êbôk. Ba intu yani hadum aêņ iyom. 4 Nê êbôk da êmô pik ma êbôk hatôm balabuņ hanaņ. Ma Yisu êntêk atu ba hamô pik ma habitak anêņ nê ôdôn yaņda ba intu miņ hatôm indum ku êmbôk da êņ ami. 5 *Ma nê êbôk da takêņ idum iniņ ku êmô malak yeņ. Ma unyak êņ hik malak leņ anêņ dahô thô. Ba intu Mose halav malak yeņ ma Anyô Bêņ hanaņ abô lôklinyak hadêņ yani nena, “Ondav katô. Opesaņ nômka ma lôkthô êtôm dahô atu ba yahik thô hadêņ o halôk dumlolê.” 6 *Ma doņtom hêv ku hadêņ Yisu ek imbitak tabô lukmuk ba hamô vuliņ ek nê êbôk da iniņ ku. Ma havak tabô lukmuk êņ ba anêņ abô hamô vuliņ ek tabô bô. Aêņ ba tabô bô anêņ lôklokwaņ yaôna lôk ek tabô lukmuk ma Yisu êņ anêņ ku anêņ lôklokwaņ ma hamôn ek nê êbôk da iniņ ku.

Tabô lukmuk ma bêņ ek tabô bô

7 Abô tabô bô anêņ kambom mi, êņ ma tem Wapômbêņ nê tabô lukmuk ami. 8 Ma Wapômbêņ hapôm kambom hêk tabô bô ba intu hanaņ,

“Anyô Bêņ hanaņ, ‘Wak te tem êlêm ek yambak tabô lukmuk imbiņ avômalô Islael lo Juda.’”

9 Sêbôk ma yahavak tabô haviņ thêlônini limi

ma yahavalon thêlô bahenij ba yahadadi thêlô vê hêk Ijip.

Thêlô miņ êwê yenaņ abô tabô vibiņ ami ba yahavôliņ yadomiņ hadêņ thêlô.

Aêņ ba intu tabô lukmuk êntêk ma tem miņ êtôm tabô bô ami.

Ya Anyô Bêņ yahanaņ aêņ.

10 Wak êṅ ma tem yambak tabô imbiṅ avômalô Islael aêntêk. Tem yato yenaṅ abô balabuṅ ênjêk thêlôniṅ auk lôk yato ênjêk thêlô kapôlôṅiṅ. Ma tem yambitak thêlôniṅ Wapômbêṅ ma thêlô tem nimbitak yenaṅ avômalô. Ya Anyô Bêṅ yahanaṅ aêṅ.

11-12 Yahêv thêlôniṅ kambom vê ma tem miṅ yalenimbi thêlôniṅ kambom esak loṅbô ami.

Aêṅ ba ku mi ek anyô yaṅ êndôṅ yaṅ mena iviyaṅ la ba enaṅ, "Oyala Anyô Bêṅ" ek malê nena lôkthô tem neyala ya, ṅê athêṅ mi lôk ṅê athêṅ bêṅ." *Jelemaia 31:31-34*

13 Wapômbêṅ halam abô tabô êntêk êṅ nena "lukmuk". Aêṅ ba tabô bô lêk pulusikna ba mi. Ma nôṃ atu ba lêk hayalôv ba hatak anêṅ lôkliṅyak, nôṃ êṅ tem nêṃ yak ba ni.

9

Malak yeṅ atu ba hamô pik

1 *Tabô bô atu lôk anêṅ abô majajaṅ hathak nêṅem yeṅ lôk anêṅ unyak mathenṅ bôk hamô pik êntêk yôv. 2 Ma elav malak yeṅ te. Anêṅ kapô môṅ ma êdô atum lam lôk balê polom mathenṅ hamô. Loṅ êṅ ma elam nena Loṅ Mathenṅ. 3 *Ma kapô yaṅ atu ba sôp hayaṅ kisi ma elam nena Loṅ Mathenṅ Anôṅ Biṅ. 4 *Ma kapô mathenṅ anôṅ êṅ ma alapa êmbôk kamuṅ ôv mavi lôk alapa evak tabô atu ba ik siṅ hathak gol êdô hamô loṅ êṅ. Ma alapa tabô êṅ anêṅ kapô ma êdô tase gol atu ba mana hamô kapô lôk Alon anêṅ kôm atu ba havuak ma valu abô tabô. 5 *Alapa anêṅ vôv ma aṅjela ju imiṅ ba Wapômbêṅ anêṅ deda lôkmanṅiṅ habi hayô hêk i. Ma anêṅ ṅgabôm ma loṅ thalalenṅ hamô ek nêṃ avômalô iniṅ kambom vuli. Wakma lêk mi ba miṅ hatôm yanaṅ limamôk ami.

6 *Nôṃkama sapêṅ lêk hapesaṅ i yôv, ma ṅê êbôk da ibitak êyô unyak kapô mathenṅ ek nindum iniṅ ku wak nôṃbêṅ intu sapêṅ.

7 *Ma Loṅ Mathenṅ Anôṅ Biṅ êṅ ma sonda

bêṅ tomtom anêṅ wak te iyom ma anyô bêṅ habôk da hawa alim thalalenṅ ba hi hayô ma hêv da êṅ ek nêṃ avômalô takatu ba idum kambom ba leṅṅpaliṅ lôk yanida anêṅ kambom vê. Ma thalalenṅ mi ma ku êṅ mi. 8 Ma Lovak Mathenṅ hadôṅ alalô nena kapô mathenṅ êṅ êntêk hamô denaṅ ba avômalô miṅ hatôm nimbitak nêyô Loṅ Mathenṅ Anôṅ Biṅ êṅ ba ini ami. 9 *Êntêk ma abô dahô ek êdôṅ avômalô bôlôṅ êntêk. Nê êbôk da ethak êv da lôk nôṃkama leṅṅmavi. Ma da takêṅ miṅ hêv alalô thêvô hathak kambom takatu ba adum ami. 10 Da takêntêk ma nôṃ leṅviṅkupik iyom, eyaṅ nôṃ mena inum ṅaṅ mena ithik i ek nêṃ lelaik vê. Ma doṅtom loṅôndê lukmuk tem êlêṃ ek êsô loṅôndê bô êṅ pôṅêṅ.

Kilisi anêṅ thalalenṅ hatôm da

11 Ma doṅtom Kilisi halêṃ ba hadum anyô bêṅ habôk da anêṅ ku ba hadum nôṃ mavi habitak. Yani habitak hayô malak yeṅ atu ba thêthôṅ anôṅ ba hamô vuliṅ ek malak yeṅ takatu ba hamô pik êntêk lôkthô. Unyak êṅ miṅ ṅê pik elav lôk miṅ nôṃ pik ami. 12 Yani miṅ hawa bokmeme lôk bokmanṅkao nakaduṅ iniṅ thalalenṅ ba habitak hayô Loṅ Mathenṅ Anôṅ Biṅ êṅ ami. Mi anôṅ. Yanida hawa anêṅ thalalenṅ ba habitak hayô Loṅ Mathenṅ Anôṅ Biṅ êṅ bôlôṅ doṅtom iyom ek epole kambom takatu ba havalonṅ alalô loṅ vê ek miṅ embalonṅ alalô loṅ esak loṅbô wak nôṃbêṅ intu ami. 13 *Ma ewa bokmeme lôk bokmanṅkao malô iniṅ thalalenṅ ma bokmanṅkao tiṅ atu ba êbôk ba kabukla ma epaliv hayô hamô ṅê lôṅgôlôṅ ek nimbitak mathenṅ ek nêṃ mabuṅ anôṅ. Ma doṅtom nôṃ êṅ ma hapesaṅ avômalô leṅviṅkupik iyom ek nêṅem yeṅ. 14 *Ma Kilisi anêṅ thalalenṅ ma hamôṅ ek alim iniṅ thalalenṅ ba hik ku êṅ anêṅ daṅ siṅ. Lovak Mathenṅ atu ba hamô hatôm wak nôṃbêṅ intu sapêṅ havatho yani loṅ ba intu hêv ida hatôm da atu ba kambom mi ek Wapômbêṅ. Yani havôkwiṅ alalôaniṅ kapôlôṅiṅ ma hawa nôṃ takatu ba tem injik alalô vônô vê ek alalô nanêṃ yeṅ êndêṅ Wapômbêṅ atu ba hamô lôkmala.

* 9:1: Kis 25:23-26:30 * 9:3: Kis 26:31-33 * 9:4: Kis 16:33; 25:10-16; 30:1-6; Nam 17:8-11; Lo 10:3-5 * 9:5: Kis 25:18-22 * 9:6: Nam 18:2-6 * 9:7: Wkp 16:2-34 * 9:9: Hib 10:1-2 * 9:13: Wkp 16:15-16; Nam 19:9,17-19; Hib 10:4 * 9:14: 1Pi 1:18-19

Thalalen havatho tabô lukmuk loŋ

¹⁵ Tabô bô bôk hayabiŋ avômalô takatu ba idum kambom ma Kilisi hama ek hapole thêlôniŋ kambom takêŋ vê. Aêŋ ba yani hatôm alalôaniŋ anyô mólô atu ba havak tabô lukmuk ek avômalô pik takatu ba Wapômbêŋ halam ma tem neja lôkmalâ atu ba tem nêmo êtôm wak nômbêŋ intu sapêŋ êtôm atu ba Wapômbêŋ bôk havak abô hathak. ¹⁶ Avômalô ethak ik alim ek hik thô nena thêlô evak tabô ek miŋ nema ami. ¹⁷ Alim hama êŋ ma tabô hamiŋ lôklokwaŋ. Ma alim hama ami, êŋ ma tabô êŋ anêŋ lôklokwaŋ mi. ¹⁸ Aêŋ ba thalalen hanŋasô ek nêmo lôklokwaŋ ek embatho tabô lukmuk lôk tabô bô loŋ. ¹⁹ *Mose hasam abô balabuŋ lôkthô hadêŋ avômalô vêmo ma hawa bokmaŋkao map iniŋ thalalen haviŋ ŋaŋ lôk boksipsip kasa anêŋ vuluk haviŋ alokwaŋ isop thaŋaŋ ma hasoŋ halôk thalalen ma hapaliv hathak kapyâ tabô lôk avômalô. ²⁰ Ma hanaŋ, “Wapômbêŋ havak tabô ba thalalen êŋ hêv lôklokwaŋ ba hanaŋ nena nosopa.” ²¹ *Ma Mose hapaliv alim thalalen hayô hamô malak yeŋ lôk anêŋ nômkama êv yeŋ sapêŋ. ²² *Ma abô balabuŋ hanaŋ nena thalalen tem isik nômkama sapêŋ ba nimbitak mabuŋ. Ma thalalen mi, ma miŋ hatôm nêmo kambom vê ami.

Kilisi hêv da bôlôŋ te iyom

²³ *Nômkama pik hik nômo malak leŋ thô ba intu ñê êbôk da êv da takêŋ ek nômkama malak yeŋ lôkthô imbitak mabuŋ. Ma nômkama malak leŋ ma nêmo da ek imbitak mabuŋ aêŋ iyom. Da êŋ hamôŋ ek da yaŋ êntêk ek êmbôkwiŋ nômkama malak leŋ. ²⁴ Aêŋ ba Kilisi habitak hayô malak leŋ ba hi hamiŋ Wapômbêŋ ma ek nêmo alalô sa. Ma miŋ habitak hayô unyak matherŋ atu ba epesaŋ hathak bahenŋ atu ba loŋ anôŋ anêŋ dahô oyaŋ iyom ami. ²⁵ Ma ôpêŋ miŋ hatôm anyô bêŋ habôk da ba habitak hayô Loŋ Matherŋ Anôŋ Biŋ lôbôlôŋ hadêŋ sondabêŋ lôkthô haviŋ thalalen atu ba miŋ yanida anêŋ ami. ²⁶ *Mi! Sêbôk atu ba pik habitak aleba lêk ma Kilisi hawa vovaŋ lôbôlôŋ e? Ai! Mi! Wak lêk ma hatôm

wak lôkthô anêŋ daŋ ma pik lo leŋ anêŋ daŋ ba yani halêmo hêv yanida hatôm da ek imbuliŋ kambom lôkthô. ²⁷ Alalô avômalô pik ama bôlôŋ doŋtom iyom vêmo ma tem alalô nandum abô. ²⁸ Ma Wapômbêŋ hêv Kilisi êntêk êŋ hatôm da bôlôŋ te aêŋ iyom ek nêmo avômalô lôkthô iniŋ kambom vê. Ma avômalô takatu ba eyabiŋ yani ma tem endelêmo esak loŋbô ek nêmo i bulubiŋ. Ma hêv avômalô iniŋ kambom vê, ku êŋ bôk yôv ba ôpêŋ tem miŋ indum ku êŋ esak loŋbô ami.

10

Kilisi da hêv i hatôm da

¹ Aêŋ ba abô balabuŋ ma abô dahô hathak nômo mavi lomaloma takatu ba tem imbitak. Nômkama takatu ba tem imbitak embenŋ yam ma nômo anôŋ. Ma balabuŋ tem miŋ injik ku anêŋ daŋ siŋ ba isik avômalô takatu ba êlêmo ek nêmo yeŋ iniŋ kambom lôkthô vê ami. Avanoŋ. Da êv lôbôlôŋ hadêŋ sondabêŋ lôkthô miŋ hatôm indum ku êŋ ami. ² Ma da takêŋ hik ku daŋ siŋ, êŋ ma ñê êbôk da tem netak iniŋ ku êv da. Ma hathik avômalô takatu ba êv yeŋ ba ibitak mabuŋ, êŋ ma tem thêlô leŋiŋmalaiŋ esak iniŋ kambom esak loŋbô ami. ³⁻⁴ *Ma bokmaŋkao malô lôk bokmeme iniŋ thalalen êntêk êŋ miŋ hathak hêv kambom vê ami. Mi anôŋ. Aêŋ ba sondabêŋ nômbêŋ intu ma ethak êv da takêŋ ek avômalô leŋimbi iniŋ kambom.

⁵ Aêŋ ba Kilisi halôk ba halêmo pik ma hanaŋ,
“Alim lôk ya lomaloma atu ba êbôk hatôm da ma miŋ hatôm anêmo lemhaŋiŋ ami,

aêŋ ba bôk hopesaŋ yalenŋiŋkupik yôv.

⁶ Da êbôk hathak atum lôk kambom anêŋ da miŋ lemmavi ami.

⁷ Êŋ ma yahaŋaŋ, ‘Ya êntêk. Bôk eto hêk kapyâ hathak ya nena yahalêmo ek yandum O Wapômbêŋ anêmo lemhaŋiŋ.’ ” *Kapyâ Yeŋ 40:6-8*

⁸ Abô balabuŋ hanaŋ nena nêmo da, ma doŋtom Yisu hanaŋ, “Alim lôk ya lomaloma takatu ba êbôk hatôm da lôk da êbôk hathak atum lôk kambom anêŋ da ma

* **9:19:** Kis 24:6-8   * **9:21:** Wkp 8:15,19   * **9:22:** Wkp 17:11   * **9:23:** Hib 8:5; 10:1   * **9:26:** Hib 10:10
* **10:3-4:** Hib 9:13

miñ lemhaviñ lôk lemmavi ami.”⁹ Vêm ma yani hanañ, “Ya êntêk. Yahalêm ek yandum anêm lemhaviñ.” Yani hatak nômlukmuk ek enja yañ bô anêñ loñ.¹⁰ *Ma hasopa Wapômbêñ anêñ lahaviñ ba hêv anêñ liñkupik hatôm da ek indum alalô nambitak mathen ba hik ku êñ anêñ dan siñ.

¹¹ *Nê êbôk da imiñ wak nômbêñ intu ek nindum iniñ ku nêmbôk da. Thêlô êbôk da êñ lôbôlôñ. Ma doñtom iniñ da êñ miñ hathak hêv kambom vê ami. Mi anôñ.¹² Ma anyô yañ atu ba hadum anêñ ku habôk da ma habôk bôlôñ doñtom iyom ma da êñ hadum ku hamô hatôm wak nômbêñ intu sapêñ ek hêv kambom vê. Vêm ma hi hamô Wapômbêñ bañ vianôñ¹³ *ma hayabiñ waklavôñ atu ba netakñê ik vovak hadêñ yani nêmo yani vakapô vibin am.¹⁴ Yani hêv da bôlôñ doñtom iyom. Ba intu hadum ba avômalô ibitak mathen ba lêk êyô unlôv atu ba nêmo êtôm wak nômbêñ intu sapêñ.

¹⁵ Ma Lovak Mathen hathak hanañ hadêñ alalô hathak nômlêñ nena,

¹⁶ * “Anyô Bêñ hanañ nena,

‘Wak êñ ma tem yambak tabô imbiñ thêlô nena,

“Tem yatak yenañ abô balabuñ êndôk thêlô kapôlôñiñ lôk yato êñjêk iniñ auk.” ’ ’ ”

Jelemaia 31:33

¹⁷ Êñ ma hanañ,

“Thêlôniñ kambom lôk ibuliñ abô balabuñ ma tem miñ yalenjimi esak loñbô ami.”

Jelemaia 31:34

¹⁸ Aêñ ba nôml takatu ba bôk êv vê, êñ ma tem miñ nêmbôk kambom anêñ da esak loñbô ami.

Alôana bidon ek Wapômbêñ

¹⁹ *Aiyañ thêlô, avanôñ! Nômla miñ havalon alalô loñ ek nayô Loñ Mathen Anôñ Biñ kapô ba ana ami. Ma Yisu anêñ thalalen²⁰ *hadabêñ sôp êñ kisi ba habitak hatôm alalôaniñ loñôndê lôkmala lukmuk atu ba hêv liñkupik hatôm da ek ku êñ.²¹ Ba yani ma alalôaniñ anyô habôk

da mavi anôñ atu ba hayabiñ Wapômbêñ anêñ avômalô.²² *Ma yani hapaliv thalalen halôk alalô kapôlôñiñ ba hêv alalôaniñ lenjimalain vê. Ma alalôaniñ lenjinkupik ma bôk ithik hathak ñañ mabuñ. Aêñ ba alalô nanêm kapôlôñiñ lôk nabalon alalôaniñ aêvhaviñ loñ lôklokwan ek alalô ana bidon ek Wapômbêñ.²³ Ôpatu ba havak abô êñ ma miñ hanañ abôyañ ami. Ba intu bôk alalô aêv maleniñ hadêñ aêvhaviñ atu ba anañ hi yañ lôklokwan. Ma alalô nabalon aêvhaviñ êñ loñ ma miñ nande lelaliliñ ami.²⁴ Lôk nanjik alalôaniñ auk liñ ma nambatho i loñ esak kobom lenjimbiniñ i ma nandum mavi lomaloma.²⁵ *Avômalô vi êdô anêñ nesak doñtom. Ma alalô ma miñ nandum aêñ ami ma nasô i ba naya ek malê nena waklavôñ lêk habobo.

Alalô miñ nandô Wapômbêñ ami

²⁶ *Ôpatu ba hayala Wapômbêñ anêñ abô anôñ ma doñtom hêv anêñ auk ek indum kambom lôbôlôñ, êñ ma kambom anêñ da bôk hale ba hi yôv.²⁷ *Ba intu ôpêñ hakô ba hayabiñ ek indum abô lôk êndôk atum dahalan atu ba tem imbuliñ ñê takatu ba lenjimaniniñ hathak Wapômbêñ.²⁸ *Sêbôk ba anyô te havôliñ dôml ek Mose anêñ abô balabuñ ba anyô ju la êpôm ba enañ yani bêñ, ôpêñ ma ik vônô ba avômalô la miñ kapôlôñ malainiñ hathak ôpêñ ami.²⁹⁻³⁰ *Aêñ ba lemhabi aisê? Alalô bôk ayala yani atu ba hanañ,

“Nijik anyô lenkadôk liñ, êñ ma yenañ ku ba tem yandum.” *Lo 32:35*

Ma abô yañ hanañ nena,

“Anyô Bêñ tem indum abô ek anêñ avômalô.” *Lo 32:36*

Ba intu ôpatu ba havak Wapômbêñ Nakaduñ pesa ma hayê thalalen tabô atu ba hadum yani habitak mathen hatôm nôml oyañ ba hanañ abôma hathak Lovak Mathen anêñ wapôm, êñ ma tem enja anêñ vuli atu ba kambom anôñ ek ñê takatu ba evak Mose anêñ balabuñ pesa.³¹ Alikakna. Hôêv yak halôk Wapômbêñ Lôkmala bañ ba havalon o, êñ ma malainiñ bomañ.

* **10:10:** Hib 9:12 * **10:11:** Kis 29:38 * **10:13:** Sng 110:1 * **10:16:** Hib 8:10 * **10:19:** Hib 4:16 * **10:20:**

Mat 27:51 * **10:22:** Wkp 8:30; Ese 36:25; Ep 5:26 * **10:25:** Hib 3:13 * **10:26:** Hib 6:4-8 * **10:27:** Ais 26:11

* **10:28:** Lo 17:6; 19:15 * **10:29-30:** Mat 12:30-32; 1Ko 11:27-29; Sng 135:14

Alalôaniņ êvhaviņ imiņ lôklokwaņ

³² Lemimimbi sêbôk ba owa deda. Ma uik vovak bêņ ba owa vovaņ ma doņtom umiņ lôklokwaņ. ³³ Wak doho ma etak mólô umiņ piklêvôn ba ethaņ mólô ma ik mólô. Ma wak doho ma othak umiņ yani loņ siņ ek hôêv yani thêvô. ³⁴ *Ma mólô lemimhikam hathak thêlô takatu ba êmô koladôn. O kambom mi ma sôp bidon ewa anêm nômkama oyaņ. Ma hoyala nena anêm nômkama mavi takatu ba anêņ daņ mi êntêk hovaloņ loņ denaņ. Aêņ ba lemim-mavi.

³⁵ Anêm payeņ mavi tem êpôm o. Ba intu miņ ôkô ba ômbi anêm hôêvhaviņ ni ami. ³⁶ Ma umiņ lôklokwaņ ba undum Wapômbêņ anêņ lahaviņ ek onja nôm takatu ba yani bôk havak abô yôv haviņ avômalô takatu ba êvhaviņ. ³⁷ Kasana iyom, “Yani atu ba halêm ma tem êlêm ma tem miņ esau ami.

³⁸ Ma ñê thêthôn ida êvhaviņ wak nômbêņ intu sapêņ.

Ma ôpatu ba havôliņ dôm ma tem miņ yaleņmavi esak yani ami.”

Habakuk 2:3-4

³⁹ Yôv. Alalô miņ hatôm ñê takatu ba êdô Wapômbêņ ba tem nêpôm malaiņ ami. Mi. Alalô ma avômalô aêvhaviņ ba tem Wapômbêņ nêm alalô bulubiņ.

11*Êvhaviņ anêņ vuli*

¹ *Anyô hêv ma ek nômlate ba miņ hayê ami ma doņtom hayala katô nena tem enja, ôpêņ ma anyô hêvhaviņ. ² Bumalô thêlô idum aêņ ba intu Wapômbêņ hanaņ abô mavi hathak thêlô.

³ *Alalô êvhaviņ ba intu ayala nena sêbôk ma Wapômbêņ hanaņ abô ba hapesaņ nômkama lôkthô. Ma miņ hawa nômla ba hapesaņ nômkama hathak ami. Mi, hanaņ hathak abôlêk iyom ma nômbêņ êņ habitak.

⁴ *Abel hêvhaviņ ba hêv da mavi hadêņ Wapômbêņ ba hamôn ek Kain anêņ da. Yani hêvhaviņ ba Wapômbêņ hanaņ abô mavi hathak anêņ da ba hanaņ, “O anyô

thêthôn anôn.” Yani hama ma doņtom anêņ hêvhaviņ êntêk hanaņ abô hadêņ alalô denaņ.

⁵ *Ma Inok, yani hêvhaviņ ba Wapômbêņ hawa yani lôk liņkupik ba miņ hama ami. Ba intu miņ êpôm yani ami ek malê nena Wapômbêņ hawa yani vê. Avanôn. Enaņ nena Anyô Bêņ lamavi bêņ anôn hathak yani ba intu hawa vê. ⁶ Ôpatu ba miņ hêvhaviņ ami tem miņ nêm lamavi êndêņ Wapômbêņ ami. Ma opalê atu ba halêm ek yani ma nêmimbiņ nôm lokwanju êntêk. Wapômbêņ da hamô aêņ ma ôpatu ba habôlêm Wapômbêņ tem êpôm vuli mavi anôn.

⁷ *Ma Noa hêvhaviņ. Ba Wapômbêņ hanaņ hathak nôm takatu ba miņ bôk habitak ami denaņ. Ma hakô ba hanaņ Wapômbêņ ba hapesaņ yeņ te ek nêm anêņ thalaleņ sa. Ma anêņ hêvhaviņ hik avômalô iniņ kambom thô ma hadum ba yani habitak thêthôn anôn.

⁸ *Ma Ablaham hêvhaviņ ba Wapômbêņ halam yani, “Nu loņ atu ba tem yanêm êndêņ o ek oyabiņ.” Ma hanaņ Wapômbêņ anêņ abô ba hi ma doņtom miņ hayala loņ êņ ami. ⁹⁻¹⁰ *Ablaham hapôviņ ek ni pik atu ba Wapômbêņ halav unyak lôk landiņ lôklokwaņ hatôm anêņ auk. Ma Wapômbêņ bôk havak abô nena Ablaham lôk limi takatu ba tem neja loņ mavi êņ. Ba intu ôpêņ hêvhaviņ ba hi hatôm anyô loņ buyaņ ma halav unyak kudum halôk hatôm bôk ba Aisak lo Jekop elav.

¹¹ *Yani hêvhaviņ ba Sala avi yamu atu ba bôk hayalôv. Ma doņtom hayala nena Wapômbêņ tem indum nôm atu ba yani havak. Aêņ ba hawa lôklokwaņ ba hêv amena hadêņ Sala. ¹² *Ma yani ma anyô doņtom iyom ba bôk anyô boņ lôk hatôm anyô ñama. Ma doņtom limi ibitak bêņ anôn hatôm vuliņ lenŝawa lôk thathe ñgwêk daņ.

¹³ *Ma avômalô takêntêk êvhaviņ ba êmô aleba ema. Ma miņ thêlô êyê nôm takatu ba Wapômbêņ bôk havak haviņ i ami. Mi. Thêlô leniņmavi iyom ba eyabiņ nôm takatu

* **10:34:** Mat 5:11-12; 6:20 * **11:1:** 2Ko 5:7 * **11:3:** Stt 1:1; Sng 33:6; Jon 1:3 * **11:4:** Stt 4:3-10 * **11:5:** Stt 5:21-24 * **11:7:** Stt 6:13-7:1 * **11:8:** Stt 12:1-5 * **11:9-10:** Stt 35:12 * **11:11:** Stt 18:11-14; 21:2; Lom 4:19 * **11:12:** Stt 15:5; 22:17 * **11:13:** Stt 23:4; 1Sto 29:15; Sng 39:12; 1Pi 2:11

ba lèk êyê ma doŋtom hêk daimbô denaŋ. Ma thêlô eyala katô nena thêlô hatôm nê loŋ buyaŋ ba pik êntêk ma miŋ thêlônin ami. ¹⁴ Ma avômalô takatu ba enaŋ aêŋ hik thô nena êbôlêm pik buyaŋ ek êtôm thêlôda iniŋ loŋ. ¹⁵ Ma avômalô takêntêk miŋ leŋiŋhiki hathak pik takatu ba thêlô etak lôk leŋiŋhiki ek nendeni esak loŋbô ami. Mi. ¹⁶ Thêlô leŋiŋhiki hathak loŋ lukmuk mavi êŋ, malak leŋ atu ba Wapômbêŋ hapesaŋ malak lôŋ êŋ ek thêlô. Ba intu miŋ mama ek endam i nena anêŋ avômalô ami.

¹⁷⁻¹⁸ *Avanôŋ biŋ! Ablaham ma ôpatu ba Wapômbêŋ bôk habutiŋ abô haviŋ yani ba hanaŋ nena,

“Aisak nali iyom intu libumi lukmuk tem nimbitak.” *Môŋ Anôŋ 21:12*

Ma doŋtom saê hayô ma Ablaham hêvhaviŋ ba hadum ek nêŋ nakaduŋ doŋtom atu êtôm da. ¹⁹ *Yani anêŋ auk nena, “Wapômbêŋ hatôm injik yani liŋ imbiyô ênjêk ŋama.” Ba intu havayuŋiŋ nakaduŋ laselo hathak biŋ ba hatôm hama ma doŋtom Wapômbêŋ hik yani liŋ ba hêv hadêŋ lambô hathak loŋbô.

²⁰ *Ma Aisak hêvhaviŋ aêŋ iyom ba intu yani hêv mek hadêŋ Jekop lo Isau hathak nôŋ takatu tem imbitak embenŋ yam.

²¹ *Ma Jekop hêvhaviŋ ba hadum ek ema ma habi i loŋ hathak anêŋ kôm ba hamiŋ ma hêv mek hathak Josep nali lôk hêv yeŋ.

²² *Ma Josep hêvhaviŋ ba habobo ema ma hanaŋ hadêŋ avômalô Israeŋ ek waklavôŋ atu ba etak Ijip ma neja anêŋ lokwaŋ imbiŋ.

²³ *Ma Mose talêbô lo lambô êvhaviŋ ba talêbô havathu yani ma êyê nena okna vuliŋ biŋ ba ivuŋ yani hatôm ayôŋ lô ma miŋ êkô ek kiŋ anêŋ abô balabuŋ ami.

²⁴ Yani halumbak ma hêvhaviŋ ba hadô nendam yani nena Pelo nalavi anêŋ nakaduŋ ba hanaŋ, ²⁵ “Yalenhaviŋ yamô imbiŋ Wapômbêŋ anêŋ avômalô ek yanja malaiŋ. Ma yahapôlik hathak leŋmavi atu ba halêm anêŋ kambom anêŋ ba hamô wak

doho iyom.” ²⁶ Avanôŋ. Yani ma hadahaliŋ vuli mavi atu ba tem enja embenŋ yam. Ba anêŋ auk nena, “Ya ma Mesia anêŋ avômalô te ba avômalô enaŋ abô kambom hathak ya, êŋ ma nôŋ mavi anôŋ hamô vuliŋ ek Ijip iniŋ nômkama mavi lôkthô.” ²⁷ Yani hêvhaviŋ ba hatak Ijip ma miŋ hakô ek kiŋ anêŋ laŋaŋa ami. Ma hawa malaiŋ ma doŋtom hayê ôpatu ba hamô loŋ kapô ba hamiŋ lôklokwaŋ. ²⁸ *Yani hêvhaviŋ ba hayabiŋ waklavôŋ Hale ba Hi ma hapaliv thalalenŋ ek aŋela atu ba hik amena môŋ vônô miŋ injik avômalô Israeŋ iniŋ bôp vônô ami.

²⁹ *Ma avômalô êvhaviŋ ba ibup êyô ŋgwêk elam nena “Thalalenŋ” hatôm pik moma. Ma doŋtom Ijip êlêm ek nindum aêŋ, ma ŋgwêk hayô i vôn ba halok i vônô.

³⁰ *Thêlô êvhaviŋ ba êwê lawê malak lôŋ Jeliko hatôm wak bahenŋvi ba lahavuŋu ma badêŋ hanŋôli.

³¹ *Ma avi sek waliliŋ Lahap hêvhaviŋ ba hawa nê êyê loŋ vani thô ba intu miŋ hama haviŋ nê leŋôndôŋ kôtôŋ ami.

³² *Bêŋ anôŋ hêk ek yanaŋ ma doŋtom wakma halaŋviŋ. Ba tem miŋ yanaŋ esak Gidion lo Balak ma Samson lo Jepta ma Devit lo Samuel ma plopet lôkthô ami.

³³ *Thêlô bôk êvhaviŋ ba ik vovak ba ewa kiŋ vi iniŋ loŋ lôk idum thêthôŋ ba ewa nôŋ takatu ba bôk havak abô hathak yôv. Ma thêlô ik avuŋ laion abôlêk siŋ ³⁴ *ma ik atum dahalaŋ vônô. Ma idum ek nem batho thêlô esak biŋ vovak ma doŋtom êv yak. Thêlô ma vaunena ma doŋtom ibitak lôklokwaŋ ma ik vovak lôklokwaŋ ba ilupuninŋ nê loŋ buyaŋ ba i. ³⁵ *Ma avi vi atu ba nali ema ma iviyô hêk ŋama ba êmô haviŋ taluvi hathak loŋbô. Ma avômalô vi ma ibuliŋ i kambom anôŋ ma doŋtom evalonŋ iniŋ êvhaviŋ loŋ ek tem nijik i liŋ esak loŋbô ba nêŋmô mavi. ³⁶ *Doho ma enaŋ abôma lôk ik hathak yak wabenŋ maŋŋiŋ. Ma vi ma ekak loŋ ba êdô i hamô

* **11:17-18:** Stt 22:1-14 * **11:19:** Lom 4:17 * **11:20:** Stt 27:27-29,39-40 * **11:21:** Stt 47:31-48:20 * **11:22:** Stt 50:24-25; Kis 13:19 * **11:23:** Kis 1:22; 2:2 * **11:28:** Kis 12:21-30 * **11:29:** Kis 14:21-31 * **11:30:** Jos 6:12-21 * **11:31:** Jos 2:1-21; 6:21-25; Jem 2:25 * **11:32:** Het 4:6-5:31; 6:11-8:32 * **11:33:** Dan 6:1-27 * **11:34:** Dan 3:23-27 * **11:35:** 1Kij 17:17-24; 2Kij 4:25-37 * **11:36:** 1Kij 22:26-27; Jer 20:2; 37:15; 38:6 * **11:37:** 2Sto 24:21

koladôn. ³⁷ *Ma doho ma ik hathak valu ma doho ma engothe hathak sege hi buju ma doho ma ik vônô hathak biñ vovak. Ma thêlônij kwêv lo sôp ma boksipsip kupik lôk bokmeme kupik ba miñ mavi ek nipuk lo nijik ami. Thêlô unyak lo nômkama mi ma ewa vovaj bêt lôk idum kambom lomaloma hadêt i. ³⁸ Thêlô takêt ewa athêt bêt ek avômalô pik. Thêlônij loñ nêmo mi ba intu even mayaliv haven loñ thiliv lo dumlolê ma valu abyan lo pik abyan.

³⁹ Thêlô miñ bôk ewa nôm atu ba Wapômbêt havak abô hathak ami. Ma doñtom avômalô takêt êvhavij ba intu Wapômbêt hanaj abô mavi hathak iniñ ku. ⁴⁰ Ma alalô avômalô bôlôn êntêk ma Wapômbêt bôk hêv nôm mavi êñ hadêt alalô ek endom alalô lôk avômalô bôsêbôk lôkthô ba ana nayô loñ mavi atu.

12

Wapômbêt hêv malaiñ ek êndôn alalô

¹ *Môlô olañô e? Avômalô bôsêbôk takatu ma ekalabu alalô siñ ba evatho alalô loñ. Ba intu nambi nômkama kambom takatu ba hatôm gwasilim havalon alalô loñ ni. Ma nadavij ni êyô anêt dan ma miñ natak ami. ² Alalô nagê Yisu iyom. Yani miñ makilik ek nôm mavi lôk hakô ek alovalañsiñ ma miñ lahiki hathak mama ami. Ma yani hamôn ek alalô ba intu hik anêt ku lôkthô anêt dan siñ ek nanêmiñ. Ma hi hamô Wapômbêt baj vianôn hamô anêt loñ hayabiñ pik lo loñ. ³ Nê kambom ibulij yani bêt anôn. Aêt ba alalô leñijimbi yani ek miñ nambitak vau lôk kapôlônij malaiñ ba natak yani ami.

⁴ Môlô uik vovak hathak nôm kambom, ma doñtom môlônim thalalen miñ hanjasô ami. ⁵⁻⁶ *Wapômbêt havatho nali loñ hathak abô êntêk nena, “Yenaj okna, ya Wapômbêt yahêv malaiñ hadêt avômalô takatu ba yalenhaviñ lôk yahavali avômalô takatu ba yahawa i hatôm yenaj avômena. Ma wakma atu ba hik o thô ba hêv malaiñ, ma miñ lemimbi nena nôm yaôna ami.

Ma hudum kambom ba yani hathaj o, ma miñ lemmalaiñ ami.” *Gutpela*

Sindaun 3:11-12

Bôk lempaliñ abô êñ e?

⁷ *Lami ethak êv malaiñ hadêt nali ek êndônij. Ma Wapômbêt hadum aêt iyom hathak alalô hatôm nali ek namiñ lôklokwan esak auk thêthôn. ⁸ Ma aêt iyom ma avômena neja malaiñ ek nindumbak lôk auk. Malaiñ êñ miñ hapôm o ami, êñ ma o hatôm amena loñ sawa. ⁹ Alalôaniñ wakamik pik hathak hêv malaiñ ek êdôn alalô ba alañô anêt abô. Ma Wapômbêt ma dahôlônij anêt alañ. Ba intu namô yani vibiñ ek naja lôkmala. ¹⁰ Ma alalôaniñ wakamik hêv malaiñ lomaloma ek êndôn alalô bidoñna hatôm iniñ auk takatu ba êyê nena mavi. Ma doñtom Wapômbêt hêv malaiñ ek imbi anêt mathen anôn sam êndêt alalô. ¹¹ *Howa malaiñ lôk vovaj bêt ba intu miñ lemmavi ami. Ma doñtom malaiñ takêt tem injik anêt anôn mavi êtôm aêntêk, thêthôn lôk malaiñaô.

¹² *Aêt ba noto bahemim lo vemim takatu ba havuvij ba thotho. ¹³ *Ombeñ loñôndê thêthôn ek avômalô venvuviñ nimbitak mavi ma miñ nênem yak ami.

Alalô miñ nambôlij dômiñ ek Wapômbêt ami

¹⁴ Môlô lôkthô nundum ku lôklokwan ek numbitak yôhok lôk mathen. Mathen mi, ma miñ hatôm anyôla ênjê Anyô Bêt ami. ¹⁵ Noyabiñ am ek anyôla miñ êmbôlij dôm ek Wapômbêt anêt wapôm ami. Ma nôngô katô ek livuk maniñ kambom te miñ indumbak ek imbulij avômalô ba nimbitak lelaik ami. ¹⁶ *Nôngô ek anyôla miñ indum sek walilij ami mena lapaliñ Wapômbêt êtôm Isau ami. Yani ma okna môñ ek eyabiñ lambô anêt nômkama lôkthô ma doñtom hêv nôm takêt vuli hathak nôm belev te. ¹⁷ *Hoyala nena malê habitak. Yani lahaviñ lambô enaj abô mavi lôk nêmi anêt nômkama êndêt yani, ma doñtom hadô ba hêv yani vê. Ma halaj ek enja nôm takêt ma doñtom miñ hatôm injik anêt kambom lilij ami.

* **12:1:** 1Ko 9:24-25

* **12:5-6:** Jop 5:17; ALK 3:19

* **12:7:** Lo 8:5

* **12:11:** Jem 3:17-18

* **12:12:** Ais 35:3

* **12:13:** Snd 4:26

* **12:16:** Stt 25:29-34

* **12:17:** Stt 27:30-40

18 *Lemimimbi dum Sainai. Mólô ôlêm ek Wapômbêḡ hatôm sêbôk ba mólô ôyô dum Sainai e? Mi. Sainai ma hamô pik ba avômalô bôsêbôk êyê dumlolê êḡ hatôm atum hathaḡ ba momaḡiniḡ hatôm bôlôvônḡ, maputup bomaḡ lôk kakalu lôk damak. 19-20 *Thêlô elañô lavuak halaḡ lôk abô habitak. Ba êkô kambom ba enaḡ, “Ai! Sêbôk atu ba enaḡ nena, ‘Malêla takatu ba hasôm dumlolê êntêk, alim yaônena mena anyô, ma tem nitu vônô esak valu.’” Êḡ ma enaḡ hadêḡ Mose nena miḡ enaḡ abô êndêḡ i ami. 21 *Thêlô êyê nôḡ takêḡ ba êkô kambom ma Mose hanaḡ, “Ya lêk yahakô kambom ba yahalowaliḡ haviḡ.” Lêk ôlêm ek Wapômbêḡ ma miḡ hatôm aêsêbôk ami. Sêbôk ma yaḡda ma lêk ma yaḡda.

22 Lêk mólô ôlêm ôyô dumlolê Saion ba ubitak ôyô Wapômbêḡ lôkmala anêḡ malak lôḡ, Jelusalem atu ba hamô malak leḡ. Ma lêk mólô ôlêm ôyô haviḡ aḡela lubuḡlubuḡ takatu ba ethak doḡtom ba ekaksa lôk leḡḡmavi. 23 Ma mólô lêk ôyô ek avômalô êvhaviḡ takatu ba ibitak hatôm avômalô ôdôḡ mônḡ ba iniḡ athêḡ bôk eto yôv hêk malak leḡ. Ma lêk ôyô ek Wapômbêḡ atu ba avômalô idum abô hathak lôk ḡê thêthônḡ iniḡ dahô atu ba Wapômbêḡ bôk hapesaḡ yôv aleba êyô unḡlôv. 24 *Mólô ôyô ek Yisu, anyô mólô atu ba hapesaḡ abô tabô lukmuk lôk mólô ôlêm ek thalaleḡ atu ba epaliv ba hanaḡ abô mavi anônḡ ba hamô vuliḡ ek Abel anêḡ thalaleḡ.

25 *Noyabiḡ am! Miḡ lemôndônḡ kôtônḡ ek nodañô Wapômbêḡ atu ba hanaḡ abô ami. Sêbôk ma hanaḡ abô hamô pik. Ma avômalô êdô anêḡ nedaḡô ba miḡ hatôm nêsôv ami. Ma doḡtom lêk ma hanaḡ abô hadêḡ alalô hamô leḡ, loḡ mavi anônḡ atu ba hamô vuliḡ ek pik êntêk. Ba intu alalô adô, êḡ ma miḡ hatôm nasôv ami. 26 Sêbôk atu ma anêḡ abô bôk hayôkwiḡ pik yôv halôk dum Sainai. Ma lêk habutiḡ abô ba hanaḡ nena,

“Tem êyôkwiḡ pik esak loḡbô lôk leḡ imbiḡ.”

Hagai 2:6

27 Ba hanaḡ, “Tem yayôkwiḡ pik esak loḡbô.” Abô êḡ anêḡ ôdônḡ nena tem nêḡ nôḡkama takatu ba yani hapesaḡ vê. Nôm takêḡ tem êyôkwiḡ lôkthô ek nôḡkama vi atu ba miḡ hatôm yani êyôkwiḡ ami, êḡ ma tem nêḡmô.

28-29 *Ba alalô tem naja loḡ êḡ, loḡ atu ba miḡ hatôm nêyôkwiḡ ami. Ma alalôaniḡ Wapômbêḡ ma hatôm atum ek esaḡ nôḡkama sapêḡ. Ba intu nanêḡ leḡḡḡmavi êndêḡ yani lôk nanêḡ yeḡ ma nakô lôk nanêḡ i ni namô yani vibinḡ.

13

Abô anêḡ daḡ

1 Mólô nobaloḡ auk lemimimbiḡ mólôviiyaḡ loḡ lôklokwaḡ. 2 *Ma noja avômalô loḡ buyaḡ thô. Avômalô doho bôk idum aêḡ ba ewa aḡela thô ma doḡtom êthônḡ paliḡ. 3 Ma lemimimbi ḡê takatu ba êmô koladônḡ ba nônêḡ i sa. Onja iniḡ malaiḡ êtôm atu ba oda hômô haviḡ i. Ma lemimimbi vi atu ba ewa vovaḡ. Onja iniḡ vovaḡ êtôm atu ba thêlô ewa.

4 *Avômalô takatu ba ewa i ma avômalô lôkthô miḡ nêḡê nena nôḡ oyaḡ ami. Ma Wapômbêḡ tem indum abô esak ḡê takatu ba idum sek haviḡ anyô yaḡ yanavi lôk ḡê takatu ba idum sek waliliḡ. Ba intu ḡê takatu ba ewa i miḡ nimbuliḡ iniḡ loḡ êk ami. 5 *Miḡ malemkilik limamôk esak valuselenḡ ami. Wapômbêḡ bôk hanaḡ,

“Tem miḡ yatak o

lôk yambi o ni ami.”

Lo 31:6

Ba intu onaḡ, “Yenaḡ nôḡkama sapêḡ ma hatôm ba yaleḡmavi”. 6 Aêḡ ba alalô abitak avômalô ḡê ba anaḡ nena,

“Anyô Bêḡ hêv yêlô sa

ba tem miḡ nakô ami.

Ma opalê hatôm indum malê esak yêlô?”

Kapya Yeḡ 118:6-7

7 *Lemimimbi ḡê bêḡ takatu ba eyabiḡ mólô lôk enaḡ Wapômbêḡ anêḡ abô hadêḡ mólô. Ma ôḡḡô iniḡ bôk lo loḡ lôk iniḡ êvhaviḡ ba nosopa veḡḡḡwam. 8 Yisu Kilisi

* 12:18: Kis 19:16-20; Lo 4:11-12 * 12:19-20: Kis 19:12-13; 20:18-21; Lo 5:22-27 * 12:21: Lo 9:19 * 12:24:

Stt 4:10; Hib 8:6 * 12:25: Hib 2:1-3; 10:26-29 * 12:28-29: Lo 4:24; 9:3 * 13:2: Stt 18:1-8; 19:1-3; Lom 12:13

* 13:4: Ep 5:5 * 13:5: Lo 31:6,8; Jos 1:5 * 13:7: 1Ko 4:16 * 13:9: Lom 14:17

da hatôm wakkôk ma lêk êntêk ma wak nômbêḡ intu sapêḡ.

9 *Ba intu miḡ nosopa auk thônôthôn lomalama ami. Nê doho enaḡ auk mavi nena Wapômbêḡ anêḡ wapôm tem embatho alalôaniḡ kapôlônḡ loḡ. Ma doḡtom esau nena nôḡ takatu ba êbôk hatôm da ma hêv ḡê eyaḡ sa, ma doḡtom miḡ hêv thêlô sa dokte ami. 10 Avômalô takatu ba idum ku êḡ malak yeḡ bô iniḡ athêḡ mi ek nindum ku nêḡ alalôaniḡ loḡ êbôk da.

11 *Alim anêḡ thalaleḡ ma anyô bêḡ habôk da hawa ba habitak hayô Loḡ Mathêḡ Anôḡ Biḡ hatôm kambom lomalama iniḡ da. Ma doḡtom iniḡ leḡviḡkupik êbôk hêk malak lôḡ viyaiḡ atu. Ma miḡ eyaḡ ami. 12 *Aêḡ ba Yisu hawa vovaḡ hêk malak lôḡ viyaiḡ ek indum avômalô nimbitak mathêḡ hathak yanida anêḡ thalaleḡ. 13 *Aêḡ ba alôana ek yani êḡdôk malak lôḡ êḡ viyaiḡ ek naja anêḡ mama atu ba bôk yani hawa. 14 *Pik êntêk ma tem êḡḡ vauna. Ma doḡtom alalô ayabiḡ malak lôḡ atu ba tem êlêḡ ba êḡḡ êtôm wak nômbêḡ intu sapêḡ.

15 *Yisu hêv i hatôm da. Ba intu alalô nandam anêḡ athêḡ ba nanêḡ yeḡ êḡdêḡ Wapômbêḡ wak nômbêḡ intu sapêḡ. Ba alalôaniḡ ku nanêḡ yeḡ hêk alalô veḡḡbôlêk ek nanêḡ êtôm alalôaniḡ da ni êḡdêḡ Wapômbêḡ. 16 *Ba alalô ma avômalô wapôm ba nandum mavi êḡdêḡ avômalô vi, êḡ ma Wapômbêḡ lamavi hathak da mavi êḡ. Ba intu alalô miḡ leḡḡpaliḡ wapôm êḡ ami.

17 *Môlônim ḡê bêḡbêḡ idum ku eyabiḡ môlô dahôlômim ma ḡê êḡ tem nenaḡ iniḡ ku lavôḡ êḡdêḡ Wapômbêḡ. Ba intu nodanô iniḡ abô ba nodovak viḡḡ ek thêlô nindum iniḡ ku lôk leḡḡmavi ma miḡ leḡḡmalaiḡ ami. Malaiḡ êḡ tem miḡ nêḡ môlô sa ami.

18 *Yêlô kapôlônḡ miḡ hanaḡ yêlô bêḡ ami ba intu yêlô ayala nena yêlô leḡḡhaviḡ namô batôḡ oyaḡ. 19 Yahanaḡ lôklokwaḡ ek môlô notêḡ mek ek yasôk kethêḡ.

20 *Wapômbêḡ bôk hawa alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu, boksipsip anêḡ alaḡ anôḡ vê hêk

ḡama hathak thalaleḡ tabô atu ba anêḡ dan mi. Ma Wapômbêḡ labali anêḡ ôdôḡ 21 nêḡ môlô auk mavi lôk lôklokwaḡ ek nundum malêla takatu ba yani lahaviḡ ma indum ku êḡḡ alalô esak Yisu Kilisi ek indum yani lamavi. Athêḡ lôkmaḡḡḡ êḡdêḡ yani êtôm wak nômbêḡ intu sapêḡ. Avanôḡ.

22 Aiyaḡ thêlô, yahato kapya bidonḡa iyom. Aêḡ ba yahanaḡ lôklokwaḡ ek môlô nodanô yenaḡ abô katô ek yambatho môlô loḡ.

23 Odaḡô! Alalôaniḡ aiyaḡ Timoti bôk hale yaḡḡ yôv. Ba yani hayô kethêḡ ma tem yambiḡ yani ba yasôk.

24 Nônêḡ yêlôaniḡ leḡḡmavi êḡdêḡ môlônim ḡê bêḡbêḡ lôk Wapômbêḡ anêḡ avômalô mathêḡ sapêḡ. Avômalô Itali êv iniḡ leḡḡmavi haviḡ.

25 Wapômbêḡ anêḡ wapôm êḡḡ imbiḡ môlô lôkthô.

* 13:11: Wkp 16:27 * 13:12: Jon 19:17 * 13:13: Hib 12:2 * 13:14: Hib 11:10,16; 12:22 * 13:15: Sng 50:14,23 * 13:16: Plp 4:18 * 13:17: 1Te 5:12 * 13:18: Ap 24:16; 2Ko 1:12 * 13:20: Jer 32:40; Ese 37:26; 1Pi 2:25

Jems anêḡ kapyā Abô mōḡ

Jems ma Yisu anêḡ yaḡ molok. Yani hato hadêḡ avômalô Israeḡ takatu ba êvhaviḡ Yisu ba êmô pik luvuluvu. Yani lahaviḡ iniḡ êvhaviḡ imbitak lôklokwaḡ ba hadôḡ thêlô ek neyabiḡ i esak malêla takatu ba enaḡ. Ma hik thô nena êvhaviḡ anôḡ ma anêḡ ku hêk haviḡ. Ma hanaḡ nena miḡ onaḡ abôma esak avômalô vi ami. Ma hadôḡ i nena mek ma nôḡm lôklokwaḡ anôḡ.

Hato kapyā êntêk hadêḡ 50 mena 61 AD la. Ma 62 AD ma ik yani vônô.

Jems anêḡ lamavi

¹ *Ya Jems, Wapômbêḡ lo Anyô Bêḡ Yisu Kilisi iniḡ anyô ku. Yahato kapyā êntêk hi ek avômalô Israeḡ ôdôḡ laumiḡ ba lahavuju takatu ba êsôv mayaliv ba i êmô luvuluvu anêḡ pik bêḡ êntêk lôkthô. Wاكلêvôḡ mavi!

Malaiḡ havatho ôêvhaviḡ loḡ

² *Aiyaḡ thêlô, malaiḡ lomaloma hapôm môlô, êḡ ma lemimimbi nena nôḡm takêḡ ma nôḡm leḡḡḡmavi iyom. ³ *Môlô oyala nena malaiḡ takêḡ hasôm môlônim ôêvhaviḡ ba hadum ek numiḡ lôklokwaḡ. ⁴ Ma numiḡ lôklokwaḡ endeba ku êḡ injik anôḡ ba numbitak êtôm ḡê talaḡ ba nundum nôḡmkama sapêḡ thêthôḡ iyom ek nôḡmla yaḡ miḡ êḡḡêk ami. ⁵ *Môlô te hêv yak hathak auk, êḡ ma eteḡ Wapômbêḡ ma tem nêḡm. Yani hathak habi anêḡ wapôm sam hadêḡ avômalô lôkthô ma miḡ hatatale i ami. ⁶ Yani atu ba hateḡ ma nêḡmimbiḡ iyom ma miḡ anêḡ auk mayaliv ami. Anyô auk mayaliv ma hatôm ḡḡwêk budum ba lovak hayuv hi ba halêḡm. ⁷ Anyô anêḡ aêḡ miḡ laimbi nena tem enja nôḡmlate êlêḡm anêḡ Anyô Bêḡ anêḡ ami. ⁸ Yani ma anyô auk ju ba hadum nôḡmkama sapêḡ mayaliv.

Nê valu mi lôk ḡê valu bêḡ

⁹ Aiyaḡ mena livôḡ la atu ba athêḡ mi hathak nôḡmkama pik ma êmô lôk lamavi.

Wapômbêḡ hayê thêlô hatôm ḡê lôk athêḡ bêḡ. ¹⁰ *Ma ḡê lôk athêḡ bêḡ hathak nôḡmkama pik ma nêḡmô lôk leḡḡḡmavi. Wapômbêḡ hayê thêlô hatôm ḡê athêḡ mi ba tem nêḡnêḡm yak êtôm kamuḡ anêḡ vuak hêv yak. ¹¹ Wak hapup ba habi lôklokwaḡ ba habôk kamuḡ ba iniḡ vuak lôk lêlêyaḡ mavi hakapok. Ma aêḡ iyom ḡê lôk valu bêḡ idum iniḡ ku denaḡ ba ema ma iniḡ nôḡmkama tem egeleloḡ.

Wapômbêḡ miḡ halôk anyô leḡ ek nindum kambom ami

¹² Nê takatu ba imiḡ lôklokwaḡ hathak malaiḡ ma Wapômbêḡ lêk lamavi hathak i. Thêlô lovak ba tem neja lôkmala atu ba nêḡmô êtôm wak nôḡmbêḡ intu sapêḡ êtôm iniḡ vuli. Wapômbêḡ bôk habutiḡ abô ek nêḡm êndêḡ ḡê takatu ba leḡḡḡhaviḡ yani. ¹³ Kambomlate miḡ hatôm êndôk Wapômbêḡ la ek indum kambom ami. Ma yani miḡ halôk anyôla la ek indum kambom ami. Ba intu nôḡmlate halôk lem ek undum kambom ma miḡ onaḡ nena, “Wapômbêḡ halôk yaleḡ ami.” ¹⁴ Mi. Alalôaniḡ thethaḡak ma hatôm etak alim halôk lôḡm ek nêḡbôv alim esak ba hakôk alalô leḡḡḡ ek nandum kambom. ¹⁵ Ma thethaḡak êḡ halumbak bêḡ ba anêḡ anôḡ ma kambom. Ma kambom êḡ anêḡ palumbak lôkthô ma ḡama.

¹⁶ Yenaḡ aiyaḡ lôkma anôḡ, noyabiḡ am ek anyôla miḡ esau môlô ami. ¹⁷ Wapôm lôk nôḡm mavi anôḡ sapêḡ ma halôk ba halêḡm anêḡ leḡ. Kamik Bêḡ atu ba hapesaḡ deda leḡ sapêḡ hêv wapôm mavi takêḡ. Wak lo bôlôvôḡ iniḡ deda hathak habitak yaḡda yaḡda, ma doḡtom Wapômbêḡ da hamô aêḡ iyom hatôm wak nôḡmbêḡ intu sapêḡ. ¹⁸ *Yani anêḡ lahaviḡ ba intu alalô abitak anêḡ nali hathak abô avanôḡ. Hadum aêḡ ek alalô nambitak êtôm anêḡ nôḡm môḡ anôḡ ek nôḡmkama vi atu ba hapesaḡ haviḡ.

Nodaḡô ba nosopa

¹⁹ Yenaḡ aiyaḡ lôkma anôḡ, môlô nodaḡô katô. Anyôla hanaḡ nôḡmla ma nôḡmô tiḡḡḡ ba nodaḡô bônôḡ ma miḡ lemimmaniḡ ba nonaḡ viyaḡ ketheḡ ami. ²⁰ *Avômalô

* **1:1:** Mat 13:55; Ap 15:13; Gal 1:19; 1Pi 1:1 * **1:2:** Lom 5:3-5 * **1:3:** 1Pi 1:7 * **1:5:** Snd 2:3-6 * **1:10:** Ais 40:6-7 * **1:18:** Jon 1:13 * **1:20:** Sav 7:9

iniñ leñinmaniñ miñ hatôm eto avômalô ba nimbitak thêthônj êtôm Wapômbêñ anêñ la-haviñ ami. ²¹ *Aêñ ba notak nôm lônğôlônğ lôk kambom nômbêñ êñ. Ma nômô yaô ba nobaloñ Wapômbêñ anêñ abô atu ba havatho halôk môlô loñ. Abô êñ ma hatôm nêñ môlô bulubiñ.

²² *Ma môlô nodanô abô êñ ba nundum anêñ ku imbiñ. Olanô oyañ, êñ ma hatôm osau amda. ²³ Anyôla te halanô Wapômbêñ anêñ abô ba miñ hasopa ami ma hatôm ôpatu ba hayê thohavloma halôk liyali. ²⁴ Ma hatak liyali ba hi ma kethen oyañ ma lapaliñ nena yanida ma aisê. ²⁵ *Ma doñtom ôpatu ba hatitiñ balabuñ mabuñ êñ ma miñ lapaliñ ami ma indum êtôm atu ba hanañ, êñ ma Wapômbêñ tem nêñ mek ek anêñ ku sapêñ. Balabuñ mabuñ êñ hêv alalô vê hêk kambom anêñ lôklokwañ.

²⁶ *Anyôla hanañ nena hasopa Wapômbêñ ma doñtom miñ hayabiñ abôlêk ami, êñ ma hasau yanida ba nômkama sapêñ atu ba hadum ek esopa Wapômbêñ ma nôm oyañ. ²⁷ Lemhaviñ osopa Kamik Wapômbêñ ek êñjê môlô êtôm nôñ mabuñ thêthê mavi, êñ ma nundum aêntêk. Noyabiñ avômena bilak lôk avi tốp esak iniñ malaiñ. Ma noyabiñ amda ek pik malim miñ esak môlô ami.

2

Noyabiñ avômalô sapêñ esak auk doñtom

¹ *Yenañ aiyañ thêlô, alalô aêvhaviñ alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu Kilisi, yani ma deda lôkmañgiñ anôn. Ba intu noyabiñ avômalô sapêñ esak auk doñtom ma miñ nôñnêñ nê lôk athêñ bêñ liñ ma nosale nê lôk athêñ mi thô ami. ² Odañô. Anyôla halêñ hêv yeñ haviñ môlô ba hik kwêv mabuñ anôn lôk mote gol. Ma anyô siv lôk nômkama mabô habitak hayô haviñ. ³ Êñ ma môlô ôêv athêñ bêñ hadêñ anyô lôk kwêv mabuñ ba onañ, “Ôlêñ ômô loñ mavi êntêk.” Ma onañ hadêñ anyô siv nena, “Umiñ loñ intu” mena “Ôndôk ômô biñ.”

* **1:21:** Kol 3:8; 1Pi 2:1

* **1:22:** Mat 7:26; Lom 2:13

Ap 10:34; Jem 2:9

* **2:5:** 1Ko 1:26-28

* **2:8:** Mat 19:19; Gal 5:14

20:7-12,24; Mat 5:19

* **2:11:** Kis 20:13-14; Lom 13:9

18:32-35

⁴ Môlô udum aêñ ma hatôm ovak avômalô vose hi ôdônj ju ba udum abô lokbañ hathak i.

⁵ *Yenañ aiyañ lôkma anôn, nodanô katô. Avômalô takatu ba avômalô pik êyê nena nê siv ma Wapômbêñ bôk hatak i yôv ek nimbitak nê lôkmañgiñ hathak iniñ êvhaviñ ba tem nêñ athêñ bêñ êndêñ i ek nêñmô anêñ loñ lôkliñyak êtôm bôk habutiñ abô ek nêñ êndêñ nê takatu ba leñinhaviñ yani. Aêñ e? ⁶ Ma doñtom ôpôlik ek nê siv. Ma opalê hathak hêv malaiñ hadêñ môlô ba havôv môlô hi loñ idum abô? Nê siv e? Mi, nê valu bêñ iyom. ⁷ Ma thêlô êñ iyom intu enañ abôma hathak unim alañ Kilisi ba ibuliñ anêñ athêñ mavi.

⁸ *Ma alalôaniñ kiñ Wapômbêñ anêñ abô balabuñ te hanañ hêk anêñ kapya nena, “Lemimbiñ avômalô êtôm atu ba lemhaviñ oda”. Udum aêñ ma mavi. ⁹ *Ma doñtom ôêv nê lôk athêñ bêñ liñ ma ôpôlik hathak nê athêñ mi, êñ ma udum kambom ba balabuñ hik thô nena môlô ma nê ômô abô balabuñ lu. ¹⁰ *Ma ôpatu ba hayabiñ balabuñ sapêñ ma doñtom hêv yak hathak bute, êñ ma habuliñ abô balabuñ lôkthô. ¹¹ *Ôpatu ba hanañ nena, “Miñ undum sek imbiñ anyô yañ yanavi ami” lôk hanañ haviñ nena “Miñ nunğwik anyô vônô ami.” Ba intu miñ hudum sek haviñ anyô yañ yanavi ami ma doñtom huik anyô vônô, êñ ma hômô abô balabuñ lu.

¹² *Aêñ ba malêla takatu ba udum lo onañ ma lemimimbi nena Wapômbêñ tem indum abô esak balabuñ takatu ba hêv alalô vê hêk kambom anêñ lôklokwañ. ¹³ *Ma miñ hôêv kapôlôm ek avômalô vi ami, êñ ma waklavônj nindum abô ma Wapômbêñ tem miñ nêñ kapô ek o ami. Ma doñtom hôêv kapôlôm ek avômalô vi, êñ ma tem Wapômbêñ nêñ kapô ba nêñ môlô vê êñjêk loñ nindum abô.

Êvhaviñ anêñ ku mi, êñ ma ñama

¹⁴ Yenañ aiyañ thêlô, anyô te hanañ nena yani ma anyô hêvhaviñ ma doñtom miñ

* **1:25:** Lom 8:2; Jem 2:12

* **1:26:** Sng 141:3

* **2:1:**

* **2:9:** Lo 1:17

* **2:10:** Wkp 19:37; Nam

* **2:12:** Gal 6:2; Jem 1:25; 1Pi 2:16

* **2:13:** Mat 5:7;

hadum mavi ami, êḡ ma mavi e? Mi. Êvhaviḡ anêḡ aêḡ tem nêḡ yani bulubiḡ e? Mi. ¹⁵ *Aiyaḡ te mena livôḡ late nôḡ lôk sôḡ mi ba hêḡ i sêkêya. ¹⁶ Ma môlô te hanaḡ hadêḡ yani nena, “Nu lôk lemmavi, upuk sôḡ lôk noḡgwaḡ nôḡ.” Ma doḡtom miḡ hôêḡ yani sa ami, êḡ ma mavi aisê? ¹⁷ Ma aêḡ iyom ma êvhaviḡ atu ba hêk wavo ma ku mi, êḡ ma ḡama.

¹⁸ *Ma doḡtom anyô late hanaḡ nena, “Avômalô vi idum ku ma vi êvhaviḡ iyom, ma luvi ma hatôm.” Ma doḡtom yahananaḡ nena, “Ya miḡ hatôm yaḡgê êvhaviḡ atu ba ku mi ami. Ba intu tem yaḡgik yenaḡ yahêvhaviḡ thô esak yenaḡ ku.”

¹⁹ Môlô ôêvhaviḡ nena Wapômbêḡ doḡtom iyom hamô ba intu osoḡ nena unim ôêvhaviḡ ma anêḡ ku mi ma hatôm e? Auk êḡ ma auk mavi, ma doḡtom miḡ osoḡ nena auk êḡ intu mavi ek o ami. Mi, ḡgôk eyala auk êḡ haviḡ, ma doḡtom thêlô ma Wapômbêḡ anêḡ ḡê kambom ba intu êkô ba elowaliḡ.

²⁰ Môlô ḡê auk thôḡôthôḡ, lemimhaviḡ noyala nena êvhaviḡ atu ba hêk wavo ma anêḡ ku mi, êḡ ma nôḡ oyaḡ e?

²¹ *Lemimimbi alalôaniḡ bumalô Ablaham. Yani bôk hêḡ nakaduḡ Aisak hatôm da hayô hêk loḡ êbôk da. Yani hadum ku êḡ ba intu Wapômbêḡ hanaḡ nena yani ma anyô thêthôḡ, aêḡ e? ²² *Intu êḡ, Ablaham anêḡ hêvhaviḡ lôk anêḡ ku idum ku haviḡ i. Ma anêḡ ku hadum ba anêḡ hêvhaviḡ hik anôḡ. ²³ *Êḡ ma habitak hatôm Wapômbêḡ anêḡ kapyā hanaḡ, “Ablaham hêvhaviḡ Wapômbêḡ ba intu hayê yani nena anyô thêthôḡ.” Ma halam yani nena anêḡ anyô môlô. ²⁴ Aêḡ ba oyala nena ôpatu ba hêvhaviḡ lôk hadum anêḡ ku haviḡ ma Wapômbêḡ halam yani nena anyô thêthôḡ. Ma miḡ hanaḡ abô êḡ hathak ôpatu ba hêvhaviḡ iyom ma anêḡ ku mi ami.

²⁵ *Ma lemimimbi avi sek waliliḡ Lahap imbiḡ. Yani ma aêḡ iyom. Hawa Islael iniḡ ḡê êyê loḡ vani ba hêḡ i sa ek elom buyaḡ ba i. Yani hadum ku êḡ ba intu Wapômbêḡ

halam yani nena avi thêthôḡ. ²⁶ Kupik atu ba auk lôkmala miḡ hamô ami, êḡ ma ḡama. Ma êvhaviḡ atu ba anêḡ ku mi ma ḡama aêḡ iyom.

3

Oyabiḡ vembôlêk mavi

¹ Aiyaḡ thêlô, alalô nayala nena Wapômbêḡ tem indum abô lôklokwaḡ ek yêlô atu ba adôḡ avômalô hathak êvhaviḡ. Ba intu miḡ môlô bêḡ anôḡ nundum ek numbitak ḡê êdôḡ avômalô ami.

² Alalô lôkthô athak avak i silili ba adum kambom lomaloma. Anyôla miḡ havak i silili hathak anêḡ abô ami, êḡ ma yani mabuḡ anôḡ ba hatôm eyabiḡ liḡkupik sapêḡ. ³ Odaḡô. Avômalô ethak etak nôḡ yaônate hapalaḡaniḡ hêk bokhos abôlêk ek êvôḡ hamô yak ma bok bêḡ êḡ hasopa iniḡ leḡḡhaviḡ. ⁴ Ma nôḡla yaḡ ma yeḡ ḡgwêk. Yeḡ ḡgwêk ma nôḡmbêḡ ma lovak bêḡ hayuv ma hathak hasisuḡ yeḡ êḡ ba hi. Ma doḡtom nôḡ yaôna anôḡ te hêk dôḡlokwaḡ ek havusiḡ hi loḡ atu ba alaḡ lahaviḡ ni. ⁵ Ma aêḡ iyom venḡbôlêk ma nôḡ yaôna ek leḡḡḡkupik. Ma doḡtom hatôm indum ku bêḡ lomaloma.

Lemimimbi nena atum yaôna hatôm esaḡ ba êmbôk kamuḡ bêḡ anôḡ. ⁶ *Ma venḡbôlêk ma hatôm atum. Venḡbôlêk êḡ ma hayô siḡ hathak kambom lomaloma ba halumbak bêḡ ba hadum leḡḡḡkupik sapêḡ habitak lelaik. Atum êḡ halêm anêḡ loḡ atum da hamô ba intu hatôm esaḡ alalôaniḡ lôkmala sapêḡ, lêk êntêk êḡ endeba êyô anêḡ daḡ.

⁷ Avômalô ethak ewa menak lo umya ma alim ḡgwêk lôk alim lomaloma ba eyabiḡ ba êmô tiḡiḡ. ⁸ *Ma doḡtom anyô late miḡ hatôm eyabiḡ abôlêk ek êḡḡêk tiḡiḡ ami. Mi, kambom hapipiyap hêk abôlêk ba hatôm siniḡ habôk avômalô vônô.

⁹ Alalô êḡ yeḡ hathak venḡḡbôlêk hadêḡ alalôaniḡ Kamik Anyô Bêḡ. Ma venḡḡbôlêk doḡtom êḡ iyom intu hanaḡ ek Wapômbêḡ imbuliḡ avômalô takatu ba yani hapesaḡ i hatôm yanida. ¹⁰ Venḡḡbôlêk doḡtom

* 2:15: 1Jon 3:17 * 2:18: Gal 5:6 * 2:21: Stt 22:9-12 * 2:22: Hib 11:17-18 * 2:23: Stt 15:6; 2Sto 20:7; Ais 41:8 * 2:25: Jos 2:1-21; Hib 11:31 * 3:6: Mat 12:36-37; 15:11,18-19 * 3:8: Lom 3:13

êḡ iyom intu habô Wapômbêḡ lôk hanaḡ abôma haviḡ. Aiyaḡ thêlô, êḡ ma kambom anôḡ. ¹¹ Naḡ lôk ḡgwêk hatôm nede valu abyaḡ te e? Mi anôḡ. ¹² Aiyaḡ thêlô, ḡgwêk miḡ hatôm nêḡ ḡḡ mavi êḡndêḡ alalô ami. Ma ḡgôbêḡ miḡ hatôm injik êtôm sabo ami. Ma yak te miḡ hatôm injik êtôm ḡgôbêḡ ami. Mi anôḡ.

Auk mavi halêm anêḡ Wapômbêḡ

¹³ Mólô opalê atu ba lôkawk bêḡ ba hayala Wapômbêḡ anêḡ lahaviḡ? Injik anêḡ auk mavi êḡ thô esak anêḡ kobom thêthônḡ lôk ku takatu ba hadum ba hamô malinḡyaô. ¹⁴ Ma doḡtom lemdaḡ hathak athêḡ bêḡ hêk kapôlôm ba hudum ek osale anyô vi thô ba ôḡmôḡ, êḡ ma miḡ ôḡbô o ba onaḡ nena hosopa abô avanôḡ ami. Êḡ ma honaḡ abôyaḡ ba hubuliḡ abô avanôḡ. ¹⁵ Auk êḡ ma auk pik lôk kapôlônḡ bô ba halêm anêḡ Sadaḡ. Ma miḡ halêm anêḡ leḡ ami. ¹⁶ Loḡ atu ba kobom ethale anyô vi thô lôk leḡdaḡ hathak athêḡ bêḡ hêk, êḡ ma tem ôḡpôm nena nôḡkama sapêḡ hamô mayaliv ma kambom lomaloma hêk haviḡ.

¹⁷ Ma doḡtom auk atu ba halêm anêḡ leḡ ma mabuḡ anôḡ. Auk êḡ hadum ek avômalô nêḡmô yôhók imbiḡ i lôk ne-tauviḡ i ma nêwê abô viḡbiḡ, ma nêḡnêḡ kapôlônḡḡ lôk nindum ku mavi lomaloma, ma nindum kobom doḡtom êḡndêḡ avômalô lôkthô ma nesopa thêlôda iniḡ abô sapêḡ. ¹⁸ *Avômalô yôhók takatu ba ethak idum ek avômalô nêḡmô yôhók imbiḡ i ma hatôm evatho iniḡ yaḡvêk ba hik anôḡ, êḡ ma kobom thêthônḡ mavi lomaloma.

4

Anyô lahaviḡ nôḡkama pik ma hatôm hik vovak hadêḡ Wapômbêḡ

¹ *Malê te hadum ba mólô lemimḡḡaḡ ba uik vovak haviḡ am? Nôm takêḡ halêm anêḡ unim thethaḡak takatu ba ibisók ek nundum kambom lomaloma e? Intu êḡ. ² Mólô lemimhaviḡ nôḡmlate atu ba mi hêk mólô. Ba intu mólô malemimkilik hathak nôḡm êḡ ba uik anyô vônô ma doḡtom miḡ owa ami. Êḡ ma hadum mólô lemimḡḡaḡ

ba uik vovak hathak. Mólô miḡ onaḡ hik Wapômbêḡ liḡ ami ba intu miḡ owa ami. ³ Ma onaḡ hik yani liḡ hathak nôḡmlate ma miḡ othak owa ami eka? Unim auk ma lokbaḡ ba lemimhaviḡ noja ek injik unim thethaḡak vônô iyom. Ba intu yani havasiḡ nôḡm êḡ ek mólô.

⁴ *Mólô ma hatôm avômalô takatu ba idum sek waliliḡ ba êḡpôlik ek Wapômbêḡ ma evaloḡ nôḡmkama pik majaḡ. Odaḡô! Opalêla takatu ba leḡḡḡhaviḡ nôḡmkama pik ma pik anêḡ ḡê mólô ba hatôm ik vovak hadêḡ Wapômbêḡ. ⁵ Wapômbêḡ anêḡ abô te bók hanaḡ nena, “Wapômbêḡ madaluk ladaḡ hathak auk lôkmala atu ba hêv hadêḡ alalô.” Hosonḡ nena abô êḡ ma nôḡm oyaḡ e? Mi anôḡ! ⁶ *Ma Wapômbêḡ lahaviḡ nêḡm alalô sa ba intu habi anêḡ wapôm sam bêḡ anôḡ hadêḡ alalô. Hatôm anêḡ kapya hanaḡ nena,

“Wapômbêḡ havasiḡ ek ḡê êbôi ma hêv wapôm ek ḡê etauviḡ i.” *Gutpela Sindaun 3:34*

⁷ *Aêḡ ba nodovak Wapômbêḡ. Ma nobasiḡ am ek Sadaḡ, êḡ ma tem yani etak mólô ba êsôv. ⁸ *Ma unu bidonḡ ek Wapômbêḡ ma tem yani êlêm bidonḡ ek mólô. Ma mólô ḡê takatu ba udum kambom, nusik bahemim ek nundum mavi. Ma mólô ḡê auk ju, notak auk yaḡ ek unim kapôlômim imbitak mabuḡ mavi. ⁹ Ma lemimimbi mólônim kambom ba nodanḡ lôk lemimmalaiḡ. Ma miḡ nomalik lôk lem-mavi ami. Mi, kapôlômim malaiḡ ba nodanḡ asêḡ malêḡ. ¹⁰ *Notauiḡ am êḡḡjêk Anyô Bêḡ ma, ma tem êsô mólô liḡ.

Miḡ nonaḡ abôma esak anyô vi ami

¹¹ Aiyaḡ thêlô, miḡ nonaḡ abôma esak mólôviyaḡ ami. Mólô takatu ba onaḡ abôma hathak mólôviyaḡ mena otatale mólôviyaḡ, êḡ ma hatôm onaḡ abôma lo otatale abô balabuḡ. Ma otatale abô balabuḡ, êḡ ma miḡ osopa abô balabuḡ êḡ ami. Mi, ubitak hatôm abô balabuḡ anêḡ alaḡ. ¹² *Ma doḡtom abô balabuḡ anêḡ alaḡ ma doḡtom iyom. Yani êḡ iyom hatôm indum abô ek anêḡ mavi nêḡmô ma anêḡ kambom

* 3:18: Mat 5:9; Hib 12:11 * 4:1: Lom 7:23 * 4:4: Lom 8:7; 1Jon 2:15 * 4:6: 1Pi 5:5 * 4:7: Ep 6:12
* 4:8: Ais 1:16; Sek 1:3; Mal 3:7 * 4:10: Jop 5:11; 1Pi 5:6 * 4:12: Lom 2:1; 14:4

nêmbini. O opalê ba honañ avômalô iniñ kambom bêñ?

Min nobam amda ami

¹³ *Odañô katô! Môlô takatu ba onañ, “Yaô mena yamuñ la ma tem yêlô ana malak bêñ te ek nandum ku valu êtôm sondabêñ te êmô loñ êñ ek napôm valuseleñ bêñ.” ¹⁴ *Aisê ka onañ aêñ? Oyala nôm atu ba tem imbitak e? Mi, ôthôn nôm atu ba tem imbitak êndêñ yamuñ! Ma môlônim lôkmala ma hatôm atum yova atu ba hamô dokte iyom ma tem mi. ¹⁵ Aêñ ba mavi ek môlô nonañ aêntêk, “Anyô Bêñ anêñ lahaviñ, êñ ma tem yêlô namô lôkmala ba nandum nôm takatu ba leññhabi ek nandum.” ¹⁶ Ma doñtom môlô othak ôbôam ba obam am. Êñ ma kambom. ¹⁷ *Aêñ ba opalê atu ba hayala kobom mavi ma doñtom miñ hadum ami, êñ ma hadum kambom.

5

Nê lôk nômkama bêñ nôkô ek am

¹ Môlô avômalô lôk nômkama bêñ, odañô katô! Malaiñ lomalama tem êpôm môlô ba intu nodañ asêñ malêñ. ² *Môlônim nômkama sapêñ lêk hapalê ma didu lêk edabêñ unim kwêv lo sôp ba hatitip ³ ma da lêk hathañ unim gol lo seleva. Ma da êñ tem imbitak êtôm atum ek esañ môlô lemvimkupik lôk injik môlônim kambom thô. Waklavônñ pik lo leñ anêñ dañ lêk habobo, ma doñtom ôvôlô nômkama denañ. ⁴ *Lemimimbi esak unim nê ku takatu ba idum ku êmô unim ku kapô. Miñ ôêv i vuli hatôm iniñ ku ami ba iniñ asêñ hi hapôm Anyô Bêñ Lôklokwañ Lôkthô Anêñ Ôdôñ ba lêk halañô yôv. ⁵ *Môlô ômô pik ma osopa unim lemimhaviñ lôk thethañak ba oañ nôm bêñ hatôm etak bok halôk balam lukmuk ba êthônñ iniñ waklavônñ nijik i vônô lêk habobo. ⁶ Môlô othak udum abô ek nijik nê thêthônñ vônô ma miñ êwê kambom êñ viyañ ami.

Ôpôm malaiñ ma nômô maliñyaô

* **4:13:** Luk 12:18-20 * **4:14:** Sng 39:5,11; Snd 27:1

* **5:5:** Luk 16:25 * **5:7:** Lo 11:14; Jer 5:24 * **5:8:** Lom 13:11-12; 1Pi 4:7

Sng 103:8 * **5:12:** Mat 5:34-37 * **5:14:** Mak 6:13

⁷ *Aêñ ba aiyañ thêlô, nômô maliñyaô ma noyabiñ Anyô Bêñ anêñ endelêm. Lemimimbi nê takatu ba evatho nômkama halôk ku kapô. Thêlô êmô maliñyaô ba eyabiñ ôthôm lo wak ek nindum iniñ ku vêmam. Êñ ma tem nôm indumbak ba injik anôn mavi.

⁸ *Ma nômô maliñyaô aêñ iyom ma nobatho kapôlômim loñ. Anyô Bêñ anêñ waklavônñ endelêm lêk habobo.

⁹ Aiyañ thêlô, miñ kapôlônñ diñdiñ esak am ami ek Anyô Bêñ miñ indum abô esak môlô ami. Odañô, balabuñ anêñ alañ lêk hamiñ unyak abôlêk yôv ek nundum abô!

¹⁰ Aiyañ thêlô, lemimimbi plopet taksêbôk ba enañ abô hathak Anyô Bêñ anêñ athêñ. Ewa vovañ ma doñtom êmô maliñyaô. ¹¹ *Ma avômalô takatu ba ewa malaiñ ba imiñ lôklokwañ ma ayala nena thêlô ewa Wapômbêñ anêñ mek mavi. Ma bôk olañô Jop anêñ kukuthiñ e? Hawa malaiñ bêñ ma doñtom hamiñ lôklokwañ. Anyô Bêñ ma anyô lahiki lôk kapô malaiñ hathak anêñ avômalô ba intu havenñ yam ma hadum mavi hadêñ yani.

Min alalô nanañ avanônñ biñ dake ami

¹² *Aiyañ thêlô, nômbêñ ma aêntêk. Miñ nonañ nena avanônñ biñ dake esak leñ lo pik mena nômla ek embatho unim abô loñ ami. Mi, hudum aêñ, êñ ma yakô osau ba tem Anyô Bêñ nêv vovañ êndêñ o. Ba intu honañ nena tem undum nômlate, êñ ma undum êtôm atu ba honañ. Ma hôdô ek undum, êñ ma onañ nena mi ek miñ undum ami.

Nê êvhaviñ iniñ mek ma lôklokwañ

¹³ Malaiñ la hapôm môlô te, êñ ma eteñ mek. Ma môlô te lamavi, êñ ma nêv yeñ ek êmbô Wapômbêñ. ¹⁴ *Ma môlô te hapôm lijiñ, êñ ma endam avômalô êvhaviñ iniñ avaka ek neteñ mek êyô yani vôv lôk nisik esak nôm lêñlêñ esak Anyô Bêñ anêñ athêñ. ¹⁵ *Ma iniñ mek atu ba eteñ lôk êvhaviñ ma tem indum ôpêñ mavi ma Anyô Bêñ tem êsô yani liñ. Ma bôk hadum kambom la, êñ ma tem Anyô Bêñ nêv anêñ kambom êñ

* **4:17:** Luk 12:47 * **5:2:** Mat 6:19 * **5:4:** Lo 24:14-15

* **5:11:** Kis 34:6; Jop 1:21-22; 2:10;

* **5:15:** Mat 17:18-20

vê. ¹⁶ Ba intu môlô tomtom nonaŋ unim kambom bêŋ imbiŋ am ma noteŋ mek esak am ek numbitak mavi. Anyô thêthôŋ anêŋ mek ma lôklokwaŋ ba tem injik anôŋ.

¹⁷ *Lemimbi plopet Elia. Yani ma anyô hatôm alalô. Lavidonŋ ba hateŋ mek ek miŋ ôthôm injik ami, êŋ ma ôthôm miŋ hik ami hatôm sondabêŋ lô ma wata te. ¹⁸ *Vêm ma hateŋ mek hathak loŋbô ma ôthôm hik ba nômkama pik hik anôŋ mavi.

Ôpatu ba hêv yak ma noja yani esak loŋbô

¹⁹ *Yenaŋ aiyaŋ thêlô, môlô te hêv yak hathak abô avanôŋ ba môlô te hawa ôpêŋ hatup, ²⁰ *êŋ ma lemimimbi nena, “Ôpatu ba hêv anyô hadum kambom te anêŋ auk sa ek hatak anêŋ kambom, êŋ ma hêv ôpêŋ vê hêk ŋama ma haluviŋ anêŋ kambom bêŋ anôŋ.”

---

* **5:17:** 1Kiŋ 17:1; 18:1   * **5:18:** 1Kiŋ 18:42-45   * **5:19:** Gal 6:1   * **5:20:** Snd 10:12; 1Pi 4:8

Pita anêḡ kapyā mōḡ Abô mōḡ

Pita ma Yisu anêḡ aposel laumiḡ ba la-havuju takatu te. Hato kapyā êntêk ek embatho ḡê êvhaviḡ takatu ba avômalô vi êv malaiḡ lomaloma hadêḡ i loḡ. Ma hato ek injik loḡondê atu ba Wapômbêḡ lahaviḡ ḡê êvhaviḡ nesopa. Hato ek avômalô Israeḡ lôk avômalô loḡ buyaḡ haviḡ.

Hato kapyā êntêk hadêḡ 64 AD la.

Pita anêḡ lamavi

¹ Ya Pita, Yisu Kilisi anêḡ aposel, ya-hato kapyā êntêk hadêḡ Wapômbêḡ anêḡ avômalô takatu ba bôk halam i yôv ba êsôv mayaliv ba i êmô loḡ luvuluvu anêḡ Pontus lo Galesia ma Kapadosia lo Esia ma Bitinia.

² *Wakamik Wapômbêḡ bôk hayala mômô lôkthô ba bôk halam mômô yôv. Ma Lovak Mathêḡ hadum ba ubitak mathêḡ ma bôk hapaliv Yisu anêḡ thalaleḡ ek nosopa Wapômbêḡ. Ma wapôm lôk labali êmbôlô mômô kapôlômim siḡ.

Alalô aêv maleḡiḡ ek naja bulubiḡ

³ Nambô Wapômbêḡ alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu Kilisi anêḡ Lambô Wapômbêḡ. Yani hêv kapô ek alalô bêḡ anôḡ ba hik Yisu Kilisi liḡ hêk ḡama ek embathu alalô esak loḡbô ek namiḡ lôklokwaḡ ba nanêḡ maleḡiḡ ⁴ *ek naja lôkmala atu ba ḡama lôk lelaik mi ba miḡ hatôm ekapok ami. Ma yani hayabiḡ lôkmala êḡ hamô malak leḡ. ⁵ *Alalô aêvhaviḡ ba intu anêḡ lôklokwaḡ hakalabu alalô siḡ ek nêḡ alalô bulubiḡ endeba pik lo leḡ anêḡ daḡ ma avômalô sapêḡ tem nêḡê. ⁶⁻⁷ *Aêḡ ba mômô lemimmavi anêḡ dôêḡ. Gol ma pulusikna ba tem mi. Ma atum hathaḡ gol êḡ ek injik anôḡ thô. Ba êvhaviḡ anêḡ mavi hamôḡ ek gol. Ba intu malaiḡ lomaloma hamô vauna ba hadum ek injik unim ôêvhaviḡ anêḡ anôḡ thô ek Yisu endelêḡ ma tem

nêḡ mômô athêḡ bêḡ lôk deda lôkmaḡiḡ ma nêḡ mômô liḡ. ⁸⁻⁹ *Mômô lemimhaviḡ Yisu ba ôêvhaviḡ yani ma doḡtom miḡ bôk ôyê yani ami. Ma lêk owa êvhaviḡ anêḡ anôḡ ma bulubiḡ atu ba Wapômbêḡ tem nêḡ êndêḡ mômô. Ba intu lêk mômô lemimmavi anôḡ ba ôbôam.

¹⁰ *Sêbôk ma plopet enaḡ abô hathak wapôm atu ba tem êlêḡ êndêḡ mômô. Ma bulubiḡ êḡ, ma thêlô leḡiḡhabi lôklokwaḡ lôk êbôlêḡ auk hathak. ¹¹ *Ma Kilisi anêḡ Lovak Mathêḡ atu ba hamô thêlôniḡ kapôlôḡiḡ hik auk thô hadêḡ i ba hanaḡ hathak vovaḡ takatu ba tem Kilisi enja vêḡ ka enja athêḡ lôkmaḡiḡ embeḡ yam. Ma plopet êbôlêḡ auk hathak wak alêḡ intu nôḡ êḡ tem imbitak ba imbitak aisê? ¹² Ma hik abô takêḡ thô hadêḡ plopet nena ku taksêbôk bôlada idum ma miḡ idum ek nêḡ thêlôda iyom sa ami. Mi. Nêḡ alalô lôkthô sa. Ma doḡtom lêk hêv Lovak Mathêḡ anêḡ leḡ ba halêḡ ek enaḡ Wapômbêḡ anêḡ Abô Mavi takêḡ lôkthô bêḡ êndêḡ mômô. Ma aḡela vovaḡ ek neja auk takêntêk imbiḡ.

Nômô mathêḡ

¹³ Ba intu nôpôpêk am lôk nupuk am loḡ ma malem endahaliḡ Yisu Kilisi anêḡ waklavôḡ atu ba tem endelêḡ ek noja wapôm atu ba tem nêḡ êndêḡ mômô. ¹⁴⁻¹⁶ *Mômô nôḡ êtôm avômena takatu ba ethak esopa abô hatôm bôk eto nena,

“Ya mathêḡ. Ba intu nôḡ mathêḡ.” *Wok Plis 11:44-45*

Yani ma mathêḡ. Aêḡ ba mômô nôḡ mathêḡ êtôm yani atu ba halam mômô. Ma miḡ nosopa thethaḡak êtôm sêbôk atu ba mômô ḡê auk mi ami.

¹⁷ *Pik êntêk ma hatôm unyak kudum iyom ba unim unyak anôḡ ma hamô buyaḡ. Aêḡ ba ôpatu ba olam nena Wakamik intu nôḡ tiḡiḡ êmô yani vibiḡ ek malê nena yani hathak hatitiḡ avômalô lôkthô iniḡ ku ba miḡ hathale ḡê loḡ buyaḡ thô ma hêv anêḡ avômalô liḡ ami. Mi. ¹⁸⁻¹⁹ *Libumi iniḡ bôk lo loḡ sêbôk ba esopa ma miḡ hik anôḡ mavi ami. Ma doḡtom

* **1:2:** Lom 8:29; 2Te 2:13   * **1:4:** Kol 1:12   * **1:5:** Jon 10:28; 17:11   * **1:6-7:** Snd 17:3; Sek 13:9; Mal 3:3; Jem 1:2-3; 1Pi 5:10   * **1:8-9:** Jon 20:29; 2Ko 5:7   * **1:10:** Mat 13:16-17   * **1:11:** Sng 22; Ais 53; Luk 24:26-27
* **1:14-16:** Wkp 19:2; 20:7; Mat 5:48; Lom 12:2; Ep 2:3; 4:17-18   * **1:17:** Lom 2:11; ALK 2:23   * **1:18-19:** Ap 20:28; Hib 9:12-14

lêk oyala nena Wapômbên hapole môlô vê hathak Kilisi anên thalalen atu ba anên vuli bèn ba hatôm boksipsip atu ba anên kambom lo palê mi lôk miñ hapole môlô hathak nô m pulusikna hatôm seleva lo gol ami. ²⁰ *Sêbôk atu ba epesan pik ma Wapômbên dalam Kilisi. Ma donjom lêk pik lo len anên dan ba Wapômbên bôk hik yani thô yôv ek nê m môlô sa. ²¹ *Yani iyom intu hik Kilisi liñ hêk nâma ba hêv athên lôkmanjij hadên yani ek môlô nô nê mimbij lôk nô nê m malemim êndên Wapômbên. Aên ba Kilisi intu hadum ba môlô ôêvhavij Wapômbên.

²²⁻²⁵ *Môlô bôk osopa Wapômbên anên abô avanôn lôk ôvôkwiñ am yôv. Ma lêk môlô lemimhaviñ môlôviyañ katô anôn. Ma Wapômbên anên abô anên lôkmala hamô ba tem êmô wak nômbên intu sapên. Ma hadum ku ba havathu môlô hathak lonbô. Ma anên vêk atu ba môlô upup habitak miñ vêk nâma ami ma mi anôn. Yan vêk êñ intu ida hamô lôkmala wak nômbên intu sapên hatôm bôk eto nena,

“Anyô lôkthô ma hatôm kavik dahô,
ma iniñ lôkmanjij ma hatôm thiliñ
vuak;

kavik dahô hakapok
ma thiliñ vuak êv yak

ma donjom Anyô Bên anên abô tem ida êmô
aên wak nômbên intu sapên.” *Aisaia*
40:6-8

Aên ba lemimimbij am lôk nô nê m
kapôlômim êndên am. Ma abô êñ iyom intu
bôk anañ hadên môlô yôv.

2

¹ *Ba intu nô nê m nô m lomaloma takêntêk
vê. Siniñ, abôyañ, iluviñ auk kambom
hathak auk thêthôn, len dan, lôk etatale
anyô yañ. ²⁻³ *Môlô bôk osaê Anyô Bên
anên va nena vasiñ. Aên ba nupipiyap
ek nunum sum atu ba mabuñ anôn halêm
anên Wapômbên hatôm amena lukmuk atu
ba evathu ek môlô nundumbak esak bulu-
biñ.

* **1:20:** Ep 1:4; 2Ti 1:9-10 * **1:21:** Jon 14:6; Lom 5:1-2

4:22; Jem 1:21 * **2:2-3:** Sng 34:8 * **2:4-5:** Ep 2:21-22; ALK 1:6

* **2:8:** Ais 8:14 * **2:9:** Lo 7:6; 14:2; Ais 9:2; Ap 26:18; Ep 5:8

*Alalô ma hatôm valu lôkmala ek nedav
unyak mathen*

⁴⁻⁵ *Yani ma valu lôkmala atu ba avômalô
êpôlik hathak. Ma donjom yani ma
Wapômbên anên payen anôn atu ba dalam.
Ma môlô hatôm valu lôkmala êñ haviñ ba
nôlêm êndên yani ek endav anên unyak
mathen êñ esak môlô. Ba lêk ubitak anên
nê êbôk da mathen ek nôbôk anên da. Da
takên ma Yisu Kilisi anên ku ba Wapômbên
hawa lôk lamavi. ⁶ *Hatôm bôk eto halôk
Wapômbên anên kapy aêntêk,

“Ôngô. Bôk yahadô valu lôklokwañ te hamô
Saion

ba tem embalon unyak lon.

Yada yahatak hatôm payen anôn.

Ma ôpatu ba hêvhaviñ yani

ma tem miñ nê nê m mama êndên yani
ami. Mi anôn.” *Aisaia 28:16*

⁷ *Aên ba môlô vi lêk ôêvhaviñ ba ôyê valu êñ
hatôm payen anôn. Ma vi miñ êvhaviñ ami
ba intu Wapômbên anên abô hanañ nena,
“Valu atu ba nê elav unyak êpôlik hathak,
ma lêk habitak landiñ anôn.” *Kapya Yen*

118:22

⁸ *Ma abô yañ hanañ nena,

“Valu yaôna te ek ende anyô liliñ ba imbi i
pônên

lôk valu bèn te ek nembak sisilimbij ba
nê nê m yak.” *Aisaia 8:14*

Nê takatu ba êdô Wapômbên anên abô ma
tem indum ba thêlô nê nê m yak.

⁹ *Ma donjom môlô ma avômalô takatu
ba bôk Wapômbên dalam yôv. Môlô ma
kiñ anên nê êbôk da lôk avômalô ôdôn
mathen. Yani bôk dalam môlô ba otak
momañiniñ ba ôlêm umiñ anên deda
lôkmanjij anôn kapô. Aên ba môlô ma
Wapômbên anên avômalô takatu ek nonañ
anên nômkama mavi takatu ba hadum
lôkthô bèn. ¹⁰ *Sêbôk ma môlô avômalô
paliñ. Ma donjom lêk ma môlô ma
Wapômbên anên avômalô. Sêbôk ma miñ
hêv kapô hadên môlô ami. Ma donjom lêk
hêv kapô.

Alalô namô thêthôn

* **1:22-25:** Ais 40:6-8; Jon 13:34; Lom 12:10 * **2:1:** Ep

4:22; Jem 1:21 * **2:6:** Ais 28:16; Ep 2:20 * **2:7:** Sng 118:22

* **2:8:** Ais 8:14 * **2:9:** Lo 7:6; 14:2; Ais 9:2; Ap 26:18; Ep 5:8 * **2:10:** Hos 2:23 * **2:11:** Gal 5:17,24

11 *Aiyarj thêlô, môlô ma hatôm nê loj buyarj lôk nê takatu ba etak iniñ loj. Ba intu yahalarj ek notak thetharjak takatu ba hik vovak hadêj dahôlômim. 12 *Nômô batôj oyarj ek nê daluk esorj nena môlô nê lemimmanij ba etharj môlô, êj ma tem nêgê môlônim ku mavi atu ba udum ma nebam Wapômbêj anêj athêj êndêj anêj waklavorj endelêm.

Nômô nê bêjbêj vibij

13-15 *Wapômbêj lahavinj môlô nundum mavi êndêj avômalô takatu ba miñ ewa auk mavi ami ek thêlô nesarj venjrbôlêk sij. Aêj ba nômô gavman iniñ nê bêjbêj sapêj vibij êtôm atu ba Anyô Bêj anêj lahavinj. Nômô kiñ vibij. Yani hamorj ek eyabinj avômalô lôkthô. Ma nômô kiñ anêj nê ku takatu ba hêv ek nênem malainj êndêj avômalô takatu ba idum kambom ma nêmbô avômalô takatu ba idum mavi. 16 Môlô ma hatôm avômalô takatu ba bôk epole yôv. Ma dorjtom môlô ma Wapômbêj anêj nê ku. Ba intu miñ nunduvij am esak auk nundum kambom ami. 17 *Nômô tinij imbij avômalô sapêj. Lemimbij Wapômbêj anêj avômalô. Thêlô ma môlôvianj. Ma nôkô ek Wapômbêj ba nônem athêj bêj êndêj kiñ.

18 *Ma môlô nê takatu ba udum ku hamô anyô yarj vibij nosopa unim nê bêjbêj iniñ abô. Vi ma yôhok ma vi ma leñijnarja ma dorjtom nômô thêlô vibij. 19 Ba intu ôyê nena êv vovarj oyarj hadêj môlô takatu ba osopa Wapômbêj, êj ma numij lôklokwarj ma tem Wapômbêj lamavi esak môlô. 20 *Ma môlô udum kambom ba ik môlô ba umij lôklokwarj ma tem nebam môlô e? Mi. Udum mavi ba ova vovarj oyarj, êj ma tem Wapômbêj lamavi êndêj môlô. 21 *Kilisi hawa vovarj ek nêmbô sa. Ma aêj iyom ma Wapômbêj halam môlô ba hapesarj lojondê ek nosopa Kilisi varjgwam.

22 *“Yani miñ hadum kambom lôk miñ hanarj abôyarj te ami.” *Aisaia 53:9*

23 *Ma thêlô enarj abôma hathak yani ma dorjtom yani miñ hanarj viyarj ami. Êv vovarj hadêj yani ma dorjtom miñ hadum nômla ek hawê kambom êj viyarj ami. Mi. Yani hêv ida hi hadêj ôpatu ba hadum abô thêthorj anorj iyom ek indum anêj abô. 24 *Yanida linjupik hawa alalôanij kambom hathak alovalarjarsij ek alalô namborlij dômiñ esak kambom ma namô thêthorj iyom. Ma anêj bêlêma hadum o mavi. 25 *Sêbok ma môlô hatôm boksipsip matharjô ma lêk ôvô ôlêm unim alarj lôk ôpatu ba hayabinj môlô.

3

Nê ewa i iniñ abô

1-2 *Ma môlô avi nômô mayaô ba nômô unim anyô vibij ek yani ênjê nena hosopa Wapômbêj ba hômô mathêj. Ku êj tem êmbôv yamalô atu ba hapôlik hathak Wapômbêj endelêm esopa yani. 3 *Miñ nubutij lemkadok narj lôk notak mote gol lomaloma lôk noba sôp kêkêlô lomaloma ek numbitak êtôm vulij bij ami. 4 Mi. Môlô kapôlômim indum môlô êtôm vulij bij. Avi yôhok labalinena iniñ sôp takêj tem miñ nema ami ma Wapômbêj hayê hatôm nômlate anêj vuli bêj. 5 Sêbok ma avi mathêj takêj êv malenij hadêj Wapômbêj ba êmô iniñ anyô vibij. Êj ma lojondê êj hadum thêlô ibitak vulij bij 6 *hatôm Sala. Yani halarjô yamalô ba halam yani nena anyô bêj. Aêj ba nômô batôj oyarj lôk miñ nôkô ek malainj ami, êj ma tem numbitak Sala nali.

7 *Ma anyô aêj iyom. Avi iniñ lôklokwarj ma vauna ek anêm ba intu onja auk mavi ba ômô mavi imbij vônim ek Wapômbêj endarjô anêm mek. Mamu luvi tem noja Wapômbêj anêj wapôm dorjtom atu ba nômô lôkmala. Ba intu undum mavi êndêj vônim.

Nômô yôhok imbij am

8 Yôv. Môlô lôkthô nômô esak auk dorjtom imbij am. Ma môlô te hawa malainj

* 2:12: Mat 5:16 * 2:13-15: Tit 3:1; 1Pi 3:16 * 2:17: Lom 12:10 * 2:18: Ep 6:5 * 2:20: 1Pi 3:14,17
 * 2:21: Mat 16:24; Jon 13:15 * 2:22: Ais 53:9 * 2:23: Ais 53:7; 1Pi 3:9 * 2:24: Ais 53:5-6; Lom 6:11 * 2:25:
 Ese 34:5-6; Mat 9:36; Jon 10:14; Hib 13:20-21 * 3:1-2: Ep 5:22 * 3:3: 1Ti 2:9 * 3:6: Stt 18:12 * 3:7: Ep 5:25

ma nônêm yani thêvô. Ma lemimimbiñ am êtôm mólôviyañ. Lôk lemim injik am esak nê takatu ba ewa malain ma nômo malinyaô. ⁹ Wapômbên bôk dalam o. Ba intu anyôla habulin o mena hanañ abôma hathak o ma miñ nuñgwik kambom êñ liliñ ami ek onja nôm mavi emben yam.

¹⁰⁻¹² *Wapômbên hanañ,

“Anyô Bêñ ma hayê nê thêthôn

ma lêndôn hakyav ek endañô thêlônin mek.

Ma donjom mathêlêv hathak ôpatu ba hadum kambom.

Aên ba opalê atu ba lahavin anên lôkmala êmô mavi,

ma eyabin dahalañ esak abô kambom

ma abôlêk kupik esak abôyañ.

Ma nêm i liliñ esak kambom ma indum mavi.

Ma endañvin esak êmbôlêm auk êmô yôhok.”

Kapya Yen 34:12-16

Avômalô mavi atu ba ewa vovañ

¹³ Nôpôvin am ek nundum mavi, êñ ma opalê hatôm imbulin mólô? Mi. ¹⁴ *Ma donjom howa malain hathak mavi takatu ba hudum ma Wapômbên tem lamavi esak o. Ba intu

“miñ ôkô lôk lemmalain esak nê kambom takên ami.”

Aisaia 8:12

¹⁵ Ma undum ek kapôlôm êmô Anyô Bêñ Kilisi vibiñ. Ma ôpôpêk oda wak nômbên intu ek anyôla hanañ hik o lin ma onañ bên esak nôm takatu ba hôêv malem hathak.

¹⁶ *Ma ômô malinyaô ba onañ abô êñ ma miñ otatale avômalô vi ami. Ma ôsô o ba oya ek anyôla hanañ abôma hathak o mena hathañ o hathak hosopa Kilisi, êñ ma tem yanida mama. ¹⁷ Wapômbên lahavin onja vovañ ba intu hudum mavi ba howa vovañ, êñ ma mavi anôn. Ma donjom hudum kambom ba howa vovañ, êñ ma miñ mavi ami. ¹⁸ Kilisi hawa vovañ bôlôn te iyom ek injik kambom anên ku vônô. Anyô thêthôn hêv avômalô kambom sa ek endom i ba ini êndên Wapômbên. Ik yani vônô hamô pik ma Lovak Mathen hêv lôkmala hadên yani. ¹⁹ Vêm ma hi hanañ Wapômbên anên abô hadên ngôk takatu ba êmô koladôn.

* **3:10-12:** Sng 34:12-16 * **3:14:** Ais 8:12-13; Mat 5:10; 1Pi 2:20; 4:14 * **3:16:** 1Pi 2:12 * **3:20:** Stt 6:1-7:24

* **4:1:** Lom 6:2,7 * **4:3:** Ep 2:2-3 * **4:7:** Lom 13:11-12 * **4:8:** 1Pi 1:22 * **4:9:** Hib 13:2 * **4:10:** Lom

12:6-8

²⁰ *Sêbôk ma miñ thêlô elañô Wapômbên anên abô ami. Yani hanañ hadên Noa ek epesañ yen. Ma hamô malinyaô ba hayabin ek thêlô nedañô anên abô. Ma donjom naju hatôm baheñvi ba lahavulô iyom elañô ba intu nañ hêv i bulubiñ. ²¹ Ma nañ êñ ma hatôm lavônin ek ôpatu hathik nañ tem enja bulubiñ aên iyom. Ma nañ êñ miñ hathik lenvin kupik anên lelaik vê ami. Mi. Ôpên hathô ida ba haya ek havak abô haviñ Wapômbên. Êñ ma hatôm Yisu anên haviyô hêv ôpên bulubiñ. ²² Yisu intu bôk hi malak len ba hamô Wapômbên bañ vi anôn. Ma añela lôk nôm lôklokwañ ma iniñ lôklinyak sapên êmô yani vibiñ.

4

Ôpôpêk o ek osopa Wapômbên

¹ *Kilisi hawa vovañ hamô pik. Ba intu ôpôpêk oda ma onja auk êñ iyom. Ôpatu ba hawa vovañ bôk hatak kambom yôv ba ² hathak hasopa Wapômbên anên lahavin iyom. Ma miñ hathak hasopa avômalô pik iniñ thethañak lomalama aleba hama ami. ³ *Sêbôk ma osopa nê daluk iniñ auk takêntêk, thethañak lomalama lôk inum wain ba molo ma sek walilin lôk ibi anyô lenin hathak auk mayaliv ma kobom mama takatu ba êv yen hadên ngôkba. Bôk udum lôbôlôn ba hatôm. ⁴ Ma miñ hôpôvin o ba hôsôv halôk lôv daim bo-mañ atu haviñ thêlô ami ba intu thêlô eson kambom ba etatale o. ⁵ Ma donjom tem nindum abô esak yani atu ba lêk hapôpêk i yôv ek endañô nê lôkmala lôk nê nãma iniñ abô. ⁶ Aên ba intu bôk enañ Wapômbên anên abô hadên nê takatu ba bôk ema yôv. Thêlô bôk ema hatôm avômalô pik lôkthô ma donjom Lovak Mathen hatôm nêm lôkmala êndên i ek thêlô nêmô lôkmala imbin Wapômbên.

⁷ *Nômka ma lôkthô anên dañ lêk habobo. Aên ba ôpôpêk o esak auk mavi lomalama lôk upuk o loñ ek oten mek. ⁸ *Leninhavin i hathak havuliv kambom bên anôn sin. Ba intu ôpôvin o esak kobom lenhavin i. Êñ ma nômbên. ⁹ *Ma noja avômalô êv haviñ

thô ma miñ nosa i ami. ¹⁰ *Wapômbênj habi anêñ wapôm sam hadênj avômalô tomtom. Ba noyabiñ wapôm takênj ek nundum ku esak ek nêñ avômalô vi sa. ¹¹ Ma anyôla hanañ Wapômbênj anêñ abô ma enañ katô ma miñ endela ami. Ma anyôla hêv avômalô sa ma indum esak Wapômbênj anêñ lôklokwanj takatu ba hêv hadênj yani ek nebam Wapômbênj anêñ athênj esak Yisu Kilisi anêñ ku. Athênj bênj lôk lôkmanjñ ma yanida anêñ wak nômbênj intu sapênj. Avanôñ.

Avômalô êvhaviñ takatu ba ewa vovanj

¹² Aiyañ thêlô miñ nosonj kambom ba nonañ nena, “Aisê ba malaiñ hapôm ya?” Môlô owa vovanj hatôm atum hathañ môlô ek injik am thô. ¹³ *Howa vovanj hatôm Kilisi ma ômbô o ek waklavônj atu ba Wapômbênj hik anêñ deda lôkmanjñ thô ma tem môlô nômbô am bênj anônj. ¹⁴ *Môlô ma Kilisi anêñ avômalô ba Wapômbênj anêñ Lovak Mathenj lôkmanjñ lêk hayô hamô môlô. Ba intu anyôla hatatale am, ma Wapômbênj lêk lamavi hathak môlô. ¹⁵ Ma huik anyô vônô mena howa vani mena hudum kambom lomalama mena howa ku anêñ ôv oyañ hathak o ba howa vovanj bênj, êñ ma miñ mavi ami. ¹⁶ Ma o anyô hôêvhaviñ Kilisi ba howa vovanj miñ o mama ami. Ômbô Wapômbênj esak athênj mavi atu ba howa. ¹⁷ Ma lêk waklavônj hayô ek Wapômbênj anêñ avômalô nindum abô. Alalô atu ba aêvhaviñ tem ana êmônj ek nandum abô. Ma vi atu ba miñ esopa Wapômbênj anêñ Abô Mavi ami, kikaknena. Vuli alê intu tem neja?

¹⁸ “Aêntu malaiñ ek nê thêthônj neja bulubiñ,

ma malê te tem êpôm nê daluk lôk nê idum kambom?” *Gutpela Sindaun 11:31*

¹⁹ Ba intu Wapômbênj hadum ek anyôla hawa malaiñ ma ôpênj nêñ ida êndênj Wapômbênj ba indum mavi iyom. Yani hapesañ nômkama lôkthô ba intu tem eyabiñ alalô dedaun mavi.

5

Abô ek avaka

¹ Ya Pita avaka hatôm môlô vi atu ba alalô anañ Kilisi anêñ vovanj bênj. Kasana ma Wapômbênj tem injik anêñ deda lôkmanjñ thô ma alalô lôkthô tem naja iniñ sam wapôm tomtom. Ba intu yahanañ hadênj avaka takatu ba êmô haviñ môlô ² *nena noyabiñ Wapômbênj anêñ avômalô takatu ba bôk êv hadênj môlô hatôm boksipsip anêñ alañ hayabiñ anêñ bok. Wapômbênj la-haviñ nena nôñêm lêlê esak anêñ ku takatu ba lahaviñ nundum. Miñ môlô popabuk ami. Ma nôpôviñ am esak ku êñ. Ma miñ nôkôkam esak valuselenj ami. Mi. ³ *Ômô malinjaô ek avômalô nêgê ba nesopa vemgwam. Ma miñ ombam o esak nê atu ba êmô o vibinj ami. ⁴ Ma Alañ Bênj hayô ma tem onja kulunj lôkmanjñ atu ba tem miñ imbitak yaôna ami.

Noba kwêv nômô malinjaô

⁵ *Ma anyô muk nômô nê bênjbênj vibinj aênj iyom. Ma avômalô lôkthô neba kwêv nêñômô malinjaô.

“Wapômbênj havôlinj dôñ ek nê ebam i, ma donjom hêv anêñ wapôm hadênj nê êmô malinjaô.” *Gutpela Sindaun 3:34*

⁶ *Aênj ba nômô malinjaô êmô yani banj lôklokwanj vibinj ek anêñ waklavônj ma tem nêñ môlô linj. ⁷ *Wapômbênj lahiki hathak môlô ba intu nôñêm unim malaiñ lôkthô ni êndênj yani.

Uñgwik vovak lôklokwanj

⁸ *Nupuk am lonj ba nôñgwêk lêlê. Ôpatu ba lamaniñ ek môlô ma Sadañ atu ba kapônônjô inañ avunj laion ba habôlêm môlô havenj ek esañ ba enañ lêvôkê.

⁹ *Hoyala nena vovanj êñ intu lêk hapôm môlôviyañ anêñ pik êntêk ba intu nobalonj unim ôêvhaviñ lonj ma uñgwik vovak lôklokwanj esak yani.

¹⁰ Ma tem noja vovanj bidonj oyañ. Ma Wapômbênj ôpatu ba hêv môlô wapôm ba halam môlô hathak Kilisi ek nôñôm anêñ lôkmanjñ atu ba tem êmô wak nômbênj

* **4:13:** Ap 5:41; Jem 1:2; 1Pi 1:6-7 * **4:14:** 1Pi 2:20 * **5:2:** Jon 21:15-17; Ap 20:28 * **5:3:** 2Ko 1:24; Plp 3:17; Tit 2:7 * **5:5:** Snd 3:34; Ep 5:21; Jem 4:6 * **5:6:** Mat 23:12; Luk 14:11; Jem 4:10 * **5:7:** Mat 6:25-30 * **5:8:** 1Te 5:6 * **5:9:** Ep 6:11-13; Jem 4:7

intu sapêḅ, yani tem epesaḅ mômô esak loḅbô ba nêḅm lôklokwaḅ ma embatho mômô loḅ lôk indum mômô numiḅ majaḅ êtôm landiḅ havalonḅ unyak loḅ. ¹¹ Wapômbeḅ ma lôkmaḅgiḅ hatôm wak nômbêḅ intu êḅ sapêḅ. Avanôm.

Abô anêḅ daḅ

¹² *Silas, ôpatu ba hêḅv ya sa bêḅ anôm ba yahayê hatôm yenaḅ aiyaḅ hato yenaḅ auk lôkthô halôm kapyâ bidonḅ êntêk. Yahananḅ lôklokwaḅ hadêḅ mômô nena auk nômbêḅ êntêk ma Wapômbeḅ anêḅ wapôm avanôm ek yambatho mômô loḅ. Ba intu numiḅ lôklokwaḅ. ¹³ *Avi atu ba hamôm Babilon ma bôm elam yani yômḅv haviḅ mômô, yani lôk yenaḅ okna Mak êḅv iniḅ leḅiḅmavi hadêḅ mômô. ¹⁴ Nokam am tomtom esak kobom leḅhaviḅ i. Yôhôm êmôm imbiḅ mômô atu ba ômôm haviḅ Kilisi.

---

* **5:12:** Ap 12:2,25; 13:13; 15:22,37-40   * **5:13:** Ap 12:2; 2Ti 4:11

Pita anêḡ kapyā yaḡ Abô môm

Aposel Pita hato kapyā êntêk. Yani havatho ḡê êvhaviḡ loḡ ek nêômô mathêḡ. Ma hananḡ ek nindum ku ek neyala Kilisi mavi. Hato ek neyabinḡ i esak kêdônḡwaga abôyaḡ takatu ba êmô avômalô êvhaviḡ kapô. Lôk hato nena Kilisi tem endelêm ba leḡḡimbi nôm êḡ ba nêômô thêthônḡ.

Hato kapyā êntêk hadêḡ 67 AD la.

Pita hêv lamavi

¹ Ya Saimon Pita, Yisu Kilisi anêḡ anyô ku ma aposel atu yahato kapyā êntêk hadêḡ avômalô takatu ba bôk êvhaviḡ yôv. Ma alalôaniḡ Wapômbêḡ da lôk Yisu Kilisi atu ba êv mômô bulubiḡ intu thêthônḡ. Ba yêlôaniḡ êvhaviḡ ma anêḡ vuli bêḡ hatôm mômônim ôêvhaviḡ. ² Bôk oyala Wapômbêḡ lo alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu Kilisi ba wapôm lo labali êmbôlô mômô kapôlômim siḡ.

Loḡôndê nindumbak mavi

³ Yani ma lôkmaḡḡiḡ anêḡ ôdônḡ ba hamô batônḡ oyaḡ ba halam alalô. Anêḡ lôklokwaḡ ma halêm anêḡ Wapômbêḡ ba hêv nômkama lôkthô hadêḡ alalô ek nasopa anêḡ lahaviḡ ba namô lôkmala. ⁴ Ba intu habutiḡ abô ba abô êḡ ma lôkmaḡḡiḡ ba anêḡ vuli ma bêḡ ek epole alalô vê êḡḡêk pik anêḡ palê ôvathek atu ba halêm anêḡ thetharḡak ek nambitak êtôm Wapômbêḡ da.

⁵ Ba intu ôpôviḡ o esak êvhaviḡ ek ômbôlô nôm takêntêk, ômô batônḡ oyaḡ lôk onja auk katô ⁶ *ma upuk o loḡ lôk umiḡ lôklokwaḡ lôk osopa Wapômbêḡ anêḡ lahaviḡ ⁷ lôk undum mavi êndêḡ mamuyaḡ ma lemimbiḡ avômalô ⁸ ek nôm takêntêk indumbak ni ba ni ek indum ku endeba injik anônḡ ek onja auk katô esak alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu Kilisi. ⁹ Anyôla hêv yak hathak nôm takêntêk ma hatôm anyô mabapu lôk mapusip ba bôk êvôkwiḡ anêḡ kambom yôv ma doḡtom lapaliḡ.

* **1:6:** Gal 5:22-23 * **1:13-14:** Jon 21:18-19; 2Ko 5:1

* **1:20-21:** 2Ti 3:16; 1Pi 1:11-12

¹⁰ Aêḡ ba aiyaḡ thêlô nôpôviḡ am ek nundum nôm takêḡ ek injik thô nena Wapômbêḡ bôk halam mômô ba habi baḡ hayô hêk mômô ba tem miḡ nônêm yak ami. Milôk. ¹¹ Ma Anyô Bêḡ Yisu Kilisi alalôaniḡ bulubiḡ tem êmbôlô mômô esak anêḡ wapôm ba enja mômô thô ek numbitak nôyô anêḡ loḡ lôkliḡyak atu ba anêḡ daḡ mi.

Nodaḡô Wapômbêḡ anêḡ abô avanônḡ

¹² Mômô bôk oyala nôm takêḡ sapêḡ ba bôk olaḡô Wapômbêḡ anêḡ abô avanônḡ ba ôêv haviḡ lôklokwaḡ. Ma doḡtom yahavatho mômô loḡ lôbôlônḡ hathak abô êḡ ek miḡ mômô lemimpaliḡ ami. ¹³⁻¹⁴ *Kasana ma yenaḡ unyak kudum tem neja vê hatôm alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu Kilisi hik thô hadêḡ ya. Ba intu yahamô unyak kudum êntêk ek yandum yenaḡ ku katô ek yaḡḡik mômônim auk liḡ iyom. ¹⁵ Ma yalenḡvidonḡ ek waklavônḡ atu ba yaha ma tem mômô lemimimbi esak abô nômbêḡ atu ba bôk yahananḡ.

¹⁶ *Yêlô bôk ayê anêḡ lôkmaḡḡiḡ hathak yêlô malenḡḡiḡ ba intu ananḡ hadêḡ mômô nena alalôaniḡ Anyô Bêḡ Yisu anêḡ lôklokwaḡ ma bêḡ anônḡ ba tem endelêm esak loḡbô. Ba yêlô miḡ abi mômô lemim hathak kukuthiḡ êntêk ami. ¹⁷ *Yani hawa deda lôk athêḡ lôkmaḡḡiḡ halêm anêḡ Kamik Wapômbêḡ. Ma kaêk te halam yani hêk Deda Lôkmaḡḡiḡ ba hananḡ nena, “Ôpêntêk ma yenaḡ okna atu ba yalenḡhaviḡ videdaḡ. Ma ya kapôlônḡ mavi hathak yani.”

¹⁸ Yêlô amô dumlolê mathêḡ haviḡ yani ma alaḡô abô êḡ halêm anêḡ leḡ.

¹⁹ Ma yêlô ayala nena plopet iniḡ abô ma avanônḡ ba intu nodaḡô abô êḡ katô ba nosopa endeba wak ipup lôk vuliḡ lôkbôk imbi êndôk mômô kapôlômim. Abô êḡ ma hatôm wak hapup ba habi deda halôk loḡ momaḡiniḡ ek nômô mavi. ²⁰⁻²¹ *Ba auk bêḡ atu ba noyala ma aêntêk. Miḡ anyô da iniḡ auk ba enaḡ abô plopet ami. Mi. Lovak Mathêḡ hadum ku ba hêv Wapômbêḡ anêḡ abô ba enaḡ bêḡ. Ba plopet iniḡ abô ma miḡ thêlôda iniḡ auk ami. Mi.

* **1:16:** Mat 17:1-5 * **1:17:** Mat 17:5; Mak 9:7; Luk 9:35

2

Wapômbêḡ tem imbuliḡ kêdôḡwaga abôyaḡ

¹ *Ma doḡtom kêdôḡwaga abôyaḡ doho tem nêḡmô mômô malêvôḡ êtôm plopet abôyaḡ doho bôm êḡmô avômaloḡ bôsêbôm malêvôḡ. Ma tem nimbi mômô lemim liḡ esak auk lokbaḡ ba nimbuliḡ mômônim ôêvhaviḡ. Ma iniḡ auk êḡ tem indumbak endeḡba nêpôlik esak alaḡ atu ba bôm hêv i vuli yôv. Aêḡ ba kasana ma Wapômbêḡ tem imbuliḡ i. ² Ma avômaloḡ bêḡ anôḡ tem nesopa iniḡ auk ba nindum sek lôk mama lomaloḡ endeḡba avômaloḡ daluk nêḡê ba nenaḡ abôma esak Wapômbêḡ anêḡ abô avanôḡ. ³ Thêlô maleḡkilik ek neḡa nômkaḡma bêḡ anôḡ. Ba tem nenaḡ abôyaḡ lôk nimbi mômô lemim ek neḡa mômônim valuselaḡ. Sêbôm ma Wapômbêḡ hanaḡ nena tem thêlô nema ba yaḡni miḡ hêk sôm ami. Ba intu tem imbuliḡ thêlô. Avanôḡ.

⁴ *Ma anêḡ aḡela idum kambom ba hatak i halôm loḡ atum ba havalonḡ i loḡ hamô lôv momaḡiniḡ endeḡba nindum abô am. Ma miḡ hêv thêlô vê ba i oyaḡ ami. ⁵ *Ma avômaloḡ bôsêbôm takatu ba bôm êdô Wapômbêḡ ma hêv ḡaḡbô ba habuliḡ i ma miḡ hêv thêlô vê ba i oyaḡ ami. Mi. Hêv Noa ôpatu ba hanaḡ abô thêthôḡ lôk avômaloḡ baheḡvi ba lahavulô iyom bulubiḡ. ⁶ *Ma hanaḡ ba atum hathaḡ Sodom lo Gomola ba kabukla ba ema ek avômaloḡ nêḡê nena avômaloḡ takatu ba miḡ esopa Wapômbêḡ ami tem neḡa malaiḡ. ⁷⁻⁸ *Ma Lot anyô thêthôḡ atu ba hamô haviḡ avômaloḡ takatu ba êvôliḡ dômiḡ ek Wapômbêḡ anêḡ abô ma hayê lôk halaḡô thêlôniḡ thethaḡak lo kambom lomaloḡ. Ba yaḡni lamalaiḡ lôk lahiki bêḡ ba Wapômbêḡ hêv yaḡni iyom bulubiḡ. ⁹ Anyô Bêḡ bôm hadum nôm takêḡ yôv. Ba intu tem nêḡm avômaloḡ takatu ba esopa yaḡni bulubiḡ esak malaiḡ lomaloḡ. Ma embalonḡ nê leḡôndôḡ kôtôḡ sapêḡ loḡ ba neḡa vovaḡ êḡmô endeḡba waklavôḡ nindum abô. ¹⁰ *Avanôḡ biḡ. Nê êḡ esopa leḡviḡkupik

anêḡ thethaḡak lelaik lomaloḡ ba êpôlik hathak nê bêḡbêḡ iniḡ abô ma tem neḡa vovaḡ bêḡ ek avômaloḡ vi. Nê takêḡ êv ida liḡ lôk leḡôndôḡ kôtôḡ. Ma miḡ êkô ek nenaḡ abôma esak aḡela lôk athêḡ takatu ba êḡmô malak leḡ ami. ¹¹ *Aḡela ma iniḡ lôklokwaḡ bêḡ ba hamôḡ. Ma doḡtom miḡ êḡmô Wapômbêḡ anêḡ loḡ hadum abô ba etatale nê lôkmaḡḡiḡ takêḡ ami. Mi. ¹² *Ma doḡtom kêdôḡwaga abôyaḡ takêḡ ethak enaḡ abôma hathak auk takatu ba miḡ eyala ami. Thêlô hatôm alim lomaloḡ takatu ba iniḡ auk mi ba evalonḡ i loḡ ek nijik i vônô ma thêlô intu tem mi aêḡ iyom.

¹³ Thêlô êv vovaḡ hadêḡ avômaloḡ vi ma Anyô Bêḡ tem injik vovaḡ êḡ liliḡ. Waklêvôḡ biḡ ma thêlô miḡ mama ami ma leḡiḡmavi hathak nindum iniḡ thethaḡak lomaloḡ. Thêlô eyaḡ nôm haviḡ mômô ba leḡiḡmavi hathak iniḡ kambom ma doḡtom thêlô ma hatôm nôm palê lôk lelaik. ¹⁴ Ma thêlô maleḡkilik ba idum sek haviḡ avi wak nômbeḡ intu ma miḡ etak ami. Ma êvôv avômaloḡ takatu ba iniḡ êvhaviḡ pulusikna ek nesopa i. Thêlô bôm êdôḡ i yôv hathak auk nêbôv valuselaḡ lôk nômkaḡma mavi êḡjêk avômaloḡ vi. Wapômbêḡ bôm hanaḡ yôv nena tem imbuliḡ i. ¹⁵ *Ma thêlô bôm etak loḡôndê thêthôḡ ba evenḡ mayaliv ba esopa Beo nakaduḡ Balam, ôpatu ba lahaviḡ kambom anêḡ vuli. ¹⁶ *Ma bok doḡki abôlêk putup ma doḡtom hanaḡ abô hatôm anyô ba hayanda plopet Balam êḡ ek nêḡm anêḡ auk molo atu vê.

¹⁷ *Thêlô ma hatôm ḡaḡma, ma doḡtom hamoma. Wak hêk sawa daim ba thêlô ma hatôm buliv lelaik ba avômaloḡ leḡiḡmavi. Ma doḡtom lovak hayuv vômê. Aêḡ ba Wapômbêḡ bôm hapesaḡ loḡ momaḡiniḡ kambom anôḡ ek thêlô. ¹⁸ Thêlô eḡam i hathak abô takatu ba anêḡ anôḡ mi. Ma avômaloḡ êvhaviḡ lukmuk takatu ba bôm etak nê daluk iniḡ auk ba ik kapôlôḡiḡ liliḡ, ma doḡtom ibi thêlô leḡiḡ hathak pik anêḡ thethaḡak lomaloḡ ba êvôv i hatup. ¹⁹ Thêlô ibutiḡ abô ba enaḡ nena, “Yêlô

* 2:1: Mat 24:11; Jut 4 * 2:4: Jut 6 * 2:5: Stt 6:5-8:19; 2Pi 3:6; Hib 11:7; 1Pi 3:20 * 2:6: Stt 19:24; Jut 7
 * 2:7-8: Stt 19:1-16 * 2:10: Jut 7-8,16 * 2:11: Jut 9 * 2:12: Jut 10 * 2:15: Nam 22:7; Jut 11; ALK 2:14
 * 2:16: Nam 22:28-35 * 2:17: Jut 12-13

tem napole môle nim yak vê.” Ma donjom bumalô bôbô bôk eto abô hathak nê takêj nena, “Thêlôda iniñ alañ hamô ba alañ êj ma kambom takatu ba havalonj i lonj ek imbulinj i.”

²⁰*Opalêla takatu ba bôk eyala Anyô Bêj Yisu Kilisi alalôaniñ bulubinj ba êsôv hêk lelaik pik êntêk ba i vêm ma idum hathak lonjbô aleba evalonj i, êj ma tem nêmô kambom anônj ek bôsêbôk. ²¹*Avômalo takatu ba êthônj lonjondê thêthônj paliñ tem nêmô mavi ek avômalo takatu ba eyala Wapômbêj anêj abô mathej takatu ba hêv hadêj i ma donjom êvôlinj dômiñ. ²²Abô bute bôk hanañ avanônj hathak i nena, “Avuñ te hamoteñ ma havôhi hayañ anêj motenj hathak lonjbô.” *Gutpela*

Sindaun 26:11

Ma buyañ hanañ nena,
“Bok te hathik i ba mabuñ mavi
ma hathak havôhi hik tumutum
hathak lonjbô.”

3

Kapya êntêk anêj ôdônj

¹Aiyañ thêlô, yenañ kapya yañ sêbôk lôk yañ êntêk ma yahato luvi hathôk ek môle ek yangik môle nim auk linj esak auk mabuñ.

²*Yalenj haviñ nena abô mônj taksêbôk ba plopet mathej enañ lôk abô majañ takatu ba Anyô Bêj Yisu Kilisi alalôaniñ bulubinj bôk hêv ba yêlô môle nim aposel anañ hadêj môle ma nobalonj lonj.

Anyô Bêj anêj waklavônj

³*Odanjô katô. Pik lo leñ anêj danj ma nê abôma tem nêlêm nêyô ek môle ba nesopa ida iniñ thethanjak ba nenañ abôma lomalomana nena, ⁴* “Bôk ibutinj abô yôv nena Kilisi tem endelêm. Ma alalôaniñ kamik aposel bôk ema yôv. Ma anêj anônj êsê? Ôngô. Mônj anônj sêbôk ba Wapômbêj hapesañ pik êntêk aleba lêk ma nôm êj miñ habitak ami.” ⁵*Thêlô bôk etak abô taksêbôk ba Wapômbêj hanañ ba leñ habitak. Ma hawa njañ ba hapesañ pik ma hasuñ njañ ba pik moma habitak hêk.

⁶*Vêm ma hawa njañ êj ba hasuñ hayô pik vov ba habulinj nômkama sapêj. ⁷Ma abô êj ma Wapômbêj da hanañ ba bôk hatak wak te yov ek êmbôk pik lo leñ êntêk. Ma hayabinj waklavônj nindum abô ek imbulinj avômalo takatu ba miñ esopa yani ami.

⁸*Aêj ba aiyañ thêlô, miñ lemimpalinj abô êntêk ba tem yanañ ami. Anyô Bêj hayê sondabêj 1,000 ma hatôm wak te iyom ma wak te iyom ma hatôm sondabêj 1,000. ⁹*Ba intu Anyô Bêj hamô malinjaô ek alalô nande kapôlônjinj liliñ ek miñ nanêm yak ami. Lôk miñ hapôvinj abô takatu ba habutinj ami haleba avômalo esonj nena yani hasau la.

¹⁰*Ma waklavônj atu ba Yisu endelêm ma tem êtôm anyô vani. Ma diñdinj bêj tem indili leñ ba nômkama takatu ba hamô leñ tem imbulinj ba atum esañ. Ma pik lôk anêj nômkama sapêj tem ende liliñ ba êmô oyañ.

¹¹⁻¹²Ma nômkama lôkthô tem imbulinj aêj iyom. Aêj ba tem umbitak anyô aisê? Ba intu oyabinj Wapômbêj anêj waklavônj endelêm ba ômô mathej ma osopa Wapômbêj anêj abô ek waklavônj êj êlêm kethej. Wak êj ma tem atum esañ leñ ba nôm takêj tem vovañ indinj i ba nipulusik. ¹³*Ma donjom Wapômbêj bôk habutinj abô yov ba intu alalô nayabinj leñ lo pik lukmuk atu ba tem imbitak êtôm nê thêthônj iniñ lonj.

Abô anêj danj

¹⁴Aiyañ thêlô, môle lêk oyabinj nôm takêj ba intu nôpôvinj am ek Wapômbêj ênjê nena môle nê mabuñ lôk lelaik mi ek nômô labali imbinj yani. ¹⁵*Lemimbi abô êntêk. Anyô Bêj hamô malinjaô ek avômalo nedanjô anêj abô ek nêm i bulubinj. Wapômbêj bôk hêv auk êj hadêj alalôaniñ aiyañ anônj Pol ba intu hato abô hadêj alalô. ¹⁶Yani hato hathak nôm takêj lôkthô halôk anêj kapya. Vi ma auk lôkmanjinj ba malainj ek avômalo neyala. Ma avômalo doho iniñ auk ma pulusikna lôk mayaliv ba iluvinj Pol anêj abô hatôm

* **2:20:** Mat 12:45 * **2:21:** Luk 12:47-48 * **3:2:** Jut 17 * **3:3:** 1Ti 4:1; Jut 18 * **3:4:** Mat 24:48 * **3:5:** Stt 1:6-9 * **3:6:** Stt 7:11; 2Pi 2:5 * **3:8:** Sng 90:4 * **3:9:** Hab 2:3; 1Ti 2:4 * **3:10:** Mat 24:29,35; Luk 12:39; 1Te 5:2 * **3:13:** Ais 65:17; 66:22; ALK 21:1,27 * **3:15:** Lom 2:4

bôk iluvinj Wapômbêᶇ anêᶇ abô takatu ba eto ba intu tem neja malaiᶇ.

¹⁷ *Aiyaᶇ thêlô, môlôda bôk oyala auk takêntêk. Aêᶇ ba noyabiᶇ am ek ᶇê kambom takatu ba iniᶇ auk ma lokbaᶇ ek miᶇ nêbôv môlô vê ênjêk pik thektheke êntêk ba lêk umiᶇ ami. ¹⁸ Ma nundumbak esak wapôm lôk auk mavi hathak Anyô Bêᶇ Yisu Kîlisi alalôaniᶇ bulubiᶇ. Nanêm yani liᶇ êndêᶇ êntêk ma wak nômbêᶇ intu sapêᶇ. Avanôᶇ.

---

* **3:17:** Mak 13:33; 1Ko 10:12

Jon anêḡ kapya môḡ Abô môḡ

Sebedi namalô aposel Jon hato kapya êntêk hadêḡ avômalo êvhavij. Kêdôḡwaga abôyaḡ bôk êlêm ba enaḡ nena dahôlôḡ ma nôḡ mavi ma kupik ma kambom ba thai ma nôḡ lokwanju. Ba enaḡ nena Kilisi anêḡ dahô iyom intu halêm anêḡ lej ma anêḡ kupik ma miḡ Kilisi ami. Ma enaḡ nena kupik hatôm idum kambom ma dahô ma mabuḡ mavi denaḡ. Jon halaḡ abôyaḡ êḡ ba intu hato kapya êntêk ek thêlô neyabiḡ i esak abôyaḡ takêḡ.

Hato kapya êntêk hadêḡ 85 lo 95 AD malêvôḡ doho la.

Abô lôkmala halêm yaiḡ

¹*Yêlô ato hathak Abô atu ba hêv lôkmala ba hêk hadêḡ sêbôk atu ba môḡ anôḡ. Yêlô bôk alaḡ lôk ayê hathak malenij lôk atij ba bahenij hasôm havij. ²*Lôkmala êḡ bôk habitak yaiḡ ba yêlô ayê ba ik lon ba intu anaḡ abô hathak lôkmala atu ba nêḡ wak nôḡbêḡ intu sapêḡ bêḡ hadêḡ môlô. Bôk hamô havij Lambô vêm ma hik i thô hadêḡ yêlô. ³Nôḡkama takatu ba yêlô bôk ayê lôk alaḡ yôv ma lêk anaḡ bêḡ hadêḡ môlô ek nôḡ esak donḡtom imbij yêlô. Avanôḡ bij nena alalô lêk amô hathak donḡtom havij Lambô lo Namalô Yisu Kilisi. ⁴*Yêlô ato abô takêntêk ek alalô lôkthô leḡmavi bêḡ anôḡ êḡ kapôlôḡ sij.

Alalô namben Wapômbêḡ anêḡ deda kapô

⁵*Abô takatu ba bôk alaḡ anêḡ yaiḡ, êntêk yêlô anaḡ bêḡ hadêḡ môlô nena Wapômbêḡ ma deda ba momaḡniniḡ la miḡ hamô havij yaiḡ ami. Mi. ⁶*Alalô anaḡ nena amô hathak donḡtom havij yaiḡ ma donḡtom avenḡ momaḡniniḡ denaḡ, êḡ ma anaḡ abôyaḡ ba miḡ asopa abô avanôḡ ami. ⁷Ma donḡtom alalô avenḡ deda kapô

hatôm yaiḡ hamô deda kapô, êḡ ma alalô amô hathak donḡtom havij i. Ma Namalô Yisu anêḡ thalalenḡ hathak havôkwiḡ alalôaniḡ kambom lôkthô vê.

⁸*Alalô anaḡ nena kambom miḡ hamô alalô kapôlôḡ ami, êḡ ma asau alalôda ba abô avanôḡ miḡ hamiḡ alalô kapôlôḡ ami. ⁹Alalô anaḡ alalôaniḡ kambom bêḡ ma yaiḡ ma anyô thêthôḡ ba abô takatu ba hanaḡ ma tem indum ba injik anôḡ ba intu tem nêḡ kambom takêḡ vê ma êḡmbôkwiḡ alalôaniḡ lelaik lôkthô. ¹⁰Aêḡ ba alalô anaḡ nena miḡ bôk adum kambom te ami, êḡ ma adum yaiḡ hatôm anyô abôyaḡ ba anêḡ abô miḡ hamiḡ alalô kapôlôḡ ami.

2

Yisu, anyô hêv alalô thêvô

¹*Yenaḡ avômena, yahato abô takêntêk hadêḡ môlô ek miḡ nundum kambom ami. Ma anyôla hadum kambom, êḡ ma alalôaniḡ anyô hêv alalô thêvô hamô ba hathak hanaḡ abô havij Lambô ek hêv alalô bulubiḡ. Yaiḡ ma Yisu Kilisi ôpatu ba thêthôḡ anôḡ. ²*Yaiḡ hêv i hatôm da ek alalôaniḡ kambom anêḡ malaiḡ miḡ êḡpôm alalô ami. Ma yaiḡ miḡ hadum ku êḡ ek nêḡ alalô iyom sa ami. Mi, hadum ek nêḡ avômalo pik sapêḡ sa.

³Alalô asopa anêḡ abô balabuḡ, êḡ ma hik thô nena ayala yaiḡ. ⁴Anyôla hanaḡ nena, “Yahayala Wapômbêḡ” ma donḡtom miḡ hasopa anêḡ abô balabuḡ ami, êḡ ma anyô abôyaḡ ba abô avanôḡ miḡ hamiḡ ôḡpêḡ kapô ami. ⁵*Ma donḡtom anyôla hasopa Wapômbêḡ anêḡ abô, êḡ ma avanôḡ bij nena Wapômbêḡ anêḡ lahavij hik anôḡ hamiḡ yaiḡ kapô. Aêḡ ba intu ayala nena alalô amô havij yaiḡ. ⁶Anyôla hanaḡ nena, “Yahamô havij Wapômbêḡ”, êḡ ma esopa Yisu vanḡwam.

Balabuḡ leḡmij iviyaḡ

⁷*Aiyaḡ thêlô, balabuḡ atu ba yahato hadêḡ môlô ma miḡ balabuḡ lukmuk ami. Mi, balabuḡ bô ba bôk hamô havij môlô môḡ anôḡ. Balabuḡ bô êḡ ma abô atu ba

* **1:1:** Jon 1:1   * **1:2:** Jon 1:14   * **1:4:** Jon 16:24   * **1:5:** 1Ti 6:16; Jem 1:17   * **1:6:** 1Jon 2:4   * **1:8:** Sng 32:5; Snd 28:13   * **2:1:** Hib 7:25-26   * **2:2:** Jon 1:29; Kol 1:20; 1Jon 4:10   * **2:5:** Jon 14:21,23   * **2:7:** Jon 13:34; 2Jon 5-6   * **2:8:** Jon 1:9; Lom 13:12

bôk olaņô yôv. ⁸ *Ma doņtom balabuņ bô êņ ma hatôm balabuņ lukmuk haviņ ek malê nena hik anôņ hamiņ yani lôk mômô ba momaņiniņ lêk hale ba hi ma deda anôņ lêk habi hayô yôv.

⁹ *Opalê atu ba hanaņ nena hamô deda kapô ma doņtom hapôlik ek iviyaņ, êņ ma hamô momaņiniņ denaņ. ¹⁰ *Ma opalê atu ba lahaviņ iviyaņ hamô deda kapô ba nômlate miņ hamô yani kapô ek indum yani nê m yak ami. ¹¹ *Ma doņtom opalê atu ba hapôlik ek iviyaņ ma yani hamô momaņiniņ kapô ba momaņiniņ habuliņ yani madaluk ba intu hasimô haveņ ba miņ hayala loņ atu ba hi ami.

¹² Avômena, hathak yani anêņ athêņ bôk hêv mômônim kambom vê yôv ba intu yahato hadêņ mômô.

¹³ Kamik thêlô, bôk oyala ôpatu ba hamô hadêņ mômô anôņ yôv ba intu yahato hadêņ mômô.

Anyô muk, mômô bôk lovak ba ômô Sadaņ atu lu yôv ba intu yahato hadêņ mômô.

Avômena, bôk oyala Lemambô yôv ba intu yahato hadêņ mômô.

¹⁴ Kamik thêlô, bôk oyala ôpatu ba hamô hadêņ mômô anôņ yôv ba intu yahato hadêņ mômô.

Anyô muk, mômô othak umiņ lôklokwaņ lôk ovaloņ Wapômbêņ anêņ abô loņ ba intu lovak ba ômô Sadaņ atu lu yôv. Aêņ ba intu yahato hadêņ mômô.

Minj lemimbiņ nômkama pik ami

¹⁵ *Miņ lemimbiņ kobom pik lôk anêņ nômkama ami. Ôpatu ba lahaviņ kobom pik ma miņ lahaviņ Lambô ami. ¹⁶ *Pik anêņ nômkama sapêņ lôk anêņ alak lôk maleņkilik lôk habô i hathak anêņ nômkama miņ halêm anêņ Lambô ami. Mi, pik anêņ. ¹⁷ *Pik lôk anêņ alak lêk hadum ek nê m yak, ma doņtom ôpatu ba hasopa Wapômbêņ anêņ lahaviņ tem êmô wak nômbêņ intu sapêņ.

Anyô hapôlik ek Kilisi

* **2:9:** 1Jon 4:20 * **2:10:** Lom 14:13 * **2:11:** Jon 12:35 * **2:15:** Lom 8:7 * **2:16:** Lom 13:14 * **2:17:** Mat 7:21 * **2:18:** Mat 24:5,24; 2Jon 7 * **2:19:** Ap 20:30 * **2:20:** 1Ko 2:15; 2Ko 1:21; 2Jon 2 * **2:22:** 1Jon 4:3; 2Jon 7 * **2:23:** Jon 5:23; 1Jon 4:15; 5:1 * **2:27:** Jon 16:13 * **2:29:** 1Jon 3:10

¹⁸ *Yenaņ avômena, waklavôņ pik lo leņ anêņ daņ lêk habobo. Ma mômô bôk olaņô nena anyô hapôlik ek Kilisi atu tem êlêm. Ma lêk bêņ anôņ êlêm yôv. Ba intu ayala nena waklavôņ pik lo leņ anêņ daņ lêk habobo. ¹⁹ *Bôk thêlô êmô haviņ alalô ma doņtom lêk etak ba i. Thêlô miņ alalôaniņ te ami. Thêlô ma alalôaniņ ma tem miņ netak alalô ami. Ma doņtom etak alalô ma hik thô nena thêlô ma miņ alalôaniņ te ami.

²⁰ *Ma doņtom Anyô Matheņ Yisu bôk hêv Lovak Matheņ hadêņ mômô yôv ba intu mômô lôkthô oyala abô avanôņ. ²¹ Miņ yahakô nena mômô ôthôņ abô avanôņ paliņ ba yahato abô takêntêk hadêņ mômô ami. Mi, mômô bôk oyala yôv ma abôyaņ miņ hamô abô avanôņ kapô ami. Ba intu yahato hadêņ mômô. ²² *Opalê intu anyô abôyaņ? Ôpatu ba hanaņ nena Yisu ma miņ Mesaya ami. Yani êņ intu anyô hapôlik ek Kilisi ma havôliņ dô m hadêņ Lambô lo Nakaduņ. ²³ *Ôpatu ba havôliņ dô m hadêņ Nakaduņ miņ hamô haviņ Lambô ami. Ma doņtom ôpatu ba hanaņ anêņ hêvhaviņ Nakaduņ bêņ, êņ ma hamô haviņ Lambô aêņ iyom.

²⁴ Noyabiņ am ek abô takatu ba bôk olaņô hadêņ mômô anôņ ma nobaloņ loņ lôklokwaņ. Abô êņ hamô haviņ mômô, êņ ma tem nô mômô imbiņ Nakaduņ lo Lambô aêņ iyom. ²⁵ Ma yani bôk havak abô yôv haviņ alalô nena tem nê m lôkmala atu ba nê mômô wak nômbêņ intu sapêņ êndêņ alalô.

²⁶ Yahato abô takêntêk hadêņ mômô hathak nê takatu ba idum ek nesau mômô.

²⁷ *Kilisi bôk hêv Lovak Matheņ hadêņ mômô ba hamô haviņ mômô denaņ. Ma Lovak Matheņ êņ hathak hadôņ mômô hathak nômkama lôkthô ma anêņ abô ma avanôņ iyom ma abôyaņ mi. Aêņ ba miņ notak anyôla ek êndôņ mômô esak loņbô ami. Mi, nosopa auk takatu ba Lovak Matheņ hadôņ mômô nena nô mômô Yisu kapô.

²⁸ Yenaņ avômena, nô mômô imbiņ yani thêthô ek waklavôņ yani hale halêm ma tem numiņ lôklokwaņ ma mama mi êņjêk yani ma. ²⁹ *Mômô bôk oyala yôv nena

yani ma anyô thêthôn lôm oyala haviņ nena opalêla takatu ba êmô thêthôn ma bôk ibitak Wapômbêņ nali yôv.

3

Alalô ma Wapômbêņ nali

1 *Kamik Bêņ lahaviņ alalô bomaņ anôn ba intu halam alalô nena anêņ nali. Avanôn biņ nena alalô ma anêņ nali. Ma avômalô pik miņ bôk eyala yani ami ba intu miņ eyala alalô ami. 2 *Aiyaņ thêlô, alalô ma lêk Wapômbêņ anêņ nali. Ma embeņ yam ka tem alalô nambitak aisê? Injo, Wapômbêņ miņ hik thô ami denaņ ba intu athôn paliņ. Ma doņtom waklavôn yani endelêm ma tem alalô nagê anêņ lômkaņgiņ thô êtôm atu ba yani hamô. Ba intu nayala nena alalô tem nambitak êtôm yanida. 3 Avômalô sapêņ atu ba êv maleņiņ ek yani ethak epesaņ kapôlôngiņ ek nimbatak mabuņ mavi êtôm yani atu ba mabuņ mavi.

4 Nê takatu ba idum kambom thêthô ma êvôliņ dômiņ ek abô balabuņ. Avanôn, kambom anêņ ôdôn nena êvôliņ dômiņ hathak abô balabuņ. 5 *Môlô oyala nena Kilisi halêm pik ek nêm alalôaniņ kambom vê, ma yanida ma kambom mi. 6 Ôpatu ba hamô haviņ yani miņ hadum kambom thêthô ami. Ma ôpatu ba hadum kambom thêthô miņ bôk hayê lo hayala yani ami.

7 Yenaņ avômena, noyabiņ am ek anyôla miņ esau môlô ami. Ôpatu ba hadum kobom thêthôn, yani ma thêthôn hatôm Kilisi atu ba thêthôn. 8 *Sadaņ bôk hadum kambom hadêņ môn anôn ba halêm. Ba intu ôpatu ba hadum kambom thêthô, êņ ma Sadaņ anêņ. Ba intu Wapômbêņ Nakaduņ halêm pik ek imbuliņ Sadaņ anêņ ku. 9 *Ôpatu ba bôk habitak Wapômbêņ nakaduņ yôv miņ hadum kambom thêthô ami ek malê nena Wapômbêņ anêņ yaņvêk hamiņ yani kapô. Yani bôk habitak Wapômbêņ nakaduņ yôv ba intu miņ hatôm indum kambom thêthô ami. 10 Ba intu

yêlô ayala nena Wapômbêņ anêņ nali ma opalêla ma Sadaņ anêņ ma opalêla. Nê takatu ba miņ idum kobom thêthôn ami lôm miņ leņiņhaviņ iviyaņ ami, thêlô ma miņ Wapômbêņ anêņ nali ami.

Lemimbiņ môlôviyaņ

11 *Abô atu ba bôk môlô olaņô môn anôn yôv nena môlô lemimimbiņ môlôviyaņ. 12 *Ma miņ nosopa Kain ami. Yani ma ŋgôk kambom atu anêņ ba hik yaņ molok vônô. Ma hik eka? Ek malê nena hathak hadum kambom ma yaņ molok hathak hadum mavi. 13 *Aêņ ba aiyaņ thêlô, avômalô pik êpôlik ek môlô ma miņ noson ami. 14 *Alalô leņiņhaviņ iviyaņ, êņ ma hik thô nena bôk atak ŋama ma lêk awa lômkala yôv. Ma doņtom ôpatu ba miņ lahaviņ iviyaņ ami ma ŋama havalon yani loņ denaņ. 15 *Nê takatu ba êpôlik hathak iviyaņ ma hatôm ŋê ik anyô vônô. Ma môlô oyala nena ŋê ik anyô vônô tem miņ nêmô lômkala êtôm wak nômbêņ intu sapêņ ami.

16 *Yisu hêv anêņ lômkala ek alalô ba intu ayala leņiņhaviņ anêņ ôdôn. Ma natak alalôaniņ lômkala aêņ iyom ek nanêm alalôaniņ iviyaņ sa. 17 *Ma opalêla takatu ba iniņ nômkama hamô ba êyê iviyaņ nômkama mi ba êv i sêkêya ma miņ leņhiki hathak i ami, êņ ma Wapômbêņ anêņ lahaviņ miņ hamô haviņ i ami. 18 *Yenaņ avômena, miņ lemimbiņ avômalô esak abô lôm veņbôlêk iyom ami. Mi, nuņgwik thô esak kobom avanôn nena nônêm i sa.

19-20 Kobom êņ hik thô nena abô avanôn hamô haviņ alalô. Ma doņtom kapôlôngiņ malaiņ hathak alalôaniņ kambom, êņ ma leņimbi nena Wapômbêņ hayala nômkama sapêņ ba anêņ lahiki hamôn ek alalô kapôlôngiņ. Ba intu umiņ thohavloma ma kapôlômim êņjêk yaô. 21 *Aêņ ba aiyaņ thêlô, alalô kapôlôngiņ miņ hanaņ alalô bêņ ami, êņ ma hatôm amiņ lômlokwaņ ma kô mi hêk Wapômbêņ ma. 22 Ma malêla takatu ba alalô ateaņ yani ek nêm, ma tem nêm iyom ek malê nena alalô

* 3:1: Jon 1:12-13; 16:3 * 3:2: 2Ko 3:18 * 3:5: Jon 1:29; 1Pi 2:22-24; 1Jon 2:2 * 3:8: Jon 8:44 * 3:9: 1Jon 5:18 * 3:11: Jon 13:34 * 3:12: Stt 4:8 * 3:13: Jon 5:18-19 * 3:14: Jon 5:24 * 3:15: ALK 21:8 * 3:16: Jon 13:1; Gal 1:4 * 3:17: Lo 15:7 * 3:18: Jem 2:15-16 * 3:21: Hib 4:16 * 3:23: Jon 6:29; 13:34

asopa anêḡ abô balabuḡ lôk adum nôḡ takatu ba hadum yani lamavi. ²³ *Ma anêḡ abô balabuḡ hanaḡ nena nôḡnêḡmimbiḡ anêḡ Nakaduḡ Yisu Kilisi anêḡ athêḡ lôk lemimimbiḡ môlôviyaḡ êḡtôm atu ba hanaḡ. ²⁴ *Ôpatu ba hasopa Wapômbêḡ anêḡ abô balabuḡ ma hamô haviḡ yani ma yani hamô haviḡ ôpêḡ. Ma Lovak Matherḡ atu ba Wapômbêḡ hêḡv hadêḡ alalô intu hik thô nena Wapômbêḡ hamô haviḡ alalô.

4

Noyawê ba ôḡḡô nena halêḡ anêḡ êsê

¹ *Aiyaḡ thêlô, ḡê plopet abôyaḡ bêḡ anôḡ bôk i pik mayaliv. Ba intu miḡ nôḡnêḡmimbiḡ ḡê takatu ba enaḡ nena Lovak Matherḡ hêḡv abô hadêḡ i ami. Mi, noyawê katô ba ôḡḡô nena iniḡ abô halêḡ anêḡ Wapômbêḡ anêḡ Lovak Matherḡ mena mi e? ² *Ma tem noyala abô takatu ba halêḡ anêḡ Wapômbêḡ anêḡ Lovak Matherḡ ma aêḡntêk. Ôpatu ba hanaḡ anêḡ hêḡvhaviḡ bêḡ nena, “Yisu Kilisi bôk habitak anyô anôḡ” ma Lovak Matherḡ hêḡv abô êḡ hadêḡ ôpêḡ. ³ *Ma doḡtom ôpatu ba miḡ hanaḡ anêḡ hêḡvhaviḡ Yisu bêḡ aêḡ ami, ôpêḡ anêḡ abô miḡ halêḡ anêḡ Wapômbêḡ ami. Mi, halêḡ anêḡ ôpatu ba hapôlik hathak Kilisi atu. Môlô bôk olaḡô nena anyô hapôlik ek Kilisi êḡ tem êlêḡ ma lêk anêḡ auk hamô pik yôv.

⁴ *Ma doḡtom yenaḡ avômena, môlô ma Wapômbêḡ anêḡ ba ôpatu ba hamô haviḡ môlô ma bêḡ ek ôpatu ba hamô pik. Ba intu môlô bôk ôḡmô ḡê takêḡ lu yôv. ⁵ *Thêlô ma pik anêḡ ba intu enaḡ pik anêḡ abô ba avômalô pik elañô. ⁶ Ma doḡtom alalô ma Wapômbêḡ anêḡ ba avômalô takatu ba eyala Wapômbêḡ elañô alalôaniḡ abô. Ma doḡtom avômalô takatu ba miḡ Wapômbêḡ anêḡ ami miḡ elañô alalôaniḡ abô ami. Ma aêḡ iyom, alalô tem nayala Lovak Matherḡ anêḡ abô avanôḡ lôk auk pik anêḡ abôyaḡ.

Wapômbêḡ ma leḡhaviḡ anêḡ ôdôḡ

⁷ Aiyaḡ thêlô, leḡhaviḡ halêḡ anêḡ Wapômbêḡ ba intu môlô lemimimbiḡ am.

Avômalô takatu ba leḡḡhaviḡ hamô haviḡ i, thêlô ma Wapômbêḡ anêḡ nali ba eyala yani. ⁸ Wapômbêḡ ma leḡḡhaviḡ anêḡ ôdôḡ ba intu opalêla takatu ba leḡḡhaviḡ mi hêk i ma miḡ eyala Wapômbêḡ ami. ⁹ *Wapômbêḡ anêḡ Nakaduḡ doḡtom iyom ba hêḡv halêḡ pik ek alalô namô lôkmala esak yani. Kobom êḡ hik thô nena yani lahaviḡ alalô bêḡ anôḡ. ¹⁰ *Miḡ osoḡ nena leḡḡhaviḡ anôḡ ma alalôaniḡ leḡḡhaviḡ Wapômbêḡ. Mi, leḡḡhaviḡ anôḡ ma aêḡntêk. Wapômbêḡ lahaviḡ alalô ba hêḡv Nakaduḡ ba hama ek alalôaniḡ kambom anêḡ malaiḡ miḡ êpôm alalô ami.

¹¹ Aêḡ ba aiyaḡ thêlô, Wapômbêḡ bôk lahaviḡ alalô bêḡ anôḡ ba intu mavi ek môlô lemimimbiḡ môlôviyaḡ aêḡ iyom. ¹² *Anyô te miḡ bôk hayê Wapômbêḡ ami. Ma doḡtom alalô leḡḡhaviḡ i ma Wapômbêḡ hamô haviḡ alalô ma anêḡ lahaviḡ êḡ hik anôḡ hamiḡ alalô.

¹³ *Wapômbêḡ bôk hêḡv anêḡ Lovak Matherḡ yôv hadêḡ alalô ba intu nayala nena lêk amô haviḡ yani ma yani hamô haviḡ alalô. ¹⁴ Ma yêlô bôk ayê hathak maleḡḡ ba lêk anaḡ bêḡ nena Lambô bôk hêḡv Nakaduḡ halêḡ ek nêḡm avômalô pik bulubiḡ. ¹⁵ Opalêla takatu ba enaḡ iniḡ êḡvhaviḡ bêḡ nena, “Yisu ma Wapômbêḡ anêḡ Nakaduḡ”, êḡ ma Wapômbêḡ hamô haviḡ thêlô ma thêlô êḡmô haviḡ Wapômbêḡ. ¹⁶ Ba intu alalô ayala lôk aêḡvhaviḡ nena Wapômbêḡ lahaviḡ alalô.

Wapômbêḡ ma leḡḡhaviḡ anêḡ ôdôḡ ba intu opalêla takatu ba leḡḡhaviḡ hamô haviḡ i ma êḡmô haviḡ Wapômbêḡ ma Wapômbêḡ hamô haviḡ i. ¹⁷ Alalô amô aêḡ, êḡ ma leḡḡhaviḡ hik anôḡ hamiḡ alalô ba intu tem alalô namiḡ lôklokwaḡ ma kô mi êḡndêḡ waklavôḡ Wapômbêḡ indum abô. Pik êḡntêk ma asopa loḡḡndê thêḡthôḡ hatôm yani bôk hasopa yôv ba intu tem miḡ nakô ami. ¹⁸ Wapômbêḡ lahaviḡ alalô ba intu miḡ nakô ami. Anêḡ lahaviḡ ma mabuḡ anôḡ ba intu hêḡv kô vê. Ma opalê atu hakô ek waklavôḡ nindum abô hik thô nena

* **3:24:** 1Jon 4:13 * **4:1:** Mat 7:15; 1Te 5:21; 1Jon 2:18; 2Jon 7 * **4:2:** 1Ko 12:3 * **4:3:** 1Jon 2:18 * **4:4:** Mat 12:29; 1Jon 5:4-5 * **4:5:** Jon 8:47; 15:19 * **4:9:** Jon 3:16 * **4:10:** Lom 5:8-10; 1Jon 2:2 * **4:12:** Jon 1:18 * **4:13:** 2Ko 1:22; 1Jon 3:24

leñjinhaviñ miñ hik anôñ hamiñ yani ami.

¹⁹ Wapômbêñ lahaviñ alalô hamôñ ba intu leñjinhaviñ hamôñ haviñ alalô. ²⁰ Anyôla atu ba miñ lahaviñ iviyañ atu ba hayê i ami, êñ ma miñ hatôm laimbiñ Wapômbêñ atu ba miñ hayê ami. Ba intu anyôla hanañ nena, “Yaleñhaviñ Wapômbêñ” ma doñtom hapôlik ek iviyañ, ôpêñ ma anyô abôyañ. ²¹ *Wapômbêñ bôk hêv abô balabuñ yôv hadêñ alalô nena, “Opalêla takatu ba leñjinhaviñ Wapômbêñ ma leñjimbiniñ iviyañ imbiñ.”

5

Êvhaviñ Wapômbêñ Nakaduñ

¹ *Avômalô takatu ba êvhaviñ nena Yisu ma Mesaya bôk ibitak Wapômbêñ nali yôv. Ma avômalô takatu ba leñjinhaviñ Lambô ma ethak leñjinhaviñ anêñ nali aêñ iyom. ² Alalô leñjinhaviñ Wapômbêñ lôk asopa anêñ balabuñ, êñ ma hik thô nena alalô leñjinhaviñ Wapômbêñ nali haviñ. ³ *Alalô leñjinhaviñ Wapômbêñ, êñ ma athak asopa anêñ abô balabuñ. Ma anêñ balabuñ miñ malain ek nasopa ami ⁴ ek malê nena Wapômbêñ anêñ nali sapêñ ik vovak ba êmô pik anêñ lôklokwañ lu hathak êvhaviñ. ⁵ Ma avômalô takatu ba ik vovak haviñ pik anêñ lôklokwañ ba êmô lu ma opalêla? Thêlô ma avômalô takatu ba êvhaviñ nena Yisu ma Wapômbêñ Nakaduñ.

Lavôñijñ atu ba hik Yisu thô

⁶ *Ma Yisu Kilisi halêm pik ba anêñ hathik ñañ lo anêñ thalaleñ hangasô hik yani thô. Miñ ñañ iyom ami. Mi, ñañ lo thalaleñ. Ma Lovak Matheñ atu ba hanañ abô avanôñ iyom hik yani thô haviñ. ⁷ Aêñ ba intu nômlôkwañlô hik yani thô aêntêk, ⁸ *Lovak Matheñ lo ñañ ma thalaleñ. Ma thêlô lô êñ êlôk hathak auk doñtom iyom.* ⁹ *Alalô athak êvhaviñ ñê pik takatu ba ik nômla thô iniñ abô. Ma Wapômbêñ anêñ abô ma hamô vuliñ ek malê nena halêm anêñ Wapômbêñ da. Ma

yani hik Nakaduñ thô hathak nômlô êntêk. ¹⁰ *Opalêla takatu ba êvhaviñ Wapômbêñ Nakaduñ eyala hêk kapôlôñijñ nena abô takêñ ma avanôñ. Ma doñtom avômalô takatu ba miñ êvhaviñ Wapômbêñ ami ma idum ba yani habitak hatôm anyô abôyañ ek malê nena miñ êvhaviñ abô takatu ba hanañ hathak Nakaduñ ami.

¹¹ Ma abô takatu ba Wapômbêñ hêv hadêñ alalô ma aêntêk. Hêv alalô lôkmala namô wak nômbêñ intu sapêñ. Ma lôkmala êñ anêñ ôdôñ ma Nakaduñ. ¹² *Ôpatu ba hamô haviñ Nakaduñ ma hawa lôkmala êñ. Ma doñtom opalêla takatu ba miñ êmô haviñ Wapômbêñ Nakaduñ ami ma miñ ewa lôkmala êñ ami.

Lêk awa lôkmala yôv

¹³ *Yahato abô takêntêk hadêñ môlô takatu ba ôêvhaviñ Wapômbêñ Nakaduñ anêñ athêñ ek noyala nena lêk owa lôkmala atu ba nômlô wak nômbêñ intu sapêñ yôv.

¹⁴ *Ma alalô atêñ yani hathak nômlate hatôm yani anêñ lahaviñ, êñ ma tem endañô. Ba intu miñ nakô nena tem miñ endañô alalôaniñ abô ami. Mi, tem endañô. ¹⁵ Alalô ayala nena yani hathak halañô alalôaniñ apetenak. Ba malêla takatu ba anañ hik yani liñ ma nayala katô nena yani tem nêmlô.

¹⁶⁻¹⁷ Ma kobom lokbañ sapêñ ma kambom iyom. Kambom vi tem miñ endom anyô ni loñ atum ami. Ba hâyê môlôviyañ idum kambom êñ, ma notêñ mek ma Wapômbêñ tem nêmlô thêlô lôkmala. Ma doñtom kambom vi halom anyô hi loñ atum ba miñ yahanañ ek notêñ mek esak thêlô êñ ami.*

Abô anêñ dan

¹⁸ *Alalô ayala nena avômalô takatu ba bôk ibitak Wapômbêñ nali miñ idum kambom thêthô ami. Mi, Wapômbêñ Nakaduñ hayabiñ thêlô ba ñgôk kambom atu miñ hatôm êsôm thêlô ami. ¹⁹ Alalô ayala nena alalô ma Wapômbêñ anêñ, ma

* 4:21: Mak 12:29-31 * 5:1: 1Jon 4:15 * 5:3: Jon 14:15,23-24 * 5:6: Jon 1:29-34 * 5:8: Jon 15:26

* 5:8: Mose anêñ balabuñ hanañ nena anyô ju mena lô la enañ abô te ma avanôñ (Lo 19:15). * 5:9: Jon 5:32-37

* 5:10: Jon 5:36-40 * 5:12: Jon 3:36 * 5:13: Jon 20:31 * 5:14: Jon 14:13-14; 1Jon 3:21-22 * 5:16-17:

Nôñgô Mak 3:29 ma Matyu 12:31 lôk Hiblu 6:4-6 lo 10:29-31. * 5:18: 1Jon 3:9

doɲtom pik sapêŋ ma êmô ŋgôk kambom
atu anêŋ lôklinyak kapô. ²⁰ Alalô ayala nena
Wapômbêŋ Nakaduŋ bôk halêm yôv ba hêv
aok hadêŋ alalô ek alalô hatôm nayala
Wapômbêŋ ôpatu ba avanôŋ. Ma alalô amô
haviŋ yani atu ba avanôŋ lôk Nakaduŋ
Yisu Kilisi. Yani ma Wapômbêŋ anôŋ biŋ
lôk lôkmala atu ba nê môm wak nômbêŋ intu
sapêŋ.

²¹ Yenaŋ avômena, nô môm daim ek malêla
takatu ba hawa Wapômbêŋ anêŋ loŋ.

Jon anêḡ kapya yaḡ Abô mômḡ

Aposel Jon hato kapya êntêk. Nê lôkauk enaḡ nena hato hadêḡ avômalo êvhaviḡ anêḡ malak te. Waklavômḡ êḡ ma kêdômḡwaga ewa Yisu anêḡ Abô Mavi ba i luvuluvu ma avômalo êvhaviḡ eyabiḡ thêlô. Ma doḡtom kêdômḡwaga abôyaḡ evenḡ haviḡ ba intu Jon hato ek thêlô neyabiḡ ḡê takatu ba esopa Yisu anêḡ abô avanômḡ iyom.

Hato kapya êntêk hadêḡ 85 lo 95 AD malêvômḡ doho la.

Jon hêv lamavi

¹ Ya Biḡsu Jon ba yahato abô êntêk hadêḡ o avi atu ba Wapômḡbêḡ bôk halam yôm lôk nalumi.* Yalenḡhaviḡ môlô hathak abô avanômḡ ba miḡ ya iyom ami. Mi, avômalo takatu ba eyala abô avanômḡ êḡ haviḡ. ² Abô avanômḡ êḡ hamô alalô kapôlômḡḡ ba tem êmô êtôm wak nômbêḡ intu sapêḡ ba intu yêlô leḡḡḡhaviḡ môlô.

³ Kamik Wapômḡbêḡ lo Namalô Yisu Kilisi iniḡ wapôm lôk leḡḡḡhiki ma labali êmô imbiḡ alalô takatu ba amô abô avanômḡ lôk leḡḡḡhaviḡ kapô.

Nobalonḡ abô avanômḡ lonḡ

⁴ *Yahapôm nalumi doho atu ba esopa abô avanômḡ hatôm atu ba Wakamik bôk havak haviḡ alalô ba intu yalenḡmavi anômḡ.

⁵ *Livômḡ, lêk yahathô o lokwaḡ nena alalô leḡḡḡimbiḡ i. Balabuḡ êntêk ba yahato ma miḡ lukmuk ami. Mi, môḡ anômḡ ma bôk alalô awa yôm. ⁶ Ma leḡḡḡhaviḡ anêḡ ôdômḡ ma aêntêk nena alalô nasopa Wapômḡbêḡ anêḡ abô balabuḡ. Ma abô balabuḡ êḡ ma môlô bôk olaḡô hadêḡ môḡ anômḡ nena nombenḡ imbiḡ leḡḡḡhaviḡ.

⁷ *Kêdômḡwaga abôyaḡ bêḡ anômḡ bôk i pik mayaliv ek nesau avômalo. Thêlô miḡ êvhaviḡ nena Yisu bôk habitak anyô ba halêm pik ami. Anyô anêḡ aêḡ ma anyô

abôyaḡ lôk anyô hapôlik ek Kilisi. ⁸ Noyabiḡ am ek miḡ nômêm yak esak vuli takatu ba alalô adum ku hathak ek naja ami. Êḡ ma tem noja unim vuli mavi lôkthô. ⁹ Ôpatu ba hawa auk yaḡda ba miḡ havalonḡ Kilisi anêḡ abô lonḡ ami ma miḡ hamô haviḡ Lambô ami. Ma doḡtom ôpatu ba havalonḡ Kilisi anêḡ abô lonḡ hamô haviḡ Lambô lo Namalô. ¹⁰ Anyôla hayô ek môlô ba miḡ hawa abô êḡ ami, êḡ ma miḡ nômêm lemimmavi lôk noja yani thô ba unu unim unyak ami. ¹¹ Hôêv lemmavi hadêḡ yani, êḡ ma hudum ku kambom êḡ haviḡ yani.

¹² Abô bêḡ anômḡ hêk ek yanaḡ êndêḡ môlô, ma doḡtom yahadô ek yato êndôk kapya. Yalenḡhabi yasôk ek alalô nanaḡ abô imbiḡ i ek alalô leḡḡḡmavi bêḡ anômḡ.

¹³ Mamuyaḡ atu ba Wapômḡbêḡ bôk halam yôm anêḡ nali* êv leḡḡḡmavi hadêḡ môlô.

* **1:1:** Nê lôkauk doho enaḡ nena, "Avi lôk nali êḡ ma abô lôk kup ma anêḡ ôdômḡ nena avômalo êvhaviḡ anêḡ unyak mathen te. Ma yaḡ lôk nali (2 Jon 13) ma hatôm unyak mathen yaḡ." * **1:4:** 3Jon 3 * **1:5:** 1Jon 2:7 * **1:7:** 1Jon 4:1-3 * **1:13:** Hatôm unyak mathen yaḡ anêḡ avômalo êvhaviḡ. Nômḡô 2 Jon 1.

Jon anêᶇ kapyā te lô Abô mōᶇ

Aposel Jon hato kapyā êntêk hadêᶇ Gaius. Diotlepes ma avômalô êvhaviᶇ anêᶇ malak te iniᶇ avaka. Ma yani hadô ek enja kêdôᶇwaga takatu ba Jon hêv i ba i loᶇ êᶇ thô. Ma doᶇtom Gaius hawa i thô ba intu Jon hato hadêᶇ yani ek indum yani lamavi.

Hato kapyā êntêk hadêᶇ 85 lo 95 AD malêvôᶇ doho la.

Jon hêv lamavi hadêᶇ Gaius

¹ *Ya Biᶇsu Jon ba yahato kapyā êntêk hadêᶇ o yenaᶇ aiyaᶇ Gaius. Yalenᶇhaviᶇ o hathak abô avanôᶇ.

² Aiyaᶇ, yahatenᶇ mek ek lemvimkupik lôk anêᶇm ku lôkthô imbitak mavi êtôm anêᶇm hôêvhaviᶇ hamô mavi. ³ *Aiyaᶇ doho êvô êlêᶇm ba enaᶇ nena hosopa abô avanôᶇ dedauᶇ mavi hathak nôᶇmkama sapêᶇ atu ba hudum ba intu yalenᶇmavi anôᶇ. ⁴ Yahalaᶇô nena yenaᶇ avômena esopa abô avanôᶇ atu, êᶇ ma hadum yalenᶇmavi anêᶇ dôêᶇ.

Gaius hadum kobom mavi

⁵ Aiyaᶇ, hoyabiᶇ kêdôᶇwaga abô avanôᶇ takatu ba êlêᶇm anêᶇ loᶇ buyaᶇ ma thêlô ma ᶇê masôm ek o, êᶇ ma hudum nôᶇm mavi anôᶇ. ⁶ *Thêlô bôk enaᶇ hathak anêᶇm lemᶇhaviᶇ atu bêᶇ hadêᶇ avômalô êvhaviᶇ anêᶇ loᶇ êᶇ yôv. Ba êthôk hathak loᶇbô ma mavi ek undum aêᶇ ba nêᶇm thêlô sa êtôm Wapômbêᶇ da anêᶇ lahaviᶇ ek ini buyaᶇ. ⁷ *Hathak athêᶇ êᶇ, ma thêlô i ma miᶇ ewa nôᶇmlate anêᶇ ᶇê daluk ami. ⁸ Ba intu mavi ek nanêᶇm ᶇê takêᶇ sa ek alalô nambitak ᶇê ku imbiᶇ thêlô esak abô avanôᶇ.

Diotlepes hadum kambom

⁹ Bôk yahato kapyā hi avômalô ôdôᶇ êvhaviᶇ yôv hathak nôᶇm takatu, ma doᶇtom Diotlepes miᶇ hathak halaᶇô yêlôaniᶇ abô ami. Mi, lahaviᶇ imbitak anyô bêᶇ. ¹⁰ Aêᶇ ba yahathôk ma tem yanaᶇ anêᶇ kambom

êᶇ bêᶇ. Yani hathak hanaᶇ abô kambom takatu ba ôdôᶇ mi hathak yêlô. Ma hadum kambom bêᶇ yaᶇ haviᶇ nena hadô ek enja kêdôᶇwaga abô avanôᶇ takatu ba êlêᶇm thô. Ma hamiᶇ loᶇ siᶇ ek avômalô takatu ba lenᶇiᶇhaviᶇ neja i thô lôk hadum ek nêᶇm i vê êᶇᶇêk avômalô ôdôᶇ êvhaviᶇ.

Demitlius hadum mavi

¹¹ *Aiyaᶇ, miᶇ undum ek osopa ᶇê kambom venᶇiᶇgwam ami. Mi, osopa mavi iyom. Ôpatu ba hadum mavi ma Wapômbêᶇ anêᶇ. Ma ôpatu ba hadum kambom ma miᶇ bôk hayê Wapômbêᶇ ami.

¹² Avômalô lôkthô enaᶇ abô mavi hathak Demitlius ma abô avanôᶇ hik loᶇ haviᶇ. Ma yêlô anaᶇ aêᶇ iyom ma hoyala nena yêlôaniᶇ abô ma avanôᶇ.

Abô anêᶇ dan

¹³ *Abô bêᶇ anôᶇ hêk ek yato êndêᶇ o, ma doᶇtom yahadô ek yato. ¹⁴ Yalenᶇhaviᶇ yasôk yangê o kethenᶇ oyaᶇ ek alai nanaᶇ abô imbiᶇ i.

¹⁵ Yôhok êᶇmô imbiᶇ o. Anêᶇm avômalô môlô êv iniᶇ lenᶇiᶇmavi hathôk ek o. Ma nêᶇm yalenᶇmavi êndêᶇ yenaᶇ avômalô môlô tomtom atu ba êᶇmô haviᶇ o.

* **1:1:** Ap 19:29; Lom 16:23   * **1:3:** 2Jon 4   * **1:6:** Tit 3:13   * **1:7:** 1Ko 9:11-12   * **1:11:** 1Jon 3:6-10   * **1:13:** 2Jon 12

Jut anêḡ kapya Abô mōḡ

Yisu yaḡ molok Jut hato kapya êntêk. Abô Glik ma elam nena Judas (Matyu 13:55; Mak 6:3). Hato ek ḡê êvhaviḡ neyabiḡ i esak kêdōḡwaga abôyaḡ takatu ba ekopak êmô thêlô malêvôḡ. Kêdōḡwaga abôyaḡ enaḡ nena avômalô êvhaviḡ hatôm nindum kambom ek malê nena Wapômbêḡ anêḡ lahiki ma bêḡ anôḡ ba intu avômalô êvhaviḡ idum kambom ma tem miḡ nêḡ vovaḡ êndêḡ i ami.

Hato kapya êḡ hadêḡ 65 AD la.

Jut hêv lamavi

¹ *Ya Jut, Yisu Kilisi anêḡ anyô ku ma Jems anêḡ yaḡ molok. Yahato kapya êntêk ek môlô takatu ba bôk halam yôv ek nôḡ Kamik Wapômbêḡ anêḡ lahaviḡ kapô lôk Kilisi eyabiḡ môlô.

² Wapômbêḡ anêḡ kapô lôk labali ma lahaviḡ êmô imbiḡ môlô bêḡ anôḡ.

Noyabiḡ am ek kêdōḡwaga abôyaḡ

³ Aiyaḡ thêlô, ya vovaḡ ek yato abô esak Wapômbêḡ anêḡ bulubiḡ atu ba bôk hapôm alalô yôv. Ma doḡtom lêk malaiḡ bêḡ te habitak. Ba intu yahato ek yasoḡ môlô lokwaḡ ek numiḡ lôklokwaḡ ba nobaloḡ abô avanôḡ takatu ba alalô aêvhaviḡ loḡ. Wapômbêḡ bôk hêv abô avanôḡ êḡ yôv hadêḡ anêḡ avômalô mathêḡ ek neyabiḡ katô. ⁴ *Malaiḡ êḡ ma aêntêk. Nê abôyaḡ doho lêk eyenak ba ekopak êmô môlô kapô. Thêlô êpôlik ek alalôaniḡ Wapômbêḡ. Ma ethalamuniḡ anêḡ wapôm ek nindum sek waliliḡ lomaloma esak. Ma êvôliḡ dômiḡ ek alalôaniḡ Avaka atu Anyô Bêḡ, Yisu Kilisi. Bôsêbôk ma eto abô hathak vovaḡ takatu ba tem êpôm thêlô.

⁵ *Abô takêntêk ba tem yanaḡ ma bôk olaḡô yôv. Ma doḡtom tem yanaḡ esak loḡbô ek lemimimbi katô. Sêbôk ma Anyô

Bêḡ hêv anêḡ avômalô bulubiḡ ba hawa i vê hêk Ijip. Ma doḡtom vêḡ ma hik takatu ba miḡ êvhaviḡ ami pôpônô. ⁶ *Ma lemimimbi aḡela taksêbôk atu ba etak iniḡ loḡ ba i mayaliv ma miḡ êmô iniḡ loḡ lôkliḡyak tiḡiḡ ami. Ba intu Wapômbêḡ bôk hakak i loḡ hathak yak atu ba miḡ hatôm itip ami. Ma hadô i hamô loḡ momaḡiniḡ bêḡ kapô ek neyabiḡ waklavôḡ bêḡ nindum abô. ⁷ *Ma aêḡ iyom, bôk Sodom lo Gomola ma malak vi takatu ba êmô habobo êv i ek idum sek waliliḡ lôk ethak i mayaliv. Êḡ ma Wapômbêḡ habôk malak takêḡ hathak atum ba hik vovaḡ atum atu ba tem êpôm ḡê kambom thô hadêḡ alalô ek miḡ nasopa veḡiḡgwam ami. Atum êḡ tem esaḡ êtôm wak nômbêḡ intu sapêḡ.

⁸ Ma doḡtom lêk ma ḡê abôyaḡ takêḡ idum kambom takêḡ aêḡ iyom. Thêlô esopa iniḡ niaviḡ ba idum iniḡ leḡviḡkupik habitak lôḡgôlôḡ lôk êdô nêwê Anyô Bêḡ lôk ḡê bêḡbêḡ vibiḡ ma esokwaḡ aḡela lôk athêḡ anêḡ leḡ. ⁹ *Ma doḡtom Maikel, aḡela lôk athêḡ bêḡ atu, miḡ hadum aêḡ ami. Mi, sêbôk ba thai lôk Sadan êkôki hathak Mose liḡkupik ma Maikel miḡ hasokwaḡ Sadan ba hanaḡ anêḡ kambom bêḡ ami. Mi. Yani hanaḡ nena, “Anyô Bêḡ da tem esaḡ o.”

¹⁰ *Ma doḡtom lêk ḡê abôyaḡ takêḡ esokwaḡ nôḡkama takatu ba miḡ eyala ami. Hatôm alim bomaḡ, thêlô eyala leḡviḡkupik anêḡ thethaḡak iyom ba nôḡ takêḡ habuliḡ thêlô.

¹¹ *Kikaknena, malaiḡ bêḡ tem êpôm i! Thêlô esopa Kain atu ba hik yaḡ molok vônô vaḡgwam lôk esopa Balam anêḡ kambom lahaviḡ vuli ba havôv avômalô ek nindum kambom. Lôk êtôm Kola atu ba kapô hagiap ek Wapômbêḡ ba intu tem nema êtôm yani.

¹² *Môlô othak doḡtom ek oḡwaḡ nôḡ lemimhaviḡ am, êḡ ma ḡê takêḡ lêk êtôm nôḡ lelaik hamô môlô malêvôḡ. Esoḡ nena nôḡ êḡ ma nôḡ oyaḡ ba miḡ leḡiḡhabi Wapômbêḡ ami. Ma leḡiḡhabi thêlôda iyom ba eyaḡ ma leḡiḡpaliḡ avômalô vi. Thêlô

* **1:1:** Mat 13:55 * **1:4:** Gal 2:4; 2Pi 2:1 * **1:5:** Kis 12:51; Nam 14:29-30 * **1:6:** 2Pi 2:4 * **1:7:** Stt 19:1-25; 2Pi 2:6,10 * **1:9:** Dan 10:13,21; 12:1; Sek 3:2; 2Pi 2:11; ALK 12:7 * **1:10:** 2Pi 2:12 * **1:11:** Stt 4:7-8; Nam 16:1-35; 2Pi 2:15; 1Jon 3:12 * **1:12:** 2Pi 2:13,17

miñ ik anôñ ami hatôm buliv atu ba lovak hayuv vøkê ba miñ ôthôm hik ami. Thêlô êtôm alokwañ takatu ba miñ hik anôñ hadêñ anêñ waklavôñ ami ba intu elav ôdôñ thô, êñ ma hatôm ñama hapôm i bôlôñ ju. ¹³ Thêlô hatôm ñgwêk beley lokwañ ba iniñ kambom hatôm ñgwêk budum hanğôli ba anêñ wapôk thapuk hik iniñ mama thô. Ma êtôm vulin atu ba i mayaliv. Wapômbêñ bôk hapesañ bôlôvôñ momañiniñ kambom bomañ bêñ te ek thêlô nêmo aêñ êtôm wak nômbêñ intu sapêñ.

¹⁴ *Inok ma Adam anêñ lim ôdôñ te bahenñvi ba lahavuju. Bôk hanañ abô plopet hathak ñê abôyañ takatu ba lêk ibitak nena, “Odañô! Anyô Bêñ tem êlêm imbiñ anêñ añela mathen lubunlubun ¹⁵ ek endañô avômalô sapêñ iniñ abô. Ma avômalô takatu ba miñ esopa Wapômbêñ ami ma tem nêmi iniñ vuli viyañ êndêñ i esak iniñ kambom takatu ba idum lôk êpôlik hathak yani ba enañ abô lôklala.” ¹⁶ Thêlô ethak kapôlôñiñ diñdiñ lôk etha avômalô vi. Ma esopa iniñ auk thethañak. Ma êv ida liñ lôk ebam avômalô vi ek thêlô leniñmavi esak i ma nêniñ nômkama êndêñ i.

Numiñ lôklokwañ

¹⁷ O aiyañ thêlô, lemimimbi abô takatu ba alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu Kilisi anêñ aposel bôk enañ ¹⁸ *hadêñ môlô nena, “Waklavôñ lôkthô anêñ ðañ ma tem avômalô vi nimbi Wapômbêñ lôk anêñ avômalô liliñ lôk nesopa iniñ thethañak ma nêpôlik ek Wapômbêñ.” ¹⁹ Abô êñ hanañ hathak ñê abôyañ takatu ba evak môlô vose hi lodôñlodôñ. Lovak Mathen miñ hamô haviñ i ami ba intu esopa auk pik iyom.

²⁰ *O aiyañ thêlô, nodav unim lôkmala esak unim ôêvhaviñ atu ba mathen anôñ. Lôk noten mek esak Lovak Mathen anêñ lôklokwañ. ²¹ Nômô Wapômbêñ anêñ lahaviñ kapô lôk noyabiñ alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu Kilisi anêñ lahiki atu ba tem nêmi lôkmala atu ba tem êmô êtôm wak nômbêñ intu sapêñ êndêñ môlô.

²² Lemim injik am esak avômalô vi atu kapôlôñiñ ju. ²³ *Ma vi atu ba ebobo loñ

atum ma nôbôv i vê kethen ek nêmi i bulubiñ. Ma vi atu ba lelaik hathak iniñ kambom, kapôlômim ek i lôk nôkô esak iniñ lelaik ek miñ esale môlô thô ami.

Alalô nambô Wapômbêñ anêñ athêñ

²⁴⁻²⁵ *Hathak alalôaniñ Anyô Bêñ Yisu Kilisi ma nambô Wapômbêñ doñtom atu ba hêv alalô bulubiñ. Yani hatôm eyabiñ o mavi ek miñ nêmi yak ami. Ma tem enja môlô takatu ba kambom mi ba etak môlô numiñ Wapômbêñ thohavloma anêñ deda lôkmañgiñ kapô lôk lemimmavi bêñ anôñ. Alalô nanêmi deda lôkmañgiñ lôk athêñ lôkmañgiñ ma lôklokwañ lôk lôkliñyak ni êndêñ yani. Yanida intu hamô aêñ hadêñ sêbôk ma lêk ma wak nômbêñ intu sapêñ! Avanôñ.

* **1:14:** Stt 5:18,21-24   * **1:18:** 2Pi 3:3   * **1:20:** Kol 2:7   * **1:23:** Sek 3:2; ALK 3:4   * **1:24-25:** Lom 16:27; 2Pi 3:18

Yisu hik Auk Loj Kapô thô hadêḡ Jon Abô mōḡ

Aposel Jon hato kapy a êntêk hadêḡ avômalô êvhaviḡ takatu ba Lom iniḡ gavman lôk avômalô vi êv malaiḡ hadêḡ i. Hato hathak wêḡ takatu ba Wapômbêḡ hik thô hadêḡ yani ek injik malêla takatu ba tem imbitak kethêḡ thô. Kapy a êntêk ma auk loj kapô bêḡ anôḡ hêk kapô.

Hato ek embatho avômalô êvhaviḡ loj ek nimiḡ lôklokwaḡ endeba êyô waklavôḡ Yisu endelêm. Yisu halehalêm, êḡ ma Sadaḡ lôk anêḡ avômalô takatu ba esopa yani tem nêpôm malaiḡ bêḡ. Ma avômalô êvhaviḡ tem nêḡ mavi imbiḡ Yisu êtôm wak nômbêḡ intu sapêḡ.

Hato kapy a êntêk hadêḡ 95 AD la.

Abô mōḡ

¹*Auk loj kapô êntêk ma Wapômbêḡ hêv hadêḡ Yisu Kilisi ek injik thô êndêḡ anêḡ avômalô ku esak nôḡ takatu ba tem imbitak kethêḡ. Yisu hêv anêḡ aḡela ba hi hanaḡ ba hik thô hadêḡ anêḡ anyô ku Jon. ²Ma Jon hayê Wapômbêḡ anêḡ abô lôk abô avanôḡ takatu ba Yisu hanaḡ ma hanaḡ lôkthô bêḡ. ³*Ma ôpatu ba hasam abô plopet êntêk ma êḡmô lôk lamavi. Ma ôpatu ba hanaḡ ba hasopa ma êḡmô lôk lamavi ek malê nena waklavôḡ lêk habobo.

Jon hato abô hadêḡ avômalô êvhaviḡ ôdôḡ baheḡvi ba lahavuju

⁴*Ya Jon yahato kapy a êntêk hi hadêḡ avômalô êvhaviḡ anêḡ malak baheḡvi ba lahavuju takatu ba êḡmô plovins Esia. Anyô Bêḡ atu ba lêk hamô ma bôk hamô ba tem êlêm, yani anêḡ wapôm lôk labali êḡmô imbiḡ mômô. Ma lovak mathêḡ baheḡvi ba lahavuju atu ba êḡmô Anyô Bêḡ atu anêḡ loj hayabiḡ avômalô anêḡ wapôm lôk yôhôm êḡmô imbiḡ mômô. ⁵*Ma Yisu Kilisi atu ba

hamiḡ lôklokwaḡ hathak Wapômbêḡ anêḡ abô anêḡ wapôm lôk labali êḡmô imbiḡ mômô aêḡ iyom. Yani anyô haviyô mômô hêk ḡama lôk hayabiḡ kiḡ pik sapêḡ.

Yani lahaviḡ alalô ba anêḡ thalalen hapole alalô vê hêk alalôaniḡ kambom. ⁶*Ma yani hatak alalô ek nambitak ḡê nambôk da êḡmô Kamik Wapômbêḡ anêḡ loj lôkliḡyak kapô. Nanêḡ athêḡ lôkmaḡḡiḡ lôk lôklokwaḡ êndêḡ yani êtôm wak nômbêḡ intu sapêḡ. Avanôḡ.

⁷*Ôḡḡô! Yani hamô buliv kapô ba halêm ba tem avômalô sapêḡ nêḡê yani. Avômalô takatu ba bôk ibi yani lôk avômalô pik sapêḡ tem nêḡê yani ba nedaḡ asêḡ malêḡ. Avanôḡ, tem imbitak aêḡ.

⁸*Anyô Bêḡ Wapômbêḡ hanaḡ nena, “Ya anyô mômô anôḡ lôk haveḡ yam haviḡ. Bôk yahamô ma lêk yahamô ma tem yasôk. Lôkliḡyak sapêḡ ma ya iyom yenaḡ.”

Jon hayê Yisu

⁹Ya Jon mômônim aiyaḡ. Wapômbêḡ hayabiḡ alalô sapêḡ hamô anêḡ loj lôkliḡyak kapô ba alalô athak awa malaiḡ lomalama ba amiḡ lôklokwaḡ hathak Yisu. Yahamô ḡgavithôm anêḡ Patmos hathak yahanaḡ Wapômbêḡ anêḡ abô lôk yahanaḡ abô hathak Yisu. ¹⁰Hadêḡ Anyô Bêḡ anêḡ waklavôḡ ma Lovak Mathêḡ anêḡ lôklokwaḡ hawa ya. Ma yahalaḡô kaêk bêḡ hatôm lavuak halaḡ haveḡ ya yam ¹¹ba hanaḡ, “Oto nôḡ takatu ba hôyê êndôk kapy a ba nêḡ êndêḡ avômalô êvhaviḡ ôdôḡ baheḡvi ba lahavuju takatu. Oto ni Epesus lo Smelna ma Pelgamum lo Taiataila ma Saldis lo Piladelpia ma Laodisia.”

¹²Ma yahik ya liliḡ ek yaḡḡê kaêk atu ba elam hadêḡ ya, êḡ ma yahayê atum lam gol baheḡvi ba lahavuju hamiḡ. ¹³*Ma yahayê anyô hamô atum lam takêḡ malêvôḡ ba hatôm anyô te nakaduḡ. Yani hik kwêv daim ba hayô va luvi ma havaḡḡiḡ sôp gol te hawê haveḡ bôm kabum. ¹⁴*Ma anêḡ wakadôk ḡaunḡ ma thapuk anôḡ hatôm boksipsip vuluk lôk hatôm buliv thapuk anôḡ. Ma anêḡ madaluk ma hatôm atum

* **1:1:** ALK 22:6 * **1:3:** ALK 22:7,10 * **1:4:** Kis 3:14-15; ALK 3:1; 4:5 * **1:5:** Sng 89:27; Kol 1:18 * **1:6:** 1Pi 2:9; ALK 5:10; 20:6 * **1:7:** Dan 7:13; Sek 12:10; Mat 24:30; Jon 19:34-37; 1Te 4:17 * **1:8:** ALK 21:6; 22:13 * **1:13:** Dan 7:13; 10:5 * **1:14:** Ese 43:2; Dan 7:9; 10:6; ALK 2:18; 19:12

dahalan. ¹⁵ Ma anêj vakapô ma hatôm aej mayav mabuj mavi atu ba êbôk hamô atum ba habi kédêkédê. Ma anêj abô anêj pôk ma diñdiñ hatôm ñañ bêj halan. ¹⁶ *Yani havalon vuliñ bahenji ba lahavuju hamô yani bañ vianônj. Ma biñ vovak daim te ba ma hêk luvi hale yani abôlêk. Ma yani thohavloma ma hatôm wak habi mathalaleñ kambom.

¹⁷ *Yahayê yani ma yahêv yak halôk hêk yani va hatôm anyô ñama. Ma yani hatak bañ vianônj hayô hêk ya ma hanañ, “Miñ ôkô ami. Ya anyô môñ ba havenj yam havin. ¹⁸ Ya ma ôpatu ba hamô lôkmala. Bôk yahama ma doñtom lêk yahamô lôkmala hatôm wak nômbênj intu sapênj. Ma yahavalon ñama lôk anêj loj iniñ vovaleñ. ¹⁹ Oto nôm takatu ba hâyê. Nôm takatu vi lêk hamô ma vi tem imbitak emberj yam. ²⁰ Êntêk ma abô loj kapô hathak vuliñ bahenji ba lahavuju takatu ba hâyê hamô yabahenj vianônj lôk atum lam gol bahenji ba lahavuju. Anêj ôdônj ma aêntêk: vuliñ bahenji ba lahavuju takênj ma anjela bahenji ba lahavuju takatu ba eyabinj avômalô êvhavinj ôdônj bahenji ba lahavuju takatu. Ma atum lam gol bahenji ba lahavuju takatu ma avômalô êvhavinj ôdônj bahenji ba lahavuju.”

2

Abô hi Epesus

¹ *Ma ôpênj hanañ hadênj ya nena, “Oto abô ni êndênj anjela atu ba hayabinj avômalô êvhavinj anêj Epesus aêntêk:

Abô êntêk halêm anêj ôpatu ba havalon vuliñ bahenji ba lahavuju hamô bañ vianônj ma havenj atum lam gol bahenji ba lahavuju malêvônj. Ba hanañ nena: ² *Yahayala môlônim bôk lo loj lôk unim ku takatu ba udum ba umiñ lôklokwanj. Ma ôpôlik hathak ñê kambom. Ma bôk olanj ñê takatu ba esau nena thêlô ma aposel ba oyala nena thêlô ma ñê abôyanj. ³ Ma ovalon yenañ athênj loj ba malainj lomaloma hapôm môlô ma doñtom umiñ

lôklokwanj lôk lemimvidonj ma miñ vau ami.

⁴ Ma doñtom môlônim kambom te hamô ba yahadô. Môlô miñ lemimhavinj ya hatôm môñ sêbôk ami. ⁵ *Aênj ba lemimimbi kobom mavi sêbôk ma tem ôngô nena môlô lêk ôêv yak bêj anônj. Aênj ba node kapôlômim liliñ ek nosopa lojônêdê mavi sêbôk atu. Ma mi ma tem yasôk ek yanêm môlônim atum lam vê. ⁶ Ma doñtom môlô othak udum nôm mavi te nena môlô ôpôlik hathak avômalô takatu ba esopa Nikolas anêj kobom hatôm atu ba yahapôlik aênj iyom.

⁷ *Opalê atu ba lôk lêndônj ma endanjon abô takatu ba Lovak Matheñ hanañ hadênj avômalô ôdônj takatu ba êvhavinj. Nê takatu ba leñiñvidonj ba miñ êv yak ami ma tem yatak thêlô ek nejanj alokwanj va atu ba hêv lôkmala hamô Wapômbênj anêj loj mavi anônj kapô.”

Abô hi Smelna

⁸ Ma ôpênj hanañ hathak lojnbô nena, “Oto abô ni êndênj anjela atu ba hayabinj avômalô êvhavinj anêj Smelna aêntêk:

Abô êntêk halêm anêj ôpatu ba hamônj ba havenj yam ma bôk hama ba haviyô hathak lojnbô. Ma yani hanañ aêntêk: ⁹ *Yahayala malainj lomaloma hapôm môlô ba ômô thavuthin, ma doñtom môlô ma ñê lôk nômkama bêj hêk Wapômbênj ma. Ma yahayala abô kambom takatu ba avômalô vi enañ hathak môlô. Thêlô esau nena thêlô ma Wapômbênj anêj avômalô Israel ma doñtom mi. Thêlô ma Sadañ anêj avômalô. ¹⁰ *Miñ môlô nôkô esak malainj takatu ba tem êpôm môlô kethenj ami. Odañô! Sadañ tem indum ek avômalô netak môlô doho êndôk koladônj ek nesaê môlô. Ma môlô noja malainj êtôm wak laumiñ. Numiñ lôklokwanj ende ba noma ma tem yanêm lôkmala atu ba nêômô êtôm wak nômbênj intu sapênj anêj kulunj gol êndênj môlô.

¹¹ *Opalê atu ba lôk lêndônj ma endanjon abô takatu ba Lovak Matheñ hanañ hadênj avômalô ôdônj takatu ba êvhavinj.

* **1:16:** Hib 4:12; ALK 2:12; 19:15   * **1:17:** Ais 44:6; 48:12; ALK 2:8; 22:13   * **2:1:** ALK 1:16   * **2:2:** 1Jon 4:1
* **2:5:** ALK 3:3   * **2:7:** Stt 2:9; ALK 22:2,19   * **2:9:** 2Ko 11:14-15; ALK 3:9   * **2:10:** 2Ti 4:8; Jem 1:12   * **2:11:**
ALK 20:14; 21:8

Nê takatu ba leñjvidonj ba miñ êv yak ami ma tem miñ neja malainj esak nãama atu ba havenj yam ami.”

Abô hi Pelgamum

¹² Ma ôpêñ hanañ hathak loñbô nena, “Oto abô ni êndênj anela atu ba hayabinj avômalô êvhavinj anêñ Pelgamum aêntêk:

Abô êntêk halêm anêñ ôpatu ba havalonj binj vovak ba ma hêk luvi. Hanañ aêntêk:

¹³ Yahayala loñ atu ba môlô ômô. Loñ êñ ma Sadañ da hamô ba hayabinj, ma doñtom môlô ômô loñ êñ ba ovalonj yenañ athênj loñ lôklokwanj. Ma hadênj waklavônj atu ba ik Antipas vônô hêk môlônim malak ma môlô miñ otak unim ôêvhavinj ya ami. Yani hêvhavinj ya bêñ anônj ba hanañ yenañ abô bêñ hêk Sadañ anêñ loñ.

¹⁴*Ma doñtom môlônim kambom doho hêk ba yahadô. Môlô doho osopa plopet bô Balam anêñ abô. Sêbôk ma yani hêv auk hadênj Moap iniñ kiñ Balak ek êndôk avômalô Israël leñj ek nindum kambom ba nejanj nôñ takatu ba bôk hêv hadênj ngôk lôk nindum sek walilinj. ¹⁵ Aênj iyom ma môlô doho osopa Nikolas anêñ abô. ¹⁶ Aênj ba node kapôlômim lilinj. Mi ma tem yasôk kethenj oyanj ba yangik vovak esak yenañ binj vovak atu ba hale yaveñbôlêk êndênj môlô takatu ba miñ ole am lilinj ami.

¹⁷*Opalê atu ba lôk lêndônj ma endanô abô takatu ba Lovak Mathenj hanañ hadênj avômalô ôdônj takatu ba êvhavinj. Nê takatu ba leñjvidonj ba miñ êv yak ami ma tem yanêm nôñ ‘mana’ êndênj thêlô hatôm bôk yahêv hadênj Israël êmô loñ thiliv. Mana êñ ma lêk hamô loñ kapô. Ma tem yanêm thêlô valu thapuk te lôk athênj lukmuk atu ba eto hathak. Anyôla miñ hayala athênj lukmuk êñ ami ma ôpatu ba hawa iyom intu hayala.”

Abô hi Taiataila

¹⁸*Ma ôpêñ hanañ hathak loñbô nena, “Oto abô ni êndênj anela atu ba hayabinj avômalô êvhavinj anêñ Taiataila aêntêk:

Abô êntêk halêm anêñ Wapômbênj anêñ Nakadunj atu ba madaluk hatôm atum dahalanj ma vakapô hatôm aenj mayav atu ba habi kêdêkêdê. Hanañ aêntêk: ¹⁹ Yahayala môlônim kobom. Yahayala môlônim lemimhavinj lôk ôêvhavinj ma ôêv avômalô sa ba uminj lôklokwanj iyom. Hadênj môñ ma môlô udum ku dokte, ma doñtom lêk môlô udum ku bêñ.

²⁰*Ma doñtom môlônim kambom te hêk ba yahadô. Avi te hatôm Jesebel hamô havinj môlô. Yani hasau nena yani ma avi plopet te, ma doñtom yani anêñ abô halom yenañ nê ku ek nindum sek walilinj lôk nejanj nôñ takatu ba êv da hadênj ngôk. Yani hadum kambom takênj, ma doñtom môlô miñ ôêv yani vê ami! ²¹ Yahêv waklavônj ek yani ende kapô lilinj ba etak anêñ sek walilinj, ma doñtom mi. Yani hadô. ²² Odañô! Tem yanêm lijinj bêñ êndênj yani lôk yanêm malainj bêñ êndênj nê takatu ba idum sek havinj yani ba miñ ele kapôlôninj lilinj ami. ²³*Ma tem yangik yani anêñ avômena pôpônô. Aênj ba avômalô ôdônj êvhavinj lôkthô tem neyala nena ya ôpatu ba yahayê avômalô kapôlôninj lôk iniñ auk. Ba tem yanêm vuli êndênj môlô tomtom êtôm nôñ takatu ba udum. ²⁴ Ma doñtom lêk yahêv ku doñtom iyom hadênj môlô vi anêñ Taiataila atu ba miñ osopa yani anêñ abô ami. Lôk miñ oyala nôñ atu ba elam nena, ‘Sadañ anêñ auk loñ kapô’ ami. Ku êñ ma ²⁵*nobalonj unim auk loñ endeba yatup am.

²⁶ Nê takatu ba leñjvidonj ba miñ êv yak ami ma idum yenañ yalenj havinj aleba hayô anêñ danj, ma tem yanêm athênj bêñ êndênj thêlô ek neyabinj avômalô pik lôkthô. ²⁷*Thêlô tem neja kôm aenj ek neyabinj avômalô pik lôklokwanj ba nimbi thêlô ba nipup nenanena êtôm unj anônj. Wakamik bôk hêv athênj bêñ hadênj ya ba tem yandum aenj iyom êndênj thêlô. ²⁸*Ma tem yanêm vulinj lôkbôk êndênj thêlô imbinj. ²⁹ Opalê atu ba lôk lêndônj ma endanô abô takatu

* **2:14:** Nam 22:1-25:2; 31:16; 2Pi 2:15 * **2:17:** Kis 16:4,14-15,33-34; Ais 62:2; Jon 6:48-50 * **2:18:** ALK 1:14-15

* **2:20:** 1Kiñ 16:31; 2Kiñ 9:22 * **2:23:** Sng 7:9; Jer 17:10; ALK 20:12-13 * **2:25:** ALK 3:11 * **2:27:** Sng 2:9

* **2:28:** ALK 22:16

ba Lovak Mathej hanañ hadêñ avômalô ôdôñ takatu ba êvhaviñ.”

3

Abô hi Saldis

¹ *Ma ôpêñ hanañ hathak loñbô nena, “Oto abô ni êndêñ añela atu ba hayabiñ avômalô êvhaviñ anêñ Saldis aêntêk:

Abô êntêk halêm anêñ ôpatu ba hayabiñ Wapômbêñ anêñ lovak mathej bahenvi ba lahavuju ma havalonj vulinj bahenvi ba lahavuju. Ma yani hanañ aêntêk: Yahayala môlônim kobom. Avômalô eson nena môlô ômô lôkmala. Ma donjom mi, môlô bôk oma yôv. ² Numbiyô! Môlônim ôêvhaviñ lêk habobo ema ba intu nobatho am loj ek malê nena môlônim ku ma volonj oyanj hêk yenanj Wapômbêñ ma. ³ *Lemimimbi abô takatu ba bôk olanô ba ovalonj. Ma node kapôlômim liliñ ba nodovak abô êñ vibinj. Môlô miñ oviyô ami, ma tem yasôk êtôm anyô vani ba môlô noboloba.

⁴ *Ma donjom môlô naju iyom anêñ Saldis intu unim sôp mabunj denanj. Unim kobom ma mavi ba intu embenj yam ma hatôm noba sôp thapuk ba nombenj imbinj ya. ⁵ *Nê takatu ba lenjvidonj ba miñ êv yak ami tem nipuk sôp thapuk êtôm thêlô. Tem miñ yanêm thêlôninj athêñ vê ênjêk kapya lôkmala ami ma mi. Tem yananj êndêñ Wapômbêñ lôk anêñ añela nena, “Thêlô êñ ma yenanj.” ⁶ Opalê atu ba lôk lêndônj ma endanô abô takatu ba Lovak Mathej hanañ hadêñ avômalô ôdôñ takatu ba êvhaviñ.”

Abô hi Piladelpia

⁷ *Ma ôpêñ hanañ hathak loñbô nena, “Oto abô ni êndêñ añela atu ba hayabiñ avômalô êvhaviñ anêñ Piladelpia aêntêk:

Abô êntêk halêm anêñ ôpatu ba mathej ma hanañ abô avanônj iyom. Yani hayabiñ Jelusalem lukmuk anêñ badêñ abôlêk anêñ vovaleñ hatôm Devit bôk hayabiñ Jelusalem bô anêñ. Yani hik vê ma miñ hatôm anyôla injik sinj ami. Ma

yani hik sinj ma miñ hatôm anyôla injik vê ami. Yani hanañ aêntêk: ⁸ *Yahayala môlônim kobom. Odanô. Yahik unyak abôlêk te vê ek môlô ma miñ hatôm anyôla injik sinj ami. Yahayala nena anêm lôklokwanj ma yaôna, ma donjom môlô osopa yenanj abô ba miñ ôvôlinj dômim hathak yenanj athêñ ami. ⁹ *Sadanj anêñ avômalô takatu ba enanj nena thêlô ma Wapômbêñ anêñ avômalô Islael, ma donjom mi, thêlô enanj abôyanj iyom. Tem yandom thêlô ba nêlêm ek nede venjndônj lêlô êndêñ môlô ma neyala nena yalenjhavinj môlô. ¹⁰ *Môlô othak osopa yenanj abô balabunj lôk uminj lôklokwanj. Ba intu tem yayabinj môlô mavi êndêñ waklavônj malainj atu ba tem esaê avômalô pik bêñ êntêk lôkthô. ¹¹ Tem yasôk kethenj. Nobalonj unim nômkama anônj loj lôklokwanj ek anyô yanj miñ enja môlônim vuli ami.

¹² *Nê takatu ba lenjvidonj ba miñ êv yak ami tem yatak thêlô ek nimbitak êtôm yenanj Wapômbêñ anêñ unyak mathej anêñ landinj. Thêlô tem miñ netak ami. Ma tem yato yenanj Wapômbêñ anêñ athêñ lôk Wapômbêñ anêñ malak lôñ anêñ athêñ nena Jelusalem lukmuk êyônggêk thêlô. Malak êñ tem yenanj Wapômbêñ nêñ anêñ lenj ba êndôk ba êlêm. Ma tem yato yenanj athêñ lukmuk êyônggêk thêlô imbinj. ¹³ Opalê atu ba lôk lêndônj ma endanô abô takatu ba Lovak Mathej hanañ hadêñ avômalô ôdôñ takatu ba êvhaviñ.”

Abô hi Laodisia

¹⁴ Ma ôpêñ hanañ hathak loñbô nena, “Oto abô ni êndêñ añela atu ba hayabiñ avômalô êvhaviñ anêñ Laodisia aêntêk:

Abô êntêk ma halêm anêñ ôpatu ba anêñ athêñ nena Avanônj Binj. Yani ma anyô haminj lôklokwanj ek hik Wapômbêñ anêñ nôñ avanônj thô. Ma yani pik lo lenj sapêñ anêñ alanj. Ba hanañ nena: ¹⁵ *Yahayala nôñ takatu ba môlô othak udum ba môlô miñ vovanj mena thilibunj

* **3:1:** ALK 1:4,16 * **3:3:** Mat 24:43-44; 1Te 5:2; ALK 2:5; 16:15 * **3:4:** Jul 23 * **3:5:** Kis 32:32-33; Mat 10:32; Luk 12:8 * **3:7:** Ais 22:22 * **3:8:** 1Ko 16:9 * **3:9:** Ais 45:14; 49:23; 60:14; ALK 2:9 * **3:10:** Luk 21:19; 2Ti 2:12 * **3:12:** Ais 62:2; 65:15; ALK 14:1; 21:2 * **3:15:** Lom 12:11

la ami. Yalenhaviŋ môle vovaŋ mena thilibuŋ la ma doŋtom mi. ¹⁶ Môle vovaŋ dokte ma thilibuŋ dokte iyom ba yahadô. Ba intu tem yambululup môle vê ende yaveŋbôlek. ¹⁷ *Môle othak onañ nena, ‘Ya anyô valuseleŋ bêŋ ma ya anyô lôkmaŋgiŋ ba yada hatôm.’ Ma doŋtom môle ôthôŋ paliŋ nena môle kapôlômim daluk kambom! Alikaknena, môle avômalô thavuthiŋ ma malemim pusip ba ômô kôlôlôŋ. ¹⁸ *Yahanaŋ ek môle nônmê vuli yenaŋ gol atu ba êbôk hamô atum ba mavi ek numbitak lôkmaŋgiŋ. Ma nônmê vuli sôp thapuk ek nupuk ek miŋ mama esak lemvimpopam ami. Ma nônmê vuli yak thôk ek êndôk malemim daluk ek ôŋgô tak. ¹⁹ *Takatu ba yalenhaviŋ i ma yahayanda thêlô ma yahêv vovaŋ hadêŋ i ek nedanô abô. Aêŋ ba môle nôŋgwêk lêlê ek node kapôlômim liliŋ.

²⁰ *Odanô. Yahamiŋ unyak abôlek ba yahapididiŋ. Ma ôpatu ba halanô ya ba hik unyak abôlek vê, ma tem yayô kapô ba yana ek yanŋaŋ nôm imbiŋ yani ma enjaŋ nôm imbiŋ ya. ²¹ Nê takatu ba leŋiŋvidonŋ ba miŋ êv yak ami tem yatak i nêmo yenaŋ loŋ yahayabiŋ avômalô imbiŋ ya, hatôm ya bôk lovak yôv ma yahamô haviŋ Wakamik hamô anêŋ loŋ hayabiŋ avômalô. ²² Opalê atu ba lôk lêndônŋ ma endanô abô takatu ba Lovak Mathenŋ hanaŋ hadêŋ avômalô ôdônŋ takatu ba êvhaviŋ.”

4

Anyô Bêŋ lôk anêŋ loŋ hayabiŋ avômalô

¹ *Vêm ma yahayê hathak loŋbô ma unyak abôlek anêŋ malak leŋ ida bôk hakyav ba hamiŋ. Ma veŋbôlek atu ba bôk yahalanô hatôm lavuak hanaŋ hadêŋ ya, “Osak ba ôlêm ek yanŋik nôm takatu ba tem imbitak embeŋ yam thô êndêŋ o.” ² *Ketheŋ oyaŋ ma Lovak Mathenŋ anêŋ lôklokwaŋ hawa ya ba yahayê Anyô Bêŋ anêŋ loŋ hayabiŋ avômalô hamô malak leŋ ba anyô

te hayô hamô. ³ *Ma ôpêŋ anêŋ kupik habi kêdêkêdê hatôm valu te anêŋ athêŋ nena jaspalôk valu thalaleŋ te anêŋ athêŋ nena konilian. Ma okthenuliŋ te hawê haveŋ Anyô Bêŋ êŋ anêŋ loŋ hayabiŋ avômalô ba habi deda hatôm valu sanŋek atu ba elam nena emelal. ⁴ *Anyô Bêŋ anêŋ loŋ hayabiŋ avômalô hamô ma avaka hatôm 24 iniŋ loŋ êmô eyabiŋ avômalô hawê haveŋ ba hathaŋ siŋ. Ma iniŋ sôp ma thapuk ma kiŋ iniŋ kuluŋ epesaŋ hathak gol hamô leŋiŋkadôk. ⁵ *Damak hêv ma kakalu hik ba pôk lôklala halêm anêŋ Anyô Bêŋ anêŋ loŋ hayabiŋ avômalô. Ma Anyô Bêŋ anêŋ loŋ vima ma atum lam baheŋvi ba lahavuju hathaŋ hamô. Ma atum takêŋ ma Wapômbêŋ anêŋ lovak mathenŋ baheŋvi ba lahavuju. ⁶ *Ma Anyô Bêŋ anêŋ loŋ êŋ vima ma nômlate hatôm ŋgwêk hêk ma mabuŋ mavi anôŋ hatôm liyali.

Ma yahayê nôm lôkmala ayova êmô malêvônŋ ba êwê evenŋ Anyô Bêŋ anêŋ loŋ. Nôm lôkmala ayova atu ba êmô ma maleŋdaluk hêk leŋviŋkupik lôkthô, hêk maleŋ ba dômiŋ haviŋ. ⁷ *Nôm lôkmala môŋ ma hatôm avuŋ laion, ma yanŋ haveŋ yam hatôm bokmaŋkao malô. Ma te lu thohavloma hatôm anyô. Ma te ayova hatôm menak jeŋ hayovak haveŋ. ⁸ *Nôm lôkmala ayova takêŋ tomtom iniŋ banik baheŋvi ba lahavute ma maleŋiŋ hêk leŋviŋkupik lôkthô viyaiŋ ba vikapô. Wak lo bôlôvônŋ sapêŋ ma enañ nena,

“Mathenŋ, mathenŋ, mathenŋ.

Wapômbêŋ Lôklokwaŋ Anôŋ ma anyô mathenŋ.

Yani bôk hamô, ma lêk hamô, ma tem êsôk.”

⁹ Nôm lôkmala takêŋ ethak êv athêŋ lôkmaŋgiŋ hadêŋ yani lôk enañ nena yani ma Anyô Bêŋ lôk êv leŋiŋmavi hadêŋ ôpatu ba hamô Anyô Bêŋ anêŋ loŋ hayabiŋ avômalô ba hamô lôkmala hatôm wak nômbêŋ intu sapêŋ. Thêlô idum aêŋ, ¹⁰ *êŋ ma avaka 24 takatu êv yak êlôk êk Anyô Bêŋ atu ba hamô anêŋ loŋ hayabiŋ avômalô ma,

* **3:17:** Luk 12:21; 1Ko 4:8 * **3:18:** Ais 55:1 * **3:19:** 1Ko 11:32; Hib 12:6; ALK 2:5 * **3:20:** Jon 14:23 * **4:1:** ALK 1:1,10 * **4:2:** Ais 6:1 * **4:3:** Ese 1:28 * **4:4:** ALK 3:18 * **4:5:** Ese 1:13; Sek 4:2; ALK 1:4; 8:5; 11:19; 16:18 * **4:6:** Ese 1:5-10,22; 10:14 * **4:7:** Ese 1:10; 10:14 * **4:8:** Ais 6:2,3; Ese 1:18; 10:12 * **4:10:** ALK 19:4

ma êv yeŋ hadêŋ ôpatu ba hamô hatôm wak nômbêŋ intu sapêŋ. Thêlô etak iniŋ kulun gol halôk hamô Anyô Bêŋ anêŋ loj hayabin avômalô ma enaŋ,

¹¹ “Anyô Bêŋ iyom intu yêlôaniŋ Wapômbêŋ.

O iyom hatôm onja deda lôkmaŋgiŋ lôk athêŋ bêŋ ma lôklokwaŋ ek malê nena o iyom hopesaŋ nômkama lôkthô.

Ma nômkama lôkthô habitak ba hamô ek malê nena oda lemhaŋiŋ.”

5

Boksipsip Nakaduŋ hawa kapy

¹ *Ma yahayê ôpatu ba hamô anêŋ loj hayabin avômalô. Ma havalonj kapy

lôku bêŋ te hêk baŋ vianôŋ. Ba eto abô hêk vi ba vi. Ma ik siŋ hathak nôm tôktôk bahenji ba lahavuju. ² Ma yahayê aŋela lôklokwaŋ te halam kaêk bêŋ, “Opalê te hatôm nê m nôm tôktôk vê ba ekak kapy

êntêk?” ³ Ma doŋtom anyôla te anêŋ leŋ mena pik mena pik kapô la miŋ hatôm ekak kapy

êŋ ba ênjê kapô ami. ⁴ Ba intu yahalaŋ ba yahalaŋ ek malê nena miŋ êpôm anyô late ek ekak kapy

êŋ ba ênjê kapô ami. ⁵ *Ma doŋtom avaka takatu te hanaŋ hadêŋ ya, “Asêŋ dô. Nôŋgô avuŋ laion atu ba habitak anêŋ ôdôŋ Juda. Êŋ ma su lukmuk atu ba habiluk anêŋ Devit. Bôk hik vovak ba hamô lu ba intu hatôm nê m nôm tôktôk bahenji ba lahavuju takêŋ vê ma ekak kapy

êŋ.”

⁶ *Ma yahayê Boksipsip Nakaduŋ te hamiŋ ba anêŋ pôpô hêk inaŋ bôk ik vônô. Yani hamiŋ Anyô Bêŋ anêŋ loj hayabin avômalô ba hamiŋ malêvôŋ ek nô m lôkmala ayova atu lôk avaka takatu. Anêŋ yakik bahenji ba lahavuju* ma madaluk bahenji ba lahavuju. Madaluk takêŋ ma Wapômbêŋ anêŋ lovak matheŋ bahenji ba lahavuju atu ba bôk hêv hi pik lôkthô. ⁷ Ma Boksipsip Nakaduŋ hi hawa kapy

hêk ôpatu ba hamô anêŋ loj hayabin avômalô baŋ vianôŋ. ⁸ *Yani hawa kapy

yôv ma

nôm lôkmala ayova atu lôk avaka 24 takatu êv yak halôk biŋ hêk Boksipsip Nakaduŋ ma. Tomtom ewa yeŋ gita ma uŋ gol yaôna lôk kamunj êbôk ba ôv mavi hamô kapô ba hayô abôlêk siŋ. Atum yova lôk ôv mavi êŋ ma avômalô matheŋ iniŋ mek. ⁹ *Ma thêlô êv yeŋ lukmuk te aêntêk,

“O iyom hatôm onja kapy

ba okak ma nê m nô m tôktôk vê ek malê nena bôk ik o vônô ba hathak anê m thalalenj ma hôêv avômalô vuli.

Oda hôêv avômalô ôdôŋ lomaloma lôk abô lomaloma ma leŋviŋkupik lomaloma lôk pik lomaloma sapêŋ vuli ek hôêv hadêŋ Wapômbêŋ.

¹⁰ *Hudum thêlô ibitak alalôaniŋ Wapômbêŋ anêŋ avômalô takatu ba nê m ô anêŋ loj lôkliŋyak kapô lôk nindum anêŋ ku nê mbôk da. Ma tem nê tôm kiŋ ba neyabinj avômalô pik.”

Thêlô êv yeŋ hadêŋ Boksipsip Nakaduŋ

¹¹ *Ma yahayê hathak loŋbô ma yahalaŋô aŋela lubunlubun ba dumsêlê mi. Thêlô êwê lawê Anyô Bêŋ anêŋ loj hayabin avômalô lôk nô m lôkmala ayova atu ma avaka takatu. ¹² Ma elam lôklala bêŋ aêntêk, “Boksipsip Nakaduŋ atu ba ik vônô ma yani hatôm enja lôklokwaŋ bêŋ lôk nômkama bêŋ lôk auk bêŋ lôk lôkliŋyak bêŋ lôk athêŋ bêŋ lôk deda lôkmaŋgiŋ lôk leŋiŋmavi bêŋ.”

¹³ Ma yahalaŋô nô m lôkmala lôkthô anêŋ malak leŋ lo leŋlêvôŋ ma pik lo pik kapô ma ŋgwêk lo ŋgwêk kapô sapêŋ êv yeŋ aêntêk, “Anyô Bêŋ atu ba hamô anêŋ loj hayabin avômalô lôk Boksipsip Nakaduŋ thai neja leŋiŋmavi bêŋ lôk athêŋ bêŋ lôk deda lôkmaŋgiŋ lôk lôklokwaŋ bêŋ êtôm wak nômbêŋ intu sapêŋ.”

¹⁴ Ma nô m lôkmala ayova atu enaŋ, “Avanôŋ biŋ”. Ma avaka takatu êv yak halôk biŋ ma êv yeŋ.

6

Boksipsip Nakaduŋ hakyav kapy

anêŋ nô m tôktôk vê

* **5:1:** Ais 29:11; Ese 2:9-10 * **5:5:** Stt 49:9; Ais 11:1,10; ALK 22:16 * **5:6:** Sek 4:10; Jon 1:36; ALK 13:8 * **5:6:** Yakik bahenji ba lahavuju êŋ hik thô nena yani ma anyô lôklokwaŋ kambom. * **5:8:** Sng 141:2; ALK 8:3-4 * **5:9:** Sng 33:3; 40:3; 96:1; 98:1 * **5:10:** Kis 19:6; Ais 61:6; ALK 1:6; 20:6 * **5:11:** Dan 7:10; Hib 12:22 * **6:1:** ALK 4:6; 5:1

1 *Ma yahayê Boksipsip Nakaduñ hakyav nôm tôktôk te mông vê. Ma yahalañô nôm lôkmala ayova takatu te halam kaêk hatôm kakalu ba hanañ, “Ôlêm yaiñ ek nu pik.” 2 *Êñ ma yahayê bokhos thapuk te ma anyô te hayô hamô ba havalon lunak lokwan. Ma êv kiñ iniñ kulon hadên yani. Ma hawa anên bok ma hi pik hatôm anyô vovak laik te ek injik vovak ba êmô vovak sapên lu.

3 Yôv ma Boksipsip Nakaduñ hakyav nôm tôktôk te ju ma nôm lôkmala te ju hanañ, “Ôlêm yaiñ ek nu pik.” 4 Ma bokhos thalalen te hale yaiñ. Ma êv athên hadên ôpatu ba hayô hamô ek ni pik ba nê avômalô pik sapên iniñ kapôlônin mavi vê ek nijik i vônô mayaliv. Ma êv biñ vovak bên te hadên yani.

5 Vêv ma hakyav nôm tôktôk te lô vê ma yahalañô nôm lôkmala te lô hanañ, “Ôlêm yaiñ ek nu pik.” Ma yahayê bokhos lonjavu te ma ôpatu ba hayô hamô ma havalon skel ek enja nôm anên malain. 6 Ma yahalañô abô te halêm anên nôm lôkmala ayova atu malêvôn ba hanañ, “Nu undum ba bôm bên imbitak pik. Anyô hadum ku wak daluk te ma anên vuli dokte aêntêk: wit êtôm kilo donjom mena bali êtôm kilo lokwanlô. Ma donjom miñ umbulin alokwan lênlên lôk yak wain ami.”

7 Yani hakyav nôm tôktôk te ayova vê ma yahalañô nôm lôkmala te ayova hanañ, “Ôlêm yaiñ ek nu pik.” 8 *Ma yahayê bokhos mayav hatôm nê nãma iniñ kupik. Ma ôpatu ba hayô hamô ma anên athên nena, “Nãma” ma “Nê Nãma Iniñ Loj” haven yani yam. Ma êv athên hadên thai ek ini pik ba nijik nê pik ôdôn te ayova vônô esak biñ vovak lôk bôm bên ma lijin bên lôk alim kamun kambom lomaloma.

9 Boksipsip hakyav nôm tôktôk te bahenvi vê ma yahayê nê nãma dahôlônin hamô lon êbôk da vibin anên malak len. Thêlô ma nê takatu ba bôk êvhavin Wapômbên ba enan anên abô bên ba ik i pôpônô. 10 Ma elam lôklala nena, “Pik anên alan Wapômbên, o

ma anyô mathen ma honan abô avanôn iyom. Angê am ka tem nêv vuli viyan êndên avômalô pik takatu ba ik yêlô vônô?”

11 *Êñ ma hêv sôp thapuk daim tomtom hadên i ma hanañ nena, “Nômô yaô dokte vêv mam ende ba nijik môlôvian takatu ba idum yenan ku vônô imbin am. Thêlô ik sapên atu ba yahatak, êñ ma tem yandum abô.”

12 *Ma yahayê ma Boksipsip Nakaduñ hakyav nôm tôktôk te bahenvi ba lahavute vê. Ma duvian bên te hêv ma wak habitak lonjavu hatôm sôp êkôk ek nê nãma. Ma ayôn anên lêlêyan habitak thalalen. 13 *Ma vulin len êv yak halôk pik hatôm yavin hayuv ba alokwan va hagelelon halôk pik. 14 *Ma len havuvi i kethen oyan hatôm ivuvi yêv. Ma dumlolê lôk ngavithôm sapên etak iniñ lon.

15 *Ma pik iniñ kiñ lôk iniñ nê bên bên lôk nê vovak laik lôk nê lôk nôm kama bên lôk nê lôklokwan lôk nê idum ku êmô alañsi vibin lôk nê takatu ba alañsi mi, thêlô sapên ekopak êmô lon abyan lôk valu abyan anên dumlolê. 16 *Ma thêlô enan hadên dumlolê lôk valu nena, “Nôsô êyômô yêlô ba nubun yêlô ênjêk Anyô Bên atu ba hamô anên lon hayabin avômalô malen lôk Boksipsip Nakaduñ anên lamanin. 17 *Thai iniñ waklavôn leninmanin bên atu lêk halêm ba opalê te hatôm imin lon sin am? Milôk.”

7

Ekavu Wapômbên anên lêlêyan hayô hêk Israêl hatôm 144,000

1 *Vêv ma yahayê anela ayova imin pik êntêk êñ anên sananên ôdôn dan ayova. Thêlô imin pik ayova atu iniñ lovak sin ek lovak miñ iyuv emben pik mena ngwêk mena alokwan ami. 2 Ma yahayê anela yan haviyô anên lon wak hathak ma hawa Wapômbên Lôkmala anên tinde nekavu lêlêyan esak ba halêm. Ma halam kaêk lôklokwan hi ek anela ayova atu ba ewa athên ek nimbulin pik lo ngwêk. Ba hanañ nena, 3 * “Min numbulin pik lo ngwêk ma

* 6:2: Sek 1:8; 6:1-6 * 6:8: Jer 15:1-3; Ese 5:12,17; 14:21 * 6:11: ALK 7:9,13; 19:14 * 6:12: Mat 24:29; Ap 2:20; ALK 8:12; 11:13; 16:18 * 6:13: Ais 34:4 * 6:14: ALK 16:20 * 6:15: Ais 2:10,19,21 * 6:16: Luk 23:30 * 6:17: Jol 2:11; Mal 3:2 * 7:1: Jer 49:36; Dan 7:2 * 7:3: Ese 9:4,6; ALK 9:4

alokwan ami endeba yêlô nakavu lêlêyan êyônggêk alalôaniñ Wapômbên anên nê ku luvôñiñ am.” ⁴ *Ma yahalanô ekatuñ nê takatu ba ekavu lêlêyan hayôhêk i ma hatôm 144,000 anên Israeal anên ôdôn laumiñ ba lahavuju takatu. ⁵ Aên ba Juda anên ôdôn hatôm 12,000. Ma Luben anên 12,000. Ma Gat anên 12,000. ⁶ Ma Asel anên 12,000. Ma Naptali anên 12,000. Ma Manasa anên 12,000. ⁷ Ma Simeon anên 12,000. Ma Livai anên 12,000. Ma Isaka anên 12,000. ⁸ Ma Sebulun anên 12,000. Ma Josep anên 12,000. Ma Benjamin anên 12,000. Thêlô lôkthô ma ekavu lêlêyan êñ iyom.

Avômalô lubuñlubuñ lôk kwêv thapuk

⁹ Vêm ma yahayê hathak lojbo ma avômalô lubuñlubuñ anên pik lomaloma lôk ôdôn lomaloma lôk leñvinakupik lomaloma lôk abô lomaloma sapên imiñ Anyô Bêñ anên loj hayabiñ avômalô lôk Boksipsip Nakaduñ ma. Miñ hatôm nekatuñ i ami. Thêlô ik kwêv daim thapuk lôk evalon nôkyalô thanañ hamô baheniñ. ¹⁰ *Ma elam kaêk lôklokwan ba enañ, “Wapômbên intu hamô Anyô Bêñ anên loj hayabiñ avômalô lôk Boksipsip Nakaduñ iyom intu êv avômalô bulubiñ.”

¹¹ Ma anjela takên lôkthô imiñ êwê even Anyô Bêñ anên loj hayabiñ avômalô lôk avaka takatu lôk nômlôk mala ayova atu. Ma thêlô êv yak halôk maleniñ hêk Anyô Bêñ anên loj hayabiñ avômalô ma êv yeñ hadên Wapômbên. ¹² *Ba enañ, “Avanôn. Leñmavi bên lôk deda lôkmanjiñ lôk auk bên lôk mavi anôn lôk athên bên lôk lôklokwan lôk lôkliñyak ni êndên alalôaniñ Wapômbên êtôm wak nômbên intu sapên. Avanôn.”

¹³ Ma avaka takatu te hanañ hik ya liñ nena, “Nê lôk sôp thapuk takêntêk ma nê alêla ba êlêm anên êsê?” ¹⁴ *Ma yahanañ hadên yani, “Yenan anyô bên, oda hoyala.” Ma yani hanañ hadên ya, “Thêlô ma nê takatu ba bôk etak Malaiñ Bêñ ba ithik iniñ kwêv halôk Boksipsip Nakaduñ anên thalaleñ ba intu iniñ kwêv ma habitak thapuk. ¹⁵ Aên ba thêlô imiñ Anyô Bêñ anên

loj hayabiñ avômalô ba idum anên ku wak ba bôlôvôn imiñ anên unyak mathen. Ma ôpatu ba hamô Anyô Bêñ anên loj êñ tem imbi anên unyak êyônggêk thêlô vôn ¹⁶ *ek thêlô miñ nema kisi ami ma miñ nesakmuñiñ ami lôk wak miñ esañ i ami ma vovan la miñ êmbôk i ami. ¹⁷ *Boksipsip Nakaduñ atu ba hamiñ Anyô Bêñ anên loj malêvôn tem imbitak thêlônin alañ ma tem endom thêlô ba ni ñañ lôkmala anên loj. Ma tem Wapômbên esav thêlô maleniñ thôk vê.”

8

Nôm tôktôk baheniñ ba lahavuju

¹ Yôv ma Boksipsip Nakaduñ hakyav nômlôk tôktôk baheniñ ba lahavuju takatu te vê ma malak leñ lêk taktiñ hatôm wakma te vi. ² Vêm ma yahayê anjela baheniñ ba lahavuju takatu ba imiñ Wapômbên ma. Ma êv lavuak baheniñ ba lahavuju hadên thêlô.

³ *Ma anjela yan halêm hamiñ loj êbôk da ba havalon uñ yaônate atu ba epesan hathak gol ek nêmbôk nômlôk ôv mavi êndôk. Ma nômlôk ôv mavi bên anôn êv hadên yani ek yani etak êyômô avômalô mathen iniñ mek takatu ba hamô loj êbôk da epesan hathak gol ba hamô habobo Anyô Bêñ anên loj hayabiñ avômalô. ⁴ Ma nômlôk ôv mavi takatu anên yova haviñ avômalô mathen iniñ mek hatak anjela êñ ban ba hi daku ek Wapômbên. ⁵ *Ma anjela havalon uñ yaô êñ ba hawa atum êbôk da halôk kapô ma habi halôk pik. Êñ ma kakalu lôk damak bên hik mayaliv ma duviañ bên hayôkwiñ.

Lavuak baheniñ ba lahavuju

⁶ Ma anjela baheniñ ba lahavuju takatu ewa iniñ lavuak baheniñ ba lahavuju ba epesan i ek niyuv.

⁷ *Anjela môñ hayuv anên ba halañ. Êñ ma ôthôm valokwan hatôm ais lôk atum hathak donom haviñ thalaleñ ba ibi halôk pik ma atum hathañ pik ôdôn te lô ma alokwan lôk kamuñ buên lôkthô.

⁸ Ma anjela te ju hayuv anên ba halañ ma nômlate hatôm atum hathañ dumlolê bên te ba ibi halôk ngwêk. Ma ngwêk ôdôn te

* **7:4:** ALK 14:1,3 * **7:10:** ALK 5:6-7 * **7:12:** ALK 5:12 * **7:14:** Dan 12:1; Mat 24:21 * **7:16:** Ais 49:10
 * **7:17:** Sng 23:2; Ais 25:8; ALK 21:4 * **8:3:** Kis 30:1-3; ALK 5:8 * **8:5:** Kis 19:16-19; Wkp 16:12; ALK 11:19; 16:18 * **8:7:** Kis 9:23-26; Ese 38:22; Jol 2:30

lô habitak thalalenj. ⁹ Ma nômkama lôkmala takatu ba êmô ngwêk buêj lôkthô ema, ma yej loj êj lôkthô kambom.

¹⁰⁻¹¹ *Ma ajele te lô hayuv anêj ba halan ma vulinj bêj te hêv yak anêj lej ba hathan inanj atum abinj. Ma hêv yak halôk nanj lôk kasukthôm ôdônj te lô. Vulinj êj anêj athêj nena ‘Maninj’ ba intu nanj sapêj anêj ôdônj te lô habitak maninj kambom anônj. Ma avômalô bêj anônj inum nanj êj ba ema ek malê nena nanj lêk habitak maninj kambom.

¹² *Ma ajele te ayova hayuv anêj ba halan ma wak anêj deda ôdônj te lô lôk ayônj anêj deda ôdônj te lô lôk vulinj ôdônj te lô miñ ibi deda ami. Wak lo bôlôvônj anêj ôdônj te lô momanjiniñ bêj hêk.

¹³ *Ma yahayê haminj ma yahalanjô menak jej hayovak havenj lenjêlvônj ma halam kaêk, “Malainj, malainj, malainj tem êpôm avômalô pik ek malê nena ajele lokwanjlo eyabinj denanj ba tem niyuv iniñ lavuak kethenj.”

9

Ajele te bahenji hayuv lavuak

¹ *Ma ajele te bahenji hayuv anêj lavuak. Ma yahayê vulinj te hêv yak anêj lej ba habup pik. Ma êv ku neyabinj Viv atu anêj abôlêk anêj vovaleñ hadêj vulinj êj. ² *Ma hakyav Viv abôlêk vê ma atum yova bêj habitak anêj Viv abyanj êj ba hatôm atum dahaya bêj te. Ma Viv anêj yova hava wak lo lej loj sinj ba habitak momanjiniñ kambom. ³ Ma atum yova êj habitak lôk kôm sopek ba halôk pik. Ba êv lôklokwanj hadêj thêlô hatôm dangavinj pik anêj lôklokwanj. ⁴ *Ma enanj hadêj thêlô nena, “Miñ numbulinj kamunj lomalama lo alokwanj ami. Ma numbulinj nê takatu ba Wapômbênj anêj lêlêyanj miñ hayôhêk thêlô luvônjinj ami.” ⁵ Miñ êv thêlô ek nijik anyô vônô ami, ma nênem vovanj bêj iyom êtôm ayônj bahenji. Ba iniñ vovanj êj hatôm dangavinj layuk habi anyô ba vovanj kambom. ⁶ *Wak takênj ma avômalô idum

ek nema ma donjom njama hêv i vê hêk thêlô. Ba miñ ema ami.

⁷ *Ma kôm takênj êpôpêk i hatôm bokhos ba epesanj i ek nijik vovak. Thêlôninj malenjinj hatôm anyô ma lenjinkadôk ma êkôk nômlate hatôm kulunj kinj ba epesanj hathak gol. ⁸ *Ma thêlôninj lenjinkadôk njanj hatôm avi iniñ ma venjinbôlêk yakik hatôm avunj laion abôlêk yakik. ⁹ *Ma thêlôninj bôbônjinj hatôm moko epesanj hathak aenj. Ma thêlôninj banik pôk ba dinjinj bêj hatôm yej vovak takatu ba bokhos êvôv. ¹⁰ Ma iniñ lenjuk ma hatôm dangavinj ba iniñ lôklokwanj hamô lenjuk takênj ba ibi anyô hathak ma tem nênem vovanj bêj êndênj i êtôm ayônj bahenji. ¹¹ Ma iniñ kinj te hayabinj thêlô ba yani ma Viv anêj ajele. Anêj athêj hathak abô Hiblu nena, “Abadon” ma hathak abô Glik nena, “Apolon”. Ma athêj êj anêj ôdônj nena “Anyô Habulinj Nômkama Sapêj”.

¹² Malainj mônj hale ba hi, ma donjom malainj ju tem embenj yam.

Ajele te bahenji ba lahavute hayuv lavuak

¹³ Ma ajele ali bahenji ba lahavute hayuv anêj lavuak ba halan ma yahalanjô abô te halêm anêj loj êbôk da anêj sanjanênj danj ayova. Loj êbôk da êj epesanj hathak gol ba haminj Wapômbênj ma. ¹⁴ Abô êj hananj hadêj ajele ali bahenji ba lahavute atu ba hawa lavuak nena, “Opole ajele ayova takatu ba bôk ekak i loj ba êmô nanj bêj Yupletis vê ek ini.” ¹⁵ Êj ma epole ajele ayova êj ek nijik avômalô pik ôdônj te lô pôpônô. Wapômbênj bôk hakak i loj ek neyabinj sondabênj lôk ayônj ma wakma atu ba lêk habitak ek nindum iniñ ku êj. ¹⁶ Yahalanjô nê vovak takatu ba êyô êmô bokhos ma lubunlubunj hatôm 200 milion.

¹⁷ Êntêk ma nômk takatu ba yahatulak ba yahayê nena bokhos lôk nê takatu ba êyô êmô bokhos takênj. Thêlôninj moko bôbônjinj anêj lêlêyanj hatôm atum ba bôsôk lôk mayav hatôm solpa. Ma bokhos takênj iniñ lenjinkadôk hatôm avunj laion

* **8:10-11:** Jer 9:15 * **8:12:** Ese 32:7; ALK 6:12-13 * **8:13:** ALK 9:12; 11:14 * **9:1:** ALK 20:1 * **9:2:** Stt 19:28; Kis 10:12-15; Jol 2:2,10 * **9:4:** ALK 7:3 * **9:6:** Jop 3:21; Jer 8:3 * **9:7:** Jol 2:4 * **9:8:** Jol 1:6 * **9:9:** Jol 2:5

iniŋ leŋiŋkadôk. Ma atum lôk atum yova ma valu vovaŋ solpa hale veŋiŋbôlêk kapô ba hi. ¹⁸ Nôm malaiŋ lô êŋ hale veŋiŋbôlêk ba hik avômalô ôdôŋ te lô lôkthô vônô. ¹⁹ Bokhos iniŋ lôklokwaŋ ma hamô veŋiŋbôlêk lôk leŋyuk. Thêlôniniŋ leŋyuk ma hatôm umya ma umya takêŋ iniŋ leŋiŋkadôk ethak êv vovaŋ hadêŋ avômalô.

²⁰ *Ma avômalô nômbêŋ atu ba malaiŋ lô êŋ miŋ hik i vônô ami ma evaloŋ iniŋ kambom lomaloma takatu loŋ. Thêlô êv yeŋ hadêŋ ŋgôk takatu ba epesaŋ hathak gol lo seleva ma aeŋ mayav lôk valu ma alokwaŋ. Ngôk takêŋ ma miŋ hatôm nêgê tak lo nedaŋô abô ma nembeniŋ ami. ²¹ Lôk miŋ etak iniŋ kobom ik anyô vônô lôk êbôk siniŋ ma idum sek waliliŋ lôk iniŋ vani ami.

10

Aŋela lôk kapya yaônate

¹ Ma yahayê aŋela lôklokwaŋ yaŋ halôk ba halêm anêŋ leŋ. Ba havuliv i hathak buliv lôk oktheŋuliŋ hêk wakadôk. Ma thohavloma hatôm wak. Ma va luvi hatôm atum hathaŋ hamô alokwaŋ daim. ² Ma yani havalon kapya yaônate ba hakak hêk baŋ. Ma havakselap ba va vianônŋ hayô hamiŋ ŋgwêk ma vikeŋ hamiŋ pik. ³ Ma yani halam kaêk hatôm laion te halaŋ. Yani halam, êŋ ma kakalu bahenŋvi ba lahavuju enaŋ abô. ⁴ *Yahalaŋô kakalu bahenŋvi ba lahavuju enaŋ abô, êŋ ma yahadum ek yato. Ma donŋtom yahalaŋô abô halêm anêŋ leŋ nena, “Miŋ oto kakalu iniŋ abô êŋ ami ma ênjêk oda anêŋ auk iyom.”

⁵ *Êŋ ma aŋela atu ba hamiŋ ŋgwêk lo pik hêv baŋ vianônŋ hathak leŋ. ⁶ Ma havak balabuŋ hathak ôpatu ba hamô lôkmala hatôm wak nômbêŋ intu sapêŋ ba hapesaŋ pik lo leŋ ma ŋgwêk lôk nômkama sapêŋ anêŋ athêŋ. Ba hanaŋ nena, “Wakma lêk habobo anêŋ daŋ. ⁷ *Aŋela te bahenŋvi ba lahavuju hayuv anêŋ lavuak, êŋ ma Wapômbêŋ anêŋ abô lôk kup tem anêŋ daŋ êtôm bôk ba hanaŋ hadêŋ anêŋ nê ku plopet.”

* **9:20:** Sng 115:4-7; 135:15-18; Dan 5:23; ALK 16:9,11 * **10:4:** Dan 12:4,9 * **10:5:** Lo 32:40; Dan 12:7 * **10:7:** Amo 3:7 * **10:9:** Ese 2:8-3:3 * **11:1:** Ese 40:3; Sek 2:1-2 * **11:2:** Luk 21:24; ALK 13:5 * **11:4:** Sek 4:3,11-14 * **11:5:** 2Sml 22:9; Sng 97:3 * **11:6:** Kis 7:17-20; 1Sml 4:8; 1Kinj 17:1

⁸ Ma yahalaŋô abô atu ba halêm anêŋ leŋ hathak loŋbô nena, “Nu ek aŋela atu ba hayô hamiŋ ŋgwêk lo pik ek onja kapya atu ba bôk ekak hêk baŋ.”

⁹ *Êŋ ma yaha hadêŋ aŋela êŋ ma yahanaŋ ek nêŋ kapya yaôna êŋ êlêm. Ma hanaŋ hadêŋ ya nena, “Onja ba nonŋwaŋ. Tem vasiŋ mavi êtôm bio thôk êmô vembôlêk, ma donŋtom tem eyelaŋ lemsoam ba maniŋ kambom.” ¹⁰ Êŋ ma yahawa kapya yaôna êŋ ba yahaŋ ba hamô yaveŋbôlêk ma vasiŋ mavi hatôm bio thôk. Ma donŋtom yahatôkwêŋ ma yaleŋsoam maniŋ kambom. ¹¹ Vêŋ ma yani hanaŋ hadêŋ ya, “Nu onaŋ abô plopet esak nôŋ takatu ba tem êpôm avômalô kupik lomaloma lôk pik lomaloma lôk abô lomaloma lôk iniŋ kiŋ sapêŋ esak loŋbô.”

11

Wapômbêŋ anêŋ anyô ju atu ba enaŋ anêŋ abô

¹ *Ma aŋela te hêv kôm êv dônŋ nômkama hathak hadêŋ ya. Ma hanaŋ, “Nu otak ênjêk Wapômbêŋ anêŋ unyak mathenŋ lôk loŋ êbôk da lôk avômalô takatu ba êmô kapô ek nôŋgô nena anêŋ daim vithê. ² *Ma donŋtom miŋ otak ênjêk unyak mathenŋ anêŋ piklêvônŋ ami ek malê nena loŋ êŋ ma Wapômbêŋ hêv hadêŋ nê loŋ buyaŋ. Thêlô tem nembak unyak mathenŋ Jelusalem pesa êtôm ayônŋ 42. ³ Ma tem yanêŋ yenaŋ anyô ju ba thai neba kwêv kapôlônŋiŋ malaiŋ ma neja yenaŋ abô ba ini nenaŋ bêŋ êtôm wak 1,260.”

⁴ *Anyô ju êŋ êtôm alokwaŋ oliv ju atu lôk atum lam ju atu ba imiŋ pik anêŋ alaŋ thohavloma. ⁵ *Ma anyôla hadum ek injik thai, êŋ ma tem atum ende thaiveŋiŋbôlêk ba esaŋ ôpêŋ vônô. Avanônŋ biŋ, avômalô takatu ba idum ek nimbuliŋ thai tem nema aêŋ iyom. ⁶ *Anyô ju êŋ enaŋ Wapômbêŋ anêŋ abô, êŋ ma thai iniŋ lôklokwaŋ hêk ek nenaŋ ba ôthôm mi lôk ŋaŋ imbitak thalaleŋ ma malaiŋ lomaloma imbitak pik êtôm thai iniŋ leŋiŋhaviŋ.

7 *Thai idum ku enañ Wapômbên anên abô yôv ma alim bomañ atu ba hathak halêm anên Viv atu kapô tem êyô ba injik vovak êndên thai ba embak thai pesa ba nema. 8 *Ma thai iniñ kupik tem ênjêk malak bên anên lojôndê bên. Malak lôñ êñ anên athên kapô ma Sodom lo Ijip, loñ êñ bôk ik iniñ Anyô Bên vônô hathak alovalañsiñ. 9 Ma avômalô leñvinkupik loma-loma lôk ôdôñ lomaloma lôk abô lomaloma lôk pik lomaloma sapên tem nêlêm nêgê anyô ju êñ iniñ kupik hêk lojôndê êtôm wak daluk lô ma wata te imbiñ. Êtôm bôk enañ nena miñ hatôm nedav i ami. 10 Ma avômalô pik tem leñjímavi lôk lêlô ma nêlêm nômkama êndên i ek malê nena plopet ju atu ba êv malaiñ hadên thêlô lêk emâ.

11 *Ma donjom wak lô lôk wak te viyañ haviñ hale ba hi, ma Wapômbên hayuv auk lôkmala halôk thai ba thai iviyô imiñ. Ma avômalô êyê thai ba êkô kambom. 12 *Ma kaêk lôklokwañ anên leñ hanañ hadên thai, “Nosak ba nôlêm.” Êñ ma thai ethak ba i leñ ma buliv hava thai siñ ba ñê takatu ba bôk ik vovak hadên thai imiñ ba êyê. 13 *Kethen oyañ ma duviañ bên te hayô ba habuliñ malak lôñ ôdôñ te laumiñ ba hik avômalô hatôm 7,000 vônô. Ma avômalô vi atu ba êmô lôkmala êkô kambom ba êv athên lôkmañgiñ hadên Wapômbên anên leñ.

14 *Malaiñ te ju hale ba hi yôv. Ma malaiñ te lô tem êyô kethen.

Anjela te bahenji ba lahavuju hayuv lavuak

15 *Ma anjela te bahenji ba lahavuju hayuv anên lavuak ba halañ ma kaêk bên anôn halêm anên leñ ba elam aêntêk, “Pik lêk hamô Anyô Bên lôk anên Kilisi bahenjiñ ma Anyô Bên tem eyabiñ wak nômbên intu sapên.”

16 Ma avaka 24 takatu ba êmô iniñ loñ eyabiñ avômalô hamô Wapômbên thohavloma êkôm ba malañ halôk ma êv yer hadên Wapômbên. 17 Ma enañ,

“Anyô Bên Wapômbên Lôklokwañ Anôn, lêk hômô ma sêbôk oda hômô aên. Mavi anôn ek lêk hoyabiñ nômkama sapên hathak anêm lôklokwañ.

18 *Avômalô daluk leñjímamiñ ek o, ma donjom anêm lemmaniñ lêk hayô. Anêm waklavôn hayô ek undum abô ek avômalô ñama.

Êñ ma tem nêm iniñ vuli mavi êndên anêm ñê ku plopet lôk anêm avômalô mathen takatu ba elañ anêm abô, avômalô bên lôk avômalô yaô.

Wakma hayô ek nimbuliñ avômalô takatu ba ibuliñ pik.”

19 *Ma Wapômbên anên unyak mathen atu ba hamô leñ anên abôlêk hakyav ba yahayê alapa tabô hamô unyak mathen êñ kapô. Ma damak hêv lôk pôk lôk kakalu bên lôk duviañ lôk ôthôm valokwañ hatôm ais hêv yak halôk.

12

Avi lo Wa bomañ

1 Ma lavônjiñ bên te havova hêk leñ: avi te hamô ma wak hawê haveni yani hatôm sôp ma hatak vakapô luvi hayô hamiñ ayôn. Ma vuliñ laumiñ ba lahavuju hamiñ wakadôk hatôm kiñ iniñ kulun. 2 *Yani hasaben ba halañ ek embathu.

3 *Ma lavônjiñ yañ habitak leñ: Wa thalalen bomañ bên te ba anên wakadôk bahenji ba lahavuju ma wakadôk lôkthô ma kiñ iniñ kulun hamô. Ma wakadôk yakik hatôm laumiñ hamô. 4 *Ma layuk havalu vuliñ ôdôn te lô ba havalon ba habi halêm pik. Ma Wa bomañ bên atu hamiñ avi atu ba hapesan i ek embathu anên thohavloma ek havathu ma enañ amena êñ kethen oyañ. 5 *Êñ ma avi êñ havathu namalô atu ba tem eyabiñ avômalô pik sapên lôklokwañ esak yani bañ malaiñ. Aên ba kethen oyañ ma ewa yani ba i daku Wapômbên atu ba hamô anên loñ hayabiñ avômalô. 6 Ma avi êñ hasôv ba hi loñ thiliv atu ba Wapômbên

* 11:7: Dan 7:21; ALK 12:17; 13:7; 17:8 * 11:8: Luk 13:34 * 11:11: Ese 37:5,10 * 11:12: 2Kin 2:11 * 11:13: ALK 6:12; 16:18 * 11:14: ALK 9:12 * 11:15: Kis 15:18; Sng 10:16; Dan 2:44; 7:14 * 11:18: Sng 110:5; 115:13; Lom 2:5; ALK 20:11-13 * 11:19: Hib 9:4; ALK 8:5; 15:5; 16:21 * 12:2: Mai 4:10 * 12:3: Dan 7:7 * 12:4: Dan 8:10 * 12:5: Sng 2:9; Ais 7:14; 66:7; ALK 19:15

bôk hapesaŋ yôv ek eyabiŋ yani êtôm wak 1,260.

⁷*Ma vovak bêŋ hêk malak leŋ ba Maikel lôk anêŋ aŋela ik vovak hadêŋ Wa bomaŋ bêŋ atu. Ma Wa atu lôk anêŋ aŋela imiŋ viyaŋ ba ik vovak êŋ. ⁸Ma Wa anêŋ lôklokwaŋ miŋ hatôm ami. Ba intu miŋ hatôm êmô malak leŋ esak loŋbô ami. ⁹*Aêŋ ba êv Wa bomaŋ bêŋ êŋ lôk anêŋ aŋela vê hêk malak leŋ ba ekaliv i êlêm pik. Yani ma umya bôsêbôk ba elam nena Ngôk Bêŋ ma Sadaŋ. Yani hathak hasau avômalô pik sapêŋ. ¹⁰*Ma yaha-laŋô kaêk te anêŋ leŋ ba hanaŋ, “Lêk ma alalôaniŋ Wapômbêŋ hêv alalô bulubiŋ ma anêŋ lôklokwaŋ habitak yaŋ ba yani hamô hatôm kiŋ. Ma anêŋ Kilisi hadum ku athêŋ bêŋ ek malê nena aŋela lêk ibi ôpatu ba hanaŋ aiaŋ thêlô bêŋ hamô Wapômbêŋ thohavlo ma bôlôvôŋ lo wak halôk pik. ¹¹Thêlô êmô yani lu hathak Boksipsip Nakaduŋ anêŋ thalaleŋ lôk Wapômbêŋ anêŋ abô takatu ba thêlô enaŋ. Thêlô imiŋ lôklokwaŋ ba miŋ êkô ek avômalô nijik thêlô vônô ami. ¹²*Aêŋ ba môlô avômalô leŋ lemimmavi. Ma doŋtom malaiŋ ek pik lo ŋgwêk ek malê nena Sadaŋ lêk halôk ba hathôk ek môlô. Yani lamaniŋ kambom ek malê nena yani hayala nena anêŋ waklavôŋ lêk bidonŋ.”

¹³Wa bomaŋ bêŋ atu hayala nena lêk ibi yani halêm pik ba halupuninŋ avi atu ba havathu okna atu. ¹⁴*Ma doŋtom Wapômbêŋ hêv menak jeŋ bok anêŋ banik luvi hadêŋ avi êŋ ek yani eyovak ba ni loŋ atu ba bôk epesaŋ yôv ek neyabiŋ yani êtôm sondabêŋ lô ma wata te imbiŋ ek miŋ Wa imbulinŋ yani ami. ¹⁵Ma Wa havululup ŋaŋ ba hatôm ŋaŋ bêŋ te habitak yani abôlêk ba haveŋ avi êŋ yam ek enja yani ba ni. ¹⁶Ma doŋtom pik hêv avi êŋ sa ba hakyav abôlêk ba hanum ŋaŋ êŋ sapêŋ. ¹⁷*Êŋ ma Wa lamaniŋ kambom hathak avi êŋ ba hi ek injik vovak êndêŋ avi êŋ anêŋ avômena vi. Thêlô ma ŋê takatu ba esopa Wapômbêŋ

anêŋ abô balabuŋ lôk enaŋ iniŋ êvhavinŋ atu hathak Yisu bêŋ. ¹⁸Ma Wa hamiŋ ŋgwêk anêŋ thathe daŋ.

13

Alim bomaŋ anêŋ ŋgwêk

¹*Ma yahayê alim bomaŋ te habitak ŋgwêk. Yani wakadôk baheŋvi ba lahavuju ba anêŋ yakik laumiŋ hamiŋ wakadôk. Ma kiŋ iniŋ kulunŋ laumiŋ hamô anêŋ yakik. Ma wakadôk takatu ma eto abôma hathak Wapômbêŋ nena, “Yada ma Wapômbêŋ”.

²*Ma alim bomaŋ atu ba yahayê hatôm avuŋ nyau bomaŋ bêŋ te ma va hatôm avuŋ bea va ma abôlêk ma hatôm avuŋ laion te abôlêk. Ma Wa bomaŋ bêŋ atu hêv anêŋ lôklokwaŋ lôk anêŋ loŋ hayabiŋ avômalô lôk athêŋ bêŋ hadêŋ alim bomaŋ êŋ. ³*Ma yahayê wakadôk te inaŋ bôk ik vônô ba pôpô bêŋ te hêk ma doŋtom bôk hayôv. Ba intu avômalô pik sapêŋ eson kambom ba esopa yani. ⁴Ma thêlô êv yeŋ hadêŋ Wa bomaŋ bêŋ atu ek malê nena yani hêv anêŋ athêŋ bêŋ hadêŋ alim bomaŋ êŋ. Ma thêlô êv yeŋ hadêŋ alim bomaŋ êŋ ba enaŋ, “Opalê hatôm alim bomaŋ êntêk ma hatôm injik vovak êndêŋ yani? Mi anôŋ.” ⁵*Wapômbêŋ hatak alim bomaŋ êŋ ek êmbôï ba enaŋ abômapopak esak yani lôk eyabiŋ avômalô êtôm ayôŋ 42.*

⁶Ma alim bomaŋ êŋ hanaŋ abô kambom hathak Wapômbêŋ da lôk anêŋ athêŋ lôk anêŋ unyak mathenŋ lôk ŋê takatu ba êmô malak leŋ. ⁷*Ma Wapômbêŋ hatak yani ek injik vovak êndêŋ anêŋ avômalô mathenŋ ba nênem yak. Ma enja athêŋ ek eyabiŋ avômalô ôdôŋ lomaloma lôk leŋviŋkupik lomaloma lôk abô lomaloma ma pik lomaloma sapêŋ. ⁸*Ma avômalô pik lôkthô atu ba iniŋ athêŋ miŋ hêk kapyâ lôkmala ami hadêŋ sêbôk ba miŋ Wapômbêŋ hapesaŋ pik lo leŋ ami denaŋ ma tem nênem yeŋ êndêŋ alim bomaŋ êŋ. Kapyâ lôkmala êŋ ma Boksipsip Nakaduŋ atu ba bôk ik vônô anêŋ kapyâ.

* **12:7:** Jut 9 * **12:9:** Stt 3:1,14; Luk 10:18; 22:31; ALK 20:2 * **12:10:** Jop 1:9-11; Sek 3:1 * **12:12:** Ais 44:23; 49:13 * **12:14:** Dan 7:25; 12:7 * **12:17:** ALK 11:7 * **13:1:** ALK 12:3; 17:3,7-12 * **13:2:** Dan 7:4-6 * **13:3:** ALK 17:8 * **13:5:** Dan 7:8,25; 11:36; ALK 11:2 * **13:5:** Ayôŋ 42 ma hatôm wak 1,260 (12:6) ma hatôm sondabêŋ lô ma wata te (12:14). * **13:7:** ALK 11:7 * **13:8:** Sng 69:28; ALK 17:8; 20:12,15; 21:27

⁹ Opalê atu ba lôk lëndôn ma endanô abô êntêk. ¹⁰ *Wapômbên hatak anyô te ek ni koladôn ma tem yani ni koladôn. Wapômbên hatak anyô te ek nijik yani vônô esak biñ vovak ma tem nijik yani vônô esak biñ vovak. Ba nôm êñ habitak ma avômalô mathên lôkthô nimin lôklokwan ma nebalon inin êvhavin loj majan.

Alim boman anên pik

¹¹ Ma yahayê alim boman yan habitak anên pik kapô ba halêm yain. Ma anên yakik lokwanju hatôm boksipsip nakadun. Ma donjom hanañ abô hatôm Wa boman bên atu. ¹² Yani hawa alim boman môn anên lôklokwan ek indum anên ku. Yani hadum ba avômalô pik sapên êv yen hadên alim boman môn atu ba bôk ik vônô ma donjom anên palê bôk hayôv. ¹³ *Ma yani hadum lavônin lôkmangin lomaloma ba bên te ma atum hathan ba hêv yak anên len ba halêm pik ba avômalô sapên êyê. ¹⁴ Ma etak yani ek indum lavônin takên esak alim boman yan môn anên athên ba esau avômalô pik. Yani hanañ ek avômalô nepesan alim boman môn anên dahô te ek nênem athên bên êndên ôpatu ba bôk ik vônô hathak biñ vovak ma donjom hamô lôkmala denan. ¹⁵ Ma etak yani ek iyuv auk êndôk alim boman môn anên dahô ek dahô êñ enan abô. Ma avômalô takatu ba miñ êv yen hadên dahô êñ ami, ma tem nijik thêlô vônô. ¹⁶ *Ma yani hapôvin avômalô lôkthô ek neja lêlêyan ênjêk bahenin vianôn mena ênjêk luvônin. Avômalô athên bên lôk athên mi ma nê valu bên lôk nê valu mi ma nê takatu ba êmô alañsi vibin lôk nê takatu ba alañsi mi lôkthô neja lêlêyan êñ. ¹⁷ Avômalô takatu ba lêlêyan mi miñ hatôm nênem vuli nômkama lôk nênem inin nômkama ek anyô vi nênem vuli ami. Lêlêyan êñ ma alim boman anên athên ma anên athên anên lavôn. ¹⁸ Lêlêyan êñ anên ôdôn ma hamô kapô anôn. O anyô lôkauk bên, êñ ma undum ku ek oyala alim boman atu anên lêlêyan êñ anên ôdôn. Lêlêyan êñ ma anyô te anên

lêlêyan. Ma ôpên anên lêlêyan êñ ma hatôm 666.

14

Boksipsip Nakadun lôk anên avômalô

¹ Ma yahayê hathak lonbô ma Boksipsip Nakadun atu hamin dum Saion ma avômalô hatôm 144,000 imin havin yani. Ma anên athên lôk Lambô anên athên bôk eto yôv hêk thêlônin luvônin. ² *Ma yahanan thêlônin kaêk halêm anên len hatôm nambô din din ma hatôm kakalu bên hêv yak. Kaêk êñ ma hatôm avômalô êv yen gita. ³ *Thêlô êv yen lukmuk te hêk Anyô Bên anên loj hayabin avômalô lôk hêk nôm lôkmala ayova lôk avaka takatu malenin. Anyôla min hatôm eyala yen êñ ami, ma avômalô 144,000 takatu ba bôk Anyô Bên hêv vuli i yôv hêk pik iyom intu eyala. ⁴ Thêlô ma nê takatu ba miñ bôk eyov avi ami ek malê nena thêlô itip majan. Thêlô esopa Boksipsip Nakadun haven loj nômbên atu ba yani hi. Wapômbên hêv thêlô vuli hêk avômalô pik malêvôn ma thêlô ibitak hatôm da môn ek Wapômbên lôk Boksipsip Nakadun. ⁵ Abôyan te miñ hale thêlô venjibôlêk ami lôk kambom mi hêk Wapômbên ma.

Anela lokwanlô inin abô

⁶ Ma yahayê anela yan hayovak haven lenlêvôn. Yani havalon Abô Mavi atu ba hamô hatôm wak nômbên intu sapên ek enan êndên avômalô anên pik lomaloma lôk ôdôn lomaloma ma abô lomaloma lôk lenvin kupik lomaloma sapên. ⁷ Ma yani halam kaêk nena, “Nôkô Wapômbên ma nênem athên lôkmangin êndên yani ek malê nena waklavôn nindum abô lêk hayô. Nênem yen êndên yani atu ba hapesan pik lo len ma ngwêk lo nan sapên.”

⁸ *Yôv ma anela te ju hayô ma hanañ, “Hêv yak, hêv yak. Malak lôk athên bên Babilon hêv yak. Yani bôk hadum ba avômalô pik lôkthô inum anên wain lôklokwan ba elo molo ba idum sek lomaloma.”

⁹ *Ma anela te lô haven thai yam hayô ma halam lôklala aêntêk, “Anyô late hêv

* **13:10:** Jer 15:2; 43:11; ALK 14:12 * **13:13:** 1Kin 18:24-39; Mat 24:24; ALK 19:20 * **13:16:** ALK 14:9-11; 16:2; 20:4 * **14:2:** ALK 1:15; 19:6 * **14:3:** Ais 42:10; ALK 5:9; 7:4 * **14:8:** Ais 21:9; Jer 51:7-8; ALK 17:2; 18:2,3 * **14:9:** ALK 13:12-17

yej hathak alim bomañ atu lôk anêj dahô atu ba epesañ ma hawa anêj lêlêyañ hêk uvôv mena bañ, ¹⁰ *êj ma tem yani inum Wapômbêj anêj lamaniñ êtôm waiñ. Waiñ êj ma daluk ba maniñ bomañ. Ôpatu ba hanum ma tem enja vovañ bêj ênjêk añela lôk Boksipsip Nakaduñ maleñiñ ba atum valu solpa tem esañ yani. ¹¹ *Ma atum atu ba hêv vovañ hadêj thêlô anêj yova tem esak ba ni wak nômbêj intu sapêj. Thêlô takatu ba êv yej hadêj alim bomañ lôk anêj dahô atu ba epesañ ba ewa anêj athêj anêj lêlêyañ tem miñ neja lovak dokte ami.” ¹² *Aêj ba avômalô mathen takatu ba esopa Wapômbêj anêj abô balabuñ lôk êvhaviñ Yisu ma nebalon inij êvhaviñ loj ba nimiñ lôklokwañ.

¹³ Ma yahalañô abô te anêj leñ hanañ, “Oto aêntêk, ‘Lêk ba hi ma ñê takatu ba esopa Yisu ba ema tem nêmo mavi.’” Ma Lovak Mathen hik abô êj loj haviñ nena, “Avanôn, thêlônij kobom mavi tem ni imbiñ thêlô ba intu tem neja lovak esak inij ku malaiñ.”

Ewa pik anêj nôm anôn

¹⁴ *Yahamô ma yahayê anyô te hayô hamô buliv thapuk. Yani hatôm anyô te nakaduñ. Yani hakôk kulun gol ma havalon biñ kamuñ te ba ma kambom. ¹⁵ Ma añela yañ hale yañ anêj unyak mathen atu ma halam kaêk hadêj ôpatu ba hamô buliv ba hanañ, “Onja anêm biñ kamuñ ba onde nôm esak ek malê nena waklavôn neja nôm anêj anôn lêk hayô.” ¹⁶ Êj ma ôpatu ba hamô buliv havalij anêj biñ halôk pik ba hadabêj pik anêj nôm anôn lôkthô ba hasup hathak donjom ba hawa.

¹⁷ Ma añela yañ hale unyak mathen atu ba hamô malak leñ ba hawa biñ kamuñ ba ma kambom hatôm anyô hamôn hawa. ¹⁸ *Ma añela yañ atu ba hayabiñ atum êbôk da hale yañ ba halam kaêk bêj hadêj añela havalon biñ lôk ma atu nena, “Onja anêm biñ ba odabêj yak waiñ anêj manğayak takatu ba hamô pik ek malê nena anêj

anôn bôk hayôk yôv ba usup esak donjom.” ¹⁹ Êj ma yani havalij anêj biñ hayô pik ma hasup yak waiñ anôn hathak donjom ba hatak halôk loj evak waiñ anôn pesa ek neja anêj thôk. Loj êj ma Wapômbêj anêj loj lamaniñ. ²⁰ *Hamô malak bêj viyaiñ ma evak yak waiñ anôn pesa hamô loj evak pesa ba halom ba hale abyañ. Ma avômalô inij thalalen hanğasô halôk pik ba hasun aleba hayô bokhos abôlêk ma anêj bêj ma hatôm 300 kilomita.

15

Malaiñ anêj dañ

¹ Ma yahayê nômbithi bêj yañ hêk leñ ba yahason kambom. Nôm êj ma aêntêk: añela bahenji ba lahavuju evalon nôm malaiñ anêj dañ bahenji ba lahavuju ek malê nena Wapômbêj anêj lamaniñ lêk anêj dañ. ² Ma yahayê nômlate hatôm ñgwêk ba thêthê mavi hatôm liyali ba eyelan haviñ atum. Ma ñê takatu ba leñijvidon ba miñ etak inij êvhaviñ ami ba intu êmô alim bomañ lôk anêj dahô atu ba epesañ lôk anêj athêj anêj lêlêyañ lu, thêlô imiñ ñgwêk dañ ba ewa yeñ gita atu ba Wapômbêj hêv hadêj thêlô. ³ *Ma êv Wapômbêj anêj anyô ku Mose lôk Boksipsip Nakaduñ inij yeñ ba êv nena, “Anyô Bêj Wapômbêj Lôklokwañ Lôkthô anêj Ôdôn, hudum ku bêj ba intu yêlô ason kambom.

Anêm kobom ma thêthôn ma avanôn. O ma kiñ atu ba hoyabiñ nômkama sapêj hadêj môn anôn ba hi hayô wak nômbêj intu sapêj.

⁴ *O iyom ma mathen, aêj ba avômalô lôkthô nêmbô anêm athêj ba nêkô ek o. Avômalô sapêj êyê anêm ku ma thêthôn ba intu thêlô tem nêlêm ek nêlêm yeñ êndêj o.”

⁵ *Vêm ma yahayê hathak lojbô ma malak yeñ anêj loj mathen anôn anêj leñ hakyav. Wapômbêj anêj abô balabuñ atu

* **14:10:** Stt 19:24; Sng 75:8; Ais 51:17,22; Jer 25:15-16; Ese 38:22; ALK 16:19; 20:10 * **14:11:** Ais 34:10 * **14:12:** ALK 13:10 * **14:14:** Dan 7:13 * **14:18:** Jol 3:13 * **14:20:** Ais 63:3; ALK 19:15 * **15:3:** Kis 15:1; Sng 111:2; 139:14; 145:17 * **15:4:** Sng 86:9; Jer 10:6-7 * **15:5:** Kis 38:21

ba hêv hadêj Mose hêk loj êj. ⁶ Ma aŋela bahenji ba lahavuju takatu ba ewa malain bahenji ba lahavuju takatu êlêm anêj unyak mathen kapô ba ele yaij. Thêlô iniŋ sôp ma thapuk ba mabuŋ mavi ba habi kêdêkêdê ma evanjiŋ bokŋgôp gol hawê lawê iniŋ bôm kabum. ⁷ Ma nôŋm lôkmala ayova takatu te hêv kabum gol bahenji ba lahavuju hadêj aŋela bahenji ba lahavuju takatu. Kabum takêj ma Wapômbêj atu ba hamô lôkmala hatôm wak nômbêj intu sapêj anêj lamanij halôk ba hayô abôlêk siŋ. ⁸ *Ma Wapômbêj anêj lôkmanjiŋ lôk anêj lôklokwan anêj yova hava unyak mathen kapô siŋ ba anyô late miŋ hatôm imbitak êyô unyak mathen êj kapô ami endeba aŋela bahenji ba lahavuju takatu iniŋ malain bahenji ba lahavuju takatu ende êndôk am.

16

Aŋela enŋasô malain hatôm bahenji ba lahavuju halôk pik

¹ Ma yahalaŋô kaêk halêm anêj unyak mathen ba hanaŋ hadêj aŋela bahenji ba lahavuju takatu aêntêk, “Unu noŋgasô Wapômbêj anêj lamanij atu ba hamô kabum bahenji ba lahavuju êndôk pik.”

² *Aŋela môj hi ma haŋgasô anêj kabum halôk pik ba habitak palê bêj ba vovaŋ kambom ba hatêto avômalô takatu ba ewa alim bomaŋ anêj lêlêyaŋ lôk êv yeŋ hadêj anêj dahô atu ba epesaŋ.

³ *Ma aŋela te ju hi haŋgasô anêj kabum halôk ŋgwêk ba habitak hatôm anyô ŋama iniŋ thôk mandaliŋ. Ma nômkama takatu ba êmô ŋgwêk lôkthô ema.

⁴ Ma aŋela te lô haŋgasô anêj kabum halôk ŋaŋ bêjbêj lôk ŋaŋ yaônena sapêj ba lôkthô ibitak thalalenj. ⁵ Ma yahalaŋô aŋela atu ba hayabiŋ ŋaŋ sapêj hanaŋ, “O Anyô Mathen, lêk hômô ba bôk hômô. O ma anyô thêthônj ba intu anêm hudum abô ma thêthônj.

⁶ Thêlô bôk enŋasô avômalô mathenj lôk plopet iniŋ thalalenj,

ba intu hôêv thalalenj ek thêlô ninum êtôm iniŋ kambom anêj viyaŋ.”

⁷ *Ma yahalaŋô abô te halêm anêj loj êbôk da ba hanaŋ nena, “Intu êj, O Anyô Bêj Wapômbêj Lôklokwan Lôkthô anêj Ôdôn, ba holaŋô abô ba hôêv vovaŋ viyaŋ, êj ma thêthônj anônj.”

⁸ Ma aŋela te ayova haŋgasô anêj kabum halôk wak ma Wapômbêj hatak wak ek imbi lôklokwan ba êmbôk avômalô êtôm atum hathaŋ i. ⁹ *Êj ma wak hathaŋ avômalô ba êyôk bubulik ba esokwanj Wapômbêj ek malê nena yani ma malain nômbêj êj anêj ôdôn. Ma doŋtom thêlô miŋ ele kapôlônij liliŋ ba êv athêj lôkmanjiŋ hadêj yani ami.

¹⁰ *Ma aŋela te bahenji haŋgasô anêj kabum halôk alim bomaŋ anêj loj hayabiŋ avômalô ba momaŋiniŋ bêj hayô anêj loj lôkliŋyak. Êj ma avômalô ethaŋ dahalaŋij ek malê nena vovaŋ kambom.

¹¹ Ma thêlô esokwanj Wapômbêj leŋ hathak vovaŋ lo palê, ma doŋtom miŋ ele kapôlônij liliŋ ba esopa Wapômbêj ami.

¹² *Ma aŋela te bahenji ba lahavute haŋgasô anêj kabum halôk ŋaŋ bêj Yupletis ba ŋaŋ êj hamoma ek epesaŋ loŋondê ek kiŋ takatu ba tem nêlêm anêj loj wak hathak. ¹³ Êj ma yahayê ŋgôk lelaik lokwanj lô hatôm kôkwêk êlêm ele Wa bomaŋ bêj atu abôlêk lôk alim bomaŋ atu abôlêk ma plopet abôyaŋ atu abôlêk. ¹⁴ *Thêlô ma ŋgôk ba idum lavônij lomaloma. Thêlô i ek nisup kiŋ sapêj esak doŋtom ek nijik vovak. Vovak êj tem imbitak êndêj Wapômbêj Lôklokwan Anôn anêj waklavônj bêj.

¹⁵ * “Odaŋô! Tem yasôk kethenj êtôm anyô vani. Ôpatu ba hêv lêlê ba anêj sôp hamô haviŋ yani ma tem êmô mavi ek malê nena tem yani miŋ embenj kôlôlônj ba mama ami.”

¹⁶ *Êj ma ŋgôk lô atu isup kiŋ sapêj ethak doŋtom halôk loj te atu ba elam hathak abô Hiblu nena Amagedonj.

* **15:8:** 1Kij 8:10-11; 2Sto 5:13-14; Ais 6:4 * **16:2:** Kis 9:10; ALK 13:12-17 * **16:3:** Kis 7:17-21 * **16:7:** Sng 19:9; ALK 15:3 * **16:9:** ALK 9:20-21 * **16:10:** Kis 10:22; Ais 8:21-22 * **16:12:** Ais 11:15 * **16:14:** ALK 19:19 * **16:15:** Mat 24:43-44; ALK 3:3 * **16:16:** Sek 12:11

17 Ma aŋela te bahenŋvi ba lahavuju hanŋasô anêŋ kabum halôk lenŋlêvônŋ ba kaêk bêŋ te halêm hale unyak mathenŋ anêŋ loŋ hayabiŋ avômalô nena, “Lêk yôv!”
 18 *Êŋ ma damak hêv ma kakalu hik ba pôk lôklala hayô hamô ba hayô hamô. Ma duviaŋ bêŋ te hayô ba miŋ bôk aêŋ habitak pik ami ek malê nena duviaŋ êŋ ma hayôkwiŋ lôklokwaŋ kambom anônŋ. 19 *Ma malak bêŋ Babilon hapup hi ôdônŋ lô ma avômalô lodônŋlodônŋ iniŋ malak bêŋbêŋ êv yak. Wapômbêŋ lahabi malak bêŋ Babilon anêŋ sek ba intu hêv waiŋ laŋaŋa kambom hadêŋ yani. 20 *Ma ŋgavithôm lôk dumlolê sapêŋ i ba mi. 21 *Ma ôthôm valokwaŋ hatôm ais halôk anêŋ lenŋ ba hik avômalô. Ôthôm ais êŋ anêŋ malaiŋ ma hatôm 50 kilo. Ba intu avômalô esokwaŋ Wapômbêŋ hathak nôŋ malaiŋ êŋ ek malê nena nôŋ êŋ ma malaiŋ bomaŋ.

17

Avi lôk athêŋ hathak sek waliliŋ hawa vuli kambom

1 *Ma aŋela bahenŋvi ba lahavuju takatu ba ewa kabum malaiŋ bahenŋvi ba lahavuju te halêm hadêŋ ya ma hanaŋ, “Ôlêm, tem yanŋik avi lôk athêŋ hathak sek waliliŋ anêŋ vovaŋ atu ba tem enja anêŋ vuli thô êndêŋ o. Yani hayô hamô ŋaŋ bêŋ anônŋ vôv.
 2 *Kiŋ pik ethak idum sek haviŋ yani ma avômalô pik inum anêŋ yak waiŋ sek haviŋ ba ibitak molo.”

3 *Vêm ma Lovak Mathenŋ hakôk ya liŋ ba aŋela êŋ hawa ya ba hi loŋ thiliv. Ma yahayê avi te hayô hamô alim bomaŋ thalalenŋ te. Abôma lomalama hathak Wapômbêŋ hatêto alim êŋ liŋkupik sapêŋ ma anêŋ wakadôk ma bahenŋvi ba lahavuju ma yakik laumiŋ. 4 *Ma avi êŋ hapuk sôp bôsôk lôk thalalenŋ hatôm nê valu bêŋ ma evanŋiŋ nôŋ kêdêkêdê epesaŋ hathak gol lôk valu kêkêlô lôk kômkom. Yani havalonŋ tase gol ma nôŋ ôvathek lomalama lôk anêŋ

sek waliliŋ anêŋ lôŋgôlônŋ halôk ba hayô siŋ.
 5 Athêŋ loŋ kapô te ma eto hêk uvôv nena, “Malak lôk athêŋ bêŋ Babilon, avi sek waliliŋ iniŋ talêbô, ma kobom ôvathek pik sapêŋ iniŋ talêbô.”

6 *Ma yahayê avi êŋ hanum nê mathenŋ lôk nê takatu ba enaŋ abô avanônŋ hathak Yisu iniŋ thalalenŋ ba intu halo molo hatôm hanum waiŋ bêŋ anônŋ.

Yahayê yani ba yahasonŋ kambom. 7 *Êŋ ma aŋela hanaŋ hadêŋ ya aêntêk, “Aisê ka hosonŋ kambom? Tem yanaŋ avi êŋ lôk alim bomaŋ lôk wakadôk bahenŋvi ba lahavuju lôk yakik laumiŋ takatu ba hawa yani anêŋ ôdônŋ bêŋ êndêŋ o. 8 *Alim bomaŋ atu ba hâyê ma bôk hamô ma lêk miŋ hamô ami ma tem etak Viv atu ba ni ek nimbuliŋ yani. Avômalô pik takatu ba iniŋ athêŋ miŋ hamô kapyâ lôkmala hadêŋ sêbôk atu ba Wapômbêŋ miŋ hapesaŋ pik ami denaŋ, thêlô tem nêgê alim bomaŋ êŋ ba nesonŋ kambom ek malê nena yani bôk hama yôv.

9 “Nê lôk kauk ma tem neyala nôŋ êŋ anêŋ ôdônŋ ma aêntêk: Wakadôk bahenŋvi ba lahavuju êŋ ma hatôm dum bahenŋvi ba lahavuju atu ba avi êŋ hayô hamô loŋ. 10 Ma anêŋ ôdônŋ yaŋ nena kiŋ bahenŋvi ba lahavuju, ba bahenŋvi bôk êv yak yôv, ma te êntêk hamô, ma te ma miŋ habitak ami denaŋ. Yani habitak ma tem êmô bidonŋna iyom. 11 Ma alim bomaŋ atu ba bôk hamô ma lêk mi, yanida hatôm kiŋ te bahenŋvi ba lahavulô. Yani habitak anêŋ kiŋ bahenŋvi ba lahavuju takatu iniŋ. Ba tem ni ek nimbuliŋ yani.

12 * “Yakik laumiŋ takatu ba hâyê ma kiŋ laumiŋ. Thêlô miŋ bôk ewa iniŋ athêŋ ami denaŋ, ma donŋtom thêlô tem neja athêŋ êtôm kiŋ imbiŋ alim bomaŋ êtôm wak te iyom. 13 Thêlô tem iniŋ auk donŋtom ma nênem iniŋ lôklokwaŋ lôk iniŋ athêŋ êndêŋ alim bomaŋ. 14 Thêlô tem nijik vovak êndêŋ Boksipsip Nakaduŋ, ma Boksipsip Nakaduŋ tem êmô thêlô lu ek malê nena yani ma nê bêŋbêŋ iniŋ Anyô Bêŋ ma kiŋ

* 16:18: ALK 4:5; 8:5 * 16:19: ALK 14:10 * 16:20: ALK 6:14 * 16:21: Kis 9:23-24; ALK 11:19 * 17:1: Jer 51:12-13 * 17:2: Ais 23:17; Jer 51:7; ALK 14:8 * 17:3: ALK 13:1 * 17:4: Jer 51:7; ALK 18:16 * 17:6: ALK 18:24; 19:2 * 17:7: ALK 13:1 * 17:8: Dan 12:1; ALK 11:7; 13:7 * 17:12: Dan 7:7,24

iniñ Kinj. Ma nê takatu ba bôk halam lôk hatak i yôv ba êvHAVINJ yani dedaun tem nêMÔ imbinj yani.”

15 Ma aŋela atu hanaŋ hadêŋ ya aêntêk, “Ŋaŋ atu ba hâyê ma avi sek waliliŋ hayô hamô ma hatôm avômalô lodôŋlodôŋ lôk avômalô lubuŋlubuŋ lôk pik sapêŋ lôk abô sapêŋ. 16*Yakik laumiŋ lôk alim bomaŋ atu ba hâyê, thêlô tem leŋiŋŋaŋa esak avi sek atu ma tem nimbuliŋ yani ba imiŋ kôlôlôŋ. Thêlô tem nejaŋ anêŋ vathiap ma nêmbôk yani esak atum. 17 Nôm êŋ habitak ek malê nena Wapômbêŋ da hatak anêŋ auk êŋ halôk thêlô kapôlôŋiŋ ek thêlô iniŋ auk donjom ba nênem iniŋ loŋ lôkliŋyak êndêŋ alim bomaŋ ek nindum anêŋ ku atu ba yani lahaviŋ endeba Wapômbêŋ anêŋ abô sapêŋ injik anôŋ am. 18 Ma avi atu ba hâyê ma malak lôk athêŋ bêŋ atu ba hayabiŋ kinj pik lôkthô.”

18

Babilon hêv yak

1 Yôv ma yahayê aŋela yaŋ halôk ba halêm anêŋ malak leŋ ba anêŋ lôklokwaŋ bêŋ anôŋ ma anêŋ deda habi hayôhêk pik lôkthô.

2*Ma yani halam kaêk lôklala ba hanaŋ, “Hêv yak, hêv yak, malak lôk athêŋ bêŋ Babilon hêv yak.

Loŋ êŋ lêk ŋgathiniŋ ba avômalô lêk mi ba ŋgôk lelaik lôk menak kambom lomalomama iyom êmô loŋ êŋ.

3 Ek malê nena Babilon ma hatôm avi sek te ba avômalô pik lôkthô inum anêŋ waiŋ lôklokwaŋ ba elo molo ba idum sek lomalomama.

Ma kinj pik lôkthô ethak idum sek haviŋ yani.

Avi êŋ hathak hêv iniŋ nômkama mavi bêŋ anôŋ vuli wak nômbêŋ intu sapêŋ ba intu pik iniŋ nê eyabiŋ nômkama ibitak nê lôk athêŋ bêŋ hathak valuselen.”

4*Ma yahalaŋô kaêk yaŋ halêm anêŋ leŋ ba hanaŋ,

“Yenaŋ avômalô, notak loŋ intu ma nôlêm yaiŋ

ek miŋ nosopa anêŋ kobom kambom lôk noja anêŋ malaiŋ ami.

5*Ek malê nena anêŋ sek lêk hatôm dum-lolê daim te ba hi leŋ ba Wapômbêŋ miŋ lapaliŋ anêŋ kambom êŋ ami.

6*Nônêm malaiŋ êndêŋ yani êtôm atu ba bôk hêv hadêŋ avômalô vi, lôk nokapo vi êyômô loŋ imbiŋ. Ma waiŋ lôklokwaŋ atu ba bôk haŋgasô ek avômalô inum, ma nokapo vi êyômô loŋ imbiŋ ek inum.

7*Yani bôk habam i ba hamô lôk lamavi hathak anêŋ nômkama bêŋ anôŋ, êŋ ma nônem vovaŋ lôk malaiŋ êtôm sêbôk atu ba yani habam i.

Hatôm intu hanaŋ halôk yanida kapô nena, ‘Ya kwin ba yahamô loŋ neyabiŋ avômalô. Ya miŋ avi tôp ami ma miŋ hatôm yandaŋ asêŋ malêŋ êtôm avi tôp ami ma mi.’

8*Aêŋ ba malaiŋ bêŋ lomalomama tem êpôm yani kethêŋ oyaŋ.

Anyô Bêŋ Wapômbêŋ atu ba hadum abô ek yani ma lôklokwaŋ. Ba intu ŋama lôk asêŋ ma bôm bêŋ tem êpôm yani ma atum tem esaŋ yani ba kabukla.”

9* “Ma kinj pik takatu ba bôk idum sek haviŋ yani lôk êyô êmô anêŋ nômkama bêŋ anôŋ loŋ tem nêgê anêŋ atum yova ba nedaŋ asêŋ malêŋ esak yani. 10 Thêlô êkô hathak yani anêŋ vovaŋ ba imiŋ daim ba elañ,

“‘Ai, ai, malak lôk athêŋ bêŋ Babilon, o ma malak lôklokwaŋ.

Ma kethêŋ oyaŋ ma anêm sek anêŋ vovaŋ lêk hapôm o.’

11* “Ma pik anêŋ nê eyabiŋ nômkama nênem vuli elañ asêŋ malêŋ bêŋ hathak yani ek malê nena anyô late miŋ hêv vuli thêlôniŋ nômkama hathak loŋbô ami.

12*Thêlôniŋ nômkama ma gol lo seleva ma valu vuli bêŋ lôk gwasuŋ ŋgwêk ma

* 17:16: ALK 18:8 * 18:2: Ais 13:21; 34:11-14; Jer 50:39; ALK 14:8 * 18:4: Ais 48:20; Jer 50:8; 51:6,45; 2Ko 6:17

* 18:5: Stt 18:20-21; Jer 51:9 * 18:6: Sng 137:8; Jer 50:15,29; 2Te 1:6 * 18:7: Ais 47:7-9 * 18:8: ALK 17:16

* 18:9: Ese 26:17; 27:30-35 * 18:11: Ese 27:36 * 18:12: Ese 27:12-13,22

sôp kêkêlô lôk sôp bôsôk ma sôp thalalen lôk sôp mavi anôn havin lôk alokwan ôv mavi lomaloma lôk nômkama lomaloma epesan hathak bok elepan yakik lo alokwan valuseleŋ bêŋ lôk aen ma aen mayav lôk valu kêdêkêdê bêŋbêŋ atu ba ethak elav unyak mavi hathak ¹³ lôk kamun vasiŋ mavi ma nôm ôv mavi ma nôm êbôk ba ôv mavi lôk nôm ôv mavi epesan hathak alokwan thok lôk yak waiŋ lôk nôm lêŋlêŋ lo plawa êbôk polom lôk wit eyaŋ ma bokmankao ma boksipsip ma bokhos lôk iniŋ yeŋ pik takatu ba êvôv lôk nê takatu ba êdô hamô ek nênem i vuli, thêlô ma nê lôk dahôlônŋ.

¹⁴ “Ma nê eyabiŋ nômkama nênem vuli takêŋ tem nenaŋ nena, ‘Babilon, nôm takatu ba lemhaveŋ lêk êv i vê hêk o. Anêm nômkama mavi mavi lôk nômkama kêkêlô lôkthô lêk mi ba miŋ hatôm ôpôm i esak loŋbô ami.’

¹⁵ * “Ma nê takatu ba ewa valu bêŋ hathak nômkama takatu ba Babilon êv vuli ma tem nêkô ek anêŋ vovaŋ ba nimiŋ daim

¹⁶ * ma nedaŋ asêŋ malêŋ nena,

“ ‘Ai, ai, malak lôk athêŋ bêŋ,

bok ik kwêv kêkêlô mavi, bôsôk lo thalalen,

ma ik lêlêyaŋ gol lôk valu mavi ma kômkom hathak o,

¹⁷ * ma donjom nômkama kêkêlô bêŋ êŋ lêk mi ketheŋ oyaŋ!’

“Ma nê bêŋ yeŋ ngwêk sapêŋ lôk nê ethak yeŋ lôk nê idum ku hamô yeŋ lôk nê sapêŋ atu ba idum ku valuseleŋ hamô ngwêk tem nimiŋ daim. ¹⁸ * Ma nêgê anêŋ atum yova ba nedaŋ nena, ‘Malak alê yaŋ hatôm Babilon? Ma mi.’ ¹⁹ Thêlô ibi pik anêŋ vonŋovaŋ hayô hamô leŋŋkadok ba elan asêŋ malêŋ nena,

“ ‘Ai, ai malak lôk athêŋ bêŋ. Yêlô atu ba awa yeŋ ngwêk bok avôv valu bêŋ hêk yani hathak anêŋ nômkama.

Ai, ketheŋ oyaŋ ma lêk ngathiniŋ.’

²⁰ * Nê leŋ, lemimmavi esak malaiŋ atu ba hapôm yani!

Avômalô mathen lôk aposel ma plopet, lemimmavi anôn.

Yani bok habuliŋ môlô ba intu

Wapômbêŋ hêv vovaŋ êŋ viyaŋ hadêŋ yani.”

²¹ * Ma aŋela lôklokwan te hêv valu lôngôlôn bomaŋ te liŋ ba habi halok ngwêk ba hanaŋ,

“Malak lôk athêŋ bêŋ Babilon,

tem nimbi o lôk leŋŋmaniŋ aêŋ iyom ba miŋ hatôm nêpôm o esak loŋbô ami.

²² * Yeŋ beleŋ lôk yeŋ gita lo abiŋ ma lavuak tem miŋ hatôm nedaŋ esak loŋbô êmô o ami.

Lok nê takatu ba epesan nômkama hatôm nêôm esak loŋbô ami.

Ma valu êpôpêk nôm ma tem miŋ pok esak loŋbô ami.

²³ * Atum lam te tem miŋ esaŋ deda esak loŋbô ami.

Anyô lo avi tem miŋ neja i esak loŋbô ami.

Anêm nê ewa nômkama ek êv vuli bok ewa athêŋ bêŋ hêk avômalô pik maleniŋ.

Oda hosau avômalô pik sapêŋ hathak anêm aloyak.

²⁴ * Plopet lôk avômalô mathen ma avômalô pik nômbêŋ atu ba bok ik vônô, êŋ ma oda honŋasô iniŋ thalalen. Ba intu malaiŋ êŋ hapôm o.”

19

Avômalô leŋ êbô Wapômbêŋ anêŋ athêŋ

¹ Yôv ma yahalaŋô kaêk te hatôm avômalô bêŋ anôn vonvon anêŋ leŋ ba enaŋ,

“Aleluya!

Alalôaniŋ Wapômbêŋ iyom hatôm nê avômalô bulubiŋ,

ma yani ma lôklokwan lôk athêŋ lôkmanŋiŋ anêŋ alaŋ.

² * Ek malê nena yani halaŋô abô ba anêŋ abô ma avanôn ma thêthôn.

Yani hêv vovaŋ hadêŋ avi sek waliliŋ atu ba hasau avômalô pik ek nindum

kambom lomaloma,

ma hik anêŋ nê ku leŋkadok liŋ.”

* **18:15:** Ese 27:31,36 * **18:16:** ALK 17:4 * **18:17:** Ais 23:14; Ese 27:27-29 * **18:18:** Ese 27:32 * **18:20:** Lo 32:43; Ais 44:23; Jer 51:48 * **18:21:** Jer 51:63-64; Ese 26:21 * **18:22:** Ais 24:8; Ese 26:13 * **18:23:** Jer 7:34; 16:9; 25:10 * **18:24:** Jer 51:49; ALK 17:6 * **19:2:** Lo 32:43; ALK 6:10

³ Hathak lojbô ma thêlô enaḡ,
 “Aleluya!
 Anêḡ atum yova hathak ba hi wak nômbêḡ
 intu sapêḡ.”

⁴ Ma avaka 24 takatu lôk nôḡm lôkmala
 ayova atu êv yak halôk biḡ ma êv yeḡ hadêḡ
 Wapômbêḡ atu ba hamô anêḡ loḡ hayabiḡ
 avômalô. Ba enaḡ,
 “Avanôḡ. Aleluya!”

⁵ Ma abô halêm anêḡ loḡ hayabiḡ
 avômalô ba hanaḡ,
 “Môlô atu ba Wapômbêḡ anêḡ ḡê ku
 lôk ḡê takatu ba ôkô ek yani,
 ma ḡê athêḡ yaô lôk athêḡ bêḡ,
 môlô lôkthô nômbô alalôaniḡ Wapômbêḡ.”

⁶ *Ma yahalaḡô voḡvoḡ bêḡ hatôm
 avômalô lubuḡlubuḡ hatôm ḡaḡ bêḡ halaḡ
 ba pôk ma hatôm kakalu lôklokwaḡ hik
 hamiḡ ba halam,
 “Aleluya,

lêk alalôaniḡ Anyô Bêḡ Wapômbêḡ
 Lôklokwaḡ hayabiḡ nôḡmkama lôkthô!

⁷ *Boksipsip Nakaduḡ anêḡ waklavôḡ enja
 avi lêk halêm
 ba yanavi lêk hapôpêk i yôv.

Ba intu alalô nambôḡ ba leḡḡmavi ma
 nanêm athêḡ lôkmaḡḡiḡ êḡdêḡ yani.

⁸ Sôp kêkêlô thapuk mabuḡ mavi bôk êv yôv
 hadêḡ avi êḡ ek ipuk.”

Sôp kêkêlô thapuk anêḡ ôdôḡ nena avômalô
 mathêḡ iniḡ ku mavi.

⁹ *Ma aḡela hanaḡ hadêḡ ya nena, “Oto
 aêḡtêk: ḡê takatu ba bôk elam i yôv ek nêyô
 nejaḡ Boksipsip Nakaduḡ anêḡ waklavôḡ
 enja avi anêḡ nôḡm nêḡmô lôk leḡḡmavi.”
 Vêm ma hanaḡ hadêḡ ya nena, “Êḡtêk ma
 Wapômbêḡ anêḡ abô avanôḡ.”

¹⁰ *Ma yahêv yak hêk yani valuvi ek
 yanêm yeḡ êḡdêḡ yani. Ma doḡtom yani
 hanaḡ hadêḡ ya, “Dô! Ya anyô ku hatôm
 o lôk môlôviyaḡ takatu ba ovaloḡ abô atu
 ba Yisu hanaḡ bêḡ. Wapômbêḡ hathak
 hêv abô hadêḡ plopet ek nenaḡ abô
 avanôḡ esak Yisu. Ba intu nêḡm yeḡ êḡdêḡ
 Wapômbêḡ iyom.”

Anyô hayô hamô bokhos thapuk

* **19:6:** ALK 14:2 * **19:7:** Ais 61:10; ALK 21:2 * **19:9:** Mat 22:2 * **19:10:** Ap 10:25-26; ALK 22:8-9 * **19:11:**
 Sng 96:13; Ais 11:4; ALK 1:5; 6:2 * **19:12:** Dan 10:6; ALK 1:14; 2:17 * **19:13:** Ais 63:1-3; Jon 1:1,14 * **19:15:**
 Sng 2:9; ALK 1:16; 14:20 * **19:16:** ALK 17:14 * **19:17:** Ese 39:17-20 * **19:20:** ALK 13:12-17; 20:10

¹¹ *Ma yahayê leḡ hakyav ba bokhos tha-
 puk te hamiḡ. Ma ôpatu ba hayô hamô
 ba elam nena “Anyô Hasopa Anêḡ Abô”
 ma “Anyô Abô Avanôḡ”. Yani hathak
 hadum abô ba hik vovak thêthôḡ iyom.

¹² *Yani madaluk hatôm atum dahalaḡ,
 ma anêḡ wakadôk ma kiḡ iniḡ kuluḡ bêḡ
 anôḡ hamô. Athêḡ te eto hêk yani ba
 anyô te miḡ hayala ami, ma yanida iyom
 hayala. ¹³ *Yani hik kwêv daim te atu
 ba esoḡ halôk thalaleḡ. Yani anêḡ athêḡ
 nena, “Wapômbêḡ Anêḡ Abô”. ¹⁴ Ma ḡê
 vovak anêḡ leḡ ipuk sôp thapuk mabuḡ
 mavi kêkêlô ba ethak bokhos thapuk ba
 esopa yani evenḡ yam. ¹⁵ *Ma biḡ vovak
 ma te hale yani abôlêk ek injik vovak êḡdêḡ
 avômalô pik. Yani tem eyabiḡ thêlô esak
 anêḡ lôklokwaḡ lôk anêḡ kôm aeḡ. Yani tem
 embak avômalô êḡtôm evak waiḡ anôḡ pesa
 ek malê nena Wapômbêḡ Lôklokwaḡ laḡaḡa
 kambom. ¹⁶ *Ma anêḡ kwêv daim anêḡ
 vavuḡ ma eto athêḡ hayôhêk aêḡtêk, “Kiḡ
 iniḡ Kiḡ ma ḡê bêḡbêḡ iniḡ Anyô Bêḡ.”

¹⁷ *Ma yahayê aḡela te hamiḡ wak ba
 halam kaêk lôklala ba hanaḡ hadêḡ menak
 nômbêḡ atu ba eyovak evenḡ leḡlêvôḡ nena,
 “Wapômbêḡ hapôpêk nômbêḡ ba nôlêm
 nosak doḡtom ¹⁸ ek oḡgwaḡ kiḡ lôk ḡê vo-
 vak laik ma ḡê lôklokwaḡ lo bokhos lôk ḡê
 takatu ba êyômô lôk avômalô lôkthô iniḡ
 vathiap. Ma oḡgwaḡ ḡê takatu ba êḡmô
 alaḡsi vibiḡ lôk ḡê takatu ba alaḡsi mi ma
 ḡê bêḡbêḡ lôk ḡê yaôḡnena iniḡ vathiap.”

¹⁹ Ma yahayê alim bomaḡ atu lôk pik
 iniḡ kiḡ lôk iniḡ ḡê vovak ethak doḡtom
 ek nijik vovak êḡdêḡ bokhos anêḡ alaḡ
 lôk anêḡ ḡê vovak. ²⁰ *Ma evaloḡ alim
 bomaḡ lôk plopet abôyaḡ. Plopet abôyaḡ
 bôk hadum lavôḡḡiḡ hathak alim bomaḡ
 anêḡ lahaviḡ ba hasau avômalô takatu ba
 ewa alim bomaḡ anêḡ lêlêyaḡ ba êv yeḡ
 hathak anêḡ dahô atu ba epesaḡ. Êḡ ma
 ibi plopet abôyaḡ lôk alim bomaḡ halôk
 atum kasukthôm atu ba hathaḡ hathak
 atum valu solpa. ²¹ Ma ik ḡê vovak vi

atu ba êmô denaṅ vônô hathak biṅ vovak
atu ba hale ôpatu ba hayô hamô bokhos
abôlêk. Ma menak sapêṅ eyaṅ iniṅ vathiap
ba leṅiṅviyak.

20

Sadaṅ hamô koladônṅ hatôm sondabêṅ 1,000

¹ *Ma yahayê aṅela te halôk anêṅ malak
leṅ ba halêm. Yani hawa Viv abôlêk atu
anêṅ vovaleṅ lôk havalonṅ yak seṅ bêṅ te
hêk yani baṅ. ²⁻³ *Ma havalonṅ Wa bomaṅ
bêṅ atu loṅ. Wa êṅ ma umya bôsêbôk atu
ba anêṅ athêṅ nena Sadaṅ, yani ma ṅgôk
iniṅ anyô bêṅ. Ba hakak va lo baṅ loṅ ba
habi halôk Viv atu ma hik abôlêk siṅ ma
hakak loṅ ba hamô hatôm sondabêṅ 1,000
ek miṅ yani esau avômalô pik esak loṅbô
ami endeba êtôm sondabêṅ 1,000 atu anêṅ
daṅ am. Vêm ma Wapômbêṅ tem nêm yani
ende yaiṅ ba êmô bidonṅna iyom.

⁴ *Ma yahayê ṅê bêṅbêṅ iniṅ loṅ eyabiṅ
avômalô lôk ṅê takatu ba êmô loṅ êṅ ba
Wapômbêṅ hêv lôklokwaṅ hadêṅ thêlô ek
nedaṅô abô. Ma yahayê avômalô dahôlônṅiṅ
takatu bôk enaṅ abô hathak Yisu lôk evalonṅ
Wapômbêṅ anêṅ abô loṅ ba intu edabêṅ
leṅselo kisi. Thêlô miṅ êv yeṅ hathak alim
bomaṅ lôk anêṅ dahô atu ba epesaṅ lôk
miṅ ewa anêṅ lélêyaṅ hêk luvônṅiṅ lôk ba-
heṅiṅ ami. Ma thêlô iviyô ba ewa lôkmala
hathak loṅbô ba eyabiṅ pik haviṅ Kilisi
hatôm sondabêṅ 1,000. ⁵ Waklavônṅ êṅ ma
avômalô iviyô ba ewa lôkmala anêṅ mônṅ.
Ma ṅê ṅama vi ma tem miṅ nimbiyô ami
denaṅ endeba sondabêṅ 1,000 atu anêṅ
daṅ am. ⁶ *ṅê takatu ba iviyô ba ewa
lôkmala hamônṅ tem nêmô mavi lôk nêmô
mathêṅ. ṅama havenṅ yam miṅ hatôm im-
buliṅ thêlô dokte ami, milôk. Ma tem nim-
bitak Wapômbêṅ lo Kilisi iniṅ ṅê êbôk da
ba neyabiṅ pik imbiṅ Kilisi êtôm sondabêṅ
1,000.

Sadaṅ hêv yak

* **20:1:** ALK 9:1 * **20:2-3:** Stt 3:1; ALK 12:9 * **20:4:** Dan 7:9,22,27; 1Ko 6:2; ALK 13:17 * **20:6:** ALK 1:6
* **20:8:** Ese 38:2,9,15-16 * **20:9:** 2Kinṅ 1:10 * **20:10:** Sng 11:6; ALK 19:20; 21:8 * **20:12:** Dan 7:9-10; Mat
25:31-46; Ap 17:31; 2Ko 5:10; ALK 13:8 * **20:13:** Lom 2:6; 1Pi 1:17; ALK 2:23; 22:12 * **21:1:** Ais 65:17; 2Pi 3:13
* **21:2:** Ais 52:1; 61:10; Hib 11:16; 12:22; ALK 3:12

⁷ Sondabêṅ 1,000 anêṅ daṅ, ma tem ne-
date koladônṅ abôlêk vê ek Sadaṅ ende
yaiṅ. ⁸ *Ma yani tem ni pik sapêṅ ek esau
avômalô lodônṅlodônṅ ek isup i esak donṅtom
ek nijik vovak. Thêlô hatôm thathe ṅgwêk
ba thêlônṅiṅ athêṅ nena Gok lo Magok.

⁹ *Ma Sadaṅ lôk anêṅ ṅê vovak i pik
sapêṅ ba ekalabu avômalô mathêṅ hêk
malak atu ba Wapômbêṅ lahaviṅ siṅ. Ma
donṅtom atum halôk anêṅ leṅ ba hathaṅ i
thô. ¹⁰ *Êṅ ma ibi Sadaṅ atu ba bôk hasau
avômalô halôk kasukthôm atu ba hathaṅ
hathak atum valu solpa. Loṅ êṅ bôk ibi
alim bomaṅ lôk plopet abôyaṅ halôk yôv.
Thêlô tem neja vovaṅ êtôm wak lo bôlôvônṅ
nômbêṅ intu sapêṅ.

Anyô Bêṅ hadum abô

¹¹ Ma yahayê Anyô Bêṅ hayô hamô anêṅ
balê kiṅ thapuk mavi atu ba hathak hamô
ek hayabiṅ avômalô pik sapêṅ. Ma pik
lo leṅ êsôv ek yani ba i. Ba iniṅ loṅ mi.
¹² *Ma yahayê ṅê ṅama sapêṅ, ṅê lôk athêṅ
bêṅ lôk ṅê athêṅ mi, imiṅ habobo Anyô
Bêṅ anêṅ loṅ hayabiṅ avômalô. Ma ekyav
kapyia doho vê. Ma ewa kapyia yaṅda ba
ekyav haviṅ ba kapyia êṅ ma kapyia lôkmala.
Ma Anyô Bêṅ hadum abô hathak ṅê ṅama
hathak iniṅ kobom takatu ba bôk eto hêk
kapyia doho atu lêk ekyav hamônṅ. ¹³ *Ma
ṅgwêk hêv ṅê ṅama takatu ba êmô yani
kapô ba i. Ma ṅama lôk ṅama iniṅ loṅ thai
êv ṅê ṅama takatu ba êmô thai kapô ba i.
Ma sapêṅ i ek Anyô Bêṅ indum abô esak
thêlônṅiṅ kobom takatu ba bôk idum. ¹⁴ Ma
Wapômbêṅ habi kobom ṅama lôk ṅama iniṅ
loṅ halôk atum atu ba hathaṅ hêk hatôm
kasukthôm. Atum kasukthôm êṅ ma ṅama
havenṅ yam. ¹⁵ Avômalô takatu ba miṅ êpôm
iniṅ athêṅ hêk kapyia lôkmala atu ami ma ibi
thêlô halôk atum kasukthôm êṅ.

21

Jelusalem lukmuk

¹ *Ma yahayê pik lo leṅ bô ele i liliṅ ma
pik lo leṅ lukmuk ibitak êk. Ma ṅgwêk

mi haviņ. ² *Ma yahayê unyak mathen Jelusalem lukmuk halêm anêj Wapômbên anêj leņ ba epesaņ yani hatôm avi hik nômkama mavi ek enja anyô. ³ *Ma yaha-laņô abô bêj halêm anêj Anyô Bêj anêj loj hayabiņ avômalô ba hanaņ nena, “Lêk Wapômbên hamô haviņ avômalô ba tem yani êmô imbiņ thêlô. Tem thêlô nim-bitak yani anêj avômalô ma Wapômbên da tem êmô imbiņ thêlô ba imbitak thêlônij Wapômbên. ⁴ *Yani tem esav thêlô maleņij thôk sapêj vê. Ba ŋama lo asêj malêj ma kapôlônij malaiņ lôk vovaņ tem miņ êmô ami ma mi ek malê nena kobom bô takêj lêk hi ba mi.”

⁵ *Ma ôpatu ba hamô loj hayabiņ avômalô hanaņ nena, “Ondaņô! Yahapesaņ nômkama sapêj habitak lukmuk!” Êj ma yani hanaņ nena, “Abô êntêk ma abô avanôj ek avômalô nênemimbiņ ba intu oto êndôk kapya.”

⁶ *Ma yani hanaņ hadêj ya, “Lêk yôv! Ya anyô môj lôk haveņ yam haviņ. Môj anôj ma yahamô ma nômkama sapêj anêj daņ ma tem yamô aêj iyom. Avômalô lôkthô atu ba ethakmunij ma tem yanêm ŋaņ atu ba hêv lôkmala anêj onaņ ek ninum ma anêj vuli mi. ⁷ *Ôpatu ba lavidonj ba miņ hêv yak ami ma tem enja nômkama takêntêk. Lôk tem yambitak anêj Wapômbên ma yani imbitak yenaņ okna. ⁸ *Ma doņtom ŋê êkô ba etak iniņ êvhaviņ lôk ŋê êvhaviņ ami ma ŋê idum sek ôvathek anôj lôk ŋê ik anyô vônô lôk ŋê idum sek walilij ma ŋê siniņ ma ŋê êvhaviņ ŋgôk lôk ŋê abôyaņ, thêlô sapêj tem ini atum kasukthôm atu ba hathaņ hathak valu vovaņ solpa. Êj ma ŋama yaņ haveņ yam.”

⁹ Ma aņela baheņvi ba lahavuju takatu ba bôk ewa kabum malaiņ bêj anêj daņ baheņvi ba lahavuju takatu te halêm hanaņ hadêj ya nena, “Ôlêm ek yaņgik avi lukmuk atu ba Boksipsip Nakaduņ tem enja thô êndêj o.” ¹⁰ *Êj ma Lovak Matherj

hakôk ya liņ ba aņela atu hawa ya ba hi dumlolê daim bêj te ma hik unyak mathen Jelusalem atu ba hamô haviņ Wapômbên halôk ba halêm thô hadêj ya. ¹¹ *Malak êj habi Wapômbên anêj deda lôkmaņij loj. Ma habi kêdêkêdê hatôm valu mavi anôj te anêj athêj nena jaspâ ba mabuņ anôj hatôm liyali. ¹² *Ma anêj badêj ma lôklokwaņ ba daim kambom lôk abôlêk laumiņ ba lahavuju. Ma aņela laumiņ ba lahavuju eyabiņ badêj abôlêk tomtom. Ma Israel iniņ ôdôj laumiņ ba lahavuju iniņ athêj eto hêk badêj abôlêk takêj tomtom. ¹³ Badêj abôlêk lokwaņlô hêk loj wak hathak, ma lô hêk loj wak halôk ma lô hêk vi ba vi. ¹⁴ Ma badêj anêj landiņ ma valu laumiņ ba lahavuju hamiņ ba Boksipsip Nakaduņ anêj aposel laumiņ ba lahavuju iniņ athêj hayôhêk.

¹⁵ *Ma aņela atu ba hanaņ abô haviņ ya hawa kôm êv dôj epesaņ hathak gol ek nêd dôj ek malak anêj daim lôk anêj badêj lôk anêj abôlêk. ¹⁶ Ma malak êj anêj daim lôk bidonj hatôm doņtom iyom. Ma aņela hawa anêj kôm ba hêv dôj hathak malak anêj daim ba bidonj ba tibum sapêj ma lôkthô hatôm 12,000 stadia.* ¹⁷ Ma aņela hêv dôj hathak malak anêj badêj ba anêj valaluk ma hatôm 144 kubit. Dôj êj ma aņela anêj ma doņtom anyô iniņ dôj ma aêj iyom.*

¹⁸ *Malak anêj badêj epesaņ hathak valu anêj athêj jaspâ, ma malak lôkthô epesaņ hathak gol atu ba mabuņ anôj hatôm liyali. ¹⁹ Ma malak anêj badêj landiņ ma valu bêjbêj ba epesaņ hathak valu lêlêyaņ mavi mavi. Valu môj ma thalaleņ mabômabô ba anêj athêj nena jaspâ, ma valu haveņ yam ma bôsôk ba anêj athêj nena sapaia, ma valu te lô ma lêlêyaņ thapuk ba anêj athêj nena aget, ma valu te ayova ma saņgek ba anêj athêj nena emelal, ²⁰ ma valu te baheņvi anêj lêlêyaņ ma thalaleņ ba anêj athêj nena sadonikis, ma valu baheņvi ba lahavute ma thalaleņ ba anêj athêj nena konilian, ma valu baheņvi ba

* **21:3:** Wkp 26:11-12; Ese 37:27; Sek 2:10; 2Ko 6:16

* **21:4:** Ais 35:10; 65:19; ALK 7:17

* **21:5:** 2Ko 5:17

* **21:6:** Ais 55:1; Jer 2:13; Jon 7:37; ALK 1:8,17; 22:17

* **21:7:** 2Sml 7:14; 1Sto 17:13; Sng 89:26-27

* **21:8:** Mat

25:41; ALK 20:15; 22:15

* **21:10:** Ese 40:2

* **21:11:** Ais 60:1-2,19

* **21:12:** Ese 48:30-35

* **21:15:** Ese 40:3;

ALK 11:1 * **21:16:** 12,000 stadia ma hatôm 2,200 kilomita.

* **21:17:** 144 kubit ma hatôm 65 mita.

* **21:18:**

Ais 54:11-12

lahavuju ma mayav ba anêŋ athêŋ nena klisolaït, ma valu bahenŋvi ba lahavulô ma bôsôk ba anêŋ athêŋ nena belil, ma valu bahenŋvi ba lahavuva ma thalaleŋ hayavônô ba anêŋ athêŋ nena topas, ma valu laumiŋ ma thapuk ba anêŋ athêŋ nena klisoples, ma valu laumiŋ ba lahavute ma bôsôk ba anêŋ athêŋ nena haiasin ma valu laumiŋ ba lahavuju ma bôsôk mabô ba anêŋ athêŋ nena ametis. Thêlô epesaŋ badêŋ anêŋ landiŋ hathak valu mavi takêŋ. ²¹ Ma badêŋ abôlêk laumiŋ ba lahavuju tomtom ma epesaŋ hathak gwasuŋ thapuk dôŋdôŋ mavi te anêŋ ŋgwêk. Ma malak anêŋ loŋôndê ma epesaŋ hathak gol mabuŋ hatôm liyali thapuk anôŋ.

²² Ma Anyô Bêŋ Wapômbêŋ Lôklokwaŋ Lôkthô anêŋ Ôdôŋ lôk Boksipsip Nakaduŋ thaida intu loŋ êŋ anêŋ unyak mathenŋ ba intu miŋ yahayê unyak mathenŋ yaŋ ami. ²³ *Ma malak êŋ ma Wapômbêŋ anêŋ deda lôkmaŋgiŋ habi hayô hêk ma Boksipsip Nakaduŋ hatôm anêŋ atum lam. Aêŋ ba intu wak lo ayôŋ miŋ ibi ami. ²⁴ *Avômalô pik sapêŋ tem nembeŋ malak êŋ anêŋ deda. Ma pik iniŋ kiŋ lôkthô tem neja iniŋ athêŋ lôkmaŋgiŋ ba ini loŋ êŋ. ²⁵ *Bôlôvôŋ tem ênjêk loŋ êŋ ami ba intu badêŋ abôlêk tem abyaŋ iyom. ²⁶ Ma avômalô sapêŋ iniŋ nômkama lôkmaŋgiŋ lomaloma lôk athêŋ bêŋ tem neja ba ini loŋ êŋ. ²⁷ *Ma donŋtom nôm lelaik lôk nê idum kobom ôvathek lôk nê enaŋ abôyaŋ miŋ hatôm nêyô malak êŋ kapô ami. Mi, nê takatu ba iniŋ athêŋ hêk Boksipsip Nakaduŋ anêŋ kapya lôkmala iyom hatôm nêyô malak êŋ.

22

Najaŋ lôk alokwaŋ atu êv lôkmala

¹ *Êŋ ma aŋela hik naŋ atu ba hêv lôkmala thô hadêŋ ya. Naŋ êŋ ma mabuŋ hatôm liyali ma anêŋ onaŋ hêk Wapômbêŋ lo Boksipsip Nakaduŋ iniŋ loŋ eyabiŋ avômalô. ² *Ma naŋ êŋ halaŋ hasopa malak êŋ anêŋ loŋôndê bêŋ malêvôŋ. Naŋ êŋ anêŋ daŋ luvi

ma alokwaŋ atu ba hêv lôkmala hamiŋ ba hik anêŋ va hatôm ayôŋ lôkthô. Sondabêŋ te ma hik anôŋ hatôm bôlôŋ laumiŋ ba lahavuju. Ma anêŋ naŋ hathak hadum avômalô lodôŋlodôŋ sapêŋ iniŋ lijiŋ mavi. ³ Ma malaiŋ atu ba bôk hapôm pik sapêŋ hadêŋ bôsêbôk ba Adam lo Ewa idum kambom ba êv yak ma tem miŋ imbitak esak loŋbô ami.

Wapômbêŋ lôk Boksipsip Nakaduŋ iniŋ loŋ eyabiŋ avômalô hamô loŋ êŋ ba anêŋ nê ku tem nênem yeŋ êndêŋ yani. ⁴ *Tem thêlô nêgê yani thohavloma lôk anêŋ athêŋ ênjêk thêlô luvôŋiŋ. ⁵ *Bôlôvôŋ mi hêk loŋ êŋ ek malê nena Anyô Bêŋ Wapômbêŋ da hamô hatôm thêlôniŋ deda. Aêŋ ba atum lam lôk wak iniŋ ku mi. Ma wak nômbêŋ intu sapêŋ ma avômalô loŋ êŋ tem nêômô êtôm kiŋ ba neyabiŋ loŋ êŋ.

Yisu tem êlêm kethenŋ

⁶ *Ma aŋela hanaŋ hadêŋ ya, “Abô takêntêk ma abô avanôŋ ek nênemimbiŋ. Ma Anyô Bêŋ Wapômbêŋ atu ba hêv anêŋ Lovak Mathenŋ hadêŋ anêŋ plopet, yani hêv anêŋ aŋela ek injik nôm atu ba tem imbitak kethenŋ thô êndêŋ anêŋ avômalô ku.”

⁷ *Ma Yisu hanaŋ nena, “Odaŋô! Tem yasôk kethenŋ. Ba ôpatu ba hêvhaviŋ abô plopet takatu ba hêk kapya êntêk êŋ, yani êŋ êmô mavi.”

⁸ *Ya ma Jon atu ba yahalaŋô lôk yahayê nôm takêntêk. Ma yahalaŋô lôk yahayê yôv, ma yahêv yak halôk hêk aŋela atu ba hik nôm takêŋ thô hadêŋ ya valuvi ek yanêm yeŋ êndêŋ yani. ⁹ Ma donŋtom yani hanaŋ hadêŋ ya, “Dô! Ya anyô ku haviŋ o lôk môlôviyaŋ plopet lôk avômalô lôkthô atu ba esopa kapya êntêk anêŋ abô. Nêm yeŋ êndêŋ Wapômbêŋ iyom.”

¹⁰ Ma yani hanaŋ hadêŋ ya nena, “Waklavôŋ lêk habobo ba miŋ umbuŋ abô plopet takatu ba hêk kapya êntêk ênjêk loŋ kapô ami. ¹¹ *Ôpatu ba hadum kambom, yani tem indum kambom thêthô. Ma ôpatu ba hadum kobom lelaik, yani tem indum

* 21:23: Ais 60:19-20; ALK 22:5 * 21:24: Ais 60:3,5 * 21:25: Ais 60:11 * 21:27: Ais 52:1; Ese 44:9; 1Ko 6:9-10 * 22:1: Ese 47:1 * 22:2: Stt 2:9; Ese 47:12; Jol 3:18; Sek 14:8 * 22:4: Mat 5:8; ALK 3:12 * 22:5: Dan 7:18,27; ALK 5:10; 20:6; 21:23,25 * 22:6: ALK 1:1 * 22:7: ALK 1:3 * 22:8: ALK 19:10 * 22:11: Dan 12:10

kobom lelaik thêthô. Ma ôpatu ba hadum kobom thêthôn, yani tem indum kobom thêthôn thêthô. Ma ôpatu ba hamô mathen, yani tem êmô mathen thêthô.”

¹² *Ma Yisu hanaŋ nena, “Odaŋô! Tem yasôk kethen ba yanêm vuli viyaŋ êndên avômalô sapên êtôm nôm takatu ba idum.

¹³ *Ya anyô môŋ ba anyô haveŋ yam haveŋ. Môŋ anôn ma yahamô ma nômkama sapên anên daŋ ma tem yamô aên iyom. Ya ma nômkama sapên anên ôdôn lôk nômkama sapên anên daŋ. ¹⁴ *Nê takatu ba ithik iniŋ sôp ma nê mô mavi ek malê nena thêlô hatôm nejaŋ alokwaŋ atu ba hêv lôkmala anên va ma nimbitak nêyô malak anên badên abôlêk ba ini kapô. ¹⁵ Ma donjom nê takatu ba iniŋ kobom hatôm avuŋ lôk nê siniŋ lôk nê sek lôk nê ik anyô vônô lôk nê êvhaviŋ ngôk lôk nê leniŋhaviŋ nenaŋ abôyaŋ ba idum hi thêthô, thêlô sapên tem nê mô malak êŋ anên badên viyaŋ.

¹⁶ *“Ya ma Yisu. Yahêv yenaŋ aŋela ek nê mô abô êntêk êndên môlô ek avômalô ôdôn takatu ba êvhaviŋ. Ya ma Devit anên ôdôn anên su lukmuk lôk anên lim. Ya ma vuliŋ damiŋ atu ba habi deda bêŋ.”

¹⁷ *Ma Lovak Mathen lôk Boksipsip Nakaduŋ anên avi lukmuk atu ba tem thai neja i enaŋ nena, “Ôlêm.”

Ma avômalô takatu ba elanô abô êntêk ma lôkthô enaŋ nena, “Ôlêm.”

Opalêla takatu ba ethakmunin ma nêlêm. Ma thêlô leniŋhaviŋ ninum ŋaŋ atu ba hêv lôkmala ma nêlêm ninum ŋaŋ lôkmala atu ba anên vuli mi.

Jon hanaŋ abô balabuŋ

¹⁸ *Yahanaŋ lôklokwaŋ hadên avômalô lôkthô atu ba elanô abô plopet takatu ba hêk kapya êntêk nena anyô te hatak abô yaŋda hayôhêk kapya êntêk loŋ, ma tem Wapômbên nê mô malaiŋ atu ba hêk kapya êntêk viyaŋ êndên yani. ¹⁹ Ma aên iyom ma anyôla hêv abô plopet bute vê hêk kapya êntêk, ma Wapômbên tem nê mô yani vê ênjêk alokwaŋ atu ba hêv lôkmala anên va lôk unyak mathen atu ba enaŋ hêk kapya êntêk.

²⁰ *Yisu da hik abô takên loŋ nena, “Avanôn biŋ, tem yasôk kethen.”

Anyô Bêŋ Yisu ôlêm! Avanôn.

²¹ Anyô Bêŋ Yisu anên wapôm êmô imbiŋ avômalô mathen lôkthô. Avanôn.

* **22:12:** Ais 40:10; Jer 17:10; ALK 2:23   * **22:13:** Ais 44:6; ALK 1:8,17; 21:6   * **22:14:** Stt 2:9; 3:22   * **22:16:** Nam 24:17; Ais 11:1,10; Lom 1:3; ALK 2:28; 5:5   * **22:17:** Ais 55:1; ALK 21:6   * **22:18:** Lo 4:2; 12:32   * **22:20:** Mat 24:30-31; 1Ko 16:22